

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 67. ТОМ 1
ISSUE 67. VOLUME 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 12 від 19.10.2023 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомя]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. – Вип. 67. Том 1. – 408 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Батюк Т.В.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Баукова А.Ю.** – кандидат історичних наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гриценко Г.З.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габлітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомя І.М.** – доктор філологічних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Лазурко І.М.** – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Маршалек-Кова Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медвідь О.В.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Попп Р.П.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (дос. ССс., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка); **Футала В.П.** – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музезнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (032 – Історія та археологія).

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомя І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2023
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомя І.М., 2023

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 12 from 19.10.2023)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica”, 2023. – Issue 67. Volume 1. – 408 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Andriev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **T. Batiuk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Baukova** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Lviv National University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Uzhhorod National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **L. Lazurko** – Doctor of History, Professor; **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiy** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Medvid** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko State Drohobych Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **R. Popp** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University); **I. Stashevska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskyi** – Doctor of Arts, Professor (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Futala** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Ustymenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as **Index Copernicus International**.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 № 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 30.11.2021 № 1290 (annex 3), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on historical sciences (032 – History and Archeology).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.afhn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@afhn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2023
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2023

ІСТОРИЯ

UDC 930.2:[378.6:6](477.83-25)ЛIII:321.64(47+57)«19»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-1>

Nadiia BARANOVSKA,
orcid.org/0000-0002-9902-9625
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of History, Museology and Cultural Heritage
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) nadiia.m.baranovska@lpnu.ua

Oksana HODOVANSKA,
orcid.org/0000-0002-8297-2414
Candidate of Historical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) oksana.m.hodovanska@lpnu.ua

**SOVIETIZATION OF HIGHER TECHNICAL EDUCATION:
CASE OF THE LVIV POLYTECHNIC INSTITUTE**

The article examines processes of sovietization of higher technical education in Eastern Halychyna, under the conditions of its occupation and integration by the Soviet Union. From the autumn of 1939, fundamental changes took place in the content of region's education, according to the soviet model. The study analyses specific examples of the Lviv Polytechnic Institute Sovietization. Attributes of the Soviet model of technical education are described and the characteristic features of the colonial strategy of its implementation are defined.

In Ukrainian historiography, the issue of the transformation of technical education in the Soviet era is devoted to a small number of studies. Most often, you can find brief information on the websites of current higher technical educational institutions of Ukraine in the sections about their history. They lack an analysis of the implementation practices of the Soviet system of higher technical education. This determines the choice of the topic of the study. The research is based on post-colonial studies. The example of Ukraine, which went through a difficult experience of totalitarian colonization in the 20th century, is especially suited to the application of postcolonial methodology, which unmasks open and hidden mechanisms of colonial and neocolonial enslavement. Postcolonial methodology rejects the overt and implicit encroachments on power inherent in colonial and anticolonial positions and propagates a state of affairs where the antagonisms and competitive intentions of the colonizer and the colonized are eliminated. The purpose of the study is to demonstrate the colonial practices of Soviet technical education on the example of Lviv Polytechnic reorganized into Lviv Polytechnic Institute. The sources of the research are published archival documents, publications of periodicals.

It was found that the Union leadership, carrying out Soviet technical modernization and forming the Soviet technical elite, was interested in the fastest and widest possible implementation of Soviet models of technical education. The strategy of the Soviet model of technical education implementation on the territory of occupied Eastern Halychyna, indicates a colonial approach. This contributed to the communist ideological subjugation of technical sciences and the ideologization of scientific and technical projects, which significantly limited the development of academic life of the Lviv Polytechnic Institute and significantly complicated scientific and teaching work.

Key words: sovietization, colonial practice, technical education, Soviet model, Halychyna, Lviv Polytechnic Institute.

Надія БАРАНОВСЬКА,
orcid.org/0000-0002-9902-9625

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) *nadiia.m.baranovska@lpnu.ua*

Оксана ГОДОВАНСЬКА,
orcid.org/0000-0002-8297-2414

кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) *oksana.m.hodovanska@lpnu.ua*

РАДЯНІЗАЦІЯ ВИЩОЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ: КЕЙС ЛЬВІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ

У статті розглядаються процеси радянзації вищої технічної освіти у Східній Галичині в умовах її окупації та інтеграції Радянським Союзом. Починаючи з осені 1939 р., відбувалися докорінні зміни змісту технічної освіти краю за радянським зразком. У дослідженні проведено аналіз конкретних прикладів радянзації Львівського політехнічного інституту. Описано ознаки радянської моделі технічної освіти та визначено характерні риси колоніальної стратегії її впровадження.

В українській історіографії питанню трансформації технічної освіти в радянський час присвячено обмаль досліджень. Найчастіше можна зустріти коротку інформацію на сайтах теперішніх вищих технічних навчальних закладів України в розділах про їх історію. У них відсутній аналіз практик впровадження радянської системи вищої технічної освіти. Цим обумовлений вибір теми роботи. Дослідження базується на постколоніальних студіях. Приклад України, що пережила важкий досвід тоталітарної колонізації у ХХ столітті, особливо надається до застосування постколоніальної методології, яка демаскує відкриті та приховані механізми колоніального і неокolonіального поневолення. Постколоніальна методологія відмовляється від явних та імпліцитних зазіхань на владу, притаманних для позицій колоніальної та антиколоніальної, і пропонує стан справ, де антагонізми та конкурентні наміри колонізатора та колонізованого усуваються. Мета дослідження полягає у проявленні колоніальних практик радянської технічної освіти на прикладі реорганізованої у Львівський політехнічний інститут Львівської політехніки. Джерелами дослідження виступають опубліковані архівні документи, публікації періодичних видань.

З'ясовано, що союзне керівництво, проводячи радянську технічну модернізацію та формуючи радянську технічну еліту, було зацікавлене у якнайшвидшому і якнайширшому втіленні в життя радянських зразків технічної освіти. Стратегія впровадження радянської моделі технічної освіти на території окупованої Східної Галичини свідчить про колоніальний підхід. Це посприяло комуністичному ідеологічному підкоренню технічних наук та ідеологізації наукових технічних проєктів, що істотно обмежувало розвиток академічного життя Львівського політехнічного інституту та суттєво ускладнювало наукову і викладацьку роботу.

Ключові слова: радянська колоніальна практика, технічна освіта, радянська модель, Галичина, Львівський політехнічний інститут.

Introduction. The forced "reunification" of Eastern Halychyna with the Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR) in autumn 1939 "launched" the process of Sovietization of the newly annexed territories, which consisted in radical change of the entire pattern of educational, social, political, economic, cultural, and everyday life, and in the further formation of the Soviet "life style". From September 1939, the Soviet leadership began to implement the policy of divide et impera (divide and rule), that during the previous twenty years was effectively used as the main tool for managing public behavior in the USSR. The Soviet leadership was interested in the fastest and widest possible implementation of Soviet models of "folk" education. So, it started the process of forced implementation of the principles and rules of

economic, social, political and cultural life, that were characteristic for totalitarian state, such as the Soviet Union. This process is called Sovietization in Ukrainian humanitarianism. Among the priority directions of sovietization was technical education of the region, embodied in the authoritative educational institution – Lviv Polytechnic.

Research analysis. In American and European historiography, there is significant amount of researches on Soviet technical modernization, Stalin's "cultural revolution" formation of the Soviet technical elite, etc. (Kendall E. Bailes, 1978; Loren R. Graham, 1993). Researchers convincingly prove that defeat of the Soviet modernization project is rooted in Soviet etatism and technological backwardness. Despite the colossal technological enthusiasm of the Soviet state,

and the development of technologies that was embedded in the global Soviet domination, USSR found itself on the technological periphery at the end of the 80s of the 20th cen. The main reasons for the defeat lay in extensive military-industrial "black hole" that were depleting key resources, technological conservatism, and in ideological subjugation of technical sciences (Chi Ling Chan, 2015). Separately, the "intrusion of politics" into science is evidenced by the life stories of famous mathematicians – Leonid Pliushch and Yurii Shykhanyovych. They were arrested in 1972 and imprisoned in psychiatric hospitals for so-called "anti-Soviet" actions. These events pushed the mathematical research environment of Western Europe into a long public international political debate. Characteristic features of the entire scientific and technical process in the Soviet Union were its excessive centralization and extensiveness. At the same time, European and American scientists in their research absolutely do not separate the development of technical science and education in the Ukrainian SSR from all-Union. This testifies to their perception of the USSR as a single unitary state. Also, in Western historiography, there are no separate studies of scenarios of Sovietization of educational and technical institutions in the Ukrainian SSR or in other republics of the USSR.

Preparatory analysis attests to a significant number of studies on the history of science and technology or individual technical specialties in Ukrainian historiography. A large number of them refer to the pre-Soviet period (Deshchynskyi & Denisov, 2011; Iskovych–Lototskyi & Sevostianov, 2015). On the other hand, very few studies have been devoted to the issue of the transformation of technical education in the Soviet era. Most often, you can find short references on the websites of current technical institutions of Ukrainian higher education in the sections about their history. They usually describe only the Soviet, so-called, "improvement" of the work of scientific and pedagogical personnel, "revision" of educational programs, creation of methodical councils, limitation of the library fund, lack of educational literature, distorted forms of the "struggle against cosmopolitanism", etc. They lack an analysis of the implementation practices of the colonial Soviet educational system. Instead, only numerous changes of the official name of Kyiv Polytechnic University directly testify to such a practice. Assigning universities the names of party figures who were implementing the Soviet system on Ukrainian lands, or commemorating the anniversaries of memorable dates connected exclusively with Soviet history, under the simple-minded idea "for success in training of qualified personnel and development of science" are examples of colo-

rial labeling of educational space (Zerkalov, 2012, pp. 68–74). Researchers of the history of science and technology of Ukraine claim that the strategy of implementation of scientific and technical modernization on the territory of the Ukrainian SSR indicates a colonial approach. For example, in the early 80s of the 20th century. on the territory of the Ukrainian SSR, about 40% of all nuclear power reactors of the entire USSR were located – these are Chornobylska, Khmelnytska, Rivnenska, Zaporizka, and Pivdenno-Ukrainska. The vast majority of commissioned power plants were intended for energy supply of consumers in Eastern European countries and were built in the Dnipro's and Pivdennyi Buh's basins. With their appearance, there was a shortage of water resources in Ukraine itself. According to scientists, up to 6 cubic kilometers annually (Biesov, 2004, p. 306).

Only occasionally in the biographies of the Soviet technical intelligentsia can one find a brief comment about the pressure exerted on them personally or on their scientific researches by military or party departments of the USSR. However, explanations for this pressure were sought only in the area of their so-called excessive independence. There are few studies describing the resistance of students of the Lviv Polytechnic National University to the Soviet educational system and repression they suffered from the NKVD authorities (Levyk, 2017, pp. 79–80).

The **purpose** of the proposed article is to demonstrate the colonial practices of Soviet technical education on example of the Lviv Polytechnic. Several tasks are proposed for its implementation. First of all, it is an analysis of the sovietization process of a technical educational institution and identification of characteristic features of the Soviet model of technical education colonial strategy. The sources of this publication are published archival documents, publications of periodicals.

The main material. Form and content of higher technical education were of particular importance for the Soviet project of modernization of the region. According to the published documents, already from the end of 1939, educational process in Lviv universities was replanned in accordance with the curricula of other higher educational institutions of the Ukrainian SSR. Marking of the educational space by the Soviet leadership began with renaming of the educational institution Lviv Polytechnic to Lviv Polytechnic Institute. In 1978, the full name of the university was Lviv Order of Lenin Polytechnic Institute of the Lenin Komsomol. Its mission in the Soviet concept was to "forge" technical personnel for the entire USSR. In December 1939, the first enrolment of students to the Soviet already higher technical edu-

educational institution was completed. Training began at six faculties: energy and mechanical engineering, electrical engineering, chemical technology, architecture and construction, road and water engineering, and agriculture. 728 people were enrolled as students (Soviet Lviv, 1956, pp. 140–141). In 1940, the seventh faculty was organized – forestry. Seventy-nine departments with 395 teachers worked at the institute. The educational institution was financed from the state budget of the USSR. In 1940 on the first course of Lviv Polytechnic Institute, were already 50% of Ukrainian students from the total number of first-year students. In contrast, in December 1939, there were only 12.9% of them (Kovaluk, 1993, p. 5). This testifies to the high demand for higher technical education among local Ukrainians.

Implementation of the Soviet model in technical education was carried out with the help of lecturers, primarily from the Russian SFSR and the eastern regions of the USSR. Under the Soviet model refers to introduction of a course system of education, examination sessions, compulsory attendance at lectures and practical classes, and change of all educational programs in accordance with all-Union requirements. An obligatory element of the educational process was a work of the newly created department of the foundations of Marxism–Leninism, which was given one of the priority roles in the educational system of higher education institutions. The Nazi occupation of the city interrupted the process of Sovietization of the region's educational system.

In 1944, after coming again of Soviet power, the reformation of the Lviv Polytechnic Institute continued. All seven faculties and eighty departments, created in 1939–1941, resumed work. 600 people were enrolled in the first course in 1944. These were young people from Kyiv, Kharkiv, Odesa, Donbas, Dnipropetrovsk, Moscow and Novosybirsk. (Soviet Lviv, 1956, p. 242). The Soviet leadership of the institute paid attention to the difficult living and working conditions of students, lecturers and employees of the university. In order to solve them, institute dining hall was opened and its continuous work was established, student dormitories were equipped with the necessary household furniture and appliances. In June 1944, an "auxiliary" (auxiliary) farm with a land area of 90 hectares was organized for the purpose of an additional and stable supply of food products for the institute canteen.

Throughout the second half of the 20th century, the Soviet authorities changed higher technical education, ultimately achieving the ideological subjugation of technical sciences. This was facilitated by the introduction and teaching of the educational course

"Fundamentals of Marxism-Leninism" based on the textbook on the history of the All-Union Communist Party (Bolsheviks), published for the first time in 1938 under the title "Short course of the history of the Central Committee of the VKP(b)", and expansion of work of the department "Fundamentals of Marxism–Leninism". In the first post-war year, it was headed by Professor Viktor Makeiev, who was assigned to work according to the so-called "passport of the Central Committee of the VKP(b)". At that time, only eight people worked at the department. In the future, the heads of the department were appointed on the basis of the decision of the Regional Committee of the CPSU, and then approved by the relevant Union Ministry. Thus, Vsevolod Astafiev, who headed the department after Viktor Makeiev in 1946–1953, was directed from the post of head of a similar department at the Siberian Metallurgical Institute. Later, he was fired due to a conflict with Mykola Maksymovych – rector of the institute. The directions of scientific research conducted by the department were focused exclusively on the role and significance of the "CPSU in the struggle for implementation of the Leninist-Stalinist national policy". With the increase of the number of students at polytechnic institute, the number of employees of the department grew. In 1948, eleven teachers worked at the department, three of them were part-time workers from the Regional Committee of the CPSU. And in 1950–1951 seventeen people worked at the department, including one associate professor. Also, one candidate of historical sciences – Havrilo Vakulenko, who defended his dissertation on July 1, 1950 at Kyiv University – already worked at the department. At that time, Volodymyr Chuhaiov – the future doctor of historical sciences and rector of Ivan Franko Lviv State University in 1981–1990 – began working as an assistant at the department (Terskyi, 2014, p. 3).

In the first post-war years, the main task of educational process was training of technical personnel for reconstruction of a region and integration of Western Ukrainian territories into the economic system of the USSR. The academics of the university were tasked with providing scientific and technical support for the development of industry in the western regions of the USSR, and contributing to the transformation of Lviv into a powerful industrial center of the Soviet Union in accordance with the adopted Stalin's five-year plan for the reconstruction and development of the national household of the USSR. Senior inspector of the Main Department of Polytechnic Universities of the USSR's Ministry of Higher Education emphasized that the variety of specialties at Lviv Polytechnic Institute, large number of students, their multinational

composition, territorial location of the university in the far west of the USSR are prerequisite for the fact that the institute can be "a powerful breeding ground for highly qualified specialists who will raise our national economy to an even greater level" (Soviet student, 1949, no. 3 (91), 20 January). Scientific and technical support provided by university teachers to local industrial enterprises consisted in consulting in solving important technical tasks or in reconstruction of individual production facilities. Thus, the lecturers of the Department of Materials Technology advised the workers of the rebar plant on issues of heating and casting technology. At the Lviv Plant "Teplokontrol", that was renamed on "Lviv Plant of Electrical Measuring Instruments" in 1968, the Department of Electromechanical Instruments established production of the new devices of a high accuracy class. The Department of Organic Chemistry has developed a new method of production of decorative paints for the Lviv Paint and Varnish Plant. Experimental work on the implementation of methods for determining thermal conductivity was carried out at the institute to assist in the work of the Lviv Power Plant. The process of rational use of gas and reduction of its costs was also improved at then Ukrnafta oil industry associations. Methods were introduced to make the oil extraction process cheaper (Soviet student, 1949, no. 6 (94), 24 February).

During the Soviet period, the polytechnic institute introduced annual practical training or internship, which was called "production practice". University students gained practical experience at the largest enterprises of the USSR – the Kharkiv Turbogenerator Plant, the Dnipro Hydroelectric Station, and others. According to the Soviet model of education, this practice was one of the main elements for formation of the future technical elite – the Soviet engineer – the "commander of socialist construction". A scientific course on the organization of production was also compulsory for students in the last year of study, in which special attention was paid to the tasks of socialist organization of production process. This training course was supposed to help students understand that there is a socialist organization of production and "there is an overfulfillment of norms and early completion of the production program" (Soviet student, 1949, no. 5 (93), 17 February).

In the late 40s of the 20th century to mark the first successes of sovietization, polytechnic institute was awarded a certificate of honor from the Department of Higher Education under the Council of Ministers of the Ukrainian SSR with the award of a transitional Red Banner of the regional committee of the union of higher education workers "for implementation of decisions of

the party and the government" (Soviet student, 1949, no. 3(91), 20 January). Since 1948, it has been one of the so-called "advanced universities" of the USSR.

In the late 1950s and early 1960s, a chain of research laboratories was created at Lviv Polytechnic Institute. They performed scientific and research work at the expense of the state order and individual industrial enterprises. In addition, "closed" departments were formed in the institute, that worked for the military industry of the USSR, where they implemented a number of projects aimed at military needs and developments for the space industry. In 1967, scientific research was carried out on fifty–eight specialties and directions – energy engineering, radio engineering, mechanical engineering, geodesy, construction, chemical and oil industry, etc. According to the Soviet leadership, research work at polytechnic institute was aimed at raising the scientific level of employees and students, solving individual technical, technological, economic problems that were important both for science and for practical application in household sector of the USSR, in general. Certain projects were implemented in institute laboratories, including: complex chemical laboratory for synthesis of the new materials, laboratory for semiconductor materials and devices, laboratory for the simultaneous electrical energy of direct and alternating current transmission by common transmission lines, and others. Important and complex work was carried out by the research laboratory for the study of atmospheric effects on geodetic measurements under the leadership of Professor M. Myhal. Scientific studies of influence of earth's atmosphere on the results of geodetic measurements were conducted. Scientific and technical researches of the scientists and students of the institute were mostly aimed at improving and expanding the military and industrial potential of the USSR.

At the same time, ideologization of technical education continued. Since the 1956 until 1957 academic year, instead of the "Fundamentals of Marxism–Leninism" course, three independent subjects – the history of the CPSU, political economy, dialectical and historical materialism – were introduced as mandatory for all students in the higher technical educational institutions of the USSR. Therefore, in 1957, the Department of Fundamentals of Marxism–Leninism of the Lviv Polytechnic Institute was renamed on the Department of History of the CPSU. At that time, fifteen people worked on it. During 1960–1962, the department was headed by Hryhorii Lomov, graduate of Kharkiv University, associate professor, candidate of historical sciences. Before that, he headed the Lviv Pedagogical Institute, and in 1962–1966 he was the rector of the restored Kharkiv State Pedagogical Insti-

tute named after Hryhorii Skovoroda. The next head of the department in 1962–1964 was V. Sulzhenko, a graduate of the Lviv Order of Lenin Ivan Franko State University, associate professor, candidate of historical sciences. The following heads of the department went through a similar path, through postgraduate study and dissertation defense at Lviv University: Hryhorii Tambovtsev – head of the department in 1965–1969, and Ivan Mykhailovskyi – head of the department in 1969–1985 (Terskyi, 2014, pp. 2–3). Employees of the Department of CPSU's History played an important role in the process of sovietization of the Lviv Polytechnic Institute. They were responsible for the ideological education of students, formation of materialistic worldview, and organization of the so-called "ideologically saturated" student life. Employees of the department had reduced teaching load in order to prepare effectively their lecture materials on the practice of socialist construction. They attended one-year training courses at Taras Shevchenko Kyiv State University. Such courses were organized for teachers of higher educational institutions of the USSR by party leaders. One-month courses were held in Moscow for all heads of departments of history of the CPSU. In order to accelerate the training of post-graduate students of social sciences, groups were created at Higher Party School under the Central Committee of the VKP(b), whose students had to prepare and defend a candidate's thesis within one to one and a half years (Shudryk, 2014, p. 147). For students of all specialities, compulsory readings of lectures on the history of the VKP(b), history of the USSR, philosophy, so-called "political economy", issues of foreign and domestic policy of the Soviet Union, etc. were held. (Soviet student, 1949, no. 2 (90), 13 January). Students had to study and annotate the works of Vladimir Lenin and Joseph Stalin. And all in order to achieve the so-called "excellent mastery of the basics of Marxist–Leninist science." Without the ideological communist component, according to the Soviet authorities, the students of the polytechnic institute could not become highly qualified technical specialists (Soviet student, 1949, no. 4 (92), 10 February).

Work of the branch of Marxism–Leninism Evening University was one of the sovietization elements of polytechnic institute. His listeners were a significant number of teaching and professorial staff of the university. The Communist Party Bureau made a decision to create a system of monitoring studies, attendance of students and the work of teachers. The leadership of faculty party organizations inspected the entire so-called "educational" process. It listened to the reports of the communists about the course of study, acquisition of material and degree of prepara-

tion for the examinations of students and teachers. Lack of the necessary amount of literature on the course of dialectical and historical materialism in the institute's library, as well as works lobbied by the Soviet authorities by the "classics" of Russian philosophy: Belynskyi, Herzen, Chernyshevskyi, Dobrolibov was recognized as an significant shortcoming in work of the branch of Marxism–Leninism evening university at one of the party's bureau's of polytechnic institute meetings (Soviet student, 1949, no. 4 (92), 10 February).

A further element of the Sovietization of entire educational process was introduction of the so-called "imitation of best practices" and excursion visits to the centers of the Soviet metropolis. First of all, Moscow, Leningrad, Kyiv and other cities. In archival documents, you can find numerous reports that in order to familiarize students and lecturers of higher educational institutions of the western regions of the USSR with the main industrial and cultural centers of the Soviet Union, the Council of Ministers of the USSR and the Central Committee of the CP(B) of Ukraine facilitate the organization of such excursions during the summer holidays. They were carried out along a fixed route – Lviv–Kyiv–Leningrad or Lviv–Kyiv–Moscow, or Lviv–Kyiv–Kharkiv, Lviv–Kyiv–Stalino (today the Donetsk city), or Lviv–Kyiv–Zaporizhia–Odesa. The best second-, third-, and fourth-year students, professors, and teachers, exclusively from the local population, were selected to participate in cultural and ideological excursions. These persons were supposed to demonstrate the highest indicators of educational and public work. Excursions to Moscow included a mandatory visit to Red Square and the Mausoleum of Volodymyr Lenin.

Conclusions. Having occupied the territory of Eastern Halychyna in September 1939, the Soviet leadership was interested in the fastest and widest possible implementation of the Soviet models of higher education in a region. The Soviet totalitarian regime saw higher technical education in Lviv – the historical capital of Halychyna, one of the important ideological and educational methods of establishing the communist system on western Ukrainian lands. Therefore, the process of forced implementation of the principles and rules of educational life, characteristic for the Soviet totalitarian state, was launched in the Lviv Polytechnic, which was reorganized into the Lviv Polytechnic Institute. Sovietization was most intense in 1939–1941 and in the first post-war years. At the same time, it did not stop throughout the second half of the 20th century, before the collapse of the USSR, testifying to the lack of alternatives, categoricalness and determination in implementation of vari-

ous elements of the Soviet model of technical education. One of its features was the so-called borrowing of "best practices" and sightseeing visits to the centers of the Soviet metropolis, creation and operation of the Department of Marxism's–Leninism's Basics (later the history of the CPSU), teaching of compulsory subjects for all students: history of the CPSU, political economy, dialectical and historical materialism. This contributed to the communist ideological sub-

jugation of technical sciences. And time-consuming and numerous discussions about "science on service of socialism", "Marxist–Leninist foundations" of scientific projects, significantly limited the Lviv Polytechnic Institute's development of academic life, and significantly complicated scientific and teaching work. It was a kind of the technical educational space marking, typical for colonial practices in building relations between the center and its periphery.

BIBLIOGRAPHY

1. Kendall E. Bailes. *Technology and Society under Lenin and Stalin: Origins of the Soviet Technical Intelligentsia, 1917–1941*. Princeton: Princeton University Press, 1978. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9781400847839/html>
2. Loren R. Graham. *Science in Russia and the Soviet Union: A Short History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Science_in_Russia_and_the_Soviet_Union.html?id=m_wPpj64GqMC&redir_esc=y
3. Chi Ling Chan. *Fallen Behind: Science, Technology and Soviet Statism. Intersect*. Stanford : Stanford University, 2015. Vol. 8, N. 3. URL: <https://ojs.stanford.edu/ojs/index.php/intersect/article/view/691/659>
4. Дещинський Л.С., Денісов Я.Я., Замлинський Т.Г. *Історія науки і техніки України*. Львів: Растр 7, 2011. 328 с.
5. Іскович-Лотоцький Р. Д., Севостьянов І. В. *Історія інженерної діяльності: посібник*. Вінниця : ВНТУ, 2015. 266 с. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2016/Isk-Lot_2015_266.pdf
6. Зеркалов Д.В. *НТУУ «КПІ». Минуле і сьогодні*. Київ : Основа, 2012. URL: <https://docplayer.net/73026138-Ntuu-kpi-minule-i-sogodennya.html>
7. Бесов Л.М. *Історія науки і техніки*. Харків: НТУ «ХПІ», 2004. 382 с. URL: [https://www.kpi.kharkov.ua/archive/Articles/int/%D0%91%D0%B5%D1%81%D0%BE%D0%B2%20%D0%9B.%D0%9C.%20-%20%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B8%20%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20\(2005\).pdf](https://www.kpi.kharkov.ua/archive/Articles/int/%D0%91%D0%B5%D1%81%D0%BE%D0%B2%20%D0%9B.%D0%9C.%20-%20%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B8%20%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20(2005).pdf)
8. Левик Б. Підпільна антирадянська діяльність студентів Національного університету «Львівська політехніка» в перші повоєнні роки (1944–1953 рр.). *Схід*. Донецьк : Український культурологічний центр, ТОВ «Східний видавничий дім», 2017. № 1 (147). С. 77–83. URL: <http://skhid.kubg.edu.ua/article/view/97445/92904>
9. *Радянський Львів. 1939–1955: Документи й матеріали / Архівне управління УРСР, ЛДА; ред. кол. : Івасюта М. К., Пашенко В. Я. та ін.* Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. 705 с.
10. Ковалюк В.Р. Культурологічні та духовні аспекти «радянізації» Західної України (вересень 1939 р. – червень 1941 р.). *Український історичний журнал*. 1993. № 3. С. 3–17.
11. Терський С. До 25-річчя кафедри історії України у Львівській політехніці. *Держава та армія*, 2014. № 809. С. 3–6.
12. *Радянський студент*. 1949. № 3 (91). 20 січня.
13. *Радянський студент*. 1949. № 6 (94). 24 лютого.
14. *Радянський студент*. 1949. № 5 (93). 17 лютого.
15. Шудрик, І. Філософські дискусії в Харкові. Харків : ХДУХТ, 2014. 183 с.
16. *Радянський студент*. 1949. № 2 (90). 13 січня.
17. *Радянський студент*. 1949. № 4 (92). 10 лютого.

REFERENCES

1. Kendall E. Bailes (1978). *Technology and Society under Lenin and Stalin: Origins of the Soviet Technical Intelligentsia, 1917–1941*. Princeton University Press. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9781400847839/html>
2. Loren R. Graham (1993). *Science in Russia and the Soviet Union: A Short History*. Cambridge University Press. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Science_in_Russia_and_the_Soviet_Union.html?id=m_wPpj64GqMC&redir_esc=y
3. Chi Ling Chan (2015). *Fallen Behind: Science, Technology and Soviet Statism. Intersect*. Stanford University. Vol. 8, no. 3. URL: <https://ojs.stanford.edu/ojs/index.php/intersect/article/view/691/659>
4. Dshchynskyy L.Ye, Denisov Ya.Ya., Zamlinskyi T.H. (2011). *Istoriia nauky i tekhniky Ukrainy*. [History of science and technics of Ukraine] Lviv: Rastr 7. 328p. [in Ukrainian].
5. Iskovych–Lototskyi R.D., Sevostianov I.V. (2015). *Istoriia inzhenernoi diialnosti*. [History of engineering of Ukraine]: *posibnyk*–manual. Vinnytsia: VNTU. 266p. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2016/Isk-Lot_2015_266.pdf[in Ukrainian].
6. Zerkalov D.V. (2012). *NTUU “KPI”. Mynule i sohodennia*. [NTUU “KPI”. Past and present.] Kyiv: Osnova. URL: <https://docplayer.net/73026138-Ntuu-kpi-minule-i-sogodennya.html> [in Ukrainian].
7. Biesov L.M. (2004). *Istoriia nauky i tekhniky*. [History of science and technics] Kharkiv: NTU “KhPI”. 382 p. URL: [https://www.kpi.kharkov.ua/archive/Articles/int/%D0%91%D0%B5%D1%81%D0%BE%D0%B2%20%D0%9B.%D0%9C.%20-%20%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F%20%D0%BD%D0%BA%D0%B8%20\(2005\).pdf](https://www.kpi.kharkov.ua/archive/Articles/int/%D0%91%D0%B5%D1%81%D0%BE%D0%B2%20%D0%9B.%D0%9C.%20-%20%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F%20%D0%BD%D0%BA%D0%B8%20(2005).pdf)

B0%D1%83%D0%BA%D0%B8%20%D0%B8%20%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20(2005).pdf [in Ukrainian].

8. Levyk B. (2017). *Pidpilna antyradianska diialnist studentiv Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika" v pershi povienni roky (1944–1953 rr.)*. [Lviv Polytechnic National University's clandestine anti-Soviet activity of students in the first post-war years (1944–1953)]. *Skhid*, № 1 (147). P. 77–88. URL: <http://skhid.kubg.edu.ua/article/view/97445/92904> [in Ukrainian].

9. *Radianskyi Lviv. 1939–1955: Dokumenty y materialy. (1956)*. [Soviet Lviv. 1939–1955: Documents and materials]. Ed. board: Ivasiuta M. K., Pashchenko V.Ya. etc. (Eds.). Lviv : Knyzhkovo-zhurnalne vydavnytstvo. 705 p. [in Ukrainian].

10. Kovaliuk V.R. (1993). *Kulturolohichni ta dukhovni aspekty "radianizatsii" Zakhidnoi Ukrainy, (veresen 1939 – cherven 1941 pp.)*. [Cultural and spiritual aspects of the "Sovietization" of Western Ukraine (September 1939 – June 1941)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, № 3. P. 3–17 [in Ukrainian].

11. Terskyi S. (2014). *Do 25-ricchia kafedry istorii Ukrainy u Lvivskii politekhnitsi*. [To the 25th anniversary of the History of Ukraine Department at Lviv Polytechnic.]. *Derzhava ta armiia*. № 809. P. 3–6.

12. *Radianskyi student*. (1949). [Soviet student]. no. 3 (91), 20 January. [in Ukrainian].

13. *Radianskyi student*. (1949). [Soviet student]. no. 6 (94), 24 February. [in Ukrainian].

14. *Radianskyi student*. (1949). [Soviet student]. no. 5 (93), 17 February. [in Ukrainian].

15. Shudryk I. (2014). *Filosofski dyskusii v Kharkovi*. [Philosophical discussions in Kharkiv]. Kharkiv : KhDUKhT. 183 c. [in Ukrainian].

16. *Radianskyi student*. (1949). [Soviet student]. no 2 (90), 13 January. [in Ukrainian].

17. *Radianskyi student*. (1949). [Soviet student]. no. 4 (92), 10 February. [in Ukrainian].

УДК 94(477):341.485 | «1932/1933»:[17+159.922.4]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-2>

Ірина БАТЮК,
orcid.org/0000-0003-2381-3269
аспірантка кафедри історії та етнології України
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова,
молодший науковий співробітник експозиційного відділу «Полісся»
Національного музею народної архітектури та побуту України
(Київ, Україна) irynabatiuk@ukr.net

МОРАЛЬНІ ТА ЕТНО-ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ 1932–1933 РР. ДЛЯ УКРАЇНЦІВ

На основі аналізу етнографічних і архівних документів та матеріалів розглянуто зміни, які відбулися у свідомості українських селян як у роки Голодомору, так і в наступні. Зокрема, чітко простежується руйнація певних етнічних стереотипів і установок. Можемо стверджувати, що в українців зник механізм психологічного захисту від насильства, у частини з них моральні норми і принципи були придушені інстинктом виживання.

Голодомор-геноцид, організований радянським комуністичним режимом, не тільки фізично знищив мільйони українців, а й морально скалічив ціле покоління селянських дітей. Із збільшенням масштабів геноциду зростав психологічний тиск на голодуюче населення. Голодні люди, які опинилися на межі виживання, доведені до відчаю були зламани психологічно. Вони вчиняли вбивства, вдавалися до людодіства й трупоїдства й не вбачали в своїх страшних діях фактів злочину, адже доведені голодом до межі божевілля прагнули хоч такими жахливими способами, але вижити. У роки Голодомору втрапилася цінність людського життя. Окремі духовні елементи характерні для громадського і сімейного побуту частково трансформувалися або повністю зруйнувалися.

Радянській владі лише за декілька років вдалося не тільки фізично знищити мільйони українських селян, а й цілковито деформувати їхню свідомість. Українці, які пережили геноцид, втратили почуття індивідуальності й перетворилися на пригноблений і підпорядкований тоталітарній системі «советській народ», а їх нащадки, відчуваючи на собі травму Голодомору, ставали вірними прибічниками радянської влади.

Ключові слова: діти, Голодомор-геноцид, етно-психологічні наслідки, травма, свідомість, етнічні установки.

Iryna BATIUK,
orcid.org/0000-0003-2381-3269
Postgraduate student at the Department of History and Ethnology
Ukraine Dragomanov Ukrainian State University,
Junior Researcher at the Exposition Department “Polissia”
National Museum of Folk Architecture and Life of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) irynabatiuk@ukr.net

MORAL AND ETHNO-PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES OF THE HOLODOMOR-GENOCIDE OF 1932–1933 FOR UKRAINIANS

On the basis of the analysis of ethnographic and archival documents and materials, the changes that took place in the consciousness of Ukrainian peasants both during the Holodomor and in the following years were considered. In particular, the destruction of certain ethnic stereotypes and attitudes are clearly visible. We can say that Ukrainians have lost the mechanism of psychological protection against violence, in some of them, moral standards and principles were suppressed by the instinct of survival.

The Holodomor-genocide, organized by the Soviet communist regime, not only physically destroyed millions of Ukrainians, but also morally crippled an entire generation of peasant children. As the scale of the genocide increased, the psychological pressure on the starving population grew. Hungry people who found themselves on the verge of survival, driven to despair, were psychologically broken. They committed murders, resorted to cannibalism and did not see in their terrible actions the facts of a crime, because driven to the brink of insanity by hunger, they sought to survive, even in such terrible ways. During the Holodomor, the value of human life was lost. Some spiritual elements characteristic of public and family life were partially transformed or completely destroyed.

In just a few years, the Soviet authorities managed not only to physically destroy millions of Ukrainian peasants, but also to completely deform their consciousness. Ukrainians who survived the genocide lost their sense of individuality and turned into the “Soviet people” oppressed and subordinated to the totalitarian system and their descendants, feeling the trauma of the Holodomor, became loyal supporters of the Soviet government.

Key words: children, Holodomor-genocide, ethno-psychological consequences, trauma, consciousness, ethnic attitudes.

Постановка проблеми. Тяжкі випробування, що пережили українці в роки Голодомору-геноциду, не могли не вплинути на їх фізіологічний та морально-психологічний стан. Московській владі впродовж 1932–1933 рр. вдалося не тільки фізично вбити голодом мільйони людей в Україні й на етнічних українських землях, а й зламати українців духовно, цілковито деформувати національну ідентичність та зруйнувати у їх свідомості традиційну моральність, норми та правила поведінки.

Аналіз досліджень. Основу джерельної бази дослідження змін свідомості українців у роки геноциду склали документи і матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Саме в архівних документах і матеріалах знаходимо свідчення жертв Голодомору про скоєні злочини, що дало можливість обґрунтувати цинічне й жорстоке ставлення російського комуністичного режиму до українців. Джерелом висвітлення етнографічної складової дослідження є праця Хв. Вовка (Вовк, 1995), який окрім опису господарського життя та побуту, детально описує вірування та духовні аспекти громадського устрою українців. У праці О. Стасюк (Стасюк, 2019) показано різючі відмінності українського етносу від московитів. Варто зазначити ґрунтовні дослідження традиції харчування Л. Артюк (Артюк, 1997; Артюк, 2005) та сімейної обрядовості В. Борисенко (Борисенко, 2016). В українській історіографії висвітлені питання етнопсихологічних наслідків Голодомору 1932–1933 рр. (Маркова, Шеремета, 2020; Телегуз, Телегуз, 2013), моральний стан українців у вказані роки (Присяжнюк, 1999; Слободян, 2013), наслідків для «постгеноцидного» суспільства (Крамаренко, 2013; Онуфрів, 2011). Особливої уваги заслуговують загальні праці про Голодомор-геноцид (Коваленко, Маняк, 1991; Стасюк 2019b), а також напрацювання відомого американського історика Дж. Мейса (Мейс, 2008).

Метою статті є розкриття етнопсихологічних наслідків Голодомору-геноциду, зокрема змін, що відбулися у свідомості українців, на основі аналізу архівних документів й етнографічного матеріалу.

Виклад основного матеріалу. В основі менталітету української нації лежала цінність приватної власності, індивідуальної праці та особистої свободи, яку намагався знищити комуністичний режим шляхом проведенням політики суцільної колективізації, створення в селянському середовищі, й суспільстві загалом, образу так званих куркулів (заможних селян) проти яких організували боротьбу на знищення, як ворогів соціалізму. Селянський суспільний ідеал, передбачаючи спів-

життя таких складових, як приватна власність, особиста воля, землеробство, доповнювався індивідуально-сімейним началом, прагненням до типовості й взаємодопомоги, що забезпечувало селянам взаємну вигоду, а відсутність або відхід від того чи іншого елемента вносили у життя хлібороба економічний і психологічний дискомфорт (Присяжнюк, 1999: 27). Колективізація, за висновками І. Гирича, була не лише зміною соціального ладу українського села, а означала остаточне знищення традиційної хліборобської української культури, зміни в ментальності, психологічне переламування хребта селянству України (Гирич, 2011: 115–116). Російський комуністичний режим за активної участі партійного і радянського керівництва УСРР Голодомором-геноцидом намагався остаточо вирішити національну проблему, тобто винищити непокірних селян – джерело і носія національної культури, заселити їх землі росіянами, позбавити омосковленням українців їх мови, духовної культури загалом і, як наслідок, ідентичності.

Голодомор-геноцид окрім численних демографічних втрат завдав нищівного удару по соціально-економічному й національному життю, фактично знищивши українське село з його багатими віковими народними звичаями і традиціями, перетворивши його на колгоспне поселення селян цілковито підпорядковане комуністичній владі та її культурній політиці. Окрім того, геноцид на декілька поколінь пересадив у свідомість селян соціальний страх голоду і смерті, терору і насильства, політичну апатію і пасивність (Телегуз, Телегуз, 2013: 152). Страх голодної смерті посилив ненависть, недовіру до влади і ставлення до держави, як до ворога від якого добра не можна чекати. Селяни та їх діти, які вижили у ті жахливі роки, навіть рідним і близьким людям боялися розповідати про жахливу трагедію, яку спричинила у їх житті московська влада й більшовицький уряд України.

Аналіз етнографічних праць і архівних документів та матеріалів радянської доби сприяв виявленню різючих змін, що відбулися у свідомості українського селянина в роки Голодомору-геноциду і призвели до руйнації традиційного життєвого устрою, зокрема побуту. Саме в роки Голодомору, як закономірний його наслідок, відбулася руйнація традиційної раціональної культури харчування українців. Режим харчування селянина залежав виключно від робочого дня, який обов'язково супроводжувався триразовим прийомом їжі. Навіть у найбільш бідних сім'ях було заведено топити піч для приготування їжі хоч двічі на день (Артюк, 1977: 65).

Традиційній системі культури харчування українців була притаманна значна кількість заборон щодо вживання певних продуктів, чого вони беззаперечно дотримувалися, першочергово з моральних причин, а також через віру накликати біду на своє здоров'я, життя та благополуччя родини. Відома українська дослідниця Л. Артюх класифікує їх наступним чином: заборони на об'єкт, на суб'єкт дії та часові заборони, що пов'язані із релігійними святами. У першому випадку окремі продукти харчування чи страви не споживалися ніким і ніколи (мертвечина, падаль, м'ясо плазунів і земноводних, комахи). Заборонялося окремим людям у певних умовах готувати чи споживати їжу, наприклад у коровайниці не запрошували дівчат, одиноких жінок та вдів (Артюх, 2005: 25). Українці суворо дотримувалися постів напередодні церковних свят, а також обмежували вживання їжі у середу та п'ятницю.

У наших предків існувало правило вживати м'ясо тварин, яких заколювати, а не задушували, їсти мертву чи здохлу тварину або птицю вважалося шкідливо й гидко. Людей, які знімали шкуру із загиблих тварин, зневажали і навіть неохоче допускали їх до спільної трапези. З утвердженням християнства кінське м'ясо вважалося нечистим і негідним для споживання, фактично прирівнювалося до мертвечини. Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. конина була повністю відсутня у харчовому раціоні українців (Артюх, 1977: 75–76).

Традиції харчування українців свідчать не лише про природне середовище та культуру населення, а головне вони є яскравим показником соціального становища людей. Натомість, архівні матеріали свідчать про зміни у свідомості й поведінці людей, які страждали у 1932–1933 рр. від злочинної політики комуністичного режиму. Доведені голодом до межі крайнього фізичного виснаження і морального розпаду селяни почали вживати в їжу падаль, мертвечину, бур'яни і сурогати, а деякі з них ставали людодоїдами і трупоїдами. Зокрема, уповноважений Донецького обкому КП(б)У в Новопсковському районі 22 лютого 1933 р. звітував вищому керівництву про ситуацію у селах Лизіно і Шапарське. Він вказував, що у с. Лизіно сім'я колгоспника Кондратенка складається із дружини і 4 дітей віком від 2 до 13 років, які голодувати почали ще в грудні 1932 року. При перевірці комісія обкому виявила, що батько замерз, коли вночі пішов на скотомогильник і відрив там кінську ногу, матері вдома також не було. У халупі знаходилися чотири дитини, кості від падали і «неймовірний запах гнилі, що не дозволяв і

хвилини там пробути»... Також виявлено вживання дохлятини, бадилля кукурудзи та інших рослин сім'єю колгоспника Коваленка, від чого захворів старший син. Сім'ї колгоспників дуже виснажені, особливо важке враження справляють маленькі діти 2–3 років, які майже не ростуть. У с. Шапарське Д. Хрипун, чоловік якої помер від голоду, у стані цілковитого виснаження, рухатися не може, 19 лютого спільно зі своєю чотирнадцятилітньою дочкою дорізали помираючу племінницю 7–8 років. Донька заявила, що вона померла і лежала три дні. Вони заявили в сільраду про смерть, але не похоронили, тоді мати запропонувала вирізати і зварити нутрощі дівчинки (ЦДАГО України. Ф 1. Оп. 20. Спр. 6274. Арк. 75–77).

Дніпропетровський обласний відділ ДПУ під грифом цілком таємно доповідав про поширення голоду в Дніпропетровській області станом на 16 березня 1933 р. Зокрема, у доповідній записці голові ДПУ УСРР В. Балицькому вказується, що через нестачу хліба, як масове явище, селяни вживають у їжу шкідливі та небезпечні для життя сурогати. Відділом ДПУ було зареєстровано 354 випадки отруєння, з яких 42 випадки призвели до смерті, від вживання в їжу бур'янів, бавовняних зерен, відходів від пивоваріння, кісточок абрикос і вишні. У Великопетихському районі, за визначенням лікаря, ознаки отруєння мишієм і реп'яхом проявлялися через декілька годин і закінчувалися смертю дітей впродовж однієї доби, а дорослих 3–5 діб. Окрім сурогатів відзначається масове вживання в їжу м'яса кішок, собак, а також дохлих коней, яке або розбирають відразу, або викопують із скотомогильників. У с. Хороше Межівського району працівник ДПУ при огляді сім'ї колгоспниці А. Мелашкун застав у хаті дітей, в яких обличчя і руки були в крові. На запитання про кров дитина 7 років відповіла, що «варили кобилку» і показала на шматок тухлого м'яса дохлого коня, який був виритий із скотомогильника. Її чотирнадцятирічний брат страждав від болі в животі через вживання пересмажених кісток дохлої конини. В артілі «Труд і воля» Великотокмацького району 16 лютого здохло двоє коней, які відразу були порублені і розтягненні колгоспниками, а спроба керівництва перешкодити цьому не вдалася. У Нововасилівському районі поширена торгівля серед селян трупами котів і собак, продажна вартість яких пересічно становила 12 руб., кілограм м'яса дохлих коней коштував 6–8 руб., у більшості випадків оплата здійснювалася речами побутового вжитку (ЦДАГО України. Ф 1. Оп. 20. Спр. 6274. Арк. 127–128).

Голодомор-геноцид спричинив масові психічні деформації у поведінці українців пов'язані з інстинктом самозбереження. Голодуючі дорослі і діти постійно перебували в різних стадіях, що не мали між собою чіткої послідовності: від збудження чи пригнічення до загострення чуттів та інстинктів, втрати морально-емоційного зв'язку з рідними і близькими, що закінчувалися вбивством і поїданням дітей та дорослих. Пік канібалізму, зокрема сімейного, припадає на весну – початок літа 1933 р. (Стасюк, 2019а). Комуністичний режим намагався знищити та приховати від нас і світу випадки канібалізму. Натомість, як стверджують свідки геноциду, чи не в усіх селах України, можливо, лише окрім тих, де були радгоспи, спостерігалось непоодиноким вбивством дітей та канібалізм. У селі Терешки біля Полтави, свідчила Віра Квят, голодна смерть настигла матір двох діток віком 2 і 3 роки. Сусіди, які через кілька днів зайшли до хати, побачили як вони гризуть пальці мертвої мами. Їх порозбирали і вивели в люди (Перед новим роком...). Населення України, зокрема селяни, знали про численні вбивства голодуючих канібалами і злочинцями, які продавали їх органи на базарах, в їдальнях та інших закладах громадського харчування. У Новопраському районі Дніпропетровщини було зафіксовано два випадки вбивства людей і торгівля м'ясом убитих (ЦДАГО України. Ф 1. Оп. 20. Спр. 6274. Арк. 128).

Масове отруєння сталося 18 лютого 1933 р. в селах Мала Лепетиха і Першомайівка Великолепетихського району, як наслідок недоїдання і вживання в їжу різного коріння й інших сурогатів, у результаті якого зафіксовано 9 смертельних випадків і 7 важко хворих людей. Абсолютно брехливим й абсурдним є текст спеціального повідомлення стосовно вказаного випадку, що адресувалося Секретарю Дніпропетровського обкому КП(б)У М. Хатаєвичу. Керівник обласного відділу ДПУ Я. Краукліс писав: «...характерно відзначити, що в цих селах не встановлено жодного випадку опухання від голоду і колгоспники заявили, що вживати реп'яхи вони почали тільки через те, що гостро відчували нестачу хліба, а вживання картоплі й буряка їм до деякої міри приїлося, а самі млинці із реп'яхів мали запах шоколаду і вони не підозрювали наявність в них сильного яду» (ЦДАГО України. Ф 1. Оп. 20. Спр. 6277. Арк. 92, 96). Недостовірні, брехливі звіти владі усіх рівнів нерідко писали й відповідальні працівники медичних установ. Керівниця управління охорони здоров'я Харкова Камінська зазначала, що відомості про значну смертність через недоїдання

перебільшені, а «діти вмирають через брак вітамінів, щоб це зупинити треба давати їм лимони». Натомість в ізоляторі «Комуністка», де перебували діти віком до 4 років, за 15 днів листопада – грудня 1933 р. померла 81 дитина. Показник їх смертності від голоду був занижений у 40 разів (Кісь, 2018).

У звіті про так звані продовольчі труднощі в Україні від 12 березня 1933 р. знову ж таки наголошувалося, що за кількістю голодуючих сімей, підтверджених захворювань і смертності особливо виділяється Дніпропетровська область. Їх діти і дорослі вживають у їжу різні сурогати: качани і стебла кукурудзи, лущиння проса, трави, гнилі гарбузи і буряки, стручки акації (ЦДАГО України. Ф 1. Оп. 20. Спр. 6274. Арк. 151).

За висновками С. Маркової і Л. Шеремети, які у своїй статті проаналізували 86 спогадів очевидців Голодомору, українські селяни вимушені були виробити «культуру голодування», яка пізніше допомогла вижити у роки масового голоду 1946–1947 рр., організованого московською владою як помсту за національно-визвольну боротьбу ОУН-УПА. Ті, хто вижили у роки Голодомору-геноциду, добре знали, які рослини нейтралізують шкідливу дію «неїстівних» продуктів, що викликають набряки, а які жакливе здуття живота (Маркова, Шеремета, 2020: 26).

Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. привніс у життя українців, як дорослих, так і дітей з їх несформованою психікою, почуття страху перед нестачею їжі. Часто прохання хліба були останніми словами помираючих від голоду дітей. «Страх – зазначав В. Маняк – перетворився на природну форму людського існування» (Коваленко, Маняк, 1991: 467). Витоки постгеноцидних трансформацій можна простежити за спогадами Г. Бевза: «водночас із фізіологічними змінами тіла голодної людини змінюється її психіка. Сильне і тривале голодування приглушує або й зовсім убиває нормальні людські відчуття та почуття... Природні загальнолюдські цінності здаються другорядними, не вартими уваги. Над усе хочеться їсти» (Крамаренко, 2013: 171).

Московський комуністичний режим Голодомором-геноцидом руйнував споконвічні морально-психологічні засади життєдіяльності українців, намагаючись знищити їх добродіяльність, благородство, щедрість і добродійність, а як наслідок – розчинити в руських, позбавивши їх прагнення до втілення національної ідеї (Ткаченко, 1993: 107).

Голодомор призвів до трагічних соціально-культурних втрат, зокрема до повної деформації традиційної звичаєвої і сімейної обрядовості

українців, що формувалася впродовж віків. Початковим й важливим етапом у сімейній обрядовості є родильна, що пов'язана власне з народженням дитини та обрядами перших років її життя. В українців у XX ст., як і сьогодні, зберігалися вірування про зв'язок ще ненародженої дитини з вчинками матері, а вагітну жінку намагалися вберегти від будь-яких негараздів (Борисенко, 2016: 23–24). Родильні обряди починалися ще до народження дитини із запросин баби-повитухи, яка приймала пологи. Потім новонароджену дитину прагнули чим швидше охрестити і запрошували кумів, які несли її до хреста. Вони ж обов'язково були присутні на пізнішому обряді пострижин (Вовк, 1995: 192–195). Українці обрядовими діями намагалися забезпечити дитині здоров'я і щасливе життя ще до народження і особливо піклувалися про неї в перший рік життя. У період Голодомору відбулося винищення значної частини складових елементів родильної обрядовості. Новонароджених селянських дітей, більшість із яких помирили, часто навіть не реєстрували, а про хрещення не було й мови. Першочергово стояло питання виживання, тому духовний аспект був цілковито витіснений з голодного життя селян.

Жорстока антирелігійна політика комуністичної влади, що супроводжувалася масовими репресіями, заборонаю традиційних релігійних ритуалів хрещення дитини й обрядів при похованні спричинила руйнацію архаїчних рис народної культури. Покійників не оплакували, адже голодна смерть тоді була масовим звичним явищем, що майже не викликала у деморалізованих голодних людей жодних почуттів. У них змінювалося ставлення до життя і смерті: голодні дні приносили виключно страждання, тоді ж як смерть позбавляла від цих мук.

Голодомор 1932–1933 рр. був одним із головних чинників деформації й часткової руйнації традиційної культури українців. Дослідник Ю. Коцур, вивчаючи його вплив на сімейну обрядовість Роменщини, зазначає, що сталінський режим знищив голодом два покоління українців, які були носіями традиційної сімейної культури, зруйнував споконвічні її цінності, що спричинило втрату відчуття родинної належності. Частина сімейних обрядів перестала існувати у роки геноциду, а через репресії влади і постійний вплив комуністичної пропаганди у другій половині 1930-х рр. вони відновлювалися у видозміненому прорадянському вигляді (Коцур, 2017: 184–185).

Московська влада прагнула створити «советський народ», засобами терору домогтися втрати ідентичності та індивідуальності представників

окупованих ним народів. Жахливі психологічні експерименти були направлені першочергово на дітей, які не мали змоги протистояти тиску репресивної та ідеологічної машини, тому їх свідомість було найлегше переформатовати й створити вірного прибічника злочинної політики влади. Про творення прихильників комуністичного режиму писав Д. Соловей: «щоранку в Києві, Харкові, Одесі можна було бачити сотні голодних посинілих і майже прозорих від виголодження дитячих істот напівголих або в сморідному дранті, яких забирала міліція та відводила до дитячих будинків. Там більшість цих дітей померла, а з решти, що не знали потім ні роду, ні племені – комуністи виховали «відданих партії Леніна – Сталіна большевиків» (Соловей, 1952: 79). Постійне почуття страху та пригніченості поширило серед дітей і дорослих практику доносів. Особливо більшовицька влада заохочувала дітей до таких аморальних дій. Широкого розголосу набули історії доносів на своїх рідних Павлика Морозова, Проні Колибіна, Колі М'яготіна, Колі Яковлева, з яких комуністична пропаганда створила образи героїв і приклади для наслідування майбутнім поколінням (Слободян, 2013: 141). Саме терор голодом створив покірний «радянський народ», який через страх смерті був сліпо відданий жорстокій антинародній тоталітарній системі влади.

Дослідник соціально-психологічних наслідків геноциду 1932–1933 рр. С. Онуфрив вказує, що «для людей, які вижили у роки Голодомору, страх був результатом когнітивної оцінки ситуації як потенційно небезпечної, а для їх нащадків активатором людського страху були спогади їх батьків, родичів про пережиті страхіння...» (Онуфрив, 2011: 163–164). Довготривале примусове абсолютне голодування змінило сприйняття і тлумачення у пересічної людини всього, що її оточувало, зокрема суспільно-політичних процесів і реальної дійсності, відповідно до вимог влади. Вказане вище цілковито підтверджує твердження В. Марочка, що поняття і явище «жертви Голодомору» стосується не лише померлих, але і живих, які зазнали фізіологічних та морально-психологічних травм (Марочко, 2017: 113).

У витягу із висновку комплексної судово-психологічної експертизи вказано: «... Вчинений комуністичним тоталітарним режимом в 1932–1933 рр. злочин геноциду проти української нації спричинив злам психіки українців, що має віддалені наслідки – психологічна травма для його безпосередніх жертв та ознаки трансгенераційної передачі подальшим поколінням. Репресивна політика приховування правди про злочин

геноциду та нищення історичної пам'яті призвели до деформації механізмів саморегуляції і захисту психіки українців. Голодомор геноцид спричинив фізичне, духовне, моральне та психологічне нищення української нації та української ідентичності...» (Стасюк, Сергійчук, Малько, 2021: 171).

Висновки. Безжальна, людоненависницька політика комуністичного режиму ССРР у 1930-х рр. спрямована як на фізичне, так і на духовне винищення української нації спричинила серйозний посттравматичний синдром, з яким буде боротися не одне покоління українців. Голодомор-геноцид 1932–1933 р. став жорстоким засобом московської влади у знищенні українських селян, який завдав непоправних фізіологічних та морально-психологічних травм всій нації.

Відбулася часткова втрата українцями морально-правових та соціально-правових норм і правил суспільної поведінки. Морально-психологічними наслідками Голодомору стали руйнація національної ідентичності й традиційних українських моральних цінностей.

Комуністичному режиму за роки Голодомору вдалося деформувати соціальні стосунки й цілковито спотворити моральні норми й цінності українців. Українське село позбулося багатих народних звичаїв і традицій, а його жителі перетворилися на колгоспників, які вже не мали ні фізичних, ні моральних сил протистояти владі, а постійне відчуття психологічного тиску й страху репресій тільки посилили розвиток комплексу меншовартості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артюх Л. 2005. Конина у системі харчових заборон українців. *Народна творчість та етнографія*. № 6. С. 24–29.
2. Артюх Л. 1977. Українська народна кулінарія: історико-етнографічне дослідження. Київ: Наукова думка. 152 с.
3. Борисенко В. 2016. Сімейна обрядовість українців ХХ – початку ХХІ століття. Київ. 256 с.
4. Вовк Хв. 1995. Студії з української етнографії та антропології. Київ: Мистецтво. 336 с.
5. Гирич І. 2011. Історичні причини наших поразок і перемог. Львів: ЛА «Піраміда». 142 с.
6. Кісь А. 2018. Бабуся показувала на хати й казала: «Ось тут наші ікони, а тут – посуд». *Країна*. № 45 (448). С. 21–22.
7. Коваленко Л., Маняк В. (упоряд.). 1991. 33-й: голод: Народна Книга-Меморіал. Київ: Рад. письменник. 584 с.
8. Коцур Ю. 2017. Втрата самобутності сімейних обрядів українського селянства внаслідок Голодомору 1932–1933 років (за матеріалами Роменщини). *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Голодомор 1932–1933 років: втрати української нації»*, Київ, 4 жовтня 2016 року. С. 180–186.
9. Крамаренко О. 2013. Постгеноцидний синдром в Україні. *Наукові записки Міжнародної асоціації українців*. Вип. 6. С. 170–175.
10. Маркова С., Шеремета Л. 2020. Вітальна травма жертв Голодомору-геноциду: історико-психологічний аспект «нетрадиційного» харчування українців. *Український селянин*. Вип. 24. С. 24–28.
11. Марочко В. 2017. Статистика жертв Голодомору: антропологічно-демографічний дискурс. *Український історичний журнал*. Вип. 5. С. 112–132.
12. Мейс Дж. 2008. Ваші мертві вибрали мене. Київ: Українська прес-група. 672 с.
13. Онуфрив С. 2011. Постгеноцидність суспільства як соціально-психологічний наслідок Голодомору 1932–1933 років в Україні. *Вісник Львівського університету*. Вип. 34. С. 161–167.
14. Перед навим роком мама з татом обміняли золотий хрестик і ланцюжок на три кілограми борошна. *Країна*. 2018. № 45 (448). С. 16–17.
15. Присяжнюк Ю. 1999. Ментальність українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Український історичний журнал*. Вип. 3. С. 23–33.
16. Слободян Л. 2013. Морально-психологічні наслідки Голодомору 1932–1933 років. *Наукові записки Міжнародної асоціації українців*. Вип. 6. С. 137–148.
17. Соловей Д. 1952. Стежками на Голготу: винищення в Україні мільйонів людей терором та штучним голодом в 1929–1933 роках. Ч. 1. Детройд. 88 с.
18. Стасюк О. 2019. Вплив тривалого голодування на людину та трансгенераційні наслідки Голодомору-геноциду. *Народна творчість та етнографія*. № 4(380). С. 16–23.
19. Стасюк О. 2019. Нариси про Голодомор. Київ: видавець Мельник М.Ю. 216 с.
20. Стасюк О., Сергійчук В., Малько В. (ред. кол.). 2021. Масові штучні голоди: пам'ятаємо, вшановуємо: матеріали Міжнар. Форуму м. Київ, 7 вересня 2021 р. Харків: Право. 240 с.
21. Телегуз А., Телегуз І. 2013. Суспільно-політичні, економічні та етнопсихологічні наслідки Голодомору-геноциду української нації в 1932–1933 роках. *Наукові записки Міжнародної асоціації українців*. Вип. 6. С. 149–156.
22. Ткаченко, Б. 1993. Під чорним тавром: Історико-документальне видання. Лебедин. 463 с.
23. ЦЕНТРАЛЬНИЙ державний архів громадських об'єднань (далі – ЦДАГО), ф. 1, оп. 20, спр. 6274, 201 арк.
24. ЦДАГО ф. 1, оп. 20, спр. 6277, 270 арк.

REFERENCES

1. Artyukh L. 2005. Konyna u systemi kharchovykh zaboron ukrayintsiv [Horse in the system of food bans of Ukrainians]. *Narodna tvorchist' ta etnografya*. № 6. 24–29.
2. Artyukh L. 1977. Ukrayins'ka narodna kulinariya: istoryko-etnografichne doslidzhennya [Ukrainian folk cooking: a historical and ethnographic study]. Kyiv: Naukova dumka. 152. [In Ukrainian].

3. Borysenko V. 2016. Simeyna obryadovist' ukrayintsiv XX – pochatku XXI stolittya [Family rituals of Ukrainians of the 20th – early 21st centuries]. Kyiv. 256. [In Ukrainian].
4. Vovk Khv. 1995. Studiyi z ukrayins'koyi etnografiyi ta antropolohiyi [Studies on Ukrainian ethnography and anthropology]. Kyiv: Mystetstvo. 336. [In Ukrainian].
5. Hyrych I. 2011. Istorychni prychny nashykh porazok i peremoh [Historical reasons for our defeats and victories]. L'viv: LA «Piramida». 142. [In Ukrainian].
6. Kis' A. 2018. Babusya pokazuvala na khaty y kazala: «Os' tut nashi ikony, a tut – posud» [The grandmother pointed to the houses and said: «Here are our icons, and here are the dishes»]. Krayina. № 45 (448). 21–22. [In Ukrainian].
7. Kovalenko L., Manyak V. (uporyad.). 1991. 33-y: holod: Narodna Knyha-Memorial [33rd: famine: People's Book-Memorial.]. Kyiv: Rad. pys'mennyk. 584. [In Ukrainian].
8. Kotsur YU. 2017. Vtrata samobutnosti simeynykh obryadiv ukrayins'koho selyanstva vnaslidok Holodomoru 1932–1933 rokiv (za materialamy Romenshchyny) [Loss of identity of family rituals of the Ukrainian peasantry as a result of the Holodomor of 1932–1933 (based on the materials of the Romanshchyna)]. Materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Holodomor 1932–1933 rokiv: vtraty ukrayins'koyi natsiyi», Kyiv, 4 zhovtnya 2016 roku. 180–186. [In Ukrainian].
9. Kramarenko O. 2013. Posthenotsydney syndrom v Ukrayini [Post-genocide syndrome in Ukraine]. Naukovi zapysky Mizhnarodnoyi asotsiatsiyi ukrayinistiv. Vyp. 6. 170–175. [In Ukrainian].
10. Markova, S. & Sheremeta, L. 2020. Vital'na travma zhertv Holodomoru-henotsydu: istoryko-psykholohichnyy aspekt «netradytsiynoho» kharchuvannya ukrayintsiv [Vital trauma of victims of the Holodomor-genocide: historical and psychological aspect of the «untraditional» diet of Ukrainians]. Ukrayins'ky selyanyn. Vyp. 24. 24–28. [In Ukrainian].
11. Marochko V. 2017. Statystyka zhertv Holodomoru: antropolohichno-demohrafichnyy dyskurs [Statistics of Holodomor victims: anthropological and demographic discourse]. Ukrayins'ky istorychnyy zhurnal. Vyp. 5. 112–132. [In Ukrainian].
12. Meys Dzh. 2008. Vashi mertvi vybraly mene [Your dead chose me]. Kyiv: Ukrayins'ka pres-hrupa. 672. [In Ukrainian].
13. Onufriy S. 2011. Posthenotsydnist' suspil'stva yak sotsial'no-psykholohichnyy naslidok Holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukrayini [Post-genocide society as a socio-psychological consequence of the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine]. Visnyk L'vivs'koho universytetu. Vyp. 34. 161–167. [In Ukrainian].
14. Pered navym rokom mama z tatom obminyaly zoloty khrestyk i lantsyuzhok na try kilohramy boroshna [Before the new year, mom and dad exchanged a gold cross and a chain for three kilograms of flour]. Krayina. 2018. № 45 (448). 16–17. [In Ukrainian].
15. Prisyazhnyuk YU. 1999. Mental'nist' ukrayins'koho selyanstva v umovakh kapitalistychnoyi transformatsiyi suspil'stva (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [The mentality of the Ukrainian peasantry in the conditions of capitalist transformation of society (second half of the 19th – beginning of the 20th century)]. Ukrayins'ky istorychnyy zhurnal. Vyp. 3. 23–33.
16. Slobodyan L. 2013. Moral'no-psykholohichni naslidky Holodomoru 1932–1933 rokiv [Moral and psychological consequences of the Holodomor of 1932–1933]. Naukovi zapysky Mizhnarodnoyi asotsiatsiyi ukrayinistiv. Vyp. 6. 137–148. [In Ukrainian].
17. Solovey D. 1952. Stezhkamy na Holhotu: vynyshchennya v Ukrayini mil'yoniv lyudey terorom ta shtuchnym holodom v 1929–1933 rokakh [Paths to Golgotha: the extermination of millions of people in Ukraine by terror and artificial famine in 1929–1933]. CH. 1. Detroyd. [In Ukrainian].
18. Stasyuk O. 2019. Vplyv tryvalooho holoduvannya na lyudynu ta trans'heneratsiyi naslidky Holodomoru-henotsydu [The impact of prolonged starvation on a person and the transgenerational consequences of the Holodomor-genocide]. Narodna tvorchist' ta etnografiya. № 4(380). 16–23. [In Ukrainian].
19. Stasyuk O. 2019. Narysy pro Holodomor [Essays on the Holodomor]. Kyiv : vydavets' Mel'nyk M.YU. 216. [In Ukrainian].
20. Stasyuk O., Serhiychuk V., Mal'ko V. (red. kol.). 2021. Masovi shtuchni holody: pam'yatayemo, vshanovuyemo: materialy Mizhnar. Forumu m. Kyiv, 7 veresnya 2021 r. [Mass artificial famines: we remember, we honor]. Kharkiv : Pravo. 240. [In Ukrainian].
21. Telehuz A., Telehuz I. 2013. Suspil'no-politychni, ekonomichni ta etnopsykholohichni naslidky Holodomoru-henotsydu ukrayins'koyi natsiyi v 1932–1933 rokakh [Socio-political, economic and ethnopsychological consequences of the Holodomor-genocide of the Ukrainian nation in 1932–1933]. Naukovi zapysky Mizhnarodnoyi asotsiatsiyi ukrayinistiv. Vyp. 6. 149–156.
22. Tkachenko, B. 1993. Pid chornym tavrom: Istoryko-dokumental'ne vydannya [Under the black brand: Historical-documentary edition]. Lebedyn. 463. [In Ukrainian].
23. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (dali – TsDAHO Ukrainy) [Central State Archives of Public Organizations]. F.1. Op.20. Spr. 6274. 201 ark.
24. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (dali – TsDAHO Ukrainy) [Central State Archives of Public Organizations]. F.1. Op.20. Spr. 6277. 270 ark.

Лідія БІЛІЧЕНКО,
orcid.org/0000-0001-5547-9248

магістр історії, випускник
Чорноморського національного університету імені Петра Могили
(Миколаїв, Україна) bilichenko.lidia@gmail.com

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ У ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УНР (1919–1920 РР.)

У статті висвітлюються українсько-польські відносини у добу Директорії УНР та Української Революції протягом 1919–1920 рр. Особливу увагу звернено на діяльність Надзвичайної Дипломатичної Місії УНР у Річі Посполитої, яка була створена на початку 1919 р. Разом з Дипломатичною Місією був заснований й військовий відділ УНР у Польщі, який безпосередньо займався лобіюванням українських інтересів у військових правлячих колах Річі Посполитої, зокрема підписанню українсько-польського перемир'я та наданню військової допомоги УНР проти більшовицької Росії, яка наступала і захоплювала українські території. Унаслідок цього, 1 вересня 1919 р. між УНР і Польщею підписано угоду про перемир'я, в якій декларовано дружню нейтральність армій, визначено лінію розмежування на Волині (Корець–Олевськ–Мозер) та в Галичині (р. Збруч). У ході дослідження було встановлено, що політика Другої Польської Республіки наприкінці 1918–1919 рр. відносно України ділиться на два напрямку – політику з УНР, та політику відносно ЗУНР. Українсько-польські стосунки того часу включають у себе в першу чергу, визнання, чи невизнання українських державних утворень, формування з ними міждержавних стосунків та встановлення Польщею східного державного кордону з Україною. До факту відродження України, як незалежної держави, польські політичні сили ставилися по-різному, часто-густо мали протилежні точки зору. Важливим питанням в українсько-польських відносинах залишалось права національних меншин та справа границь. Довгоочікувана політична угода між Польщею та УНР була підписана проти ночі 22 квітня 1920 р. Варшава визнавала незалежність України, а Директорію – верховною владою УНР. Визначено польсько-українські кордони: за УНР визнавалася «передзаборова» територія Правобережжя в межах до 1772 р. Уряд УНР мав забезпечити національно-культурні права поляків, а уряд Польщі – українців. Де-факто українсько-польські відносини на державному рівні завершилися 22 липня 1920 р., коли більшовицькі війська підійшли до визначеного у «Декларації» кордону Польщі, її уряд був змушений звернутися до більшовицького уряду Росії з пропозицією про переговори. Переговори між російською і польською делегаціями почалися у Мінську 17 серпня 1920 р., однак через те, що Польща та війська УНР перегрупували свої сили і змогли дати відпір більшовицькій Росії, з'явилася надія на перемогу. Однак, згодом, через те що Червона Армія так і не була розгромлена під Варшавою, польська сторона вимушена була підписати у 1921 р. Ризький договір, за яким фактично санкціонувала поділ українських земель між Польщею та Радянською Росією.

Ключові слова: українсько-польські відносини, Директорія УНР, Річ Посполита, Українська Революція, дипломатія.

Lidiia BILICHENKO,
orcid.org/0000-0001-5547-9248

Master of History, graduate
Petro Mohyla Black Sea National University
(Mykolaiv, Ukraine) bilichenko.lidia@gmail.com

UKRAINIAN-POLISH RELATIONS IN THE DAYS OF THE UNR DIRECTORATE (1919–1920)

The article highlights Ukrainian–Polish relations during the days of the Directory of the Ukrainian People's Republic and the Ukrainian Revolution during 1919–1920. Special attention is paid to the activities of the Extraordinary Diplomatic Mission of the Ukrainian People's Republic in the Polish-Lithuanian Commonwealth, which was created at the beginning of 1919. Together with the Diplomatic Mission, a military department was also established UNR in Poland, which was directly engaged in lobbying Ukrainian interests in the military ruling circles of the Polish–Lithuanian Commonwealth, in particular the signing of the Ukrainian–Polish armistice and the provision of military aid to the UNR against Bolshevik Russia, which was advancing and occupying Ukrainian territories. As a result, on September 1, 1919, an armistice agreement was signed between the Ukrainian People's Republic and Poland, in which the friendly neutrality of the armies was declared, the demarcation line was defined in Volhynia (Korets–Olevsk–Mozier) and in Halychyna (Zbruch). In the course of the study, it was established that the policy of the Second Polish Republic at the end of 1918–1919 in relation to Ukraine was divided into two directions – policy with the Ukrainian People's Republic and policy with regard

to the Ukrainian People's Republic. Ukrainian–Polish relations at that time include, first of all, the recognition or non-recognition of Ukrainian state entities, the formation of interstate relations with them, and the establishment by Poland of the eastern state border with Ukraine. The fact of the revival of Ukraine as an independent state was treated differently by the Polish political forces, often with opposing points of view. The rights of national minorities and the issue of borders remained an important issue in Ukrainian–Polish relations. The long-awaited political agreement between Poland and the Ukrainian People's Republic was signed on the night of April 22, 1920. Warsaw recognized the independence of Ukraine, and the Directory as the supreme authority of the Ukrainian People's Republic. The Polish–Ukrainian borders were defined: the "pre-separation" territory of the Right Bank was recognized as the UNR until 1772. The government of the UNR was supposed to ensure the national and cultural rights of the Poles, and the government of Poland – the Ukrainians. De facto Ukrainian–Polish relations at the state level ended on July 22, 1920, when Bolshevik troops approached the border of Poland defined in the "Declaration", and its government was forced to turn to the Bolshevik government of Russia with a proposal for negotiations. Negotiations between the Russian and Polish delegations began in Minsk on August 17, 1920, but due to the fact that Poland and the troops of the Ukrainian People's Republic regrouped their forces and were able to repel Bolshevik Russia, there was hope for victory. However, later, due to the fact that the Red Army was never defeated near Warsaw, the Polish side was forced to sign the Treaty of Riga in 1921, which actually authorized the division of Ukrainian lands between Poland and Soviet Russia.

Key words: Ukrainian–Polish relations, Directory of the Ukrainian People's Republic, Commonwealth of Nations, Ukrainian Revolution, diplomacy.

Постановка проблеми. Історію відносин України та Польщі можна умовно розділити на три великі етапи. Перший етап – з кінця XII до кінця XVII ст., коли Польща досягає піку своєї політичної могутності у східноєвропейському регіоні. Другий етап – з XVIII до початку XX ст., коли Україна та Польща знаходилася у складі Російської Імперії, третій етап – з першої чверті XX ст., коли український та польський уряд успішно реалізовували проект Петлюри та Пилсудського щодо незалежності Української Народної Республіки і відновленню української державності. Саме у 1919 р. встановлюється дипломатичні відносини між УНР та Річчю Посполитою, з утворенням Української Надзвичайної Дипломатичної Місії.

Аналіз досліджень. На сьогоднішній момент у вітчизняній історичній науці немає узагальнюючих робіт з даної тематики у консолідованому вигляді, із широкою ретроспективою огляду інформації, в яких розкриваються українсько-польські відносини протягом 1919–1920 рр. Існують лише праці окремих науковців, зокрема серед них можна виділити роботи В. Вериги (Верига, 1998: 523), В. Власенка (Власенко, 2015: 56–64), І. Дацківа (Дацків, 2011: 795–816), Т. Зарецької (Зарецька, 2004: 158–176), В. Кропівцова (Кропівцов, 2022: 37–38), М. Литвина (Литвин, 2014: 20–31), Є Сінкевича (Сінкевич, 2020: 145).

Мета статті – на основі архівних джерел дослідити українсько-польські відносини у добу Директорії УНР протягом 1919–1920 рр.

Виклад основного матеріалу. З утвердженням влади гетьмана Павла Скоропадського в Україні у квітні 1918 р. поступово починають формуватися посольські та консульські представництва в іноземних країнах, в тому числі і в Польщі. 21 червня 1918 р. Рада Міністрів

ухвалила постанову про тимчасове дипломатичне представництво (до часу остаточної ратифікації мирного договору) Української Держави у Польщі (Власенко, 2015: 57–58).

У листопаді 1918 р. через державний переворот владу в Україні захоплює Директорія УНР. Провід УНР та його зовнішньополітичне відомство розглядало сусідню Польщу як свого головного зовнішньополітичного союзника, хоча для врегулювання відносин з нею слід було вирішувати досить складні й неоднозначні проблеми: припинення бойових дій на Холмському й Волинському фронтах улітку 1919 р., приналежності Східної Галичини – території союзної ЗУНР, об'єднання військових зусиль проти радянської Росії та ін. (Дацків, 2011: 798).

На початку 1919 р. українська влада засновує Дипломатичну Місію УНР в Польщі. Разом з Дипломатичною Місією був заснований й військовий відділ (штат військового відділу див. у Табл. 1).

Одразу по прибутті Дипломатичної Місії у Польщу, відбулося засідання членів української Дипломатичної Місії з делегацією уряду Річі Посполитої у Варшаві в залі засідань Міністерства закордонних справ. З українського боку були присутні: міністр Андрій Левицький, перший заступник голови місії Леонід Михайлів, політичний радник Прокіп Понятенко, політичний радник Ржепецький. З польської сторони були присутні: директор східного відділу Міністерства закордонних справ Роман Кноль, радник Чеслав Бабінський, референт Маріян Шумликовський.

На засіданні міністр Андрій Левицький заявив, що: «Від польського уряду залежить тепер чи почнеться в нашій історії ера порозуміння». Натомість, директор східного відділу Міністерства

Штат військового відділу

Назва посади	Кількість осіб	Розмір заробітної плати у гривнях
Голова	1	28500
Ад'ютант	1	11500
Референт	2	31000
Пом. референта	2	27000
Бул.старш.доручень	1	13500
Обер. старш. доручень	4	46000
Начальник канцелярії	1	20250
Секретар	1	11500
Юрисконсульт	1	13500
Лікар	1	13500
Комендант	1	11500
Скарбник	1	11500
Урядовці	2	20500
Перекладач	1	11500
Кур'єр	1	5000

Джерело: ЦДАВО. Ф. 2211. Опис. 1. Спр. 2. Арк. 14

закордонних справ Роман Кноль підкреслив, що: «Слушною річчю є, щоби від нашої військової зажадати для українців видатної допомоги. Припускаємо, що з боку нашої військової не стрінемося з якоюсь неохотою» (ЦДАВО. Ф. 2211. Опис. 1. Спр. 1. Арк. 1-3). Тобто, з цих слів можна зрозуміти, що українська сторона розраховувала на військову поміч Польщі проти більшовицької армії.

Політика Другої Польської Республіки наприкінці 1918–1919 рр. відносно України ділиться на два напрямку – політику з УНР, та політику відносно ЗУНР. Українсько-польські стосунки того часу включають у себе в першу чергу, визнання, чи невизнання українських державних утворень, формування з ними міждержавних стосунків та встановлення Польщею східного державного кордону з Україною. До факту відродження України, як незалежної держави, польські політичні сили ставилися по різному, часто-густо мали протилежні точки зору, наприклад, Народні демократи (Narodowa Demokracja) на чолі з Романом Дмовським ставили за мету розширення території Польща на сході у тому числі і за рахунок українських етнічних та історичних земель, право України над створення власної держави відкидалося повністю. Ставка робилася на союз Польщі з Росією (Зарецька, 2004: 158).

Важливим питанням в українсько-польських відносинах залишалося права національних меншин та справа границь. Міністр Андрій Левицький запропонував як границю польсько-українського кордону на півночі ріку Прип'ять. Радник Понятенко вважав, що питання прав національних меншин дотична поверненню поляків з України в

Польщу. З іншого боку він вважав, що ті права, які надає в Українській Народній Республіці закон про персональну національну автономію забезпечує вповні права і польської меншості (ЦДАВО. Ф. 2211. Опис. 1. Спр. 1. Арк. 4).

На порядку денному стояло й питання перемовин між російськими та польськими урядами стосовно долі українських земель. Депешою Ради Народних Комісарів Російської Республіки Рад висланою 29 січня 1919 р. до уряду Річі Посполитої було запропоновано Річі Посполитої вступити в мирні переговори не тільки від свого, російського уряду, але також і від імені уряду України. На відповідь цьому, Дипломатична Місія Директорії УНР надіслала листа до польського уряду, у якому зазначалося, що: «...З приводу такої пропозиції Українська Дипломатична Місія в Річі Посполитої по уповноваженню уряду Української Народної Республіки має честь урочисто заявити, що:

– єдиним законним урядом України зараз є Українська Народна Республіка, яка була створена українським народом у процесі боротьби за утворення своєї держави;

– уряд Української Народної Республіки згідно з ухвалою Народного Трудового Конгресу, підтвердженою державною нарадою у Кам'янці-Подільському може зложити свою владу тільки перед загально-українськими Установчими Народними Зборами, обраними на підставі загального, рівного, таємного, без різниці національностей і статі, виборчого права;

– в даний момент і аж до скликання законних Установчих Зборів – Верховну владу в Україні обіймає і репрезентує Висока Директорія, на чолі

з головним отаманом військ УНР Симоном Петлюрою, а виконавчу – Кабінет Міністрів на чолі з Ісааком Мазепою;

– всяка інша репрезентація України – не має законних підстав на назву уряду, а коли намагається виступати наче уряд, то являється узурпаційною неправомочною до таких виступів приватною організацією. Згідно з зазначеним, уряд Української Народної Республіки через Українську Дипломатичну Місію в Річі Посполитій має честь повідомити, що він протестує проти намагань Ради Народних Комісарів Російської Радянської Республіки виступати від імені України і остерігає, що всякі умови і забор'язання прийнятні іменем України – ким би то не було, окрім Уряду Української Народної Республіки, цей уряд наперед вважає недійсними і ні до чого Українську Народну Республіку не забор'язуючими.

Зокрема, уряд Української Народної Республіки заявляє, що:

– з Річчю Посполитою Україна в даний момент війни не проводить, а примушена вести війну з Російською Республікою Рад, що намагається окупувати Українську Народну Республіку та, в той чи інший спосіб, проти ясно вираженої волі українського народу, включити Україну в склад Російської Республіки;

– Українська Народна Республіка не могла би визнати обов'язковими для себе наслідки, що походили б через мирні переговори між Російською Республікою Рад та тими державами, які повстали на руїнах колишньої Російської імперії» (ЦДАВО. Ф. 2211. Опис. 1. Спр. 1. Арк. 12).

1 вересня 1919 р. між УНР і Польщею підписано угоду про перемир'я, в якій декларовано дружню нейтральність армій, визначено лінію розмежування на Волині (Корець–Олевськ–Мозер) та в Галичині (р. Збруч). І лише коли закінчилася дев'ятимісячна українсько-польська війна, польська армія за згодою уряду УНР у листопаді–грудні 1919 р. зайняла Кам'янець, район Мирополя–Любара, згодом Проскурова; тоді ж інтернувала близько 8 тис. хворих, поранених і деморалізованих вояків Армії УНР. Нарешті 2 грудня 1919 р. підписано декларацію Української дипломатичної місії у Варшаві про головні принципи відносин УНР із Польщею.

Згідно з цим документом Наддніпрянська армія мала забезпечуватися матеріально-технічною допомогою, звільнялися українські військовополонені й інтерновані, дозволявся транзит до України через польську територію грошових знаків, озброєння й обладнання. Ю. Пілсудський

давав також згоду на формування українських збройних сил, резерви для яких можна було віднайти в польських таборах для інтернованих – у Пікуличах під Перемишлем, Ланцуті, Бересті Литовському й ін. (Литвин, 2014: 23).

Станом на осінь 1919 р. ситуація через революційні події в Україні загострилася. Так, у жовтні 1919 р. денікінське командування оголосило на Київщині мобілізацію селян, які явившись повстали проти білогвардійців і приєдналися до повстанського корпусу отмана Зеленого.

На Волині і на Холмщині, поляки з приходом туди польських військ почали заводити польські порядки. Найперше закривали усі українські державні і громадські установи і замість них вводили польські магістрати – уряди виключно з польськими урядовцями і польською урядовою мовою. По повітах призначали польських комісарів виключно з польських поміщиків, або з управителів маєтків польських магнатів. По містах формували міліцію теж виключно з поляків. По селах було наказано негайно зробити перевибори старост і вибрати нових, які називалися війтами. Українським попам не дозволяли відправляти служби. В маєтку Сосновиці, де діяли церква і костел, польська духовна місія перетягнула на латинський обряд до 60 осіб.

Військове положення теж було надскладне. В бою під Монастирцем, 1 жовтня 1919 р. денікінці добили всіх українських полонених, захоплених на полі бою. Робили це на очах селян, котрі носили поранених питну воду. Всіх потрапивших до полону рубали шаблями на шматки. Так, порубали 15 українських козаків, котрі через брак патронів мусли здатися у полон (ЦДАВО. Ф. 2211. Опис. 1. Спр. 3. Арк. 3).

Однак, не дивлячись на людські втрати, військова перевага на той час, була на стороні сил Директорії УНР. Так, 24 жовтня 1919 р. українські частини зайняли с. Кантоліно, м. Оратова та м. Животів (ЦДАВО. Ф. 2211. Опис. 1. Спр. 3. Арк. 8).

Незважаючи на війну, голова Ради Народних Міністрів Ісаак Мазепа заявив, що праця Кабінету Міністрів опирається на глибокій вірі в успіх української боротьби на власні народні сили. Уряд йшов по лінії зміцнення внутрішнього становища України і встановленню реальних зносин з найближчими сусідами з метою прискорення визнання європейськими державами самостійності України. Так, з Польщею був заключений економічний договір на підставах товарообміну у 900 000 000 гривень (ЦДАВО. Ф. 2211. Опис. 1. Спр. 3. Арк. 22).

Також, Українська Дипломатична Місія надіслала до Високого Уряду Річі Посполитої листа, у якому зазначалося, що: «Від імені Уряду Української Народної Республіки, Українська Дипломатична Місія в Річі Посполитої заявляє наступне:

Український народ, протягом цілого ряду віків боровся за своє право на вільне національне життя, боронив політичну незалежність і самостійність утвореної ним держави.

На протязі цих років були і історичні моменти, коли під впливом складних економічно-соціальних причин, український народ часово губив свою незалежність та самостійність, але ніколи, як то свідчить його багатовікова історія, від тої незалежності та самостійності не зрікався.

Кожен раз, по довгих роках політичного поневолення, живі народні сили здійснювали боротьбу за національне визволення, і сини своєю кров'ю спокутували політичні гріхи батьків, та розбивали огидні кайдани неволі.

От і тепер, разом з іншими поневоленими народами бувшої Російської імперії, український народ повстав проти московського поневолення. Коли спільними зусиллями тих народів розвалились гнілі стіни «московської тюрми народів» – перший український парламент – Центральна Рада, в перший рік свого існування, одмежувався від бувшої Росії і проголосив Україну самостійною і незалежною Народною Республікою.

Згідно з цим Український Уряд декларує:

– що територія Української Народної Республіки має бути встановлена в таких кордонах: починаючи від Чорного моря по Дністру і від Дністра, між Польщею і Україною по річці Збруч. Кордон Української Народної Республіки на території бувшої Російської імперії має пройти на західно-північній Волині і остаточне рішення цього кордону має вирішуватися на Паризькій мирній конференції;

– національно-культурні права, які уряд Української Народної Республіки забезпечує на території України громадянам польської національності, повинні бути надані в межах Річі Посполитої також громадянам української національності» (ЦДАВО. Ф. 2211. Опис. 1. Спр. 3. Арк. 36).

У січні 1920 р. при Надзвичайній Дипломатичній Місії УНР в Польщі було засновано Бюро преси. В загальних рисах воно виконувало наступну роботу: реферувало польську, французьку і англійську пресу, причому реферати польської преси розсилалися до українських місій за кордоном, а реферати французької і англійської преси до осіб, котрі в той чи інший окрес часу проводили політичну акцію у Варшаві, а також

до всіх керуючих загальною політикою установ при центральному урядові. Крім того Бюро преси було в стислому контакті з місцевою пресою, яка ніколи не відмовляла у розміщенні свого матеріалу Бюро преси. Особливо тісний контакт був з газетами «Кур'єр Польські», «Народ», «Робітник», «Нова Реформа» і «Гонець Краковські» (ЦДАВО. Ф. 2211. Опис. 1. Спр. 1. Арк. 14).

Довгоочікувана політична угода між Польщею та УНР була підписана проти ночі 22 квітня 1920 р. Варшава визнавала незалежність України, а Директорію – верховною владою УНР. Визначено польсько-українські кордони: за УНР визнавалася «передзаборова» територія Правобережжя в межах до 1772 р. Уряд УНР мав забезпечити національно-культурні права поляків, а уряд Польщі – українців (Литвин, 2014: 24–25).

Однак, 22 липня 1920 р., коли більшовицькі війська підійшли до визначеного у «Декларації» кордону Польщі, її уряд був змушений звернутися до більшовицького уряду Росії з пропозицією про переговори. Делегація Польщі, очолювана В. Врублевським, зустрілася 1 серпня в Барановичах із представниками командування Червоної армії. Однак відсутність повноважень для ведення переговорів у польської і радянської делегації призвели до їх зриву. Уряд Польщі 7 серпня знову заявив про готовність послати своїх представників у Мінськ для ведення водночас переговорів про попередні умови і про перемир'я. Польська делегація у складі Я. Домбського, М. Барлицького, С. Грабського, В. Керніка, Л. Вашкевича, Є. Ольшовського та генерала П. Лістовського 14 серпня виїхала до Мінська. Водночас почався контрнаступ польських військ. Керівники Польщі були переконані, що вони тепер зможуть нав'язати більшовицькій Росії вигідні умови миру.

Переговори між російською і польською делегаціями почалися у Мінську 17 серпня. Білоруська РСР свої повноваження на переговорах передала делегації РСФФР. РСФФР і УСРР визнавали незалежність Польщі і підтверджували безумовне право польського народу на встановлення форми державної влади, відмовлялися від контрибуцій і робили на користь Польщі територіальні поступки у районі Білостоку і Холма. Користуючись сприятливими обставинами, російська сторона висунула умови миру, які загрожували суверенітету Польщі. Так, чисельність польської армії повинна була скоротитися до 50 тисяч чоловік, надлишок зброї треба було передати більшовицькій Росії. До Польщі заборонявся ввіз військового спорядження, військова промисловість підлягала конверсії, Росії передавалася

залізниця Білосток-Граєво. Однак незабаром стратегічна обстановка на польсько-більшовицькому фронті змінилася. Польські й українські війська перегрупували свої сили і не тільки зупинили наступ Червоної армії, але й завдали їй ряд нищівних поразок, знову захопили Західну Україну і Західну Білорусію. За таких умов польська делегація заявила про неприйнятність російських вимог. Переговори були припинені.

Переможний наступ польських військ очинив надію уряду УНР на успішне завершення боротьби з більшовиками. Однак цим сподіванням не судилося здійснитися. Польське керівництво все більше переконувалося в тому, що, взявши на себе непосильне завдання, воно привело державу до межі національної катастрофи. Червона армія, зазнавши поразки під Варшавою, розгромленою не була. Й це привело до нових переговорів й підписання Ризького договору 1921 р. (Кропівцов: 37–38).

Однак, не дивлячись на поразку військ УНР та підписання Ризького договору, Міністерство Закордонних Справ та Надзвичайна дипломатична Місія в Польщі продовжила функціонувати. Так, у листопаді 1921 р. Дипломатична Місія повідомляла міністерству, що: «...в приватній розмові з представником Міністерства Внутрішніх Справ Річі Посполитої вияснилося що розпорядження польської влади відносно емігрантів, прибувших до Польщі після 12 жовтня 1920 р. викликано було прибуттям великої кількості осіб, присутність яких на терені Польщі не була бажаною (до прикладу осіб єврейського походження).

Що ж до того невеликого відсотку, який уявляє в себе емігранти «українці» – Міністерство вважає можливим признати за них права, якими користуються прибувши до 12 жовтня 1920 р., в виконання чого належить лише зложити списки таких українських емігрантів, після чого Центральний Український Комітет вживе заходи перед Мініс-

терством Внутрішніх Справ Річі Посполитої про признання за ними прав» (ЦДАВО. Ф. 2211. Опис. 1. Спр. 3. Арк. 52).

Висновки. Таким чином, у листопаді 1918 р. через державний переворот владу в Україні захоплює Директорія УНР. Провід УНР та його зовнішньополітичне відомство розглядало сусідню Польщу як свого головного зовнішньополітичного союзника, хоча для врегулювання відносин з нею слід було вирішувати досить складні й неоднозначні проблеми: припинення бойових дій на Холмському й Волинському фронтах улітку 1919 р., приналежності Східної Галичини – території союзної ЗУНР, об'єднання військових зусиль проти радянської Росії та ін. На початку 1919 р. українська влада засновує Дипломатичну місію УНР в Польщі. Разом з Дипломатичною Місією був заснований й військовий відділ. Насамперед, українсько-польські стосунки того часу включають у себе в першу чергу, визнання, чи невизнання українських державних утворень, формування з ними міждержавних стосунків та встановлення Польщею східного державного кордону з Україною. Також на порядку денному стояло й питання військової допомоги Польщі Україні у боротьбі проти більшовиків. Важливим завданням було й вирішення надання прав етнічним українським та польським меншинам як на території України (до 190 р.) так і на території Польщі. 1 вересня 1919 р. між УНР і Польщею підписано угоду про перемир'я, в якій декларовано дружну нейтральність армій, визначено лінію розмежування на Волині (Корець–Олевськ–Мозер) та в Галичині (р. Збруч). 22 квітня 1920 р. Варшава визнавала незалежність України, а Директорію – верховною владою УНР. Визначено польсько-українські кордони: за УНР визнавалася «передзаборова» територія Правобережжя в межах до 1772 р. Уряд УНР мав забезпечити національно-культурні права поляків, а уряд Польщі – українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верига В. Визвольні змагання в Україні : 1913–1923 : у 2 т. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. Т. 1. 523 с.
2. Власенко В., Сапсай О. Склад і структура надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії. *Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи* : збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Суми, 17 квітня 2015 р.: у 2-х ч./ Ред.кол.: В.М. Власенко, С.І. Дегтярьов, С.М. Король та ін. Суми: СумДУ. 2015. Ч.1. С. 56–64.
3. Дацків І. Українсько-польські взаємини 1919-1920 рр. : роль дипломатії УНР. *Україна дипломатична* : наук. щорічник. 2011. Вип. 12. С. 795–816.
4. Зарецька Т. Політика другої Польської республіки щодо Східної Галичини та позиція Ю. Пілсудського (кінець 1918–1919 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр.* 2004. Вип. 11. С. 158–176.
5. Кропівцов В. Українсько-польські відносини в період національно-визвольних змагань наприкінці 1919 – початку 1920 років. Харків: ДБТУ. 2022. С. 37–38.
6. Литвин М. Польсько-українсько-російська війна 1920 року. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2014. С. 20–31.

7. Сінкевич Є. Українсько-польські відносини (1918-2020) : Навчальний посібник. Вид. 3, виправлене і доповнене. Черкаси : Вид-во ЧНУ ім.Б.Хмельницького, 2020. 145 с.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф – 2211. Оп. 1. Спр. 1.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф – 2211. Оп. 1. Спр. 2.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф – 2211. Оп. 1. Спр. 3.

REFERENCES

1. Veryha V. (1998) Vyzvolni zmahannia v Ukraini : 1913–1923 : u 2 t. [Liberation competitions in Ukraine: 1913–1923: in 2 volumes.] Lviv : In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. T. 1. 523 p. [in Ukrainian]
2. Vlasenko V., Sapsai O. (2015) Sklad i struktura nadzvychainoi dyplomatychnoi misii UNR v Rumunii [Composition and structure of the UNR emergency diplomatic mission in Romania]. Suspilno-politychni protsesy na ukraïnskykh zemliakh: istoriia, problemy, perspektyvy: zbirnyk materialiv III Vseukraïnskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Sumy, 17 kvitnia 2015 r.: u 2-kh ch./ Red.kol.: V.M. Vlasenko, S.I. Dehtiarov, S.M. Korol ta in. Sumy: SumDU. Ch.1. pp. 56–64. [in Ukrainian]
3. Datskiv I. (2011) Ukraïnsko-polski vzaiemny 1919-1920 rr. : rol dyplomatii UNR [Ukrainian-Polish relations in 1919-1920: the role of UNR diplomacy]. Ukraina dyplomatychna : nauk. shchorichnyk. Vyp. 12. pp. 795–816. [in Ukrainian]
4. Zaretska T. (2004) Polityka druhoi Polskoi respubliky shchodo Skhidnoi Halychyny ta pozytsiia Yu. Pilsudskoho (kinets 1918–1919 rr.) [The policy of the Second Polish Republic regarding Eastern Galicia and the position of Yu. Pilsudski (end of 1918-1919)]. Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky: Mizhvid. zb. nauk. pr. Vyp. 11. pp. 158–176. [in Ukrainian]
5. Kropivtsov V. (2022) Ukraïnsko-polski vidnosyny v period natsionalno-vyzvolnykh zmahan naprykintsi 1919 – pochatku 1920 rokiv [Ukrainian-Polish relations during the period of national liberation struggles at the end of 1919 – the beginning of 1920]. Kharkiv: DBTU. pp. 37–38. [in Ukrainian]
6. Lytvyn M. (2014) Polsko-ukraïnsko-rosiiska viina 1920 roku [Polish-Ukrainian-Russian war of 1920]. Ukraina-Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist. pp. 20–31. [in Ukrainian]
7. Sinkevych Ye. (2020) Ukraïnsko-polski vidnosyny (1918–2020) : Navchalnyi posibnyk [Ukrainian-Polish relations (1918–2020): Study guide]. Vyd. 3, vypravlene i dopovnene. Cherkasy : Vyd-vo ChNU im.B.Khmelnyskoho. 145 p. [in Ukrainian]
8. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine]. F – 2211. Op. 1. Spr. 1. [in Ukrainian]
9. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine]. F – 2211. Op. 1. Spr. 2. [in Ukrainian]
10. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine]. F – 2211. Op. 1. Spr. 3. [in Ukrainian]

UDC 94(477) «179/1917»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-4>**Yurii BOIKO,***orcid.org/0000-0003-2948-9180**Candidate of Historical Sciences,**Associate Professor at the Department of History of Ukraine and Philosophy**Vinnitsia National Agrarian University**(Vinnitsia, Ukraine) boikou@vsau.vin.ua*

AGRICULTURE, CATTLE BREEDING AND POPULATION OF THE FOREST-STEPPE UKRAINE IN THE PRE-REFORM PERIOD (1846–1863)

The Forest-Steppe Ukraine is the largest region of our country in terms of size and population. For a long time, it was the center of the formation of the Ukrainian ethnic group, and later the nation. On the map of 1648 by the French engineer Guillaume L'Asselier de Beauplan, it is called Ukraine. Later, as a politonym, this name was extended to the entire territory of the modern Ukrainian state, and the region itself remained nameless. At the end of the 19th century, there was an attempt to transfer to the Right-Bank the then official name of the lands of the former Hetmanship and Slobozhanshchyna – Malorossiya, but it lasted only a few decades, until the start of the Ukrainian revolution in the spring 1917. A few years ago, the author of these lines proposed to extend to more recent times the practice, long known among archaeologists, and to call the former Ukraine of Beauplan the Forest-Steppe Ukraine. In the 19th century, it included six large Ukrainian provinces: Kyiv, Podillia, and Volyn on the Right-Bank, and Poltava, Chernihiv, and Kharkiv east of the Dnieper. Favorable natural landscape and mild climate, significant population contributed to ancient traditions of agriculture, cattle breeding, crafts, and trade. At the beginning of the 1860s, here on the territory of 282,230 square versts 10,437,800 people lived. In quantitative terms, the peasantry prevailed, almost completely enslaved on the Right-Bank and represented mainly by Cossacks and state peasants on the Left-Bank. The focus of the author's attention is the problem of the ratio of growth rates of agriculture, animal husbandry and the population of the Ukrainian Forest Steppe region in the pre-reform period, marked, according to the state of the sources, by the years 1846-1863. On the basis of the method of using mass statistical sources developed by the author, it is concluded that in the pre-reform period, the agrarian sector of the Forest-Steppe Ukraine's economy was in a state of transition from stagnation to crisis, since the growth of the main indicators did not correspond to the growth rate of the population.

Key words: *Ukraine, Forest-Steppe Ukraine, agriculture, cattle breeding, population.*

Юрій БОЙКО,*orcid.org/0000-0003-2948-9180**кандидат історичних наук,**доцент кафедри історії України та філософії**Вінницького національного аграрного університету**(Вінниця, Україна) boikou@vsau.vin.ua*

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО, ТВАРИННИЦТВО ТА НАСЕЛЕННЯ ЛІСОСТЕПОВОЇ УКРАЇНИ У ПЕРЕДРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД (1846–1863)

Лісостепова Україна – найбільший за розмірами та кількістю населення регіон нашої країни. Довгий час він був осередком формування українського етносу, а пізніше й нації. На карті 1648 року французького інженера Гійома Лавасера де Боплана він так и називається – Україна. Пізніше ця назва у якості політоніма була поширена на усю територію сучасної української держави, а сам регіон залишився без назви. Наприкінці 19 століття була спроба перенести її на Правобережжя тодішню офіційну назву земель колишньої Гетьманщини і Слобожанщини – Малоросія, але вона тривала недовго, до початку української революції весни 1917 року. Багато років поспіль автор цих рядків запропонував поширити на більш близькі до нас часи практику, давно відому серед археологів і називати колишню Україну Боплана Лісостеповою Україною. У 19 столітті до неї належали шість великих українських губерній Київська, Подільська, Волинська на Правобережжі та Полтавська, Чернігівська, Харківська на схід від Дніпра. Сприятливий природний ландшафт і м'який клімат, значна залюдненість сприяли давнім традиціям землеробства, скотарства, ремесел, торгівлі. На початок 1860-х років тут на території у 282 230 кв. верст приживало 10 437 800 чоловік населення. У кількісному відношенні переважало селянство, майже повністю покріпачене на Правобережжі і представлене переважно козаками й державними селянами на Лівобережжі. У центрі уваги автора статті проблема співвідношення темпів приросту землеробства, тваринництва і населення регіону Українського Лісостепу у передреформений період, позначений, у відповідності до стану джерел, 1846–1863 роками. На основі розробленої автором методики використання масових статистичних

джерел робиться висновок, що у передреформений період аграрний сектор економіки Лісостепової України знаходився у стані, перехідному від стагнації до кризи, оскільки приріст основних показників не відповідав темпам зростання населення.

Ключові слова: Україна, Лісостепова Україна, землеробство, скотарство, населення.

Introduction. The Forest-Steppe Ukraine is a historical and geographical region of Eastern Europe, becoming part of the Russian Empire during the 18th century. The administrative development of the Ukrainian Forest-Steppe territory by the Russian Empire was accompanied by the creation of six provinces here – Kyiv, Podillia, Volyn, Poltava, Chernihiv and Kharkiv. Below is a brief introduction to each of them.

The Kyiv province (central city – Kyiv). Created in 1708 and received its final borders in 1797 and 1844. The territory of province in the 1840s was 4,152,260 desiatins (des.)¹, of which 2,352,973 des. arable, 445,460 des. meadows, 56,070 des. pastures, 817,990 des. forests, 214,080 des. under water and settlements. It was divided in 12 districts. In 1846 its population was 1,730,100 people and increased by 1863 to 2,012,090. The main occupations of inhabitants were field cultivation, gardening, beekeeping, cattle breeding, sugar production and other industries and crafts, trade (Статистические труды И. Ф. Штукенберга, 1860: XXVI, 4–16; Военно-статистическое обозрение ... Киевская губерния, 1848: tab. 1; Бойко, Левчук, 2022: tab. 1.2.2, 1.3.2).

The Podillia province (central city – Kamianetspodilskyi). It was formed in 1796. The entire territory of the province in the middle of the 19th century was approximately 3,844,870 des., including 2,439,530 des. under fields, 58,580 des. under gardens, 98,916 des. under meadows, 145,240 des. under pastures, 175,840 des. under water, 138,340 des. under settlements. All territory was divided into 12 administrative districts. The population in 1846 was 1,540,250 and in 1863 it reached 1,868,860. The main occupations of the population were agriculture (field cultivation, gardening, grassland farming, beekeeping etc.), forestry, cattle breeding, sugar production, crafts and trade (Статистические труды ...: XXXIX, 29–35; Военно-статистическое обозрение ... Подольская губерния, 1849: tab. 1; Бойко, Левчук, 2022: tab. 1.2.2, 1.3.2).

The Volyn province (central city – Zhytomyr). Founded in 1796. The territory by the mid-1840s was about 6,376,200 des., of which arable land 2,108,480 des., hayfields and meadows 763,927 des., under pastures, roads and bushes 245,523 des., under forests 2,686,430 des., under rivers, lakes, swamps 206,916 des., under settlements 361,100 des. The entire territory was divided into 12 administrative

districts. The population of the province in 1846 was 1,413,480 people, and in 1863 it grew to 1,602,720. The occupations of the inhabitants were agriculture, cattle breeding, forestry, crafts, and trade (Военно-статистическое обозрение ... Волынская губерния, 1850: tab. 1; Бойко, Левчук, 2022: tab. 1.2.2, 1.3.2).

The Poltava province (central city – Poltava). Founded in 1801–1802 from a part of the former Malorossian province. The total area was 4,540,848 des.: fields 1,774,790 des., steppes, meadows, pastures 1,613,840 des., forests 251,790 des., swamps, reservoirs, sands 493,440 des. In the mid-1840s, 1,688,050 people lived in the province, and in the early 1860s 1,911,800 inhabitants. Administratively the province was divided into 15 districts. The main occupations of the local population were agriculture, cattle breeding, crafts, and trade (Статистические труды ...: XXVII, 3–38; Военно-статистическое обозрение ... Полтавская губерния, 1848: tab. A; Бойко, Левчук, 2022: tab. 1.2.2, 1.3.2).

The Chernihiv province (central city – Chernihiv). It was established in 1796 and consisted of 15 administrative districts. Its dimensions at different times were determined in different ways and refined. As of 1847, its area was determined at 4,618,661 des., which included 254,632 des. occupied by settlements, 329,095 des. of meadows, 4,587 des. of pastures, 789,000 des. of forest, 176,904 des. were covered by roads and reservoirs, 3,064,460 des. were under arable land. In 1846, 1,403,080 people lived here, and in 1863 the population was 1,487,400. The main occupations of inhabitants were agriculture, gardening, beekeeping, cattle breeding, forestry, crafts and trade (Статистические труды ...: XXV, 9–30; Бойко, Левчук, 2022: tab. 1.2.2, 1.3.2).

The Kharkiv province (central city – Kharkiv). In 1764–1765 the Sloboda-Ukrainian province was founded and in 1780 it was renamed Kharkiv. In 1796, the old name was returned to it. In 1802, three districts of this province were annexed to Voronezh province, and in 1824 Starobilskyi district was transferred from the latter in connection with the establishment of a military settlement. Since 1835, the province again became known as Kharkiv. In 1838, the entire area of the province was calculated at 4,835,339 des., of which 1,906,469 des. were under arable land, 1,240,503 des. under meadows, 539,467 des. under forests, 489,366 des. under villages, roads, reservoirs. The administrative territory of the province was

---

¹ Desiatina (des.) = 1.09 ha = 2.7 ac.

divided into 11 districts. The population in 1846 was 1,425,260, in 1863 1,590,940. The main occupations of the inhabitants were agriculture, cattle breeding, sugar production, various crafts and trade (Статистические труды ...: XXXVIII, 3–31; Бойко, Левчук, 2022: tab. 1.2.2, 1.3.2).

In the proposed study, for the first time the task was set to determine the state and development trend of the main resource components (agriculture, cattle breeding, population) of the Forest-Steppe Ukraine regional system in the middle of the 19th century.

The main range of sources consists of statistical materials and analytical descriptions of agriculture and population of the region, the active publication of which began in the mid-19th century. Links to these publications are provided in the text of the article. Of the available studies, only one work is devoted to the issues of demography and sociology of the Forest-Steppe Ukraine in the mid-19th century (Бойко, Левчук, 2022). Other authors in their studies only partially draw on numerous sources on the history of the Ukrainian Forest-Steppe, without considering it as a single region (Економічна історія України, 2011: 545–555, 601–611; Гуржій, 1954: 53–56, 60–64, 66–74, 83–95, 99–104, 115–117, 120–122, 140; Subtelny, 2009: 251–278; Істрія українського селянства, 2006: 321–331, 357–388).

1. Agriculture

1.1. Fields and field farming

The Kyiv province belonged to the zone of three-field arable farming. Everywhere the fields were divided into three parts, one of which was sown in spring, the second was winter, and the third was under the rest. In the southern districts with black soil ground, the fields were not fertilized. In the northern part of Polissia, sandy soils were fertilized with manure, which, in the absence of livestock, was at best at half the winter wedge. Lack of fertilizers compensated by deforestation with partial burning in place. As a power pulling plow for the cultivation of fields, almost everywhere used oxen. Horses were rarely used in forest areas. To cultivate the soil served plow, soha, ralo and harrow. The Ukrainian plow consisted of a wooden frame with two handles, an iron plowshare weighing between 8 and 12 pounds, iron cutter for soil and wooden shelf for turning. For plowing, it was attached to the front end with two wheels drawn by three pairs of oxen. Such a plow cost 8 rubles and served for a long time. In the north of the province with light soils it was enough one or two pairs of oxen. In Polissia, instead of a plow, often used a single- or double-toothed ralo, drawn by a pair of oxen or horses. Field work started at the end of March after the snowfall. First of all, the

field was plowed with ralo across the autumn plow plowing for the first spring crops. Until April 15 (in the Julian style – Yu. B.) sowed peas, barley and oats. From April 15 to May 15, millet, flax, hemp, beets, cabbage, potatoes, and buckwheat were sown. From June 15th, the mowing began, first in lowlands, then in high places and finally in the forest. Since mid-June, the harvest of winter bread began and in two to three weeks the same of springtime. At first, rye was collected, and then barley, wheat, oats, peas, millet, buckwheat, flax and hemp, which lasted until October 1. When harvesting winter rye and wheat were always cut with a sickle, and a spring crops with a scythe. The harvest was left for several days in the field for drying, then tied up in sheaves and folded to fourteen, covering the fifteenth. The harvest was considered «cops» of 60 sheaves each. The grain was threshed in open places and after drying kept in sheds. From September 1 peasants began to prepare fields for the next harvest. They firstly plowed the plow, then across the field using ralo, harrowed, plowed again, sowed and again harrowed on heavy soils. The field works ended with the first frosts. In the Kyiv province under the fields there were 2,352,973 des. of arable land, or 56.7% of the province territory. In different years yield was not the same. According to I. I. Fundukley, the best winter crop during the period 1836–1845 was in 1843: in Lypovetskyi district self-10², and in Chyhyrskyi self-9. The yield of the self-7 met quite often, especially in Kanivskyi district. The smallest were the harvests of 1839–1840, when the peasants scarcely turned back the spent seed. In Skvyrskyi district 600 thousand quarters³ of only spring bread were collected in 1844, but in the following 1845, even seeds did not return. The average yield in the northern districts was self-2 – self-3, and in the southern self-5 (Статистическое описание Киевской губернии, 1852: 14–19, 29). Potatoes tried to grow all groups of farmers: the landlords in the fields mainly for distillation, the peasants in most on the vegetable beds to compensate for the shortage of cereals. Where it was sown in large numbers (districts Kyivskyi, Radomyshlskyi, Skvyrskyi, Lypovetskyi, Zvenihorodskyi) they used a plow landing, taking small whole clubs. The peasants planted potatoes with a hoe, or doing holes by hands. The dug potatoes peasants were brought to the farmstead and stored in the pits, logs. In the landlords' fields, the potato harvest was laid in pyramids, shifting each layer with

² The ratio of the yield obtained to the volume of seed in the same units of measurement.

³ A quarter was = 2.099 hectoliters. In trade, 9.5 poods of wheat, 6.25 poods of rye, 7.25 poods of barley, 6 poods of oats were counted as a quarter.

straw and filling the entire pyramid on top with sand or earth. Some about 186,207 quarters of potatoes were planted in 1845, and 1,025,144 quarters were harvested, that is, the crop of this culture in the province on average was self-5.5 (Статистическое описание Киевской губернии, 1852: 38–39, 317).

The Podillia province. In terms of soil quality, the province was divided into two parts – forest-steppe and steppe. The first belonged to the most of districts, except Olhopolskyi and Baltskyi together with the Dniester coast. In the forest-steppe part, solid black earths were only in Kamianetskyi and Proskurivskyi districts. The districts of Letychiv, Lityn, Vinnytsia and Bratslav, divided in half by the Southern-Bug River, had black soils on the left bank, and along the right there was a long strip of forests, many already cut down in Vinnytskyi and Bratslavskyi districts. The system of farming was three-fields, with the exception of two steppe districts, where used and the deposit, leaving the part of area to rest for some years. For plowing a heavy plow was used, drawn by three pairs of oxen or a pair of oxen and a pair of horses. They plowed twice in winter, and once in spring. Wheat and rye were sown on the plowed fields in the winter wedge; in spring peasants sowed barley, oats, millet, buckwheat, peas, lentils. Rye was better on forest soils, and wheat, oats, buckwheat on black soil. The average yield in winter and spring was self-6 – self-8. Potatoes in the province grew slightly (for example, in 1846 they collected 156,707 quarters) only for own consumption (Военно-статистическое обозрение ... Подольская губерния, 1849: 90–94, 97).

The Volyn province. Peasants of the southern part of Volyn have long been called Volynians, and the inhabitants of northern Polissia – Polischuks. Agriculture was not the only means of the existence of the Polischuks, largely because of the scarcity of soils. The farming system was three-fields, but in some of the northern districts for lack of qualitative lands was used and two-fields. In some farms of Zhytomyrskyi, Zaslavskyi, Novohradvolynskyi and Ostrozhskyi districts, a fourth field for the cultivation of forage grasses and potatoes was created. But such experiments, as a rule, did not last for a long time. Fertilizers were badly needed on poor Polissia soils and desirable in the south of the province. Manure was brought to the fields partly in the winter, and partly in the summer after planting was completed in the spring. Rye occupied the leading position among winter crops in the Volyn. Wheat was not grown everywhere and in much smaller quantities, usually in forest-steppe areas. For plowing, depending on the soil, used a heavy wheel plow or ralo. Three pairs of oxen or five horses were harnessed to the plow.

After the first plowing in winter, in mid-June, cattle grazed on the field. Since August, the field began to plow and harrow. Peasants sowed rye and wheat at the rate of one quarter of seeds per desiatina of the field. In some places with excessive soil moisture, after sowing, the owners made shallow furrows at a distance of 4 to 6 arshins for a melioration. In Polissia on sandy soils, oats were sown without additional cultivation, yielding good crops. In general, farmers tried to sow oats wherever possible, because of its unpretentiousness to the composition of the soil. Barley and millet with buckwheat were sown on the fields with black soil, starting in mid-April. The buckwheat grew better in Polissia, where it was sown from mid-May to late June. Harvesting began in mid-July and lasted until September. The field for winter crops was prepared from the beginning of summer. It was treated with a plow, a harrow and left to rest before sowing. Usually, they used one quarter of the seeds of rye or barley on the desiatina of the field. The harvest of winter rye and wheat was self-3 – self-7, and the spring crop was self-2 – self-5. Potatoes yielded 1,700–2,000 thousand quarters, especially in Zhytomyrskyi, Ovrutskyi, Rivnenskyi, Lutskyi, Kovelskyi and Volodymyrvolynskyi districts. It almost used to the food and distillery, compensating part of the grain that was sent to the market. Generally, in the mid-late 1840's, the Volyn province had 2,108,485 des. of arable lands under fields, or one third of its total area (Военно-статистическое обозрение ... Волынская губерния, 1850: 72–73, 79–82; Материалы и исследования Волынской губернии, 1868: 53, 55–69, 77, 79–82, 87–88).

The Poltava province. Soils in the Poltava province were quite diverse with a predominance of loams and black soil. The most powerful black soils were disposed in Pyriatynskyi, Prylutskyi, Romenskyi, Konstantynohradskyi, Khorolskyi, and partly in Myrhorodskyi districts. In economic terms, the soils of Poltava province contributed to the development of agriculture. Organic fertilizers were applied irregularly, except for tobacco and hemp plantations.

Grain crops consisted of the following varieties: winter, common, bushy and multi-fruited, and spring rye; ordinary and Himalayan barley; ordinary, black or Arabic and English oats; ordinary yellow and red millet. Buckwheat gave good harvests and occupied an important place in nutrition. It was used to make flour and bake bread, which local poor people preferred over rye. Buckwheat gave cheap bread, destroyed weeds in the field, loosened the soil. After buckwheat, winter crops were sown even without plowing the soil, only passing with a harrow or a light cultivator. After burning, buckwheat straw produced

ash with a rich content of potash, so it was widely used in saltpeter plants. Most buckwheat was grown in the Zolotonoshskyi district. Peas and lentils were grown from leguminous crops. Oil was obtained from the seeds of flax and hemp, less often sesame and madia, sunflower, mustard. In Romenskyi, Lokhytskyi, Prilutskyi, Mirhorodskyi, Zenkivskyi districts, tobacco was grown in fields and gardens. The cultivation of the land was carried out with a plow, with the exception of part of the Konstiantynohradskyi district, where the single-dwellers, brought from Russia to build a defense line in the 1730s, continued to use the soha. Ralo was used on light sandy soils. Working the land with a heavy plow is very time consuming and requires at least 3 pairs of oxen. For this purpose, middle-class peasants combined their capabilities by working the fields in turn. The use of a heavy plow in many places was redundant, since there were almost no virgin areas for which it was intended. But tradition dictated so. Harrows were wooden with iron or wooden teeth. The crop rotation was three-field. The degree of grain yield largely depended on the wet spring. On average, the harvest of winter crops amounted to self-15 – self-20 due to losses during harvesting. The fact is that spring and winter crops ripened at the same time, and the crop was produced mainly with sickles and a lot of grain fell to the ground. With the help of a scythe, peas and buckwheat were collected. Spring sowing began in late March-early April. Buckwheat was sown in June, and on sandy soils in mid-July. Winter sowing began at the end of July. The cultivation and processing of tobacco were concentrated in the northern districts of the province, and primarily in Lokhvytskyi, Pyriatynskyi and Hadiatskyi. The features of the process were associated with the need to use a large number of organic fertilizers and manual work. The main varieties of tobacco produced in the northern part of Poltava province originated from the American one, but differed in quality and processing methods. Turkish and Virgin tobaccos were also used as initial varieties. Seedlings were grown in greenhouses and planted at the end of April. The frames of the greenhouses were glazed or tightened with calico soaked in vegetable oil. Some farms received products up to 400 poods per year (Арандаренко, 1848: 16–17, 23, 30–32; Арандаренко, 1849: 314–320; 19, 13–19).

The Chernihiv province. The soils here were sandy, gray-sandy and blacks in the south of the province. In the north, with soils easy to cultivate, ralo and sokha were used for plowing, in the south – a heavy wheeled plow. In economic terms, the province was divided into three natural-geographical regions. Southern with fertile soils, Kozeletskyi, Nizhynskyi,

Borznianskyi, Konotopskyi, southern parts of Hluhivskyi, Krolevetskyi and Sosnytskyi districts. Here, in addition to growing grain crops, they successfully engaged in cattle breeding, the landlords had factories of fine-fleeced sheep, thoroughbred horses, tobacco growing and beekeeping developed. The standard of living of the native population was sufficient. The central region, the northern parts of Hluhivskyi, Krolevetskyi and Sosnytskyi, as well as Novhorod-siverskyi, Horodianskyi, Chernihivskyi, Osterskyi districts, due to insufficient soil fertility, grew cereal plants only for their own consumption. Cattle breeding was underdeveloped here. In the vicinity of sugar factories, peasants grew sugar beets. Peasants and landowners received their main income from the forest. The northern region of the province, Starodubskyi, Mhlinskyi, Surazhskyi and Novozybkivskyi districts, due to forest and swampy soils, were mainly engaged in the cultivation of hemp, which took all organic fertilizers and a third of the fields were not sown. The average grain yield was low – self-3 in the north ore center and self-6 in the south of the province. The land was plowed for winter crops in June, then a second time in August, when rye was sown for winter crops. For spring grain, the fields were plowed very early in the spring, then back in June, when buckwheat was sown. Peas, millet, wheat and other crops were plowed for the first time in late autumn, and then sown in the spring. The winter crop (rye) was harvested with sickles, less often with scythes, knitted into sheaves and stacked in stacks of 60 sheaves. The spring crop was harvested with scythes. After the sheaves were transported closer to housing and stacked in the threshing floor. They threshed by hand, first for sowing, which began in mid-August and ended in September. Potatoes were grown, but more in the northern districts, where crops grew poorly. Sugar beets grown by peasants for sugar factories, receiving from a good income. From 1 desiatina they received 1000 poods of this beet, getting from 50 to 75 rubles in silver. Growing tobacco has become a high source of income in Sosnytskyi, Nizhynskyi, Konotopskyi, Borznianskyi, Osterskyi and Kozeletskyi districts. Up to 500,000 poods of local tobacco were sold at Nizhyn fairs a year. Flax was sown throughout the province exclusively for their own needs. Hemp was grown mainly in the northern districts, where this industry was the main one and brought the main income (Военно-статистическое обозрение ... Черниговская губерния, 1849: 76–79, 83).

The Kharkiv province. The soil of the province mainly fertile. Sandy spaces were located in Vovchanskyi, Zmiivskyi, Kharkivskyi, Bohodukhivskyi, Starobilskyi and Iziumskyi districts. Fertile soils

almost did not require fertilizers and withstood a three-field economy for almost 15 years in a row. After that, the fields were turned into pastures and hayfields for 5 years, after which their fertility was restored. Starobil'skyi, Zmiiv'skyi and Akhtyr'skyi districts were considered the most fertile. The fields were divided into three parts, two of which were sown with spring and winter crops, and the third was left for grazing for a year. Plowing for spring crops began in late March – early April, for winter crops after the end of the harvest. Winter wheat was successfully cultivated only in the northwestern part of the province. The average harvest over many years was 6 quarters of a desiatina. Surplus products were exported to Kursk province. Spring wheat was represented mainly by varieties of *arnautka* and red rye. *Arnautka* was grown mainly in the steppe part of the province on virgin lands or old fallows. The best varieties of this wheat were grown in Starobil'skyi and Kupianskyi districts. The average harvest was 5.5 quarters per desiatina. The surplus was exported to the ports of the Azov Sea, mainly to Taganrog, and in the form of cereals to the neighboring Voronezh and Kursk provinces. Red wheat was also grown in the southern districts and brought an average yield of 5.5 quarters per desiatina. The most common grain crop was winter rye, especially in the northwestern part of the province. The average harvest was 6 quarters per desiatina. Rye, unlike wheat, was completely consumed in the province itself, partly for food, and partly for distillation in the form of rye flour. Spring rye was not grown here. Oats were grown in significant quantities for local consumption. The average harvest was 8 quarters per desiatina. Barley was grown in much smaller quantities, with about 5 quarters of a desiatina. Used for the manufacture of cereals, flour, partly for brewing or distilling. Buckwheat was also grown for local consumption at 5 quarters of a desiatina. For themselves, they also grew peas with a yield of 6 quarters from a desiatina. Lentils and beans were grown in small quantities. Millet crops were also insignificant, mainly in the south of the province with an average yield of 8 quarters per desiatina. Of the root crops in field cultivation, potatoes and beets were used. Potatoes were grown with success throughout the province, although their yield in a dry climate was not very high. Sugar beet was grown mainly in the north-west of the province. With relatively small yields, about 70 *berkovets*⁴ per desiatina, local varieties were distinguished by increased sugar content. Flax was grown mainly for seed production in the southern part of the province. Hemp also did not receive industrial distribution.

⁴ *Berkovets* = 10 poods = 164 kg.

The imperfection of technologies did not allow to obtain high-quality hemp for weaving ropes from it, and it was estimated at 25% cheaper than hemp from the Oryol and Chernihiv provinces. Sunflowers were grown in small quantities for the seeds, which were a delicacy of the locals. Cultivation of tobacco was far from meeting the capabilities of the province. It received no more than 12 thousand poods a year. The highest grades of American tobacco were bred in the estates of landowners, mainly in Valkov'skyi, Bohodukhiv'skyi, Lebedyn'skyi and Sumskyi districts. The main amount of low-grade tobacco was produced by the peasants of the Lebedyn'skyi and Sumskyi districts (Военно-статистическое обозрение ... Харьковская губерния, 1851: 9, 100, 114–116; Кочетов, 1855: 82–88).

1.2. Horticulture, vegetable growing and melon fields

In the Kyiv province a small garden was an integral part of the Ukrainian peasant homestead, as well as beds for vegetables and some other cultures. In such a garden, each owner had the fruit trees of simple varieties – cherries, wild plums, forest apple and pears. Berry bushes, too, did not differ much from the forest. Gardening was more developed in southern districts and near major cities. Here, walnut trees were grown, turquoise, improved varieties of more common cherries, apple trees, pears, and plums. Proper care of the garden plants in the peasant environment was unknown. Even in the estates of the landlords, scientific gardening was not distributed. Growing vegetables was widespread in the Kyiv province. The beds were sown with potatoes, cabbage, onions, garlic, cucumbers, dill, beetroot, pumpkin and melon. There was corn in every garden. In sugar factories, peasants in farmsteads also grow sugar beets. Some peasants grew hops, tobacco. Hemp or flax grew in every peasant household. Near the cities, vegetables were grown in large quantities: parsley, celery, onions, poppy seeds, green peas, radishes, beans, red asparagus, cauliflower and other crops for sale. Sometimes gardeners switched to a narrow specialization. Thus, in the four villages of Vasylkiv'skyi district there were cabbage plantations, from which sales to Kyiv 4,000 rubles were received. In Radomyshl'skyi district near Chernobyl were put up fields with onions for sale in Kyiv (Статистическое описание Киевской губернии, 1852: 40–45).

The Podillia province. In this territory, gardening was more successfully developed in the northern districts and in Transnistria. The peasants did this solely for the purpose of obtaining additional funds for the tax payment. Many owners leased orchards to Old Believers-Pilipones, who hired that peasant to work

in their gardens, while the collected fruits were sold in bulk to Berdychiv. Many garden trees belonged to improved breeds, which we did not see in other Right-Bank provinces. In peasant homesteads, potatoes, corn, beets, carrots, beans, cucumbers, parsley, onions and garlic were grown. In the southern Podillia required vegetables were grown on fields with pumpkins, watermelons, melons, beans and potatoes (Военно-статистическое обозрение ... Подольская губерния, 1849: 104–105).

The Volyn province. In the local gardens dominated pears, apple trees, cherries and plums. The best varieties of cherries were lotus and shpanka, and among the plum Hungarian. Many gardens there were in Starokonstantynivskiy, Novohradvolynskiy and Zaslavskiy districts. In most cases, the owners gave the gardens for rent to Jews or burghers of the nearest towns. The harvest was sold in Volyn and partly in Podillia province. Some specialization was also traced. So, in the village Svytiaz Volodymyrvolynskiy district in the early 1860's about 140 farms were engaged in growing red onions, getting all together up to 2,500 rubles annual profit. Seeds of sugar beet were concentrated near the factories in Zaslavskiy, Kremenetskiy, Starokonstantynivskiy districts (Материалы и исследования Волынской губернии, 1868: 97–102, 120–122).

The Poltava province. Garden vegetables were represented by cabbage of all kinds, beets common, table, and sugar, various types of peas, Turkish beans, corn, carrots, parsley, parsnips, celery, dill, eggplants, onions, garlic, radishes, potatoes. In addition, Jerusalem artichokes, water gourds, cucumbers, various melons, pumpkins (especially in Kobeliakskiy district), various useful herbs were grown. Apple trees, pears, plums, lingonberries, cherries, peaches, apricots, mulberries, walnuts, wild chestnuts, dogwoods, prunes, hawthorns, dogwoods, rose hips, raspberries, currants, gooseberries grew in the gardens, and they gave good fruits without special care from the human side. Grapes were grown in orchards of Konstantynohradskiy and Poltavskiy districts. Crimean and ranets were known among apple trees, and bergamot and French among pears. Among the plums, the best were rengolts, hungarians and opishnianskas. Favorable climate and soil contributed to the spread of gardening throughout the province, but Poltavskiy, Zenkivskiy, Lubenskiy and Lokhvitskiy districts were especially famous for their gardens. Very good apples grew in Zenkivskiy district. In the town of Opishnia, the famous plums were grown, large and sweet, suitable for drying for prunes, salting and pickling. Local residents sent them to Kharkiv and the Don Cossacks Region. Another variety of plums, Hungarian, was

grown for sale in the village of Mgar, Lubenskiy district. In the village of Chernobaika, Zolotonoshskiy district, large and tasty pears were grown. Cherry-shpanka were especially good in the village of the landowner Manko, Lokhvitskiy district. Almost all vegetables were grown by the locals themselves. They specialized in watermelons and melons in the town of Kishinka, Kobeliakskiy district. Local products were also sold in other provinces, as well as onions and garlic, which were grown in large quantities in Myrhorodskiy district (Арандаренко, 1848: 32–33, 54–55; Арандаренко, 1849: 349; Табаководство в Полтавской губернии, 1859: 13–19).

The Chernihiv province. Fruit trees grew well throughout the province. Good gardens were only in the estates of the landowners and brought a good income. Peasants did not develop gardening. Local residents were willing to grow various vegetables: cucumbers, cabbage, beets, radishes, carrots, onions and pickles. In the southern districts melons, watermelons, pumpkins, corn, lentils and beans also grew well. Parsley, celery and other spicy roots were grown only by landowners (Военно-статистическое обозрение ... Черниговская губерния, 1849: 83–84).

The Kharkiv province. Back in the early 19th century, the Kharkiv province was famous for its gardens and the local population received considerable income from the sale of fruits to Moscow and the inner provinces of Russia. By the middle of the century, this branch of agriculture was experiencing a noticeable decline. The reason for this was the negligent attitude of local owners to the business, and on the other hand, the rapid development of horticulture in the neighboring Kursk province. From there, a large number of fruits, especially apples, as well as grafted trees were imported to the Kharkiv province. The very cold winters of 1835–1836 and 1848–1849 also contributed to the decline of local horticulture. The most extensive gardens were found south of Kharkiv, in the northern part of the Valkivskiy district. The landowners Alferovs in the village of Korotich occupied 1,000 desiatins of gardens. One continuous garden was located between the villages of Liubotyn, Ogulsi, Cheremne and the city of Valky. However, most local orchards were created by grafting wild apple and pear trees and cutting down other forest trees that grew between them. Vast glades formed between fruit trees, and such gardens gave relatively small incomes. Large gardens were also found in Zmiivskiy and Bohodukhivskiy districts. Melon growing was a significant part of the agricultural industry near cities and large villages, where there was a good market for the sale of products. The best specialists in this business were con-

sidered by the peasants, who came in many from the Pavlovskiy district of the neighboring the Voronezh province. For renting a desiatina of virgin land, they paid 5–10 kopecks in silver, receiving an income of 100 or more rubles in silver. The best tasting watermelons grew on sandy lands. Italian and Persian melons ripened well only in greenhouses. In the open air, melons of two varieties grew – early and late. The use of early melons in large quantities, as soldiers and recruits from the northern provinces did, was unhealthy. In general, watermelons and melons were eaten mainly by ordinary people, sometimes as the main food with bread in August and September. Cucumbers were cheap, about 10 kopecks per cart, so with a significant harvest they were distributed free of charge. In small quantities, potatoes, beets, corn, and sunflowers were grown on melons. In the gardens, poorly developed, they limited themselves to the cultivation of cabbage. In Lebedynskiy district, state peasants specialized in onion cultivation. It was sold partly in the province itself, and partly transported south to the Azov Sea, where it was exchanged for fish. The village of Yampol was famous for its cultivation of capsicum in large quantities (Военно-статистическое обозрение ... Харьковская губерния, 1850: 121–123; Кочетов, 1855: 89–95).

1.3. Meadows and pastures

In the Kyiv province the meadows were divided into three categories – marshy, floodplain and forest. Marsh grasses were less nutritious for livestock, so in Kyiv Polissia such meadows were small in size. Floodplain vegetation was more suitable for horses than for cattle. The best meadows and pastures were located in the steppe areas of the Right-Bank. In Polissia the harvest of forage grasses was considered normal, when they received 7 carts each of 25 poods from 10 desiatins of meadows; one desiatina of meadows in the steppe gave 120 poods of hay. In the Podillia province, hay harvest was 3,956,640 poods per year, an average of 45 poods per desiatina of swamp meadows, 38 poods in forest hayfields, 30 poods in the steppe. The income from one desiatina of hay in the Kyiv province was 5 rubles 76 kopecks, in Volyn 6 rubles 45 kopecks (Статистическое описание Киевской губернии, 1852: 63–66; 2, p. 97; Военно-статистическое обозрение ... Подольская губерния, 1849: 106–107; Военно-статистическое обозрение ... Волынская губерния, 1850: 84). In the Poltava province hayfields were located mostly in the steppes, less often in forests, and meadows only along the banks of the Dnieper. Steppe hayfields gradually fell into disrepair from the mass breeding of sheep hayfields were located mostly in the steppes, less

often in forests, and meadows only along the banks of the Dnieper. Steppe hayfields gradually fell into disrepair from the mass breeding of sheep (Арандаренко, 1849: 320). There were many meadows in the Chernihiv province, mainly along the banks of the Dnieper, Desna and other rivers. Specially grasses were not sown, because there was no need for this. Haymaking began in mid-June and lasted until the end of July. Hay was stored in the meadows in haystacks. Up to 35 million poods of hay were collected throughout the province a year. Approximately 7 million poods remained unused for domestic needs. Some of the pastures were rented out by the landowners for herds of cattle, which were driven through the province to Moscow and St.-Petersburg (Военно-статистическое обозрение ... Черниговская губерния, 1849: 84–85). In the Kharkiv province the lack of land for most of the population did not contribute to the development of grassland. Only some of the richest landowners, whose estates were located on the left banks of the Vorskla and Donets rivers, had rather large meadows. Most of the meadows were located in the northern part of the province, while in the southern districts parts of the steppes were used, the hay from which was considered the best. There were also pastures for sheep and horses. Field hayfields were located in small areas where horses were used on the farm. On average, from one desiatina they received up to 200 poods of hay (Военно-статистическое обозрение ... Харьковская губерния, 1850: 123).

2. Livestock breeding

The Kyiv province. In 1846, there were 1,817 thousand livestock in the province, including: 112 thousand horses, 567 thousand cattle, 821 thousand sheep, 296 thousand pigs, 21 thousand goats. In 1863, all livestock numbered 1,846 thousand heads, including: horses 135 thousand, cattle 530 thousand, sheep 820 thousand, pigs 330 thousand, goats 31 thousand. Peasants of the Kyiv province did not engage in horse breeding, both due to the lack of sufficient haymakers, and due to the use of oxen for cultivating heavy soils. In some large villages there was not a single horse. The local medium and small horses were hardy enough for work, although the peasants kept them in small numbers, about five times less than cattle. Horses were faded on pasture in the summer, hay and spring straw in the winter. Oats were given only on the road or at work. Only some peasants shoes horses in winter. Landowners bought horses for themselves from herds brought to fairs from Novorossia, Bessarabia, and steppe Ukraine. In the middle of the 19th century, there were 9 private horse farms in the entire Kyiv province, the most important of which are:

Vasylkivskiy district. Count Branytskyi: 220 mares of various breeds.

Zvenihorodskiy district. Landlord Fundukley: 64 mares of English, Arab, Ukrainian breeds.

Chyhyrnskiy district. Prince Lopukhin: 100 mares of non-pure Arabian and English breeds.

Kanivskiy district. Prince Lopukhin: 71 mares of the Ukrainian breed.

Umanskiy district. Landowner Naryshkina: 67 mares of various breeds; Count Moshchynskiy: 110 mares of various breeds.

Skvyrskiy district. Landlord Rila: 20 mares of Arab, Turkish, Persian breeds.

The largest horse fairs were held in Kyiv (1500–2000 horses), Berdychiv (up to 2000), Bila Tserkva (up to 2000).

In the north of the Kyiv province, cattle were of the local breed prevailed, and in the south, with an admixture of Hungarian cattle, quite common in the neighboring Podillia province, larger in stature, long-horned. This allowed the peasants not only to use animals as draft animals in agriculture, but also to actively engage in transportation on a commercial basis. In addition, there were more distilleries and sugar factories in the southern districts, which provided good fodder for the winter maintenance of cattle. In Polissia, according to experts at the time, it would be more expedient to replace oxen with horses, but this did not happen due to the inability of local villagers to care for horses. In general, good barns were rarely found in the province, and cattle spent the winter under sheds, suffering from pneumonia and other diseases. There was no regular feeding either. Simple peasant cows did not give milk for 3–6 months a year. They milked them, keeping in sight the calf that had already suckled. The highest yields were 6–8 quarts of milk per day after the third calf for 6–8 weeks, and the lowest were around 2 quarts per day. For sale, milk was flooded in jugs. The milk itself was quite fatty, yielding a lot of butter, sour cream, and cheese. Three-year-old oxen were used for work. The yoke was always made in pairs, even though some poor peasants could harness their single ox to the drawbar like horses. Poor peasants sometimes used non-milking cows for work instead of oxen. Working oxen were sold for meat after 3–5 years of use, being first fed for 16–20 weeks with milled grain. In the Kyiv province, landlords were almost not engaged in improving cattle breeds due to the unprofitability caused by periodic epizootics. Improvement of breeds at the expense of Swiss and Hungarian breeds took place in some farms for their own needs and did not bring profit. Small domestic animals in the peasant economy were represented by simple sheep, pigs, goats. Sheep were

shorn once a year, and rams twice a year, yielding 4 to 7 pounds of wool from each animal. Black and white wool were mixed and woven into gray peasant cloth. In the summer, the sheep were grazed, in the winter they were kept in cold barns, fed spring straw mixed with chopped oats. Fine-wool sheep breeding developed almost exclusively in manor estates. In the Kyiv province in 1845, there were 255 thousand sheep of this breed, for summer grazing of which more than 100 thousand desiatins of meadows were needed. An important place in elite sheep breeding was occupied by the Kanivskiy district, followed by the Berdychivskiy, Radomyshl'skiy, Skvyrskiy, Vasylkivskiy, and Kyivskiy districts. Such sheep farming required appropriate specialists and significant costs, which led to its concentration in the large estates of the Poniatovskies, Radzivils, Olizars, Lopukhins, and other magnates. The net profit per head of fine-wool sheep for the year was 14 kopecks. Elite sheep-breeding in manor estates reduced the land funds necessary for the maintenance of peasant livestock, increased the number of poor among the peasants, and undermined the economic potential of field farming and meadow farming. Many pigs were kept not only in villages, but also in towns and cities. Animals slaughtered in the first year yielded 3–4 poods of meat each, and 7–9 poods in the second or third year. Pigs were fattened not in closed barns, but always free. Goats were kept only where there was a sale of their milk and it was mainly done by Jews. Poultry breeding was more profitable near large cities. Peasants brought ducks, chickens, geese, and turkeys for sale in cages of 30–40 pairs each. Geese were bred mainly by Jewish families. According to experts of those times, cattle breeding in the Kyiv province, as well as in the entire Forest-Steppe Ukraine, was not a special branch of the economy. Most of the livestock was intended for domestic use. The lack of horses was replaced by a large number of oxen, which were equally used for plowing and for transporting goods. It was believed that for every desiatina of arable land there were 0.33 cattle and 0.5 small livestock; for each desiatina of meadows, 1.5 head of cattle and 2.5 of small livestock. It was impossible to count how many heads of cattle were per yard, since the largest part of the cattle belonged to landlords, one-dwellers and those rich peasants who were engaged in chumak-business. On the estates of the state peasants, where the economy was in the best condition, there were 3.75 head of cattle and 5.11 of small livestock for each peasant household (Статистическое обозрение коннозаводства, 1847: 211–215; Военно-статистическое обозрение ... Киевская губерния, 1848: 91–93, 98–99; Арсеньев, 1848: 306; Статистический временник,

1866: 158, 242–243; Скотоводство в Киевской губернии, 1857: 6–7).

The Podillia province. According to data from 1846, there were 1,380 livestock in Podillia, including: 95 thousand horses, 407 thousand cattle, 683 thousand sheep, 190 thousand pigs, 8 thousand goats. In 1863, the total number of livestock in the province was about 1,796 thousand heads: horses 160 thousand, cattle 440 thousand, sheep 779 thousand, pigs 392 thousand, goats 25 thousand. Horse breeding of the Podillia peasants was not developed, the horses were short and weak. Horses of the Polish breed, mixed with English and Turkish, prevailed among the landlords. In earlier times, huge herds of wild horses roamed the steppes of the Baltic region without supervision. The herd keeping of horses was preserved in the middle of the 19th century, but under supervision so that the breeds did not mix with each other. At that time, there were 28 private horse farms in Podillia. The largest of them were:

Haisynskyi district. Landlord Podgorskyi: 150 and landlord Charnovskyi: 100 horses of the Asian breed.

Olhopolskyi district. Count Hudovich: 145 horses of the Arabian breed.

Baltskyi district. Landlord Yanyshevskyi: 150 horses of the Armenian breed.

Yampilskyi district. Landlord Huzhitskyi: 150 horses of the Polish breed.

The good condition of factories was determined not only by horses, the maintenance of which involved significant expenses, but also by a good breed of breeding stallions. However, in general, there were not enough horse farms in Podillia, as evidenced by the horse fairs. Horse fairs in the Podillia province took place in two places – Balta and Yarmolyntsi. In the city of Balta, up to 20 thousand herd horses were driven to Sviatoduhiv fair, and about 4 thousand herd horses to Petrivka. In the town of Yarmolyntsi, Proskurivskyi district, up to 2 thousand factory and herd horses were brought to the auction. The best conditions for keeping a significant number of high-breed cattle were only in the south-eastern districts Baltskyi, Olhopolskyi, Yampilskyi, where this was mainly done by landowners. Peasant cattle were small local breeds, mixed with Moldavian ones. Milk and dairy products were obtained only for personal consumption and they were expensive in the cities. Negligence in keeping oxen and cows in the winter led to the fact that they were barely alive in the spring and were fattened throughout the summer. A pound of fresh meat cost 90–140 kopecks, and live young bulls were sold for 9–30 rubles. In the Podillia province, in Olhopolskyi district, cattle were raised in the estates of Prince Wittgenstein, in Baltskyi, in the economy

of Mr. Janyshevskyi, where 1,1 thousand cattle were kept, including the Hungarian breed. There was a cattle farm of Tyrolean and Hungarian breeds in the town of Zinkiv in Letychivskyi district, and 1,3 thousand heads of Tyrolean and Swiss breeds were counted in Proskurivskyi district. Many landowners were also engaged in elite sheep breeding. The most famous were the sheep farms of the Duke of Anhalt-Kettenskyi in Haisynskyi district, the landlords Sabanskyi and Barchevskyi in Olhopilskyi district, Suliatskyi in Mohilev-Podilskyi, Pototskyi, Ruzytskyi, Komar, Brzezhevskyi in Baltskyi district. In the mid-1840s, 18 thousand poods of wool were obtained from 300,3 thousand thin-fleece sheep in 51 Podillia sheep farms. The largest number of pigs were kept in Proskurivskyi and Letychivskyi districts with black-soils and forests. Town Jews kept more than 10 thousand goats, and landowners up to 700 donkeys. The largest number of livestock was in the Baltskyi, Kamianetskyi, Olhopolskyi districts, and the least in Ushytskyi, Bratslavskyi, and Vinnytskyi ones. On average, there were 3 cattle and 5 small cattle per peasant yard (Статистическое обозрение коннозаводства, 1847: 72–77; Военно-статистическое обозрение ... Подольская губерния, 1849: 99, 107–109; Арсеньев: 309–310; Статистический временник, 1866: 158, 242–243).

The Volyn province. In 1846, there were 1,96 thousand livestock throughout the province, including: 224 thousand horses, 412 thousand cattle, 997 thousand sheep, 304 thousand pigs, 23 thousand goats. In 1863, there were about 2,103 thousand livestock in the province: 215 thousand horses, 514 thousand cattle, 958 thousand sheep, 393 thousand pigs, 23 thousand goats. Peasant's horses were short, but stronger than in other forest-steppe provinces, even two-year-old were used for work, which caused them to stop growing and get sick. The peasants themselves did not breed horses, but bought them at fairs from other provinces. There were 22 horse farms in the province, but the most notable was only Prince Sangushko in Zaslavskyi district, where they kept 180 Arabian mares and 130 stallions at a price of up to 5 thousand silver rubles and more. The largest number of horses were kept in Starokonstantynivskyi, Zaslavskyi, Zhytomyrskyi and Volodymyrvolynskyi districts (15 to 20 thousand heads each). The main horse fair was held in the village of Kulchyn of Starokonstantynivskyi district (Статистическое обозрение коннозаводства, 1847: 216–218; Военно-статистическое обозрение ... Волынская губерния, 1850: 80, 87–89, tab. 1; Арсеньев, 1848: 308; Статистический временник, 1866: 158, 242–243).

The Poltava province. According to data from 1846, the number of domestic animals in the Poltava province was 3,043 thousand heads, including: horses 67 thousand, cattle 691 thousand, sheep 1,648 thousand, pigs 597 thousand, goats 4 thousand. In 1863, there were 3,260 thousand livestock: 170 thousand horses, 633 thousand cattle, 1,930 thousand sheep, 521 thousand pigs, 6 thousand goats. Throughout the province, the herd form of raising and keeping horses prevailed, as the most profitable for the landowners. In the summer, the horses were kept on pasture, and in the winter in simple pens, with the exception of those intended for sale, which were kept in stables. In large factories, stone or warm wooden barns were set up to keep stallions and selected queens. There was plenty of pasture almost everywhere, especially in the districts of Konstantynohradskyi, Khorolskyi, Hadiatskyi, Zolotonoshskyi and Pyriatynskyi. Horses were let out for fodder starting from April 20, first in the designated stalls, then, after removing the hay, in the hayfields, and finally, after the harvest, in the fields, where they remained until late autumn. In winter, factory horses were kept on hay and partially on spring straw. Cossacks and state peasants of the Poltava province did not have horse farms. They kept from one to three horses for their own use. One-dwellers of Konstantynohradskyi district from the former Cossacks of the Zasichna Line sometimes had small herds of 40 or more horses. The breed of peasant's horses came from the Crimean-Tatar horses, but they were smaller in height. There were 463 horse farms throughout the province. The most significant among them were the following:

Zolotonoshskyi district. Prince Baryatynskyi had 15 stallions and 146 mares, a total of 326 horses of English and Arabian breeds; landlady Frolova-Bagreyeva had 6 stallions and 77 mares, a total of 215 horses of the English breed; landlord Neverovskyi: 28 horses of the English breed.

Poltavskyi district. Landlady Baranina: 77 horses of the English breed.

Kobeliakskyi district. Landlord Kozelskyi: 70 horses of the English breed.

Kremenchukskyi district. Landlord Rodzianko: 65 horses of the English breed.

Romenskyi district. Landlord Svieta: 58 horses of the English breed and landlord Novitskyi: 128 horses of the English breed.

Konstantynohradskyi district. Landlord von Ziegler: 150 horses of the English breed; landowner Poznańskyi: 92 trotting horses.

Prylutskyi district. Landlord Makarov: 55 horses of the Orlov breed; landlord Trifonovskyi: 103 horses of English and Arabian breeds; landlord Trotsyn:

85 horses of English and Arabian breeds; landlord Aleksandrovychev: 287 horses of English and Arabian breeds; landlord von Ritter: 162 horses of English and Arabian breeds.

Myrhorodskyi district. Landlord Markov: 82 horses of trotting, Arabian and English breeds.

Lokhvytskyi district. Heirs of landowner Savytskyi: 111 horses; heirs of landowner Manko: 163 horses of various half-breeds; landlord Martos: 156 horses of English and Arabian breeds.

Hadiatskyi district. Prince Repnin: 207 horses of the English breed.

Zynkivskyi district. Landlord Nezhintsov: 89 horses of Arabian and Ukrainian breeds; landlord Dublianskyi: 106 queens of the Ukrainian breed.

The horse factories of the Poltava province annually supplied the army with quite good horses, both for light and heavy cavalry. The Poltava breed of horses originated from the crossing of Spanish, Danish, English, Asian breeds with local breeds. The most important horse fairs in the Poltava province were the next. In the city of Romny: 1) Illinska (July 1 – August 1) up to 4 thousand horses; 2) Voznesenska (from the Ascension to the Trinity) brought up to 2 thousand horses. In the city of Kremenchuk there were up to 300–500 horses, as well as in Poltava and Lubny. Some factory horses were also sold at these fairs, but most of the repairers, horsemen and Jewish merchants bought horses directly from the factories. In addition to Russian repairmen, Austrian ones also came to the Illinska fair in Romny. During horse fairs in Poltava and Romny, peasant's horses were tested for running speed and carrying loads. At fairs, queens were sold for 10–15 silver rubles, and three-year-old stallions from 15 to 28 silver rubles. Cattle in the Poltava province occupied a honorable place in the herd of domestic animals. The Wallachian breed, which was also called Ukrainian or Cherkasy, prevailed. But the Cherkasy breed came from the Hungarian breed and had nothing to do with the Ukrainian breed, which was more suitable for work. The best variety of the latter was called Chumatskyi and was gray in color. The largest population of the Ukrainian breed was in the landlord's and peasant's farms of Zolotonoshskyi, Khorolskyi, Kobeliakskyi, Myrhorodskyi districts. In Poltava region, sheep breeding has long been quite developed. Russian and Crimean breeds were preferred among fine-wool breeds. Sheepskin and wool were traded at fairs in Poltava and Reshetylivka. To a large extent, the Cossacks-farmers of the southern districts of the province were engaged in sheep-breeding. Peasant's pigs were of medium height with short legs and a large body. An improved breed from crossing the local breed with the Jutland breed was known

in the landlord estates. The landlord's pigs were fattened mainly by bard at distilleries (Статистическое обозрение коннозаводства, 1847: 62–67; Военно-статистическое обозрение ... Полтавская губерния, 1848: 64–67, tab. А; Арсеньев, 1848: 317–318; Арандаренко, 1848: 71–72, 74, 79–83; Арандаренко, 1849: 321; Статистический временник, 1866: 158, 242–243).

The Chernihiv province. In 1846, the number of livestock in the Chernihiv province was 1,563 thousand including: horses 285 thousand, cattle 254 thousand, sheep 633 thousand, pigs 374 thousand, goats 16 thousand. In 1863, the domestic herd consisted of about 2,163 thousand heads: horses 420 thousand, cattle 400 thousand, sheep 790 thousand, pigs 480 thousand, goats 73 thousand. The peasants of the Chernihiv province had their own breed of horses, small but strong, mainly in Novozybkivskiyi and Horodianskiyi districts. Horses as a draft force prevailed in the northern districts, and oxen in the southern ones. There were 91 private horse farms in the province, the best of which were the following:

Sosnytskyi district. Landlord Lyzogub: 26 mares of the English breed.

Konotopskiyi district. Landlord Tarnovskiyi: 80 mares of the English breed; landlord Skoropadskiyi: 40 mares of the English breed.

Nizhynskiyi district. Landlord Brianken: 52 mares of English and Arabian breeds; landlord Romanovych: 49 mares of the English trotting breed.

Borznenskiyi district. Landlord Zabila: 30 mares of the English breed; landlord Obolonskiyi: 42 mares of the English breed; landlady Horeslavka: 40 queens of the English breed. In the five German colonies of this district, there were up to 600 mares, purchased from the best stud farms of Poltava province. Colonists' horses were sold at fairs from 70 to 200 silver rubles.

The most important horse fair took place in the city of Nizhyn, to which more than 700 factory breeding and herd horses were brought. Since 1845, as in other provinces, breeding stables were established in the Chernihiv province: 60 beautiful stallions wintered in the city of Chernihiv at the expense of the zemstvo fees. Since early spring, they were transported to different districts for free to improve the local horse population. As for the cattle, the landlords had mainly a mixture of Kholmogory and Ukrainian breeds, although English ones were also found. Elite sheep farms were established in the estates of Prince Razumovskiyi, Count Apraksin, Prince Golitsyn, Princess Urusova and Prince Kochubey (Статистическое обозрение коннозаводства, 1847: 78–81; Арсеньев, 1848: 315–317; Военно-статистическое обозре-

ние ... Черниговская губерния, 1849: 86–87, tab. 1; Статистический временник, 1866: 158, 242–243).

The Kharkiv province. As of 1846, there were 2,654 thousand livestock in Kharkiv province, including: 110 thousand horses, 584 thousand cattle, 1,463 thousand sheep, 494 thousand pigs, 3 thousand goats. In 1863, about 2,557 thousand domestic animals were kept in the province: 230 thousand horses, 651 thousand cattle, 1,242 thousand sheep, 422 thousand pigs, 12 thousand goats. The villagers of the Kharkiv province consisted of Ukrainians and Russians. The first gave preference to oxen, the second to horses in the farm. In general, peasant's horses were small and weak, they were sold for 200 paper rubles. There were 112 horse farms in the Kharkiv province, of which 4 were state-owned and 98 were private. State factories (Derkulska, Striletska, Lymarivska, Novo-Olexandrivska) were located in Starobilskiyi district under the common name of Bilovodsk. The most notable among the private were the following:

Vovchanskiyi district. General Zadonskiyi: 100 mares of English riding breeds, thoroughbred Arabian, trotting riding Orlov; Count Hendrykov: 60 mares of the Danish breed and the Orlov trotte; landlord Cousin: 80 mares of mixed English, Danish and trotting breeds. The first two of them were distinguished by high-quality keeping and careful sorting of horses; the last two specialized in repairing light and heavy cavalry.

Kharkivskiyi district. Landlord Veselovskiyi: 80 mares of selected riding English and trotting Orlov breeds.

Kupianskiyi district. Landlord Soshalskiyi: 40 mares of mixed English and Danish breeds; landowner Mechnikov: 40 mares of Arabian and English breeds.

Starobilskiyi district. Landowner Teleshov: 75 selection mares of the Orlov breed; landlord Sukhanov: 70 mares of the riding English breed.

Iziumskiyi district. Landlord Martynov: 25 mares of Arabian and Orlov breeds; landlord Horpinchenkov: 25 mares of the Orlov breed; landlady Bakhmetyeva: 20 mares of Arabian and Oryol breeds; landlord Bantysh: 20 mares of horse and carriage breeds of Razumovskiyi factory.

Zmiivskiyi district. Landlords Stremouhovs: 30 mares of mixed English and Persian breeds.

Sumskiyi district. Landlord Kondratiev: 60 mares of English, Danish and partially Oryol breeds; landlord Pokhvisnev: 40 mares of the English breed.

Valkivskiyi district. Landlord Shidlovskiyi: 30 mares of the Orlov breed.

The estimated number of mares at all horse farms of Kharkiv province was 14 thousand which could

produce 10 thousand horses, of which at least 3 thousand went to repair the cavalry. Keeping horses was not always of high quality. Where horses and sheep were kept together in the winter at factories, the best varieties of hay were given to sheep, and horses were kept almost exclusively on straw, little attention was paid to the quality of water at watering holes. The largest horse fairs in the Kharkiv province were held in the cities of Kharkiv (up to 1 million rubles) and Sumy (up to 2,7 thousand horses). Cattle were represented mainly by the Ukrainian breed, but gradually degenerated and became smaller. A pair of oxen cost 30 silver rubles. Breed improvement was carried out mainly in the estates of landowners. Sheep breeding was one of the most important branches of animal husbandry, and in terms of the number of Merinos, the province was second only to Tavrida province. All the wool was sold at the Kharkiv Fair and partly in Romny. Pigs were mainly kept by poor peasants (Статистическое обозрение коннозаводства, 1847: 68–71; Военно-статистическое обозрение ... Харьковская губерния, 1850: 126–128, tab. 1; Арсеньев, 1848: 319–320; Статистический временник, 1866: 158, 242–243).

3. Generalization

In the final part of our study, based on the above data, we will try to determine the state of the regional system vital resources in their most important manifestations. These include, first of all, agricultural land, the main types of domestic animals and, of course,

population – the main producer and consumer of agricultural products. It is important to note that the constant growth of the population was carried out in the conditions of the exhaustion of the possibilities of including new agricultural territories in circulation, as well as the low productivity of the manual labor of peasants. The last social category ranged from 75% of inhabitants on Volyn to 96% in the Kharkiv province. Before the reform of 1861, 60–68% of the rural residents of the Right-Bank provinces and 29–44% of the Left-Bank peasants were serfs (Бойко, Левчук: 132–140, tab. 2.2.11).

Agricultural land (tab. 1). The total area of six provinces of the Forest-Steppe Ukraine was about 29,321 thousand desiatins (des.) in the middle of the 19th century. The most extensive of them was the Volyn province with 6,518 thousand des. The sizes of the rest provinces ranged from 4,541 (Poltava) to 4,975 (Kharkiv) thousand des. These large areas were not fully used for agricultural needs. So, in the Volyn province was cultivated from 44.1% (1846) to 45.9% (1863) land, and other territory was occupied by forests, rivers, lakes, swamps, roads, sands, shrubs and settlements. In two other provinces of the Right-Bank, the Kyiv and Podillia, agricultural land occupied from 60.2% to 69.2%. On the Left-Bank, this figure was slightly higher – from 67.3% (the Chernihiv pr.) to 76.4% (the Kharkiv pr.). In general, the total size of agricultural land for the period from 1846 to 1863 increased by 508 thousand desiatins (2.7%),

Table 1

Agrarian landscape of the Forest Steppe Ukraine (1846–1863)

Case	Provinces					
	Kyiv		Podillia		Volyn	
Year	1846	1863	1846	1863	1846	1863
Province area*	4650	4650	3879	3879	6518	6518
Agricultural land*	2799	3125	2684	2631	2873	2990
Arable *	2353	2657	2440	2015	2109	2200
Meadows*	446	468	244	616	764	790
Agricultural land %	60.2	67.2	69.2	67.8	44.1	45.9
Arable %	50.6	57.1	62.9	51.9	32.4	33.8
Meadows %	9.6	10.1	6.3	15.9	11.7	12.1
Meadows to arable%	19.0	17.7	10.0	30.6	36.1	35.8
Case	Poltava		Chernihiv		Kharkiv	
Province area	4541	4541	4788	4788	4975	4975
Agricultural land	3209	3478	3394	3220	3777	3800
Arable	1775	2000	3065	2600	2269	2300
Meadows	1434	1478	329	620	1508	1500
Agricultural land %	70.7	76.6	70.9	67.3	75.9	76.4
Arable %	39.1	44.0	64.0	54.3	45.6	46.2
Meadows %	31.6	32.5	6.9	12.9	30.3	30.2
Meadows to arable%	90.8	73.9	10.8	23.8	65.6	65.4

*Thousand desiatins (des.). Sources: Calculated by the author.

of which a noticeable increase was in the provinces of Kyiv (326 thousand), Volyn (242 thousand) and Poltava (269 thousand), some reduction was seen in Podillia (-53 thousand) and the Chernihiv (-174 thousand) provinces. Preservation of the initial state was fixed in the Kharkiv province (23 thousand). All this was connected both with the further inclusion of previously unused lands in the agricultural fund, and with changes in the structure of agricultural lands themselves, which were divided primarily into arable and meadow.

Field farming occupied a fundamentally important place in the life of the local population, since it provided vital food, feed for most types of domestic animals, and industrial crops. In this regard, it is important to note that in the context of a noticeable population growth, the total size of arable land in the region decreased by 239 thousand des. (-1.7%) by 1863, primarily due to the provinces of Podillia (-425 thousand) and Chernihiv (-465 thousand). In Kyiv and Poltava provinces, on the contrary, the area of fields increased by 304 and 225 thousand des., respectively. In Volyn, the increase in arable land amounted to 91 thousand desiatins, while in Kharkiv province it was hardly noticeable (31 thousand desiatins).

Meadows and hayfields were intended for summer grazing of animals and the preparation of valuable fodder, mainly for sheep and horses. By the beginning of the 1860s, compared with the mid-1840s, the size of this category of agricultural land increased by 747 thousand des., or 15.7%. The leaders in this regard were the provinces of Podillia (an increase of 372 thousand des.) and Chernihiv (an increase of 291 thousand des.). The rest of the provinces, apparently, had previously reached the optimal ratio of arable and meadow lands for them and subsequently only made minor adjustments. In this regard, the indicator of the ratio of meadow and arable

land in the provinces is very informative. The highest it was in the provinces of Poltava (80.8% in 1846 and 73.9% in 1863) and Kharkiv (65.6% in 1846 and 65.4% in 1863). Only in those two administrative areas 54.4% of all meadows and hayfields of the Forest-Steppe Ukraine were concentrated by the beginning of the 1860s. In Volyn, this ratio increased from 30.6% to 36.1%. It seems that the specified province has become a reference for some others, because as a result of structural changes in the Podillia province, the ratio of meadows and arable land increased here from 10.0% to 30.6%, and in the Chernihiv province from 10.8% to 23.8%. Only in the Kyiv province, we observe a different trend, not to growth, but to some reduction in the share of meadows compared to arable land.

A generalized idea of the common and special features of the size and structure of agricultural land in individual provinces and the region as a whole is given by a cluster analysis of the main parameters of the subsystem under consideration (fig. 1). On the presented dendrogram and the accompanying table of distances between objects in the Euclidean space, two clusters with internal structures of different levels of complexity are clearly traced. One of them united the Poltava and Kharkiv provinces with their stable and peculiar structure of agricultural lands within the framework of the Ukrainian Forest-Steppe, suggesting an important role for grassland. The core of another cluster was the provinces of Podillia and Chernihiv, where the initial decisive predominance of fields over meadows by the end of the period under review was partly violated in favor of meadows due to a significant reduction in arable land. Their nearest periphery in the cluster group was the Kyiv province, since all three provinces at the beginning of the period had the same type of structure of agricultural territories, but only the Kyiv province was able to maintain it, while

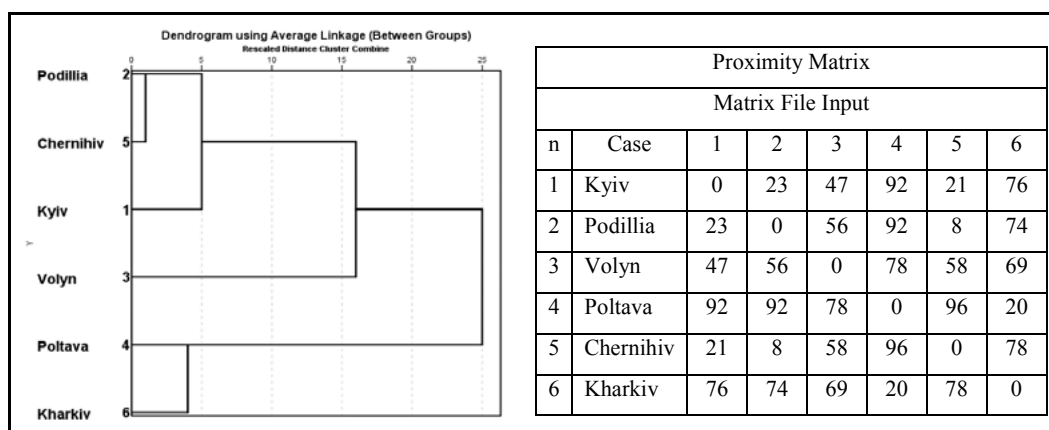

Fig. 1. Agricultural land: cluster classification of provinces (to tab. 1)

slightly increasing the size of arable land. On the far periphery of the group, we see the Volyn province, the structural parameters of which were gradually approaching the provinces of Podillia and Chernihiv.

Herd of domestic animals (tab. 2). Among the many animals that in one way or another accompanied the life of the local people, horses, cattle, sheep and pigs were of primary economic importance.

The main purpose of horses was to serve as draft animals on the farm. True, in the Forest-Steppe they often lost in this respect to the oxen more familiar to Ukrainians. At the beginning of the period under consideration, there were approximately 830 thousand horses in the entire region, and in the early 1860s their number reached 1,330 thousand heads (an increase of 48.9%). The difference in the number of horses between the Right-Bank and Left-Bank parts of the Forest-Steppe was at first insignificant and amounted to only 7.2% in favor of the Left-Bank. By the end of the period, there were already 60.8% more horses on the Left-Bank part than in the provinces to west of the Dnieper. Let's look how the noted changes occurred. In 1846, 509 thousand (57.0%) of all horses were concentrated in Volyn and in the Chernihiv province. Next, with a significant margin, were the provinces of Kyiv (112 thousand) and Kharkiv (110 thousand). Even fewer horses were in the Podillia (95 thousand) and Poltava (67 thousand) provinces. By the beginning of the 1860s, the Chernihiv and Volyn provinces

remained among the leaders in terms of the number of horses, when in the first of them the number of these animals reached 420 thousand (an increase of 47.4%), and in the second it even decreased by 9 thousand (-4.0%). The number of horses also increased rapidly in other provinces: in Poltava on 103 thousand (rise on 153.7% to 1846), in Kharkiv on 120 thousand (rise 109.1%), in Podillia on 65 thousand (rise 68.4%), but in the Kyiv province on 23 thousand (rise 20.5%).

Cattle were distributed across the Forest-Steppe region more evenly than horses. In the mid-1840s, there were about 2,915 thousand of these animals in six provinces, and their number increased by the end of the period to 3,168 thousand, or by 8.7%. Insignificant differences between the Right-Bank and the Left-Bank parts of the Forest-Steppe in terms of the number of bulls and cows persisted until the early 1860s, although they did not exceed 10.3–13.5% in favor of the Left-Bank. As of 1846, the largest number of cattle was noted in the provinces of Poltava (691 thousand), Kharkiv (584 thousand), Kyiv (567 thousand), and least of all in the Chernihiv province (254 thousand). In the future, up to 1863, the largest increase in the number of such kind of animals was observed in this province (57.5%) and in Volyn (24.8%).

Sheep were the most numerous domestic animals in the considered region of Ukraine in the middle of the 19th century. In 1846, their number was 6,245 thousand and increased by 1,863 (4.4%), despite the fact

Table 2

Livestock landscape of the Forest Steppe Ukraine (1846–1863)

Case	Provinces					
	Kyiv		Podillia		Volyn	
Year	1846	1863	1846	1863	1846	1863
Horses*	112	135	95	160	224	112
Cattle*	567	530	407	440	412	567
Sheep*	821	820	683	779	997	821
Pigs*	296	330	190	392	304	296
Horses %	12.5	10.2	10.6	12.0	25.1	12.5
Cattle %	19.5	16.7	14.0	13.9	14.1	19.5
Sheep %	13.1	12.6	10.9	11.9	16.0	13.1
Pigs %	13.1	13.0	8.4	15.4	13.5	13.1
Case	Poltava		Chernihiv		Kharkiv	
Horses	67	170	285	420	110	230
Cattle	691	633	254	400	584	651
Sheep	1648	1930	633	790	1463	1242
Pigs	597	521	374	480	494	422
Horses %	7.5	12.8	31.9	31.6	12.3	17.3
Cattle %	23.7	20.0	8.7	12.6	20.0	20.5
Sheep %	26.4	29.6	10.1	12.1	23.4	19.1
Pigs %	26.5	20.5	16.6	18.9	21.9	16.6

* Thousand heads. Sources: Calculated by the author.

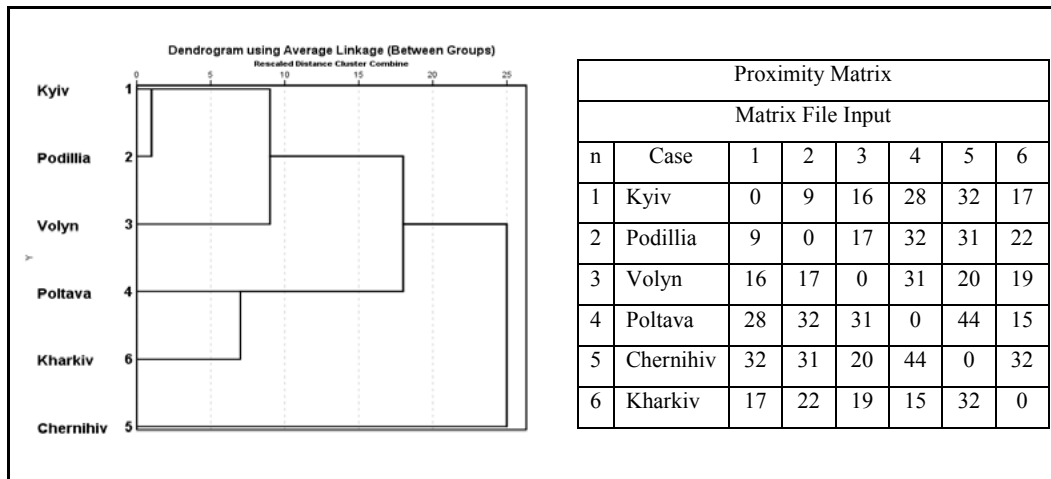

Fig. 2. Livestock: cluster classification of provinces (to tab. 2)

that almost 2/3 of the herds were on the vast pastures of the Poltava and Kharkiv provinces in the Left-Bank Forest-Steppe. By the beginning of the 1860s, both provinces retained their leading positions in sheep breeding, but if in the Poltava province the livestock increased by 17.1%, then in the Kharkiv province it decreased by 15.1%. At the same time, one cannot fail to note the growth in the importance of sheep breeding in the Chernihiv (by 17.1%) and Podillia provinces (by 14.1%). The Kyiv and Volyn provinces, apparently, by that time had already exhausted the possibilities for the extensive development of sheep breeding in the territories allotted to them.

Pigs, unlike horses, cows, bulls and sheep, are omnivores. Because of this, in a domesticated form, in some cases they act as a competitor to humans in the struggle for food. Despite the common tales about the immense love of Ukrainians for pork, there were not very many of these animals in the Forest-Steppe Ukraine in the middle of the 19th century, more than horses, but less than cattle and, especially, sheep. In 1846, according to various sources, there were about 2,225 thousand pigs in the entire region, and after the next 18 years – about 2,538 thousand, or 12.5% more. At the beginning of the period under review, the center of pig breeding was the Left-Bank of the Dnieper, where 65.0% of the total livestock was located in the Poltava, Kharkiv and Chernihiv provinces. By the early 1860s, this gap began to gradually narrow. The new leader in the increase in the number of pigs became the Podillia province (106.3%), significantly ahead of Volyn (29.3%) and Chernihiv (28.3%) ones. In the Kharkiv and Poltava provinces, the positive growth was replaced by a negative trend (-14.6% and -12.7%). Cluster analysis of the above data (fig. 2) made it possible to identify three groups of compared objects. The core of the first

of them became the provinces of Kyiv and Podillia, having Volyn as its near periphery. The second group was formed by the Poltava and Kharkiv provinces. The third group includes Chernihiv province, the only one where all the considered spheres of animal husbandry showed stable positive results, without recessions and distortions, as in other territories.

Population (tab. 3). In 1846, in all provinces of the Forest-Steppe Ukraine 9,200 people lived. The most populated were the Kyiv (1,730 thousand, 18.8%⁵), Poltava (1,688 thousand, 18.3%) and Podillia (1,540 thousand, 16.7%) provinces. The Volyn, Chernihiv, and Kharkiv provinces had a population of just over 1,400 thousand each, or 15.4%, 15.3% and 15.5% of the total population on the region. By 1863, the number of inhabitants of the Ukrainian Forest-Steppe increased to 10,474 thousand, or 13.8% more 1846. The leaders in terms of the number of inhabitants were the Kyiv (2,012 thousand or 19.2%), Poltava (1,912 thousand, 18.3%) and Podillia (1,869 thousand, 17.8%) provinces. The population of the Volyn (1,603 thousand, 15.3%) and Kharkiv (1,591, 15.2%) provinces increased noticeably and almost did not change quantitatively in the Chernihiv province (1,487 thousand or 14.2%). In the whole region, the proportional distribution of the population in 1863 compared to 1846 was as follows: the share increased in the Kyiv and Podillia provinces, remained at the same level in the Poltava, Volyn and Kharkiv provinces, decreased in the Chernihiv province. We can detail the last observation by referring to the indicator of relative population growth for the period 1846–1863 in each of the provinces separately. The undisputed leader in this case was the Podillia province with a population growth of 21.4%.

⁵ To profile of the year.

In the Kyiv and Poltava provinces, the population growth rates were quite high and the same – 16.3% and 16.5%. The Volyn (13.4%) and Kharkiv (11.6%) provinces lagged behind them noticeably. In the Chernihiv province, the population grew very slowly – 6% in 18 years. Thus, 53.9% of the population of the Forest-Steppe Ukraine in 1846 and 55.3% in 1863 were concentrated in three provinces with the most favorable natural conditions for agriculture, and the total population growth here was 16.8%. In the other three provinces, the total population increased by 10.3%, mainly due to the Volyn and Kharkiv provinces, where there were good conditions not only for agriculture, but also for cattle breeding.

Cluster hierarchical analysis (fig. 3) confirmed our conclusions: the Kyiv, Poltava and Podillia provinces were united into one group, the Volyn, Kharkiv and Chernihiv provinces into another. The closest neighbors in the groups were, on the one hand,

the Kyiv and Poltava provinces, on the other, Volyn and Kharkiv ones. The peripheral in the first group was the Podillia province with the highest population growth rates, and in the second group the Chernihiv province, where the demographic situation looked the most depressive.

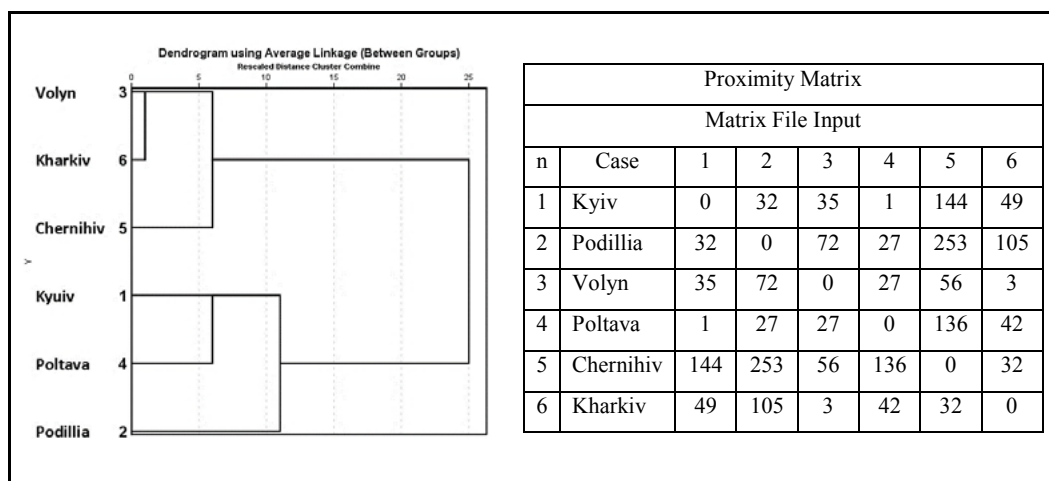
The optimal option for comparing economic and demographic indicators that are different in nature in our case is to recalculate their values per capita. The resulting profiles for 1846 and 1863 are presented in tab. 4. The transformations made make it possible to assess the nature of changes in the resource component of the system that took place as the population of the region grew in the mid-19th century based on measuring deviations of the actual values of the characteristics in 1863 from their calculated values, taking into account the rate of population growth. In practice, the latest data are taken from all those included in the tab. 4 profiles of 1846 with the introduction

Table 3

Population landscape of the Forest Steppe Ukraine (1846–1863)

Case	Provinces					
	Kyiv		Podillia		Volyn	
Year	1846	1863	1846	1863	1846	1863
Number*	1730	2012	1540	1869	1414	1603
Part to profile 1846 %	18.8	–	16.7	–	15.4	–
Part to profile 18863 %	–	19.2	–	17.8	–	15.3
Increase 1863 to 1846 %	–	16.3	–	21.4	–	13.4
Total increase %	13.8	13.8	13.8	13.8	13.8	13.8
Case	Poltava		Chernihiv		Kharkiv	
Number	1688	1912	1403	1487	1425	1591
Part to profile 1846 %	18.3	–	15.3	–	15.5	–
Part to profile 18863 %	–	18.3	–	14.2	–	15.2
Increase 1863 to 1846 %	–	16.5	–	6.0	–	11.6
Total increase %	13.8	13.8	13.8	13.8	13.8	13.8

* Thousand. Sources: Calculated by the author.

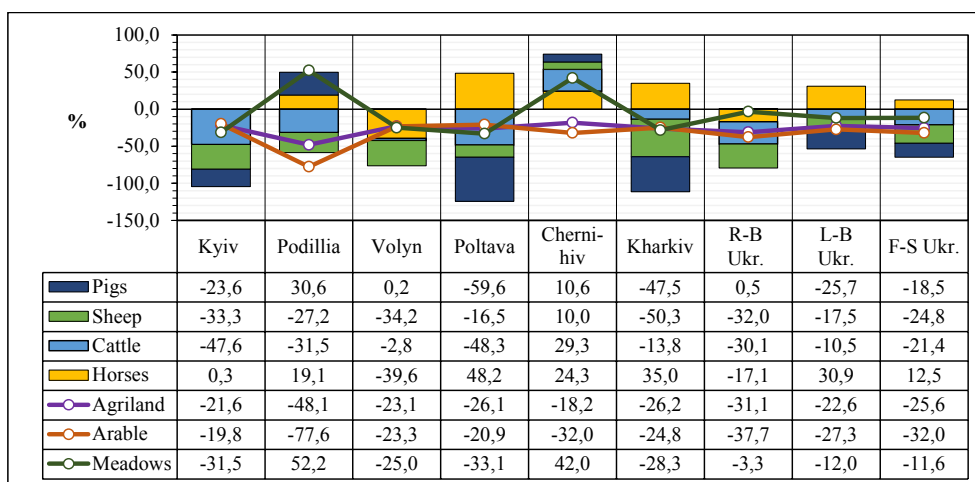
Fig. 3. Population: cluster classification of provinces (to tab. 3)

Table 4

Agricultural land and domestic animals: distribution per capita

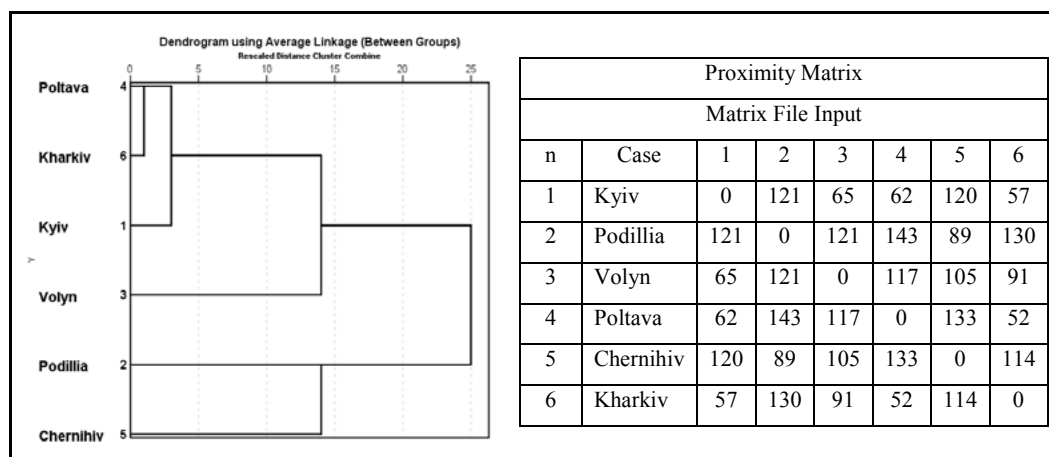
Case	Agriland	Arable	Meadows	Horses	Cattle	Sheep	Pigs
Kyiv 1846	1.62	1.36	0.26	0.06	0.33	0.47	0.17
Kyiv 1863	1.55	1.32	0.23	0.07	0.26	0.41	0.16
Podillia 1846	1.72	1.58	0.13	0.06	0.26	0.44	0.12
Podillia 1863	1.41	1.08	0.33	0.09	0.24	0.42	0.21
Volyn 1846	2.03	1.49	0.54	0.16	0.29	0.71	0.22
Volyn 1863	1.87	1.37	0.49	0.13	0.32	0.60	0.25
Poltava 1846	1.97	1.09	0.88	0.04	0.42	1.01	0.37
Poltava 1863	1.82	1.05	0.77	0.09	0.33	1.01	0.27
Chernihiv 1846	2.42	2.18	0.23	0.20	0.18	0.45	0.27
Chernihiv 1863	2.17	1.75	0.42	0.28	0.27	0.53	0.32
Kharkiv 1846	2.65	1.59	1.06	0.08	0.41	1.03	0.35
Kharkiv 1863	2.39	1.45	0.94	0.14	0.41	0.78	0.27

Sources: Calculated by the author.

* 0.0 – The level, calculated on the population growth rate since 1846. R-B Ukr. – Right-Bank Ukraine, L-B Ukr. – Left-Bank Ukraine, F-S Ukr. – Forest-Steppe Ukraine. Sources: Calculated by the author.

Fig. 4. Deviation of the real values of agricultural resources indicators per capita in 1863 from those calculated, based on the population growth rate since 1846

Fig. 5. Deviation: cluster classification of provinces (to fig. 4)

of increasing factors corresponding to the rate of population growth between 1846 and 1863 (tab. 3). The approximate coincidence of the real and calculated values of the characteristics in 1863 is interpreted by us as a state of homeostasis, the excess of real values over the calculated values as development, and the decrease as degradation of the element under study. The general results of the comparative analysis of real and calculated data are presented in fig. 4 and the results of cluster analysis data of the table placed on it in fig. 5. One can conclude, the general state of the resource components of the regional system should be defined as pre-crisis. The most dangerous was the tendency towards an increasing shortage of arable land as the number of inhabitants grew, which, without a doubt, was accompanied by a reduction in the production of grain crops – the basis of nutrition for the majority of the population, valuable feed for domestic animals, and the main article of foreign trade. The crisis nature of this phenomenon is clearly demonstrated by the example of the Podillia province with obvious signs of overpopulation (Бойко, Левчук, 2022: 32, 39, 43; fig. 1.4.2, 1.5.1; tab. 1.3.1, 1.4.2, 1.5.1).

Attempts to partially overcome the current situation most often came down to increasing the size of pastures at the expense of the fields (the Kyiv, Volyn, Poltava, Kharkiv provinces), which was accompanied by only a slight increase in the number of horses,

and less often pigs. This process took place most actively in the Podillia and Chernihiv provinces, where the growth of pastures and hayfields was accompanied by a sharp reduction in arable land. In the Podillia province, this only led to a noticeable increase in the number of pigs against the backdrop of a sharp increase in land hunger among the peasantry. In the Chernihiv province, the increase in pastures due to part of the inefficiently used arable land was accompanied by an increase in the number of all types of domestic animals. However, here the population and its growth rate were initially the lowest in the region, which made it possible for some time to balance on the brink between homeostasis and the onset of a systemic crisis. Such experiments were possible only on the farms of large landowners, who provoked the crisis of the agrarian economy.

In the region as a whole, field cultivation and livestock farming were in decline, as evidenced by the reduction in the amount of land and the number of domestic animals per capita. The general level of provision of the population of the Ukrainian Forest-Steppe with vital resources in the early 1860s was lower than the mid-1840s. The peasant reform of 1861 did not solve this problem, since it was not accompanied by a radical redistribution of land property and related resources in favor of the peasants and a crisis in landlords' field farming.

BIBLIOGRAPHY

1. Subtelny, Orest. *Ukraine: a history* / Orest Subtelny. – 4th ed. Includes bibliographical references and index. University of Toronto press: Toronto – Buffalo – London, 2009. 887 p.
2. Арандаренко Н. И. Записки о Полтавской губернии Николая Арандаренка, составленные в 1846 г. В трёх частях. Полтава: Тип. Губернского Правления, 1848. Ч. I. 198 с.
3. Арандаренко Н. И. Записки о Полтавской губернии Николая Арандаренка, составленные в 1846 г. В трёх частях. Полтава: Тип. Губернского Правления, 1849. Ч. II. 393 с.
4. Арсеньев К. И. Статистические очерки России / соч. Константина Арсеньева. СПб.: Тип. Имп. Акад. наук, 1848. 503 с.
5. Бойко Ю. М., Левчук К. І. Лісостепова Україна напередодні великих реформ 19 століття: Населення, суспільство, освіта у дзеркалі статистики: ред. Ю. М. Бойко. Вінниця: ТВОРИ, 2022. 280 с.
6. Военно-статистическое обозрение Российской Империи. Волынская губерния. СПб.: В Тип. Департамента Генерального Штаба, 1850. Т. 10. Ч. 3. 241 с.
7. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Киевская губерния. СПб.: В Тип. Департамента Генерального Штаба, 1848. Т. 10. Ч. 1. 333 с.
8. Военно-статистическое обозрение Российской Империи. Подольская губерния. СПб.: В Тип. Департамента Генерального Штаба, 1849. Т. 10. Ч. 2. 284 с.
9. Военно-статистическое обозрение Российской Империи. Полтавская губерния. СПб.: В Тип. Департамента Генерального Штаба, 1848. Т. 12. Ч. 3. 125 с.
10. Военно-статистическое обозрение Российской Империи. Харьковская губерния. СПб.: В Тип. Департамента Генерального Штаба, 1850. Т. 12. Ч. 1. 464 с.
11. Военно-статистическое обозрение Российской Империи. Черниговская губерния. СПб.: В Тип. Департамента Генерального штаба, 1849. Т. 11. Ч. 4. 209 с.
12. Гуржій І. О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини 19 століття. К.: Державне видавництво політичної літератури в Україні, 1954. 211 с.
13. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / Економічна історія України: відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Ніка-Центр, 2011. Т. 1. 694 с.
14. Історія українського селянства: нариси: в 2 т. / відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Наук. думка, 2006. Т. 1. 631 с.

15. Кочетов В. Сельскохозяйственная промышленность Харьковской губернии. Журнал Министерства внутренних дел, 1855, ч. 14–10, отд. 3, с. 79–106.
16. Материалы и исследования Волынской губернии А. Братчикова. Т. 1. Житомир, Тип. Губернского Правления, 1868. 182 с.
17. Скотоводство в Киевской губернии. Журнал Министерства внутренних дел, 1857, ч. 27–11, Смесь, с. 6–12.
18. Статистические труды И. Ф. Штукенберга. Т. 2. Статья XXV. Статистическое описание Черниговской губернии. СПб. : Тип. И. И. Глазунова и комп., 1860. С. 9–30.
19. Статистические труды И. Ф. Штукенберга. Т. 2. Статья XXVI. Статистическое описание Киевской губернии. СПб. : Тип. И. И. Глазунова и комп., 1860. С. 14–16.
20. Статистические труды И. Ф. Штукенберга. Т. 2. Статья XXVII. Статистическое описание Полтавской губернии. СПб. : Тип. И. И. Глазунова и комп., 1860. С. 3–38.
21. Статистические труды И. Ф. Штукенберга. Т. 2. Статья XXXIX. Статистическое описание Тамбовской и Подольской губернии. СПб. : Тип. И. И. Глазунова и комп., 1860. С. 4–35.
22. Статистические труды И. Ф. Штукенберга. Т. 2. Статья XXXVIII. Статистическое описание Харьковской губернии. СПб. : Тип. И. И. Глазунова и комп., 1860. С. 3–31.
23. Статистический временник Российской империи: издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. СПб. : В тип. К. Вульфа, 1866. Сер. I. Вып. I. 446 с.
24. Статистическое обозрение коннозаводства России. Издано от Управления Государственного Коннозаводства. СПб: Во Французской типографии, 1847. 356 с.
25. Статистическое описание Киевской губернии, изданное тайным советником, сенатором Иваном Фундуклеем. Ч. 2. СПб : Тип. Министерства внутренних дел, 1852. 556 с.
26. Табаководство в Полтавской губернии. Журнал Министерства внутренних дел, 1859, ч. 35-04, отд. 6, Смесь, с. 13–19.

REFERENCES

1. Subtelny Orest (2009). *Ukraine: a history* / Orest Subtelny. – 4th ed. Includes bibliographical references and index. University of Toronto press: Toronto – Buffalo – London, 2009. 887 p.
2. Arandarenko N. I. (1848). *Zapiski o Poltavskoy gubernii Nikolaya Arandarenka, sostavlennyye v 1846 g. V trekh chastyakh*. [Notes on Poltava province of Nikolai Arandarenko, compiled in 1846. In three parts]. Poltava: Tip. Gubernskogo Pravleniya. Pt. I. 198 p. [in Russian].
3. Arandarenko N. I. (1848). *Zapiski o Poltavskoy gubernii Nikolaya Arandarenka, sostavlennyye v 1846 g. V trekh chastyakh*. [Notes on the Poltava province of Nikolai Arandarenko, compiled in 1846. In three parts]. Poltava: Tip. Gubernskogo Pravleniya. Pt. II. 393 p. [in Russian].
4. Arsen'yev K. I. (1848). *Statisticheskiye ocherki Rossii / Soch. Konstantina Arsen'yeva*. [Statistical essays of Russia]. SPb. : Tip. Imp. Akad. nauk. 503 p. [in Russian].
5. Boiko Yu. M., Levchuk K. I. (2022). *Lisostepova Ukraina naperedodni velykykh reform 19 stolittia: Naselennia, suspilstvo, osvita u dzerkali statystyky*: red. Yu. M. Boiko. [Forest-Steppe Ukraine on the eve of the great reforms of the 19th century: Population, society, education in the mirror of statistics: Ed. Yu. M. Boiko]. Vinnytsia: TVORY. 280 p. [in Ukraine].
6. *Voyenno-statisticheskoye obozreniye Rossiyskoy Imperii. Volynskaya guberniya (1850)*. [Military Statistical Review of the Russian Empire. The Volyn province]. SPb. : V tip. Departamenta General'nogo Shtaba. Vol. 10. Pt. 3. 241 p. [in Russian].
7. *Voyenno-statisticheskoye obozreniye Rossiyskoy imperii. Kiyevskaya guberniya (1848)*. [Military Statistical Review of the Russian Empire. The Kyiv province]. SPb. : Tip. Departamenta General'nogo Shtaba. Vol. 10. Pt. 1. 333 p. [in Russian].
8. *Voyenno-statisticheskoye obozreniye Rossiyskoy Imperii. Podol'skaya guberniya (1849)*. [Military Statistical Review of the Russian Empire. The Podillia province]. SPb. : V tip. Departamenta General'nogo Shtaba. Vol. 10. Pt. 2. 284 p. [in Russian].
9. *Voyenno-statisticheskoye obozreniye Rossiyskoy Imperii. Poltavskaya guberniya (1848)*. [Military Statistical Review of the Russian Empire. The Poltava province]. SPb. : V tip. Departamenta General'nogo Shtaba. Vol. 12. Pt. 3. 125 p. [in Russian].
10. *Voyenno-statisticheskoye obozreniye Rossiyskoy Imperii. Khar'kovskaya guberniya (1850)*. [Military Statistical Review of the Russian Empire. Kharkov province]. SPb. : V tip. Departamenta General'nogo Shtaba. Vol. 12. Pt. 1. 464 p. [in Russian].
11. *Voyenno-statisticheskoye obozreniye Rossiyskoy Imperii. Chernigovskaya guberniya (1849)*. [Military Statistical Review of the Russian Empire. The Chernigov province]. SPb. : V tip. Departamenta General'nogo Shtaba. Vol. 11. Pt. 4. 209 p. [in Russian].
12. Hurzhii I. O. (1854). *Rozklad feodalno-kriposnytskoi systemy v silskomu hospodarstvi Ukrainy pershoi polovyny 19 stolittia*. [The breakdown of the feudal-serf system in the agriculture of Ukraine in the first half of the 19th century]. Kyiv : Derzhavne vydavnytstvo politychnoi literatury v Ukraini. 211 p. [in Ukraine].
13. *Ekonomichna istoriia Ukrainy (2011): Istoryko-ekonomichne doslidzhennia: v 2 t. vidp. red. V. A. Smolii*. [Economic history of Ukraine: historical and economic research: in 2 vols. resp. ed. V. A. Smolii]. Kyiv : Nika-Tsentr. Vol. 1. 694 p. [in Ukraine].
14. *Istoriia ukrainskoho selianstva (2006): narysy: V 2 t. / vidp. red. V. A. Smolii*. [History of the Ukrainian peasantry: essays: In 2 volumes / resp. ed. V. A. Smolii]. Kyiv : Nauk. dumka. Vol.1. 631 p. [in Ukraine].

15. Kochetov V. (1855). Sel'skokhozyaystvennaya promyshlennost' Khar'kovskoy gubernii. [Agricultural industry of Kharkov province]. Zhurnal Ministerstva Vnutrennikh Del, ch. 14–10, otd. 3, pp. 79–106. [in Russian].
16. Materialy i issledovaniya Volynskoy gubernii (1868) A. Bratchikova [Materials and studies of the Volyn province A. Bratchikova]. Vol. 1. Zhytomyr, Typ. Provincial Administration. 182 p. [in Russian].
17. Skotovodstvo v Kiyevskoy gubernii (1857). [Cattle breeding in the Kyiv province]. Zhurnal Ministerstva Vnutrennikh Del, ch. 27-11, Smes', pp. 6–12. [in Russian].
18. Statisticheskiye Trudy I. F. Shtukenberga (1860). Tom 2. Stat'ya XXV. Statisticheskoye opisaniye Chernigovskoy gubernii. [Statistical works of I. F. Shtukenberg. Vol. 2. Article XXV. Statistical description of the Chernihiv province]. SPb. : Tip. I. I. Glazunova i komp., pp. 9–30. [in Russian].
19. Statisticheskiye trudy I. F. Shtukenberga (1860). Tom 2. Stat'ya XXVI. Statisticheskoye opisaniye Kiyevskoy gubernii. [Statistical works of I. F. Shtukenberg. Vol. 2. Article XXVI. Statistical description of the Kyiv province]. SPb. : Tip. I. I. Glazunova i komp., pp. 14–16. [in Russian].
20. Statisticheskiye trudy I. F. Shtukenberga (1860). Tom 2. Stat'ya XXVII. Statisticheskoye opisaniye Poltavskoy gubernii. [Statistical works of I. F. Shtukenberg. Vol. 2. Article XXVII. Statistical description of the Poltava province]. SPb. : Tip. I. I. Glazunova i komp., pp. 3–38. [in Russian].
21. Statisticheskiye trudy I. F. Shtukenberga (1860). Tom 2. Stat'ya XXXIX. Statisticheskoye opisaniye Tambovskoy i Podol'skoy gubernii. [Statistical works of I. F. Shtukenberg. Vol. 2. Article XXXIX. Statistical description of the Tambov and Podillia provinces]. SPb. : Tip. I. I. Glazunova i komp., pp. 4–35. [in Russian].
22. Statisticheskiye Trudy I. F. Shtukenberga (1860). Tom 2. Stat'ya XXVIII. Statisticheskoye opisaniye Khar'kovskoy gubernii. [Statistical works of I. F. Shtukenberg. Vol. 2. Article XXVIII. Statistical description of the Kharkov province]. SPb. : Tip. I. I. Glazunova i komp., pp. 3–31. [in Russian].
23. Statisticheskiy vremennik Rossiyskoy imperii (1866): izdaniye Tsentral'nogo statisticheskogo komiteta Ministerstva vnutrennikh del [Statistical Timeline of the Russian Empire: edition of the Central Statistical Committee of the Ministry of Internal Affairs]. SPb. : V tip. K. Vul'fa. Ser. I. Vyp. I. 446 p. [in Russian].
24. Statisticheskoye obozreniye konnozavodstva Rossii (1847). Izdano ot Upravleniya Gosudarstvennogo Konnozavodstva. [Statistical review of horse breeding in Russia. Published by the Office of the State Horse Breeding]. SPb. : Vo Frantsuzskoy tipografii. 356 p. [in Russian].
25. Statisticheskoye opisaniye Kiyevskoy gubernii (1852), izdannoye taynym sovetnikom, senatorom Ivanom Fundukleyem. Ch.2. [Statistical description of the Kiev province, published by Privy Councilor, Senator Ivan Fundukley. Pt. 2.] SPb: Typ. Ministerstva Vnutrennikh Del. 556 p. [in Russian].
26. Tabakovodstvo v Poltavskoy gubernii (1859). [Tobacco growing in the Poltava province]. Zhurnal Ministerstva Vnutrennikh Del, ch. 35-04, otd. 6, Smes', pp. 13–19. [in Russian].

УДК 394.92:070(092) Зубрицький
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-5>

Степан БОРЧУК,
orcid.org/0000-0001-7494-7369
доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) stepan.borchuk@pnu.edu.ua

Володимир ВЕЛИКОЧИЙ,
orcid.org/0000-0002-6926-1474
доктор історичних наук, професор,
декан факультету туризму
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) volodymyr.velykochyy@pnu.edu.ua

Петро КОСТЮЧОК,
orcid.org/0000-0001-8719-8723
кандидат історичних наук,
доцент кафедри етнології і археології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) petro.kostyuchok@pnu.edu.ua

ЛИСТИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДОЗНАВЦЯ МИХАЙЛА ЗУБРИЦЬКОГО У ФОНДАХ ВІДДІЛУ ТЕКСТОЛОГІЇ ТА РУКОПИСНИХ МАТЕРІАЛІВ ІНСТИТУТУ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАН УКРАЇНИ

У статті проаналізовано листи українського народознавця, публіциста, етнографа, фольклориста, антрополога, громадсько-культурного діяча, греко-католицького священника Михайла Зубрицького (1856–1919) до редакції газети «Діло», котрі зберігаються у відділі текстології та рукописних матеріалів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. П'ятнадцять листів священника адресовані до однієї із авторитетних газет Галичини «Діло». У листах Михайла Зубрицького висвітлюються особливості суспільно-політичного життя селян наприкінці XIX ст., пов'язані із виборами на Старосамбірщині та Турківщині упродовж 1885–1897 рр. на одних із яких, безпосередньо, кандидатом був і Михайло Зубрицький. Священник описав деталі виборчих кампаній, труднощі організаційних заходів, особливості електоральних настроїв населення. У листах простежуються різноманітні аспекти публікаційної діяльності дослідника. Епістолярій відображає різноманітність тем, які цікавили автора, багатоманітність його активностей: політика, економіка, освіта, міжнаціональні відносини. Попри те, що Михайло Зубрицький надсилав нотатки про ситуацію в регіоні, значна частина їх не була опублікована у газеті «Діло». Вважаємо, що однією із причин листування Михайла Зубрицького з редакцією газети «Діло» стало надсилання окремих публікацій народознавця із подальшою публікацією на сторінках часопису, де висвітлювалася суспільно-політична ситуація в краю та окремі наукові розвідки.

Листи до редакції газети «Діло» розкривають особисті якості священника Михайла Зубрицького як активного, діяльного, відповідального, наполегливого. Ці матеріали відображають його ставлення до актуальних проблем суспільно-політичного та соціально-економічного життя регіону, висвітлюють його багатоаспектну діяльність.

Ключові слова: Михайло Зубрицький, «Діло», політичне життя, вибори, публікації.

Stepan BORCHUK,
 orcid.org/0000-0001-7494-7369
 Doctor of Historical Sciences,
 Professor at the Department of World History
 Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
 (Ivano-Frankivsk, Ukraine) stepan.borchuk@pnu.edu.ua

Volodymyr VELYKOCHYY,
 orcid.org/0000-0002-6926-1474
 Doctor of Historical Sciences, Professor,
 Dean of the Faculty of Tourism
 Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
 (Ivano-Frankivsk, Ukraine) volodymyr.velykochyy@pnu.edu.ua

Petro KOSTYUCHOK,
 orcid.org/0000-0001-8719-8723
 Candidate of Historical Sciences,
 Associate Professor at the Department of Ethnology and Archaeology
 Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
 (Ivano-Frankivsk, Ukraine) petro.kostyuchok@pnu.edu.ua

LETTERS OF DOMESTIC ETHNOLOGIST MYKHAIL ZUBRYTS'KYI IN THE FUNDS OF THE DEPARTMENT OF TEXTOLOGY AND MANUSCRIPT MATERIALS OF THE INSTITUTE OF LITERATURE T. SHEVCHENKO NAS OF UKRAINE

The article analyzes the letters of the Ukrainian folklorist, publicist, ethnographer, folklorist, anthropologist, social and cultural activist, Greek Catholic priest Mykhailo Zubrytskyi (1856–1919) to the editors of the newspaper "Dilo", which are kept in the department of textology and manuscript materials of the Institute of Literature named after T. H. Shevchenko of the National Academy of Sciences of Ukraine. Fifteen of the priest's letters are addressed to Dilo, one of the authoritative newspapers of Galicia.

The letters of Mykhailo Zubrytsky highlight the peculiarities of the social and political life of the peasants at the end of the 19th century, connected with the elections in Staro Sambir Oblast and Turkiv Oblast during 1885–1897, in one of which Mykhailo Zubrytsky was directly a candidate. The priest described the details of the election campaigns, the difficulties of organizing events, and the peculiarities of the electoral mood of the population.

Various aspects of the researcher's publishing activity are traced in the letters. The epistolary reflects the variety of topics that interested the author; the diversity of his activities: politics, economy, education, international relations. Despite the fact that Mykhailo Zubrytsky sent notes about the situation in the region, a significant part of them was not published in the newspaper "Dilo". We believe that one of the reasons for Mykhailo Zubrytskyi's correspondence with the editors of the newspaper "Dilo" was the sending of individual publications of the ethnologist with subsequent publication on the pages of the magazine, which covered the socio-political situation in the region and individual scientific intelligence.

Letters to the editors of the newspaper "Dilo" reveal the personal qualities of the priest Mykhailo Zubrytskyi as active, active, responsible, persistent. These materials reflect his attitude to the current problems of the socio-political and socio-economic life of the region, highlight his multifaceted activities.

Key words: Mykhailo Zubrytskyi, "Dilo", political life, elections, publications.

Постановка проблеми. Для всебічного вивчення різноманітних тематик та проблем які намагаються дослідити і вирішити українські історики, важливе розширення джерельної бази, виявлення, вивчення та запровадження у науковий обіг нових артефактів. Одним із таких джерел стала епістолярна спадщина громадсько-політичних, культурно-просвітницьких діячів, науковців, священників, військових тощо. Листи відображають різну інформацію щодо особистого життя, окремих подій та явищ, деталі пов'язані із політичним, куль-

турним чи економічним життям громади, міста, регіону чи країни. Листування українського народознавця, громадського діяча, етнографа, фольклориста, дійсного члена Наукового товариства імені Т. Шевченка, греко-католицького священника, якого сьогодні називають «громадським активістом, блогером, аналітиком, атропологом та коучем» (Кляшторна) Михайла Зубрицького (1856–1919) є надзвичайно цінним для розуміння суспільно-політичного, культурного та наукового життя в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.

Аналіз досліджень. Листи Михайла Зубрицького проаналізовані у дослідженнях науковців, які вивчали життєвий та творчий шлях священника, у працях Р. Горака (Горак, 2004), Г. Дем'яна (Дем'ян, 1992), В. Старкова (Старков, 2006).

Мета статті – проаналізувати та вивчити листи Михайла Зубрицького до редакції газети «Діло».

Виклад основного матеріалу. Великий пласт епістолярної спадщини дослідника М. Зубрицького опубліковано у трьохтомному виданні «Михайло Зубрицький. Зібрані твори і матеріали». У другому томі поміщено листування із відомими політичними, культурними та науковими діячами Австрійської та Російської імперій: О. Барвінським, В. Гнатюком, М. Грушевським, І. Франком, др. Е. Гоффман Краером, др. М. Габерляндом та Товариством «Просвіта» у Львові.

У відділі текстології та рукописних матеріалів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України зберігається п'ятнадцять листів М. Зубрицького до редакції газети «Діло».

Газета «Діло» була провідною газетою Галичини у 1880–1939 рр. На сторінках газети публікувались огляди подій та заходів у краї, ситуацію політичного характеру, соціально-економічного життя та культурно-масові заходи. М. Зубрицький відзначав роль газети у житті галичан та наголошував «щоби «Діло» було зеркалом життя руського народу в найменших навіть дрібницях. Не один прочитає і може трошки задуматися, і се вже щось значить» (ІЛ. Ф. 100. Од.зб. 1707. Арк. 1).

У відділі зберігається п'ятнадцять листів М. Зубрицького до редакції газети «Діло». Вони написані у с. Мшанець Старосамбірського повіту упродовж 1895–1900 рр., у якому Михайло Зубрицький був священником. Тексти листів відображають стиль автора, правопис, свідчать про розвиток мови.

У листах священник охарактеризував політичну ситуацію в регіоні на крайових виборах упродовж 1885–1897 рр. Він проаналізував настрої електорату, хід та специфіку виборчих кампаній у Старому Місті (Старий Самбір), у Турці, у Михнівцях та Лип'ю. У них автор наводить окремі приклади зловживань місцевою владою, недотримання законодавства та нерівність серед поляків та русинів. Пишучи про вибори у Лопушниці, Турці, М. Зубрицький прагнув привернути увагу до рівня політичної культури населення: «Буде се осторогою для людей, щоби більше над народом працювали» (ІЛ. Ф. 100. Од. зб. 1704. Арк. 1).

Труднощами виборчих кампаній М. Зубрицький вважав інертність виборців та велику кількість кандидатів: «щож робити, коли нема кому що

зачинати. Маємо багато кандидатів» (ІЛ. Ф. 100. Белей І. Од. зб. 1702. Арк. 1). Сам Зубрицький не мав підтримки місцевих священників, проте сподівався на симпатії представників гірських громад. Водночас у листі від 1 вересня 1895 р. він повідомляв цікаві деталі повсякдення сільського священника: він повинен зібрати хліб з поля, тоді зможе повноцінно займатися виборами: («Коли трохи оброблюся, то борше вже щось розпічну») (ІЛ. Ф. 100. Белей І. Од. зб. 1702. Арк. 1).

Визначний український політичний та культурний діяч Ю. Романчук просив М. Зубрицького скликати віче у Самборі. Проте виконання цього завдання для священника було неможливим через відстань, треба було здолати більше 54 км між Мшанцем та Самбором для вирішення організаційних заходів: знайти приміщення, референтів, повідомити органи місцевої влади. Більш раціональним у цій ситуації М. Зубрицький вважав делегування цього завдання священнику о. Яворському з Стрільбич (відстань від Самбора до Стрільбичі – 20 км). М. Зубрицький готовий був підготувати доповідь для виступу і приїхати на віче (ІЛ. Ф. 100. Белей І. Од. зб. 1703. Арк. 2). Ця ситуація характеризує мшанецького пароха як відповідальну, ініціативну людину.

Основна мета листування з редакцією газети «Діло» – це надсилання окремих публіцистичних та наукових розвідок М. Зубрицького: дописів «Парохія Лопушниця в Добромиськім повіті», «До історії руського шкільництва 1848 р.» (Зубрицький, 1900; Зубрицький, 1895; Зубрицький, 1896). Статті «Австрійсько-угорське правління», «Кілько нас коштують наші жити?», «Як поводить ся жидам у Відни?», про надсилання яких до редакції газети, повідомляв у листі 20 березня 1897 р. М. Зубрицький, не були опубліковані (ІЛ. Ф. 100. Од. зб. 1715. Арк. 1). Як автор він був наполегливий у своїх намірах побачити свої дописи серед оприлюднених на сторінках видання.

У листах священник поставав захисником русинів, їх прав. Також він заохочував відкривати читальні «Просвіта», крамниці та займатись торгівлею, активно здійснювати суспільно-політичну роботу «щоби не забували своєї задачі і щоби в нашій спільноті виробляли ся ясні погляди на руську справу» (ІЛ. Ф. 100. Од. зб. 1706. Арк. 1).

М. Зубрицький характеризував політичну та просвітницьку діяльність священників. Серед представників духовенства він позитивно оцінював українського галицького громадського і політичного діяча, греко-католицького священника о. Яворського з Стрільбич, називаючи його «чоловіком рішучим і добрим русином» (ІЛ. Ф. 100. Белей І. Од. зб. 1709. Арк. 1).

Водночас, у листах народознавець піднімав актуальну проблему на той час – використання фонетики. З таким проханням він звертався до редакції газети: «Чи не завели би Ви з новим роком в «Ділі» фонетику. А то вже крайний час» (ІЛ. Ф. 100. Белей І. Од. зб. 1710. Арк. 2).

Листи відображують не тільки суспільно-політичне, громадське життя краю, але й особисте життя священика, особливості його матеріального становища. У листі від 1896 р. він писав, що «коло мене скрутно, бо діти вже суть в школах. Коли зарахуєте попросу мене повідомити» (ІЛ. Ф. 100. Од. зб. 1708. Арк. 1). У Михайла Зубрицького було четверо дітей.

Священник, надсилаючи свої замітки для друку на сторінках газети «Діло», вважав що це сприятиме формуванню національної свідомості читачів, розумінню міжнародних відносин.

Джерелами інформації про ситуацію у селах для священика були власні спостереження, отримані під час подорожей, від родичів. Він переконував редакцію опублікувати його статтю про Лопушницю для об'єктивного розуміння консисторією об'ємів роботи з народом (ІЛ. Ф. 100. Од. зб. 1704. Арк. 1).

Критеріями оцінки представників органів місцевої влади, священиків для М. Зубрицького були ефективність виконання ними професійних обов'язків, моральність, чесність, порядність.

Надсилаючи статтю «До історії руського шкільництва 1848 р.», М. Зубрицький повідомляє про природні катаклізми: у нас упав на п'ятницю сніг, покрити цілу землю, в день також падав, а на вчора був сильний мороз, а в день сніг падав. Яка трава з землі показала, все

замерзло, команиця почорніла, пупінки на деревах зівяли, а в хаті і днесь така студінь, як де в пізній осені. Люди, що не мають паші, бідують з худобою, а ту надія не велика на те, що вже пошло, бо готово цілком змерзнути. Весняних робіт ще у нас не покінчили, сіють ще вівси, відтак будуть ще возити гній на ячмінь, сіяти е. і садити капусту. Десь при кінці мав скінчать весняні роботи (ІЛ. Ф. 100. Од. зб. 1716. Арк. 1).

Окрім кліматичних випробувань, священник наголошував на проблемах політичної роботи у повіті: «мало маємо людей правдиво освідомлених, а між духовними дуже маленьке число, що хотіли би взятися за яке хосенне діло» (ІЛ. Ф. 100. Од. зб. 1716. автограф. 1 Арк. 1).

Проте М. Зубрицький був налаштований оптимістично, після закінчення весняних робіт, попри заборони старости, мав намір скликати збори або створити філію «Просвіти» у Старому місті (ІЛ. Ф. 100. Од. зб. 1716. Арк. 1).

Висновки. У листах М. Зубрицького простежується широкий спектр різних вимірів життя Східної Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст.: селяни, війти, священики, українці, євреї, приватне та громадське, політичне та культурне, економічне та соціальне. Детальні описи політичних перепитій, сільсько-господарських робіт, погодних умов, фінансових можливостей, особистих характеристик відображують листи священика Михайла Зубрицького до редакції газети «Діло», які зберігаються у відділі текстології та рукописних матеріалів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Цей епістолярій розширює можливості вивчення громадсько-політичної та видавничої діяльності Михайла Зубрицького.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горак Р. Листи М. Зубрицького до Ів. Франка. *Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові*. Т. 4. 2004. С. 286–307.
2. Дем'ян Г. Листи Володимира Гнатюка до Михайла Зубрицького. *Записки НТШ. Праці секції етнографії та фольклористики*. Львів, 1992, Т. ССХХІІІ. С. 293–308.
3. Зубрицький М. «Мы не маємо граматики!». Діло, 1896, 18 (30) вересня, Ч. 210, с. 1–2; 19 вересня (1 жовтня), Ч. 211, с. 1; 14 вересня (2 жовтня), Ч. 212, с. 1–2.
4. Зубрицький М. До історії руського шкільництва 1848 році. Діло. 1900. 11 (24) мая. Ч. 106. С. 2.
5. Зубрицький М. З Турчанського пишуть нам: Позвольте мені докинути дещо до оголошених уже справоздань про славі вибори турецькі. Діло. 1895. 12 24 жовтня. ч. 229. С. 3.
6. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Ф. 100. Од. зб. 1703. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло». Мшанець. 7.X.1895 р. автограф. 2 арк.
7. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Ф. 100. Од. зб. 1704. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло». Мшанець. 23.X.1895 р. автограф. 1 арк.
8. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Ф. 100. Од. зб. 1706. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло». Мшанець. 12.IV.1896 р. автограф. 1 арк.
9. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Ф. 100. Од. зб. 1708. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло». Мшанець. 28.IX.1896 р. автограф. 1 арк.
10. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Ф. 100. Од. зб. 1709. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло». Мшанець. 11.IX.1896 р. автограф. 1 арк.
11. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Ф. 100. Од. зб. 1710. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло». Мшанець. 13.XII.1896 р. автограф. 2 арк.

12. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Ф. 100. Од. зб. 1711. Зубрицький Михайло. Лист до редакції «Діло». Мшанець. 17.I.1897 р. автограф. 1 арк.
13. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Ф. 100. Од. зб. 1712. Михайло Зубрицький. Лист до редакції газети «Діло». Мшанець. 13.II.1897 р. автограф. 1 арк.
14. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Ф. 100. Од. зб. 1713. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло». Мшанець. 2.III.1897 р. автограф. 2 арк.
15. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Ф. 100. Од. зб. 1714. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло». Мшанець. 15.III.1897 р. автограф. 1 арк.
16. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Ф. 100. Од. зб. 1715. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло». Мшанець. 20.III.1897 р. автограф. 1 арк.
17. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Ф. 100. Од. зб. 1716. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло». Мшанець. 13.V.1897 р. автограф. 1 арк.
18. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Ф. 100. Од. зб. 1718. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло». Старе Місто. 13.VI.1885 р. автограф. 2 арк.
19. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Ф. 100. Од. зб. 1707. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло». Мшанець. 17.V.1896 р. автограф. 1 арк.
20. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Од. зб. 1702. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло». Мшанець. 1.IX.1895 р. автограф. 1 арк.
21. Кляшторна Н. Місія отця Зубрицького. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/reportazhi/misiia-ottsia-zubritskogo/>
22. Старков В. Листи М. Зубрицького до М. Грушевського. *Університет*. 2006. 1. С. 48–55.

REFERENCES

1. Horak R. (2004) Lysty M. Zubrytskoho do Iv. Franka. [Letters of M. Zubrytskyi to Iv. Frank]. *Naukovyi visnyk Muzeiu Ivana Franka u Lvovi – Scientific bulletin of the Ivan Franko Museum in Lviv*. Т. 4. S. 286–307. [in Ukrainian].
2. Demian H. (1992). Lysty Volodymyra Hnatiuka do Mykhaila Zubrytskoho. [Letters of Volodymyr Hnatiuk to Mykhailo Zubrytskyi]. *Zapysky NTSH. Pratsi sektsii etnografii ta folklorystyky – Notes of NTSH. Proceedings of the section of ethnography and folkloristics*. Lviv, Т. ССХХІІІ. S. 293–308. [in Ukrainian].
3. Zubrytskyi M. (1896). «My ne maiemo hramatyky!» [We have no grammar]. *Dilo – Work*. 18 (30) veresnia, Ch. 210, s. 1-2; 19 veresnia (1 zhovtnia), Ch. 211, s. 1; 14 veresnia (2 zhovtnia), Ch. 212, s. 1–2. [in Ukrainian].
4. Zubrytskyi M. (1900). Do istorii ruskoho shkilnytstva 1848 rotsi [To the history of Russian schooling in 1848]. *Dilo – Work*. 11 (24) maia. Ch. 106. S. 2. [in Ukrainian].
5. Zubrytskyi M. (1895). Z Turchanskoho pyshut nam: Pozvolte meni dokynuty deshcho do oholoshenykh uzhe spravozdan pro slavni vybory turetski. [They write to us from Turchanskyi: Allow me to add something to the already announced reports about the glorious Turkish elections]. *Dilo – Work*. 12 24 zhovtnia.ch. 229. S. 3. [in Ukrainian].
6. Instytut literatury imeni T. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 100. Od. zb. 1703. Zubrytskyi Mykhailo. Lyst do redaktsii hazety «Dilo». Mshanets. 7.Kh.1895 r. avtohrاف. 2 ark. [T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. F. 100. Unit. coll. 1703. Mykhailo Zubrytskyi. A letter to the editors of the Dilo newspaper. Mshanets 7. Kh. 1895, autograph. 2 sheets]. [in Ukrainian].
7. Instytut literatury imeni T. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 100. Od. zb. 1704. Zubrytskyi Mykhailo. Lyst do redaktsii hazety «Dilo». Mshanets. 23.Kh.1895 r. avtohrاف. 1 ark. T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. F. 100. Unit. coll. 1704. Mykhailo Zubrytskyi. A letter to the editors of the Dilo newspaper. Mshanets 23 Kh. 1895, autograph. 1 sheet]. [in Ukrainian].
8. Instytut literatury imeni T. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 100. Od. zb. 1706. Zubrytskyi Mykhailo. Lyst do redaktsii hazety «Dilo». Mshanets. 12.IV.1896 r. avtohrاف. 1 ark. [T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. F. 100. Unit. coll. 1706. Mykhailo Zubrytskyi. A letter to the editors of the Dilo newspaper. Mshanets 12.IV.1896, autograph. 1 sheet]. [in Ukrainian].
9. Instytut literatury imeni T. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 100. Od. zb. 1708. Zubrytskyi Mykhailo. Lyst do redaktsii hazety «Dilo». Mshanets. 28.IKh.1896 r. avtohrاف. 1 ark. [T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. F. 100. Unit. coll. 1708. Mykhailo Zubrytskyi. A letter to the editors of the Dilo newspaper. Mshanets 28. IX. 1896, autograph. 1 sheet]. [in Ukrainian].
10. Instytut literatury imeni T. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 100. Od. zb. 1709. Zubrytskyi Mykhailo. Lyst do redaktsii hazety «Dilo». Mshanets. 11.IKh.1896 r. avtohrاف. 1 ark. [T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. F. 100. Unit. coll. 1709. Mykhailo Zubrytskyi. A letter to the editors of the Dilo newspaper. Mshanets 11. IX. 1896, autograph. 1 sheet]. [in Ukrainian].
11. Instytut literatury imeni T. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 100. Od. zb. 1710. Zubrytskyi Mykhailo. Lyst do redaktsii hazety «Dilo». Mshanets. 13.KhII.1896 r. avtohrاف. 2 ark. [T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. F. 100. Unit. coll. 1710. Mykhailo Zubrytskyi. A letter to the editors of the Dilo newspaper. Mshanets 13.XII.1896, autograph. 2 sheets]. [in Ukrainian].
12. Instytut literatury imeni T. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 100. Od. zb. 1711. Zubrytskyi Mykhailo. Lyst do redaktsii «Dilo». Mshanets. 17.I.1897 r. avtohrاف. 1 ark. [T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. F. 100. Unit. coll. 1711. Mykhailo Zubrytskyi. A letter to the editors of "Dilo". Mshanets 17.I.1897, autograph. 1 sheet]. [in Ukrainian].

13. Instytut literatury imeni T. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 100. Od. zb. 1712. Mykhailo Zubrytskyi. Lyst do redaktsii hazety «Dilo». Mshanets. 13.II.1897 r. avtohrاف. 1 ark. [T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. F. 100. Unit. coll. 1712. Mykhailo Zubrytskyi. A letter to the editors of the Dilo newspaper. Mshanets 13. II.1897, autograph. 1 sheet.]. [in Ukrainian].
14. Instytut literatury imeni T. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 100. Od. zb. 1713. Zubrytskyi Mykhailo. Lyst do redaktsii hazety «Dilo». Mshanets. 2.III.1897 r. avtohrاف. 2 ark. [T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. F. 100. Unit. coll. 1713. Mykhailo Zubrytskyi. A letter to the editors of the Dilo newspaper. Mshanets 2. III.1897, autograph. 2 sheets.]. [in Ukrainian].
15. Instytut literatury imeni T. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 100. Od. zb. 1714. Zubrytskyi Mykhailo. Lyst do redaktsii hazety «Dilo». Mshanets. 15.III.1897 r. avtohrاف. 1 ark. [T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. F. 100. Unit. coll. 1714. Mykhailo Zubrytskyi. A letter to the editors of the Dilo newspaper. Mshanets 15. III.1897, autograph. 1 sheet.]. [in Ukrainian].
16. Instytut literatury imeni T. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 100. Od. zb. 1715. Zubrytskyi Mykhailo. Lyst do redaktsii hazety «Dilo». Mshanets. 20.III.1897 r. avtohrاف. 1 ark. [T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. F. 100. Unit. coll. 1715. Mykhailo Zubrytskyi. A letter to the editors of the Dilo newspaper. Mshanets 20. III.1897, autograph. 1 sheet.]. [in Ukrainian].
17. Instytut literatury imeni T. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 100. Od. zb. 1716. Zubrytskyi Mykhailo. Lyst do redaktsii hazety «Dilo». Mshanets. 13.V.1897 r. avtohrاف. 1 ark. [T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. F. 100. Unit. coll. 1716. Mykhailo Zubrytskyi. A letter to the editors of the Dilo newspaper. Mshanets 13.V.1897, autograph. 1 sheet.]. [in Ukrainian].
18. Instytut literatury imeni T. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 100. Od. zb. 1718. Zubrytskyi Mykhailo. Lyst do redaktsii hazety «Dilo». Stare Misto. 13.VI.1885 r. avtohrاف. 2 ark. [T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. F. 100. Unit. coll. 1718. Mykhailo Zubrytskyi. A letter to the editors of the Dilo newspaper. The old Town. 13.VI.1885, autograph. 2 sheets.]. [in Ukrainian].
19. Instytut literatury imeni T. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 100. Od. zb. 1707. Zubrytskyi Mykhailo. Lyst do redaktsii hazety «Dilo». Mshanets. 17.V.1896 r. avtohrاف. 1 ark. [T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. F. 100. Od. zb. 1707. Mykhailo Zubrytskyi. A letter to the editors of the Dilo newspaper. Mshanets 17.V.1896, autograph. 1 sheet.]. [in Ukrainian].
20. Instytut literatury imeni T. Shevchenka NAN Ukrainy. Od. zb. 1702. Zubrytskyi Mykhailo. Lyst do redaktsii hazety «Dilo». Mshanets. 1.IKh.1895 r. avtohrاف. 1 ark. [T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. Od. coll. 1702. Mykhailo Zubrytskyi. A letter to the editors of the Dilo newspaper. Mshanets 1. IX. 1895, autograph. 1 sheet.]. [in Ukrainian].
21. Kliashtorna N. Misiia ottsia Zubrytskoho. [Father Zubrytskyi's mission]. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/repor-tazhi/misiia-ottsia-zubrytskoho/> [in Ukrainian].
22. Starkov V. (2006). Lysty M. Zubrytskoho do M. Hrushevskoho. [Letters of M. Zubrytskyi to M. Hrushevskiy]. Universytet – University. 1. S. 48–55. [in Ukrainian].

УДК 351.854:929Б.Гаврилишин
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-6>

Петро ГАВРИЛИШИН,
orcid.org/0000-0002-1187-9028
кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин, докторант
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) gavryshp@ukr.net

БОГДАН ГАВРИЛИШИН ЯК МЕЦЕНАТ ТА ФІЛАНТРОП

У даній статті висвітлюється аспект біографії українського науковця та мецената Богдана Гаврилишина (1926–2016), пов'язаний із його меценатською та філантропською діяльністю. Подано стислий опис його життєвого шляху від жителя українського села до директора Міжнародного інституту менеджменту у Женеві.

Подано огляд наукових публікацій, присвячених дослідженню життя та здобутків вченого. Виділяються і описуються ті ключові події його життя, що істотно вплинули на формування його діяльності як мецената та філантропа.

Після відходу на пенсію науковець приймає рішення присвятити себе розбудові української держави та суспільства, використовуючи здобутий життєвий та професійний досвід. В результаті Богдан Гаврилишин поступово нараджує авторитет на Батьківщині, зокрема стає радником Леоніда Кравчука. Застосовуючи напрацьовані контакти, створює ряд інституцій, що і сьогодні сприяють розвитку демократії та громадянського суспільства в Україні. Коротко описано створення та діяльність цих інституцій: Консультативної ради при Верховній раді, Міжнародний центр перспективних досліджень, Міжнародний фонд «Відродження».

Описано сприяння Богдана Гаврилишина, як керівника фонду «Відродження», у передачі науково-дослідницької станції в Антарктиді від Великобританії до України.

Значна увага приділяється меценатському внеску Богдана Гаврилишина у розвиток та зміцнення громади його рідного селища Коропець на Тернопільщині. Описана його фінансова допомога на поч. 1990-х рр. молодим людям з рідної місцевості, що як студенти в той час здобували освіту.

Розглянуто заснування та основні напрями діяльності Благодійного фонду Богдана Гаврилишина. Розчарування в українських політиках привело його до думки, що Україну врятує тільки молодь. Висвітлено програми, які реалізовував фонд з метою залучення молоді до трансформації українського суспільства. Подано продовження справи вченого його дружиною та дітьми, які у 2017 р. заснували Фонд родини Богдана Гаврилишина.

Ключові слова: Богдан Гаврилишин, українська еміграція, меценат, філантроп, Україна, благодійний фонд, молодь, трансформація.

Petro GAVRYLYSHYN,
orcid.org/0000-0002-1187-9028
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of International Relations, Doctoral Student
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) gavryshp@ukr.net

BOHDAN HAWRYLYSHYN AS A PATRON AND PHILANTHROPIST

This article highlights the aspect of the biography of the Ukrainian scientist and philanthropist Bohdan Hawrylyshyn (1926–2016), related to his philanthropic and philanthropic activities. A brief description of his life path from a resident of a Ukrainian village to the director of the International Management Institute in Geneva is provided.

An overview of scientific publications dedicated to the study of the scientist's life and achievements is presented. The key events of his life that significantly influenced the formation of his activities as a philanthropist and philanthropist are highlighted and described.

After retirement, the scientist decided to devote himself to the development of the Ukrainian state and society, using the acquired life and professional experience. As a result, Bohdan Hawrylyshyn gradually builds up his authority in the Motherland, in particular, he becomes Leonid Kravchuk's adviser. Using the contacts he had made, he created a number of institutions that even today contribute to the development of democracy and civil society in Ukraine. The creation and activities of these institutions are briefly described: the Consultative Council under the Verkhovna Rada, the International Center for Prospective Studies, the International Renaissance Foundation.

The contribution of Bohdan Hawrylyshyn, as the head of the "Renaissance" foundation, in the transfer of a scientific research station in Antarctica from Great Britain to Ukraine is described.

Considerable attention is paid to the philanthropic contribution of Bohdan Hawrylyshyn to the development and strengthening of the community of his native village of Koropets in the Ternopil region. His financial assistance at the beginning is described. In the 1990s, to young people from their native area who, as students at that time, were getting an education.

The establishment and main directions of activity of the Bohdan Hawrylyshyn Charitable Foundation were considered. Disappointment with Ukrainian politicians led him to believe that only the youth will save Ukraine. The programs implemented by the foundation with the aim of involving young people in the transformation of Ukrainian society are highlighted. A continuation of the scientist's case was filed by his wife and children, who in 2017 founded the Bohdan Hawrylyshyn Family Foundation.

Key words: Bohdan Hawrylyshyn, Ukrainian emigration, patron, philanthropist, Ukraine, Charitable Foundation, youth, transformation.

Постановка проблеми. Історія людської цивілізації свідчить про те, що багато значних культурних і наукових подій були б фактично неможливими без активної участі та підтримки меценатів. Це один з головних факторів, чому культура меценатства, а поряд з нею і культура філантропії варта збереження та поширення. В даному контексті надзвичайно цікавими є практики філантропії та меценатства Богдана Дмитровича Гаврилишина (1926–2016) – вченого-економіста, члена Римського клубу, заслуженого діяча науки і техніки України, іноземного члена НАН України, почесного консула України в Швейцарії, президента Фонду Богдана Гаврилишина (Віднянський, 2014; Мельничук, 2004; Железняк, 2016; ЦДАГО. Ф. 334. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 5, 11).

Аналіз досліджень та публікацій. Постать Богдана Гаврилишина все більш стає помітною в українській історіографії. З українських дослідників здобутки вченого аналізували М. Голянич (Голянич, 2017: 472–474), О. Геращенко (Геращенко, 2019: 116–120), біографію досліджували Т. Гаврилишин і В. Гаврилишин (Гаврилишин, Гаврилишин, 2004: 208–214). У Швейцарії його життя описала В. Пуаеттон (Пуаеттон, 2019). Ряд повідомлень про Б. Гаврилишина є в енциклопедіях (Мельничук, 2002; Віднянський, 2014; Железняк, 2016). Втім, дані публікації не містять більш детальну інформацію про його меценатську та філантропську діяльність. Нами вже дотично піднімалася дана тема стосовно допомоги Богдана Гаврилишина розвитку Пласту в Україні (Гаврилишин, 2022: 37–43) та українсько-швейцарських відносин (Гаврилишин, 2023: 140–147).

Мета дослідження. Метою публікації є дослідити аспект діяльності Богдана Гаврилишина як мецената та філантропа.

Виклад основного матеріалу. Спочатку внесімо ясність у наше розуміння термінів, які застосовуємо. Благодійність – це переважно в більшості випадків реагування на поточні суспільні затребування, тоді ж як філантропія має стратегічне бачення і системний підхід, спрямовані

на позитивні трансформації суспільства в теперішній час та майбутньому. Допомогти придбати їжу чи одягу людині, що опинилася в скрутному становищі є благодійним вчинком. Акумуляувати потрібну суму грошей та ініціювати створення центру, який займатиметься працевлаштуванням випускників закладів для сиріт, – це вже філантропська діяльність, бо вона має тривалий ефект і змінює життя не однієї особи, а суспільства в цілому. Меценатство – це втілення бажання особистостей із значними фінансовими можливостями віддавати частину власних коштів на підтримку освіти, науки, культури, медицини – тих сфер життя, без яких стабільний розвиток соціуму важко уявити.

Богдан Гаврилишин народився 19 жовтня 1926 р. у с. Коропець Тернопільського воєводства, що знаходилося тоді в складі Польщі. Середню освіту отримував під різними владами. У 1944 р. його примусово вивозять на роботу до Австрії, де був змушений тяжко працювати (Чубай, 2021: 35). Середню освіту завершував у Баварії в таборах для переміщених осіб. У 1947 р. емігрує до Канади, працює лісорубом, стає головою місцевої профспілкової організації. Вищу освіту отримує в Торонтському університеті із спеціальності «інженер-механік». Працював на посадах дослідника, інженера та менеджера. У 1957 р. був направлений корпорацією ALCAN на рік вивчати менеджмент виробництва в Центрі навчання менеджменту у Женеві (далі ЦНМ). У 1960 р. директор ЦНМ д-р Пол Генні запрошує Богдана Гаврилишина викладати, він погоджується, а в 1968–1986 рр. Працює уже директором цього освітнього закладу. У 1975 р. захищає дисертацію з економіки в університеті Женеві. Протягом 1986–1989 рр. діяв як вчений-дослідник при Міжнародному інституті менеджменту (так був перейменований ЦНМ). Вів семінари, головував на конференціях, читав лекції у вузах та для вужчих груп фахівців в понад 50 країнах. Консультував міжнародні організації та корпорації з питань організації бізнесу та менеджменту. Був радни-

ком з питань державного управління (ЦДАГО. Ф. 334. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 9). Дочка Богдана Гаврилишина Патриція Шморгун-Гаврилишин зауважує: «Женева йому дала все. Це міжнародне місце, і він є громадянином світу. Він не відчув жодної дискримінації в Женеві. Насправді, йому дуже підходило те, що швейцарці не нав'язливі» (Пуаєттон, 2019: 87).

Впевненість у тому, що Радянський Союз зникне як єдина держава, змотивувала Богдана Гаврилишина у 1984 р. зробити вибір про якнайшвидше повернення до України. Прагнучи зробити це в межах етики, Богдан Гаврилишин попередив раду директорів, що у 1986 р. збирається піти на пенсію. Вчений передав папери своєму наступнику чилійцю Хуану Рада, на той час наймолодшому викладачу, а сам почав займатись дослідницькою роботою, вичікуючи на хорошу можливість повернутись на Батьківщину (Гаврилишин, 2011: 209).

Ще будучи директором навчальної інституції, він налагодив співробітництво із Державним комітетом з питань науки і техніки СРСР. Під час візиту до Країни Рад у 1988 р. він почав зав'язувати контакти в Україні, бажаючи присвятити їй подальше своє життя. У 1989 р. ініціює заснування у Києві Міжнародного інституту менеджменту (МІМ-Київ) – першої бізнес-школи на теренах Радянського Союзу, а невдовзі і відродженої України. Створене як спільне підприємство Міжнародного інституту менеджменту в Женеві (пізніше ІМД, Швейцарія) та Інституту економіки Академії наук України, він розгорнув активну діяльність у співпраці з передовими бізнес-школами світу МІМ-Київ. Зокрема розпочато програму МВА згідно міжнародних стандартів бізнес-освіти. Богдан Гаврилишин динамічно набуває авторитет в Україні, стає радником Леоніда Кравчука, створює ряд інституцій, що і досі сприяють розвитку демократії та громадянського суспільства в Україні (Гаврилишин, 2011: 208–223).

Міжнародний фонд «Відродження» засновано у Києві в 1990 р. Він є однією з перших благодійних структур, заснованих для допомоги становлення відкритого та демократичного суспільства в молодій українській державі. Фонд належить до міжнародної мережі фондів Сороса. Богдану Гаврилишину вдалося особисто переконати Джорджа Сороса відкрити свій фонд саме в Україні, а не в Росії, як той планував. Як недержавна інституція, фонд знаходиться під громадським наглядом, визначаючи свою стратегію незалежно від державних органів та урядів іноземних країн-донорів (Гаврилишин, 2011: 217–218).

З відновленням української державності виникло питання навчання депутатів Верховної ради західним демократичним практикам парламентаризму. Одним з ключових заходів фонду «Відродження», першим головою наглядової ради якого був Богдан Гаврилишин, стала програма учбових подорожей за кордон українських парламентаріїв. Що цікаво, подорож першої делегації була реалізована у 1991 р. до Швейцарії. До її складу входили голова опозиції І. Юхновський, очільник більшості О. Мороз, керівник Секретаріату Верховної ради, згодом Секретар Адміністрації Президента України Л. Кравчука М. Хоменко, член президії Верховної Ради М. Шульга, юридичний радник Верховної Ради В. Василенко, депутат В. Носов. Вони зустрічались з Федеральним урядом в Берні, з урядом кантону в Женеві, з мером міста Каруж біля Женеві та з мером маленької комуни містечка Вер'є. Богдан Гаврилишин стояв на тому, що варто запрошувати в ці навчальні подорожі людей з різних політичних сил України: «Часом люди комуністичного блоку могли навчитися за кордоном більше, ніж люди з опозиції, які вже мали нові тверді переконання. Наприклад, після повернення із Швейцарії в газеті «Голос України» з'явилася велика стаття Мороза про те, чого він навчився в Швейцарії. Там він побачив, як функціонує «пряма» демократія в країні, де співіснують різні національності, різні мови, і яка є надзвичайно децентралізована» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 118). Також Швейцарію аналогічно невдовзі відвідала група депутатів з Криму: «Ми мали надзвичайно цікаві дискусії. Наприклад, Багров намагався нас переконати, що РУХ помилився, гостро виступивши за право татар повернутися до Криму, – бо, мовляв, населення Криму має певний страх перед татарами» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 118).

У 1991 р. науковець допоміг, щоб представники України взяли участь в екологічному семінарі у Женеві, що тривав два тижні в 1991 р. Захід підготувала Світова академія охорони довкілля. Вона оплатила половину затрат, а іншу половину проплатив Міжнародний фонд «Відродження», який тоді очолював Богдан Гаврилишин. Тема семінару звучала «Менеджмент довкілля в Україні у порівнянні з європейським досвідом». Вчений запросив 24 людей з України: директорів потужних підприємств-забруднювачів, кількох членів парламенту і міських рад, декілька науковців, які знали, як справитися із забрудненням природи. Богдан Гаврилишин головував протягом першого тижня семінару, а Юрій Щербак був головою наступного. «Наприкінці його учасники

з України мали спочатку усно, а потім письмово описати, як вони втілять у життя те, чого навчилися під час двотижневого спілкування. Директор Академії сказав, що ми опублікуємо українською та англійською мовами зобов'язання, які візьме на себе кожен з учасників. Я також додав, що за два чи три роки знову зберу всіх у Києві, де прослухаю звіти про те, чи дотрималися вони своїх зобов'язань. Найбільшим успіхом семінару став той факт, що у подальшому троє його учасників були міністрами охорони довкілля: Юрій Щербак, Юрій Костенко та Іван Заєць. Коли ж я таки зібрав подібну зустріч за три роки в Києві, лише чотирнадцять із двадцяти чотирьох змогли приїхати, тому що двоє з них стали послами та були за кордоном, двоє померли, у кількох були серйозні причини, які завадили бути присутніми. Дивовижно, але ті чотирнадцять учасників зробили навіть більше, ніж пообіцяли. Вони опублікували книги та статті про довкілля, підготували кілька законодавчих актів тощо» (Гаврилишин, 2011: 162–163). Вчений та швейцарець Клаус Шваб є засновниками Світового економічного форуму у Давосі (Гаврилишин, 2011: 115–117). Завдяки цьому йому вдалося на поч. 1990-х рр. вводити на цей форум ряд представників тогочасної української еліти, що допомагало їм зав'язувати так необхідні для нашої державності знайомства.

Богдан Гаврилишин допомагав у передачі британської антарктичної станції «Фарадей» Україні. На поч. 1990-х рр. Велика Британія прийняла рішення побудувати південніше іншу станцію. Стара база «Фарадей» розташовувалась не так далеко від нової, працювати на двох було не доречно, тож вирішити продати старішу. Першими заявку подали українські дипломати. Також претендувала Південна Корея. Оскільки після розпаду СРСР Росія не передала Україні жодної із радянських станцій в Антарктиді, то для України це був хороший шанс. Британія погодилась передати «Фарадей» молодій українській державі фактично без коштів. Втім, українці були зобов'язані заплатити гроші за навчання, а також за деяке обладнання. Щоб скористатися шансом ввійти в перелік антарктичних країн, українські науковці мали терміново знайти кошти, яких тоді в української держави бракувало.

В мемуарах керівника першої Української антарктичної експедиції Геннадія Міліневського знаходимо детальну розповідь про пошук коштів, адже меценати, які спочатку погодились надати кошти, відмовилися в останній момент: «Були випробувані всі можливості та зв'язки. Нарешті 18-го листопада у п'ятницю автор цих нотаток,

згадавши, що колись тодішній депутат Верховної Ради України Юрій Буздуган працював разом з ним у Київському університеті, звертається до Юрія за допомогою у пошуку коштів. А рахунок вже пішов на години. Буздуган, зрозумівши важливість справи, пропонує зустрітися на Банковій наступного дня у суботу. В цей же день після походу разом з Буздуганом до радників Олександра Мороза для обговорення можливостей рішення проблеми, виникла ідея звернутися за допомогою до Консультативно-Дорадчої Ради (КДР) при Верховній Раді України. Керівники цієї організації Мирон Василик та Зенон Коваль, познайомившись зі справою, погоджуються профінансувати частково поїздку, але в даний момент (на кінець року фонди КДР майже вичерпані) можуть виділити тільки 8000 доларів США. Та за рештою суми вони порадили звернутися до фонду «Відродження», і безпосередньо до Голови фонду Богдана Гаврилишина, який в даний момент в Києві і завтра, в неділю, біля 12-ти годин дня вилітає до Женеви. Буздуган терміново телефонує Гаврилишину та просить про зустріч. Зустріч призначена на 10 годин ранку. У неділю Буздуган та автор зустрічаються з Гаврилишином у готелі «Національний» та обговорюють проблему, що склалася, і, зрозумівши важливість подій, Гаврилишин обіцяє підтримку» (Міліневський). В результаті фонду «Відродження» надав так необхідні для наших полярників дванадцять тисяч доларів.

За фінансової підтримки Джорджа Сороса Богдан Гаврилишин у 1990 р. створив Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД), який функціонує і до нині. Метою МЦПД є об'єктивний аналіз та внесення пропозицій щодо політики уряду та інших гілок влади (Гаврилишин, 2011: 219).

Богдан Гаврилишин ніколи не забував про свою малу Батьківщину. Коли випадала можливість, він завжди заїздив до Коропця, де відвідував родичів, могилу матері. Щиро переймався проблемами селища, його майбутнім. Отримав у 1991 р. премію Антоновичів у розмірі 5000 американських доларів (того ж року її лауреатами стали Іван Драч та Збігнев Бжезінський), він роздає для 108 студентів Коропця, які навчалися у вищих та середніх спеціальних закладах освіти. Також виділяв особисті кошти двічі на ремонт та реорганізацію Коропецького народного історико-краєзнавчого музею. Надавав значну грошову допомогу у спорудженні церкви св. Миколая та пам'ятника Тарасу Шевченку. З його сприяння було обладнано комп'ютерний клас у Коропецькій ЗОШ І-ІІІ ступенів ім. М. Каганця. Також в цій ж школі для

преміювання переможців і призерів Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін було засновано фонд імені матері Теодозії Гаврилишин. Аналогічні фонди були створені і в дитячій музичній школі імені сестри Катрусі Гаврилишин і в місцевому ПТУ-34 – імені батька Дмитра Гаврилишина (Гаврилишин, 2021: 2).

Саме з ініціативи вченого рідне селище Коропець на Тернопільщині 5 травня 2002 р. навідав Надзвичайний і повноважний посол Швейцарії в Україні Жан Франсуа Каммер. Програма події включала відвідини хати, де народився Богдан Гаврилишин, новозбудованої церкви св. Миколая, Коропецького народного історико-краєзнавчого музею, Коропецької ЗОШ I-III ступенів ім. М. Каганця, де вчений особисто спрезентував три комп'ютери для новоствореного кабінету інформатики, та ПТУ № 34. Зокрема, в професійно-технічному училищі відбулося урочисте відкриття комп'ютерного класу, закупленого за кошти посольства. Тепла зустріч з громадою Коропця відбулась біля пам'ятника Тарасу Шевченку: покладання квітів, вітальне слово голови Тернопільської ОДА Івана Курницького, виступ посла Швейцарії, промова Богдана Гаврилишина, привітання селищного голови Степана Скрипника (Гаврилишин, 2023: 145).

Богдан Гаврилишин і надалі підтримував цей освітній заклад. Так, весною 2011 р., під час відвідин рідного Коропця, він презентував для Коропецького професійно-технічного училища три сучасні комп'ютерні монітори, а також проплатив на рік роботу трьох точок швидкісного інтернету (Соляник, 2011: 3). У 2013 р. вчений поновив комп'ютерний клас в Коропецькій середній школі, передавши придбані за свій кошт ноутбук та мультимедійний проектор.

Що цікаво, 20 грудня 2002 р. МЗС України призначило Богдана Гаврилишина Почесним консулом України у м. Женева, Швейцарська конфедерація, з консульським округом – територія кантонів Вале, Во, Женева, Невшатель та Юра (ЦДАГО. Ф. 334. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 11–12).

Богдан Гаврилишин допоміг також і зростанню скаутського руху в Україні. У 2003 р. він став першим українцем обраним до світової скаутської фундації – Baden Powell Fellowship. Це вплинуло на майбутнє входження Пласту до Світової Організації Скаутського Руху (СОСР). Проте, для цього Пласту довелося вступити до загальноукраїнської Національної Організації Скаутів України (НОСУ), таким чином формально об'єднавшись з іншими скаутськими організаціями. У 2008 р. НОСУ звернулася з проханням вступу до СОСР,

і Світовий Скаутський Комітет на поч. березня 2008 р. надав ствердну відповідь (Субтельний, 2019: 389–390).

Очолити Крайову пластову раду в 2006–2008 рр., Богдан Гаврилишин використовував свій здобутий досвід, напрацьовані зв'язки, засновану ним МІМ-Київ задля вдосконалення та розширення роботи Пласту в Україні та його виходу на міжнародну орбіту. Фундаментальним підходом до організації роботи було заснування Фонду Розвитку Пласту, що дало можливість виплачувати регулярну зарплату постійним працівникам та фінансувати потрібні для скаутів проекти, зокрема табори, поїздки за кордон, вдосконалення матеріальної бази. Це допомогло перетворити Пласт з фактично регіональної організації, обмеженої переважно Західною Україною, в повноцінну загальноукраїнську організацію (Гаврилишин, 2022: 42).

Розчарувавшись в українській політичній еліті, науковець робить ставку на молодь. Саме для цього заснував у 2010 р. Благодійний Фонд Богдана Гаврилишина, метою якого є підготовка української молоді, яка б зрозуміла як функціонують провідні держави Європи, та зможе чудово трансформувати Україну. Наступного року після смерті філантропа фонд перезасновано в 2017 р. його дружиною Леонідою Петрівною та дітьми уже як Фонд Родини Богдана Гаврилишина. Нова інституція продовжила всі основні попередні напрями роботи, зокрема і дві основні програми: «Молодь змінить Україну» та «Молодіжні делегати України до ООН». За час діяльності Фонду родини Богдана Гаврилишина та Фонду Богдана Гаврилишина сформувалася спільнота випускників програм, що налічує понад 1500 осіб. З 2022 р. діє амбасадорська програма, яка згуртувала активних, лідерських випускників для поширення цінностей та реалізації місії фонду (Історія; Місія).

Основною передумовою бажаних позитивних змін в політичній, соціальній і економічній сферах він називає «перехід до влади в усіх її гілках і на всіх рівнях нової справжньої еліти, яка була б професійнішою і патріотичною, готовою працювати для суспільства, а не тільки заради власних інтересів... Нова еліта потребуватиме мобілізуючого бачення майбутньої України» (Гаврилишин, 2009: 241).

Висновки. Життєвий шлях Богдана Гаврилишина є не типовим і надзвичайно конструктивним. Працюючи над собою, він зумів пройти цікавий кар'єрний ріст у Швейцарії. Вийшовши на пенсію, вирішує присвятити себе Батьківщині. З кінця 1980-х рр. нав'язує контакти з Україною, що невдовзі дали свої плоди: створює в Києві Між-

народний інститут менеджменту, засновує Консультативну раду при українському парламенті, ініціює та стає першим очільником міжнародного фонду «Відродження», що сприяв побудові громадянського суспільства в Україні. Був радником президента Леоніда Кравчука і трьох прем'єр-міністрів, допомагаючи їм налагоджувати важливі контакти із світовими лідерами. Допомагав і рідному селищу Коропець на Тернопільщині, жертвуючи кошти на громадські справи. В Україні у нього утвердилась репутація як мецената та філантропа.

Розчарувавшись в українських політиках, Б. Гаврилишин робить ставку на молодь. У 2010 р. заснував Благодійний Фонд Богдана Гаврилишина (який розпочинався як Фонд Розвитку Пласту), місією якого була підготовка критичної маси молоді, які на власному досвіді вивчили б як функціонують кращі держави Європи, та змогли б утворити критичну масу людей, яка реформує Україну. У 2017 р., наступного року після смерті Богдана Гаврилишина, фонд було перезасновано членами його сім'ї під назвою Фонд родини Богдана Гаврилишина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Віднянський С. Гаврилишин Богдан Дмитрович. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Вип. 5. Біографічна частина: А–М / відп. ред. М. М. Варварцев. Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. С. 88–89.
2. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: Доповідь Римському Клубові. : 3-тє вид., допов. Київ : Пульсари, 2009. 248 с.
3. Гаврилишин Б. Залишаюся українцем: спогади. Київ : Пульсари, 2011. 288 с.
4. Богдан Гаврилишин – Іван Дзюба. Діалог. Київ : Вид. Укр. Всесвіт. Координац. Ради та Респ. асоц. українознавців, 1995. 159 с. (Додаток до журналу «Сучасність» 1995. Січень, ч. 1).
5. Гаврилишин В. Людина світу. *Вісті Придністров'я*. 21 жовтня 2021 р. С. 2.
6. Гаврилишин П. Богдан Гаврилишин і Пласт. *Літопис Волині*. 2022. Вип. 27. С. 37–43.
7. Гаврилишин П. Богдан Гаврилишин і Швейцарія. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Т. 34 (73) № 3. 2023. С. 140–147.
8. Гаврилишин Т.Ю., Гаврилишин В.П. Коропець. Історія і спогади. Тернопіль : Воля, 2004. 240 с.
9. Железняк М. Гаврилишин Богдан Дмитрович. *Енциклопедія Сучасної України* / ред.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. Т. 5. URL : <https://esu.com.ua/article-27985> (дата звернення: 26.12.2022).
10. Історія фонду. URL : <http://bhfoundation.com.ua/ourfoundation/history.html> (дата звернення: 26.12.2022).
11. Місія. URL : <https://bhfamily.org/> (дата звернення: 26.12.2022).
12. Мельничук Б. Гаврилишин Богдан-Володимир Дмитрович. *Тернопільський енциклопедичний словник* : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. Т. 1: А–Й. С. 315–316.
13. Пуаєттон В. Невтомний мандрівник Богдан Гаврилишин : біограф. / пер. з франц. І. Відлер. Київ : Славутич-Дельфін, 2015. 144 с.
14. Соляник О. Дарунок земляка. *Вісті Придністров'я*. 1 квітня 2011 р. С. 3.
15. Субтельний О. Пласт. Унікальна історія українського скаутського руху. Торонто : Пластове Видавництво «Plast Publishing Inc.», 2019. 440 с.
16. ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України.

REFERENCES

1. Vidnianskiy S. (2014) Havrylyshyn Bohdan Dmytrovych. [Havrylyshyn Bohdan Dmytrovych] Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh. Entsiklopedychnyi slovnyk-dovidnyk. Vypusk 5. Biohrifichna chastyna: A-M / vidp. red. M. M. Varvartsev. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 88–89. [in Ukrainian].
2. Havrylyshyn B. (2009) Do efektyvnykh suspilstv: Dorohovkazy v maibutnie: dop. Rysmskomu Klubovi. [Towards More Effective Societies: Road Maps to the Future] vyd. 3-tie, dopov. Kyiv : Pulsary. 248 p. [in Ukrainian].
3. Havrylyshyn B. (2011) Zalyshaius ukraintsem: spohady [Remain Ukrainian: memories]. Kyiv : Pulsary. 288 p. [in Ukrainian].
4. Bohdan Havrylyshyn – Ivan Dziuba (1995) Dialoh [Dialogue]. Kyiv : Vyd. Ukr. Vsesvit. Koordynats. Rady ta Resp. asots. ukrainoznavtsiv, 1995. 159 p. (Dodatok do zhurnalu «Suchasnist»). Sichen, ch. 1). [in Ukrainian].
5. Havrylyshyn V. (2021) Liudyna svitu [Man of the world]. *Visti Prydnistrovia*. 21 zhovtnia. 2.
6. Havrylyshyn P. (2022) Bohdan Havrylyshyn i Plast [Bohdan Hawrylyshyn and Plast]. *Litopys Volyni*. Vyp. 27. 37–43.
7. Havrylyshyn P. (2023) Bohdan Havrylyshyn i Shveysariia [Bohdan Hawrylyshyn and Switzerland]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Istorychni nauky*. Т. 34 (73). № 3. 140–147.
8. Havrylyshyn T.I., Havrylyshyn V.P. (2004) Koropets. Istoriia i spohady [Koropets. History and memories]. Ternopil : Volia. 240 p. [in Ukrainian].
9. Zhelezniak M. (2016) Havrylyshyn Bohdan Dmytrovych [Havrylyshyn Bohdan Dmytrovych]. Entsiklopediia Suchasnoi Ukrainy [elektronna versii] / red.: I.M. Dziuba, A.I. Zhukovskiy, M.H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv :

Institut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. T. 5. URL : <https://esu.com.ua/article-27985> (accessed : 26.12.2022) [in Ukrainian].

10. Istoriia fondu. [History of the fund]. URL : <http://bhfoundation.com.ua/ourfoundation/history.html> (accessed: 26.12.2022) [in Ukrainian].

11. Misiia [Mission]. URL : <https://bhfamily.org/> (accessed: 26.12.2022) [in Ukrainian].

12. Melnychuk B. (2004) Havrylyshyn Bohdan-Volodymyr Dmytrovych [Havrylyshyn Bohdan-Volodymyr Dmytrovych]. Ternopilskyi entsyklopedychnyi slovnyk : u 4 t. / redkol.: H. Yavorskyi ta in. Ternopil : Vydavnycho-polihrafichnyi kombinat «Zbruch». T. 1: A – Y. 315–316. [in Ukrainian].

13. Puaietton V. (2015) Nevtomnyi mandrivnyk Bohdan Havrylyshyn [Tireless traveler Bohdan Havrylyshyn]: biohr. / per. z frants. I. Vidler. Kyiv : Slavutych-Delfin. 144 p. [in Ukrainian].

14. Solianyk O. (2011) Darunok zemliaka [A gift from a countryman]. *Visti Prydnistrovia*. 1 kvitnia. 3. [in Ukrainian].

15. Subtelnyi O. (2019) Plast. Unikalna istoriia ukrainskoho skautskoho rukhu [The unique history of the Ukrainian scout movement]. Toronto : Plast Publishing Inc.. 440 p. [in Ukrainian].

16. TsDAHO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine].

УДК 94:159.9:316.485.26:316.77:37(477)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-7>

Тамара ГАЛИЦЬКА-ДІДУХ,
orcid.org/0000-0002-0950-5182
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України і методики викладання історії
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) tamarahalytska22@gmail.com

ДІТИ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ТА ПРОГРАМИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПІСЛЯ ВІЙНИ В УКРАЇНІ (ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА 2014 Р. – ДОТЕПЕР)

У дослідженні проаналізовано поняття «дитини», «психологічний стан дитини» та права, якими вона наділена на законодавчому рівні України. Встановлено, що чинні закони затверджують загальні права дітей – життя, медичні та громадянські права і, зокрема, спеціальні права такі як складні життєві обставини, позбавлення батьківського піклування, постраждали від воєнних дій та збройних конфліктів. Від початку ведення воєнних дій на території України 2014 року, а також повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року, діти зазнають щоразу більшого психологічного та юридичного тиску. Під час війни діти потрапляють у стресові ситуації. Основні порушення щодо дітей у період війни – це обмеження у комфортних умовах життя, отриманні необхідних речей, незаконному утриманні дітей, прямому тиску на дітей, здійсненні вбивств, звалтуванні, нападах, перешкодженні розвитку, недотриманні правил евакуації дітей з зони бойових дій, порушення прав дітей щодо фізичного та психічного відновлення на законодавчому рівні. У дослідженні описано основні ознаки проявів психологічних наслідків у дітей через вплив війни. Зокрема, охарактеризовано такі важливі поняття, як «психологічна безпека», «емоційна стабільність», «реабілітація». Наразі питання захищеності дітей є першочерговим для держави, оскільки діти як майбутні громадяни є уразливою категорією населення. Автором висвітлено важливі аспекти сучасних психологічних ризиків для дітей у воєнний час та майбутні перспективи відновлення. Очевидно, що за період війни в Україні з 2014 року і до сьогоднішнього дня, діти не отримують належного захисту та допомоги, що повинно вирішуватись сьогодні і в стратегіях у подальшому. Результати дослідження відображені у висновках. Інформацію можуть використовувати фахівці, які досліджують юридичні та психологічні напрямки.

Ключові слова: війна в Україні, права дитини, психологічні травми, міжнародні злочини, програма захисту дітей.

Tamara HALYTSKA-DIDUKH,
orcid.org/0000-0002-0950-5182
Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) tamarahalytska22@gmail.com

CHILDREN DURING THE WAR: PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES AND REHABILITATION PROGRAMS AFTER THE WAR IN UKRAINE (HISTORICAL RETROSPECTIVE 2014 – PRESENT)

The relevance of this study is due to the need to identify the features of children's adaptation to the conditions of the war in Ukraine from 2014 to the present, which are mediated by their psychological well-being and their psychological well-being in various situations. It has been proven that psychological well-being is considered as a factor that determines the sensitivity of these children to external influences. According to the cultural-historical approach, it is customary to distinguish between the subjective aspects of the social situation of development, which are analyzed through the experience of social reality, along with the external objective features of the environment that affects the child. The child's attitude to the influence of the environment and the child's psychological well-being in these conditions determine the role and influence of these conditions on the process of the child's mental development. To date, despite the growing interest in the issues of psychological well-being and psychological well-being in science, the topic of psychological well-being of children in war conditions has not received adequate coverage. This phenomenon, and the violation of children's rights, in particular, are considered as a separate component of social well-being, which should currently be singled out as an independent concept, and society should find new ways to maintain and improve the psychological well-being of such children in all possible ways.

The article presents a detailed analysis of the impact of war on the psychology of children of various ages and possible adaptation programs for the future. On the basis of the theoretical analysis, the stages of experiencing grief and their development in children who suffered wrongs in the military conflict were formed. Based on the analysis, a theoretical model of socio-psychological support for children experiencing a similar emotional state was developed.

Key words: war in Ukraine, children's rights, psychological trauma, international crimes, child protection program.

Постановка проблеми. Війна в Україні, що розпочалася у 2014 році і триває донині, суттєво змінила життя як дорослих осіб, так і малих. Зокрема, вона позначилася на психіці українських дітей. Страх смерті, занепокоєння за близьких, невпевненість у собі. Звісно, все це не минає безслідно і проявляється в дорослому житті. Діти є однією з найбільш уразливих груп населення у воєнний час. Травми, тривалий стрес і психологічне напруження чинять негативний вплив на розумовий та емоційний розвиток. Дослідження психологів щодо впливу війни на психічне здоров'я показують, що психологічна травма, пов'язана з війною, має довгострокові наслідки для психічного здоров'я дітей. Наочно демонструє довгострокові наслідки психологічної травми, пов'язаної з війною, для психічного здоров'я дітей.

За оцінками ВООЗ, в умовах збройних конфліктів у всьому світі у 10% людей, які пережили травматичні події, розвиваються серйозні проблеми з психічним здоров'ям, а ще у 10% – поведінка, що заважає їм ефективно функціонувати. Найпоширенішими симптомами є психосоматичні захворювання, як-от депресія, тривога, безсоння, болі в спині та животі. Наприклад, дослідження дітей, які постраждали внаслідок ізраїльсько-палестинського конфлікту показують поширеність посттравматичних стресових розладів. До них належать порушення сну, анорексія, страх, спалахи гніву, відволікання, депресія, безпорадність і, навпаки, виражене збудження та гіперактивність. Окрім питань психологічного характеру, важливого значення набувають порушення прав дитини під час війни і реабілітація дітей після війни.

Станом на ранок 1 червня 2023 року більше ніж 1476 дітей постраждали в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії РФ. За офіційною інформацією ювенальних прокурорів 484 дитини загинули та понад 992 отримали поранення різного ступеня тяжкості (Офіс генерального прокурора, 2023).

Ці цифри не остаточні. Триває робота з їх встановлення в місцях ведення бойових дій, на тимчасово окупованих та звільнених територіях.

Найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 462, Харківській – 279, Київській – 128, Херсонській – 103, Запорізькій – 91, Миколаївській – 89, Дніпропетровській – 74, Чернігівській – 71, Луганській – 67.

Аналіз досліджень. Комплексне дослідження психологічних наслідків у дітей під час війни та програми реабілітації після неї в Україні провели як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Зокрема, Джуган В. акцентує увагу на міжнародних злочинах і порушенні прав дітей у сучасних умовах в Україні, вказуючи на проблему послаблення правового механізму під час ведення війни (Джуган, 2022). Підчасов В., Чепелева Н. вказують на те, що психологічний стан дитини під час війни напряму залежить від підтримки і взаємозв'язку із батьками (Підчасов & Чепелева, 2022).

Наприклад, Борщ К. підтверджує цю думку і запевняє, що очевидним є те, що у дітей війна викликає тривогу, страх, депресію, оскільки війна в Україні є затяжною, бойові дії тривають з 2014 року і до сьогоднішнього дня.

Яцина О. виявляє, що психічні розлади поширюються на декілька сфер психіки, а саме емоційну, особистісну, когнітивну та інші (Яцина, 2022).

Слюсаревський М. доводить, що в умовах війни обов'язком держави є максимальний соціальний та правовий захист дитини (Слюсаревський, 2022). Слюсаревський М., Григоровська Л. запевняють про необхідність надання підтримки, допомоги та консультацій батькам, вихователям, методистам, вчителям та іншим особам, які контактують з дитиною. Це призводить до невеликої мінімізації стресу, схвильованості, емоційної нестабільності (Слюсаревський & Григоровська, 2022). Турченко О. визначає дитину як індивіда і відносить її до групи значного ризику соціальної ізоляції. Дана категорія особливо вразлива, оскільки не має захищеності і психологічної стійкості відповідно до свого віку у період збройних конфліктів (Турченко, 2019). Власова О., Шістко Л. виявляють результативність роботи з психологічними травмами дітей. Саме тому важливим аспектом є створення державою необхідних умов, програм чи стратегій для реабілітації дітей в умовах війни (Власова & Шістко, 2022).

Мета статті – розгляд негативних наслідків для фізичного, психологічного та соціального розвитку дітей під час війни в Україні і майбутні кроки відновлення їхнього ментального здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Війна в Україні, яка розпочалась у 2014 році і триває до сьогодні стала травматичним досвідом для мільйонів громадян, включно з десятками тисяч дітей і підліт-

ків, які перебували і продовжують перебувати в зоні бойових дій. Народний поголос рясніє розповідями про зруйновані будинки, згвалтування, тортури, викрадення, депортації, важкі поранення і вбивства мирних жителів України, включно з найбільш вразливими – дітьми.

Згідно з гірким досвідом країн, які вступали у збройний конфлікт, щонайменше кожна п'ята людина страждає від негативних наслідків для психічного здоров'я, а кожна десята зазнає цих наслідків у середньому або тяжкому ступені. У світлі вищесказаного, а також з огляду на підвищену емоційну вразливість дітей внаслідок їхньої психічної нестійкості, мобільності та вразливості до зовнішніх впливів, війна руйнує їхню психологічну безпеку і створює загрозу психічному здоров'ю. Необхідно сказати, що вона являє собою загрозу (Борщ, 2023).

З юридичної точки зору, дитина – це кожна людська істота віком до 18 років, якщо законом не встановлено більш ранній вік досягнення повноліття. Права дитини – це особливі можливості для існування та розвитку людини віком до 18 років. Однак Російська Федерація своїми діями постійно порушує права дітей. Найпоширенішими правопорушеннями є використання заборонених засобів і методів ведення війни, відмова в доступі до гуманітарної допомоги, викрадення та незаконне переміщення дітей, вербування та використання дітей у війні, вбивства та каліцтва дітей, згвалтування та інше сексуальне насильство щодо дітей, шкільні лікарень, закладів позашкільного розвитку та пов'язані з ними напади на захищених осіб; перешкоджання евакуації дітей із зон конфлікту. Це міжнародні злочини проти українських дітей, які не мають терміну давності. Національне та міжнародне законодавство передбачає механізми захисту прав дітей під час бойових дій, які важко реалізувати, якщо одна зі сторін не виконує своїх зобов'язань. Однак санкції, накладені на українську владу, український народ, міжнародне співтовариство та Російську Федерацію, розпочали цей механізм відновлення та захисту прав дітей (Джуган, 2022). Громадяни України добре обізнані з програмами допомоги, можливостями працевлаштування та проживання за кордоном. Іноземні уряди надають тимчасовий притулок своїм громадянам або заохочують їх до цього, а власні уряди надають українцям медичну допомогу, організують школи та позашкільні заходи для дітей. Сьогодні, окрім оборонного сектору, посилено механізми евакуації в Донецькій, Луганській, Харківській, Херсонській та інших областях, а також механізми доставки гуманітарної допомоги. Проводиться інформаційно-роз'яснювальна робота щодо дій у

разі введення стану бойової готовності. Організовано методи фіксації всіх злочинів, у тому числі злочинів проти дітей, особливо злочинів, скоєних проти дітей. Ведеться облік внутрішньо переміщених осіб та осіб, яким надано тимчасовий захист або статус біженця. Паралельно готуються заходи цивільної оборони та інші заходи. Варто зазначити, що у воєнний час держава повинна вживати наступних заходів щодо дітей (Ніколайчук, 2022):

- державам, як основним суб'єктам, що відповідають за безпеку своїх громадян, необхідно підвищити рівень координації та співробітництва з питань задоволення потреб дітей і підлітків в умовах збройних конфліктів і постконфліктних ситуацій; підвищити рівень координації та співпраці щодо потреб дітей і підлітків у постконфліктних ситуаціях;

- сторони у збройному конфлікті повинні чітко виконувати свої зобов'язання щодо захисту дітей та молоді;

- уряди повинні підтримувати процеси безпечної освіти, тобто освіти дітей і підлітків, насамперед для того, щоб вони могли брати активну участь у миротворчих операціях.

З психологічної точки зору, вплив війни на психічне здоров'я – це соціальна реальність і необхідно докласти зусиль, щоб виявити характер змін у психіці дітей і підлітків та знизити ризик виникнення проблем у майбутньому. У цьому контексті очевидна важливість міждисциплінарних досліджень дітей і підлітків під час та після війни і практичної підтримки розладів, викликаних травматичними подіями.

Основними ознаками розладів психіки у дітей є:

1. Безпосередній контакт (вплив) зі смертю або загрозою життю (вплив травми охоплює будь-яку з таких ситуацій: особистий досвід загрози, присутність як свідка, отримання інформації про надмірні страждання або смерть близької людини, а також повторний вплив нестерпних деталей травматичної події (коли людина бачить руйнування або людські рештки, запах мертвого тіла і т.д.).

2. Нав'язливі симптоми (включно з нав'язливими спогадами, жахіттями і дисоціативними реакціями (флешбеками), важкі фізіологічні реакції.

3. Стійке уникнення травматичних спогадів і нагадувань про подію (значні зусилля з усунення неприємних спогадів, думок і почуттів, уникнення людей, ситуацій, розмов і поведінки, що нагадують про травму).

4. Негативні зміни в мисленні та настрої (з витісненням пам'яті, спотворенням переконань щодо самої події, її причин та наслідків, стійкими негативними емоційними станами, значною втра-

тою інтересу до життя та діяльності, почуттям відчуженості та відстороненості, нездатність відчувати позитивні емоції, такі як радість і щастя).

5. Виражені зміни реактивності (дратівливість і спалахи гніву, ризикована поведінка, надмірна

пильність, надмірна лякливність, проблеми з концентрацією уваги, порушення сну).

6. Тривалість розладу більше одного місяця.

7. Серйозний тривалий стрес і порушення важливих сфер життя (Журавко, 2022).

Таблиця 1

Емоційні реакції дітей різних вікових категорій під час війни

<i>Вік</i>	<i>Характеристика</i>
Немовлята до 3-х років	<ul style="list-style-type: none"> • плач • пошук батьків або опікуна • зміни у сні, харчуванні • нетримання сечі вночі
Діти дошкільного віку від 3 до 5 років	<ul style="list-style-type: none"> • страх, істерика • порушення сну • тривожні думки • неконтрольовані емоції
Молодші школярі 6–9 років	<ul style="list-style-type: none"> • емоції гніву • перепади настрою; • втрата концентрації • фізичні скарги
Діти середнього шкільного віку 9–12 років	<ul style="list-style-type: none"> • порушення сну • стають агресивні та дратівливі • істерична поведінка • погіршується успішність, дисципліна, пам'ять • відчужений і замкнутий емоційний стан
Підлітки від 13 до 18 років	<ul style="list-style-type: none"> • втрачає довіру до оточуючих • відчуття тривоги, паніки • замикається в собі • помітна протиправна поведінка у окремих випадках • зловживає алкоголем чи наркотиками • проблеми з фізичним здоров'ям • почуття злості • часто змінюється настрої

Джерело: здійснено на основі авторських розробок

Правомірно розрізняти первинні та вторинні виклики психологічному благополуччю та розвитку дітей, спричинені повномасштабним вторгненням Росії в Україну. Первинні виклики – це воєнні виклики, спричинені безпосереднім фізичним впливом війни та сприйняттям інформаційних образів, а вторинні – переважно соціальні виклики, спричинені порушенням і деформацією комунікативних полів дітей, порушенням сформованих умов їхнього функціонування та розвитку.

До первинних викликів належать насамперед бурхливі реакції дітей на стресові події війни, поширеність психоемоційних і поведінкових порушень у дитячому середовищі, надмірна когнітивна недостатність, що суттєво утруднює навчання дітей. Серед вторинних проблем найактуальнішими в контексті освітнього процесу є психологічна дестабілізація значущих для дітей дорослих, особливо батьків, дезорганізація та потрясіння життєвого й освітнього середовища, а також низка

проблем, пов'язаних із дистанційною освітою.

Для розв'язання проблем дитинства, спричинених війною, мають бути реалізовані психологічно обґрунтовані загальні та спеціальні заходи.

До загальних заходів належать підвищення рівня психологічної компетентності педагогів і батьків, різке збільшення частки синхронних форм навчання в дистанційній освіті, адаптація освітніх програм і методик до когнітивних та психоемоційних наслідків, що їх можуть зазнавати діти різного віку після травми, наповнення змісту освіти матеріалами, спрямованими на розвиток у дітей соціально-емоційних, комунікативних та медійних навичок, розширення когнітивних рамок війни (доповнення образу війни в позитивному ключі), розширення когнітивних рамок війни (доповнення образу війни в позитивному ключі) (Власова & Шістко, 2022).

Наразі психологічну підтримку дітям системно надають лише шкільні психологічні служби.

Шкільні психологічні служби не завжди мають достатньо кваліфікований персонал і на них тепер покладено низку додаткових функцій (наприклад, участь громадян у професійному відборі постраждалих від ворожих обстрілів, психологічна підтримка внутрішньо переміщених осіб тощо). Звісно, шкільні психологічні служби не можуть вирішувати весь спектр нових завдань, визначених нормативно. Крім того, допомогу дітям на волонтерських засадах надають спеціалізовані групи з окремих фахівців та психологів на громадських засадах.

Серед інших необхідних заходів:

- Підвищення рівня психологічної компетентності вчителів і психологічної компетентності батьків та опікунів.

- Адаптація освітніх програм і методик до когнітивних, психологічних та емоційних наслідків травми і посттравматичного досвіду у дітей різного віку.

- Пристосування освітніх програм і методик (вони повинні бути спрямовані на розвиток у дітей соціально-емоційних, комунікативних, медійних навичок, навичок управління конфліктами та медіаграмотності).

- Практика активного колективного реагування дітей на події та потреби воєнного часу. Це і дитячі культурно-мистецькі акції зі збору коштів на підтримку збройних сил, і виробництво певного військового спорядження та озброєння, і підтримка родин загиблих та поранених. Як відомо, все це діти вже роблять самі. Тому ці зусилля варто всіляко підтримувати і заохочувати, тим самим компенсуючи певною мірою психологічні втрати, спричинені дистанційним навчанням.

- Залучення дітей до психологічно здорових ритуалів вшанування пам'яті загиблих героїв. Участь у таких заходах, за певних умов, може мати потужний психотерапевтичний ефект. Ритуали пам'яті мають бути, з одного боку, зворушливими, а з іншого – вільними від ризику психологічної травми та ретравматизації (Краснокутський & Овсяннікова, 2018).

Окрім цього, в Україні на даний момент діє велика кількість програм та таборів для реабілітації психологічного стану дітей від війни. Зокрема, одна із таких програм називається «Фокус» і розроблена щоб допомогти дітям впоратися з жахі-

тями війни. До реабілітаційної програми залучені терапевти, які спеціалізуються на дитячій травмі, з України та Ізраїлю. Діти проходять реабілітацію в рамках групової та індивідуальної терапії, за кожною дитиною закріплені фахівці.

Програма триває 30 днів і, відповідно до індивідуальної програми, включає когнітивно-поведінкову терапію, арт-терапію, анімалотерапію та терапію Томатіса. На думку експертів, програма може бути ефективною на 100%, оскільки розум дитини дуже гнучкий, але потребує індивідуальної підтримки фахівця.

Дані програми повинні дотримуватись наступних кроків для повного психологічного відновлення дітей:

- структуроване середовище з чітким розпорядком дня;

- створення відчуття безпеки (безпечне місце, увімкнене світло, обійми близьких);

- постійна підтримка;

- ігрова діяльність;

- нормалізація емоцій;

- відтворення певних дій, які допомагають адаптуватись як фізично, так і психологічно (Романовська, 2022).

Висновки. Психологічний стан українських дітей під час війни залишається серйозною проблемою. Через конфлікт і несприятливі умови діти можуть відчувати стрес та інші негативні психологічні наслідки. Крім того, діти в зонах конфлікту можуть стикатися з проблемами, пов'язаними з відсутністю доступу до охорони здоров'я, освіти та інших ресурсів. Деякі діти можуть бути змушені жити в несприятливих умовах, а їхній розвиток і здоров'я можуть бути порушені. Крім того, в результаті конфлікту діти можуть втратити сім'ю, друзів і знайомих, що може викликати додатковий стрес.

Постійний стрес може мати негативні наслідки, такі як тривога, депресія, агресія, проблеми зі сном і концентрацією уваги, низька самооцінка та інші проблеми з психічним здоров'ям.

Для відповідної реабілітації повинні бути й кроки від самої дитини, яка має володіти певними вміннями та навичками, зазначає (Бойко, 2021): «soft навички», навички спілкування, критичне та інноваційне мислення, навички глобального громадянства, медіа та інформаційна грамотність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борщ, К. К. (2023). Особливості прояву стресу серед дітей в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*, (1), 47–51. DOI: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.1.9>
2. Бойко, А. (2021). Innovative development of non-formal education in Ukraine: definition of soft skills. *Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education*, 25(1), 22–33. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2021-25-1-22-33>

3. Власова, О. І. & Шістко О. І. (2022). Чинники психологічного благополуччя дітей, які переживають втрату батьків в умовах війни. *Габітус*, (40), 77–82. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.40.11>
4. Джуган, В. О. (2022). Проблеми захисту прав дітей під час воєнних дій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*, (8), 63–67. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/12>
5. Журавко, Т. (2022). Психологічна підтримка дітей під час війни. *Veda a perspektivy*, 4 (11), 177–187. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-4\(11\)-177-187](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-4(11)-177-187)
6. Краснокутський, М. І. & Овсяннікова, Я. О. (2018). Психотравмуючий досвід дітей: основні етапи надання психологічної допомоги. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*, 2 (1), 56–61. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis.64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvkhpr_2018_1%282%29_12.pdf
7. Ніколайчук, С. (2022). Захист прав дітей в умовах воєнного стану: проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх прав*, 4, 94–105. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-4-94-105>
8. Офіс генерального прокурора. Офіційний сайт. Ювенальні прокурори: 484 дитини загинуло в Україні внаслідок збройної агресії РФ. (дата звернення: 11.09.2023). URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-484-ditini-zaginuli-v-ukrayini-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf>
9. Підчасов, Є. В. & Чепелева Н. І. (2022). Стресові стани дитини під час війни. *Особистість. Суспільство. Війна*, 93–95. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2ce9c6d0-0971-4adb-a02d-f5ff75d85a56/content>
10. Романовська, Д. Д. (2022). Психологічна допомога у закладах освіти в період війни: запити, методики, алгоритми дій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*, (1), 148–152. DOI: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.1.28>
11. Слюсаревський, М. М. & Григоровська, Л. В. (2022). Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах війни. *Вісник НАПН України*, 4 (1), 1–7. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4129>
12. Слюсаревський, М. М. (2022). Соціально-психологічна проблематика дитинства в умовах війни: виклики і відповіді. *Проблеми політичної психології*, 12 (26), 9–30. DOI: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-119>
13. Турченко, О. Г. (2019). Право дитини на безпеку під час збройного конфлікту. *Політичне життя*, (2), 6–14. DOI: [10.31558/2519-2949.2019.2.1](https://doi.org/10.31558/2519-2949.2019.2.1)
14. Яцина, О. Ф. (2022). Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Наукові перспективи*, 7 (25), 554–567. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7\(25\)-554-567](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567)

REFERENCES

1. Borshch, K. K. (2023). Osoblyvosti proyavu stresu sered ditey v umovakh viyny [Peculiarities of the manifestation of stress among children in conditions of war]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Psykholohiya*, 1. 47–51 [in Ukrainian].
2. Boiko, A. (2021). Innovative development of non-formal education in Ukraine: definition of soft skills. *Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education*, 25(1). 22-33 [in Ukrainian].
3. Vlasova, O. I. & Shistko O. I. (2022). Chynnyky psykholohichnoho blahopoluchchya ditey, yaki perezhyvayut' vtratu bat'kiv v umovakh viyny [Factors of psychological well-being of children who experience the loss of parents in war conditions]. *Habitus*, 40. 77–82 [in Ukrainian].
4. Dzhuhan, V. O. (2022). Problemy zakhystu prav ditey pid chas voyennykh diy v Ukrayini [Problems of protection of children's rights during hostilities in Ukraine]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*, 8. 63–67 [in Ukrainian].
5. Zhuravko, T. (2022). Psykholohichna pidtrymka ditey pid chas viyny [Psychological support for children during the war]. *Veda a perspektivy*, 4 (11). 177–187 [in Ukrainian].
6. Krasnokuts'kyu, M. I. & Ovsyannikova, YA. O. (2018). Psykhotravmuyuchy dosvid ditey: osnovni etapy nadannya psykholohichnoyi dopomohy [Psychotraumatic experiences of children: the main stages of providing psychological assistance]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, 2 (1). 56–61 [in Ukrainian].
7. Nikolaychuk, S. (2022). Zakhyst prav ditey v umovakh voyennoho stanu: problemy teorii i ta praktyky [Protection of children's rights under martial law: problems of theory and practice]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh prav*, 4. 94–105 [in Ukrainian].
8. Ofis heneral'noho prokurora. Ofitsynyy sayt. Yuvenal'ni prokurory: 484 dytyny zahynulo v Ukrayini vnaslidok zbroynoyi ahresiyi rf. (data zvernennya: 11.09.2023) [in Ukrainian]. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-484-ditini-zaginuli-v-ukrayini-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf>
9. Pidchasov, YE. V. & Chepelyeva N. I. (2022). Stresovi stany dytyny pid chas viyny [Stressful conditions of the child during the war]. *Osobystist. Suspilstvo. Vinya*, 93–95 [in Ukrainian].
10. Romanovska, D. D. (2022). Psykholohichna dopomoha u zakladakh osvity v period viyny: zapyty, metodyky, alhorytmy dii [Psychological assistance in educational institutions during the war: requests, methods, action algorithms]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Psykholohiya*, 1. 148–152 [in Ukrainian].
11. Slyusarevskyy, M. M. & Hryhorovska, L. V. (2022). Psykholohichna pidtrymka uchasnykiv osvitn'oho protsesu v umovakh viyny [Psychological support of participants in the educational process in war conditions]. *Visnyk NAPN Ukrayiny*, 4 (1). 1–7 [in Ukrainian].
12. Slyusarevskyy, M. M. (2022). Sotsial'no-psykholohichna problematyka dytynstva v umovakh viyny: vyklyky i vidpovidi [Socio-psychological problems of childhood in the conditions of war: challenges and answers]. *Problemy Politychnoyi Psykholohiyi*, 12 (26). 9–30 [in Ukrainian].
13. Turchenko, O. H. (2019). Pravo dytyny na bezpeku pid chas zbroynoho konfliktu [The child's right to security during armed conflict]. *Politychne zhyttya*, 2. 6–14 [in Ukrainian].
14. Yatsyna, O. F. (2022). Vplyv viyny na psykhične zoroovia: oznaky travmatyzatsii psykhyky ditei ta pidlitkiv [The impact of war on mental health: signs of children and adolescents psychological traumatization]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriya «Pedahohika», Seriya «Psykholohiya», Seria «Medytsyna»)*, 7 (25). 554–567 [in Ukrainian].

УДК 35(94); 355/359(477)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-8>

Анатолій ГУЗ,
orcid.org/0000-0002-1531-5043
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри організації захисту інформації з обмеженим доступом
Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки та стратегічних комунікацій
Національної академії Служби безпеки України
(Київ, Україна) 363sens@gmail.com

ЄВРОАТЛАНТИЧНИЙ ВЕКТОР У ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У 2000–2010 РОКАХ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК

Статтю присвячено питанням становлення та розвитку співпраці СБ України з НАТО в перше десятиліття XXI ст. У визначені для дослідження хронологічні межі СБ України долучилася до євроатлантичних інтеграційних процесів. Автором досліджено форми співпраці СБ України з НАТО в зазначений період. З'ясовано, що взаємодія велася в напрямку пошуку та поліпшення дієвого механізму захисту класифікованої інформації НАТО в Україні на принципах, визначених в Угоді про безпеку між Урядом України і НАТО, підписаній 13 березня 1995 р. та ратифікованій Верховною Радою України 12 вересня 2002 р. Завдяки співпраці було розв'язано також і проблему визначення засобів, методів і шляхів практичного захисту класифікованої інформації НАТО під час її передавання каналами технічного зв'язку та придбання криптографічного обладнання. Ще одним важливим напрямом євроатлантичної взаємодії СБ України з Північноатлантичним альянсом у 2003 р. стала боротьба з відмиванням коштів, корупцією. Крім цього, СБ України долучалася до участі в міжнародній боротьбі проти тероризму. Автором детально проаналізовано діяльність СБ України у складі Робочої групи Україна – НАТО з питань здійснення демократичного цивільного контролю над сектором розвідки (РГ ДЦКСР), що діяла під егідою Спільної робочої групи Україна – НАТО з воєнної реформи високого рівня. Саме результати діяльності цієї групи детально викладено автором наукової праці. Крім того, у дослідженні проведено аналіз виконання СБ України Цільових планів Україна – НАТО та Річної національної програми у визначені хронологічні межі. З'ясовано, що упродовж досліджуваного періоду СБ України було зроблено вагомий внесок у зміцнення євроатлантичного та європейського просторів безпеки, особливо у сферах захисту класифікованої інформації НАТО в Україні, протидії транснаціональній організованій злочинності, тероризму, наркобізнесу, кіберзлочинності.

Ключові слова: СБУ, НАТО, класифікована інформація, Цільовий план Україна – НАТО, демократичний контроль над збройними силами і сектором безпеки, захист секретної інформації НАТО.

Anatoly HUZ,
orcid.org/0000-0002-1531-5043
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of Information Protection with Limited Access
Educational and Scientific Institute of Information Security and Strategic Communications
of the National Academy of Security Service of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) 363sens@gmail.com

EURO-ATLANTIC VECTOR IN THE ACTIVITIES OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE IN 2000–2010: FORMATION AND DEVELOPMENT

The article is devoted to the issues of the genesis of cooperation between the Security Service of Ukraine and NATO in the first decade of the 21st century. In the chronological framework defined for the study, the Security Service of Ukraine joined the Euro-Atlantic integration processes. The author found out the forms of cooperation of the Security Service of Ukraine with NATO in the specified period. In particular, cooperation was conducted in the direction of finding and improving an effective mechanism for the protection of classified NATO information in Ukraine based on the principles defined in the Security Agreement between the Government of Ukraine and NATO, signed on March 13, 1995 and ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine on September 12, 2002. The problem of determining the means, methods and ways of practical protection of classified NATO information during its transmission through technical communication channels, including the acquisition of cryptographic equipment. Another important direction of the Euro-Atlantic cooperation of the Security Service of Ukraine with the North Atlantic Alliance in 2003 was the fight against money laundering and corruption. The Security Service of Ukraine also participated in the international fight against terrorism. The author has analyzed in detail the activities of representatives of the Security Service of Ukraine as part of the Ukraine-NATO Working Group on the Implementation of Democratic Civilian Control over the Intelligence Sector (WG DCCIS), which

operated under the auspices of the Ukraine-NATO Joint Working Group on High-Level Military Reform. The results of the activity of this group are described in detail by the author of the scientific work. In addition, the study analyzed the implementation of the Security Service of Ukraine, Ukraine NATO Target Plans and the Annual National Program within the specified chronological framework. It was found that during the studied period, the Security Service of Ukraine made a significant contribution to strengthening the Euro-Atlantic and European security spaces, especially in the areas of protecting classified NATO information in Ukraine, countering transnational organized crime, terrorism, drug trafficking, and cybercrime.

Key words: SSU, NATO, classified information, Ukraine-NATO target plan, democratic control over the armed forces and the security sector, protection of NATO classified information.

Постановка проблеми. У 1998 р. під егідою Комісії Україна – НАТО було започатковано Спільну робочу групу Україна – НАТО з оборонної реформи (СРГОР). Саме цією Групою було запроваджено ініціативи в галузі цивільно-військових відносин, демократичного контролю і цивільного управління Збройними силами й іншими структурами безпеки, оборонного планування, щодо вироблення політики, стратегії і концепцій національної безпеки тощо. Співпраця між Україною і НАТО в галузі реформування структур безпеки й оборони набула найбільших масштабів порівняно з будь-якою іншою країною-партнером. СРГОР стала центральним органом у цій галузі співробітництва. Водночас варто визнати, що результати співпраці СБ України з НАТО в перше десятиліття XXI ст., динаміка її розвитку не досліджувалися українськими вченими, представниками історичної науки. Поза увагою дослідників залишився аналіз результатів роботи СБ України у цій Групі. Також не представлені форми та напрями взаємодії СБ України з НАТО в контексті євроатлантичної інтеграції.

Аналіз досліджень. Вивченню проблем взаємовідносин України з НАТО присвятили свої праці чимало українських учених, представників різних галузей знань, серед яких: В. Горбулін (Горбулін, 1997: 80), В. Кремень (Кремень, 2001: 530), О. Ковальова (Ковальова, 2003: 153), Ю. Щербак (Щербак, 2003: 215), Є. Марчук (Марчук, 2016: 25), Я. Грицак (Грицак, 2021: 410), О. Палій (Палій, 2006: 15), Г. Перепелиця (Перепелиця, 2008: 358), Н. Яковенко (2020: 30). Проте питання співпраці СБ України з НАТО лише частково представлені в окремих виданнях вітчизняних учених: В. Сідака (Сідак, 2007: 25), С. Болдира (Болдир, 2018: 24), Т. Ткачука (Ткачук, 2019: 24).

Варто визнати, що в українській історіографії відсутні праці, де було б системно досліджено питання генезису Євроатлантичного вектору в діяльності СБ України. Виходили роботи, що переважно стосувалися аналізу Цільових планів Україна – НАТО, Річних національних програм (Тодоров, 2022: 2), наукові розвідки щодо реформування СБ України тощо (Служба безпеки Укра-

їни. Історія, сучасний стан, основні нормативні акти, коментарі і роз'яснення).

Мета пропонованої статті полягає в розкритті змісту становлення та розвитку Євроатлантичного вектору в діяльності СБ України в перше десятиліття XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Насамперед маємо констатувати, що СБ України упродовж досліджуваного періоду активно залучилася в євроатлантичні інтеграційні процеси. Інформація з обмеженим доступом стала основним напрямком, що потребував удосконалення у процесі взаємодії з НАТО.

Доступ до класифікованої інформації та її захист ґрунтуються на вимогах НАТО і національному законодавстві України, зокрема й на Угоді про безпеку між Урядом України і НАТО, підписаній 13 березня 1995 р. та ратифікованій Верховною Радою України 12 вересня 2002 р. Саме тому, втілюючи в життя положення Цільового плану Україна – НАТО на 2003 рік, СБ України зробила усе можливе для того, щоб відповідні органи нашої країни могли здійснювати поточний обмін інформацією з обмеженим доступом з НАТО, що стало передумовою поглибленої співпраці України з Альянсом. Серед ужитих заходів насамперед слід згадати те, що було імplementовано Угоду про безпеку між Урядом України та НАТО, затверджено «Правила поведження та забезпечення охорони інформації НАТО з обмеженим доступом» тощо. Також СБ України зосередила увагу на поліпшенні системи взаємного захисту інформації з обмеженим доступом, охоплюючи: модернізацію державних систем телекомунікації та інформації, якими могла передаватися інформація НАТО з обмеженим доступом, відповідно до стандартів і вимог НАТО; діяльність Центру реєстрації секретних документів НАТО; розроблення і виконання навчальних програм для особового складу в різних сферах інформаційної безпеки тощо.

Ще одним важливим напрямом євроатлантичної співпраці СБ України з Північноатлантичним альянсом 2003 р. стала боротьба з відмиванням коштів, корупцією та незаконною економічною

діяльністю за допомогою економічних, правових, організаційних і правоохоронних заходів. Крім цього, уживалися необхідні кроки для вилучення зі списку FATF, зокрема і прийняття та забезпечення виконання закону, що відповідає стандартам організації.

З огляду на це СБ України зосередилась: по-перше, на підготовці національної антикорупційної стратегії, що базувалася б на вивченні думки різних соціальних груп населення України; по-друге, на забезпеченні інформування громадськості про небезпеку корупції й відмивання коштів, пов'язаних із фінансуванням тероризму; та, по-третє, на поширенні інформації про державну політику, націлену на боротьбу з відмиванням коштів, здобутих злочинним шляхом.

До того ж, 2003 р. СБ України за допомогою НАТО й інших міжнародних організацій започаткувала навчання цивільного та військового персоналу з питань відмивання коштів та боротьби з корупцією.

Крім того, СБ України долучалася до участі в міжнародній боротьбі проти тероризму, що передбачало повне виконання всіх резолюцій Ради безпеки ООН, пов'язаних із цією проблемою, а також участь у передбачених Планом дій партнерства проти тероризму заходах.

Варто наголосити, що СБУ зосередила увагу і на запровадженні правил поведінки щодо захисту секретної інформації НАТО для органів державної влади, організацій, що брали участь у співпраці Україна – НАТО, та щодо контролю за дотриманням основних принципів і стандартів НАТО у процесі опрацювання інформації НАТО з обмеженим доступом (Гуз, 2020: 66). До пріоритетів роботи СБ України зазначеного періоду належало: погодження та визначення разом із НАТО стану розвитку та гармонізацію відповідно до критеріїв і стандартів Північноатлантичного альянсу національної системи захисту інформації з обмеженим доступом; забезпечення належних умов для обміну матеріальними носіями класифікованої інформації через Головний центр реєстрації секретних документів НАТО при МЗС; вивчення стандартів НАТО із захисту інформації з обмеженим доступом й окреслення можливостей адаптації національної нормативної бази, що регулює питання обміну інформацією з іноземною стороною, до європейських і міжнародних стандартів; розроблення заходів з метою прискорення процесу досягнення відповідності у цій сфері.

У цей період перед СБ України постала проблема визначення засобів, методів і шляхів практичного захисту класифікованої інформації

НАТО під час її передавання каналами технічного зв'язку, зокрема і придбання криптографічного обладнання. СБ України потребувала і звернення до НАТО щодо: отримання стандартів і правил Альянсу у сфері телекомунікацій та інформаційної безпеки (включно з вимогами TEMPEST); випробувань обладнання телекомунікацій, вивчення вимог НАТО до систем телекомунікацій та зв'язку; оцінювання потреб і можливостей гармонізації технічних умов і регламентів, а також телекомунікаційного обладнання, що використовується для забезпечення взаємодії з НАТО, щодо відповідності стандартам НАТО; підготовки переліку обладнання, необхідного для створення відокремлених інформаційних і телекомунікаційних систем і мереж, сумісних з аналогічними системами НАТО; пропозицій стосовно фінансових витрат на придбання обладнання.

Крім того, співробітники СБУ займалися підготовкою рекомендацій із захисту спільної мережі для обміну даними з питань протидії сучасним загрозам регіональній безпеці та стабільності, визначенням шляхів і принципів її розвитку та підготовкою оцінки стану інформаційно-телекомунікаційних систем правоохоронних органів держави.

Було також започатковано такий важливий напрям роботи, як розроблення тренувальних програм для фахівців, які працювали із класифікованою інформацією НАТО. Результатом цього стало запровадження додаткової підготовки в Національній академії СБ України персоналу, що працює з інформацією НАТО з обмеженим доступом, а також організація його стажування у відповідних структурах Альянсу за погодженням з Офісом безпеки НАТО.

Водночас СБ України ініціювала навчання персоналу для роботи у спільних з Альянсом телекомунікаційних та інформаційних системах, якими передавали інформацію з обмеженим доступом.

У 2004 р. сфери співпраці з НАТО Службою безпеки України було розширено. Особливо в напрямі зміцнення цивільного демократичного контролю над збройними силами і сектором безпеки загалом, посилення участі в міжнародній боротьбі проти тероризму, передбачаючи повне виконання всіх резолюцій Ради безпеки ООН, пов'язаних із цією проблемою. Також було заплановано участь у заходах, які входили до плану дій партнерства щодо боротьби проти тероризму, із забезпечення виконання Закону України «Про боротьбу з тероризмом», затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2003 р. № 494-р, відбувалися консультації між Україною та НАТО у форматі засідань Спеці-

ального комітету НАТО з питань протидії новим ризикам і загрозам безпеці, включно із проведенням операцій міжнародної антитерористичної коаліції (Про затвердження Цільового плану Україна – НАТО на 2004 рік).

Крім зазначених заходів, було проведено двосторонні і багатосторонні консультації з відповідними структурами держав – членів Північноатлантичного альянсу з питань протидії діяльності радикальних релігійних рухів, сект й організацій, пов'язаних із міжнародним тероризмом. Також для обміну досвідом щодо реагування на загрози міжнародній безпеці та стабільності, зокрема й запобігання нелегальній міграції, контрабанді наркотиків, зброї та відповідних матеріалів, засобів і технологій, було організовано друге засідання форуму Україна – НАТО.

У контексті захисту й безпеки інформації, імплементації Угоди про безпеку між урядом України і НАТО, а також з метою проведення аналізу вихідних даних для підготовки пропозицій щодо організації конфіденційного зв'язку з використанням обладнання НАТО було опрацьовано Директиви з безпеки Верховного головнокомандування Об'єднаними збройними силами НАТО в Європі (AD-70-1 від 1 січня 1997 р.). Крім цього, вітчизняними фахівцями було розроблено пропозиції щодо захисту конфіденційного зв'язку Держкомзв'язку із застосуванням обладнання НАТО, необхідного для створення сумісних з Альянсом відокремлених інформаційно-телекомунікаційних систем в органах виконавчої влади (Про затвердження Цільового плану Україна – НАТО на 2004 рік).

Починаючи із 2004 р., Спільна робоча група Україна – НАТО з оборонно-технічної співпраці забезпечує розвиток взаємодії з таких аспектів, як оптимізація процесів закупівлі військового обладнання та техніки, вироблення технічних стандартів і розбудова спроможностей. Ідеться, насамперед, про стандартизацію, логістику, кодифікацію й управління життєвим циклом, а також співпрацю під егідою Народи національних керівників Альянсу у сфері озброєнь й Організації НАТО з питань науки та технологій. Зазначена Спільна робоча група стала і форумом для обговорення зусиль у галузі реформування оборонно-промислового комплексу України.

Ще один важливий орган у взаємодії з Північноатлантичним альянсом – Робочу групу Україна – НАТО з питань демократичного цивільного контролю над сектором розвідки (РГ ДЦКСР) – було засновано в жовтні 2006 р. Її мета – сприяти застосуванню службами безпеки і розвідки України досвіду країн – членів Альянсу у досягненні принципів, притаманним сучасним демократіям.

З приводу утворення РГ ДЦКСР початкові консультації експертів України і НАТО розпочалися 2003 р. Остаточне рішення було ухвалено міністрами оборони країн – членів організації під час засідання Комісії Україна – НАТО, що відбулося 5–6 жовтня 2006 р. в м. Сінтра (Португалія). До підготовчої роботи, що передувала створенню РГ ДЦКСР, були залучені багато спільних установ Україна – НАТО. У створенні групи брали участь: Секретаріат Президента України, Рада національної безпеки і оборони України, Комісія Україна – НАТО, Спільна робоча група Україна – НАТО високого рівня з питань військової реформи (СРГ ВР), Міжнародний секретаріат і Спеціальний комітет НАТО (АС/46), Офіс зв'язку та Центр інформації і документації НАТО в Україні.

На установчому засіданні РГ ДЦКСР окреслили організаційні засади та принципи її діяльності, зокрема: група працює як складова вже наявної Спільної робочої групи з питань військової реформи (СРГ ВР); групу очолюють співголови з боку НАТО й України; склад групи мав формат «26 + 1», а саме: Україна, країни – члени НАТО та керівні органи Альянсу, а також експерти розвідувальних/контррозвідувальних органів й інших відповідних інституцій; діяльність Робочої групи мала цілковито прозорий характер, заснований на використанні експертами нетаємної інформації; дискусії експертів визначалися питаннями порядку денного з метою надання рекомендацій; рішення щодо імплементації зазначених рекомендацій ухвалювала виключно українська сторона.

Метою діяльності РГ ДЦКСР стало надання Україні нейтральної аполітичної поради для допомоги їй у набутті реального поступу у сфері реформування сектору безпеки.

Упродовж 2006–2008 рр. РГ ДЦКСР провела сім засідань.

На першому інавгураційному засіданні Робочої групи, що пройшло в жовтні 2006 р. у Сінтрі, відбувся обмін думками щодо системи парламентського контролю в Україні над сектором безпеки й оборони на прикладі СБ України.

Питання щодо досвіду законодавчого врегулювання діяльності інститутів сектору безпеки і розвідки в країнах європейської та євроатлантичної спільноти і в Україні розглянули в Києві на другому засіданні у грудні 2006 р. Окрему увагу було приділено проблемам забезпечення політичної нейтральності та контролю діяльності українських спецслужб через програми публічної дипломатії. Рекомендації Робочої групи були враховані під час підготовки підсумкових документів Комплексного огляду сектору безпеки.

На третьому засіданні, що проходило в лютому 2007 р. у Брюсселі, обговорювали досвід підготовки «Білих книг» щодо спеціальних служб у країнах НАТО. Мета заходу – визначення форм ефективнішого управління та координації діяльністю спеціальних служб з боку вищих органів законодавчої і виконавчої влади. У цьому ж контексті було розпочато консультації щодо бюджетного процесу для забезпечення контролю та підзвітності діяльності спеціальних служб у ході законодавчого процесу. Крім цього, на засіданні узгодили рекомендації щодо підготовки першого видання «Білої книги 2007: Служба безпеки і розвідувальні органи України».

У травні–червні 2007 р. у Варшаві відбулося четверте засідання РГ ДЦКСР, на якому розглядали Концепцію реформування Служби безпеки України. Фахівці обговорювали також питання залучення досвіду країн – членів НАТО й України у питаннях координації діяльності служб внутрішньої безпеки й розвідки, можливого використання Програми СРГ ВР із Професійної підготовки цивільного персоналу для виконання планів РГ у реформуванні сектору безпеки України та їхнього бюджетного забезпечення.

Українська сторона презентувала проект першого видання «Біла книга 2007: Служба безпеки та розвідувальні органи України», що було підготовлено на виконання рішень Президента України, на п'ятому засіданні в жовтні 2007 р. в Бухаресті. Крім цього, на прикладах Румунії й Польщі тут обговорили досвід і практику демілітаризації розвідувальних та безпекових служб. Також учасники засідання розглянули пропозиції щодо співпраці в межах Програми СРГ ВР з Професійної підготовки цивільного персоналу, передусім – на основі «Матриці вимог до освіти і навчання цивільного персоналу», яку розробила Служба безпеки України.

На шостому засіданні РГ ДЦКСР, що відбулося в Києві у січні 2008 р., учасники зосередили увагу на імplementації положень видання «Біла книга 2007: Служба безпеки і розвідувальні органи України» та на поступі в реалізації Програми професійного розвитку цивільного персоналу для українських безпекових структур.

Заключне засідання РГ ДЦКСР проходило в Києві у квітні 2008 р. На ньому підсумували деякі результати її діяльності, зокрема й у підготовці цивільного персоналу для служб безпеки і розвідки України. Було констатовано, що навчання за 12 напрямками освіти та навчання персоналу СБ України пройшли 35 осіб, загальним обсягом 750 навчальних днів. Робоча група виробила

низку рекомендацій з питань демократичного та цивільного контролю над розвідувальними й безпековими установами.

З огляду на викладене, можна виокремити такі результати діяльності РГ ЦДКСР:

1. Завдяки Робочій групі було створено дієвий механізм взаємодії Україна – НАТО в реформуванні та перебудові установ національного сектору безпеки України. Вона сприяла активізації нового напрямку діяльності внутрішніх спеціальних служб України, що ґрунтується на євроатлантичних нормах для забезпечення правових, професійних та моральних стандартів розвідувальних і безпекових органів держави.

2. Багато рекомендацій країн – членів НАТО, спільно ухвалених експертами РГ ДЦКСР на семи її засіданнях, утілено в життя українською стороною, наприклад під час опрацювання проекту Концепції реформування Служби безпеки України, при підготовці першого видання «Білої книги 2007» тощо. Суттєвим є те, що рішення з імplementації результатів експертних консультацій мала ухвалювати виключно Україна.

3. Робоча група доклала зусиль до поширення Програми СРГ ВР з Професійної підготовки цивільного персоналу на Службу безпеки й розвідувальні органи України, а розкривав її потенціал механізм Робочої групи.

4. Діяльність РГ ДЦКСР надала можливість країнам – членам НАТО предметніше зрозуміти конкретні потреби української сторони в експертній допомозі щодо актуальних питань реформування національного сектору безпеки та його інститутів. Це підготувало ґрунт для майбутніх консультацій з партнерами із країн – членів НАТО з метою досягнення нових позитивних результатів.

5. Високий рівень довіри між партнерами, що сформувався у форматі Робочої групи, дав змогу поширити взаємодію й на інші, не менш важливі сфери, зокрема провести: першу міжнародну науково-практичну конференцію «Захист демократичних цінностей і дотримання прав людини в діяльності спеціальних служб» (квітень 2008 р., Київ); міжнародний семінар з актуальних проблем боротьби з кіберзагрозами (вересень 2008 р., Ялта); семінар із бюджетного планування (листопад 2008 р., Київ) фахівців безпекових і розвідувальних органів за участі іноземних експертів, передусім Женевського центру демократичного контролю над збройними силами (DCAF), що став постійно діючим.

6. Завдяки РГ ДЦКСР сформувався розуміння країнами – членами Альянсу складності перетворень у національному секторі безпеки України.

Це загалом позитивні підсумки діяльності РГ ДЦКСР, що дали змогу зберегти створений механізм співпраці в контексті Інтенсифікованого діалогу Україна – НАТО. Відповідно, за рішенням СРГ ВР (травень 2008 р., Київ) діяльність РГ ДЦКСР тривала у форматі консультацій за запитом української сторони («staff talks») за підтримки «ключової групи» країн-волонтерів (держави Балтії, США, Велика Британія, Німеччина та ін.). Перші такі консультації відбулися в жовтні 2008 р. в Латвії, наступні в Німеччині у березні 2009 р.

Реформування власної системи СБ України продовжує й у 2009 р. Вагомим аспектом у контексті перебудови сектору безпеки нашої країни стало запровадження й удосконалення системи цивільного демократичного контролю за діяльністю розвідувальних органів у межах Робочої групи Україна – НАТО з питань здійснення демократичного цивільного контролю над сектором розвідки, що діяла під егідою Спільної робочої групи Україна – НАТО з воєнної реформи високого рівня. Основними здобутками Робочої групи Україна – НАТО з питань демократичного цивільного контролю над сектором розвідки в аналізований період є: поглиблення взаємодії та довіри між розвідувальними органами України й держав-членів НАТО завдяки впровадженню Україною європейських демократичних стандартів і практик у зазначеній сфері; розроблення проєкту Концепції реформи СБ України; удосконалення законодавчої бази щодо питань діяльності органів безпеки та розвідувальних органів України.

Упродовж 2008–2010 рр. згідно із Цільовими планами Україна – НАТО та Річною національною програмою (РНП) було проведено сім раундів Експертних консультацій, що проходили за підтримки МЗС й Офісу зв'язку НАТО в Україні, «ключової групи» країн-волонтерів (Естонія, Латвія, Литва, США, Велика Британія, Німеччина, Румунія, Польща та ін.).

Реформування Служби безпеки України у 2009 р. проходило як складова вдосконалення правової системи держави, адміністративної та судової реформ в Україні, інших інституційних перетворень, передбачених Концепцією реформування Служби безпеки України, а також Концепцією вдосконалення судочинства для утвердження справедливого суду в Україні згідно із європейськими стандартами. У цьому році СБ України за сприяння Спільної робочої групи Україна – НАТО з питань воєнної реформи високого рівня провела II Міжнародну конференцію з питань захисту демократичних цінностей і дотримання прав людини в діяльності спеціальних служб. Тривала

робота над приведенням завдань, функцій і повноважень, організаційно-штатної структури Служби безпеки України у відповідність зі стандартами держав-членів НАТО та потребами інтеграції України до євроатлантичного простору. Опрацьовували також питання можливості виокремлення правоохоронних функцій із повноважень Служби безпеки України. Крім того, удосконалювалася робота з виконання Комплексної цільової програми реформування Служби безпеки України та механізмів надання експертної допомоги з боку держав – членів НАТО у процесі реформування Служби безпеки України. Авторитетних експертів держав – членів НАТО залучали не тільки до виконання дорадчих функцій при Голові Служби безпеки України й удосконалення механізму громадського контролю за діяльністю Служби безпеки України, а й також до роботи Громадської ради при Службі безпеки України. До пріоритетних питань у сфері безпеки інформації СБУ належали: розроблення й узгодження регулятивних актів захисту інформації, що становить державну таємницю, відповідно до стандартів НАТО та підвищення кваліфікації фахівців органів виконавчої влади з питань захисту інформації з обмеженим доступом у процесі співпраці України та НАТО.

Проведені впродовж 2008–2010 рр. консультації дали змогу зберегти започаткований і розвинутий у попередні роки механізм співпраці експертів України та країн – членів НАТО з метою вдосконалення ефективності установ сектору безпеки України й належного функціонування системи цивільного демократичного контролю за їхньою діяльністю.

Важливим елементом імплементації результатів роботи експертів стали організовані за їхньої участі такі заходи, як: міжнародна науково-практична конференція «Захист демократичних цінностей і дотримання прав людини в діяльності спеціальних служб» (проведена у Києві у квітні 2010 р. під патронатом Президента України); семінари Служби безпеки України та Спеціального комітету НАТО «Енергетична безпека» (квітень 2009 р.), «Боротьба з міжнародним тероризмом: сучасні прояви та тенденції» (квітень 2010 р.).

Висновки. Отже, упродовж досліджуваного періоду СБ України було зроблено вагомий внесок у зміцнення євроатлантичного та європейського просторів безпеки, особливо у сферах класифікованої інформації НАТО в Україні, протидії транснаціональній організованій злочинності, тероризму, наркобізнесу, кіберзлочинності тощо. Зазначена діяльність спиралася на українське національне законодавство, включно із законодавчим забез-

печенням системи демократичного цивільного контролю, чому певною мірою сприяла імплементація Україною низки рекомендацій Експертних консультацій та результатів напрацювань Робочою групою Україна – НАТО з питань демократичного цивільного контролю над сектором розвідки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горбулін В. П. Національна безпека України та міжнародна безпека. *Політична думка*. 1997. № 1. С. 76–88.
2. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980–2000 рр.) : підручник / Л. Ф. Гайдуков, В. Г. Кремень, Л. В. Губерський та ін. Київ : Либідь, 2001. 622 с.
3. Ковальова О. О. Стратегії євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 340 с.
4. Щербак Ю. М. Україна: виклик і вибір: Перспективи України в глобалізованому світі XXI ст. Київ : Дух і Літера, 2003. 578 с.
5. Марчук Є. К. На шляху до НАТО / ред.-укл. Б. В. Клименко. Київ : Київ-Париж-Дакар, 2016. 608 с.
6. Грицак Я. Подолати минуле. Глобальна історія України. Київ : Портал, 2021. 432 с.
7. Зовнішня політика України: від романтизму до прагматизму: виступи. Промови. Інтерв'ю. Статті / упоряд. К. П. Слісєєв. Київ : Преса України, 2001. 370 с.
8. Палій О. А. Навіщо Україні НАТО? Київ, 2006. 75 с.
9. Перепелиця Г. М. Євроатлантичний курс України: концепти сучасного розвитку. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. Київ, 2008. Вип. 14. С. 34–39.
10. Перепелиця Г. М. Євроатлантична парадигма України. Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин : підруч. / за ред. Л. В. Губерського. Київ : ВПЦ Київський університет, 2008. С. 357–374.
11. Міжнародні організації у сфері безпеки. НАТО, ОБСЄ : навч. посіб. / Н. Л. Яковенко ; за наук. ред. В. М. Матвієнка. Київ : ВПЦ Київський університет, 2020. 367 с.
12. Сідак В. С. Артемов В. Ю. Забезпечення інформаційної безпеки в країнах НАТО та ЄС. Київ : КНТ, 2007. 150 с.
13. Болдир С. В., Гуз А. М., Князев С. О., Ткачук Т. Ю. Іноземний досвід правового регулювання охорони державної таємниці : навч. посіб. Київ : НА СБУ, 2018. 140 с.
14. Ткачук Т. Ю., Князев С. О. Міжнародне співробітництво у сфері охорони державної таємниці : навч. посіб. Київ : НА СБУ, 2019. 91 с.
15. Нормативно-правове регулювання засекречування інформації та забезпечення її охорони в іноземних країнах: монографія / С. В. Болдир, А. М. Гуз, Є. Ф. Тищенко та ін. Київ : НА СБУ, 2020. 244 с.
16. Гуз А. М. Охорона інформації з обмеженим доступом НАТО та України в 90-х роках ХХ – на початку ХХІ століття. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави* : наук.-практ. журн. 2020. № 28–30 (1–3). С. 65–76.
17. Тодоров І. Я. Дороговказ інтеграції. URL : <https://ukrainetonato.com.ua/ukraina-nato/dorohovkaz-intehratsii/>.
18. Річні національні програми як інструмент євроатлантичної інтеграції України. URL : <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/16510>.
19. Служба безпеки України. Історія, сучасний стан, основні нормативні акти, коментарі і роз'яснення. Київ. ВД «Професіонал», 2022. 560 с. URL : <https://jurkniga.ua/contents/sluzhba-bezpeki-ukraini-istoriya-suchasniy-stand-osnovni-normativni-akti-komentari-i-rozjasnennya.pdf>.
20. Про затвердження Цільового плану Україна – НАТО на 2004 рік. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0006520-04#Text>.

REFERENCES

1. Horbulin V. P. Natsionalna bezpeka Ukrainy ta mizhнародna bezpeka. [National security of Ukraine and international security] *Politychna dumka*. 1997. № 1. S. 76–88. [in Ukrainian].
2. Mizhнародni vidnosyny ta zovnishnia polityka (1980–2000 rr.) [International relations and foreign policy (1980–2000)]: pidruchnyk / L. F. Haidukov, V. H. Kremen, L. V. Huberskyi ta in. Kyiv : Lybid, 2001. 622 s. [in Ukrainian].
3. Kovalova O. O. Stratehii yevrointehratsii: yak realizuvaty yevropeyskyi vybir Ukrainy [European integration strategies: how to implement Ukraine's European choice]: monohrafiia. Kyiv : In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2003. 340 s. [in Ukrainian].
4. Shcherbak Yu. M. Ukraina: vyklyk i vybir: Perspektyvy Ukrainy v hlobalizovanomu sviti [Ukraine: challenge and choice: Prospects of Ukraine in the globalized world of the 21st century.] XXI st. Kyiv : Dukh i Litera, 2003. 578 s. [in Ukrainian].
5. Marchuk Ye. K. Na shliakhu do NATO [On the way to NATO]/ red.-ukl. B. V. Klymenko. Kyiv : Kyiv-Paryzh-Dakar, 2016. 608 s. [in Ukrainian].
6. Hrytsak Ya. Podolaty mynule. Hlobalna istoriia Ukrainy [Overcome the past. Global history of Ukraine]. Kyiv : Portal, 2021. 432 s. [in Ukrainian].
7. Zovnishnia polityka Ukrainy: vid romantyzmu do prahmatyzmu: vystupy. Promovy. Interviu. Statti [Foreign policy of Ukraine: from romanticism to pragmatism: speeches. Speeches. Interview. Articles] / uporiad. K. P. Yelisieiev. Kyiv : Presa Ukrainy, 2001. 370 s. [in Ukrainian].
8. Palii O. A. Navishcho Ukraini NATO? [Why does Ukraine need NATO?] Kyiv, 2006. 75 s. [in Ukrainian].
9. Perepelytsia H. M. Yevroatlantychnyi kurs Ukrainy: kontsepty suchasnoho rozvytku. [Ukraine's Euro-Atlantic course: concepts of modern development.] *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*. Kyiv, 2008. Vyp. 14. S. 34–39. [in Ukrainian].

10. Perepelytsia H. M. Yevroatlantsychna paradyhma Ukrainy. Ukraina v postbipoliarnii systemi mizhnarodnykh vidnosyn [Euro-Atlantic paradigm of Ukraine. Ukraine in the post-bipolar system of international relations]: pidruch. / za red. L. V. Huberskoho. Kyiv : VPTs Kyivskiyi universytet, 2008. S. 357-374. [in Ukrainian].
11. Mizhnarodni orhanizatsii u sferi bezpeky. NATO, OBSiE [International organizations in the field of security. NATO, OSCE]: navch. posib. / N. L. Yakovenko ; za nauk. red. V. M. Matviiienka. Kyiv : VPTs Kyivskiyi universytet, 2020. 367 s. [in Ukrainian].
12. Sidak V. S. Artemov V. Yu. Zabezpechennia informatsiinoi bezpeky v krainakh NATO ta YeS. [Ensuring information security in NATO and EU countries]. Kyiv : KNT, 2007. 150 s. [in Ukrainian].
13. Boldyr S. V., Huz A. M., Kniaziev S. O., Tkachuk T. Yu. Inozemnyi dosvid pravovoho rehuliuвання okhorony derzhavnoi taiemnytsi [Foreign experience of legal regulation of protection of state secrets] : navch. posib. Kyiv : NA SBU, 2018. 140 s. [in Ukrainian].
14. Tkachuk T. Yu., Kniaziev S. O. Mizhnarodne spivrobitnytstvo u sferi okhorony derzhavnoi taiemnytsi [International cooperation in the field of state secret protection] : navch. posib. Kyiv : NA SBU, 2019. 91 s. [in Ukrainian].
15. Normatyvno-pravove rehuliuвання zasekrechuvannya informatsii ta zabezpechennia yii okhorony v inozemnykh krainakh [Regulatory regulation of information classification and ensuring its protection in foreign countries] : monohrafiia / S. V. Boldyr, A. M. Huz, Ye. F. Tyshchenko ta in. Kyiv : NA SBU, 2020. 244 s. [in Ukrainian].
16. Huz A. M. Okhorona informatsii z obmezhenym dostupom NATO ta Ukrainy v 90-kh rokakh KhKh – na pochatku KhKhI stolittia. [Protection of information with limited access of NATO and Ukraine in the 90s of the 20th – at the beginning of the 21st century] Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy : nauk.-prakt. zhurn. 2020. № 28–30 (1–3). S. 65–76. [in Ukrainian].
17. Todorov I. Ya. Dorohovkaz intehratsii. [Integration roadmap.] URL : <https://ukrainetonato.com.ua/ukraina-nato/dorohovkaz-intehratsii/>. [in Ukrainian]
18. Richni natsionalni prohramy yak instrument yevroatlantsychnoi intehratsii [Annual national programs as a tool of Euro-Atlantic integration of Ukraine] Ukrainy. URL : <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/16510>. [in Ukrainian].
19. Sluzhba bezpeky Ukrainy. Istoriia, suchasnyi stan, osnovni normatyvni akty, komentari i roziasnennia. [Security Service of Ukraine. History, current state, main regulatory acts, comments and clarifications.] Kyiv. VD «Profesional», 2022. 560 s. URL : <https://jurkniga.ua/contents/sluzhba-bezpeki-ukraini-istoriya-suchasniy-stan-osnovni-normativni-akti-komentari-i-roziasnennya.pdf>. [in Ukrainian].
20. Pro zatverdzhennia Tsilovoho planu Ukraina–NATO na 2004 rik . [On the approval of the Ukraine-NATO Target Plan for 2004] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0006520-04#Text>. [in Ukrainian].

УДК 94(480) «1899/1917»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-9>

Степан КУШНІР,

orcid.org/0009-0008-5984-8897

*студент II курсу магістратури факультету історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) stepan.kushnir.18@pnu.edu.ua*

ПОЛІТИКА РУСИФІКАЦІЇ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ФІНЛЯНДСЬКОМУ (1899–1917): ПРИЧИНИ, ХІД ТА НАСЛІДКИ

У запропонованій статті розглянуто ключові засади національної політики Російської імперії щодо Фінляндії від кінця XIX ст. до 1917 р. Автор публікації розкриває основні причини та зміст політики русифікації, а також її вплив на подальший розвиток фінської нації. Від другої половини XIX ст. починає викристалізовуватись національна свідомість фінського суспільства, завдяки зусиллям місцевої інтелігенції та громадсько-політичних діячів. Така ситуація насторожувала керівництво Російської імперії, попри те, що фінська політична еліта намагалася підтримувати із ним взаємовигідні відносини. Тим не мени, із приходом на царський престол Миколи II почався поступовий процес русифікації Фінляндії, метою якого стало її повноцінне злиття із імперією. Перший етап русифікації (1899–1905) став найбільш жорстким і неприємним для фінів, адже заходи, які здійснювались у цей період сильно обмежували їхню автономію. У цей час фіни намагались протистояти діям царської адміністрації через прояви пасивного опору (бойкоту, страйки, саботажі, петиції тощо). Із початком Першої російської революції (1905–1907) російське керівництво на фоні нестабільності та загрози цілісності імперії вирішили ослабити свою русифікаційну політику щодо Фінляндії, тому пішли їй на певні поступки. Дії законів, прийнятих у цей період, було призупинено, фіни отримали можливість обрати власний парламент (Едускунта) на основі загального виборчого права. Проте вже через декілька років Микола II вирішив відновити наступ на фінську автономію, що стало початком другого етапу русифікації (1908–1917), який виявився менш активним, ніж попередній і майже не відчувався після початку Першої світової війни. Ці події показали, що фіни змогли дати гідну відсіч у боротьбі за свої національні права та автономний статус, програма русифікації не була втілена, а єдність і самосвідомість фінського суспільства тільки зміцнилися. Саме завдяки такій згуртованості та самовідданості спільній справі, фіни зможуть згодом здобути незалежність та побудувати власну самостійну державу після розпаду Російської імперії у 1917 р.

Ключові слова: русифікація, автономія, імперія, Велике князівство Фінляндське, пасивний опір.

Stepan KUSHNIR,

orcid.org/0009-0008-5984-8897

*Master of the II year of the Faculty of History, Politology and International Relations
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) stepan.kushnir.18@pnu.edu.ua*

RUSSIFICATION POLICY IN THE GRAND DUCHY OF FINLAND (1899–1917): CAUSES, COURSE OF EVENTS AND CONSEQUENCES

The proposed article describes the main principles of the Russian Empire's national policy towards Finland from the late 19th century to 1917. The author of the publication reveals the main reasons and content of the Russification policy, as well as its impact on the further development of the Finnish nation. From the second half of the nineteenth century, the national consciousness of Finnish society began to crystallize thanks to the efforts of local intellectuals and political figures. This situation alarmed the leadership of the Russian Empire, despite the fact that the Finnish political elite tried to maintain mutually beneficial relations with him. However, with the accession to the throne of Nicholas II, a gradual process of Russification of Finland began, with the aim of its full integration with the empire. The first stage of Russification (1899–1905) was the most severe and unpleasant for the Finns, because the measures taken during this period greatly limited their autonomy. At this time, the Finns tried to resist the actions of the tsarist administration through manifestations of passive resistance (boycotts, strikes, sabotage, petitions, etc.). With the beginning of the First Russian Revolution (1905–1907), the Russian leadership, against the background of instability and threats to the integrity of the empire, decided to weaken its Russification policy towards Finland, so they made certain concessions to it. Laws passed during this period were suspended and the Finns were able to elect their Parliament (Eduskunta) by universal suffrage. After a few years, however, Nicholas II decided to resume an offensive on Finnish autonomy, which was the beginning of the second stage of Russification (1908–1917), which was less active than the previous and almost felt after the outbreak of World War I. These events showed that the Finns were able to fight back in the struggle for their national rights and

autonomous status, the program of Russification was not implemented, and the unity and identity of the Finnish society was strengthened. It is because of this unity and dedication to the common cause that the Finns will subsequently be able to gain independence and build their own independent state after the collapse of the Russian Empire in 1917.

Key words: *Russification, autonomy, empire, Grand Duchy of Finland, passive resistance.*

Постановка проблеми. Після 1809 р. Фінляндія увійшла до складу Російської імперії, отримавши статус автономного Великого князівства Фінляндського із власною адміністрацією та власною конституцією. Попри тривале перебування у складі імперії, Фінляндія не асимілювалась, натомість її самостійність тільки зростала, завдяки лояльному ставленню фінського політичного керівництва до російської адміністрації. Так, фіни мали свій сейм, валюту, залізницю, а також окреме військо. Проте зростання фінського національного руху у другій половині XIX ст. підштовхнуло російське керівництво до ведення політики русифікації щодо Фінляндії, спрямованої на її поступову інтеграцію до складу імперії. Актуальність цієї статті полягає у тому, що конкретна тема залишається недостатньо вивченою у вітчизняній історіографії, а значить потребує детальнішого розгляду.

Аналіз досліджень. Проблемі вивчення політики русифікації у Великому князівстві Фінляндському присвячено чимало зарубіжних статей та монографій. Найбільш плідною у цьому напрямку є робота фінських істориків, зокрема Генріка Мейнандера (Мейнандер, 2009) та Осмо Юсілли (Юсілла та ін., 2002), які у своїх монографіях по історії Фінляндії на належному рівні розкрили сутність програми русифікації та її історичне значення. Крім цього, окремими питаннями досліджуваної тематики займалися такі фінські дослідники як А. Куяла (Kujala, 1997), Р. Мерівірта, Л. Койвунен та Т. Сярка (Merivirta et al., 2021). Важливим джерелом для вивчення зазначеного періоду є мемуарні спогади маршала К. Г. Маннергейма (Маннергейм, 2020), який був очевидцем подій і відіграв важливу роль у політичному житті країни. Публікації по темі русифікації Фінляндії також містяться у сучасній польській історіографії, зокрема праці Я. Сухоплеса (Suchoples, 2022) та Р. Желіховського (Zelichowski, 2019). Як зазначалося вище, у вітчизняній історіографії конкретна тематика залишається малодослідженою. Серед українських дослідників вивченням цієї теми займалися Д. Ковальов (Ковальов, 2012, 2016) та О. Казакевич (Казакевич, 2017).

Мета статті – висвітлити програму русифікації Фінляндії як складової частини загальної національної політики Російської імперії та визначити її роль у фінському націоґенезі.

Виклад основного матеріалу. У фінській історіографії хронологічний проміжок від 1899 до 1917 рр. називають періодом насильницької русифікації. Насамперед вона була націлена на поступову ліквідацію автономії Фінляндії, а також на її інтеграцію до складу Російської імперії як однієї із чисельних провінцій. Однак майбутній розвиток подій покаже, що царському режиму не тільки не вдасться це втілити, але й, навпаки, насильна русифікація спричинить піднесення національної свідомості серед фінів (Мейнандер, 2009: 120–121). Особливістю цього процесу у Великому князівстві Фінляндському стало те, що втілювався він виключно в адміністративно-правовій сфері, при цьому майже не зачіпаючи фінської культури та освіти (Ковальов, Ковальов, 2016: 87). Адміністративна русифікація стосувалася тільки політичних структур і політичних еліт, тоді як культурна або етнічна русифікація стосувалася національних меншин в цілому (Kujala, 1997).

Загалом можна виділити чотири основні причини, які спонукали російське керівництво до проведеної політики русифікації на території Фінляндії: 1) піднесення фінського націоналізму, яке могло спричинити загрозу прояву сепаратизму; 2) наростання фінсько-російської торгівельної конкуренції; 3) побоювання того, що Німеччина може використати Фінляндію як плацдарм для майбутнього вторгнення; 4) прагнення залучити фінів до зміцнення обороноздатності імперії через службу в російській армії (Zelichowski, 2019: 61).

Формально першим актом русифікації можна вважати прийняття у 1890 р. так званого «поштового маніфесту», який підпорядкував фінське поштово-телеграфне відомство Міністерству внутрішніх справ Російської імперії (Мейнандер, 2009: 121). У серпні 1891 р. було прийнято постанову «Про деякі зміни порядку правочинності й заміщення посад у вищих урядових установах Великого князівства Фінляндського», за яким провідні посади в органах управління могли займати особи, які добре володіли і спілкувалися російською мовою (Казакевич, 2017: 127).

Однак повноцінно русифікаційна політика у Фінляндії проявилася уже за царювання Миколи II (1894–1917), який негативно ставився до фінів і намагався остаточно інтегрувати їхню автономну провінцію до загальноімперської системи управління. Для втілення цього задуму

передбачалося: відокремити загальнодержавне і місцеве законодавство; ліквідувати фінське військо і запровадити загальну військову повинність; надати особливі повноваження фінському генерал-губернатору, а також зміцнити роль російської мови на офіційному рівні (Мейнандер, 2009: 121).

Новим генерал-губернатором Великого князівства Фінляндського у 1898 р. був призначений Микола Бобриков (1898–1904), з ім'ям якого пов'язане активне впровадження програми русифікації. Ця програма містила наступні положення: інтеграція фінської армії до загальноімперської; русифікація або скасування посади державного секретаря; кодифікація місцевого законодавства і розробка нових процедур для переходу Фінляндії під юрисдикцію імперського законодавства; утвердження російської мови у фінському сенаті, адміністрації та закладах освіти; усунення правових бар'єрів, які перешкождали росіянам займати керівні посади; посилення контролю над фінськими навчальними закладами; створення офіційної російської преси; перегляд регламенту посади генерал-губернатора та посилення контролю над фінською пресою тощо (Huxley, 1990: 144).

У лютому 1899 р. було видано маніфест, який, по суті, підпорядкував Фінляндію загальноімперському законодавству. Цей указ значною мірою обмежував конституційну систему і зрівнював правовий статус Великого князівства Фінляндського зі статусом решти російських провінцій. Міське законодавство у політичних питаннях відтепер перебувало під контролем російської адміністрації. Для того, щоб полегшити процес злиття фінського законодавства із загальнодержавним було створено спеціальні комітети, зокрема комітет по систематизації законів Великого князівства Фінляндського і комітет по реформуванню фінської адміністрації (Ковальов, 2012: 164).

Однією із цілей ухвалення Лютневого маніфесту стала спроба обмежити політичне значення фінського сейму, тому проти нього різко виступила більшість представників місцевих партій. Вони обурювалися тим, що Микола II, прийнявши подібний документ, порушив положення фінської конституції, яка гарантувала непорушність місцевого законодавства. Політична еліта Фінляндії вирішила скористатися народною підтримкою і розпочала збір підписів під масовою петицією до царя, яка висловлювала незадоволення щодо укладеного маніфесту. Проте жодного результату ця акція не принесла, оскільки Микола II не захотів навіть прийняти цю петицію (Мейнандер, 2009: 121–122).

Наступним актом русифікації Фінляндії стало прийняття закону про військовий обов'язок у 1901 році. За ним фінське військо мали розпустити, натомість впроваджувалась загальна військова служба для всіх громадян-фінів призовного віку протягом п'яти років. Ця постанова спричинила масове незадоволення фінського населення, що вилилося у акції протесту. Так, під час призовної кампанії навесні 1902 р. до пунктів збору прибуло менше половини призовників (42%) (Huxley, 1990: 238). Такий пасивний опір фінів приніс свої плоди, оскільки згодом російське військове керівництво визнало фінів ненадійними і звільнило їх від військової служби, натомість Фінляндія мала сплачувати імперському уряду грошове відшкодування (Zelichowski, 2019: 60).

У подальшому темпи реалізації русифікаційної програми у Фінляндії тільки прискорювалися, наприклад було ліквідовано Фінський кадетський корпус, російська мова стала офіційною у фінському діловодстві (1900), генерал-губернатор отримав розширені повноваження (1903). Проте це не зламало дух фінів, які ще з більшим ентузіазмом вдалися до більш рішучих дій (Мейнандер, 2009: 122). Фінська дослідниця Ю.Осмо пише з цього приводу: «Найбільш яскравою формою пасивного опору [Авт. – фінів] була відмова від військової служби, а формою активного опору – вбивство у 1904 р. генерал-губернатора Бобрикова та співпраця із російськими революціонерами. [...] Реакцією на дії царського уряду стала також широка просвітницька діяльність серед населення. [...] В таких умовах фінляндський націоналізм набув виразного легального, конституційного характеру [...]» (Юсілла та ін., 2002: 95–96).

Маніфест та подальші репресивні заходи значною мірою об'єднали фінський народ, який розглядав русифікацію як наступ на їхні національні привілеї, які були надані Олександром I у 1809 р. і закріплені Олександром II у 1863 р. Нова імперська політика призвела до суспільних заворушень та політичного насилля, які домінували на політичній арені Фінляндії аж до відновлення привілеїв Великого князівства Фінляндського як окремого конституційного утворення згідно з імператорським маніфестом Миколи II від 4 листопада 1905 року (Merivirta et al., 2021: 19).

Події Першої російської революції 1905–1907 рр., яка також охопила й Велике князівство, спонукали царське керівництво до пом'якшення русифікаційних заходів. З метою стабілізації ситуації в країні щодо Фінляндії було здійснено наступні поступки: дію Лютневого маніфесту та закону про військову повинність

було призупинено; скасовано деякі постанови, прийняті від 1899 р.; мовний маніфест 1900 року втратив свою чинність; відновлено дію фінської конституції. Крім цього, у 1906 р. сейм було замінено однопалатним парламентом (Едускунта), який обирався на основі загального виборчого права (Фінляндія стала першою європейською країною, в якій виборчі права отримали жінки). Так завершився перший період русифікації Великого князівства Фінляндського (1899–1905) (Мейнандер, 2009: 122).

І. Бочковський у своїй праці «Фінляндія та фінляндське питання» (1916) дає наступну характеристику наслідкам революційних подій: «Ніодна російська «окраїна», ніодин з численних російських народів, навіть самих Москалів не виймаючи, не здобув стільки від революції, що Фінляндія, з котрої дійсно, як в якійсь казці, протягом одної ночі спали кайдани неволі. Про неї справді можна сказати, що ввечері ще йшла спати поневолена, а рано прокинулася вільною. Вільною, як ніколи передтим. Бо революція дала їй більше, ніж що вона коли небудь мала» (Бочковський, 1916: 89).

А ось яку оцінку цим подіям дає відомий фінський політичний діяч К. Г. Маннергейм у своїх «Мемуарах»: «У Фінляндії також подули вітри змін. Російська революція дала нашій країні перепочинок у боротьбі проти національного гноблення, яке на зламі століть проявилось у вигляді незаконної військової повинності, русифікації всіх відомств та в інших агресивних діях. Варто згадати також ліквідацію власних збройних сил у Фінляндії. Імператор – Великий князь Фінляндський, – буваючи у важкому становищі, скасував частину ненависних русифікаційних рішень, а фінське суспільство одержало змогу провести необхідні реформи, здійсненню яких досі перешкоджав російський уряд. Найважливішою із цих реформ було відновлення представницької системи [...]» (Маннергейм, 2020: 49–50).

Попри певне пом'якшення, Микола II постійно обмежував законодавчий процес у Фінляндії, оскільки він досі міг розпускати фінський парламент, скасовувати місцеві закони чи просувати власні інтереси через прийняття нових постанов. У 1908 р. було прийнято указ про зміну порядку представлення справ, за яким до компетенції імперської Ради міністрів переходив розгляд не тільки правових, але й адміністративних справ Фінляндії (Мейнандер, 2009: 123). Можна вважати, що це стало початком другого періоду русифікації (1908–1917). У 1909 р. представники фінської партійної еліти вийшли зі складу сенату, чим скористався царський режим, замінивши

їх фінськими офіцерами, які проходили службу в російському війську і були лояльними до імперії. Новий сенат отримав назву «адміральського» або «шабельного», а офіційною мовою у ньому стала російська (Юсілла та ін., 2002: 116).

У 1910 р. було прийнято черговий указ Миколи II, за яким всі законопроекти, які стосувалися Великого князівства Фінляндського, були передані під контроль Державної Думи і Державної Ради. Також за цією постановою фінський парламент повинен був вибрати чотирьох представників до Думи і двох – до Державної Ради, а також узгодити сферу впливу загальноімперських законів (військові справи, засади управління, статус російської мови та російських громадян). Згодом новий закон про рівноправ'я (1912) зрівняв права російських підданих на території Фінляндії із правами фінських громадян, що в подальшому призвело до засилля російських чиновників у місцевих органах управління. У 1914 р. царський режим підготував т.зв. «широку програму русифікації», яку, на щастя, не вдалося реалізувати, оскільки почалася Перша світова війна (Мейнандер, 2009: 123–124).

Така політика царського уряду щодо Фінляндії призвела до появи антиросійських настроїв у багатьох колах фінського суспільства з одночасним посиленням пронимецьких тенденцій. Цей процес особливо помітний серед патріотично налаштованої молоді, серед якої ідея політичного активізму, тобто активної боротьби за збереження і розширення фінської автономії або навіть за здобуття повної незалежності, стала дуже популярною вже після початку війни (Suchoples, 2022: 16).

На початку грудня 1914 р. фінський генерал-губернатор Франц Альберт Зейн (1909–1917) отримав листа від російської Ради міністрів, в якому його поінформували про те, що місцева адміністрація повинна уникати будь-яких дій, які могли б посилити негативне ставлення Швеції до Російської імперії та спонукати її до укладення союзу з Німеччиною. Якщо спробувати розглянути ставлення царського уряду до Фінляндії у період 1914–1917 рр., то можна помітити, що інструкції, надані Зейну наприкінці 1914 року залишались незмінними аж до розпаду імперії. Фінляндія була єдиною частиною країни, де не було запроваджено військову чи трудову повинність. Більш м'яка російська політика не змінювалась навіть у 1915 р., коли стало відомо про відправлення фінських добровольців на військовий вишкіл до Німеччини без дозволу царського уряду. Отже, протягом Першої світової війни фінське питання втратило своє попереднє значення у внутрішній

політиці Російської імперії, більш важливим пріоритетом стало запобігання шведсько-німецькому зближенню (Kujala, 1997).

Висновки. Таким чином, наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. керівництво Російської імперії намагалось поступово перетворити Фінляндію в одну зі своїх провінцій, втілюючи основні пункти програми русифікації. Проявлялася вона насамперед в адміністративно-правовій сфері, не торкаючись освіти та культури. Умовно період русифікації Фінляндії можна поділити на два етапи – 1899–1905 і 1908–1917 рр. Перший етап відзначився найбільш активними і жорсткими русифікаційними заходами, тоді як

другий характеризувався певним ослабленням та поступовою втратою інтересу російського керівництва до фінського питання у зв'язку із подіями Першої світової війни. У відповідь фіни намагались не вдаватись до радикальних екстремістських дій (за винятком вбивства генерал-губернатора М. Бобрікова у 1904 р.), надаючи перевагу тактиці пасивного опору (мітинги, страйки, петиції тощо). Результатом політики русифікації стало поглиблення кризи фінсько-російських відносин, а також зростання національної свідомості фінського населення, яке все більше єдналося з метою зберегти власні права та власну ідентичність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бочковський І. Фінляндія та фінляндське питання. Відень: Накладом Союзу Визволення України, 1916. 104 с.
2. Казакевич О. Політика Російської імперії щодо мов корінних народів Центральної та Північної Європи (XIX – початок XX століття). *Європейські історичні студії* [Електронний журнал]. 2017. № 8. С. 125–146.
3. Ковальов Д., Ковальов П. Повстання ідентичності. Дніпропетровськ: Баланс-Клуб, 2016. 304 с.
4. Ковальов Д. В. Русифікація Фінляндії в 1899–1907 рр. *Каразинські читання (історичні науки). Тези доповідей 65-ої міжнародної наукової конференції, 20 квітня 2012 р.* Харків, 2012. С. 163–164.
5. Маннергейм К. Г. Мемуари. Том 1. [Переклад з фін. Н. Довжок, О. Ярешко]. Львів: «Астролябія», 2020. 688 с.
6. Мейнандер Г. Історія Фінляндії: лінії, структури, переломні моменти. [Переклала зі швед. Н. Іванчук]. Львів: Піраміда, 2009. 216 с.
7. Юсілла О., Гентіля С., Неваківі Ю. Від Великого Князівства до сучасної держави: політична історія Фінляндії від 1809 р. [Переклад з фін. М. Гаутала, В. Пилипенко]. К.: Унісерв, 2002. 407 с.
8. Huxley, S. D. *Constitutionalist Insurgency in Finland: Finnish “Passive Resistance” against Russification as a Case of Nonmilitary Struggle in the European Resistance Tradition.* Helsinki: Suomen historiallinen seura, 1990. 284 p.
9. Kujala, A. *The Russian Government and the Finnish Question, 1905–1917.* SRC Winter Symposium (30 stycznia – 1 lutego 1997). *Socio-Cultural Dimensions of the Changes in the Slavic-Eurasian World.* URL: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/sympo/Proceed97/Kujala.html> (дата звернення: 26.09.2023).
10. Merivirta, R., Koivunen, L., Särkkä, T. *Finns in the Colonial World. Finnish Colonial Encounters: From Anti-Imperialism to Cultural Colonialism and Complicity.* Palgrave Macmillan, 2021. pp. 1–38.
11. Suchoples, J. “In the Shadow of the Eastern Neighbour. Finland in the Security Policy of Russia and the Soviet Union from Peter the Great to Contemporary Times”. *Studia Europejskie – Studies in European Affairs*, Vol. 26, Issue 4, 2022. pp. 9–38.
12. Zelichowski, R. *Poles and Finns under Russian rule.* *Studies in Political and Historical Geography*, Vol. 8, 2019. pp. 47–76.

REFERENCES

1. Bochkovskiy I. (1916). *Finliandiia ta finliandske pytannie.* [Finland and the Finnish question] Viden: Nakladom Souiza Vyzvolennia Ukrainy. 104 s. [in Ukrainian].
2. Kazakevych O. (2017). *Polityka Rosiiskoi imperii shchodo mov korinnykh narodiv Tsentralnoi ta Pivnichnoi Yevropy (XIX – pochatok XX stolittia).* [Policy of the Russian Empire towards the native peoples' languages in Central and Northern Europe (19 – early 20th centuries)] *Yevropeyski istorychni studii* [Elektronnyi zhurnal]. № 8. S. 125–146. [in Ukrainian].
3. Kovalov D., Kovalov P. (2016). *Povstannia identychnosti.* [The rise of identity] Dnipropetrovsk: Balans-Klub. 304 s. [in Ukrainian].
4. Kovalov D. V. (2012). *Rusyfikatsiia Finliandii v 1899–1907 rr.* [Russification of Finland in 1899–1907] *Karazynski chytannia (istorychni nauky). Tezy dopovidei 65-oi mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, 20 kvitnia 2012 r.* Kharkiv. S. 163–164. [in Ukrainian].
5. Mannerheim K. G. (2020). *Memuary. Tom 1.* [Memoirs. Volume 1] [Pereklad z fin. N. Dovzhok, O. Yareshko]. Lviv: «Astrolabiia». 688 s. [in Ukrainian].
6. Meinander H. (2009). *Istoriia Finliandii: linii, struktury, perelomni momenty.* [History of Finland: lines, structures, turning points] [Pereklala zi shved. N. Ivanychuk]. Lviv: Piramida. 216 s. [in Ukrainian].
7. Yusilla O., Hentilia S., Nevakivi Yu. (2002). *Vid Velykoho Kniazivstva do suchasnoi derzhavy: politychna istoriia Finliandii vid 1809 r.* [From the Grand Duchy to the modern state: a political history of Finland from 1809] [Pereklad z fin. M. Hautala, V. Pylypenko]. K.: Uniserv. 407 s. [in Ukrainian].
8. Huxley, S. D. (1990). *Constitutionalist Insurgency in Finland: Finnish “Passive Resistance” against Russification as a Case of Nonmilitary Struggle in the European Resistance Tradition.* Helsinki: Suomen historiallinen seura. 284 p.

9. Kujala, A. (1997) The Russian Government and the Finnish Question, 1905–1917. SRC Winter Symposium (30 January – 1 February 1997). Socio-Cultural Dimensions of the Changes in the Slavic-Eurasian World. URL: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/sympo/Proceed97/Kujala.html> (data zvernennia: 26.09.2023).

10. Merivirta, R., Koivunen, L., Särkkä, T. (2021). Finns in the Colonial World. Finnish Colonial Encounters: From Anti-Imperialism to Cultural Colonialism and Complicity. Palgrave Macmillan. pp. 1–38.

11. Suchoples, J. (2022). “In the Shadow of the Eastern Neighbour. Finland in the Security Policy of Russia and the Soviet Union from Peter the Great to Contemporary Times”. *Studia Europejskie – Studies in European Affairs*, Vol. 26, Issue 4. pp. 9–38.

12. Zelichowski, R. (2019). Poles and Finns under Russian rule. *Studies in Political and Historical Geography*, Vol. 8. pp. 47–76.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 766:76.02+159.92:942+37.01

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-10>

Олександра БАБКІНА,
orcid.org/0000-0002-7039-4418
студентка I курсу магістратури
Інституту архітектури та дизайну
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) *babkina_o@ukr.net*

Майя БАБКІНА,
orcid.org/0000-0002-6403-2226
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Інституту гуманітарних і соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) *babkina_m@ukr.net*

ІЛЮСТРАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ГРАФІЧНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ ТА ВПЛИВУ НА ЕМОЦІЙНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті досліджено ілюстрацію як засіб графічного відображення психоемоційного стану людини та її вплив на емоційне виховання особистості.

Проаналізовано наукові дослідження й публікації, у яких розглянуто вплив ілюстративних матеріалів на людину у книжкових виданнях, різновиди функціонального навантаження ілюстрації, важливість використання у книжковому виданні художніх прийомів (метафори) та знакових систем, які впливають на емоційно-чуттєву сферу, сучасні підходи у створенні книжкових ілюстрацій, проблеми техніки та стилю, необхідність застосування образотворчого мистецтва в навчальному процесі для активізації творчого розвитку та гармонізації емоційної поведінки учнів.

Зазначено, що ілюстрація виконує певні функції: образне висвітлення авторської концепції, інформаційне підсилення та естетичне збагачення текстового наповнення, вплив на сприйняття твору, передача емоційної атмосфери, здатність впливати на емоції людини. Виявлено, що ілюстрація здатна сприяти самопізнанню, рефлексії та виражати емоції людей. Вона спонукає до усвідомлення власних переживань, емоцій та цінностей.

Акцентовано, що значний вплив на психоемоційний стан людини, на її образно-асоціативне мислення мають знакові системи в ілюстрації. Художній образ формується через сукупність певних ознак, таких як колір, розмір, лінія, форма, динаміка, міміка, жести тощо.

З'ясовано, що ілюстрація здатна виявляти психологічну підтримку. Для передачі емоційних станів, психологічної підтримки, терапії, впливу на свідомість людини в ілюстраціях використовують різні художні засоби, прийоми та методи, зокрема символи, метафори, методи арт терапії тощо.

Доведено, що ілюстрація здатна краще, ніж вербальний компонент, наочно навчати дитину розпізнавати свої емоції та керувати ними, впливати на емоційний розвиток особистості, формувати її світосприйняття, мотивувати, а отже вона є важливим елементом у навчально-виховному процесі.

Ключові слова: ілюстрація, психоемоційні стани, емоційне виховання особистості, символіка, метафора, знакові системи, кольоросприйняття.

Oleksandra BABKINA,
orcid.org/0000-0002-7039-4418
student of the 1st year of the master's degree
Institute of Architecture and Design of the Lviv
Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) babkina_o@ukr.net

Maiya BABKINA,
orcid.org/0000-0002-6403-2226
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Foreign Languages Department
Institute of Humanities and Social Sciences of the Lviv
Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) babkina_m@ukr.net

ILLUSTRATION AS A MEANS OF GRAPHIC REPRESENTATION OF A PERSON'S PSYCHO-EMOTIONAL STATE AND INFLUENCE ON THE EMOTIONAL EDUCATION OF THE INDIVIDUAL

The article examines illustration as a means of graphic representation of the psycho-emotional state of a person and its influence on the emotional education of the individual.

The article analyses scientific studies and publications that consider the impact of illustrative materials on a person in book publications, types of functional load of illustration, the importance of using artistic techniques (metaphors) and sign systems in book publications that affect the emotional and sensory sphere, modern approaches to creating book illustrations, problems of technique and style, the need to use fine arts in the educational process to enhance creative development and harmonise students' emotional behaviour.

It is noted that illustration performs certain functions: figurative coverage of the author's concept, information enhancement and aesthetic enrichment of the textual content, influence on the perception of the work, conveying the emotional atmosphere, and the ability to influence human emotions. It has been found that illustration is able to promote self-knowledge, reflection and express people's emotions. It encourages people to become aware of their own experiences, emotions and values.

It is emphasised that sign systems in illustration have a significant impact on the psycho-emotional state of a person, on his/her figurative and associative thinking. An artistic image is formed through a combination of certain features, such as colour, size, line, shape, dynamics, facial expressions, gestures, etc.

It has been found that illustration can provide psychological support. Various artistic means, techniques and methods are used in illustrations to convey emotional states, influence human consciousness, provide psychological support, and provide therapy, including symbols, metaphors, art therapy methods, etc.

It is proved that illustration can better than the verbal component visually teach a child to recognise and manage their emotions, influence the emotional development of the individual, shape their worldview, and motivate them, and therefore it is an important element in the educational process.

Key words: illustration, psycho-emotional states, emotional education of the individual, symbolism, metaphor, sign systems, colour perception.

Постановка проблеми. У сучасному світі суспільство переживає глобальні зміни, складний період, пов'язаний з екологічними, політичними, соціокультурними, економічними проблемами, стрімким інформаційно-технологічним розвитком, що в свою чергу відбивається на психоемоційних станах людей. Загострення психіки проявляється у зміні свідомості та поведінці суспільства, продукує почуття невизначеності, емоційне вигоряння. Сьогодні стає особливо актуальним процес усвідомлення власних переживань, емоцій та цінностей через мистецтво. Ілюстрація як мистецький витвір, засіб художнього вираження почуттів здатна інформаційно та емоційно впливати на людину, сприяти самопізнанню, рефлексії, емоційному вихованню особистості.

Аналіз досліджень. Поняття ілюстрації, її роль у дитячих виданнях окреслюють К. Муко-сієнко, О. Гальчинська, О. Кравченко (2023). Різновиди функціонального навантаження ілюстрації висвітлюють Б. Бабкіна та О. Бабкіна (2021). Вплив ілюстративних матеріалів на реципієнтів у книжкових виданнях досліджують Д. Вечерова та Т. Фокіна (2023). Роль мистецтва у розвитку особистості та його вплив на моральні почуття розглядає І. Цілінко (2019). Необхідність застосування образотворчого мистецтва у навчальному процесі для активізації творчого розвитку та гармонізації емоційної поведінки учнів окреслює І. Демченко (2002). Вплив книжкової графіки на розвиток особистості дошкільників висвітлює А. Микуліна, Х. Тороні (2018). Роль функцій, важ-

ливість використання художніх прийомів (зокрема метафори) у книжковому виданні, які впливають на емоційно-чуттєву сферу, розглядає в своїх наукових працях О. Руденко (2022). Сучасні підходи у створенні книжкових ілюстрацій, проблеми техніки та стилю окреслює О. Мельник (2015). Важливість використання знакових систем вираження емоцій, які передані за допомогою художнього образу, художньо-естетичні особливості в дитячій книжковій ілюстрації висвітлює М. Токар (2018).

Мета статті – висвітлити поняття ілюстрації як засобу графічного відображення психоемоційного стану людини та дослідити її здатність впливати на емоційне виховання особистості.

Виклад основного матеріалу. Мистецтво є духовною складовою культури людства, одним із чинників, що стимулює емоційний розвиток особистості, активізує психіку, спонукає вдосконалювати навколишній та внутрішній світи. Відчуття, емоційні переживання та осмислення, які виникають при сприйнятті творів мистецтва через механізми емпатії, відчуження, ідентифікації, катарсису, почуття, впливають на поведінку особистості (Цілінко, 2019). Застосування мистецтва в навчальному процесі гармонізує емоційну та логічну діяльність учнів, розвиває їх творчий потенціал (Демченко, 2002).

Поняття ілюстрації та її функції. Термін «ілюстрація» походить від латинського слова «illustro» – «висвітлювати», інтелектуальне та духовне просвітлення. Ілюстрація передає емоційну атмосферу, візуалізує героїв та об'єктів твору (Мукосієнко, Гальчинська, Кравченко, 2023). Як вид образотворчого мистецтва ілюстрація є невід'ємним елементом висвітлення авторської концепції, оформлення та образного доповнення текстового повідомлення, що зацікавлює та сприяє кращому розумінню його змісту.

Ілюстрація здатна впливати на психоемоційний стан, сприяти розширенню світогляду, формувати уяву, підсилювати емоційне сприйняття, дозволяти наочними образами глибше відчувати зміст. Досліджено, що зорове сприйняття інформації відбувається швидше і безпосередньо заноситься в довгострокову пам'ять без проміжного перетворення в поняття. Тому ілюстративний матеріал має здатність ефективніше впливати на емоційний стан читача. Одним із ключових завдань ілюстратора є візуалізувати образи та ідеї для глибшого розуміння та легшого сприйняття художньо-вербальної інформації (Мельник, 2015).

Від типу та жанру вербального тексту залежить функціональне навантаження ілюстративного матеріалу. Розглядають різні функції ілюстрацій:

- атрактивну (спрямовану на візуальне сприйняття вербального тексту);
- естетичну (впливає на художнє сприйняття вербального тексту та формує естетичні смаки, уяву, відчуття кольору, форми, пропорції тощо);
- емоційну (впливає на емоційний стан, викликає різні почуття);
- інформаційну (передає змістову насиченість і сприйняття вербального та ілюстративного матеріалу як єдине ціле);
- когнітивну та навчально-виховну (впливає на здатність сприймати, переробляти інформацію, формує моральні якості, норми поведінки);
- соціально-комунікативну (формує комунікативні навички, вміння взаємодіяти в соціальному середовищі (Бабкіна, Бабкіна, 2021)).

За результатами проведеного опитування Д. Вечерової та Т. Фокіної, найважливішою функцією ілюстрації є відображення емоційної атмосфери твору та поглиблення у сюжет (2023). Ілюстративний матеріал розвиває образно-асоціативне мислення та виховує культуру особистості (Мукосієнко, Гальчинська, Кравченко, 2023).

Образотворче мистецтво є важливим аспектом формування особистості дитини. Першими вчителями, вихователями, наставниками для дитини, окрім батьків, є ілюстратор та автор дитячої книги. Ілюстративний матеріал – це педагогічний ресурс, що виражає ідеї переконливіше ніж слово. Ілюстрація розвиває уяву та образне мислення у дітей, допомагає осмислити світ та моральні цінності, формує почуття естетики й художній смак (Микуліна, Тороні, 2018).

Для кращого сприйняття ілюстрація повинна відповідати певним вимогам:

- візуально доповнювати та підсилювати зміст тексту;
- зберігати стилістичну відповідність;
- мати пропорційну гармонію відносно тексту;
- мати захоплюючий, привабливий вигляд, бути цікавою, деталізованою та доступною у сприйнятті;
- висвітлювати авторську концепцію;
- враховувати вікові особливості цільової аудиторії;
- емоційно впливати, викликати емоційну реакцію.

Художні засоби, домінуючі образи, знакові системи вираження психоемоційних станів людини та емоційне виховання в дизайні ілюстрації. Психоемоційний стан людини виражається за допомогою знакових систем та художніх образів. Однією з властивостей художнього образу є чуттєвість та емоційність – вираження

почуттів, позитивних чи негативних ставлень людини до певного зображення. Художні образи як форма мислення поділяються на символічні та алегоричні, трагічні та комічні, позитивні та негативні, головні та другорядні, що впливає на емоційне сприйняття твору за допомогою органів чуття, через які передається ідея, пізнається значення. Для висвітлення певного психоемоційного стану художній образ в ілюстрації повинен проектуватись через комплекс ознак (колір, розмір, форма, динаміка, міміка, жести тощо).

Знакові системи в мистецтві надають емоційного забарвлення, складаються з образних компонентів, що спонукає сприймати твір через асоціації та зорові уявлення. Їх класифікують на прості (однорідні), складні (різних видів), природні (міміка, жести), умовні (символічні), прямі (безпосереднє посилання на предмет), опосередковані (позначення через інші знаки), тематичні (передача певної інформації), атематичні (передача будь-якої інформації), перехресні (однакові знаки в середині перехресних систем), самотні (не пересікаються з іншими) тощо. Знакові системи також сприймаються через колір та форму.

Ілюстрація є засобом художнього вираження психоемоційного стану персонажа. За допомогою ілюстрації можна передати різноманітні емоції (радість, кохання, гнів, смуток тощо) і складніші психологічні стани (тривогу, апатію, депресію тощо), які не завжди можна описати вербально. Ілюстратор використовує різноманітні техніки та стилі для передачі психоемоційного стану героя й розкриття сюжетної лінії, що дозволяє читачеві глибше сприймати зміст. На сприйняття ілюстрації мають вплив форма, стиль, композиція та зокрема колір. За допомогою кольору можна формувати певний настрій: меланхолію й таємничість, жвавість та енергію тощо. Ілюстратор передає глибше психоемоційний стан персонажа, застосовуючи колірну гаму:

– яскраві кольори та лінії з чіткими контурами та повітряною композицією – для передачі енергії, руху, жвавості, легкості, радості тощо;

– глибокі темні тони, холодні відтінки з нечіткими розмитими контурами (що викликає дискомфорт у читача) – для передачі депресії, тривоги;

– світлі та теплі кольори – для передачі спокою та щастя;

– жовто-червоні відтінки – для відчуття неспокою, схвильованості;

– синьо-сірі відтінки – для відчуття спокою.

Не менш важливий вплив на психоемоційний стан має форма ілюстрації. Щоб передати відчуття надійності, захищеності, безпеки слід використовувати закруглені форми зі згладженими кутами. Застосування гострих кутів, буде передавати відчуття тривоги та агресії.

Передаючи емоційний стан і впливаючи на свідомість людини, ілюстратор застосовує символи та метафори, звертає увагу на деталі. Прикладом є артбук Павла Макова «Фонтан виснаження. AcquaAlta» (рис. 1). У нотатнику зарисовано «Історію фонтана» та рисунок «Фонтана виснаження», структуру, що складається з декількох рівнів, де розміщені воронки, через які протікає вода і поступово зникає, рухаючись згори донизу. Як зазначає художник, фонтан став символом виснаження у світі на всіх рівнях (ресурсному, фізичному, психологічному, матеріальному), а також творчим, моральним і фізичним вигоранням. В умовах війни метафора виснаження отримала фізичне значення, оскільки люди відчувають переживання, страх, отримують фізичні та моральні травми. Натомість, почуття страху, злості, відчаю, смутку, любові, вдячності, згуртованості, жаги до життя – наповнюють та омивають, як вода лійки.

Ілюстратор Сергій Майдуков передав метафоричний образ міста в артбуці про Київ (рис. 2). Автор висвітлив історію Києва, визначні пам'ятки, місця, монументи, архітектуру, інтер'єри на

Рис. 1. Павло Маков, артбук «Фонтан виснаження. AcquaAlta»
(URL: <https://chytomo.com/fontan-vysnashennia-vydannia-ne-pro-vodu/>
(Дата звернення: 06.03.2023))

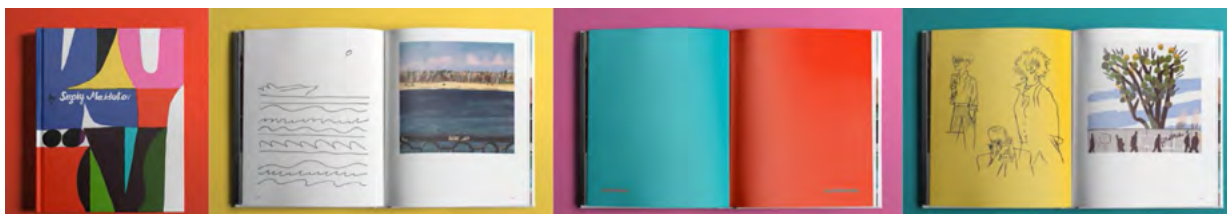

Рис. 2. Сергій Майдуков, артбук «Київ» (URL: <https://www.buro247.ua/culture/books/sergiy-maidukov-presents-book-about-kyiv.html>) (Дата звернення: 06.03.2023))

50 кольорових, чорно-білих ілюстраціях та нарисах, створених у період 2018–2021 років. Майдуков як головний герой розкриває свої почуття до міста, яке стало згодом йому рідним, відчуває його поспіх, передає настрій вулиць, химерну красу повсякдення. Свої емоції, враження від життя міста та почуття до нього автор передає за допомогою широкої колірної гами, графіки та

різноманітних форм. Артбук «Київ» не створено як путівник, а як мовби розібрана мозаїка, яку читач повинен зібрати.

Олег Шупляк через символи метафорично висвітлює різні емоційні стани українців, зокрема через символи української хаги, рушника, лелек тощо зображає метафору добробуту, сімейності, любові до рідного краю (рис. 3).

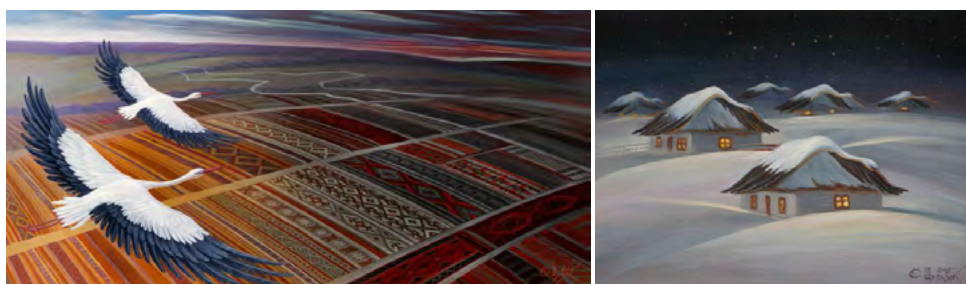

Рис. 3. Олег Шупляк, роботи:

1. Летять додому лелеки, 2022. (URL: <https://milart.ucf.in.ua/pictures/letyat-dodomu-leleky/>)
2. Рідні домівки, 2015. (URL: <https://shupliak.art/uk/gallery/hidden-images/native-homes>) (Дата звернення: 04.04.2023))

Ілюстрація є важливою частиною дитячої книги, що дозволяє за допомогою візуальних образів глибше зрозуміти вербальний текст, передати емоційний стан персонажів. У дитячій книжковій ілюстрації головним акцентом є поєднання деталей із зображенням та емоцією, що стає для читача формуванням моральних настанов, які передані за допомогою художнього образу (Токар,

2018). Для кращого сприйняття психоемоційного стану героїв у дитячому виданні, необхідно дотримуватись авторського стилю, що базується на формах, лініях, колірній гамі.

Цікаве розкриття різноманітних емоцій продемонстровано в книжковому виданні польського дитячого письменника Гжегожа Касдепке «Велика книга почуттів» (рис. 4). За допомогою колірної

Рис. 4. Гжегож Касдепке та ілюстратор Марчин Півоварські, «Велика книга почуттів» (URL: <https://bigl.ua/p1727856433-velika-kniga-pochuttiv>) (Дата звернення: 13.03.2023))

гами й особливого авторського стилю ілюстратор Марчин Півоварські передає різні емоційні стани: сором, образу, радість, смуток, любов, ненависть, чесність, повагу, страх, сміливість тощо. Веселі малюнки в яскравих відтінках навчають сприймати свої та чужі емоції, почуття. У цьому книжковому виданні, яке призначене для молодшого читача, подано поєднання вербального й візуального тексту для вираження психоемоційного стану персонажів.

Різноманітні емоції та почуття передаються ілюстраторкою і практикуючим софрологом Шін Орелі Ш'єн Шо в серії книг для дітей «Емоції Гастона»: «Я шаленію», «Я сумую», «Я боюся», «Я радію» (рис. 5), щоб допомогти юному читачеві пізнати себе, вміти долати страхи, керувати своїми емоціями й навчитися гармонізувати своє життя.

Разом з головним персонажем Гастоном, маленьким єдинорогом, читач переживає різні емоційні стани (як позитивні, так і негативні), вчиться боротися зі страхами. Барвиста грива маленького єдинорога змінює відтінки залежно від його емоційного стану. Через забарвлення гриви головного персонажа ілюстраторка передає своє бачення емоцій: у жовтий колір грива забарвлюється, коли персонаж відчуває радість, у рожевий, коли ревнує, у червоний, коли сердиться, у фіолетовий, коли соромиться, у зелений, коли боїться, у синій, коли сумує, у блакитний, коли ображається. Різні емоційні стани персонажа підсилюються явищами погоди: коли він почуває себе чудово – веселка; коли добре – яскраве сонце; непогано – сонце за хмаринкою; коли кепсько – сіра хмара і дощ; жахливо – чорна хмара з блискавкою.

Рис. 5. Шін Орелі Ш'єн Шо, серія книг для дітей «Емоції Гастона»: «Я шаленію», «Я радію», «Я боюся», «Я сумую» (URL: <https://starylev.com.ua/emociyi-gastona-ya-radiyu> (Дата звернення: 13.03.2023))

У книзі Сусанни Ісерн та ілюстраторки Моніки Карретеро «Емоціємір інспектора Дила» (рис. 6) емоційні стани передаються через образи кумедних персонажів, які мають ім'я, форму, колір, дію, міміку. Наприклад, Веселунка, персонаж яскраво жовтого забарвлення, вбраний у червону спідничку, з квітами в руках, у динамічному русі, з усмішкою, передає емоцію радості. Інший персонаж, Понурик, має сіре забарвлення, з опущеною головою, в нерухомому стані, з хустинкою зі сльозами, з похмурою мімікою, передає смуток.

Ілюстрація може бути підтримкою та мотивацією, певним стимулом пошуку світла в темряві. Зокрема в артбуці Elsa Mora «Light in the Shadows»

(рис. 7), доповнюючи мотивуючі вирази, повідомлення для читача, ілюстратор візуально висвітлює різні емоції, мотивацію та підтримку у внутрішніх переживаннях людей.

У книзі британської ілюстраторки дитячих видань Меріон Дюшар «Боб. Художник» висвітлюються комплекси та переживання головного героя через свої відмінності. Засмучений персонаж Боб має комплекси, проте згодом стає художником, відкриває себе і виявляє, що фізична характеристика, з якої інші глузують, не має жодного значення, коли він знайшов те, що його захоплює. Ця книга про творчість вчить любити, приймати та відкривати себе. В ілюстра-

Рис. 6. Сусанна Ісерн, ілюстраторка Моніка Каррето, «Емоціємір інспектора Дила» (URL: <https://starylev.com.ua/emociyemir-inspektora-dyla-rozpoznayuvumiryuy-ta-keruy-svoiyumu-emociyatu> (Дата звернення: 10.04.2023))

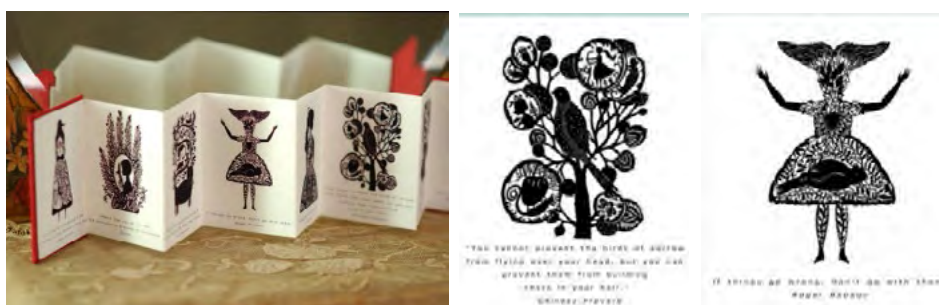

Рис. 7. Elsa Mora, «Light in the Shadows» (URL: <https://elsita.typepad.com/miniatureartistsbooks/2011/09/light-in-the-shadows.html> (Дата звернення: 10.04.2023))

Рис. 8. Меріон Дюшар, «Боб. Художник» (URL: <https://www.mariondeuchars.com/bob-the-artist> (Дата звернення: 27.03.2023))

ціях застосовуються знаки яскравих кольорів та експресивні форми, жести, які виражають емоцію натхнення. Динаміка образів та типографіки мотивує та закликає боротись з внутрішніми переживаннями (рис. 8).

Художниця Ольга Гайдамака, у книзі авторки Зоряни Живки «Півник», 2022, використовує метод казкотерапії (один із видів арт терапії), особливістю якого є метафоричне вираження через казку сильних емоцій від травматичних подій, що приносить певне полегшення (рис. 9). Книга висвітлює перетворення курчатка у півника та козака як незламність і мужність українців, необ-

хідність у визволенні України. У колірній гамі переважають шоколадний колір та відтінок слонової кістки. Таке поєднання є класичним і психологічно приємним для сприйняття, додає гармонійності проекту. Також присутній рубіновий колір як символ материнства. Оригінальною є подача персонажів, їх особливості форми. Ольга Гайдамака деформує пропорції, зокрема на руках та головних уборах, зображуючи їх масивніше відносно загальних пропорцій. Як зазначає авторка, таким чином вона передає спокій та велич. Книжкове видання виконує терапевтичну функцію, надає віру і силу в боротьбі за перемогу.

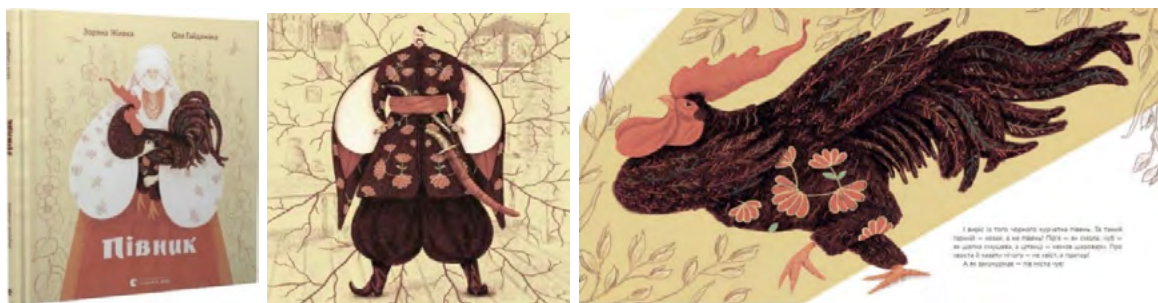

Рис. 9. Ольга Гайдамака, ілюстрації до книги Зоряни Живки «Півник», про козака-воїна, який вивів з облоги місто у період війни 2022 р. (URL: <https://starylev.com.ua/blogs/hudoznytsya-olya-gaydamaka-pro-knyzku-zoryany-zyvky-pivnyk>) (Дата звернення: 04.04.2023)

Таким чином, ілюстрація як засіб графічного відображення психоемоційного стану людини здатна впливати на емоційний розвиток особистості, що формує її світосприйняття та є важливим аспектом взаємодії в соціальному середовищі.

Висновки. Аналіз наукових досліджень та ілюстрацій дають підстави для формування висновків:

1. Мистецтво є одним із чинників, що впливає на емоційний розвиток особистості, спонукає вдосконалювати її внутрішній світ.

2. Ілюстрація як засіб графічного відображення психоемоційних станів людини виконує певні функції: образне висвітлення авторської концепції, інформаційне підсилення та естетичне збагачення текстового наповнення, вплив на сприйняття твору, передача емоційної атмосфери, здатність впливати на емоції людини.

3. Знакові системи є засобами вираження емоцій у ілюстрації. Тому художній образ формується через сукупність певних ознак, таких як колір,

розмір, лінія, форма, динаміка, міміка, жести тощо. Використання знакових систем у ілюстрації сприяє розвитку образно-асоціативного мислення.

4. Для передачі емоційних станів, впливу на свідомість людини, психологічної підтримки, терапії в ілюстраціях використовують різні художні засоби, прийоми та методи, зокрема символи, метафори, методи арт терапії, казкотерапії тощо.

5. Ілюстрація здатна виявляти психологічну підтримку, мотивувати. Вона спонукає до усвідомлення власних переживань, емоцій і цінностей, сприяє самопізнанню, рефлексії, а отже впливає на емоційне збагачення та виховання особистості.

6. Проаналізовані аналоги дитячих книжкових видань свідчать, що ілюстрація здатна краще, ніж вербальний компонент, наочно навчати дитину розпізнавати свої емоції та керувати ними, емоційно виховувати та гармонізувати своє життя, а отже вона є важливим елементом у навчально-виховному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабкіна Б. І., Бабкіна О. І. (2021). Функції графічної інтерпретації колискових пісень. International scientific and practical conference «Cultural studies and art: European development direction»: conference proceedings, July 16–17, 2021. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». С. 161–164.

2. Вечерова Д., Фокіна Т. (2023). Вплив ілюстративного оформлення художніх видань на реципієнтів. Сучасна гуманітарна наука в інтерпретації молодих дослідників (до 200-річчя К. Ушинського): збірник доповідей учасників всеукраїнської студентсько-учнівської науково-практичної он-лайн конференції. Київ: НУБІП України. С. 33–35.

3. Демченко І. (2002). Вплив образотворчого мистецтва на творчий розвиток учнів початкових класів. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*: зб. наук. праць УДПУ ім. Павла Тичини. К.: Наук. світ, (2). С. 99–104.
4. Мельник О. (2015). Комп'ютерна графіка у сучасній книжковій ілюстрації: проблеми техніки та стилю. *Наукові записки. Серія мистецтвознавство*. № 1. С. 157–161.
5. Микуліна А., Тороні Х. (2018). Вплив книжкової графіки на розвиток особистості дошкільників. *Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів*. Збірник тез доповідей за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної конференції. 17–18 травня 2018. Мукачево. С. 137–138.
6. Мукосянко К., Гальчинська О., Кравченко О. (2023). Роль та особливості ілюстрації у дитячих виданнях. In The 5th International scientific and practical conference "Science and technology: problems, prospects and innovations". CPN Publishing Group, February 16–18, 2023. Osaka, Japan. P. 239.
7. Руденко О. (2022). Книга як інтегруючий феномен мистецтва. *Народознавчі зошити*. № 4 (166). С. 918–927.
8. Токар М. (2018). Художньо-естетичні особливості дитячої книжкової ілюстрації. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Вип. № 35. С. 220–233.
9. Цілінко І. (2019). Вплив мистецтва на моральні почуття особистості. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. Вип. 9. С. 135–143.

REFERENCES

1. Babkina B. I., Babkina O. I. (2021). Funktsiyi hrafichnoyi interpretatsiyi kolyskovykh pisen'. [Functions of graphic interpretation of lullabies] International scientific and practical conference «Cultural studies and art: European development direction»: conference proceedings, July 16–17, 2021. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». 161–164. [in Ukrainian].
2. Večerova D., Fokina T. (2023). Vplyv ilyustratyvnoho oformlennya khudozhnikh vydan'na retsypiyentiv. [The influence of illustrative design of art publications on recipients]. *Suchasna humanitarna nauka v interpretatsiyi molodykh doslidnykiv (do 200-richchya K. Ushyns'koho): zbirnyk dopovidey uchasnykiv vseukrayinskoyi studentsko-uchnivskoyi naukovo-praktychnoyi on-layn konferentsiyi*. Kyiv: NUBIP Ukrainy. – Modern humanitarian science in the interpretation of young researchers (to the 200th anniversary of K. Ushynskiy): a collection of reports of the participants of the all-Ukrainian student-apprentice scientific and practical online conference. Kyiv: NUBIP of Ukraine. 33–35. [in Ukrainian].
3. Demchenko I. (2002). Vplyv obrazotvorchoho mystetstva na tvorchy rozvytok uchniv pochatkovykh klasiv. [The influence of visual arts on the creative development of elementary school students]. *Psykhologo-pedahohichni problemy sil's'koyi shkoly: zb. nauk. prats' UDPU im. Pavla Tychny. K.: Nauk. svit, (2).* – Psychological-pedagogical problems of the rural school: coll. of science works of UDPU named after Pavlo Tychna. K.: Science. world, (2). 99–104. [in Ukrainian].
4. Melnyk O. (2015). Kompyuterna hrafika u suchasniy knyzhkoviy ilyustratsiyi: problemy tekhniky ta stylyu. [Computer graphics in modern book illustration: problems of technique and style]. *Naukovi zapysky. Seriya mystetstvoznavstvo*. № 1. – Scientific notes. Series of Art History. № 1. 157–161. [in Ukrainian].
5. Mykulina A., Toroni H. (2018). Vplyv knyzhkovoyi hrafiky na rozvytok osobystosti doshkil'nykiv. [The influence of book graphics on the personality development of preschoolers]. *Suchasni tendentsiyi rozvytku nauky i osvity v umovakh pohlyblennya yevrointehratsiynykh protsesiv. Zbirnyk tez dopovidey za materialamy II Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi*. 17–18 travnya 2018. Mukachevo. – Modern trends in the development of science and education in the context of deepening European integration processes. A collection of abstracts of reports based on the materials of the II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. May 17–18, 2018. Mukachevo. 137–138. [in Ukrainian].
6. Mukosienko K., Galchynska O., Kravchenko O. (2023). Rol' ta osoblyvosti ilyustratsiyi u dytyachykh vydannyakh. [The role and features of illustration in children's publications]. In The 5th International scientific and practical conference "Science and technology: problems, prospects and innovations". CPN Publishing Group, February 16–18, 2023. Osaka, Japan. 239. [in Ukrainian].
7. Rudenko O. (2022). Knyha yak intehruyuchy fenomen mystetstva. [The book as an integrating phenomenon of art]. *Narodознавчі зошити*. № 4 (166). – Ethnological notebooks. No. 4 (166). 918–927. [in Ukrainian].
8. Tokar M. (2018). Khudozhno-estetychni osoblyvosti dytyachoyi knyzhkovoyi ilyustratsiyi. [Artistic and aesthetic features of children's book illustration]. *Visnyk Lvivskoyi natsionalnoyi akademiyi mystetstv*. Vyp. № 35. – Bulletin of the Lviv National Academy of Arts. Vol. No. 35. 220–233. [in Ukrainian].
9. Tsylinko I. (2019). Vplyv mystetstva na moralni pochuttya osobystosti. [The influence of art on the moral feelings of an individual]. *Mizhnarodnyy naukovyy forum: sotsiologiya, psykhologiya, pedahohika, menedzhment*. Vyp. 9. – International scientific forum: sociology, psychology, pedagogy, management. Vol. 9. 135–143. [in Ukrainian].

УДК 659.126:159.937.51:[004.738.5:339]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-11>

Олена ВАСИЛЬЄВА,
orcid.org/0000-0002-9275-0591
кандидат технічних наук,
доцент кафедри мультимедійного дизайну
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) *vasileva.os@knutd.edu.ua*

Анна ШИМКО,
orcid.org/0009-0007-6737-8218
магістр кафедри мультимедійного дизайну
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) *vasya130902@gmail.com*

Оксана ПАСЬКО,
orcid.org/0000-0002-0729-5521
кандидат педагогічних наук,
декан факультету дизайну
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) *pasko.om@knutd.edu.ua*

ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТІ ДИЗАЙН-ПРОЕКТУВАННЯ ПРОТОТИПІВ МОБІЛЬНИХ ДОДАТКІВ ДЛЯ ПОШУКУ ТА ПРОПОНУВАННЯ МУЗИЧНИХ ПОСЛУГ

Стаття присвячена дослідженню особливостей дизайн-проектування мобільних додатків та їх прототипів для пошуку та пропонування музичних послуг. Аналіз літературних джерел присвячених темі дизайн-проектування мобільних додатків різних призначень, та їх адаптації для певних категорій споживачів показав, що науковці однозначно приходять до висновку, що ключову роль у визначенні структури та дизайну додатку є його призначення та вимоги користувачів до нього. Відомо, що на маркетплейсі України представлені додатки з різноманітних послуг, таких як: доставки їжі, замовлення товарів онлайн, соціальні мережі, розважальні та медіа- платформи тощо. Однак деякі напрями у сферах послуг, що існують закордоном, у нашій країні ще не розвинені або взагалі відсутні. Один з таких напрямів – додатки для пошуку та пропонування музичних послуг. Аналіз маркетплейсу країн Західної Європи показав, що додатки даного призначення достатньо поширені та використовуювані. Проведено дослідження сучасних додатків та платформ країн Західної Європи для пошуку та пропозицій музичних послуг для заходів. Методологічною основою даного дослідження стали методи візуально-аналітичного аналізу об'єктів дослідження, систематизація інформації про їх функціонал, його переваги та недоліки. Результати дослідження показали, що серед основного функціоналу досліджених додатків та платформ визначено наступне: функція «мої фаворити»; функція «створити обліковий запис»; функція «фільтрація за ознаками»; функція «текстовий супроводжуючий опис та візуалізація»; короткий посібник з використання сайту. За результатами досліджень визначено та описано типові недоліки функціоналу додатків такі як невраховані базові правила проектування UX, не функціонуючі відео та аудіо плеєри, відсутність ціни за виступ, відсутність анімації на деяких кнопках, відсутність фільтрів тощо. На основі висновків з проведених досліджень запропоновано поетапні рекомендації щодо проектування прототипів додатків даного призначення, що були опробовані при розробці високоточного прототипу мобільного додатку для пошуку та пропонування музичних послуг. Результати розробки представлені у статті.

Ключові слова: дизайн-проектування, мобільний додаток, функціонал додатків, розробка прототипів.

Olena VASYLIEVA,*orcid.org/0000-0002-9275-0591**Candidate of Technical Sciences,**Associate Professor at the Department of Multimedia Design**Kyiv National University of Technologies and Design**(Kiev, Ukraine) vasileva.os@knutd.edu.ua***Anna SHYMKO,***orcid.org/0009-0007-6737-8218**Master student at the Department of Multimedia Design**Kyiv National University of Technologies and Design***Oksana PASKO,***orcid.org/0000-0002-0729-5521**Candidate of Pedagogical Sciences,**Dean of the Faculty of Design**Kyiv National University of Technologies and Design**(Kiev, Ukraine) pasko.om@knutd.edu.ua*

DETERMINING THE FEATURE OF DESIGNING PROTOTYPES OF MOBILE APPLICATIONS FOR SEARCHING AND OFFERING MUSIC SERVICES

The article is devoted to the study of the design features of mobile applications for finding and offering music services and their prototypes. The analysis of literary sources devoted to the topic of designing mobile applications for various purposes and their adaptation for certain categories of consumers showed that scientists clearly come to the conclusion that the key role in determining the structure and design of the application is its purpose and user requirements for it. It is known that the marketplace of Ukraine presents applications for various services, such as: food delivery, ordering goods online, social networks, entertainment and media platforms, etc. However, some directions in the spheres of services that exist abroad are not yet developed in our country or do not exist at all. One of these areas is applications for finding and offering music services. However, the analysis of the marketplace of the countries of Western Europe showed that the applications of this purpose are quite common and used. A study of modern applications and platforms of Western European countries for finding and offering music services for events was conducted. The methodological basis of this research was the methods of visual-analytical analysis of research objects, systematization of information about their functionality, its advantages and disadvantages. The results of the study showed that among the main functionality of the studied applications and platforms, the following were identified: the «my favorites» function; «create an account» function; «filtering by characteristics» function; «text accompanying description and visualization» function; a short guide to using the site. Based on the results of research, typical shortcomings of application functionality are defined and described, such as: disregarded basic rules of UX design, non-functioning video and audio players, lack of price per performance, lack of animation on some buttons, lack of filters, etc. Based on the conclusions of the conducted research, step-by-step recommendations for the design of application prototypes for this purpose are proposed, which were tested during the development of a high-precision prototype of a mobile application for searching and offering music services. The results of the development are presented in the article.

Key words: *design, mobile application, application functionality, prototype development.*

Постановка проблеми. У сучасному світі мобільні гаджети стали невід'ємною частиною нашої буденності. За останнє десятиліття смартфони стали універсальним засобом для комунікації та набули здатності вміщувати в собі велику кількість різноманітних функцій, які допомагають людям покращити якість свого життя. Зі зростаючою кількістю користувачів смартфонів також зросла необхідність розробки якісних та універсальних мобільних додатків різного призначення для користувачів з різними потребами. На сучасному маркетплейсі України представлено багато додатків з доставки їжі, замовленню товарів онлайн, соціальних мереж, розважальних та медіа- платформ тощо. Однак, додатки деяких

напрямів у сфері послуг не представлені на сучасному он-лайн ринку України, хоча у багатьох країнах Західної Європи вони є поширеними та затребуваними. Один з таких напрямів – додатки для пошуку та пропонування музичних послуг. У зв'язку з цим, доцільним є дослідження особливостей дизайн-проекування зазначеного продукту, визначення його основного функціоналу та недоліків у роботі з користувачами для подальшої розробки проектних рекомендацій.

Аналіз досліджень. Проблема проектування веб-сайтів, мобільних додатків та пов'язані з цим питання є актуальними на сьогодні. Багато вчених у сфері дизайну досліджують питання пов'язані з проектуванням додатків різного призначення,

дизайну інтерфейсів та їх функціоналу. Питання присвячені дослідженню функціоналу додатків різних призначень та їх проектних особливостей розглядалися у роботі (Xiuquan Qiao et al., 2019: 658). Автори представили результати досліджень особливостей проектування мобільних додатків з доповненою реальністю та їх впровадження. У статті зазначено про важливість застосування мобільних додатків у різних сферах діяльності людини, що є невід'ємною частиною сьогодення.

Питання особливостей проектування UI/UX для додатків різного напрямку розглядали у роботах (Angelina K. et al., 2022: 70) та (Sandesara M. et al., 2022: 40). Робота (Angelina K. et al., 2022: 70) присвячена проектуванню бізнес додатків, в першу чергу дизайну інтерфейсу та його вдосконаленню. В роботі науковці зосереджені на питанні розуміння характеристик споживача, на якого орієнтовано додаток, та тестування прототипу. В статті автори зазначають важливість розуміння потреб та характеристик споживачів при розробці як візуальної складової додатку, так і функціоналу та зв'язків. Автори (Sandesara M. et al., 2022: 40) присвятили свою роботу систематизації факторів UI та UX, які визначають інтерфейс мобільного додатку.

У роботі (Матвеева Н. О., Мохов К. В., 2023: 34) розглядалися технічні особливості проектування додатків для генерації шаблонів резюме для користувачів та способи їх реалізації. Визначено, що важливим для реалізації функціонування такої системи є виконання дій, що враховують логіку роботи додатку, розробку бази даних для зберігання інформації, розробку дизайну інтерфейсу для різних браузерів та багаторівневого доступу до веб додатків. Автори рекомендують приєднання соціальних мереж до профілю у додатку та розширене встановлення контакту з людиною через веб-додаток.

Проблема адаптивного дизайну сьогодні є важливою, а її проблематика розглядається сьогодні як актуальна. У роботі (Al-Razgan Met et al., 2021) досліджується проблематика адаптивного дизайну для людей з вадами зору. Автори на основі аналізу літературних джерел, які присвячені цій темі, визначили основні актуальні сьогодні напрямки в дослідженнях та дизайні: доступність, повсякденні дії, допоміжні пристрої, навігація, компонування екрану та аудіо інструкції.

Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що в сучасній науковій і періодичній літературі визначається значна кількість тем пов'язаних з проектуванням додатків орієнтованих на пропонування послуг та адаптацію їх

дизайну до потреб певних груп користувачів. Однак на сьогодні відсутні дослідження щодо питань дизайн-проектування додатків для пошуку та пропонування музичних послуг.

Мета статті. Визначити основні характеристики функціоналу сучасних мобільних додатків та сайтів, їх переваги та недоліки. Дослідити сучасний ринок Європи з додатків для пошуку та пропонування музичних послуг. Проаналізувати, визначити та систематизувати основний функціонал зазначених вище додатків та його недоліки. Розробити рекомендації для розробки додатків для пошуку та пропонування музичних послуг та їх прототипів. Результати даних досліджень можуть бути використані для проектування високоточного прототипу мобільного додатку.

Виклад основного матеріалу. Проведені дослідження показали, що у порівнянні з європейським ринком, на українському існує лише декілька додатків та платформ для надання різних послуг через бронювання. Ці додатки не покривають всіх різновидів запитів користувачів. Наявні на сьогодні на ринку України додатки з надання послуг існують лише у найпопулярніших категоріях, таких як: прибирання, ремонт, вантажоперевезення, розклеювання листівок та швидка консультація експертів по певним питанням (як приклад, консультація лікаря). Проведені дослідження ринку послуг показали, що галузь музичального та аніматорського напрямків в Україні розвинута слабо. Зазвичай ведучих, співаків чи аніматорів пропонують компанії по організації святкових заходів. Однак, коли замовник хоче самостійно замовити на заходи живу музику або проконтролювати самостійно організаційний процес та бюджет свята, то він стикається з купою перешкод, які заважають швидко спланувати захід самостійно. Проведені опитування у країнах Західної Європи ірландською компанією Weddingsonline, виявило, що 85% пар, які мають на меті замовити організаційні послуги для власного весілля, часто шукають інформацію лише через інтернет (How Couples Choose their Wedding Venue. *Weddings Online*). Також дослідники зазначають, що у період з 2017–2022 рр. кількість пошукових запитів на тему ведучих, музикантів і церемоніальних залів виросла втричі.

Відомо, що незважаючи на війну та економічний стан в Україні з 2022 року проходить найбільша кількість реєстрацій шлюбів за останні 7 років. Так за першу половину 2022 року було зареєстрували 103903 шлюбів (Іванішин К. 2023). Зрозуміло, що у даних обставинах не всі сьогодні можуть дозволити собі провести дорогу шлюбну

церемонію та/або весілля. Однак проведені дослідження інформаційних джерел показали, що хоча кількість святкувань через агенції знизилась, самі весілля все одно святкують. Опитування весільних агенцій показав, що сьогодні найбільш популярні камерні весілля, де в більшості випадків замовляють музикантів. Враховуючи все вище перераховане, можна зробити висновки, що створення додатку для пошуку та пропонування музичних послуг, який передбачає на першому етапі розробки пошук різножанрових категорій музикантів та бронювання їх на визначену дату може бути затребуваним навіть у сучасних умовах в Україні.

На етапі досліджень було проаналізовано додатки та платформи для пошуку та пропонування музичних послуг Західної Європи. Для цього було проаналізовано функціонал додатків та сайтів компаній «Bands For Hire» (Bands For Hire. *Stamford, UK*), «Book a Street Artist» (Book a Street Artist. *Berlin, DE.*), «Alive Network» (Alive Network. *Staffordshire, UK.*), «Stragend» (Stragend. *Lugano, CH.*), «Gig Salad» (Gig Salad. *Wilmington, NC.*), які надають послуги з пошуку музикальних груп, соло виконавців, ведучих та іншого персоналу на весільні церемонії. Виявлено, що додатки «Bands For Hire» та «Stragend» працюють виключно на внутрішній ринок в своєму регіоні чи країні та надають тільки послуги з пошуку музикантів на весілля. Додатки «Book a Street Artist», «Alive Network», та «Gig Salad» розширили свої можливості та пропонують велику вибірку з різних послуг, а також ведуть блог, в якому висвітлюють проблеми пошуку персоналу та як правильно його обрати. Всі ці веб-сайти об'єднують схожий функціонал і фільтрація по категоріям, але всі вони різні за дизайном, структурою інтерфейсу, кількістю послуг, пошуковими можливостями, тощо.

За результатами дослідження можна виокремити певні характеристики, що є сучасними, актуальними та робочими на сьогодні:

- функція «Мої фаворити», яка дозволяє віділяти виконавців, що найбільше сподобались і варті уваги;
- функція «Створити обліковий запис», в якій клієнт стає повноцінним користувачем системи та завжди може відслідкувати свої дії, зберігати необхідну інформацію для продовження роботи в інший зручний час та не хвилюватись за втрату вже заповнених даних в блоках при бронюванні;
- фільтрація за ціною, категорією, стилем пісень, відстанню від клієнта, відгуками, популярністю, кількістю людей тощо;
- текстовий супроводжуючий опис та якісні фото;

– короткий посібник з використання сайту.

Проведені дослідження показали, що незважаючи на цілком позитивну роботу даних додатків, вони мають недопрацьовані функції:

- невраховані базові правила проектування UX, як приклад користувач не бачить та не може користуватись пошукачем сайту;
- не працює відео та аудіо плеєр;
- для ознайомлення з репертуаром виконавця, потрібно скачувати PDF файл;
- на деяких сайтах відсутня ціна за виступ, і необхідно спочатку бронювати послугу, щоб дізнатись приблизну ціну виступу;
- відсутня анімація (інтерактивність) на деяких кнопках, тому не зрозуміло, вона клікабельна чи ні;
- немає можливості відфільтрувати музикантів за певними позиціями (за відгуками, ціною, тощо).

На сьогодні відомо, що адаптивний дизайн це особливий вид проектування та верстки, завдяки якому на екранах різного розміру сайт або додаток завжди буде відображатися зі всіма можливостями та доповненим функціоналом. Завдяки такому підходу, користувач без проблем може використовувати сайт на комп'ютері, планшеті або телефоні, не втрачаючи важливої інформації. Сьогодні адаптивність веб-ресурсів – це обов'язкова умова для просування та реклами за офіційною заявою Google (Google says disabled people can now use android phones with face gestures. technology for you). Завдяки використанню адаптивного дизайну підвищується конверсія, продажі та видимість в пошукових системах, полегшується управління всім доступним контентом. Також при використанні такого виду проектування дизайнер робить одну версію дизайну для всіх екранів, що безперечно економить багато часу та коштів компаніям. Адаптація та відповідно до неї доступність додатків – це не менш важлива характеристика, яка має бути врахована в кожному сайті та додатку. Проведені дослідження показали, що на даних платформах у більшій кількості відсутні важливі функції, такі як:

- немає перекладу на англійську чи мову сумісного регіону;
- маленькі непомітні кнопки, які потрібно шукати;
- відсутні субтитри для людей з вадами слуху;
- відсутня адаптація для людей з вадами зору.

Об'єднуючими характеристиками всіх проаналізованих додатків є: структурований текст для користувачів; вся інформація викладена логічно та послідовно; присутня окрема сторінка

про історію компанії та послуги, які вона надає; прописані переваги роботи з компаніями та контактна інформація для зв'язку. Ці характеристики є обов'язковими в якісному веб-дизайні, тому їх потрібно перейняти як приклад та додати до власного проекту.

Завдяки проведеному аналізу було розроблено низькоточний та високоточний прототип з урахуванням всіх базових функцій, які необхідні для коректної роботи додатку та будуть доступними для різних категорій людей. Прототипування поєднує в собі повну візуалізацію майбутнього продукту та допомагає отримати зворотній зв'язок від користувачів під час першого тестування. Низькоточний прототип окреслює користувацький сценарій продукту та закладає базу для корисного та зручного функціоналу майбутнього додатку. Прототип з низькою точністю не настільки візуально продуманий та естетичний, як прототип з високою точністю, проте його розробка більш швидка, проста та дешевша. Зазвичай використовують метод 8 хвилин. Дизайнер повинен намалювати на папері маркером 8 блоків першої сторінки додатку за 8 хвилин, таким чином мозок не встигає концентруватись на чомусь одному та швидким темпом знаходить різні інтуїтивно зрозумілі варіанти однієї і тієї самої сторінки. Після спливу часу обираються 5–7 найбільш вдаліших ідей, які або використовуються в поточному проекті, або залишаються на майбутнє для інших цілей (UX Approach & Principles).

Запропонований інтерактивний високоточний прототип складається з декількох клікабельних екранів (сторінок) з переходами між ними, кожен з яких імітує шлях користувача від початкової точки до кінцевої цілі. Його метою є випробувати користувацький сценарій проектного рішення та зібрати відгуки про нього – як від внутрішньої, так і від зовнішньої сторони – перед побудовою кінцевого продукту. Дані прототипи були розроблені у програмі Figma. На рис. 1 представлені три екрани високоточного прототипу, які враховують наведені вище рекомендації.

На рис. 1, а представлено розроблену пропозицію прототипу сторінки реєстрації, що дає змогу користувачу зареєструватись через мобільний додаток, електронну пошту, соціальні мережі або через ім'я користувача та згенерований пароль. На рис. 1, б розкривається кнопка «бургер» з різними можливостями функціоналу додатку, в які включені: короткий посібник з використання додатку, доступ до редагування особистих даних, контактна інформація, відповіді на часті запитання тощо. Доступність всіх можливостей проходить в один-два кліки. На рис. 1, в одразу присутній швидкий пошук та фільтрація товарів, яка проектувалась як важлива частина та розташована у центрі екрану, на видному місці. Це забезпечує можливість користувачу одразу зорієнтуватись на потрібних пропозиціях, які вигідні для нього самого. Варто враховувати також виокремлення на першому плані короткого опису групи, ціну та рей-

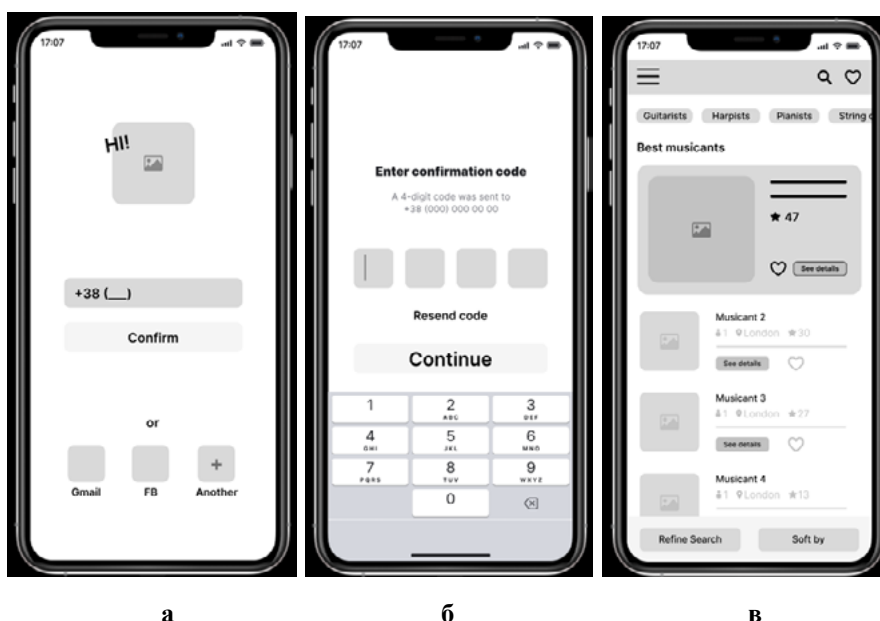

Рис. 1. Екрани інтерактивного високоточного прототипу:
а) сторінка реєстрації; б) сторінка підтвердження номеру телефону;
в) головна сторінка

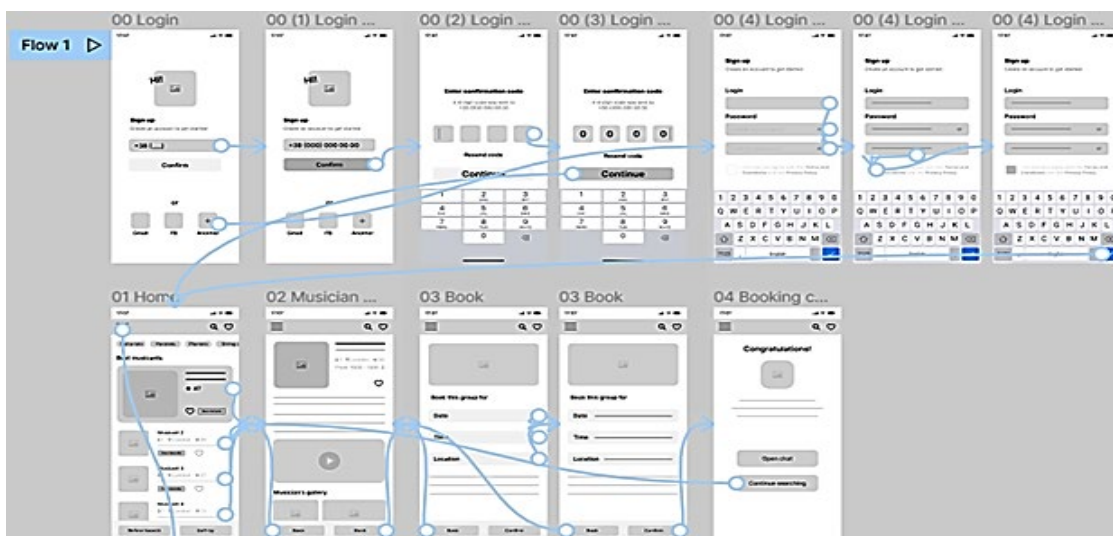

Рис. 2. Відображення зв'язків між екранами створеного інтерактивного прототипу

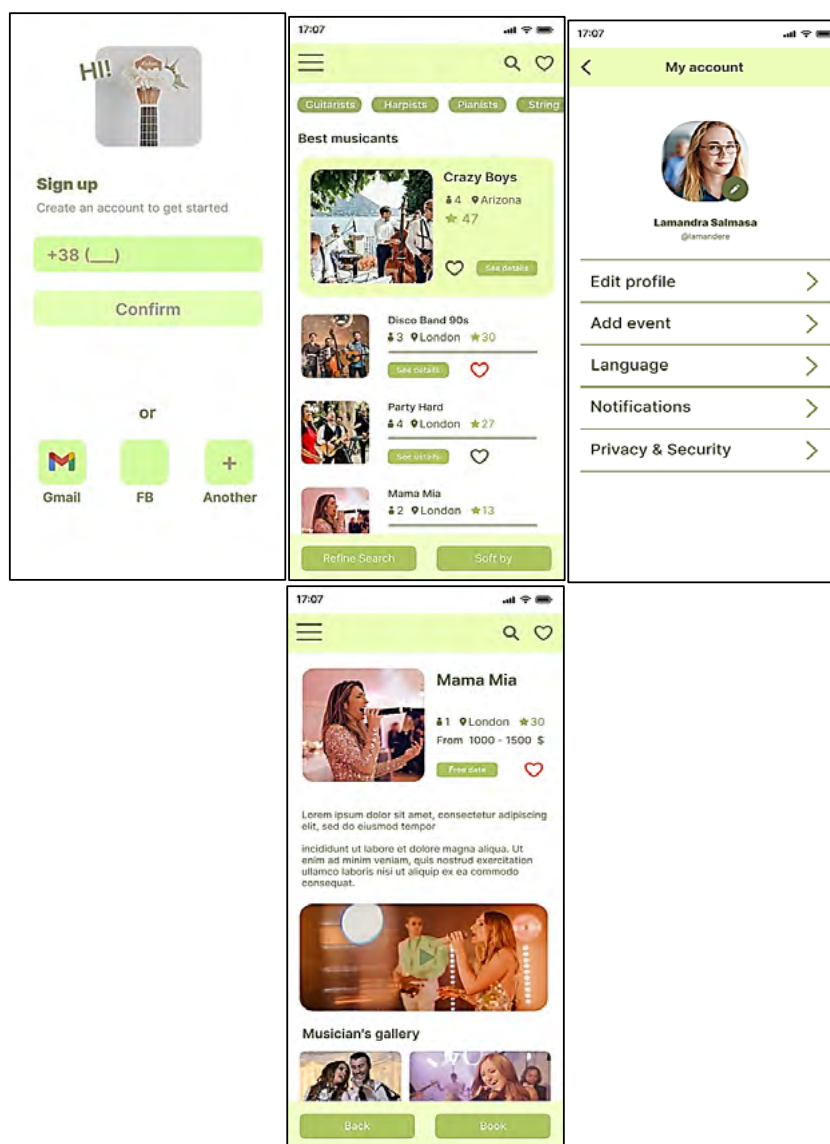

Рис. 3. Колірне рішення дизайну прототипу додатку

тинг за відгуками. Це спрощує сприйняття інформації, не вводить в стрес користувача, коли він хоче швидко ознайомитися з інформацією про музикантів. Окрім візуальної складової в розробці прототипів важливим є розробка зв'язків та переходів. На рис. 2 зображені базові варіанти пересування між розділами, яких достатньо для проведення опитувань та тестування перед фінальним етапом розробки повноцінної версії мобільного додатку.

При проектуванні дизайну прототипів важливим є розробка колірної рішення, графічна розробка елементів, анімування окремих функцій меню та прописування варіанту дизайну для людей з вадами зору. Якщо дизайнер робить ребрендинг на вже існуючій базі корпоративних кольорів, йому слід дотримуватися їх і в додатку, кольорові акценти при цьому робити на деталях, а загальний план додатку залишати нейтральним. Для дизайну прототипу (рис. 3) додатку було обрано білий фон та салатовий відтінок системи Pantone. Ці поєднання кольорів є трендом, що пропонують практикуючі дизайнери. Даний інтерактивний високоточний прототип вже готовий до тестування цільовою аудиторією.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що питання дизайн-про-

ектування мобільних додатків є актуальним та досліджуваним. Проведений аналіз літературних джерел показав, що на сьогодні відсутні дослідження з питань дизайн-проектування додатків для пошуку та пропонування музичних послуг. Аналіз маркетплейсу країн Західної Європи показав, що додатки даного призначення достатньо поширені та використовуються, однак в Україні дані додатки не зустрічаються. Дослідження додатків та платформ країн Західної Європи з пошуку та пропозицій музичних послуг для заходів показали, що додатки даного призначення мають наступний функціонал: функція «мої фаворити»; функція «створити обліковий запис»; функція «фільтрація за ознаками»; функція «текстовий супроводжуючий опис та візуалізація»; короткий посібник з використання сайту. Визначено та описано типові недоліки функціоналу додатків такі як :невраховані базові правила проектування UX, не функціонуючі відео та аудіо плеєри, відсутність ціни за виступ, відсутність анімації на деяких кнопках, відсутність фільтрів тощо. На основі проведених досліджень запропоновано поетапні рекомендації проектування прототипів додатків для пошуку та пропонування музичних послуг, що були опробовані при розробці високоточного прототипу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Матвеева Н. О., Мохов К. В. Використання spring framework для розробки веб-додатків. *Системні технології*. 2023. № 144, С. 34–45. DOI:10.34185/1562-9945-1-144-2023-06.
2. Іванішин К. У яких областях найбільше одружуються й розлучаються: нова статистика. URL: <https://trueua.info/news/ukrainci-pochali-menshe-odruzhuvalis-j-bilshe-rozluchatis-nova-statistika> URL: дата звернення 07.08.2023).
3. Alive Network. Staffordshire, UK. URL: <https://www.alivenetwork.com/> (дата звернення 07.08.2023).
4. Al-Razgan M, Almoaiqel S, Alrajhi N, Alhumeqani A, Alshehri A, Alnefaie B, AlKhamiss R, Rushdi S. Systematic literature review on the usability of mobile applications for visually impaired users. *PeerJ Computer Science*. 2021. Vol. 7. URL: <https://doi.org/10.7717/peerj-cs.771> (дата звернення 25.09.2023).
5. Angelina K., Sutomo E., Nurcahyawati V. Desain UI UX Aplikasi Penjualan dengan Menyelaraskan Kebutuhan Bisnis menggunakan Pendekatan Design Thinking. *TEMATIK* 2022. Vol. 9 (1), P. 70–78. URL: <https://doi.org/10.38204/tematik.v9i1.915> (дата звернення 19.09.2023).
6. Bands For Hire. Stamford, UK. URL: <https://www.bandsforhire.net/> (дата звернення 07.08.2023).
7. Book a Street Artist. Berlin, DE. URL: <https://www.bookastreetartist.com> (дата звернення 07.08.2023).
8. Gig Salad. Wilmington, NC. URL: <https://www.gigsalad.com/> (дата звернення 17.08.2023).
9. Google says disabled people can now use android phones with face gestures. technology for you. URL: <https://www.technologyforyou.org/google-says-disabled-people-can-now-use-android-phones-with-face-gestures/> (дата звернення 24.09.2023).
10. How Couples Choose their Wedding Venue. *Weddings Online*. URL: <https://www.weddingsonline.ie/blog/how-couples-choose-wedding-venue/> (дата звернення 07.08.2023).
11. Sandesara M., Bodkhe U., Tanwar S. Design and experience of mobile applications: a pilot survey. *Mathematics*. 2022. Vol. 10(14), P. 40–47. URL: <https://doi.org/10.3390/math1014238> (дата звернення 21.09.2023).
12. Stragend. Lugano, CH. URL: <https://www.stagend.com/> (дата звернення 06.08.2023).
13. UX Approach & Principles. URL: <https://uxls.org/guide-to-ux/ux-approach-and-principles/> (дата звернення 18.09.2023).
14. Xiuquan Qiao, Pei Ren, Schahram D. Web AR: a promising future for mobile augmented reality – state of the art, challenges, and insights. *Proceedings of the IEEE* 2019. Vol. 107, № 4, P. 651–666. DOI: 10.1109/JPROC.2019.2895105.

REFERENCES

1. Matvieieva N. O., Mokhov K. V. (2023) Vykorystannia spring framework dlia rozrobky veb-dodatviv. [Using spring framework to develop web applications] *Systemni tekhnologii*. № 144. pp. 34–45. DOI:10.34185/1562-9945-1-144-2023-06. [in Ukrainian].
2. Ivanishyn K. (2022) U yakykh oblastiakh naibilshe odruzhuiutsia y rozluchaiutsia: nova statystyka. [In which regions are the most married and divorced: new statistics]. URL: <https://trueua.info/news/ukrainci-pochali-menshe-odruzhuvatis-j-bilshe-rozluchatis-nova-statistika>. [in Ukrainian].
3. Alive Network. Staffordshire, UK. URL: <https://www.alivenetwork.com>.
4. Al-Razgan M, Almoaiqel S, Alrajhi N, Alhumegani A, Alshehri A, Alnefaie B, AlKhamiss R, Rushdi S. (2021). Systematic literature review on the usability of mobile applications for visually impaired users. *PeerJ Computer Science*. Vol. 7. URL: <https://doi.org/10.7717/peerj-cs.771>.
5. Angelina K., Sutomo E., Nurcahyawati V. (2022) Desain UI UX Aplikasi Penjualan dengan Menyelaraskan Kebutuhan Bisnis menggunakan Pendekatan Design Thinking. *TEMATIK* Vol. 9 (1), P. 70–78. URL: <https://doi.org/10.38204/tematik.v9i1.915>.
6. Bands For Hire. Stamford, UK. URL: <https://www.bandsforhire.net>.
7. Book a Street Artist. Berlin, DE. URL: <https://www.bookastreetartist.com>.
8. Gig Salad. Wilmington, NC. URL: <https://www.gigsalad.com>.
9. Google says disabled people can now use android phones with face gestures. technology for you. URL: <https://www.technologyforyou.org/google-says-disabled-people-can-now-use-android-phones-with-face-gestures/>.
10. How Couples Choose their Wedding Venue. *Weddings Online*. URL: <https://www.weddingsonline.ie/blog/how-couples-choose-wedding-venue/>
11. Sandesara M., Bodkhe U., Tanwar S. (2022). Design and experience of mobile applications: a pilot survey. *Mathematics*. Vol. 10 (14), pp. 40–47. URL: <https://doi.org/10.3390/math1014238>.
12. Stragend. Lugano, CH. URL: <https://www.stagend.com/>.
13. UX Approach & Principles. URL: <https://uxls.org/guide-to-ux/ux-approach-and-principles/>.
14. Xiuquan Qiao, Pei Ren, Schahram D. (2019) Web AR: a promising future for mobile augmented reality – state of the art, challenges, and insights. *Proceedings of the IEEE*. Vol. 107, № 4, P. 651–666. DOI: 10.1109/JPROC.2019.2895105.

УДК 378.4 (438)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-12>

Оксана ГИСА,

orcid.org/0000-0003-2236-7498

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

(Тернопіль, Україна) *oksana.hysa@gmail.com*

БОГУСЛАВ ШЕФФЕР У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ КРАКІВСЬКОЇ КОМПОЗИТОРСЬКОЇ ШКОЛИ Й ПРЕДСТАВЛЕННЯ ОСНОВ ТЕОРІЇ-ПРАКТИКИ АВАНГАРДУ

У статті охарактеризовано творчу діяльність Богуслава Шеффера – одного із найоригінальніших митців ХХ і ХХІ століття, його називають батьком нової музики в Польщі. Композитор автор 40 п'єс, багатьох публікацій про сучасну музику, а також автор понад 50 музичних композицій, Б. Шеффер також є графічним дизайнером і одним із найбільш часто виконуваних сьогодні драматургів у Польщі. В своїй творчості композитор окрім пошуку нових музично-виразних засобів (гасло авангарду – «знайди свій звук»), спирається на творчість вже академізованих на той час А. Шенберга, А.Веберна, О.Месіана та інших, показових у позиції послідовного а-традиціоналізму на відповідному історичному етапі.

Серед його найбільш значущих композицій слід відмітити: “Scenariusz dla nieistniejącego, ale możliwego aktora instrumentalnego” (1963), “Kwartet dla czterech aktorów” (1966), “Próby” (1989), “Kiedy” (1993) та інші. Ці п'єси були перекладені багатьма мовами та на сценах різних театрів у Лондоні, Парижі, Відні, Римі, Афінах, Мадриді, Боготі, Нью-Йорку, Лос-Анджелесі та Торонто. Одним із перших польських композиторів, він почав займатися електронною музикою.

На сьогодні Богуслав Шеффер є однією із найбільш оригінальних постатей польського музичного життя. Він характеризувався надзвичайно широким творчим діапазоном зацікавленням, як композитора його цікавили експерименти з новими формами, жанрами і стилями.

Методологія дослідження полягає в застосуванні культурно-історичного та індивідуально-творчого явища сучасної музикознавчої персоналістики. Метод феноменального аналізу – для з'ясування сутності творчого феномена універсальних творчих особистостей на прикладі композиторської спадщини Богуслава Шеффера. У праці використаний метод біографістики – у вивченні життєвого шляху творчої особистості Богуслава Шеффера а також метод теоретичного узагальнення (для підбиття підсумків). Наукова новизна роботи полягає у виявленні специфічних рис модерно-авангарду у творчості Богуслава Шеффера.

Ключові слова: універсал-композитор, модерно-авангард, європейська музика, слов'янська культурна традиція, творча особистість.

Оксана HUSA,

orcid.org/0000-0003-2236-7498

Candidate of Arts,

Associate Professor at the Department of Musicology and Methodology of Musical Art

Ternopil National Pedagogical Volodymyr Hnatyuk University

(Ternopil, Ukraine) *oksana.hysa@gmail.com*

BOHUSLAV SCHAEFFER IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE KRAKÓW SCHOOL OF COMPOSERS AND THE PRESENTATION OF THE BASICS OF AVANT-GARDE THEORY AND PRACTICE

The article describes the creative activity of Bohuslav Schaeffer – one of the most original artists of the 20th and 21st centuries, he is called the father of new music in Poland. Composer author of 40 plays, many publications on contemporary music, as well as author of more than 50 musical compositions, B. Schaeffer is also a graphic designer and one of the most frequently performed playwrights in Poland today. In his work, the composer, in addition to searching for new musical and expressive means (the slogan of the avant-garde is "find your sound"), relies on the works of A. Schoenberg, A. Webern, O. Messian and others who were already academicized at the time, and others, demonstrative in the position of a consistent a- traditionalism at the corresponding historical stage.

Among his most significant compositions, it should be noted: “Scenariusz dla nieistniejącego, ale muzkogo aktora instrumentalnego” (1963), “Kwartet dla czterech aktorów”(1966), “Próby” (1989), “Kiedy” (1993) and

others. These plays have been translated into many languages and staged in various theaters in London, Paris, Vienna, Rome, Athens, Madrid, Bogotá, New York, Los Angeles and Toronto. One of the first Polish composers, he started working on electronic music.

Today, Boguslaw Schaeffer is one of the most original figures of Polish musical life. He was characterized by an extremely wide creative range of interests, as a composer he was interested in experiments with new forms, genres and styles.

The method of phenomenal analysis is for elucidating the essence of the creative phenomenon of universal creative personalities on the example of the composer's legacy of Bohuslav Sheffer. The work uses the biographical method – in the study of the life path of the creative personality of Bohuslav Sheffer, as well as the method of theoretical generalization (to sum up the results). The scientific novelty of the work lies in the identification of specific features of the modern avant-garde in the work of Bohuslav Scheffer.

Key words: universal composer, modern avant-garde, European music, Slavic cultural tradition, creative personality.

Постановка проблеми. Слов'янська музична культура XIX–XX ст. виділяє багатий фактаж із національними розгалуженнями у мистецтві, що мають свої неповторні особливості прояву. Багато національних музичних шкіл перебували у різних взаємодіях, що перетиналися, розмежовуючись на якомусь історичному етапі й контактуючи один з одним на іншому. Так, польські композитори і виконавці становили до Першої світової війни впливовий прошарок музичних сил в Україні й були безпосередньо пов'язані з нею, серед них П. Коханський, В. Малішевський, Е. Млинарський, І. Падеревський, К. Шимановський, Б. Шеффер і багато інших. Одночасно українські композитори, виконавці та музикознавці – І. Белза, М. Завадський, Б. Лятошинський, Б. Яворський та інші – формувалися у зіставленні з польською культурною традицією.

Не треба забувати, що у XIX і на початку XX ст. Львівська консерваторія була навчальним закладом, орієнтованим на Відень, а з 1918 р. – на Варшаву, що першим ректором Одеської консерваторії був етнічний поляк В. Малішевський, згодом визнаний великим польським композитором. Однак внесок В. Малішевського суттєвий в культуру європейського Сходу й особливо Одеси як частини України: саме тут композитор написав свої основні твори, проявив себе вмілим організатором музичного життя, отримав широке визнання. Репресії більшовицької влади змусили В. Малішевського з сім'єю в 1921 р. виїхати у Польщу, яка тоді заявила про свій статус як Друга Річ Посполита, захопивши під свою владу Західну Україну і прийнявши до себе значну кількість антирадянської еміграції зі Сходу, передусім з Наддніпрянської України.

У XX ст. в Польщі відбувся стрімкий розвиток напрямів національної музики, запроваджено фестиваль «Варшавська осінь», Конкурс піаністів імені Ф. Шопена та інші музично-культурні акції, що зробило країну одним з провідних центрів тогочасного музичного життя в Європі. І це незважаючи на те, що на початку XX ст. польська

музична культура переживала кризу: вік романтизму минув, а його високий національний символ – шопенізм – ставав певною мірою стильовим анахронізмом. Поворот відбувся у зв'язку із діяльністю «Молодої Польщі» на чолі із З. Носковським, який писав краков'яки на протигагу мазуркам романтичної доби, і творчою діяльністю К. Шимановського, уродженого та вихованого в Україні і прийнятого й високо оціненого одеським мистецьким осередком набагато раніше, ніж у Польщі (Гиса, 2022: 22).

Також очевидними оглядами на зв'язок з українською культурою відрізнялася «краков'янська» гілка польського музичного мистецтва, яка зберігала панславістські устремління на контактність західного і східного слов'янського світу. Звідси впливає знакова значимість подій у музиці Польщі другої половини XX ст. для світового і вітчизняного мистецтва, оскільки польський авангард поєднував показники мистецьких досягнень планетарного рівня, які відповідно мають суттєвий стосунок до української традиції (Гиса, 2022: 22).

Злет краківської традиції – післявоєнна Польща, яка в особах Б. Шеффера і К. Пендерського здобула світове визнання, причому у виявленнях принципового пограниччя – європейські Захід і Схід – як науково-творча, так і композиторська позиція вказаних митців. Саме на хвилі проягеллонських настроїв вибудувалися творчі здобутки Л. Роговського як теоретика індо-перського тла ладового мислення в музиці слов'ян, а також композиторські відкриття А. Пануфніка, якого старопольська, тобто ягеллонська, традиція надихала на програмні та образно-тематичні здобутки, в центрі яких опинився «Ягеллонський триптих», написаний у 1966 році до 1000-ліття Польської держави і хрещення Польщі (Bolesławska, 2001: 268).

Аналіз досліджень і публікацій. Протягом останнього часу дослідники які зверталися до проблем музики авангарду XX століття та його польських виходів: Д. Андросова (Андросова, 2011: 124), О. Козаренко (Козаренко, 2001: 36), О. Маркова (Маркова, 2010: 128), В. Гузеєва (Гузе-

ева, 1997: 24) та ін. Істотними є праці провідних польських музикознавців присвяченні творчості композитора: Грабовського Артура (Grabowski, 2017: 289), Ходор Ядвіги (Hodor, 2007: 66–77), Карасінської Марти (Karasińska, 2002: 268), Корської Йоанни (Korska, 1994: 53–76), Мікоса Марека (Mikos, 1993: 38–49) й інші.

Однак ця проблема недостатньо вивчена в українському та зарубіжному музикознавстві і потребує більш глибокого осмислення.

Мета статті – виявлення специфічних рис модерна-авангарду в творчості Б. Шеффера як співвідносною із загальнослов'янськими тенденціями музичної культури ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. На жаль, мало відомою у вітчизняному і навіть у польському музикознавстві є постать композитора, теоретика, режисера, педагога, фортепіанного виконавця та музичного критика Б. Шеффера, творчість якого малодосліджена.

Богуслав Шеффер народився 6 червня 1929 року у Львові. Вивчав музикологію в професора Здіслава Яхімецького в Ягеллонському університеті, написав дипломну роботу про Вітольда Лютославського (1953) та вивчав композицію у Державній вищій школі музики в Кракові у професора А. Малявського, завершив навчання в 1953 році.

З 1954 до 1958 року працював на кафедрі історії та теорії музики Ягеллонського університету, а також в університетах Зальцбурга, Мідельбурга та в Нью-Йорку. У 1970 році отримав звання доктора наук (Hodor, 2007: 66).

У науковому доробку талановитого композитора, режисера та музиколога є багато оглядових праць з проблем сучасної музики: “Almanach polskich kompozytorów współczesnych: oraz rzut oka na ich twórczość” (Schaeffer, 1956: 131), “Mały informator muzyki XX wieku” (1958) (Schaeffer, 1958: 142), “Nowa muzyka: problemy współczesnej techniki kompozytorskiej” (1958 рік) (Schaeffer, 1958: 417), “Klasyca dodekafonii: część historyczna” (1961–1964) (Schaeffer, 1961: 180), “Leksykon kompozytorów XX wieku” II том – 1965 рік (Schaeffer, 1965: 358).

Ще одна праця – “Introduction to Composition” (1976) – одного з небагатьох у світовій літературі підручників з композиції. Перу науковця належать статті, присвячені, аналізу феномену сучасної музики, праці з філософії. Кожна наукова публікація Б. Шеффера викликає жвавий інтерес, і, як правило, гарячі дискусії. Він займався також режисурою, з 1980 року написав понад 40 п'єс для театру, які були перекладені на 17 мов світу. У 1990 році заснував свій власний видавничий

будинок в Зальцбурзі – Collsch Edition. Його театрознавчі дослідження, зосереджені довкола природи акторського перевтілення, де автор осмислює взаємозв'язок сценічної правди, ілюзії і брехні, ілюзії і розчарування. Його захоплює феномен акторської майстерності, він розглядає відносини між словом драматурга і креативністю актора, який завжди знаходиться в двозначному становищі: він і виконавець, і співтворець. Його цікавлять також акторські прийоми, які він використовував в його «інструментальному театрі» (Hodor, 2007: 67). До найбільш знаних творів Б. Шеффера належать: “Scenariusz dla nieistniejącego, ale możliwego aktora instrumentalnego” (1963), “Kwartet dla czterech aktorów” (1966), “Próby” (1989), “Kiedy” (1993) (Hodor, 2007: 67).

У творчості 1950–1960-х років Б. Шеффер, окрім пошуку нових музично-виразних засобів (гасло авангарду – «знайди свій звук»), як показав подальший аналіз, спирається на творчість вже академізованих на той час А. Шенберга, А. Веберна, О. Месіана та інших, показових у позиції послідовного а-традиціоналізму на відповідному історичному етапі (Лужний, 2016: 21).

Серед відомих творів композитора варто згадати “Мультимедійне щось: Мистецтво для четверо акторів і піаністи” (“Multimedialne coś: Sztuka dla czworo aktorów i pianisty”) (Multimedialne coś).

Цей твір, яка міцно вкорінена в інтерсуб'єктивній реальності, зображує битву авангардного польського художника Шеффера та його постійний пошук нового.

П'єса починається з того, що музикант приходить на концерт, який має стати вечором ушанування його творчості. У цій ролі – сам Богуслав Шеффер. Він не підозрює про те, що вся справа повна плутанина, що актори не розуміють, що вони повинні сказати, а сценарій побудований абсолютно безглуздо. «Мультимедійне щось» позиціонує глядача не як пасивного реципієнта, а як активного учасника того, що стає філософською лекцією про музику та культуру.

Троє акторів – двоє чоловіків, Валь і Мар і жінка Агн намагаються провести репетицію вистави, а сам Шеффер грає на піаніно на задньому плані. Непрофесійні та обмежені виконавці постають як сварливі бовдури, які постійно забувають свої репліки і, незважаючи на це, прагнуть зіграти головну роль. Вони так само ставляться до Шеффера, який грає на фортепіано і терпляче переносить зростаючий хаос, з презирством і ворожістю.

«Мультимедійне щось» не має лінійного сюжету. Є кілька мотивів, які разом складають

п'єсу, що репетується. Обидва чоловіки борються за посаду: кожен вважає себе великим актором, нехтуючи іншим. Репетиція постійно межує з хаосом, виявляючи зростаючу прірву між високою культурою та її меценатами і навіть тими, хто вважає себе її поціновувачами.

У розмові з *Gazeta Wyborcza* Богуслав Шеффер розповідає, що під час роботи над «Мультимедійною річчю» він спирався на свої п'єси 40-річної давності, на сольну п'єсу “Scenariusz dla nieistniejącego lecz możliwego aktora instrumentalnego” та “Audiencja” (*Bezczelnie splądrowaliśmy Schaeffera*).

«Подібно до цих п'єс, актор читає свій текст і інтерпретує те, що в ньому можна інтерпретувати. Але коли він відчуває натхнення, він грає без тексту, як піаніст, який знає партитуру, але вважає за краще поставити ноти перед собою». За словами Шеффера, «назва п'єси не може сказати нічого більше, ніж те, на що вона сором'язливо натякає (*Bezczelnie splądrowaliśmy Schaeffera*).

Це щось театральне, щось для театру, і в першу чергу щось для актора Шеффера – найкращого, якщо можливо» (*Bezczelnie splądrowaliśmy Schaeffera*).

Як це часто буває в п'єсах митця, виставу формують реакції як акторів, так і публіки.

П'єса була поставлена у варшавському Театрі Вайка у 2007 році (до 60-річчя творчості Шеффера).

На сьогодні Богуслав Шеффер є однією із найбільш оригінальних постатей польського музичного життя. Він характеризується надзвичайно широким творчим діапазоном зацікавленням, як композитора його цікавлять експерименти з новими формами, жанрами і стилями. Одним із перших польських композиторів, він почав займатися електронною музикою.

В пам'ять про відомого композитора було створено фестиваль *Era Schaeffera* – це щорічна зустріч митців, присвячена театральній та музичній творчості Богуслава Шеффера. Щоб відзначити музичні та драматургічні досягнення Шеффера, з 2008 року фонд друзів мистецтв *Aurea Porta* регулярно організовує міжнародний фестиваль *Era Schaeffer*.

Хоча фестиваль постійно проходить у Варшаві, він супроводжується подіями, що відбува-

ються за кордоном, в т.ч. в Единбурзі та Мадриді. Під час наступних видань митці, які представляють такі галузі, як музика, театр, кіно та перформанс, заново відкривають для себе творчість Богуслава Шеффера. Мета цих мультимедійних заходів – наблизити митця до ширшої аудиторії. *Schaeffer4kids* – це реалізація авангардного музичного видовища, присвяченого дітям (2020 рік). Під час концерту звучали твори Богуслава Шеффера. У реалізації заходу були використані нові медіа, які познайомили найменших слухачів зі світом музичного авангарду Богуслава Шеффера у невідомій творчості цього видатного митця. Організаторам вдалося створити постійну групу реципієнтів культури та показати творчість Богуслава Шеффера молодим реципієнтам (*Bezczelnie splądrowaliśmy Schaeffera*).

Висновки. Богуслав Шеффер – один із найоригінальніших митців XX і XXI століття, якого багато хто вважає батьком нової музики в Польщі. Автор сорока п'єс, багатьох книг про сучасну музику, а також понад п'ятсот музичних композицій, Шеффер також є графічним дизайнером і одним із найбільш часто виконуваних сьогодні драматургів у Польщі. Серед його найбільш значущих композицій: “Scenariusz dla nieistniejącego, ale możliwego aktora instrumentalnego” (1963), “Kwartet dla czterech aktorów” (1966), “Próby” (1989), “Kiedy” (1993) та інші. Ці композиції були перекладені багатьма мовами та на сценах різних театрів у Лондоні, Парижі, Відні, Римі, Афінах, Мадриді, Боготі, Нью-Йорку, Лос-Анджелесі та Торонто.

Таким чином, основними рисами польського авангарду, що представляється Б. Шеффером як лідерство в національному мистецтві авангарду, є наступні: пристрасть до радикалізму засобів вираження школи Мессіана та Кельнського об'єднання, але із захистом національної автономії Віри та відповідної їй символіки музичних смислів; тяжіння до релігійної міжконфесійної містики краківської школи як опори художніх пошуків (вісь Пендерецький – Шеффер у творчості та організації музично-авангардної діяльності); усвідомлення «польського месіанства» у справі пропаганди художнього авангарду, але в Заході – у представництві у ньому слов'янської ідеї у вигляді музичних засобів (Лужний, 2016: 33).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андросова Д. Нариси з історії зарубіжної музики 1950-х – 1990-х років. США. Греція. Польща. Вип. 2. Одеса : Астропринт, 2011. 124 с.
2. Гиса О. Ягеллонство в Польщі та Україні як культурно-історичний феномен і чинник університетської музичної освіти ХХ століття. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. 98 с.
3. Гузеєва В. Вокальна симфонія. Класична модель та різновиди жанру : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 / Національна музична академія України ім. П.І.Чайковського. Київ, 1997. 24 с.
4. Козаренко О. Українська національна музична мова: генеза та сучасні тенденції розвитку : автореф. дис. ... докт. мистецтвознав. : 17.00.03. Київ, 2001. 36 с.
5. Лужный В. Польский модерн-авангард в контексте европейской музыки XX века. Магистерская работа. Одесса, 2016. с. 51.
6. Маркова О. Нариси з історії зарубіжної музики 1950-х – 1990-х років. Франція. Австрія. Німечина. Італія. Вип. 1. Одеса : Друкарський дім, 2010. 128 с.
7. Bogusław Schaeffer. Multimedialne coś. URL : <https://www.teatrpolonia.pl/event-data/1432/multimedialne-cos> (дата звернення: 21.08.2023).
8. Bolesławska B. Panufnik. Kraków : PWM SA, 2001. 459 s.
9. Bezczelnie splądrowaliśmy Schaeffera. Poćwiartowaliśmy go na drobne kawałki. URL : <https://wyborcza.pl/7,113768,28550721,nie-jestesmy-hienami-cmentarnymi-matmos-w-dialogu-z-schaefferem.html> (дата звернення: 21.08.2023).
10. Grabowski Artur: Prawdziwy Dramat Teatru. O metateatrze i metadramacie Bogusława Schaeffera, Kraków, 2017. 289 s.
11. Hodor J.M. Schäffer Bogusław : Encyklopedia Muzyczna PWM : część biograficzna pod red. E. Dziębowskiej. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne SA, 2007. T. 9 : S–Śl. S. 66 – 77.
12. Karasińska, Marta. Bogusława Schaeffera filozofia nowego teatru. Poznań : Wydaw. Naukowe UAM. 2002. 268 s.
13. Korsa Joanna: *Ku nowoczesnej sztuce audiowizualnej, czyli teatralny „Scenariusz dla nieistniejącego, lecz możliwego aktora instrumentalnego” Bogusława Schaeffera*. Łódź: Zagadnienia Rodzajów Literackich. 1994. Z. 1/2. S. 53–76.
14. Lissa Z. Organizacja twórczości muzykologicznej. *Kwartalnik muzyczny*. Kraków. 1949. № 25. S. 212 – 221.
15. Mikos Marek: Teatr Bogusława Schaeffera. Wrocław : Notatnik Teatralny,. 1993. № 5. S. 38–49.
16. Schaeffer B. Almanach polskich kompozytorów współczesnych: oraz rzut oka na ich twórczość. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1956. 131 s.
17. Schaeffer B. Klasycy dodekafonii: część historyczna. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1961. 180 s.
18. Schaeffer B. Mały informator muzyki XX wieku. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1958. 142 s.
19. Schaeffer B. Nowa muzyka: problemy współczesnej techniki kompozytorskiej. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1958. 417 s.
20. Schaeffer B., Hanuszewska M., Trzaskowki A., Wachowicz Z. Leksykon kompozytorów XX wieku. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1965. T. 2 : M– Z. 358 s.
21. Schäffer B. Nowa muzyka. Problemy współczesnej techniki kompozytorskiej. Warszawa : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1969. 1961 s.

REFERENCES

1. Androsova, D. (2011). *Narysy z istorii zarubizhnoi muzyky 1950-kh – 1990-kh rokiv*. SShA. Hretsiia. Polshcha. [Essays on the history of foreign music of the 1950s – 1990s. USA. Greece. Poland]. Vyp. 2. Odessa: Astroprint, 2011. 124 s. Vip. 2. Odessa: Astroprint. 124 p. [in Ukrainian].
2. Hysa, O. (2022). *Yahellonstvo v Polshchi ta Ukraini yak kulturno-istorychnyi fenomen i chynnyk universytetskoï muzychnoi osvity KhKh stolittia*. [Jagiellonianism in Poland and Ukraine as a cultural-historical phenomenon and a factor in university music education of the 20th century]. Ternopil : TNPU im. V. Hnatiuka. 98 s. Ternopil : TNPU named after V. Hnatiuk. 98 p. [in Ukrainian].
3. Huzieieva, V. (1997). *Vokalnaia symfoniia. Klasychna model ta riznovydy zhanru : Avtoref. dys. ... kand. mystetstvoznavstva : 17.00.03 “Muzychne mystetstvo”*. Kyiv. 24 s. Autoref. thesis ... candidate art studies : 17.00.03 “Musical art”. Kyiv. 24 p. [in Ukrainian].
4. Kozarenko, O.V. (2001). *Ukrainska natsionalna muzychna mova [Ukrainian national musical language: genesis and modern trends of development] : avtoref. dys. ... d-ra mystetstvoznavstva : 17.00.03 “Muzychne mystetstvo”*. Kyiv. 35 s. autoref. thesis ... doctor of art history : 17.00.03 “Musical art”. Kyiv. 35 p. [in Ukrainian].
5. Luzhnyi, V. (2016). *Polskiy modern-avangard v kontekstie yevropejskoy muzyky XX vieka [The polish style of modern-vanguard in context of the european music XX century. Magister work]* Libr. of ONMA name A. V. Nezhdanova. Odessa, 109 p. [in Ukrainian].
6. Markova, O. (2010). *Narysy z istorii zarubizhnoi muzyky 1950-kh –1990-kh rokiv*. Frantsiia. Avstriia. Nimechyna. Italiia. [Essays on the history of foreign music of the 1950 s-1990 s. France. Austria. Germany Italy]. Odessa : Drukarskyi dim. Vyp. 1. 128 s. Odessa : Printing house. Vol. 1. 128 p. [in Ukrainian].
7. Bogusław, Schaeffer. *Multimedialne coś*. [Multimedia something] URL : <https://www.teatrpolonia.pl/event-data/1432/multimedialne-cos> (date confirmed: 21/08/2023) [in Polish].
8. Bolesławska, B. (2001). *Panufnik [Panufnik]* Kraków : PWM SA, 2001. 459 s. – Kraków : PWM SA, . 459 p. [in Polish].

9. Bezczelnie splądrowaliśmy Schaeffera. Poćwiartowaliśmy go na drobne kawałki. [We brazenly plundered Schaeffer. We cut him up into little pieces] URL : <https://wyborcza.pl/7,113768,28550721,nie-jestesmy-hienami-cmentarnymi-matmos-w-dialogu-z-schaefferem.html> (date confirmed: 21/08/2023) [in Polish].
10. Grabowski, Artur (2017). Prawdziwy Dramat Teatru. O metateatrze i metadramacie Bogusława Schaeffera [The Real Drama of the Theatre. On Bogusław Schaeffer's metatheatre and metadrama]. Kraków, 289 p. [in Polish].
11. Hodor, J. (2007). Schäffer Bogusław : Encyklopedia Muzyczna PWM : część biograficzna pod red. E. Dziębowskiej [Schäffer Bogusław : PWM Music Encyclopedia : biographical part edited by E. Dziębowska] Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne SA. T. 9 : S–Ś. S. 66–77. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne SA. Vol. 9: S–Ś. pp. 66–77 [in Polish].
12. Karasińska, Marta. (2002). Bogusława Schaeffera filozofia nowego teatru. [Bogusław Schaeffer's philosophy of the new theatre]. Poznań : Wydaw. Naukowe UAM. 268 s. Poznan : Wydaw. Scientific AMU. 268 pp. [in Polish].
13. Korska, Joanna (1994). *Ku nowoczesnej sztuce audiowizualnej, czyli teatralny „Scenariusz dla nieistniejącego, lecz możliwego aktora instrumentalnego” Bogusława Schaeffera.* [Towards modern audiovisual art, or Bogusław Schaeffer's theatrical “Scenario for a non-existent but possible instrumental actor”]. Łódź: Zagadnienia Rodzajów Literackich. Z. 1/2. S. 53–76. Lodz : Issues of Literary Types. Z. 1/2. pp. 53–76 [in Polish].
14. Lissa, Z. (1949). Organizacja twórczości muzykologicznej. *Kwartalnik muzyczny.* [Organization of musicological work. Music Quarterly]. Kraków. № 25. S. 212–221. Cracow. . No. 25. P. 212–221 [in Polish].
15. Mikos, Marek. (1993). Teatr Bogusława Schaeffera. [Bogusław Schaeffer Theatre] Wrocław: Notatnik Teatralny, № 5, S. 38–49.-Wrocław: Theater Notebook, No. 5, pp. 38–49. [in Polish].
16. Schaeffer, B. (1956). Almanach polskich kompozytorów współczesnych: oraz rzut oka na ich twórczość. [Almanac of Polish contemporary composers: and a glance at their work]. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne. 131 s. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 131 pp. [in Polish].
17. Schaeffer, B. (1961). Klasycy dodekafonii: część historyczna. [Classics of dodecaphony: historical part.] Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 180 s. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 180 pp. [in Polish].
18. Schaeffer, B. (1958). Mały informator muzyki XX wieku. [A little guide to the music of the 20th century]. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 142 s. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 142 pp. [in Polish].
19. Schaeffer, B. (1958). Nowa muzyka: problemy współczesnej techniki kompozytorskiej. [New music: problems of contemporary compositional technique]. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne. 417 s.- Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne. 417 p. [in Polish].
20. Schaeffer, B., Hanuszewska, M., Trzaskowki, A., Wachowicz, Z. (1965). Leksykon kompozytorów XX wieku. [Lexicon of 20th century composers]. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, T. 2 : M–Z. 358 s. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Vol. 2: M–Z. 358 p. [in Polish].
21. Schäffer, B. (1969). Nowa muzyka. Problemy współczesnej techniki kompozytorskiej. [New music. Problems of contemporary compositional technique]. Warszawa : Polskie Wydawnictwo Muzyczne. 1961 s. Warsaw : Polskie Wydawnictwo Muzyczne. 1961 p. [in Polish].

Степан ГІГА,

orcid.org/0000-0001-6961-2353

*аспірант кафедри музичної україністики та народно-інструментального мистецтва
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) stevegrecords@gmail.com*

ПОНЯТТЯ АРАНЖУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Стаття присвячена висвітленню понятійного статусу аранжування як особливого різновиду композиції та універсального творчого методу роботи з періоджерелом у контексті сучасного термінологічного дискурсу основних компонентів музичної транскрипційної системи, представлених жанрами перекладення, обробки і транскрипції. У результаті порівняльного етимологічного та лексико-семантичного аналізу ключових понять музичної транскрипційної сфери встановлено об'єднуючу роль аранжування як інтегративного поняття в системі похідних жанрів, здатного адаптуватися до сформованих в українському та зарубіжному музикознавстві традицій їх тлумачення, а також виявити генетично обумовлені іманентні ознаки аранжування як універсального метаметоду трансформації запозиченого періоджерела у різних видах музичної діяльності. Доведено, що залежно від форм роботи з вихідним музичним матеріалом, пов'язаних зі специфічними особливостями та характером функціонування у різних сферах музичної творчості – хоровому, народно-інструментальному мистецтві, джазі, естрадно-популярній музиці, аранжування може охоплювати широкий діапазон креативних функцій – від переважно технічних у жанрових формах бандурного аранжування чи хорової обробки адаптивного типу до ролі основного чинника формування художньо-цілісної композиції в джазі, де аранжування постає провідним методом творчості і носієм типових для джазу прийомів формотворення та інструментовки, що реалізуються крізь призму імпровізаційності. У висновках обґрунтовано, що статусу повноцінного композиторського процесу сучасне аранжування набуває при використанні комп'ютерних технологій під час створення естрадно-пісенної композиції в інтерактивному режимі.

***Ключові слова:** аранжування, транскрипція, перекладення, обробка, композиція, джаз, естрадно-пісенний жанр, комп'ютерні технології.*

Stepan GIGA,

orcid.org/0000-0001-6961-2353

*Postgraduate student at the Department of Ukrainian Musical Studies
and Folk-Instrumental Art*

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) stevegrecords@gmail.com*

THE CONCEPT OF ARRANGEMENT IN THE CONTEXT OF MODERN TERMINOLOGICAL DISCOURSE

The article is devoted to highlighting the conceptual status of arrangement as a special kind of composition and a universal creative method of working with the original source in the context of the modern terminological discourse of the main components of the musical transcription system represented by the genres of translating, processing and transcription. The comparative etymological and lexical-semantic analysis of the key concepts of the musical transcription sphere has revealed the unifying role of arrangement as an integrative concept in the system of derivative genres, capable of adapting to the traditions of their interpretation established in Ukrainian and foreign musicology, as well as revealing the genetically determined immanent features of arrangement as a universal metamethod of transforming a borrowed source in various types of musical activity. It is proved that, depending on the method of work with the source musical material, associated with the specific features and nature of functioning in various areas of musical creativity – choral, folk instrumental art, jazz, and pop music, arrangement can cover a wide range of creative functions – from predominantly technical in genre forms of bandura arrangement or choral processing of adaptive type to the role of the main factor in the formation of an artistic and integral composition in jazz, where arrangement is the leading method of creativity and the carrier of typical jazz techniques of forming and instrumentation, which are realised through the prism of improvisation. The conclusions prove that modern arrangement acquires the status of a full-fledged compositional process when using computer technologies in the process of creating a pop song composition in an interactive mode.

***Key words:** arrangement, transcription, translating, processing, composition, jazz, pop song genre, computer technology.*

Постановка проблеми. Аранжування як особливий вид художньої творчості є одним із провідних методів роботи з першоджерелом у сучасній музичній практиці, що охоплює надзвичайно широкий спектр явищ у різних сферах музичної діяльності. Поряд із визнанням аранжування як універсального творчого методу роботи з вихідною моделлю, поняття «аранжування» у вітчизняній теорії похідних жанрів продовжує носити швидше технічний, допоміжний характер і не асоціюється зі сферою оригінальної авторської творчості. Таке трактування не відображає сучасного буттєвого статусу аранжування в контексті явищ масової музичної культури – джазу, поп- чи рок-музики, де цей вид музичної творчості передбачає функції глибоких змін змістовних та конструктивних аспектів запозиченого зразка, який в результаті аранжування набуває характеристик принципово нової авторської версії оригінального твору. Відтак актуальність дослідження продиктована необхідністю осмислення креативної ролі аранжування в системі споріднених явищ через зіставлення з перекладенням, обробкою і транскрипцією.

Аналіз досліджень. Українське музикознавство останніх років представлено широким колом досліджень, які відображають специфіку роботи з першоджерелом у різних сферах музичної діяльності. Розробці теоретичних засад дослідження жанру транскрипції в системі індивідуального композиторського стилю присвячена дисертація М. Борисенко (2005), технологічні аспекти хорошого аранжування висвітлені у статті С. Власової (2019), у дисертаційній роботі А. Давітадзе представлено дослідження жанру обробки народної пісні в творчості Л. ван Бетховена (2021), розбудові жанрової системи перекладу та його різновидів у сучасному бандурному мистецтві присвячене дослідження І. Дмитрук (2009), у статті О. Зосім висвітлено роль аранжування як чинника актуалізації українського пісенного фольклору (2023), у працях І. Коновалової запропоновано власну концепцію феномена музичної обробки (2020), взаємовпливи джазової та популярної естрадної музики на шляху розвитку пісенних жанрів висвітлено у дисертації Т. Рябухи (2017), дисертація А. Соловійова пропонує теоретичне обґрунтування жанру джазової обробки українських народних пісень (2022), завдання узагальнити теоретичну і методологічну базу художнього перекладення музичних творів для бандури здійснюється у дисертації Т. Яницького (2020). Проведений аналіз сучасних досліджень похідних жанрів актуалізує завдання узагальнення подібних форм перетворення запозиченого музичного

матеріалу, які виявляють генетичні ознаки аранжування у різних сферах музичної діяльності.

Мета статті – осмислення понятійного статусу аранжування як універсального творчого методу роботи з першоджерелом у контексті сучасного термінологічного дискурсу основних носіїв музичної транскрипційної сфери.

Виклад основного матеріалу. Існуючі тлумачення терміна «аранжування» в основному не містять принципів різночитань і доповнюють один одного, встановлюючи етимологію слова – «аранжування (від франц. *arranger*, нім. *arrangieren* – упорядковувати, улаштувати)» та окреслюючи змістовне поле цього поняття, що охоплює різні види творчої діяльності музиканта, а саме: «перекладення (приспівування) музичного твору, написаного для одного інструмента (голосу) або складу інструментів (голосів), для виконання на інших інструментах або іншим складом інструментів чи голосів (розширеним або зменшеним)» (УМЕ, 2006: 85); «обробка мелодії для виконання на музичному інструменті або для голосу з супроводом, полегшений виклад музичного твору для виконання на тому ж інструменті, чи пов'язані з імпровізаційним стилем музикування гармонічні, фактурні зміни, які музиканти вносять в твір під час виконання (в джазовій музиці), створення інструментального супроводу до мелодії пісні для різного складу виконавців (в популярній музиці)» (Юцевич, 2003: 14).

Положення стосовно специфіки джазового музикування є певною мірою актуальним і для естрадно-вокальної творчості, в якій, на відміну від академічного мистецтва, пріоритетом виступає не точність відтворення авторського тексту, а безпосереднє спілкування з публікою за допомогою пісні, що в живому виконанні вносить свої корективи у взаємодію вокально-інструментальної імпровізації та фіксованої аранжованої композиції. Тому «в рок- та поп-музиці багато виконавців та співаків самі роблять аранжування», – читаємо у довідковому виданні «Музична естрада» В. Откидача, згідно з яким аранжування – це «перекладення музичного твору для іншого порівняно з оригіналом складу виконавців. У джазі та рок-музиці, як правило, тембральне і фактурне рішення композиції формується музикантами в репетиційному процесі або під час звукозапису і не нотується» (Музична естрада, 2019: 18).

У своїй сукупності наведені дефініції певною мірою віддзеркалюють еволюцію феномена аранжування, котрий, генетично виростаючи з надр музично-виконавської імпровізації, історично розвивався як осереддя інтегрування прогресив-

них композиторських прийомів і методів роботи з першоджерелом. Родові риси професійного коду виконавської генези мистецтва аранжування зберігає, зокрема, писемна традиція сучасної джазової та популярної музичної культури через використання генерал-басу, який ще від початку свого виникнення наприкінці XVI століття та періоду особливого поширення в клавірну епоху виступає не лише як технічний засіб, але й як «особливий метод музичної творчості, пов'язаний у той час із мистецтвом імпровізації». Позначення генерал-басу дозволяло музикантам вільно імпровізувати на тлі вказаної гармонії, застосовуючи мелізматику, орнаментику, ритмічні малюнки в акомпанементі, доповнюючи середні голоси за регламентованими правилами голосоведення. Генерал-бас використовується і в сучасній естрадній музиці, скороченому записі супроводу пісень, джазових імпровізаціях вокальних та інструментальних ансамблів» (УМЕ, 2006: 568).

Інтенсивний розвиток мистецтва аранжування у сферах популярної музики та особливо джазу, де воно впродовж XX століття стає головним чинником формування джазової композиції та одним із джерел професіоналізації цього виду музичного мистецтва, позначився на розширенні змісту самого поняття аранжування, котре традиційно трактується як синонім простої гармонізації пісенної мелодії, переінструментовки оригіналу, а у навчально-методичній і науковій літературі хорового та народно-інструментального спрямування – здебільшого як синонім перекладення. «Терміни «перекладення» та «аранжування», – зазначає С. Власова, – (які є синонімами, незважаючи на те що є тенденція іноземне поняття «аранжування» вважати чимось складним і значущим, ніж поняття «перекладення») завжди пов'язані з роботою над авторським твором. При цьому ступінь творчої участі аранжувальника може бути від найменшого до максимального» (Власова, 2019: 73).

Погоджуючись із резюмуючою частиною цього твердження, зауважимо, що в зарубіжній музичній науці не вироблено такої розгалуженої системи понять транскрипційної сфери музики, як в українському музикознавстві. Звертаючись до зарубіжних джерел з метою вивчення питань історичних і термінологічних модифікацій поняття аранжування, слід виходити з того факту, що низка термінів, які охоплюють такий вид творчості, як «музика на музику», мають різне мовне походження і відповідні традиції мовного використання – французьке і німецьке (аранжування), українське (перекладення, обробка), латинське

(транскрипція), грецьке (парафраза, фантазія). Унаслідок цього смислові поля наведених понять характеризуються власним, зокрема, національно забарвленим спектром значень, які належать до різних жанрових сфер їхнього переважного функціонування в умовах використання спеціальних методів роботи з вихідним музичним матеріалом. Стосуючись різних сфер музичної діяльності, ці методи демонструють своєрідність форм реалізації принципів аранжування, надаючи їм власну термінологічну інтерпретацію.

Розшифровуючи поняття «аранжування», зарубіжні джерела, як правило, розглядають його в одному синонімічному ряді з транскрипцією (лат. *transcriptio* – переписування), оминаючи або спеціально коментуючи співвідношення цих двох термінів, помилково змішаному вживанню яких надається спеціальне пояснення, зокрема, у Британській енциклопедії: «Аранжування – у музиці, традиційно, будь-яке пристосування композиції до відповідного носія, відмінного від того, для якого її було первісно написано, при цьому зберігаючи загальний характер оригіналу. Це слово часто використовувалося як взаємозамінне з транскрипцією, хоча остання несла в собі конотацію опрацювання оригіналу, як у віртуозних фортепіанних транскрипціях органних творів Й. С. Баха – Ференца Ліста, італійського композитора-піаніста Ферруччо Бузоні та інших. У пізніші часи дефініції майже помінялися місцями, і аранжування стало означати музичну свободу в розробці або спрощенні. У популярній музиці та джазі це слово часто використовується як синонім слова «партитура»» (*Arrangement*).

Отже, виходячи з логіки міркувань авторів статті, взаємозамінність понять аранжування і транскрипції не містить особливих суперечностей, оскільки позначувані ними явища являють собою певний симбіоз методів творчої трансформації початкового музичного зразка, що у процесі переробки одночасно і транскрибується (переписується), і аранжується (впорядковується). Критерії диференціації аранжування і транскрипції суттєво прояснюються, коли йдеться про співвіднесення методу творчості з її завершеним результатом – композицією, що має певні жанрові стилістичні параметри, авторство і призначена для функціонування в конкретних сферах музичної діяльності. Саме подвійне композиторське авторство, що фіксується у самій назві твору, на думку М. Борисенко, є головною рисою транскрипції як жанру, утвореного на засадах стилістичної взаємодії й глибинного зв'язку між цілісними художніми системами оригіналу та його концептуально нової

інтерпретованої версії (Борисенко, 2005: 12). При цьому транскрипція як окремий синтетичний жанр реалізує принципову можливість внесення до оригіналу певних композиційно-семантичних змін, характер яких обумовлюється стилем нового автора-інтерпретатора.

Одним із ключових критеріїв диференціації основних смислових носіїв транскрипційної сфери, що володіють пороговим значенням водночас методу і жанру, є, на думку С. Шипа, «ступінь оригінальності художнього твору і характер участі автора (або різних авторів) у його створенні» (Шип, 1998: 342). Розглядаючи з цих позицій низку таких понять, як художня редакція, аранжування, обробка, фантазія на тему та порівнюючи між собою перші два, вчений вказує на те, що аранжування «надає доволі великі можливості для втручання одного митця в текст твору, який належить іншому персональному чи колективному авторові», оскільки передбачає «можливі зміни тембрової і регістрової палітри звучання, фактури, у певних випадках – ритміки й мелодики первісного тексту» (Там само).

Критерії масштабу творчого компонента, що додається новим автором у створення музичної композиції на основі вже наявного оригінального музичного матеріалу, а також ступеня відходу від початкового нотного тексту дозволяють уникнути механічної взаємозамінності понять транскрипційної сфери, які, виявляючи багато спільного, здебільшого мають лише часткову збіжність, що викликає необхідність наукового уточнення їхнього змісту.

У термінологічному ряду вітчизняних музикознавчих дефініцій аранжування одним із перших фігурує поняття перекладення, що визначається як жанр, «у якому композитор або виконавець (перекладач) користується наявним матеріалом – текстом уже існуючого музичного твору (авторського чи фольклорного зразка). Перекладення може характеризувати і процес роботи, якщо йдеться про конкретні інструментальні прийоми зміни фактури, штрихів, динаміки або тематичних структур» (Яницький, 2020: 22). Обґрунтовуючи методологічні аспекти вивчення художнього перекладення в музиці, Т. Яницький звертається до теорії літературного перекладу, а також положень дисертації О. Жаркова, згідно з якими «поняття художнього перекладу в музиці постає як інтегративне для численних музичних явищ» (Жарков, 1994: 5).

Це положення стає вихідним у процесі розбудови жанрової системи бандурного перекладу, розробленої в працях І. Дмитрук. Центральне місце в цій системі займає перекладення, яке має

два різновиди: бандурне аранжування і бандурна редакція. Для них характерні мінімальні текстові зміни та скерованість в напрямку бандурно-виконавської інтерпретації оригіналу. На протилежному полюсі креативного діапазону перекладення, на думку І. Дмитрук, перебуває авторський варіант вихідного тексту як зразок нового прочитання музичного твору, переосмислення його тембрових характеристик, гармонічного наповнення, а також включення існуючого музичного матеріалу в інший жанрово-композиційний контекст, що тягне за собою зміну ідейно-емоційного змісту першоджерела. Результатом творчих перетворень в авторських або автоперекладеннях є поява нової художньої концепції музичного твору (Дмитрук, 2009).

У репертуарному доробку баянно-акордеонного мистецтва впродовж тривалої історії побутування жанру сформувалося кілька видів перекладень, які М. Давидов класифікує, спираючись на принцип поступового ускладнення залежно від включення в композиторський процес та виокремлюючи баянні редакції, перекладення, транскрипції та транскрипції-обробки, що мають самостійне художнє значення завдяки вільному розвитку тематичного матеріалу (Давидов, 1977). Таким чином, поняття аранжування присутнє не в усіх жанрових класифікаціях у сфері народно-інструментальної творчості і переважно не входить до переліку термінів, які передбачають створення нового тексту на основі моделі, хоча й вживається як синонім обробки, перекладення чи інструментування. Водночас аранжування як метод творчості в баянно-акордеонному мистецтві науково осмислюється та доволі широко представлено в навчально-методичних посібниках, особливо популярних завдяки орієнтації на сферу естрадно-джазового виконавства (Черепанин, Булда: 2002–2004).

Обґрунтовуючи універсальність обробки як методу опрацювання моделі та розв'язуючи проблему синкретизму жанру і методу, А. Давітадзе підкреслює, що кінцевий результат не обов'язково належить до обробки як жанру. Такий твір набуває жанрових ознак лише в тому випадку, «коли метод обробки стає визначальним, має системний, наскрізний, концентрований характер на різних рівнях музичного змісту», стаючи окремим типом музичних творів і зразком авторської творчості. Якщо ж метод обробки втілюється епізодично у загальному музичному процесі, не маючи закінченого, системного прояву, «то твір набуває окремих ознак жанрового методу обробки» (Давітадзе, 2021: 29).

Виходячи з ідеї відносної схожості механізмів трансформації першоджерела і художніх завдань його «перевисловлення» (О. Жарков) мовою іншої творчої індивідуальності або звукової сфери, властивих усім похідним жанрам, вважаємо запропонований А. Давітадзе принцип диференціації власне жанру і жанрового методу обробки застосовним і щодо аранжування. Подальше зіставлення понять аранжування й обробки порушує питання творчої свободи в роботі з першоджерелом і сфери застосування того чи іншого методу.

Термін обробка, за визначенням І. Коновалової, трактується як вторинний жанр музичної творчості, що синтезує текст першоджерела (народна пісня, твір іншого композитора) та оригінальне його інтерпретування, внаслідок чого утворюється нова художня цілісність – композиторський твір із авторським статусом. Широкий спектр значень поняття «музична обробка» «зумовлено амбівалентністю його функціонування на процесуально-діяльному (як метод), результативному (жанровий) та мовному (фактурний) рівнях (Коновалова, 2020: 226). Вибудовуючи власну концепцію феномена музичної обробки, дослідниця вводить поняття «метаобробка», що узагальнює специфіку системи вторинних жанрів, вбираючи в себе аранжування, перекладення, транскрипцію, редакцію, «щодо яких обробка постає вищим узагальнюючим явищем і усвідомлюється як метажанр» (Там само: 230). У рамках концепції метаобробки аранжування розглядається як жанр обробки адаптивного типу, що виконує переважно технічні функції пристосування моделі (насамперед фольклорного зразка) до нових виконавських умов.

Значне підвищення креативного статусу аранжування спостерігається у царині джазової обробки, де творчий метод аранжування активно задіюється при створенні етноджазових вокально-інструментальних композицій. Через аранжування реалізуються типові формотворчі і стилістичні принципи організації тематичного матеріалу в багатьох джазових обробках, у яких, зокрема, «експозиційне викладення презентує мелодії прототипів у джазовому аранжуванні. Між повторенням пісні у джазовому аранжуванні звучать імпровізаційні побудови (брейки та рифи), які складаються з мотивів, похідних від теми, розробкового характеру» (Соловійов, 2022: 131–132).

Отже, в композиційному оформленні джазової обробки аранжування постає як один із провідних і закономірних для цього жанру методів творчості, що реалізується крізь призму імпровізаційності в контексті повноцінного композиторського процесу. Інакше кажучи, джазове аранжування, в тому

числі пов'язане з роботою над зразками народної музики, вже не вкладається в рамки визначення як обробки адаптивного типу з функцією переінструментовки оригіналу, а реалізується на рівні конструювання композиції.

Канонізуючись у практиці музично-виконавської імпровізації у своїх ранніх усних формах періоду становлення традиційного джазу, аранжування як метод творчості проходить стрімкий шлях еволюції від спонтанного варіювання на основі заданої теми в режимі реального часу до утвердження принципів організації звукового матеріалу в процесі створення джазової композиції як завершеного художнього цілого. Віднаходячи нові усні форми подачі джазової музики в різних ансамблевих комбінаціях і формуючи власні традиції інтерпретації написаної музики, виконавці самостійно освоювали й удосконалювали мистецтво аранжування як вид творчої діяльності, стаючи віртуозами в цій царині та суттєво впливаючи на становлення джазової композиції. У сферу творчої реалізації сучасного мистецтва джазового аранжування залучені відомі українські джазмени – Д. Аду, О. Боголюбов, О. Петухов, Є. Чупахін, Т. Шабанова та інші музиканти.

Відтак в основу джазової композиції закладено взаємодію імпровізації та аранжування як вираження композиційного начала і носія типових для джазу прийомів формотворення та інструментовки, яка визначає характерне інтонаційно-звукове втілення (sound) у тісному взаємозв'язку з фактурними способами викладу музичної думки та широкого спектра іманентних засобів виразності у сфері використання штрихів, фразування, артикуляції, гармонії, ритму. Творчому переосмисленню в процесі джазового аранжування підлягає різномасштабний музичний матеріал – починаючи від оригінальної теми або мелодичного голосу з позначеними акордовими символами для подальшого варіювання різними складами виконавців, фортепіанного ескізу, усного фольклорного зразка і закінчуючи будь-яким твором, зафіксованим в аудіозаписі або письмово у вигляді клавіру, перекладення, партитури чи дирекціону (франц. direction, букв. – керівництво), тобто скороченої 3–4-голосної партитури невеликих творів, що застосовується у джазі ще з часів зародження джазової композиції в лоні популярної танцювальної музики початку минулого століття. Безпосередньо пов'язане з практикою використання дирекціонів слово аранжування на межі XIX – XX століть закріплюється у сфері розважальної музики як спеціальний термін, що початково означав полегшене перекладення, адаптацію ори-

гінальних оркестрових п'єс (маршів, танців, окремих номерів з оперет і водевілів) для салонних, бальних, духових і садових оркестрів. Розмірковуючи про роль масових розважальних заходів з пісенно-танцювальною основою і видовищних європейських та американських ігрових шоу 1900-х років як спільне підґрунтя формування класичного джазу і пісенної естради, Т. Рябуха зазначає, що джаз, зародившись на основі інструментальних форм регтайму, диксиленду та вокального блюзу, «досить швидко перейшов на суто інструментальні рейки (зі стилю бі-боп, джаз стає елітарним мистецтвом, доступним професійним музикантам і слухачам-знавцям)», тоді як пісенно-вокальна складова переміщується в сферу естрадного мистецтва комерційного типу (Рябуха, 2017: 35).

Разом із тим, спільний соціально-історичний контекст поступового «ієрархічного ускладнення жанрової конструкції» (С. Шип) музичної культури ХХ століття зумовив подальший процес взаємного стимулювання джазової та популярної естрадної музики на шляху розвитку системи виражальних засобів, використання накопиченого в інструментовці досвіду, що спирається на здобутки професійної композиторської практики європейської традиції, а також становлення принципів композиційного формотворення. Наприклад, такі танцювальні п'єси, як фокстрот і слоу-фокс, на зорі свого виникнення містили в собі *verse* (строфу, заспів) та *chorus* (приспів, рефрен), які в мелодичному й гармонічному відношенні були зручними для оркестрової джазової імпровізації, а тому нерідко ставали джазовими шлягерами. І хоча мелодії в численних композиціях сучасного джазу відступають від періодичного, пісенного членування, здебільшого являючи собою нотну фіксацію раніше виконаної імпровізації, спільність характеристик аранжувань у джазі та естрадно-популярній музиці виявляється у прагненні до реалізації одного з головних принципів композиційного формотворення – драматургічного розвитку звукового образу, адже не випадково термін композиція вживається як синонім до терміну драматургія.

Підпорядкування інструментально-виразових засобів ідеї наскрізного драматургічного розвитку музичного образу в найкращих зразках сучасних пісенних аранжувань стає конструктивною основою та знаковою прикметою загальних тенденцій до концептуалізації естрадно-популярних жанрів, зокрема, у просторі української музичної культури останніх років. Переконливим підтвердженням цих тенденцій є здійснений у статті О. Зосім

грунтовний аналіз пісенних взірців вітчизняного естрадного мистецтва, відзначених оригінальним втіленням ідеї актуалізації українського автентичного фольклору в поєднанні з сучасним саундом, наближеним до актуальних музичних трендів. Розмірковуючи про шляхи успішної реалізації подібних творчих завдань як важливий чинник світової презентації українського «національно маркованого мистецтва», орієнтованого як на зарубіжного, так і передовсім на власного споживача, О. Зосім зазначає, «що пісня – жанр багатогранний: з одного боку, вона через базову повторність куплетної форми зберігає архаїчні риси і тяжіє до сакральності, з іншого – завдяки музичній обробці або аранжуванню проста куплетна форма може стати драматургічно вивірною композицією з наскрізним розвитком відповідно до традицій європейської академічної музики або побудови комерційної пісні-шлягеру» (Зосім, 2023: 224).

Співвіднесення аранжування з драматургічно вибудованою естрадно-пісенною композицією є показником глибокого художнього переосмислення вихідного музичного матеріалу, його радикального перетворення за звуковою організацією, формою, стилем, а, отже, і за внутрішнім змістом, що в підсумку свідчить про виникнення авторського аранжування як аналога автономної композиторської творчості. До цього слід додати найважливіший компонент у роботі сучасного аранжувальника – тотальне використання комп'ютерних технологій під час створення аранжувань у сфері естрадно-популярної музики. Введення в творчий процес комп'ютера, семплерів, цифрових синтезаторів дало можливість створення композиції в інтерактивному режимі в результаті контакту аранжувальника з комп'ютерною програмою, здатною брати на себе функції звуковисотної, ритмічної, ладової, тембрової, фактурної організації музичної тканини, що належать до компетенції професійного композитора, а також забезпечило музично-виконавський аспект створення аранжування, що відповідає за динаміку, артикуляцію, темп та агогіку.

Висновки. Порівняльний етимологічний та лексико-семантичний аналіз основних понять музичної транскрипційної сфери – аранжування, перекладення, обробки, транскрипції – дозволив встановити об'єднуючу роль аранжування як інтегративного поняття в системі похідних жанрів, здатного адаптуватися до сформованих в українському та зарубіжному музикознавстві традицій їх тлумачення, а також виявити генетично обумовлені іманентні ознаки аранжування як універсального метаметоду (за аналогією з обробкою

як метажанром) трансформації першоджерела у різних видах музичної діяльності. Залежно від форм роботи з вихідним музичним матеріалом, пов'язаних зі специфічними особливостями та характером функціонування у різних сферах музичної творчості – хоровому, народно-інструментальному мистецтві, джазі, естрадно-популярній музиці, аранжування може охоплювати

широкий діапазон креативних функцій – від переважно технічних, як, наприклад, у жанрових формах бандурного аранжування чи хорової обробки адаптивного типу, до ролі основного чинника формування художньо-цілісної композиції в джазі та статусу повноцінного композиторського процесу створення комп'ютерного аранжування у сфері сучасної естрадно-пісенної творчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисенко М. Ю. Жанр транскрипції в системі індивідуального композиторського стилю : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 / ХДУМ ім. І. П. Котляревського. Харків, 2005. 17 с.
2. Власова С. А. Технологічні аспекти хорового аранжування. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 19. Т. 3. 2019. С. 71–74.
3. Давидов М. Теоретичні основи перекладення інструментальних творів для баяна. Київ : Музична Україна, 1977. 120 с.
4. Давітадзе А. Г. Жанр обробки народної пісні в творчості Л. ван Бетховена : дис. ... д-ра філософії : 025 / ХНУМ ім. І. П. Котляревського. Харків, 2021. 334 с.
5. Дмитрук І. І. Жанр перекладу та його різновиди в сучасному бандурному мистецтві : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 / ЛДМА ім. М. В. Лисенка. Львів, 2009. 214 с.
6. Жарков О. М. Художній переклад в музиці: проблеми і рішення : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. Київ, 1994. 19 с.
7. Зосім О. Л. Телевізійний проєкт «Колядки на Кудрявці» як форма збереження та актуалізації українського фольклору. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2023. № 1. С. 222–227.
8. Коновалова І. Ю. Смыслові виміри музичної обробки як мистецького явища і сфери композиторської інтерпретації. *Modern culture studies and art history: an experience of Ukraine and EU : Collective monograph*. Riga : Izdevniecība "Baltija Publishing", 2020. С. 220–240.
9. Музична естрада : довідник : у 4-х т. Т. 1 : словник термінів / автор-уклад. В. Откидач. Х. : Лідер, 2019. 259 с.
10. Рябуха Т. Витоки та інтонаційні складові української пісенної естради : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 / ХНУМ ім. І. П. Котляревського. Харків, 2017. 203 с.
11. Соловійов А. М. Джазова обробка народної пісні у творчості українських композиторів другої половини ХХ – початку ХХІ століття : дис. ... д-ра філософії : 025 / СДПУ ім. А. С. Макаренка, Суми, 2022. 231 с.
12. Українська музична енциклопедія. Т. 1 / Голов. ред. Г. Скрипник. К. : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2006. 680 с.
13. Черепанин М., Булда М. Аранжування та обробки концертних творів для двох акордеонів. Навч. посібник. Івано-Франківськ, 2002–2004. Вип. 1. і 2. 260 с.
14. Шип С. В. Музична форма від звуку до стилю. Київ : Заповіт, 1998. 368 с.
15. Юцевич Ю. Є. Музика : словник-довідник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. 352 с.
16. Яницький Т. Й. Теоретичні засади художнього перекладення музичних творів для бандури : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 / НМАУ ім. П. І. Чайковського. Київ, 2020. 245 с.
17. Arrangement. *Encyclopædia Britannica Online*. <https://www.britannica.com/art/arrangement>

REFERENCES

1. Borysenko M. Yu. (2005) Zhanr transkryptsii v systemi individualnoho kompozytorskoho styliu [Transcription genre in the system of individual composer's style] : thesis ... cand. arts: 17.00.03 / KhNUM named after I. P. Kotlyarevsky. Kharkiv. 17 p. [in Ukrainian].
2. Vlasova S. A. (2019) Tekhnolohichni aspekty khorovoho aranzhuvannia [Technological aspects of choral arrangement]. *Innovative pedagogy*. Issue 19, Vol. 3. pp. 71–74 [in Ukrainian].
3. Davydov M. (1977) Teoretychni osnovy perekladennia instrumentalnykh tvoriv dlia baiana [Theoretical foundations of the development of instrumental TVs for the bicycle]. Kyiv : Muzychna Ukraina. 120 p. [in Ukrainian].
4. Davitadze A. H. (2021) Zhanr obrobky narodnoi pisni v tvorchosti L. van Betkhovena [The Genre of Folk Song Processing in the Works of L. Van Beethoven] : PhD: 025 / KhNUM named after I. P. Kotlyarevsky. Kharkiv. 334 p. [in Ukrainian].
5. Dmytruk I. I. (2009) Zhanr perekladu ta yoho riznovydy v suchasnomu bandurnomu mystetstvi [The genre of translation and its varieties in contemporary bandura art] : dis. ... cand. arts : 17.00.03 / Lysenko Lviv State Music Academy. Lviv. 214 p. [in Ukrainian].
6. Zharkov O. M. (1994) Khudozhnii pereklad v muzytsi: problemy i rishennia [Artistic Translation in Music: Problems and Solutions] : thesis ... cand. Arts. Kyiv. 19 p. [in Ukrainian].
7. Zosim O. L. (2023) Televiziynyi proiekt «Koliadky na Kudriavtsi» yak forma zberezhennta ta aktualizatsii ukrainskoho folkloru [Television project «Carols on Kudriavka» as a form of preservation and actualisation of Ukrainian folklore]. *Bulletin of the National Academy of Management Personnel of Culture and Arts* : scientific journal. № 1. pp. 222–227 [in Ukrainian].
8. Konovalova I. Yu. (2020) Smy Slovli vymiry muzychnoi obrobky yak mystetskoho yavyscha i sfery kompozytorskoj interpretatsii [The semantic dimensions of music processing as an artistic phenomenon and the sphere of composer's interpretation]

tation]. Modern culture studies and art history: an experience of Ukraine and EU : Collective monograph. Riga : Izdevniecība «Baltija Publishing», pp. 220–240 [in Ukrainian].

9. Muzychna estrada (2019): dovidnyk [Musical variety : a reference book : in 4 vols. Vol. 1 : a dictionary of terms / author-editor. V. Otkidach. Kharkiv: Leader. 259 p. [in Ukrainian].

10. Riabukha T. (2017) Vytoky ta intonatsiini skladovi ukrainskoi pisennoi estrady [Origins and intonational components of the Ukrainian song variety art]: PhD in Art History : 17.00.03 / KhNUM named after I. P. Kotlyarevsky. Kharkiv. 203 p. [in Ukrainian].

11. Soloviov A. M. (2006) Dzhazova obrobka narodnoi pisni u tvorchosti ukrainskykh kompozytoriv druhoi polovyny KhKh – pochatku KhKhI stolittia [Jazz arrangement of folk songs in the works of Ukrainian composers of the second half of the twentieth and early twenty-first centuries] : PhD : 025 / Makarenko State Pedagogical University, Sumy. 231 p. [in Ukrainian].

12. Ukrainska muzychna entsyklopediia (2006) [Ukrainian Music Encyclopedia]. Vol. 1 / Edited by H. Skrypnyk. K. : Rylsky IMPH of the National Academy of Sciences of Ukraine. 680 p. [in Ukrainian].

13. Cherepanyn M., Bulda M. (2002–2004) Aranzhuvannia ta obrobky kontsertnykh tvoriv dlia dvokh akordeoniv [Arrangements and processings of concert pieces for two accordions]. Study guide. Ivano-Frankivsk. Issues 1 and 2. 260 p. [in Ukrainian].

14. Shyp S. V. (1998) Muzychna forma vid zvuku do styliu [Musical Form from Sound to Style]. Kyiv : Zapovit., 368 p. [in Ukrainian].

15. Iutsevych Yu. Ye. (2003) Muzyka: slovnyk-dovidnyk [Music: Dictionary and reference book]. Ternopil : Uchytelna Knyha – Bogdan. 352 p. [in Ukrainian].

16. Ianytskyi T. Y. (2020) Teoretychni zasady khudozhnoho perekladennia muzychnykh tvoriv dlia bandury [Theoretical foundations of artistic arrangement of musical works for bandura] : dis. ... cand. arts : 17.00.03 / Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine. Kyiv. 245 p. [in Ukrainian].

17. Arrangement. Encyclopædia Britannica Online. <https://www.britannica.com/art/arrangement>

УДК 378.78.40+370

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-14>

Алла ГРІНЧЕНКО,
orcid.org/0000-0003-1902-1453
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри музично-інструментальної підготовки
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського
(Одеса, Україна) allagrinch@gmail.com

ОСОБЛИВІСТЬ ФОРМУВАННЯ ВИКОНАВСЬКО-СТИЛЬОВИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ФОРТЕПІАННОЇ ПІДГОТОВКИ

Стаття присвячена проблемі формування виконавсько-стильових умінь майбутніх викладачів музичного мистецтва як показника високопрофесійної обізнаності та спроможності до виконавсько-педагогічної діяльності. Розглядається специфіка складових чинників виконавсько-стильових умінь та їх функція у комплексному формуванні означених умінь. Мета статті полягає в здійсненні аналізу і визначенні особливостей виконавсько-стильових умінь як професійної складової фортепіанного виконавства, специфіки їх комплексного утворення і формування. У дослідженні сформульовано сутність виконавсько-стильових умінь як інтегрованої здатності особистості, утвореної на основі набуття знань, виконавських навичок і умінь, слухового і виконавського-стильового досвіду, ціннісного ставлення, яка реалізується у розкритті та втіленні виконавсько-стильової концепції музичного твору. Підкреслено, що у формуванні виконавсько-стильових умінь необхідно орієнтуватися не тільки на окремі навички або вміння, але й на рівень і розвиток музичних здібностей, активізація яких дозволить комплексно впливати на формування у здобувача його професійних умінь. Охарактеризовано показники, що складають основу виконавсько-стильових умінь: розширення музикознавчих та мистецтвознавчих знань, набуття виконавсько-стильового досвіду, володіння стильовою артикуляцією, стильовою агогікою, стильовою динамікою, стильовою педалізацією. Проаналізовано виконавсько-стильові особливості композиторів епохи Бароко, віденських класиків та композиторів-романтиків відповідно до виконавських артикуляційних умінь, темпових порушень, динамічних градацій та педалізації. Визначено доцільність отримання музикознавчих та мистецтвознавчих знань щодо жанру та музичної форми, особливостей композиторського стилю й стильового напрямку цілої епохи, фортепіанної фактури і семантики музичної мови. Встановлено, що виконавсько-стильова обізнаність майбутніх викладачів музичного мистецтва виявляється у здатності диференціювати гру виконавців і розрізняти позитивні й негативні риси, вбачати стильову відповідність композиторського і загально стильового напрямку. Опанування виконавсько-стильовими умінь є безперечно важливим сегментом освітнього процесу музиканта.

Ключові слова: виконавські уміння, виконавсько-стильові уміння, артикуляційні уміння, агогіка, педалізація, майбутні викладачі, фортепіанна підготовка.

Alla HRINCHENKO,
orcid.org/0000-0003-1902-1453
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Musical and Instrumental Training
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky
(Odesa, Ukraine) allagrinch@gmail.com

THE PECULIARITY OF THE FORMATION OF PERFORMANCE AND STYLISTIC SKILLS OF FUTURE TEACHERS OF MUSICAL ART IN THE PROCESS OF PIANO TRAINING

The article is devoted to the problem of formation of performance and stylistic skills of future music teachers as an indicator of highly professional awareness and ability to perform and teach. The specifics of the constituent factors of performing and stylistic skills and their function in the complex formation of these skills are considered. The purpose of the article is to analyze and determine the features of performing and stylistic skills as a professional component of piano performance, the specifics of their complex formation and formation. The research formulated the essence of performance-style skills as an integrated ability of the individual, formed on the basis of acquiring knowledge, performance skills and abilities, auditory and performance-style experience, value attitude, which is realized in the disclosure and embodiment of the performance-style concept of a musical work. It is emphasized that in the formation of performing and stylistic skills, it is necessary to focus not only on individual skills or abilities, but also on the level and development of musical

abilities, the activation of which will allow to comprehensively influence the formation of the student's professional skills. The indicators that make up the basis of performing and stylistic skills are characterized: expansion of musicological and artistic knowledge, acquisition of performing and stylistic experience, mastery of stylistic articulation, stylistic agogy, stylistic dynamics, and stylistic pedalization. Performance and stylistic features of composers of the Baroque era, Viennese classics, and romantic composers were analyzed according to performance articulation skills, tempo violations, dynamic gradations, and pedalization. The expediency of obtaining musicological and artological knowledge regarding the genre and musical form, the features of the composer's style and stylistic direction of an entire era, piano texture and the semantics of the musical language is determined. It has been established that the performance-stylistic awareness of future teachers of musical art is manifested in the ability to differentiate the performance of performers and to distinguish positive and negative features, to see the stylistic correspondence of the compositional and general stylistic direction. Mastering performance and stylistic skills is undoubtedly an important segment of the educational process of a musician.

Key words: performance skills, performance-style skills, articulation skills, agogics, pedalization, future teachers, piano training.

Постановка проблеми. Виконавська підготовка майбутнього викладача музичного мистецтва складає основу його професійної діяльності. Під час навчання здобувач відшліфовує раніше сформовані навички гри на інструменті і набуває виконавських умінь, які є результатом освоєння теоретичних, мистецтвознавчих, методичних, педагогічних та практичних знань. В комплексному навчанні поступово зріє професійна обізнаність, а у практиці набувається досвід. Професійна спроможність є показником до працевлаштування, самореалізації та подальшого самовдосконалення. Обізнаність у професійній сфері робить фахівця більш комунікативним й відкритим, здатним до наукового, виконавського, всесвітнього простору у галузі мистецтва і не тільки. Таким чином, професійний фактор актуалізує процес формування виконавських і фахових знань та умінь музиканта-викладача, викладача-виконавця.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз останніх наукових досліджень свідчить про зростання праць щодо забезпечення професійної здатності здобувачів у галузі музичного мистецтва. Науковці звертають увагу на формування спеціальних умінь, що визначають спроможність виконавсько-педагогічної діяльності. Серед таких умінь визначаються наступні: поліфонічно-виконавські (Хань Ле), рефлексивні (Мінь Шаовей), виконавсько-артикуляційні (Лу Чен), музично-виконавські знання і уміння (В. Гевал, Ж. Карташова), музично-слухові уявлення (А. Грінченко, Н. Збожимська, О. Куцан, О. Рябова, С. Чепіга), інтелектуальні уміння як складова музично-виконавської майстерності (І. Омелянчук), музично-слухові (С. Сливко), образно-драматургічні уявлення (Альзубейди Альгейс), емоційно-стильові відчуття (Ма Сіньюань), уміння художньої інтерпретації (В. Крицький).

У мистецькому науковому колі проблема стилю розглядається у контексті виконавства (Г. Дубінець, С. Терехов, О. Юдіна), сучасної української

культури і національно-стильової основи музики (Д. Андросова, О. Маркова, Л. Циганюк, Л. Шевченко, С. Шип). У виконавській галузі науковці досліджують переважно основні показники-індикатори стилю: агогіку, артикуляцію, педалізацію. На думку піаніста С. Терехова, стильові аспекти потребують від виконавця аналізу і усвідомлення стратегічно важливих умов для розкриття змісту і його стильового відтворення. Він вважає, що саме агогіка є «джерелом розуміння проінтонації твору та виявлення законів інтонованого стилю» (Терехов, 2014: 103). До складу професійної стильової компетенції, що дозволяє «відзначати особливості музичної мови певного історичного зрізу або народу», Лу Чен відносить музично-виконавські артикуляційні уміння, які поєднують «інтонаційні, художньо-стильові, технічно-виконавські аспекти фортепіанної гри» (Лу Чен, 2013: 59). Також є роботи щодо «осмислення творчих механізмів музичного виконавства», а саме, індивідуального стилю музиканта-виконавця (О. Катрич, І. Рябов). Науковець О. Катрич припускає, що «індивідуальний стиль музиканта-виконавця – це відповідна до специфічності його музичного світобачення система виражальних засобів, яка, зберігаючи цілісність, функціонує в якості опорного чинника переінтонування різних композиторських стилів» (Катрич, 2001: 116). Отже, огляд наукової літератури свідчить про звернення уваги на механізми та складники стильових аспектів у виконавстві, але не виокремлюється чіткої позиції щодо визначення виконавсько-стильових умінь та їх формування у майбутніх викладачів музичного мистецтва.

Мета статті. Проаналізувати та визначити особливості виконавсько-стильових умінь як професійної складової фортепіанного виконавства, специфіки їх комплексного утворення і формування.

Виклад основного матеріалу. Рівень виконавської підготовки майбутнього викладача музичного мистецтва у ЗВО визначається надбанням певних компетентностей, що обумовлюють якість

та ступінь володіння музичним інструментом, а саме: технічну оснащеність, звукову спроможність, здатність аналізувати нотний матеріал, зіставляти, розуміти семантику музичної мови, добирати методичні засади щодо опрацювання музичних творів тощо. Основу компетентностей, якими володіє і оперує майбутній викладач складають знання, виконавські навички, уміння. Відомо, що уміння являються практичним втіленням отриманих знань. Саме на практиці відбувається оперування знаннями з залученням когнітивних процесів на рівні аналізу, порівняння, синтезу, узагальнення. Незважаючи на суто практичну діяльність музиканта, завжди існує раціональний момент у виконавському процесі. Це пов'язано, насамперед з логікою побудови, структури та створення художньої концепції твору: пристосуванням фактури та вивіреним аплікатури, розумінням знакової та семантичної системи музичної мови, вивіреним кульмінацій, спадів, динамічного розгортання, порівнянням виконань, усвідомленням стильового аспекту. Отримані знання це також і інтелектуальне надбання як когнітивних так і музичних здібностей. Їх взаємодія (музичний слух, музичне мислення, музична пам'ять, виконавські навички) дає можливість аналізувати фактуру, здобувати слуховий досвід, тактильні відчуття та формувати слухові уявлення як фонду накопичення зразків-творів: старовинно-автентичного, програмно-образного, жанрово-стильового виконання; здійснювати слуховий і тактильний контроль під час гри твору.

Враховуючи важливість формування знань та уміння у майбутніх викладачів, вчені пропонують наступні етапи їх формування:

– «ціннісно-орієнтаційний етап» передбачає отримання знань з теорії та історії музичного виконавства, набуття навичок й умінь з фахових дисциплін;

– «творчо-діяльнісний етап» спрямований на удосконалення інтерпретаційних умінь в процесі творчо-пошукової діяльності;

– «творчо-репрезентативний етап» – здатність здобувача самостійно застосовувати знання і уміння у виконавському інтерпретаційному процесі (Карташова, 2011: 256). З огляду на вказані етапи, вибудовується послідовність у набутті певних знань та умінь, як цілісного комплексу. Його складність заглиблюється у контексті нашого дослідження.

Зазначимо, серед низки умінь, якими повинен володіти майбутній викладач, важливим показником високого професійного рівня є здатність виконувати музичні твори відповідно стильо-

вому спрямуванню. Їх формування відбувається поступово в процесі навчання гри на фортепіано та набуття музикознавчих та мистецтвознавчих знань. Розширення інформаційного простору здобувача з питань особливостей композиторського стилю й стильового напрямку цілої епохи, а також жанру та музичної форми, фортепіанної фактури і семантики музичної мови, що впливає на формування художнього образу. Так, дві музичні категорії «жанр» і «форма» є орієнтиром для визначення темпу, агогіки, побудови кульмінації. Розуміння фактури пов'язано з визначенням її складності та піаністичного налаштування виконавського апарату, вибору аплікатури; з уміння диференціювати фактуру: поліфонічні, тембрально-колеристичні елементи; а також змістовно-динамічне навантаження та утворення звукового балансу між мелодією й акомпанементом, поліфонічними мелодійними лініями, загальним створенням звукової перспективи, тобто, побудови різних динамічних планів. Семантичне осмислення фактури розпізнавання знакової системи, розкриває століттями встановлені «коди» музичної риторики.

Вміння вбачати художній сенс твору та втілювати його на інструменті пов'язано з виконавськими навичками та вміннями піаніста. Навички, як і вміння, утворюються в наслідок багатократних дій (від свідомих до автоматизованих), але під постійним слуховим контролем. На відміну від навичок, уміння – це прояв свідомих дій та форма вираження досвіду. Їх взаємозв'язок складає основу виконавської діяльності піаніста. Вважаємо, що формування виконавсько-стильових умінь можливо при умові наявності якісних виконавських та володіння різними видами технік. Натомість, коли прийоми звуковидобування застосовуються у втіленні художнього образу музичного твору, розуміємо як інтонаційно-артикуляційні уміння, володіння зміною темпу – агогічні уміння, здатність вбачати звуковий результат виконуваного твору – слухо-звукові уявлення; уміння володіти педалізацією в залежності стилю й жанру музичного твору.

Визначені уміння проектуються у виконавському процесі у відповідності втілення стильових особливостей музичних творів і набувають інтегроване визначення – виконавсько-стильові уміння. Отже, виконавсько-стильові уміння складаються з комплексу виконавських умінь, що забезпечують перебіг та результативність процесу інтерпретації та виконання музичних творів. Виконавсько-стильові уміння охоплюють наступні аспекти: стильову артикуляцію, стильову педалізацію, агогіку та динамічні особливості.

Виконавська артикуляція музиканта, як зауважує Лу Чен, це «багатоплановий феномен, що поєднує художньо-стильові, інтонаційно-комунікативні, перцептивно-слухові, техніко-виконавчі, художньо-образні аспекти фортепіанної гри, а також індивідуально-тактильні відчуття клавіатури». Автор вважає, що вони ґрунтуються на основі «традиційних методичних уявлень у рамках виконавської традиції тієї чи іншої фортепіанної школи, композиторського художнього методу» (Лу Чен, 2013: 58). Відзначимо, що якість володіння здобувачем навичку звуковидобування і артикуляційним умінням відчувається з самого початку гри на інструменті. Особливо якість артикуляції і її стильова відповідність актуалізується у творах епохи Бароко і Класицизму. Взагалі артикуляцію можна розглядати в якості штриха (к навичок) та інтонаційної артикуляції (як уміння). Поєднання артикуляції й інтонації органічно впливає на загальну виразність виконання і смисловий контекст твору. Наприклад, керуючись знаково-семантичним контекстом у творах І.С.Баха, щодо розуміння риторичних фігур, а також специфіки звучання старовинних інструментів, вдається інтонаційно-артикуляційно наблизитися до автентичності втілення творів Бароко. Подібне спостерігається і в специфіці виконання класичної музики. Тільки інтонація у творах Й. Гайдна пов'язана з оркестровими штрихами і стильовою атрибутикою, у творах В. Моцарта інтонація є віддзеркаленням театральної персоніфікації. «Атрибутивність артикуляції в контексті інтонаційного комплексу має лінгвакультурний аспект» (Лу Че, 2013: 58). Тому під час опрацювання творів В. Моцарта задля виразності мелодійної лінії використовується метод підтекстування, оскільки слово сприяє знаходженню інтонаційної та артикуляційної визначеності. Зовсім полярні прийоми звуковиобування, й відповідно артикуляції, спостерігаються у виконанні творів К. Дебюссі. Його звукова палітра з різними регістровими прошарками вимагає особливого тактильного туше, відчуття різної глибини дотику до клавіатури. Отже, стильова артикуляція є умінням застосовувати прийоми звуковидобування відповідно композиторському стилю.

Важливим аспектом стильового відтворення музичних творів є педалізація. Застосування педалізації запобігає природній ударності фортепіано, допомагає вибудовувати форму музичного твору, підкреслити ладогармонійне забарвлення музики, виразність фразування, надає мелодійного зв'язку у виконанні *legato* і можливість переносити руки на клавіатурі без перерви звукового простору.

Уміння педалізувати залежить переважним чином від розуміння доцільності застосування педалізації у творі того чи іншого стилю та здатності здобувача до слухового контролю. Так, застосування педалізації у творах І. С. Баха сприяє підсиленню емоційного сповнення у протиставленні *tutti* та *solo*. У творах Й. Гайдна і В. Моцарта педаль виконує підкреслюючі або поєднальну функції і підкреслює ясність голосоведіння та рельєфність фактури. Натомість у Л. Бетховена педаль виконує не тільки дві попередні, але і гармонійну функцію. Педаль підсилює оркестрову імітацію інструментів у сонатах Л. Бетховена, особливо при використанні двох педалей (у втіленні звучання гобою), для продовження звуку у смичкових інструментів та їх передачі гри на одному русі або об'ємного звучання тремоло литавр. Як відзначає Й. Гофман, створення ефекту барабану або литавр з акцентом наприкінці, можливо шляхом застосування поступового *crescendo* на педалі та зняття її на акцентованому акорді (Hofmann, 2016: 35).

У епоху романтизму педалізація має інше смислове призначення: у творах Ф. Шуберта вона спрямована на підкреслення мелодійності, виразності та тонкості артикуляції; у Ф. Шопена педаль розкриває акустичні колорити фортепіано, що позначається у звуковій забарвленості його фактури. Виконання творів Ф. Ліста вимагає зовсім іншої педалізації – повної та тембрально-барвистої з одного боку, а також володіння і витонченою педалізацією у декламаційних та ліричних моментах.

Уміння оперувати педалізацією визначається не тільки обізнаністю здобувача, але і його здатністю чуйно сприймати звукові нашарування, гру на чверть – напів – повну – дві педалі, як це є під час виконання творів К. Дебюссі. У нього різноманітність звуковидобування і створення тембрально-колеристичного забарвлення межує з витонченістю сприйняття та чуттєвістю натискання педалей. Досягнення природності і органічності педалізації К. Дебюссі є складним завданням для майбутніх викладачів музичного мистецтва. Задля набуття умінь педалізації здобувач повинен розуміти особливості застосування педалі у музичному творі кожного автора і специфіку інструменту для якого написана музика. Важливо сформулювати уявлення щодо стильової відповідності педалізації, а саме, її доцільність у поліфонічній музиці І. С. Баха, камерно-симфонічному звучанні фортепіанної фактури В. Моцарта і Л. Бетховена, у композиторів-романтиків, імпресіоністів та сучасній музиці.

Крім цього складність такого звукоутворення обумовлюється динамічною градацією. На нашу думку, динаміку теж можна розглядати як стильово-

вий аспект, оскільки існуюча «динамічна обмеженість» і «динамічне розростання» у творах композиторів створюють стильову визначеність і приналежність до певної епохи. Наприклад, звукова гучність творів епохи Бароко і Класицизму залежить від інструменту для якого написаний твір. Твори для клавіру (клавесин, клавикорд) мають обмежену динамічну звучність при цьому внутрішній динамічний план вибудовується відповідно тембральності регістрів та дотримання принципу контрасту на рівні tutti і solo. У І. С. Баха, Й. Гайдна і В. Моцарта tutti асоціюється з камерним оркестром та імітацією смичкових інструментів. Натомість звуковий об'єм клавіру не можна рівняти з динамічністю органних творів І. С. Баха і виконанням органних транскрипцій у яких піаніст за допомогою динаміки намагається передати регістрове забарвлення органу. Слід уникати динамічних крайнощів: форсування або млявості. «Forte – наповнене, але стримане, без перевантаження; piano – глибоке, мужнє, вольове, навіть у сумі й скорботі» (Таран, 2016: 22).

У порівнянні з Й. Гайдном і В. Моцартом, оркестрова звучність перших частин сонат Л. Бетховена подібна симфонічному оркестру та безпосередньо фортепіано; другі частини зі звучанням камерного оркестру. Для музики Л. Бетховена характерна динаміка різного смислового навантаження і сили. Це є: динамічний діалог, контраст «світла й тіні» на рівні «tutti і solo», subito динамічне вторгнення, які підсилюються «дією різних факторів – фактури, гармонії, регістру, педалі» (Таран, 2016: 33). Іноді у Л. Бетховена зустрічаються специфічні динамічні посилення, наприклад, на одній ноті, яке досягається шляхом застосування педалі після взяття звуку та її поступовим натисканням до кінця, тобто, умовне crescendo педалю після взяття звуку.

На відміну від логічності і динамічної збалансованості творів віденських класиків у романтиків та сучасній музиці спостерігається динамічне розгортання і крайність градації (fff та ppp), застосування мікро і макродинаміки. Така звукова різноманітність потребує від здобувача знань стильових особливостей музичного мистецтва і виконавських умінь на рівні технічного володіння педалізацією, що актуалізує проблему оволодіння стильовою педалізацією майбутніми викладачами музичного мистецтва. Вчена І. Таран підкреслює важливість динаміки у виконавському мистецтві і говорить, що порушення «логіки співвідношення музичних звучностей здатне спотворити зміст музики». Авторка вказує на зв'язок динаміка з агогікою, артикуляцією та фразуванням, і вважає

її показником «індивідуального виконавського стилю та характеру інтерпретації фортепіанних творів» (Таран, 2016: 33).

Не останню роль в опануванні музичних творів займає агогіка і визначення темпу. Їх доцільність регулюється композиторськими і стильовими особливостями. Як стверджують мистецтвознавці, на сучасному етапі у виконавстві розрізняють декілька видів агогіки:

- темпо rubato, коли мелодійна лінія дія достатньо вільно, а супровід зберігає основний темп, така манера гри характерна для декламаційних і спокійних творів;

- розбіжність інтонування і темпу у різних голосах, що притаманно музиці композиторам-романтикам (Терехов, 14: 103). Незважаючи на різність, агогіка підпорядковується закону компенсації часу: «скільки взяв – стільки віддав».

Відомо, що розуміння галантного стилю, його інтонаційно-стильової виразності визначається відсутністю виконавської механічності. Французький виконавський стиль допускає невеликі коливання темпу, які викликані зміною фактури, тональності, чергуванням мажору та мінору тощо. «Еквівалентність відтяжок та прискорень у мистецтві старовинних танців прямо пропорційно залежать один від одного, основу яких складають характер та закономірності рухів танцювального мистецтва. Для досягнення стильового звучання, здобувач повинен розуміти природу звуковидобування та темброву різноманітність клавесину, прийоми ритмічної орнаменталізації, дотримуватися метричної пульсації, мати почуття правильного смаку (Терехов, 2014: 109). Даний тип агогіки застосовується і у виконанні творів В. Моцарта. Зазначимо, що за часів І.С.Баха, твори написані у повільних темпах виконувалися з більшим рухом, а швидкі твори стриманіше. Тому на сучасному етапі під час виконання творів епохи Бароко дотримуються цього правила і спираються на жанрову основу: хорал та старовинні танці.

У виконавській практиці рівень володіння агогікою особливо виявляється у творах композиторів-романтиків та імпресіоністів. Наприклад, під час виконання творів Ф. Шопена дотримуються правила – зі зміною ритму, не змінюється метр. Ліва рука виконує функцію диригента і вона не знає, що робить права рука з ритмом особливо на дрібних тривалостях нот. На відміну від Ф. Шопена, Ф. Ліст тяжіє до імпровізаційного виконання і творчої свободи, фразування цілими побудовами, а агогіка залежить від змісту музичного твору. С. Терехов, відзначає, що в нотах Ф. Ліста часто «сума тривалостей в одній руці

не відповідає сумі тривалостей у партії іншої руки». Досліджуючи даний аспект, автор виявив, що це агогічний прийом народної музики і позначається як *parlando rubato* (Терехов, 2014: 113). Причетність композиторських елементів Ф. Ліста до фольклорної музики «вербункош» надає можливість розглядати структурно-стильові особливості угорського генія на рівні етно-стильової характеристики виконавського феномену.

Розгляд певних стильових чинників дозволяє визначити виконавсько-стильові уміння як інтегровану здатність особистості, утворену на основі набуття знань, виконавських навичок і умінь, слухового і виконавського-стильового досвіду, ціннісного ставлення, яка реалізується у розкритті та втіленні виконавсько-стильової концепції музичного твору.

Особливість формування виконавсько-стильових умінь передбачає інтелектуальну розвиненість та обізнаність в галузі мистецтвознавства, спроможність працювати над фактурою, володіння виконавськими навичками на достатньому рівні, зацікавленість у досягненні автентичності в опануванні музичних творів. З метою набуття виконавсько-стильових умінь пропонуємо:

– покращувати стильовий досвід на основі слухання музики різних стильових напрямів та їх ескізного опрацювання;

– ознайомлення зі стилем композитора та передумовами, що впливали на його формування;

для формування стильових уявлень викладач допомагає здійснити стильовий аналіз твору через визначення форми, мелодики, тембру, динаміки, гармонії.

Л. Циганюк пропонує звернути увагу на емоційний фактор у створенні стильової концепції твору та її втілення. Дослідниця вважає, що

«взаємодія емоційно-слухового осягнення творів певного стилю з інтелектуальним, створює перехід на новий рівень емоційного осягнення стильових особливостей музики, більш глибокий і осмислений» (Циганюк, 2012: 309). Тільки поєднання «комплексу музично-теоретичних знань, реалізацією та закріпленням їх під час власних практично-виконавських дій» (там же) сприяє стильовому виконанню музичних творів.

Висновки. Таким чином, результативність виконавсько-інтерпретаційного процесу піаніста складає комплекс інтелектуальних, когнітивних та музичних здібностей, який позначається на отриманні знань, набутті професійних навичок і умінь та їх проектуванні на специфічні аспекти виконавської діяльності – розширенні слухового досвіду: старовинно-автентичного, програмно-образного, жанрово-стильового виконання та формуванні виконавсько-стильових умінь. Виконавсько-стильова обізнаність майбутніх викладачів музичного мистецтва виявляється у здатності диференціювати гру виконавців і розрізняти позитивні й негативні риси, вбачати стильову відповідність композиторського і загально-стильового напрямку. Опанування виконавсько-стильовими уміннями є безперечно важливим сегментом освітнього процесу музиканта.

У формуванні виконавсько-стильових умінь необхідно орієнтуватися не тільки на окремі навички або вміння, але й на рівень і розвиток музичних здібностей. Активізація останніх дозволить комплексно впливати на формування у здобувача його професійних умінь, тому подальші наукові розвідки будуть пов'язані з дослідження шляхів активізації музичних здібностей, що впливають на формування виконавських умінь майбутніх викладачів музичного мистецтва в процесі фортепіанної підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карташова Ж. Формування музично-виконавських знань і умінь майбутнього вчителя музики. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. Кам'янець-Подільський нац.ун-т ім. Івана Огієнка. 2011. Вип. 7. С. 254–259.
2. Катрич О. Стиль музиканта-виконавця (теоретичні та естетичні аспекти). *Науковий вісник НМАУ. Музичне мистецтво*. Київ. 2001. Вип. 8. С. 115–122.
3. Лу Чен Виконавські артикуляційні уміння вчителя музики-піаніста в контексті полі модального підходу. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Тернопіль. 2013. Вип. 3. С. 56–64.
4. Таран І. Значення динаміки у фортепіанних творах. *Наука України: проблеми сьогодення та перспективи розвитку*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 23–24 вересня 2016р.). Інститут освітньої та молодіжної політики. Київ. 2016. С. 32–34.
5. Терехов С. Агогіка як індикатор стилю: порівняльна типологія. *Проблеми взаємодії мистецтва педагогіки та теорії і практики освіти*. Харківський нац.університет мистецтв ім. І. П. Котляревського. Харків, 2014. Вип. 40. С. 102–118.
6. Циганюк Л. Проблема усвідомлення національно-стильової основи поліфонічної музики в контексті навчання гри на фортепіано. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. Кам'янець-Подільський нац.ун-т ім. Івана Огієнка, 2012. Вип. 11. С. 304–310.
7. J. Hofmann Piano playing Questions Answered. 2016. 210 p.

REFERENCES

1. Kartashova Zh. (2011) Formuvannia muzychno-vykonavskykh znan i umin maibutnoho vchytelia muzyky.[Formation of musical and performance knowledge and skills of the future music teacher] Pedagogichna osvita: teoriia i praktyka. Kamianets-Podilskyi nats.un-t im. Ivana Ohienka. Pedagogical education: theory and practice. Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko, 7, 254–259 [in Ukrainian]
2. Katrych O. (2001) Styl muzykanta-vykonavtsia (teoretychni ta estetychni aspekty). [The style of a musician-performer (theoretical and aesthetic aspects)] Naukovyi visnyk NMAU. Muzychne vykonavstvo – Scientific bulletin of the National Music Academy of Ukraine. Musical performance, 8, 115–122 [in Ukrainian]
3. Lu Chen (2013) Vykonavski artykuliatsiini uminnia vchytelia muzyky-pianista v konteksti poli modalnoho pidkhodu. [Performance articulatory skills of a music teacher-pianist in the context of a multi-modal approach] Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedagogichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka – Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk, 3, 56–64 [in Ukrainian]
4. Taran I. (2016) Znachennia dynamiky u fortepiannykh tvorakh. [The importance of dynamics in piano works] Nauka Ukrainy: problemy sohodennia ta perspektyvy rozvytku : Materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Science of Ukraine: current problems and development prospects: Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference, 32–34 [in Ukrainian]
5. Terekhov S. (2014) Ahohika yak indykator stylu: porivnialna typolohiia. [Agogics as an indicator of style: a comparative typology] Problemy vzaiemodii mystetstva pedahohiky ta teorii i praktyky osvity. Kharkivskiy natsionalnyi universytet mystetstv im. I. P. Kotliarevskoho – Problems of interaction between the art of pedagogy and the theory and practice of education. Kharkiv National University of Arts named after I. P. Kotlyarevskiy, 40, 102–118 [in Ukrainian]
6. Tsyhaniuk L. (2012) Problema usvidomlennia natsionalno-stylovoi osnovy polifonichnoi muzyky v konteksti navchannia hry na fortepiano [The problem of understanding the national-stylistic basis of polyphonic music in the context of learning to play the piano] Pedagogichna osvita: teoriia i praktyka. Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet im. Ivana Ohienka – Pedagogical education: theory and practice. Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko, 11, 304–310 [in Ukrainian]
7. J. Hofmann Piano playing Questions Answered. 2016. 210 p.

УДК 785.7

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-15>**Олександра ГРІНЧЕНКО,***orcid.org/0009-0004-9593-4582*

аспірантка творчої аспірантури

Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової

(Одеса, Україна) *grinchsasha98@gmail.com***ФОРТЕПІАННЕ ТРІО ГАСПАРА КАСАДО В КОНТЕКСТІ ЙОГО ТВОРЧОСТІ:
АНСАМБЛЕВО-ВИКОНАВСЬКІ АСПЕКТИ**

У статті порушуються деякі питання щодо основних стилевих тенденцій в творчості іспанського композитора і віолончеліста Гаспара Касадо на прикладі його фортепіанного тріо C-dur та досліджуються особливості інтерпретації образної системи твору з урахуванням побудови спільного відчуття виконавцями даної музичної форми. Вказано, що інтенсивність професійної діяльності Гаспара Касадо проявлялася приблизно однаково у його виконавській та композиторській діяльності. Описані програмні уподобання, які розкривають його як талановитого та знаного віолончеліста не тільки для його сучасників, але і для наступних поколінь. Простежено достатньо ґрунтовний інтерес Касадо до створення аранжувань для віолончелі популярних класичних творів та написання 22-х композицій для різних інструментальних складів. Спрямовано увагу на один із творів для камерного ансамблю – Фортепіанне тріо C-dur для скрипки, віолончелі та фортепіано. Зазначена необхідність інтерпретаторів поглибити свої знання в специфіці та традиціях іспанської музичної культури для виявлення характерних для неї особливостей. Наведено приклади найбільш популярних інструментів Іспанії, серед яких гітара, кастаньєти, тамбурин та духовий інструмент із флейтового сімейства. Підкреслені найважливіші виконавські вимоги в рамках ансамблевості – імітація учасниками ансамблю звучання та технології іспанських народних інструментів; імпровізаційність гри; довге утримання однієї динаміки для досягнення сонористичного ефекту та балансування між наближенням та віддаленням звучання. Доведено, що швидка зміна темпів, яка призводить до контрасту образного наповнення наближає виконавців до імпресіоністичного мислення.

Ключові слова: Гаспар Касадо, фортепіанне тріо, камерно-інструментальні твори, виконавство, інструментальний ансамбль, інтерпретація, іспанська музика.

Oleksandra HRINCHENKO,*orcid.org/0009-0004-9593-4582*

Postgraduate Student of Creative Graduate School

Odesa National Music Academy

(Odesa, Ukraine) *grinchsasha98@gmail.com***GASPARA CASADO'S PIANO TRIO IN THE CONTEXT OF HIS CREATIVITY:
ENSEMBLE AND PERFORMANCE ASPECTS**

The article raises some questions about the main stylistic trends in the work of the Spanish composer and cellist Gaspar Casado using the example of his C-dur piano trio and explores the peculiarities of the interpretation of the figurative system of the work, taking into account the construction of a common feeling by the performers of this musical form. It is indicated that the intensity of Gaspar Casado's professional activity was manifested approximately equally in his performing and composing activities. Program preferences are described, which reveal him as a talented and well-known cellist not only for his contemporaries, but also for future generations. Casado's fairly thorough interest in creating cello arrangements of popular classical works and writing 22 compositions for various instrumental compositions is traced. Attention is directed to one of the works for the chamber ensemble – Piano Trio in C major for violin, cello and piano. The need for interpreters to deepen their knowledge of the specifics and traditions of Spanish musical culture in order to identify its characteristic features is indicated. Examples of the most popular instruments in Spain are given, including the guitar, castanets, tambourine and wind instruments from the flute family. The most important performance requirements as part of the ensemble are emphasized – imitation by the ensemble members of the sound and technology of Spanish folk instruments; improvisation of the game; long holding of one dynamic to achieve sonoristic effect and balancing between approaching and receding sound. It has been proven that a quick change of tempo, which leads to a contrast of figurative content, brings the performers closer to impressionistic thinking.

Key words: Gaspar Casado, piano trio, chamber-instrumental works, performance, instrumental ensemble, interpretation, Spanish music.

Постановка проблеми. В музикознавчих працях найчастіше ім'я Гаспара Касадо згадується як відомого віолончеліста та учня Пабло Казальса і значно менше уваги приділяється вивченню та окресленню інструментальної творчості Касадо, а особливо ансамблевих творів. Між тим у виконавській царині його твори все більше приваблюють виконавців сучасності (камерні ансамблі «*The Bekova Trio*», «*Trio Arriga*», «*Kairos Trio*», «*Trio Iris*»), які в свою чергу все частіше включають їх в свої концертні програми. Також музиканти обирають ансамблеві твори Касадо для прийняття участі в мастер-класах, що може свідчити про високий рівень технічної складності твору. Можемо привести приклад мастер-класа відомого віолончеліста Йо Йо Ма в Чикаго в рамках музичного фестивалю, де була представлена третя частина фортепіанного тріо Гаспара Касадо ансамблем «*Trio Iris*». Ці приклади виконавського інтересу до творів іспанського композитора підтверджують необхідність більш детального музикознавчого аналізу, який спроможний виявити ансамблеві завдання на шляху інтерпретації цього ансамблевого твору.

Аналіз досліджень. Серед наукових робіт назвемо праці Габріеля Кауфмана (Kaufman, 2017), Натаніель Чайкіна (Chaitkin, 2001), Елен Бода (Boda, 1998), Моніки Пейдж (Pagès, 2000), в яких надані не тільки біографічні факти з життя Гаспара Касадо, але й обговорюються його професійні якості як виконавця та композитора, які в свою чергу мали вплив на подальший розвиток іспанської музичної культури. Однак аналітичні матеріали, які стосуються його фортепіанного тріо, практично відсутні. Тому вбачаємо актуальність даного аналізу необхідною для поповнення представлення про індивідуальний композиторський стиль Касадо.

Мета статті полягає в прослідкуванні за спільними рисами виконавської та композиторської творчості Гаспара Касадо та аналізі ансамблево-виконавських завдань в фортепіанному тріо C-dur.

Виклад основного матеріалу. В цьому дослідженні ми хочемо доторкнутися до питань виконавської майстерності та композиторського доробку представника іспанської музичної культури Гаспара Касадо (*Gaspar Cassado*). В музикознавчій царині діяльності Касадо як виконавця, музиканта, композитора та аранжувальника було приділено не так багато уваги, що доводить новизну нашого дослідження. Здебільшого в наукових роботах та енциклопедичних довідниках Гаспар Касадо фігурував як учень віолончеліста Пабло Казальса (на протязі достатньо дов-

го часу) та Моріса Равеля по композиції (Guide to the Piano Trio literature by Raymond Silvertrust). Спиравшись на певну кількість літератури про життя відомого музиканта Гаспара Касадо, можна припустити те, що Г. Касадо ставився до П. Казальса як до «духовного батька» (Kaufman, 2017: 21). В книзі Габріеля Кауфмана описується, що П. Казальс випробував свої виконавські методи разом з молодим учнем Г. Касадо (особливо пр діяв увагу рухам лівої руки) (Kaufman, 2017: 22–23). Фактичного підтвердження щодо академічного навчання Гаспара по класу композиції у Моріса Равеля немає (Kaufman, 2017: 25), але його композиторське становлення відбувалося на ґрунті його постійного спілкування з професійним наставником П. Казальсом. Крім того вбачаємо, що на становлення Гаспара Касадо як композитора вплинуло його довготривале перебуття в столиці Франції, де в свою чергу він мав знайомства з багатьма відомими та провідними композиторами (М. де Фалья, Г. Форте, М. Равелем, К. Дебюссі).

Зазначимо те, що зв'язок двох країн – Франції та Іспанії – (наприкінці ХІХ–першої половини ХХ століття) породив своєрідний органічний музичний тандем. Мотиви фольклору Іспанії увійшли в музику французьких композиторів, починаючи з Ж. Бізе та Е. Лало, а яскраво втілювалися в творчості К. Дебюссі та М. Равеля (Celia Las Heras de Mendez, 1988). Близька спорідненість з іспанською культурою в музиці Равеля багато в чому обумовлена тим, що він народився в місті Сібуρν (район Піренеїв), до того ж його мати була іспанкою.

В ході аналізу музикознавчої літератури, ми можемо назвати цілий ряд іспанських музикантів, які вчилися у Франції: Енріке Гранадос (навчався в Парижі у Шарля де Беріо по класу фортепіано), Педро Тінторер (навчався в Паризькій консерваторії у П'єра Циммермана по класу фортепіано), Пабло Сарасате (навчався у Паризькій консерваторії в Жана Дельфена Аляра по класу скрипки), Хоакін Турина (переїхав в Париж, де навчався у Мошковського). Становлення як композитора та віолончеліста у Гаспара Касадо відбувалося також у Парижі (Guide to the Piano Trio literature. by Raymond Silvertrust).

Ірина Драч у своїй роботі «Художня індивідуальність композитора: аспекти вияву» зазначає, що у ХІХ столітті фігура композитора починає сприйматися як альтернатива виконавцю (Драч, 2010: 45). Але ми знаємо достатню кількість прикладів творчих особистостей іспанської приналежності, які в ХХ столітті поєднували виконавство з композиторством. Якщо торкатися іспанської музичної культури – це Пабло Сара-

сате, Енріке Гранадос, Мануель де Фалья, Пабло Казальс. Серед них визначною фігурою з подібними здібностями являється Гаспар Касадо.

Припускаємо, що ім'я Гаспар Касадо відомо насамперед за творами для віолончелі (таких як «Танець зеленого диявола» та Сюїта для віолончелі соло) у зв'язку з його майстерністю та професіоналізмом у віолончельному виконавському мистецтві, а також глибинними знаннями технологічних та тембральних якостей віолончелі як інструмента.

Коротко торкнемося деталей його життєвого шляху. Гаспар Касадо (1897–1966 рр.) став причетним до музики завдяки оточенню членів своєї сім'ї – музикантів. Тут можна навести приклад батька Гаспара Хоакіма Касадо, який працював органістом, диригентом та композитором в місті Барселона (Kaufman, 2017: 1–2). За словами Рохеліо Вільяра, Гаспар з вже 4-х років вивчав сольфеджіо, музичну теорію, хоровий спів і можливо гру на фортепіано та органі. Незабаром, досягнувши віку 7 років, в 1904 році, Касадо молодший розпочав свої перші уроки гри на віолончелі у Діонісіо Марча (Villar, 1929: 189).

Важливу роль в творчому та життєвому шляху зіграла зустріч з видатним віолончелістом Пабло Казальсом. З часом молодий музикант став учнем відомого митця. Сам Г. Касадо писав у своїх спогадах про те, що гра його вчителя вражала на кожному уроці, а до будь якого нового твору Пабло Казальс підходив методично та обережно, щоб відтворити якомога точніший характер та образність (Chaitkin, 2001: 9).

Композиторська діяльність Гаспара Касадо по своїй масштабності трішки поступається виконавським досягненням і все ж таки він автор 22-х творів, домінуюча кількість яких для інструментального складу. Серед них «Каталонська рапсодія» для симфонічного оркестру, Концерт для віолончелі з оркестром, дві сонати для віолончелі та фортепіано, соната для скрипки та фортепіано, фортепіанне тріо, три струнних квартети, та п'єси для віолончелі.

Фігура Гаспара Касадо як композитора, аранжувальника і виконавця мало відома і цьому є різні пояснення. Автор книги про Касадо – Г. Кауфман – пише про те, що музикант не залишив за собою текстових роздумів щодо його музичних переконань чи поглядів, не давав широкі інтерв'ю, не робив дослідження. Таким чином на сьогоднішній день немає збережених рукописів та нотатків, які складені в серйозний опис (Kaufman, 2017: 15). Далі в цій книзі розкривається історія його життя, яка не була записана ні ним, ні кимось із його близьких. Певний спосіб життя Касадо,

його постійний рух, поїздки на концерти та викладання не сприяли епістолярній діяльності в повній мірі. Як висловився композитор в 1956 році: «Я йду по життю богомою, у постійному протиріччі з самим собою» (Kaufman, 2017: 15).

В своїй статті, під назвою «Гаспар Касадо. Його відносини з Пабло Казальсом та його різноманітне музичне життя», Натаніель Чайкін помістив остаточний список творів як і власного авторства Касадо так і у вигляді його аранжувань, список концертів та їх програми. Такі додатки дають можливість розширити не тільки виконавський, а і педагогічний репертуар музикантів, розширити артистично-виконавський спектр не тільки віолончелістам, а і всім музикантам-інструменталістам.

Аналізуючи відповідну літературу ми помітили тяжіння науковців до розкриття Гаспара Касадо як аранжувальника. Дійсно, Касадо зробив значну кількість транскрипцій, наприклад для віолончелі та фортепіано. Приблизна кількість аранжувань, які належать перу видатного музиканта Касадо вказує на число 70 (Chaitkin, 2001: 31).

Основу творів для аранжування Касадо брав у відомих митців: Йоганна Себастьяна Баха, Вольфганга Амадея Моцарта, Фрідеріка Шопена, Франца Шуберта, Клода Дебюссі, Енріке Гранадоса. В аранжуванні фортепіанного твору Клода Дебюссі «Місячне сяйво», фактурно розподіляючи нотний текст між фортепіано і віолончелю, Гаспар Касадо змінює оригінальне звучання цього твору. Ми припускаємо, що Касадо звертався до жанру транскрипції в тому числі заради того, щоб відкрити багату палітру звучання та тембровості свого інструмента – віолончелі. Але також можемо говорити про розширення їм свого віолончельного репертуару для численних концертних виступів.

Не можна сказати, що в концертному житті Європи ХХ століття фігура Гаспара Касадо була маловідомою. Про це свідчать кількісні афіші концертів майже по всьому світу. Наприклад, представимо одну із програм концерту Гаспара Касадо з піаністкою Марія Італія Бьяджі, яку представляє в своїй статті Н. Чайкін:

Перше відділення

1. Антоніо Вівальді – Соната, Op. 3 No. 9
2. Йозеф Гайдн – Соната in C No. 3
3. Ріхард Штраус – Соната, Op. 6

Друге відділення

4. Отторіно Респігі – *Adagio con variazion*
5. Клод Дебюссі – «Дівчина з волоссям кольору льону»
6. Луї В'єрн – «*Poissons chinois*»

7. Гаспар Касадо – «*Acquarelli Musical*»

Партія фортепіано – Марія Італія Бьяджі.
29 листопада 1951 року (Chaitkin, 2001: 38).

На прикладі цієї доволі складної та насиченої різними за своїм стилем творами програми можемо стверджувати, що професійні технологічні та інтерпретаційні можливості виконавської майстерності Гаспара Касадо розкривають його творчу постать як всебічно зрілого музиканта. Зазначимо те, що в програмі присутній відомий твір для фортепіано соло «*Дівчина з волоссям кольору льону*» Клода Дебюссі, який припускаємо звучав в перекладі Касадо для віолончелі та фортепіано.

В нашій статті хочемо приділити увагу саме виконавським аспектам Фортепіанного тріо Гаспара Касадо, під якими розуміємо питання ансамблевої взаємодії інструменталістів, виходячи з виконавського досвіду самого автора цієї статті. Але перш ніж перейти до виконавської сфери даного фортепіанного тріо хочемо нагадати, що Касадо представник іспанської культури, яка подарувала світу певну кількість відомих діячів: Мігеля де Сервантеса, Лопе де Вега (література), Франсіско-Хосе де Гойю, Пабло Пікассо, Сальвадора Далі (живопис), Антоніо Гауді (архітектура), Мануеля де Фалья, Пабло Сарасате, Енріке Гранадоса, Хоакіна Турини, Ісаака Альбеніса (музика).

Для більш глибоко розуміння та для інтерпретації фортепіанного тріо Гаспара Касадо необхідно визначити деякі характерні риси національної музики Іспанії. Ще з часів Відродження іспанська професійна музика заявляє про себе як самостійне художнє утворення, в якому визначні зразки приналежать до переважно інструментальної творчості, у тому числі камерної сфери.

Влучне розкриття національного стилю можна знайти у дослідженні І. Ляшенко: «... в професійній музиці постає як відносно усталена закономірність звукообразного мислення (творчості і сприйняття) певних етнічних колективів на всіх етапах своєї еволюції, розвивається та оновлюється лише через музичне інтонування...» (Ляшенко, 1973: 76). В дослідженнях іспанської музики часто згадується про таємничість та незвичність Іспанії, яка вабила художників, письменників та навіть композиторів інших країн в пошуках образів, барв, сюжетів (Las Heras de Mendez, 1988: 152). Щодо самих іспанських композиторів, зазначимо, що їх слуховий досвід безумовно спирався на музичну традицію своєї країни.

В кожному регіоні Іспанії були популярні певні інструментальні склади: в Басконії – велика флейта – сільбоа, маленька флейта – чисту, тамборіль, в Арагоні – гітара, кастаньети, бандурія,

а в Каталонії – народна флейта флавіоль карамільйо, тамбурін, та такий духовий інструмент як граля. Звідси можемо простежити деякі ансамблеві вподобання, а саме часте використання духових інструментів тембрально схожими на сучасну флейту. Але однією з музичних візитівок Іспанії є гітара. Як писав відомий іспанський композитор Мануель де Фалья, що гармонічні ефекти, які були створені іспанськими гітаристами – одне з чудес народного мистецтва. Саме в XV столітті, як пише композитор, вперше почали супроводжувати вокальні та інструментальні мелодії гітарними акордами. «Гітарність» звучання як суто «іспанський символ» відтворюється композиторами XIX–XX ст. незалежно від конкретного інструментального вирішення, уможлививши імітацію гітарних прийомів, скажімо, у фортепіанних або скрипкових творах (Дядюн, 2021: 25).

Також інструментальне мислення іспанських музикантів тяжіло до клавішних (орган, клавір) і струнно-щипкових інструментів (арфа, віуела, гітара). Подібний вибір інструментарію (клавішні – фортепіано, струнні – скрипка та віолончель) знаходимо в фортепіанному тріо Г. Касадо.

Фортепіанне тріо C-dur Гаспара Касадо було написано в 1926 році для класичного складу – скрипка, віолончель та фортепіано. Тричастинна форма фортепіанного тріо Касадо (Перша – *Allegro risoluto*, Друга – *Tempo moderato e pesante*, Третя – *Recatativo: moderato ed appassionato*, *Rondo: allegro vivo*) відповідає найбільш розповсюдженій формі фортепіанних тріо інших композиторів. Забарвленість музичного викладу Касадо в фортепіанному тріо нагадує насичені темні тона оксамиту, що розкривається завдяки щільності фактури, витонченості елегантності, «тактильності», але водночас проявляється яскравість, м'яка блискучість переливів музичних відтінків. Під час підготовки до творчого проекту з творів іспанських композиторів автор цього дослідження відмітив певні виконавсько-ансамблеві особливості фортепіанного тріо Касадо.

Перша частина *Allegro risoluto* врівається енергійними та пружними акордами C-dur. Акордовість фактури зустрічається з перших тактів твору як в фортепіанній партії, так і в партії струнної групи, що надає відчуття святковості, урочистості. Таким чином ми можемо припустити те, що автор звертається до використання акордової фактури задля втілення масштабності та ефекту оркестровості. Хочемо наголосити, що часте використання акордової фактури у всіх учасників ансамблю провокує «перенавантаження» звучання. Тобто перед ансамбістами постає задача

побудувати динаміко-звуковий баланс між скрипкою та віолончеллю, між струнною групою та фортепіано.

Використання скачків на різні регістри та октави, постійне тяжіння до верхньої частини клавіатури – виконавсько-технічний лейтмотив першої частини твору для піаніста-ансамбліста. Хочемо звернути увагу на те, що автор не був піаністом, але на нашу думку дуже вдало передавав тембральні забарвлення фортепіано. Так, наприклад у 17 такті, напруга загального *tutti* змінюється імітацією дерев'яно духових інструментів (*pp*). В першій частині фортепіанного тріо Гаспар Касадо також приділяє багато уваги образності твору. Для полегшення цієї виконавської задачі композитор використовує ремарки – *energico, misterioso, con passione*.

Друга частина тріо перевтілюється у пристрасний звуковий танок, який нагадує фламенко. У вступній частині (1–16 такти) композитор притримується імпровізаційного характеру викладення, про що свідчать його власні ремарки *rubato* та *accelerando*.

У музичній енциклопедії визначення поняття «ансамбль» описується як «...злагожденість спільного виконання твору кількома музикантами» або як «...процес спільного музикування двох чи більше музикантів-інструменталістів» (Українська музична енциклопедія, 2006: 73). Для досягнення комунікативної єдності та художньої спільності авторка статті безпосередньо зіткнулася з певними виконавсько-ансамблевими задачами:

1. Одночасно починати і закінчувати певний музичний епізод (з урахуванням контрастних та неочікуваних темпово-образних змін), при цьому притримуватися довготривалих динамічних та однакових артикуляційних вимог, тримати майже постійний зоровий контакт;

2. В контексті емоційного залучення з партнерами ансамблю та відтворення сутності іспанської музики, надавати жестам або рухам тіла сценічно-ефектний характер;

3. Тембрально підлаштовуватися під солюючі епізоди партнера по ансамблю, які в свою чергу насичені мелодичними мотивами в імпровізаційному характері з використанням мелізматики.

Партія віолончелі у другій частині фортепіанного тріо Гаспара Касадо виступає в ролі відкривача мелодично-тематичної царини. У 17 такті лунає тема (*monotono*), яка буде пронизувати весь музичний виклад другої частини – солююча одноголосна тема у віолончелі, дуєтна тема скрипки та віолончелі в унісон, солююча та фактурно збагачена тема в партії фортепіано.

Якщо розглядати специфічні риси інструментальних партій *Другої частини* тріо, то ми можемо бачити тенденцію використання тембрально-шумової палітри (*tremolo, glissando*, імітація гітарного *pizzicato* – партія струнної групи; нашарування однакових акордів у посиленні динамічної перспективи на одній педалі – партія фортепіано).

Фінал тріо для скрипки, віолончелі та фортепіано має рондальну форму викладення. Як і в другій частині вступ має речетатичний та імпровізаційний характер – скрипка та віолончель виконують тему вступу унісон, а фортепіано займає підтримуючу гармонійну позицію (1–18 такти). Головна тема Рондо має граціозний характер з елементами танцювальності. З 40 такту партія скрипки бере на себе солюючу функцію, а фортепіано та віолончель акомпануючу. В період вивчення цього твору авторка статті наголошує на тому, що слід уважніше ставитися до акомпанемента, а саме на однаковість звучання в двох інструментальних партіях (в епізодах з однаковим унісонним матеріалом двох інструментів – скрипка та фортепіано, віолончель та фортепіано). Артикуляційний діалог в фіналі між фортепіано та віолончеллю проявляється у використанні автором твору «унісонного *pizzicato*» (37–46 такти). З цього випливає наступне: піаніст тембрально та артикуляційно повинен наблизитися до звучання віолончельного *pizzicato*.

Таким чином, проаналізувавши музичний простір партитури фортепіанного тріо, а також доторкнувшись до виконавсько-ансамблевої практики можемо окреслити характерні ознаки цього твору:

- 1) імітація гітарних переливів та переборів в якості іспанського музичного символу;
- 2) тривалість одноманітної динаміки для досягнення ефекту сонористики та злиття тембрів;
- 3) відчуття просторовості та об'єму музичного викладу завдяки використанню широкого діапазону інструментів;
- 4) можливість імпровізаційності в солюючих епізодах кожного з інструменталістів;
- 5) епізодичність музичного мовлення, що проявляється в частих темпових та динамічних змінах;
- 6) танцювальність ритмічного малюнку;
- 7) вплив імпресіоністичної течії, що проявляється в нашаруванні педалі в фортепіанній партії.

Для автора статті важливим є оригінальна спадщина композитора, у тому числі фортепіанне тріо, яке виконувалось в рамках творчого проєкту під назвою «*Піренейські пристрасті*» разом з фортепіанними тріо іспанських композиторів – Енріке Гранадоса та Хоакіна Турини. В концерті

приймали участь концертмейстери та педагоги кафедри камерного ансамблю Одеської національної музичної академії – Катерина Коршомна та Михайло Безчастнов. Реалізацією даного проєкту та наповненням програми ми прагнули продемонструвати іспанську камерно-інструментальну панораму, показати тембрально-акустичні можливості класичного складу фортепіанного тріо (скрипка, віолончель, фортепіано).

Висновки. Проаналізувавши творчість іспанського композитора Гаспара Касадо, а саме більш детально його фортепіанне тріо C-dur, та належну до його життя і композиторського доробку музикознавчу літературу, можна зробити наступні висновки. Насамперед хочемо окреслити те, що відношення Касадо до іспанської культури визначає як і його загально музичні вподобання, так і роками вибудовані музичні конструкції, які яскраво показані в фортепіанному тріо іспанського композитора. В результаті виконавського та музикознавчого аналізу фортепіанного тріо Касадо було виявлено тяжіння до імітації інструментів Іспанії (гітара, кастаньети, інші), що в свою чергу може свідчити про опору композитором на іспанську музичну фольклористику. Також в ході дослідження було виявлено інтерес до французького імпресіоністичного мовлення в музичній царині Касадо, в нашому випадку в фортепіанному тріо C-dur, проявляється в частому використанні різноманітних характерних

сонорістичних ефектів – довготривале використання педалі з ефектом накладання рельєфності звучання в імпресіоністичній манері французьких композиторів, контраст настроїв та тембрів, часте звернення до кuarto-квінтових конструкцій. Можемо припустити, що французьке оточення та вплив резонував в музичному житті Касадо та посприяв подальшій реалізації як композитора та виконавця. Втім, на думку автора статті, важливим є те, що творча особистість Гаспара Касадо в культурному житті Європи ХХ століття розкривається з різних сторін: а саме Касадо зарекомендував себе як композитор, виконавець та аранжувальник, що в свою чергу свідчить про його різнофункціональність як музиканта.

Аналіз фортепіанного тріо C-dur Гаспара Касадо дає підстави для наступних висновків з точки зору камерно-інструментального ансамблевого виконавства. Тембральна насиченість палітри барвів, емоційне напруження, різноманіття ритмічних прийомів, технічна багатозадачність всіх виконавців ансамблю в фортепіанному тріо є проекцією музично-естетичних та художньо-виконавських уподобань Касадо як автора. На підставі цього можемо тлумачити, що в фортепіанному тріо C-dur Гаспара Касадо усім учасникам ансамблю відкритий шлях до проявів своєї індивідуальності, яка межує з імпровізаційністю, що бере свій початок в народно-фольклорному музикуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Драч І. Художня індивідуальність композитора: аспекти вияву: навчальний посібник. Харків : Тимченко, 2010. 106 с.
2. Дядюн Д. Жанрово-стильові особливості скрипкових мініатюр Пабло де Сарасате та Мануеля Де Фальї. *Магістерська робота*. Кривий Ріг: 2021. 107 с.
3. Ляшенко І. Національні традиції в музиці як історичний процес. Київ: Музична Україна, 1973. 326 с.
4. Українська музична енциклопедія: в 6-х томах. Національна Академія Наук України. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського; Редкол.: Г. Скрипник. Т. 1, 2006. 679 с.
5. Voda, E. Selected Violoncello Works of Gaspar Cassadó. D.M.A. diss., The Florida State University, 1998. 274 p.
6. Chaitkin N. J. Gaspar Casso: His relationship with Pablo Casals and his versatile musical life. Dissertation submitted to the Faculty of the Graduate School of the University of Maryland, College Park in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Musical Arts, 2001. 46 p.
7. Guide to the Piano Trio literature. by Raymond Silvertrust. URL: <https://www.chambermusicguides.com/guide-to-piano-trios.htm> (дата звернення 04.09. 2023).
8. Kaufman G. Gaspar Cassadó: Cellist, Composer and Transcriber. London: Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group, 2017. 346 p.
9. Las Heras de Mendez, C. The Spanish idiom in the works of non-Hispanic European composers of the late nineteenth and early twentieth centuries. Presented to The Faculty of the Department of Music San Jose State University in partial fulfillment of the requirements for the degree Master of Arts, 1988. 156 p.
10. Pagès S. M. Gaspar Cassadó, la voz del violonchelo. Berga: Amalgama Edicions for Centre d'Estudis Musicals del Berguedà "L'ESPILL", 2000. 120 p.
11. Villar, R. Músicos Españoles II: compositores, directores, concertistas, críticos. Madrid: Librería y Casa Editorial Hernando, 1929. 360 p.

REFERENCES

1. Drach I. (2010) *Khudozhnia indyvidualnist kompozytora : aspekty vyjavu: navchalnyi posibnyk*. [Artistic individuality of the composer: aspects of manifestation: a study guide.] Kharkiv : Tymchenko. 106 s. [in Ukrainian]
2. Diadiun D. (2021) *Zhanrovo-stylovi osoblyvosti skrypkovykh miniatiur Pablo de Sarasate ta Manuelia De Falla*. [Genre and style features of violin miniatures by Pablo de Sarasate and Manuel De Falla] Master thesis. Kryvyi Rih : 107 s. [in Ukrainian]
3. Liashenko I. (1973) *Natsionalni tradytsii v muzytsi yak istorychnyi protses*. [National traditions in music as a historical process] Kyiv : *Muzychna Ukraina*. 326 s. [in Ukrainian]
4. *Ukrainska muzychna entsyklopediia*. (2006) [Ukrainian musical encyclopedia]: v 6-kh tomakh. National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv : Institute of Art History, Folklore and Ethnology named after M. T. Rylskyi; Editor: G. Skrypnyk. T. 1. 679 s. [in Ukrainian]
5. Boda, E. (1998) *Selected Violoncello Works of Gaspar Cassadó*. D.M.A. diss., The Florida State University. 274 p.
6. Chaitkin N. J. (2001) *Gaspar Casso: His relationship with Pablo Casals and his versatile musical life*. Dissertation submitted to the Faculty of the Graduate School of the University of Maryland, College Park in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Musical Arts, 46 p.
7. *Guide to the Piano Trio literature*. by Raymond Silvertrust. URL: <https://www.chambermusicguides.com/guide-to-piano-trios.htm> (Last accessed 04.09. 2023).
8. Kaufman G. (2017) *Gaspar Cassadó: Cellist, Composer and Transcriber*. London: Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group. 346 p.
9. Las Heras de Mendez, C. (1988) *The Spanish idiom in the works of non-Hispanic European composers of the late nineteenth and early twentieth centuries*. Presented to The Faculty of the Department of Music San Jose State University in partial fulfillment of the requirements for the degree Master of Arts. 156 p.
10. Pagès S. M. (2000) *Gaspar Cassadó, la voz del violonchelo*. [Gaspar Cassadó, the voice of the cello] Berga: Amalgama Edicions for Centre d'Estudis Musicals del Berguedà "L'ESPILL". 120 p. [in Spanish]
11. Villar, R. (1927) *Músicos Españoles II: compositores, directores, concertistas, críticos*. [Spanish Musicians II: composers, conductors, concert artists, critics] Madrid: Libreria y Casa Editorial Hernando. 360 p. [in Spanish]

УДК 75.071.1*Вергун:75.03(477.54)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-16>

Людмила ГУДЗІЄНКО,
orcid.org/0000-0003-0312-524X
аспірантка кафедри теорії і історії мистецтв
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) lusikovsegda@gmail.com

НАЦІОНАЛЬНА ОСНОВА ТВОРЧОСТІ НАТАЛІ ВЕРГУН

У статті проведено детальний аналіз національного спрямування художньої творчості Наталі Вергун. Вивчення локальних художніх традицій та дослідження творчості художників різних регіонів України набирає актуальності, оскільки дозволяє всебічно осягнути сталість та автентичність національного мистецтва України. Творчість художниці Наталі Вергун традиційно розглядається в контексті харківської художньої школи, та повнота і змістовність її творчого доробку робить її художником всеукраїнського значення.

У даній статті основна увага приділяється ретельному вивченню впливів, які сформували творчий шлях Наталі Вергун у сфері українського національного мистецтва. Зауважено, що таке дослідження спрямоване на встановлення конкретних зв'язків і взаємодії між творчим доробком художниці та національними мистецькими традиціями.

Встановлено, що творча спадщина мисткині нерозривно пов'язана із творчістю батька, українського поета Івана Виргана, від якого вона успадкувала любов до власного коріння, народу та перейняла унікальний дар оспівування краси навколишнього світу. Важкий творчий шлях батька і репресії позначилися на творчості художниці не лише у виборі тематики творів, але й в частому використанні чорного кольору, підкреслюючи відчуття драматизму.

Зазначено, що в Харківському художньому училищі Наталя Вергун навчалася в відомого українського художника Миколи Степановича Сліпченка. Він підтримував в художників прагнення до роботи на пленері, а саме пленерний, етюдний живопис складає вагомий частину творчого доробку Наталі Вергун, в ньому найяскравіше розкривається художня мова майстрині.

Також у статті висвітлено, що творчі та дружні відносини з Тетяною Нилівною Яблонською відіграли важливу роль у мистецькому становленні художниці, адже завдяки її підтримці Наталі Вергун вдалося розпочати персональну виставкову діяльність.

Ключові слова: українське національне мистецтво, харківська художня школа, живопис, Наталя Вергун.

Liudmyla HUDZIENKO,
orcid.org/0000-0003-0312-524X
Graduate student at the Department of Theory and Art History
Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts
(Kharkiv, Ukraine) lusikovsegda@gmail.com

THE NATIONAL BASIS OF NATALIA VERHUN'S CREATIVITY

The article presents a comprehensive analysis of the national direction in the artistic creativity of Natalia Verhun. The study of local artistic traditions and the exploration of the works of artists from various regions of Ukraine have gained relevance as they provide a holistic understanding of the steadfastness and authenticity of Ukrainian national art. The artistic oeuvre of Natalia Verhun is traditionally examined in the context of the Kharkiv School of Arts, and the completeness and richness of her artistic legacy establish her as an artist of national significance.

In this article, the focus is directed towards a meticulous examination of the influences that have shaped Natalia Verhun's artistic journey within the realm of Ukrainian national art. It is noted that such an investigation is aimed at establishing concrete connections and interactions between the artist's body of work and the cultural and artistic traditions.

It has been determined that the creative legacy of the artist is intimately intertwined with the work of her father Ukrainian poet Ivan Virgan from whom she inherited a profound love for her roots, her people, and the unique gift of celebrating the beauty of the surrounding world. The challenging artistic path of her father and the repressions of the era left an indelible mark on the artist's work, evident not only in her choice of themes but also in her frequent use of the color black which serves to accentuate the sense of drama.

Furthermore, it is highlighted that during her studies at the Kharkiv Art School, Natalia Verhun was a student of the renowned Ukrainian artist Mykola Stepanovych Slipchenko. He actively supported the artists' inclination towards working en plein air, and it is in outdoor, plein air painting that a significant portion of Natalia Verhun's creativity finds its most vivid expression, showcasing the artist's unique visual language.

The article also sheds light on the pivotal role played by her creative and friendly relations with Tatiana Nylyvna Yablonska in Natalia Verhun's artistic development. It is through Yablonska's support that Verhun was able to embark on her personal exhibition journey, marking a significant milestone in her artistic career.

Key words: Ukrainian national art, Kharkiv school of art, painting, Natalia Verhun.

Постановка проблеми. Творчий доробок народної художниці України Наталі Іванівни Вергун постає яскравою репрезентацією українського національного мистецтва. Її глибоко народна творчість черпала витoki у творчості батька-поета, у творчості її вчителів та оточення та відобразилася у полотнах яскравим втіленням краси українського села, його мешканців, квітучої природи та родючої землі.

Її твори неодноразово експонувалися на регіональних виставках, твори зберігаються в Харківському художньому музеї, Національному художньому музеї України, в приватних колекціях в Україні та за кордоном, а сама художниця отримала звання «Заслужений художник УРСР» (1991 р.) та «Народний художник України» (1997 р.). Попри здобутки мисткині і високий рівень її художньої творчості дослідження саме національного підґрунтя творчості Наталі Вергун не отримало відповідної уваги науковців.

Аналіз останніх публікацій. Увага мистецького суспільства до творчості Наталі Вергун була помітна ще у період набуття майстринею художньої самостійності, проте, незважаючи на масштабність її творчого доробку та внеску у розвиток українського мистецтва ХХ ст., нині не існує монографічного дослідження її творчої спадщини. Після набуття Україною незалежності творчість Наталі Вергун найкраще висвітлено в статті харківської дослідниці Валентини Немцової «Проблема становлення стилю в живописі Наталі Вергун» та в її монографії «Харківська художня школа» (2016). Дослідницею визначені характерні риси художньої мови мисткині, окреслено ключові етапи становлення творчої особистості Н. Вергун, проаналізовано еволюцію творчої манери. Також творчості Наталі Вергун присвячена стаття В. Романовського зі збірки «Осяяла натхненням Слобожань: есеї та бесіди», де автор намагається розкрити основні ідеї її художньої творчості (Романовський, 2013: 146–150). Окрему низку джерел становлять вступні статті до каталогів виставок 1998, 2008, 2015 років, а також публікації репортажів ще радянських часів у засобах масової інформації.

Мета статті – виявити національні витoki в мистецтві слобожанської художниці Наталі Вергун, проаналізувати вплив художнього середовища на її творчість.

Результати. Національна основа мистецтва Наталі Вергун народжувалася у творчій українській родині. Її батьком був український поет Іван Оникійович Вирган (1908–1975), який оспівував свою батьківщину, за що, ймовірно, і був репресований – у 1940 році його звинуватили у створенні банди, що займалася антирадянською діяльністю. За цим наклепницьким звинуваченням письменник, що не визнав себе винним, відбував покарання у трудовому таборі, що під Воркутою, де провів 4 роки до дострокового звільнення (Ільєнко, 1991).

Не зважаючи на тяжке положення сім'ї, на репресії та заборони, Іван Вирган продовжував творчу поетичну роботу та був для Наталі справжнім взірцем. Більшість її живописних робіт видають захоплення творчістю власного батька, який оспівує рідний край. До їх родини були вхожими митці того часу, деякі згодом постраждали за власні вподобання та світобачення, були репресовані сталінським режимом. З самого дитинства художниця була занурена у творче середовище, де панували національні ідеї, вона бачила увесь той шлях, який проходили українські митці у боротьбі за право творити так, як відчували, а не за канонами, що диктувало тогочасна дійсність.

Захоплення творчістю батька позначилось у майбутньому і на власне творах Наталі Вергун – це, перш за все, вибір українського буття (у пейзажі, чи у жанровій картині, чи в натюрморті) як основної теми її творчих полотен, це оспівування краси рідного краю, це естетизація сільського люду та возвеличення їхньої праці (Романовський, 2013: 146). Також показовим є той факт, що вже після смерті батька, з бажанням увіковічити ім'я Івана Виргана та висвітлити його літературні здобутки, Наталя Вергун стала одним з упорядників поетичної збірки «Поезії», до якої увійшли його кращі твори, написані за 40 років творчого життя. Автор вступної статті, С. Крижанівський, характеризує світоглядну позицію поета як філософа, філософія якого базується на народному світогляді та життєстверджуючому, загальнолюдському та гуманістичному розумінні явищ (Вирган, 1981: 4).

Взаємини батька та доньки, а в подальшому – поета та художниці, можна споглядати на одному з небагатьох автопортретів Наталі Вергун, що нині зберігається в колекції Харківського художнього музею. Це – «Автопортрет з батьком» (Рис. 1), картина, створена у 1969 році. Мистецтвознавиця

А. Півненко пише про цей твір – «Це портрет-картина, де образ художниці постає у всій своїй натхненній красі, надиханій творцем старшої генерації – відомим українським радянським поетом Іваном Вирганом, традиції поетичного слова якого продовжує в живопису його донька – Наталя Вергун» (Півненко, 1985).

На самому полотні ми бачимо двох творчих людей: суворого, дещо понурого батька, який задумливо похилив голову, та саму художницю. Себе вона зобразила з художніми атрибутами в руках – палітрою та пензлями. Обидві фігури виступають на тлі книжкових полиць. Художниця завжди підкреслює, що усі образи з її картин існували у реальності, то ж можна припустити, що це реальна бібліотека родини Вирганів, на фоні якої мисткиня і створила цей автопортрет.

Емоційний стан роботи дуже стриманий, підкреслено суворий, це підтримується різкими контурами, чорним кольором костюму батька, а яскравий акцент покладено на колір одягу художниці, на якій бачимо світл насиченого червоного кольору. Чорний колір назавжди увійшов в палітру художниці як відображення тих драматичних подій, які пережила родина. В цій роботі помітний вплив естетичних засад «суворого» стилю – це і фронтально розташовані фігури, і геометризація малюнку.

Перегукується творчість художниці з творчістю її батька і в більш живописних виявах. Так, наприклад, вірш Івана Виргана «Уся земля моя в цвіту» (Вирган, 1981: 69) написаний у 1947 році, можна назвати знаковим для усього творчого шляху Наталі, адже кожний рядок знайшов відображення у її живописному доробку. Цей твір постійно знаходить образне втілення в роботах мисткині з циклів «Рідна земля», «Пори року» та з окремими полотнами, де вона зображує багатство української фауни – конвалії, жоржини, айстри, мальви, соняшники. «... В понавислому гіллі» – якнайкраще описує яблуневі гілки, що гнуться під вагою стиглих плодів у картині «Вечеря хліборобів», а «... Усе в собі плекає грім...» – висловлено у роботі «Літній дощ».

Наталя Вергун виступає як художниця-поетка, яка віддзеркалює рідну землю не в словесній формі, але у мистецтві живопису. Її творчий стиль переплітає поетичну мову та живописний вираз, в якому вона спадкоємиця батьківського художнього таланту, спрямованого на відзначення та оспівування рідного краю (Гнатишин, 1984).

Потужного впливу зазнала творчість Наталі Вергун і під час навчання в Харківському художньому училищі, де вона почала навчання у 1953 році. Там її керівником за фахом був відомий український художник Микола Степанович

Рис. 1. Вергун Н. Автопортрет с батьком. 1969. Полотно, олія

Сліпченко (1914–1975). Під час навчання в училищі Наталя була однією з найкращих учениць, її виділяли за власне бачення та ретельний підхід до роботи. Вже на старших курсах вона та декілька найбільш талановитих дітей від училища поїхали до Москви, де репрезентували твори з Дрезденської галереї мистецтв. Там учні мали змогу побачити твори великих майстрів і були вражені, наскільки високим був рівень їх робіт. Сама художниця зазначає, що саме на тій виставці вона вперше побачила, наскільки величним буває мистецтво, яке не стримують рамки ідеології (Гудзієнко, 2018).

Із М. Сліпченком майстриню пов'язувала дружба, вона вважала його недооціненим майстром сучасності. Дійсно, сьогодні ми маємо мало відомостей про М. Сліпченка, проте відомі його роботи, деякі з них зберігаються у ХХМ та в приватних колекціях. Серед педагогічних підходів Миколи Сліпченка можна виділити його тяжіння до пленерного живопису, яке він зумів передати і своїм учням. Навіть до початку навчання в художньому училищі, ще в дитинстві, Наталя Вергун проявляла інтуїтивну схильність до пленерного малювання. Протягом навчання в училищі вона вдосконалювала свої мистецькі навички під керівництвом свого вчителя.

Захоплення пленерним живописом відіграло значну роль на творчому шляху художниці – саме роботи на пленері, у селі Литовка, що на Сумщині, стали кроком до усвідомлення мисткинею імпресіонізму як частини власного художнього методу. Осмислення цього стильового напрямку як частини власної творчості знайшло художній вираз в тому, що в творчому доробку Наталі Вергун спостерігається велика кількість пейзажних етюдів, особливе місце в якому займають етюди 1972 року (Вергун, 2008: 5).

У роботі «Узлісся» (Рис. 2) майстриня будує два простори: перший можна порівняти з рельєфом, так виділяються об'єкти та фактури на першому плані, а другий план побуджує відчуття занурення у простір, об'єкти, зображені на відстані, написані більш стримано та спокійно.

Рис. 2. Вергун Н. Узлісся (вид на село Литовка). 1972. Етюд. Картон, олія

Рис. 3. Вергун Н. Квіти коло хати. 1972. Етюд. Картон, олія

Рис. 4. Вергун Н. Зелені віконниці. 1972. Етюд. Картон, олія

Плановість підкреслена манерою письма мисткині: перший план виділяється контрастом тіні і світла на одній ділянці та стовбурами дерев, а далі прописані також корпусними мазками, але вони слабкіші по тону.

«Квіти коло хати» (Рис. 3) та «Зелені віконниці» (Рис. 4) – теж етюди цього періоду. В них художниця будує форму світлом, цей прийом також стає впізнаваним та характерним для етюдів мисткині. Підсвідомо художниця втілює не просто українську хату як житло, а як архетипічний образ, символ захищеності (Мищенко, 2014: 92). Оскільки українська культура побудована, за багатьма ознаками, на християнській ідеології, то доречним є і наділення дому символістичним значенням, запозиченим від іконопису. Міфологема образу у свідомості переважно віруючого населення складається від символу дім як житло бога, дім як храм, символ божественного домобудівництва (створення світу Богом). Таке емоційне начало є притаманним менталітету української людини, тому звертання до архетипу «Дім» може трактуватися як пошук художницею себе, свого місця в житті, місця у власному національному вимірі.

Після закінчення училища перед художницею постало питання продовження освіти у вищому навчальному закладі і її вибір зупинився на Інституті живопису, скульптури та архітектури ім. І. Рєпіна у Ленінграді. Цей вибір був зумовлений захопленням творчістю відомого земляка – Тараса Григоровича Шевченка. Зацікавленість його роботами, як художника, стала поштовхом до навчання у Ленінграді, бо вона хотіла творчо зростати саме там, де навчався її кумир, займатися в тих аудиторіях і, можливо, за тим самим обладнанням, що й він. До того ж, Наталя відчувала, що саме у Ленінграді її потенціал може розкритися повніше, адже там вже проявлялися перші віяння «відлиги», розкривалися нові перспективи для розкриття власного творчого потенціалу. В інституті Наталя Вергун навчалася в Андрія Андрійовича Мильникова (1919–2012), який робив акцент на загальній художній підготовці, намагався випрацювати в учнів різнобічний підхід до роботи та підтримував в молодих художниках їх індивідуальність. Незаангажованість вчителя надала художниці можливість реалізуватися саме в тому, чого вона потребувала, а не слідувати тільки загальноприйнятим тенденціям соцреалізму (Гудзієнко, 2018).

Після закінчення інституту Н. Вергун повертається в Україну, до Києва, де починає викладацьку роботу. У 1965 році в Київському державному художньому інституті створена майстерня мону-

ментального живопису, де Наталя Вергун познайомилася з видатною українською художницею Тетяною Нилівною Яблонською (1917–2005).

Наталя Вергун почала свою виставкову діяльність у колективних художніх виставках з 1960-х р. Та до своєї першої персональної виставки вона пройшла довгий шлях відмов, заперечень, їй дозволяли виставляти лише пейзажі у складі виставок до незначних подій. Найменшим проявам індивідуальності та відхиленню від офіційного напрямку у мистецтві на перешкоді ставала позиція Спільки художників України, яка й проводила відбір робіт (Петрова, 2011: 53). Перша персональна виставка мисткині відбулася за допомоги Т. Яблонської і А. Мильникова, які опікувались молодого художницею, і дозволу від Харківської спілки художників України на відкриття персональної виставки Наталі Вергун.

З 1953 та по 1987 рік ХО СХУ очолював Валентин Васильович Сізіков (1918–2005). За словами Н. Вергун, він був яскравим представником та прихильником соціалістичного реалізму. Переважна більшість його картин написані у соціалістичних традиціях, що відповідали загальному напрямку у мистецтві, офіційній його спрямованості. Роботи Наталі Вергун на цьому тлі вирізнялися свободою висловлення та манерою виконання, вони не ідеалізували працівників заводів та фабрик, не героїзували доярок та колгоспників. Дух цих робіт був набагато глибшим, ніж зовнішня народність, він будив у людях національну свідомість, а не послуговався ідеями соціалістичного майбутнього. Саме тому, на думку художниці, Валентин Сізіков не давав їй дозвіл на проведення персональної виставки до 1984 року. Усе ж він був присутнім на її першій індивідуальній виставці, де високо оцінив майстерність художниці, назвавши її роботи «справжнім живописом» (Гнатишин, 1984).

З Тетяною Нилівною Яблонською Наталю Вергун пов'язували творчі й дружні стосунки. Представниця Київської художньої школи, Т. Яблонська стала художницею, яка часто вдавалася до стильових змін у власній творчості, любила експериментувати з техніками. Твори художниці 1960–1970-х років позначені цікавістю до народної тематики та модерністських художніх напрямів, а дружні стосунки з закарпатськими художниками, Г. Глюком та А. Коцкою знайшли відображення у площинно-декоративній стилізації та дистанціюванні від стереотипів соцреалізму (Павельчук, 2019: 382).

Декоративність і площинність виявилися важливими інструментами у художньому доробку Наталі Вергун, що особливо акцентується у її творах, присвячених жанру натюрморту. Авторка створила два основних цикли натюрмортів: «Пори року», які представлені станковими полотнами, розпочавши з 1970 року та завершивши у 1983 році, і «Зимові натюрморти», які включають етюди, створені у 2005 році. Паралельно з цими циклами, протягом усього свого творчого шляху, художниця також створила значну кількість замальовок, присвячених жанру «мертвої природи».

В натюрморті «Вересень» (Рис. 5) з циклу «Пори року» утворюється композиція, подібна до шахової дошки, де предмети розташовані лінійно і ніби в одній площині, а центром композиції виступає біла ваза з рожевими квітами, що декоративно вписується в темне тло. Схожим за композицією та пластичним вирішенням є натюрморт «Жовтень» (Рис. 6), який побудований на контрасті фону та розташованих на ньому об'єктів.

Отже, живопис Наталі Вергун демонструє складну сторінку українського мистецтва, коли творчість знаходилась під суворим контролем дер-

Рис. 5. Вергун Н. Вересень. 1982.
Полотно, олія

Рис. 6. Вергун Н. Жовтень. 1982.
Полотно, олія

жави. Незважаючи на це, в її роботах ми бачимо незламне прагнення до свободи висловлення, яке вона увібрала ще з дитинства, з прикладу власного батька. Натхненна таким взірцем, усе життя мисткиня прагне до волі зображати те, що вона любить – село, людей та українську природу. Реалізм її творів натхненний справжнім життям, просякнутий та закарбований багаторічними пошуками себе та свого стилю.

Висновки. В дослідженні було висвітлено значний вплив художнього середовища Наталі Вергун на її творче становлення. Виявлено, що найвпливовішими постатями на її мистецькому шляху були українські корифеї, зокрема батько, поет Іван Вирган, наставник Микола Сліпченко, колега Тетяна Яблонська. Більш того, коріння її творчості сягає й спадщини Тараса Шевченка, адже його мистецтво послугувало для мисткині

джерелом натхнення. Її оточення надихало та м'яко спрямовувало художницю, то ж її художня спадщина, народжена під впливом українського національного мистецтва репрезентує національну свідомість самої майстрині.

У висвітленні творчого спадку Наталі Вергун постають два ключових аспекти. По-перше, важливим є співіснування поетики української природи та драматизму сімейної спадщини у її творах. По-друге, цільність її мистецького виразу визначається поєднанням узагальнення та геометризації «суворого» стилю з площинними та декоративними прийомами. Творчість Наталі Вергун ілюструє синтез природних, соціокультурних і стилістичних компонентів, які поєднуються в унікальному художньому доробку, що відзначається національною ідентичністю та українською спрямованістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вергун Н. І. Виставка творів (етюди, малюнки, ескізи) : Каталог. Х. : ХХМ, 2008. 34 с.
2. Вирган І. О. Поезії. К. : Рад. письменник, 1981. 244 с.
3. Гнатишин Р. Народна Художниця. «Вечірній Харків». Харків. 22.12.1984. № 12.
4. Гудзієнко Л. Р. Інтерв'ю із Н. Вергун, 1938 р.н. Харків, 03.10.2019. Особистий архів автора.
5. Ільєнко І. О. Вирган Іван Онікієвич: Життєпис. *Бібліотека української літератури* : веб-сайт. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/bio/printit.php?tid=1761> (дата звернення 12. 12. 2022).
6. Міщенко М. М. Українські національні архетипи: від колективного несвідомого до усвідомленої національної ідентичності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філософія. Філософські перипетії*. 2014. № 1130. С. 90–94.
7. Павельчук І. А. Постімпресіонізм в українському мистецтві ХХ століття : монографія. К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2019. 576 с.
8. Петрова О. М. Імпресіонізм як маргінальне явище в українському живописі 50–70-х років ХХ ст. *Magisterium. Культурологія*. 2011. № 42. С. 52–55.
9. Півненко А. С. Картини, написані у хвилини одкровення. «Ленінська зміна». Харків. 26.01.1985. № 1.
10. Романовський В. Є. Тепло краси земної. Осяяла натхненням Слобожань: есеї та бесіди. Х. : Видавець М. Ю. Федорко, 2013. С. 146–150.

REFERENCES

1. Verhun, N. I. (2008) Vystavka tvoriv (etiudy,maliunky,eskizy) : Katalog. [Exhibition of Works (Studies, Drawings, Sketches) : Catalog] Kh. : KhKhM, 34 s. [in Ukrainian].
2. Vyghan I. O. (1981). Poezii. [Poems] K. : Rad.pysmennyk, 244 s. [in Ukrainian].
3. Hnatyshyn, R. (1984) Narodna Khudozhnytsia. [National Artist] “Vechirniy Kharkiv”. № 12. [in Ukrainian].
4. Hudziienko, L. R. (2019) Interviu iz N. Verhun. [Interview with Natalia Verhun]. Osobystyi arkhiv avtora. [in Ukrainian].
5. Iliencko, I. O. (1991) Vyghan Ivan Onikiievych: Zhyttiepys. [Ivan Onikievych Vyghan : Biography] Retrieved from <https://www.ukrlib.com.ua/bio/printit.php?tid=1761>. [in Ukrainian].
6. Mishchenko, M. M (2014). Ukrainski natsionalni arkhetypy: vid kolektyvnogo nesvidomoho do usvidomlenoi natsionalnoi identychnosti. [Ukrainian National Archetypes: From Collective Unconscious to Conscious National Identity] Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Filosofiia. Filosofski perypetii. – Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: Philosophy. Philosophical Peripeteias. 1130. 90-94. [in Ukrainian].
7. Pavelchuk, I. A. (2019). Postimpresionizm v ukrainskomu mystetstvi KhKh stolittia: monohrafiia. [Post-Impressionism in 20th Century Ukrainian Art: A Monograph.] K. :VD «Kyievo-Mohylianska akademiia», 576 s. [in Ukrainian].
8. Petrova, O. M. (2011) Impresionizm yak marhinalne yavysheche v ukrainskomu zhyvopysi 50–70-kh rokiv 20 stolittia. [Impressionism as a Marginal Phenomenon in Ukrainian Painting of the 1950s–1970s. 20th century] Mahisterium. Kulturolohiia. – Magisterium. Cultural Studies. 42. 52–55. [in Ukrainian].
9. Pivnenko, A. S. (1985) Kartyny, napysani u khvylyny odkrovennia. [Paintings Created in Moments of Revelation] «Leninska zmina». № 1. [in Ukrainian].
10. Romanovskyi V. Ie. (2013) Teplo krasny zemnoi. [Earth's beauty warm] Osiiala natkhenniam Slobozhan: esei ta besidy. – Inspired Slobozhan: Essays and Conversations. Kh. : Vydavets M.Yu. Fedorko. 146–150. [in Ukrainian].

УДК 747.01

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-17>

Олександр ГУТОРОВ,
orcid.org/0000-0003-0183-3226
викладач вищої категорії циклової комісії харчових технологій
та готельно-ресторанної справи
Харківського торговельно-економічного фахового коледжу
Державного торговельно-економічного університету
(Харків, Україна) o.gutorov@knute.edu.ua

НЕТРАДИЦІЙНІ СТИЛІ ДИЗАЙНУ ІНТЕР'ЄРУ: ВІДКРИТТЯ НОВИХ ГОРИЗОНТІВ У ТВОРЧОСТІ

У статті розглядаються питання використання нетрадиційних стилів інтер'єру в оформленні житлових та комерційних просторів. Досліджується творчий потенціал і інновації нетрадиційних стилів дизайну які дозволяють дизайнерам виходити за рамки традиційних зразків і сприяють створенню унікальних і креативних інтер'єрів, стимулюють інновації та новаторство в галузі. Як нетрадиційні стилі дозволяють виразити індивідуальність та особливість власника простору або організації, допомагають створити унікальний образ і враження. З'ясовується яким чином дизайн інтер'єру суттєво впливає на емоційний стан і настрій людей, які перебувають у приміщенні. Як використання нетрадиційних стилів може створювати непередбачувані та захоплюючі емоційні враження. Сучасне суспільство постійно змінюється, і з ним змінюються і потреби людей. Аналізується як нетрадиційні стилі можуть відповідати новим вимогам і викликам, які ставлять перед собою сучасні споживачі. Розбирається вплив на бізнес середовище. Як нетрадиційний дизайн інтер'єру допомагає створити унікальну брендову ідентичність і виділити компанію серед конкурентів. Як обговорення та дослідження нетрадиційних стилів дизайну сприяють активному обміну ідеями і стимулюють творчий процес. Об'єктом дослідження в статті є власне стилі дизайну інтер'єру, які відзначаються незвичністю та оригінальністю. Характеристика стилю дизайну як нетрадиційного може бути суб'єктивною оцінкою і залежить від індивідуальних смаків і контексту. Проте, існують деякі сучасні стилі дизайну інтер'єру, які вражають оригінальністю та відмінністю від традиційних. У статті дослідження фокусується на трьох конкретних стилях: футуризм (акцент на інноваційні форми, матеріали і технології), стріт-арт (використання яскравих кольорів і неочікуваних елементів декору) та біоніка (включення природних форм, органічних ліній, біологічних структур). Досліджується історія цих стилів, особливості, вплив на настрій та функціональність, а також практичне застосування, включаючи приклади реалізації цих нетрадиційних стилів у практиці та їхній вплив на споживачів.

Ключові слова: інтер'єр, стиль, сучасність, простір, технології, унікальність, бренд.

Oleksandr GUTOROV,
orcid.org/0000-0003-0183-3226
Lecturer of the Highest Category at the Cycle Commission of Food Technologies
and Hotel and Restaurant Business
Kharkiv Trade and Economic Professional College
of State University of Trade and Economics
(Kharkiv, Ukraine) o.gutorov@knute.edu.ua

UNCONVENTIONAL INTERIOR DESIGN STYLES: EXPLORING NEW HORIZONS IN CREATIVITY

The article explores the use of unconventional interior design styles in both residential and commercial spaces. It investigates the creative potential and innovations of unconventional design styles that allow designers to go beyond traditional patterns and foster the creation of unique and creative interiors, stimulating innovation and originality in the field. It discusses how unconventional styles enable the expression of individuality and uniqueness for space owners or organizations, helping to create a distinctive image and impression. The article also examines how interior design significantly influences the emotional state and mood of people in the space, and how the use of unconventional styles can generate unpredictable and captivating emotional experiences. Contemporary society is constantly evolving, and with it, people's needs are changing. The article analyzes how unconventional styles can meet new demands and challenges posed by modern consumers. It also evaluates the impact on the business environment, illustrating how unconventional interior design helps establish a unique brand identity and sets a company apart from competitors. The discussion and research into unconventional design styles contribute to an active exchange of ideas and stimulate the creative process, fostering the development of the design community. The subject of the study in the article is unconventional interior

design styles characterized by their uniqueness and originality. Describing a design style as unconventional can be a subjective assessment and depends on individual tastes and context. However, there are contemporary interior design styles that stand out for their originality and deviation from tradition. The article focuses on three specific styles: futurism (emphasizing innovative forms, materials, and technologies), street art (utilizing vibrant colors and unexpected decor elements), and biomimicry (incorporating natural forms, organic lines, and biological structures). The article explores the history of these styles, their distinctive features, impact on mood and functionality, as well as practical application, including real-world examples of these unconventional styles in practice and their influence on consumers.

Key words: interior, style, modernity, space, technologies, uniqueness, brand.

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується стрімкими змінами в соціокультурній сфері, технологічним прогресом і змінними потребами споживачів. У такому контексті виникає актуальна проблема використання нетрадиційних стилів інтер'єру в оформленні житлових та комерційних просторів. Ця проблема включає в себе кілька ключових аспектів. Традиційні стилі дизайну інтер'єру можуть бути недостатньо ефективними для відповіді на сучасні потреби споживачів, які шукають унікальність та індивідуальність у своєму оточенні. Які нетрадиційні стилі можуть відповідати цим потребам? Дизайн інтер'єру має значущий вплив на емоційний стан та настрої людей, які перебувають у приміщенні. Які нетрадиційні стилі можуть створювати позитивний психологічний вплив і як вони відрізняються від традиційних стилів у цьому аспекті? Сучасні технології і матеріали відкривають нові можливості для дизайнерів інтер'єру. Які нетрадиційні стилі акцентують на інноваційних формах, матеріалах і технологіях? Для бізнесу важливо виділитися серед конкурентів і створити унікальну брендову ідентичність. Як використання нетрадиційних стилів допомагає досягти цього і як це впливає на успішність бізнесу? Проблема використання нетрадиційних стилів інтер'єру виникає на фоні сучасних змін в суспільстві і потреб споживачів. Дослідження цієї проблеми може допомогти зрозуміти, як такі стилі впливають на інтер'єр та споживачів і як вони можуть бути ефективно використані в різних контекстах.

Аналіз досліджень. Проблематика використання нетрадиційних стилів інтер'єру в оформленні житлових та комерційних просторів розглянута в статтях та наукових виданнях. Використанню нетрадиційних стилів в оформленні сучасних інтер'єрів присвячені статті С. Бець (Бець, 2022: 150), Т. Марусяк (Марусяк, 2022: 492), Л. Гнатюк (Гнатюк, 2019: 12), І. Бурчака (Бурчак 2022: 133). Також в контексті тематики дослідження варто виділити відомих українських дизайнерів: Сергій Махно який славиться своїми унікальними проектами, які поєднують сучасний дизайн із збереженням природних та екологічних цінностей; Дмитро Комар – автор інтер'єрів, які

поєднують функціональність, естетику і інноваційні рішення.

Узагальнюючи, аналіз досліджень використання нетрадиційних стилів інтер'єру вказують на важливість і актуальність цього напрямку в сучасному дизайні та архітектурі. Вони підкреслюють, що нетрадиційні стилі можуть створювати інтер'єри, які вражають оригінальністю та індивідуальністю. Як розповіла Олена Мошарова: «Графіті – ось, що органічно вписується в обстановку і стає помітним елементом простору» (Мошарова, 2020; <https://lady.tochka.net>).

Мета статті – розв'язування актуальної науково-прикладної задачі, яка полягає у наданні рекомендацій щодо застосування нетрадиційних стилів дизайну в реальних інтер'єрах, сприянню функціональності, якості використання простору та зручності для користувачі, розглядаючи успішні приклади реалізації.

Виклад основного матеріалу. Еволюція дизайну інтер'єру є захопливою історією, яка проходила через різні етапи впливу культури, технологій та суспільних змін. У Греції та Римі (Античність – до 5 століття н. е.) розвивався класичний стиль дизайну інтер'єру. Характерні риси включали в себе використання колон, мармуру, мозаїк та скульптури. Приміщення були орієнтовані на симетрію та гармонію. Епоха середньовіччя (5–15 століття) бачила розвиток романського та готичного стилів. Це були часи замків, соборів та фресок на стінах. Меблі були важкими та різнобарвними, з використанням дорогоцінних матеріалів. Ренесанс (15–16 століття) відзначався відновленням класичних античних ідеалів. Характерними були витонченість, геометричні форми та мистецтво вишуканих деталей у меблях та декорі. Бароко та Рококо (17–18 століття). Ці стилі відрізнялися багатими деталями, розкішню та витонченими орнаментами. Меблі часто були важкими та величними. Після розкішних стилів наступив класицизм (кінець 18 – початок 19 століття), який підкреслював простоту та гармонію. З'явилися чисті лінії, стовпи та симетричність. Вікторіанська епоха (19 століття). Цей період був відомий своєю перенасиченою декорацією та романтичними мотивами. Меблі були важкими

і часто копіювали старовинні стилі. 20 століття (епоха модерну) характеризувалось переходом до більш простих, функціональних та ергономічних рішень. Модерн відзначався новаторством, використанням нових матеріалів та зручністю. Постмодерн (кінець 20 століття) включав в себе еkleктику та ігри зі стилями. Він був характеризований навмисним злиттям різних стилів та підходів. Сучасний дизайн інтер'єру (21 століття) розглядає використання новітніх технологій, ефективне використання простору, мінімалістичний підхід та підкреслення індивідуальності. Ці історичні етапи відображають різноманітність та зміну підходів до дизайну інтер'єру протягом століть і демонструють, як суспільні, культурні та технологічні фактори впливали на розвиток цієї галузі.

Сучасні тенденції в дизайні інтер'єру сформувалися під впливом численних історичних стилів, а також економічних, технологічних та соціокультурних факторів. Далі мова піде про стилі справили значний вплив на сучасні тенденції.

Мінімалізм відзначається простотою, чистотою ліній і мінімальною кількістю декору. Цей стиль підкреслює функціональність та максимальне використання простору. Вплив мінімалізму видно у сучасних інтер'єрах, які часто відзначаються мінімальними меблями, відкритими просторами та приглушеними кольорами.

Скандинавський стиль став популярним завдяки своїй природності, використанню світлих кольорів і натуральних матеріалів. Вплив цього стилю помітний у великій кількості білих інтер'єрів, природних дерев'яних меблях і акцентах на ергономіці.

Лофт виник як результат перетворення старих індустріальних будівель у житлові приміщення. Вплив лофту спостерігається у використанні відкритих стель, цегляних стінах, великих вікнах та металевих деталях. Цей стиль підкреслює індивідуальність і відкритість простору.

Сучасний дизайн інтер'єру багато в чому спадкоємець руху модернізму, який прагнув до простоти та функціональності. Модерн відзначається використанням новітніх матеріалів, гладкими лініями, а також відкритістю простору.

Сучасна еkleктика влаштована так, що комбінує різні стилі та напрями, навіть на протигагу. Вплив цієї тенденції відображається в інтер'єрах, які включають в себе елементи різних стилів та переосмисленню їх у сучасному контексті.

Тенденція біофільного дизайну підкреслює зв'язок інтер'єру з природою і включає в себе використання рослин, природних матеріалів і природного світла. Вплив біофільного дизайну від-

ображається у більшому використанні живих рослин, дерев'яних деталей та природних кольорів.

Ці стилі та тенденції в дизайні інтер'єру взаємодіють та впливають один на одного, створюючи різноманітність інтер'єрних рішень. Сучасний дизайн надає простору більше індивідуальності та гнучкості.

В свою чергу, нетрадиційні стилі дизайну інтер'єру надають можливість виразити індивідуальність і створити унікальні простори, які можуть бути як надзвичайно сучасними, так і вражаючими своєю оригінальністю.

Футуризм – це стиль, що акцентує на інноваційних технологіях, швидкому розвитку і майбутньому. Виник в Італії на початку 20 століття та був пов'язаний з мистецьким рухом. Особливість футуристичного дизайну полягає у використанні сучасних матеріалів, геометричних форм та структур. Дуже часто включає в себе металеві й скляні елементи, а також яскраві, металічні кольори. Дизайн інтер'єру в стилі футуризму може виглядати мінімалістично і технологічно.

Стріт-арт – це форма мистецтва, яка народилася на вулицях міст і часто є виразом соціальних, політичних або культурних повідомлень. Вуличні художники використовують стіни будівель, тротуари та інші громадські простори для своїх творінь. Стріт-арт в дизайні інтер'єру може включати в себе елементи графіті, графічний декор та яскраві кольори. Він може додати виразності та оригінальності в будь-яке приміщення, навіть традиційне житло чи офіс.

Біоніка – це наука та дизайн, які надихаються природними формами, процесами і рішеннями для створення інноваційних технологій і дизайну. Цей підхід прагне до використання природних принципів для розв'язання технічних проблем. Дизайн інтер'єру, побудований на концепції біоніки, може включати в себе органічні форми, природні матеріали і інноваційні рішення, які підтримують баланс і бережливість використання ресурсів. Елементи природи, такі як рослини і вода, можуть бути важливою частиною такого дизайну.

В останні роки стилі, такі як футуризм, стріт-арт та біоніка, продовжують розвиватися та інтегруються в сучасний дизайн інтер'єру. Сучасні інтер'єри в стилі футуризму активно використовують ергономічні меблі та рішення, які підвищують комфорт. Мультимедійні системи і «розумні» технології відіграють ключову роль, надаючи інтер'єру сучасний характер. Геометричні форми, такі як сфери, конуси і овали, стали популярними у футуристичному дизайні. Використання металічних акцентів, таких як хром і нержавіюча

сталь, підсилює враження майбутнього. У футуристичних інтер'єрах часто використовуються енергоефективні рішення, такі як світлодіодне освітлення з можливістю налаштування кольору та інтенсивності, а також «розумні» системи керування освітленням і температурою.

Елементи графіті, такі як яскраві кольори, сміливі патерни та відмова від стандартних правил, використовуються в сучасному стріт-арт дизайні. Може включати в себе якісь зображення або абстракцію. Стріт-арт дизайн сприяє індивідуальності і особистим інтересам власника. Кожен проєкт повинен бути унікальним і розробленим спеціально для замовника. Стріт-арт дизайн може включати в себе елементи, що мають соціальне або культурне послання. Цей стиль може навчати, провокувати роздуми або навіть викликати інтеракцію з глядачем.

У сучасному біонічному дизайні інтер'єру активно використовуються природні матеріали, такі як дерево, камінь, бамбук і шерсть. Це надає приміщенню відчуття тепла та природності. Вертикальні сади та зелені стіни стали популярними в біонічному дизайні. Вони додають природну естетику та покращують якість повітря в приміщенні. Біонічний дизайн сприймає природні форми як джерело натхнення. Меблі та декор можуть мати органічні або абстрактні форми, створені під натхненням від природних об'єктів.

Досліджувані нетрадиційні стилі дизайну мають вплив на настрій та психологічний стан користувачів простору. Футуристичні інтер'єри можуть надати відчуття сучасності та технологічного прогресу, що може заохочувати позитивний психологічний стан. Мінімалістичні форми та яскраві металічні акценти, характерні для футуристичного дизайну, можуть підняти настрій та створити враження майбутнього та інноваційності.

Стріт-арт надає інтер'єру індивідуальність і виразність. Графіті та малюнки можуть викликати різні емоції та стимулювати творче сприйняття простору. Інтерактивні елементи у стріт-арт дизайні можуть сприяти активній взаємодії з користувачами, що може підвищити психологічний стан та креативність.

Біонічний дизайн інтер'єру, який використовує природні матеріали та форми, може створювати атмосферу спокою та гармонії, що впливає на психологічний стан користувачів. Вертикальні сади та природні акценти в біонічному дизайні можуть підвищити відчуття зв'язку з природою та відчуття добробуту.

Важливо враховувати, що вплив стилів дизайну інтер'єру на психологічний стан може бути індивідуальним і залежати від особистих уподобань та

сприйняття кожної людини. Також велике значення має правильне використання стилів для створення гармонійного та функціонального простору.

Застосування нетрадиційних стилів дизайну в громадських місцях має свої переваги та обмеження. Ці стилі можуть надати громадським місцям унікальний та цікавий вигляд, зробити їх привабливішими та естетично приємними для відвідувачів. Стріт-арт може викликати емоції та подарувати естетичне задоволення глядачам, а біонічний дизайн може сприяти відчуттю спокою та гармонії. Громадські місця, оформлені у цих стилях, можуть передавати соціальні або культурні повідомлення та стимулювати інтеракцію з глядачами. Футуристичний дизайн може створювати враження відкритості до нововведень та інновацій, що може бути стимулом для розвитку.

Спроби застосування стріт-арту можуть стати об'єктом вандалізму або забруднення, особливо в громадських місцях з великим потоком людей. Стилi можуть не завжди бути прийнятними для всіх верств населення або культурних груп, інколи вони можуть сприйматися як ексцентричні або незвичайні. Не завжди стилі футуризму та стріт-арт можуть бути практичними для всіх громадських місць, і вони можуть ускладнювати збереженню порядку та функціональність приміщень. Використання нетрадиційних стилів може вимагати значних витрат на художні роботи, матеріали та технології, що може бути не завжди досяжним для громадських організацій чи муніципалітетів. У разі біонічного дизайну важливо обирати екологічно чисті матеріали та розглядати питання екологічної стійкості та збереження природи. Застосування цих стилів в громадських місцях потребує ретельного обговорення, планування та управління, а також врахування потреб та відчуттів різних груп користувачів.

Стиль футуризму був використаний у багатьох відомих об'єктах, які варто відзначити. Музей сучасного мистецтва MAXXI (Рим, Італія) – архітектурний шедевр, спроектований Захо Хадід, відображає есенцію футуризму в своїй органічній формі, геометричних структурах і інноваційних матеріалах. Експериментальний театр Джонсона Уолкера в Принстонському університеті, спроектований Френком Гері, має унікальну форму, що нагадує летючий тарілку та ілюструє футуристичні прагнення в архітектурі. Термінал міжнародного аеропорту (Доха, Катар), спроектований Захою Хадід, вражає своєю органічною формою, ефектними структурами і вражаючим дизайном, що підкреслює сучасність і майбутність. Ці об'єкти відзначаються сміливими формами, вико-

ристанням новаторських матеріалів та вражають своєю естетикою, що відображає ідеї футуризму в архітектурі та дизайні.

Стріт-арт використовується для створення яскравих та автентичних мистецьких об'єктів на вулицях та в інших громадських просторах. 5Pointz в Нью-Йорку – це було величезне художнє просторове угіддя з багатьма графіті і стріт-арт інсталяціями, яке слугувало полотном для художників. Художній квартал Вільявіцьоса – квартал у Лісабоні відомий своїм кольоровим вуличним мистецтвом та графіті. Ці місця відзначаються вражаючими та виразними мистецькими творами, що відображають індивідуальність художників та прикрашають громадські простори.

Стиль біоніка, який використовує природні форми і рішення в сучасному дизайні. Будівля Lotus Temple, (Нью-Делі, Індія) – це храм Бахаї, має форму лотоса, його концепція бере натхнення у органічних форм природи. Експозиційний центр Biomuseo в Панамі. Будівля Biomuseo має яскравий дизайн, що відображає різноманітність і природу Панами, і нагадує природні форми. Ці приклади демонструють, як стиль біоніка використовується в архітектурі та дизайні для створення інноваційних та екологічних рішень.

Для створення інтер'єру квартири в стилі футуризму використовують геометричні форми, такі як сфери, куби, конуси і овали, для меблів та декору; металічні елементи, такі як хром, нержавіюча сталь або алюміній, для створення враження майбутнього та технологічності; яскраві кольори, такі як електричний синій, блискучий червоний або металік, для декору та акцентів; встановлення мультимедійних систем з інтегрованим освітленням та звуком, якими можна керувати за допомогою смарт-технологій; меблі з ергономічними формами та відповідними матрацами для ліжка.

Для створення комерційних інтер'єрів в стилі футуризму використовують інтегрування сучасних технологій, таких як сенсорний екран, віртуальна реальність або «розумні» пристрої, щоб покращити взаємодію з клієнтами та відвідувачами; створюють відчуття відкритого простору та мінімалізму, щоб зробити приміщення зручним і привабливим; звертають особливу увагу на освітлення за допомогою сучасних світлодіодних джерел світла з можливістю регулювання кольору та інтенсивності; додають цікаві арт-об'єкти, меблі зі скляними поверхнями та інші акценти.

У обох випадках важливо враховувати функціональність простору та забезпечити комфорт для користувачів. Стиль футуризм може надати інтер'єру сучасний та інноваційний вигляд, який вражатиме своєю оригінальністю.

Для створення інтер'єру квартири в стилі стріт-арт використовують малюнки на стінах або мурали, щоб додати елементи графіті. Вони можуть бути автентичними та створеними художниками або репліками, яскраві та насичені кольори для декору і меблів, персональні акценти та мистецьку виразність. Важливо врахувати функціональність та збереження простору, особливо у невеликих квартирах. Для цього використовуються меблі-трансформери.

Для створення комерційних інтер'єрів в стилі стріт-арт використовують логотипи, гасла або елементи корпоративної ідентичності, унікальні арт-інсталяції або мурали, додавання інтерактивних елементів, які можуть зацікавити і залучити клієнтів, наприклад, стіну для рисування або ігрові зони. Освітлення арт-об'єктів і малюнків за допомогою яскравого світлодіодного освітлення, щоб підсилити їхню видимість та враження. Створення фотозон з елементами стріт-арту, які будуть приваблювати відвідувачів для фотографування і публікації у соціальних мережах.

Незалежно від того, чи це квартира, чи комерційний простір, стріт-арт може надати інтер'єру життєвості та індивідуальності. Головне – це розробити концепцію, яка відображає цінності та цілі.

Для створення інтер'єру квартири в стилі біоніка віддають перевагу природним матеріалам, таким як дерево, камінь, шерсть та бавовна, для створення теплої та природної атмосфери, встановленню вертикальних садів або зелених стін, щоб створити більше зв'язку з природою та покращити якість повітря в приміщенні. Використовують меблі та декор з органічними або абстрактними формами, що надихаються природними об'єктами, комфортні меблі з ергономічними формами та матрацами для ліжка.

Для створення комерційних інтер'єрів в стилі біоніка використовують енергоефективні та зберігаючі енергію системи, що надають інтер'єру більше екологічного спрямування, природні матеріали, такі як дерево, камінь і бамбук, для створення більш природного вигляду, зони зелених просторів або фонтанів, що надають приміщенню спокою та гармонії, інтеграцію біофільних елементів, таких як акваріуми або водоспади, для покращення здоров'я та настрою працівників чи відвідувачів.

Біонічний стиль сприяє створенню природних, органічних інтер'єрів, які сприяють відчуттю спокою та гармонії. У комерційних приміщеннях це може створити позитивний імідж та забезпечити комфортну атмосферу для клієнтів і співробітників.

Висновки. Нетрадиційні стилі дизайну інтер'єру надають можливість виразити індивіду-

альність та креативність, створюючи унікальний простір, який відображає особистість. Ці стилі сприяють використанню передових технологій та інноваційних рішень в дизайні інтер'єру, що робить простір більш функціональним та зручним. Деякі нетрадиційні стилі, такі як біоніка, підтримують природу та сталий розвиток, використовуючи природні рішення та матеріали. Дизайн інтер'єру може впливати на психологічний стан та настрої користувачів простору, і нетрадиційні стилі можуть створювати враження, надихати та стимулювати творчий мислення. У комерційних

та громадських просторах нетрадиційні стилі можуть використовуватися для створення унікальної атмосфери, яка приваблює клієнтів та відвідувачів. Деякі нетрадиційні стилі використовують історичні або футуристичні аспекти для створення враження подорожі в часі, що робить їх особливо захопливими. У сучасному світі нетрадиційні стилі дизайну інтер'єру мають важливе значення, оскільки вони допомагають створювати інноваційні, індивідуальні та зворушливі простори, які відповідають потребам та бажанням людей у сучасному суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Портал радіо онлайн «tochka.net». URL: <https://lady.tochka.net/ua/88768-vmesto-oboev-graffiti-rasskazyvaem-vse-o-strit-arte-v-sovremennom-interere> (Дата звернення 28.09.2023)
2. Бець С. Біоніка та дизайн інтер'єру. Використання біологічних методів та структур для формування гармонійного середовища «Теорія та практика дизайну». Київ. 2022. Вип. 25. С. 150–157.
3. Марусяк Т. Особливості фітодизайну в готельноресторанних підприємствах. Матеріали XXI-ої Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку». Дебрецен (Угорщина). 2022. С. 492–496.
4. Гнатюк Л., Будяков Р. Особливості формування футуристичного стилю. Monografia pokonferencyjna Science, Research, Development. London. 2019. № 14. С. 12–17.
5. Бурчак І., Шмельов В. Сучасні тенденції в дизайні житлових інтер'єрів. «Теорія та практика дизайну». Київ. 2022. Вип. 26. С. 133–139.

REFERENCES

1. Portal radio onlain “tochka.net” [Portal radio online «tochka.net»]. URL: <https://lady.tochka.net/ua/88768-vmesto-oboev-graffiti-rasskazyvaem-vse-o-strit-arte-v-sovremennom-interere> [in Ukrainian].
2. Bets S. Bionika ta dyzain interieru. Vykorystannia biolohichnykh metodiv ta struktur dlia formuvannia harmoniinoho seredovyshcha [Bionics and interior design. The use of bionics methods and structures to form a harmonious environment]. Theory and practice of design, 25. 150–157 [in Ukrainian].
3. Marusiak T. Osoblyvosti fitodyzainu v hotelnorestorannykh pidpriemstvakh [Features of phytodesign in hotel and restaurant enterprises]. Materialy XXI-oi Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Suchasni aspekty modernizatsii nauky: stan, problemy, tendentsii rozvytku” – Materials of the International Scientific and Practical Conference “Modern aspects of modernization of science: state, problems, trends of development”, 492–496 [in Ukrainian].
4. Hnatiuk L., Budiakov R. Osoblyvosti formuvannia futurystychnoho styliu [Features of shaping the futuristic style]. Monografia pokonferencyjna Science, Research, Development, 14. 12–17.
5. Burchak I., Shmelov V. Suchasni tendentsii v dyzaini zhytlovykh interieriv [Modern trends in residential interior design]. Theory and practice of design, 26. 133–139 [in Ukrainian].

Віталій ДУБІНІН,

orcid.org/0000-0002-2692-7491

аспірант кафедри режисури та хореографії

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) *nezertim@gmail.com*

АСПЕКТ СТРУКТУРИЗАЦІЇ ТАНЦЮВАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ ВУЛИЧНОГО СТИЛЮ ТАНЦЮ ЛОКІНГ

Дана стаття має на меті розглянути і проаналізувати інформаційні джерела стосовно походження та основ виконання танцювальної лексики вуличного стилю танцю локінг, а також сформувати відповідний понятійно-категоріальний апарат та структуру цього стилю. Для досягнення поставленої цілі у статті здебільшого використовуються загально наукові і теоретичні методи. Метод аналізу використаний для розгляду різноманітних інформаційних джерел і виділення з них необхідної фактологічної бази. Метод синтезу, як другий основний, був використаний для уточнення понятійно-категоріального апарату та створення структури для вуличного стилю танцю локінг. Методи індукції та дедукції були використані для виявлення закономірностей у танцювальній лексиці даного стилю, а також – для аргументації пропонованої структури. Додатково був використаний метод моделювання задля розроблення відкритої для подальшого поглиблення структури стилю.

Дана робота пропонує базову «скелетну» структуру танцювальної лексики вуличного стилю танцю локінг. Так як у вітчизняному освітньо-науковому просторі відсутня чітка система і методика цього стилю, то пропонується структура може стати «першою сходинкою» для стимуляції проведення подальших досліджень стилю локінг. Також, ця робота є однією з перших, яка досліджує локінг в Україні. Особливо в період все більшої популяризації вуличних стилів танцю, а також набуття ними статусу професійних танцювальних напрямків.

Запропонована у статті структура вуличного стилю танцю локінг складається з трьох груп рухів: умовно-прості, складні комплексні та акробатичні. До кожної групи наведено пояснення та аргументація. Також виділені окремі характерні для локінгу поняття, як то «лок» і «грув», з чіткими поясненнями до них. Для подальшого розширення поданої структури пропонується поглиблювати кожну групу рухів окремо та у зв'язку із іншими групами, як то розподіл умовно простих рухів за поясом кінцівок, який включений у виконання руху. Також, подані характеристики кожної групи, які, разом з тим, виступають аргументацією для загальної структури.

Ключові слова: хореографія, локінг, вуличний танець, структура, методика.

Vitalii DUBININ,

orcid.org/0000-0002-2692-7491

Postgraduate Student at the Department of Directing and Choreography

Lviv Ivan Franko National University

(Lviv, Ukraine) *nezertim@gmail.com*

ASPECT OF STRUCTURING DANCE VOCABULARY OF STREET DANCE STYLE LOCKING

The purpose of this article is to consider and analyze information sources regarding the origin and basics of performing the dance vocabulary of the street dance style locking, as well as to form the appropriate conceptual and categorical apparatus and structure of this style. To achieve the goal, the article mostly uses general scientific and theoretical methods. The method of analysis is used to consider various information sources and to select from them the necessary factual basis. The synthesis method, as the second main one, was used to clarify the conceptual and categorical apparatus and create structure for the street dance style locking. Induction and deduction methods were used to identify regularities in the dance vocabulary of this style, as well as to argue the proposed structure. In addition, a modeling method was used to develop a style structure open for further deepening.

This work offers the basic «skeletal» structure of the dance vocabulary of the street dance style locking. Since there is no clear system and methodology of this style in the domestic educational and scientific space, the proposed structure can become the «first step» for stimulating further research into the locking dance. Also, this work is one of the first to investigate locking in Ukraine. Especially in the period of increasing popularization of street dance styles, as well as their acquisition of the status of professional dance directions.

The structure of the street dance style locking proposed in the article consists of three groups of movements: conventionally simple, complex and acrobatic. An explanation and reasoning is provided for each group. Also, certain concepts specific to locking, such as «lock» and «groove», are highlighted with clear explanations for them. To further expand the presented structure, it is suggested to deepen each group of movements separately and in connection with

other groups, such as the distribution of conventionally simple movements by the limb belt, which is included in the execution of the movement. Also, the characteristics of each group are presented, which, at the same time, act as an argument for the general structure.

Key words: *choreography, locking, street dance, structure, technique.*

Постановка проблеми. Сучасне хореографічне мистецтво, має широке застосування в культурно-мистецькому житті України. Сучасний танець все більше застосовується в найрізноманітніших мистецьких заходах і проектах, все більше молоді захоплюються його вивченням. Знання стилів і напрямків дає краще визначитись у шляхах вирішення тих, чи інших цілей, які ставлять перед собою митці. Не зважаючи на свою різноманітність всі вони мають право на існування, подальший розвиток (Плахотнюк, 2007: 35). Локінг – один із відомих у світі вуличних стилів танцю, історія якого почалася раніше за хіп-хоп. Своім «корінням» локінг так само сягає Америки, зокрема, культури американців африканського походження. В Україні цей стиль, наразі, є мало-відомим і тому не є таким же популярним, як хіп-хоп. Тим не менш, спільнота українських локерів поступово збільшується, а сам танцювальний стиль набуває популярності.

Зараз, фактично, відбувається становлення локінгу в Україні, набуття ним статусу популярного вуличного стилю танцю. Якраз саме цей етап є найсприятливішим для того, аби закласти якісний фундамент для професійного вивчення і освоєння цього стилю. Разом з цим, є можливість уникнути великої кількості проблем і помилок, які б могли виникнути при стрімкій популяризації цього танцю та, відповідно, різкому підвищенню попиту на його вивчення.

Щодо теоретичної і практичної інформації, методичних рекомендацій й наукових досліджень, які стосуються локінгу – ситуація подібна до такої, яка склалася з більшістю інших вуличних стилів танцю, що представлені в Україні. Мається на увазі недостатня кількість методичних матеріалів, які б фокусувалися на теоретично-практичній базі стилю, системі викладання і вивчення його танцювальної лексики. Тому є необхідним аналізувати аспекти цього стилю, синтезувати їх у структуру, розробляти методичні матеріали та впроваджувати у освітню систему.

Аналіз досліджень. У своїх публікаціях вітчизняні автори Ю. Басич (Дніпро, 2014), О. Кривонос (Суми, 2020), Р. Громцев (Полтава, 2019), Т. Волох (Дрогобич, 2018), С. Банько (Івано-Франківськ, 2022), О. Плахотнюк (Полтава, 2017; Харків, 2007) та інші згадують або розглядають різні вуличні стилі танцю. Здебільшого увага приділяється саме

хіп-хопу, як найпопулярнішому вуличному стилю танцю. В окремих працях побіжно наведені історичні аспекти локінгу. Повноцінних досліджень і статей стосовно локінгу в Україні майже немає.

Мета статті – розгляд і аналіз інформаційних джерел стосовно походження та основ виконання танцювальної лексики вуличного стилю танцю локінг, а також формування відповідного понятійно-категоріального апарату та структури цього стилю.

Виклад основного матеріалу. Мистецтвознавець О. Плахотнюк аналізуючи проблематику формування в Україні постійно-категоріального апарату хореографічного мистецтва, як мистецтвознавчої науки в галузі культури і мистецтва, зазначає: «... варто виділяти основні напрямки в дослідженні хореографічного мистецтва як галузі науки, що вивчає його у комплексі видових, жанрових та стильових проявів, закономірностей хореографічно-мистецької творчості, її спорідненість з іншими видами і жанрами мистецтва, а також гуманітарними науками: культурологією, філософією, психологією, антропологією. Слід піднімати питання міждисциплінарних аспектів в хореографії. Всі ці розвідки дозволять вибудувати наукові вертикалі горизонталі хореографічного мистецтва як окремої мистецтвознавчої науки» (Плахотнюк, 2017: 32).

Перш ніж перейти до аспекту структуризації стилю танцю як локінг, необхідно дати йому чітке визначення. Локінг – це фанковий вуличний стиль танцю. Фанковим його іменують через спорідненість з музичним жанром фанк, в епоху популярності якого він був створений. Цей стиль характеризується як «... танець, що ґрунтувався на імпровізації, енергійному і яскравому образі танцівників, на використанні трюків, силових елементів, активних рухів руками і, звичайно, ритмічних зупинках – “лок”» (Бігус, 2016: 151). Додамо до цієї характеристики ще таку тезу: танцювальні рухи локінгу є швидкими, різкими та виваженими, так як послідовності цих рухів розмежовуються чіткими фіксаціями поз, паузами у танці. Ці самі фіксації, зупинки, як було вказано раніше, і є «локом». Детальніше про це йтиметься далі.

Історія створення локінгу достойна окремого розгляду і аналізу, через її живість і не типовість. Тут же буде наведений її короткий огляд. Локінг був створений однією людиною, яка не була професійним танцівником Дональдом Кемпбелом.

В колах вуличних танцівників він був більш відомий як Дон Кемпбел, або ж Кемпбеллок (About Don «Campbellock», n.d.). Сам же стиль, який знаємо як локінг, виник випадково, коли Дон намагався відтворити локальний танцювальний рух, повторюючи його за трьома знайомими йому танцівниками. Не спроможний відтворити цей рух правильно, Кемпбел завмирав посеред його виконання. Ці завмирання, паузи були оцінені, хоч і не одразу. Один з них, на ім'я Сем Вільямс, сказав Дону таку фразу: «Роби цей “лок” Кемпел, роби цей “лок”!» (Aldvave, 2002). Вважається, що саме завдяки цій влучній фразі стиль отримав свою назву: спочатку «Кемпбеллокінг» і в подальшому вона скоротилася до відомої зараз – «локінг».

Інший цікавий момент, це який саме рух тоді намагався відтворити Дон. В одному джерелі вказується, що це був рух «The Robot Shuffle» (What is The Campbellock, n.d.). В іншому – рух «The Football» (Guzman-Sanchez, 2012: 34). Третє ж джерело посилається на рух «Funky Chicken» (Бігус, 2016: 151). Проте, важливим є не тільки те, який саме це був танцювальний рух, а й той факт, що з цього почалася історія локінгу.

Останній момент, який важливо зазначити перед розглядом пропонованої структури, це ставлення Дона Кемпбела до локінгу. По-перше, Дон ніколи не ставився до локінгу, як до спеціально створеного стилю танцю. Скоріше, це була його особиста реакція на популярну тоді фанкову музику, його особистий вияв креативності (The «Campbellock», n.d.). У своїх інтерв'ю Дональд завжди зазначав, що коли він навчав когось танцювати локінг, то ніколи не розбирав танець на окремі кроки та рухи. Навіть після того, як його танець набув популярності серед інших, Дон казав: «Навіть зараз на своїх майстер класах я не рахую (музику) і не розбиваю танець на рухи. На моїх класах це свобода руху разом з ритмом» (Aldvave, 2002).

Далі перейдемо до пропонованої структури вуличного стилю танцю локінг. Вона базується на сучасній ітерації цього стилю, яка включає в себе танцювальні рухи, що були створені Доном Кемпбелом та іншими «піонерами» локінгу. Тому розглядаючи рух, буде важливо вказати, хто вважається його творцем.

Аналізуючи танцювальну лексику локінгу можна виявити декілька закономірностей, що об'єднують різні рухи. Так, за основу береться музичний розмір фанку – 4/4. Перша ознака для розподілу рухів на групи є те, що частина танцювальних рухів займає до половини одного такту, інша ж частина від половини до повного такту (і

більше). Друга ознака, це кількість активно задіяних у русі поясів кінцівок – один або обидва (верхній та нижній пояси). Деякі рухи будуть винесені в окрему групу, так як вони потребують спеціальних навичок для їх безпечного виконання. І на останок окремо від танцювальних рухів буде виділена основна особливість локінгу – власне «лок», чіткі завмирання і паузи у танці. Також зазначимо, що деякі рухи виходять за рамки вказаних закономірностей, і тому будуть виділені як «виключення з правил».

Перш ніж перейти до огляду груп танцювальних рухів локінгу, виділимо ще один важливий аспект цього стилю – його грув. Загалом, грув (з англ. *groove*) – це внутрішнє відчуття і відображення музики тілом танцівника. Простий приклад для розуміння цього поняття: коли людина слухає музику в навушниках та їй це подобається, вона починає відбивати ритм або ж мелодію пальцями, головою і т. п. Тобто, «пропускає» музику через тіло і відображає її своїми рухами. Для локінгу характерний грув на верх (з англ. *up groove*). Тобто, на сильну долю в музиці акцент робиться на розгинанні колін (на «і» коліна злегка згинаються, на «один» – розгинаються) і відведені тулуба назад, або знизу на верх. У хіп-хопі, для прикладу, грув навпаки спрямований до низу, акцентується згин колін і опускання тулуба вперед, назад або вбоки. Специфіка груву у локінгу дуже добре ілюструється у відео танцівника Джоя «Джем» Мендела «How to GROOVE in Locking» (JoeTheJAM, 2021). Зрозумівши, який грув у локінгу, переходимо до огляду груп танцювальних рухів.

Перша група рухів – умовно прості рухи. Їх характеристика така: рух виконується одним поясом кінцівок тіла людини і займає до половини музичного такту. При цьому, «умовно» простими ці рухи є через деяку складність у їх освоєнні, так як вони хоч і не потребують координування обох поясів кінцівок, проте виконуються дуже швидко і є не звичними для тіла людини. Для кращого розуміння цієї характеристики наведемо декілька прикладів таких рухів.

Поінт або анкл сем поінт (з англ. *point, Uncle Sam point*) – це умовно простий рух, який виконується лише руками і є доволі простим на відміну від інших рухів. Його базова форма виконується таким чином:

- вихідне положення – робоча рука опущена уздовж тулуба;
- далі кисть піднімається до плечового суглобу, пальці зібрані разом (майже як в кулак) і повернуті до плеча;

- зберігаючи кисть біля плечового суглобу, відводимо лікоть робочої руки вбік (до рівня плечового суглобу);

- переводимо кисть вбік через низ по півколу і в кінцевій точці вказуємо на щось вказівним або великим пальцем (при чому відкритий палець має бути трохи нижче рівня зап'ястного суглобу, так, аби здавалося, що вказування виконується трохи зверху вниз).

Ця базова форма займає, як правило, одну сильну долю такту, тобто «один». На наступну слабку долю або до кінця такту утримується пауза (лок). Проте, довжина паузи не є принциповою і визначається танцівником за власним бажанням. Основний момент, якого треба дотриматись, це те, що рух виконується швидко і різко. Отож, єдина складність поінту – необхідність чітко почати рух і так само його закінчити, максимально зменшивши вплив інерції.

Наступний рух – пейс або пейсінг (з англ. *pace, pacing*) – умовно простий рух, виконується лише верхнім поясом кінцівок, тобто руками. Повний рух виконується на 1/4 такту (тобто «один-і»). Хоча на початку історії локінгу, пейс не був окремим танцювальним рухом, так як це було звичайне клацання пальцями яке робив Дон у своїй манері. Наразі більшістю локерів (танцівників локінгу) він виділяється як окремий рух. Отож, базове вихідне положення таке ж саме як і в поінті – рука опущена уздовж тулуба, пальці зібрані в кулак. Важливий момент, кисть має бути зібрана і дещо напружена, аби зберігати форму, в той же час зап'ястний суглоб «вільний», тобто рух в ньому відбувається по інерції. Цей принцип дещо схожий на такий, який використовується в обушку або кістені. Ця зброя складається з рукоятки, ударної частини, ланцюга або ремінця, що їх з'єднує. Таким чином, ударна частина буде рухатися по інерції відносно рукоятки. Те ж саме відбувається з рукою при виконанні пейсу. Тож передпліччя і кисть є зібраними, а зап'ястний суглоб між ними є їх вільним з'єднанням. Зберігаючи цю концепцію пейсінг виконується наступним чином:

- з вихідного положення рука згинається в лікті, кистю до плечового суглобу; далі, плече відводиться в бік, а рука різко, але не до кінця, розгинається в лікті і одразу ж повертається назад (таким чином створюється ударний рух при якому кисть буде рухатися по інерції за передпліччям);

- після «удару» рука повертається у вихідне положення тим же шляхом (тобто, рух руки буде нагадувати букву «Т» у фронтальній площині тіла).

При чому, перша частина руху, до удару кистю, виконується на «один» (тобто сильну долю).

Друга частина руху, після удару, повернення у вихідне положення виконується на «і» (тобто слабку долю). Таким чином, рух виконується дуже швидко і без правильного використання інерції неможливо зробити його якісно та відповідно до манери локінгу.

Останній рух, який буде розглянуто тут в якості прикладу умовно простих рухів – це врістрол (з англ. *wristroll*). Цей рух виконується лише руками і займає половину музичного такту (тобто «один-і-два-і»). Вихідне положення таке ж саме як і у руху пейс. Додатково, у врістролі використовується такий же принцип як і у пейсу – тобто, кисть зібрана в кулак, зап'ястний суглоб «вільний». Отже, танцювальний рух виконується за такою послідовністю:

- з вихідного положення робоча рука згинається у лікті, кисть за інерцією підводиться до плечового суглобу;

- лікоть робочої руки відводиться вбік, одночасно з цим кисть виконує проворот біля вуха описуючи коло;

- далі, кисть виконує проворот у зворотному напрямку, під кінець якого лікоть приводиться до тулуба;

- закінчується рух розгинанням ліктію та опусканням кисті у вихідне положення.

Перша половина руху (вверх), як правило, виконується на одну сильну долю (тобто «один»); друга частина руху (вниз) виконується на одну слабку та сильну долю (тобто «і-два»). Остання слабка доля такту в цьому русі – це пауза. Інший же варіант, більш швидкий, коли весь рух виконується на четверту частину такту («один-і»), і тоді сильна доля – рух руки вверх, слабка доля – вниз.

Прикладом «виключення із правил» для групи умовно простих рухів є рух тайм\сікс степс (з англ. *time step, six step*). Фактично, він є послідовністю елементарних рухів (а точніше кроків і «тепів»), яка виконується протягом шести рахунків, або ж – півтора такти. Також існують варіації цього руху, які виконуються на цілий такт, чотири рахунки. Особливістю ж є те, що низ (ноги) працює окремо від верху (руки, тулуб). Таким чином, можна комбінувати умовно прості рухи верхнього поясу кінцівок з цим рухом і отримувати комплексні комбінації. Зазначимо, що таке комбінування потребує деяких навичок у координуванні тіла.

Друга група танцювальних рухів – складні комплексні рухи. До цієї групи відносяться усі рухи локінгу, які виконуються двома поясами кінцівок тіла людини і займають від половини до повного музичного такту. Комплексними ці рухи є тому, що деяка їх частина включає в себе умовно прості

рухи як складові елементи. В наведених далі прикладах цей факт буде розглянуто більш детально.

Розглянемо рух скубот (з англ. *the scoobot*) – це складний комплексний танцювальний рух створений танцівником Джимі «Scooby Doo» Фостер. Базова форма цього руху включає в себе умовно простий рух врістрол. Рух займає цілий такт (тобто «один-і-два-і-три-і-чотири») і залучає обидва пояси кінцівок. Виконується він за такою схемою:

- на рахунок «один» з вихідного положення (стоїмо рівно, руки опущені уздовж тіла) виставляємо робочу ногу вбік (на п'ятку), злегка присідаючи на опорній, одночасно з цим, рукою відповідною опорній нозі виконуємо першу частину врістролу (тобто рух наверх), інша рука, яка відповідна робочій нозі, відкривається в бік так, аби стати паралельно з робочою ногою (кисть зібрана в кулак);

- на рахунок «два-і» підставляємо робочу ногу під себе, одночасно виставляючи опорну в бік (змінюємо ногу, на якій тримаємо вагу), руки ж схрещуються передпліччями на рівні перед тазом (рука якою виконували врістрол, відповідно, закінчує його);

- на рахунок «три-і» підставляємо відкриту ногу у вихідне положення і вирівнюємо коліна, одночасно обома руками робимо першу частину врістролу;

- на рахунок «чотири-і» виконуємо другу частину врістролу, закінчуючи його за спиною ударом долонь (плесканням).

Інший рух з цієї групи – скубиду (з англ. *Scooby Doo*). Вважається, що цей рух так само створив Джимі «Scooby Doo» Фостер. Зазначимо, що рух скубиду включає в себе два окремих рухи: ап'н'лок (з англ. *Up And Lock*) та хоп степ (з англ. *Hop Step*). Далі ми наведемо базову форму цього руху:

- з вихідного положення (таке ж саме як і у руху скубот) на «один» піднімаємо обидві руки в положення ап (лікть відведені у боки на рівні плечових суглобів, плечі паралельні підлозі, передпліччя – перпендикулярні, кисті витягнуті догори).

- на «і» переводимо руки вниз таким чином, аби зап'ястні суглоби були біля стегон, кисті зібрані в кулаки долонями догори, лікті злегка притиснуті до тіла. Після цього, на «два» виконуємо лок, тобто різко розвертаємо кисті долонями донизу, розкриваючи лікті в боки, при цьому вага переноситься на одну ногу, а вільна нога ставиться на півпалець. Спина округлюється.

- на «три-і-чотири» виконуємо хоп степ: спочатку робимо низький кік правою ногою одночасно виводячи протилежну руку вперед; далі, перестрибаємо на праву ногу, підбираючи ліву

до рівня гомілки (тут вперед виводиться права рука, протилежна піднятій нозі); закінчуємо виставляючи ліву ногу трохи вперед (без ваги тіла), права рука підібрана до тіла кистю догори, ліва рука трохи за тілом.

Третя група рухів – акробатичні рухи. Ці рухи потребують не тільки опанування їх техніки виконання, а й деякої мінімальної фізичної підготовки. Наприклад, рух альфа (з англ. *Alpha*), творцем якого є Альфа Андерсон, потребує достатньої сили м'язів плеча (в більшій мірі трицепсів), так як саме ці м'язи будуть створювати основний поштовх, який є в цьому русі. З методикою цього руху можна ознайомитися завдяки відео Джоя «Джем» Мендела (JoeTheJAM, 2020).

Інший рух з цієї групи – кні дроп (з англ. *Knee Drop*), або ж падіння на коліна. Виходячи з назви руху, можна зробити припущення, що рух дійсно включає падіння на коліна. Проте, правильна форма виконання цього руху не потребує приземлення на коліна, так як контакт з підлогою відбувається або нижнім краєм стегнової кістки, або ж верхнім краєм великогомілкової кістки. Тобто, правильне виконання цього руху не використовує приземлення на «колінну чашечку», так як це положення є нестабільним і може призвести до серйозного травмування колінного суглобу. Для цього руху необхідна розвинута рухливість тазостегнових суглобів, а також м'язи стегон, зокрема чотириголові м'язи. Таким чином, рух складається з двох положень та перехідного руху між ними. У вихідному положенні танцівник стоїть по широкій другій позиції ніг, руки «вільні». У кінцевому положенні танцівник знаходиться на колінах, при цьому руки можна ставити на підлогу перед собою (додатково «підстраховуючи» себе) або тримати у якійсь позі. Сам перехід з одного положення в інше можна робити як за рахунок невеликого стрибка, так і без нього, за рахунок м'язів.

Висновок. Отже, пропонується структура вуличного стилю танцю локінг включає в себе три групи рухів: умовно-прості, складні комплексні та акробатичні. У подальшому для розширення пропонуваної структури необхідно поглиблювати структуру кожної групи рухів, як то розподіл умовно простих рухів за поясом кінцівок, який включений у виконання руху. Для кожної групи приведені характеристики, які також виступають аргументацією для поданої структури.

Окремо від груп рухів пропонується виділяти поняття «грув» та «лок», як фундаментальні складові цього танцювального стилю. Грув має бути присутній у кожному танцювальному русі, аби

зберігалися стилістичні особливості танцю, а саме виконання не було «механічним». Лок, в свою чергу, має використовуватись у поєднанні з будь-якими лексичними елементами локінгу, і, обов'язково, має бути присутнім у танці (як у імпровізації, так і у заздалегідь створених комбінаціях).

Також, зазначимо, що в кожній групі танцювальних рухів є «виключення з правил». Цей

аспект потребує додаткових дискусій у колі танцівників, аби прийти до єдиного рішення. Дана робота має на меті стимулювати та спрямувати подальші дослідження вуличного стилю танцю локінг, його лексичних і стилістичних особливостей. А також, дещо полегшити розробку єдиної методики вивчення, викладання та освоєння цього стилю, за рахунок запропонованої структури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Банько С. Вплив творчої постаті Майкла Джексона на хореографічне мистецтво сучасності : магістер. робота. Рукопис. Івано-Франківськ : ХДУ, 2022. 42 с.
2. Басич Ю. Сучасний танець та місце традиційної танцювальної символіки в українській хореографії. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. Дніпро : ДНУ імені Олеса Гончара, 2014. № 7. С. 26–31.
3. Волох Т., Колесник С. Історія хіп-хоп культури та її еволюція. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [ред.-упоряд. В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2018. Вип. 21. Том 2. С. 15–19. URL: http://www.apfn-journal.in.ua/archive/21_2018/part_2/5.pdf
4. Громцев Р. Особливості танцювального мистецтва у світі інформаційних технологій. *Філософські обрії : наук.-теорет. журн.* Київ – Полтава, 2019. Вип. 42. С. 212–215.
5. Кривонос О. Еволюція форм сучасної хореографії ХХІ століття : магістер. робота. Рукопис. СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2020. 71 с.
6. Плахотнюк О. Проблематика формування науково-понятійного апарату хореографічного мистецтва. Зб. матеріалів ІV Всеукр. наук.-практ. конф. «Художні практики та мистецька освіта у крос культурному просторі сучасності» (Полтава, 29–31 березня 2017). Полтава: Видавництво «Симон», 2017. С. 27–32.
7. Плахотнюк О. Стил і напрямки сучасного хореографічного мистецтва. *Вісник Міжнародного Слов'янського університету* : зб. наук. праць. Серія мистецтвознавство. Харків: 2007. Вип. № 1. Т. X. С. 32–36. URL: <https://kultart.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/Plakhotniuk-O.-Styli-i-napriamky-suchasnoho-khoreografichnoho-mystetstva-1.pdf>
8. Сучасний танець. Основи теорії і практики : навч. посіб. / Бігус О. та ін. Київ : Видавництво Ліра-К, 2016. 264 с.
9. About Don «Campbellock» Campbell. 2023. URL: <https://campbellock.dance/about-don-campbellock-campbell/>
10. Aldvave C. Respect the architects: Don Campbell. *Elemental Magazine*. New-York : 2002. Vol. 4. Issue 47. Pp. 48–50. URL: https://s3.amazonaws.com/external_clips/2874449/DonCampbell.pdf?1538905030.
11. Guzman-Sanchez T. *Underground Dance Masters: Final History of a Forgotten Era*. 1st Edition. Westport : Praeger, 2012. 169 p.
12. JoeTheJAM. How to ALPHA (+ an Advanced Variation) | Locking Dance Tutorial. March, 30. 2020. URL: https://www.youtube.com/watch?v=DsjtWYuPSvE&list=PLkHJTRwEXdIU9vpUCfHv0i7uH2_u5RCp2
13. JoeTheJAM. How to GROOVE in Locking | Locking Dance Tutorial. May, 12. 2021. URL: https://www.youtube.com/watch?v=fAK3o_fO6BU
14. The «Campbellock» A.K.A. «Locking». 2023. URL: <https://campbellock.dance/about-locking/the-campbellock-aka-locking/>
15. What is The Campbellock. 2023. URL: <https://campbellock.dance/about-locking/what-is-the-campbellock-aka-locking/>

REFERENCES

1. Banjko, S. (2022). *Vplyv tvorchoji postati Michael Jackson'a na khoreografichne mystectvo suchasnosti* [The influence of the creative figure of Michael Jackson on contemporary choreographic art]: *maghister. robota. Rukopys*. Ivano-Frankivsk : KhDU. 42 s. [in Ukrainian].
2. Basych, Ju. (2014). *Suchasnyj tanecj ta misce tradycijnoji tanejuvaljnoji symvoliky v ukrajinsjkij khoreografiji* [Modern dance and the place of traditional dance symbolism in Ukrainian choreography]. *Filosofija i politologhija v konteksti suchasnoji kuljturny*. Dnipro: DNU imeni Olesja Ghonchara. № 7. Pp. 26–31. [in Ukrainian].
3. Volokh, T. & Kolesnyk, S. (2018). Istorija khyp-khop kuljturny ta jiji evoljucija [History of hip-hop culture and its evolution]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho univertsytetu imeni Ivana Franka* / [red.-uporiad. V. Inytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomria]. Drohobych : Vydavnychy dim «Helvetyka», 2018. Vyp. 21. Tom 2. Pp. 15–19. URL: http://www.apfn-journal.in.ua/archive/21_2018/part_2/5.pdf [in Ukrainian].
4. Ghromcev, R. (2019). *Osoblyvosti tanejuvaljnogho mystectva u sviti informacijnykh tekhnologhij* [Peculiarities of dance art in the world of information technologies]. *Filosofsjki obriji: nauk.-teoret. zhurn.* Kyiv ; Poltava : Vyp. 42. Pp. 212–215. [in Ukrainian].
5. Kryvonos, O. (2020). *Evoljucija form suchasnoji khoreografiji XXI stolittja* [Evolution of forms of modern choreography of the 21st century]: *maghister. robota. Rukopys*. Sumy : SumDPU im. A. S. Makarenka. 71 s. [in Ukrainian].

6. Plakhotnjuk, O. (2017). *Problematyka formuvannja naukovo-ponjatijnogho aparatu khoreografichnogho mystectva* [Problems of formation of the scientific and conceptual apparatus of choreographic art]. *Zb. materialiv IV Vseukr. nauk.-prakt. konf., «Khudozhni praktyky ta mystecjka osvita u kros kulturnomu prostori suchasnosti» (Poltava, 29–31 bereznja 2017)*. Poltava : Vydavnytvo «Symon». S. 27-32. [in Ukrainian].
7. Plakhotnjuk, O. (2007). *Styli i naprjamky suchasnogho khoreografichnogho mystectva* [Styles and directions of modern choreographic art]. *Visnyk Mizhnarodnoho Slovianskoho universytetu: zb. nauk. prats. Seriiia mystetstvoznavstvo..* Kharkiv: Vyp. № 1. T. Kh. Pp. 32–36. URL: <https://kultart.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/Plakhotniuk-O.-Styli-i-napriamky-suchasnoho-khoreografichnoho-mystetstva-1.pdf> [in Ukrainian].
8. *Suchasnyj tanecj. Osnovy teoriji i praktyky* (2016) [Modern dance. Basics of theory and practice]: navch. posib / Bighus, O. ta in. Kyjiv : Vydavnytvo Lira-K. 264 s. [in Ukrainian].
9. About Don «Campbellock» Campbell. 2023 URL: <https://campbellock.dance/about-don-campbellock-campbell/>
10. Aldvave, C. (2002). Respect the architects: Don Campbellock. *Elemental Magazine*. New-York. Vol. 4. Issue 47. Pp. 48–50. URL: https://s3.amazonaws.com/external_clips/2874449/DonCampbell.pdf?1538905030
11. Guzman-Sanchez, T. (2012). *Underground Dance Masters: Final History of a Forgotten Era*. 1st Edition. Westport: Praeger. 169 s.
12. JoeTheJAM. (2020). How to ALPHA (+ an Advanced Variation) |Locking Dance Tutorial. March, 30. URL: https://www.youtube.com/watch?v=DsjtWYuPSvE&list=PLkHJTRwEXdIU9vpUCfHv0i7uH2_u5RCp2
13. JoeTheJAM. (2021). How to GROOVE in Locking | Locking Dance Tutorial. May, 12. URL: https://www.youtube.com/watch?v=fAK3o_fO6BU
14. The «Campbellock» A.K.A. «Locking». 2023. URL: <https://campbellock.dance/about-locking/the-campbellock-aka-locking/>
15. What is The Campbellock. 2023. URL: <https://campbellock.dance/about-locking/what-is-the-campbellock-aka-locking/>

УДК 766.038.532.071.1 (477.86) (092)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-19>

Ірина МАКСИМЛЮК,
orcid.org/0000-0001-7021-3069
кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри дизайну і теорії мистецтва
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) iryna.maksymliuk@pnu.edu.ua

ЕКСЛІБРИСИ ІВАНА ПАНТЕЛЮКА З КОЛЕКЦІЇ КРАЄЗНАВЦЯ ЯРОСЛАВА ОВЧАРЕНКА

У пропонованій науковій розвідці проаналізовано книжкові знаки косівського гравера Івана Пантелюка з колекції краєзнавця Ярослава Овчаренка, що налічує близько 900 екслібрисів та 200 станкових гравюр і листівок художника. Твори І. Пантелюка належать до фольклорно-декоративної течії вітчизняної графіки 60-х років ХХ ст., що мала вияв також у мистецтві Івано-Франківщини. У дослідженні розглянуто художньо-стилістичні особливості, техніко-технологічні аспекти та сюжетно-тематичну спрямованість книжкових знаків, створених Іваном Пантелюком, та внесок автора в мистецтво графіки Прикарпаття. Простежено визначальні риси екслібрисів І. Пантелюка, що привертають увагу високим художнім рівнем та авторською стилістикою. Відбитки книжкових знаків Івана Пантелюка оригінальні за сюжетним, композиційним та графічним вирішенням, насичені орнаментально-декоративними деталями, базуються на етнографічно-фольклорній основі. Виявлено вплив художньої культури Прикарпаття, зокрема народних промислів, на творчість Івана Пантелюка. Художник спирається на іконографію, властиву для творчості народних майстрів, здебільшого різьбярів, на їхній доробок щодо композиційно-пластичних засобів. Типова для більшості книжкових знаків симетрія та статичність надає мініатюрам величозвучання, сприяє цілісності форми. Шрифт – невід’ємна орнаментально-художня складова композицій. Книжкові знаки Івана Пантелюка відзначаються високою технічною культурою, виразною графічною мовою, поетичним забарвленням.

Творчість художника-самоука Івана Пантелюка (разом із його дрібною естампною графікою) можна кваліфікувати як аматорство з ознаками фольклоризму. Однак у композиціях книжкових знаків митця збережені художні традиції, на основі яких екслібрис набуває виразної національної форми. Це свідчить про продуктивний вияв фольклоризму, який відіграє важливу роль у ретрансляванні етнокультурного спадку. У статті порушені питання архівації, створення цифрових медіаархівів, колекціонування творів мистецтва та популяризації українського мистецтва в цілому, що актуально в контексті збереження пам’яток національної культури. У дослідженні встановлено значущу роль краєзнавців та приватних колекціонерів у підтримці та забезпеченні постійного розвитку мистецького процесу на території Івано-Франківщини.

Ключові слова: екслібрис, графіка, орнамент, народне мистецтво, фольклоризм, колекціонування, художники Івано-Франківщини.

Iryna MAKSYMILIUK,
orcid.org/0000-0001-7021-3069
Candidate of Art Studies,
Senior Lecturer at the Department of Design and Theory of Art
Vasyl Stefanyk PreCarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) iryna.maksymliuk@pnu.edu.ua

IVAN PANTELIUK'S EX-LIBRIS FROM THE COLLECTION OF THE LOCAL HISTORIAN YAROSLAV OVCHARENKO

In the research, the Kosiv engraver Ivan Panteliuk's bookplates from the collection of the local historian Yaroslav Ovcharenko, which includes about 900 bookplates and 200 easel engravings and postcards of the artist, have been analyzed. The Ivan Panteliuk's works belong to the folk-decorative current of domestic graphics of the 60s of the 20th century, which also manifested itself in the art of the Ivano-Frankivsk region. The research examines the artistic and stylistic features, technical and technological aspects and plot and thematic direction of the bookplates created by Ivan Panteliuk, and the author's contribution to the graphic art of Prykarpattia.

The defining features of I. Panteliuk's ex-libris, which attract attention by their high artistic level and author's style, are traced. Ivan Panteliuk's prints of bookplates are original in plot, composition and graphic design, rich in ornamental and decorative details, based on ethnographic and folkloric basis. The influence of the artistic culture of Prykarpattia, folk crafts in particular, on Ivan Panteliuk's work has been revealed. The artist relies on the iconography which is

characteristic of the creativity of folk craftsmen, mainly carvers, on their works from the point of view of compositional and plastic means. Symmetry and static, typical for most bookplates, gives the miniatures a majestic sound, contributes to the integrity of the form. Font is an integral ornamental and artistic component of compositions. Ivan Panteliuk's bookplates are characterized by high technical culture, expressive graphic language, and poetic coloring.

The creativity of the self-taught artist Ivan Panteliuk, including his small print graphics, can be qualified as amateurism with signs of folklorism. However, artistic traditions are preserved in the compositions of the artist's bookplates, on the basis of which the ex-libris acquires a distinctive national form. This testifies to a productive manifestation of folklorism, which plays an important role in relaying the ethno-cultural heritage. The article raises issues of archiving, creating digital media archives, collecting works of art and popularizing Ukrainian art as a whole, which is relevant in the context of preserving monuments of national culture. The study established the significant role of local historians and private collectors in supporting and ensuring the continuous development of the artistic process in the Ivano-Frankivsk region.

Key words: *ex-libris, bookplate, graphics, ornament, folk art, folklorism, collecting, artists of Ivano-Frankivsk region.*

Постановка проблеми. На прикладі творчості митців Івано-Франківщини можна проаналізувати процеси збереження і трансформації народних традицій у мистецтві графіки Івано-Франківщини ХХ ст. Наукова новизна статті полягає в тому, що в розвідці вперше узагальнено та систематизовано творчий та життєвий шлях Івана Пантелюка. Відповідно до аналізу матеріалів, наданих колекціонером Ярославом Овчаренком, родиною художника, архівних даних, інформації, наведеної у публікаціях науковців та краєзнавців, вдалося відтворити життєві віхи та проаналізувати творчий доробок Івана Пантелюка, визначити роль автора у відродженні українського книжкового знака та становленні графічного мистецтва краю. Важливим є з'ясувати значення колекціонування у шануванні та популяризації українського мистецтва, дослідити вплив приватних осіб-колекціонерів на визнання та збереження національних культурних надбань.

Аналіз досліджень. Графічна творчість косівського майстра-гравера Івана Пантелюка недостатньо висвітлена науковцями. Про мистецький доробок художника дізнаємося здебільшого зі статей мистецтвознавців, журналістів, краєзнавців у періодичних виданнях, каталогах виставок другої половини ХХ століття. Серед них – О. Соломченко, Р. Дреботюк, М. Яновський, М. Грепиняк. Творчість І. Пантелюка аналізує дослідниця екслібрису Т. Сафонова, згадує мистецтвознавець, президент українського екслібрис-клубу П. Нестеренко в публікаціях, присвячених книжковим знакам, характеризує І. Максимлюк у дисертації «Мистецтво графіки Івано-Франківщини ХХ – початку ХХІ століття: культурологічний аспект». Інформація про творчу діяльність та ключові події з життя художника зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України. Названі розвідки є базовими для пізнання творчості І. Пантелюка.

Мета статті – здійснити сюжетно-тематичний, стилістичний і техніко-технологічний аналіз

книжкових знаків художника-графіка Івана Пантелюка, визначити внесок митця в мистецтво графіки Івано-Франківщини.

Виклад основного матеріалу. В основу дослідження лягло зібрання екслібрисів косівського графіка Івана Пантелюка з колекції Ярослава Овчаренка, івано-франківського краєзнавця і колекціонера, який у тандемі з дружиною, Анною Гуковою, заснував громадську організацію «Українське відродження. Імена та постаті». Метою організації є збереження, популяризація культурних надбань, відновлення забутих імен народних майстрів Прикарпаття (Максимлюк, 2023а). Ярослав Овчаренко зібрав та систематизував графічний доробок косівського майстра-різця Івана Пантелюка, який сприяв відродженню українського екслібрису в 60-х роках ХХ ст. (Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, 2023). Колекція краєзнавця налічує близько 900 екслібрисів та 200 станкових гравюр і листівок художника (Максимлюк, 2023b), вона дає змогу зрозуміти образно-змістові та художньо-композиційні особливості графічних мініатюр Івана Пантелюка, а також популяризує український книжковий знак.

Екслібрис Івано-Франківщини широко представлений творами різьбяр-гравера з Косівщини – Івана Пантелюка (1913–1992). Відомо, що художник створив 1008 екслібрисів (чи не найбільший особистий внесок цього митця у згаданий жанр української графіки) (Максимлюк, 2023а). Роботи Івана Пантелюка – це маленькі графічні шедеври, своєрідне явище національної культури з давньою традицією. Вони засвідчують самотність таланту автора, спонукають з'ясувати роль цього майстра в історії розвитку книжкового знака Івано-Франківщини.

Територіальне розташування Івано-Франківської області певною мірою визначило специфіку її культурного життя – успадкування традицій народного ремесла, а отже, у багатьох випадках – стилістичну спорідненість із творами

декоративно-прикладного мистецтва, пістет до фольклорної творчості. І професійні досягнення, і аматорські результати у сфері графіки нерідко відбувалися завдяки вивченню народних традицій, осягненню їхнього духовного змісту, пізнанню суті народного мистецтва як цінності, пов'язаної з природою, людиною, культурно-історичним середовищем (Максимлюк, 2018b: 279).

Іван Пантелюк – графік-самоук із села Брустури Косівського району, що на Івано-Франківщині, який опанував мистецтво екслібриса через традиційне ремесло різьбяр. Митцю не вдалося одержати спеціальної художньої освіти, однак завдяки вродженому таланту, копіткій цілеспрямованій праці він оволодів графічно-виконавською майстерністю, значним діапазоном образотворчих засобів (Дреботюк, 1983: 3). Змалку допитливий І. Пантелюк мав насагу до навчання: самотужки студював іноземні мови, цікавився літературою та мистецтвом. Звернення до книг як до об'єкта образотворчих інтерпретацій, виняткова творча уява привели його до роботи над екслібрисом. Перший із них був створений у 1938 році (Соломченко, 1982: 4). Митця нерідко називали першим гравером-графіком, вихідцем із Гуцульщини (Яновський, 1980: 49). Іван Пантелюк переважно працював у техніці гравюри по дереву. До малої графіки належать також гуморізи художника – екслібриси та штампи для сувенірних виробів із дерева (Яновський, 1980: 54).

У творчій діяльності І. Пантелюка можна виділити кілька періодів: самонавчання – самостійне опанування технікою різьби, виготовлення інструментів, композиційні та пластичні пошуки; становлення – навчання і робота різьбярем у майстерні «Гуцульська різьба» Ф. Когута та В. Лелета, пошук власної стилістики, перші спроби друку графічних робіт, перші замовлення; творча пауза – арешти, заслання, з початком Другої світової війни надовго залишив різьбу по дереву і графіку; фахове зростання – системна праця в екслібрисі, утвердження як творчої особистості, сформована авторська стилістика, висока продуктивність, участь у виставках, популярність серед замовників.

У 1932 році І. Пантелюк був вперше заарештований польською владою і засуджений на 18 місяців тюрмного ув'язнення за зв'язки з Організацією українських націоналістів. У 1940 році його засуджено до 5 років ув'язнення на підставі справи 1932 року, реабілітовано в 1990 році (Матеріали приватного листування). Із 1962 року митець мешкав у Косові, де працював у жанрі книжкового знака, був різьбярем у косівських художньо-виробничих майстернях Художнього фонду УРСР (Грепіняк, 1992).

Що стосується біографії художника, то варто відзначити, що в різних джерелах вона описана по-різному, є багато неточностей, помилкових даних. У 1970-х роках І. Пантелюк передав до Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтв УРСР (тепер Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України) 200 справ на 1661 аркуші, які містять екслібриси, штампи для сувенірних виробів, візитки, гравюри, вірші, оповідання, листи, особисті документи, біографічні матеріали, які висвітлюють його творчий шлях, розповідають про громадську діяльність (за період 1916–1977 рр.) (Центральний державний архів-музей, 1984).

Проаналізувавши колекцію екслібрисів краєзнавця Ярослава Овчаренка, ми зуміли уточнити чимало інформації про життя художника, оскільки І. Пантелюк закарбував у полотні екслібрисів хронологію життєвих подій, побут, роботу, своє середовище (екслібриси І. Г. Пантелюка «На рідній землі – у чужій тюрмі» (1991)). Із матеріалів приватного листування митця, які онука художника, Зоряна Ясельська, передала Я. Овчаренку, вдалося дізнатися, що автор вів переписку, товаришував із політичними діячами, краєзнавцями, етнографами, науковцями, мистецтвознавцями, митцями, колекціонерами, зокрема створював для них книжкові знаки (П. Арсенич, В. Вітрук, А. В'юнник, М. Гаврилюк, Л. Кравчук, І. Крип'якевич, В. Масик, М. Мінтенко, Ф. Плотнір, П. Прокопів) (Матеріали приватного листування).

Однією з течій у графіці Івано-Франківщини 60-х років ХХ ст. є декоративізм, пов'язаний із фольклорною традицією краю. Представником цієї течії є Іван Пантелюк. Художник використовував композиційно-пластичні засоби народного мистецтва, традиції якого досі живі на Прикарпатті, тому його графічні роботи перегукуються з декоративною образністю фольклорних мотивів. Робота в декоративно-прикладному мистецтві зумовила декоративність графічної манери І. Пантелюка, специфіку образного мислення і пластичні особливості мініатюр, нерідко спричинених перенесенням технічних прийомів різьби у графіку. Феномен художника Івана Пантелюка – висока технічна культура виконання, художнє чуття та інтуїція, що є запорукою емоційності створених ним образів. Прикметними рисами екслібрисів графіка є орнаменталізм, деталізація, дрібні й філігранні штрихи («Екслібрис Миколи Яновського (1970)» (Л.1). Мініатюри він різьбив власноруч виготовленими різцями та використовував збільшувальне скло (Яновський, 1980: 51).

За словами краєзнавця, письменника, журналіста Миколи Яновського, Іван Пантелюк «не

любив працювати за готовими еталонами» як у різьбі, так і у графіці (Яновський, 1980: 52). Він створював композиції, не повторюючись, поєднував у різних комбінаціях елементи орнаментів, вкладаючи в різні геометричні форми, надаючи нової естетики. Кредо митця – не повторюватися, не наслідувати, створювати своє, генерувати нові ідеї (Яновський, 1980: 55).

В екслібрисах художник намагався розкрити індивідуальні риси збирача книг, проте він іноді працював за заданими ідеями замовника («Книга Ані Кирпан» (1980)), щоправда, не вважав такі книжкові знаки авторськими. Іван Пантелюк був надзвичайно продуктивним та відповідальним перед замовниками: працював швидко, завжди закінчував розпочате, через що його роботи поширювалися серед книголюбів, експонувалися на виставках, про нього писали в тогочасних часописах (Яновський, 1980: 47).

Початок 60-х років ХХ ст. позначений новою хвилею інтересу художників до теми Карпат, що характеризується багатством художньої іконографії і гостропроблемністю у висвітленні історії Карпат (Яців, 1992: 42). У їхніх творах поширені ліричні мотиви з гірськими краєвидами, сюжетно-побутові композиції, що мають розповідний характер. Іван Пантелюк залюблений у мальовничу місцевість гуцульського краю, оспівує у своїх мініатюрах красу природи, традиції, буденне життя мешканців гір. Мотиви Карпат найчастіше трапляються в ранніх роботах І. Пантелюка, наприклад: струмки, ріки, плаї, дороги, хати під схилами, гірські хребти, пастухи з отарами, плотогони, лісоруби, теж неодноразово зображав свою батьківську хату в с. Брустурів («3 книг – екслібрис Ів. Гр. Пантелюка» (1962), «3 книг Галини Недашківської» (1965) (Іл. 2), «Із книг А. О. В'юника» (1967)). У згаданих мініатюрах графік застосовує натурно-зображальні засоби художньої виразності, зосереджуючись на відтворенні глибини тривимірного простору завдяки багатоплановості.

Твори художника ґрунтуються на фольклорному, літературному та історичному матеріалі, репрезентують предметне оточення людини, гуцульський побут, пейзажі, а також постаті людей – експресивні образи в динамічних позах зображені в народному одязі. У пізніших роботах помітно змінюється графічна манера, вона вже тяжіє до узагальнення образу, площинності, стилізації («Екслібрис Юліана Подолука» (1982)). Окрім згаданих сюжетів, Іван Пантелюк вводить у композиції антропоморфні, зооморфні, фітоморфні мотиви, які домінують в окремих книжкових знаках («Із книг Ірини Вільде» (1965) (Іл. 3)).

Екслібриси І. Пантелюка, створені в 1970–80-х роках, віддзеркалюють сукупність проблем, які вирішували багато тодішніх митців із їхньою відданістю фундаментальним темам соціалістичного реалізму. Книжкові знаки художника натхненно несли українську автентичність, хоча й були позначені настроями радянської доби, її тематикою й символікою. У стислій формі книжкового знака подекуди очевидний вплив ідейно-естетичних зразків, знакових для другої половини ХХ ст. (йдеться про портретні зображення вождів, індустриальні мотиви, соціалістичну символіку). Аналогічна ситуація простежується у сфері декоративно-прикладного мистецтва Прикарпаття, зокрема у різьбленні, кераміці, ткацтві.

Особливо приваблювала І. Пантелюка Шевченківська тематика, також є чимало екслібрисів, присвячених Стефаникіані, українці. Художник звертався до портретного жанру, в екслібрисах зображав відомих людей. У роботах І. Пантелюка часто домінує силуетне зображення, насамперед у портретному та анімалістичному жанрах, коли художник декоративно узагальнює реальні форми, стилізує фігуративні мотиви («Екслібрис Маркіяна Вітрука» (1967), «Шевченкіана Богдана Пастуха» (1971) (Іл. 4)), органічно вплітаючи їх у композиційну структуру твору.

Осібними темами мініатюр Івана Пантелюка є міський пейзаж і пам'ятки архітектури, у спорадичні композиції митець вводить геральдику. Чимало екслібрисів художник присвятив музейним закладам і бібліотекам. Так, Іван Пантелюк створив екслібрис для Музею книги і друкарства України (Нестеренко, 2010: 182), у 1987 році з'явилися роботи, присвячені Музею-заповіднику Т. Г. Шевченка в Каневі (Нестеренко, 2010: 217), Чернігівському літературно-меморіальному музею-заповіднику ім. М. Коцюбинського (Мистецький місяцелік, 2023) (Іл. 5), Літературно-меморіальному музею Юрія Федьковича (м. Чернівці), оригінальні емблеми для Музею української книги, Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, Косівської районної бібліотеки, читальні сіл Космача, Шепота, Брустур (Яновський, 1980: 54).

Графічні роботи І. Пантелюка тяжіють до стилістики народних художніх ремесел, творчість насичена орнаментальними мотивами, символами, композиційними побудовами, типовими для народного мистецтва, передусім дереворізьблення (Максимлюк, 2018а: 150). У 1970-х роках І. Пантелюк експериментував зі стилістикою, помітно змінивши авторську манеру. Майстер зростав фахово, кожен книжковий знак, що з'являвся

з-під штихеля, набував нової художньої якості, гравюри художника ставали досконалішими, складнішими за формою і композицією, із більш майстерним та скрупульозним малюнком, впевненим штрихом, чіткою лінією, що надає творам особливої виразності й виїсненості («Книга Лідії Манжуло» (1970), «Екслібрис Ореста Осипова» (1975), «Колекція етнографічна Петра Івановича Арсенича» (1977)). Екслібриси цього періоду свідчать про мистецьку еволюцію художника, збагачення художньої мови творів. Митець активно бере участь у вітчизняних і міжнародних виставках. Авторська стилістика ґрунтується на високій культурі виконання, глибокій образно-пластичній мові, орнаменталізмові, різноманітності в побудові композицій, що привернуло увагу до його робіт знавців та поціновувачів графіки в багатьох країнах світу.

У композиціях екслібрисів Іван Пантелюк синкретично поєднує об'ємні або багатопланові зображення зі шрифтом та елементами геометричної площинної різьби («Екслібрис Івана Пантелюка» (1968) (Іл. 6)).

Під впливом творів Івана Пантелюка почав виконувати екслібриси косівський різьбяр Микола Грепиняк, який уперше осягнув ремесло гравера, коли відвідував разом із київським художником та колекціонером Володимиром Масиком робітні косівських майстрів у 1965 р. (Микола Іванович Грепиняк, 2014). У невеликих чорно-білих аркушах М. Грепиняка простежується певна схожість із «різьбленими малюнками» Івана Пантелюка (Яновський, 1980: 126).

У книжкових мініатюрах Іван Пантелюк вдало використовує народну орнаментику і символіку, вплітає елементи українського народного орнаменту в загальну композицію твору. В екслібрисах художника простежуються риси національної і місцевої своєрідності, відображаються національні орнаментальні системи – традиційні мотиви писанок, різьби, вишивки, ткацтва («Із книг – екслібрис Богдана Михайловича Жеплинського» (1967), «Шевченкіана Тараса Максим'юка» (1980), «Екслібрис Петра Прокопова» (1982)). Для книжкових знаків художник використовує стрічкові і замкнені типи орнаментів, часто композиції мініатюр обрамлені фризовим геометричним чи рослинним візерунком. Мініатюрний формат і форма книжкового знака (прямокутна, квадратна, кругла, овальна, багатокутна) диктує композиційне рішення екслібрису. Художник майстерно працює з масштабом і пропорціями. В основі композицій екслібрисів універсальні знаки: ромб, коло, квадрат, хрест («Екс-

лібрис – із книг Вол. Вас. Вітрука (1967) (Іл. 7)). Орнамент організовує структуру композицій, які впорядковуються за допомогою геометричних фігур, їхні конфігурації, ритми і пропорції створюють різноманітні мотиви і композицій.

Більшість композицій екслібрисів І. Пантелюка – центричні, у них сюжетне зображення або портрет слугує композиційним центром мініатюри та узгоджується з декоративною каймою, що властиво для робіт народних митців.

Композиції графічних мініатюр Іван Пантелюк будує за принципом симетрії, використовує ритм. Художня виразність орнаменту досягається врівноваженістю різних за формою елементів, що притаманно гуцульській різьбі. Шрифтові написи виступають невід'ємною складовою екслібрисів, підсилюють виразність, доповнюють композицію, розкривають художню концепцію твору (Сафонова, 2014). Упорядкований шрифт у мініатюрах Івана Пантелюка набуває орнаментальних рис, стилістично поєднується із художніми образами, гармонійно і пропорційно вписується у структуру декоративних композицій і забезпечує тектонічну цілісність зображення. Майстер-екслібрист вдало застосовує шрифтові написи в асиметричних композиціях, досягаючи рівноваги і структурованості композиції («Екслібрис Тадеуша Гудзовського» (1973)).

Віртуозно виконані динамічні композиції ретельно продумані, зазвичай вибудовані на основі діагоналей або асиметричні («Довбушіана Вас. Вас. Боб'яка» (1971)). Діагональні композиційні осі задають рух, шрифт і орнамент, взаємодіючи з іншими елементами композиції, часто виступають у комбінації між собою, переплітаючись, створюють хрестоподібні, багаточарові, складні поєднання («Із книг Турових» (1975)).

Семіотичний підхід Івана Пантелюка зумовив унікальну мову в межах обраного ним жанру. Використання символів і знаків дозволяє донести у графічній мініатюрі певну ідею, настрій або концепцію. Цей семіотичний аспект є не тільки естетично важливим, але й допомагає краще розуміти і сприймати творчість художника.

Оперування емблематикою, яка асоціюється з науковими досягненнями, національною культурою або професійними заняттями, додає глибини і проникливості щодо розуміння особистості того, кому адресовано екслібрис. Відтворення науково-інтелектуальної сфери замовника через символи, наприклад, книги, свічки або пера, може викликати асоціації з мудрістю, пошуками знань та прагненням до пізнання («Екслібрис – із книг Романа Фабрики» (1973)) (Іл. 8). У своїх екслібри-

сах художник використовує гуцульську знаково-символьну систему, що є відображенням гуцульської культури і мистецтва.

Семіотичний підхід художника простежується у всіх його творах, де використовуються символи, що відображають національну належність, знаково-символьні системи, що вказують на професійні інтереси чи хобі замовника, а також символи, що асоціюються з науковими досягненнями («Екслібрис Миколи Грепіняка» (1976), «Екслібрис Бориса Білинського» (1983)).

Тема збереження української культурної спадщини є надзвичайно актуальною в контексті формування національної ідентичності. Приватні колекціонери відіграють важливу роль у цьому процесі шляхом пошуку, впорядкування, збереження, поширення українського мистецтва, а також формування світогляду та суспільних цінностей. Важливою є співпраця колекціонерів із культурними інституціями, що забезпечує доступність творів мистецтва для ширшого кола людей, а в майбутньому – і для наступних поколінь. Для популяризації творів місцевих художників та поширення відомостей про колекцію Ярослав Овчаренко, за сприяння мистецтвознавця Анатолія Звіжинського, організував виставку книжкових знаків І. Пантелюка в Івано-Франківську в жовтні 2022 року. У березні 2023 року відбулася виставка авторських екслібрисів І. Пантелюка в Косівському музеї народного мистецтва та побуту Гуцульщини, також плануються виставки в музеях Прикарпаття. До 110 річниці від дня народження митця колекціонер готує альбом з екслібрисами художника зі своєї колекції. Сучасні технології дають змогу експериментувати з формами

презентації творів мистецтва та експозиційними платформами, актуальним є оцифрування робіт, каталогізація та укладання медіаархівів. Ярослав Овчаренко має намір створити галерею та онлайн-архів творів народних майстрів та художників Івано-Франківщини для популяризації культури і мистецтва краю через публічне експонування як у фізичному, так і віртуальному просторах.

Висновки. Образний лад екслібрисів І. Пантелюка ґрунтується на етнографічно-фольклорній основі, вони постають національно-своєрідними творами, щедро насиченими орнаментально-декоративними деталями. Орнаментика є визначальною рисою його творів, а пластичне вирішення книжкових знаків базується на народному мистецтві. Екслібриси І. Пантелюка здобули широке визнання завдяки своїй самобутності, декоративності, високій майстерності, вмінню акумулювати традицію й оновлювати її. Варто також відзначити, що творчість І. Пантелюка є яскравим прикладом копіткої невпинної праці, що дала змогу художнику еволюціонувати від графіка-самоука до неперевершеного майстра-графіка, який завдяки технічній досконалості творів, авторським виражальним засобам створив унікальну стилістичну особливість книжкових знаків. Вагомий внесок митця полягає в тому, що він не лише акцентував на цінності українського народного мистецтва, але й збагатив його новими інтерпретаціями і поклав традиційний гуцульський орнамент в основу авторського стилю. Приватні колекціонери, їхня співпраця з культурними інституціями відіграють важливу роль у систематизації і збереженні предметів культурної спадщини, формуванні національної ідентичності українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виставка екслібрисів І.Г. Пантелюка : каталог / уклад.: Р.В. Дреботюк. Івано-Франківськ : Облполіграфвидав, 1983. 40 с.
2. Грепіняк М. Мистецький рекорд: Про долю косівського майстра-гравера І.Г. Пантелюка. *Гуцульський край*. 1992. 9 червня.
3. Максимлюк І.В. Новаторські тенденції у творчості художників-графіків Івано-Франківщини кінця ХХ століття. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті* : матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції (Ченстохова–Ужгород–Дрогобич, 29–30 березня 2018 р.). Дрогобич : Посвіт, 2018. С. 149–150.
4. Максимлюк І.В. Приватний архів автора : [інтерв'ю з краєзнавцем, колекціонером графічних творів Івана Пантелюка Ярославом Овчаренком] : записано 08.02.2023.
5. Максимлюк І.В. Приватний архів автора : [інтерв'ю з краєзнавцем, колекціонером графічних творів Івана Пантелюка Ярославом Овчаренком] : записано 24.05.2023.
6. Максимлюк І.В. Проблема традиції у творчості художників-графіків Івано-Франківщини. *Вісник Львівської національної академії мистецтв* : наукове видання. Львів : ЛНАМ, 2018. Вип. 36. С. 277–291.
7. Матеріали приватного листування Івана Пантелюка.
8. Микола Іванович Грепіняк – митець та дослідник народного мистецтва Гуцульщини. URL: <https://gig.kosiv.biz/1124/> (дата звернення: 01.06.2023).
9. Мистецький місяцелік. 110 років від дня народження майстра екслібрису Івана Пантелюка. URL: https://kotsubinsky.org/news/misteckij_misjacelik_110_rokiv_vid_dnja_narodzhenija_majstra_ekslibrisu_ivana_panteljuka/2023-02-06-2122?fbclid=IwAR1JcPzf81F68iXsDeEx4L45n6qxjMyxhQ1f_UiDb-Ge7H2wLVYuY52kReA (дата звернення: 10.05.2023).

10. Нестеренко П.В. Історія українського екслібриса. Київ : Темпора, 2010. 328 с.

11. Подарунок родини Івана Крип'якевича Львівській національній науковій бібліотеці України імені Василя Стефаника. URL: <https://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/2020/06/18/podarunok-rodyny-ivana-kryp-yakevycha-lvivskij-natsionalnij-naukovij-bibliotetsi-ukrayiny-im-v-stefanyka/> (дата звернення: 11.05.2023).

12. Сафонова Т. Шрифт в екслібрисі: критичний аналіз. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал*. Київ, 2014. No 4. С. 149–153. URL: <http://journals.uran.ua/visnyknakkkim/article/view/13830> (дата звернення: 11.05.2023).

13. Соломченко О. Добре серце художника: про майстра екслібриса з Косова І.Г. Пантелюка. *Прикарпатська правда*. 1982. 27 червня. С. 4.

14. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Пантелюк Іван Григорович. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f555_op1.pdf (дата звернення: 11.05.2023).

15. Яновський М.В. Срібна пряжка. Розповіді про народних митців. Ужгород : Карпати, 1980. 216 с.

16. Яців Р.М. Львівська графіка 1945–1990: традиції та новаторство. Київ : Наукова думка, 1992. 119 с.

REFERENCES

1. Vystavka ekslibrysiv I.H. Panteliuka (1983) [Exhibition of bookplates of I.H. Panteliuka]: katalog / układ.: R.V. Drebotyuk Ivano-Frankivsk: Oblpoligrafydav – catalog / comp.: R.V. Drebotyuk. Ivano-Frankivsk: Oblpolihrafvydav. 40. [In Ukrainian].

2. Hrepynyak M. (1992) Mystets'kyi rekord: Pro dolyu kosivs'koho maistra-hravera I.H. Panteliuka [Artistic record: About the fate of the Kosiv master-engraver I.H. Panteliuk]. Hutsul region - Hutsulskyi krai. 9 June – 9 chervnya [In Ukrainian].

3. Maksymliuk I.V. (2018) Novators'ki tendentsii u tvorchosti khudozhnykiv-hrafikiv Ivano-Frankivshchyny kintsya XX stolittya [Innovative trends in the work of graphic artists of the Ivano-Frankivsk region at the end of the 20th century] Suchasni tendentsii rozvytku osvity i nauky v interdystyplinarnomu konteksti: materialy III Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (Chenstokhova–Uzhhorod–Drohobych, 29–30 bereznya). Drohobych : Posvit. 149-150. – Modern trends in the development of education and science in an interdisciplinary context: materials of the 3rd International Scientific and Practical Conference (Czestochowa–Uzhhorod–Drohobych, March 29-30). Drohobych: Posvit. 149-150. [In Ukrainian].

4. Maksymliuk I.V. (08.02.2023) Pryvatnyi arkhiv avtora: [intervyu z krayeznavtsem, kolektsionerom hrafichnykh tvoriv Ivana Panteliuka Yaroslavom Ovcharenkom] – zapysano. [The author's private archive: [interview with Yaroslav Ovcharenko, a local historian and collector of Ivan Panteliuk's graphic works] – recorded. [In Ukrainian].

5. Maksymliuk I.V. (24.05.2023) Pryvatnyi arkhiv avtora: [intervyu z krayeznavtsem, kolektsionerom hrafichnykh tvoriv Ivana Panteliuka Yaroslavom Ovcharenkom] – zapysano. [The author's private archive: [interview with Yaroslav Ovcharenko, a local historian and collector of Ivan Panteliuk's graphic works] – recorded. [In Ukrainian].

6. Maksymliuk I.V. (2018) Problema tradytsii u tvorchosti khudozhnykiv-hrafikiv Ivano-Frankivshchyny. [The problem of tradition in the work of graphic artists of Ivano-Frankivsk region] *Visnyk L'vivskoiyi natsional'noi akademiiyi mystetstv: naukove vydannya*. L'viv : LNAM. – Bulletin of the Lviv National Academy of Arts: scientific edition. Lviv: LNAM, 36. 247–263. [In Ukrainian].

7. Materialy pryvatnoho lystuvannya Ivana Panteliuka. [Materials of Ivan Pantelyuk's private correspondence]. [In Ukrainian].

8. Mykola Ivanovych Hrepynyak – mytets' ta doslidnyk narodnoho mystetstva Hutsul'shchyny. [Mykola Ivanovich Hrepynyak is an artist and researcher of folk art of the Hutsul region] URL: <https://gig.kosiv.biz/1124/> (accessed: 01.06.2023). [In Ukrainian].

9. Mystetskyi misyatselik. (2023) 110 rokiv vid dnya narodzhennya maistra ekslibrysu Ivana Panteliuka. [Art monthly. 110 years since the birth of the bookplate master Ivan Panteliuk]. URL: https://kotsubinsky.org/news/misteckij_misyatselik_110_rokiv_vid_dnja_narodzhennja_majstra_ekslibrysu_ivana_panteljuka/2023-02-06-2122?fbclid=IwAR1JcPzf-81F68iXsDeEx4L45n6qxjMyxhQ1f_UiDb-Ge7H2wLVYuY52kReA (accessed 10.05.2023). [In Ukrainian].

10. Nesterenko N.P. (2010) Istoriya ukraiyns'koho ekslibrysa. [The history of the Ukrainian ex-librysa] – Kyiv : Tempora. 328. [In Ukrainian].

11. Podarunok rodyny Ivana Krypyakevycha L'vivskiy natsional'nyy naukoviy bibliotetsi Ukrayiny imeni Vasylya Stefanyka (2023). [A gift from the family of Ivan Krypyakevich to the Vasyly Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine] URL: <https://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/2020/06/18/podarunok-rodyny-ivana-kryp-yakevycha-lvivskij-natsionalnij-naukovij-bibliotetsi-ukrayiny-im-v-stefanyka/> (accessed 11.05.2023). [In Ukrainian].

12. Safonova T. Shryft v ekslibrysi: krytychnyy analiz. (2014) [The font in the ex-librysa: a critical analysis] – *Visnyk Natsionalnoyi akademiiyi kerivnykh kadriv kultury i mystetstv: nauk. zhurnal*. [Bulletin of the National Academy of Managers of Culture and Arts: Science. Magazine] – Kyiv, No. 4. 149–153. [In Ukrainian].

13. Solomchenko O. (1982) Dobre sertse khudozhnyka: pro maystra ekslibrysa z Kosova I.H. Pantelyuka. [The good heart of the artist: about the ex-librysa master from Kosiv I.H. Panteliuk] – *Prykarpatska Pravda, Precarpathian Truth*, June 27. 4. [In Ukrainian].

14. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrayiny. Panteliuk Ivan Hryhorovych. [Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine. Ivan Hrigoryovych Panteliuk] (2023) URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f555_op1.pdf (accessed 11.05.2023). [In Ukrainian].

15. Yanovskyi M.V. (1980) Sribna pryazhka. Rozpovidi pro narodnykh myttsiv. [Silver buckle. Stories about folk artists] – Uzhhorod : Karpaty. 216. [In Ukrainian].

16. Yatsiv R.M. (1992) L'vivska hrafika 1945–1990: tradytsii ta novatorstvo. [Lviv graphics 1945–1990: traditions and innovation] – Kyiv : Naukova dumka. 119. [In Ukrainian].

Іл. 1. Пантелюк І.
Екслібрис Миколи Яновського.
1970, ксилографія, 65x50 мм

Іл. 2. Пантелюк І.
З книг Галини Недашківської.
1965, ксилографія, 65x42 мм

Іл. 3. Пантелюк І.
Із книг Ірини Вільде.
1965, ксилографія, 60x50 мм

Іл. 4. Пантелюк І.
Шевченкіана Богдана Пастуха.
1971, ксилографія, 70x50 мм

Іл. 5. Пантелюк І. Екслібрис Чернігівського літературно-меморіального музею Михайла Михайловича Коцюбинського. 1977, ксилографія, 83x52 мм

Іл. 6. Пантелюк І.
Екслібрис Івана Пантелюка.
1968, ксилографія, 50x67 мм

Іл. 7. Пантелюк І.
Екслібрис – із книг Вол. Вас. Вітрука. 1967, ксилографія, 48x48 мм

Іл. 8. Пантелюк І.
Екслібрис – із книг Романа Фабрики. 1973, ксилографія, 57x78 мм

УДК 378.016:781

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-20>**Анжеліна МАМИКІНА,**
orcid.org/0000-0001-5410-8461*старший викладач кафедри музично-інструментальної підготовки
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
(Одеса, Україна) allagrinch@gmail.com*

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ІНТОНАЦІЙНО-ВИКОНАВСЬКИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ФОРТЕПІАННОЇ ПІДГОТОВКИ

Стаття присвячена питанню формування інтонаційно-виконавських умінь майбутніх викладачів музичного мистецтва, їх суттєвим особливостям та виявленню комплексного підґрунтя даного професійного показника фортепіанної підготовки. Мета статті полягає у визначенні особливості прояву інтонаційно-виконавських умінь у інтерпретаційно-виконавському процесі, їх механізму функціонування та пошуку можливих шляхів їх формування у майбутніх викладачів музичного мистецтва в процесі фортепіанної підготовки. Визначено специфіку інтонаційно-виконавських умінь, яка базується на комплексному розумінні різних сегментів виконавської діяльності піаніста, а саме, взаємодії когнітивних і мисленевих процесів, що забезпечує перебіг інтелектуальний уміння та активізують асоціативні зв'язки і сприяють пошуку художньої змістовності та смислової інтонаційної виразності; музичних здібностей, які відповідають за слухову активність (інтонаційне сприйняття, слуховий досвід, художньо-інтонаційні та музично-слухові уявлення) та її проєкцію на якість звучання та педалізацію; виконавських навичках та умінь, що складають основу відтворення інтонаційно-сислової мови музичної фактури. Проаналізовано особливість і визначено роль тембрального слуху й інтонаційно-тембральних уявлень у розвитку інтонаційно-тембральних умінь як важливої передуми художньо-ціннісного ставлення до звукового колориту музичної інтонації під час виконавської інтерпретації твору. Встановлено, що у фортепіанному виконанні ступень розвитку тембральних слухових уявлень та володіння специфічними виконавськими навичками й уміньми визначають спроможність піаніста інтонувати різноманітними тембрами та оперувати ними в залежності від образу. Доведено, що рівень володіння виконавськими прийомами гри проявляється у якості прийомів звуковидобування, інтонаційній пластичності, артикуляційній ясності, динамічній градації, відчутті часового музичного простору, регулюванні агогіки у втіленні інтонаційно-сислових напруженнях мелодійних конструктивів. Окреслено шляхи формування інтонаційно-виконавських умінь майбутніх викладачів та застосування методичних засобів в процесі їх фортепіанної підготовки

Ключові слова: інтонація, інтонаційно-виконавські умінь, фортепіанна підготовка, музично-інтонаційне мислення, виконавські умінь, слухові уявлення.

Anzhelina MAMYKINA,
orcid.org/0000-0001-5410-8461*Senior Lecturer at the Department of Musical and Instrumental Training
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky
(Odesa, Ukraine) allagrinch@gmail.com*

SPECIFIC FORMATION OF INTONATION AND PERFORMANCE SKILLS OF FUTURE MUSIC TEACHERS IN THE PROCESS OF PIANO TRAINING

The article is devoted to the issue of the formation of intonation and performance skills of future teachers of musical art, their essential features and the identification of the complex underpinning of this professional indicator of piano training. The purpose of the article is to determine the peculiarities of the manifestation of intonation and performance skills in interpretation and performance process, their mechanism of functioning and search for possible ways of their formation in future teachers of musical art in the process of piano training. The specificity of intonation-performance skills is determined, which is based on a comprehensive understanding of various segments of the pianist's performance, namely, the interaction of cognitive and thinking processes, which ensures the flow of intellectual skills and activates associative connections and contributes to the search for artistic content and meaningful intonation expressiveness; musical abilities, which are responsible for auditory activity (intonational perception, auditory experience, artistic-intonational and musical-auditory representations) and its projection on sound quality and pedalization; performance skills and abilities that form the basis of reproduction of the intonation-semantic language of the musical texture. The peculiarity is analyzed and the role of timbral hearing and intonation-timbral ideas in the development of intonation-timbral skills as an important premeditation is determined artistic value attitude to the sound color of musical

intonation during the performance interpretation of the work. It was established that in piano performance, the stages of development of timbral auditory perceptions and the possession of specific performing skills and abilities determine the pianist's ability to intonate various timbres and operate with them depending on the image. It is proved that the level of mastery of performance techniques of the game is manifested in the quality of sound production techniques, intonation plasticity, articulation clarity, dynamic gradation, sense of temporal musical space, agogic regulation in the embodiment of intonation-semantic tensions of melodic structures. The ways of forming the intonation and performance skills of future teachers and the use of methodological tools in the process of their piano training are outlined.

Key words: intonation, intonation-performance skills, piano training, musical-intonation thinking, performance skills, auditory representations.

Постановка проблеми. На сучасному етапі мистецької освіти навчання майбутніх викладачів має диференційований характер і спрямоване на виявлення індивідуальних особливостей та індивідуальної траєкторії навчання на основі розвитку музичних здібностей і формування професійних навичок й умінь, що реалізуються у майбутній творчій виконавській і педагогічній діяльності. У виконавській практиці музиканта піаністичні навички гри на музичному інструменті є базовою основою формування його професійних умінь. Враховуючи, головне призначення піаніста-виконавця – уміння розкривати художньо-смысловий сенс музичних творів та доносити його до слухачів як естетично-ціннісне надбання культури, музикант повинен володіти цілим комплексом умінь, які забезпечують реалізацію цієї мети. Вогоме значення у втіленні виразного контенту музичного твору мають інтонаційно-виконавські уміння. Ця професійна здатність є результатом набуття різних навичок і умінь, які надають можливість опанувати музичні твори на високому професійному рівні. Складність формування цих умінь обумовлюється не достатньо високим рівнем довузівської підготовки, тому даний аспект потребує постійного пошуку шляхів щодо їх формування та розвитку у майбутніх викладачів в процесі фортепіанної підготовки.

Аналіз досліджень. Огляд наукової літератури з проблеми дослідження свідчить, що даний аспект виконавської діяльності музиканта є суттєвим для його формування як виконавця. У цьому напрямку актуальні роботи пов'язані з формуванням та розвитком виконавських умінь піаніста (А. Грінченко, С. Ліпська, М. Малахова, Н. Письменна, І. Ростовська, Т. Степаненко, Ю. Тарчинська), особливістю музично-слухових і тембральних уявлень (Бай Бін, Лі Еньхуй), рухової пам'яті музиканта (В. Гусак), виконавсько-стильових умінь (Н.Горецька), музично-виконавських артикуляційних умінь (Лу Чен), інтелектуальних умінь як складової музично-виконавської майстерності (І. Омелянчук), роль психомоторних здібностей у інструментальному виконавстві (І. Савлук). А також є низка праць вузького спрямування, а

саме: з проблеми інтонування музичного тексту (Чжан Цзяохуа), осмислення музичного тексту (О. Щербініна), творчої активності (Н. Згурська), формування музично-інтонаційного мислення (О. Спіліоті), розуміння інтонаційно-тембрового аспекту фортепіанної фактури (Н. Гуральник).

Серед перелічених досліджень суттєво значимими є наступні положення: «інтонація як носій художньої інформації, емоційного заряду, душевного руху є головним провідником музичної думки», а «емоційна реакція на інтонацію, проникнення в її смислову сутність є вихідним пунктом процесу музичного мислення, що є головною складовою пізнавальних процесів» (Щербініна, 2013). На думку О. Спіліоті, внутрішній слух та рефлексія виконують головну роль у процесі формування музично-інтонаційного мислення. І взагалі, музично-інтелектуальні процеси у контексті музично-інтонаційного мислення характеризуються переходом від репродуктивних дій до продуктивних, від відтворюючих до творчих» (Спіліоті, 2017: 67).

Розкриттю і втіленню інтонаційної виразності сприяє сам інструмент – фортепіано. У зв'язку з чим, Н. Гуральник визначає, що інтонаційні характеристики політембрової фортепіанної фактури дозволяють самостійно розкривати та поглиблювати художньо-креативні здібності; усвідомлювати та використовувати фізичні якості акустично-тембрового конструкту фортепіано (рояля); розвивати темброво-колеристичне уявлення піаністів; індивідуальну технологічну педалізацію виконавців (Гуральник, 2013: 163). Отже, огляд наукової літератури свідчить про звернення уваги компоненти інтонаційних умінь піаніста та розвиток музичних здібностей, але недостатньо заглиблюється проблема виконавсько-інтонаційних умінь у контексті комплексного розвитку музиканта.

Мета статті – визначити особливості прояву інтонаційно-виконавських умінь у інтерпретаційно-виконавському процесі, їх механізму функціонування та пошук можливих шляхів їх формування у майбутніх викладачів музичного мистецтва в процесі фортепіанної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Виконання музичних творів це результат складного виконавсько-інтерпретаційного процесу, який охоплює цілий комплекс виконавсько-сміслових і технічних завдань піаніста, а також механізми його здійснення. До механізмів, що надають сенсу грі на фортепіано ми відносимо: знання (в галузі мистецтвознавства, методики), досвід (слуховий, виконавський), навички (звукотворення, прийоми гри різних видів фортепіанної техніки), уміння (виконавські, виконавсько-художні, виконавсько-стильові, поліфонічно-виконавські, інтерпретаційні, інтонаційні, інтелектуальні, артикуляційні, володіння слуховими уявленнями, педалізацією). Розглянемо особливості формування смислового й виразного сегменту процесу гри на фортепіано – інтонаційно-виконавські уміння.

Інтонування музичного твору пов'язано зі здатністю вслухуватися у фактурний і мелодійний розвиток твору та технічно відтворювати на фортепіано виразність музичної тканини за допомогою різних засобів виконавської виразності. «Музична інтонація – це осмислення звучань, що вже склалися в систему точно зафіксованих пам'яттю звуківідношень: тонів і тональностей», Н. Письменна продовжує, інтонація допомагає «виявити зміст музичного тексту і досягти ясності висловлювання задуманного» (Письменна, 2018: 287). І. Омелянчук спираючись у своєму дослідженні на роботу Б. Асаф'єва, стверджує, що «процес інтонування є невід'ємною властивістю мислення музиканта при сприйнятті музики» (Омелянчук, 2014: 82). Відповідно цієї думки, автор звертає увагу на такі особливості: «інтонація є комплексним явищем, і охоплює виразні засоби художнього образу» (мелодія, лад, гармонія, тембр, динаміка, ритм тощо); «аналіз даних складових неможливий без процесу інтонування» (Омелянчук, 2014: 81). Таким чином, у процесі інтонування відбувається осмислення, інтонаційного сенсу, мелодійного розвитку на рівні «наспівності, сполучення, динамічності, руху» (Омелянчук, 2014: 81).

Уміння інтонувати є складним процесом у якому задіяні: слухова активність (сприйняття, слуховий досвід, образно-слухові уявлення), рухова діяльність піаніста (звукотворення, пластичність піаністичного апарату), звукова якість (динамічна градація, педалізація, артикуляція), організація часового музичного простору (метроритм, темп, агогіка).

Відомо, що здатність сприймати і відтворювати музичні звуки залежить від наявності музичного слуху. У порівнянні зі смичковими інструментами

або вокалістами, піаністу не потрібно хвилюватися за чистоту інтонації, але у піаністичному мистецтві необхідно вміти інтонувати на інструменті. Музичне мовлення можна порівняти з емоційно-виразним вимовленням людини. Якщо у мові змістовність визначається словом, то у музиці інтервальною сполученістю та їх тембрально-емоційним характером. І важливою складовою цього механізму відтворення є слухова активність.

Слухова активність виявляється у здатності до диференціації музичної фактури як по горизонталі так і вертикалі, а також уявляти і оперувати своїми слуховими уявленнями. Слухова активність може бути розглянута у декількох проєкціях: як можливість музиканта чути і слухати. Поняття «чути» по відношенню до виконавства є загальною характеристикою щодо сприйняття на слух почутого музичного твору. Натомість поняття «слухати» має направляючу сконцентрованість на чомусь певному, воно як би ідентифікує те, що почуло. Таке слухове сприйняття відбувається під контролем, відповідно, вмикається фактор волі.

Відомо, що воля належить сфері свідомості і мисленню. Тому «слухати» – є проявом волі, акт дії, який неможливий без свідомого контролю у прийнятті рішення. Як зазначає Л. Шубіна, у фортепіанному виконавстві, відповідно К. Мартінсену, воля слухової сфери спрямована на клавішу, що звучить (Shubina, 2019). Автор вважає «звукотворча воля» – багаторівневе явище, де нижній рівень – звукотембровий, середній – звукотембровий, третій – «лінійволя» – дозволяє витягувати звуки не окремо, а «об'єднати ці звукові точки в музичну лінію» (Shubina, 2019: 15). Четвертий необхідний компонент «звукотворчої волі» – «воля до форми» і вона є при творчій дії у кожного композитора. Отже, звукотворча воля функціонує на рівні механізму у творчому процесі композиторів і слуховій активізації виконавців під час гри а інструменті.

Задля інтонаційної виразності виконавець зосереджує увагу на інтервалах, точніше, інтонаційній напрузі, яка існує між інтервалами. Контроль і емоційне відчуття відбувається в мелодійному розгортанні по горизонталі, а також в гармонійному по вертикалі. Здатність це відчувати залежить від володіння музичного слуху властивостями, які виховуються під час співу, диригування чи гри інших інструментах. Як і співаку, піаністу потрібен особливий тембровий слух, що дозволяє йому знайти свій «особливий звук». Наприклад, гарний вокальний педагог вгадує у голосі свого учня можливість існування такого звуку, що має неповторну своєрідність. Шляхом підбору пев-

ного репертуару він розвиває притаманні лише цьому студенту темброві особливості голосу. Кожному піаністу також притаманний свій особливий інструментальний «тембр». Так пригадаємо виконання В. Горовця, Й. Гофмана, Г. Гульда, А. Рубінштейна, А. Шнабеля. Не можна навчитися якісно грати на роялі, грати зручно та пластично, без уміння чути «свій» звук. Тембровий слух впливає на створення на фортепіано поліфонічної тканини. Саме завдяки слуховій активності стає можливим «витягнути» із багатоголосної фактури. властивий тільки цьому поліфонічному голосу тембр, тільки йому властиве забарвлення. Піаніст, як і вокаліст, має стежити за диханням, дихати відповідно фразі, володіти технікою «ланцюгового дихання», долаючи величезні ліги в довгих музичних фразах, грамотно розставляти музичні розділові знаки. Піаніст, як диригент, налаштовується на тональність в якій виконується твір, він відчуває її характер і звуковий колорит; усвідомлює з якого ступеня – тоніки, домінанти чи субдомінанти починається музичне розгортання; як вибудовуються різномемброві звучання, забезпечуючи загальний звуковий простір музичному твору.

Піаніст потребує розвиненого реєстрового слуху і оркестрового слуху, задля відстеження поліфонічну та гармонійну логіку розвитку фактури і досягти під час виконання динамічного балансу і тембрального розмаїття у єдності звукового цілого. Універсальна природа інструменту передбачає універсальність музичного слуху виконавця. У інтонаційному процесі піаніста відбувається посилення слухової уваги на вокалізації інтервалів та їх переході у єдиній звуковій лінії, при цьому важливо відчувати ладові тяжіння, не втрачати звукову вагу та інтенсивність звучання. Коли інтонація виконує функцію музичної мови утворюються «вирази наростання і спади напруги, тобто, своєрідні інтонаційні хвилі» (Письменна, 2018: 288). Розуміючи звукоутворення на фортепіано і враховуючи акустичні можливості інструменту, піаніст повинен прислухатися до затухання звуку і вміти підхоплювати звукову хвилю наступним звуком. Також знання акустики і слухова активність допомагають відтворювати звукові ефекти за допомогою педалізації. Так, якщо акорд після акценту «підхопити» педаллю з запізненням, завдяки резонансу виникне колосальний наплив призвуків-обертонів, які створюють ефект *crescendo* на одному взятому співзвуччі. Таким чином, звукотворчість у виконавському процесі проявляється через наявність між звуками вокальної напруженості. Поєднанні між собою звуки заповнюються смисловим наміром виконавця,

який в процесі семантичного осмислення відтворює внутрішнє ставлення та розуміння музики

Найважливішою умовою виконання музичного твору вважається розуміння та співпереживання його інтонаційного смислу, який відкривається в процесі виконавської інтерпретації (Щербініна, 2013). Так, на думку Н. Щербініної, «емоційно-сміслова реалізація звукових комплексів, динаміка становлення, агогічні та колористичні аспекти, переміщення акцентів, виділення певного голосу є сумою факторів, які потребують творчого осмислення і виявляються лише у процесі інтонування» (Щербініна, 2013: 44). Виконавець, під час опанування твором здатний розпізнавати характерні інтонації того чи іншого автора. Завдяки переінтонуванию піаніст вступає у діалог з композитором і відтворює змістовне наповнення твору. Рівень такого акту відтворення залежить від культурного та художнього досвіду музиканта. Взагалі складність інтонаційного процесу у тому, що інтонація полізмістовна. Вона може мати численну кількість смислів, які «набувають найбільшої конкретики та своєрідності в стилізовому, жанровому, емоційно-образному контексті» (Щербініна, 2013: 46). Уміння ясно вимовляти музику, значить грати артикуляційно ясно, осмислено, логічно. Музична інтонація завжди конкретизується на інструменті артикуляційними прийомами гри, які і реалізують її характер. Артикуляційні умінні, що застосовуються у процесі інтонування визначають стильовий і художньо-семантичний аспекти музичного твору. Саме тактильно-чуттєва спроможність піаніста допомагає відчути глибину дотику на клавішу, і надати інтонації задуманного сенсу.

Осмислення музичної інтонації пов'язано з виявленням її художньої значимості. У музичному творі інтонаційному осмисленню підлягають мелодійні лінії фактури, а засоби музичної виразності допомагають розкриттю інтонаційно сенсу у цілісному плані. Зауважимо, що під час пошуку інтонаційного сенсу потрібно враховувати художньо-образну і стильову відповідність твору, задум композитора, культуру інтонування. Як відзначає І. Омелянчик, «оволодіння прийомом інтонування пов'язано із засвоєнням такого способу роботи над музичним твором, як осмислення його інтонаційного розвитку» (Омелянчик, 2014: 81)

Звернемо увагу на те, що пошук і осмислення інтонаційного змісту відбувається ефективніше при наявності інтелектуальних умінь. Їх розвиток позитивно впливає на розуміння змісту музичного твору через заглиблення, виявлення, та створення

художнього образу. Змістовність такого омісленого образу залежить від таких факторів, як: життєвий і музичний досвід, мисленевих процесів особистості, професійних знань і умінь, емоційного сприйняття, природних здібностей. Майбутньому викладачу важливо в процесі фортепіанної підготовки навчитися інтерпретувати музичні твори шляхом занурення у дешифрування нотного матеріалу. У даному випадку творчий характер музичного мислення обумовлений розвитком інтелектуальних умінь є тим підґрунтям, що забезпечує смисловий аспект інтонаційної змістовності. Взагалі, розвиток і прояв інтелектуальної спроможності можна розглядати в декількох площинах: перша – це вивчення стилевих аспектів історичної епохи, яку жив композитор і писав цей твір, осмислення авторського задуму загалом та деталізація образу; друга – вміння компоувати інтонаційний матеріал у логічну структуру, тобто музичну мову твору. Таким чином, вся тканина фортепіанного твору є сплавом виразно-образотворчих елементів, художніх знаків, ритмічних формул, фактурних варіантів, які при цьому оживають і несуть зміст і формують образ лише в інтонованій реалізації.

Необхідною складовою процесу осягнення музичного образу твору є емоційна сфера виконавця. Питання розвитку образного, емоційного початку музиканта-виконавця в українській педагогіці завжди приділялося велике значення. На всіх етапах навчання – від школи до вузу ця проблема має свої вікові та психофізичні особливості. Художні емоції безпосередньо пов'язані з художньою фантазією та творчою уявою музиканта. Вони є базою для створення, переживання та втілення музичного образу у процесі виконання музики. Завданням викладача є стимулювання асоціативно-художнього ряду у здобувача на основі накопиченого досвіду вивчення та знайомства з літературою, поезією, образотворчим мистецтвом та історією. Всі ці процеси формують художньо-подібний компонент його музичних здібностей та особистісних цінностей, що посилює асоціативне уявлення та сприйняття музиканта, поглиблює емоційний спектр процесу інтонування. Отже, осмислення логіки різних звукових структур, умінь в музичному матеріалі знаходити подібність і відмінність, аналізувати та синтезувати, встановлювати взаємозв'язки для створення та втілення музичного образу – є якісним показником музичного мислення і важливим сегментом в емоційному відчутті інтонаційної наповненості музики.

Вагоме значення у знаходженні інтонаційного сенсу мають музично-тембральні і тембрально-інтонаційні уявлення. Темброві уявлення – це

вміння уявляти забарвлення і характер звучання, вміння мислити при виконанні «уявними» тембрами різних інструментів і голосів, відповідаючи сутності музичного твору в єдності з осмисленим фразуванням (Збожимська, 2018). Як точно підмітила авторка, «знаходячись в основі взаємозв'язку між «внутрішнім чуттям» і звуковим відтворенням музики, темброві уявлення допомагають відбору тих чи інших виконавських прийомів і навичок» (Збожимська, 2018: 67). Важливою умовою, що забезпечить результативність такого процесу є слуховий контроль. Активність слухового контролю знаходиться у взаємозв'язку з активізацією слухових тембральних уявлень. І чим ясніші і якісніші уявлення, тим точніше тембрально-звукове втілення на інструменті.

Натомість Бай Бін у визначенні сутності музично-тембральних уявлень орієнтується на механізм утворення уявлень та їх результативність, а саме, це «творчо-перцептивний процес переробки знань та перцепції їх звукового еквіваленту в досвід, якій стає передумовою художньо-ціннісного ставлення до звукового колориту музичної інтонації під час виконавської інтерпретації твору» (Бай Бін, 2016: 26). Емоційне відчуття інтонації тісно пов'язана з тембром інструменту. Задіяний слуховий комплекс працює на осягнення і сприйняття звукового потоку, тембральних інтонацій, образу. Сприйняття звуку у музиканта викликає звукові асоціації з досвіду музично-тембральних слухових уявлень. Завдяки універсальності фортепіано, виконавець керуючись власними уявленнями, може вдавати до пошуку тембрального забарвлення на інструменті та імітувати образи породжені дійсністю.

Вчена Н. Гуральник заострює увагу на розвитку у піаністів детального акустично-тембрового та інтонаційно-тембрового уявлення, яке сприяє усвідомленню фортепіанної фактури, як різнопланового музично-тембрового, семантично відображеного у нотному записі феномену (Гуральник, 2013: 161). Вчена підкреслює можливості інструменту на тембральному та музичному колоритах фактури. Наприклад, як тембрально-забарвлено звучать пастуші награші, колокольні тризвони, дзвони, діалоги голосів, птишиний гомін. У фортепіанному виконанні ступень розвитку тембральних слухових уявлень та володіння специфічними виконавськими навичками й уміньми визначають спроможність піаніста інтонувати різноманітними тембрами та оперувати ними в залежності від образу. Техніка інтонаційно-тембрового прослуховування музики, на думку Н. Гуральник, дозволяє суттєво змінити навіть одноголосні

побудови (Гуральник, 2013: 162). Так, у поліфонічних творах можливо тембровим слухом виявити існування діалогу різних голосів шляхом застосування різних артикуляційних та піаністичних прийомів звуковидобування, різного туше, що «забезпечуватиме практичне виконання на клавіатурі різних звуко-тембрових слухових проєктів та урізноманітнить фортепіанну фактуру загалом» (Гуральник, 2013: 162). Отже, удосконалювати інтонаційне забарвлення його тембрально-динамічну сторону можливо орієнтуючись на інтонацію у виконанні співаків, тембр інших інструментів, а також аналізуючи власне виконання. Піаніст повинен сам бажати «оживлювати» музичні інтонації і знаходити для цього технічні можливості через застосування піаністичних рухів та прийомів звуковидобування.

Висновки. Інтонаційно-виконавські уміння є показником професійної спроможності музиканта. Їх формування та розвиток ґрунтується на музичних здібностях, мисленевих процесах,

виконавських навичках і вміннях. Музичні здібності (слух, пам'ять) відповідають за слухову активність (інтонаційне сприйняття, слуховий досвід, художньо-інтонувальні та музично-слухові уявлення); мисленеві процеси активізують асоціативні зв'язки і сприяють пошуку змістовності та смислової інтонаційної виразності; виконавські навички та уміння складають основу відтворення інтонаційно-смислової мови музичної фактури. Рівень володіння виконавськими прийомами гри проявляється у якості прийомів звуковидобування, інтонаційній пластичності, артикуляційній ясності, динамічній градації, відчутті часового музичного простору, регулюванні агогіки у втіленні інтонаційно-смислових напруженнях мелодійних конструктів. Отже, особливість означених умінь полягає у їх комплексній основі, яка обумовлює результативність інтонаційного процесу майбутніх викладачів і потребує для формування і розвитку залучення різних методичних засобів в процесі фортепіанної підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бай Бін Сутність та структура слухо-тембральних уявлень майбутнього вчителя музики в фортепіанній підготовці. *Науковий вісник: ПНПУ імені К.Д.Ушинського. Педагогічні науки*. Одеса. 2016. Вип. 14. С. 24–30.
2. Гуральник Н. Інтонаційно-темброві характеристики полі тембрової фортепіанної фактури. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти*. Київ. 2013. Вип. 15. С. 160–163.
3. Збожимська Н. До питання про розвиток музично-слухових уявлень в процесі виконавської підготовки студентів. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи УДПУ ім. П. Тичини*. Умань. 2018. Вип.59. С. 68–72.
4. Омелянчук І. Розвиток інтелектуальних умінь як складова музично-виконавської майстерності вчителя музики. *Актуальні питання мистецької педагогіки*. Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. Хмельницький. 2014. Вип. 3. С. 80–85.
5. Письменна Н. Специфіка формування інструментально-виконавських умінь майбутніх вчителів музичного мистецтва. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. 2018. Вип. 18. С. 286–290.
6. Спіліоті О. Мелодичний слух як базова здібність у процесі формування музично-інтонаційного мислення. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*. Ніжин. 2017. Вип. 1. С. 65–69.
7. Щербініна О. Пізнання музичного смислу як проблема фортепіанної педагогіки. *Нова педагогічна думка*. Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти. Рівне. 2013. Вип. 4. С. 43–46.
8. Shubina L. «Actual intoning» in the vocalperforming practice of Tetiana Vierkina (based on the romance repertory). *Aspects of Historical Musicology*. Kharkiv. 2019. 17(17): 9-33.

REFERENCES

1. Bai Bin (2016) Sutnist ta struktura slukho-tembralnykh uiavlenn maibutnoho vchytelia muzyky v fortepianni pidhotovtsi. [The essence and structure of auditory-timbral ideas of the future music teacher in piano training] *Naukovyi visnyk: PNPu imeni K.D.Ushynskoho. Pedagogichni nauky*. – Scientific Bulletin: Southern Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynskiy. Pedagogical sciences, 14, 24-30 [in Ukrainian]
2. Huralnyk N. (2013) Intonatsiino-tembrovi kharakterystyky poli tembroidoi fortepiannoi faktury. [Intonation and timbre characteristics of poly timbre piano texture] *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P.Drahomanova. Serii 14: Teoriia i metoda mystetskoï osvity* – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov. Seria 14: Theory and methods of art education, 15, 160-163 [in Ukrainian]
3. Zbozhymyska N. (2018) Do pytannia pro rozvytok muzychno-slukhovoykh uiavlenn v protsesi vykonavskoi pidhotovky studentiv. [To the question of the development of musical and auditory ideas in the process of performance training of students] *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly UDPU im. P. Tychny* – Psychological-pedagogical problems of the village school Uman State Pedagogical University named after P. Tychny, 59, 68-72. [in Ukrainian]
4. Omelianchuk I. (2014) Rozvytok intelektualnykh umin yak skladova muzychno-vykonavskoi maisternosti vchytelia muzyky. [The development of intellectual skills as a component of the music teacher's musical performance skills] *Aktualni pytannia mystetskoï pedahohiky: Khmelnytska humanitarno-pedahohichna akademiia* – Current issues of art pedagogy: Khmelnytskyi Humanitarian and Pedagogical Academy, 3, 80-85 [in Ukrainian]

5. Pysmenna N. (2018) Spetsyfika formuvannia instrumentalno-vykonavskykh umin maibutnikh vchyteliv muzychnoho mystetstva. [The specifics of the formation of instrumental and performing skills of future music teachers] Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia. Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Pavl Tychyny – Problems of modern teacher training. Uman State Pedagogical University named after Pavla Tychyny, 18, 286-290 [in Ukrainian]
6. Spilioti O. (2017) Melodychnyi slukh yak bazova zdibnist u protsesi formuvannia muzychno-intonatsiinoho myslennia. [Melodic hearing as a basic ability in the process of formation of musical and intonation thinking] Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia – Scientific notes of the Nizhyn State University named after Mykola Gogol, 1, 65-69 [in Ukrainian]
7. Shcherbinina O. (2013) Piznannia muzychnoho smyslu yak problema fortepiannoi pedahohiky. [Understanding musical meaning as a problem of piano pedagogy] Nova pedahohichna dumka: Rivnenskyi oblasnyi instytut pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity – Rivne Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, 4, 43-46 [in Ukrainian]
8. Shubina L. «Actual intoning» in the vocalperforming practice of Tetiana Vierkina (based on the romance repertory). Aspects of Historical Musicology. Kharkiv. 2019. 17(17): 9-33.

УДК 782.071.2(477):792(477.8)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-21>

Ірина МАТІЙЧИН,

orcid.org/0000-0003-2153-8689

кандидат мистецтвознавства, доцент,

доцент кафедри вокально-хорового, хореографічного та образотворчого мистецтва

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) irynam65@ukr.net

Віктор ТАЛАЙЛО,

orcid.org/0009-0005-3213-0461

аспірант кафедри вокально-хорового, хореографічного та образотворчого мистецтва

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) talaylovv@gmail.com

МИСТЕЦЬКИЙ ПРОЄКТ «ГАРМОНІЯ СФЕР» У ТВОРЧІЙ БІОГРАФІЇ ДИРИГЕНТА МИРОНА ЮСИПОВИЧА

Стаття присвячена розгляду мистецького проєкту «Гармонія сфер», задуманого і реалізованого диригентом-постановником Мирonom Юсиповичем у Львівському національному академічному театрі опери та балету ім. Соломії Крушельницької в 2011–2013 роках. Поштовхом до його створення стала сценографічна спадщина видатного львівського художника Євгена Лисика. Проєкт М. Юсиповича органічно поєднує музику, живопис та світло і є чудовим прикладом синтезу різних видів мистецтв, що відображає сучасні світові тенденції культурного розвитку. Згодом вийшла у світ поетична збірка «Гармонія сфер» М. Юсиповича, вірші з якої стали вдалим доповненням програмного сюжету концертної постановки. У статті окреслюється художній план авторського проєкту М. Юсиповича, висвітлюються певні моменти його творчого життя.

У 2023 році мистецький проєкт «Гармонія сфер» відродився на сцені Львівського оперного театру у новій версії. Зміни торкнулися усіх складових: музики, способу подачі сценографічного матеріалу, художньо-образної сфери. Мета статті – розглянути мистецький проєкт «Гармонія сфер» М. Юсиповича як яскравий і успішний приклад концерту-вистави, побудованої на синтезі мистецтв, а також показати динаміку сценічного життя проєкту через призму творчої біографії знаного диригента.

У висновках до статті констатується, що мистецький проєкт «Гармонія сфер» М. Юсиповича є неординарним явищем в культурному житті Львова, він вражає як глибиною змісту, так і майстерним поєднанням різних видів мистецтв для його вираження. На сьогоднішній день існують дві версії проєкту: початкова, авторська, яка збереглася у відеозаписах, і нова (режисер-постановник А. Литвинов), репрезентована цьогоріч на сцені Львівського оперного театру. Кожна з версій є цікавою і заслуговує на подальше сценічне життя. У новій версії з детальною візуалізацією художніх образів за допомогою комп'ютерних технологій більш наглядно і доступно для непідготовленої аудиторії доноситься трактування концертної постановки. Авторська версія М. Юсиповича потребує більш зрілого сприйняття, хоча завдяки продуманій концепції та вражаючому синтезу музики, живопису, світла, слова є надзвичайно цілісною і переконливою.

Ключові слова: «Гармонія сфер», мистецький проєкт, Мирон Юсипович, Євген Лисик, синтез мистецтв.

Iryna MATIYCHYN,

orcid.org/0000-0003-2153-8689

Candidate of Art Criticism, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Vocal and Choral, Choreographic and Visual Arts

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) irynam65@ukr.net

Viktor TALAILO,

orcid.org/0009-0005-3213-0461

Postgraduate Student at the Department of Vocal and Choral, Choreographic and Visual Arts

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) talaylovv@gmail.com

HARMONY OF THE SPHERES ART-PROJECT IN CREATIVE CAREER OF CONDUCTOR MYRON YUSYPOVYCH

The proposed paper focuses on the Harmony of the Spheres art-project conceived and staged by producing conductor Myron Yusypovych at the Lviv National Academic Opera and Ballet Theater named after Solomiya Krushelnytska in 2011–2013. M. Yusypovych was inspired to create the project by the scenographic legacy of outstanding Lviv artist and

stage designer Yevhen Lysyk. M. Yusypovych's project perfectly combines music, painting and light. It is an excellent example of an artistic synthesis of various types of art, which reflects modern global trends in cultural development. Later, M. Yusypovych published a book of poetry called «Harmony of the Spheres», the poems from which aptly complemented the concert performance. The paper outlines the artistic plan of M. Yusypovych's project and highlights certain moments of his creative life.

In 2023, the Harmony of the Spheres art-project was revived on the stage of the Lviv Opera Theater in a new version. The changes affected all its components: music, scenographic presentation and artistic solution. The paper aims to consider the Harmony of the Spheres art-project staged by M. Yusypovych as a bright and successful example of a concert-performance based on the synthesis of arts, as well as to show the dynamics of the stage life of the project through the prism of the creative biography of the famous conductor.

The paper concludes that the Harmony of the Spheres art-project staged by M. Yusypovych is a prominent phenomenon in the cultural life of Lviv; it is impressive both in terms of its deep meaning and a masterful combination of various types of art to express it. To date, there are two versions of the project: the initial author's version preserved in video recordings and the new one (directed by A. Lytvynov) represented this year on the stage of the Lviv Opera House. Each of these versions is interesting and deserves further stage life. The new version with detailed visualization of artistic images using computer technologies makes the interpretation of the concert performance more clear and accessible to perception of an unprepared audience. Although the author's version needs a more mature perception, it is extremely coherent and convincing thanks to a well-thought-out concept and an impressive artistic synthesis of music, painting, light, and words.

Key words: «Harmony of the Spheres», art-project, Myron Yusypovych, Yevhen Lysyk, synthesis of arts.

Постановка проблеми. Інтеграція видів мистецтв є помітною тенденцією сучасного культурного життя, за її допомогою відбувається комплексний вплив на споживача культурного продукту, адже одночасно задіюються різні рецептори сприйняття, доповнюючи одні одних. Багата палітра мистецтв за допомогою різних методів здатна відображати одну і ту ж образну сферу, викликати ті ж почуття. Гармонія сфер як антична теорія також базується на розумінні спорідненості часопростору та його культурних проявів. Інтегрована мистецька освіта зараз превалює у школах, проникає у вузи педагогічного та мистецького спрямування. Тому так важливо висвітлювати й популяризувати художньо вартісні мистецькі проекти, один із яких і розглядається у пропонованій статті.

Аналіз досліджень. Сучасні праці, присвячені інтеграції видів мистецтв, можна поділити на дві групи: мистецтвознавчі та педагогічні. В українській мистецькій педагогіці базовими є праці Л. Масол, О. Рудницької, Г. Падалки, І. Ушакової, О. Просіної, С. Клепка, О. Плотницької та ін., в яких обґрунтовано і закладено основи комплексного навчання мистецтва у закладах освіти. Серед мистецтвознавців варто назвати О. Мерлянову, В. Артем'єву, Н. Владимирову, С. Деркач, О. Чистякова, які досліджують синтез мистецтв у театральному мистецтві, В. Дутчак, П. Харченка, які висвітлюють ці процеси у культурі української діаспори та світових культурологічних процесах, С. Одрехівського, М. Шмоніну, Т. Кара-Васильєву, Р. Безуглу, П. Харченко, які виявляють ці процеси в архітектурі, живописі, екранних мистецтвах, дизайні міського середовища, перформансі.

Мета статті – розглянути мистецький проект «Гармонія сфер» М. Юсиповича як яскравий і

успішний приклад концерту-вистави, побудованої на синтезі мистецтв, а також показати динаміку сценічного життя проекту через призму творчої біографії знаного диригента.

Виклад основного матеріалу. Мистецтво нашого часу дивує різноманітністю своїх виявів, поєднанням стилів і форм, інтегруванням видів, розхитуванням естетичних канонів та розширенням меж сприйняття мистецьких явищ як таких. Це зумовлюється різними процесами: демократизацією культури, глобалізацією та цифровізацією світового культурного простору, розвитком дотичних до мистецтва технологій тощо. В умовах ринкової економіки та доступних онлайн-сервісів професійним музикантам все складніше стає не тільки достукатися до сердець меломанів, а й долучити до їх числа невідготовлених слухачів, молодь, з її природним потягом до чогось нового, свіжого, нестандартного. Тільки якщо творчий задум мистця є нетривіальним і ретельно продуманим, переконливо втілюється в музичний продукт високої художньої вартості – тоді з'являється шанс на успіх.

Прикладом саме такого успішного мистецького втілення складної авторської концепції стала концерт-вистава «Гармонія сфер», задумана і здійснена диригентом Львівського національного академічного театру опери та балету ім. Соломії Крушельницької Мироном Юсиповичем. Поштовхом для її реалізації стала геніальна сценографія львівського художника Євгена Лисика, створена ним свого часу для театральних постановок у Львівській опері. Про свої враження від неї Мирон Іванович згадує так: «Коли в перші роки своєї роботи в театрі я ознайомився з творами Євгена Лисика, зокрема з його монументальними

театральними полотнами, то швидше відчув, ніж зрозумів: він не просто театральний художник і то не просто театральний живопис. За розмаїттям не лише форм-засобів утілення, а найперше за розмахом ідеї, глибиною змісту і якимось постійним прагненням уселенської величі й узагальнення цей майстер вочевидь виходив за тісні для нього рамки художника театру» (Марчук, 2011).

Молодий диригент не помилився у своєму сприйнятті величі таланту Євгена Лисика. Масштабність, космічність мислення художника відчували і його учні, послідовники, колеги. Зокрема, художник-іконописець Кость Маркович стверджував: «Основне – він ніс у собі філософію світового космосу. У його розумінні мусіла бути глобальна ідея, яка несе потужний зміст. Інакше ця ідея не глобальна і не світова. Він ніс це в світ» (Москалюк, 2018: 390-391). «Лисик вельми часто застосовував прийом представлення простору як величини космічного порядку, як одного із станів Космосу, надаючи дійству, насамперед сценічному, планетарного значення, – писав художник Любомир Медвідь, наголошуючи на найважливішому: – У Лисиковій творчості простір уподібнюється Храмові за суттєвої умови, що Храм цей – Людина» (Медвідь, 2004: 7).

Піднесення духовної суті людини до космічних висот, оприявлення через образну сферу моментів її внутрішньої боротьби і духовного зростання знайшли своєрідне втілення в сценічних декораціях художника. Боротьба стихій добра і зла, світла і темряви, гармонії і хаосу відображені в мистецьких полотнах зіставленням чітких обрисів геометричних форм та розмитих мазків ретельно підбраної колірної гами, причому здебільшого саме освітлені сферичні побудови несуть в собі енергетику добра, істини, світової гармонії на противагу агресивному нагромадженню гострих зламів різких ліній. Багата сценографія Є. Лисика, покликана до життя конкретними оперними чи балетними постановками, стала відображенням світобачення мистця, а її внутрішня динаміка спонукала до переосмислення творчої спадщини неординарного художника, пошуку нових форм її мистецького втілення.

Це тонко відчув М. Юсипович, задумавши проєкт «Гармонія сфер». У підборі музичних творів маєстро орієнтувався на глибину образної сфери, закладеної у тих чи інших композиціях, розуміючи, що «й найкращі одухотворені полотна, і кращі зразки світової музики, по суті, народжуються з того самого зерна – духовного начала, яке проростає у звуках і баченні під певним кутом візії фарб» (Марчук, 2011). Взоруючись на біблійну

ідею вибору людиною правильної життєвої дороги через подолання своєї немочі і різноманітних спокус, диригент-постановник вибудував чітку структуру концерту-вистави, давши кожній із частин програмну назву:

І дія

1. «Прихід» (Р. Вагнер. Вступ до опери «Лоенгрін»);
2. «Вакханалія» (Р. Вагнер. «Вакханалія» з опери «Тангейзер»);
3. «Істина любові» (А. Хачатурян. Адажіо з балету «Спартак»);
4. «Маятник життя» (Б. Лятошинський. Симфонія № 3, ч. 2);
5. «Марш марнославства» (Г. Берліоз. Фантастична симфонія, ч. 4).

II дія

1. «Темрява» (С. Прокоф'єв. Інтерлюдія з балету «Ромео і Джульєтта»);
2. «Інвазія і катаклізм» (Д. Шостакович. Симфонія № 8, ч. 3);
3. «Каяття і молитва» (С. Барбер. Адажіо зі струнного квартету № 3);
4. «Прощання» (С. Прокоф'єв. Епілог і з балету «Ромео і Джульєтта»);
5. «Добрий сон Землі» (О. Респігі. Симфонічна поема «Пінії Риму», ч. 3);
6. «Дорога» (О. Респігі. Симфонічна поема «Пінії Риму», ч. 4).

Мирон Юсипович у своїй постановці прагнув розвинути драматургію театральних полотен Є. Лисика, поєднати її і з співзвучними музичними творіннями вагнерівського масштабу, адже, за задумом диригента, «увесь проєкт «Гармонія сфер» присвячено Людині, яка у тривалій і постійній боротьбі і з собою, зі своїми спокусами, випробуваннями несе свій хрест і набуває гідності, чесності, та все-таки знаходить шлях до свого первозданного Дому Творця Неба й Землі» (Марчук, 2011). Ілюстративним матеріалом концерту-вистави стали декорації Є. Лисика до балетів «Створення світу» А. Петрова, «Спартак» А. Хачатуряна, «Ромео і Джульєтта» С. Прокоф'єва, опер «Золотий обруч» Б. Лятошинського, «Війна і мир» С. Прокоф'єва, а також послідовників театрального художника, братів Михайла та Тадея Риндзаків до опер «Набукко», «Трубадур» Д. Верді, балету «Маленький принц» А. Сіренко.

В мальовничих програмках до концерту-вистави писалося: «Гармонія сфер», музика, живопис, світло. Мистецький проєкт до 110-річчя Львівської Національної Опери. Львів, 2010». Світло винесено третьою складовою мистецького проєкту, важливою, але все ж підпорядкованою

частиною музично-живописної постановки. Освітленням займався Юрій Божко. Він технічно втілював світлову драматургію, детально розроблену і вписану в оркестрову партитуру М. Юсиповичем.

Та не тільки ювілею театру присвячувалася імпреза. Проект готувався до 80-річчя Є. Лисика, він був даниною пам'яті Майстра, який, за словами М. Юсиповича, «інтуїтивно винайшов новий вид театру – живопис у звуці, або звук у візуалізації» (Юсипович, 2010). І саме чере з синергію різних видів мистецтва диригент прагнув достукатися до сердець слухачів, доносячи до них закладену у проєкті програму самовдосконалення, морального очищення і духовного піднесення.

Прем'єра «Гармонії сфер» відбулася 24–25 грудня 2010 року на сцені Львівського національного академічного театру опери та балету ім. Соломії Крушельницької. Звучання симфонічного оркестру доповнювалося, накладалося, поєднувалося і з продумано освітленою сценографією, наповнювало собою весь простір глядацької зали, проникало в потаємні закутки людської душі. Синестезія баченого і чутого справляла потужний мистецький вплив навіть на непідготовленого глядача, викликаючи своєрідний стереоефект вражень та відчуттів.

Оригінальний мистецький проєкт отримав позитивні відгуки у пресі. Історик мистецтва Наталія Космолінська писала: «Гості Львівської Опери отримали надзвичайний подарунок – нагоду передчути свято приходу Спасителя чере з гармонію музики, живопису і світла в унікальному проєкті відомого львівського оперного та симфонічного диригента Мирона Юсиповича «Гармонія сфер» (Космолінська, 2011: 12). А журналістка Лариса Марчук назвала мистецьку імпрезу унікальною виставою музично-живописного театру, аналогів якої поки що немає (Марчук, 2011).

Успішна постановка мала не тільки своє продовження в культурному житті Львова, а й розвиток. За слушною порадою Н. Космолінської було випущено диск і з записом мистецького проєкту «Гармонія сфер», який презентувався 27–28 січня 2012 р. у Канаді (Торонто, Українська Канадська Мистецька Фундація; Монреаль, Український музей ім. Патріарха Йосипа Сліпого), а 11 жовтня 2012 р. у Львові (Львівський державний музей етнографії та художнього промислу). Окрім того, всебічно обдарований диригент, натхненний потужною енергетикою реалізованої мистецької концепції, випустив поетичну збірку «Гармонія сфер» (яка у творчому доробку М. Юсиповича є третьою за рахунком), вірші якої, включені до театральної програмки, стали літературним доповненням проєкту, його четвертою складовою.

Окреслимо узагальнено художній план постановки, пунктирно зупиняючись на кожній ланці наскрізної побудови проєкту.

«Прихід» символізує сходження-появу людини-месії, чистої душі, яка несе у собі світло Істини і Добра. Це може бути і новонароджена дитина, і невизнаний геній, і Ісус... Як ангел спускається з небес, готовий у своїй необмеженій доброті обійняти весь світ. Прозора і світла музика Р. Вагнера (вступ до «Лоенгріна») стає все насиченішою, потужнішою, могутнішою. Спочатку ледь помітний пучок світла у темряві стає більш виразним, яскравим, накладаючись на художнє полотно Є. Лисика, і, врешті, потужним струменем увиразнюючи той небесний стовп, що єднає Небо і Землю.

«І Правда – вже не сон!

Добро перемагає!

Бо мудрістю сія

Ясне його чоло» (Юсипович, 2013: 4).

Та ні, світ не готовий так просто прийняти, повірити, зрозуміти. І все потрохи розчиняється, пропадає, залишаючи лише щемкий спогад про себе.

І тут розпочинається спочатку стрімка і експресивна, а далі розманіжено чуттєва «**Вакханалія**» пристрастей, спокус та насолод (з опери Р. Вагнера «Тангейзер»), в якій розхристана душа людини (як Венера на фонівій декорації) у поспіху за життєвими втіхами губить цілісність, а щастя не знаходить. Останній акорд супроводжує холодний струмінь світла в темряві як символ самотності і надії.

Тільки справжнє почуття здатне заповнити душевну пустку, надати сенсу людському існуванню. «**Істина любові**» (Адажіо з балету «Спартак» А. Хачатуряна) пізнається поступово, витісняючи і з душі та серця все поверхове, несправжнє, наповнюючи їх внутрішнім світлом і теплом, відновлюючи втрачену гармонію, даючи силу рухатися вперед по життєвому шляху. Умиротворення і блаженство, тривога, сум і надія, відтворені у натхненному звучанні оркестру, надають життю умовного героя нових незнаних барв. Символізуючи повноту (чи ілюзію повноти) життя, у декораціях з'являються нечіткі обриси сферичної побудови, які увиразнюються серповидним підсвічуванням.

«**Маятник життя**» – неймовірно вражаюча частина. Заданість фатуму відтворена у остинатному мотиві, який чисельними повтореннями супроводжує музичний матеріал (Симфонія № 3 Б. Лятошинського, II ч.), то заколисуючи своєю одноманітністю на початку композиції, то створюючи механічне, агресивне в своєму наступі

тло, на фоні якого навіть прекрасна мелодія зазнає трансформації, викривлюється, наповнюється дисонансами. Руйнуючи гармонію, підсилений звучанням фанфар остинатний мотив вже як сила зла набирає об'ємності і перемагає, захоплюючи звуковий простір. Та перемога ця тимчасова, життєві цінності понижені, але не вбита воля. Людина підіймається і йде, зберігши в душі ідеал-мрію. Її кроки відлунують у такт і з затихаючими звуками маятника життя.

Ця частина є найбільш динамічною в плані сценічного оформлення: чотири рази змінюються декорації, унаочнюючи складні перипетії на життєвому шляху героя. Та попри звуковий маятник-розхитування, все повертається на круги своя (Екклесіаст, 1, 6), перша картина стає останньою зі статичними білими посталями жінок-берегинь, які, як свічечки, несуть у собі світло життя, непідвладне часові.

«**Марш марнославства**» (Г. Берліоз, Фантастична симфонія, ч. 4) у трактуванні М. Юсиповича відображає такі людські слабкості, як гордіня, пихатість, владолюбство, притаманні тим, хто в погоні за почеснями, багатством, кар'єрою занедбує вічні цінності і, врешті, марнує своє життя. Ця частина у Г. Берліоза має програмну назву «Хода на страту», тож не дивно, що грізний, навіть зловіщий марш, почавшись ніби здалеку, все наростає, посилюється, насичений міддю, але призводить не до тріумфу, а до фатальної розв'язки-удару останніх акордів, перед якими коротким, але красномовним контрастом звучить ніжний мотив-спомин про справжні, хоч і занедбані, людські почуття. Масштабні декорації величавих архітектурних споруд, які в контексті дійства символізують стремління до слави, жаждою влади, змінюються жахаючим полотном, на якому «засліплені й оглухлі» люди у божевільнім марші марнославства «ще марять вкрати – Вічність!¹ В безодню, все ж, летять» (Юсипович, 2013: 11).

Коротенька інтерлюдія з балету С. Прокоф'єва «Ромео і Джульєтта» в структурі постановки має назву «**Темрява**». Вона, ніби чорна діра, затягує до себе мерехтливим звучанням коротких мотивів, що то наростаючи (загрозливими кластерами), то затихаючи (застиглими, в'язкими мелодичними коливаннями), звучать в оркестрі. На темному квадраті екрана (алюзія до «Чорного квадрата» К. Малевича) з'являється оманливе холодне світло в центрі кола. І починається динамічна і агресивна «**Інвазія і катаклізм**» (Д. Шостакович, Симфонія № 8, ч. 3), жорстока машина зла невмо-

лимо наступає, виразною декорацією демонструючи своє страшне обличчя. В гучних ударах оркестру, супроводжуваних різкими спалахами світла, вчуваються звуки вибухів, розстрілів, троці. Слухаючи і споглядаючи цю частину в запису, важко позбутися відчуття жахливого передбачення сучасних подій російської агресії, хоча в 2011–2013 роках таке важко було собі уявити. «Всі герніки й помпеї в цій м'ясорубці дикій у місиві кривавім і в жахові злились... Ідуть страшні жнива!», – писав у своєму вірші до цієї частини М. Юсипович 2012 року (Юсипович, 2013: 15). А чере з десятиріччя пекельна машина прийшла в Україну: Буча, Ірпінь, Маріуполь, Ізюм...

Як невимовно сумний реквієм після почутого-пережитого звучить «Адажіо» (ч. 2) С. Барбера зі Струнного квартету Ор. 11 («**Каяття і молитва**»). Над оркестром, над невеличкою кулькою Землі в декорації піднімається дивовижний за своєю виразністю обра з Матері з Дитям², в широко розплющених очах якої відблисками світла (геніальний Є. Лисик!) відлунює невимовний біль, трагічне знання – передчуття втрати, вселенська мудрість і всепрощення. Як кульмінація – обра з Месії, що віддає своє серце, жертвуючи собою. Зв'язок музики і живопису настільки органічний, що неможливо залишитися байдужим. Мистецька синергія справляє неймовірно потужний вплив на слухачів, викликаючи есхатологічні почуття, стан катарсису.

Наступне «**Прощання**» (С. Прокоф'єв, Епілог і з балету «Ромео і Джульєтта») сприймається світлим, смиренным відходом людини, що пізнала у своєму житті все: захоплення і розчарування, злети і падіння, радість і біль втрат. На тлі прекрасної мелодії висхідним променем вириває пучок світла – душа, спрямована до небес, тане в глибині фонові декорації з прозорим звучанням струнних інструментів у високих регістрах.

Осягнувши життєву мудрість та внутрішню гармонію, людина відходить, але життя продовжується, все починається з початку. Частини «**Добрий сон Землі**» і «**Дорога**» (О. Респігі, Симфонічна поема «Пінії Риму», ч. 3–4) є просвітленим епілогом концерту-вистави, оптимістичною кодою. М'яке прозоре звучання кларнета легким бризом доповнюється-розвивається оркестром, створюючи звукову перину для солодкого сну. У центрі сценічного полотна і з динамічним зимовим пейзажем як зародок нового життя вимальовується тепле сферичне утворення і з витонченою

² Є. Лисик створив це полотно ще в атеїстичну епоху, але обра з Божої Матері такий переконливий, що сприймається як іконопис.

¹ Так прагнули до Раю!.. (Примітка М. Юсиповича)

фігуркою оленяти. «Земля нас любить, попри все» (Інтерв'ю, 2023), тому приймає такими, якими ми є, даючи шанс стати кращими. Завершує «Добрий сон Землі» вражаюча картина польоту людини (людської душі?) над квітучою Землею, символізуючи ідеальну гармонію Космосу і Людини.

«В обіймах теплих і пахучих
Земне дитя спокійно спить,
Лиш коник крадькома сюркоче
Щоб добру казку розбудить,
Біля чарівної колиски
Твій сон я буду берегти.
Не забариться твоє Завтра,
Хоч і по тернах – треба йти!
Крізь шторми, славу, і розкоші
Спокус і зрад – не оминеш
Лиш серце щоб не скам'яніло... –
Свого Грааля – ти знайдеш!» (Юсипович, 2020).

Фіналом постановки стає велична «Дорога», яка поступово, але впевнено веде спраглиї душі до джерела світла, правди і добра. Тривале наростання динаміки, насичення звукової фактури, кристалізація світлового пучка в потужний яскравий стовп-портал – все це свідчить про арковий зв'язок фіналу і з початком вистави. Але тепер відходу немає, перша декорація стає останньою з яскравим утвердженням вертикального світлового шляху від Землі до Неба. «Навіщо дорога, яка не веде до Храму?» – запитувала бабуся наприкінці культового фільму «Покаяння» Т. Абуладзе. Чере з усю структуру концертної постановки то потужними спалахами, то ледь помітними відблисками, запаленими свічечками на картинах Є. Лисика йде пошук дороги до Храму, завершуючись музично-світловим апофеозом. Для когось це Божий храм, для іншого – храм своєї душі.

На жаль, у задуманому М. Юсиповичем вигляді концерт-вистава «Гармонія сфер» на сцені Львівської опери 31 січня 2013 року прозвучала востаннє (вона чомусь не вписувалася у репертуарні плани тодішнього керівництва культурної інституції). Однак викликала великий резонанс у культурних колах України. За високий виконавський рівень постановок кантати-симфонії «Кавказ» С. Людкевича та мистецького проєкту «Гармонія сфер» Спілка театральних діячів України 2014 року представляла Мирона Юсиповича на нагородження Національною премією України ім. Т. Шевченка. Народний артист України Федір Стригун у своїй рекомендації писав: «Суть мистецького проєкту... полягає у розкритті ідеї про єдину духовну й емоційну суть різних видів художньо-мистецької діяльності людини. У концерті-виставі «Гармонія сфер» дано зразки

одночасного вираження окремого стану-емоції різними мистецькими засобами: чере з музику, монументальний сценічний живопис, світло. Мирон Юсипович, втілюючи свою ідею, запропонував тут також символічний сценарій дійства, додавши до вказаного мистецького синтезу поетичне слово». І емоційно додав: «Задум настільки грандіозний, що дивуєшся, як вдалося все здійснити. Але йому вдалося!» (Рекомендації, 2014).

Фрагменти дорогого серцю М. Юсиповича мистецького проєкту «Гармонія сфер» у зміненому форматі (тільки музика і поезія) прозвучали на Творчому бенефісі маєстро у Львівській національній філармонії 18.11.2016 р. Вірші зі збірки ювіляра читав заслужений артист України Олег Батов. Зміна формату диктувалась місцем проведення ювілейного вечора, непридатного для демонстрації масштабних сценічних полотен. Вірші почергово вводили слухачів у світ музики, розкриваючи фабулу творчого задуму диригента-постановника.

Цього року мистецький проєкт після десятирічної перерви знов увійшов до репертуару Львівського театру опери та балету (відбулося вже три постановки: 30 квітня, 13 травня, 27 серпня). Тепер він присвячений 90-літтю Є. Лисика і в образотворчій сфері ґрунтується тільки на його творчості. За винятком останньої картини, використовуються не автентичні декорації художника, а їх комп'ютерна копіяція (режисер-постановник, сценарист анімації – Антон Литвинов, художник анімації – Марія Щербак, художник-постановник – Ярослав Бринь, художник світла – Олександр Мезенцев).

Ідея М. Юсиповича поєднати в одному проєкті музику і живопис як домінуючі види мистецтва збереглася, але отримала зовсім інше сценічне втілення. Треба зазначити, що змін зазнала і музична складова концерту-вистави, адже виконувати під час повномасштабної війни музику композиторів країни-агресора неетично. Та не це хвилює диригента, адже окремі частини російського авторства вдалося замінити іншими творами подібного образного змісту, концептуально не руйнуючи структуру (Р. Вагнер, Смерть Ізольди з опери «Трістан та Ізольда»; Б. Бріттен, Кант і з Варіацій на тему Френка Бріджа; Б. Лятошинський, Третя частина Симфонії № 3). На думку М. Юсиповича, у новій версії втрапився енергетичний зв'язок живої сценографії і живої музики, який обумовлював програмність виконуваних творів, залишилася тільки більш-менш вдала комп'ютерна візуалізація симфонічної музики за творами Є. Лисика (Інтерв'ю, 2023). Проєкт перестав відчуватися

диригентом-постановником як авторський, адже чере з зміну оптики змінилося сюжетно-образне його втілення.

Нам видається, що обидві версії мистецького проєкту є цікавими і художньо вартісними, хоча й віддзеркалюють різне бачення, різну траєкторію сюжетного розвитку, в основі якого – гармонія світу, екологія духу, протистояння злу і насильству, утвердження цінності людського життя.

В оригінальному проєкті М. Юсиповича всебічно висвітлюється космос людської душі, яка, піддаючись різноманітним спокусам і випробуванням, переживаючи злети і падіння, шукає і знаходить свою дорогу, свій шлях до Бога, до Вічності. Глибину концепції відображає не тільки повнозвуччя симфонічного оркестру, але й автентика мистецьких полотен, які по чергово змінюються на протязі вистави, а за допомогою світла акцентуються окремі фрагменти живописно-музичного дійства. Ключем розуміння «філософсько-біблійного сюжету» (за Ф. Стригуном) стають програмні назви музичних частин, доповнені згодом віршами зі збірки М. Юсиповича «Гармонія сфер».

У новій версії мистецького проєкту декорації Є. Лисика презентуються на екрані задника сцени в постійному русі за допомогою широкого використання комп'ютерних технологій: виринаючи, накладаючись, трансформуючись і т. д. Анімація зроблена доволі майстерно, хоча іноді важко зрозуміти, де власне копія полотна, а де його модифікація. В основі сюжетної лінії проглядаються акценти на взаємовідносинах людини і природи, на вразливості екології Землі, такої маленької

у межах Всесвіту, і такої величної в сенсі людського існування. Присвята художнику візуалізується його портретним зображенням, яке виринає на початку проєкту і наприкінці, перед демонстрацією геніальної декорації Є. Лисика до балету «Створення світу» А. Петрова з літаючою над Землею постаттю чи то жінки, чи то дитини зі свічкою в руках. Симбіоз симфонічної музики і зображення на екрані не завжди переконливий, проте динаміка анімаційного втілення сприяє сприйняттю мистецького проєкту в цілому не тільки шанувальниками музичного та образотворчого мистецтва, а й людьми, далекими від мистецтва, особливо молоддю.

Висновки. Мистецький проєкт «Гармонія сфер» М. Юсиповича є неординарним явищем в культурному житті Львова, він вражає як глибиною змісту, так і майстерним поєднанням різних видів мистецтв для його вираження. На сьогоднішній день існують дві версії проєкту: початкова, авторська, яка збереглася у відеозаписах, і нова (режисер-постановник А. Литвинов), репрезентована цьогоріч на сцені Львівського оперного театру. Кожна з версій є цікавою і заслуговує на подальше сценічне життя. У новій версії з детальною візуалізацією художніх образів за допомогою комп'ютерних технологій більш наглядно і доступно для непередбаченої аудиторії доноситься трактування концертної постановки. Авторська версія М. Юсиповича потребує більш зрілого сприйняття, хоча завдяки продуманій концепції та вражаючому синтезу музики, живопису, світла, слова є надзвичайно цілісною і переконливою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інтерв'ю з Миром Юсиповичем від 12. 08. 2023, м. Львів. Інтерв'юер: І. Магійчин. *Особистий архів автора*.
2. Космолінська Н. Мирон Юсипович: «Моя програма починається з надії...». *A-Z Art*. 2011. № 3. С. 12–13.
3. Марчук Л. Як у Львові досягли «Гармонії сфер» одним проєктом. *Віче*. 2011. № 3. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/2387/> (дата звернення: 16.08.23).
4. Медвідь Л. Євген Лисик: простір, мораль... *Артанія*. 2004. Кн. 6. С. 7–9.
5. Москалюк М. Євген Лисик як педагог та особистість (за спогадами учнів). *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2018. Вип. 36. С. 383–398.
6. Рекомендації членів Спілки театральних діячів України до Шевченківського комітету. 2014. *Особистий архів М. Юсиповича*.
7. Юсипович М. В обіймах теплих... 2020. URL: <https://www.facebook.com/100008957866566/videos/2220470811594826> (дата звернення: 07.09.23).
8. Юсипович М. *Гармонія сфер*. Львів : Сполом, 2013. 56 с.
9. Юсипович М. Світ потребує музею для шедеврів Євгена Лисика. 2010. URL: <https://www.yusypovych.com/ukr/news/#Lysyk-stsenohraf-muzej> (дата звернення: 18.08.23).

REFERENCES

1. Interview with Myron Yusypovych dated August 12, 2023, Lviv. Interviewer: I. Matychyn. *Author's personal archive* [in Ukrainian].
2. Kosmolinska N. (2011) Myron Yusypovych: "Moia prohrama pochynaetsia z nadii...". [Myron Yusypovych: "My program begins with hope..."]. *A-Z Art*. 3. 12–13. [in Ukrainian].
3. Marchuk L. (2011) Yak u Lvovi dosiahly "Harmonii sfer" odnym proektom. [How Lviv achieved the Harmony of Spheres with one project]. *Viche*. 3. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/2387/> (retrieved: 16.08.23) [in Ukrainian].

4. Medvid L. (2004) Yevhen Lysyk: prostir, moral... [Yevhen Lysyk: space, morality]. *Artaniia*. 6. 7–9. [in Ukrainian].
5. Moskaliuk M. (2018) Yevhen Lysyk yak pedahoh ta osobystist (za spohadamy uchniv). [Yevhen Lysyk as a teacher and personality (according to the memories of students)]. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv. Bulletin of the Lviv National Academy of Arts*. 36. 383–398. [in Ukrainian].
6. Rekomendatsii chleniv Spilky teatralnykh diiachiv Ukrainy do Shevchenkovskoho komitetu. (2014) [Recommendations of members of the Union of Theater Actors of Ukraine to the Shevchenko Committee]. *Osobystyi arkhiv M. Yusypovycha. Personal archive of M. Yusypovych*. [in Ukrainian].
7. Yusypovych M. (2020) V obiimakh teplykh... [In warm arms...]. URL: <https://www.facebook.com/100008957866566/videos/2220470811594826> (retrieved: 07.09.23). [in Ukrainian].
8. Yusypovych M. (2013) Harmoniia sfer. [Harmony of the spheres]. Lviv: Spolom, 56. [in Ukrainian].
9. Yusypovych M. (2010) Svit potrebuie muzeiu dlia shedevriv Yevhena Lysyka. [The world needs a museum for Yevhen Lysyk's masterpieces]. URL: <https://www.yusypovych.com/ukr/news/#Lysyk-stsenohraf-muzej> (retrieved: 18.08.23). [in Ukrainian].

УДК 782.1:78.071.1(450)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-22>

Igor MOKRENKO,

orcid.org/0000-0002-8829-292X

викладач кафедри академічного співу та хорового диригування

Київської муніципальної академії музики імені Р.М. Глієра

(Київ, Україна) mokrenkoihor.2022@gmail.com

МОНОЛОГ БАРНАБИ “O, MONUMENTO” З ОПЕРИ ПОНКІЄЛЛІ «ДЖОКОНДА» У ВИКОНАВСЬКИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ ШЕРІЛ МІЛНС, МАТТІА БАТТІСТІНІ ТА ТІТТА РУФФО

Музична творчість Амількаре Понкієллі – італійського композитора XIX століття, завжди була актуальною для української культури. На початку XXI століття у Києві була поновлена постановка його опери «Джоконда». У цій опері вокальна партія та акторська роль Барнаби є провідною. Автор статті був її виконавцем у спектаклях Національної опери України. Ще за життя А. Понкієллі «Джоконда» була поставлена вітчизняними театрами. Для дослідження різних виконавських інтерпретацій у статті автор базується на методології сучасної гуманітаристики. Компаративний метод задіяний задля порівняння принципів інтерпретації співаками різних епох та різних національних шкіл. Метод контекстного аналізу використаний для загальної характеристики італійської оперної культури другої половини XIX століття. Історико-функціональний метод застосовувався при аналізі драматургії опери. Важливим інструментом пізнання предмету дослідження є евристичний метод, оскільки автор статті набув особистий досвід виконання партії Барнаби в опері «Джоконда». Метою статті є розгляд специфіки виконавської інтерпретації першого монологу Барнаби “O, monumento” з опери Амількаре Понкієллі. Цей метод дозволяє викрити індивідуальність кожного співака, яка обумовлює різний підхід до втілення ролі. На формування стратегії інтерпретації прямий вплив здійснює традиція вокальної школи, до якої належить кожен співак. Таким чином, розглянуті версії охоплюють розлогу панораму вокальних стилів та презентують різні позиції амплуа голосів. Італійське бельканто виявляє себе як в академічній інтерпретації М. Баттістіні, тау і у гротескному баченні вокалу і інтерпретації Т. Руффо. Монументально-драматичний стиль презентований інтерпретацією американського співака Ш. Мілнса, володаря оперного баритону драматичного амплуа, у минулому – тенора.

Ключові слова: вокальний тембр, баритон, тембр-амплуа, інтерпретація, італійська опера.

Ihor MOKRENKO,

orcid.org/0000-0002-8829-292X

Lecturer at the Department of Academic Singing and Choral Conducting

R. Glier Kyiv Municipal Academy of Music

(Kyiv, Ukraine) mokrenkoihor.2022@gmail.com

BARNABA’S MONOLOGUE FROM PONCHIELLI’S OPERA “GIOCONDE”: INTERPRETATIONS BY SHERRIL MILNES, MATTIA BATTISTINI AND TITTA RUFFO

At the beginning of the 21st century, the production of the opera «Gioconde» by Amilcare Ponchielli was renewed in Kyiv, in which the vocal part and the acting role of Barnaba is the leading one. The author of the article was its performer in performances of the National Opera of Ukraine since 2004. Opus A. Ponchielli, an Italian composer of the 19th century, has always been relevant for Ukrainian culture. Even during A. Ponchielli’s lifetime, the opera “Gioconde” was actively staged in domestic theaters. In this article, the author is based on the methodology of modern humanitarianism to study various performing interpretations. The comparative method is used to compare the principles of interpretation by singers of different times and different national schools. The method of contextual analysis was used to reproduce the general characteristics of the Italian opera culture of the second half of the 19th century. The historical-functional method was used in the analysis of the dramaturgy of the composer’s opera works of this stage. The genre specificity of A. Ponchielli’s operas was determined by the method of typological analysis. An important tool of knowledge is the heuristic method, since the author of the article is involved in the performance of the part of Barnabas in the opera “Gioconde”. The purpose of the article is to consider the specifics of the performance interpretation of the first monologue of Barnabas “O monumento” from the opera by Amilcare Ponchielli in a wide range of vocal skills of three baritones. This method exposes the individuality of each singer, which determines a different approach to the implementation of the role. The formation of such an interpretation strategy is directly influenced by the tradition of the vocal school to which each singer belongs. Thus, the considered versions cover a wide panorama of vocal styles and present different

positions of the role of voices. Italian bel canto reveals itself both in the academic interpretation of M. Battistini and in the grotesque vision of vocals in the interpretation of T. Ruffo. The monumental and dramatic style is also presented by the interpretation of the American operatic baritone in a dramatic role, former tenor S. Milnes.

Key words: vocal timbre, baritone, timbre-role, interpretation, Italian opera.

Постановка проблеми. Єдність двох позицій – наукового осмислення теоретичних аспектів інтерпретації та їх узгодження із практичними напрямами роботи над концепціями тих творів, що присутні у арсеналі виконавця, видається перспективним шляхом створення інтелектуального підґрунтя для успішної творчої діяльності. Автор статті був виконавцем партії Барнаби в постановці опери «Джоконда» Амількаре Понкієллі у 2004 році – з того часу, як майже через 90 років, твір видатного італійця був поновлений у репертуарі Національної опери. Музична творчість цього композитора XIX століття завжди була актуальною для української культури. Ще за життя А. Понкієллі його опери, зокрема «Джоконда», активно ставилися театрами Києва, Одеси, Дніпра, до того ж – легендарна Соломія Крушельницька у Європі вважалася найкращою виконавицею партії Джоконди. Тим не менш, констатуємо практично повну відсутність наукової літератури по даному питанню, тобто тієї теоретичної бази, що є важливим підґрунтям для реалізації професійно-успішного сучасного соліста, виконавця.

Аналіз досліджень. Як вже зазначено, творчій постаті А. Понкієллі, його оперному доробку на сьогодні не присвячено жодної наукової роботи в Україні. Відповідно, існують лише емпіричні шляхи осмислення та спрямування підготовчої діяльності виконавців, як-от: практичне опрацювання розробок італійських оперних режисерів сучасності, що ставили оперу «Джоконда» у Києві (наприклад, Маріо Корраді), аналізування напрацювань та підсумків власного виконавського досвіду роботи; результативним є і шлях аналітичного, активного прослуховування різних виконавських інтерпретацій.

Зарубіжні джерела лише побіжно торкаються проблематики життєтворчості композитора. Так, досліджуючи історичний процес становлення музичної культури Італії другої половини XIX століття, автори лише побіжно визначають місце оперного доробку А. Понкієллі як важливого етапу «на шляху від Верді до веризму» (Zurletti, 1982). У вітчизняній критичній публіцистиці узагальнена характеристика опери «Джоконда» надана у цілій низці статей популяризаторського напрямку (Поліщук, 2004; Хархаліс, 2004). Між тим, особливості драматургії цього унікального, майже п'ятигодинного за часом звучання твору,

у якому ознаки жанру *Grand Opera* синтезовані з багатьма іншими жанровими моделями, а стильова багатошаровість музики надає значні творчі ресурси для інтерпретації, залишається поза увагою науковців. Окрім того, в опері «Джоконда» присутня значна кількість головних героїв (солістів): їх шість, і чотири з них доручені партіям низьких чоловічих голосів. У цьому полягає ще не описана унікальність інтерпретації А. Понкієллі оперного тембру-амплуа, за влучним визначенням музикознавців (Оганезова-Григоренко, 2021). Також, можливим видається залучення спогадів, де описаний виконавські знахідки з практики вокалістів, що були задіяні у спектаклях. Зокрема, вартий уваги досвід виконавців гострохарактерних ролей можновладців, інтриганів та злодіїв у опері А. Понкієллі «Джоконда», що у різні часи втілювали знані співаки світового рівня. Їх інтерпретація оперних партій була вражаючою за вокальним змістом, насиченістю звучання голосу та акторським драматизмом – саме за тими критеріями, що наповнюють творчою індивідуальністю «біологічні параметри» тембру-амплуа оперного баритону (Мітюшкін, 2020: 402). Не випадково партію Барнаби успішно співали найкращі баритони різних національних шкіл і при цьому доволі індивідуально акторські втілювали на сцені. Але й цей аспект виявився зовсім не дослідженим у науковій літературі. Зазначимо, що окремі цікаві факти переважно констатуючого характеру з цього питання містяться у нечисленних монографіях з історії вокального мистецтва (Шуляр, 2014). У цілому, оригінальний внесок в інтерпретацію ролі Барнаби провідних виконавців, італійських та американських баритонів, залишається недослідженим навіть у «першому наближенні» до цієї проблематики. Корисними для розкриття мети статті виявилися роботи європейських авторів щодо вокалістів, обраних нами для аналізу їх інтерпретацій партії Барнаби: збірка статей та спогадів, що окреслюють індивідуальні риси виконавства Маттія Баттістіні (*King of Baritones*, 2009); монографія про Тітта Руффо (Mouchon, 1991); та два інтерв'ю з Шерілл Мілнс – американським викладачем та співаком, що містять цінні міркування щодо взаємовпливу артистичного фактору та вокалу, ролі позамузичних компонентів для успішного виконання характерних баритонових партій в опері (Duffie, 1985; Duffie, 1993).

Монографії українських вчених з проблем інтерпретації є теоретичною базою дослідження (Москаленко, 2013; Ніколаєвська, 2020). Так, важливою є думка В. Москаленка щодо аналізу та диференціювання мовних («композиторських») та мовленнєвих («виконавських») засобів виразових можливостей. Серед останніх важливими для вокаліста-інтерпретатора є музичний темпоритм, агогіка, тонкі градації гучності, тембру, нюанси у звучанні фактури тощо (Москаленко, 2013: 130). Ю. Ніколаєвська доводить значущу думку щодо «культури присутності», яка для *Homo Interpretatus* є точкою перетину індивідуально-виконавського і композиторського. Ці фактори, на влучну думку авторки, динамічно розкриваються «у процесах поєднання/синтезу виконавських стилів» (Ніколаєвська, 2020: 473). Тож, інтерпретаційний процес ґрунтується не тільки на механізмах інтуїтивного виявлення вербальної, музичної та позамузичної «подієвості» і на засадах емпіричного досвіду, а на активних стратегіях пізнання, що мають чіткий алгоритм, який має бути розроблений.

Метою статті є розгляд специфіки виконавської інтерпретації першого монологу Барнаби “O, monumento” з опери Амількаре Понкієллі у широкому спектрі вокальної майстерності різних баритонів світу.

Виклад основного матеріалу. Оперна творчість Амількаре Понкієллі (1834–1886) займає особливе місце в історії італійської музики. Автор одинадцяти опер був, з однієї сторони, палким прихильником традиції Дж. Верді, з іншої – торував шляхи подальшого розквіту оперного жанру Італії у саме новаторських параметрах. Місце оперного доробку А. Понкієллі у музичному театрі нового періоду було визначним: стильова багатогранність його музики, зламний етап відходу від традиції Дж. Верді, дозволяє атрибутувати його з однієї сторони як представника “*giovane scuola*”, з іншої – як представника течії «Скапільятура» (Zurletti, 1982: 215). А. Понкієллі опрацьовує нові моделі оперної драматургії у контексті синтетичних жанрів, що обумовлює стильову багатогранність особливого яскраво-індивідуального вокального іміджу його персонажів. Саме ці фактори у повній мірі окреслюють і особливості опери «Джоконда», визначають амплуа його персонажів.

Особливого значення композитор надає низьким чоловічим голосам. Психологи, що вивчають вокальні тембри, зазначають, що слухачи навіть у початковому сприйнятті відтворених вокальних звуків у певному регістрі та у відповідній тембральній характеристиці, інтуїтивно вже передбачують подальший хід подій в опері (Мітюшкін,

2020: 404). З дев'яти самостійних героїв опери четверо – носії низького тембру голосу: трое мають басовий тембр, це герцог Альвізе Бадоеро, один із трьох членів Верховної ради інквізиції; гондольєр Зуане та лоцман. І ще один персонаж «першого ряду» героїв цієї опери має тембр баритону. Це – Барнаба, співак, таємний інформатор інквізиції – носій зла з усіма типовими образно-інтонаційними характеристиками, до того ж – яскраво вираженими.

Для нашої наукової розвідки щодо особливостей інтерпретації першого монологу Барнаби “O, monumento” з опери «Джоконда» А. Понкієллі обрано протилежні виконавські варіанти вокалістів різних часів, різних національних шкіл, що й досі вражають майстерністю. Розглянуті відеOVERSII саме тих співаків, що на наш погляд демонструють еталонне виконання – їх фонограми увійшли у золотий фонд звукозаписів оперних партій для баритону. Тим не менш, аналізовані нами зразки не є популярними у медійному просторі, а їх записи – загальнодоступними. Обрані виконавські версії охоплюють розлогу панораму амплуа голосів (бельканто, гротеск та драматичний стилі). Саме подібний підхід дозволяє розглянути: по-перше, особливості шляхетного стилю майстрів бельканто, зокрема Маттія Баттістіні; по-друге, торкнутися проблем більш характерної інтерпретації баритона Тітта Руффо – володаря «голосу лева», пристрасного вердієвського співака; по-третє, поруч с видатними італійцями, у розвідці ми не оминаємо і оригінальний виконавський варіант американця Шерілл Мілнса – з його досконалими звуками верхньої шкали баритону, співака, який під впливом авторитетних викладачів деякий час навіть працював в амплуа вагнерівського тенору, але пізніше ствердився у якості знаного баритону Метрополітен-опера.

Вдамося до короткої характеристики опери «Джоконда» та першого монологу Барнаби. Володимир Кожухар, головний диригент Національної опери України, один з постановників опери у Києві у 2004 році зазначив схожість опери «Джоконда» А. Понкієллі з операми Вагнера і не тільки за масштабами (опера звучить майже п'ять годин), а й за типом музичної драматургії, яка відповідає принципу наскрізного розвитку. Відповідно, виконавцями обирається і тип інтуїтування та структура опери. «Подібним чином прагнув писати Даргомизький свого «Кам'яного господаря», використовуючи співочий речитатив, коли фактично немає великих арій, тобто відсутня номерна система виходу акторів на сцену. Хоча в «Джоконді» є арії тенора, басу, сопрано,

мецо-сопрано, але їх так майстерно вписано до контексту опери, що вони не сприймаються окремими номерами. Розгорнутих хорів також немає. Вони вписуються до сюжету репліками, фразами, перекличками, поліфонією. У цьому складність виконання опери. Співакам важливо не збитися з темпу, ритму. До речі, в концертних програмах співають лише арію Джоконди і дуже популярним є «Танець годинників», а більше номерів, які можна вичленити з опери, ви не знайдете» (Поліщук, 2004). Враховуючи зазначені особливості, важливим видається розглянути сценічну ситуацію, у контексті якої саме обрана композитором експозиція образу Барнаби видається драматургічно обумовленою. *La Gioconda* («Джоконда») – опера на чотири дії італійського композитора Амількаре Понкієллі (1834–1886). Опера написана на лібрето Арріго Бойто (Arrigo Boito), який зазначив себе під псевдонімом Tobia Gorrio, використавши криптограму свого імені. Літературним джерелом для лібрето опери обрано п'єсу 1835 року Віктора Гюго «Анджело, тиран Падуанський». Прем'єра відбулася 8 квітня 1876 року у міланському театрі *La Scala*.

У центрі опери – колізії підступності та кохання, які вибудовують трагічну лінію взаємин злодія Барнаби та Джоконди, вуличної співачки. Вже у першій сцені опери відбувається інтенсивна зав'язка конфлікту красуні Джоконди (уособлення добра, жертвності) та сповненого злобою та власною пихатістю Барнаби – донощика та шпигуна інквізиції. Експозиція головних героїв вирішена композитором на святковому тлі очікування регати на венеціанській площі Сан-Марко. У сцені Барнаби та Джоконди *E canta su loro tombe* шпигун освідчується у коханні до красуні-співачки. Для підсилення драматизму, символізації ролі персонажів та підкреслення ідеї страждуючого, безпорадного перед злобою та підлістю добра, композитор вводить та експонує персонаж Сліпої (*La Cieca*). Це – матір Джоконди. Отримавши відмову Джоконди розділити його почуття, у сцені *L'ora non giunse ancor del vespro*, де звучить виразне тріо, Барнаба нацьковує натовп, що чекає на святкову регату, на сліпу матір Джоконди, звинувативши її у вдовстві та чаклунстві. Окрім того, він готує донос на Сліпу до Великого інквізитора Альвізе Бадеро. Сліпу жінку рятує від розлюченого натовпу Лаура, дружина цього інквізитора. Мати Джоконди – Сліпа дарує їй на згадку вервицю. Народ прямує до собору Святого Марка. Барнаба розлючений невдачею зі Сліпою: помста Джоконді не здійснилась, але він швидко віднаходить іншу мішень для інтриги проти Джо-

конди – це Лаура, дружина інквізитора. У цей час Джоконда шукає свого коханого Енцо Грімальдо, генуезького князя. Барнаба знає, що Енцо раніше був заручений з Лаурою, і обіцяє привести її до колишнього коханого вночі. Залишившись один, Барнаба вголос диктує переписувачу донос інквізиторові на його дружину Лауру. Джоконда підслухала цей донос.

Перший монолог Барнаби “O monumento!” («Пам'ятник чудовий!») звучить вже на тлі його зловісних діянь, численних злодійських задумів та інтриг, які були продемонстровані на початку опери. Барнаба залишається на самоті біля святково прикрашеного Палацу дожів, на одній із стін якого видно кам'яну левову пащу, в яку слід кидати таємні доноси і Барнаба, перш, ніж кинути донос у отвір левової пащі, вихваляє себе. Монологу передують речитатив. Виразний оркестровий супровід речитативного розділу експонує лейт-тему зла. У виразальному арсеналі композитора наявні типові мотиви інтонаційного портрету негативного персонажу: звивиста хроматизована мелодія, доручена групі дерев'яних духових інструментів та віолончелям з контрабасами. Цей мотив – вельми вузького діапазону звучить у низькому регістрі, йому властива монодійна фактура викладення, та непередготована – доволі різкувата, темпова контрастність у діапазоні *andante* – *presto*. Монолог написаний у складній тричастинній формі (*ABA'*). У першому розділі *A* викладена основна вокальна тема. Вона озвучує текст “O monumento! regia e bolgia dogale! Atro portento! Gloria di questa e delle età future”, у якому співставлені справжня велич Палацу Дожей та персона пихатого злодія Барнаби, який знецінює та принижає величність цього образу. За його потаємними думками, монументальний символ непере-можної влади у вигляді графського палацу може бути зруйнований злими думками та підступними діями самого Барнаби – вцент! Саме так розмірковує псевдогерой. Перша тема «*a*» першого розділу монологу *A* має імперативний величний характер, гамоподібний низхідний рух, який розпочинається з «вершини-джерела». Метроритм доволі простий, темп помірний, тема експонується у сольному звучанні баритону – без оркестрового супроводу, або з хоральною фактурою, акордика якої доволі проста. Загалом тут переважають фанфарна жанрова основа оркестрового тематизму та декламаційний тип вокального інтонування. Друга тема «*b*» першого розділу монологу *A* має розвиваючий характер, вона більш схвильована, речитативного складу, викладена дрібними тривалостями, тут переважає нестійка гармонія.

Розділ В – нестійкий, контрастний. Значною мірою він побудований на різкому співставленні швидких та повільних темпів, регістрів, різних типів фактури та типів інтонування: пафосної декламації та речитативу. Реприза (розділ А¹) – скорочена, підсумкового типу: вона поєднує тематизм експозиційного розділу зі зловісними, підступними інтонаціями середньої частини, її підсумком слугує повний досконалий автентичний зворот у кадансі, якій підкреслює довершеність зловісних намірів Барнаби, їх незворотність.

В інтерпретації Маттія Баттістіні – визначного майстра бельканто, перший монолог Барнаби "O monumento!" набуває ознак академізму. Співак використовує рівне голосоведення, його співу властиве «правильне», нормативне звуковидобування. Іноді Маттія Баттістіні навмисно, але коректно та делікатно, відходить від нотного тексту монологу, від ритмопульсу, зазначеного композитором. Зокрема, ним збільшується звучання кожної першої ноти у групі двозвучних пунктирів. Цей принцип торкається проведення теми «в» першого розділу монологу А, речитативних епізодів середнього розділу тричастинної форми (В) за рахунок фермато та більш активної атаки звуку. Так, у кожній групі тривалостей підкреслюється виразність пунктирного ритму, що сприймається як образ величч, міцності та непохитності, але мораль та людські якості особи такого «переможця» – сумнівні. Співак також вдається до зміни нотного тексту у репрізі. Досконале володіння Маттія Баттістіні високим регістром позначається на загальному тонусі звучання: переважають високі теситурні позиції.

Інший акцент тембру-амплуа властивий трактовці Тітта Руффо. Його втілення образу Барнаба, особливо в його сольній експозиції у монолозі "O monumento!", базується на використанні специфічної тембрової барви «тьмяного баритону», що видається цілком логічним. Взагалі, співу володаря «голосу лева», пристрасного вердієвського співака, у трактуванні першого монологу вдаються більш характерні риси вокальної інтерпретації. Виконання вирізняє повільний темп виконання, «густий» та насичений низькими формантами голос. Перший розділ, окрім відчутно повільного темпу, вирізняється прийомом максимального злиття звуків, поєднання їх в єдину лінію. Помічаємо, що кантиленні побудови співак забарвлює глісандуванням між звуками та максимальним поєднанням не тільки сусідніх тонів, але й стрибків. Тобто, його інтонування вирізняється своєрідним постійним «ковзанням» голосу між звуками, що виглядає повністю обумовленим.

Довгі тривалості Тітта Руффо проспівує на піаніссімо із навмисно відкритим звуком, що надає звучанню характерних рис. Останні складаються у своєрідний «вокальний портрет» антигероя, вдало викривають змістові акценти образу, цього зловісного персонажу в опері, наочно ілюструють підступність та злочинність намірів Барнаби. Середній, розвиваючий розділ співак розділює на сегменти, ланки яких він підпорядковує логіці накоплення драматизму. Тож, зростання напруження корелюється у відповідності до формування у думках Барнаби потаємних підступних намірів та дій персонажу. Виразною є інтерпретація цілісності лінії речитативу, де декламація голосу повністю узгоджується із звучанням оркестру: єдина хвиля «зростає» від низького регістру звучання голосу – до високого діапазону, де й відбувається ствердження підступної ідеї зловісного персонажу опери.

Найбільш оригінальною видається виконавська інтерпретація монологу американця Шерілла Мілнса. Цей вокаліст має значний творчий ресурс голосу, оскільки театральна кар'єра Мілнса спочатку дозволила йому співати тенорові партії. Переконалива універсальність, успішність співака у різноманітних партіях та надширокий діапазон голосу, бездоганне звучання у різнобарв'ї оперний ролей, сприяє зміні його амплуа з тенору на баритон. Мілнс-співак на початку творчого шляху прославився в амплуа вагнерівського тенору, але пізніше став знаним баритоном театру Метрополітен-опера. Порівняно з трактуванням монологу, притаманних італійцям Маттія Баттістіні та Тітта Руффо, виконавський варіант американця Шерілл Мілнса вирізняється іншою логікою експозиції образу. Перший монолог є своєрідною експозицією антигероя. За задумом композитора він звучить в опері на тлі величного палацу Дожей – символу справжньої величч та слави. У варіантах італійців М. Баттістіні, Т. Руффо образ Барнаби постає приниженим, жалюгідним «відбитком» цієї величч, деякою мірою – пародією на титулованих осіб, носіїв владних регалій. Монолог у трактовці Ш. Мілнса надає інший акцент образу Барнаби, який відразу ж постає у своєму інтонаційному портреті монументальною фігурою, переконливою проекцією цього Палацу – монументу величч. Початковий розділ (А) співак виконує з максимальним динамічним ресурсом, велично, на фортіссімо. Його фермати та подовження довгих тривалостей, майстерне філірування звуку, повільний темп складають відчуття статичності, надають риси непохитності цьому оперному злодію, викривають його

потаємні наміри. Прагнення до влади, інтриги, шлях доносів, подвійне життя Барнаби постає у цій трактовці не динамічним процесом, а у сталості, як підсумок. Його мета у думках вже здійснилася, відтак і інтонаційний процес є певним підсумком цього: монолог звучить як гімн собі, як оспівування владної сили антигероя. Звідси логічним та виправданим постає прагнення виконавця помилуватися красою голосу, презентувати досконалість звуків як верхньої шкали баритону, так і низькими обертонами. Тим не менш, усі естетичні позиції виглядають переконливими, підпорядкованими тлумаченню образу Барнаби, якій у тлумаченні Ш. Мілнса вирізняється найбільшою оригінальністю.

Висновки. Отже, перший монолог Барнаби “O monumento!” у трьох виконавських версіях презентує індивідуально-обумовлений підхід

до втілення ролі. На формування стратегії інтерпретації прямий вплив здійснює традиція вокальної школи, до якої належить кожен співак. Таким чином, вокальні стратегії виконавців першого монологу Барнаби охоплюють розлогу панораму вокально-акторських стилів та презентують різні позиції деталізованих амплуа голосів. Співаки практично реалізують три жанрово-стильових кола у тлумаченні партії. При чому дві традиції репрезентують італійську вокальну школу. Італійське бельканто виявляє себе в полярних стильових інтерпретаціях: академічний стиль М. Баттістіні; гротескна інтерпретація тембру-амплуа у партії Барнаби у виконанні Т. Руффо; також презентований і монументально-драматичний стиль тлумачення, що закарбувався у виконавській практиці соліста Мет-опери, американського баритона драматичного амплуа Ш. Мілнса.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мітюшкін В. Тембр-амплуа як біологічна характеристика голосового апарату та творчого інструменту оперного співака. *Музичне мистецтво і культура*. Одеса, 2020. Вип. 2(30). С. 400–413.
2. Москаленко В. Лекції з музичної інтерпретації: навчальний посібник. Київ: НМАУ, 2013. 134 с.
3. Ніколаєвська Ю. *Homo Interpretatus в музичному мистецтві ХХ – початку ХХІ століть* : монографія. ХНУМ імені І. П. Котляревського. Харків: Факт, 2020. 572 с.
4. Оганезова-Григоренко О. Тембр-амплуа як основа музичного образу у вокальному мистецтві. *Modern Ukrainian musicology: from musical artifacts to humanistic universals* : Collective monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2021. 522 p. P. 440–459.
5. Поліщук Т. Кохання, підступність і титри. *День*. 2004, (№ 115), 9 липня. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/den-ukrayini/kohannya-pidstupnist-i-titri>
6. Хархаліс О. Вечір із «Джокондою» : [Про прем'єру однойм. опери Амількаре Понк'єлі на сцені Нац. опери України]. *Дзеркало тижня*, 2004. 10–16 лип. (№ 27). С. 17.
7. Шуляр О. *Історія вокального мистецтва*: Монографія: 2-ге видання, перероблене та доповнене. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, 2014. 391 с.
8. Duffie, Bruce (1985). Two Interviews with Sherrill Milnes, October 9, 1985. URL: <http://www.bruceduffie.com/milnes.html> (дата звернення: 26.08.2023).
9. Duffie, Bruce (1993). Two Interviews with Sherrill Milnes, February 9, 1993. URL: <http://www.bruceduffie.com/milnes.html> (дата звернення: 25.08.2023).
10. *Mattia Battistini, King of Baritones and Baritone of Kings*. Md, USA: The Scarecrow Press. 2009. 456 p.
11. Mouchon, Jean-Pierre. (1991) *Les Enregistrements du baryton Titta Ruffo. Guide analytique*. Préface de Ruffo Titta Jr., Académie régionale de chant lyrique, Marseille, France, 3e édition, 1991.
12. Zurletti, Michelangelo. (1982). *Catalani*. Torino : «Edizioni di Torino 19, via Alfieri», 1982. 250 p.

REFERENCES

1. Mitiushkin, V. (2020). Tembr-amplua yak biolohichna kharakterystyka holosovoho aparatu ta tvorchoho instrumentu opernoho spivaka. [Timbre-role as a biological characteristic of the vocal apparatus and creative instrument of an opera singer]. *Muzychne mystetstvo i kultura*. Odesa, 2(30), 400–413. [in Ukrainian].
2. Moskalenko, V. (2013). Leksii z muzychnoi interpretatsii: navchalnyi posibnyk. [Lectures on musical interpretation: a study guide]. Kyiv: NMAU, 134 p. [in Ukrainian].
3. Nikolaievska, Yu. (2020). *Homo Interpretatus v muzychnomu mystetstvi XX–pochatku XXI stolit* : monohrafiia. [Homo Interpretatus in the musical art of the 20th and early 21st centuries: a monograph]. Kharkiv: Fakt, 572 p. [in Ukrainian].
4. Ohanezova-Hryhorenko, O. (2021). Tembr-amplua yak osnova muzychnoho obrazu u vokalnomu mystetstvi [The role of timbre as the basis of a musical image in vocal art. *Modern Ukrainian musicology: from musical artifacts to humanistic universals: Collective monograph*]. *Modern Ukrainian musicology: from musical artifacts to humanistic universals* : *Collective monograph*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, pp. 440–459. [in Ukrainian].
5. Polishchuk, T. (2004). Kokhannia, pidstupnist i tytry. [Love, treachery and credits]. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/den-ukrayini/kohannya-pidstupnist-i-titri> [in Ukrainian].
6. Kharkhalis, O. (2004). Vechir iz «Dzhokondoiu» : Pro prem'єru odnoim. opery Amilcare Ponchielli na stseni Nats. opery Ukrainy. [An evening with «Gioconda»: About the premiere by one. operas by Amilcare Ponchielli on the stage of the National operas of Ukraine]. *The Mirror of the Week*, July 10–16. (No. 27), p. 17. [in Ukrainian].

7. Shuliar, O. (2014). *Istoriia vokalnoho mystetstva: Monohrafiia*. [History of vocal art]/ Monograph: 2nd ed. Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi natsionalnyi universytet im. V. Stefanyka. 391 p. [in Ukrainian].
8. Duffie, Bruce (1985). Two Interviews with Sherrill Milnes, October 9, 1985. URL: <http://www.bruceduffie.com/milnes.html>
9. Duffie, Bruce (1993). Two Interviews with Sherrill Milnes, February 9, 1993. URL: <http://www.bruceduffie.com/milnes.html>
10. *Mattia Battistini, King of Baritones and Baritone of Kings*. (2009). Md, USA: The Scarecrow Press, 456 p.
11. Mouchon, Jean-Pierre. (1991) *Les Enregistrements du baryton Titta Ruffo. Guide analytique*. Préface de Ruffo Titta Jr., Académie régionale de chant lyrique, Marseille, France, 3e edition
12. Zurletti, Michelangelo. (1982). *Catalani*. Torino : «Edizioni di Torino 19, via Alfieri», 1982. 250 p.

УДК 78.071.1Шмітт:929]:78.03«19»[(44)(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-23>

Ван МЯО,
orcid.org/0009-0008-3716-1306
аспірант кафедри історії світової музики
Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського
(Київ, Україна) 768477954@qq.com

ТВОРЧА ПОСТАТЬ ФЛОРАНА ШМІТТА В АКТУАЛЬНИХ БІОГРАФІЧНИХ РАКУРСАХ

Дослідження має на меті виявлення актуальних аспектів біографії видатного французького композитора Флорана Шмітта (1870–1958). Зазначено, що нагальною потребою є включення у сучасне українське музикознавство постаті Флорана Шмітта, який мав неповторний мистецький шлях у просторі розмаїтого паризького культурного життя першої половини ХХ ст. Наголошено, що особливості діяльності Шмітта визначено його приналежністю до двох різних культурних традицій: французької і німецької, які обумовили формування його унікального духовного світу. Окреслено, що навчання Шмітта у Паризькій консерваторії було важливим фундаментом його освіти, а активне спілкування із видатними представниками паризької богемі мало непересічне значення для подальшої творчої кар'єри. Зазначено, що важливі сторінки в біографії Шмітта визначені його любов'ю до подорожей, екзотичних вражень, що сприяли захопленню східними темами і сюжетами. Підкреслено, що Шмітт завжди перебував у самому центрі авангардного паризького музичного життя і тісно спілкувався з усіма його знаковими представниками – Е. Саті, К. Дебюссі, М. Равелем. Дружба із останнім мала особливе значення для творчого мислення Шмітта і назавжди пов'язала новаторів музики початку ХХ століття в єдине коло. Наголошено, що Шмітт працював для паризьких журналів і газет до 1939 року, був впливовим музичним критиком і пристрасним захисником творчості молодих композиторів, що відстоював цінність їх незалежних художніх ідей. Підкреслено, що сучасники, намагаючись визначити індивідуальні якості стилю композитора, називали його «музичним фовістом», фіксуючи шалену динаміку, надзвичайну ритмічну енергію і схильність до «диких» образних замальовок.

Ключові слова: Флоран Шмітт, Моріс Равель, біографічне дослідження, французька музика ХХ ст., Паризька консерваторія, Римська премія.

Vang MIAU,
orcid.org/0009-0008-3716-1306
Graduate student at the Department of History of World Music
Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music
(Kyiv, Ukraine) 768477954@qq.com

THE CREATIVE FIGURE OF FLORENT SCHMITT IN CURRENT BIOGRAPHICAL PERSPECTIVES

The research aims to reveal the relevant aspects of the biography of the outstanding French composer Florent Schmitt (1870–1958). It is noted that there is an urgent need to include the figure of Florent Schmitt in modern Ukrainian musicology, because he had a unique artistic path in the space of diverse Parisian cultural life of the first half of the 20th century. It is emphasized that the peculiarities of Schmitt's activity are determined by his belonging to different cultural traditions: French and German, which determined the formation of his unique spiritual world. It is outlined that Schmitt's study at the Paris Conservatory was an important foundation of his education, and active communication with prominent representatives of the Parisian bohemia had an incomparable importance for his further creative career. It is noted that important pages in Schmitt's biography are defined by his love for travel, exotic experiences, which contributed to his fascination with Eastern themes and plots. It is emphasized that Schmitt was always at the center of avant-garde Parisian musical life and communicated closely with all its significant representatives – E. Satie, C. Debussy, M. Ravel. Friendship with the latter was of special importance for Schmitt's creative thinking and forever connected the innovators of music of the beginning of the 20th century in a single circle. It is emphasized that Schmitt worked for Parisian magazines and newspapers until 1939, was an influential music critic and a passionate defender of the work of young composers, defending the value of their independent artistic ideas. It is emphasized that contemporaries, trying to determine the individual qualities of the composer's style, called him a «musical fauvist», noting the frantic dynamics, extraordinary rhythmic energy and propensity for «wild» figurative sketches.

Key words: Florent Schmitt, Maurice Ravel, biographical study, French music of the 20th century, Paris Conservatory, Rome Prize.

Постановка проблеми. Життя і творчість Флорана Шмітта (1870–1958) – видатного представника французької музичної культури кінця XIX–першої половини XX ст. – до сьогодні ставлять багато запитань дослідникам. Незважаючи на те, що відомий французький піаніст і диригент Альфред Корто назвав Шмітта «найвидатнішим композитором Франції» (McCarrey, 2014), а загальна кількість опусів митця сягає 138 композицій майже в усіх жанрах (крім опери), творча спадщина Флорана Шмітта після Другої світової війни опинилась в ар'єргарді розмаїтого французького культурного життя. Тільки з 70-х років минулого загальний інтерес до творчої постаті Флорана Шмітта зростає. Поєднання французьких і німецьких традицій, що були визначені особливостями народження митця у Лотарінгії на кордоні Франції і Німеччини, обумовило оригінальність його художнього світу і неповторність усіх його складових, які очікують на своє вивчення й усвідомлення. Звернення до творчої діяльності Шмітта поглиблює уявлення про європейський музичний контекст першої половини XX ст. і має непересічну актуальність у сучасному гуманітарному просторі.

Аналіз досліджень. Музикознавчий арсенал розвідок, присвячених Ф. Шмітту, не є дуже великим, але показово, що зацікавлення дослідників його творчістю виникає вже з ранніх творчих кроків митця. Перші роботи, присвячені Флорану Шмітту, з'являються у бурхливі 20-ті роки XX ст., коли мозаїка музичної культури Франції була вкрай різнобарвною. Вочевидь, унікальність творчої постаті Шмітта не можна було не побачити і не виділити його із кола геніальних співвітчизників – М. Равеля, Ф. Пуленка, Д. Мійо, А. Онеггера та ін. Так, у 1927 році з'являється книга П.-О. Ферру «Навколо Флорана Шмітта» (Ferroud, 1927), а через десять років – нова біографія митця, підготовлена Луї Обером, Анрі Бірро й Елен Піньярі Саль (Aubert, 1937). У 1953 році французький музикознавець Ів Юше видає розвідку «Флоран Шмітт. Людина і митець... Епоха і творчість» (Hucher, 1953), в якій відтворює напрямки його творчих пошуків та культурно-історичну обумовленість художніх принципів митця, а через шість років з'являється нове біографічне видання Мадлен Марсерон (Marcegon, 1959).

З 70-х років вивчення спадщини Флорана Шмітта набуває нових обертів. У 1970 році виходить книга французьких авторів «Флоран Шмітт: попередник і протестувальник» (Bondeville, 1970), назва якої акцентує радикальну мистецьку позицію композитора, що завжди йшов власними шляхами,

часто випереджаючи художні відкриття своїх геніальних сучасників. У 2013 році важливі аспекти творчої діяльності Шмітта презентує відома сучасна ірландсько-британська музикознавиця Барбара Келлі в книзі «Музика та ультрамодернізм у Франції: крихкий консенсус, 1913–1939» (Kelly, 2013). Серед останніх досліджень, які висвітлюють життя і творчість Шмітта, слід назвати монографію Лорен Кетрін, яка включає найбільш сучасні матеріали, пов'язані із вивченням біографії митця та його фундаментальних настанов (Logen, 2012). Важливим кроком для розуміння феномену музики Шмітта стало відкриття у тому ж 2012 році офіційного вебсайту, присвяченого композитору, який сприяє поширенню інформації про нього і значно полегшує шлях у оригінальний художній світ митця (Schmitt, 2012–2023). Велику увагу до постаті Шмітта виявляють і всі автори, які вивчають французьку музичну культуру першої половини XX ст. (Duchesneau, 1994; Simeone, 2006; Sommer, 1991 та ін.).

На жаль, українські музикознавці тільки починають відкривати багатоглибинний образ музики Флорана Шмітта і поява спеціальних розвідок музики Шмітта ще попереду. В цьому контексті слід відзначити статтю харківської дослідниці О. Михайлової «Образний світ фортепіанних творів Ф. Шмітта на прикладі фортепіанного диптиху “Міражі”» (Михайлова, 2020), яка виконує важливу функцію включення його спадщини в український музикознавчий простір. Загалом же, основні етапи життя і творчості Флорана Шмітта залишаються невисвітленими у вітчизняній літературі, і важливі повороти його долі є невідомими українським музикантам, тому метою статті є відтворення біографічних проєкцій постаті Флорана Шмітта, що постає нагальним завданням української гуманітаристики.

Виклад основного матеріалу. Біографічні дослідження утворюють значний шар сучасної гуманітарної науки і презентують нові методологічні підходи. Як зазначають автори потужної колективної монографії «Українська біографіка XXI століття: мозаїка контекстів і форм», великий досвід вивчення фактологічних джерел, доступність різних ресурсів біографічної інформації, пов'язаних із діяльністю видатних митців, обумовили «виникнення принципово нового соціально-культурного феномену – своєрідного інтенсивного “віртуального діалогу” наших співвітчизників з людьми попередніх поколінь» (Попик, 2020:19). Великий інтерес широкого загалу до всіх аспектів подібного діалогу свідчить про прагнення людини утворити гумані-

тарні виміри комунікації у сучасному глобалізованому просторі, в якому біографічне пізнання стає дієвим інструментом формування світогляду людини¹. Тож, проакцентуємо в такому контексті основні події творчої долі Флорана Шмітта, спираючись на західні енциклопедичні, довідникові, епістолярні та культурно-історичні джерела.

Незвичні повороти мистецького життя Флорана Шмітта були визначені особливостями його народження в маленькому містечку Бламон (Лотарингія), розташованому біля щойно встановленого кордону між Францією та Німеччиною після Франко-Пруської війни (1870–1871). Німецьке прізвище Шмітт назавжди зафіксувало факт прив'язаності митця одночасно до двох різних культурних традицій: *французької і німецької*.

Родина композитора мала міцні музичні коріння: батько Шмітта був музикантом-аматором, а молодший брат Генрі Шмітт (1873–1955) став церковним органістом і композитором. Про таку долю мріяв батько і для Флорана. Майбутній композитор з дитинства виявляв велику прихильність до музики й у сімнадцять років поступив до консерваторії в Нансі, де займався фортепіано з Анрі Гессом і гармонію з її директором Гюставом Сандре. Найбільшим музичним враженням цих років, за словами його першого біографа П'єра-Октава Ферру, була скрипкова соната С. Франка. Цей факт показово виявляє схильність молодого музиканта до монументальних форм, насиченої гармонічної мови і взаємодії принципів старовинної поліфонічної і пізньоромантичної музики.

У жовтні 1889 року Флоран Шмітт поступає до Паризької консерваторії, яка визначає новий етап його творчого формування. Тут він із успіхом займається в класі гармонії Ж. Дюбуа та А. Лавіньяка, а з контрапункту – в класі найкращого знавця всіх тонкощів поліфонічної техніки – А. Жедальжа. Вже під час навчання в консерваторії стає зрозумілим, що Флоран Шмітт не планує обмежувати себе лише виконавською діяльністю: він опановує техніку композиції з найкращими паризькими професорами – Ж. Массне і Г. Форє. В цей час він знайомиться із найбільш радикальними молодими французькими композиторами К. Дебюссі і Е. Саті, що відразу спрямовує його творчі пошуки в русло сміливих музичних експериментів. Саме у 1890-х роках починається і дружба Шмітта з Морісом Равелем, яка тривала

все життя і мала велике значення для формування його власних художньо-естетичних критеріїв.

Звісно, як і всі молоді французькі музиканти, в 90-ті роки Шмітт захоплювався музикою Р. Вагнера і відвідував всі вистави «Лоенгіна» у Паризькій опері. Проте найбільшого враження на нього справила музика *Ріхарда Штрауса*. Тож, поєднання німецьких і французьких музичних традицій буде закономірним підсумком творчого зростання композитора, який синтезував новітні тенденції в музичній культурі двох провідних європейських держав – Франції і Німеччини. Цю характерну настанову творчого кредо митця критик Ж. Жан-Обрі охарактеризував наступними словами: «Він стоїть на музичному кордоні Франції та Німеччини. У ньому можна знайти французьку вишуканість й інтелектуальний смак, змішані із суворою турботою та прагненням до величі, що пов'язані з тевтонською музичною одержимістю» (Nones, 2023). Звідси – в музиці Шмітта парадоксально поєднуються протилежні орієнтири: ясність музичної думки – багатшаровість і «безкінечність» висловлювання; раціональна виваженість й стриманість – беззупинна емоційна навала і бурхливе «море почуттів».

Цікаво бачити з позицій сьогодення, як розподілялись жанрові пріоритети Шмітта протягом життя. Як багато його сучасників, він починав активно працювати у сфері фортепіанної музики, що виконала функцію творчої лабораторії. Проте згодом, на перший план вийшли камерно-інструментальні, симфонічні й хорові жанри та розгорнуті циклічні форми, хоча інтерес до фортепіано не зник остаточно. Серед фортепіанних творів раннього періоду слід назвати 3 прелюдії (op. 3, 1890–1895); «Вечори» (Soirs, Op. 5, 1890–96); «Інтимна музика» (Musiques intimes, op. 16, 1891–1901), 2 п'єси (op. 12, 1892–1899), 9 п'єс (Op. 27, 1895–1903), «Балада снігу» (Ballade de la neige, op. 6, 1896). До найбільш ранніх творів також належать поодинокі зразки вокальних, камерно-інструментальних та симфонічних жанрів, які, вочевидь, значно поступаються місцем творам, написаним для фортепіано.

У 1896 році Шмітт, як перспективний випускник Паризької консерваторії, по традиції бере участь у конкурсі на отримання Римської премії, проте перемога прийшла не відразу. Цей етап життя тягнувся п'ять довгих років. Для конкурсного журі композитор написав 5 хорових кантат: «Мелюзіна» (Mélusine, 1896), «Фредегонда» (Frédégonde, яка мала другу премію в 1897), «Радегонда» (Radegonde, 1898), «Калліроє» (Callirhoé, 1899) і «Семіраміда» (Sémiramis), яка, нарешті,

¹ Розвиток музичної біографістики в Україні як нової сфери усвідомлення глибинних законів єднання людини і світу, індивідуального і загального має швидкі оберти і налічує вражаючу кількість авторів, що йдуть новими шляхами (Бондарчук, 2018; Жаркова, 2009; Кияновська, 2008; Луніна, 2013; Маценка, 2014 та ін.).

отримала першу премію у 1900 році. Відомі французькі композитори К. Сен-Санс, Л.Е.Е. Рейер і Ж. Массне підтримали твір Флорана Шмітта і він зміг потрапити до довгоочікуваного Риму.

Роки перебування Шмітта в Римі та рік повернення у Париж були найпродуктивнішими у його біографії. У Римі він подружився з архітекторами Полем Біго та Тоні Гарньє (Paul Bigot, Tony Garnier), що значно розширило його погляд на завдання сучасного мистецтва, а загальна вільна атмосфера спілкування на віллі Медічі зміцнила бунтівні якості його незалежної натури, що остаточно закріпились як визначні риси його творчої особистості. Крім того, поїздка до Риму відкрила нову важливу сторінку в біографії Шмітта – його любов до подорожей, нових земель, екзотичних вражень. Композитор в ці роки багато мандрував Середземноморським регіоном (Іспанія, Корсика, Мароко, Греція, землі Османської імперії), а також їздив до Німеччини, Австро-Угорщини, Скандинавії. Він також здійснив поїздки до Росії та Північної Африки.

Враження від цих поїздок сприяли зростанню інтересу Шмітта до *східних тем і східних сюжетів*. Числення подорожі додали оригінальні барви і незвичні звукові аромати його музиці і знайшли музичні віддзеркалення у багатьох творах, написаних між 1900 і початком 1930-х років: «Подорожні листи» для 4 рук (Feuillets de voyage, ор. 26, 1903–1913), «Відображення Німеччини» – вісім вальсів для 4 рук, натхненних німецькими та австрійськими містами (Reflets d'Allemagne, ор. 28, 1905, пізніше у 1932 році оркестрований як балет «Відображення», Reflets), оркестрова сюїта «Музика на пленері» (Musiques en plein air, ор. 44, 1897–1900), симфонічна поема «Селамік» (Sélamik, ор.48, 1904–1906), іспірована ісламом і задумана для військового оркестру та ін.

Як наголошує автор статті в Grove, твори цього періоду (і особливо послання композитора з Риму) створили Шмітту *«репутацію новатора»* (Pasler, 2001). Якщо ранні фортепіанні твори (Soirs та ін.) свідчили про вплив Р. Шумана або Е. Шабріє, то вже «Римські ночі» (Nuits romaines, ор. 23, 1901) готували оркестрове трактування фортепіано в «Дзеркалах» Равеля і розкривали оригінальність поєднання вишуканого звукового письма, що виявляє тонке знання тембрової специфіки інструмента, і широких «оркестрових мазків», які втілювали масштабний задум автора.

Кожне римське послання фіксувало оригінальність художніх концепцій молодого композитора. Підсумком першого року його перебування в Римі стало створення першої частини Фортепі-

анного квінтету, який був завершений у 1908 році (ор. 51, 1902–1908). Вочевидь, бурхливі емоції та потужна креативна енергія, що наповнювали талановитого стипендіата, обумовили надзвичайну експресію музичної мови цього твору. Монументальний тричастинний твір, що звучить майже годину (!), вразив сучасників ефектними звучаннями фортепіано, шаленими хроматичними пасажами та щільною «оркестровою» фактурою фортепіанної партії, для запису якої композитор використовував чотири нотних стани. Разом з тим, музика Шмітта резонувала із новітніми стильовими тенденціями і зачаровувала слухача «імпресіоністичними» кольоровими переливами у повільній другій частині.

Загалом, цей опус молодого композитора свідчив про рішуче подолання традиційних меж камерної музики з її орієнтацією на «домашнє» інтимне спілкування і оновлення жанрових орієнтирів. Квінтет репрезентував нове трактування жанрових можливостей діалогу струнних інструментів і фортепіано як рівноцінних учасників музичної комунікації, що набувала епічного і навіть героїчного характеру. Зазначимо, що коли Шмітт виконував Квінтет під час свого турне по Америці у 1932–1933 роках (він сам грав фортепіанну партію), критики називали його одним із найбільш видатних камерних творів свого часу.

Посланням із Риму другого року була симфонічна поема «Битва ракасів і визволення Сіти» (Combat des Rakasas et délivrance de Sîta, 1898) на основі знаменитого давньоіндійського епосу «Рамаяна». Хоча нотний текст був втрачений під час паризької повені 1910 року, можна зробити певні узагальнення щодо вибору жанру симфонічної поеми і його змісту. Шмітт звертається до історії сьомого втілення аватара Вішну Рами, чію дружину Сіту викрадає Равана, яка стає програмою музичної композиції. Незвичний сюжет проявляв інтерес композитора до далеких цивілізацій і бажання оновлювати традиційне коло сюжетів і тем, що зазвичай надихали європейських композиторів. Захоплення неєвропейськими екзотичними джерелами отримує також відображення і в «Танці девадасі» (ор. 47, Danses des devadasis, 1900–1908) для соліста, хору і оркестру.

Результатом перебування Шмітта у Римі на третій рік стала робота над текстами Едгара По у перекладі С. Малларме, які спрямували композитора до поеми Робера Дюмьєра «Трагедія Саломеї», що стала основою для написання балету (La tragédie de Salomé, ор. 50, 1907). Балет був замовлений директором Паризької опери Жаком Руше для авангардної американської танцівниці

Лої Фуллер. Прем'єра відбулась у Театрі мистецтв 9 листопада 1907 року, а в 1910 році Шмітт зробив скорочену редакцію твору для оркестру, перетворивши його на справжню симфонічну поему. Вона була присвячена І. Стравінському і вперше прозвучала 8 січня 1911 року в Concerts Colonne з Наталі Трухановою в ролі виконавиці головної партії.

Шмітт знов обирає сюжет, який має екзотичні фарби, але тепер ще дозволяє відтворити «демонічну фантазмагорію» переповнену чуттєвістю і жорстокістю, що вкорінена у похмурих інстинктах людської психіки. Особливий успіх у публіки мав «Танець Жаху» (“Danse de l’effroi”), який до появи «Весни священної» був найбільш вражаючим зразком втілення експресії на балетній сцені за допомогою «брутальних» ритмічних засобів (синкоп, поліритмії, перкусивно оброблених акорди тощо). Балет став одним із найвідоміших творів Шмітта, і впливова Іда Рубінштейн, яка обирала найкращих авторів для своїх виступів, танцювала його в Паризькій опері у 1919 році.

В цей же час Флоран Шмітт створює ще один із найбільш відомих своїх творів – «Псалом 47» для великого оркестру, органу, сопрано та змішаного хору, який був закінчений у 1904 році та виконаний вперше у Парижі через два дні після Різдва 1906 року (Psaume XLVII, op. 38, 1904). На його прем'єрі в грудні 1906 року на органі грала Надія Буланже, а диригував твором Анрі Бюссер. Сучасники відразу відзначили, що текст, який прославляв Бога, мав екстатичний піднесений характер звучання із сміливими гармонічними і ритмічними прийомами. Таке поєднання релігійного змісту і сучасної музичної мови визначали оригінальність художнього задуму твору. Критики почули глибинні енергії в музиці «Псалма» і називали його скоріше семітським, що відображає таємниці Старого Завіту, ніж християнським. У створенні фактури композитор також виявив надзвичайну поліфонічну майстерність письма, яку мав завдяки заняттям у А. Жедальжа.

Закономірно, що критики відразу почули індивідуальні риси музичної мови Шмітта. Намагаючись охарактеризувати якість його стилю, вони називали його «музичним фовістом», фіксує шалену динаміку, надзвичайну ритмічну енергію і схильність до «диких» образних замальовок. Цей музичний портрет композитора природньо збігається із його людськими характеристиками, адже Шмітт весь час перебуває в самому центрі авангардного паризького музичного життя і тісно спілкується із усіма його «знаковими» представниками – Е. Саті, К. Дебюссі, І. Стравінським,

М. Равелем. Дружба і останнім мала особливе значення для творчого мислення Шмітта.

Коли навколо Равеля на початку 1900 років групується товариство «Апашів», Шмітт стає постійним учасником цих зухвалих зібрань, а коли в 1910 році Равель утворює «Незалежне музичне товариство» для пропагування найновітнішої музики, Шмітт стає співзасновником і допомагає Равелю в організації концертів. «Незалежне музичне товариство» здійснювало високу мету молодих митців, яка була сформульована у декларації в «Mercure de France»: «Творити у вільній атмосфері, в якій по-братськи зіллються всі живі сили молодішої генерації, щоб сприяти виконанню оркестрової або камерної музики настільки бездоганному, наскільки це можливо, такою є мета, яку ставить перед собою Незалежне музичне суспільство» (Жаркова, 2009: 90).

Зокрема, за період свого існування (1910–1935) «Незалежне музичне товариство» організувало 169 концертів (по 8–10 концертів на рік) авангардної європейської музики і не мало конкурентів в цій сфері в Парижі до Першої світової війни. Головною рушійною силою в цьому процесі, як наголошує В. Жаркова, був М. Равель, якого в передвоєнному Парижі один із зарубіжних дослідників назвав «тамбур-мажором найбільш авангардних музичних сил» (Жаркова, 2009: 91). Ці слова можна віднести і до діяльності його друга і соратника Флорана Шмітта.

Варто також зазначити, що коли в 1912 році балет Равеля «Дафніс і Хлоя» був представлений трупою Сергія Дягілева в театрі «Шатле», у ложі Равеля у вечір прем'єри разом із автором були його мати, брат Едуард, Флоран Шмітт та Ігор Стравінський. Це було промовистим свідченням не лише особливого статусу трьох митців у той час у Парижі (Равеля, Шмітта і Стравінського), але й тісної дружби, яка їх завжди пов'язувала.

У період 1921–1923 років Флоран Шмітт був директором Ліонської консерваторії. Але на відміну від своїх вчителів Ж. Дюбуа, Ж. Масне, Г. Форе, які провели багато успішних років у академічному середовищі, Шмітт виявився погано пристосованим до академічного життя, і навіть радив музикантам-початківцям в консерваторії, які намагалися відшліфувати свою майстерність, шукати іншу сферу для навчання! Після Ліону він ніколи більше не погоджувався обіймати офіційні посади і обрав інший напрямок творчої реалізації: працював для паризьких журналів і газет до 1939 року як впливовий музичний критик. Його авторитет був високим, а судження безапеляційними й незалежними, тому він висту-

пав пристрасним захисником молодих композиторів і відстоював цінність їх художніх ідей, не погоджуючись із смаками паризької публіки, яка часто була досить консервативною у своїх оцінках.

Дійсно, сарказм Шмітта, його іронія та схильність до дотепності іноді бентежили, проте вони дозволяли йому пропагувати музику Е. Шабріє, С. Франка, К. Сен-Санса та Г. Форє як відповідальних за відродження «чистої музики». Художня чесність Шмітта була непересічною. Зокрема, під час прем'єри «Іспанської рапсодії» Равеля в березні 1908 року на Colonne Concerts, коли друга частина «Малагеньї» була зустрінуто шипінням і освистуванням, Шмітт гучно виголосив з балкона: «Зіграйте це ще раз – для леді та джентльменів внизу, які не зрозуміли!» (Nones, 2023). Шмітт так само підтримував Шенберга на паризькій прем'єрі «Місячного П'єро» (диригентом був Дарюус Мійо) у грудні 1921 року, де кожна частина зустрічалась шипінням і головними вигуками слухачів. Навіть в пресі того часу є згадки, що на прем'єрі «П'яти п'єс для оркестру» Шенберга відбулась рукопашна бійка, яка коштувала Шмітту пари окулярів і копії нотного тексту, який він отримав.

Друга світова війна виявилася складним часом для Шмітта, який, на відміну від деяких інших французьких композиторів і музикантів, не поїхав із Франції. Він проводив більшу частину життя під час війни у своєму будинку в Піренейських горах, повертаючись до Парижу тільки для відвідування концертів своєї музики. Однак наприкінці війни 75-річний композитор був допитаний французьким урядом через підозру у співпраці з режи-

мом Віші. Результатом розслідування стало призупинення на один рік виконання музики Шмітта у Франції, хоча, як вже було зазначено вище, інтерес виконавців неможливо було зупинити і творчий доробок Шмітта поступово отримував все більш переконливе визнання. Тож, сьогодні французькі музикознавці продовжують досліджувати це питання, що зробити правдиві висновки і розставити всі крапки над «і».

Висновки. Основні події творчого життя Флорана Шмітта проявляють його неповторний шлях у французькому мистецтві першої половини ХХ ст. Оригінальне поєднання французьких і німецьких традицій визначило особливі риси його музики. Роки навчання у Паризькій консерваторії у найкращих професорів сформували міцний фундамент професійної діяльності композитора, який завдячував своїм вчителям найкращими характеристиками стилю: тяжінням до побудови ясних музичних структур, виразністю гармонічної мови, вмінням вживати широкий арсенал контрапунктичних засобів, а головне – сміливістю оригінально втілювати творчі ідеї. Бунтівна і новаторська сутність музичного мислення Шмітта закарбувалась під час перебування в Римі на Віллі Медічі і була закріплена творчими контактами із провідними представниками авангардного паризького світу, і в першу чергу, з Морісом Равелем. Активна критична і громадська діяльність композитора постають невід'ємною складовою французького культурного життя і роблять Шмітта його знаковим представником, а вивчення всіх аспектів його діяльності – нагальною потребою сучасного музикознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондарчук В. Творча особистість в координатах культурологічного та мистецтвознавчого дискурсу. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2018. Вип. 18-19. С. 89–93.
2. Жаркова В. Прогулянки в музичному світі Моріса Равеля: у пошуках смислу послання автора. Київ : Автограф. 2009. 528 с.
3. Кияновська Л. Мирослав Скорик: людина і митець. Львів : Незалежний культурологічний журнал «І», 2008. 588 с.
4. Луніна Г. Композитор – маленька планета. Київ : Дух і Літера, 2013. 736 с.
5. Маценка С. Музика як складова біографічного тексту. *Питання літературознавства*. 2014. Вип. 89. С. 29–40.
6. Михайлова Ольга. Образний світ фортепіанних творів Ф. Шмітта на прикладі фортепіанного диптиху «Миражі». *Аспекти історичного музикознавства*. Харків : ХНУМ імені І. П. Котляревського. 2020. Вип. ХІХ–ХХ. С. 230–247.
7. Українська біографіка ХХІ століття: Мозаїка контекстів і форм : колективна монографія / В. І. Попик, Г. А. Александрова, Л. І. Буряк та ін. Київ : НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, 2021. 400 с.
8. Aubert Louis, Barraud Henry, Pignari-Salles Hélène. Florent Schmitt. Paris : L'Art Musical, 1937. 110 p.
9. Bondeville M. Emmanuel. Florent Schmitt: Précurseur et contestataire. Paris : Académie des Beaux-Arts, Institute de France, 1970. 15 p.
10. Duchesneau Michel. Maurice Ravel et La Société Musicale Indépendante: 'Projet Mirifique de Concerts Scandaleux'. *Revue de Musicologie*. 1994. Vol. 80. № 2. P. 251–281.
11. Ferroud Pierre-Octave. Autour de Florent Schmitt. Paris : Éditions Durand, 1927. 121 p.
12. Kelly Barbara L. A Fragile Consensus: Music and Ultra-Modernism in France, 1913–1939. Rochester, NY : Boydell Press, 2013. 257 p.
13. Hucher Yves. Florent Schmitt: L'Homme et l'artiste ... son époque et son oeuvre. Paris : Éditions le Bon Plaisir, 1953. 280 p.

14. Loren Catherine. Florent Schmitt. Paris : Bleu Nuit Éditeur, 2012. 176 p.
15. Marceron Madeleine. Florent Schmitt. Ventadour, 1959. 48 p.
16. McCarrey Scott. Florent Schmitt and Maurice Ravel: Measured Time from the Turn of the Century. *McCarrey Scott. Perspectives on the Performance of French Piano Music*. 2014. Imprint Routledge. 235 p.
17. Nones P. Nones P. Florent Schmitt – A French Composer Extraordinaire (Short Biography) / Florent Schmitt : website. URL: <https://florentschmitt.com/2023/04/17/> <https://florentschmitt.com/florent-schmitt-french-composer/> (date of application : 20.08.2023).
18. Florent Schmitt : website. URL: <https://florentschmitt.com/> (accessed 20.08.2023).
19. Pasler Jann. Florent Schmitt. *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Oxford University Press. 2001. URL: <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/> (date of application: 20.08.2023).
20. Simeone Nigel. Making Music in Occupied Paris. *The Musical Times*. 2006. Vol. 147. № 1894. P. 23–50.
21. Sommer Sally R. Loie Fuller's Art of Music and Light. *Dance Chronicle*. 1981. Vol. 4. № 4. P. 389–401.

REFERENCES

1. Bondarchuk (2018). Tvorchа osobystist v koordynatakh kulturolohichnoho ta mystetstvoznavchoho dyskursu. [Creative personality in the coordinates of cultural and art history discourse]. *Sotsialno-humanitarnyi visnyk*. Vyp. 18–19. S. 89–93. [in Ukrainian].
2. Zharkova (2009). Prohulianky v muzychnomu sviti Morisa Ravelia: u poshukakh smyslu poslannia avtora. [Walks in the musical world of Maurice Ravel: in search of the meaning of the author's message]. Kyiv : Avtohrاف. 528 s. [in Ukrainian].
3. Kyianovska (2008). Myroslav Skoryk: liudyna i mytets. [Myroslav Skoryk: man and artist]. Lviv : Nezaleznyi kultur-olohichni zhurnal «I». 588 s. [in Ukrainian].
4. Lunina (2013). Kompozytor – malenka planeta. [The composer is a small planet]. Kyiv : Dukh i Litera. 736 s. [in Ukrainian].
5. Matsenka (2014). Muzyka yak skladova biohrafichnoho tekstu. [Music as a component of a biographical text]. *Pytannia literaturoznavstva*. Vyp. 89. S. 29–40. [in Ukrainian].
6. Mykhailova (2020). Obraznyi svit fortepiannykh tvoriv F. Shmitta na prykladi fortepiannoho dyptykhu «Myrazhi». [The imaginary world of F. Schmitt's piano works on the example of the piano diptych «Mirage»]. *Aspekty istorychnoho muzykoznavstva*. Kharkiv : KhNUM imeni I. P. Kotliarevskoho. Vyp. XIX–XX. S.230-247. [in Ukrainian].
7. Ukrainka biohrafika KhKhl stolittia: Mozaika kontekstiv i form : kolektyvna monohrafiia (2021) / V. I. Popyk, H. A. Aleksandrova, L. I. Buriak ta in. [Ukrainian biography of the 21st century: Mosaic of contexts and forms: a collective monograph]. Kyiv : NAN Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. 400 s. [in Ukrainian].
8. Aubert, Barraud, Pignari-Salles (1937). Florent Schmitt. [Florent Schmitt]. Paris : L'Art Musical. 110 p. [in French]
9. Bondeville (1970). Florent Schmitt: Précurseur et contestataire. [Florent Schmitt: Precursor and protester]. Paris : Académie des Beaux-Arts, Institute de France. 15 p. [in French]
10. Duchesneau (1994). Maurice Ravel et La Société Musicale Indépendante: 'Projet Mirifique de Concerts Scandaleux' [Maurice Ravel and The Independent Musical Society: 'Amazing Project of Scandalous Concerts']. *Revue de Musicologie*. Vol. 80. № 2. P. 251–281. [in French].
11. Ferroud (1927). Autour de Florent Schmitt [About Florent Schmitt]. Paris : Éditions Durand. 121 p. [in French].
12. Kelly (2013). A Fragile Consensus: Music and Ultra-Modernism in France, 1913–1939 [A Fragile Consensus: Music and Ultra-Modernism in France, 1913–1939]. Rochester, NY : Boydell Press. 257 p.
13. Hucher (1953). Florent Schmitt: L'Homme et l'artiste ... son époque et son oeuvre [Florent Schmitt: The Man and the Artist ... his time and his work]. Paris : Éditions le Bon Plaisir. 280 p. [in French].
14. Loren (2012). Florent Schmitt [Florent Schmitt]. Paris : Bleu Nuit Éditeur. 176 p. [in French].
15. Marceron (1959). Florent Schmitt [Florent Schmitt]. Ventadour. 48 p. [in French].
16. McCarrey (2014). Florent Schmitt and Maurice Ravel: Measured Time from the Turn of the Century [Florent Schmitt and Maurice Ravel: Measured Time from the Turn of the Century]. *McCarrey Scott. Perspectives on the Performance of French Piano Music*. Imprint Routledge. 235 p.
17. Nones (2023). Florent Schmitt – A French Composer Extraordinaire (Short Biography) [Florent Schmitt – A French Composer Extraordinaire (Short Biography)] / Florent Schmitt : website. URL: <https://florentschmitt.com/florent-schmitt-french-composer/> (accessed 20.08.2023).
18. Florent Schmitt : website. URL: <https://florentschmitt.com/> (accessed 20.08.2023).
19. Pasler (2021). Florent Schmitt [Florent Schmitt]. *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Oxford University Press. URL: <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/> (date of application: 19.08.2023).
20. Simeone (2006). Making Music in Occupied Paris [Making Music in Occupied Paris]. *The Musical Times*. Vol. 147. № 1894. P. 23–50.
21. Sommer (1981). Loie Fuller's Art of Music and Light [Loie Fuller's Art of Music and Light]. *Dance Chronicle*. Vol. 4. № 4. P. 389–401.

УДК [78.071.1:792.2.08.071.2](477.83-25)«193/196»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-24>

Христина НОВОСАД-ЛЕСЮК,

orcid.org/0000-0001-6891-8887

*асистентка кафедри театрознавства та акторської майстерності
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) khrystyna.novosad@lnu.edu.ua*

СПІВПРАЦЯ КОМПОЗИТОРА О. РАДЧЕНКА З РЕЖИСЕРАМИ ТЕАТРУ ІМ. М. ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ НАД МУЗИЧНИМ ВИРІШЕННЯМ ВИСТАВ (1930–1968)

У статті вперше введено в науковий обіг уривки з неопублікованого нарису «Музика, її творці та виконавці в українському драматичному театрі ім. М. Заньковецької». Його автором є композитор, багаторічний завідувач музичної частини Львівського театру ім. М. Заньковецької Олександр Радченко (1894–1975). У ньому автор описує співпрацю зі знаковими українськими режисерами, серед яких І. Богаченко, В. Івченко, Б. Романицький, О. Ріпко, Б. Тягно, В. Харченко, І. Чабаненко та ін. У статті акцентовано на ставленні режисерів до театральної музики та постаті композитора, тривалості та об'ємах музичного матеріалу, який складався в основному з мінімум двадцяти та до сорока музичних номерів. Це дозволяє зрозуміти музикальність не тільки вистав, а й драматичних театрів окресленого періоду. Враховуючи, що поряд існували музично-драматичні театри, в яких, на відміну від драматичних, працювали фахові хористи, танцюристи та більші кваліфіковані музиканти, цей аспект є важливим для бачення театральної музики загалом.

Наводячи приклади найбільш знакових, в контексті музичного оформлення, постановок заньківчан, серед яких «Вій, вітерець» «Назар Стодоля» Т. Шевченка (реж. В. Івченко, 1942), «Я. Райніса (реж. В. Івченко, 1950), «Весняний потік» З. Прокопенка (реж. В. Івченко, 1951), «Борислав сміється» за І. Франком (реж. Б. Тягно, 1957), «Гамлет» В. Шекспіра (реж. Б. Тягно, 1957), «Гайдамаки» Т. Шевченка (реж. В. Грипич, 1963) тощо, композитор окреслив особливості роботи над музичною складовою вистави з позиції режисера. Серед його основних обов'язків: пояснення власного бачення музичного образу та режисерські вказівки, які включають місце звучання, тривалість та коротку характеристику кожного музичного номера. За відсутності чітких пояснень композитор подавав своє бачення музики, але остаточне рішення приймав режисер-постановник вистави. Проаналізовані вище моменти доводять важливе місце музичного оформлення в режисерській концепції драматичних постановок середини ХХ ст.

Ключові слова: Театр ім. М. Заньковецької, О. Радченко, театральному композитору, музика до драматичної вистави.

Khrystyna NOVOSAD-LESIUUK,

orcid.org/0000-0001-6891-8887

*Assistant at the Department of Theater Studies and Acting
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) khrystyna.novosad@lnu.edu.ua*

THE JOINT WORK OF THE COMPOSER O. RADCHENKO AND MARIA ZANKOVETSKA THEATRE'S DIRECTORS ON THE MUSICAL SOLUTION OF PERFORMANCES (1930–1968)

For the first time the article introduces into scientific circulation excerpts from the unpublished essay “Music, its creators and performers in M. Zankovetska Ukrainian Drama Theatre”. Its author Oleksandr Radchenko (1894–1975) is a composer, long-time head of the musical department of M. Zankovetska Ukrainian Drama Theatre in Lviv. The cooperation with famous Ukrainian theatre directors is described (including I. Bogachenko, V. Ivchenko, B. Romanytskyi, O. Ripko, B. Tyagno, V. Kharchenko, I. Chabanenko, and others). The article focuses on the director's attitude to theatre music and the composer as a person, the duration and volumes of the musical material, which mainly consisted of at least twenty and up to forty musical numbers. This makes it possible to understand the musicality of not only the plays, but also the dramatic theatres of the outlined period. Since there were musical-dramatic theaters nearby, in which, unlike dramatic ones, professional choristers, dancers and more skilled musicians worked, this aspect is important for the vision of theater music in general.

The most outstanding performances, from the point of view of music: “Nazar Stodolia” T. Shevchenko (director V. Ivchenko, 1942), “Blowing breeze» Y. Rainis (director V. Ivchenko, 1950), “Spring stream” Z. Prokopenko (director V. Ivchenko, 1951), “Boryslav is laughing” I. Franko and “Hamlet” W. Shakespeare (director B. Tyagno, 1957), “Haidamaky” T. Shevchenko (director V. Grypych, 1963) et cetera. In these performances, the composer outlined the

specifics of working on the musical component of the performance from the position of the director. Among his main responsibilities: explaining his own vision of the musical image and directing instructions, which include the location, duration and brief description of each musical number. In the absence of clear explanations, the composer presented his vision of the music, but the final decision was made by the main director of the performance. The analyzed moments prove the important place of musical design in the director's concept of dramatic performances of the middle of the 20th century.

Key words: *Maria Zankovetska Theatre, O. Radchenko, theater composer, music for performances.*

Постановка проблеми. Режисер, сценограф та композитор є співтворцями драматичної вистави. Попри це, в українському мистецтвознавстві аналіз музичного вирішення драматичних вистав не входить в основне коло зацікавлень дослідників. Зазвичай наявні відгуки про музику у виставах складаються з опису окремих музичних номерів та визначення місця музики у режисерській концепції. У цій статті вперше подані коментарі композитора Олександра Радченка про режисерів-заньківчан, з якими йому доводилося працювати протягом 1930–1969 рр.

Аналіз досліджень. Поодинокі ґрунтовні наукові розвідки, що стосувались музики до вистав драматичних театрів Львова, здійснювали переважно музикознавці О. Фрайт (Фрайт, 2010), В. Конончук (Конончук, 2002), О. Білас (Білас, 2013), а також театрознавиця М. Гарбузюк (Гарбузюк, 2012), яка висвітлювала в тому числі творчий доробок Олександра Радченка.

Натомість численна архівна спадщина композитора, завідувача музичної частини Театру ім. М. Заньковецької, що складається з клавірів, епістолярію та офіційних документів, не була введена в науковий обіг. Вона знаходиться у двох київських фондосховищах: Центральному державному архіві-музею літератури і мистецтва України (далі ЦДАМЛІМ України) та Державному музеї театрального, музичного та кіномистецтва України (далі ДТМК України) не була введена в науковий обіг. В другому з них знаходиться машинопис нарису «Музика, її творці та виконавці в українському драматичному театрі ім. М. Заньковецької», датований серпнем 1970 р. На його основі, а також інших архівних матеріалів, сформульовано особливості роботи композитора та режисера над музичним оформленням вистави.

Мета статті – на основі коментарів композитора О. Радченка прослідкувати особливості підходів до музичного вирішення драматичних вистав режисерів-заньківчан.

Виклад основного матеріалу. О. Радченко написав нарис про музичну складову вистав Театру ім. М. Заньковецької до ювілею театру, та через свій великий об'єм (47 аркушів) при виділеніх для книги 2–3, він так і не був опублікованим. А скорочувати його композитор заборонив. «Він може являти інтерес тільки в тому вигляді,

як він написаний – повністю. Будь-яке його скорочення залишить його цінності, а при великому скороченні – він стане взагалі нікому непотрібним» (Радченко, 1970: 7), – зазначив О. Радченко у листі до театрознавця Петра Тернюка. Таким чином з 1970 року до сьогодні нарис не був опублікованим і вперше вводиться в науковий обіг. Композитор у тексті згадує про свою співпрацю з двадцятьма двома режисерами у сто вісімдесяти п'яти виставах упродовж 40-літньої роботи у львівському театрі.

Роботу в театрі Олександр Радченко розпочав на посаді завідувача музичної частини з фундактором, художнім керівником театру та режисером Борисом Васильовичем Романицьким, написавши музику до тридцяти двох постанов (за матеріалами тодішнього завтрупи театру Василя Яременка та дослідника історії театру ім. М. Заньковецької Олександра Кулика) серед яких більшість – твори радянської драматургії: шість п'єс І. Микитенка, вісім – А. Корнійчука. Акцентування на репертуарній політиці дає чітке уявлення про театральну естетику та культурні процеси в період 1930–1960-их рр.

У більшості цих вистав Борис Романицький, за словами О. Радченка, важливе місце віддавав музиці і хорам В кожній виставі було від п'ятнадцяти до сорока п'яти музичних номерів. Саме в роботі з ним завмуз відчував це «...єдине творче дихання, повне взаєморозуміння, спільні пошуки творчих правильних рішень» (Радченко, 1970: 5). Б. Романицький, за словами О. Радченка, спершу довго знайомився зі співавторами вистав, а потім завжди довіряв їм, давав можливість шукати і знаходити потрібні вирішення ідейно-художніх задумів: «Режисер не зачіпав в процесі творчості, вміло підбадьорював, не нервував їх, і творчі завдання вирішувались успішно навіть в тих випадках, коли часу для їх вирішення і для розучування ролей, було вкрай мало. Я часто сумнівався, чи зможу стільки музики написати за такий короткий термін. Але Б. Романицький був завжди таким чуйним, що працювати з ним було великим задоволенням, а безсонні ночі пролітали і приносили творчу радість, а не втому» (Радченко, 1970: 5–6).

Позитивно О. Радченко відгукується про роботу над трьома виставами режисера Івана Івановича Чабаненка у 1930–1932 рр.: «Невідомі солдати»

Л. Первомайського, «Вулиця радості» Н. Зархі, «Отелло» В. Шекспіра За словами композитора, вони принесли йому багато творчої радості. О. Радченко так описував музичний супровід у драмі «Невідомі солдати» Л. Первомайського: «З натхненням і велично звучав пролог в ораторському плані, <...> у виконанні всього колективу акторів і оркестру театру. Він глибоко схвилював не лише глядачів, а й виконавців акторів-співаків, читців і, з відгуків громадськості, викликав великі враження» (Радченко, 1970: 7). Композитор через сорок років ще пам'ятав назви окремих музичних сцен з цієї вистави: «Ніч на палубі французького крейсера», «Танець матросів», «Траурний марш». З вистави «Вулиця радості» Н. Зархі композитор пригадував мелодичну ліричну музику, а особливо «Італійську пісню» у виконанні скрипалів А. Волошина, В. Шехтмейстера та оркестру. «Всього три вистави поставив Іван Чабаненко в театрі ім. М. Заньковецької, але я завжди буду вдячний йому за те, що творча співпраця з ним надихнула мене на створення, за загальним визнанням, такої вдалої музики» (Радченко, 1970: 7). О. Кулик та В. Яременко вказують ще одну виставу І. Чабаненка з музикою О. Радченка – «Дніпробуд» Олександра Олеся та І. Чабаненка. (Палій, 2009: 242), (Кулик, 1989: 146).

За словами завмуза, композитора та диригента О. Радченка, велике і відповідальне місце музиці призначав режисер Іван Васильович Богаченко у своїх двадцяти восьми виставах: «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого, «Інтервенція» Л. Славіна, «Годинникар і курка» («Майстри часу») І. Кочерги, «Маруся Чурай» І. Микитенка, «Дай серцю волю...» М. Кропивницького, «Лісова пісня» Лесі Українки, «Ішов козак з фронту» В. Катаєва тощо, в яких звучало від дев'ятнадцяти до тридцяти дев'яти музичних номерів. У деяких виставах окремі музичні номери виконували ледь не головну роль в окремих картинах. Такою була, за словами О. Радченка, глибоко драматична пісня «Ой, ніч, ти ніч! Та де ж твій ранок?» у виконанні В. Любарт у виставі «Комуна в степах» М. Куліша, в «Дай серцю волю...» М. Кропивницького – «Оцінка божевілья Марусі» і в фіналі «Маруся Чурай» І. Микитенка у виконанні Ф. Гаєнко і П. Борка.

У окремих поставах було багато хорів, сольних і ансамблевих пісень, серед яких лірична «Ой, і повій, повій» (на народні слова) у виконанні Т. Соболевої у виставі «Марусі Чурай», яка «...глибоко брала за серце глядачів, викликаючи сльози» (Радченко, 1970: 8), дуєт «Ой, летять, летять» у виставі «Дай серцю волю...» у вико-

нанні Т. Соболевої та В. Данченка. Таким чином ці дві, насичені музикою вистави композитор відносить до жанру народної музичної драми.

Завмуз звертає увагу і на роботу з режисером Василем Івановичем Харченком у двадцяти семи постановках. Він, як і інші режисери, «...любив музичні вистави, розумів музику і вміло, талановито, зі смаком використовував її в своїх постановках» (Радченко, 1970: 11), – пригадує О. Радченко. Серед їхніх спільних вистав варто виділити «Слугу двох панів» К. Гольдоні, «Ваграмову ніч» Л. Первомайського, «Лимерівну» П. Мирного, «Диктатуру» І. Микитенка, «Уріель Акоста» К. Гуцкова, що містили від двадцяти до сорока двох музичних номерів.

Композитор акцентував на насиченості музикою вистави «Пісня про Свічку» І Кочерги. У ній звучало понад десять обрядових хорів цеховиків, ігрові пісні-хороводи, пісні литовських лицарів, танці литовської влади, лірична камерна музика та на противагу їй бурхлива симфонічна. Через різноманіття музичних номерів, її можна віднести до жанру музично-драматичної історичної епопеї. Музику до вистави композитор створював у тісній співпраці з драматургом І. Кочергою. та Планували зняти і однойменний фільм, в якому О. Радченко мав стати автором музики, але задум не був втілений в реальність.

Окремий акцент композитор зробив на «Думі про Лимерівну» для хору, солістів і оркестру у виконанні акторів і студійців театру, яскраво описуючи голоси кожного з них: «Т. Каркіної (Лимерівна) – дивовижної краси і глибини, проникаюче в душу драматичне сопрано, В. Полінської (Лимериха) – чудесне грудне контральто, О. Польового (Кобзар) – сильного тембру тенор, П. Рибалка – густий, соковитий, оксамитовий бас (Радченко, 1970: 11).

До драми О. Корнійчука «Богдан Хмельницький» режисер ввів дві авторські козацькі хорові пісні: «Розгулялись вітри, гей, розгулялись буйні!», «Кряче ворон над білим тілом».

Окремо композитор виділяє період театру, коли той стаціонувався в м. Тобольську (листопад 1941 – листопад 1943), де було написано музику до шістнадцяти вистав. Він згадує музику до вистави «Назар Стодоля» Т. Шевченка, а особливо пісню Галі – Н. Доценко «Ой, голя, голя, що зі мною, що я?», «Через гору піду», «Хустина». До жанру народних музичних драм відносить О. Радченко і виставу «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького. Сильний вплив на глядача, за словами композитора, мав пролог в драмі О. Корнійчука «Партизани в степу України» в поста-

новці Б. Романицького та В. Івченка. В тогочасній пресі згадували часто про «Марусю Богуславку» М. Старицького, де звучала музика до монологу-розповіді про морські походи, дівочі хороводи, номери Набігу і викрадення Марусі, танці одалісок і арабів, трагедійна музика фіналу вистави. У листі до музикознавця В. Довженка композитор писав про те, що в евакуацію театр не взяв ніяких нот, тож всю музику потрібно було створювати заново (Радченко, 1968: 2). Паралельно з роботою в театрі О. Радченко написав десять пісень на українські народні слова для хору з оркестром, п'ятнадцять обробок народних пісень для соло з оркестром, одинадцять сольних пісень про війну, дванадцять вокальних п'єс на слова Т. Шевченка, Лесі Українки та І. Франка, а також вісім танців для балетної групи. Артисти театру були залучені не лише на сцені під час вистави: «В антракті в фое актори танцювали. Нот в місті також не було, тож написав ще двадцять два бальні і естрадні танці (танго, фокстрот і т. д.)» (Радченко, 1968: 6). Також композитор описував, що у Запоріжжі театр залишив не лише всі ноти, багато декорацій та костюмів. Олександр Радченку довелося залишити там і особисту бібліотеку.

Коли театр переїхав до сибірського міста Сталінська (нині – Новокузнецьк), «переїхав» з ними і репертуар з Тобольська. Там заньківчани поставили лише дві нові вистави: «Генерал Брусілов» І. Сельвінського (реж. Б. Романицький) та «Човнарка» М. Погодіна (реж. В. Івченко). До «Човнарки» О. Радченко написав пісню «Вогла, Волга, рідна мамо!» для чоловічого хору.

Першою виставою після приїзду до Львова у 1944 р. стала драма І. Чабаненка «На Україні милій» (реж. С. Ткаченко). Окрім сольних пісень та дуетів, композитор ввів дует на слова І. Франка «Як почувеш в ночі» у виконанні Т. Соболевої та Т. Фомичевої. Згодом музика до цієї вистави звучала у однойменній постанові на сцені Рівненського музично-драматичного театру.

Виділяючи співпрацю з Віктором Іларіоновичем Івченком (1939–1953) у двадцяти двох виставах, серед яких найславніша – «Вій, вітерець» Я. Райніса (тридцять шість муз. номерів), а також «Весняний потік» З. Прокопенка (тридцять п'ять муз. номерів), «Доки сонце зійде» М. Кропивницького (двадцять дев'ять муз. номерів), композитор не дає своїх коментарів до цих вистав, а лише цитує численні відгуки з преси, з яких можна зрозуміти вкрай важливе місце музики у виставах.

О. Радченко дуже тісно співпрацював з Борисом Хомичем Тягном, учнем Леся Курбаса, який у 1948 р. став головним режисером заньківчан.

Він написав музику до усіх його вистав. Наприклад, музична комедія «Сорочинський ярмарок» складалась з двадцяти шести музичних номерів, серед яких вісім арій, чотири дуети, вісім вокально-танцювальних ансамблів, сім мішаних хорів. Наприклад, у виставі «Рюї Блаз» В. Гюго звучала симфонічна музика. У історичній драмі-епопеї «Навіки разом» Л. Дмитерка, що складалась з тридцяти дев'яти музичних номерів звучала «...героїчно-симфонічна музика, з думами Кобзаря, величними хорами, з запорізькими козацькими піснями» (Радченко, 1970: 24), серед яких «Ой, полети, галко!» у виконанні І. Овдінка, – описував О. Радченко.

Багато театрів, за словами композитора, замовляли музику до «Учителя танців» Лопе де Веги, у якій звучало тридцять номерів з «...насиченими ароматом іспанського мелосу і ритмами, життєрадісною музикою» (Радченко, 1970: 24). З них запам'ятались глядачам Пісня Ельдемара в «пристрасному, натхненному виконанні» О. Гая, Серенада Вандаліно в «патетичному виконанні» П. Голоти, Романс Фельсіяни у виконанні «власниці красивого тембру сильного сопрано» М. Єршової, і особливо О. Радченко виділяє пісню Індіанки – К. Кушевич (контральто) (Радченко, 1970: 24).

Композитор часто включав у музичне оформлення вистав пісні на слова українських поетів. Наприклад, до вистави «Калиновий рай» О. Корнійчука увійшли пісні на вірші В. Сосюри, О. Новицького, К. Губенка, народні, а також чотири вірші для жіночого хору на слова актриси Театру Н. Доценко.

До моменту створення музики до вистави «Борислав сміється» за І. Франком, композитор згадував як їздив в Борислав і знайомився з фольклором: з ладо тональними особливостями, ритмом, вивчав традиції. Так само О. Радченко знайомився з латвійською культурою в Ризі перед написанням музики до «Вій, вітерець» Я. Райніса та з буковинським фольклором для «Весняного потоку» З. Прокопенка. У виставі «Борислав сміється» за І. Франком звучало двадцять шість номерів, серед яких улюблені пісні І. Франка та велика вокально-танцювальна сюїта з галицьких пісень.

В інсценізації Б. Тягна повісті М. Гоголя «Тарас Бульба» звучало тридцять чотири музичні номери, серед яких три думи кобзаря. У «Сні князя Святослава» І. Франка режисер, за словами композитора «...докорінно знищив думку про несценічність твору І. Франка, який створив високо трагедійний спектакль, насичений симфонічною музикою і давньоруським стилем» (Радченко, 1970: 26).

Розпочиналася вистава з великого прологу для соліста-баса (Бояна-гусяря) – Ю. Старости, хору (народу) і оркестру, який вводив глядача у «...хвилюючу політичну боротьбу у древній Русі» (Радченко, 1970: 26). О. Радченко згадує сцену сну Святослава, в якій «...окремі музичні фрази хору-народу немовби кликали, вели князя і передбачали йому майбутнє» (Радченко, 1970: 26), а також музику епохи Київської Русі – пісню Розбійників, написану для гусяря і хору на основі биліни про Микулу Селяниновича. Ці спогади він підкріплює цитатами з друкованих видань того часу.

Поетична постава «Легенда про любов» Назима Хікмета була наповнена двадцятьма шістьма номерами східної музики. Композитор писав, що «...був закоханий в драматургічний матеріал» (Радченко, 1970: 28). Це була остання робота О. Радченка на посаді завмуза театру, надалі він працював як штатний композитор, але продовжував відвідувати репетиції, робив свої зауваження.

Восени 1956 року Б. Тягно попросив композитора написати музику до «Гамлета» В. Шекспіра. Олександр Радченко, посилаючись на короткі терміни та поганий стан здоров'я, запропонував йому музику П. Чайковського, однак режисер відповів: «В моєму баченні музика до «Гамлета» має бути зовсім іншого характеру» (Радченко, 1970: 28). Після пропозиції музики І. Саца, О. Варламова, Д. Шостаковича, режисер твердо відповів: «Ні, ні, і ще раз ні! Мені потрібна музика, написана для моєї постановки «Гамлета» і ніяку вже написану музику я не можу і не буду адаптовувати до своєї вистави» (Радченко, 1970: 28).

Згодом Б. Тягно, за словами О. Радченка, познайомив його з режисером Олексієм Миколайовичем Ріпком. Результат їхньої співпраці – п'ятнадцять вистав. Композитор згадував про О. Ріпка: «Більшість його постановок були дуже музичними і потребували багатьох музичних номерів серйозної симфонічної музики, хорових і сольних пісень. О. М. Ріпка добре відчував музику, розумів її, з великим вмінням і тактом вводив її в свої вистави, і творча співпраця з ним була легкою, приємною і цікавою» (Радченко, 1970: 30).

Серед їхніх спільних робіт варто відзначити «Кам'яне гніздо» Х. Вуолійоки (була поставлена також у Вінницькому музично-драматичному театрі) (Радченко, 1941–1960: 54), «Сусіди» О. Корнієнка, яка будувалась на західноукраїнському мелосі та «Схвильоване море» Д. Шкневського з двадцяти дев'яти музичних номерів, серед яких велика симфонічна увертюра, яку оркестр деколи виконував окремим номером своєї програми.

Наводив композитор і численні зразки рецензій на виставу «Невольник» М. Кропивницького (за поемою «Сліпий» Т. Шевченка). Згадуючи «Бондарівну» І. Тобілевича, О. Радченко акцентував на пролозі – Думі про Бондарівну для солістів, мішаного хору та оркестру, написану на основі народної пісні про Бондарівну, а також на популярній, за його словами, пісні для чоловічого хору «Осідлаю кониченька».

Музика до вистави «Каса Маре» Іона Друце створена в душі молдавського мелосу. Композитор акцентував на молдавській пісні Сироти на народні слова у виконанні ліричного сопрано М. Єршової, яка згодом ввійшла в жіночий пісенний репертуар. З двадцяти семи номерів, серед яких шістнадцять хорів, складалась музика до вистави «На Івана Купала» М. Стельмаха: «Звучання жіночих хорів в сильній мірі сприяв вдалий прийом режисера-постановника, який посадив десять старших та кращих вокалістів театру біля порталів сцени над оркестром. Їх голоси зливалися з хором, що знаходився по ходу дії або на сцені, або в оркестровій ямі» (Радченко, 1970: 38). Цю музику виконували і в Чернігівському музично-драматичному театрі ім. Т. Шевченка. Поставлена О. Ріпком з музикою О. Радченка драматична поема «Сині роси» М. Зарудного була сповнена «...емоційно насиченими музичними прокладками між картинками, які створювали схвильовану атмосферу в глядній залі і підвищували рівень романтики» (Радченко, 1970: 38).

У філософській драмі «Підеш – не вернешся» І. Кочерги в постановці О. Олесея звучало тридцять п'ять музичних номерів, а у драмі «Концерт» О. Файка – лише двадцять, але серед них була перша частина симфонії в формі сонатного алєгро, яку виконував вдвічі більший оркестр, ніж зазвичай, у кількості вісімнадцяти музикантів.

З Ізакієм Абрамовичем Гриншпуном О. Радченко здійснив 1963 р. постанову «Хитрої вдовички» К. Гольдоні. Так звана «італійська» музика звучала у цій п'єсі також на сцені Дніпропетровського музично-драматичного театру (Радченко, 1941–1965: 72).

З Володимиром Григоровичем Грипичем композитор поставив «Гайдамаки» Т. Шевченка, в яких використав п'ять мелодій К. Стеценка, які вже на той момент стали народними і дві його теми, які переробив відповідно до вистави. Композитор зазначав: «Проста, проникаюча в душу, повна аромату рідної України, хвилююча музика «Гайдамак», оригінальна моя музика, написана на основі мелодій К. Стеценка – моя гордість. Я влюбився в усі сорок номерів» (Радченко, 1970: 40).

Для постановки героїчної драми «Зупинись!» І. Рачади, поставленої Сергієм Костянтиновичем Сміяном, було використано тридцять шість музичних номерів, з яких дев'ятьнадцять відносяться до симфонічної музики і «Танець Арійців», які написав О. Радченко. Решту, серед яких чотири номери для німецької воєнної теми, були взяті з опери «Тангейзер» Р. Вагнера, три номери німецьких авторів в запису та фортепіанна музика композитора А. Аренського, яку ввів у п'єсу драматург.

У співпраці з Риммою Устимівною Степаненко композитор написав тридцять дев'ять музичних номерів до вистави «Не судилося» М. Старицького. О. Радченко пригадував виконавців головних ролей: «Дуже добре, пройнявшись, виконував арію Дмитра власник красивого тембру сильного баритона Юрій Брилинський, з великим почуттям, проникненням в образ, виконував романс Михайла Богдан Козак» (Радченко, 1970: 42).

Після відходу з театру Олександра Радченка у виставах все більше звучало музики в запису. Це підтверджує музикознавиця Г. Фількевич статті «Музика як компонент образного синтезу вистав

українського драматичного театру другої половини ХХ століття»: «В театрі 1970–1990-их рр. значно підвищилася «питома вага» підбору музики, копіїляції музичного матеріалу, його аранжування» (Фількевич, 2006: 598).

Висновки. Загальна концепція драматичної вистави вибудовується режисером. Відповідно, композитор створює музичне оформлення за його вказівками. Під час написання музики завданням композитора є проникнення в творчий задум режисера-постановника, в його ідеї і, як результат, бути повноцінним співтворцем вистави. Українські режисери, серед яких Б. Романицький, Б. Тягно, О. Ріпка та інші, тісно співпрацювали з композиторами в процесі створення вистав, що вплинуло на загальний цілісний образ драматичних постановок.

Вперше введенні в науковий обіг коментарі О. Радченка про роботу з режисерами-заянківчанами є цінними матеріалами для істориків театру та дозволяють глибше розкрити особливості роботи конкретних режисерів у процесі створення вистав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білас О. Функції музики в театральних виставах (на прикладі музики Віктора Камінського до вистав Львівського національного академічного українського драматичного театру ім. Марії Заньковецької). *Музикознавчі студії: на пошану Митця. Наукові збірки Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка*. Львів, 2013. Вип. 29. С. 38–52.
2. Гарбузюк М. Музика у виставі «Гамлет» Львівського театру ім. М. Заньковецької (1957 р.): співпраця режисера й композитора. *Вісник Львівського університету: Серія мистецтвознавство*. Львів, 2002. Вип. 2. С. 49–57.
3. Конончук В. Музично-театральна творчість Анатолія Кос-Анатольського: від класики до розважального жанру. *Вісник Львівського університету: Серія мистецтвознавство*. Львів, 2012. Вип. 11. С. 45–55.
4. Кулик О. Львівський театр імені М. К. Заньковецької. Київ. Мистецтво. 1989. 166 с.
5. Палій О. Репертуар прем'єр театру імені М. Заньковецької (1921, 1970) з архіву В. С. Яременка. *Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство*. Львів, 2009. Вип. 9. С. 236–254.
6. Радченко О. Договори з театрами щодо написання музики до вистав. Додаються режисерські замовлення на музику. *Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України*. Фонд № 174. Справа 248. 1941–1965. 83 док.
7. Радченко О. Лист до В. Довженка. Державний музей театального, музичного та кіномистецтва України. Архів О. Радченка. Київ, 16 листопада 1968. 8 с.
8. Радченко О. Лист до П. Тернюка. *Державний музей театального, музичного та кіномистецтва України*. Архів О. Радченка. Львів, 4 жовтня 1970. 7 с.
9. Радченко О. Музика, її творці та виконавці в українському драматичному театрі ім. М. Заньковецької. Державний музей театального, музичного та кіномистецтва України. Архів О. Радченка. 1970. 47 с.
10. Фількевич Г. Музика як компонент образного синтезу вистав українського драматичного театру другої половини ХХ століття. *Нариси з історії театального мистецтва України ХХ ст.* Київ: Інтертехнологія, 2006. С. 587–606.
11. Фрайт О. Анатоль Кос-Анатольський як інтерпретатор поетичних творів Олександра Олеся. *ІМФЕ НАН України: Студії мистецтвознавчі*. Київ, 2010. Вип. 1 (29). С. 22–27.

REFERENCES

1. Bilas, O. (2013). *Funktsii muzyky v teatralnykh vystavakh (na prykladi muzyky Viktora Kaminskoho do vystav Lvivskoho natsionalnoho akademichnoho ukrainskoho dramatychnoho teatru im. Marii Zankovetskoj)* [Functions of music in theatrical performances (on the example of Viktor Kaminsky's music for performances of the Lviv National Academic Ukrainian Drama Theater named after Maria Zankovetska)]. *Muzykoznavchi studii: na poshanu Myttsia. Naukovi zbirky Lvivskoi natsionalnoi muzychnoi akademii imeni M. V. Lysenka*. Lviv. Vyp. 29. Pp. 38–52. [in Ukrainian].
2. Harbuziuk, M. (2002). *Muzyka u vystavi "Hamlet" Lvivskoho teatru im. M. Zankovetskoj (1957 r.): spivpratsia rehysera y kompozytora* [Music in the play "Hamlet" by the Lviv Theater named after M. Zankovetska (1957): collaboration of the director and the composer].

ration between director and composer]. *Visnyk Lvivskoho universytetu: Seriiia mystetstvoznavstvo*. Lviv. Vyp. 2. Pp. 49–57. [in Ukrainian].

3. Kononchuk, V. (2012). *Muzychno-teatralna tvorchist Anatoliia Kos-Anatolskoho: vid klasyky do rozvazhalnogo zhanru* [Musical and theatrical creativity of Anatolii Kos-Anatolskyi: from classics to entertainment genre]. *Visnyk Lvivskoho universytetu: Seriiia mystetstvoznavstvo*. Lviv. Vyp. 11. Pp. 45–55. [in Ukrainian].

4. Kulyk, O. (1989). *Lvivskiy teatr imeni M. K. Zankovetskoj* [Lviv Theater named after M. K. Zankovetska]. Kyiv. Mystetstvo. Arts. 166 s. [in Ukrainian].

5. Palii O. (2009) *Repertuar premier teatru imeni M. Zankovetskoj (1921-1970) z arkhivu V. S. Yaremenka* [Repertoire of the Premiere Theater M. Zankovetska (1921-1970) from the archive of V. Yaremenko]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia mystetstvoznavstvo*. Lviv. Vyp. 9. Pp. 236–254. [in Ukrainian].

6. Radchenko, O. (1941-1965). *Dohovory z teatramy shchodo napysannia muzyky dovystav. Dodaiutsia rezhyserksi zamovlennia na muzyku* [Contracts with theaters for composing music for performances. Director's orders for music are attached]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury ta mystetstva Ukrainy. Fond № 174. Sprava 248. 83*. [in Ukrainian].

7. Radchenko, O. (1968). *Lyst do V. Dovzhenka* [Letter to V. Dovzhenko]. *Derzhavnyi muzei teatralnogo, muzychnogo ta kinomystetstva Ukrainy. Arkhiv O. Radchenka*. Kyiv. 16 lystopada. 8 s. [in Ukrainian].

8. Radchenko, O. (1970). *Lyst do P. Terniuka* [Letter to P. Terniuk]. *Derzhavnyi muzei teatralnogo, muzychnogo ta kinomystetstva Ukrainy. Arkhiv O. Radchenka*. Lviv, 4 zhovtnia. Pp. 7 s. [in Ukrainian].

9. Radchenko, O. (1970). *Muzyka, yii tvortsi ta vykonavtsi v ukrainskomu dramatychnomu teatri im. M. Zankovetskoj* [Music, its creators and performers in the Ukrainian Drama Theater named after M. Zankovetska]. *Derzhavnyi muzei teatralnogo, muzychnogo ta kinomystetstva Ukrainy. Arkhiv O. Radchenka*. 47 s. [in Ukrainian].

10. Filkevych, H. (2006) *Muzyka yak komponent obraznogo syntezy vystav ukrainskoho dramatychnogo teatru druhoi polovyny XX stolittia* [Music as a component of the figurative synthesis of performances of the Ukrainian dramatic theater of the second half of the 20th century]. *Narysy z istorii teatralnogo mystetstva Ukrainy XX st.* Kyiv: Intertekhnolohiia. Pp. 587–606. [in Ukrainian].

11. Frait, O. (2010). *Anatol Kos-Anatolskyi yak interpretator poetychnykh tvoriv Oleksandra Olesia* [Anatol Kos-Anatolsky as an interpreter of poetic works by Oleksandr Oles]. *IMFE NAN Ukrainy: Studii mystetstvoznavchi*. Kyiv. Vyp. 1 (29). Pp. 22–27. [in Ukrainian].

UDC 7.012.23:[744.42:001.102

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-25>**Viktoriia OLIINYK,***orcid.org/0000-0002-3455-6942**PhD in Art Studies,**Associate Professor at the Department of Graphic Designe**Kyiv National University of Culture and Art**(Kyiv, Ukraine) viktoriya0308@ukr.net***Oksana CHUIEVA,***orcid.org/0000-0002-1877-5010**PhD in Art Studies,**Associate Professor at the Department of Graphic Designe**Kyiv National University of Culture and Art**(Kyiv, Ukraine) aksanas@gmail.com*

EXPLORING THE TAXONOMY AND CREATIVE DYNAMICS OF INFOGRAPHICS: A COMPREHENSIVE CLASSIFICATION AND ANALYSIS

Problem. In our time, infographics are used to enhance the effectiveness of visual communication as a design tool for the symbiotic encoding of complex topics with multilayered information for the broad engagement of various recipient groups. Social infographics are an extremely relevant variation of the infographic cluster in the context of global trends in sustainable societal development, which focuses on increasing public awareness of socially significant issues. However, there is currently no consensus within the scientific community regarding the criteria and classification of infographic products based on them. **The aim of this research** is to identify classification criteria that are designed to facilitate the differentiation or universalization of design solutions in the creation of graphically high-performing infographic projects that, due to their visual communicative properties, will possess sociotransformative potential. **Scientific novelty.** The research establishes that the taxonomy of social infographics encompasses three main genres: journalistic, educational, and scientific, each of which consists of separate subgroups for information presentation. Each of these genres can be presented separately or in a symbiotic combination with others. Journalistic infographics play a key role in visual storytelling, particularly in the media. They can further be classified into commercial and non-commercial subgroups, differing in their primary focus on trade outcomes or the provision of valuable knowledge to the audience. Educational infographics serve to modify behavior, promote personal growth, and enhance the skills necessary for productive functioning in society. Within educational infographics, instructional and procedural-descriptive types are distinguished. Scientific infographics aim to acquire objective knowledge, systematize information, and contribute to the development of an accurate worldview in people, and they are divided into branches of scientific knowledge, among which historical, geographical, and financial-economic infographics are highlighted as those in greatest need of infographic representation. **Conclusion.** In the design of enhanced infographics, particular attention should be paid to instructional and procedural-descriptive types of infographics, as they are the ones that should encourage recipients to engage in active activities and achieve their goals. In contrast, procedural-descriptive infographics represent processes independently of the observer, providing a general informational overview. Scientific infographics, despite dealing with precise data, should contain content in the form of information encoding through images, as it enhances memorization and prolongs the retention of data in consciousness. Combined infographics offer a unique combination of several genres, avoiding specific categorization due to the complexity of the information offered within its boundaries.

Key words: infographics, classification, infographic categorization, visual communication, social infographics.

Вікторія ОЛІЙНИК,
orcid.org/0000-0002-3455-6942
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри графічного дизайну
Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) viktoriya0308@ukr.net

Оксана ЧУЄВА,
orcid.org/0000-0002-1877-5010
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри графічного дизайну
Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) aksanas@gmail.com

ДОСЛІДЖЕННЯ ТАКСОНОМІЇ ТА КРЕАТИВНОЇ ДИНАМІКИ ІНФОГРАФІКИ: КОМПЛЕКСНА КЛАСИФІКАЦІЯ ТА АНАЛІЗ

Проблема. У наші дні інфографіка застосовується для посилення ефективності впливу візуальних комунікацій у якості дизайнерського інструменту симбіотичного кодування комплексних тем з багаторівневими шарами інформації для широкого охоплення різних груп реципієнтів. Соціальна інфографіка є надзвичайно актуальною варіацією інфографічного кластера у зв'язку з всевітньо охоплюючими тенденціями стійкого розвитку суспільства, що орієнтується на посилення інформованості населення у сфері соціально значущих проблем. Проте, на даний момент в наукових колах відсутнє суголосне визначення критеріїв і класифікації на їх основі інфографічних продуктів. **Мета дослідження** полягає у виявленні критеріїв класифікації, що покликані сприяти диференціації або універсалізації дизайнерських рішень у створенні графічно високорезультативних інфографічних проєктів, що, завдяки своїм візуально-комунікативним властивостям, будуть володіти соціотрансформативним потенціалом. **Наукова новизна.** В дослідженні встановлено, що таксономія соціальної інфографіки охоплює три основні жанри: журналістський, навчальний і науковий, кожен з яких складається з окремих підгруп для представлення інформації. Кожний з цих жанрів може бути представлений виокремлено, або у симбіотичному поєднанні з іншими. Журналістська інфографіка відіграє ключову роль у візуальному сторітелінгу, зокрема в ЗМІ. Її можна далі класифікувати на комерційні та некомерційні підгрупи, що відрізняються своєю основною спрямованістю на результати торгівлі або надання цінних знань аудиторії. Навчальна інфографіка служить для коригування поведінки, сприяння особистому зростанню та вдосконалення навичок, необхідних для продуктивного функціонування у суспільстві. В складі навчальної інфографіки виділяють інструкційну та процедурно-описову. Наукова інфографіка має на меті отримання об'єктивних знань, систематизацію інформації та сприяння розвитку точного світогляду в людей і поділяється за галузями наукових знань, серед яких виділено історичні, географічні та фінансово-економічні, як такі, що найбільш потребують інфографічної форми представлення. **Висновок.** В дизайні інфографіки посиленої уваги потребують інструкційна та процедурно-описова види інфографіки, оскільки саме вони повинні заохочувати реципієнтів до активної діяльності й досягнення поставлених цілей. Натомість, процедурно-описова інфографіка представляє процеси незалежно від спостерігача, пропонуючи загальний інформаційний огляд. Наукова інфографіка, попри оперування точними даними, повинна містити контент образного кодування інформації, оскільки саме він сприяє посиленню запам'ятовування та пролонгованому утриманню даних в свідомості. Комбінована інфографіка пропонує унікальне поєднання кількох жанрів, не піддаючись конкретній категоризації через складність інформації, що пропонується в її межах.

Ключові слова: інфографіка, класифікація, інфографічна категоризація, візуальні комунікації, соціальна інфографіка.

Introduction. Classification plays a fundamental role in the field of graphic design and visual communication, enriching the creative product with a distinctive character and elegance. It involves skillful categorization of elements based on their characteristics, providing structure, sophistication, and impact to visual compositions. Identifying common attributes and uniting them cohesively enables designers to create a structured foundation that guides the development and arrangement of visual content. Through thoughtful organization and meticulous categorization, designers bring to life complex concepts, trans-

forming them into accessible and comprehensible visual narratives. This outcome allows viewers to easily grasp the intended message, fostering an engaging and impactful communication experience. The allure of classification also lies in its ability to weave motifs of sequence and unity throughout the entire project. Skillful grouping of elements with shared characteristics enables designers to craft a visual language deeply resonant with the essence of the project.

Analysis of recent research and publications. The significant scientific work by Chen et al. (2022) introduced a relevant bottom-up approach to classi-

fyng visualization styles in infographics. This typology thoroughly examines the interaction of visual elements and allows for a comprehensive classification based on visual representation. Another alternative approach to classification in graphic design and visual communications focuses on the purpose of the elements themselves. In the modern research by Lankow (2013), three primary purposes of infographics are identified: informing, persuading, and entertaining. This classification serves as a guide in choosing the most suitable type of infographics for specific communication objectives. The study by Purchase et al. (2018) proposed a classification based on structural, functional, and audience characteristics. This insightful framework ensures precise adaptation of infographics to the needs and preferences of the intended recipients. The realm of infographic design encompasses an impressive array of types, each possessing its unique character and purpose. The valuable scientific approach proposed by Afify (2018) distinguishes four prominent types of infographic content: statistical, process-oriented, timeline-based, and storytelling-infused. Employing this classification enables the selection of the most fitting infographic format for any given subject matter. The visual style of infographics also plays a pivotal role in captivating audiences and establishing brand identity. Drawing from Lankow's (2013) insightful research, we can identify four prevailing visual styles: minimalist, illustrative, photographic, and abstract. Aligning the visual style with an organization's branding allows infographics to exude consistency and resonate harmoniously with the target audience. Ultimately, the purpose of infographics cannot be overlooked. As eloquently emphasized by Purchase et al. (2018), infographics can inform, persuade, and entertain. This purpose-driven classification ensures the coherence of infographic design and content to captivate and engage viewers.

The aim of the article. The aim of this article is to thoroughly explore the classification, distinguishing features, and remarkable efficacy of social infographics, with a particular focus on the genres of journalistic, educational, and scientific infographics. Through a meticulous examination of their underlying purposes, visually striking elements, and effective styles of information presentation, this article seeks to provide valuable insights into the impact and future prospects of social infographics. Moreover, it aims to accentuate the diverse array of infographic clusters, showcasing their variety in style, creativity, and strategies employed to address socially significant topics. The article also sheds light on the significance of visually striking elements that skillfully

employ a range of symbols, concise yet meaningful textual components, visuals, and imagery, all working together seamlessly to captivate viewers and inspire action. Furthermore, it delves into the distinctions between journalistic, educational and scientific infographics, unraveling the layers of their multifaceted nature, while also uncovering the possibilities presented by combined infographics. By providing a comprehensive understanding of the effectiveness of social infographics, this article endeavors to elevate our comprehension of their role in the realm of visual communication and the dissemination of knowledge.

Presenting main material. Our research presents an important contribution – a novel classification system for infographics, which aims to enhance the field of visual communication. Based on the diverse informational genres they embody, this system offers a fresh perspective and invites further exploration. Through meticulous analysis and extensive exploration, we propose a classification framework that categorizes infographics according to their unique informational genres, potentially developing our understanding and utilization of these visual tools. By introducing this principally new classification scheme, we illuminate the rich tapestry of informational genres within the realm of infographics, enabling a more nuanced comprehension and empowering designers and communicators to craft impactful visual narratives. Our comprehensive classification model provides a foundation for leveraging the diverse genres of information present in infographics, inspiring creative associations and enhancing the effectiveness of visual communication.

The term “Social Infographics” was first introduced to the scientific world by Tetyana Bozhko and Ganna Golubnycha. The scientists formulated the term “Social Infographics” in the following manner: “this is a special type of information graphics, which has an intrinsically informative or informative-motivational component, prompting to action. Its goals are to change the world in a humane direction, with the commitment to achieving positive actualization of the individual as a member society” (Bozhko, Golubnycha, 2021).

The taxonomy of social infographics extends further through their classification based on the genre of information they present. Consequently, distinct categories have been identified, including journalistic, educational, and scientific infographics. The journalistic category can be further divided into commercial and non-commercial subgroups. The educational category serves as a platform for both instructional and subject-specific infographics, such as geographical, historical, statistical, procedural-descriptive,

or combined infographics. Similarly, the scientific category explores the specifics of particular knowledge domains, encompassing geographical, statistical, historical, procedural-descriptive, financial-economic or combined infographics.

The fundamental disparity between educational and scientific social infographics lies in their underlying purpose. Educational infographics are developed to manage future recipients' behavior, adapt them to evolving sociocultural needs, foster personal growth, and enhance skills necessary for productive functioning in society. In contrast, scientific infographics aim to produce objective knowledge, systematize it, and facilitate the formation of an accurate worldview in individuals.

The impact and effectiveness of social infographics greatly hinge upon the presence of a vibrant and distinct creative factor. Successful social infographics rely on well-balanced and thoroughly tested strategies to visually present various thematic clusters of infographic data. It is noteworthy that each cluster differs stylistically and conceptually, enabling diverse design variations even for socially significant themes.

Illustrative elements are ubiquitous in social infographics, utilizing a wide range of symbols to represent objects, situations, and processes. The textual components of social infographics are concise yet meaningful, providing essential context and information.

Emotionally evocative visual components are often employed in social infographics to augment the impact of the conveyed information. Achieving an affective outcome is facilitated through artistic and imaginative design techniques.

A common feature in social infographics is the utilization of a key visual – an infographic image that either depicts an idealized reality with hyperbolic attractiveness or represents prioritized advantages and benefits. Achieving this requires the collaboration of designers, illustrators, photographers, typesetters, and other specialists who employ artistic and art direction techniques.

Social infographics occasionally portray ideal visions and convey conceptual meanings rather than a depiction of reality. As a result, infographics are crafted to be visually appealing and engaging, employing a diverse range of artistic and visual communication tools to capture and retain viewers' attention and inspire action toward achieving desired objectives.

A distinctive category that warrants separate consideration is journalistic (overview) infographics, which encompass infographics presenting carefully collected and edited information intended for dissemination through mass media channels.

When covering social-related topics, journalistic infographics can serve as visual storytelling through the decoding of visual messages into a complete narrative comprising interconnected events. This narrative aspect, in conjunction with plot, characters, and a narrative perspective, distinguishes journalistic infographics as a form of visual storytelling. Visual storytelling in journalistic infographics may incorporate photographs, illustrative elements, and graphics, while interactive and animated infographics can leverage video and artistic animation for added impact.

The visual components of journalistic infographics exhibit a high standard of professionalism, featuring meticulously crafted and high-quality elements, including secondary supporting graphics. This is attributed to the adequate funding typically available for print and online media.

Commercial journalistic infographics aim to stimulate trading outcomes and contribute to the profitability of private clients, while non-commercial journalistic infographics focus on providing viewers with valuable knowledge applicable to everyday life, without seeking commercial success or financial gain.

Another significant category is educational infographics, which visually represent educational data with the goal of acquiring and shaping knowledge, covering both popular and general educational topics. In cases where social-related topics necessitate the development of infographics, incorporating educational properties would be appropriate to enhance their effectiveness.

Educational infographics often feature vibrant and simplified illustrations that augment the information presented within the composition. Typically, they are relatively simple in terms of informational complexity, lacking intricate interactions and correlations between data that can be graphically represented.

Instructional infographics constitute a subset of educational infographics, visualizing detailed instructions for performing specific technical procedures. They provide a step-by-step overview of each key stage of the process. While instructional infographics share some graphic similarities with procedural-descriptive graphics, the main distinction lies in the subject of action. Instructional infographics encourage viewers to actively participate in achieving desired goals through a visually guided step-by-step process, while procedural-descriptive infographics present processes autonomously, independent of the observer.

Instructional infographics can further be classified as graphical instructions and warning infographics (how-to infographics). Instructional infographics are often used as visual supplements for engineering

products in their unassembled form and can partially complement medical instructions, including the use of industrial solutions.

Stylistically, graphical instructions are closely aligned with the artistic execution of engineering graphics, prioritizing the realistic representation of form over other graphic aspects. In rare cases, instructional infographics may exclusively rely on illustrative components without the inclusion of textual elements. This approach eliminates the need for extensive linguistic translations in the form of textual labels, as the illustrative components effectively convey the intended meaning through graphical decoding possibilities.

Warning infographics follow a specific algorithm in their development. This algorithm entails initiating the stages of the process graphically, assigning each stage a number and a name that includes a call to action, and incorporating an individual symbol that visually complements the textual semantic load and description of the process.

Among the diverse range of educational infographics, geographic infographics stand out as a distinct category. These infographics visually unveil the informational content pertaining to territorial, spatial, and geographic characteristics in descriptive, distributive, and interactive forms. They provide an overview of various physical, cultural, and biological data related to the Earth's surface.

Statistical infographics, on the other hand, serve the purpose of visualizing statistical data encompassing analytical, summary, interpretive, and presentational arrays of numerical information concerning specific objects or events. These infographics actively employ various types of diagrams, such as charts, histograms, pie and radial charts, area charts, and their derivatives, to accentuate the interactive properties of the data. The combination of different types of diagrams in a single statistical infographic allows for the maximum level of informational content.

Additionally, column charts can assume diverse artistic forms that visually correspond to the object, while maintaining accentuated differences in visual proportions based on predefined indicator levels, thereby creating a hybrid diagram that combines a symbol and a chart (Golubnycha, 2021: 78–84).

Procedural-descriptive infographics serve the purpose of demonstrating the step-by-step progression of any process that occurs naturally or involves the participation of other subjects. These infographics predominantly serve a general informational purpose and fall within the category of educational and scientific infographics. The transition from the initial point to the final point in procedural-descriptive infographics is achieved either through a logical linear progression

from left to right or by employing vector pointers to guide the viewer's perspective. Each phase of the procedural-descriptive informational graphics is characterized by unique visual and illustrative features that differentiate the stages and simplify the associative process. The perceptual sequencing of information blocks in procedural-descriptive infographics is further facilitated by implementing an explicit, intuitively understandable, and clearly delineated modular grid within the infographic composition. Differentiation techniques such as contouring, color zoning, or variations in the area of the counterform that separates the informational blocks contribute to the overall effectiveness of these infographics.

Historical infographics, as the name suggests, visualize the meaningful dynamics of significant historical events or phenomena over a specific period of time. An essential characteristic of historical informational graphics is the incorporation of timeline blocks within the infographic composition. The complexity of visually representing timeline data depends on the artistic expressiveness skills and multidimensionality of the content. Integration of illustrations is a common feature in historical infographics, where their significant size dominates the overall composition. These illustrations typically depict the atmosphere and moods of a particular historical era, represent iconic landmarks, or illustrate key historical events. The color palette employed in historical infographics predominantly consists of calm, pastel, and muted colors. This deliberate approach aims to create an atmosphere of the past for the viewer, accentuating the psychological retrospection associated with the infographic data.

Scientific infographics play a vital role in visualizing scientifically accurate information derived from practical research or the use of precise and systematic methods. These infographics employ graphic design tools to accurately detail and realistically resemble the physical objects being represented. Meticulously crafted illustrations, graphic models including three-dimensional representations, and photographs are utilized to enhance accessibility and facilitate the correct decoding of scientific information without unnecessary decorative additions. Text captions, serving as sources of scientific information, are an integral element of scientific infographics. Positioned at the bottom of the infographic composition, to the right or left, they are presented in a reduced font size relative to the base font, following the principles of information hierarchy. Annotation text accompanying the visualization is commonly found in scientific infographics and is typically read after the infographic headline. Scientific infographics often incorporate a significant amount of

conventional classical text that complements and explains the informational nuances of the visual components. The color palette employed in scientific infographics is restrained, calm, and often pale and minimalist. This intentional choice aims to facilitate the assimilation of content, as scientific infographics do not rely on emotionally compelling factors.

Financial-economic infographics focus on representing financial information related to monetary circulation, credit grants, investment, bank service commissions, as well as economic information pertaining to the production, distribution, and consumption of goods and services. These infographics typically employ diagrams to demonstrate the positions and properties of individual components within the larger economic context. Indicators in financial-economic infographics are often presented in monetary equivalents, percentage ratios, and occasionally proportions. Comparative data, describing material equivalents of investments of the same monetary value, are commonly depicted either graphically or verbally in financial-economic infographics. While these infographics may occasionally feature bright and saturated colors, the figurative elements of the visual representation remain reserved in terms of form and outlines, conveying a serious attitude towards the presented financial information. Symbolic elements in financial-economic infographics often take the form of line art or line drawings, utilizing straight or curved lines without shading or color gradations to represent flat objects. Volumetric object symbols are rarely encountered in financial-economic infographics. Additionally, a certain level of hierarchy can be observed in the visual information of financial-economic infographics. Bold typography is often utilized to emphasize monetary and percentage indicators when multiple indicators describe a single information block.

In the realm of informational graphics, examples of combined infographics can be found. These infographics do not fit into a specific subcategory due to the complexity of the information being conveyed. They may include the combination of commercial journalistic infographics with process-oriented or statistical infographics, resulting in a unique amalgamation of visual elements and content.

The multidimensionality and diversity of informational graphics are readily apparent, as the artistic direction, style, and content of the infographic product may vary depending on the intended purpose, the presented topic, and the target audience. Furthermore, it is important to note that the future may witness the emergence of fundamentally new categories of informational graphics. Interactive informational

graphics, in particular, hold high innovative potential. The principle of interactive graphics involves user interaction with the infographic interface, leading to an individually tailored visual output.

Conclusions. The taxonomy of social infographics encompasses three main genres: journalistic, educational, and scientific, each consisting of distinct subgroups for information presentation. Journalistic infographics play a pivotal role in visual storytelling, particularly in mass media. They can be further classified into commercial and non-commercial subgroups, differing in their primary focus on trading outcomes or providing valuable knowledge to the audience. Educational infographics serve the purpose of correcting behaviors, fostering personal growth, and enhancing skills necessary for productive societal functioning. On the other hand, scientific infographics aim to produce objective knowledge, systematize information, and facilitate the development of an accurate worldview in individuals. Instructional infographics provide detailed step-by-step instructions for performing specific technical procedures, encouraging active participation in achieving desired goals. In contrast, procedural-descriptive infographics present processes independently of the observer, offering a general informational overview. Historical infographics visually depict significant historical events or phenomena over a specific period of time. They often incorporate timeline blocks within the composition and utilize illustrations to capture the atmosphere and essence of a particular historical era. Scientific infographics play a crucial role in presenting scientifically accurate information derived from practical research or systematic methods. These infographics utilize meticulously crafted illustrations, graphic models, and photographs to ensure accurate representation. They also incorporate text captions as sources of scientific information and employ a restrained and minimalist color palette. Financial-economic infographics focus on representing financial and economic information, including monetary circulation, credit grants, investment, and the production, distribution, and consumption of goods and services. These infographics commonly employ diagrams to illustrate the positions and properties of various economic components, often presented in monetary equivalents, percentage ratios, or proportions. Combined infographics offer a unique amalgamation of multiple genres and visual elements, defying specific categorization due to the complexity of the information they convey.

The effectiveness and impact of social infographics rely on the presence of a vibrant and distinct creative factor. Successful social infographics employ well-balanced strategies and visually appealing

designs to effectively present thematic clusters of information. Social infographics employ a combination of illustrative elements, concise yet meaningful text, emotionally evocative visuals, and key visuals to capture viewers' attention and inspire action towards achieving desired objectives.

The multidimensionality and diversity of informational graphics become apparent through variations in artistic direction, style, and content. Furthermore, the emergence of new categories, such as interactive informational graphics, holds innovative potential within the realm of infographics.

BIBLIOGRAPHY

1. Chen J., Isenberg P., Laramée R., Isenberg T., Sedlmair M., Moeller T., Shen H. Not As Easy As You Think - Experiences and Lessons Learnt from Trying to Create a Bottom-Up Visualization Image Typology. arXiv preprint arXiv:2201.07894, 2022.
2. Lankow J. Infographics: The power of visual storytelling. Adams Media; 1. edition, 2013. 263 p.
3. Purchase H., Isaacs K., Buetti T., Hastings B., Kassam A., Kim A., van Hoesen S. A Classification of Infographics. Diagrammatic Representation and Inference. Diagrams 2018. Lecture Notes in Computer Science(), 2018, Vol. 10871. doi:10.1007/978-3-319-91376-6_21
4. Afify M. The Effect of the Difference Between Infographic Designing Types (Static vs Animated) on Developing Visual Learning Designing Skills and Recognition of its Elements and Principles. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (IJET)*, 2018 Nr. 13(09):204. doi:10.3991/ijet.v13i09.8541
5. Божко Т. О., Голубнича, Г. В. Взаємозв'язок естетичності й інформативності соціальної інфографіки. *Філософія подієвої культури: історія та сучасність*, 2021. С. 19-23.
6. Golubnycha G. V. Artistic and Imaginative Properties of Gender Infographics. *Humanities Science Current Issues: Interuniversity Collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers*, 2021 № 43, Vol. 1. P. 78-84.

REFERENCES

1. Chen J., Isenberg P., Laramée R., Isenberg T., Sedlmair M., Moeller T., Shen H. (2022) Not As Easy As You Think – Experiences and Lessons Learnt from Trying to Create a Bottom-Up Visualization Image Typology. arXiv preprint arXiv:2201.07894
2. Lankow J. (2013) Infographics: The power of visual storytelling. Adams Media; 1. edition. 263.
3. Purchase H., Isaacs K., Buetti T., Hastings B., Kassam A., Kim A., van Hoesen S. (2018) A Classification of Infographics. Diagrammatic Representation and Inference. Diagrams 2018. Lecture Notes in Computer Science(), 10871. doi:10.1007/978-3-319-91376-6_21
4. Afify M. (2018) The Effect of the Difference Between Infographic Designing Types (Static vs Animated) on Developing Visual Learning Designing Skills and Recognition of its Elements and Principles. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (IJET)*, 13(09):204. doi:10.3991/ijet.v13i09.8541
5. Bozhko T. O., Golubnycha G. V. (2021) Vzaïmozv'язok estetychnosti y informatyvnosti sotsialnoi infohrafiky. [The correlation between aesthetics and informativeness of social infographics]. *Filosofia podiievoi kultury: istoriia ta suchasnist. 19-23 [in Ukrainian]*.
6. Golubnycha G. V. (2021) Artistic and Imaginative Properties of Gender Infographics. *Humanities Science Current Issues: Interuniversity Collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers*, 43, 1. 78–84

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821-31.099(037.6):7.038.6

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-26>

Наталія БЕДЗІР,
orcid.org/0000-0002-6439-725X
доктор філологічних наук,
професор кафедри слов'янської філології та світової літератури
Ужгородського національного університету
(Ужгород, Україна) natalia.bedzir@uzhnu.edu.ua

ВЕКТОРИ ФОРМУВАННЯ СЛОВАЦЬКОГО ПОСТМОДЕРНІЗМУ У РОМАНАХ П. ВІЛІКОВСЬКОГО ТА Р. СЛОБОДИ

У статті проаналізовано ранній етап словацького постмодернізму, який розглянуто на матеріалі романів Р. Слободи «Narcis» та П. Віліковського «Večne je zelený...». Для розширення уяви про словацький постмодернізм детально була вивчена його модерністська складова та внесок письменників-реалістів у естетику та поетику словацького модернізму. Зроблено висновок про те, що модерністські тенденції з'являються вже у творах словацьких реалістів: це широке спілкування з читачем, автокритика, пародійність, включення «тексту в текст», використання елементів метапрози, інтенсивна неоміфологізація образів, сюжетів. Це свідчить про те, що радикального розриву між модернізмом і реалізмом у словацькій культурі не було, а навпаки, була спадковість і тяглість художніх процесів та прийомів стильової організації текстів. До модерністських прийомів поетики належали екзистенційна проблематика, превалювання ліричного типу письма, орієнтованого на життєсподібність, актуалізація авторського бачення дійсності, орієнтація на національну літературну традицію.

Характерна особливість ранньої постмодерної словацької прози – поєднання виразних постмодерністських прийомів поетики (пародії, іронії, еkleктики, схильності до візуальності та театралізації, гри культурними артефактами та створення палімпсестів) з модерністськими. Приходимо до висновку, що ключова особливість раннього словацького постмодернізму полягає в тому, що він є модерністським за своєю сутністю. Саме це продемонстровано на прикладі романів Р. Слободи і П. Віліковського. Ранній словацький постмодернізм несе екзистенційні та постструктуралістські риси, провокативну тематику, маніфестує себе переважно стилістикою нового роману та насиченим інтертекстом. Але суб'єктивність оповіді, пошуки моральних та духовних цінностей самотнім героєм, його відірваність від суспільства, психологічна наснаженість образів – все це модерністські риси, притаманні обом проаналізованим постмодерністським творам. У такій парадоксальності словацький постмодернізм може бути зближений із українським вектором постмодернізму, який також попри декларації і маніфести, бере витoki у модернізмі, не пориваючи з його естетичним досвідом.

Дане дослідження також дає можливість зробити висновок про два вектори розвитку словацької постмодерної парадигми: екзистенційну – властиву ранньому постмодернізму, та палімпсестну – притаманну пізньому словацькому літературному постмодернізму. У даному дослідженні висловлюється думка про те, що і в подальшому розвитку словацької літератури превалюють процеси спадковості, підтримання традиції, навіть між модернізмом і постмодернізмом, який, як відомо, декларує розрив із усілякою традицією та попереднім досвідом.

Ключові слова: словацька література, ранній постмодернізм, постмодерністський роман, реалізм, модернізм, П. Віліковський, Р. Слобода.

Natalia BEDZIR,
orcid.org/0000-0002-6439-725X
Doctor of Philological Sciences,
Professor of the Department at Slavic Philology and World Literature
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) natalia.bedzir@uzhnu.edu.ua

VECTORS OF THE FORMATION OF SLOVAK POSTMODERNISM IN THE NOVELS OF MR. VILIKOVSKY AND R. SLOBODA

The article analyzes the early stage of Slovak postmodernism, which is considered on the basis of the novels of R. Sloboda “Narcis” and P. Vilikovsky “Večne je zelený...”. In order to expand the imagination of Slovak postmodernism, its modernist component and the contribution of realist writers to the aesthetics and poetics of Slovak modernism were studied in detail and carefully. It is concluded that modernist tendencies already appear in the works of Slovak realists:

this is a wide communication with the reader, self-criticism, parody, the inclusion of "text in the text", the use of elements of metaphrase, intensive neomythologizing of images and plots. This testifies to the fact that there was no radical break between modernism and realism in Slovak culture, but on the contrary, there was a heredity and persistence of artistic processes and methods of stylistic organization of texts. Modernist methods of poetics included existential issues, the prevalence of a mimetic type of writing focused on life-likeness, the actualization of the author's vision of reality, and orientation to the national literary tradition.

This study expresses the opinion that in the further development of Slovak literature, the processes of heredity and maintenance of tradition prevail, even between modernism and postmodernism, which, as is known, declares a break with all kinds of tradition and previous experience.

A characteristic feature of early postmodern Slovak prose is the combination of expressive postmodern techniques of poetics (parody, irony, eclecticism, tendency to visuality and theatricalization, playing with cultural artifacts and creating palimpsests) with modernist ones. We conclude that the key feature of early Slovak postmodernism is modernist in nature. This is demonstrated on the example of novels by R. Sloboda and P. Vilikovsky. Early Slovak postmodernism has existential and poststructuralist features, provocative themes, manifests itself mainly in the style of the new novel and rich intertext. But the subjectivity of the story, the search for moral and spiritual values by a lonely hero, his detachment from society, the psychological intensity of the images – all these are modernist features inherent in both analyzed postmodern works. In such a paradox, Slovak postmodernism can be brought closer to the Ukrainian vector of postmodernism, which, despite declarations and manifestos, has its origins in modernism, without breaking with its aesthetic experience.

This study also provides an opportunity to draw a conclusion about two vectors of the development of the Slovak postmodern paradigm: existential – characteristic of early postmodernism, and palimpsest – characteristic of late Slovak literary postmodernism.

Key words: Slovak literature, early postmodernism, postmodern novel, modernism, P. Vilikovsky, R. Sloboda.

Постановка проблеми. Модерністські тенденції завжди були присутні у словацькій прозі реалістичного і соцреалістичного періоду. У ранніх творах П. Яроша, В. Шікули, Я. Йоханідеса, Р. Слободи, Л. Баллека намітилася тенденція до поєднання реалістичного та модерністського світосприйняття. Це виявилось у тому, що словацька проза звернулася до поезики неоміфологізму (П. Ярош «Тисячолітня бджола», 1979), а саме – до притчі, есхатологічного міфу (трилогія «Майстри» В. Шікули, 1976–1979), демонструючи схильність до циклічності. Багатовекторні нарративні стратегії спілкування з читачем, автокритика, пародійність, включення «тексту в текст», а саме кіносценарію до художнього тексту прози, жанрово вмотивоване використання елементів метапрози – все це свідчить про модерністські тенденції у творах словацьких реалістів, наприклад, П. Яроша та В. Шікули. Поетика постмодерністських прозових творів словацької літератури свідчить про наявність спільних рис як із реалістичною художністю, так і з модерністською.

Друга проблема – час і причини виникнення словацького постмодернізму, початок якого одні дослідники вбачають у 50-х роках ХХ ст., інші – у 70-х і 80-х роках ХХ ст. Очевидно, це пов'язано з тим, що двічі в історії словацької літератури другої половини ХХ століття наступали періоди відносної свободи творчості. Це були кінець 1950-х та відповідно 1960-х рр. З'явилися новаторські твори «Хроніка» Й. Ілемницького (1947), роман Ф. Швантнера «Життя без кінця» (1956), роман В. Беднара «Скляний верх» (1952), поетична збірка Ш. Жарі «Після мене інші» (1957),

п'єса Юліуса Барча-Івана «Вежа» (1948). Ці твори стали втіленням плюралізму, відобразили драматизм життєвих обставин та внутрішніх змін у людині.

У 1960-ті роки всі літературознавчі видання активно друкують зарубіжні переклади, досліджують зарубіжну літературу ("Slavica slovaca", "Revue svetovej literatury", "Kulturny život"). Захоплення молодих письменників світовими тенденціями було офіційно оголошено «терором модернізму». У 1966 р. організовується журнал "Romboid" і починається формування генерації, згодом названої «генерація 1956» (Pospíšil, 2003).

У словацькій літературі 60-х рр. пройшло сутнісне оновлення поетичної мови: з'явилися «трнавська група» (Л. Фелдек, Я. Міхалкович, Я. Ондруш, Я. Стахо, Я. Шимонович, Л. Вадкерті-Гаворнікова та ін.), «самотні бігуни» ("osamelí běžci" – І. Штрпка, І. Лаучик, П. Ріпка). Оновлення поезії та розширення її метафізичних можливостей відбулося у творчості видатного словацького поета М. Руфуса. Я. Йоханідесом, В. Шікулою, Я. Котом, Р. Слободою, Б. Каполкою, П. Ярошом, П. Віліковським, П. Грузом, Д. Мітаною, Д. Душеком та іншими словацькими письменниками розробляються основні принципи постмодерної поезики. Появу постмодерністських віянь Т. Жілкі пов'язує саме з політичною відлигою 1960-х рр. (Žilka, Existencialna, 1997).

Аналіз досліджень. Одним із перших зарубіжних досліджень словацького постмодернізму було глибоке та всебічне вивчення проблеми українським ученим Галиною Сиваченко, результатом якого стала монографія «Парадокси словацького

роману» (Сиваченко, 1993: 65), та докторська дисертація «Проблема постмодернізму в словацькій прозі 60–80-х років». Постмодернізм інтерпретується автором як «свідома робота з «другою» матерією, з простором культури, «перегляд культурних традицій минулого» (Сиваченко, 1992: 35–36). Таким чином, за основу взято інтертекстуальний та деконструюючий характер постмодернізму. Розвиток суспільних та літературних постмодерністських тенденцій, культурно-теоретичної думки показав вірність даної концепції, але водночас виникла необхідність її доповнити новим матеріалом та уточнити сутність словацької постмодерністської парадигми.

Усі дослідники виокремлюють ознаки раннього та пізнього літературного постмодернізму в Словаччині. Г. Сиваченко також простежила етапи формування словацького постмодернізму: появу антитоталітарних творів 1950-х рр., діяльність журнально-літературної групи «Млада творба – 56», призупинення процесів демократизації та свободи творчості в період «Празької весни» (1968), актуалізацію екзистенційного світобачення у літературі 1970-х – 1980-х рр., завоювання федералізації та повної державної незалежності Словаччини. Проза П. Яроша, В. Шікули, Л. Баллека наприкінці 1980-х років деконструювала символіку та стереотипи мислення соцреалізму, діалектику історичної реалістичної прози, морально-етичні норми соціалістичного способу життя. Таким чином, космополітичні постмодерністські тенденції в літературі парадоксально поєднувалися з пафосом історичної національної самоідентифікації, що, як зауважує дослідниця О. Данильчук, близько до культурної ситуації в Україні (Данильчук, 2008: 45–46). Пізня постмодерна словацька проза тим часом інтенсивно поверталась до поетики літературної гри, гротеску, фантазмагорії, маски, фарсу, пастиша (Сиваченко, 1992: 34).

Словацький критик Т. Жілка відносить виникнення словацького постмодернізму не до 1950-х років, а до початку 1970-х років. Він вважає: постмодернізм «дозріває» у 1980-ті рр., але починають його розпізнавати після оксамитової революції (1989 р.). Театр Мілана Лисиці та Юліуса Сатинського із 1960-х років використовує елементи абсурду, апорії, парадоксального бачення сучасності (Žilka, 1997: 6). Інтертекст, пастиш, іронія, палімпсест, інші постмодерністські стратегії вже присутні в їхній спільній книзі “Nečakanie na Godota” («Не в очікуванні Годо»). Словацький постмодернізм несе екзистенційні та постструктуралістські риси, маніфестує себе переважно стилістикою нового роману та наси-

ченим інтертекстом (Я. Йоханідес “Suckromie” («Власність», 1963), “Podstata kamenolomu” («Сутність каменоломні», 1965), Рудольф Слобода “Narcis” («Нарцис», 1965), Петер Ярош “Zdesenie” («Жах», 1965). Критик Т. Жілка вирізняє «палімпсестний різновид» словацького постмодернізму, що співіснує з «екзистенційним». Палімпсестний постмодернізм, як його характеризує Т. Жілка, ґрунтується на імітації, деконструкції, прийомах освоєння «чужого». Це можливість наповнювати новим змістом тексти, що виникли раніше (Žilka, Existencialna, 1997: 8).

Одну з найважливіших особливостей, що зближує східнослов'янський – український – та західнослов'янський постмодернізм, польська дослідниця Г. Янашек-Іванічкова бачить у тому, що «у країнах Центральної Європи постмодерністи – часто носії трансцендентальної і метафізичної сутності» (Janaszek-Ivanickova, 2002: 128).

«Стихійні» ознаки постмодернізму як антитоталітарного явища виникли на початку 1950-х рр., коли почалося, як пише В. Марчок, «ідеологічне тренування духу», тобто соціалістичне переконування письменників та літератури. Розквітла література андеграунду, насамперед – література «у стіл» (поезія Я. Смерека, поезія Й. Сілана, проза Ф. Швантнера). Література розділилася на «домашню» та «діаспорну» (найяскравіший представник другої – Й.Ц. Гронський) (Marčok a kolektiv, 2006: 40). Якщо перша хвиля постмодерністів намагалася витлумачити людські проблеми у пошуках гармонійних стосунків між особистістю, історією та цивілізацією, то друга відображала абсурдність життя та неможливість його зрозуміти (Д. Мітана, «одинокі бігуни», Я. Швантнер), впадала в міфологізацію (І. Моравчик), у творення «сюрреалістичної альтернативи» (А. Маренчин, Я. Мойік, П. Валента). Ця генерація виявила колосальні можливості. Багато що виявилось незатребуваним, тому В. Марчок називає її «розбитим поколінням», яке створило виклик майбутньому (Marčok a kolektiv, 2006).

Мета статті. Для розширення уяви про словацький постмодернізм необхідно проаналізувати його модерністську складову, а також традиції словацького реалізму, які органічно увійшли в модерністську літературу. Подвійний аналіз і є метою цього дослідження. Здійснено це на прикладі романів двох талановитих митців словацької літератури Р. Слободи «Нарцис» та П. Віліковського «Вічно зелений ...». Таким чином, є можливість показати своєрідність словацького постмодернізму як східнослов'янського вектору його розвитку. Це дасть змогу більш чітко виокре-

мити не соціально-політичні, а естетичні ознаки появи постмодернізму на словацьких теренах.

Виклад основного матеріалу. Виразником постмодерних тенденцій, що проступили крізь модерністську тканину текстів, стала творчість Р. Слободи. Його дебютною прозою був роман «Нарцис» (1965), який приніс письменнику широку популярність та звинувачення з боку соцреалістичної критики. Герой «Нарциса» Урбан Хромі, студент філософії, через безгрошів'я, психічне перенапруження їде робітником на шахту в м. Остраву. Урбан є абсолютно вільною, не обтяженою соціальними, сімейними зобов'язаннями людиною, яка живе своїми фантазіями, грою уяви, польотом думки і почуття. Така особистість відчуває конфлікт із навколишньою унормованою «стадною» дійсністю. Герой бере на себе сміливість все прокоментувати і проаналізувати, включаючи і свою внутрішню недосконалість: він не має життєвих цінностей і принципів, крім любові до самого життя і себе як його творіння.

Модерністські підстави роману прочитуються вже у його назві – «Нарцис» (прозорий інтертекст прози О. Уайльда). Самозакоханість героя, роздвоєння особистості, неможливість підпорядкувати себе одному почуттю чи людській прихильності відрізняють Урбана. Протиріччя закладене вже у його імені та прізвищі: Урбан (urban із латинської «міський») родом із села і йому чуже місто, прізвище Хромі (chromý – кульгавий) іронічне по відношенню до «нарцису». У романі також є вплив модерністських творів А. Жіда, який сприйняв і втілює «дзеркальну» конструкцію нарцисизму у своїх романах «Маларія», «Фальшивомонетники». Дзеркальність побудови «Нарциса» Р.Слободи підтверджує цю думку. Якщо перша частина («Гарячий серпневий день спогадів») п'ятичасткового роману дає уявлення про героя і зумовлює особливості його нарцисизму, то друга («Intermezzo in D») та третя («Спроба смерті в душі») представляють дзеркальну психологізовану розповідь про одні й ті ж події, у першому випадку любовну драму переживає та описує кохана Урбана Дана, у другому – Урбан. Третя частина «Прекрасні зустрічі з часом» дзеркальна по відношенню до першої та п'ятої. Вона також містить внутрішню дзеркальну конструкцію, тому що герой ще раз, але вже по-іншому відтворює і переосмислює своє життя, «відмотуючи» його, як кінострічку, від уявної смерті: «Я хотів зараз порушити каузальність. ... Хотів, щоб життя почалося смертю, а завершилося народженням. У світі має бути і такий сюжет, якщо його немає, світ вичерпується, або – це було б ще гірше – наше бачення

світу може відбуватися лише в одному напрямку. Чи це не катастрофа?» (Sloboda, 2004: 175) (Переклад мій, Н. Бездір). Таким чином, автор прагне нелінійного, не обумовленого біографією та часом розвитку сюжету, «неоміфологізації» долі. Але процес сюжетної та внутрішньо особистісної гармонізації розірвано фіналом твору, душевним розпуттям героя, непередбачуваністю його подальших «внутрішніх коливань».

Концепція нарцисизму в романі включає суперечливу роздвоєність і естетизм героя, спирається на біблійний інтертекст притчі про блудного сина, навіть інтонаційно та емоційно відтворюючи високий стиль біблійної притчі (Sloboda, 2004: 178–180). Нарцисизм у романі виявляється також у погляді на себе як на Іншого, у пошуку Іншого у собі. Це співвідноситься з ідеєю Вчителя – Учня, що проходить через весь роман Р. Слободи (наприклад, Урбан звертається до горобців та лісу, як пророк до своїх учнів). Усі герої у творі – це дзеркала, в яких Урбан бачить своє відображення і пізнає себе. Такими дзеркалами стають інтертексти роману «Нарцис»: філософський (Кант, Гегель), літературний («Євгеній Онегін» Пушкіна, «Декамерон» Бокаччо, п'єси Метерлінка, проза Гофмана, лицарський епос, казка, фільми Фелліні), а також ситуації «потойбічного існування» – неприємності, польоту.

Початок роману вказує читачеві на естетику постмодерністської гри знаками і символами культури, яку будуть вести автор і герой: скринька, що відкривається на початку роману, символічно називається «Арс», героя оточує не реальна, а «окультурена» природа: «езопова муха йому щось шепотіла», жайворонки змушували його відпочити на «вологій, непривітній, імагінарній, каузальній, нетерпляче-голково-збуджуючій галявині», лілія Діви Марії – не тільки джерело чистоти, а й «джерело галюцинацій, мурашиний прихисток від вітру», «прекрасні хмари дали слово сонцю, і воно відразу взялося за роботу» (Sloboda, 2004: 16–24).

У світі героя існують Бог і людина – два джерела сенсу та сутності буття. Герой намагається бути всемогутнім, богорівним Вчителем, але його месіанські потуги одразу пародіюються, деконструються: благословенний хліб виявляється пліснявим, тобто вже не є біблійним «хлібом»; його «учнями» стають «вистругані з дерева горобці», але попри все монолог «месії» носить піднесені, чуттєві інтонації вітання всім живим божим створінням. Протягом сюжету герой змінює маски студента, месії, пророка, принца, творця всього сущого, Спінози, перекладача, співрозмовника Гегеля, лицаря, блудного сина, коханця своєї дами

серця Дани, оповідача, «який плекає ні до чого не придатний символізм» (Sloboda, 2004: 185). Це маски творчої естетичної особистості, що тужить за модерністським світосприйняттям, галантністю та вишуканістю стосунків, жодна з масок не може приховати образ автора-оповідача. Герої Р. Слободи романтично піднесені, їм властиві неосимволістська метафізична теургічність, пошук вищого абсолюту у душі. Кожна іпостась Урбана – це дорога до себе, але водночас і дорога додому. Символ дороги пронизує твір, але «дім» недосяжний для героя: дороги додому немає, ми прощаємося з героєм на вокзалі, серед галасливого натовпу і поїздів, перед ним – вічний вибір майбутнього шляху (Sloboda, 2004: 270).

«Нарцис» має всі ознаки жанру постмодерністського роману. Йому властиві розмита сюжетність і композиційна організація, наявність вставних сюжетів, звернення до віртуальності, м'яка іронія, що є близькою до гротеску, полеміка з соцреалістичним виробничим романом про становлення пролетарської особистості «будівника комунізму», відкритий фінал, відсутність чіткої авторської позиції, амбівалентність та зміна масок героя, погляд на себе як на Іншого, пошук Іншого у собі. Жанр «Нарциса» включає модифікації щоденникової прози: сповідь, автобіографію, спогади, що є домінуючою тенденцією у всій західнослов'янській постмодерній прозі.

Слід зазначити, що словацька літературна практика демонструє невіддільність екзистенційної домінанти від «палімпсестної», однаково властивих східно- та західнослов'янському постмодернізму. Палімпсест – це тотальний інтертекст, що пронизує твір. Він знаменує ретроспективну якість тексту, повернення до минулого. Словацька «література рухалася одночасно до освоєння минулого, заповнюючи прогалини, і вперед, до посттоталітарності чи постмодернізму», – писав В. Марчок (Marčok, 2006: 16).

До другої хвилі, а саме до палімпсестного словацького постмодернізму належить роман П. Віліковського «Вічно зелений...» («Večne je zelený...», 1989) (Vilikovský, 2001), написаний у формі монологу-сповіді чоловіка, солдата з нетрадиційними сексуальними нахилами. Лірична сповідь персонажа – маленької людини початку ХХ століття – пронизана драматизмом, сумом, але й гумором, іронією. Кризовий історичний час, в який мимоволі втягнутий юнак, загрожує війнами, революціями, вони є тлом психологічних переживань і роздумів людини про себе. Роман включає різну тематику та стилістику наративних стратегій. Це сентиментальне

запитання про милосердя до молодого юнака-солдата, пишність і патетика в описі чоловічого «кохання», пафос наївного патріотизму, міщанська хвалькуватість пікареского героя («переведення» вартості подарованого персня у вартість черевиків, м'яса, свинячого жиру). Змішання стилів високого і низького, загальноприйнятого і потаємного, «тверезого» та «п'яного» в ліричній сповіді аж ніяк не сприяє розбудові чіткого цілісного сюжету, який залишається розсипом фрагментів. Навмисна фрагментованість книги, циклічність повторень створюють оригінальний тип гетерогенної цілісності (Vilikovský, 2001).

На відміну від «Нарциса» Р. Слободи, «Вічно зелений...» організовано за принципом нелінійної оповіді. Умовну композиційну «планомірність» створюють замітки на полях, що одним словом або словосполученням позначають тему чергового монологу оповідача. Сенсом оповіді стає «проміжок», що утворюється між безглуздим «планом» та хаотичним бурмотінням-сповіддю. Слово як знак тут схильне до релятивізації, сенс породжує не Логос, а паралогію, хаос думки і висловлювання. Провідна думка роману полягає в тому, що у людини є душа, почуття, страждання, сумніви, пам'ять, і вони невимовні.

Висновки. Характерна особливість ранньої постмодерної словацької прози – поєднання виразних постмодерністських прийомів поетики (пародії, іронії, еклектики, схильності до візуальності та театралізації, гри культурними артефактами та створення палімпсестів) з модерністськими. До модерністських належали екзистенційна проблематика, превалювання міметичного типу письма, орієнтованого на життєподібність, актуалізація авторського бачення дійсності, орієнтація на національну літературну традицію. Ключова особливість раннього словацького постмодернізму є модерністською за своєю сутністю. Такою є природа національної версії словацького постмодернізму.

Причина такого явища полягає у тому, що словацька література не охопила усі можливі прояви і не змогла з об'єктивних причин всебічно втілити стадію модернізму. Не можна не врахувати зауваження відомого словацького вченого В. Марчка щодо словацького модернізму. У статті, присвяченій символізму словацького модерністського поета І. Краска, літературознавець вказує на невеликий доробок поета і недовготривалість творчості. Така ситуація, пише В. Марчок, «властива малим літературам, у яких біологічно обмежена можливість великих талантів, тому оптимальна епохальна диференціація літератури може втілитись у твор-

чості одного автора, іноді навіть в одному творі. І це саме випадок Івана Краска» (Marčok, 2006: 35). В українській літературі подібну ситуацію ознаменувала С. Павличко своїм закликком «перечитати» літературу. Подібне «перечитування» словацької літератури, здійснене В. Марчоком (переосмислена творчість І. Краска, М. Руфуса, М. Урбана, Й. Горака, А. Беднара, Р. Слободи, В. Шикули), що свідчить про значну палітру словацького модернізму та художню наближеність до постмодернізму. Таким чином, виявляється, що недостатня втіленість модерністської художності призвела до того, що постмодерністської деконструкції зазнає не тільки модерністська проза, але і реалістична проза, що мала найсильніші естетичні позиції у словацькій літературі.

В обох романах є лірична сповідь маргінального суб'єкта: у П. Віліковського – п'яниці, гомосексуаліста, для якого тілесність є останньою можливістю змусити людей відчувати та співчувати, у Р. Слободи – юнака без чітких життєвих цінностей, уподобань і переконань. Відбувається децентрація часу та простору: у П. Віліковського – австро-угорського імперського тоталітарного хронотопу та хронотопу Першої Світової війни. У Слободи – хронотопу соціалістичної підпорядкованості світогляду і унормованого способу життя. Ризоматична архітектоніка і стилістика нелінійного оповідання, фрагментарність, великий інтертекст культури рубежу ХІХ – ХХ століть, підкреслена метафоризація стилю, двозначність, пародія та іронія, ліризм, інтимність оповідання, синтез різних культурних кодів зближують твори з постмодерністською пост-естетикою.

Романи «Вічно зелений ...» та «Нарцис» мають орієнтацією на поезику та художній інтертекст вітчизняного модернізму, протистояння соцреалістичним канонам письма, естетику сприйняття культури як гіпертексту, звернення до жанру метапрози, структурування тексту за законами нелінійного мислення, наявність подвійного коду

прочитання – і як масової, і як елітарної літератури. Авторам притаманне використання апофатичного твердження – одного з найвиразніших протестних художніх прийомів, що визначає архетипну природу юродивості героя Віліковського та «богемну» природу Урбана.

Можна стверджувати, що «Нарцис» Р. Слободи та «Вічно зелений...» П. Віліковського співвідносяться зі словацькими модерністськими стильовими течіями «натуризму» та «надреалізму». «Натуризм» визначає їхню ліризацію, сповідальність, психологізм, неоміфологізм, екзистенційну проблематику маленької людини з приграниччя – між містом та селом. «Надреалізм» в романі Р. Слободи визначає поєднання високого та низького, драматичного та смішного, біблійного та профанного стилів, протистояння особистості як детермінізму та матеріалізму, так і безпідставному ідеалізму, її прагнення «виламатися» з накреслених моральних норм та утисків. У традиціях сюрреалізму автор і герої провокують, схиляють читача побачити у собі Іншого.

Отже, можна зробити уточнення про появу естетичних ознак раннього постмодернізму у словацькій прозі у 60-ті роки. Ранній словацький постмодернізм орієнтований на екзистенційні відкриття модернізму; гуманістичну концепцію особистості; збереження трансцендентального та духовного змісту літератури; міметичний та неміметичний типи творчості; використання жанрових можливостей модерністської метапрози. Пізній, палімпсестний постмодернізм у словацькій літературі припадає на 80-ті роки, він властивий другій плеяді словацьких постмодерністів, до якої належить П. Віліковський. Можна дійти висновку, що «Вічно зелений...» П. Віліковського – постмодерністська деконструкція модерністської екзистенції і модерністської особистості. Це розширює рецептивну концепцію словацької постмодерної літератури, свідчить про багатовекторність її розвитку та художнє збагачення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Данильчук О.М. Постмодернізм: характерні особливості та проблеми розвитку. Миколаїв: НУК, 2008. 60 с. URL: <https://docplayer.net/53699007-Postmodernizm-harakterni-osoblivosti-ta-problemi-rozvitku.html>
2. Сиваченко Г. Парадокси словацького роману (Homo Scribens – Homo Ludens). К.: Наука, 1993. 174 с.
3. Сиваченко Г. Проблеми постмодернізму в словацькій прозі 60-80-х років ХХ ст. Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 1992. 37 с.
4. Marčok V. a kolektiv. Dejiny slovenskej literatúry III. Cesty slovenskej literatúry druhou polovicou XX storočia / Druhé, rozšírené vydanie. Bratislava: Vydalo Literárne informačné centrum, 2006. 492 s.
5. Marčok V. Poézia Ivana Krasku v perspektive európskej moderny (a v retrospektive postmodernej skúsenosti literatúry). *Marčok V. Autori a ich svety*. Martin: Matica Slovenská, 2006. S. 15–38.
6. Janaszek-Ivaničková H. Nowa twarz postmodernizmu. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2002. 330 s.
7. Pospíšil I. Postmodernismus a podstata slovanských literatur. *Postmodernismus v české a slovenské próze*. Opava: Filozoficko-přírodovědecká fakulta Opava, 2003. P. 27–37.
8. Sloboda R. Narcis. Bratislava: Vidavateľstvo Sloart, 2004. 270 s.

9. Vilikovský P. Večne je zelený... Levice: Koloman Kertész Bagala, Vydavateľstvo L.C.A., 2001. 127 s.
10. Žilka T. Existencialná a palimpsestová próza. Od moderny k postmoderne. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta humanitných vied, 1997. 50 s.
11. Žilka T. Od moderny k postmoderne. Banská Bystrica: Metodické centrum., 1997. 43 s.

REFERENCES

1. Danylychuk O.M. Postmodernizm: kharakterni osobystosti ta problemy [Postmodernism: characteristic features and problems of development: methodological guidelines]. Mykolaiv: NUK, 2008. 60 p. URL: <https://docplayer.net/53699007-Postmodernizm-harakterni-osoblivosti-ta-problemi-rozvitku.html> [in Ukrainian].
2. Sivachenko H. Paradoxy slovatskoho romanu (Homo Scribens – Homo Ludens) [Paradoxes of the Slovak novel (Homo Scribens – Homo Ludens)]. K.: Nauka, 1993. 174 p. [in Ukrainian].
3. Sivachenko H. Problemy postmodernizmu v slovatskii prozi 60-80-tykh rokiv XX st. [Problems of postmodernism in Slovak prose of the 60s-80s of the 20th century]. Autoref. thesis ... Dr. Philol. of science Kyiv, 1992. 37 p. [in Ukrainian].
4. Marchok V. and team. Dejiny slovenskej literatúry III. Cesty slovenskej literatúry druhou polovicou XX storočia [History of Slovak literature III. Journeys of Slovak literature through the second half of the 20th century] / Second, extended vision. Bratislava: Published by the Literary Information Center, 2006. 492 p. [in Slovak].
5. Marčok V. Poézia Ivana Krasku v perspektive európskej moderny (a v retrospektive postmodernej skúsenosti literatúry). [The poetry of Ivan Krasko in the perspective of European modernity (and in retrospect of the postmodern experience of literature)]. *Marčok V. Authors and their worlds*. Martin: Matica Slovenská, 2006. P. 15–38. [in Slovak].
6. Janaszek-Ivaničková H. Nowa twarz postmodernizmu [The new face of postmodernism]. Katowice: Wydawnictwo University of Silesia, 2002. 330 p. [in Polish].
7. Pospíšil I. Postmodernismus a podstata slovanských literatur. [Postmodernism and the essence of Slovak literature]. *Postmodernismus v české a slovenské prose*. Opava: Filozoficko-přírodovědecká fakulta Opava, 2003. P. 27–37. [in Slovak].
8. Sloboda R. Narcissus. Bratislava: Vydavateľstvo Slovart, 2004. 270 p. [in Slovak].
9. Vilikovský P. Večne je zelený... [It is green forever...] Levice: Koloman Kertész Bagala, Vydavateľstvo L.C.A., 2001. 127 s. [in Slovak].
10. Žilka T. Existencialná a palimpsestová próza. Od moderny k postmoderne. [Existential and palimpsest prose. From modern to postmodern]. Nitra: Konštantín Filozof University in Nitra, Faculty of Humanities, 1997. 50 p. [in Slovak].
11. Žilka T. Od moderny k postmoderne [From modernity to postmodernity]. Banská Bystrica: Metodické centrum., 1997. 43 p. [in Slovak].

УДК 811.161.2'373.611

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-27>**Галина ВОВЧЕНКО,***orcid.org/0000-0002-2873-2858*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

(Ужгород, Україна) *galavovchenko@ukr.net*

ДЕЯКІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД УНОРМУВАННЯМ СУЧАСНОЇ ДЕРИВАЦІЙНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті йдеться про унормування окремих термінів сучасної української дериватології з погляду завдань українського мовознавства. Існує потреба у створенні нового повнозначного словника з морфемології та дериватології та виправлення тих моментів, які пов'язані зі становленням і формуванням цих наук, що їх можна назвати хворобами зростання. Мета статті полягає у спробі уточнити деякі терміни дериваційної теорії відповідно до потреб сучасної науки – цим умотивовано її актуальність. Об'єктом спостережень стали чинні і видані в минулому посібники, підручники, словники і праці з морфемології та дериватології, якими нині користуються студенти вищих навчальних закладів при вивченні курсів сучасної української мови. З'ясовано причини тих недоліків, які трапляються у певних працях із дериватології, а саме: відносна молодість морфемології та дериватології як окремих розділів мовознавства, вплив російської мовознавчої науки, яка в минулому ХХ столітті на теренах колишнього Союзу мала всі підстави для розвитку, на відміну від української, яку свідомо знищували і знецінювали, пошуки форм українських відповідників до узвичаєних російських термінів, неоднорідність термінології, яка виявляється у переважанні аналітичної структури, – від двох до чотирьох компонентів, наявність значної кількості синонімічних дублетів з однаковим семантичним наповненням, паралельне існування українських та іношомовних термінів в одному синонімічному ряді та надання переваг іношомовним термінам; авторський вибір певного терміна, а також небажання визнавати авторство зарубіжних учених тощо. З'ясовано застосування термінів словотвірний, словотворчий, деривація в широкому значенні слова, визначено місце нуль-суфіксального способу словотворення у системі способів словотворення. Порушуються питання уваги до явищ діахронії, якими не слід нехтувати в лінгвістичному аналізі, надаючи перевагу лише синхронному підходу, а також адекватність визначень термінів у лінгвістичних словниках.

Ключові слова: деривація, дериватологія, словотвірний / словотворчий, формант у морфемології, дериватор у дериватології, черезступеневе / черезкрокове словотворення.

Halyna VOVCHENKO,*orcid.org/0000-0002-2873-2858*

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Ukrainian Language Department

Uzhhorod National University

(Uzhhorod, Ukraine) *galavovchenko@ukr.net*

SOME OBSERVATIONS ON THE STANDARDIZATION OF MODERN DERIVATION TERMINOLOGY

The article deals with the normalization of certain terms of modern Ukrainian derivatology in terms of the tasks of Ukrainian linguistics. There is a need to create a new full-fledged dictionary of morphemology and derivatology and to correct those aspects related to the formation and development of these sciences, which can be called growth diseases. The purpose of the article is to try to clarify some terms of the derivation theory in accordance with the needs of modern science, which is the reason for its relevance. The object of observation was the current and previously published manuals, textbooks, dictionaries and works on morphemology and derivatology, which are now used by students of higher educational institutions when studying courses of the modern Ukrainian language. The reasons for the shortcomings that occur in certain works on derivatology are clarified, namely: the relative youth of morphemology and derivatology as separate branches of linguistics, the influence of Russian linguistic science, which in the last twentieth century in the former Soviet Union had every reason to develop, unlike Ukrainian, which was deliberately destroyed and devalued, the search for forms of Ukrainian equivalents to common Russian terms, heterogeneity of terminology, which is manifested in the predominance of the analytical structure – from two to four components, the presence of a significant number of synonymous doubles with the same semantic content, the parallel existence of Ukrainian and foreign language terms in the same synonymous series and the preference for foreign language terms; author's choice of a particular term, as well

as unwillingness to recognize the authorship of foreign scholars, etc. The use of the terms word-formation, word-forming, derivation in the broad sense of the word is clarified, and the place of the zero-suffix method of word formation in the system of word formation methods is determined. The article raises the issue of attention to the phenomena of diachrony, which should not be neglected in linguistic analysis, giving preference only to the synchronic approach, as well as to the adequacy of definitions of terms in linguistic dictionaries.

Key words: *derivation, derivatology, word-formation / word-forming, formant in morphemology, derivator in derivatology, step-by-step / step word formation.*

Постановка проблеми. Сучасна українська дериватологія має добрий потенціал, закладений у ХХ-му столітті відомими дослідниками, які створили й примножували терміносистему морфемології і дериватології сучасної української мови, – це І. Ковалик, М. Возний, В. Ільїн, А. Грищенко, Г. Гнатюк, К. Городенська, Л. Родніна, Л. Юрчук, Н. Клименко, В. Грещук, В. Горпинич, Л. Полюга, І. Яценко, З. Сікорська, М. Плющ та багато інших, які працюють вже в нинішньому сторіччі. Сьогодні можемо говорити про певний «термінологічний вибух» у сфері дериваційної термінології, який призвів до значного поповнення української наукової лексики, а також до певного семантичного переосмислення вже наявних термінів, однак зумовив і розбіжності у трактуванні певних понять ученими.

Аналіз досліджень. Відзначимо зростання публікацій із морфемології та дериватології, з'явилися нові підручники і посібники, зокрема такі: Лаврінець О.Я., Симонова К.С., Ярошевич І.А. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: підручник. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 524 с.; Бойко В.М. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: навчальний посібник / В.М. Бойко, Л.Б. Давиденко. К.: Академвидав, 2014. 248 с.; Пономаренко С. Сучасна українська мова. Морфеміка. Дериватологія. Морфонологія: навчальний посібник. Миколаїв, 2014. 300 с. Привертають увагу науковців, викладачів і студентів праці А. Нелюби, Л. Кислюк, А. Архангельської, М. Брус, присвячені проблемам словотвірної номінації.

Мета нашої розвідки полягає у спробі уточнити деякі терміни дериваційної теорії відповідно до потреб сучасної науки – цим умотивуємо її актуальність. Об'єктом спостережень стали чинні і видані в минулому посібники, підручники, словники і праці з морфемології та дериватології, якими й досі користуються студенти закладів вищої освіти при вивченні курсів сучасної української мови. Зрозуміло, що система навчання зазнала величезних змін за останні роки, з'явилися інтернет-ресурси, можна знайти безліч цікавої і повчальної інформації, проте втрачається частина системи знань і вмінь у майбутнього українського філолога, його налаштованість на роботу зі словом.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з появою великої кількості нових термінів на початку ХХІ сторіччя виникла потреба у створенні повнозначного термінологічного словника української морфемології та дериватології. Однією зі спроб стала праця Л. Вакарюк і С. Панцьо «Український словотвір у термінах», видана у Тернополі у 2007 році видавництвом «Джура» (260 с.). Зауважимо, що Л. Полюга у своєму «Словнику афіксальних морфем» (Львів, видавництво «Світ», 2001. 448 с.) подав «Короткий словничок термінів» (сс. 441–444), у якому знаходимо досить лаконічні, однак цілком зрозумілі пояснення 88-и термінів, що значно полегшує проведення морфемного аналізу тими, хто навчається.

У праці ж Л. Вакарюк і С. Панцьо реєстр охоплює як найуживаніші, так і новаторські терміни сучасного мовознавства, дібрані з найбільш авторитетних словникових видань та наукових праць із проблем дериватології. Таких джерел авторками обрано чотири – вони вказані у списку використаної літератури. Це «Словник лінгвістичних термінів» Д. Ганича і І. Олійника (Київ, 1985), праця В. Горпинича «Українська словотвірна дериватологія» (Дніпропетровськ, 1998), робота Н. Клименко та Є. Карпіловської «Словотвірна морфеміка сучасної української мови» (Київ, 1998) та енциклопедія «Українська мова» (Київ, 2000).

Демонструючи багатство та розмаїття терміносистеми української дериватології, словник відображає водночас і недоліки, зумовлені певними причинами. Спробуємо коротко з'ясувати і назвати хоча б основні:

- відносна молодість морфемології та дериватології як окремих розділів мовознавства;
- безперечний вплив російської мовознавчої науки, яка в минулому ХХ столітті на теренах колишнього Союзу мала всі підстави для розвитку, на відміну від української, яку свідомо знищували і знецінювали;
- пошуки форм українських відповідників до узвичаєних російських термінів;
- неоднорідність термінології, яка виявляється у переважанні аналітичної структури, – від двох до чотирьох компонентів;
- наявність значної кількості синонімічних дублетів з однаковим семантичним наповненням;

– паралельне існування українських та іншомовних термінів в одному синонімічному ряді та надання переваг іншомовним термінам;

– авторський вибір певного терміна;

– небажання визнавати авторство зарубіжних учених, що виявляється у відсутності покликань при визначеннях навіть у лінгвістичній енциклопедії і т.ін.

Крім зазначеного, існують помилки через незнання певних законів чи закономірностей, які вже усталилися в сучасному мовознавстві, назвемо це *хворобами зростання*. Тут можемо назвати дихотомію стосовно термінів *словотвірний / словотворчий* (наприклад, у «Словнику лінгвістичних термінів» Д. Ганича і І. Олійника маємо терміни з означенням *словотворчий* – *словотворчий афікс, словотворча база, словотворче гніздо, словотворче значення* і т.д.; назва праці З. Сікорської «Українсько-російський *словотворчий* словник» (Київ, 1995). Тут хочеться нагадати про працю І. Ковалика «Словотворчий» чи «словотвірний?»» (Ковалик, 1981: 86–87), де йде мова про те, що означенням *словотворчий* позначаються явища, які мають відношення до процесу словотворення – *словотворчий засіб, словотворча функція*, а означенням *словотвірний* стосуються тих понять, що мають відношення до словотвору як науки, – отже, *словотвірна пара, словотвірний ланцюжок, словотвірне гніздо, словотвірний словник*.

Що ж стосується назв відповідних курсів сучасної української мови, то вести мову про розділи *морфеміки* чи *словотвору* перешкоджає неоднозначність термінів, які позначають і власне явище, і науку про нього. Тому в нашому випадку ми зупинилися на термінах *морфемологія* та *дериватологія* сучасної української мови. При цьому зважаємо і на термін *деривація*, який за останні десятиріччя активно вживається мовознавцями на позначення явищ творення вторинних мовних знаків на основі вже наявних – фонем, морфем, лексем, словосполучень і речень різної будови. А терміном *словотворення* позначають процеси творення похідних одиниць словотвірного рівня мови.

Щодо помилок, які останнім часом виправлені чи виправляються у науковій літературі, назвемо віднесення нуль-суфіксального способу словотворення до безафіксних способів, тимчасом як нульовий суфікс, не маючи матеріального вираження, свою словотворчу функцію виконує, як і будь-який інший матеріально виражений суфікс; тому іменники віддієслівного походження *вихід,*

виступ, приціл, винахід, набряк слід розглядати як результат **афіксального словотворення**, де формантом виступає **нульовий суфікс**. Точка зору окремих мовознавців, що це результат префіксально-нуль-суфіксальної деривації (від дієслів *ходити, ступати, цілитися* і т.д.) має право на існування відповідно до правила множинної мотивації, однак вважаємо, що словотвірне значення цих іменників – ‘результат одреміченої / одредметненої дії, названої мотивуючим дієсловом’ – схиляє нас все ж таки до явища нульової суфіксації як різновиду афіксального словотворення.

Існують, на жаль, і *псевдоновації* – створення помилкових уявлень про певні явища. Для прикладу наведемо положення В. Горпинича у його праці «Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія» про антонімію в морфемології як вираження одним афіксом різних значень (суфіксом –к-а з відповідними індексами у словах *друкарка, хустка, оранка, книжка*, що виражає відповідно значення особи жіночої статі, значення конкретного предмета, значення дії та зменшувально-пестливе значення) – про протилежність семантики лексем навіть мова не ведеться, однак будь-який студент знатиме, що мова таки йде про омонімію (Горпинич, 1999: 17).

Назвемо ще одну з причин – *ігнорування явищ діакронії*, що призводить до прикрих помилок при словотвірному аналізі. Наприклад, З. Сікорська цілком правильно виводить слово *узбіччя* від *бік* та *узбережжя* від *берег* як результат префіксально-суфіксального словотворення (чи *конфіксації*), однак суфіксальною частиною форманта названі «суфікси» *-ч-* (*уз-* + *-ч-* – *узбіччя*) та *-ж-* (*уз-* + *-ж-* – *узбережжя*) (Сікорська, 1995: 238). Насправді ж суфіксальною частиною форманта слід назвати суфікс *ж, який внаслідок асиміляції з кінцевим твердим задньоязиковим звуком [к] або [г] іменникових твірних основ дав подовжений напівпом’якшений *-ч’-* та *-ж’-*. Такі речі не варто випускати з уваги, оскільки звертання до історичних явищ спроможне дати відповідь на найскладніші запитання. Це стосується також ігнорування явищ транспозиції/конверсії, або ж морфолого-синтаксичного способу словотворення. Наприклад, адвербіалізація в багатьох працях із дериватології розглядається як один із способів творення прислівників (ЕУМ, 2000: 11), однак все ж пропонують розглядати творення прислівників у синхронному аспекті – лексеми *поволі, дотемна, змолоду, доверху* представлені як результат суфіксально-префіксального способу

словотворення (Горпинич, 1999: 160). І. Ковалик, який справедливо вважав усі способи словотворення панхронними, не поділяв би таких поглядів, адже нехтувати історичними явищами, спрощувати наочні сліди цих процесів заради синхронії не варто.

Ще одна з причин – відмінність семантики тих самих термінів у морфемології та дериватології. Наприклад, терміном **формант** у морфемології позначається будь-який афікс, а в дериватології – тільки той засіб чи засоби, за допомогою якого чи яких твориться похідна одиниця, тобто мова йде про **простий** чи **комплексний формант**, який **при деривації** завжди **один**. Тому не можна говорити, що процес деривації здійснюється за допомогою **одного форманта**, – він може складатися з одного дериваційного афікса (простий) чи кількох афіксів (комплексний), може мати і описову форму, як при складанні, аббревіації чи морфолого-синтаксичному способі словотворення. Проте у морфемології термін **один формант** не викликає певних заперечень. Тому вважаємо за доцільне користуватися в дериваційному аналізі терміном **дериватор**.

Звернемо також увагу на те, що в авторитетних виданнях не завжди наводяться адекватні визначення та ілюстрації до певних способів словотворення та їх різновидів. Тут можна навести багато прикладів. Наприклад, щодо визначень: у «Словнику лінгвістичних термінів» Д. Ганича та І. Олійника **основа непохідна** визначається як така, до складу якої «входить тільки коренева морфема: *дорог-а, дв-а, золот-ий, нес-ти...*» (Ганич, Олійник, 1985: 172). Тоді як бути зі словами **біг, хода, шум, рев**, основи яких складаються тільки з кореня, однак ці лексеми є похідними?.. У визначенні науковців проігнорований той факт, що кожна частина мови має основну семантику, яка реалізується, наприклад, через поняття предметності в іменниках, атрибутивності в прикметниках, процесуальної ознаки в дієсловах, а в межах інших частин мови свідчить про вторинність, мотивованість слова (наприклад, **два** – і **двійка, двійний, подвійний, подвоїти, надвоє**), навіть якщо в його морфемній будові немає відповідного матеріально вираженого, однак «живого» словотворчого афікса... Крім того, варто уточнити значення терміна **основа слова**, адже це явище властиве усім словам, у т.ч. із нульовим закінченням, незмінним словам або словам службовим. Здобувачі освіти плутаються у кількості основ складних слів – скільки, наприклад, основ у слові **світловодолікарня**? Слово одне, отже, і основа одна (перервана сполучними голосними-інтер-

фіксами чи неперервана, за В. Горпиничем), проте кількість **твірних основ** має бути названа точно – їх три, відповідно до трьох мотивувальних слів – *світл/о, вод/а, лікарн/я*.

Зміст окремих термінів у дериватології уточнюється завдяки розвитку процесів, які виходять за рамки одиничних виявів. Наприклад, щодо термінів **черезступеневе / черезкрокове словотворення**. Загальноприйнятою є думка, що словотворенню властивий ступеневий характер. Це означає, що в процесі деривації від немотивованого слова (яке, втім, стало таким внаслідок втрати своєї внутрішньої форми, свого етимона, за В. Горпиничем) утворюються похідні одиниці шляхом здійснення одного дериваційного кроку – додавання до твірної основи мотивувального слова форманта, як правило, простого, тобто відбувається словотворення на першому ступені деривації. Процес продовжується у тому ж ключі: до мотиватора 1-го ступеня похідності додається наступний простий формант і утворюється похідна одиниця другого ступеня похідності, тобто ми зробили наступний дериваційний крок – додали формант до мотиватора. Наприклад: від слова **шити** на першому ступені деривації, крім інших, утворене слово **пришити**, яке стає твірним для **пришивати і пришитий** (другий ступінь деривації), у свою чергу слово **пришивати** стає твірним для похідних третього ступеня – **пришивання, пришиваний, пришиватися** і так далі. Тобто мова йде про ступеневий характер словотворення.

Однак усе частішими стають випадки, коли з різних причин процес словотворення прискорюється через пропускання певних кроків деривації, тобто відбувається порушення ступеневого характеру словотворення. Цей процес значно прискорився в сучасних умовах. Наведемо деякі приклади, взяті зі словника «Лексико-словотвірні інновації (2015–2016) А. Нелюби та Є. Редька: **оскопусований** – від пропущеного **«оскопусувати»** – від **Скопус, святобожність** – від пропущеного **«святобожний»** – від **святий Бог, азіюватися** – від пропущеного **«азіювати»** – від **Азія, антейтися** – від пропущеного **«антейти»** – від **Антей, ахметизація** – від пропущеного **«ахметизувати»** – від **Ахметов** (Нелюба, Редько, 2017).

А. Нелюба, який досліджував подібні явища в мові сучасної періодики та інтернет-ресурсів, доцільно вбачає тут закон економії мовлення і пропонує назвати цей процес не черезступеним, а черезкроковим словотворенням. Ця думка актуалізувалась у сучасній дериватології, демонструючи тактичну перемогу нового терміна над попереднім.

Висновки. Отже, як бачимо навіть на підставі наведених прикладів, потребує розширення сучасний лексикографічний опис дериватологічної термінології як у кількісному, так і якісному відношеннях, а також існує велика потреба у сучасних підручниках з морфемології та дериватології. В університетських бібліотеках на сьогодні маємо лише посібники. В умовах викладання морфемо-

логії та дериватології у шкільних та вузівських аудиторіях потрібно контролювати правильність дефініцій, не відмовлятися від коментування історичних процесів, дотримуватися виконання дериваційних правил і закономірностей морфемного і словотвірного аналізу, однак і утверджувати на українському мовному ґрунті найбільш вдалі терміни, що характеризують процеси похідності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко В.М. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: навчальний посібник. К. : Академвидав, 2014. 248 с.
2. Вакарюк Л.О., Панцьо С.Є. Українська мова: Морфеміка і словотвір. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 183 с.
3. Вакарюк Л.О., Панцьо С.Є. Український словотвір у термінах : Словник-довідник. Тернопіль : Джура, 2007. 260 с.
4. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. К. : Вища школа, 1985. 360 с.
5. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : навч. посіб. К. : Вища школа, 1999. 207 с.
6. Ковалик І.І. «Словотворчий» чи «словотвірний»? *Культура слова*. К. : Наукова думка, 1981. Вип. 20. С. 86–87.
7. Лаврінець О.Я., Симонова К.С., Ярошевич І.А. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : підручник. К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 524 с.
8. Нелюба А.М. Чрезкорове словотворення й інноваційні явища в українській мові (на зразках суфіксальних дериватів). *Вісник Дніпропетр. нац. ун-ту. Сер. : «Мовознавство»*. 2009. Вип. 15. Т. 1. С. 201–209.
9. Нелюба А., Редько Є. Лексико-словотвірні інновації (2015–2016). *Словник / Загальна редакція А. Нелюби*. Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2017. 204 с.
10. Полюга Л.М. Словник українських морфем. Львів : Світ, 2001. 446 с.
11. Пономаренко С. Сучасна українська мова. Морфеміка. Дериватологія. Морфологія : навчальний посібник. Миколаїв, 2014. 300 с.
12. Сікорська З.С. Українсько-російський словотворчий словник. 2-е вид. К. : Освіта, 1995. 256 с.
13. Українська мова. Енциклопедія. К. : Укр. енцикл., 2000. 752 с.

REFERENCES

1. Boiko V.M. Morfemika. Slovotvir. Morfolohiia : navchalnyi posibnyk [Morphemics. Word formation. Morphology : a textbook]. K. : Akademydav, 2014. 248 p. [in Ukrainian].
2. Vakariuk L.O., Pantso S.Ie. Ukrainska mova : Morfemika i slovotvir [Ukrainian language : Morphemics and word formation]. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan, 2004. 183 p. [in Ukrainian].
3. Vakariuk L.O., Pantso S.Ye. Ukrainskyi slovotvir u terminakh : Slovnyk-dovidnyk [Ukrainian word formation in terms : Dictionary-guide]. Ternopil : Dzhura, 2007. 260 p. [in Ukrainian].
4. Hanych D.I., Oliinyk I.S. Slovnyk lnhvistychnykh terminiv [Dictionary of linguistic terms]. K. : Vyscha shkola, 1985. 360 p. [in Ukrainian].
5. Horpynych V.O. Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfemika. Slovotvir. Morfonolohiia : Navch. posib. [Modern Ukrainian literary language. Morphemics. Word formation. Morphology : Study guide]. K. : Vyscha shkola, 1999. 207 p. [in Ukrainian].
6. Kovalyk I.I. “Slovotvorchi” chy “slovotvirnyi”? [“Word-creating” or “word-forming?”]. *Kultura slova*. Vyp. 20. K. : Naukova dumka, 1981. pp. 86–87. [in Ukrainian].
7. Lavrinets O.Ya., Symonova K.S., Yaroshevych I.A. Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfemika. Slovotvir. Morfolohiia : pidruchnyk [Modern Ukrainian literary language. Morphemics. Word formation. Morphology : a textbook]. K. : Vydavnychiy dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 2019. 524 p. [in Ukrainian].
8. Neliuba A.M. Cherezkrokovye slovotvorennia y innovatsiini yavyscha v ukrainskii movi (na zrazkakh sufiksalnykh deryvativ) [Step-by-step word formation and innovative phenomena in the Ukrainian language (on the basis of suffix derivatives)]. *Visnyk Dnipropetr. nats. un-tu. Ser. : “Movoznavstvo”*. 2009. Vyp. 15. T. 1. P. 201–209. [in Ukrainian].
9. Neliuba A., Redko Ye. Leksyko-slovotvirni innovatsii (2015–2016). *Slovnyk [Lexical and word-formation innovations (2015–2016). Dictionary] / Zahalna redaktsiia A. Neliuby*. Kh. : Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo, 2017. 204 p. [in Ukrainian].
10. Poliuha L.M. Slovnyk ukrainskykh morfem [Dictionary of Ukrainian morphemes]. Lviv : Svit, 2001. 446 p. [in Ukrainian].
11. Ponomarenko S. Suchasna ukrainska mova. Morfemika. Deryvatolohiia. Morfonolohiia : navchalnyi posibnyk [Modern Ukrainian language. Morphemics. Derivatology. Morphology : a textbook]. Mykolaiv, 2014. 300 p. [in Ukrainian].
12. Sikorska Z.S. Ukrainsko-rosiiskyi slovotvorchiy slovnyk. 2-e vyd. [Ukrainian-Russian word-formation dictionary. 2nd ed.]. K. : Osvita, 1995. 256 p. [in Ukrainian].
13. Ukrainska mova. Entsyklopediia [Ukrainian language. Encyclopedia]. K. : Ukr. entsykl., 2000. 752 p. [in Ukrainian].

UDC 811.111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-28>

Gergely HLADONIK,

orcid.org/0000-0002-0478-3204

PhD student at the Multilingualism Doctoral School

University of Pannonia

(Veszprém, Hungary)

Lecturer at the Department of Philology

*Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
(Berehove, Transcarpathian region, Ukraine) gergelyhladonik@gmail.com*

Krisztián VÁRADI,

orcid.org/0000-0001-7554-4158

PhD student at the Multilingualism Doctoral School

University of Pannonia

(Veszprém, Hungary)

trainee lecturer at the Department of Philology

*Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
(Berehove, Transcarpathian region, Ukraine) varadikrisztian98@gmail.com*

VIDEO GAMES – A NEW SOURCE OF LANGUAGE ACQUISITION

With the development of computers and the introduction of information technology, humanity paved the way for new ways to improve itself in various social, natural, and scientific fields such as entertainment, engineering, and medical developments. Video games in the past, due to their lack of narratives and images, were no more than black and white moving objects on a screen. However, as games have become more complicated in terms of gameplay and story, they have also become spectacular sources of firstly passive, but subsequently increasingly active linguistic involvement. In recent decades, video games in the field of language learning have received a lot of attention. These games provide limitless opportunities for language acquisition. Games are interactive in the sense that there is a relationship between the player and the game itself. The game reacts to the player's activity, and the gamer reacts to the game. The games give the players the impression that their actions are co-decided and that the world they are in is co-created by them, not just by the game designers. Because each player's actions and decisions vary, so does the game's path. Students can be motivated to learn a language by using the appropriate tools and games if video games are interesting and rewarding. The game's instant feedback depending on the player's actions also aids with motivating.

The following study will focus on how effectively video games can be used inside or outside the classroom environment. The study focuses mainly on pupils from the 10th and 11th classes. Students already have experience with playing video games in some forms. Their play style and attitude can highlight on the positive and negative effects of video games being used inside or outside the classroom. The participants for the study were chosen randomly with the help of a hyperlink, and the proper questionnaire was forwarded to them. The sharing of the hyperlink was controlled by the researcher. The results indicate a positive effect of using video games on language development of students. However, it is important to emphasize the dangers of using not just only video games, but the internet itself as well.

Key words: *language acquisition, language learning, computer games, video games, new teaching methods, gamification.*

Гергель ГЛАДОНИК,

orcid.org/0000-0002-0478-3204

аспірант кафедри багатомовності

Університету Паннонії

(Веспрем, Угорщина)

викладач кафедри філології

Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

(Берегове, Закарпатська область, Україна) *gergelyhladonik@gmail.com*

Крістіян ВАРАДІ,

orcid.org/0000-0001-7554-4158

аспірант кафедри багатомовності

Університету Паннонії

(Веспрем, Угорщина)

викладач-стажист кафедри філології

Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

(Берегове, Закарпатська область, Україна) *varadikrizstian98@gmail.com*

ВІДЕОІГРИ – НОВЕ ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ МОВИ

З розвитком комп'ютерів і впровадженням інформаційних технологій людство проклало шлях до нових методів самовдосконалення в різних соціальних, природничих і наукових сферах, таких як розваги, інженерія та медичні розробки. Відеоігри в минулому, через відсутність оповідань і зображень, були не більш ніж чорно-білими рухомими об'єктами на екрані. Однак, оскільки ігри ускладнюються з точки зору ігрового процесу та історії, вони також стають вражаючими джерелами спочатку пасивної, а згодом все більш активної мовної участі. В останні десятиліття відеоіграм у сфері вивчення мов приділяється велика увага. Ці ігри надають безмежні можливості для вивчення мови. Ігри є інтерактивними в тому сенсі, що між гравцем і самою грою існує зв'язок. Гра реагує на активність гравця, а гравець реагує на гру. Ігри створюють у гравців враження, що їхні дії вирішуються спільно і що світ, у якому вони перебувають, спільно створений ними, а не лише розробниками гри. Оскільки дії та рішення кожного гравця відрізняються, змінюється і шлях гри. Учні можна мотивувати вивчати мову за допомогою відповідних інструментів та ігор, якщо відеоігри цікаві та корисні. Миттєвий зворотній зв'язок гри залежно від дій гравця також допомагає мотивувати.

У наступному дослідженні буде зосереджено увагу на тому, наскільки ефективно можна використовувати відеоігри в класі чи поза ним. Дослідження орієнтовано переважно на учнів 10–11 класів. Студенти вже мають досвід гри у відеоігри в деяких формах. Їхній стиль гри та ставлення можуть підкреслити позитивні та негативні наслідки використання відеоігор у класі чи поза ним. Учасників для дослідження обирали випадковим чином за допомогою гіперпосилання, і їм надсилали відповідну анкету. Обмін посиланнями контролювався дослідником. Результати свідчать про позитивний вплив використання відеоігор на мовний розвиток учнів. Однак важливо підкреслити небезпеку використання не лише відеоігор, але й самого Інтернету.

Ключові слова: засвоєння мови, вивчення мови, комп'ютерні ігри, відеоігри, нові методи навчання, гейміфікація.

Statement of the problem. Even though video games have become an active part of the lives of today's generation, the introduction and use of video games inside the classroom still haven't been applied properly. It is an area of education which needs improvement and more attention.

Research analysis. The research highlights on the benefits of using video games inside the classroom by giving special attention to the students. Since language learners are key elements of the research, their answers can serve as an idea of how video games can be implemented into lessons and how can teachers improve the students' linguistic skills more efficiently.

The purpose of the article is to identify the benefits of using video games inside and outside the language learning classroom.

Presentation of the main material. In recent years, it has become quite popular to use video games in- and outside of the classroom. Playing video games is very popular among students. We live in an era where it is easy to access any type of games quite easily. Mobile phones have applications which can easily give back the feeling of playing any kind of video games. Apart from mobile phones, tablet PCs and laptops can also function and run the newest games. As a result, learners can have access to these games whenever and wherever they want. However, before going into depth about the beneficial side of using video games inside the classroom, first it would be necessary to give the definition of video games.

According to Juul (2012), "a game is a rule-based system with a variable and quantifiable outcome,

where different outcomes are assigned to different values, the player exerts effort in order to influence the outcome, while the player feels emotionally attached to the outcome, and the consequences of the activity are negotiable” (Juul, 2012: 36).

If we study carefully the available literature, we can see that the *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics* defines video games as an organized activity with specific rules, and giving a sense of competition among its users (Richards et. al, 1992).

As the definitions show, video gaming provides a variety of functions that are part of a system. In the centre of playing games we find the **gamer** him/herself. Every game requires different skills, methods and techniques which need to be learnt by the gamer in order to become master of the game. A game is designed to follow certain rules, tasks, and achievements.

Video games can be categorized into the following groups (Turow, 2011):

- action games;
- adventure games;
- casual games;
- simulation games;
- strategy games;
- sport games;
- edutainment games.

Fast-paced gameplay with a focus on mobility, combat, hand-eye coordination, and reaction time characterizes **action games**. *Praey for the Gods*, *Resident Evil 3*, *Gears 5* are just a few popular action games in 2023.

Adventure games portray the story of its protagonist(s) on a literal adventure. A plot-driven adventure video game is a typical example. This assists to draw the player’s attention to the single task of his or her adventure. The most played adventure games in 2023 are *Shadows of Doubt*, *My Friendly Neighborhood*, and *Sherlock Holmes: The Awakened*.

Adventure games also have a form which is known as casual games. Casual games can be **puzzle games, hidden object games, arcade games, strategy games** or even **card or board games**.

Simulation games are virtual games which “simulate” a real-life scenario. Gamers have to play in a virtual world where they need to complete different tasks, most of them are based on real-life situations. **Strategy games** are all about thinking and making the gamers using their brains. We can talk about real-time or turn-based strategy games. Strategy is a component featured in many non-strategy games, referring to any situation in which you must consider a tactic.

Sport games – a sport game is a video game genre that simulates the practice of sports. Most sports

have been recreated with a game, including team sports, track and field, extreme sports and combat sports. Some games emphasize actually playing the sport (such as the *Madden NFL* series), whilst others emphasize strategy and sport management.

Edutainment games – edutainment video games (a portmanteau of *education* and *entertainment*) are video games that have an educational goal as part of the game’s mechanics, but using an entertaining form of gameplay, sometimes using licensed video game characters. Typical edutainment games teach the player such skills as typing, math, linguistics, geography, and history, among others, but can also be used to develop social skills such as teamwork and sharing information. If video games are well-designed and serve educational purposes, the games can be an effective tool for teachers.

Based on the study of Godwin-Jones (2014), video games have a good impact on students’ social and cognitive development, including a positive impact on academic achievement, cognitive skills, motivation, attention, and concentration. Different abilities of the learners are required to be used while playing and learning the game itself. Apart from getting the gaming experience, students have the opportunity to acquire a language too. Developing different skills and cognitive strategies are good motivation factors for learning. If the video games are used in the proper way, they could serve the purpose of enjoyable, straightforward, adaptive and gratifying educational tools.

Johnson (2010) defines one of the primary reasons why researchers began to explore the usefulness of this new area of technology. The researcher clarifies that a language learning game must be able to distinguish between all of the possible variabilities in the language to provide useful feedback.

Previous studies on the benefits of video games. Video games have become an inseparable element of children’s and adults’ leisure activities, and they have become their virtual world where they find themselves taking on the roles of different identities and learning new skills (Shaffer et al., 2005).

Individuals who play these games need to solve riddles, defeat enemies, advance to new levels, and complete the game in the end. Gee (2005) claims that learning through an enjoyable way is more successful than simply memorizing things and not practicing them.

A recent study on this topic indicated that video gamers tend to be distracted from learning vocabulary while playing a music video game. 80 female adult undergraduates were divided into groups of two, with one playing the game and the other watching. It was discovered that those who continued to watch the game learned more new words than the players

who were subjected to a possible cognitive load while playing the game (deHaan & Kono, 2010).

H. Reinders and S. Wattana concluded that when it comes down to reaching the goal in a specific game, language will be secondary, due to the fact that in time the gamer will master the game itself and these language barriers can be easily overcome. For effective language learning, a learner must be able to produce “comprehensible output”, as well as receive “comprehensible input” in the target language (Reinders & Wattana, 2012).

Most video games give many opportunities to master the language as well, because communication is quite common in these games with other gamers. The previously mentioned study provides a well-supported strategy in which language learners could use video games to improve their proficiency.

Based on the article of da Silva (2014), there are two categories of skills that video games can help you develop:

- receptive skills (reading and listening);
- expressive skills (writing and speaking).

Piirainen-Marsh and Tainio (2009) conducted research into one potential aspect of video games as a language learning tool. The study focused on gamers’ spoken interaction with the characters of the game. According to the findings, video games are particularly adaptable resources, and a socially shared experience gives further competency on the players’ second language. They suggest that being able to replicate the speech of game characters allows the user to incorporate the words uttered into his/her own vocabulary and later utilize those same linguistic resources outside of a gaming context (Piirainen-Marsh & Tainio, 2009).

Data collection and the questionnaire. The participants were chosen at random to collect data for the study. Each participant received a link to the online survey. The researcher had complete control over the sharing of the hyperlink. The questionnaire was con-

ducted in English, and it was divided into 7 components. The first two parts requested information about the participants’ demographic and educational background. The concept of gaming was investigated in the following one. These questions were followed by the effectiveness of video games and whether students can implement the learned skills into the classroom environment. The following question was a multiple choice question, where they had the opportunity to choose from given alternatives. Finally, the questionnaire gathered information about the skills mastered in gaming. All questions were mandatory. The results are presented below by sections.

Results. The results are based on the responses of 52 students. The first part will look into their demographic background. Out of the participants, 18 (34.6%) were boys and 34 (65.4%) were girls. These findings can be used as the foundation for another study to examine the gender distribution in greater depth and demonstrate the connection between genders and playing video games.

Table 1

Gender of participants

	Number of participants	%
Boys	18	34.6%
Girls	34	65.4%

The second question reveals the participants’ distribution based on age groups. We can see from the information provided that students’ ages vary between 15 and 17 years, so students are already familiar with English or have had some interaction with it in school or online.

The following section will examine the participants’ gaming habits. The purpose of this section was to determine how many of the respondent students play games in English. Only 3 students (5.8%) stated that they had no prior experience with digital games in English. The vast majority of respondents, 49 students (94.2%), had some level of gaming experience.

The following two questions asked about the benefits of using video games inside the classroom and in what form can they be beneficial. 84.6% of the respondents (44 students) believe that they have learnt something new while playing video games. 76.9% of the learners (40 students) answered positively that these new words/expressions are beneficial for them inside the classroom. It is important to stress that video games most often prioritize language skills which are related to reading and listening. However, online video games also build on active language skills, and

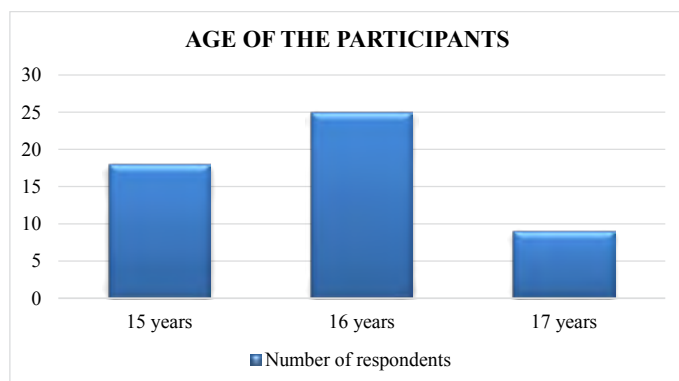

Fig. 1. Age distribution of the participant students

both speaking and writing are essential components in these games.

The next question asked information about the similarity of the vocabulary used in games and inside the classroom. 44.2% of the respondents (23 students) stated that most words and expressions are used both in games and inside the classroom. This lower number might be due to the fact that genres of video games vary and classroom topics are not always identical with the current video game trends.

The last question asked respondents to list specific linguistic skills that they had needed while playing. As the results show, reading comprehension skills (25 students; 48.1%) and listening comprehension skills (15 students; 28.8%) are the two most widely

developed skills while playing video games. 9.6% of the answerers (5 students) named conversation skills and 13.5% (7 students) chose writing skills as the most commonly used skills. It is interesting to observe that the most prevalent skills are passive language skills (reading and listening). On the other hand, active language skills (speaking and writing) appear to be less employed by gamers.

However, we must acknowledge that the application of these abilities is greatly dependent on the game. Gamers must talk to one another in online games, active and passive skills are both required, whereas offline games are largely dependent on passive language skills only, with the emphasis on reading and listening.

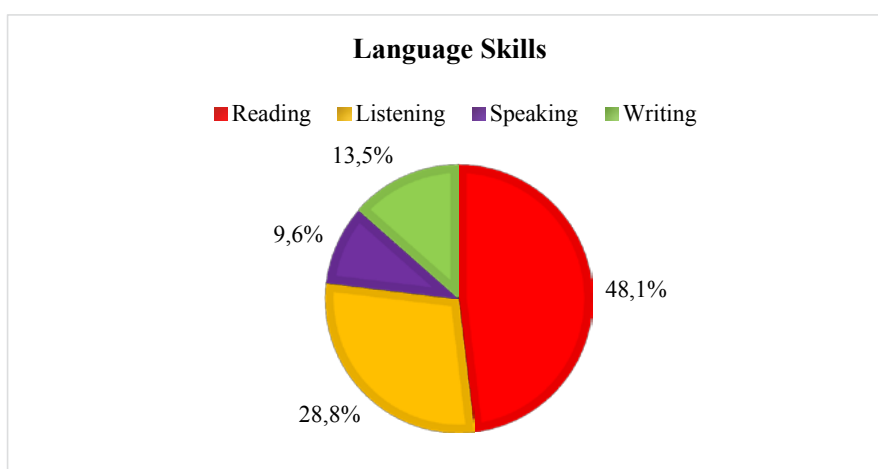

Fig. 2. Required skills while playing video games

Conclusions. The current study investigated whether video games have advantages for English learning or not. The study focused mainly on school graduates. According to the findings, 84.6% of respondents believe that playing video games taught them something new and helped them become better language learners. Participants were able to name several language skills that they had acquired or developed while playing video games. As the results show, 48.1% of the gamers use reading skills, 28.8% develop listening skills, 13.5% used writing skills

and only 9.6% developed their speaking skills while playing. Based on these numbers, we can see that most students use passive language skills. Active language skills are mostly related to online games or to certain games which are based on communication. From the collected data, it can be seen that video games are popular and have a future in language teaching. By introducing this new form of education, lessons can be made more interactive, interesting and would allow teachers to develop new skills with newer techniques.

BIBLIOGRAPHY

1. da Silva R. L. Video games as opportunity for informal English language learning: Theoretical considerations. *The ESPecialist*. Vol. 35. № 2. 2014. P. 155–169.
2. deHaan J., Kono F. The effect of interactivity with *WarioWare* minigames on second language vocabulary learning. *Journal of Digital Games Research*. Vol. 4. № 2. 2010. P. 47–59. DOI: 10.9762/digrj.4.2_47.
3. Gee J. P. Good video games and good learning. *Phi Kappa Phi Forum*. Vol. 85. № 2. 2005. P. 33–37.
4. Godwin-Jones R. G. Emerging technologies. Games in language learning: opportunities and challenges. *Language Learning and Technology*. Vol. 18. № 2. 2014. P. 9–19.
5. Johnson W. L. Serious use of a serious game for language learning. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*. Vol. 20. № 2. 2010. P. 175–195. DOI: 10.3233/JAI-2010-0006.

6. Juul J. *A casual revolution: Reinventing video games and their players*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press. 2012. P. 260.
7. Piirainen-Marsh A., Tainio L. Other-Repetition as Resource for Participation in the Activity of Playing a Video Game. *The Modern Language Journal*. Vol. 93. 2009. P. 153–169. DOI: 10.1111/j.1540-4781.2009.00853.x.
8. Reinders H., Wattana S. Talk to me! Games and students' willingness to communicate. In: Reinders H. (ed.), *Digital Games in Language Learning and Teaching*. London: Palgrave Macmillan. 2012. P. 156–188. DOI: 10.1057/9781137005267_9.
9. Richards J. C., Platt J. T., Platt H. K. *Longman dictionary of language teaching and applied linguistics (2nd edition)*. London: Longman. 1992. P. 650.
10. Shaffer D. W., Squire K. R., Halverson R., Gee J. P. Video games and the future of learning. *Phi Delta Kappan*. Vol. 87. № 2. 2005. P. 104–111. DOI: 10.1177/003172170508700205.
11. Turow J. *Media Today. An Introduction to Mass Communication (4th edition)*. New York: Routledge. 2011. P. 656. DOI: 10.4324/9780203836514.

REFERENCES

1. da Silva R. L. Video games as opportunity for informal English language learning: Theoretical considerations. *The ESPecialist*. Vol. 35. № 2. 2014. P. 155–169.
2. deHaan J., Kono F. The effect of interactivity with *WarioWare* minigames on second language vocabulary learning. *Journal of Digital Games Research*. Vol. 4. № 2. 2010. P. 47–59. DOI: 10.9762/digraj.4.2_47.
3. Gee J. P. Good video games and good learning. *Phi Kappa Phi Forum*. Vol. 85. № 2. 2005. P. 33–37.
4. Godwin-Jones R. G. Emerging technologies. Games in language learning: opportunities and challenges. *Language Learning and Technology*. Vol. 18. № 2. 2014. P. 9–19.
5. Johnson W. L. Serious use of a serious game for language learning. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*. Vol. 20. № 2. 2010. P. 175–195. DOI: 10.3233/JAI-2010-0006.
6. Juul J. *A casual revolution: Reinventing video games and their players*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press. 2012. P. 260.
7. Piirainen-Marsh A., Tainio L. Other-Repetition as Resource for Participation in the Activity of Playing a Video Game. *The Modern Language Journal*. Vol. 93. 2009. P. 153–169. DOI: 10.1111/j.1540-4781.2009.00853.x.
8. Reinders H., Wattana S. Talk to me! Games and students' willingness to communicate. In: Reinders H. (ed.), *Digital Games in Language Learning and Teaching*. London: Palgrave Macmillan. 2012. P. 156–188. DOI: 10.1057/9781137005267_9.
9. Richards J. C., Platt J. T., Platt H. K. *Longman dictionary of language teaching and applied linguistics (2nd edition)*. London: Longman. 1992. P. 650.
10. Shaffer D. W., Squire K. R., Halverson R., Gee J. P. Video games and the future of learning. *Phi Delta Kappan*. Vol. 87. № 2. 2005. P. 104–111. DOI: 10.1177/003172170508700205.
11. Turow J. *Media Today. An Introduction to Mass Communication (4th edition)*. New York: Routledge. 2011. P. 656. DOI: 10.4324/9780203836514.

Тетяна ГОРОХОВА,
orcid.org/0000-0003-0113-8653
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української мови
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) t.horokhova@kubg.edu.ua

Марія БОЙКО,
orcid.org/0000-0001-9826-7464
доктор філософії,
старший викладач кафедри української мови
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) mi.boiko@kubg.edu.ua

ДИНАМІКА ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД 2022–2023 РОКІВ

Активне творення неологізмів зумовлено низкою чинників позамовного характеру: відображення зрізу розвитку сучасного українського суспільства, відкритість України до інновацій, інтенсивне підвищення ролі комп'ютеризації та інтернетизації, інтелектуалізації українців тощо. Однак ми не применюємо значення внутрішньомовних чинників, які є також надзвичайно важливими.

Повномасштабна війна Росії проти України докорінно змінила погляди українців на питання утвердження української мови, викликала помітні зрушення лексичного складу та зумовила появу неолексем. Сьогодні особливої уваги, виваженого фахового аналізу потребують ті зміни, яких зазнала українська літературна мова у зв'язку з військовою агресією. Мовним маркером російсько-української війни 2022 року є неологізми, які вміщують у собі увесь набір емоцій українського народу до повномасштабного вторгнення 2022 року. Мета статті – схарактеризувати динаміку лексичного складу української мови у воєнний період 2022–2023 років. У статті зафіксовано та розглянуто різноманітні нові лексеми воєнного періоду 2022–2023 років; виокремлено основні джерела поповнення лексичного складу у досліджуваній період; покласифіковано досліджувані одиниці за тематичними групами. Автори статті з'ясували, що найекспресивнішими неолексемами, пов'язаними з тематикою сучасної війни, виявилися ті, що характеризують й описують ворога. Вони становлять найбільшу частку серед лексичних інновацій. Одним із найпопулярніших неологізмів стала лексема «рашизм» – маніпулятивна, популістська квазіідеологія і практика політичного режиму РФ кінця ХХ – початку ХХІ століття. Велика кількість неолексем у період повномасштабної агресії Росії проти України утворена словотвірним способом й має відомі походження. Від прізвищ відомих державних, політичних та громадських діячів.

На окрему увагу заслуговують лексеми, які із початком повномасштабного вторгнення набули нових або додаткових значень – семантичні неологізми або неосемантизми.

Ключові слова: мова війни, неологізми, словотворення, дискурс, повномасштабна війна.

Tetiana HOROKHOVA,
orcid.org/0000-0003-0113-8653
PhD in Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Ukrainian Language Department
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) t.horokhova@kubg.edu.ua

Maria BOYKO,
orcid.org/0000-0001-9826-7464
PhD in Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Ukrainian Language Department
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) t.horokhova@kubg.edu.ua

DYNAMICS OF LEXICAL COMPOSITION OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE WAR PERIOD IN 2022–2023

The active creation of neologisms is caused by a number of factors of an extra-linguistic nature: a reflection of the development of modern Ukrainian society, Ukraine's openness to innovation, an intensive increase in the role of computerization and Internetization, the intellectualization of Ukrainians, etc. However, we do not minimize the importance of intralingual factors, which are also extremely important.

The full-scale war of Russia against Ukraine fundamentally changed the views of Ukrainians on the issue of the establishment of the Ukrainian language, caused noticeable shifts in the lexical composition, and led to the appearance of neologisms. Today, the changes that the Ukrainian literary language underwent in connection with military aggression require special attention and a balanced professional analysis. The linguistic marker of the Russian-Ukrainian war of 2022 is neologisms, which contain the entire set of emotions of the Ukrainian people before the full-scale invasion of 2022. The purpose of the article is to characterize the dynamics of the lexical composition of the Ukrainian language during the war period of 2022–2023. The article records and examines various new tokens of the wartime period of 2022–2023; the main sources of replenishment of the lexical composition in the studied period are singled out; the studied units are classified by thematic groups. The authors of the article found out that the most expressive neologisms related to the topic of modern war turned out to be those that characterize and describe the enemy. They make up the largest share among lexical innovations. One of the most popular neologisms has become the lexeme “racism” – the manipulative, populist quasi-ideology and practice of the political regime of the Russian Federation at the end of the 20th – beginning of the 21st century. A large number of neologisms during the period of Russia's full-scale aggression against Ukraine were formed in a word-forming way and have a homonymous origin. From the surnames of famous state, political and public figures

Lexemes that acquired new or additional meanings with the beginning of a full-scale invasion deserve special attention – semantic neologisms or neo-semanticisms.

Key words: *the language of war, the language of war, neologisms, word formation, discourse, full-scale war.*

Постановка проблеми. Нині у філологічній науці домінує переконання, що активне виникнення неологізмів пов'язано з особливостями конкретного історичного періоду, зрушеннями в суспільстві та в мовній свідомості носіїв. Українські мовознавці неодноразово наголошували, що в останні роки у мові відбулися помітні зміни, а саме: поповнився словниковий склад за рахунок нових питомих слів і запозичень, стали відмінюваними досі невідмінювані власні назви, аббревіатури та деякі чужомовні одиниці, розширили сферу вживання функційно обмежені слова, форми слів та синтаксичні конструкції, посіли належне місце національні зразки словотворення (Городенська, 2019: 3). Засвідчено, що ці зміни є переважно наслідком її об'єктивного розвитку в нових суспільно-політичних, економічних та культурних умовах незалежної України.

Повномасштабна війна Росії проти України докорінно змінила погляди українців на питання утвердження української мови, викликала помітні зрушення лексичного складу та зумовила появу неолоксем. Уважаємо, що сьогодні особливої уваги, виваженого фахового аналізу потребують ті зміни, яких зазнала українська літературна мова у зв'язку з військовою агресією. Дослідження окресленої проблематики є важливою лінгвістичною проблемою, оскільки має велике значення для виявлення ключових чинників поповнення лексики української мови.

Аналіз досліджень. Загальновідомо, що лексичний склад мови є найбільш піддатливим до змін та оновлення, оскільки він нерозривно пов'язаний з історією, культурою та менталітетом певної нації. В останні десятиліття українські вчені активно працюють над аналізом процесів кількісного і якісного оновлення та збагачення словникового складу різних стилів національної мови. Передусім заслуговують на увагу праці таких

українських лінгвістів, як: К. Городенська, Є. Карпіловська, Н. Клименко, Л. Лисюк, О. Стишов.

Ключові зміни поповнення та оновлення словникового складу української мови впродовж останніх двох десятиріч висвітлено в монографії Н. Клименко, Є. Карпіловської та Л. Кислюк. Автори розглянули роль словотворення у сучасній українській номінації, зовнішні та внутрішні чинники появи неологізмів, неозапозичень, нових значень у відомих словах (неосемантизмів).

Мовознавці звернули увагу на формування нових кореневих та словотвірних гнізд, збільшення фонду словотворчих засобів мови, особливості їхнього функціонування в текстах. На переконання дослідників, вироблення нових критеріїв унормування та кодифікації українського лексикону потребує виваженого й детального аналізу всього масиву варіантних номінацій у повному обсязі властивих їм формальних, семантичних та функціональних ознак (Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008: 73).

Згідно з концепцією К. Городенської, нові явища та процеси в українському словотворенні зумовлені здебільшого позамовними чинниками, зокрема активними запозиченнями до лексики та галузевих терміносистем української мови, змінами суспільно-політичного характеру в Україні, пробудженням національно-мовної свідомості української еліти, піднесенням культурного рівня населення тощо, а також мовними чинниками, насамперед розгортанням внутрішньомовних процесів, спрямованих на зміцнення автохтонних словотвірних варіантів та збереження самотності національного словотворення (Городенська, 2013: 35).

Розвідки О. Стишова присвячено ґрунтовному аналізу основних тенденцій розвитку лексичного складу української мови початку ХХІ століття. Як зазначає український мовознавець, під час різ-

них комунікативних актів нова семантика виникає як у словах на позначення загальних назв, так і в онімах (пропріативах), але у більшості випадків нових значень набули переважно відомі питомі слова (Стишов, 2019: 79).

Питання військової термінології в сучасному політичному дискурсі висвітлено у праці І. Царьової. Дослідниця окреслила лінгвостилістичну специфіку воєнної лексики, охарактеризувала лексико-семантичні підгрупи воєнної термінології, проаналізувала специфіку вживання воєнної лексики.

Згідно із концепцією І. В. Царьової, дискурс війни пов'язаний з певними типами оповідей про події, а інтерпретація війни та зображених конфліктів залежить від того, яким чином вони концептуалізуються у свідомості (Царьова, 2023: 805).

У статті «Нові фразеологізми в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ сторіччя» В. Дроботенко та О. Стишов наголосили, що визначальним джерелом збагачення фразеологічної системи української мови є питомі новотвори. Виняткової уваги потребує значний корпус зафіксованих авторами неофразем, який доводить, що з-поміж ряду тематичних груп істотно переважає воєнна (Дроботенко, Стишов, 2023: 9).

Безумовно, інноваційна лексика у зв'язку з повномасштабним вторгненням війни Росії проти України залишається недостатньо вивченою, що зумовлює необхідність її аналізу в динамічній синхронії.

Мета статті – схарактеризувати динаміку лексичного складу української мови у воєнний період 2022 року.

Основні завдання розвідки:

- 1) виявити, зафіксувати й проаналізувати різноманітні нові лексеми у воєнний період;
- 2) розглянути основні джерела поповнення лексичного складу у досліджуваній період;
- 3) класифікувати досліджувані одиниці за тематичними групами.

Виклад основного матеріалу. Засвідчено, що передусім саме під час політичних, економічних та соціальних зрушень мова розвивається динамічніше, виникає найбільший запит на неологізми. На початку ХХІ століття більшість українських мовознавців (О. Стишов, К. Городенська) виокремлюють низку чинників розвитку словникового складу мови: 1) екстралінгвальні, а саме: здобуття Україною незалежності й поступове утвердження її панівних позицій у світовій спільноті; створення та відновлення діяльності нових державних політичних, економічних та культурних установ; активна демократизація суспільства; Помаранчева революція; Революція Гідності;

анексія Криму Російською Федерацією, бойові дії в Україні; зростання національної свідомості й патріотизму; підвищення комунікативної потужності української як державної; зростання міжнародних політичних, економічних, наукових, культурних контактів українців з іншими етносами; науково-технічний розвиток, зростання ролі комунікаційно-інформаційних технологій; 2) інтралінгвальні – системність української мови, яка базується на взаємозумовленості її елементів; відновлення питомих структурних ознак національної мови; тенденції до інтеграції елементів мови; принцип мовної економії тощо (Стишов 2019: 13).

Російсько-українська війна кардинально змінила життя багатьох людей. Як зазначає О. Стишов, «кількість неосемантизмів неухильно зростає та урізноманітнюється, заповнюючи номінативні лакуни, що постійно виникають, збагачуючи емоційно-експресивні засоби загальнонародної української мови» (Стишов, 2015: 366). Уважаємо, що нові слова органічно входять у наявну українську мовну картину світу, детерміновану процесами соціодинаміки. Найпоширенішими способами творення неологізмів в українськомовних текстах є семантичний, словотвірний та запозичення.

Найекспресивнішими неолексемами, пов'язаними з тематикою сучасної війни, виявилися ті, що характеризують й описують ворога. Вони становлять найбільшу частку серед лексичних інновацій. На думку М. Жулінської та О. Круглій, це пов'язано зі створенням ними миттєвого психологічного ефекту, що підсилює демонізацію ворога й водночас вони виступають певним засобом виявлення гніву, висловлення презирливого ставлення та ненависті до ворога, зменшення стресу (Жулінська, Круглій, 2022: 107).

Одним із найпопулярніших неологізмів стала лексема «рашизм» (від англ. *Russia* – Росія та італ. *fascismo* – фашизм) – маніпулятивна, популістська квазіідеологія і практика політичного режиму РФ кінця ХХ – початку ХХІ століття, основу якої становлять суміш великоросійського шовінізму і реакційного православ'я, ідеалізація та спроба відтворення радянського минулого, месіанське уявлення про «богообраність» та особливу цивілізаційну місію російського народу в сучасному світі. Рашизм розглядають як різновид нацизму, неофашизму. Прихильників рашизму називають «рашистами» або «ватниками».

У термінологічно-поняттєвому плані неологізм «рашизм» почали вживати від 2008. Набув значного поширення з 2014. Від початку широкомасштабної війни, розв'язаної РФ проти України 24 лютого 2022 року, активно використовують на міжнародному рівні (Горбатенко, 2016).

У корпусах українських текстах бачимо вживання цих понять у таких сполученнях: предикативних (*рашисти обстріляли, випустили, вдарили, атакувати, здійснили, намагаються, влучили, вбили, розстріляли, зруйнували, викрали, захопили, втратили, поцілили, пошкодили, знищили тощо*); субстантивних (*пересічні, сучасні, російські, місцеві, навіжені, відверті, відкриті ватники*) тощо (Генеральний регіонально анотований корпус української мови).

Ще одна яскрава неолексема, що характеризує ворога, – слово «орк», «орки». Ця лексична інновація створена за аналогією з назвами істот трилогії «Володар пернів» Дж. Толкіна, що акцентує на тому, що ворогів не вважають за людей. Urban Dictionary тлумачить цю лексичну інновацію як «зневажливе прізвисько, яке українські війська дали російським солдатам під час вторгнення в Україну у 2022 році» (Urban Dictionary). У корпусах текстів української мови до 2022 року не натрапляємо на вживання слова в такому значенні, а після повномасштабного вторгнення натрапляємо на такі приклади використання в текстах інтернетних видань: «*основні зусилля орків зосереджені на встановленні контролю...*», «*... орки поцілили своїми ракетами...*», «*орки полюють на українських активістів...*», «*...намагаються прибрати хату після орків...*», «*звільнена від орків Харківщина...*», «*орки розбомбили частину будинку*», «*орки змінили тактику*» тощо (Генеральний регіонально анотований корпус української мови; ПАВУК).

На окрему увагу заслуговують лексеми, які із початком повномасштабного вторгнення набули нових або додаткових значень – семантичні неологізми або неосемантизми. Дослідники динамічних процесів у лексиконі нове значення наявного слова, наслідок його семантичної деривації виділяють як різновид неологізма. (Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008: 73).

Нових значень після повномасштабного вторгнення набула лексема «бавовна». «Бавовною» називають вибухи на тимчасово окупованій території України та на території рф. Наприкінці 2010-х російський уряд дав вказівки всім ЗМІ називати вибухи (переважно – газу) «лясками» (рос. хлопками). У російського слова «хлопок» є омограф – «хлопок», який українською означає «бавовна».

Аналіз корпусу текстів української мови (Генеральний регіонально анотований корпус української мови) підтверджує динаміку вживання лексеми «бавовна» в таких сполученнях: 1991–2021 роки: предикативних (*бавовна дорожчає, росте* тощо); дієслівних (*вирощувати, уте-*

плювати, виробляти, виготовляти, збирати, експортувати, дорожчає, росте тощо); субстантивних у поєднанні з прикметником (*натуральна, імпортна, стовідсоткова, цільна, органічна, тонка, прядильна* тощо); субстантивних у поєднанні з іменником (*сировина, ціна, кілограм, виробник, збір, збирання, врожай, експорт, фабрика, альтернативи, врожай, суміш, волокна, плантації, цільність, неврожай* тощо). після 2022 року: предикативних (*трапилася, завітала, сталася, пролунала, почастишала, прилетіла* тощо); дієслівних (*чути, побільшає* тощо); субстантивних у поєднанні з прикметником (*чергова, масштабна, кримська, потужна, ранкова, постійна, регулярна, нічна, гучна, раптова* тощо); субстантивних у поєднанні з іменником (здебільшого в місцевому відмінку: *на мості, на складах, у Криму, у Севастополі, у Джанкої, у Білгороді* тощо).

Варто зауважити, що неосемантизми можуть впливати на утворення інших груп лексики на основі нового значення слова. Як приклад можна навести утворений міфонім «Бавовнятко» – назва міфічної істоти, яка палить бази російських окупантів. Нині Бавовнятко постає персонажем дитячих пісень й анімаційних фільмів, мемів, втілене в іграшках, сувенірах тощо. Істота символізує «бавовну» – вибухи на стратегічних об'єктах росіян, які російська пропаганда пояснює тим, що хтось куриє або бавився з вогнем.

Додаткових лексичних значень набули й такі іменники, як:

Мопед – іранський дрон-камікадзе, яким користується Росія для обстрілу України (синонім – летюча балалайка). Таке значення лексеми виникло через те, що під час польоту двигун безпілота видає характерний звук – шумить, як мопед чи бензопила. Відповідно, з 2022 року натрапляємо на такі приклади вживання цих лексем: «*іранський мопед*», «*збили мопед*», «*запустили мопеди*», «*мопед чи бензопила*», «*як мопед жужжить*», «*летить мопед*», «*іранські балалайки*» тощо (Генеральний регіонально анотований корпус української мови; ПАВУК).

Приліт – влучання ракети чи її уламку в якісь об'єкти. У корпусах текстів українською мови спостерігаємо таку динаміку сполучування цієї лексеми з іншими: 1991–2021 роки – *приліт буз'яків, лелек, авіалайнерів, літака, граків, птахів, марсіан, інопланетян, ластівки, міністра, президента, плановий, очікуваний, скасований* тощо; після 2022 року – *приліт ракет, снарядів, поодинокі прильоти, мінометні, ворожі, ранкові, нічні, зафіксували, підтвердили, сталися, звуки прильотів, кілька, декілька (інші числівники) прильотів*

тощо (Генеральний регіонально анований корпус української мови; ПАВУК).

Пташка – дрон, літак, вертоліт. Наведемо приклади вживання в корпусі текстів: «...ця пташка наводила мінометний вогонь по військових», «пташка для наших бійців вже на бойовому чергуванні...», «ворожа пташка була знешкоджена», «справжня бойова пташка», «...швейцарська пташка прилетіла до України для потреб ЗСУ», «відлітала своє ще одна пташка рашистів» тощо (ПАВУК).

Велика кількість неолексем у період повномасштабної агресії Росії проти України утворена словотвірним способом й має відонімне походження. Від прізвищ відомих державних, політичних та громадських діячів постало багато відносних прикметників за допомогою формантів –ськ/-цьк, -ин- та інших варіантів, емоційно забарвлених іменників, дієслів тощо. Наприклад: путінський («Західний світ однозначно засудив путінський режим і підкреслив його відповідальність за війну...» (Twitter); «путінський режим страшишим за гітлерівський...» (Youtube); «...кривавий путінський режим...», «бездарність путінських спецслужб...» (Інтернет-газета) тощо); арестовицький (арестовицькі байки); арестовщина («цією арестовщиною ми принижуємо самих себе і героїзм наших солдатів» (Онлайн-ЗМІ); «...арестовщина вже набридла...» (Facebook); «...виходить арестовщина, а не факти...» (Telegram) тощо); гордонізація («З перших слів –брехня, гордонізація...» (Youtube); «гордонізація та арестовщина...» (Telegram) тощо) та інші. (ПАВУК) Слова, утворені з допомогою таких формантів мають здебільшого негативну конотацію.

З'явилися нові дієслова відонімного походження: чорнобаїти – безрезультатно повторювати одну й ту ж дію («...от і доводиться все чорнобаїти і чорнобаїти...» (Telegram)); «...щоб подивитися вже з землі на позиції росіян, яких ми тоді чорнобаїли» (Онлайн-ЗМІ) тощо); хаймарсити – працювати реактивною системою залпового вогню HIMARS, знищувати ворогів з допомогою цієї системи («...о котрій годині починають хаймарсити?» (Telegram); «...хаймарсили, хаймарсимо і будемо хаймарсити» (Youtube); «... інколи краще хаймарсити, аніж домовлятися...» (Telegram) тощо). За аналогією від назв зброї утворені дієслова байрактарити, енлоїти, джавелініти, стінгерити та інші. (ПАВУК)

Визначальним чинником поповнення фразеологічної системи української мови є питомі неолексеми. Доведено, що у зв'язку з повномасштаб-

ним вторгненням з-поміж низки тематичних груп істотно переважає воєнна. На позначення висловлень про знищення ворогів фіксуємо такі неолексеми, як: 1) іти (іти) за російським кораблем – іти геть, зазнавати поразки, бути знищеним, гинути. Наприклад: «Воїни 501 окремого батальйону морської піхоти майстерно відправляють окупантів за російським кораблем» (Фейсбук, 2023); 2) концерт Кобзона – потойбіччя для росіянина (відправити на концерт Кобзона – убити росіянина): «За добу на “концерт Кобзона” пішли 480 російських окупантів» (Новинарня, 2023).

Яскравими прикладами неолексем, які активно функціонують в умовах українсько-російської війни 2022 року, є: 1) точка нуль – передова на фронті, тобто частина лінії оборони, найближча до ворога: «Що для вас точка нуль і скільки разів ви її переживали?» (ПАВУК); 2) помножити на нуль – убити, знищити когонебудь: «Мало того, за скоєні злочини проти українського народу – помножити на нуль...» (ПАВУК); 3) жест доброї волі – відступ росіян з окупованих територій: «Росія змалювала розведення сил під Києвом як жест доброї волі на мирних переговорах» (ПАВУК).

До контамінацій із семантикою, що дорівнює сумі значень компонентів, можна віднести пейоратив путлер, який утворився на основі злиття двох прізвищ російського президента Володимира Путіна та німецького деспота Адольфа Гітлера, носить негативну конотацію (Єльнікова, 2022: 298–300).

Висновки. Активне творення неологізмів зумовлено низкою чинників позамовного характеру: 1) відображення зрізу розвитку сучасного українського суспільства; 2) відкритість України до інновацій; 3) інтенсивне підвищення ролі комп'ютеризації та інтернетизації; 4) інтелектуалізації українців тощо. Однак ми не применшуємо значення внутрішньомовних чинників, які є також надзвичайно важливими.

Уважаємо, що мовним маркером російсько-української війни 2022–2023 року є неологізми, які вмщують у собі увесь набір емоцій українського народу до повномасштабного вторгнення 2022 року. На наше переконання, неологізми органічно входять у наявну українську мовну картину світу, детерміновану процесами соціодинаміки.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в дослідженні динаміки лексичного складу української мови в періоди глобальних історичних змін, закономірностей засвоєння мовою лексичних інновацій, спроможності неолексем відображати зміни навколишньої дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Генеральний регіонально анотований корпус української мови. URL: <http://uacorporus.org/>
2. Горбатенко В. Рашизм. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Рашизм> (дата звернення: 17.09.2023).
3. Городенська К. Нові явища та процеси в українському словотворенні на тлі словотвірних норм. *Дивослово*. 2013. № 6. С. 34–37.
4. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення. Видання друге, істотно доповнене. Київ : КММ, 2019. 208 с.
5. Дроботенко В., Стишов О. Нові фразеологізми в українській мові кінця ХХ–початку ХХІ сторіччя. *Лінгвістичні дослідження*. 2023. С. 1–17.
6. Єльнікова Н. Неологізми у медіатекстах періоду воєнного стану в Україні. *Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану*. Харків, 2022. С. 298–300.
7. Жулінська М., Круглій О. Неологізми як мовне відображення війни. *Міжнародні відносини суспільні комунікації та регіональні студії*. 2022. № 3 (14). С. 103–110.
8. Клименко Н, Карпіловська Є., Кислюк Л. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
9. PAWUK. URL: https://pawuk.ipipan.waw.pl/query_corpus/ (дата звернення: 17.09.2023).
10. Стишов О. Динаміка лексичного складу сучасної української мови. *Лексикологія. Лексикографія* : навч. посіб. Біла Церква : «Авторитет», 2019. 198 с.
11. Стишов О. Семантичні неологізми в дискурсі українськомовних мас-медіа початку ХХІ століття. *Філологічні студії*, 2015. Вип. 13. С. 364–374.
12. Царьова І. Російсько-українська війна (2014–2022): слова, які набули нових значень *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. С. 804–811.

REFERENCES

1. Heneralnyi rehionalno anotovanyi korpus ukrainskoi movy [General regionally annotated corpus of the Ukrainian language]. URL: <http://uacorporus.org/> (data zvernennia: 17.09.2023).
2. Horbatenko V. (2022) Rashyzm. [Racism] Velyka ukrainska entsyklopediia. URL: <https://vue.gov.ua/Рашизм> (data zvernennia: 17.09.2023) [in Ukrainian].
3. Horodenska K. (2013) Novi yavyshcha ta protsesy v ukrainskomu slovotvorenni na tli slovotvirnykh norm [New phenomena and processes in Ukrainian word formation against the background of word formation norms]. *Dyvoslavo. – Miraculous*, 6. 34–37. [in Ukrainian].
4. Horodenska K. (2019). Ukrainske slovo u vymirakh sohodennia. Vydannia druhe, istотно dopovnene [The Ukrainian word in today's dimensions. The second edition, substantially supplemented]. Kyiv. 208 s. [in Ukrainian].
5. Drobotenko V., Styshov O. (2023). Novi frazeolohizmy v ukrainskii movi kintsia XX–pochatku XXI storichchia [New phraseological units in the Ukrainian language of the late 20th and early 21st centuries]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic studies*. 1–17. [in Ukrainian].
6. Yelnikova N. (2022). Neolohizmy u mediatekstakh periodu voiennoho stanu v Ukraini [Neologisms in media texts of the martial law period in Ukraine]. *Pidhotovka pravookhorontsiv v systemi MVS Ukrainy v umovakh voiennoho stanu – Training of law enforcement officers in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine under martial law*. 298–300. [in Ukrainian].
7. Zhulinska M., Kruhlii O. (2022). Neolohizmy yak movne vidobrazhennia viiny [Neologisms as a linguistic reflection of war.]. *Mizhnarodni vidnosyny suspilni komunikatsii ta rehionalni studii –International relations, public communications and regional studies*, 3 (14). 103–110. [in Ukrainian].
8. Klymenko N., Karpilovska Ye., Kysliuk L. (2008). Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrainskomu leksykoni [Dynamic processes in the modern Ukrainian lexicon]: Monohrafiia Kyiv: Vydavnychi Dim Dmytra Buraho, 2008. 336 s. [in Ukrainian].
9. PAWUK. URL: https://pawuk.ipipan.waw.pl/query_corpus/ data zvernennia: 17.09.2023).
10. Styshov O. (2019). Dynamika leksychnoho skladu suchasnoi ukrainskoi movy. Leksykolohiia. Leksykohrafiia [Dynamics of the lexical composition of the modern Ukrainian language. Lexicology. Lexicography]: navch. posib [educational manual]. Bila Tserkva: «Avtorytet». 198 s. [in Ukrainian].
11. Styshov O. (2015). Semantychni neolohizmy v dyskursi ukrainskomovnykh mas-media pochatku XXI stolittia [Semantic neologisms in the discourse of the Ukrainian-language mass media of the beginning of the 21st century]. *Filolohichni studii – Philological studies*, 13. 364–374. [in Ukrainian].
12. Tsarova I. Rosiisko-ukrainska viina (2014–2022): slova, yaki nabuly novykh znachen [The Russian-Ukrainian war (2014–2022): words that have acquired new meanings]. *Baltic Journal of Economic Studies*. 804–811. [in Ukrainian].

УДК 811.521'25

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-30>

Герман ГРИГОРЕНКО,
orcid.org/0009-0002-3647-1640

студент II курсу магістратури

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) Grigorenko20@outlook.com

ВИКОРИСТАННЯ ТА АНАЛІТИКА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПЕРЕКЛАДАЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджується використання систем та інструментів на основі штучного інтелекту, як повноцінного інструменту для перекладу. Було розглянуто різні аспекти використання штучного інтелекту у перекладі, включаючи автоматичний переклад, підтримку перекладача, автоматичну категоризацію текстів та інші. Також у статті було проаналізовано та встановлено теоретичну базу попередніх досліджень, що охоплюють машинний переклад і постредагування та проаналізовано вплив перекладу з використання штучного інтелекту на роботу перекладачів – людей. Розглянуто переваги та обмеження використання штучного інтелекту при перекладі, а також надано огляд деяких сучасних систем та інструментів для перекладу, на основі штучного інтелекту. У статті також було наочно продемонстровано відмінність між перекладом з використанням штучного інтелекту та перекладача – людини. Для цього було перекладено частину з твору Рюноске Акутава «Павутинка». Переклад використовувався за допомогою сервісу DeepL, який на даний момент є одним із найпопулярніших безкоштовних сервісів для перекладу. Його переклад було проаналізовано та порівняно з перекладом Івана Дзюби, щоб чітко виявити переваги та недоліки при перекладі з японської мови на українську. Основні аспекти на які звертали увагу при перекладі були 1) Граматична правильність і лексична точність 2) Стиль та адаптація до мовної мети 3) Відтінок та емоційна виразність. Також частину з твору Рюноске Акутава було перекладено за допомогою іншого популярного сервісу, Google Translate. Було проведено його аналіз і порівняно з перекладом DeepL, в результаті цього було виявлено, яка з систем на основі штучного інтелекту краще виконала переклад. В кінці статті розкривається важливість подальших досліджень у цій галузі та демонструє потенційні напрями майбутнього розвитку використання штучного інтелекту в перекладі.

Ключові слова: переклад, штучний інтелект, машинний переклад, постредагування, японська мова.

Herman HRYHORENKO,
orcid.org/0009-0002-3647-1640

2nd year master's student

Educational and Research Institute of Philology of National

Taras Shevchenko University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) Grigorenko20@outlook.com

USE AND ANALYTICS OF AI IN TRANSLATION ACTIVITIES

The article explores the use of artificial intelligence-based systems and tools as a full-fledged translation tool. Various aspects of using artificial intelligence in translation were considered, including automatic translation, translator support, automatic text categorization, and others. The article also analyzes and establishes the theoretical basis of previous studies covering machine translation and post-editing and analyzes the impact of AI translation on the work of human translators. The advantages and limitations of using artificial intelligence in translation are discussed, and an overview of some modern AI-based translation systems and tools is provided. The article also demonstrates the difference between translation using artificial intelligence and human translators. For this purpose, a part of the novel "The Web" by Ryunosuke Akutagawa was translated. The translation was done using DeepL, which is currently one of the most popular free translation services. His translation was analyzed and compared with Ivan Dziuba's translation to clearly identify the advantages and disadvantages of translation from Japanese into Ukrainian. The main aspects that were paid attention to during the translation were 1) Grammatical correctness and lexical accuracy 2) Style and adaptation to the language purpose 3) Tone and emotional expressiveness. A part of Ryunosuke Akutagawa's work was also translated using another popular service, Google Translate. It was analyzed and compared to DeepL's translation, and it was found which of the artificial intelligence-based systems performed better. The article concludes by highlighting the importance of further research in this area and demonstrates potential directions for the future development of the use of artificial intelligence in translation.

Key words: translation, AI, machine translation, post-editing, Japanese language.

Постановка проблеми. У сучасному світі, який ґрунтується на глобалізації та швидкому обміні інформацією, переклад мов стає надзвичайно важливим елементом комунікації між різними культурами і спільнотами. Ця специфічна навичка здатна розбивати бар'єри, об'єднуючи людей навколо світу і сприяючи розумінню та взаємодії між ними. Однак завдяки стрімкому розвитку інформаційних технологій перекладацька сфера пройшла значні зміни та революцію. У цьому контексті штучний інтелект став ключовим чинником у вдосконаленні та оптимізації процесів перекладу. Технологічні досягнення останніх років дозволили розвинути машинний переклад та інші перекладацькі системи, побудовані на основі штучного інтелекту, до неймовірних висот. Ці системи стають не лише більш доступними для користувачів, а й демонструють вражаючу точність та продуктивність. Їхній потенціал вже зараз видно в широкому використанні для автоматичного перекладу текстів, а також в інших галузях, де точність мовного спілкування є важливою.

Аналіз досліджень і публікацій. Штучний інтелект став ключовим фактором перетворення багатьох галузей людської діяльності, включаючи сферу перекладу і локалізації. В останні десятиріччя спостерігається вражаючий розвиток технологій машинного перекладу, нейронних мереж та інших аспектів штучного інтелекту, що змінюють парадигму перекладу у професійній сфері. Відкриття нових можливостей та вдосконалення технологій у сфері штучного інтелекту перевершили традиційний підхід до перекладу та викликали нові дослідження та роботи з вивчення впливу цих технологій на перекладацьку діяльність. На сьогодні було проведено значну кількість досліджень, які стосуються використання штучного інтелекту в професійному перекладі. Одним із таких досліджень є стаття Анни Зарецької "The Use of Machine Translation among Professional Translators", де представлено результати опитування професійних перекладачів щодо їхнього використання машинного перекладу (Zaretskaya A, 2015: 1). Загалом, дослідження засвідчило загальний позитивний вплив штучного інтелекту на перекладацьку галузь, проте відзначило наявність певних обмежень і труднощів. Одним зі способів подолання цих викликів є постредагування результатів машинного перекладу, і саме цій темі присвячена стаття "Post-Editing of Machine Translation" Лукаса Нунеша Вієйри. У цій статті докладно розглядається використання машинного перекладу у професійному перекладі з акцентом на постредагування (Vieira L. 2019: 2). Також з його

висновками погоджується Лан Ванга у своїй статті "The Impacts and Challenges of Artificial Intelligence Translation Tool on Translation Professionals", де він досліджує інструменти на основі штучного інтелекту у галузі перекладу (Lan W. 2023: 3). Автор стверджує, що інструменти перекладу зі штучним інтелектом мають потенціал для автоматизації багатьох аспектів перекладацького процесу, що може призвести до скорочення робочих місць для перекладачів – людей. Однак автор також визнає, що інструменти штучного інтелекту ще не є досконалими, і що вони часто створюють переклади нижчої якості, ніж переклади, виконані перекладачами-людьми. Загалом ці статті відкривають важливі аспекти використання штучного інтелекту у професійному перекладі, а також наголошують на потребі подальших досліджень та вдосконалення цих технологій з метою покращення роботи перекладачів та якості перекладу.

Мета статті – встановлення ролі та впливу штучного інтелекту в перекладацькій діяльності. Відповідно, завданнями дослідження є: 1) аналіз відмінностей між перекладом, виконаним штучним інтелектом, і перекладом, виконаним людиною; 2) визначення перспективи співпраці між технологією та людськими перекладачами; 3) розкриття потенціалу штучного інтелекту для покращення перекладу.

Виклад основного матеріалу. У сфері машинного перекладу існує широкий спектр підходів та технологій, які знаходяться під активним дослідженням та використовуються з метою постійного покращення процесу перекладу. Науковці та фахівці розробляють та вдосконалюють різні методи та інструменти, які допомагають підвищити якість та ефективність машинного перекладу. Нижче докладніше розглянемо деякі з них.

Статистичний машинний переклад (Statistical Machine Translation, SMT): Цей підхід базується на статистичних моделях, які використовуються для визначення найбільш ймовірних перекладів на основі аналізу великих обсягів тексту. СМП був популярним методом до появи глибокого навчання (Glover E. 2023: 4).

Нейронний машинний переклад (Neural Machine Translation, NMT): НММ – це сучасний підхід, який використовує глибокі нейронні мережі для перекладу текстів. Він дозволяє краще узгоджувати контекст та має потенціал для покращення якості перекладу (Glover E. 2023: 4).

Онлайн-платформи перекладу: Веб-сервіси та платформи, такі як Google Translate або Microsoft Translator, надають можливість автоматичного перекладу текстів у режимі реального

часу. Вони користуються популярністю серед користувачів для швидкого перекладу текстів.

Системи перекладу на основі правил (Rule – Based Machine Translation): Ці системи використовують граматичні та лексичні правила для перекладу текстів. Вони можуть бути корисними для специфічних галузей, де потрібна точна термінологія (Glover E. 2023: 4).

Післяредакція машинного перекладу (Post – Editing): Використовується професійними перекладачами для виправлення тексту, перекладеного системами машинного перекладу. Цей підхід поєднує переваги штучного інтелекту з експертним втручанням людини (Vieira L. 2019: 2).

Гібридні системи: Деякі підходи комбінують кілька методів, наприклад, поєднують статистичний підхід із нейронним перекладом для покращення результатів.

Ці підходи та технології є лише частиною розмаїття методів у сфері машинного перекладу. Розвиток штучного інтелекту продовжує сприяти появі нових та покращених підходів, які розширюють можливості перекладу та підвищують якість перекладу.

Штучний інтелект у перекладі може виконувати різноманітні завдання, які значно полегшують та покращують процес перекладу. Ось декілька завдань, які може виконувати штучний інтелект у цій галузі: автоматичний переклад текстів, підтримка перекладача, автоматична категоризація текстів, автоматична адаптація до мовного контексту, виявлення та корекція помилок, автоматична генерація термінів і фраз, аналіз текстів та витягнення ключової інформації, автоматична синхронізація та локалізація, оцінка та покращення якості перекладу. Це лише кілька прикладів завдань, які штучний інтелект може виконувати у сфері перекладу. Розвиток цих технологій надає перекладачам та підприємствам більше інструментів для покращення якості та ефективності перекладу.

Використання штучного інтелекту в перекладі має багато переваг, але також має свої обмеження, і розгляд цих аспектів допомагає краще зрозуміти його потенціал та межі в перекладацькій галузі. Наведемо детальний огляд основних переваг та обмежень цього підходу.

Переваги використання штучного інтелекту в перекладі:

- **Швидкість і ефективність:** штучний інтелект дозволяє автоматизувати процес перекладу, що приводить до значного збільшення швидкості завершення завдань перекладу, особливо за великих обсягів тексту.

- **Низькі витрати:** порівняно з традиційними методами перекладу використання штучного інтелекту може значно знизити витрати на переклад, оскільки не потребує постійного залучення людських ресурсів.

- **Доступність 24/7:** штучний інтелект може працювати без перерви, що робить його доступним для використання в будь-який час, навіть поза робочими годинами.

- **Автоматичне оновлення:** моделі штучного інтелекту можуть автоматично оновлюватися, враховуючи нові дані та виправляючи помилки, що покращує якість перекладу з часом.

- **Масштабованість:** штучний інтелект легко масштабовується для використання в різних галузях і мовних парах, що робить його універсальним інструментом для багатьох сфер діяльності.

Обмеження використання штучного інтелекту в перекладі:

- **Якість перекладу:** незважаючи на значні покращення, штучний інтелект все ще може видавати не завжди точні та прийнятні переклади, особливо в специфічних галузях або у перекладі текстів зі складною семантикою.

- **Відсутність контексту:** штучний інтелект не завжди може враховувати контекст або індивідуальні особливості тексту, що може призводити до неправильних перекладів.

- **Проблеми з мовними особливостями:** деякі мови мають особливості або складність, які важко враховувати штучному інтелекту, що може впливати на якість перекладу.

- **Етичні питання та конфіденційність:** використання штучного інтелекту може викликати етичні питання, особливо в сферах, де важлива конфіденційність даних, як, наприклад, медицина чи юриспруденція.

- **Відсутність творчості:** штучний інтелект не може привнести творчий підхід до перекладу, який часто потрібний для високоякісних перекладів літературних або поетичних текстів.

- **Залежність від якості даних:** якість перекладу штучного інтелекту визначається якістю даних, на яких він був навчений. Якщо дані неправильні або обмежені, це може вплинути на якість перекладу.

- **Виправлення помилок:** постредагування машинного перекладу може вимагати значних зусиль, що може зменшувати ефективність процесу.

Враховуючи ці переваги і обмеження, важливо знати, як використовувати штучний інтелект відповідно до конкретних потреб і контексту, а також здійснювати відповідний контроль та постреда-

гування для досягнення оптимальних результатів у перекладі.

На сьогодні існує багато систем і інструментів, які використовують штучний інтелект у перекладацькій сфері, і цей розмаїтий ландшафт розвитку технологій пропонує безліч можливостей для вдосконалення процесів перекладу та полегшення роботи перекладачів. Нижче докладніше розглянемо деякі конкретні приклади систем та інструментів, які використовують штучний інтелект у перекладацькій сфері, що дозволяє підвищити продуктивність та якість перекладу.

Google Translate: Google Translate – це один із найвідоміших інструментів для машинного перекладу. Він використовує нейронні мережі для автоматичного перекладу тексту між понад 100 мовами. Google Translate надає зручний спосіб отримати швидкий переклад для загальних текстів (Escuadro S. 2023: 5).

DeepL: DeepL є іншим популярним інструментом для машинного перекладу. Він також використовує нейронні мережі для надання високоякісних перекладів на різних мовах. DeepL відомий своєю точністю і може бути корисним для професійних перекладачів (Escuadro S. 2023: 5).

Microsoft Translator: Microsoft Translator – це інструмент для машинного перекладу, розроблений Microsoft. Він підтримує багато мов і інтегрований у додатки та сервіси Microsoft, як, наприклад, Office та Skype, для полегшення комунікації різними мовами (Escuadro S. 2023: 5).

Memsources: Memsources – це інструмент для керування перекладами, який включає в себе інтеграцію з машинним перекладом. Він дозволяє перекладачам співпрацювати та керувати проєктами перекладу в хмарі (Escuadro S. 2023: 5).

Linguee: Linguee – це інтернет-словник та інструмент пошуку для перекладачів. Він дозволяє перевіряти контекст і знаходити приклади перекладів, використовуючи текст з веб-сторінок та переклади, надані користувачами (Escuadro S. 2023: 5).

Це лише кілька прикладів систем та інструментів, які використовують штучний інтелект у перекладацькій сфері. Штучний інтелект надає багато можливостей для покращення перекладу та спрощення комунікації між різними мовами.

Для наочної демонстрації переваг і недоліків машинного перекладу на основі штучного інтелекту пропонуємо провести аналіз перекладів із японської мови на українську, виконаних людиною та штучним інтелектом, з метою розкриття основних відмінностей, сильних та слабких сторін кожного підходу до перекладу. Ці приклади допоможуть нам зрозуміти, наскільки ефективно

і точно машинний переклад може конкурувати з людським перекладом у важливих аспектах якості та стилю.

Граматична правильність і лексична точність. Перший аспект, на який ми звернемо увагу, – це граматична правильність та лексична точність перекладу. Це ключовий фактор для забезпечення зрозумілості та правильності перекладу вихідного тексту. Будемо аналізувати, як кожен із видів перекладу (людський та машинний) долає граматичні та лексичні виклики, а також наявність орфографічних та синтаксичних помилок.

Стиль та адаптація до мовної мети. Другий аспект, який ми розглянемо, – це стиль та адаптація до мовної мети. Кожен текст може мати свій власний стиль і мовленнєві особливості залежно від контексту та цільової аудиторії. Ми дослідимо, наскільки кожен із перекладів може відтворити стиль оригіналу та адаптуватися до мовної мети.

Відтіноктаемоційнавиразність. Третій аспект, що варто розглянути, – це відтінок та емоційна виразність перекладу. Тексти можуть містити емоційні нюанси та відтінки, які важливі для передачі змісту інформації. Ми проаналізуємо, наскільки кожен із перекладів може передати емоційну складову та відтінки, які містяться у вихідному тексті.

Аналіз перекладу фрагмента твору Рюноске Акутагава «Павутинка». Для порівняння було використано переклад Івана Дзюба та програми DeepL.

Оригінал:

「御釈迦様は極楽の蓮池のふちに立って、この一部始終をじっと見ていらっしやいましたが、やがて韃陀多が血の池の底へ石のように沈んでしまいますと、悲しそうな御顔をなさりながら、またぶらぶら御歩きになり始めました。自分ばかり地獄からぬけ出そうとする、韃陀多の無慈悲な心が、そうしてその心相当な罰をうけて、元の地獄へ落ちてしまったのが、御釈迦様の御目から見ると、浅間しく思召されたのでございましょう。

しかし極楽の蓮池の蓮は、少しもそんな事には頓着致しません。その玉のような白い花は、御釈迦様の御足のまわりに、ゆらゆら萼を動かして、そのまん中にある金色の蕊からは、何とも云えない好い匂が、絶間なくあたりへ溢れて居ります。極楽ももう午に近くなったのでございましょう。」(芥川龍之介 2011: 7).

Переклад Івана Дзюба:

«Стоячи на березі озера Лотосів, Будда від початку до кінця стежив за цією сценою. А як Кандата каменем упав у Криваве озеро, обличчя Будди посмутніло і він пустився йти далі. Мабуть, жалюгідним здався йому Кандата, який намагався

тільки сам вилізти з пекла, але був заслужено покараний за своє черстве серце і знову опинився в безодні.

А лотосу до всього байдуже. Його білий, як перлина, цвіт похитував вінчиками коло ніг Будди, а золотисті тичинки сповнювали повітря невимовно приємними пахощами. У раю бралось до полудня. » (Akutahava R. 2020: 6).

Граматична правильність і лексична точність. Переклад Івана Дзюба загалом є граматично правильним і лексично точним. Він передає всі основні значення оригіналу і використовує адекватну лексику.

Стиль та адаптація до мовної мети. Переклад Івана Дзюба написаний у стилі, який можна охарактеризувати як традиційний український переклад. Він уникає використання розмовних зворотів і жаргонізмів. Він також адаптований до мовної мети, яка полягає в тому, щоб передати основні значення оригіналу в зрозумілій для української аудиторії формі.

Відтінок та емоційна виразність. Переклад Івана Дзюба передає відтінок і емоційну виразність оригіналу загалом точно. Він передає емоцію жалю, яку відчуває Будда до Кандати, і байдужість лотосу до того, що відбувається. Однак емоційна виразність може бути більшою.

Переклад DeepL:

«Будда стояв на краю лотосового ставка в Раю і спостерігав за всією цією сценою, але коли побачив, що Кенгдхата, як камінь, опустився на дно калюжі крові, він знову почав блукати з сумним виразом на обличчі. Будда, мабуть, подумав, що дуже шкода, що безжальне серце Канта, яке намагалося вирватися з пекла лише заради себе, було так суворо покаране, що він знову потрапив до первісного пекла.

Однак лотос у райському ставку не звертає на такі речі ані найменшої уваги. Золоті тичинки в середині квітки випромінюють невимовні пахощі, які без кінця пронизують місцевість. Рай, мабуть, наближається до полудня. »

Граматична правильність і лексична точність. Переклад також є граматично правильним і лексично точним, хоча деякі вислови можуть звучати менш природно.

Стиль та адаптація до мовної мети. Переклад має менш літературний стиль, іноді вислови мають більш технічний вигляд. Адаптація до мовної мети також є прийнятною, але менше виражена, і текст може здатися менш живим.

Відтінок та емоційна виразність. Переклад передає основний зміст оригіналу, але емоційна виразність менше виражена порівняно з перекла-

дом Івана Дзюба. Відсутність почуття жалю до Кандата менш помітна.

Загальною ознакою обох перекладів є точне відтворення основного змісту оригіналу. У перекладі Івана Дзюба перекладачеві вдалося краще передати емоційний стан персонажів і зберегти літературний стиль. Переклад нейро мережі є прийнятним з точки зору граматики і точності, але менше виразним у стилі і емоційному виразі.

Також давайте проведемо аналіз перекладів із японської мови на українську, виконаних різними сервісами, з метою розкриття сильних та слабких сторін кожного з них. Ці приклади допоможуть нам зрозуміти, який з представлених сервісів для перекладу, краще може виконати переклад тексту.

Переклад Google Translate:

«Будда стояв на краю водойми з лотосами в раю і спостерігав, як все відбувається, але коли Кандата опустився, як камінь, на дно калюжі крові, він подивився на Будду з сумним виразом обличчя. тому я знову пішов безцільно. В очах Будди безжальне серце Кандати, яке намагалося вибратися з пекла, отримало покарання, відповідне цьому серцю, і впало назад у пекло. Я впевнений, що ви думали, що це невелика незручність.

Однак лотосів райського лотосового ставка це анітрохи не хвилює. Білі квіти, схожі на намистинки, ворухуть чашечками навколо ніг Будди, а від золотистих тичинок у центрі постійно виливається невимовно приємний аромат. У раю майже полудень».

Граматична правильність і лексична точність:

Переклад Google Translate: Переклад містить деякі граматичні помилки і неправильне вживання деяких слів. Також були деякі неправильні структури речень.

Переклад DeepL: Переклад DeepL містить менше граматичних помилок і має більш лексично точний переклад.

Стиль та адаптація до мовної мети:

Переклад Google Translate: Переклад має кілька незрозумілих фраз і залишає враження неспроєктованого тексту. Стиль перекладу не відповідає оригіналу, і це може змінити сприйняття сцени.

Переклад DeepL: Переклад DeepL краще адаптований до мовної мети, але все ж може потребувати певних виправлень, щоб краще відобразити стиль і емоційний тон оригіналу.

Відтінок та емоційна виразність:

Переклад Google Translate: Переклад Google Translate не передає відтінок і емоційну виразність оригіналу. Він здається більш механічним і безвиразним.

Переклад DeepL: Переклад DeepL має більше потенціалу для передачі емоційної виразності, але все ще може бути вдосконалений, щоб краще передати тон оригіналу.

У загальному, переклад DeepL виявився кращим, оскільки він містить менше граматичних помилок і краще відповідає мовній меті оригіналу, але обидва переклади можуть бути вдосконалені для кращого відтворення стилю та емоційної виразності оригіналу.

Висновки. Використання штучного інтелекту в перекладацькій галузі має велике значення та робить значний внесок у розвиток цієї сфери, внаслідок чого відбувається суттєва трансформація способів та підходів до перекладу. Розуміння цього впливу дозволяє зрозуміти, як сучасні технології можуть сприяти покращенню процесів перекладу та спрощенню роботи перекладачів. Це також актуалізує потребу у навчанні та адаптації фахівців у перекладацькій сфері до нових викликів та можливостей, які принесли з собою штучний інтелект та машинне навчання.

Використання штучного інтелекту у перекладацькій галузі приводить до значного зростання ефективності та продуктивності. Машинний

переклад дозволяє швидко перекладати великі обсяги тексту, що раніше займало багато часу для професійних перекладачів. Це особливо важливо в умовах зростаючого обсягу інформації.

Нейронні мережі, які використовуються в штучному інтелекті, дозволяють покращувати якість машинного перекладу. Це робить машинний переклад більш точним та придатним для багатьох завдань.

Однак очевидно, що штучний інтелект не замінює перекладачів, а лише допомагає виконувати їхню роботу. Професіонали в галузі перекладу можуть використовувати штучний інтелект як інструмент для підвищення своєї продуктивності та якості роботи.

Загалом використання штучного інтелекту робить переклад більш доступним і ефективним, що сприяє глобальному обміну інформацією та співпраці між різними мовами і культурами.

Перспективи подальших досліджень у цій сфері вбачаємо у порівняльному аналізі людського та машинного перекладу текстів інших стилів, а також в аналізі можливостей використання чату GPT для японсько-українського й українсько-японського перекладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Zaretskaya A. The use of machine translation among professional translators. *Вісник Proceedings of the EXPERT Scientific and Technological Workshop*. Malaga. 2015. Вип. 26. С. 1–12.
- Vieira L.N. Post-Editing of Machine Translation. Книга М. О'Hagan (Ed.), *The Routledge Handbook of Translation and Technology*. 2019. Видавництво. Routledge. С. 319–335.
- Lan W. The Impacts and Challenges of Artificial Intelligence Translation Tool on Translation Professionals. *SHS Web of Conferences*. 2023. Вип. 163. вебсайт. URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202316302021>
- Glover E. Machine Translation: How It Works and Tools to Choose From. 2023. вебсайт. URL: <https://builtin.com/artificial-intelligence/machine-translation>
- Escuadro S. 10 Free AI translation tools. 2023. вебсайт. URL: <https://www.edapp.com/blog/ai-translation-tools/>
- Акутагава Р. Книга Павутинка / Пер. з япон. Іван Дзюб. 2020. Піраміда. С. 34–36.
- 芥川龍之介. 蜘蛛の糸. 2011. 角川春樹事務所. С. 25–34.

REFERENCES

- Zaretskaya A. (2015) The use of machine translation among professional translators. *Visnyk Proceedings of the EXPERT Scientific and Technological Workshop*. Malaga. coll. of science papers 26. 1–12.
- Vieira L.N. (2019) Post-Editing of Machine Translation. Книга М. О'Hagan (Ed.), *The Routledge Handbook of Translation and Technology*. Vydavnytstvo. Routledge. science papers 319–335.
- Lan W. (2023) The Impacts and Challenges of Artificial Intelligence Translation Tool on Translation Professionals. *SHS Web of Conferences*. Coll. 163. URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202316302021>
- Glover E. (2023) Machine Translation: How It Works and Tools to Choose From. URL: <https://builtin.com/artificial-intelligence/machine-translation>
- Escuadro S. 10 Free AI translation tools. (2023) vebsait. URL: <https://www.edapp.com/blog/ai-translation-tools/>
- Akutahava R. (2020) Книга Pavutyinka. / Per. z yapon. Ivan Dziub [The Web] Piramida. science papers 34–36. [in Ukrainian].
- 芥川龍之介. (2011) 蜘蛛の糸. (Kumo no ito) [The Web] Vydavnytstvo. 角川春樹事務所. science papers 25–34. [in Japanese].

Артур ГУДМАНЯН,
orcid.org/0000-0002-4196-2279
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри англійської мови технічного спрямування № 1
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) artgud13@gmail.com

Максим ЯКИМОВИЧ,
orcid.org/0009-0004-9510-7229
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії (PhD)
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) myakimovich@gmail.com

КОНЦЕПТ «СПРОТИВ» У ТРІАДІ НАРАТИВІВ «МЕРЕЖЕЦЕНТРИЧНІСТЬ» – «ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР» – «МЕРЕЖЕВА СПІЛЬНОТА»

У нашому дослідженні в пошуках методології шляхів синергії, за допомогою яких актори беруть участь у створенні дискурсивних цифрових моделей спротиву, ми розглядаємо комунікативні події не як реальний факт, а як: інтерпретовану подію цифрового простору; дискурсивну обробку, текстову репрезентацією спротиву, що ідентифікується за допомогою когнітивної інтерпретації та інтеграціоналістичної верифікації. В цьому контексті мета статті позиціонується як: актуалізація концептуального ряду «спротив» в цифровому англомовному дискурсі, що включає аналіз: 1) матеріальних і соціальних контекстів, у яких створюються, використовуються тексти для здійснення соціальних дій; 2) «мережецентричності» взаємодій людей засобами текстів в віртуальному «публічному просторі» (Doug, 2001); 3) аналітичних одиниць соціального у формі соціоцентричних та (sociocentric network) та егоцентричних (egocentric network) мереж як таких, що включають в себе не тільки індивідів, але й різноманітні громадські та природні компоненти, які дотичні до процесу чи діють самі, впливаючи на соціальну систему в цілому; 4) міфічності, наративності політичного дискурсу в кіберпросторі що завдяки цифровим технологіям перемістився з реєстру колективної свідомості до реєстру елітарного наративу; 5) владних ігор нетократії. У статті висувуються гіпотези про: 1) супернанооптичність політичного дискурсу в процесі створення ефектів: (1) імплізії свободи вираження поглядів; (2) автентичності інформації; (3) захоплення акторів сценаріями гіперреальних подій і симулякрами значень в кіберпросторі; 2) сутність постмодерністських культурних проєктів, що міститься у відносинах в триаді просторів: «(1) матеріальний (hardware, software) – (2) символічний (software) – (3) експериментальний (the individual's methods of information)», де культурна сфера життєдіяльності представлена символами гіпертекстової культури та комунікаційної мережі (Bell, 2001, 6–30); 3) концепт «спротив» є одним із універсальних понять із голофрастичною невизначеністю, де відсутній ізоморфізм в мовній реалізації, обумовлений особливостями номінації низки ситуацій, у яких способи опору можуть бути різними: фізичними, вербальними, а також суто ментальними, які не мають явного зовнішнього прояву (внутрішній опір, небажання робити що-небудь, стримування емоцій).

Ключові слова: концепт «спротив», мережецентричність, цифровий публічний простір, мережева спільнота, переклад англомовного цифрового дискурсу.

Artur GUDMANIAN,
 orcid.org/0000-0002-4196-2279
 Doctor of Philology, Professor,
 Head of the English for Engineering 1 Department
 National Technical University of Ukraine „Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute“
 (Kyiv, Ukraine) artgud13@gmail.com

Maksym IAKYMOVYCH,
 orcid.org/0009-0004-9510-7229
 PhD Student
 National Technical University of Ukraine „Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute“
 (Kyiv, Ukraine) myakimovich@gmail.com

THE CONCEPT OF 'RESISTANCE' WITHIN THE TRIAD OF NARRATIVES: 'NETWORK CENTRICITY' – 'PUBLIC SPACE' – 'NETWORKED COMMUNITY'

In this study, in search of a methodology of ways of synergy through which actors participate in the creation of discursive digital models of resistance, we consider communicative events not as a real fact, but as: an interpreted event of the digital space; discursive processing, textual representation of resistance, which is identified with the help of cognitive interpretation and integration verification. In this context, the purpose of the article is positioned as: the actualization of the conceptual series of "resistance" in the digital English-language discourse, which includes the analysis of: 1) material and social contexts in which texts are created and used for the implementation of social actions; 2) "network-centricity" of people's interactions by means of texts in the virtual 'public space' (Doug, 2001); 3) analytical units of the social in the form of sociocentric and (sociocentric network) and egocentric (egocentric network) networks as such, which include not only individuals, but also various public and natural components that are tangential to the process or act by themselves, influencing the social the system as a whole; 4) narrative nature of political discourse in cyberspace, which, thanks to digital technologies, has moved from the register of collective consciousness to the register of elitist narrative; 5) power games of the netocracy. The research puts forward hypotheses about: 1) superpanopticity of political discourse in the process of creating effects: (1) implosion of freedom of expression; (2) authenticity of information; (3) actors' fascination with scenarios of hyperrealist events and simulacra of meanings in cyberspace; 2) the essence of post-modern cultural projects contained in the relations in the triad of spaces: '(1) material (hardware, software) – (2) symbolic (software) – (3) experimental (the individual's methods of information)', where the cultural sphere life activities are represented by symbols of hypertext culture and communication network (Bell, 2001, 6-30); 3) the concept of 'resistance' is one of the universal concepts with holophrastic uncertainty, where there is no isomorphism in linguistic implementation, due to the peculiarities of the nomination of a number of situations in which the methods of resistance can be different: physical, verbal, as well as purely mental, which do not have a clear external manifestation (internal resistance, reluctance to do anything, restraint of emotions).

Key words: the concept of 'resistance', network centrality, digital public space, network community, English digital public discourse translation.

Постановка проблеми. Нині такі цифрові платформи як Wikipedia, Google, Bing, DuckDuckGo, Baidu та інші системи збагачуються варіантами моделей, змістом для презентації: 1) здатності генерувати факти задоволення потреб акторів у самореалізації та включеності у творчий процес будь-якого користувача Інтернету; 2) уніфікації принципів переносу інтерпретованої, трансцендентної суб'єктивності протесту у повсякденне життя; 3) номіналізації нових концептів дійсності через мовленнєву комунікацію набором конструкцій, набором цитат, символів, кодів, створених раніше; вписуються необхідні моделі та концепти взаємодії суб'єкта та об'єкта, людини та світу через ігровий процес та дискурс по технології колажу на основі прийомів художньої творчості.

У свою чергу, досліджуючи тему медіалізації, Т. Баркер зазначав, що такі медіатехнології, як-от

Twitter, Facebook породжують відчуття співучасті, єдності; вони відображають всесвітню одночасність світової соціальної системи; їх можна навіть назвати синтетичними (Bard, Soderqvist, 2002). Дослідник Ж. Рівєро (Rivero, 2019) вказував на те, що засоби комунікації, незважаючи на видимість одночасності, викликають ефекти десинхронізації з тієї причини, що вони пропонують різні набори можливостей, які неможливо узгодити, оскільки вони ведуть різними шляхами. З цього випливає, що не існує синтетичних медіа, оскільки всі медіа є аналітичними; синтетичними можна назвати тільки комунікаційні технології.

Інакше кажучи, ці асиметричні твердження лише свідчать про такі факти: комунікаційні медіа пропонують значну кількість можливостей для реалізації соціальних сценаріїв, завдяки чому консенсус стає утопічним (або тоталітарним); зна-

чення слів стає множинним; дія стає імітацією; нормативні очікування щодо заходів можливого регулювання протестних дій не відповідають реальному руйнівному потенціалу активізму спротиву. Тому поняття «концепт» нами розглядається у категоріях когнітивної лінгвістики, необхідність застосування якої обумовлюється: (1) близькістю але не тотожністю слів «концепт» та «поняття» в синхронії; (2) поєднанням протилежних полюсів в діахронії динаміки «захоплення» та стабільності «утримання» смислу в трактуванні специфіки «спротиву»; (3) невизначеності перекладу англійського аналогу «resistance» в цифровому просторі, що ускладнює його переклад українською. Тобто, перед дослідником концепту «спротив» постає необхідність подолання розриву, що виник між внутрішнім функціонуванням та зовнішнім теоретичним описом та цифровими «аналітичними гіпотезами» цього концепту. Зокрема, про таке завдання говорили прибічники кіберсеміотики С. Вервей та К. Девіс (Verwey S., Davis C.) (Verwey, Davis, 2011). Проте вищезазначені автори не фокусувалися на подальшому дослідженні цієї несповна вирішеної проблеми у формі схизми/розколу (Schism). Однією із причин такої міфологізації дослідники називають той факт, що нині стан соціальних систем є проблематичним і залежним від балансу інтегруючих та дезінтегруючих акторів життєдіяльності (Verwey, Davis, 2011, 22). Наразі ми спостерігаємо творення міфу кіберпростору у формі нарративу кіберкапіталістичної паноптичної системи, що живить політичну комунікацію, але не може бути зведений до мистецтва риторики (Foucault, 1995, 195–231).

Аналіз парадигми Т. Джордана (Jordan, Tim) (Jordan, 1999, 197–200) та теорій Постера (Poster Mark) (Poster, 1990, 93–98) свідчить, що нинішні суспільства рухаються до так званої суперпаноптичної системи спостереження за кіберпросторовою кібервладдою. Зокрема, Постер (Poster, 1990, 93–98) вбачає постіндустріальну комунікацію частиною «...системи спостереження без стін, вікон, веж чи охоронців» (Poster, 1990, 93). Така аргументація підсилюється нарративами Джордана (Jordan) про: «суперпаноптикон» як «...міфу електронного кордону»; «кіберпросторового пекла» («cyberspace hell»), створеного «віртуальною явкою»; «тотального спостереження» за особистістю та суспільством на віртуальному рівні, що викликає спротив (Jordan, 1999, 197–200). Окрім того, в наукових роботах багатьох авторів базовою аналітичною одиницею соціального виступає «соціальна мережа», або «актор-мережа». Цю одиницю розуміють як таку, що включає в себе

не лише індивідів, але й різноманітні громадські та природні компоненти, які дотичні до процесу чи діють самі, впливаючи на соціальну систему в цілому. Однак на теоретичному рівні мережева термінологія не достатньо розроблена і непослідовна, оскільки включає багато понятійних запозичень з різних галузей знань і містить часом, як ми бачимо, відверто метафоричне трактування. Це значно ускладнює процес аналізу та отримання практично значущого знання про віртуальні соціальні мережі як частини публічного простору.

Загалом, у рамках мережецентричного підходу можливо виділити два основних типи соціальних мереж – соціоцентричні (sociocentric network) та егоцентричні (egocentric network). У дослідженнях соціоцентричних мереж вивчаються повні структури рольових відносин, тобто розглядаються одночасно зв'язки між всіма членами деякого співтовариства (групи). У дослідженнях егоцентричних мереж обмежуються вивченням соціальних зв'язків окремого індивіда. Соціальні мережі ми розглядаємо в парадигмах: 1) мережецентричності (Net-Centricity) М. Кастельса як артефакту концептуальної картини глобалізованого світу, який сприймається як загальна характеристика нової соціальної структури (Castells, 2011); 2) когнітивної прагматики та стилістики як ефективної методології лінгвістичного аналізу та перекладу кібертекстів; 3) логіку «нетворкінгу» (Networking) Дж. С. Юриса (Juris, 2012) для аналізу цифрових медіа-практик (Juris, 2012); 4) концепт міфу, нарративу, ритуалу кіберпростору Аури Шусслер (Schussler Aura-Elena) (Schussler, 2017); 5) концепт «маршрути дискурсу» (discourse itineraries) Рона Сколлона та Сьюзі Вонг по аналізу трансформації активізму в широкому діапазоні часу за участю різних акторів, кібермедіа, об'єктів (Scollon, 2008, 233). Проте необхідно зауважити, що концепти мережецентричності та «нетворкінгу» вже отримали певні модифікації в процесі наукового пошуку уніфікації метарадикальних підходів до такого важливого елементу дискурсивного відтворення факту впливу медіа на соціум як медіалізація (Bard, Soderqvist, 2002) та такої медіальної прив'язаності до можливостей видів медіа по смисловираженню як медіалізація (Rivero, 2019).

У будь-якому випадку, взаємозв'язок між засобами комунікації, синхронізації медіалізації та медіальності досі являє собою лише поле для майбутніх досліджень політичної ангажованості публічного простору, де одночасно існує: 1) публіцистичний стиль впливу на масову свідомість; 2) хронікальний журналістський дискурс як набір

текстів та мовленнєвих практик; 3) текстова реакція акторів Twitter, Facebook, в яких артикуються ідентичності та дії спротиву; 4) культура політичних новин; 5) культура політичної комунікації, а також визначення та інтеграція дійсних і надійних індикаторів і операцій усіх вимірів медіалізації.

Таким чином, концепт «спротив» входить у публічний простір як: 1) певний знак, символ, ритуал; 2) факт політичного, економічного, культурного, етно-історичного, духовного життя; 3) взаємовплив культур політичних новин та політичної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Для нашого дослідження виявилися особливо корисними ідеї представника аналітичної школи Віллард Ван Орман Квайн (W.V. Quine). Як прибічник семантичного підходу, цей вчений сумістив аналітичні та синтетичні методи для концептуалізації мовних феноменів соціуму. Його оприроднена епістемологія та лінгвістична теорія смислу свідчить, що переважна більшість концептів, що існують у людській свідомості є: 1) «інтернаціональними», або універсальними для різних мов і наук; 2) можуть бути включені в загальний фонд концептуалізації (Common fund of conceptualization) (Quine, 1964, 31); 3) свого роду відправними елементами для аналізу засобів їх репрезентації в будь-якій мові та подолання невизначеності перекладу; 4) будь-яка пропозиція може зберегти свою істинність, якщо можлива зміна тієї системи, в якій ця пропозиція фігурує; 5) з тієї ж причини жодна пропозиція не має імунітету від його можливої переоцінки; 6) під «системою» розуміють «цілісність науки»; 7) «упертість досвіду» долається низкою можливих переоцінок будь-якого з фрагментів цілісної системи. Для Квайна критерієм успішної комунікації, незалежно від того, чи передбачає вона переклад, є: 1) вільна взаємодія, вербальна та невербальна; 2) плавність розмови, часта передбачуваність вербальних і невербальних реакцій; 3) зв'язаність і правдоподібність місцевих свідчень (coherence and plausibility of native testimony) (Quine, 1990, 43). Прибічник генеративної лінгвістики Ноам Хомський (Chomsky N.) критикував біхевіористську модель перекладу та навчання мові Куайна з огляду на її обмеженість в наборі стимулів та прояснення творчого аспекту мови (Chomsky, 1981). В свою чергу, Куайн не сприйняв когнітивну парадигму започатковану Н. Хомським, оскільки: 1) вів пошук всіх значень мови ззовні або, принаймні, на межі між особистістю та світом; 2) його емпіризм не сприйняв теорію Хомського про прихований синтаксис; 3)

проблематика невизначеності граматики сприймалася Куайном як менша проблема, ніж невизначеність значень чи перекладу. Проте, необхідно відзначити роль формального та логічного підходу до мов, запропоноване у праці «Синтаксичні структури» Н. Хомського, заклали основи співпраці науковців-лінгвістів та представниками комп'ютерних наук. Концепт «дискурс» ми розглядаємо в парадигмі лінгвіста З. Харріса (Harris Z.) (Harris, 2009) як: 1) ситуативно обумовленої інтерактивної міжсуб'єктної діяльності, спрямованої на взаємну орієнтацію у життєвому просторі; 2) єдність у контексті інших одиниць і пов'язаної з ними ситуації; 3) автопоезис інтеракційної моделі цифрової комунікації; 4) діяльнісне тлумачення мовного знака і концепту.

Метою статті є актуалізація концептуального ряду «спротив» у цифровому англійському дискурсі, що включає аналіз: 1) матеріальних і соціальних контекстів, у яких створюються, використовуються тексти для здійснення соціальних дій; 2) «мережецентричності» взаємодій людей засобами текстів в віртуальному «публічному просторі» (Doug, 2001); 3) аналітичних одиниць соціального у формі соціоцентричних та (sociocentric network) та егоцентричних (egocentric network) мереж як таких, що включають у себе не лише індивідів, але й різноманітні громадські та природні компоненти, які дотичні до процесу чи діють самі, впливаючи на соціальну систему в цілому; 4) міфічності, наративності політичного дискурсу в кіберпросторі що завдяки цифровим технологіям перемістився з реєстру колективної свідомості до реєстру елітарного наративу; 5) владних ігор нетократії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мотивуючи наш інтерес до когнітивної лінгвістики, наголошуємо на можливості цієї парадигми у дослідженні: специфіки інтерпретації та перекладу концепту спротиву в різній мовній свідомості та ритуалах етносів; можливих сценаріїв комунікативної активності спротиву, особливостей трансферу інформації, колективної мобілізації, ідентичностей у кібернетичному просторі; розширення нових методологічних можливостей різних наукових галузей, що сприяє інтегративному розумінню структури, системи мови, наративів, політичних міфів та ритуалів; рефреймінгу когнітивних концептів у кібернетичному просторі Інтернет, де суть концепту та його матеріально-семіотичним втілення не має ізоморфізму; кодової варіативності концепту в асиметрії відношень зі знаком – апеляцію і презентацію; акту апеляції до знака як вибір альтернативних засобів реалізації.

Найважливішим при встановленні специфіки перекладу концепту «спротив» у цифровому просторі, існують такі питання колективного опору (collective resistance): 1) ідентичності (identity), фреймінгу (framing), мобілізації ресурсів (resource mobilization); 2) стратегії (strategy) протестного акціонізму; 3) «повсякденного» (everyday resistance) і часто прихованого опору (hidden resistance). А тим часом, у сферах життєдіяльності соціуму (духовній, етно-історичній, культурній, економічній, політичній) виникають нові форми спротиву та його ритуалів. Тобто, актуальною стає проблема трактування «спротиву» чи висвітлення його згорнутих номінацій у контексті розуміння різниці сфери мови та метамови. Інакше кажучи, необхідно подолати розрив, що виник між внутрішнім функціонуванням та зовнішнім теоретичним описом та «аналітичних гіпотез» цього концепту.

Певним стимулом для нашого дослідження стала теза щодо потреби в нових дослідженнях концепту «спротив», озвучена головним редактором «Journal of Resistance Studies» С.Вінтхагеном ще в 2012 році, коли журнал вже проіснував 7 років. С.Вінтхаген зазначав, що в умовах, коли журнал змушений здійснювати опір домінуючим хибним гегемоністським визначенням «спротиву», в самому журналі ще не знайдено дієвих альтернатив (Vinthagen, 2013). С.Вінтхаген вважає, що нині потрібні: 1) критичні відображення поля «спротив»; 2) інноваційні інтерпретації того, що може бути «опором» у різних контекстах; 3) знання того як такий «опір» відрізняється від інших більш традиційних по розумінню; 4) візіонерські твори, які описують, як ми можемо уникнути перетворення на ще одну інституціоналізовану, «втомлену» від комфорту нерадикальну дисципліну; 5) «дослідження опору» як поля, частини реальних, радикальних змін проти всіх видів несправедливих відносин, панування, експлуатації та насильства.

Дійсно, аналіз джерел свідчить, що, починаючи із 80-тих рр., американські та західноєвропейські лінгвісти ініціювали дослідження ролі домінування, кратологічних мовних стратегій у маніпуляції свідомістю підвладних у рамках парадигми критичного аналізу політичного дискурсу. Головними положеннями цієї парадигми стали: 1) процес генерації, споживання текстів змінює соціум та окремі сфери його життєдіяльності; 2) соціальні практики творять дискурс; 3) фізичні об'єкти набувають певного значення завдяки дискурсу; 4) домінуючий дискурс проектується ідеологемами панівної еліти; 5) суб'єкт, здатний діяти креативно, може спричинити перегляд установле-

них владним дискурсом значень; 6) виникнення поряд із державно-організованим правом мережеподібного права, якому властива певна автономія щодо держави в результаті такої трансформації, як автопоезис (парадигма К.Х. Ладера (Ladour Karl-Heinz) про самовідтворюючу систему, що не продукує цілісної єдності норм права, а пов'язує між собою події від одного активізму спротиву до іншого, причому кожного разу по-різному (Ladour, 1999). Такий підхід дозволив ряду дослідників стверджувати, що це дозволяє: 1) розуміти конфлікт не як аномалію чи антисоціальну поведінку, а як форму взаємодії, яка передбачає, що актори входячи в ритм комунікації формують соціальний зв'язок різної емоційної насиченості (можливо й ворожий) (Simmel, 1995); 2) при чому вороги змушені вступати в стосунки (Bramsen, 2020); 3) позиціонувати конфлікти у формі ритуалів взаємодії, а насильство як форму конфлікту); 4) напрацювати стратегії протидії або трансформації в формі ритуалів взаємодії; 5) сформувати нові ритуали взаємодії як посередництва; 6) алгоритмізувати протидію ритуалам домінування методом ненасильницьких прямих дій; 7) використовувати прямий опір і непокору, або дії братання, які породжують солідарність (Bramsen, 2020).

Результатом аналізу практики супротивного активізму молоді в 1968 році дослідника Жака Лакана (Lacan Jacques) стала теорія «пошуку істини» спротиву в чотирикутнику дискурсів: (1) дискурс пана (він же дискурс метра, dM) – (2) дискурс університету (dU) – (3) дискурс істерика (dH) – (4) аналітичний дискурс або дискурс (психо)аналітика (dA). Ж. Лакан вважав, що такий вимір психіки як несвідоме в людині структуровано як мова і виступає дискурсом «іншого» (Lacan, 2007). Іншими словами, пропонується ідея про те, що мова (на відміну від мови як формальної системи) – це завжди мотивована діяльність, тому в самій її організації незмінно присутні як формальні елементи, так і індивідуально-змістовні (Neill, 2013). Як приклад наводяться ролі в траєкторії подій: 1) «Істерики», тобто демонстрації нездатності визначитися в бажаннях. Така роль підштовхує іншого актора спірної політики зайняти місце пана і нав'язати свій вибір у маніпулятивному позиціонуванні («ти – це», «ти хочеш це»), або застосувати насилля як вияв владного жесту; 2) «Гра в університет» виникає в такій ситуації, коли актор намагається авторитетно залагодити негативне враження від своїх неадекватних промов; 3) у контексті безособово-абстрактних промов дискурсу університету у акторів виникає позив до (психо)аналітичного жесту в формі

наполегливо уточнюючих питань; 4) конфронтація між особистостями істерика та університету, між паном та аналітичним дискурсом часто призводить до різних форм спротиву (Lacan, 2001).

Теорія «пошуку істини» Жака Лакана використовується для встановлення «моменту зшивання» істин різних дискурсів. Його концепт позиціонує пошук істини в дискурсивному «квадраті» відносно: (1) «мистецтво» – (2) «любов» – (3) «політика» – (4) «наука» (Ladeur, 1999). Герберт Маркузе позиціонує таку практику як відмову від таких ознак ліберального суспільства як прихованого насильства, брехні, популізму. Проте спроби такого порядку сприйняли не всі аналітики: 1. Брамсен Ізабель (Bramsen Isabel) номінувала їх сюрреалістичними, оскільки такий активізм перетворився на: перформанси; протестні мистецькі акції в стилі ідеологем «Великої відмови» філософів франкфуртської школи (Bramsen, 2020); 2. Шеррі Теркл (Turkle Sherry), критично аналізуючи результати «пошуків істини» уже в кібернетичному просторі, зазначає, що: 1) так й не знайшла «моменту зшивання» цифрових технологій та любові як змісту комунікації; 2) що бажання людей спілкуватися зростає, проте реальне спілкування віч-на-віч зменшуються; 3) ритуал цифрового простору дає змогу побачити тільки те, що хотів «фокусник» (Turkle, 2016, 377); 4) критикував «фокусників» та «фокуси» цифрової епохи Де Ваард (DeWaard, 2012). Зокрема, Де Ваард стверджує, що разом із розвитком технологій екстралінгвістичний контекст змістився від традиційного, до кібертексту, який спрощує застосування маніпуляції (фокусів) змістом (DeWaard, 2012). У цій парадигмі було описано «мобільні маршрути» ряду протестів: 1. Оссиру у Лос-Анджелесі в 2011 році (зміна маршруту активізму із фізичного у віртуальний простір блогів, YouTube відео (Laxer, 1998); 2. Семіотичного ландшафту руху Umbrella 2014 року в Гонконзі, де маршрути знаків та артефактів були багатосторонніми, тобто «круговими» (знаки переставляються з фізичного простору у віртуальний і назад у фізичний простір) (Abas, 2019). Дослідниця К. Чун (Chun, Christian), узагальнюючи вищезазначені та інші описи, доходить висновку про те, що виявлені маршрути значень та артефактів говорять про зростаючу складність політичних процесів, оскільки вони повторно де/політизовані в різних контекстах, у яких вони переміщуються (Chun, 2014).

У роботі Ваум, Nancy K. використовується термін «сайт соціальної мережі» (social network site) на протигагу терміну «мережевого соціуму сайтів», тим самим підкреслюючи, що ці сайти частіше використовуються для зв'язків, що існу-

ють офлайн, ніж для створення нових. Ця ж логіка позиціонує переваги вибору іменника для означення Web 2.0 в порівнянні із дієсловом. Йдеться про розширення вже існуючих соціальних явищ, а не перехід до нової якості, тобто трансформацію» (Ваум, 2009, 386). Активізм у мережах може перетворюватися в персональний нарратив, засіб мобілізації нових активістів, емоційний актуалізатор загострення спірної політики та гібридної форми колективної дії. Віртуальний простір перетворюється на головного носія колективного акціонізму.

Нині такі акції, як написання листів, лобювання та подання петицій, отримали свої цифрові еквіваленти й перейшли на спеціально створені для активізму портали. Прикладом таких платформ можуть слугувати <http://www.workingforchange.com/activism/> і <http://www.peta-online.org/>. Інтернет також став платформою для таких форм непокори, як саботаж та блокади. Наприклад, <http://www.fraw.org.uk/hippies/> і <http://hacktivism.openflows.org/> стали платформами, які не лише документують, але часто-густо забезпечують віртуальне блокування, страйки, відмову в обслуговуванні, викрадення сайту та ряд інших дій, спрямованих на перешкоджання веб-трафіку та доступу до цільових веб-сайтів.

Водночас науковці також звертають увагу на організації, які сприяють функціонуванню мереж. Звичаєвою практикою включення в процес активізму стала підготовка меседжів (наприклад, «надішліть своє повідомлення» ('send your message')) та підключення зовнішніх (наприклад, Twitter) комунікаційних технологій. Ця модель була започаткована в Іспанії та США, де близько 160 організацій громадянського суспільства, включаючи великі неурядові організації (Oxfam, Tearfund, Catholic Relief, World Wildlife Fund), використали свої організації для формування вільної соціальної мережі, яка закликала громадськість до взаємодії один з одним (Latour, 2005).

Наразі активізувалися пошуки методологічних засобів вивчення і пояснення експансії колективної соціальної дії в мережевій публічній сфері. «Арабська весна» і протестні рухи в різних частинах світу, які ініційовані мережевою публічною сферою, дозволили вченим дійти висновку, що «Інтернет, а радше навіть соціальні мережі, на сьогоднішній день є не тільки найбільш ефективним механізмом мобілізації, але і багато в чому єдиним реально діючим інструментом горизонтальних зв'язків у соціумі. Тому на поставлене питання про те, як мережева публічна сфера опосередковує, викликає колективні дії, вже є певні відповіді.

Можна виділити дві взаємодоповнюючі перспективи розгляду публічності – просторову, що інтерпретує її як статичну характеристику публічного простору, і функціональну, покликану вивчати її соціальні функції. В цьому контексті ключовими проблемами в процесі дослідження публічної сфери постають визначення її суб'єкта та інтерпретації її функціонального призначення з урахуванням локального соціокультурного контексту. Отже, з'ясовуючи питання щодо співвідношення понять «соціальна сфера» та «публічна сфера», доцільно зосереджувати увагу на виявленні точок дотику та перетину ліберально-демократичного та соціокультурного тлумачення публічної сфери та структурно-діяльній моделі соціальної.

Найбільш перспективним, на наш погляд, є напрямок, пов'язаний із вивченням соціальних практик консенсусної взаємодії, спрямованих на відтворення соціального буття та компонентів, які формують публічний дискурс з цього приводу. Бруно Латур, як основоположник «актор мережевої теорії» (Actor Network Theory, ANT), прояснив свою позицію, що сприяло поширенню цієї теорії серед дослідників, орієнтованих на міждисциплінарні «дослідження науки та технологій» (Science and Technology Studies, STS). Основою парадигми теоретизування Бруно Латура стала концепція гетерогенної мережі (Latour, 2005). Відповідно до його бачення, така мережа утворюється в процесі взаємодії різномірних елементів – як соціальних, так і технологічних.

Суттєвою особливістю теоретизування Латура є розгляд елементів як рівнозначних, однаково важливих для існування мережевих взаємодій. Тобто мережу утворюють різномірні актори – люди та об'єкти, технічні стандарти, технічні пристрої, програмні продукти, що дає можливість позиціонувати соціальний порядок як наслідок активності усіх її елементів. Люди і речі, спілкуючись між собою, утворюють мережі, на основі яких виникає соціальний порядок у цілому. Актантом може бути і людина, і артефакт, і тварина, і навіть мікроб – у тому разі, коли він впливає на процес утворення мережі. Тому для аналізу мережі необхідно «переописати» всі об'єкти, які її утворюють – надавши їм статус «конституанти дії». Звернення до речей в «актор мережевої теорії», як способу конституювання спільного світу, спрямувало наше дослідження до словосполучення «нетократія», яке складається з двох слів: англійського «net», що означає «мережа» та грецького «kratos» – «влада». Тобто, це словосполучення можна перекласти як «влада мережі».

Шведські автори Бард та Зондерквіст (Bard, Soderqvist, 2002) визначають «новий суспільний лад» як формування інформаційного суспільства інформаційними мережами глобальніших рівнів новим вищим класом – гегемоном інформаційної доби. Нетократи вірять, що вони створюватимуть нові форми правління, які будуть формуватися відповідно до аристократичного політичного режиму. Це номінується як спротив капіталістичній буржуазії, процес, який, на їхню думку, призведе до кризи класичного капіталізму (Bard, Soderqvist, 2002, 13–207). Панхореографія (Panchoreography) описує глобальну стандартизацію фізичної та вербальної поведінки як механізм, що веде до гомогенізації вербальних і невербальних виразів, яка є наслідком появи масмедіа, культури споживання та кіберпростору – результатом чого буде збіднення та підриг громадянського суспільства, права та розширення суперпаноптикумної форми спостереження. Роль міфу в цьому контексті полягає в тому, щоб маніпулювати та спотворювати реальність у межах віртуальної комунікації таким чином, що суперечить силі кіберпростору.

Інтернет стає не лише засобом спілкування, доступним для звичайних людей, а й різноматичним політичним середовищем, контрольоване нетократами. Це призводить до детериторіалізації класичних моделей біовлади, від плану політичної комунікаційної системи – яка конвергує з цього плану постіндустріальної біополітики – до (кібер)влади інтернет-мереж. Нова влада почуває себе в кіберпросторі набагато впевненіше з огляду на гнучкість, але з реальними наслідками та впливом. Таким чином, ці засоби масової інформації формують мости (кореневища) між політикою та політичними повідомленнями, що надходять від політичних акторів на керівних посадах, а також від маргінальних політичних акторів.

Висновки. Вищевикладене свідчить, що нині спостерігається процес переосмислення моделі колективної соціальної дії та інформаційної демократії. При чому ми сприймаємо взаємне критичне ставлення Квайна та Н.Хомського як пошук компромісу у подоланні асиметрії взаємодії концептів невизначеності граматики та невизначеності значень при закладенні основ кіберсемантики. Нами було використано їх тріадний метод дослідження положень когнітивної лінгвістики (наративи спротиву в тріаді (1) «мережецентричність» – (2) «публічний простір» – (3) «мережева спільнота»).

Це мотивує використання в подальших дослідженнях синергетичного підходу, де системоутво-

рюючим фактором виступають когнітивно-семантичний та соціодискурсивний паттерни. Такий підхід дозволяє позиціонувати концепт «спротив» у формі когнітивного стандарту організації дискурсу, текстів, жанрів, лінгвокогнітивного моделювання соціодискурсивних протестних просторів. На відміну від вузького логічно-структурного, когнітивно-дискурсивний підхід формує сферу комплексного аналізу та інтерпретації як формаль-

ної сторони дискурсу, так і його функціонування у вигляді знаку. Дискурс при цьому розглядається як концепт, фреймова модель мовно-комунікативних актів із екстралінгвальним та екстремовним змістом. Інструментарій когнітивної лінгвістики, прагматики, стилістики дозволяє досліднику прояснити репрезентаційні та процедурні відносини між мовною системою знань та концептуальною всезагальною системою знань, інтеракції для розуміння мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Abas S. Negotiating place and space in digital literacies: research and practice. Information Age Publishing, Incorporated, 2019. P. 261–276.
2. Abrams B. The meaning of contention. *Contention*. 2022. Vol. 10, no. 2. P. 83–101.
3. Bard A. Netocracy: the new power elite and life after capitalism. London : Pearson Education, 2002. 269 p.
4. Baym N. K. A call for grounding in the face of blurred boundaries. *Journal of computer-mediated communication*. 2009. Vol. 14, no. 3. P. 720–723.
5. Bell D. Introduction to cybercultures. Taylor & Francis Group, 2006. 256 p.
6. Bramsen, I. To strike together: Conflict rituals and the situational power of nonviolence. *Journal of Resistance Studies*. 2020. 6(2).
7. Castells, M. Network theory. A network theory of power. *International journal of communication*. 2011. 15.
8. Chomsky N. Lectures on government and binding. The Pisa lectures. Studies in generative grammar. *Journal of symbolic logic*. 1986. Vol. 51, no. 1. P. 238–240.
9. Chun C. W. Mobilities of a linguistic landscape at los angeles city hall park. *Journal of language and politics*. 2014. Vol. 13, no. 4. P. 653–674.
10. DeWaard L. The pragmatics of interaction. *Journal of pragmatics*. 2012. Vol. 44, no. 14. P. 2104–2107.
11. Doug M. Dynamics of contention. Cambridge University Press, 2005.
12. Foucault M. Discipline and punish: the birth of the prison. 2nd ed. New York : Vintage Books, 1995. 333 p.
13. Harris R. Rationality and the literate mind. New York : Routledge, 2009.
14. Jordan T. Cyberpower: The culture and politics of cyberspace and the Internet. London : Routledge, 1999. 254 p.
15. Juris J. S. Reflections on #Occupy everywhere: social media, public space, and emerging logics of aggregation. *American ethnologist*. 2012. Vol. 39, no. 2. P. 259–279.
16. Lacan J. El seminario, libro 17. Ediciones paidos iberica, 1992. 232 p.
17. Lacan J. The seminar of jacques lacan: book XVII: the other side of psychoanalysis (seminar of jacques lacan). W. W. Norton, 2007. 240 p.
18. Ladeur K.-H. The theory of autopoiesis as an approach to a better understanding of postmodern law: from the hierarchy of norms to the heterarchy of changing patterns of legal inter-relationships. Florence : European University Institute, Dept. of Law, 1999. 42 p.
19. Latour B. Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory. Oxford University Press, 2005.
20. Laxer J. The undeclared war: class conflict in the age of cyber capitalism. Toronto : Viking, 1998. 277 p.
21. Neill C. Breaking the text: an introduction to lacanian discourse analysis. *Theory & psychology*. 2013. Vol. 23, no. 3. P. 334–350.
22. Poster M. The mode of information: poststructuralism and social context. Chicago : University of Chicago Press, 1990. 179 p.
23. Quine W. V. Cognitive meaning. *Monist*. 1979. Vol. 62, no. 2. P. 129–142.
24. Quine W. V. Pursuit of truth. Cambridge, Mass : Harvard University Press, 1992. 114 p.
25. Rivero J. J. Mediality, temporality, social cognition, and evolution. *Philosophies*. 2019. Vol. 4, no. 3. P. 44.
26. Schussler A.-E. The cyberspace myth and political communication, within the limits of netocracy. *Journal for the study of religions and ideologies*. 2017. Vol. 16, no. 48. P. 65–78.
27. Scollon R. Advances in discourse studies. Taylor & Francis Group, 2008. 262 p.
28. Simmel G. Conflict and the web of group-affiliations. *Theories of social order*. 2009. P. 316–322.
29. Turkle S. Reclaiming conversation: the power of talk in a digital age. Penguin Publishing Group, 2016. 448 p.
30. Verwey S. Sociocybernetics and autopoiesis: new laws of organisational form. *Communicare journal for communication studies in africa*. 2011. Vol. 30, no. 2. P. 1–26.
31. Vinthagen S. Everyday resistance as a concept. *Conceptualizing 'everyday resistance'*. 2019. P. 17–32.

REFERENCES

1. Abas S. (2019). Negotiating place and space in digital literacies: research and practice. Information Age Publishing, Incorporated. P. 261–276.
2. Abrams B. (2022). The meaning of contention. *Contention*. Vol. 10, no. 2. P. 83–101.
3. Bard A. (2002). Netocracy: the new power elite and life after capitalism. London : Pearson Education. 269 p.
4. Baym N. K. (2009). A call for grounding in the face of blurred boundaries. *Journal of Computer-Mediated Communication*. Vol. 14, no. 3. P. 720–723.
5. Bell D. (2006). Introduction to cybercultures. Taylor & Francis Group. 256 p.
6. Bramsen, I. (2020). To strike together: Conflict rituals and the situational power of nonviolence. *Journal of resistance studies*. 6(2).
7. Castells, M. (2011). Network theory. A network theory of power. *International journal of communication*. 15.
8. Chomsky N. (1986). Lectures on government and binding. The Pisa lectures. Studies in generative grammar. *Journal of symbolic logic*. Vol. 51, no. 1. P. 238–240.
9. Chun C. W. (2014). Mobilities of a linguistic landscape at los angeles city hall park. *Journal of language and politics*. Vol. 13, no. 4. P. 653–674.
10. DeWaard L. (2012). The pragmatics of interaction. *Journal of pragmatics*. Vol. 44, no. 14. P. 2104–2107.
11. Doug M. (2005). Dynamics of contention. Cambridge University Press.
12. Foucault M. (1995). Discipline and punish: the birth of the prison. 2nd ed. New York : Vintage Books. 333 p.
13. Harris R. (2009). Rationality and the literate mind. New York : Routledge.
14. Jordan T. (1999). Cyberpower: The culture and politics of cyberspace and the Internet. London : Routledge. 254 p.
15. Juris J. S. (2012). Reflections on #Occupy everywhere: social media, public space, and emerging logics of aggregation. *American ethnologist*. Vol. 39, no. 2. P. 259–279.
16. Lacan J. (1992). El seminario, libro 17. Ediciones paidos iberica. 232 p.
17. Lacan J. (2007). The seminar of jacques lacan: book XVII: the other side of psychoanalysis (seminar of jacques lacan). W. W. Norton. 240 p.
18. Ladeur K.-H. (1999). The theory of autopoiesis as an approach to a better understanding of postmodern law: from the hierarchy of norms to the heterarchy of changing patterns of legal inter-relationships. Florence : European University Institute, Dept. of Law. 42 p.
19. Latour B. (2005). Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory. Oxford University Press.
20. Laxer J. (1998). The undeclared war: class conflict in the age of cyber capitalism. Toronto : Viking. 277 p.
21. Neill C. (2013). Breaking the text: An introduction to Lacanian discourse analysis. *Theory & psychology*. Vol. 23, no. 3. P. 334–350.
22. Poster M. (1990). The mode of information: poststructuralism and social context. Chicago : University of Chicago Press. 179 p.
23. Quine W. V. (1979). Cognitive meaning. *Monist*. Vol. 62, no. 2. P. 129–142.
24. Quine W. V. (1992). Pursuit of truth. Cambridge, Mass : Harvard University Press. 114 p.
25. Rivero J. J. (2019). Mediality, temporality, social cognition, and evolution. *Philosophies*. Vol. 4, no. 3. P. 44.
26. Schussler A.-E. (2017). The cyberspace myth and political communication, within the limits of netocracy. *Journal for the study of religions and ideologies*. Vol. 16, no. 48. P. 65–78.
27. Scollon R. (2008). Advances in discourse studies. Taylor & Francis Group. 262 p.
28. Simmel G. (2009). Conflict and the web of group-affiliations. *Theories of social order*. P. 316–322.
29. Turkle S. (2016). Reclaiming conversation: the power of talk in a digital age. Penguin Publishing Group. 448 p.
30. Verwey S. (2011). Sociocybernetics and autopoiesis: new laws of organisational form. *Communicare journal for communication studies in africa*. Vol. 30, no. 2. P. 1–26.
31. Vinthagen S. (2019). Everyday resistance as a concept. *Conceptualizing 'everyday resistance'*. P. 17–32.

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-32>**Андрій ГУРДУЗ,***orcid.org/0000-0001-8474-3773*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови і літератури

Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського

(Миколаїв, Україна) *gurdai@ukr.net*

ГЕОПОЕТИЧНІ ВЕКТОРИ УКРАЇНСЬКОГО ФЕНТЕЗИ ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТЬ ХХІ СТ.

На відміну від радикальних трансформацій на ідейно-тематичному і структурному рівнях українського фентезі 2000–2020 рр., його геопоетична площина не зазнає настільки помітних змін, але відбиває зміщення акцентів, пов'язаних з оновленням метажанрової парадигми. Уперше визначаємо основні прояви геопоетичної векторності українського фентезі перших десятиліть ХХІ ст., зокрема в компаративному аспекті. Ключовими для розвідки є з'ясування характеру основного прояву в метажанрі етнонаціонального фактору; виявлення орієнтування вітчизняного митця у площині зарубіжного впливу протягом 2000–2020 рр., а також визначення способів національного маркування зображуваних подій у неурбаністичних фентезійних текстах періоду.

Координати геопоетики вітчизняного фентезі 2000–2020 рр. визначені переважно питаннями традиції, адаптації світових тенденцій фентезі й екстралітературними факторами національного сьогодення. З огляду на важливість для нового українського фентезі етноматеріалу значна роль у метажанрі ХХІ ст. належить протофентезійним текстам – у першу чергу, М. Коцюбинського і Лесі Українки, тому пантеїстичність карпатського антуражу й відповідних стилізацій варто вважати прикметою аналізованого сучасного масиву. Цей маркер національної традиції не виводить художній корпус із такими включеннями з формату міського субжанру. У переживанні вітчизняним фентезі 2010–2020 рр. істернізації найчутливішим також є урбаністичний субжанр. Національна маркованість неурбаністичного фентезійного світу як (давньо) українського у творах ХХІ ст. помітних змін у перипетійну площину не вносить і є переважно емблематичною, хоча має вирішальне значення на рівні пафосу, підтекстного трактування подій. Розвиваючись органічно світовим тенденціям, сучасне українське фентезі засвоює трансформовану до триєдності парадигму метажанру, але ще не виробляє геопоетично типових констант для середньої ланки цієї парадигми, зосереджуючись на етичній площині. На початковому етапі перебуває розроблення умовних топосів віртуалізації.

Першим тематичним вектором геопоетики українського сучасного фентезі є етнонаціональний, утілюваний переважно в карпатському антуражі. Панівний урбаністичний субжанр у зв'язку з рецепцією соціально значимих подій і явищ мотивує часом топографічну точність міст країни. Тяжіння українського письменника у 2010–2020-х рр. до східної культурної традиції також може бути кваліфіковане як геопоетичний вектор фентезі. Засоби маркування зображуваних подій як таких, що тривають на давньоукраїнських землях, складає третій базовий вектор аналізованої геопоетики. Наведені положення можуть бути уточнені і розгорнуті в масштабному й перспективному дослідженні геопоетичних проявів сучасного українського фентезійного роману.

Ключові слова: фентезі, геопоетика, парадигма, місто, Схід, віртуальність.

Andrii GURDUZ,*orcid.org/0000-0001-8474-3773*

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature

V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv

(Mykolaiv, Ukraine) *gurdai@ukr.net*

GEOPOETIC VECTORS OF UKRAINIAN FANTASY METAGENRE IN THE FIRST DECADES OF THE XXI CENTURY

In contrast to the radical transformations on the ideological, thematic and structural levels of Ukrainian fantasy metagenre in 2000–2020, its geopoetic plane does not undergo such noticeable changes, but reflects the shift in emphasis associated with the renewal of the metagenre paradigm. For the first time, we define the main manifestations of geopoetic vectors of the Ukrainian fantasy metagenre of the first decades of the XXI century, particularly in the comparative aspect. The key in our article is to research the nature of the main exhibition of the ethno-national factor in this metagenre; we identify the orientation of the national writers in the plane of foreign influence during 2000–2020, as well as we determine the methods of national marking of depicted events in non-urban fantasy texts of the period.

The coordinates of the geopoetics of the national fantasy 2000–2020 are determined mainly by issues of tradition, adaptation of the world tendencies in fantasy literature, and extra-literary factors of the national present. Given the importance of ethnomaterial for the new Ukrainian fantasy, a significant role in this metagenre of the XXI century belongs to proto-fantasy texts – first of all, by M. Kotsyubynskyi and Lesia Ukrainka, therefore the pantheistic nature of the Carpathian entourage and corresponding stylizations should be considered a sign of the analyzed modern massif. This marker of the national tradition does not remove the artistic corps with such inclusions from the format of the urban subgenre. In Ukrainian fantasy of 2010–2020, the urban subgenre is also the most sensitive to the influence of the East. The national marking of the non-urban fantasy world as (ancient) Ukrainian in the works of the XXI century does not make noticeable changes in the plot plane and is mainly emblematic, although it is of decisive importance at the level of pathos, subtextual interpretation of events. Developing organically with world tendencies, the modern Ukrainian fantasy assimilates the metagenre paradigm transformed to trinity, but does not yet produce geopoetic typical constants for the middle link of this paradigm, focusing on the ethical plane. The development of conditional topos of virtualization is at the initial stage too.

The first thematic vector of the geopoetics of Ukrainian modern fantasy is ethno-national, embodied mainly in the Carpathian entourage. The dominant urban subgenre in connection with the reception of socially significant events and phenomena motivates the topographic accuracy of the country's cities. The attraction of the Ukrainian writer in the 2010–2020s to the Eastern cultural tradition can also be qualified as a geopoetic vector of fantasy literature.

The third basic vector of the analyzed geopoetics is the means of marking the depicted events as ongoing on ancient Ukrainian lands. The above thoughts can be clarified and developed in a large-scale and prospective study of geopoetic manifestations of the modern Ukrainian fantasy novel.

Key words: *fantasy, geopoetics, paradigm, city, East, virtuality.*

Постановка проблеми. На відміну від радикальних трансформацій на ідейно-тематичному і структурному рівнях українського фентезі 2000–2020 рр., його геопоетична площина не зазнає настільки помітних змін, хоча не може не відбивати зміщення акцентів, пов'язаних з оновленням метажанрової парадигми, з «цивілізаційно-культурною реорієнтацією» (Поліщук, 2011: 12) вітчизняного митця та його реєкцією знакових суспільних явищ і процесів тощо. Будучи водночас і атрибутом, і одним із провідних факторів фентезійного моделювання, геопоетика заслуговує на комплексний розгляд на матеріалі як національного художнього корпусу, так і на основі результатів міжкультурного діалогу, причому йдеться не про констатацію топосів та опис характеру пейзажів чи інтер'єрів у творах, але про послідовне осягнення *полірівневих геопоетичних моделей* в авторському доробку, синхронному й діахронному субжанрових зрізах, порівняльній зумовленості тощо. Саме комплексність і системність розгляду уявляються провідними умовами студіювання, оскільки відокремлене простеження площин сучасного метажанру часом призводить до некоректних висновків, як, наприклад, стосовно сюжетики у проектуванні на біблійний контекст у працях К. Граймс (Grimes, 2002: 108) або Д. Мерфі (Murphy, 2011: 401).

Дослідження геопоетики вітчизняного фентезі як актуальна проблема здатне значно змінити стереотипне сприймання метажанру в його стрімкому переборенні власних меж, уможливити нову оптику національної культури, активно переосмислюваної в міфотворчому дискурсі останнього десятиліття. Уповільнюють обсервацію в

цьому напрямку, очевидно, нерозробленість методології вивчення питання, а також його синтетичний характер, котрий вимагає для верифікації наукових результатів підключення профілів культурології, етнопсихології, соціології, соціальної географії тощо з активним підключенням поки засвоєваних українським літературознавством полів постколоніального (Т. Гундорова, Н. Овчаренко, О. Забужко й ін.) та транснаціонального письма (зокрема, О. Анхим).

Аналіз досліджень. Попри очевидну значущість та актуальність проблем геопоетики сучасної української літератури в контексті світової, котрі глобально засвідчила, зокрема, робота профільної Міжнародної наукової конференції «Літати небом. Жити на землі. Геопоетичні стратегії сучасних літературознавчих досліджень» (Бердянський державний педагогічний університет, 28–29 вересня 2023 р.), рівень їх теоретичного висвітлення залишається недостатнім; відсутність уніфікованої методології позначається й у вищій активності спроб практичних проєкцій, які, своєю чергою, закономірно не встигають переосмислювати широкий і швидко оновлюваний художній потік професійного й непрофесійного авторства пріоритетної геопоетичної тематики. Серед таких практичних спроб А. Аністратенко (частково), Н. Герасименко, Н. Кобилко, С. Філоненко, О. Харлан та ін. варто виділити студії нині вже польсько-українського вченого Я. Поліщука в монографічному форматі з соціософським осмисленням, у першу чергу, подій української дійсності початку XXI ст. (Поліщук, 2018). Праця професора синонімічна низці розвідок колег у тому сенсі, що досліджує не стільки геопоетич-

ний комплекс питань, скільки позначення психо-емоційного відображення суспільно-культурних подій на динаміці геоіміджів різної масштабності.

Геопоетика власне вітчизняного фентезі перших десятиліть XXI ст. у цілому чи в доробку персоналій не ставала об'єктом вивчення ні автономно, ні в компаративному ракурсі, хоча про високі перспективи дослідження цього кластера для панорамного бачення художнього рівня хоча б одного з субжанрів свідчить розрізнений досвід комплексного розроблення аспектів фентезійної геопоетики: мікротопосів (лабіринт, бібліотека, локальна віртуальність тощо), топосів (місто, загалом пейзажний спектр у метажанрі тощо), теоретичного обґрунтування типології окремих реальних чи ірреальних локусів (наприклад, Є. Канчурою (Канчура, 2016), А. Аністратенко (Аністратенко, 2020)). Стосовно зарубіжних одиничних праць також варто говорити швидше про вивчення фентезійних геоакцентів на мікрорівні, у масивах творів окремих яскравих письменників переважно для з'ясування своєрідності метафорики й міфопоетики їх художніх світів (Дж. Р. Р. Толкіна, Т. Претчетта, Дж. К. Ролінг і под.), але не в сенсі глобальних узагальнень (зокрема, Х. Блекфорд (Blackford, 2012: 199–213), С. Екман (Ekman, 2016)). У такий спосіб, заявлена нами проблема не досліджена і важлива з огляду на поки не вельми вдалі спроби сформулювати загальну теорію фентезійного метажанру (Б. Аттебері, Д. Фімі).

Мета статті – вперше визначити основні прояви геопоетичної векторності українського фентезі (широкого кола його репрезентативних зразків) перших десятиліть XXI ст., зокрема в компаративному аспекті. Ключовими для розвідки бачимо з'ясування а) характеру основного прояву в метажанрі етнонаціонального фактору; б) орієнтування вітчизняного митця у площині зарубіжного впливу протягом 2000–2020 рр., а також в) способів національного маркування зображуваних подій у неурбаністичних фентезійних текстах періоду.

Виклад основного матеріалу. Системний аналіз показових для вітчизняного фентезі творів 2000–2020 рр. засвідчує, що координати геопоетики метажанру визначені переважно питаннями традиції, адаптації світових тенденцій фентезі й потужними екстралітературними факторами національного сьогодення. Обираючи шлях визначення векторів основних геопоетичних тяжінь цього художнього корпусу, ми дотримуємось принципу магістрального розгляду тенденцій, продуктивність котрого підтвер-

джена сучасними фундаментальними працями з міфопоетики й міфотворчості: зокрема застосуванням для формування систематики фентезі Ф. Мендлесон (Mendlesohn, 2008: xiv) і розпізнавання міфологічних сценаріїв Ю. Вишницької (Вишницька, 2016: 35–36).

З огляду на важливість (і часом матричність) для розвитку нового українського фентезі етно-матеріалу (С. Філоненко, Г. Улюра, В. і Д. Капранови) значна роль у метажанрі XXI ст. належить протофентезійним текстам – у першу чергу, «Тіням забутих предків» М. Коцюбинського і «Лісовій пісні» Лесі Українки, тому пантеїстичну проробленість карпатського антуражу й відповідних стилізацій варто вважати прикметою аналізованого сучасного вітчизняного масиву («Гонимарник» Д. Корній, «Фортеця для серця» О. Печорної й ін.), залучаючи сюди й близьку художню оптику презентування чорнобильських посткатастрофічних лісів із привнесеними елементами інших міфологій (наприклад, у «Дзеркалі Єдиного» Л. Таран).

Формування західноєвропейськими і північноамериканськими митцями фентезійної атмосфери в тісному діалозі з літературною традицією й забезпечення в такий спосіб сталості національного канону фіксуємо в XXI ст. і в англійському фентезі (так, С. Кларк у «Джонатані Стренджі і містері Норреллі» («Jonathan Strange & Mr Norrell») звертається до постатей Дж. Г. Байрона і В. Шекспіра), однак у цьому разі постаті і / чи творчість метрів носить характер авторитетного свідчення, підтвердження й суголосності прописуваних сучасним автором ідей (інша крайність – мешап-опрацювання класичних романів, де співвідношення нового тексту порівняно з базовим – приміром, Дж. Остін, – значно менше за половину). Зазначені ж українські фентезійники, зберігаючи самотність та оригінальність своїх текстів, своєрідно (сутнісно) інсталюють у них матричну образність і наративістику, чим досягають виразного художнього ефекту.

Означений маркер національної традиції не виводить, однак, сучасний художній корпус із такими включеннями з формату найпотужнішого нині міського субжанру (Ekman, 2016: 457–458), топосність якого в українському фентезійному кластері відносно стабільна, впізнавана й географічно розширюється: до узвичаєного київського і львівського текстів додаються одеський, миколаївський тощо. Топографічній точності й деталізації зображення реальних міст сприяє все популярніша рецепція фентезійниками національних соціально-культурних порухів сучасності (репрезентативний приклад – відображення Революції

Гідності на київському Майдані 2013–2014 рр. у «Домі, у котрому заблукав час» В. Гранецької, А. Нікуліної й М. Однорог); міста отримують олюднені характеристики й оцінки автономно і в зіставленні (передовсім Київ і Львів). У цьому ж контексті відбувається осмислення фентезійною прозою загалом історичних і суспільно-політичних подій минулого й сучасного, причому найоригінальніше тут, природно, імагологічне бачення: радянських репресій і ГУЛАГу – в «Напівжитті» («Half Life») С. Грін, Голокосту і Другої світової війни в цілому, проблем расизму – у «Домі дивних дітей» («Miss Peregrine's Home for Peculiar Children») Р. Рітза тощо. Водночас події міського хронотопу частіше слугують обставинами початку квесту («Бурецевіт» М. Ряполової, «Палімпсест» Я. Каторож, «Вітрова гора» А. Багряної) чи описом однієї з граней світу, що вібує («Зло» Л. Баграт, «Містичний вальс» Н. Очкур, «Гонихмарник», «Безсмертні» та ряд інших романів Д. Корній, «Осінне Рондо місячної ночі» А. Рогашко, «Не люди, люди, нелюди» Н. Ліщинської) – аналогічно до «таємничих» Лондона в поттеріані Дж. К. Ролінг чи «Домі дивних дітей» Р. Рітза, Нью-Йорка в «Гені» («Gene») С. Павлоу, Парижа в «Я, Франкенштейні» («I, Frankenstein», США, 2014) реж. С. Бітті й ін.

У переживанні вітчизняним фентезі 2010–2020 рр. істернізації – системного підвищеного інтересу до східних культур у результаті переходу на новий мистецький рівень найчутливішим також виявляється урбаністичний субжанр. Одним з основних шляхів утілення істернізації тут стає інтертекстуальність переважно рівня лексики на позначення топонімів, побуту, одягу, прийомів духовних практик і культури Сходу загалом («Мантра-омана» В. Гранецької, «Гонихмарник» Д. Корній та ін.). Для українського метажанру ХХІ ст. (як і для східнослов'янського в цілому) така тенденція закономірно є другим кроком стосовно зарубіжного мистецького досвіду після попередньої вестернізації, адже творці раннього вітчизняного фентезі перебували під потужним впливом західних колег і вийти за межі канону змогли з них одиниці (у першу чергу, М. і С. Дяченки). Тенденцію східного повороту простежуємо і в північноамериканському та західноєвропейському фентезі 2010–2020 рр. – С. Кінга, Х. Векер, С. Грема-Сміта, Б. Вінтерса та ін., однак тут фронтальна зацікавленість культурою й філософією Сходу викликана віднайденням прийнятної екзотики, втомленістю власних матриць, провалом пов'язаних із певними концептами національних сподівань (Harris, 2008).

Традиційна топосність у західних текстах зберігається, а жанровий антураж поповнений елементами східних культур. Вихід на східний вектор, окрім іншого, відкриває для західної й української аудиторії нові горизонти в оновленні комбінаторики сучасної міфології, зокрема в крос-варіаціях.

Реалізована частіше за посередництвом топонімів, антропонімікону, зображуваних традицій (наприклад, у трилогії про Грана А. Закордонця, романі О. Радущинської «...Коли сонце було стозрячим. Амулет волхва» тощо) національна маркованість неурбаністичного фентезійного світу як (давньо) українського у творах ХХІ ст. помітних змін у перипетійну площину не вносить і є переважно емблематичною, хоча має вирішальне значення на рівні пафосу, підтекстного трактування зображуваних подій. Особливо помітно це в моделюванні молодшого покоління фентезійників – Я. Каторож, А. Закордонця й ін. Відповідно у випадках таких прозових авторських асоціацій (переважно історичного гатунку, але не в альтернативній історії) вилаштування систем світів частіше бачимо не традиційне для метажанру вертикальне (як у «Безсмертних» Д. Корній, «Домі, у котрому заблукав час» В. Гранецької, А. Нікуліної й М. Однорог, «Вітрової горі» А. Багряної, «Не людям, людям, нелюдям» Н. Ліщинської й ін.), а горизонтальне, адже тип другої моделі простіший для уявлення реципієнта і більш наближений до реальності (характерний для слов'янського субжанру в цілому – зокрема, у «Відьмаку» А. Сапковського).

Розвиваючись органічно світовим тенденціям, українське фентезі ХХІ ст. засвоює трансформовану до триєдності парадигму метажанру «добро – (умовно нейтральна) змінна – зло» (Гурдуз, 2022), але закономірно повільніше і, на відміну від західного типу, не виробляє ще геопоетично типових констант для середньої ланки цієї парадигми, зосереджуючись переважно на абстрактно етичній площині. У геопоетичному сенсі на початковому етапі (у доробку одиничних авторів – Г. Л. Олді, М. і С. Дяченків, М. Кідрука) перебуває вітчизняне розроблення умовних топосів віртуалізації – простору, де бінарна опозиційність може бути нівельована.

Висновки. Наскрізне прочитання репрезентативної української фентезійної прози перших десятиліть ХХІ ст. дозволяє говорити про ряд тематичних векторів вираження її геопоетики. Згідно з традицією вітчизняної літератури першим таким вектором бачимо етнонаціональний, утілюваний переважно в карпатському антуражі, у більшості випадків належному, тим не менше,

міському фентезі. Урбаністичний субжанр розвивається найшвидше й у зв'язку з рецепцією соціально значимих подій і явищ мотивує часом топографічну точність високої деталізації найбільших міст країни. Ключова зміна культурного тяжіння українського письменника у 2010–2020-х рр. від вестернізації до істернізації також реалізується передовсім у межах фентезійної урбаністики (з прийомами часового зміщення) й може бути кваліфікована як геопоетичний вектор фентезі. Набір засобів для маркування зображуваних подій як таких, що тривають на давніх українських землях, складає третій базовий вектор аналізованої геопоетики.

Викладені положення щодо векторності геопоетики є принциповими у процесі кваліфікації культурних тяжінь сучасних фентезійників, глибоко занурених у міжнаціональний діалог, а також під час студіювання рецепції сучасним фентезі соціокультурних національних рухів. Природно, запропоновані роздуми можуть бути уточнені і розгорнуті в масштабному й перспективному дослідженні геопоетичних проявів українського фентезійного роману ХХІ ст., що сприятиме формуванню панорамного бачення його субжанрового спектру, зокрема оптимізації компаративного вивчення фентезійного політичного і виховного романів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аністратенко А. В. Альтернативна історія як метажанр української та зарубіжної прози: компаративна генетика і поетика: монографія. Чернівці: БДМУ, 2020. 547 с.
2. Вишницька Ю. В. Міфологічні сценарії в сучасному художньому та публіцистичному дискурсах: монографія. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 612 с.
3. Гурдуз А. Парадигмальний зсув у фентезійній романістиці перших десятиліть ХХІ ст.: етичний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Вид. дім. «Гельветика», 2022. Вип. 53. Т. 1. С. 187–193. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/53-1-27>.
4. Канчура Є. Дім на перехресті світів у літературі фентезі: відкриття шляху до індивідуалізації. *Сучасні літературознавчі студії*: зб. наук. пр. Київ: КНЛУ, 2016. Вип. 13. С. 256–264.
5. Поліщук Я. Автентизм: (спроба дефініції художнього напрямку ХХІ століття). *Філологічні семінари: літературна критика і критерії художності*. Київ, 2011. Вип. 15. С. 11–17.
6. Поліщук Я. Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі. Чернівці: Книги – ХХІ, 2018. 272 с.
7. Blackford H. V. The Myth of Persephone in Girls' Fantasy Literature. New York; London: Routledge (Taylor & Francis Group), 2012. xi, 247 p.
8. Ekman S. Urban Fantasy: A Literature of the Unseen. *Journal of the Fantastic in the Arts*. 2016. Vol. 27. No 3 (97). P. 452–469.
9. Grimes M. K. Harry Potter: Fairy Tale Prince, Real Boy, and Archetypal Hero. *The Ivory Tower and Harry Potter: Perspectives on a Literary Phenomenon* / ed. L. A. Whited. Columbia; London: University of Missouri Press, 2002. P. 89–122.
10. Harris B. Resurrecting the Unicorn: Masculinity in the 21st Century. Camel: Fisher King Press, 2008. 290 p.
11. Mendlesohn F. Rhetorics of Fantasy. Middletown, Connecticut: Wesleyan University Press, 2008. XXV, 306 p.
12. Murphy D. Jesus Potter Harry Christ. Portland, Oregon: Holyblasphemy Press, 2011. 459 p.

REFERENCES

1. Anistratenko A. V. (2020) Alternatyvna istoriia yak metazhanr ukrainskoi ta zarubizhnoi prozy: komparatyvna henolohiia i poetyka. [Alternative history as a Metagenre of Ukrainian and Foreign Prose: Comparative Geneology and Poetics]. Chernivtsi: BDMU, [in Ukrainian].
2. Vyshnytska Yu. V. (2016) Mifolohichni stsenarii v suchasnomu khudozhnomu ta publitsystychnomu dyskursakh. [Mythological Scenarios in Modern Artistic and Journalistic Discourses]. Kyiv: B. Hrinchenko University of Kyiv. [in Ukrainian].
3. Gurduz A. (2022) Paradyhmalnyi zsvu u fenteziinii romanistytsi pershykh desiatylyt XXI st.: etychnyi aspekt. [A paradigmatic shift in fantasy novels of the first decades of the xxi century: the ethical aspect]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiy zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. – Topical Issues in the Humanities: Intercollegiate Collection of Scientific Papes of Young Scientists of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University*, 53: 1. 187–193. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/53-1-27>. [in Ukrainian].
4. Kanchura Ye. (2016) Dim na perekhresti svitiv u literaturi fentezi: vidkryttia shliakhu do indyviduatsii. [Home at the crossroads of worlds in fantasy literature: opening the path to individuation]. *Suchasni literaturoznavchi studii. – Contemporary Literary Studies*: coll. of science papers, 13. 256–264. [in Ukrainian].
5. Polishchuk Ya. (2011) Avtentyzm: (sproma defynitsii khudozhnoho napriamu XXI stolittia). [Authenticity: (an attempt to define the artistic direction of the XXI century)]. *Filolohichni seminary: literaturna krytyka i kryterii khudozhnosti. – Philological Seminars: Literary Criticism and Criteria of Art*, 15. 11–17. [in Ukrainian].
6. Polishchuk Ya. (2018) Hibrydna topohrafiia. Mistsia y ne-mistsia v suchasni ukrainskii literaturi. [Hybrid topography. Places and non-places in modern Ukrainian literature]. Chernivtsi: Knyhy – XXI, [in Ukrainian].

7. Blackford H. V. (2012) *The Myth of Persephone in Girls' Fantasy Literature*. New York; London: Routledge (Taylor & Francis Group).
8. Ekman S. (2016) *Urban Fantasy: A Literature of the Unseen*. *Journal of the Fantastic in the Arts*, 27: 3 (97). 452–469.
9. Grimes M. K. (2002) *Harry Potter: Fairy Tale Prince, Real Boy, and Archetypal Hero*. *The Ivory Tower and Harry Potter: Perspectives on a Literary Phenomenon* / ed. L. A. Whited. Columbia; London: University of Missouri Press. 89–122.
10. Harris B. (2008) *Resurrecting the Unicorn: Masculinity in the 21st Century*. Camel: Fisher King Press.
11. Mendlesohn F. (2008) *Rhetorics of Fantasy*. Middletown, Connecticut: Wesleyan University Press.
12. Murphy D. (2011) *Jesus Potter Harry Christ*. Portland, Oregon: Holyblasphemy Press.

УДК 811:111:82'42

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-33>**Ольга ЗАБОЛОТСЬКА,***orcid.org/0000-0002-8899-8244**докторка педагогічних наук, професорка,
професорка кафедри англійської філології та світової літератури**імені професора Олега Мішукова**Херсонського державного університету**(Херсон, Україна) beautydragon611@gmail.com*

ПРИХОВАНІ СМИСЛИ У МЕМАХ ВОЄННОЇ ТЕМАТИКИ

Створення мережі Інтернет як засобу віртуального спілкування уможливорює в зручний час обмін інформацією. Продуктом мас медійного простору стали демотиваційні пости, мему, комікси, зацікавленість якими спостерігається серед різних вікових, гендерних, етнічних верст населення нашої планети. Мему як продукт віртуальної мас медіа поділяється на мемлекси, мему, медіамему. Екстраполюючи досягнення вітчизняних науковців-лінгвістів у контексті даної проблеми на площину нашої розвідки, розглядаємо медіамему про війну в Україні 2022–2023 рр. як креалізовані тексти, що мають вербальний та візуальний компоненти. **Мета** статті – визначити приховані смисли, що закодовані в мемах воєнної тематики як різновиду Інтернет-дискурсу. Для здійснення мети необхідно вирішити такі завдання: 1) охарактеризувати поняття «Інтернет дискурс», «воєнний дискурс», «мему»; 2) визначити особливості мему з лінгвістичної точки зору; 3) визначити засоби реалізації прагматичної спрямованості мему воєнної тематики як продукту віртуального масмедіа. **Новизна** визначається спробою вперше розкрити приховані смисли в Інтернет-мемах воєнної тематики 2022–2023 років. **Висновки.** Аналіз мовного матеріалу показав, що прагматичний потенціал Інтернет-мемів реалізується через алегорію, гру слів, іронію, алюзію, метафори, порівняння. Викриваючі соціальні негаразди, інтернет-мему мають вплив на спочивачів Інтернет-дискурсу. Візуальний та вербальний компоненти Інтернет-мема взаємодіють один з одним і мають у більшості випадків синсемантичний тип відношень. Вербальний компонент фіксує інформацію та мотивує Інтернет споживача до роздумів. Натомість, візуальний компонент несе певну інформацію, яка по-різному інтерпретується реципієнтами, залежно від індивідуального сприйняття людиною навколишньої дійсності та рівня його обізнаності даною проблемою.

Ключові слова: Інтернет-дискурс, воєнний дискурс, медіамему, приховані смисли.

Olha ZABOLOTSKA,*orcid.org/0000-0002-8899-8244**Doctor of Pedagogy, Professor,**Professor at the Department of English Philology and World Literature**named after Professor Oleh Mishukov**Kherson State University**(Kherson, Ukraine) beautydragon611@gmail.com*

IMPLICIT MEANINGS IN WAR-MEMES

The creation of the Internet as a means of virtual communication makes it possible to exchange information at a convenient time. Demotivational posters, memes, and comics have become products of mass-media space, the interest in which is observed among different age, gender, and ethnic groups of the population of our planet. Memes as a product of virtual mass media are divided into memplexes, memes, and media memes. Extrapolating the achievements of Ukrainian linguists in the context of this problem to the plane of our research, we consider media-memes about the war in Ukraine in 2022–2023 as creolized texts that have verbal and visual components. **The purpose** of this article is to determine the hidden meanings encoded in war-themed memes as a type of Internet-discourse. To achieve the aim, it is necessary to solve the following tasks: 1) to characterize the notions “Internet-discourse”, “military discourse”, “meme”; 2) to determine the features of the meme from a linguistic point of view; 3) to define the means of implementing the pragmatic orientation of the war-themed meme as a product of virtual mass media. **Novelty** is determined by an attempt to reveal for the first time the hidden meanings in Internet-memes about the war in Ukraine in 2022–2023. **Conclusions.** The analysis of language material showed that the pragmatic potential of Internet memes is realized through allegory, pun, irony, allusion, metaphors. Exposing social problems, media-memes have an impact on the user of Internet-discourse. The visual and verbal components of an media-meme interact with each other and have, in most cases, a synsemantic type of relationship. The verbal component fixes the information and motivates the Internet users to think. But the visual component carries certain information, which is interpreted differently by the recipients, depending on a person's individual perception of the surrounding reality and the level of his awareness of the given problem.

Key words: Internet-discourse, military discourse, media-memes, implicit meanings.

Актуальність дослідження. Сьогодні робить свої виклики щодо сфери життя людей та їхньої діяльності. Війна, в яку втягнула нас ворожа влада, має свій відбиток на світогляд сучасного суспільстві та вплив на дії та думки пересічних громадян. Героїчне протистояння населення, небайдужих людей, воїнів ЗСУ, обговорюється та висвітлюється засобами масової інформації як в нашій країні, так і за її кордонами. У всіх кутках світу знають про війну в Україні за її незалежність та суверенітет. Одним з найпоширеніших та доступних засобів отримання інформації є беззаперечно – Інтернет мережа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтернет-дискурс становить об'єкт дослідження різних наукових сфер, зокрема і філології. Вивченням Інтернет-дискурсу займалися такі науковці як: Лук'янець Т., Crystal D., Susan B., Naomi S., Susan C.

У царині лінгвістичних розвідок Інтернет дискурс розглядався як відображення нової віртуальної медіареальності (Заболотська О.), як особливий різновид дискурсу (Байчибаєв О., Гаєвська Н.), як глобальне міжкультурне явище з його мовним оформленням (Ахренова Н.), віртуальне жанроведення (Горошко О., Землякова О.). Особливості віртуального дискурсу (Гриценко Л.) та його лінгвокультурологічні характеристики (Лутовинова О.) розширили розуміння Інтернет-дискурсу як лінгвістичного феномена.

Сучасні пошуки учених висвітлюють воєнні події в Україні в різних семіотичних контекстах, а саме: мультимодальний дискурс про війну у телеграм месенжерах (Шевченко І.), трансмодальна стилістика українського воєнного дискурсу: психолінгвістичний вимір (Ізотова Н.), лінгвокультурні моделі сучасного воєнного дискурсу (Мартинюк А.), меми воєнної тематики з позиції теорії імплікатур (Безугла Л.), дискурсивне конструювання національної ідентичності у світоглядних наративах (Ущина В.), поетика воєнної доби (Белехова Л.), словник українського супротиву: лексикографічна інтерпретація неології доби російської агресії в Україні (Вокальчук Г.), концепт ВІЙНА: особливості мовної об'єктивації у газетному тексті (Вільчинська Т.), структурно-семантичне наповнення концепту «ВІЙНА» у лінгвістичних дослідженнях (Васянович Євгенія), війна в Україні: гумор vs страх (комунікативно-прагматичний аспект) (Дяченко Н., Усатий А.), аналіз лінгвістичних характеристик корпусу медіа текстів тематики «ВІЙНА В УКРАЇНІ» (Білик К.), взаємодія понять МОВА – ВІЙНА як об'єкт лінгвістичного аналізу: результати і нові підходи (Мацюк Г.),

лінгвістична відповідність понять «воєнний» дискурс vs «військовий» дискурс (Стаднік І.). Наведені вище тематики свідчать про різні аспекти дослідження даної проблеми та незаперечно її актуальність.

Визначення мети дослідження. Метою нашої статті є визначення прихованих смислів, що закладені в мемах воєнної тематики як різновиду Інтернет-дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтернет-дискурс – розуміємо як особливий вид віртуальної комунікації, яка здійснюється споживачами Інтернет мережі через масмедійний простір. Завдяки йому у масову свідомість імплемтуються думки, судження, стереотипи та навіть забобони щодо суспільних, соціальних, політичних, етнічних та інших груп (Стаднік, 2016: 64).

Воєнний дискурс, слідом за Стаднік І., визначаємо як мовленнєве утворення (усне або письмове), що стосується сфери ведення бойових дій (воєнного конфлікту), репрезентується вербальними та невербальними засобами вираження, актуалізується у певному ситуативному контексті зі збереженням конкретного прагматичного потенціалу та розповсюджене у засобах масової інформації (Стаднік, 2016: 64).

У контексті нашої розвідки ключовим є поняття «мем». Термін був уведений в науковий обіг біологом Доукінзом Річардом у 1976 році у книзі “The Selfish Gene” («Егоїстичний ген») (Dawkins, 2006: 121). Маючи візуальну складову, мем формує у свідомості людини певні асоціативні зв'язки з його досвідом, соціальною інформацією і деякою мірою впливає на його судження.

До специфічних рис мему як медіа утворення Бек Д. відносить те, що (цит. за Стаднік, 2016: 64):

- 1) меми з'являються у комунікативному просторі;
- 2) подекуди вони уособлюють певні емоції через авторське бачення проблеми;
- 3) формують певну соціальну свідомість і мають вплив на людей;

Наукові здобутки Ламсдена Ч., Лінча А., Блекмора С., Грейвз К., Дюрема У., Ембера К. Р., Деннета Д. присвячені дослідженню мемів.

Меми в Інтернет-дискурсі використовуються задля реалізації певної мети. На підставі власного досвіду та додаткових фонових знань, споживач інтернет-мережі декодує інформацію, поширену імпліцитно через меми. Дацкевич І. аналізує передачу споживачами певної інформації через меми як прояв нової масової «comment-культури», яка спричиняє відсутність власної думки і створення масової штучної свідомості.

В Інтернет-дискусії меми трактуються як мотиваційні слогани, які розповсюджуються через Інтернет-мережі і впливають на світобачення реципієнтів. У науці існують різні таксономії мемів:

1) мемплекси (англ. *memeplex* – «меметичний комплекс») – глобальні культурні пласти, об'єднані у взаємопов'язаний культурний комплекс, наділений певним соціальним значенням;

2) меми локального рівня, що є структурними елементами мемплексів, які володіють внутрішніми зв'язками;

3) медіа-меми, що поширюються пресою, радіо, телебаченням, в Інтернеті (Дзюбіна, 2023).

Структурно меми поділяються на:

1) креолізовані меми (зображення + текст), що мають вербальний, візуальний, та навіть музично-звуковий компоненти.

Іноді такі меми стають афоризмами або крилатими виразами, якими обізнані споживачі Інтернет-дискурсу;

2) власне текстові меми, що виникають на основі креолізованого мему, чи мають вільну етимологію (Дзюбіна, 2023). Структурно ускладнені такі типи мемів можна розглядати як у культурній, так і у власне мовній площині.

У контексті нашої розвідки розглядаємо креолізовані медіа-меми, що репрезентують воєнний дискурс у віртуальному просторі та відображають події в Україні в 2022–2023 р.р. Воєнний дискурс, слідом за Стаднік І., визначаємо як мовленнєве утворення (усне або письмове), що стосується сфери ведення бойових дій (воєнного конфлікту), репрезентується вербальними та невербальними засобами вираження, актуалізується у певному ситуативному контексті зі збереженням конкретного прагматичного потенціалу та розповсюджене у засобах масової інформації (Стаднік, 2016: 64).

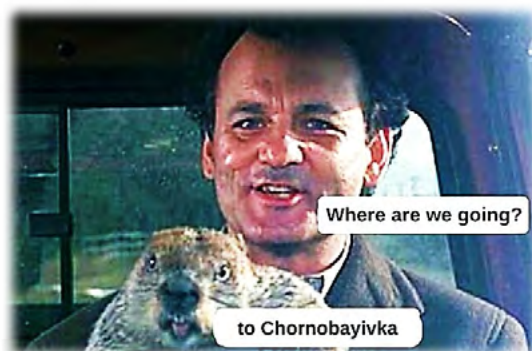
Факт безпосередньої російської агресії проти українського народу імпліковано у поданому мемі. На малюнку зображено всесвітнього лідера

нацизму – А. Гітлера, який підбадьорює президента РФ В. Путіна. У цьому креолізованому тексті імплікується ідея про те, що Путін є послідовником німецького фюрера, а їх стратегії та тактики ведення війни мають аналогічний характер. Хоча світ та століття змінилися, російський президент послуговується досвідом німецького канцлера через що його і порівнюють з послідовником ідей Гітлера. Так, поданий мем не містить вербального компонента, але реалізується через візуальну складову, яка носить алегоричний характер «Путін як дитя нацизму».

Поряд з цим, наведений мем містить зображення президента РФ в образі старої жінки, яка з'їхала з глузду своїми погрозами знищити світ ядерною зброєю і яка доживає свій вік у будинку для літніх людей. Вербальна складова імплікує думку про те, що весь світ вважає президента РФ неадекватною розумово хворою людиною, адже використання ядерної зброї становить небезпеку не лише для України, а й для усього світу.

Вагома кількість мемів присвячена легендарній Чорнобаївці, яку знає увесь світ як місце знищення чисельної кількості російської важкої техніки. Всім цікаво побачити те загадкове місто, куди потрапляють у пастку російські воїни. Більше 25 разів армія РФ мала поразку в цій місцевості, що надало Чорнобаївці статусу легендарної та містичної локації.

Декодування інформації у поданому медіамемі уможлиблюється саме через візуальне наповнення цього тексту. Адже у ньому зображено героя відомого американського кінофільму Білла Нюррея «День бабака», який за сценарієм проживає кожен свій день однаково. Цей зміст підтверджує безпосередньо зображення цієї тварини – бабака, до якої звертається герой. Однакові події в Чорнобаївці порівнюються з Днем бабака, що актуалізує семантичне наповнення відомого ідіоматичного виразу *Groundhog day*. Метафорична розмова між цими персонажами додає іронічної спрямованості висловленню та вказує на іронічність подій, що відбуваються в Чорнобаївці – росіяни згодні наступати на ті ж самі граблі багато разів.

Схожий зміст несе інший медіа-мем про Чорнобаївку. Цей мем нагадує російським агресорам, що куди б вони не пішли – всюди їх чекає знищення, бо Чорнобаївка стала символом поразки ворога. До того ж, у поданому медіа-мемі актуалізується відомий архитиповий казковий сюжет слов'янської культури, де герой завжди знаходився на перехресті і повинен був зробити вибір свого шляху. Тому за допомогою символу стрілки показано різні напрями просування російського війська, а вживання вже відомого пункту – Чорнобаївка імплікує подальший хід подій, у яких російська армія зазнає поразки. Це демонструє впевненість та рішучі дії воїнів ЗСУ.

Багато героїчних подій зроблено і громадянами нашої країни. Варто згадати бабусю, яка склянкою з огірками збила ворожій дрон, або тракториста, який своїм трактором викрав танк РФ і передав його до розташування ЗСУ. Цю інформацію відображає репрезентований медіа-мем з вербальним

компонентом FINDERS – KEEPERS, що натякає на відомий вираз *You find it, you keep it*. У такий спосіб звичайні люди стають героями цієї війни, які не тільки знайдуть, а й збережуть для ЗСУ всю потрібну зброю. Цю думку інтерпретовано і в іншому медіа-мемі через гумористичне зображення викрадення російського корабля звичайним трактором. Даний медіа-мем імплікує ідею неперевершеності воїнської сили і духу українців.

Протистояння і опір, який завдає ворогам український народ, викликає шану всього цивілізованого світу. І не дивно, що контент цього мему нагадує всім: Україна непереможна, бо на її захист стають всі – від малих до великих. Зображені у медіа-мемі діти – представляють ті підрозділи, які боронять нашу країну, починаючи від Національної Гвардії, представників Тероборони та врешті-решт навіть фермерські сили підтримують і захищають Україну. Останні – репрезентують найбільшу загрозу армії РФ, що реалізує додатковий іронічний підтекст у цьому прикладі. Таку країну ніколи ніхто не переможе, адже в неї навіть діти на захисті своєї ідентичності.

Цікавим є представлений порядок медіа-мем, який відомий американський письменник С.Кінг декодував сатирично як вітання від української жінки російським військовим, що окупували Україну. Але у всіх культурах світу жест, яким літня жінка вітає ворогів, має негативну конотацію, що імплікує ставлення звичайного українського народу до «російських визволителів».

Stephen King @StephenKing · 5 ч.
Ukrainian woman welcomes Russian troops.

923 7,513 39.5K

Окрім наведених медіа-мемів, в інтернет просторі поширенні меми які імплікують ставлення світової спільноти до воєнних подій в Україні. Зокрема, у поданому мемі зображено, на перший погляд, типову романтичну розмову між чоловіком та жінкою, у якій чоловік зізнається у своїх почуттях. Прихований смисл передається за допомогою зображення українського прапору та напису *NATO*. У такий спосіб імплікується ставлення Української держави до Альянсу і прагнення вступити до його складу. Натомість дівчина, яка сприймає зізнання чоловіка як дружні відносини і нічого більше, актуалізує образ НАТО, яке підтримує нашу країну та не квапиться прийняти її до свого складу. Це свідчить про неефективність дій Альянсу стосовно нашої країни. Таку ж ідею репрезентовано в інших медіа-мемах, які передають реальну сутність допомоги Європейського Союзу та інших країн, котрі дають лише озброєння як підтримку українським військовим, але не втручаються самі у війну. Україна вимушена захищати свої території що показано візуально за допомогою образу молодого хлопця, який тримає

різні види зброї у своїх руках. Це імплікує думку про рішучість дій українського народу та недостатню ефективність допомоги інших держав.

Неодноразове прохання нашої країни закрити небо і надати літаки для захисту міст і населення країни залишається не почутим. У вербальному компоненті цього мему використовується гра слів: *air support* – повітряна підтримка (підтримка повітряних сил ООН), *you are doing great* – моральна підтримка українському народу для заохочення їхніх подальших дій. У такий спосіб обігрується лексема *support*, а обіцянки та допомога світової спільноти іронічно порівнюється з повітрям, яке складно побачити та відчутти.

Підриви воєнних об'єктів на території РФ, місцеві називають хлопком. Завдяки грі слів зі зміною наголосу хлопок – хлопок, переклад цієї лексеми вже має аналог в українській мові як бавовна (від російського – хлопок). На представленому нижче медіа-мемі з Twitter гумористично зображено великі клубки бавовняних ниток, які йдуть

в небо замість клубків диму від підриву Кримського мосту. Вербальна складова *Cotton Season* метафорично обіграє лексему *cotton*, яка окрім вибуху позначає також літній період носіння бавовняних виробів.

Отже, приховані смисли в мемах воєнної тематики в Україні реалізуються стилістичними засобами (алегорія, метафора, іронія, гра слів) та інтертекстуальними посиланнями, відображаючи реальну сутність подій, що відбуваються. Будучи продуктом певних воєнних подій, репрезентовані медіа-меми унаочнюють сприйняття українською спільнотою життя в країні.

Висновки. Візуальний та вербальний компоненти Інтернет-мема взаємодіють один з одним і мають у більшості випадків синсемантичний тип відношень. Вербальний компонент фіксує

інформацію та мотивує Інтернет споживача до роздумів. Натомість, візуальний компонент несе певну інформацію, яка по-різному інтерпретується реципієнтами, залежно від індивідуального сприйняття людиною навколишньої дійсності та рівня його обізнаності даною проблемою. Аналіз мовного матеріалу показав, що для реалізації прихованих смислів в медіа-мемах воєнної тематики використовуються різноманітні стилістичні засоби: алегорія, гра слів, іронія, алюзія, метафора. Викриваючи соціальні негаразди, інтернет-меми воєнної тематики репрезентують реальне ставлення інших країн до війни, в іронічній манері представляють лідера ворожої держави, гумористично передають непереможність духу українського народу та впевненість нашої країни на перемогу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дзюбіна О.І. Класифікація, структура та функціонування інтернет-мемів в соціальних мережах Twitter та Facebook. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/2/90.pdf> (дата звернення: 17.07.2023)
2. Потапенко С.І. Сучасний англомовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти : монографія. Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2009. 391 с.
3. Селезньова О.М. (2022). Термін «медіа-простір»: теоретичний підхід. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 70, 359-363. Retrieved from <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/05/59.pdf>.
4. Стадник, І. О. (2016). Лінгвістична відповідність понять «воєнний дискурс» vs «військовий дискурс». *Science and Education a New Dimension. Philology*. IV(22) (99). 63–66.
5. Шевлякова Ю.О. (2013). Особливості дискурсу Інтернет-ЗМІ (на матеріалі англомовних он-лайн журналів для підлітків). *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія «Філологічна»*. Вип. 38. 239–242.
6. Швелідзе, Л. Д. (2020). Кооперативні комунікативні стратегії взаємодії соціальних мережах (на матеріалі дописів українських й американських користувачів). *Вчені записки ТНУ імені В. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство*. 31(70) (4). Ч. 3. 117–121. Retrieved from <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-3/21>
7. Anapol, A. (2022). “Stay Alert, Control the Virus, Make Memes”: A Multimodal Discourse Analysis of UK Internet Memes during COVID-19 Pandemic. In S. Tan, & K. L.E.M. (Eds.), *Discourse, Modes, Media and Meaning in an Era of Pandemic* (pp. 227–244). Routledge.
8. Dawkins R. (2006). *The Selfish Gene*. Oxford University Press. 384 p.
9. Zollinger, A. (2021). *Multimodality on the Internet: Recent Meme Genres as Tools for Online Communication*. Mémoire de maîtrise. Université de Lausanne.

REFERENCES

1. Dzubina O.I. Klyasyfikatsiia, struktura ta funktsionuvannia internet-memiv v sotsialnykh merezhakh Twitter ta Facebook. [The classification, structure and functions of internet-memes in social media Twitter and Facebook] URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/2/90.pdf> (дата звернення: 17.07.2023) [in Ukrainian]
2. Potapenko S.I. (2009). Suchasnyi anhlovnyi media-dyskurs: lnhvokohnityvnyi i motyvatsiinyi aspekty : monohrafiia. [Modern English-speaking media discourse: linguocognitive and motivation aspects: monograph] Nizhyn: NDU imeni Mykoly Hoholia, 2009. 391 s. [in Ukrainian]
3. Seleznova O.M. (2022). Termin «media-prostir»: teoretychnyi pidkhid. [Term “media-space”: theoretical approach] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. 70, 359-363. Retrieved from <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/05/59.pdf>. [in Ukrainian]
4. Stadnik I. O. (2016). Lnhvistychna vidpovidnist poniat «voiennyi dyskurs» vs «viiskovy dyskurs». [Linguistic consistency of term «war discourse» vs «military discourse»] *Science and Education a New Dimension. Philology*. IV(22) (99). 63–66. [in Ukrainian]
5. Shevlyakova Yu. O. (2013). Osoblyvosti dyskursu Internet-ZMI (na materiali anhlovnykh on-lain zhurnaliv dlia pidlitkiv).. [Peculiarities of Internet mass media discourse (Case study of English-speaking magazines for teenagers)] *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]. Serii «Filolohichna»*. Vyp. 38. 239–242 [in Ukrainian]
6. Shvelidze L.D. (2020). Kooperatyvni komunikatyvni stratehii vzaemodii sotsialnykh merezhakh (na materialii dopysiv ukrainskykh y amerykanskykh korystuvachiv). [Cooperative communicative strategies of interaction in social media (based on Ukrainian and American users’ posts)] *Vcheni zapysky TNU imeni V. Vernadskoho. Serii: Filolohiia*.

Sotsialni komunikatsii. Porivnialno-istorychne i typolohichne movoznavstvo. 31(70) (4). Ch. 3. 117–121. Retrieved from <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-3/21> [in Ukrainian]

7. Anapol, A. (2022). “Stay Alert, Control the Virus, Make Memes”: A Multimodal Discourse Analysis of UK Internet Memes during COVID-19 Pandemic. In S. Tan, & K. L.E.M. (Eds.), *Discourse, Modes, Media and Meaning in an Era of Pandemic* (pp. 227–244). Routledge.

8. Dawkins R. (2006). *The Selfish Gene*. Oxford University Press. 384 p

9. Zollinger, A. (2021). *Multimodality on the Internet: Recent Meme Genres as Tools for Online Tools for Online Communication*. Mémoire de maîtrise. Université de Lausanne.

Лариса ЗАДОЯНА,
orcid.org/0000-0001-7291-7633
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики та журналістики
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) Zadayana.lara@gmail.com

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОГО МЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ

Стаття присвячена вивченню особливостей використання фразеологізмів та їхніх функцій у сучасному українському медійному дискурсі. Мета статті полягає у вивченні особливостей використання фразеологічних одиниць у сучасному українському медійному дискурсі, що зумовлює необхідність вирішення завдань щодо з'ясування їхнього значення та функцій у дискурсі цього типу. Дослідження проведено із застосуванням таких методів, як спостереження, аналіз та описовий метод. Автор розглянув особливості сучасного дискурсу українських засобів масової інформації як інструменту впливу на реципієнтів з метою маніпулювання їхньою свідомістю.

Надано класичне та сучасне трактування фразеологізмів як одиниць національної мови. У статті фразеологізми визначаються як стійкі вирази, що складаються зі слів, об'єднаних певними семантичними або структурними відношеннями. Встановлено фразеологічний потенціал використання мовних одиниць у сучасному українському медійному дискурсі. У статті представлено актуальне уявлення про використання фразеологізмів в українському медійному дискурсі та окреслено маніпулятивні можливості зазначених мовних одиниць шляхом реалізації оцінної, повчальної, експресивної, стимулюючої функцій та функції засудження.

У статті визначено, що в сучасному українському медійному дискурсі продуценти повідомлень повідомляють фразеологізми як в їхній класичній формі, так і у видозміненій. Крім того, у медійних текстах зафіксовано авторські фразеологічні новоутворення, які характеризуються відтворюваністю, неподільністю семантики, метафоричністю, незалежністю від контексту та відсутністю в лексикографічних джерелах.

Аналіз прикладів доступного корпусу текстів дозволив з'ясувати, що фразеологічні одиниці постають дієвим засобом лаконічності текстів, особливо заголовків.

Ключові слова: дискурс, маніпуляція, мовленнєвий вплив, образність, фразеологізм.

Larysa ZADOLIANA,
orcid.org/0000-0001-7291-7633
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Applied Linguistics and Journalism
Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) Zadayana.lara@gmail.com

PHRASEOLOGICAL POTENTIAL OF UKRAINIAN MEDIA DISCOURSE

The article is devoted to the study of the peculiarities of the use of phraseological units and their functions in the contemporary Ukrainian media discourse. The purpose of the article is to study the peculiarities of the use of phraseological units in contemporary Ukrainian media discourse, which necessitates solving the tasks of clarifying their meaning and functions in this type of discourse. The study was conducted using such methods as observation, analysis and descriptive method. The author examines the peculiarities of the modern discourse of the Ukrainian mass media as an instrument of influence on recipients in order to manipulate their consciousness.

The classical and modern interpretation of phraseological units as units of the national language is given. The article defines phraseological units as stable expressions consisting of words united by certain semantic or structural relations. The phraseological potential of the use of linguistic units in modern Ukrainian media discourse is determined. The article presents an actual idea of the use of phraseological units in the Ukrainian media discourse and outlines the manipulative possibilities of these linguistic units through the realization of evaluative, instructive, expressive, stimulating and condemnation functions.

The article determines that in the contemporary Ukrainian media discourse, message producers use phraseological units both in their classical form and in a modified form. In addition, the author's phraseological innovations have been recorded in media texts, which are characterized by reproducibility, indivisibility of semantics, metaphoricality, independence from context and absence in lexicographic sources.

The analysis of examples from the available corpus of texts has revealed that phraseological units are an effective means of conciseness in texts, especially in headlines.

Key words: discourse, manipulation, speech influence, imagery, phraseology.

Постановка проблеми. Медійний дискурс є особливо важливим у соціальній, політичній, економічній та інших сферах людської діяльності. Цей тип дискурсу є найбільш поширеним, а також вважається одним з найефективніших засобів впливу на мислення та поведінку людей. До сучасних медіа належать «друковані та онлайн-видання, а також соціальні мережі» (Щербак, 2017: 258). Все це розширює потенціал медіа як засобу маніпулювання людською свідомістю, а отже, актуалізує вивчення нових форм дискурсивного впливу в медійному дискурсі.

Студіювання цього типу дискурсу є актуальним для сучасної лінгвістики, що зумовлено «важливістю відображених у ньому політичних, соціальних і культурних тенденцій, з одного боку, та дискурсивно орієнтованим характером лінгвістики, з іншого» (Мірошніченко, 2016: 228). Аналіз цієї теми зумовив появу низки публікацій, спрямованих на вивчення різних підходів до структури, тенденцій, функцій, прийомів, класифікації та інтерпретації терміна «медіа-дискурс» (Мірошніченко, 2016; Демідова, 2018; Суська, 2006).

Сучасні медіа мають можливість швидко охоплювати максимально широку аудиторію, впливати на свідомість людей, формувати громадську думку. Мова медіа також використовує культурно-специфічні засоби розкриття національних понять і цінностей носіїв мови, наприклад, фразеологічні одиниці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Медійний дискурс є сьогодні найбільш досліджуваним з-поміж інших видів дискурсу, адже він характеризується динамічністю та доступністю для широкої аудиторії, тому в ньому відображуються зміни у сучасній українській мові. Сучасні підходи до типології мас-медійного дискурсу розглянуто у працях І. Г. Мірошніченко (2016). Медіаманіпуляція досліджувалась такими вітчизняними дослідниками, як О. О. Суською (2006), А. А. Демідовою (2018) та А. Б. Яровою (2018), а також О. М. Щербак (2017).

Зі свого боку, фразеологізми широко висвітлені в розвідках вітчизняних вчених. Слід зазначити, що останні публікації зосереджені на дослідженні класифікацій, функцій та шляхів перекладу фразеологізмів. І. І. Кравцова аналізувала фразеологізми в аспекті їхнього визначення як мовних одиниць та підходів до їхньої класифікації (Кравцова, 2016). Функції фразеологізмів у політичному диспуті розкрито у працях О. А. Лященко (2014). Способи перекладу фразеологізмів з англійської мови на українську розглянуто у дослідженнях А. С. Григораш (2015) та Ю. В. Шніп (2016).

Невирішеним залишається питання сучасного стану використання фразеологізмів в українському медійному дискурсі в аспекті відображення суспільно-політичних подій.

Мета статті полягає у вивченні особливостей використання фразеологічних одиниць у сучасному українському медійному дискурсі, що зумовлює необхідність вирішення завдань щодо з'ясування їхнього значення та функцій у дискурсі цього типу. Дослідження проведено із застосуванням таких методів, як спостереження, аналіз та описовий метод.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що мова – це не лише засіб комунікації, але і відображення культурних та соціокультурних особливостей суспільства. Українська мова, збагачена багатовіковою історією та культурним спадком, має багатий фразеологічний потенціал. У сучасному медійному дискурсі цей потенціал знаходить широке застосування.

Узагальнюючи різноманітні трактування фразеологізмів, розуміємо їх як стійкі вирази, що складаються зі слів, об'єднаних певними семантичними або структурними відношеннями. Вони є важливою частиною мовної системи та відображають історичні, культурні та соціальні реалії нації. Українська мова, яка має багатий фольклорний спадок, насичена фразеологічними одиницями, які містять інформацію про звичаї, традиції, вірування та особливості життя українського народу.

Фразеологізми активно використовуються в медійному дискурсі з різних причин:

1. Ефективність та запам'ятовуваність. Фразеологізми зазвичай є короткими та виразними, тому вони легше сприймаються та запам'ятовуються аудиторією. Вони допомагають зробити повідомлення чи заголовок більш привабливими та запам'ятовуваними.

2. Виразність та образність. Фразеологізми додають образності та виразності текстам у медійних джерелах. Вони дозволяють журналістам та авторам передати складні ідеї та концепції швидко та лаконічно.

3. Культурний контекст. Використання фразеологізмів може вказувати на знання та повагу до власної культурної спадщини. Це створює спільність мовного середовища та відзначає видавництва, журналістику та інші медійні джерела як частину культурного спадку.

4. Специфічність та автентичність. Використання українських фразеологізмів в медійному дискурсі відзначає його специфічність та автентичність. Відчуття приналежності до нації та культури використовуються як спосіб створення унікальності.

Розглянемо деякі приклади використання фразеологізмів в українському медійному дискурсі та з'ясуємо їхні функції.

Фразеологізм «на межі виживання» використовується для опису складних економічних або соціальних умов, і часто трапляється в заголовках статей про економічну кризу або незадовільний стан суспільства, як-от у заголовках:

– «*Віталій Хромець. «На межі виживання: українська армія та освіта»* (Хромець, 2023);

– «*Сєвєродонецьк знаходиться на межі виживання*» (Сєвєродонецьк знаходиться на межі виживання, 2022);

– «*Фермери Херсонщини на межі виживання. Які наслідки підриву Каховської ГЕС для агробізнесу та чи виростуть херсонські кавуни – інтерв'ю»* (Неращук, 2023).

Аналізований фразеологізм у наведених заголовках відтворює соціальні проблеми українців та привертає увагу реципієнтів через актуальність питань, що висвітлюються, у цих контекстах аналізований фразеологізм виконує стимулюючу функцію через можливість втрати контролю над ситуацією.

Фразеологізм «ховати голову в пісок» використовується для опису втечі від реальних проблем або відмови визнавати існуючу небезпеку, і може бути використаний у коментарях до політичних подій, наприклад, у заголовках:

– до відео «*Мер, досить ховати голову у пісок та робити вигляд, що нічого не відбувається! Ми вимагаємо відповіді!*» (Мер, досить ховати голову у пісок та робити вигляд, що нічого не відбувається! Ми вимагаємо відповіді!, 2022);

– на сайті Укрінформ зафіксовано заголовок «*ООН закликали "не ховати голову в пісок"*» (Укрінформ, 2017);

– у назві статті блогера Наталії Балюк бачимо заклик «*Не ховати голову в пісок!*» (Балюк, 2014).

Всі ці приклади відображують спонукання до дій людей у владі, тобто фразеологізм реалізує у наведених контекстах стимулюючу функцію.

Вираз «залізна логіка» вказує на логіку, яка має бути абсолютною у діях осіб, про яких повідомляється у текстах. Українці завжди високо цінували розум та логічне мислення, і цей фразеологізм свідчить про це.

Аналізований фразеологізм вжито у назві відео «*Залізна логіка: криворіжці на двоколісних прокачали педалі, тіло і розум на маршрутах нового велоквесту»* (Рудана, 2020). У наведеному прикладі фразеологічна одиниця надає образності заголовка.

У назві статті «*Залізна логіка європейської медицини не по зубах українцям»* блогера Олени

Комар (Комар, 2023) аналізований фразеологізм виконує оцінну функцію шляхом взаємодії із фразеологізмом «не по зубах» та через опозицію «наш / чужий», яка реалізується прикметниками «український / європейський».

Фразеологізм «закрити очі на щось» вказує на ігнорування чогось або зневаження до чогось. Наприклад, у заголовку статті «*Справа Христецької: скандальний суддя закрив очі на підозри в особливо тяжких злочинах»* (Район.in.ua, 2023) фразеологізм реалізує функцію імпліцитного засудження та має негативну конотацію.

У назві статті «*Зеленський закликав лідерів арабських країн не закривати очі на війну в Україні»* аналізований фразеологізм, подібно до попереднього прикладу, реалізує функцію засудження. Під час розгортання подій у тексті новини цей фразеологізм трапляється у дещо зміненій формі «*На жаль, є у світі і серед вас такі, хто заплющує очі на ці клітки та незаконні анексії»*, – сказав глава держави» (Стець, 2023). У цьому разі фразеологізм «закрити очі на щось» посилює експресивний потенціал щодо бездіяльності лідерів арабських країн та імплікує незадоволення Володимира Зеленського.

Доволі часто в українському медійному дискурсі трапляється фразеологізм «на часі», який означає, що певна тема або питання є особливо актуальними та обговорюються в медіа. Наприклад: «*Чому наука на часі: відповідають українські діти-науковці»* (Королюк, 2022), у назві подкасту «*"На часі", мультидисциплінарний фестиваль молоді української культури»* (Дорошенко, 2023).

Як демонструють приклади, для українців важливою є якісна освіта та розвиток молодого покоління, а фразеологізм «на часі» посилює необхідність та актуальність поставлених перед суспільством завдань.

Аналізований фразеологізм зафіксовано також із запереченням «не», коли звертається увага на не нагальні питання, які можна відкласти на потім, як-от у заголовку «*Релакс не на часі»* (Релакс не на часі, 2020). У наведеному заголовку вбачаємо заклик до зосередження на більш важливих викликах сьогодення, тобто аналізований фразеологізм реалізує стимулюючу функцію.

Аналіз доступного нам корпусу медійних текстів засвідчує, що найбільш насиченими фразеологічними одиницями є тексти журналістів-блогерів, як-от, на сайті gazeta.ua у рубриці «Зерна правди» статті рясніють фразеологізмами, адже вони відтворюють обурення народу через складні економічні або соціальні умови. Наприклад, у дописі під назвою «Овес сіють у кожуші, а

жито – в брилі» (Казаневський, 2023) Володимира Казаневського зафіксовано прислів'я, яке відтворює характерний рід занять для українців, їхню хазяйновитість та ставлення до праці. Заголовне прислів'я реалізує повчальну функцію та є наукою для можновладців, які не вміють хазяйнувати у своєму домі – Україні. Їхні дії та ставлення до своїх обов'язків засуджуються такими фразеологічними одиницями, як «без клепки в голові» та «сам собі готує петлю на шию»: *«Не думаю, що на Банковій і в уряді всі реви і розенки без клепки в голові. Навіть знаю, що дехто все-таки розуміє, що сам собі готує петлю на шию».*

Ставлення до народу з боку можновладців реалізується фразеологізмами «обкрутити навколо пальця» та «скрутити дулю»: *«Івпевнені, що зуміють обкрутити українців навколо пальця і таки скрутять йому переможну дулю з тигрячих пазурів».*

Результат хибної діяльності влади вербалізований фразеологізмами «пуття не буде», «гайку зірве» та «Шило на швайку поміняти»: *«Але якщо доларизація фінансів триватиме й далі, пуття не буде, гайку знову зірве. Шило на швайку поміняти легко, тільки що це розв'язує і вирішує?».*

Фразеологізми в аналізованому дописі допомогли авторові вербалізувати поради щодо того, як потрібно працювати можновладцям: *«А ось як*

вискочити з доларового рабства, не танцювати під чужу дудку і не випасти з глобального цивілізованого процесу без втрат – тут потрібно порушити кебетою. Не тих, хто звик у них багатіти і баглаї бити, а годен гірко працювати до сьомого поту на чесний люд».

Отже, як засвідчує аналіз текстів, український медійний дискурс має багатий фразеологічний потенціал, який реалізує оцінну, повчальну, експресивну, стимулюючу функції та функцію засудження.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Фразеологія в українській мові є важливим елементом дискурсу в засобах масової інформації. Використання фразеологізмів у медіатекстах збагачує мову та дозволяє лаконічніше й виразніше висловлювати складні поняття. Крім того, це сприяє збереженню культурної спадщини та створює зв'язок з національною ідентичністю українців. Українські фразеологізми в медійному дискурсі відображають багатогранну культуру та менталітет нашого народу. Вони створюють унікальний колорит української мови та допомагають виразно виразити різні ідеї та ситуації.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі фразеологізмів, що структурують тексти політичної тематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балюк Н. Не ховати голову в пісок! Високий замок, 2014. URL: <https://wz.lviv.ua/blogs/128309-ne-khovaty-holovu-v-pisok>
2. Демідова А. А., Ярова А. Б. Засоби масової інформації як «четверта неформальна гілка публічної влади»: способи медіаманіпуляції. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1222>
3. Дорошенко К. "На часі", мультидисциплінарний фестиваль молоді української культури. Українська правда, 2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/podcasts/5dd2899f869d4/2023/03/10/7392909/>
4. Григораш А. С. Стратегії перекладу фразеологізмів із негативною конотацією в англійськомовному політичному дискурсі. Мовні і концептуальні картини світу. 2015. Вип. 1. С. 168–181.
5. Залізна логіка: криворіжці на двоколісних прокачали педалі, тіло і розум на маршрутах нового велоквесту. Рудана, 2020. URL: <https://rudana.com.ua/videos/zalizna-logika-kryvorizhchi-na-dvokolisnyh-prokachaly-pedali-tilo-i-rozum-na-marshrutah-novogo>
6. Казаневський В. Овес сіють у кожусі, а жито – в брилі. Gazeta.ua, 2023. URL: https://gazeta.ua/articles/politics-newspaper/_oves-siyut-u-kozhusi-a-zhito-v-brili/853344
7. Комар О. Залізна логіка європейської медицини не по зубах українцям. Ліга.Блоги, 2023. URL: <https://blog.liga.net/user/okomar/article/50191>
8. Королук О. Чому наука на часі: відповідають українські діти-науковці. Мала Академія Наук України, 2022. URL: <https://platform.man.gov.ua/media/4e19736f-6f5a-47e9-bfe2-8013234f8e5f>
9. Кравцова І. І. Фразеологізми в сучасній англійській мові: визначення, підходи, класифікації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2016. Вип. 20 (2). С. 29–32.
10. Лященко О. А. Функції фразеологізмів в англійськомовному політичному диспуті. Одеський лінгвістичний вісник. 2014. Вип. 4. С. 163–166.
11. Мер, досить ховати голову у пісок та робити вигляд, що нічого не відбувається! Ми вимагаємо відповіді! 2022. URL: https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=329753569093882
12. Мірошніченко І. Г. Сучасні підходи до типології мас-медійного дискурсу. Сучасний мас-медійний простір: реалії та перспективи розвитку : матеріали II Всеукраїнської наук.-практ. конф., Вінниця, 12–13.10.2016 р. Вінниця. 2016. С. 227–231.
13. Неращук О. Фермери Херсонщини на межі виживання. Які наслідки підриву Каховської ГЕС для агробізнесу та чи виростуть херсонські кавуни – інтерв'ю. 2023. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/pidriv-kahovskoji-ges-shcho-bude-z-agrariyami-novini-ukrajini-50329839.html>

14. ООН закликали "не ховати голову в пісок". Укрінформ, 2017. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2154162-oon-zaklikali-ne-hovati-golovu-v-pisok.html
15. Релакс не на часі. ZN,UA, 2020. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/relaks-ne-na-chasi.html>
16. Севєродонецьк знаходиться на межі виживання. 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=OU5X9r-1M6k>
17. Справа Христецької: скандальний суддя закрив очі на підозри в особливо тяжких злочинах. Район.in.ua, 2023. URL: <https://shatsk.rayon.in.ua/news/573266-sprava-khristetskoj-skandalnij-suddya-zakriv-ochi-na-pidozri-v-osoblivotyazhkih-zlochynakh>
18. Стець А. Зеленський закликав лідерів арабських країн не закривати очі на війну в Україні. Zaxid.net, 2023. URL: https://zaxid.net/zelenskiy_zaklikav_lideriv_arabskih_krayin_ne_zakrivati_ochi_na_viynu_v_ukrayini_n1563896
19. Суська О. О. Розвиток інформаційно-комунікативних теорій мас-медіа та вивчення впливу інформаційного простору на особистість людини. Слово. Символ. Текст. 2006. С. 211–226.
20. Хромець В. На межі виживання: українська армія та освіта. 2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=qnDoG7MYmc0>
21. Щербак О. М. Вербалізація суспільних топосів у текстах німецькомовних інтернет-новин: лінгвориторичний аспект. Одеський лінгвістичний вісник. 2017. Вип. 9. С. 257–260.
22. Шніп Ю. В. Фразеологічні новотвори на позначення концепту «ЧАС» в англійській мові та їх переклад українською мовою. Materiály XII mezinárodní vědecko – praktická konference «Efektivní nástroj moderních věd – 2016». URL: http://www.kamts1.kpi.ua/sites/default/files/files/shnip_frazeologichni.pdf

REFERENCES

1. Baliuk N. (2014). Ne khovaty holovu v pisok! [Don't bury your head in the sand]. Vysoky zamok, 2014. URL: <https://wz.lviv.ua/blogs/128309-ne-khovaty-holovu-v-pisok> [in Ukrainian].
2. Diemidova A. A., Yarova A. B. (2018). Zasyby masovoi informatsii yak «chetverta neformalna hilka publichnoi vlady»: sposoby mediamanipuliatcii [Mass media as the “fourth informal branch of public power”: ways of media manipulation]. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1222> [in Ukrainian].
3. Doroshenko K. (2023). “Na chasi”, multydydstyplinarnyi festyval molodoi ukrainskoj kultury. Ukrainka pravda – Ukrainian Pravda. URL: <https://www.pravda.com.ua/podcasts/5dd2899f869d4/2023/03/10/7392909/> [in Ukrainian].
4. Hryhorash A. S. (2015). Stratehii perekladu frazeolohizmiv iz nehatyvnoiu konotatsiieiu v anhliiskomovnomu politychnomu dyskursi [Strategies of translation of phraseological units with negative connotation in English political discourse]. Movni i kontseptualni kartyny svitu, 1, 168–181 [in Ukrainian].
5. Zalizna lohika: kryvorizhtsi na dvokolisnykh prokachaly pedali, tilo i rozum na marshrutakh novoho velokvestu [Iron logic: residents of Kryvyi Rih on two-wheelers pumped up the pedals, body and mind on the routes of the new bicycle quest]. Rudana, 2020. URL: <https://rudana.com.ua/videos/zalizna-logika-kryvorizhchi-na-dvokolisnyh-prokachaly-pedali-tilo-i-rozum-na-marshrutah-novogo> [in Ukrainian].
6. Kazanevskiy V. (2023). Oves siiut u kozhusi, a zhyto – v bryli [Oats are sown in a husk, and rye is sown in a block]. Gazeta.ua. URL: https://gazeta.ua/articles/politics-newspaper/_oves-siyut-u-kozhusi-a-zhito-v-brili/853344 [in Ukrainian].
7. Komar O. (2023). Zalizna lohika yevropeiskoi medytsyny ne po zubakh ukrainsiam [Ukrainians do not like the iron logic of European medicine]. Liha.Blohy, 2023. URL: <https://blog.liga.net/user/okomar/article/50191> [in Ukrainian].
8. Koroliuk O. (2022). Chomu nauka na chasi: vidpovidaiut ukrainski dity-naukovtsi [Why science is on time: Ukrainian child scientists answer]. Mala Akademiia Nauk Ukrainy, 2022. URL: <https://platform.man.gov.ua/media/4e19736f-6f5a-47e9-bfe2-8013234f8e5f> [in Ukrainian].
9. Kravtsova I. I. (2016). Frazeolohizmy v suchasni anhliiskii movi: vyznachennia, pidkhody, klasyfikatsii [Phraseologisms in Modern English: Definitions, Approaches, Classifications]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia, 20 (2), 29–32 [in Ukrainian].
10. Liashchenko O. A. (2014). Funktsii frazeolohizmiv v anhlo-movnomu politychnomu dysputi [Functions of phraseological units in English political discourse]. Odeskyi lnhvistychnyi visnyk, 4, 163–166 [in Ukrainian].
11. Mer, dosyt khovaty holovu u pisok ta robyty vyhliad, shcho nichoho ne vidbuvaetsia! My vymahaiemo vidpovid! [Mer, dosyt khovaty holovu u pisok ta robyty vyhliad, shcho nichoho ne vidbuvaetsia! My vymahaiemo vidpovid!]. 2022. URL: https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=329753569093882 [in Ukrainian].
12. Miroschnychenko I. H. (2016). Suchasni pidkhody do typolohii mas-mediinoho dyskursu [Modern approaches to the typology of mass media discourse.]. Suchasni mas-mediini prostir: realii ta perspektyvy rozvytku: materialy II vseukrainskoi nauk.-prakt. konf., Vinnytsia, 12–13.10.2016 r. Vinnytsia, 227–231 [in Ukrainian].
13. Nerashchuk O. (2023). Fermery Khersonshchyny na mezhi vyzyhvania. Yaki naslidky pidryvu Kakhovskoi HES dlia ahrobiznesu ta chy vyrostut khersonski kavuny – interviiu [Farmers of the Kherson region are on the verge of survival. What are the consequences of blowing up Kakhovskaya HPP for agribusiness and will Kherson watermelons grow – interview]. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/pidriv-kahovskoji-ges-shcho-bude-z-agrariyami-novini-ukrajini-50329839.html> [in Ukrainian].
14. OON zaklykaly “ne khovaty holovu v pisok” [The UN urged “not to bury your head in the sand”]. Ukrinform, 2017. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2154162-oon-zaklikali-ne-hovati-golovu-v-pisok.html [in Ukrainian].
15. Relaks ne na chasi. ZN,UA, 2020. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/relaks-ne-na-chasi.html> [in Ukrainian].
16. Sievierodonetsk znakhodytsia na mezhi vyzyhvania [Severodonetsk is on the verge of survival]. 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=OU5X9r-1M6k> [in Ukrainian].

17. Sprava Khrystetskoi: skandalnyi suddia zakryv ochi na pidozry v osoblyvo tiazhkykh zlochynakh [Khrystetska's case: the scandalous judge turned a blind eye to suspicions of particularly serious crimes]. Raion.in.ua, 2023. URL: <https://shatsk.rayon.in.ua/news/573266-sprava-khrystetskoi-skandalniy-suddya-zakriv-ochi-na-pidozri-v-osoblivo-tyazhkikh-zlochynakh> [in Ukrainian].
18. Stets A. (2023). Zelenskyi zaklykav lideriv arabskykh krain ne zakryvaty ochi na viinu v Ukraini [Zelensky called on the leaders of the Arab countries not to close their eyes to the war in Ukraine]. Zaxid.net. URL: https://zaxid.net/zelenskiy-zaklykav-lideriv-arabskih-krayin-ne-zakrivati-ochi-na-viynu-v-ukrayini_n1563896 [in Ukrainian].
19. Suska O. O. (2006). Rozvytok informatsiino-komunikatyvnykh teorii mas-media ta vyvchennia vplyvu informatsiinoho prostoru na osobystist liudyny [Development of information and communication theories of mass media and study of the influence of information space on human personality]. Slovo. Symvol. Tekst, 211–226 [in Ukrainian].
20. Khromets V. (2023). Na mezhi vyzhvannia: ukrainska armii ta osvita. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=qn-DoG7MYmc0> [in Ukrainian].
21. Shcherbak O. M. (2017). Verbalizatsiia suspilnykh toposiv u tekstakh nimetskomovnykh internet-novyn: lnhvorytorychnyi aspekt [Verbalization of social topoi in the texts of German-language Internet news: linguistic aspect]. Odeskyi lnhvistychnyi visnyk, 9, 257–260 [in Ukrainian].
22. Shnip Yu. V. (2016). Frazеологичні новотвори на позначення контseptу «ChAS» в англійській мові та їх переклад українською мовою [Phraseological Novelties to Denote the Concept of “TIME” in English and Their Translation into Ukrainian]. Materiály XII mezinárodní vědecko – praktická konference “Efektivní nástroj moderních věd – 2016”. URL: http://www.kamtsl.kpi.ua/sites/default/files/files/shnip_frazeologichni.pdf [in Ukrainian].

УДК 801.81:398.21]:908:001(477): [910.1:061.2] (470:477)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-35>

Олена ІВАНОВСЬКА,
orcid.org/0000-0001-7102-8850
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри фольклористики
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) honch@ukr.net

Оксана ОВЕРЧУК,
orcid.org/0000-0002-8228-6043
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри фольклористики
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) oksoverchuk@gmail.com

«ТРЕТЄ УКРАЇНСЬКЕ ВІДРОДЖЕННЯ»: ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ЗАСНУВАННЯ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ВІДДІЛУ РГТ

У статті, присвяченій півтораста-літньому ювілею від заснування Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, автори ознайомлюють читача з історією вивчення діяльності цієї наукової інституції, яка заклала підвалини Національної академії наук України, зупиняються на найбільш значущих працях вітчизняних дослідників різних історичних періодів, виокремлюючи їх вартість щодо осягнення суттєвих аспектів наукової діяльності товариства та його окремих діячів.

Окрему увагу присвячено новаторській методології збору, рубрикації та публікуванню різноаспектного польового матеріалу з широкого ареалу україномовних земель Російської імперії, що є полемічним до вже існуючої на той час шовіністичної ідеології «російського світу». Прикметно, що саме фольклор як прадавнє джерело народних знань, а відтак – інформаційний ресурс народних традиційних смислів, що має здатність виразняватися в лінгвістичних та екстралінгвістичних текстових формах, уможливив оприлюднення матеріалів, що можуть розглядатися істориками сучасних наукових галузей як періоджерельна національна база народного освоєння гуманітарних та природничих царин пізнання. Чільне місце у статті відведено вивченню громадської та наукової діяльності П. Чубинського, котрий розширив межі предметного поля фольклористики, удосконалив справу збирання й опрацювання фольклору на науковій основі. Семитомне видання «Трудів етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край...» зафіксувало зріз фольклорного надбання українців на середину ХІХ ст. в усьому його розмаїтому спектрі, упорядник прагнув представити всі можливі варіанти вербального тексту, дослідити його регіональну специфіку, що дало змогу здійснити синхронний зріз фольклорного репертуару населення України другої половини ХІХ століття. Діяльність київського відділу РГТ під орудою П. Чубинського позначила вектор розвитку вітчизняної фольклористики у напрямку аналізу живого функціонування фольклорних текстів, яке відображалось у їхньому змісті.

Опираючись на історичні документи, авторки статті намагаються відхилити завісу російської «міфотворчості», виявляють політичні мотиви постання міфоконструкцій, що і до сьогодні живлять розпропаганду в ідеологічному протистоянні з українською нацією.

Ключові слова: Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, історія української науки, фольклор, традиційна культура, національне відродження, методологія, державотворення.

Olena IVANOVSKA,
orcid.org/0000-0001-7102-8850
Doctor in Philology, Professor,
Professor at the Department of Folklore Studies
Educational and Scientific Institute of Philology
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) honch@ukr.net

Oksana OVERCHUK,
orcid.org/0000-0002-8228-6043
PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Folklore Studies
Educational and Scientific Institute of Philology
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) oksoverchuk@gmail.com

“THE THIRD UKRAINIAN REVIVAL”: TO THE 150TH ANNIVERSARY FROM THE ESTABLISHMENT OF THE SOUTH-WESTERN DEPARTMENT OF THE RUSSIAN GEOGRAPHIC SOCIETY

The article is dedicated to the 150th anniversary of founding the South-Western Department of the Russian Geographic Society. The authors of the article introduce the reader to the history of the study of the activity of this scientific institution, which laid the foundations of the National Academy of Sciences of Ukraine, and dwell on the most significant works of domestic researchers of different historical periods, highlighting their value of understanding the current aspects of the scientific activity of the society and its individual members.

Special attention is devoted to the innovative methodology of collecting, classifying and publishing multifaceted field material from the wide area of the Ukrainian-speaking lands of the Russian Empire, which is polemical to the chauvinist ideology of the “Russian world” already existing at that time. It is noteworthy that it is folklore as an ancient source of folk knowledge, and therefore an informational resource of folk traditional meanings, which has the ability to be expressed in linguistic and extralinguistic textual forms, that made it possible to publish materials which can be considered by historians of modern scientific fields as the original national base of folk development of humanitarian and natural areas of knowledge. The article also focuses on the study of public and scientific activities of Chubynskyi, who expanded the boundaries of the subject field of folkloristics as well as improved the collection and processing of folklore on a scientific basis. The seven-volume publication “Proceedings of the Ethnographic and Statistical Expedition to the West Russian Territory...” recorded a section of the folklore heritage of Ukrainians in the middle of the 19th century in its entire diverse spectrum, the compiler tended to present all possible variants of the verbal text, and investigate its regional specificity, which made it possible to make a synchronous section of the folklore repertoire of the population of Ukraine in the second half of the 19th century. The activities of the Kyiv department of the Russian Geographic Society under the leadership of Chubynskyi launched the vector of the development of domestic folkloristics in the direction of the analysis of the living functioning of folklore texts, which was reflected in their content.

Relying on historical documents, the authors of the article try to remove the veil of Russian “myth-making”, and reveal the political motives behind the creation of mytho-constructions, which currently still feed propaganda in the ideological confrontation with the Ukrainian nation.

Key words: South-Western Department of the Russian Geographic Society, history of Ukrainian science, folklore, traditional culture, national revival, methodology, state formation.

Постановка проблеми. Цьогоріч виповнюється 150 років від дня заснування Південно-Західного відділу РГТ. Про діяльність цього наукового осередку сьогодні знає здебільшого незначне коло гуманітаріїв, а між тим його діяльність ознаменовує Третє українське відродження. Лідером Київського відділу був учений-фольклорист, за освітою – юрист, автор слів національного Славня – Павло Чубинський.

Справедливо, що нині повертається до широкого загалу громадськості пам'ять про поборників національного відродження, державотворців,

які своєю невтомною працею чинили щоденний подвиг, на вітвар боротьби за право бути українцями поклали життя. У часи відкритої повномасштабної агресії росії проти України нам випадає простежити причинно-наслідкові зв'язки між третім та теперішнім, вже шостим етапами непримиреного протистояння двох цивілізаційних напрямів розвитку людства. Вирішальний бій за незалежність та національну українську ідентичність розпочався на Майдані і триває до нині.

Мета статті. На часі осмислення наукового доробку зачинателів національної наукової думки

з урахуванням сучасних політичних реалій, а також із залученням історичних фактів та наукової аналітики, оприявлених в останнє десятиріччя; простежити причино-наслідкові зв'язки – традиційна культура → нація, національна наука → державність – у політичних візіях учасників Південно-Західного відділу РГТ та їх практичній апробації.

Аналіз досліджень. Загалом, дореволюційна історіографія, яка стосується діяльності Південно-Західного відділу РГТ, представлена передусім ювілейними виданнями (звіти, збірки статей, біографічні словники викладачів тощо), де зібраний, проте не узагальнений матеріал щодо біографій та діяльності більшості учасників Відділу переважно в контексті історії вищих навчальних закладів росії. Більшість робіт дослідників цього періоду мають описовий характер, тож становлять наукову значущість передусім як багата фактологічна база, зосереджена на вивченні офіційних урядових документів та архівних матеріалів Товариства. Такими є: анонімна робота «Кореспонденція про діяльність Південно-Західного Відділу Імператорського Російського Географічного Товариства» (1881), а також складена на її основі праця О. Пипіна «Етнографія малоруська» (1891), звіт віце-президента РГТ П. Семенова (Тянь-Шанського) з нагоди 50-річчя Товариства (1896), розвідка П. Житецького «З історії київської української громади» (1913), стаття М. Грушевського «Ганебній пам'яті» (1906), спогади С. Ліндфорс-Русової «До 40-літнього ювілею Південно-Західного Відділу Імператорського Російського Географічного Товариства» (1913) та інші.

Праці, що побачили світ в 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст., почасти мали тенденційний характер, автори змушені були акцентувати увагу на пропаганді ідей марксизму, не увиразнюючи україноцентричного значення діяльності ПЗВ РГТ. Однак саме в роки наступу більшовизму та провадження офіційної політики культурної революції побачила світ праця Ф. Савченка «Заборона українства 1876 року: До історії громадських рухів на Україні 1860–1870-х років» (1930), у якій уперше задекларовано автором першість Відділу в історії постановня академічної науки в Україні.

Окрім зазначених праць, де питання історії ПЗВ РГТ розглядалися поміж інших, вагомими для їх авторів, проблемами, існували й публікації безпосередньо присвячені життєвому шляху та науковій, суспільній, педагогічній діяльності членів Відділу: В. Горленка «Перша етнографічна програма на Україні» (1957) та «Нариси з української етнографії та російсько-українських етнографічних зв'язків» (1964).

На межі 80–90-х рр. ХХ ст. на хвилі національного відродження з'явилися праці Д. Дорошенка, Д. Антоновича, Н. Полонської-Василенко, І. Крип'якевича, у яких діяльність Відділу вивчалася під кутом зору ренесансу національної культури. За сприяння С. Мишанича повернулися до читача два томи «Трудів етнографічно-статистичної експедиції в Західноруський край...», основного результату наукової діяльності Відділу, а завдячуючи Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України у 2008–2011 рр. з'явилося репринтне видання семитомника.

Виклад основного матеріалу. Як 150 років тому, так і сьогодні, на часі з'ясування особливостей національного характеру українця і росіянина, зацікавлення питою національною культурою, актуалізація неупередженого прочитання історії та автохтонного народного права, навернення до рідної мови як гаранта духовної цілісності народу. Усе це, меншою чи більшою мірою, є предметні сфери фольклористики як науки про традиційні смисли та історії наукової думки в Україні загалом.

Саме тому, як півтора століття тому, так і в цей історичний момент, фольклористи, гуманітарії в широкому сенсі, твердинею свого ідеологічного опертя мають національну традицію, увиразнену в Слові. Недарма один з імперських провокаторів та «могильників» ПЗВ М. Юзефович, котрий в черговому доносі називав очільника Відділу «невгамовним агітатором», панічно боявся, що П. Чубинський, котрий відданий традиціям свого краю, «спробує приховати все, що може засвідчити тотожність наших племен (*українців та росіян – О.І. О.О.*) і демонструватиме їх кардинальну відмінність» (*переклад О.І. О.О.*) (Савченко, 1930: 378). І його страхи виявилися небезпідставними. Уже в перший рік діяльності Відділу П. Чубинський – за інформацією того ж таки таємного радника та українофоба – відкриває книгарню, засновує «Київський телеграф», публікує та поширює за символічну платню народознавчі праці соратників, а Гоголівського «Тараса Бульбу» перекладає українською мовою, де усі топоніми, похідні від «росія», змінює на Україна, українська земля, українець. Віддаємо належне адекватній оцінці М. Юзефовича ступеня загрози імперії, яку міг спричинити Відділ.

Отож збирацька, аналітична, видавнича діяльність фольклористичного об'єднання Південно-Західного відділу не лише вирішувала важливі наукові завдання, а визначала політичну стратегію поступу української нації, сформульованої згодом Володимиром Винниченком як «Геть від

Москви!», а сьогодні вона досягла свого кульмінаційного моменту через криваве протистояння гарячої фази російсько-української війни.

Першим кроком до маніфестації особистості нашої нації було утвердження окремішності української науки. Як засвідчує вітчизняна історіографія Н. Полонська-Василенко (Полонська-Василенко, 1992), київський відділ РГТ є предтечею майбутньої Академії наук України. Один з найсумлінніших дослідників історії Південно-Західного відділу Ф. Савченко вдало назвав період 70-х років XIX ст. часом Південно-Західний відділ РГТ. Він також цілком слушно зауважив, що київський відділ, на відміну від інших регіональних відділів РГТ, зокрема Кавказького, мав українське обличчя, «національний характер», оскільки збирацьку та аналітичну роботу провадили дослідники-носії культурної традиції регіону. (Савченко, 1930: 101). Попри відсутність фінансування кількості членів київського Відділу впродовж двох років роботи (1874–1876 рр.) зросло майже удвічі. Рушійною силою такого поступу вже тоді було прагнення пасіонарного українства пізнати українську ідентичність і утвердити посутнє місце української спільноти на мапі світової науки і культури. Прикметно, що поставлена очільниками мета зі збору інформації різних наукових галузей (математика, географія України, всесвітня історія, сільське господарство, евгеніка, мистецтво, природничі науки, релігія, історія освіти, метеорологія, ботаніка, історія музики, антропологія, архітектура, філологія, право археологія) мала спільним знаменником національний фольклор як міждисциплінарний гіпертекст, що акумулював у часі пізнання людини у розмаїтих виражальних формах. Саме такий різноаспектний науковий діапазон фактично маніфестував з'яву вже у 1876 році у Києві «справжньої Української Академії наук» (Савченко, 1930: 100). Однак імперський тиск та політичні переслідування ідеологів української справи унеможливили формалізацію цієї наукової інституції. Уже на відкритті ПЗВ П. Чубинський наголосив, що заснування київського товариства покликане поживати економічний та інтелектуальний стан суспільства, сприяти виникненню нових наукових осередків в Україні. «Українська справа» під його керівництвом досягла світового визнання, а Київський Археологічний з'їзд 1874 р. репрезентував науковій спільноті масштаби, плани, а найголовніше – факт політичного утвердження самобутньої вітчизняної науки. На цьому міжнародному форумі міністр освіти Сербії наголосив: «Життя і побут малоруського народу симпатичні нам, сербам, як життя і побут

близького нам, з етнографічної точки зору, народу, і з його політичних устремлінь. Слава Вам, що, не покладаючи рук, так сумлінно працюєте для свого народу. Нехай живе незалежна малоруська наука і література» (Студинський, 1927: 43)

Доказом високого наукового рівня та методологічного новаторства київського осередку є запозичення Каїрським географічним товариством програм для накопичення етнографічних відомостей, укладених ученими Відділу. Завдяки організаторським здібностям П. Чубинського діяльність Відділу привернула увагу членів Паризького антропологічного та Мадридського географічного товариств. Визнавши вагомість антропологічних студій Відділу, Паризьке антропологічне товариство запропонувало співпрацю та обмін інформацією у цій галузі знань. Для Міжнародного географічного конгресу в Парижі (1875 році) Відділом було підготовлено етнографічну експозицію та анотовану бібліографію фундаментальних праць про народну культуру України.

Отже, міжнародний резонанс від науково-популяризаторської діяльності Відділу, очолюваного П. Чубинським, був більш ніж переконливим. Така увага до наукової діяльності київського осередку цілком виправдана, оскільки саме тут закладалися підвалини новаційних методологічних прийомів, продуктивних щодо студіювання текстів етнокультури. Комплексне осягнення фактологічного матеріалу з широкого ареалу побутування української народної творчості спростовує імперський міф про неспроможність претендування південно-західних земель Російської імперії на українську науку та культуру, окремішну від великоруської.

Третє українське відродження прямо корелює з науковими методологічними новаціями ПЗВ, які унаочнили вихід вітчизняної науки про фольклор на самостійну орбіту. «В 70-х роках малоруська етнографія переходить в нову фазу існування. Напіваматорські, наполовину вчені інтереси, що склали малоруську етнографію, поступаються місцем науковим інтересам, ... змінюється і метода етнографічних записів і видань», – зазначив дослідник думового епосу Є. Ткаченко-Петренко (Ткаченко-Петренко, 1907: 157).

Відтак, варто зауважити на основних напрямках наукового пошуку, заaktuалізованих діячами наукового осередку, які стали засадничими для наступних поколінь, зокрема фольклористів. Отже, учені-новатори Відділу запропонували для вивчення фольклорного феномену як комплексу інтегральних знань інструмент пізнання, а саме системно-категоріальний підхід, про який

ідеться в розвідках О. Оверчук (Оверчук, 2015: 79). Така методологія забезпечувала виявлення структурно-типологічних і функціональних зв'язків фольклорних явищ, що уможливило рубрикування у блоки тих об'єктів, які виявляли традиційність смислоутворення. Наслідком такої роботи була очевидна інтегрованість різнопредметних знань про народну творчість у єдину наукову систему. За принципом множинності системного дослідження проводилося статистичне фіксування моделей функціонування фольклорної традиції у визначеній місцевості для подальшого виявлення та вивчення взаємозв'язків елементів фольклорної системи в цілому. Саме з цією метою проводився збір статистичних даних, які відобразилися у наукових розвідках М. Константиновича «Деякі дані про народну освіту в Південно-Західному краї», М. Левченка «Декілька даних про житло і їжу Південнорусів», така методологічна закономірність простежується і в праці О. Русова «Остап Вересай, один із останніх кобзарів малоруських», у якій за словами Софії Русової, «піддані науковому розбору пісні і думи» (Русова, 1913: 30). На переваги упорядкування репертуару Остапа Вересая звернули увагу й британські критики, які на той час цікавилися українською народною музикою і поезією.

Метою системного підходу дослідницької діяльності учених ПЗВ стало виявленням внутрішньої організації, розуміння природи і логіки того порядку, який простежується у фольклорній картині досліджуваних регіонів. Це зумовило спостереження і відтворення фольклорних явищ як цілісного і комплексного об'єкта. Розгляд цього об'єкта з точки зору його системної природи орієнтовано, по-перше, на ретельний опис, і, по-друге, на визначення його функціональних взаємозалежностей і зв'язків, що забезпечують єдність традиційних фольклорних смислів.

Крім розв'язання завдань, пов'язаних із фіксуванням фольклорних явищ, члени ПЗВ прагнули до створення оптимального підходу до пізнання об'єктів народної творчості з метою отримання цілісного уявлення про матеріальні і вербальні шляхи передавання традиційних смислів. Дослідне поле фольклору в аналітичних студіях членів Відділу постає системою, яка складається із множини підсистем, що зумовлюють цілісність традиційних текстів, створених індивідами, соціальними групами, поєднаних внутрішніми і зовнішніми зв'язками.

Послугуючись не лише описовим, а й – на вищому рівні наукового узагальнення – аналітичним методами, представники Відділу запропону-

вали концепти щодо класифікації фольклорних творів та їхніх сюжетів. Дослідники продемонстрували можливості системного та аналітичного підходів до об'єкту вивчення на тогочасному рівні розвитку наукової методології загалом і фольклористики зокрема.

Учені київського осередку наприкінці ХІХ ст. усвідомили принципову неможливість аналізувати конкретний фольклорний текст за одним параметром чи виміром (героєм, жанровою формою, композицією, змістом). Фольклорна образність, з одного боку, «заважає» застосувати аналіз за одним критерієм, а з іншого, – «підштовхує» фольклористів шукати гетерогенну модель аналізу народної творчості. Така модель застосовується і сучасними дослідниками народної культури.

Варто зауважити також на декількох історичних фактах, пов'язаних з ПЗВ, які руйнують імперські, а згодом і радянські міфи та є важливим аргументом для спростування сучасної російської пропаганди. З-поміж них відомості про одноденний перепис населення в Києві, який провели в 1874 році діячі Відділу під головуванням П. Чубинського. Дані соціологічного опитування доводять домінування в місті української мови, що спростовує міф, про те що «Київ завжди розмовляв російською». Відсоток україномовних киян на середину ХІХ ст. становив близько 40%, а, відповідно, тих, хто вважав великоруське нареччя своєю рідною мовою менше 10%. (Чубинський, 1875: 187)

Україноцентрична діяльність ПЗВ є головною причиною ухвалення таємного «Емського указу», в інструкціях якого було: закриття Київського відділу, заборона не лише книговидавання, а й публікування нотних партитур українських пісень, заборона українського театру, чистка від українофілів учительського корпусу, депортація М. Драгоманова і П. Чубинського, а результатом цього Указу стала ще потужніша радикалізація патріотичної еліти та перенесення антиросійського руху в Галичину з науковим та політичним центром – НТШ імені Тараса Шевченка.

Про тяглість російської репресивної традиції свідчить уже не міф, а факт – факт нищення вільнолюбства та патріотизму. Рід П. Чубинського кожним наступним поколінням стоїчно протидіяв імперії та її ідеологічній машині під назвою «руській мір» Так, на вівтар українського відродження поклав своє життя правнук ученого – Володимир Чубинський – ніжний лірик і безкомпромісний бунтівник – переслідування, арешт, п'ять років тюрем та психіатричних лікарень, етапів, експертиз, одинадцять голодовок, примусове лікування, примусове годування, наклепи. Обидва були аре-

штовані московитами: прадід в 1862 році – царськими жандармами, а правнук у 1982 році – КДБ. Діагноз совєцької псевдомедицини – «параноїдальний розвиток особистості». За що було убито 47-річного Володимира Чубинського? За те ж саме, за що й переслідували його прадіда – за те, що написав «Думу про Батьківщину», за любов до своєї землі, до України.

Висновки. Отже, короткотермінова, але надзвичайно плідна діяльність Південно-Західного відділу була справжнім проривом у становленні підвалин вітчизняної науки, а П. Чубинський залишався гарантом та ідеологічним провідником гурту інтелектуалів та патріотів, об'єднаних довкола української ідеї. Не зважаючи на політичний тиск, заслання, усвідомлення можливих руйнівних наслідків від ідеологічної експансії «руського міра», учений твердо стояв на засадах наукової правдивості. П. Чубинський проголосив наукове кредо київського відділу так: «Ми не повинні припускати, не повинні пропонувати, наша

справа – подавати. Ми будемо фіксувати матеріали про явища життя, не керуючись симпатіями чи антипатіями... Нам необхідно позбутися природного в цьому Краю роздратування, до речі, законного там, де історія породила викривлення явищ життя. Ми будемо вивчати ці викривлення, ці патологічні явища громадського життя, але так, як це роблять... патологи по відношенню до людського організму. Лише тоді ми досягнемо наукової вершини...» (*Переклад О.І., О.О.*) (Записки, 1874: 4).

Отож науковий об'єктивізм у поєднанні з прогресивним методологічним інструментарієм та усвідомленням необхідності в розвитку неперервної наукової традиції та національної культури є гарантими державності.

Відтак Південно-Західний відділ є яскравою сторінкою прямостояння українського народу у боротьбі за свою ідентичність, за державність. Цей науковий осередок своїм чином заклав підвалини нашої беззаперечної Перемоги, доля якої вирішується сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Записки Юго-Западного отдела ИРГО. Киев, 1874. Т. 1. 367 с.
2. Записки Юго-Западного отдела ИРГО. Киев, 1875. Т. 2. 616 с.
3. Оверчук О. Системність як методолого-теоретичний принцип збирання та опрацювання фольклору. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2015. Issue 68. Pp. 79–82.
4. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: у 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. Київ: Либідь, 1992. 608 с.
5. Русова С. К 40-летнему юбилею Юго-Западного Отдела Императорского Географического Общества. *Украинская жизнь*. 1913. № 11. С. 28–40.
6. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р.: до історії громадських рухів на Україні 1860–1870-х р.р. Харків: Українська академія наук; Київ: Державне видавництво України, 1930. 414 с.
7. Студинський К. Остап Терлецький про Археологічний з'їзд в Києві. *Україна*. 1927. Кн. 6. С. 37–49.
8. Ткаченко-Петренко Е. Думи в изданиях и исследованиях. *Україна*. 1907. Кн. 7. С. 144–185.
9. Чубинський П. Обзор данных о населении г. Киева по однодневной переписи, произведенной 2 марта 1874 г. *Записки Юго-Западного отдела ИРГО*. Киев, 1875. Т. 2. С. 188–218.

REFERENCES

1. Zapiski Yugo-Zapadnogo otdela IRGO (1874). [Notes of the South-Western Department of the Imperial Russian Geographical Society]. Volume 1. 367. [in Russian].
2. Zapiski Yugo-Zapadnogo otdela IRGO (1875). [Notes of the South-Western Department of the Imperial Russian Geographical Society]. Volume 2. 616. [in Russian].
3. Overchuk O. (2015) Systemnist yak metodoloho-teoretychnyi pryntsyp zbyrannia ta opratsiuvannia folkloru [Systematicity as a methodological and theoretical principle of collecting and processing folklore]. *Science and Education a New Dimension. Philology*, 68. 79–82. [in Ukrainian].
4. Polonska-Vasylenko N. D. (1992) Istoriiia Ukrainy: u 2 t. T. 2. Vid seredyiny XVII stolittia do 1923 roku. [History of Ukraine: in 2 vols. Vol. 2. From the middle of the 17th century to 1923]. Kyiv: Lybid. 608. [in Ukrainian].
5. Rusova S. (1913) K 40-letnemu yubileyu Yugo-Zapadnogo Otdela Imperatorskogo Geograficheskogo Obschestva [To the 40th anniversary of the Southwestern Department of the Imperial Geographical Society]. *Ukrainskaya zhizn. – Ukrainian life*, 11. 28–40. [in Russian].
6. Savchenko F. (1930) Zaborona ukrainstva 1876 r.: do istorii hromadskykh rukhiv na Ukraini 1860–1870-kh r.r. Kharkiv: Ukrainian academy of sciences; Kyiv: State Publishing House of Ukraine. 414. [in Ukrainian].
7. Studynskiy K. (1927) Ostap Terletskiyi pro Arkheolohichnyi zizd v Kyievi [Ostap Terletskiyi about the Archaeological Congress in Kyiv]. *Ukraina. – Ukraine*, book 6. 37–49. [in Ukrainian].
8. Tkachenko-Petrenko E. (1907) Dumy v izdaniyah i issledovaniyah [Dumas in publications and researches]. *Ukraina. – Ukraine*, book 7. 144–185. [in Russian].
9. Chubinskiy P. (1875) Obzor dannyih o naselenii g. Kieva po odnodnevnoy perepisi, proizvedennoy 2 marta 1874 g [Review of the data on the population of Kiev according to a one-day census, conducted on March 2, 1874]. *Zapiski Yugo-Zapadnogo otdela IRGO. – Notes of the South-Western Department of the Imperial Russian Geographical Society*. Kyiv, volume 2. 188–218. [in Russian].

Юлія КОРОТКОВА,

orcid.org/0000-0002-6930-9730

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри правничої лінгвістики
Національної академії внутрішніх справ
(Київ, Україна) *y.korotkova1201@ukr.net*

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК УЯВЛЕНЬ ПРО «ЧОЛОВІЧЕ» Й «ЖІНОЧЕ» СПІЛКУВАННЯ

У статті висвітлюється питання формування і розвитку уявлень про «чоловіче» й «жіноче» спілкування. З'ясовано, що відмінності в мові жінки й чоловіка почали ставати предметом систематичних досліджень учених на початку ХХ століття. У 1900-1960 рр. західні лінгвісти розробляли гіпотезу про кардинальну відмінність між чоловічим та жіночим типами мовлення; порушували питання про доцільність використання словоформи типу *doctress, authoress* тощо, але систематичних і ґрунтовних досліджень у цій галузі ще не проводили. Різномічно зазначена проблема почала вивчатись у другій половині ХХ століття, коли зарубіжні учені-лінгвісти, соціологи, психологи (Робін Лаккоф, Дебора Таннен, Кендес Уест і Дон Зіммерман, Роберто Ассаджіолі, Марко Дель Джудіче та інші) почали виокремлювати суттєві характеристики чоловічого й жіночого мовлення, науково обґрунтовувати їх природу, пояснюючи значні відмінності у мовленні жінок і чоловіків їх біологічними якостями й функціями, які вони виконували в суспільстві. Аналіз праць вищезазначених учених дозволив зробити висновок про те, що гендерні відмінності спілкування формувались під впливом як біологічних, так і соціальних факторів. На сьогодні, коли ідея гендерної рівності набуває дедалі більшого поширення, суттєві відмінності у мові/мовленні/спілкуванні чоловіків і жінок невпинно зменшуються. Учені – представники різних наукових галузей почали відходити від констатування виключних гендерних відмінностей, притаманних обом статям, а повертались у бік обґрунтування поняття гендерної рівності, необхідності вивчення один одного задля досягнення взаєморозуміння та ефективної комунікації. Серед перспектив подальших розвідок у цьому напрямі розглядаємо вивчення питання врахування гендерних аспектів спілкування представниками різних професій для налагодження ефективної взаємодії.

Ключові слова: чоловіче й жіноче мовлення, спілкування, гендерні відмінності, гендерна рівність.

Yuliia KOROTKOVA,

orcid.org/0000-0002-6930-9730

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Legal Linguistics
National Academy of Internal Affairs
(Kyiv, Ukraine) *y.korotkova1201@ukr.net*

FORMATION AND DEVELOPMENT OF IDEAS ABOUT “MALE” AND “FEMALE” COMMUNICATION

The article highlights the issue of formation and development of ideas about “male” and “female” communication. It was found that the differences in the language of women and men started to become the subject of systematic research by scientists at the beginning of the 20th century. In 1900–1960, Western linguists developed a hypothesis about a cardinal difference between male and female types of speech; raised the question of the expediency of using the word-forms such as *doctress, authoress, etc.*, but systematic and thorough researches in this field have not yet been conducted. The stated problem began to be studied variously in the second half of the 20th century, when foreign linguists, sociologists, psychologists (Robin Luckoff, Deborah Tannen, Candace West and Don Zimmerman, Roberto Assagioli, Marco Del Giudice and others) began to distinguish the essential characteristics of male and female speech, to scientifically substantiate their nature, explaining the significant differences in the speech of women and men by their biological qualities and the functions they performed in the society. Analysis of the works of the above-mentioned scientists made it possible to conclude that gender differences in communication were formed under the influence of both biological and social factors. Today, when the idea of gender equality is becoming more and more widespread, the significant differences in language/speech/communication between men and women are steadily decreasing. Scientists – representatives of various scientific fields began to move away from ascertaining exclusive gender differences inherent in both sexes, and to return to the justification of the concept of gender equality, the need to study each other in order to achieve mutual understanding and effective communication. Among the prospects for the further research in this direction, we consider the study of the issue of taking into account gender aspects of communication by representatives of various professions in order to establish effective interaction.

Key words: male and female speech, communication, gender differences, gender equality.

Постановка проблеми. Комунікація – це процес, у якому один або кілька людей обмінюються повідомленнями. Це складна система взаємодії, яка залежить від багатьох факторів. «Я не зрозумів/ла, що він/вона мені сказав/ла», «Чому він/вона мені не відповідає», «Чому він/вона так відреагував/ла», «Я не можу знайти з ним/нею спільну мову» – ці та подібні питання майже щохвилини викають у людей по всьому світі. І хоча проблеми спілкування існують незалежно від статі, віку, нації, культури, релігії, але все ж таки певні розбіжності в спілкуванні між представниками різних статей існують.

Навіть сьогодні досить часто можна почути фрази про те, що чоловіки й жінки начебто говорять різними мовами, що чоловікові зрозуміти жінку вкрай важко, а іноді й неможливо взагалі, що жінки мислять, а отже й висловлюються, зовсім в інший спосіб, що призводить до невідворотних проблем у спілкуванні між представниками різних статей. Чому ж подібні висловлювання існують уже багато століть? Що стало підставою для їхньої появи? Відповіді на ці та інші питання дозволять уникати непорозумінь під час спілкування між представниками обох статей як в особистісному, так і в професійному житті.

Аналіз досліджень. Гендерні аспекти спілкування здавна привертала увагу як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників різних наукових галузей: мовознавства, психології, соціології тощо. Серед зарубіжних учених варто виокремити такі імена, як: Р. Ассаджіолі, С. Беннет, А. Годдард, О. Есперсен, Р. Лакофф, Дж. Мілс, К. Уест й Д. Зіммерман, Л. Паттерсон, Д. Спендер, Д. Таннен, Дж. Уїлліамс та інші. У сучасній вітчизняній науці зазначені питання досліджують: Ю. Абрамова, Н. Карпенко, О. Клещова, Т. Космеда, С. Оксамитна, Т. Осіпова, Л. Саліонович, Л. Ставицька, О. Халіман, А. Холод та інші.

Утім, незважаючи на значну кількість праць, гендерні стереотипи спілкування продовжують існувати і тим самим перешкоджати ефективній комунікації між представниками різних статей.

З огляду на вищезазначене, **метою статі** є висвітлення підходів зарубіжних та вітчизняних учених – представників різних наукових галузей – до обґрунтування відмінностей у «чоловічому» й «жіночому» спілкуванні.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що відмінності в мові жінки й чоловіка почали ставати предметом систематичних досліджень учених на початку ХХ століття. Так, у 1900–1960 рр. західні лінгвісти розробляли гіпотезу про кардинальну відмінність між чоловічим та жіночим типами

мовлення; порушували питання про доцільність використання слів типу *doctress*, *authoress* тощо, але систематичних і ґрунтовних досліджень у цій галузі ще не проводили (Космеда та ін., 2014: 14).

Зокрема, датський лінгвіст Отто Есперсен (1860–1943 рр.) на початку минулого століття вивчав відмінності у вербальній поведінці представників обох статей і дійшов висновку, що дівчатка починають говорити раніше за хлопчиків і, як правило, висловлюються більш ввічливо, також у мовленні жінок спостерігається більше прикметників, а в мові чоловіків – дієслів. Дослідник наголошував, що мовлення жінок є більш бідним, а чоловіків – вербально винахідливим. Така точка зору відображала погляди тодішнього суспільства на жінку та її пасивну роль у житті громади. Жінки вважалися лінгвістично недосконалими порівняно з чоловіками.

Однак пізніше, протягом другої половини ХХ століття, уявлення про відмінності в мові чоловіків і жінок стали змінюватися. Перші серйозні праці з гендерної лінгвістики з'явилися вже після сексуальної революції, в 70-і роки. Так, у 1975 році була опублікована робота почесної професорки лінгвістики Каліфорнійського університету в Берклі Робін Лакофф (1942 р.н.) із назвою «Мова й місце жінки». Вона пов'язала відмінності в чоловічій і жіночій мові з розподілом соціальних ролей і проявами сексизму. Тобто, на думку дослідниці, багаторічна відсутність базових прав і пасивна роль у суспільстві позначилися на тому, як жінки говорять. Зокрема, науковець дійшла висновку, що жінки частіше використовують:

- фрази невпевненості («начебто», «неначебто», «схоже»);
- порожні прикметники («божественний», «чарівний», «розкішний»);
- ввічливі звороти («Чи не заперечуєте ви...», «...якщо не надто багато просити», «Чи добре, якщо...?»).

Окрім цього, жінки, на думку Р. Лакофф, частіше перепитують («Чи не так?»), вибачаються («Вибачте, але я так думаю...»), використовують підсилювальні слова («настільки», «дуже»), уникають нецензурної лексики чи лайки, використовують непрямі прохання («Вау, я відчуваю таку спрагу!»). Мова жінок, як правило, граматично правильніша, їхня вимова чіткіша й досконаліша, що також пов'язано з проявами сексизму, а саме з тим, що жінки наче намагаються звучати краще, тобто самоствердитись у суспільстві принаймні досконалою мовою (Туркова, 2020; Lakoff, 1973).

Усі дослідники, які протягом ХХ століття вивчали відмінності в мові чоловіків і жінок, відзначали, що чоловіки набагато частіше перебувають співрозмовника. Зокрема, лінгвісти Кендес Уест і Дон Зіммерман порівнювали діалог чоловіка й жінки з діалогом батька з дитиною або лікаря з пацієнтом, тобто коли одна людина має певну владу, перевагу над іншою. Вони провели експеримент: записали розмови 11 різностатевих пар і підрахували, що чоловіки перебували жінок 55 разів, а інших чоловіків – всього декілька разів (Туркова, 2020; Lakoff, 1973).

Ці висновки пізніше підтвердила Дебора Таннен (1945 р.н.), професорка соціолінгвістики Джорджтаунського університету. У своїй праці авторка «Ви просто не розумієте: жінки та чоловіки в спілкуванні» стверджує, що чоловіки віддають перевагу розлогим промовам (вважаються кращими промовцями), тоді як жінки переважно слухають (вважаються «неекспертами»). Це відбувається тому, що жінки зацікавлені в налагодженні й розширенні стосунків, тому й виявляють більше інтересу до спілкування та показують, що вони справді слухають. Чоловіки ж, на думку дослідниці, орієнтовані на інформацію та комунікацію як засіб пізнання та одночасного домінування. Тому вони виявляють менший інтерес до того, що говорить їхній співрозмовник, вони частіше перебувають і рідше обирають теми, пов'язані зі стосунками. Якщо раптом з'явиться тема для розмови, у якій вони не дуже обізнані, вони її змінять та перейдуть до чогось іншого, у чому вони більше знаються.

Д. Таннен підкреслює, що з дитинства хлопчики та дівчатка засвоюють різні підходи до мови та спілкування, які науковець називає «гендер-лектами». На її думку, жінки ведуть «розмову-розмову» – стиль спілкування, спрямований на соціалізацію і встановлення емоційного зв'язку, тоді як чоловіки беруть участь у «розмові-розповіді» – стиль, зосереджений на обміні інформацією з невеликим емоційним навантаженням. Ці відмінності в метаповідомленнях і призводять до непорозумінь між чоловіками та жінками.

Як наполягала Д. Таннен, чоловіки прагнуть поваги через свій досвід у темі, тоді як мета жінок – подобатися, тому вони частіше погоджуються із співрозмовником і показують, що уважно його слухають (Tannen, 1990).

Цікавими з точки зору розуміння психології жінки й чоловіка є погляди Роберто Ассаджіолі (1888–1974 рр.), італійського психіатра й засновника психосинтезу, цілісного підходу до психології, який підкреслює інтеграцію різних аспектів

себе, включаючи фізичні, емоційні, психічні та духовні виміри.

На думку науковця, природня і дуже поширена роль жінки навіть і в ХХ столітті залишається роль дружини, матері. Головний функціонал чоловіка – це його діяльність поза родиною, і ця діяльність має соціальний характер. Натомість для жінки головним функціоналом досить часто продовжує визначатись діяльність у межах родини й для родини. Навіть сьогодні чуємо фразу «Жінка є і має бути господинею свого дому».

Як правило, але не стовідсотково, між чоловіком і жінкою спостерігаються протилежні, іноді навіть полярні прояви певних психічних функцій. Наприклад, чоловік, з давніх часів безпосередньо контактуючи з природним середовищем, розвинув у себе функції дії, використання та створення нового в цьому середовищі, а жінка, як дружина і мати, насамперед була зацікавлена в збереженні та захисті життя і матеріальних ресурсів сім'ї. Натомість у сфері відчуттів і прояву фантазії жінка є більш розвиненою.

У пізнавальній сфері чоловіки більше схильні до раціональності та дії, вони свідомо зорієнтовані на реальні дані, на встановлення зв'язків та наслідків. Утім у жінок довгий час, іноді навіть і сьогодні, інтелектуальні функції вважаються менш розвиненими, але більш збалансованими завдяки їхній перевазі в іншій сфері, зокрема у сфері інтуїції. Це здатність досягати розуміння нераціональними та несвідомими способами, які є такими ж дієвими, як і рефлексивна раціональність чоловіка.

Як зазначає Роберто Ассаджіолі, ці різні полярності визначають деякі значні відмінності між чоловіком і жінкою. Ці відмінності можуть пояснити багато психологічних конфліктів і непорозумінь між обома статями.

Говорячи про середньостатистичного чоловіка, можна зазначити, що він розвиває в себе такі якості та функції, як агресивність, розумова активність і ефективність (робота на отримання результату). Ці якості він проявляє значною мірою, а от якості жіночого типу, такі як чутливість, емоційність, уява та інтуїція, залишаються у нього в нерозвиненому, а часом і майже атрофічному стані. Оскільки ці останні функції у чоловіка не розвинені, його уява, як правило, пригнічена в несвідомому, порушується, коли спливає на поверхню, і часто проявляється у фантазіях, яких він сам соромиться. Його емоційна сфера прагне залишатися примітивною, чоловік не відрізняється ні емоційною делікатністю, ні пластичністю. Він може балансувати від спалахів майже

дикої пристрасі до жорстокості й нечутливості й навпаки, а може й переходити від нечутливості до майже дитячої слабкості й сентиментальності. Його інтуїція взагалі рудиментарна, майже відсутня. Він намагається вирішити всі проблеми, реальні чи абстрактні, за допомогою одних лише розумових функцій, і оскільки він не враховує найтонших, прихованих і незначних деталей, він часто припускається помилок. У різних життєвих ситуаціях його вміло складені плани й програми часто закінчуються крахом, і замість того, щоб розібратися в собі, він звинувачує в своїх невдачах інших людей і події.

Психологічні функції більшості жінок абсолютно протилежні. Думки середньостатистичної жінки – це ніщо інше, як забобони та упередження, яких вона наполегливо тримається, навіть незважаючи на фактичні докази протилежного. Звичайно, її думки іноді бувають правильні, особливо коли вони засновані на гарній інтуїції. Однак дуже часто вони є помилковими, оскільки ґрунтуються на особистих почуттях, різного роду фантазіях або сліпо прийнятих традиціях. Загальним явищем серед багатьох жінок (особливо тих, хто не працює в наукових сферах або не обіймає керівних посад у громадському житті) є те, що вони не враховують істинної природи проблем, з якими вони стикаються. Їхня інтелектуальна енергія полягає в дослідженні речей у неаналітичний, заплутаний, безрезультатний спосіб, з аргументами, які часто мають особистий, а не об'єктивний характер.

Тому, на думку Роберто Ассаджіолі, однобічний психологічний розвиток середньостатистичного чоловіка чи жінки тягне за собою недосконалість, які призводять до серйозних проблем. Багато чоловіків і жінок є індивідуально недосконаліми, майже психологічно каліками. Вони можуть знайти вирішення своїх проблем лише шляхом взаємної інтеграції, тобто шляхом поєднання своїх якостей таким чином, щоб разом вони становили повну людину.

Чоловік, оскільки його жіночі функції є рудиментарними, не може зрозуміти й оцінити жінку. Він сам відчуває потяг до неї, іноді до такого ступеня, що не може протистояти їй, він відчуває, що вона володіє якостями, які йому потрібні, але він не знає, як підійти до неї психологічно. Жінка йому здається дивною істотою, яка постійно вислизає від нього, поводить як хамелеон. Гострота й мінливість її емоційності, багатство й пластичність її уяви бентежать його, її інтуїція йому імпонує, але він не може зрозуміти її природи та походження, а тому він спантеличений і взагалі ставиться до неї скептично.

Середньостатистична жінка, у свою чергу, не може уникнути суб'єктивності, їй бракує розуміння чоловічої діяльності та якостей, і часто вона навіть не намагається їх зрозуміти. Вона любить чоловіка, але з особистим, власницьким, ревним почуттям. Але, незважаючи на те, що вона любить його, вона не розуміє і не цінує його світ, його відмінності, його ідеали. Вона схильна думати про нього як про дикуна, який грубо поводить з ніжним метеликом, нещадно знищує запашні та барвисті квіти, як про пустотливого хлопчика, який закликає до війни з іншими, як про того, хто безглуздо ризикує своїм життям, який нехтує тими, хто любить його. І все заради того, щоб знайти та вивчати якісь стародавні руїни чи рідкісні рукописи, або створювати складні та марні теорії і системи (Assagioli, 2011).

Після такої майже нищівної характеристики обох статей, автор пояснює, що він навмисно перебільшив свій опис полярних відмінностей між чоловіком і жінкою. Загалом, на щастя, не все так погано, адже останнім часом зростає взаєморозуміння між обома статями, сучасне життя дарує повчальний досвід і спонукає до адаптації. Болісні удари, яким піддаються люди, змушують їх замислитись, і це відбувається як у соціальних відносинах, так і в сімейних парах.

Роберто Ассаджіолі підкреслює, що уже багато чого зроблено для налагодження взаєморозуміння між обома статями, утім можна зробити ще більше. Потрібні рішучі кроки щодо пізнання свого внутрішнього світу, що дасть можливість зрозуміти просту істину: якості, які ми спостерігаємо в протилежній статі, є зовнішніми проявами, проєкціями деяких функцій, якими ми також володіємо, але які залишилися латентними, рудиментарними, за порогом власної свідомості.

Спостерігаючи, розуміючи й цінуючи жінку, чоловік може розвинути власну приховану й рудиментарну жіночність. Жінка може зробити те ж саме щодо чоловічих якостей. У такий спосіб кожен може стати психологічно повноцінною людиною. Звичайно, кожна людина повинна підтримувати перевагу психологічних характеристик, що належать до її власної статі, але характеристики протилежної статі можна й потрібно певною мірою розвивати, щоб досягти такого необхідного балансу та інтеграції. Будуючи цей «психологічний міст» між двома статями, ми досягнемо взаєморозуміння та адекватної оцінки один одного.

Лише таким чином, стверджує автор, ми зможемо усунути болючі непорозуміння та уникнути непотрібних конфліктів, а на їхньому місці створити щасливу та плідну співпрацю, психосинтез чоловіка та жінки, диво справжнього кохання (Assagioli, 2011).

Необхідно зазначити, що значна частина вчених ХХ століття психологічні відмінності між чоловіком та жінкою пояснювали біологічними факторами. Звісно, що біологія відіграє важливу роль у формуванні особистості, проте бути чоловіком чи жінкою є набагато більше, ніж мати Y-хромосому чи другу X-хромосому. Звідси представники психології розвитку, або еволюційної психології, підтримували ідею про те, що саме еволюційні відмінності між чоловіками та жінками відповідають за гендерні відмінності, які ми бачимо в суспільстві. Більш детально, еволюційний підхід стверджує, що чоловіки та жінки розвинули різні риси особистості частково тому, що їхній репродуктивний успіх залежав від різної поведінки. Наприклад, чоловіки стали більш агресивними задля залякування сексуальних суперників. Жінки, які є турботливими й привітними, стали такими, щоб виростити і виховати своє потомство.

З іншого боку, згідно з теорією соціальної ролі, риси особистості та поведінкові відмінності між чоловіками та жінками є результатом культурних норм та очікувань, які їх викликають – соціально допустимих робіт, видів діяльності та місця в родині. Завдяки своїм фізичним особливостям і неможливістю виношування й народження дітей, чоловіки історично брали на себе керівні ролі. І навіть сьогодні чоловіки, досить часто, виконують ролі, які вимагають динамізму та агресії (наприклад, виконавчий директор, директор школи, хірург), а жінки виконують ролі, які спрямовані на підтримку та турботу (наприклад, медсестра, няня, учитель) (Σάγγου, 2021).

На думку сучасних дослідників, гендерні відмінності спілкування зумовлені не лише біологічними факторами, а є насамперед соціальними конструктами. Тому не варто продовжувати упереджено слідувати шаблонам «чоловік – інформація/домінування, жінка – симпатії/стосунки». Жінки також можуть бути експертами в певній темі, тоді як чоловіки також можуть говорити

про стосунки та почуття. Коли ми говоримо про гендерні відмінності, треба пам'ятати про те, що навіть статистично значущі з них відображають лише середні відмінності в межах груп. Чоловіки та жінки більше схожі, ніж різні. Вивчати треба кожну людину на її індивідуальному рівні, а не базуючись на виокремлених дослідниками стереотипах про гендерні відмінності.

Як зауважує професор психології університету Нью-Мексико Марко Дель Джудіче, «дослідники часто наголошують на небезпеці переоцінки гендерних відмінностей, але це ж саме стосується і зворотного. Приймаючи той факт, що гендерні відмінності менші, ніж вони є, позбавляє людей дуже важливої частини знань про себе та інших». «Протягом багатьох поколінь чоловіки формували жінок, жінки формували чоловіків, і ми стали тими, ким ми є – продуктом цієї дивовижної, складної історії. Якщо ми це зрозуміємо, наше судження стане ширшим і менш поверховим, незалежно від того, чи подобається нам те, які ми є, чи хочемо це змінити» (Σάγγου, 2021; Schacter *et al.*, 2012).

Висновки. Таким чином, гендерні відмінності спілкування формувались під впливом як біологічних, так і соціальних факторів. На сьогодні, коли ідея гендерної рівності набуває дедалі більшого поширення, суттєві відмінності у мові/мовленні/спілкуванні чоловіків і жінок невинно зменшуються. Учені – представники різних наукових галузей почали відходити від констатування виключних гендерних відмінностей, притаманних обом статям, а повертатись у бік обґрунтування поняття гендерної рівності, необхідності вивчення один одного задля досягнення взаєморозуміння та ефективної комунікації.

Серед перспектив подальших розвідок у цьому напрямі розглядаємо вивчення питання врахування гендерних аспектів спілкування представниками різних професій для налагодження ефективної взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика : [колект. моногр.] / Т. А. Космеда, Н. А. Карпенко, Т. Ф. Осіпова, Л. М. Саліонович, О. В. Халіман; за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Х. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; Дрогобич : Коло, 2014. 472 с.
2. Туркова К. Жінки та Чоловіки: Чи розмовляємо ми по-різному? URL : <https://ukrainian.voanews.com/a/zhyinka-cholovyk-mova/5318627.html>.
3. Lakoff R. Language and women's Place. *Language in Society*. 1973. № 2. P. 45–79.
4. Tannen D. You just don't understand. Women and men in conversation. New York : Random House, 1990. 342 p.
5. Assagioli R. Η ψυχολογία της γυναίκας & η ψυχοσύνθεσή της, Μέρος Α'. URL : <https://www.solon.org.gr/2011/10/18/i-psychologia-tis-gynaikas-i-psychosynthesi-tis-meros-a/>
6. Σάγγου Μ. Ρ. Έχουν τα διαφορετικά φύλα διαφορετικές προσωπικότητες; URL : <https://meresparaxenes.wordpress.com/2021/02/06/%ce%ad%cf%87%ce%bf%cf%85%ce%bd-%cf%84%ce%b1-%ce%b4%ce%b9%ce%b1%cf%86%ce%bf%cf%81%ce%b5%cf%84%ce%b9%ce%ba%ce%ac-%cf%86%cf%8d%ce%bb%ce%b1-%ce%b4%ce%b9%ce%b1%cf%86%ce%bf%cf%81%ce%b5%cf%84%ce%b9%ce%ba/>
7. Schacter D., Gilbert D., Wegner D. *Ψυχολογία*. Αθήνα: Gutenberg, 2012. 971 σ.

REFERENCES

1. Kosmeda, T. A., Karpenko, N. A., Osipova, T. F., Salionovych, L. M., & Khaliman, O. V. (2014). *Henderna linhvistyka v Ukraini: istoriia, teoretychni zasady, dyskursywna praktyka* [Gender linguistics in Ukraine: history, theoretical foundations, discursive practice] : [kolekt. monohr.]; za nauk. red. prof. T. A. Kosmedy. Kh. : KhNPU im. H. S. Skovorody; Drohobych : Kolo. 472 p. [in Ukrainian].
2. Turkova, Ks.(2020). *Zhinky ta Choloviky: Chy rozmovliaiemo my po-riznomu?* [Women and Men: Do We Speak Differently?]. Retrieved from <https://ukrainian.voanews.com/a/zhynka-cholovyk-mova/5318627.html> [in Ukrainian].
3. Lakoff, R. (1973). Language and women's Place. *Language in Society*. № 2. P. 45–79
4. Tannen, D. (1990). *You just don't understand. Women and men in conversation*. New York : Random House, 342 p.
5. Assagioli, R. (2011). *Η ψυχολογία της γυναίκας & η ψυχοσύνθεσή της. Μέρος Α'* [The psychology of women and their psychosynthesis]. Retrieved from <https://www.solon.org.gr/2011/10/18/i-psychologia-tis-gynaikas-i-psychosynthesi-tis-meros-a/> [in Greek].
6. Sangu M. R. (2021). *Έχουν τα διαφορετικά φύλα διαφορετικές προσωπικότητες?* [Do different genders have different personalities?]. Retrieved from <https://meresparaxenes.wordpress.com/2021/02/06/%ce%ad%cf%87%ce%bf%cf%85%ce%bd-%cf%84%ce%b1-%ce%b4%ce%b9%ce%b1%cf%86%ce%bf%cf%81%ce%b5%cf%84%ce%b9%ce%ba%ce%ac-%cf%86%cf%8d%ce%bb%ce%b1-%ce%b4%ce%b9%ce%b1%cf%86%ce%bf%cf%81%ce%b5%cf%84%ce%b9%ce%ba/> [in Greek].
7. Schacter, D., Gilbert, D., & Wegner, D. (2012). *Ψυχολογία* [Psychology]. Αθήνα: Gutenberg. 971 p. [in Greek].

Катерина КРАВЕЦЬ,
orcid.org/0000-0003-0889-9623
викладач кафедри іноземних мов
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) kravets.katerina@gmail.com

УКРАЇНА НА ШЛЯХУ ДО ЄС: ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНИХ МЕДІАТЕКСТІВ

У пропонованій статті представлено лексичний аналіз англомовних медіатекстів в контексті інтеграції України до Європейського Союзу.

Україна та ЄС ділять спільні цінності демократії, прав людини, правової держави та ринкової економіки. Приєднання до ЄС допоможе Україні покращити внутрішній порядок, зміцнити інституційну спроможність та підвищити конкурентоздатність на світовому рівні. Вступ України до Європейського Союзу – це важливий крок для країни, який може принести значні переваги та перетворити її на сильного гравця на міжнародній арені. Цей процес вимагає спільних зусиль та відданості від українського уряду, громадськості та міжнародних партнерів. Тема наближення України до ЄС викликає значний інтерес у міжнародному медійному просторі.

У реферованій розвідці проілюстровано типові «євроінтеграційні» лексеми, представлено синонімічний ряд найбільш частотних англомовних еквівалентів на позначення понять «відбудови» та «підтримки» України, а також здійснено аналіз військової термінології в медійному просторі.

Абревіатури активно використовуються для стислого та конкретного відтворення понять, назв та установ, пов'язаних з процесом євроінтеграції України в медійному контексті. Основні функції абревіатур полягають в оптимізації комунікації, уніфікації термінології, ідентифікації та репрезентації концептів, економії часу та простору.

Лексичний аналіз англомовних медіатекстів надає можливість глибокого розкриття теми євроінтеграції України, розуміння контексту та лінгвістичних закономірностей, а також виокремлення особливостей, які допомагають створити більш повне та об'єктивне уявлення про досліджувану сферу. Вивчення термінів та понять ЄС може також сприяти виявленню певних тенденцій в міжнародному мовленні, сприйнятті та підходах до теми євроінтеграції України, що буде корисним для розуміння еволюції думок та підходів у медійних матеріалах.

Ключові слова: медіатекст, євроінтеграція України, лексема, військова термінологія, абревіатура.

Kateryna KRAVETS,
orcid.org/0000-0003-0889-9623
Lecturer at the Foreign Languages Department
Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko
National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) kravets.katerina@gmail.com

UKRAINE ON THE WAY TO THE EU: LEXICAL FEATURES OF MEDIA TEXTS IN ENGLISH

The given paper presents the lexical analysis of English media texts in the context of Ukraine's integration into the European Union.

Ukraine and the EU share common values of democracy, human rights, rule of law and market economy. Joining the EU will help Ukraine to improve its internal order, strengthen its institutional capacity and increase its competitiveness at the global level. Ukraine's accession to the European Union is an important step for the country, which can bring significant benefits and turn it into a strong player on the international stage. This process requires joint efforts and commitment from the Ukrainian government, the public and international partners. The topic of Ukraine's membership in the EU arouses considerable interest within the international media space.

The referenced paper highlights typical "European integration" lexemes, presents the synonyms of the most frequent English-language equivalents for the concepts of "rebuilding" and "support" of Ukraine, and carries out the analysis of military terminology in the media space.

Abbreviations are actively used for concise and specific reproduction of concepts, names and institutions related to the process of European integration of Ukraine in the media context. The main functions of abbreviations are to optimize communication, unify terminology, identify and represent the concepts, save time and space.

Lexical analysis of media texts in English provides an opportunity to deeply reveal the topic of European integration of Ukraine, understand the context and trends, as well as identify features that help to create a more complete and objective comprehension of the researched area. The study of the EU's terms and concepts can also help to unveil certain trends in international communication, perception and approaches to the topic of the European integration of Ukraine, which will be useful for understanding the evolution of opinions and approaches in media materials.

Key words: media text, European integration of Ukraine, lexeme, military terminology, abbreviation.

Постановка проблеми. Роль іноземних медіа в євроінтеграції України є надзвичайно важливою, особливо з огляду на міжнародний контекст та залучення зарубіжних співтовариств до процесу вступу до ЄС. Англomовні медіатексти впливають на сприйняття інформації про Україну за кордоном та сприяють її позиціонуванню в глобальному контексті, а отже слугують цінним джерелом лінгвістичного та прагматичного аналізу.

Аналіз досліджень. Аналіз медійного дискурсу, його структури, типологізації та впливу на читачів було здійснено такими вітчизняними, а також іноземними лінгвістами й психоаналітиками, як: Г. Васянович, Т. Добросклонська, В. Іванова, Л. Найдьонова, І. Серебрянська, Г. Солганик, Г. Онкович, А. Федоров, А. Белл, М. Монтгомері, Р. Фаулер, Н. Фейерклаф та інші.

Мета статті – визначити роль різних лексичних одиниць в англomовному медіапросторі та проаналізувати їх прагматичний вплив на реципієнтів в рамках наближення України до членства в ЄС.

Виклад основного матеріалу. Медіатекст – це будь-який текстовий матеріал, який передається через різноманітні медіа-канали, такі як телебачення, радіо, Інтернет, газети, журнали, реклама, соціальні мережі тощо. Основна ціль медіатексту – це інформування та комунікація з масовою аудиторією. Потік медійного простору може бути представлений у різних форматах, таких як новини, статті, репортажі, інтерв'ю, подкасти, відео тощо. Залежно від типу медіатексту, він може мати різну мету, стиль та форму викладу інформації.

Багато медіалінгвістів та мовознавців розглядають медіатекст, як сегмент соціальної об'єктивної реальності, який є «певним знаковим рядом, вмістилищем смислів та сукупністю артефактів культурної системи – медіакультури як найбільш значимого середовища комунікацій для суспільства і, відповідно для індивіда, – яка сформувалась із розвитком та встановленням домінування інформаційно-комунікативних технологій і масової комунікації в суспільстві» (Стецюра, 2012: 58).

А. Белл, славнозвісний англійський лінгвіст, дослідник фонетики та орфоєпії, дає широке прагматичне визначення медіатексту, що вихо-

дить за рамки традиційного погляду на текст як на послідовність слів: «Поняття медіатексту є значно ширшим і включає голосові та звукові параметри, візуальні образи, тобто медіатексти втілюють технології, які використовуються для їх створення та поширення» (Bell, 1996: 35).

Н. Бондаренко виділяє такі основні функції медіатекстів: 1) *інформаційна* функція полягає в інформуванні про факти, події, явища, процеси, що відбуваються й відбувалися в суспільстві, у країні й у світі; 2) *комунікаційна* – забезпечує контактування в процесі обміну інформацією; 3) *евристична* функція справляє вплив на розвиток когнітивної та емпіричної сфер діяльності людини, мотивує і дає змогу пізнавати світ і себе в ньому; 4) *ксіологічна* функція реалізується через закладені в медіатексті цінності й оцінки повідомлюваної інформації; 5) *онтологічна* функція медіатекстів проявляється у висвітленні різноманітних сфер буття людини, спонукає її відкривати й розуміти людей, світ, себе, своє місце і місію в ньому; 6) *мотиваційна* функція полягає у життєвій запитаності інформації, яку містить медіатекст, для щоденного комфортного буття людини й вирішення нею життєвих проблем, у зацікавленні медіачитача проблематикою і змістом (Бондаренко, 2021: 18–19).

Медіатексти роблять вагомий внесок в еволюцію суспільства та культуру, оскільки вони є одним із найважливіших джерел інформації для широкого загалу медіачитачів. Медіатексти мають потужний потенціал впливу на наше сприйняття світу, розуміння подій та ситуацій, переконання й психоемоційний стан, а отже аналіз мови медіапростору є першочерговим завданням медіалінгвістики.

Тема України на шляху до ЄС активно обговорюється в українських та англomовних медіатекстах, лексичні особливості яких можуть варіюватися залежно від контексту та виду, проте серед характерних мовних засобів частотно вирізняються: лексеми євроінтеграційної тематики, військова термінологія, а також абрєвіатури.

Серед найпоширеніших лексем, які вживаються в англomовному медіапросторі в контексті вищезначеної тематики є поняття *integration*, зокрема *European integration*, *Euro-Atlantic*

integration, integration standards, integration requirements, integration architecture та інші, що відображає процес набуття Україною європейських цінностей та норм, а також її ціль на приєднання до ЄС та НАТО; та **association**: *EU-Ukraine Association Agreement, political and economic association, international association, association parameters* та інші. Частотне використання цих лексем свідчить про розширення торговельних та економічних зв'язків, співпрацю в сферах політики й безпеки, та зближення законодавства України з європейськими стандартами.

Вступ України до ЄС тісно перетинається із війною та її наслідками. Важливим напрямом лінгвістичної роботи під час військового стану є моніторинг мови в іноземних медіа. Зокрема, дослідження мовлення на телебаченні, радіо, в Інтернеті, у соціальних мережах може допомогти розуміти його вплив на настрої та думки людей. Наразі відслідковується мовленнєве посилення тематики відродження України за участі іноземних партнерів шляхом частотного використання ними синонімічного англomовного ряду на позначення понять «підтримки» та «відбудови» України:

- *Since the Russian aggression started, the EU and its financial institutions have mobilised €37.8 billion to support Ukraine's overall economic, social and financial resilience in the form of macro-financial assistance, budget support, emergency assistance, crisis response and humanitarian aid* (4).

- *The Multi-agency Donor Coordination Platform to support Ukraine's repair, recovery and reconstruction process was launched on 26 January 2023. Because the future of Ukraine begins in its schools, the EU is supporting the rehabilitation of damaged schools with €100 million, announced by the President in her State of the Union address* (5).

Беручи до уваги планомірний стратегічний вектор на співпрацю з ЄС, значну долю якого приділено оборонному сектору, нагальним є постачання та освоєння закордонної зброї. Англomовні медіа повсякчас застосовують військово-професійну лексику, що є відображенням тривалої збройної агресії з боку країни-терориста, водночас демонструє стрімке реформування та перекваліфікацію українських військових лав на європейські стандарти та опанування сучасної військової техніки.

Наріжним каменем англomовної військової лексики означеного дискурсу є:

1) військова термінологія:

- *The side which fires farthest can put itself out of enemy reach* (6);

- *Russian troops are failing to detect Ukrainian strikes under the cover of darkness* (7).

2) військово-технічна термінологія:

- *But many NATO countries have sent or promised to send a bewildering variety of weapons, including tank-like howitzers mounted on tracked chassis, wheeled cannon that more resemble big armored cars, and guns towed by trucks* (8);

- *These shoulder-fired missiles, typified by the American Stinger, are only effective against low-flying aircraft and at a range of a few kilometres* (9).

3) військовий арготизм:

- *Where counter-battery fire is likely, artillery adopts a "shoot-and-scoot" tactic, firing at a target before rapidly moving on* (10);

- *In doing so, however, they draw back Ukrainian artillery fire ("counter-battery" fire), leading to cat-and-mouse artillery duels* (6).

Артилерія має надважливу роль на полі бою, тому у медіа превалюють військові терміни, до складу яких входить лексема **artillery**: *heavy artillery, artillery fire, artillery batteries, counter-artillery radar, counter-artillery radar set, artillery weapon, artillery battle, artillery barrages, to support its artillery, to counter an artillery attack, to neutralize the artillery*.

Отже, військова термінологія є лінгвістичним відображенням поточних подій та хронік, що мають мовний вияв (зокрема у медіатекстах). Правильне інтерпретування, аналіз та переклад військових лексичних одиниць має першочергове значення на шляху до правдивого викладення мілітаризованої інформації у медіа.

Чільне місце у євроінтеграційному медійному дискурсі займають аббревіатури, основні функції яких полягають в:

1) оптимізації комунікації (використання аббревіатур дозволяє скоротити довжину та складність спеціалізованих термінів, що полегшує комунікацію та забезпечує ефективний обмін інформацією. У контексті євроінтеграції, де існує багато організацій, документів, використання аббревіатур дозволяє згрупувати та узагальнити інформацію);

2) уніфікації термінології (аббревіатури сприяють уніфікації та стандартизації термінології в євроінтеграційному дискурсі. Це допомагає забезпечити однозначне розуміння понять та покращує спілкування між фахівцями, представниками уряду, активістами та громадськістю);

3) ідентифікації та репрезентації концептів (аббревіатури часто використовуються для ідентифікації та репрезентації певних євроінтеграційних організацій, угод, програм, проектів тощо. Вони стають своєрідними символами цих ініціатив та допомагають встановити їхню візуальну та вербальну присутність);

4) компресії часу та простору (використання абrevіатур дозволяє економити час та простір у медійних текстах та документах, особливо в офіційному та юридичному контексті. За допомогою абrevіатур можна передати багато інформації в короткій формі).

В євроінтеграційному медіадискурсі домінують такі два типи абrevіатур:

1. Ініціалізми: **AA** < Association Agreement, **DCFTA** < Deep and Comprehensive Free Trade Area, **CSP** < Civil Society Platform.

2. Акроніми: **GRECO** < Group of States against Corruption, **UNESCO** < the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, **NATO** – the North Atlantic Treaty Organization.

За способом деривативного утворення абrevіатури означеного медіапростору поділяються на:

- скорочення, отримані шляхом абrevіації кожного компонента до першої букви (**PAR** < the Public Administration Reform, **EMSA** < the European Maritime Safety Agency);

- скорочення, утворені шляхом компресії компонентів словосполучення до морфем (**EUROJUST** < the European Union Agency for Criminal Justice Cooperation, **MONEYVAL** < the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism);

- скорочення, що виникли внаслідок структурної зміни вихідного словосполучення (**CEPOL** < the European Police College, **EU-OSHA** < the European Agency for Safety and Health at Work).

Абrevіатури є ефективним лінгвістичним засобом комунікації в євроінтеграційному медіапросторі, попри це повсякчас поряд із скороченням використовується його розгорнута вихідна форма з метою повного відтворення концептуальної сутності зашифрованої одиниці та сприяння розумінню інформації широкою громадськістю: *This is to be financed through Neighbourhood, Development and International Cooperation (NDICI) and European Investment Bank (EIB) loans* (10).

Висновки. Інтеграція України до Європейського Союзу є амбітним стратегічним напрямком для розвитку України, який спрямований на зміцнення демократії, розвиток економіки, покращення стандартів життя громадян та забезпечення підтримки у сфері безпеки. Взаємовідносини України та ЄС привертають значну увагу інтернаціональної спільноти у закордонних медіа, які відіграють значну роль у висвітленні означеної теми та впливі на думку світової спільноти. В англійських медіатекстах про Україну частотно вирізняються: лексеми євроінтеграційної тематики, військова термінологія, а також абrevіатури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко Н. Медіатекст як ресурс осучаснення й збагачення змісту підручника української мови. *Проблеми сучасного підручника*. Вип. 27. 2021. С. 15–25.
2. Стецюра К. Природа та специфіка буття медіатекстів у культурній картині світу сучасного суспільства. *Вісник НТУУ «КПІ»*. – Серія : Філософія. Психологія. Педагогіка. 2012. Вип. 3. С. 56–62.
3. Bell A. *Approaches to Media Discourse*. London : Blackwell Publishers, 1996. 230 p.
4. EU support for Ukraine: from sanctions to military and humanitarian aid. *EU Neighbourseast Website*. URL: <https://euneighbourseast.eu/news/explainers/eu-support-for-ukraine-from-sanctions-to-military-and-humanitarian-aid-how-is-the-eu-helping/> (дата звернення 10.06.2023).
5. Reconstruction of Ukraine. *EEAS Website*. URL: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-assistance-ukraine/reconstruction-ukraine_en (дата звернення 10.06.2023).
6. How Ukraine is fighting back against Russian artillery. *The Economist*. URL: <https://www.economist.com/the-economist-explains/2022/06/02/how-ukraine-is-fighting-back-against-russian-artillery> (дата звернення 10.06.2023).
7. Why Russian forces can't match Ukraine's night-vision equipment. *The Economist*. URL: <https://www.economist.com/the-economist-explains/2022/04/14/why-russian-forces-cant-match-ukraines-night-vision-equipment> (дата звернення 10.06.2023).
8. The Ukraine war has often been a grinding artillery battle. These are the big guns being sent in to pound Russian forces. *Business Insider*. <https://www.businessinsider.com/foreign-artillery-being-sent-to-ukraine-to-fight-russian-forces-2022-11> (дата звернення 10.06.2023).
9. What are MANPADS, the portable missiles bringing down Russian aircraft? *The Economist*. URL: <https://www.economist.com/the-economist-explains/2022/04/06/what-are-manpads-the-portable-missiles-bringing-down-russian-aircraft> (дата звернення 10.06.2023).
10. EU assistance to Ukraine. *European Commission Website*. URL: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-assistance-ukraine_en (дата звернення 10.06.2023).

REFERENCES

1. Bondarenko N. (2021). Mediatekst yak resurs osuchasennia i zbahachennia zmistu pidruchnyka ukraïnskoi movy. [Mediatekst as a resource of modernization and enrichment of the Ukrainian language textbook] *Problemy suchasnoho pidruchnyka*. – *Problems of the modern textbook*. № 27. 2021. 15–25 [in Ukrainian].
2. Stetsiura K. (2012) Pryroda ta spetsyfika buttia mediatekstiv u kulturnii kartyni svity suchasnoho suspilstva. [Nature and specifics of mediatekst in culture of the modern society] *Naukovyi visnyk NTUU ‘KPI’. Seriiia Filosofiiia. Psykholohiia. Pedahohika*. – *Scientific Bulletin of NTUU ‘KPI’. Philosophy. Psychology. Pedagogics*. № 3. 56–62 [in Ukrainian].
3. Bell A. *Approaches to Media Discourse*. London : Blackwell Publishers, 1996. 230 p.
4. EU support for Ukraine: from sanctions to military and humanitarian aid. *EU Neighbourseast Website*. URL: <https://euneighbourseast.eu/news/explainers/eu-support-for-ukraine-from-sanctions-to-military-and-humanitarian-aid-how-is-the-eu-helping/> (last reference date 10.06.2023).
5. Reconstruction of Ukraine. *EEAS Website*. URL: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-assistance-ukraine/reconstruction-ukraine_en (last reference date 10.06.2023).
6. How Ukraine is fighting back against Russian artillery. *The Economist*. URL: <https://www.economist.com/the-economist-explains/2022/06/02/how-ukraine-is-fighting-back-against-russian-artillery> (last reference date 10.06.2023).
7. Why Russian forces can’t match Ukraine’s night-vision equipment. *The Economist*. URL: <https://www.economist.com/the-economist-explains/2022/04/14/why-russian-forces-cant-match-ukraines-night-vision-equipment> (last reference date 10.06.2023).
8. The Ukraine war has often been a grinding artillery battle. These are the big guns being sent in to pound Russian forces. *Business Insider*. <https://www.businessinsider.com/foreign-artillery-being-sent-to-ukraine-to-fight-russian-forces-2022-11> (last reference date 10.06.2023).
9. What are MANPADS, the portable missiles bringing down Russian aircraft? *The Economist*. URL: <https://www.economist.com/the-economist-explains/2022/04/06/what-are-manpads-the-portable-missiles-bringing-down-russian-aircraft> (last reference date 10.06.2023).
10. EU assistance to Ukraine. *European Commission Website*. URL: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-assistance-ukraine_en (last reference date 10.06.2023).

УДК [821.161.2+821.521]

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-38>

Ольга КРИЖАНОВСЬКА,

orcid.org/0000-0001-9840-270X

доктор філологічних наук,

професор кафедри української та зарубіжної літератури

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) overnik16@gmail.com

Олександра БОРЗОВА,

orcid.org/0000-0003-2748-2647

викладач кафедри східних мов

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) ad.borzova.lnu@gmail.com

СПЕЦИФІКА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФЕНОМЕНУ «ЛЮБОВ» В УКРАЇНСЬКІЙ І ЯПОНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті репрезентовано поетичні інтерпретації феномену «любов» у творах українських і японських авторів першої третини ХХ століття. Автори статті дослідили філософські підходи до поняття «любов», з'ясували, що цей феномен пов'язаний з дефініціями «щастя» та «кохання». Наголошено, що тема любові є вічною й універсальною для творчості митців різних національних літератур і ментальностей. Інтимна лірика українських і японських авторів дозволяє зрозуміти спільність митецької інтерпретації любові. Зазначено, що поетична рецепція любові у творах І. Багряного виявляє типологічну близькість до хайку Масаока Сікі. У поезіях автори не тільки відтворюють любов у стосунках закоханих, але й наголошують на тому, що любов є у різноманітних проявах повсякденного життя. Доведено, що у поетичних творах І. Багряного та Їосано Акіко феномен любові репрезентовано через звернення до образів весни, через використання японською авторкою кіго, які дозволяють розкрити традиційну семантику феномену «любов»: зародження любові, її розквіт, взаємність і ніжність. З'ясовано типологічну спільність інтерпретації феномену «любов» у творах В. Ярошенка, Їосано Акіко, Масаока Сікі та Одзакі Хосая. У поезіях українського і японських авторів «любов» репрезентовано через наступні психологічні домінанти: «самотність», «розчарування», «сум», «безвихідь». У культурному коді українського та японського народів «дорога» традиційно уособлює життєвий шлях людини. В. Ярошенко та Їосано Акіко розкривають психологічний стан самотнього ліричного героя-мандрівника через образ дороги, яку неможливо подолати самому. Розкриття трагічної самотності через звернення до кіго осені (дощ, місяць та ін.) у поезіях Масаока Сікі та Одзакі Хосая акцентує типологічну близькість художньому світу поетичних творів В. Ярошенка. Доведено, що мотив мандрів закоханих та образи річки й човна, що уособлюють щасливе життя закоханих, репрезентує типологічну спільність поезій Є. Плужника та Їосано Акіко.

Ключові слова: Іван Багряний, Володимир Ярошенко, Євген Плужник, Їосано Акіко, Масаока Сікі, Одзакі Хосай, любов, феномен, інтерпретація, українська поезія, японська поезія, тема, образ.

Olha KRYZHANOVSKA,

orcid.org/0000-0001-9840-270X

Doctor of Philological Sciences,

Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Poltava, Ukraine) overnik16@gmail.com

Oleksandra BORZOVA,

<https://orcid.org/0000-0003-2748-2647>

Lecture at the Department of Oriental Languages

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Poltava, Ukraine) ad.borzova.lnu@gmail.com

SPECIFICITY OF INTERPRETATION OF THE PHENOMENON “LOVE” IN UKRAINIAN AND JAPANESE POETRY OF THE FIRST THIRD OF THE XX-TH CENTURY

In the article, the authors represented the interpretation of the phenomenon of «love» in the works of Ukrainian and Japanese poets of the first third of the twentieth century. The authors of the article investigated philosophical approaches to the concept of “love”. The authors of the article found that this phenomenon is associated with the concepts of

“happiness” and “love”. The theme of love is eternal and universal for the creativity of authors of various national literatures. Poets of different mentalities depict love very similar. The lyrics of Ukrainian and Japanese authors made it possible to understand that in the works of poets there are many similarities in the reception of love in poetic works. The authors of the article noted that the Ukrainian poet Ivan Bagryany and the Japanese poet Masaoka Shiki have a very similar reception of the phenomenon of “love”. Poets write about the love of lovers, about their happiness. Poets also emphasize that love is in every day and in every moment of a person's life. This brings together the works of poets typologically. The authors of the article proved that in poetic works Ivan Bagryany and Yosano Akiko reveal the essence of the phenomenon of «love» through poetic images of spring. The Japanese poet uses traditional images of kigo. Kigo are images that reveal the connection between the natural seasons and the feelings of the heroes. Spring kigo in the works of Ivan Bagryany and Yosano Akiko reveal the origin of love, its flowering, reciprocity and tenderness. This interpretation is traditional for poetic works about love. The authors of the article found that in the works of Vladimir Yaroshenko, Yosano Akiko, Masaoka Shiki and Ozaki Hosai interpret the phenomenon of “love” typologically similar. In the poems of the Ukrainian poet and Japanese authors, the phenomenon of “love” is represented through the following psychological dominants: “loneliness”, “disappointment”, “sadness”, “hopelessness”. The authors of the article proved that in the cultures of the Ukrainian and Japanese peoples the concept of «road» traditionally personifies the life path of a person. Vladimir Yaroshenko and Yosano Akiko reveal the psychological state of a lonely lyrical hero, which is a traveler. Poets depict loneliness through the image of a road that cannot be overcome if a person is alone. The authors of the article proved that the motif of wanderings and images of the river and boat represent the typological community of poems by Yevhen Pluzhnyk and Yosano Akiko.

Key words: Ivan Bagryany, Volodymyr Yaroshenko, Yevhen Pluzhnyk, Yosano Akiko, Masaoka Shiki, Ozaki Hosai, love, phenomenon, interpretation, Ukrainian poetry, Japanese poetry, theme, image.

Постановка проблеми. В історії світової літератури існують теми, які об'єднують різних митців і дозволяють більш глибоко зрозуміти спільність різних культур і ментальностей. Любов є однією із таких тем, що з'явилася з часів існування світу. Відтворення теми любові знаходимо в Біблії. В усі періоди історії світової літератури митці зверталися до відтворення власного творчого коду любові, моделювали художній світ, спираючись на багатогранність цієї теми. У статті розглянемо спільність і своєрідність втілення теми любові у поезіях українських та японських митців першої третини ХХ століття.

Аналіз досліджень. Компаративне вивчення української та японської літератури репрезентовано у роботах І. Бондаренко, Н. Бернадська, М. Федоришин, Ю. Осадча, Х. Егава та ін.

Мета статті – вивчити типологічну спільність і своєрідність втілення теми любові у поезіях українських та японських авторів першої третини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Безперечно, що у житті людини – від народження до смерті – любов посідає головне місце, сприяє зміні світогляду та відношення до інших людей. Погодимось із думкою Е. Фромма про те, що не існує прецедентів існування світу без любові. Закохана людина здатна змінити весь світ й все людство. Любов є найпотужнішою силою, жодного дня людство не може існувати без неї: «Любов допомагає людині перебороти почуття відчуженості й самоти та водночас дозволяє бути собою, зберігати свою цілісність. Її притаманний парадокс: дві істоти перетворюються на одне ціле та водночас залишаються окремим» (Фромм).

Українська культура розрізняє поняття «любов» і «кохання». М. Томенко в «Теорії українського кохання» пропонує такий підхід, що, на його думку, може допомогти зрозуміти культурно-семантичні особливості дефініцій: «Виходячи з традиції вживання цих двох понять і змістовного навантаження, якого вони набувають у поезії, літературі, фольклорі можна твердити: кохання характеризується поетичним та ірраціональним змістом стосунків; почуттєвістю та романтизмом як невід'ємними рисами. Статеві стосунки ніколи не були домінантою в коханні, хоча завжди мали неповторне і загадкове звучання. Кохання – це самозречення, це принесення себе в жертву своїм почуттям і пристрастям; любов – взаємопідтримка, прагнення щонайперше допомогти, а вже потім – отримати щось для свого духовного життя, а отже для себе. Любов характеризує більш сталі стосунки, що, як правило, формалізуються в подружнє життя. Любов не втрачає почуттєвості, хоча вже й не має стану поетичної закоханості. Статеве життя є невід'ємною, але дещо буденною складовою частиною гармонії в стосунках. Кохання – це таємниця, а любов – це ключ від неї. Як правило, кохання закінчується тоді, коли втрачається його загадковість і неповторність» (Томенко).

Т. Добко, розмірковуючи над категоріями «любов» та «щастя» з точки зору філософії зазначає: «Правдива любов, будь-якого виду, є відповіддю на цінність особи <...> Любов вмотивована передусім тим, ким людина є, а тим, чим вона є, настільки, наскільки воно вбудоване в те, ким людина є <...> в досвіді любові до іншої особи вона торкається чогось невимовного і несканзаного у її естві. Іншими словами, в любові та через

любов може відбуватися повноцінне особове спілкування між людьми, тобто спілкування, яке відповідає особовій гідності людини. Що більше, тільки в досвіді любові людина сама відкривається іншій у своїй внутрішній і неподільній особистості» (Добко).

Дослідник справедливо акцентує на зв'язку щастя та любові, підкреслює, що «досвід щастя, повнота якого відчувається саме в любові, поглиблює самовіддання однієї людини іншій. Інша особа стає дорогою, дорогоцінною в оптиці любові. Щось може стати джерелом мого щастя лише за умови, що воно апелює до особливого центру в моєму естві, який притаманний лише мені і нікому іншому. Наявністю цього центру людина завдячує своєму унікальному онтологічному статусу – вона є особою. Любов загострює як усвідомлення особового ества іншої особи, так і самоусвідомлення свого власного особового ества. Щастя стає виявом усвідомлення цієї спільноти унікальних і неповторних осіб, що дарують себе один одному у любові. Глибокий і багатий досвід правдивого щастя, невід'ємного від досвіду любові, є ще одним свідченням любовної природи людини, її призначення для любові. Саме досвід щастя свідчить про своєрідну спорідненість того, що ошасливує людину, з її особовим світом і еством» (Добко).

Поетичний світ українських та японських митців першої третини ХХ століття демонструє різноманітні моделі втілення теми любові. І. Багрянний в поезії «Люблю» відкриває читачеві внутрішній світ героя. Автор перераховує образи, які розкривають його почуття любові до всесвіту і до кожного дня життя. «Вічну юність» репрезентовано жайворонками, ластівками, весняним лісом. У поняття «любов» ліричний герой вмістив доміанти свого життя: «ясність неба, мислі, серця, / прямоту степних шляхів, / вірну дружбу, щирий гнів». Фінал твору співзвучний філософським роздумам Е. Фромма (трактат «Мистецтво любові») та Т. Добко про взаємозв'язок між любов'ю і щастям. Автор підкреслює, що всі складові життя ліричного героя підпорядковані тільки любові між чоловіком і жінкою:

Знову будуть дні весняні,
вийдуть двоє на світанні,
пройде вітер по гіллі
і почує знов: «Люблю!» (Багрянний).

Кільцева композиція твору дозволяє автору акцентувати на важливих складових внутрішнього світу героя, на його прагненні до оновлення, на весняних образах, що уособлюють розквіт.

Художній світ поезії І. Багряного типологічно близький ліриці японського автора Масаока Сікі.

Вірші поета фіксують прояв любові у кожній миті життя:

Вишневий цвіт
До глечика прилип –
Вино воістину божественним зробилось!

(Японська Література, 2012: 46)

На корені сосни
Ясно-лілова
Росте фіалка (Японська література, 2012: 47)
Мій рідний край!

Куди не подивлюся –

Повсюди гори усміхаються мені! (Японська література, 2012: 47)

Репрезентація теми любові через весняні образи є традиційною в історії світової поезії. Таке поєднання зближує твір І. Багряного з танка Йосано Акіко. У збірнику «Розплетена коса» поетеса через весняні кіго (кіго – «сезонні образи») передає зародження любові, щасливі миті життя ліричної героїні:

До храму Кійомідзу
Через парк Гіон іду
Місяць на небі й сакури цвітуть
Люди радість і щастя

У серці несуть назустріч (Японська література, 2012: 121)

Лірична героїня підкреслює унікальність власного світосприйняття («Камелія / І слива / Цвітуть невинно біло / А серцю барва персика миліша / Бо не пита мене про гріх» (Японська література, 2012: 121)). Весняні кіго дозволяють не тільки розкрити її внутрішній світ, але й зануритися у повсякдення японської дівчини, яка очікує любові і покладає надію на вірність коханого:

Під яблуню у цвіті веснянім
Я викинула геть
Свої рум'яна:
Дощ не стиха
Аж тьмариться в очах

З дощу весняного весь мокрий
Мій коханий
Як хвіртку відхилив
То яблуня прокинулася з дрімоти
У сутінках вечірніх аж засяяла (Японська література, 2012: 121)

Дорога в поезіях В. Ярошенка та Йосано Акіко символізує шлях до кохання:

Ранком ранком зо світанком
Встану встану я
Поле поле – жовтим морем
Перейду поля.
Манівцями стежечками.
Я вже знаю путь.
Там чекає, дожидає

Радісне: «Прибуди!».

Швидко, митко легкокрилий

Прилечу – примчусь,

А забачу постать милу –

Радістю займусь... (Ярошенко, 1918: 24).

У поезії японської авторки шлях до кохання наповнено тугою і сумом, лірична героїня плекає надію на взаємність, на можливість почути омріяні слова:

З туги за тобою

Сто двадцять миль

Промчу стрілою

Якби сказав мені

Якби сказав

Така вже моя доля

Останній звук життя

Послухай

Як сокирою

Кото розчухну (Японська література, 2012: 126)

Г. Заєць підкреслює, що «у віршах В. Ярошенка сповнюють настрої печалі, пригніченості, втоми, безсилля та апатії. Ліричний суб'єкт поезій – це, як правило, «маленька людина» зі слабкою, хворливо чутливою душею, яка не може нічого змінити у світі та страждає від усвідомлення своєї безпорадності, перебуваючи у конфлікті з суспільством. Страждання переплітаються з екзистенційною спустошеністю душі, символами яких виступають образи вечора, ночі, сірого птаха тощо» (Заєць, 2018).

У поезіях В. Ярошенка образ ліричного героя-мандрівника типологічно близький героїні Йосано Акіко, їм притаманні самотність, печаль, втрата кохання:

Я самотній тихо, ніжно

Доведу в туманну даль –

Безголосу, безутішну,

Нерозгадану печаль (Ярошенко, 1918: с. 7).

Я вибігла з дому

Довкола туман

Нема його

З вечірнього дзвону

Самотність одна (Японська література, 2012: 135)

Мотив самотності втілено й у хайку Масаока Сікі. Ліричний герой репрезентує свої переживання через зв'язок з природою, через традиційні японські образи місяця, дощу, зими та ін.

У роздуми поринувши,

Самотній,

У сьайві місяця осіннього сиджу (Японська література, 2012: 48).

Рубаю дрова.

Знов на самоті

Сестрі молодшій зиму зимувати (Японська література, 2012: 48).

Гортензія

Блакить собі обрала.

Осінній дощ (Японська література, 2012: 48).

Посеред поля

На підніжжі гір –

Самотня слива (Японська література, 2012: 51).

У поезіях Одзакі Хосая самотність набуває рис абсолюту, вона заповнює увесь світ ліричного героя. Митець ототожнює самотність й безвихідь. Це типологічно близько розглянутим творам В. Ярошенка:

Самотність!

Навіть книги почитати

На сон немає (Японська література, 2012: 92).

Впродовж усього дня

Лише мовчання тіні

Метелика (Японська література, 2012: 92).

У повній самоті

За колюванням тіні

Спостерігаю (Японська література, 2012: 92).

Ліричні герої у поезіях В. Ярошенка та Йосано Акіко намагаються забути минуле й нещасливе кохання, позбавитися розчарування та суму:

Як печально назад оглядатись,

Як скорботна пролинувши путь,

Яка дурість – про вищось залятись –

Ізабути, ізабути, ізабути... (Ярошенко, 1918: 35).

Вуста дівочі

Кохання спрагли

Кортить мені

Помазати

Медом з отрутою

Три роки

Ні імені не чула

Ані його вірша

Немічне серце

Щодень знемагає (Японська література, 2012: 134).

М. Федоршин підкреслює, що поезії Йосано Акіко стали відкриттям: «Як ніхто доти, у своїх глибоко автобіографічних віршах-піснях Йосано Акіко пристрасно й переконливо проголосила потаємну думку кожної японської жінки – про право на кохання» (Японська література, 2012: 119).

У поезії Є. Плужника «Ах, флейти голос над рікою», як й у поезіях японських митців, теж наявні образи-символи, мотив мандрів закоханих, котрі, пливучи рікою навмання, стають одним цілим, відчувають власну захищеність у коханні та щасливу безтурботність:

Пускай же човна за водою

В роздолля синявого дня!

Це ж захват – бути молодою;
 Це ж спокій – плисти за водою;
 Це ж безум – жити навмання!» (Плужник Є., 1988: 323).

Голос флейти, що чути над рікою, уособлює любов, яка відкриває нові світи герою, де йому разом із коханою «так легко навмання пливти» (Плужник Є., 1988: 323).

Образ води набуває схожої семантики й в поезіях Йосано Акіко. Човен символізує життя, що відкриває ліричній героїні нові світи:

А човен втікає все далі і далі
 На стіні храму
 Де вчора вночі
 Написала я танку
 Нема вже нічого (Японська література, 2012: 127).

Ріка у поетичному світі авторки має декілька репрезентацій. З одного боку, ріка уособлює взаємне кохання, спокій та щастя. Така інтерпретація є типологічно близькою поезії Є. Плужника «Ах, флейти голос над рікою»:

Весняна ріка
 У щасливому сні
 Коханому в далеч
 Червоний світанок
 Пошлю по воді (Японська література, 2012: 135).

Йосано Акіко звертається до буддійської Небесної Річки, що уособлює вічне життя.

У поезії цей образ символізує надію на вічну любов:

Небесна Ріка
 В обіймах коханого я
 Крізь фіранку
 Безмовно вдивляємось

Як дві зірки розходяться в небі (Японська література, 2012: 136).

Висновки. Втілення теми любові у поезіях українських та японських митців першої третини ХХ століття має типологічні спільності, що репрезентовано через поетичну символіку та образи. З'ясовано, що зображення проявів любові у кожній миті життя зближує твір «Люблю» І. Багряного й японських ліриків Масаока Сікі та Йосано Акіко. У статті доведено, що образи дороги та мандрівника типологічно близькі інтимній ліриці В. Ярошенка та Йосано Акіко, Масаока Сікі й Одзакі Хосая. Ліричні герої митців – самотні мандрівники, котрі проходять через сум, розчарування, але не втрачають надію на зустріч з коханою людиною. Типологічну спільність репрезентує поезія Є. Плужника «Ах, флейти голос над рікою» й танка Йосано Акіко, що вміщено у збірнику «Розплетена коса». Перспективи наукової розвідки бачимо у дослідженні репрезентації теми любові на більш широкому поетичному матеріалі українських і японських митців ХХ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багряний І. Поезії. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3054>
2. Добко Т. Любов і щастя у філософії Дітріха фон Гільдебранда. URL: <http://er.ucu.edu.ua/handle/1/290>
3. Заець Г. Творчість Володимира Ярошенка: проблематика, поетика. URL: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/2018/09/dis_Zaec.pdf
4. Плужник Є. Поезії. Київ: Радянський письменник, 1988. 415 с.
5. Томенко М. Теорія українського кохання. URL: <http://dotyk.in.ua/tomenko1.html>
6. Фромм Е. Мистецтво любові. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Fromm_Erich/Mystetstvo_liubovi/
7. Японська література. Том III (XIX–XX ст.). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 536 с.
8. Ярошенко В. Світотінь. Поезії. Київ: Сяйво, 1918. 49 с.

REFERENCES

1. Aliksieieva S. (2018) Kontseptsia pidhotovky maibutnix dyzaineriv do rozvytku profesiinoi kariery. [The concept of training future designers for the development of a professional career] Naukovyi visnyk Instytutu profesiinotekhnichnoi osvity NAPN Ukrainy. Profesiina pedahohika: zb. nauk. pr. – Scientific Bulletin of the Institute of Vocational and Technical Education of the National Academy of Sciences of Ukraine. Professional pedagogy: coll. of science papers, 17. 177-181. [in Ukrainian].
2. Bahrianyi I. Poezii. [Poetry]. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3054> [in Ukrainian].
3. Dobko T. Liubov i shchastia u filosofii Ditrikha fon Hildebranda [Love and happiness in the philosophy of Dietrich von Hildebrand]. URL: <http://er.ucu.edu.ua/handle/1/290> [in Ukrainian].
4. Zaiets H. Tvorchist Volodymyra Yaroshenka: problematyka, poetyka. [Creativity of Vladimir Yaroshenko: problems, poetics]. URL: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/2018/09/dis_Zaec.pdf [in Ukrainian].
5. Pluzhnyk Ye. (1988) Poezii. [Poetry]. Kyiv: Soviet writer Radianskyi pismennyk. 415. [in Ukrainian].
6. Tomenko M. Teoriia ukrainskoho kokhannia. [The Theory of Ukrainian Love]. URL: <http://dotyk.in.ua/tomenko1.html>. [in Ukrainian].
7. Fromm E. Mystetstvo liubovi [The Art of Love]. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Fromm_Erich/Mystetstvo_liubovi/ [in Ukrainian].
8. Yaponska literatura (2012). Tom III (XIX–XX st.) [Japanese literature. Tom. III (XIX–XX centuries)]. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House. 536 p. [in Ukrainian].
9. Yaroshenko V. (1918) Svitotin. Poezii. [Sweatshirt. Poetry]. Kyiv: Radiance. 49 p. [in Ukrainian].

ПЕДАГОГІКА

УДК 378.147:821.161.2'276

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-39>

Ірина БАБІЙ,

orcid.org/0000-0001-9997-2392

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) *iryna.babii@pnu.edu.ua*

Оксана СЕМЕНЮК,

orcid.org/0000-0002-3295-690X

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) *oksana.semeniuk@pnu.edu.ua*

ПІДВИЩЕННЯ МОВНОЇ ГРАМОТНОСТІ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ «УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)»

Статтю присвячено проблемі підвищення грамотності усного й писемного фахового мовлення студентів факультету історії, політології і міжнародних відносин у рамках вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

Мета статті – запропонувати систему завдань для майбутніх істориків, археологів, політологів, фахівців галузі національної безпеки, суспільних комунікацій і регіональних студій, яка забезпечить досконале володіння нормами сучасної української літературної мови і враховуватиме особливості спеціальності здобувачів освіти та їхній рівень мовно-мовленнєвих знань.

Установлено, що загальномовна підготовка і мовна грамотність студентів факультету історії, політології і міжнародних відносин потребують посиленої роботи, спрямованої на їх підвищення. Визначено такі причини цієї ситуації: неякісна шкільна освіта, байдужість до особистої мовної культури, неухважність педагогів до словесної реалізації фахових знань, «непрестижність» нормативного мовлення, використання в навчальному процесі фахових текстів, у яких наявні порушення мовних норм, брак уміння добирати джерела інформації та критично їх оцінювати.

Беручи до уваги рівень знань студентів, набутих ними на уроках української мови у школі, і враховуючи особливості майбутнього фаху, авторка пропонує систему вправ, спрямованих на підвищення мовної грамотності здобувачів освіти. Розроблені вправи зорієнтовані на вдосконалення володіння акцентуаційними, орфографічними, морфологічними нормами. Особливу увагу зосереджено на засвоєнні норм, без знання яких неможливе досконале професійне мовлення студентів факультету історії, політології і міжнародних відносин (наголошування, вимова, правопис, відмінювання числівників, поєднання числівників з іменниками, правопис та відмінювання власних назв осіб, визначення граматичного роду аббревіатур, невідмінюваних іменників).

У статті запропоновано вправи, які передбачають не лише практичне застосування правил, а й редагування і продукування власних висловлювань професійного спрямування.

При доборі матеріалу використано мовні одиниці, що безпосередньо пов'язані з відповідними галузями знань і є частотними у фахових текстах зі спеціальностей, за якими навчаються студенти.

Ключові слова: мовні норми, мовна грамотність, мовно-мовленнєві знання, українська мова (за професійним спрямуванням), професійне спілкування, фахові тексти.

Iryna BABII,*orcid.org/0000-0001-9997-2392**Candidate of Philology,**Associate Professor at the Ukrainian Language Department**Vasyl Stefanyk Precarpathian National University**(Ivano-Frankivsk, Ukraine) iryna.babii@pnu.edu.ua***Oksana SEMENIUK,***orcid.org/0000-0002-3295-690X**Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,**Associate Professor at the Department of Ukrainian Language**Vasyl Stefanyk Precarpathian National University**(Ivano-Frankivsk, Ukraine) oksana.semeniuk@pnu.edu.ua*

IMPROVING THE LANGUAGE LITERACY OF THE STUDENTS OF NOT PHILOLOGICAL SPECIALTIES IN THE CONTEXT OF STUDYING THE COURSE “THE UKRAINIAN LANGUAGE (BY PROFESSIONAL DIRECTION)”

The article is devoted to the problem of the increase of the competence of the oral and written professional speech of the students of faculty of history, politology and international relations in the context of teaching the course “The Ukrainian language (by professional direction)”.

The goal of the article is to suggest a system of tasks for future historians, archaeologists, political scientists, experts in the field of national security, public communications and regional studies, which will ensure perfect mastery of the norms of the modern Ukrainian literary language and will take into account the peculiarities of the specialty of the education seekers and their level of language and speech knowledge.

It has been established that general language background and language literacy of students of faculty of history, politology and international relations needs intensified work aimed at their improvement. The following causes of this situation have been identified: poor-quality school education, indifference to personal language culture, inattention of teachers to the verbal implementation of professional knowledge, “lack of prestige” of normative speech, the use of professional texts in the educational process that contain violations of linguistic norms, lack of ability to select sources of information and evaluate them critically.

Taking into account the level of students’ knowledge acquired in Ukrainian language lessons at school, and taking into account the peculiarities of the future profession, the author suggests a system of exercises aimed at improving the language literacy of students. The designed exercises are aimed at improving mastery of accentuative, orthographical, and morphological norms. Special attention is focused on the mastering of norms, without knowledge of which perfect professional speech of students of faculty of history, politology and international relations is impossible (stress, pronunciation, spelling, declension of numerals, combination of numerals with nouns, spelling and declension of proper names of persons, determination of the grammatical gender of abbreviations, indeclinable nouns).

The article offers exercises that cover not only the practical application of the rules, but also the editing and production of one’s own professional statements.

When selecting the material, linguistic units were used that are directly related to the relevant fields of knowledge and are frequent in professional texts on the specialties that students study.

Key words: *linguistic norms, language literacy, language and speech knowledge, the Ukrainian language (by professional direction), professional communication, professional texts.*

Постановка проблеми. Одним із завдань курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» є забезпечення досконалого володіння літературними нормами як невід’ємного складника грамотного, мовно компетентного фахівця, що ґрунтовно знає державну мову і вправно нею послуговується у професійній сфері. Оскільки грамотність усного й писемного фахового мовлення впливає на ефективність вивчення студентами спеціальних дисциплін, на їх готовність до успішної професійної діяльності в майбутньому і є важливим показником якості фахової підготовки здобувачів освіти, робота над удосконаленням

рівня володіння мовними нормами потребує особливої уваги на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням).

Аналіз досліджень. Сучасні підходи до викладання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у закладах вищої освіти представлені у численних працях, що дає підстави говорити про появу окремої галузі лінгводидактики – методики навчання української мови (за професійним спрямуванням) (Гуменюк, 2021: 144). Об’єктами наукових зацікавлень фахівців, реалізованих у розвідках останніх років, є використання інтерактивних методів (Н. П’яст,

Ю. Поздрань, І. Зозуля, Н. Франчук), засвоєння фахової термінологічної лексики (О. Гриджук, Н. Мушировська, Н. Гимер), самостійна робота студентів під час вивчення української мови (за професійним спрямуванням) (І. Гуменюк, Т. Громко), навчальне редагування як засіб підвищення мовленнєвої компетенції студентів-нефілологів (Г. Бондаренко, В. Михайлюк, П. Куляс) та ін. Окремі праці лінгводидактів присвячені удосконаленню мовно-мовленнєвих знань студентів різних спеціальностей: майбутніх фахівців галузі фізичної культури і спорту (О. Петришина), образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та дизайну (І. Бабій), фахівців-психологів (Н. Іванишин). Однак аналіз відповідної літератури засвідчує, що серед досліджень із методики викладання української мови (за професійним спрямуванням) для студентів-нефілологів бракує розвідок, у яких би розкривалися шляхи підвищення мовної грамотності майбутніх істориків, археологів, політологів, спеціалістів у сферах національної безпеки, міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій з орієнтуванням на специфіку їхнього фаху.

Мета статті – запропонувати систему завдань для студентів факультету історії, політології і міжнародних відносин, яка забезпечить досконале володіння нормами сучасної української літературної мови і враховуватиме особливості майбутнього фаху здобувачів освіти та їхній рівень мовно-мовленнєвих знань.

Виклад основного матеріалу. Спостереження за мовленням студентів факультету історії, політології і міжнародних відносин на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) та перевірка виконаних ними завдань (словникових диктантів, зразків документів та ін.) свідчать, що рівень їхньої загальномовної підготовки і мовної грамотності здебільшого є недостатнім. Одним із завдань, які дають змогу об'єктивно оцінити знання норм сучасної української літературної мови, є усний виступ на професійну тему. Цей вид роботи демонструє, що професійне мовлення студентів потребує вдосконалення та системної роботи над оволодінням мовними нормами і розвитком навичок самоконтролю за їх дотриманням у щоденному спілкуванні.

О. Петришина, досліджуючи проблеми удосконалення мовнокомунікативної компетенції майбутніх фахівців галузі фізичної культури і спорту в контексті вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», аналізує чинники, через які рівень їхніх мовно-мовленнєвих знань є низьким (Петришина, 2010: 319).

Зазначимо, що для студентів факультету історії, політології і міжнародних відносин актуальними є такі виділені науковицею причини: здебільшого низький рівень шкільної підготовки (тут слід згадати освітні втрати за останні три роки через пандемію і повномасштабне вторгнення), байдужість до особистої мовної культури, неухильність педагогів, що викладають дисципліни циклу професійної підготовки, до словесної реалізації фахових знань, «непрестижність» нормативного мовлення. Негативний вплив, на наш погляд, має й використання в навчальному процесі фахових текстів, у яких наявні порушення мовних норм. Працюючи з ними під час підготовки до занять, виконання курсових робіт тощо, студенти переймають неправильне написання, уживання слів, відмінкових, родових, часових форм, форм ступенів порівняння, неправильну побудову словосполучень і речень тощо. Слід відзначити й те, що здобувачам вищої освіти подекуди бракує вміння добирати джерела інформації, критично їх оцінювати, щоб послуговуватися лише якісними матеріалами, написаними грамотною фаховою мовою.

У процесі спостереження за мовленням студентів факультету історії, політології і міжнародних відносин засвідчено порушення акцентуаційних норм, зокрема помилки в наголошуванні загальнонаукових та вузькоспеціальних термінів, а також слів, що стосуються майбутнього фаху і часто трапляються у професійних текстах, як-от: *ознака, феномен, літопис, об'єднання* (організація), *обрання, бюлетень, перепис, мережа, отаман* та ін. Зафіксовано неправильне наголошування власних імен історичних осіб, політичних, культурних діячів (*Богдана Хмельницького, Тараса Шевченка, Степана Бандери, князь Василько*). Чимало труднощів викликає наголошування числівників, які є частотними у мовленні майбутніх істориків, політологів, фахівців із національної безпеки, міжнародних відносин.

Для усунення цих огріхів розроблено вправи, які передбачають не лише актуалізацію знань, набутих студентами у школі, а й, наприклад, вироблення практичних навичок використання словників. Виконання та перевірка таких вправ спонукають здобувачів освіти спостерігати за власним мовленням, мовленням колег, викладачів, помічати порушення акцентуаційних норм та дотримуватися правил наголошування у професійній комунікації. Наприклад:

Вправа 1. Поставте наголос у виділених словах, перевірте себе за словником. Прочитайте вголос, стежачи за дотриманням акцентуаційних норм.

Характерна **ознака** нацистського режиму, **феномен** античної культури, козацький **літопис**, **літописні** дати, відділ **рукописів**, відділ **рукописних** фондів, Всеукраїнське **об'єднання** «Свобода», **обрання** демократичних сил, ухвалили в першому **читанні**, археографічне **видання**, міжнародно-правове **визнання**, виборчий **бюлетень**, **мережа** боївок УПА, українсько-польський міждержавний **діалог**, новий державний устрій, **середина** ХХ століття, **одинадцять** століття, **сімдесят** тисяч осіб, **Тараса Шевченка**, **Богдана Хмельницького**, **Степана Бандери**, князь **Василько**, **донька князя Ярослава**, **дочка** Олени Пчілки, **кошовий отаман**, **католицька інквізиція**.

Важливим для професійного мовлення студентів факультету історії, політології і міжнародних відносин є знання мовних норм, які регулюють наголошування, правопис, відмінювання числівників та їх узгодження з іменниками. Числівники є частотними у фахових текстах із цих галузей знань, і уникнути їх у професійній комунікації студентів зазначеного факультету неможливо. Помилки, пов'язані з уживанням числівників, фіксуємо під час виголошення студентами усних виступів на професійну тему. І хоч після кожного виступу робиться детальний аналіз засвідчених мовних огріхів, зокрема й тих, що стосуються використаних промовцем числівників, як свідчить досвід, цього недостатньо, щоб студенти не припускати таких помилок, як неправильне наголошування та вимова числівників (*одинадцять, чотирнадцять, сьмдесят, восемдесят, пятсот, тищу*); орфографічні помилки, пов'язані з уживанням апострофа, знака м'якшення, буквосполучень *йо, ьо*, спрощення у числівниках (*пятьдесят, чотирьма, двацять, шіснадцять, шіздесять, мільон*); відмінювання першої частини складених порядкових числівників, які позначають роки (*у тисячу (тищу) дев'ятсот вісімдесят п'ятому році*); неправильне відмінювання кількісних числівників (*п'яти відсотками, з-поміж п'ятдесят депутатів, семидесяти двох осіб, дев'яностами країнами*); помилки при поєднанні числівників з іменниками (*двадцять три представника, півтори місяця, чотири громадянини*).

Щоб усунути ці недоліки, пропонуємо такі варіанти вправ:

Вправа 2. Запишіть числівники, вставляючи, де це потрібно, апостроф, знак м'якшення, літери *т, д, е, і, о, и, є*, буквосполучення *ьо, йо*. Поміркуйте, у яких із наведених числівників відбуваються такі явища, як чергування голосних при словозміні, спрощення, подвоєння. Поставте наголоси в числівниках, прочитайте їх уголос, дотримуючись правил наголошування.

П...ят... (5), дев...ят... (9), шіс...надцят... (16), два...цят... (20), шіс...д...сят... (60), с...мд...сят... (70), міль...он (1 000 000), міль...ярд (1 000 000 000), чотир...х (4 у формі родового відмінка), чотир...ма (4 у формі орудного відмінка), с...ма (7 у формі орудного відмінка), с...мома (7 у формі орудного відмінка), в...с...ми (8 у формі родового відмінка), в...с...мох (8 у формі родового відмінка), в...с...ма (8 у формі орудного відмінка), в...с...мома (8 у формі орудного відмінка), п...я...д...сят (50), четверт...й (4-й), міль...он...ий (1 000 000-й), тр...сотий (300-й), чотир...хсотий (400-й).

Вправа 3. Запишіть, замінюючи цифри словами.

З 2009 до 2016 року, між 1648 і 1656 роками, 8 мільйонами, з-поміж 50 осіб, до 345 населених пунктів, поповнився 141 учасником, упродовж 90 років, сягала 77,8 відсотка, у 193 державах, займає ½ площі, серед 523 учасників конгресу, зріс із 264 мільйонів до 501 мільйона, 367 мешканцями, від 1/5 населення планети, датований 22 травня 1998 року, понад 1500 будинків, послуговався 99 псевдонімами, 345 голосами проти 47 ухвалили.

Вправа 4. виправте помилки, пов'язані з відмінюванням числівників і їх узгодженням з іменниками, запишіть виправлені словосполучення (числівники треба записувати словами).

Від двісті тисяч осіб, зі сто двадцяти шести законодавчих актів, дев'яностами п'ятьма міжнародними угодами, до семидесяти трьох метрів, тривало півтори року, на початку тисячу вісімсот сорок восьмого року, п'ятдесят три представника опозиції, сформувати тисяча чотириста дві територіальні громади, із шести відсотками голосів, двоє світових лідерів, у тисяча дев'ятсот сорок першому – тисяча дев'ятсот сорок п'ятому році, тисяча шістсот сорок восьмого – тисяча шістсот п'ятдесят сьомих років, півтора тисячі, двохстами восьма учасниками з'їзду, тисяча дев'ятсот дев'яносто четвертий рік.

Вправа 5. Перепишіть речення, записуючи числа і скорочення повними словами. Визначте відмінок числівників, поясніть їх правопис.

Загалом на гуті знайдено 565 фрагментів тиглів, які належали приблизно 40–42 посудинам (Р. Берест). Плита мала довжину 2,7–2,8 м, найбільшу ширину – 0,75 м, товщину – 0,25 м у нижній частині й 0,5 м у верхній (С. Пивоваров). Так, у 2016 р. Україна імплементувала тільки 36 законодавчих актів Європейського Союзу із 126, необхідних для європейської інтеграції (В. Климончук, Ю. Масик). За результатами виборів до Європарламенту 2019 р., майже

31% його депутатів належав до євроскептиків, порівняно з 27% після виборів 2014 р. (М. Якимчук, Т. Сидорук). Угорська ультраправа партія, рух «Наша Вітчизна» (MiHazánkMozgalom), також потрапила до парламенту із 6% голосів і 7 місяцями (І. Кіянка, Є. Тихомирова). Результат «Нашої України» був скромнішим, але знову 82,9% усіх своїх голосів цей блок отримав у 16 регіонах Центральної і Західної України, і знову кожний третій виборець «Нашої України» (32,9%) був із Галичини (М. Петренко).

Проблемними для студентів є відмінювання прізвищ, особових імен і творення, правопис та відмінювання імен по батькові. Водночас знання відповідних правил є актуальними при укладанні ділових паперів у контексті вивчення основ офіційно-ділового стилю і при відтворенні та самостійному продукуванні професійних текстів. Для розвитку й удосконалення відповідних умінь студентів доречними будуть завдання провідмінити прізвища, імена, по батькові (як-от: *Швець Ілля Андрійович, Ковалів Ігор Миколайович, Романишин Сергій Ігорьович, Васильчук Олег В'ячеславович, Швець Любов Іллівна*), утворити чоловічі й жіночі імена по батькові від поданих імен (*Ігор, Лазар, Олексій, Антон, Антін, Ілля, Кузьма, Лука, Микола, Юрій, Сава, Хома, Яків, Федір, Лев, Ярема, Анатолій, Анатоль, Григорій*), утворити відмінкові форми, наприклад, форми кличного відмінка від власних назв осіб та їх сполучень із загальними назвами (*Марія, Марія Іванівна, Катерина, Катря, Катруся, Катерина Петрівна, Ілля, пані Наталя, добродійка Варивода, Олег, Ігор, Віталій, Петро Васильович, пан Андрій, пан Петренко*). При доборі матеріалу для таких вправ за основу беремо власні назви, відмінювання, творення і правопис яких зазвичай викликають найбільше труднощів у студентів, а також звертаємо увагу на зміни у правописі 2019 року.

Наступним етапом роботи над засвоєнням відповідних правил є виконання вправ, які передбачають практичне використання набутих знань і містять дидактичний матеріал, тематично пов'язаний із майбутнім фахом студентів:

Вправа 6. Розкрийте дужки, поставивши іменники у потрібну форму.

Активний розвиток українського театрального мистецтва наприкінці XIX ст. відбувався завдяки талановитій родині (Тобілевич), зокрема (Іван Карпенко-Карий), (Микола Садовський), (Панас Саксаганський). Центральну Раду створили помірковані ліберали з Товариства українських прогресистів під проводом (Євген Чикаленко), (Сергія Єфремов), (Дмитро Дорошенко)

разом із соціал-демократами на чолі з (Володимир Винниченко) та (Симон Петлюра). На демонстраціях, організованих колишніми дисидентами (В'ячеслав Чорновіл), братами (Горинь), (Ігор Калинець) і (Ірина Калинець) та новим діячем (Іван Макар), лунали заклики спорудити у Львові гідний пам'ятник (Тарас Шевченко), а також жертвам сталінських репресій (За О. Субтельним). Президент звільнив (Петро Порошенко) і (Олександр Третяков), відправив у відставку уряд на чолі з (Юлія Тимошенко). На думку голови британського оборонного відомства (Бен Воллес), НАТО не повинно давати надмірних обіцянок щодо вступу таким претендентам, як Україна (З інтернет-джерел).

Коли студенти володіють відповідними морфологічними й орфографічними нормами на достатньому рівні, актуальними будуть вправи на виявлення помилок у відмінюванні власних назв, оскільки «редагування доцільно застосовувати лише тоді, коли в студентів вже є достатні відомості про ту мовну одиницю, неточності у вживанні якої слід усунути» (Бондаренко, 2012: 200–201). Зокрема на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) добре зарекомендували себе вправи на редагування граматичних форм власних назв осіб у реквізитах документів та виправлення орфографічних помилок у них:

Вправа 7. Відредагуйте, звертаючи увагу на відмінювання та правопис власних назв у реквізитах документів. Поясніть характер помилок.

Деканові факультету історії, політології і міжнародних відносин професору Кугутяк М. В.; студента групи МВ-21 Василенко Ігора Петровича; студентки групи ІА-21 Петрук Марії Василівної; Характеристика Семанчук Марини Романівної; студентки II курсу факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2006 року народження; Я, Бережницький Олег Ігорович, одержав від старшого лаборанта кафедри історії України Семенюк Вячеслава Миколаєвича 5 (п'ять) методичних рекомендацій до проведення археологічної практики.

Виконання таких вправ є корисним ще й тому, що, як зазначає В. Мельничайко, виявлення і виправлення помилок, з'ясування їх причин переконливо покаже практичну вагу опрацьовуваної теми, посилить інтерес до матеріалу і сприятиме запобіганню подібним помилкам у власному мовленні (Мельничайко, 1984: 158).

Досконале професійне мовлення студентів факультету історії, політології і міжнародних відносин неможливе без знання морфологічних

норм, пов'язаних із визначенням граматичного роду, оскільки частовживаними у фахових текстах є аббревіатури, утворені від назв держав, міжнародних організацій, партій, військових угруповань, громадських, наукових організацій тощо, невідмінювані іменники іншомовного походження, іменники, визначення родової належності яких викликає труднощі (*літопис, рукопис, напис, скрижаль, степ, Сибір* та ін.). Для засвоєння відповідних правил пропонуємо такі вправи:

Вправа 8. Доберіть означення до наведених іменників. З 5–6 утвореними словосполученнями складіть речення.

«Таймс», поступ, альма-матер, комюніке, степ, бієнале, підпис, скрижаль, рукопис, Делі, есперанто, гінді, програма-максимум, ступінь, бароко, есе, аташе, статус-кво, візаві, протеже, екю, Нікарагуа, путь, Керч, авеню, щабель, Сибір, живопис, літопис, продаж, ампула, напис, барель, білль, біль.

Вправа 9. Визначте рід аббревіатур. Складіть речення з 5 аббревіатурами (на вибір).

ООН (Організація Об'єднаних Націй), *МОН* (Міністерство освіти і науки України), *НБУ* (Національний банк України), *МВФ* (Міжнародний валютний фонд), *УНР* (Українська Народна Республіка), *ЄС* (Європейський Союз), *МЗС* (Міністерство закордонних справ), *УРП* (Українська республіканська партія), *СРСП* (Союз Радянських Соціалістичних Республік), *СБУ* (Служба безпеки України), *Мін'юст* (Міністерство юстиції України), *ЮНЕСКО* (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), *НАТО* (North

Atlantic Treaty Organization), *неп* (нова економічна політика), *НДІ* (науково-дослідний інститут).

Запропоновані вправи передбачають не лише практичне застосування засвоєних правил, а й продукування власних висловлювань професійного спрямування, яке наочно демонструє значення відповідних норм і сприяє розвитку навичок самоконтролю за їх дотриманням у фаховому мовленні.

При доборі матеріалу для вправ і завдань найбільш оптимальним та ефективним, на наш погляд, є використання мовних одиниць, що безпосередньо пов'язані з галузями знань, які вивчають студенти, і є частотними у фахових текстах зі спеціальностей, за якими вони навчаються. Це сприяє реалізації міжпредметних зв'язків, актуалізації знань із дисциплін професійної підготовки, а також викликає інтерес у здобувачів освіти і підвищує грамотність створених ними професійних текстів.

Висновки. Робота над удосконаленням знань літературних норм на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) є важливим аспектом мовної підготовки майбутніх істориків, археологів, політологів, фахівців із національної безпеки і міжнародних відносин. Досконале володіння нормами сучасної української літературної мови і послідовне їх дотримання як необхідні умови високої культури фахового мовлення досягаються за допомогою системи вправ, що зорієнтовані на специфіку майбутньої професії студентів. Різновиди відповідних вправ та їх дидактичний потенціал потребують подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко Г. Навчальне редагування як засіб удосконалення професійної комунікативної компетенції студентів-нефілологів. *Педагогічні науки*. 2012. Вип. 61. Т. 1. С. 199–202.
2. Гуменюк І. Методика навчання української мови за професійним спрямуванням як галузь української лінгводидактики. *Університети і лідерство*. 2021. №1 (11). С. 144–157.
3. Мельничайко В. Творчі роботи на уроках української мови. К. : Рад. школа, 1984. 256 с.
4. Петришина О. Удосконалення орфоепічних та орфографічних умінь і навичок студентів факультету фізичного виховання на заняттях із української мови (за професійним спрямуванням). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2010. Вип. 50. С. 319–327.

REFERENCES

1. Bondarenko H. Navchalne redahuvannya yak zasib udoskonalennia profesiinoi komunikativnoi kompetentsii studentiv-nefilolohiv. [Educational Editing as a Means of Improvement of the Professional Communicative Competence of the Students of Technical Specialities] *Pedahohichni nauky*. 2012. Vyp. 61. T. 1. S. 199–202. [in Ukrainian].
2. Humeniuk I. Metodyka navchannya ukraïnskoi movy za profesiinym spriamuvanniam yak haluz ukraïnskoi linhvodydaktyky. [Methodology of Ukrainian for Professional Purposes as a Branch of Ukrainian Language Didactics] *Universytety i liderstvo*. 2021. №1 (11). S. 144–157. [in Ukrainian].
3. Melnychaiko V. Tvorchy roboty na urokakh ukraïnskoi movy. [Creative Works in Ukrainian Language Lessons] K. : Rad. shkola, 1984. 256 s. [in Ukrainian].
4. Petryshyn O. Udoskonalennia orfoepichnykh ta orfohrafichnykh umin i navychok studentiv fakultetu fizychnoho vykhovannya na zaniattiakh iz ukraïnskoi movy (za profesiinym spriamuvanniam). [The Improvement of Orthoepic and Orthographic Skills of the Students of the Physical Training Faculty at the Lessons of the Ukrainian Language (by Professional Direction)] *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna*. 2010. Vyp. 50. S. 319–327. [in Ukrainian].

UDC 371.388.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-40>

Svitlana BORYSOVA,

orcid.org/0000-0003-0610-644X

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Design
State Institution "Luhansk Taras Shevchenko National University"
(Poltava, Ukraine) svitlana.borysova@gmail.com*

HARMONIZATION AND MANAGEMENT OF STUDENTS' KNOWLEDGE USING MIND MAPS IN THE STUDY OF WEB DESIGN

The article highlights the multifactorial nature of the modern concept of education, according to which knowledge management is an expedient harmonizing factor, and teaching web design is a desirable component in the training of future graphic designers (which combines traditional and innovative approaches in teaching) both for wider opportunities for implementation in a professional environment, and for a conscious stay in the virtual information space. It is noted that in the modern world, the traditional training of a graphic designer is undergoing powerful changes, and for effective professional growth when mastering graphic design, students should realize opportunities to develop both aesthetic thinking and technological skills. The specific features of the professional activity of a modern graphic designer are analyzed, according to which he must be able to work with fonts and visualize information, taking into account the technical requirements and opportunities that appear thanks to new technologies. It is noted that a rational combination of aesthetic thinking and the necessary functionality is possible under the condition of correct knowledge management, which, when teaching web design, determines both the effectiveness of creative solutions and the effectiveness of the technical structure of the site.

The article outlines the features of the use of mind maps by teachers for the purpose of both harmonizing knowledge and developing the creative potential of future graphic designers during training. The basic features of creating intelligent maps are considered and examples of online resources that are useful in their design are given. Intelligent maps are considered as useful tools when solving web design tasks, both during the initial stages of research, and when directly designing the structure and visual characteristics of the site. By creating intelligent maps, future graphic designers have the opportunity to demonstrate their intellectual skills, creative thinking and ability to work with web technologies and to organize teamwork.

Key words: *harmonization, knowledge management, future graphic designers, web design, mind maps.*

Світлана БОРИСОВА,

orcid.org/0000-0003-0610-644X

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дизайну*

*Державного закладу «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»*

(Полтава, Україна) svitlana.borysova@gmail.com

ГАРМОНІЗАЦІЯ ТА УПРАВЛІННЯ ЗНАННЯМИ СТУДЕНТІВ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ MIND MAPS ПРИ ВИВЧЕННІ ВЕБ-ДИЗАЙНУ

У статті висвітлено багатофакторність сучасної концепції освіти, згідно якої управління знаннями є доцільним гармонізуючим чинником, а навчання веб-дизайну є бажаною складовою у підготовці майбутніх графічних дизайнерів (що поєднує традиційні та інноваційні підходи у викладанні) як для ширших можливостей реалізації в професійному середовищі, так і для свідомого перебування у віртуальному інформаційному просторі. Зазначено, що у сучасному світі традиційна підготовка графічного дизайнера зазнає потужних змін, і для ефективного професійного зростання при опануванні графічного дизайну студенти мають реалізовувати можливості розвивати як естетичне мислення, так і технологічні навички. Проаналізовано специфічні особливості професійної діяльності сучасного графічного дизайнера, згідно яких він має вміти працювати зі шрифтами та візуалізувати інформацію, враховуючи технічні вимоги та можливості, які з'являються завдяки новим технологіям. Зазначено, що раціональне поєднання естетичного мислення та необхідної функціональності можливе за умови коректного управління знаннями, які, при навчанні веб-дизайну, визначають як результативність творчих рішень, так і ефективність технічної структури сайту.

У статті окреслено особливості застосування викладачами дизайну інтелектуальних карт (mind maps) з метою як гармонізації знань, так і розвитку творчого потенціалу майбутніх графічних дизайнерів під час навчання. Розглянуто базові особливості створення інтелектуальних карт та наведено приклади онлайн ресурсу-

сів, які є корисними при їх проєктуванні. Інтелектуальні карти розглядаються як корисні інструменти при вирішенні завдань веб дизайну, як під час початкових етапів дослідження, так і при безпосередньому проєктуванні структури і візуальних характеристик сайту. Створюючи інтелектуальні карти майбутні графічні дизайнери мають можливість продемонструвати свої інтелектуальні навички, творче мислення та вміння працювати з веб-технологіями, організувати командну роботу.

Ключові слова: гармонізація, управління знаннями, майбутні графічні дизайнери, веб дизайн, інтелектуальні карти.

Formulation of the problem. Modern education is developing under the influence of various imaginative trends that affect the educational process sometimes contradictory. This circumstance requires certain efforts to optimize and harmonize the educational process to achieve results by the goals and values declared by universities. The transition to a fundamentally new civilizational order cannot be implemented without a change in the educational paradigm.

An important element of the knowledge strategy for the university is the stage of identifying resources and opportunities based on knowledge that is unique to the organization. It is a set of core competencies and an assessment of their capabilities to achieve real superiority in a competitive market. In other words, the university needs to determine the strategic content of knowledge, and the true position of consciousness to identify gaps in strategic knowledge.

However, each organization develops its approaches to the description and classification of strategic and competitive factors. The use of various services of digital and network devices allows you to involve more students in joint activities. Today, it is difficult to imagine life without the use of mobile digital devices. As compensation for growing dependence on the use of digital devices and network services, a person gets the opportunity to self-constantly plan their own time and work schedule. Mandatory use of modern technical means is compensated by the growing convenience and the possibility of using them at one's discretion. The diversity and the ever-increasing amount of information determine the importance of the conscious involvement of students in the design of the virtual information space, in which they are participants permanently. Accordingly, it is promising to involve students in the study of web design, which is a guarantee of both wider opportunities for further employment of future designers, as well as an understanding of the processes of designing sites with their potential to influence human consciousness.

Literature review. The social type of nature of the interaction between designers and consumers is fundamentally changing. The human community as a whole is moving to some other value level. Hence, the value orientations of design change. This entails a change in value orientations in education. It is education that has priority in the formation of new

social values. These features become more valuable: non-standardization of thinking in conditions of information-changing situations and uncertainty, the ability to create your picture, an image of the world from a variety of images characteristic of the diverse development of post-industrialism, and to be confident in this life since the time of amazing diversity role models and styles that have emerged from the demassification of the mass media in our days. "Modern graphic design has become broader and more technological due to using digital devices. There have been so many new trends in graphic design in recent years; hence it's very important to stay more up-to-date with the recent trends and upgrading technology of graphic design. Conventional training of graphic designers isn't enough now. Learners have to learn graphic design by developing an aesthetic mind as well as technological skills" (Borysov et al., 2022).

Modern graphic design actively uses innovative technologies. In connection with the development of the Internet in recent decades, a new space of communication between people has appeared, new ways to meet human needs, a significant number of types of human activities have become subordinated to the means of Internet technologies, as well as new types of activities aimed at ensuring the stable, well-established and productive functioning of the Internet (Sperka, Stolar, 2005). An important place among them is occupied by web design, the purpose of which is to create websites in all their diversity. Web design is a complex process that includes such stages as information design, aimed at organizing and structuring the site content, graphic design, and programming of the site with inclusive web design in mind (Belman-Adams, 2022).

Of particular note is the introduction of web resources using cloud technologies to demonstrate and organize the research work of students (Hevko et al., 2021). It deserves interest in the aspect of harmonization of knowledge management in the preparation of graphic designers and consideration of the engineering aspect of the modern concept of professional education of artists and designers when performing tasks in drawing an academic figure (Vasilenko et al., 2020). Interesting is the research of Y. Beris and Í. E. Gulacti who conducted a survey that provided information on the attitude and approach of modern

art lovers and innovative art presentations, regardless of whether they are made by the classical method or digital technology, they are approached with enthusiasm and interest. "This digitalized age offers the possibility to follow cultural and artistic events easily. Another result that underlines appreciation and interest is that the respondents find it attractive to view and buy fine art print, a new type of artistic production, according to their taste and purchasing power. It is a remarkable result to see this view in the responses of highly educated and professional art lovers. Considering this data, it indicates that the relationship between the level of education and the art audience, especially the art education received before and during college is an essential factor influencing the affiliation with the art audience" (Beris, Gulacti, 2022, p. 27).

An interesting area of research within the concept of knowledge management is the study of encouraging students' soft skills through a web-based approach to e-colloquium learning to improve prior feedback. Familiarity with the publications suggests that most researchers are inclined to believe that the electronic platform can be an alternative medium for students. Especially students who take courses to be able to use it as part of the process of disseminating suggestions they have made, and receiving feedback from various parties to improve the suggestions that have been made. For example, based on the results of the expert assessment and the feedback from students, which were processed and analyzed based on common tools, the researchers concluded that the electronic platform should be used and used as a teaching aid (Idris et al., 2021). In addition, electronic platforms and resources can be effectively used as tools for harmonization and management of the acquisition of competencies by students of higher education (Idrees et al., 2021).

The study of knowledge management as a factor of harmonization, in particular, in teaching web design, involves taking into account several circumstances: a) It is important to remember that cognitive dynamics can lead to the depreciation of previously important flows of contextual information and information; b) one should consciously reach out to interdisciplinary and interdisciplinary junctions of new flows of information and facts of social and socio-economic reality.

The aim of the article is the goal is to find and implementing tools for harmonization and knowledge management, in particular, when students study design.

Methodology. The initial stage of the research involved a comprehensive analysis of artistic and communicative patterns, requirements and norms in the design of websites, as well as revealing the sig-

nificance of the interaction of aesthetic and functional aspects of the site to ensure maximum efficiency of its use. The expediency of determining the effectiveness of the interaction between the aesthetic and functional aspects of the site is made using mental maps. In the process of studying the problem, the methods of logical analysis were used. The work uses structuring of websites, arranging according to the content of the site pages. Issues related to web design and traditional graphic design technologies are controversial.

Results. An important element of the knowledge strategy for the teacher is the stage of identifying resources and opportunities based on the knowledge. In other words, the teacher needs to determine the strategic content of knowledge, and the true position of consciousness to identify gaps in strategic knowledge. However, each teacher develops its own approaches to the description and classification of strategic and competitive knowledge. Knowledge management scenarios are a set of procedures, schemes, and technological and organizational solutions for the tasks of knowledge management in a course. Knowledge management elements include: people (establishing contacts and interactions between people, possessing knowledge); processes (procedures for knowledge exchange, mechanisms motivating and involving individuals in the exchange of knowledge); technologies (development of technological infrastructure to preserve experience and for communications).

Personalization in a course provides the approach focused on the preservation of informal knowledge through the formation of groups, in which there is an exchange of knowledge, and involvement of experts for separate areas and creates conditions for the exchange of knowledge. Even more, Knowledge Management is responsible for organization's efficiency, effectiveness, and innovation (Idrees, 2023). When using this approach can also apply some technological solutions to solve problems: Mind Maps are a graphical display of resource structure when performing individual short-term or long-term tasks, may include both internal and external resources; Customize Knowledge is a creation of conditions when the student receives only the knowledge (information) that he needs at the moment. With, customization of knowledge and information solves the problem of "information overload"; Knowledge Packs are structured set links on certain topics. Usually include the internal resource. As a rule, "knowledge packages" are developed for a group of students for a short time; Training Programs are developed and are held for individuals or groups and aimed at studying: resource of knowledge or information; areas of knowledge; information products.

The main results of knowledge management (which determined by the attributes of knowledge, methods, and the relationship between knowledge) at university are: preservation and use in new conditions past experience and knowledge of students; availability of constant access to the necessary information (knowledge); exclusion of the possibility of “information overload”; reduction of time spent on search information; customization of knowledge and information; obtaining the necessary professional information support; raising the general level of awareness students.

Working with knowledge is a rather complex multi-stage work a process with a certain life cycle that needs conscious management to adhere to a certain consistency and coherence and ensure the desired level of effectiveness and achievement of goals.

One of the tools for organizing knowledge in which knowledge management becomes a harmonization factor in teaching web design is mind maps (knowledge maps, mental maps). A mind map is a graphical representation of the location of the knowledge and information; a visual presentation of information. The main characteristics that are important for the design of mind maps (according to T. Buzan) are: the center of the map is the object of attention, the topics related to the object are placed in the form of branches that depart from the central image and are indicated by the corresponding key concepts, and all branches with concepts form a connected nodal structure (Buzan, 2020). Maps can be used in the organization of various forms of classes (Romanovskiy, 2018). Mind maps will allow: reduce the time spent searching for resources and sources of information and knowledge; ensure transparency and availability of resources; and create a complete picture of the resource base of the design type and its subspecies.

To facilitate the process of creating knowledge maps, numerous tools are used that can be found on specialized sites (Canva, BubblUs, Freemind, MindMeister, WiseMapping, Xmind, Cooogle, etc.). One of the recognized leaders in the field of computer-thorny mind maps is the MindManager program, developed by Mindjet 49. The program has been developed for many years and has a powerful set of features. MindManager is based on the problems of thinking T. Buzan, who became a prop-promoted the idea of mind maps as an effective tool and structuring and analyzing information (Buzan, 2020). T. Buzan paid attention to the fact that our brain tends to think associatively, from the “center to the periphery”, and proposed the concept of radiant thinking. T. Buzan noted that mind maps can be extremely useful in joint, col-

lective active work. His experiments showed that the set of associations of each person is very individual, so the team can create much more powerful and developed intellect cards than one person can do. According to T. Buzan, the collective creation of mental maps is a much more powerful and advanced tool for generating new ideas than traditional brainstorming.

The slogan “Bring Informa to Life” well reflects the purpose of MindManager: systematically analyze, memorize, develop knowledge, and use using effective visualization tools. MindManager is an effective tool for resolving many problems, including brainstorming, organizing group work on a project or problems according to the principle of the collective mind, introspection, problem-solving ions, the study of large amounts of information, short-term and long-term planning, and many others. Structure nodes can be linked to hyperlinks to text documents, tables, Internet sites, to other maps and objects. MindManager has its own graphics library, which makes it possible to insert visual imagery: drawings, markers, prioritization symbols, and relevance of information.

When building mind maps in the process of teaching web design, it is very important to highlight the categories of knowledge (branches in mind maps) (Fig. 1).

Active application of the latest achievements of information technologies in the process of knowledge formation among students requires the formalization of this process, as well as the creation of a resource management subsystem in the knowledge management system. When teaching students how to build websites, special attention is paid to the harmonious combination of functionality and aesthetics. Here, the mutual understanding of graphic design and web design is especially important. In general, such mutual understanding can be achieved through the use of mental maps. “Graphic designing is a work that is full of art, creativity, and innovation. Modern graphic design trends have brought a great number of opportunities for designers. Many people prefer graphic design as their profession. Therefore, the training of graphic designers is very important. An efficient design training can produce a lot of skilled graphic designers” (Borysov et al., 2022).

But still, the effectiveness of the site depends both on its functional convenience and on its aesthetic design, the proportional ratio of which depends on the purpose of the site. We tend to consider the importance of aesthetics and functionality. On the one hand, the site should arouse interest and curiosity among people, and on the other hand, it should be “friendly” enough in terms of its functionality (Fig. 2).

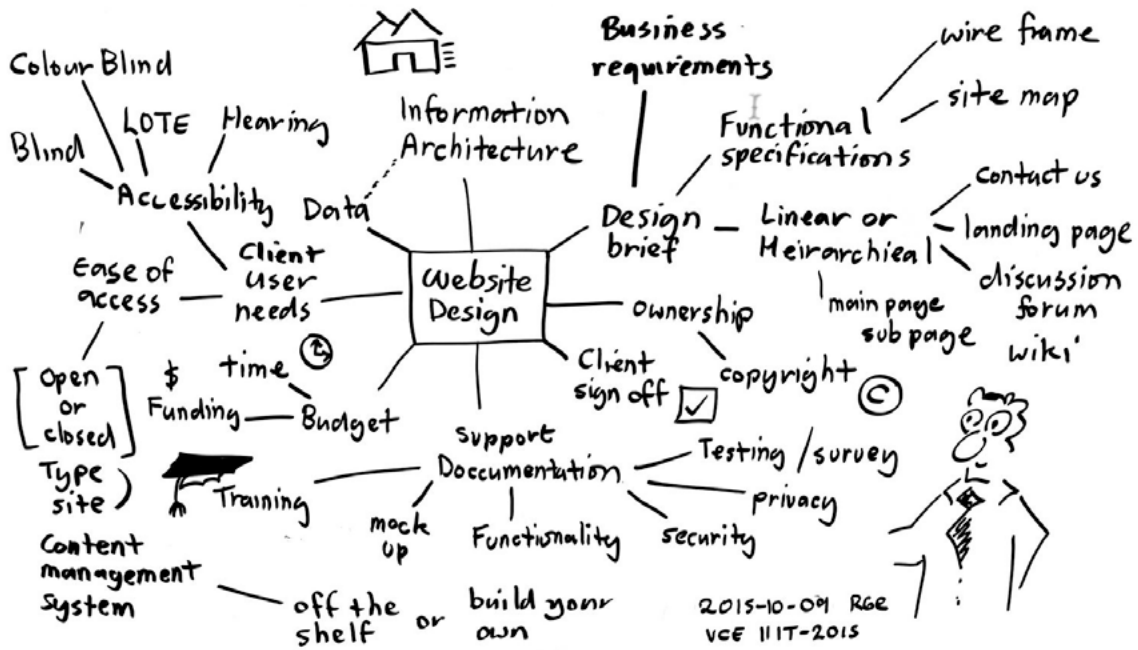

Fig. 1. Web design mind map. Source: R. Gesthuizen
<https://twitter.com/rgesthuizen/status/652333898047684608>

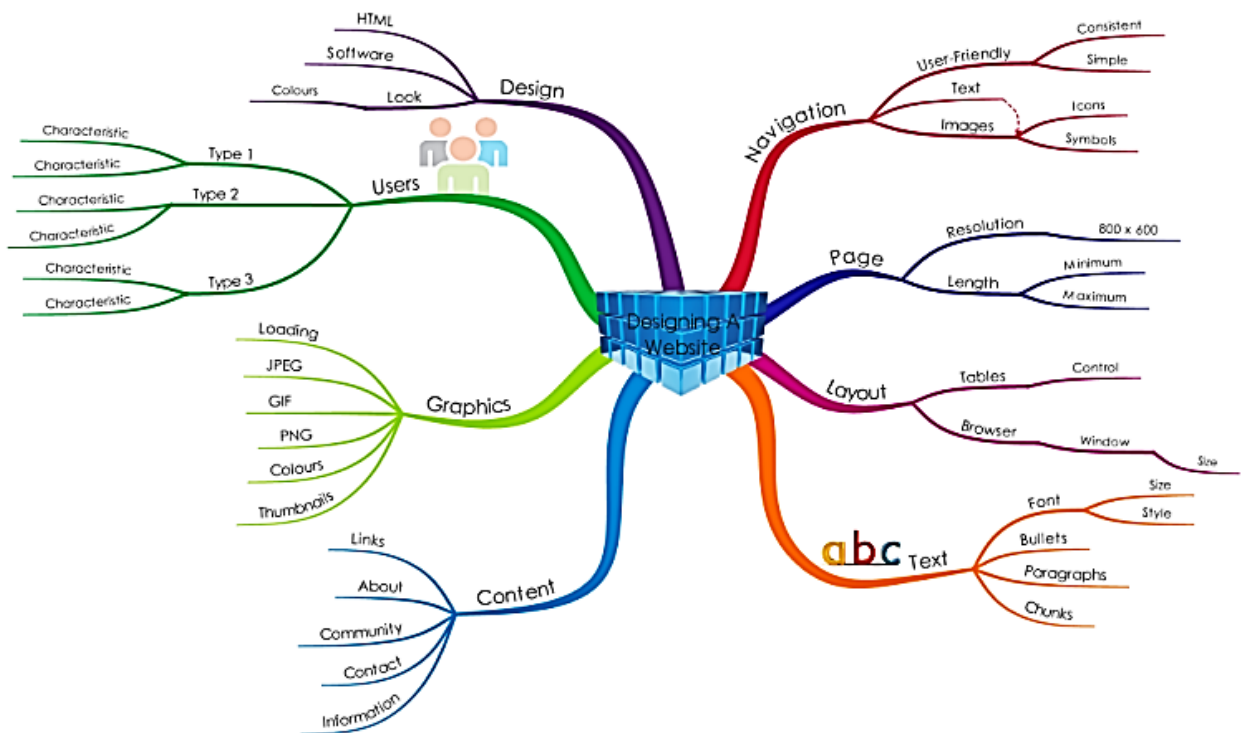

Fig. 2. Web site creating mind map. Source: iMindMap
<https://www.biggerplate.com/mindmaps/CNjY8eme/designing-a-website>

A nice and accessible site is what a designer should aim for. The combination of aesthetics and functionality must be taught. The designer must see the beauty and at the same time be aware of how this beauty will work. All the functional elements on the finished site

should work as a single well-coordinated mechanism. Therefore, the functional and aesthetic aspects of the site are designed to effectively help each other, so that the site as a whole makes a good impression on the user (Fig. 3).

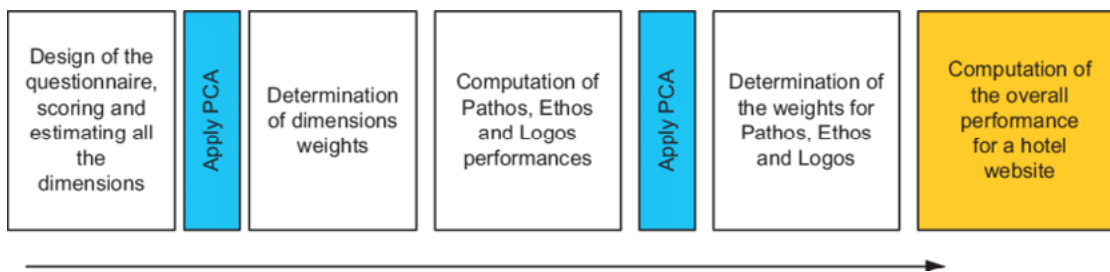

Fig. 3. Our research workflow. Source: author's own development

Whether the user-friendly interface, a good navigation system, or the speed of work this will become clear only after the user starts working online, but first of all, you need to “lure” them to the site.

The external design of the page should attract and hold the user's attention for as long as possible. Aesthetic appearance and proper color selection make pages more attractive and visible, strengthen connections with users, and ensure that your address is re-accessed on the Internet. To choose the right style and nature of the site's graphic solution, you need to understand what the potential audience is, who the main user is: their place of residence, age, gender, the language of communication, level of technical training, habits, clothing preferences, favorite types of recreation. Based on this information, a visual series of Web pages is created (Fig. 4).

When considering navigation and information design fundamentals, it was found that the interface of a web page should help the user get an answer to three basic navigational questions: “Where am I?”, “Where have I been before?”, “Where can I go?” The answers to such questions are reflected in a typical web page design called a “three-page layout”. Each of these questions should be answered by certain elements located on the site. Information from the site becomes the basis for obtaining certain knowledge, the lack of which was felt by the user.

Knowledge management mustn't be limited to their accumulation within a group of specialized designers, knowledge needs to be disseminated among all participants in the process of creating a website design and constantly using them. Knowledge sharing is a mandatory element of the management system knowledge, because if

knowledge remains with its owners, then it is impossible to manage it (save, structure tour, and carry out other operations that will allow the use of them for the company). Therefore, it is important for a teacher in the process of teaching web design not to lose sight of the aspect of knowledge management. In addition, it is necessary to organize and reduce the accumulation and constant renewal of communication resources in society (articles, books, presentations, recordings of webinars, conferences, rations), to develop learning and feedback, and interaction along with other communities.

Conclusions. Summing up the consideration of the organization of training in web design based on knowledge management, the following conclusions were

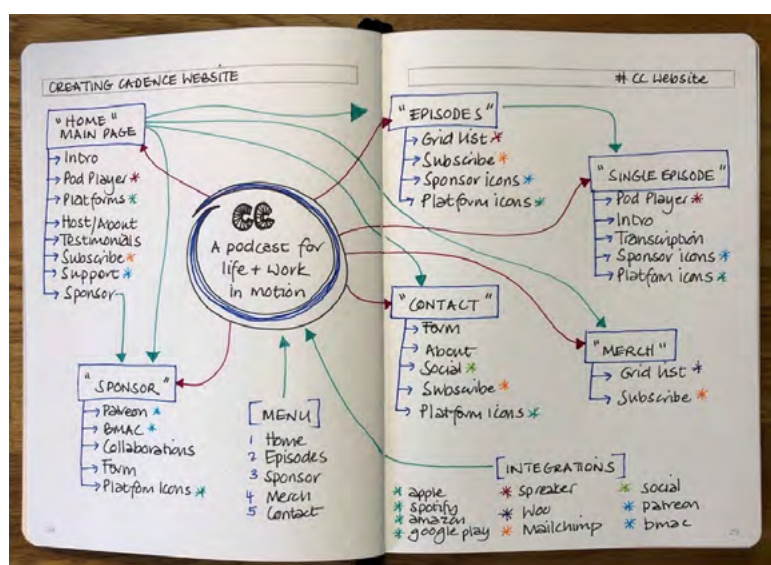

Fig. 4. Web site structure creating mind map. Source: J. Morris <https://thinkersnotebook.com/blogs/news/clarify-and-simplify-your-goals-with-mind-maps>

formulated. Building mental maps in teaching web design can be used to solve any problem that requires the systematization, development, and organization of information continuity. The structure of the organization of information in maps is such that it is a multi-level scheme with nodes, branches, and links. You can combine into one graphic designer's knowledge map, typographer's knowledge source map, design best practice maps, and smart card assets and not get lost in this huge hierarchical map. Such mind maps may be stored in electronic form and allow students with access to them to edit nodes, structure, and data, and add links to various materials, Internet resources, and other maps.

The process of developing the principles and norms of mind maps in web design may differ at all

stages but coincides with the final stage. Knowledge management when managing the process of harmonizing knowledge when designing mind maps is both a feature of direct creativity and a feature of combination, a combination of one's own acquisitions with the experience of other students and the professional community. The purpose of further research is to develop an integrative model of knowledge management in which the relationship between personality-motivational characteristics, cognitive parameters, and academic performance is indicated. This model suggests that personality-motivational characteristics, intelligence, cultural potential, and academic achievement can serve as mutual factors of change that must be taken into account in knowledge management.

BIBLIOGRAPHY

1. Belman-Adams B. What Is Inclusive Web Design? *Elementor*. 2022. URL : <https://elementor.com/blog/inclusive-web-design/>.
2. Beris Y., Gulacti İ. E. Effects of fine art print artworks on the art viewer in contemporary art presentation. *Journal of Graphic Engineering and Design*. 2022. № 13 (2). C. 21–28. DOI: <http://doi.org/10.24867/JGED-2022-2-021>.
3. Borysov V., Borysova S., Prodan I., Borisov G. Graphic Designing as a Source of Student Earnings: A Workspace of Aesthetics Arts. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. № 22 (1). C. 650–658. DOI: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.1.85>.
4. Buzan T. *Mapy twoich myśli*. Łódź : Feeria Wydawnictwo, 2023. 368 c.
5. Hevko I. V., Lutsyk I. B., Lutsyk I. I., Potapchuk O. I., Borysov V. V., Implementation of web resources using cloud technologies to demonstrate and organize students' research work. *Journal of Physics : Conference Series*. 2021. 1946 012019. C. 1–11. DOI: <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1946/1/012019>.
6. Idrees Hisham & Xu, Jin & Haider S. A., Tehseen Sh. A systematic review of knowledge management and new product development projects: Trends, issues, and challenges. *Journal of Innovation & Knowledge*. 2021. № 8 (1003504). C. 1–10. DOI: <http://doi.org/10.1016/j.jik.2023.100350>.
7. Idris I., Adi K. R., Kurniawan B., Siddik S. Encouraging Student's Soft-Skill by Web-Based EColloquium Learning Approach to Enhance Advance Feedbacks. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*. 2021. № 16 (07). C. 32–44. DOI: <https://doi.org/10.3991/ijet.v16i07.21175>.
8. Romanovskyi O. G., Grineva V. M., Rezvan O. O. Mental Maps as an Innovative Way of the Information Organization Within the Higher Education Process. *ITLT*. 2018. 64 (2). C. 185–196. DOI: <http://doi.org/10.33407/itlt.v64i2.2187>.
9. Sperka M., Stolar A. Graphic Design in The Age of Interactive Media. *ISIMD*. 2005. URL: <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:6856027>.
10. Vasilenko E., Vasilenko P., Saenko N., Borysov V., Borysova S., Prodan I. Engineering Aspect of Modern Concept of Professional Education of Artists and Designers in Academic Figure. *International Journal of Engineering Research and Technology*. 2020. № 13 (11). C. 3625–3630. DOI: <https://dx.doi.org/10.37624/IJERT/13.11.2020.3625-3630>.

REFERENCES

1. Belman-Adams B. (2022) What Is Inclusive Web Design? Elementor. URL : <https://elementor.com/blog/inclusive-web-design/>.
2. Beris Y., Gulacti İ. E. (2022) Effects of fine art print artworks on the art viewer in contemporary art presentation. *Journal of Graphic Engineering and Design*, 13 (2). 21–28. DOI: <http://doi.org/10.24867/JGED-2022-2-021>.
3. Borysov V., Borysova S., Prodan I., Borisov G. (2022) Graphic Designing as a Source of Student Earnings: A Workspace of Aesthetics Arts. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 22 (1). 650–658. DOI: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.1.85>.
4. Buzan T. (2023) *Mapy twoich myśli*. [Maps of your thoughts] Łódź . [in Polish].
5. Hevko I. V., Lutsyk I. B., Lutsyk I. I., Potapchuk O. I., Borysov V. V. (2021) Implementation of web resources using cloud technologies to demonstrate and organize students' research work. *Journal of Physics: Conference Series*, 1946 012019. 1–11. DOI: <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1946/1/012019>.
6. Idrees Hisham & Xu, Jin & Haider S. A., Tehseen Sh. (2021) A systematic review of knowledge management and new product development projects: Trends, issues, and challenges. *Journal of Innovation & Knowledge*, 8 (1003504). 1–10. DOI: <http://doi.org/10.1016/j.jik.2023.100350>.
7. Idris I., Adi K. R., Kurniawan B., Siddik S. (2021) Encouraging Student's Soft-Skill by Web-Based EColloquium Learning Approach to Enhance Advance Feedbacks. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 16 (07). 32–44. DOI: <https://doi.org/10.3991/ijet.v16i07.21175>.

---

8. Romanovskyi O. G., Grineva V. M., Rezvan O. O. (2018) Mental Maps as an Innovative Way of the Information Organization Within the Higher Education Process. *ITLT*, 64 (2). 185–196. DOI: <http://doi.org/10.33407/itlt.v64i2.2187>. [in Ukrainian].

9. Sperka M., Stolar A. (2005) Graphic Design in The Age of Interactive Media. *ISIMD*. URL : <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:6856027>.

10. Vasilenko E., Vasilenko P., Saenko N., Borysov V., Borysova S., Prodan I. (2020) Engineering Aspect of Modern Concept of Professional Education of Artists and Designers in Academic Figure. *International Journal of Engineering Research and Technology*, 13 (11), 3625–3630. DOI: <https://dx.doi.org/10.37624/IJERT/13.11.2020.3625-3630>.

УДК 373.21

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-41>

Віта Бутенко,

orcid.org/0000-0002-3578-8147

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри дошкільної і початкової освіти

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

(Суми, Україна) *zbpk1974@gmail.com*

Богдана Бодавська,

orcid.org/0009-0005-6478-6836

студент II курсу магістратури

Навчально-наукового інституту педагогіки і психології

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

(Суми, Україна) *bodavskaja2001@gmail.com*

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ДИТЯЧОГО ФОЛЬКЛОРУ

У статті визначено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей раннього віку засобами дитячого фольклору, здійснено детальний розгляд сутності та особливостей їх застосування. В аспекті першої педагогічної умови – удосконалення мовленнєвої компетентності педагогічних працівників закладу дошкільної освіти на засадах української етнопедагогіки – нами схарактеризовано складові означеного процесу (етнолексичну, народознавчу, діяльнісну, рефлексивну). Розкрито їх основні показники: етнолексичної – обізнаність педагогів у теоретико-методичних засадах словникової роботи з дітьми раннього віку та оволодіння методичними аспектами збагачення їх етнологічного словника; народознавчої – наявність народознавчої лексики в мовленні педагогів, що полягає в знанні, розумінні та вживанні творів дитячого фольклору; діяльнісної – уміння педагогів планувати роботу щодо використання з дітьми раннього віку творів дитячого фольклору на заняттях і в повсякденному житті; рефлексивної – уміння педагогів оцінювати й аналізувати конспекти занять і плани з комунікативно-мовленнєвої діяльності з дітьми раннього віку щодо використання творів дитячого фольклору; володіння діагностичними методиками виявлення рівня розвитку етнологічного словника дітей раннього віку. Обґрунтування другої педагогічної умови, а саме, цілеспрямований розвиток комунікативної функції мови дітей раннього віку в процесі спілкування з використанням засобів дитячого фольклору, дало можливість встановити й схарактеризувати два періоди розвитку (підготовчий, комунікативно-мовленнєвий) та визначити мету, завдання і результати діяльності в означені періоди. Розкриття третьої педагогічної умови сприяло доведенню, що забезпечення системної взаємодії з батьками в аспекті збагачення словника дітей раннього віку фольклорними творами буде вдалим, якщо реалізовуватиметься на засадах ресурсів взаємодії: комунікативного (встановлення партнерських взаємин на суб'єкт-суб'єктній основі), змістово-організаційного (створення умов для ефективної взаємодії суб'єктів освітнього процесу), результативного (аналіз та узагальнення отриманих результатів).

Ключові слова: комунікативно-мовленнєвий розвиток, дитячий фольклор, діти раннього віку, педагогічні умови.

Vita BUTENKO,

orcid.org/0000-0002-3578-8147

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Preschool and Primary Education Department
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
(Sumy, Ukraine) zbpk1974@gmail.com

Bogdana BODAVSKA,

orcid.org/0009-0005-6478-6836

2nd year master's student
Educational and Scientific Institute of Pedagogy and Psychology
of Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
(Sumy, Ukraine) bodavskaja2001@gmail.com

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF EARLY AGE CHILDREN'S COMMUNICATIVE-SPEECH DEVELOPMENT BY MEANS OF CHILDREN'S FOLKLORE

The article defines and theoretically substantiates the pedagogical conditions of communicative-speech development of early age children by means of children's folklore; a detailed examination of the essence and features of their use is carried out. In the aspect of the first pedagogical condition – improving the speech competence of the pedagogical workers of the preschool education institution on the basis of Ukrainian ethnopedagogy – we have characterized the components of the specified process (ethnolexical, ethnographic, activity, reflexive). Their main indicators are revealed: ethno-lexical – teachers' awareness of the theoretical and methodological foundations of vocabulary work with early age children and mastery of methodological aspects of enriching their ethnological vocabulary; ethnographic – the use of ethnographic vocabulary by teachers, which consists in knowledge, understanding and use of works of children's folklore; activity – teachers' ability to plan activities on using the works of children's folklore with early age children in classes and in everyday life; reflexive – teachers' ability to evaluate and analyze lesson notes and plans for communicative and speech activities with early age children regarding the use of works of children's folklore; mastery of diagnostic techniques for identifying the level of development of ethnological vocabulary of early age children. The substantiation of the second pedagogical condition, namely, the purposeful development of the communicative function of the language of early age children in the process of communication using the means of children's folklore, made it possible to establish and characterize two periods of development (preparatory, communicative-speech) and to reveal the purpose, tasks and results of activities in the specified periods. The disclosure of the third pedagogical condition contributed to proving that ensuring systematic interaction with parents in the aspect of enriching the vocabulary of early age children with folklore works will be successful if it is implemented on the basis of the interaction resources: communicative (establishing partnership relations on a subject-subject basis), content-organizational (creating conditions for effective interaction of the subjects of the educational process), resultative (analysis and generalization of the obtained results).

Key words: communicative-speech development, children's folklore, early age children, pedagogical conditions.

Постановка проблеми. Найвизначнішим надбанням дітей раннього віку є оволодіння мовленням, накопичення вербальних і невербальних засобів спілкування, засвоєння елементарних правил їх використання, які забезпечать пізнання навколишнього світу. У цей період відбувається усвідомлення принципової відповідності між назвами, предметами та явищами, формування первісних уявлень про можливість вербального позначення зв'язків між ними.

Сучасна система дошкільної освіти визначає дитячий фольклор багатофункціональним, цікавим, доступним матеріалом для виховання дітей раннього віку, оскільки через нього дитина отримує перші відомості про оточуюче середовище, суспільні моральні цінності й культуру власного народу. Тому вважаємо, що доречно звернути увагу на дитячий фольклор як засіб комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей раннього віку.

Аналіз досліджень показав, що вивчення проблеми мовного онтогенезу відбувалось в різних аспектах: *психологічному*, що розглядає генетичні основи розвитку мови та її нейропсихологічні основи, взаємозв'язок із розвитком мислення та іншими психічними функціями (Л. Виготський, Ж. Піаже, С. Рубінштейн та ін.); *психолінгвістичному*, що розглядає механізми породження та сприйняття мови та особливості цього процесу на різних етапах онтогенезу (Є. Вінарська, С. Цейтлін та ін.); *педагогічному*, який простежується з позиції методики розвитку мови дітей раннього віку (А. Богущ, А. Бородич, Н. Гавриш, А. Леушина, Є. Тихєєва та ін.). Специфічні характеристики фольклору, як важливої частини народної культури, розкривали українські вчені (І. Березовський, М. Возняк, Н. Гавриш, Я. Герасим, В. Гнатюк, Б. Грінченко, М. Грушевський, М. Драгоманов, Я. Левчук, Т. Піроженко та ін.).

Метою статті є визначення та теоретичне обґрунтування педагогічних умов комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей раннього віку засобами дитячого фольклору.

Виклад основного матеріалу. У контексті досліджуваної проблеми, «педагогічні умови» визначаємо єдністю потенційних ресурсів та можливостей педагогічно керованого освітнього середовища, що є необхідними для забезпечення якісного комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей раннього віку засобами дитячого фольклору.

Нами сформульовано припущення, що комунікативно-мовленнєвий розвиток дітей раннього віку засобами дитячого фольклору буде ефективнішим за реалізації трьох педагогічних умов, сутність та особливості застосування яких розкрито нижче.

Імплементація першої педагогічної умови – *удосконалення мовленнєвої компетентності педагогічних працівників закладу дошкільної освіти на засадах української етнопедагогіки* – сприятиме використанню джерел української народної педагогіки під час комунікативно-мовленнєвої роботи з дітьми раннього віку, що дозволить педагогам підвищити власну компетентність та поринути в атмосферу автентичного фольклору, розуміючи його сучасну значимість. Логіка дослідження вимагає визначення складових удосконалення мовленнєвої компетентності педагогічних працівників закладу дошкільної освіти на засадах української етнопедагогіки. Припускаємо, що складовими означеного процесу можуть бути: етнологічна, народознавча, діяльнісна, рефлексивна. Вважаємо за необхідне розкрити їх основні показники.

Спочатку розглянемо *етнологічну складову*. Із метою розуміння її сутності, визначимо етимологію категорії «етнологіка», що складається з феноменів «етно» і «лексика». Відтак, поняття «етно» (*від грецького ἔθνος – народ, плем'я*) означає частину складних слів, яка відповідає поняттям «народ», «народний», а термін «лексика» походить від грецького *leksikos*, що в перекладі звучить як «належить до слова». Згідно словникового джерела (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2005) «лексика» трактується сукупністю слів мови, її словниковим складом будь-якого її стиля, сфери, а також чийх-небудь творів, окремого твору. Отже, слова з додаванням частини «етно», які вживаються в мові, становлять її етнологіку.

Спираючись на дослідження науковців (Богуш, 2006; Богуш, 2011 та ін.) нами виділено два показники етнологічної складової. Щодо першого – обізнаності педагогів теоретико-мето-

дичними засадами словникової роботи з дітьми раннього віку – то його сутність полягає в знаннях: особливостей засвоєння слова у ранньому віці; етапів оволодіння дітьми словами; завдань, змісту, принципів, методів і прийомів словникової роботи з дітьми раннього віку. Розглядаючи другий показник – змістовий аспект етнологічної роботи – ми вважаємо, що він полягає в оволодінні педагогами методичними аспектами збагачення етнологічного словника дітей раннього віку, який пов'язаний з творами усної народної творчості, національними традиціями, обрядами, звичаями, символами.

Далі звернемо увагу на *народознавчу складову* удосконалення мовленнєвої компетентності педагогічних працівників закладу дошкільної освіти на засадах української етнопедагогіки. Основним показником означеної складової можемо назвати наявність народознавчої лексики в мовленні педагогів, що полягає в знанні, розумінні та вживанні творів дитячого фольклору. На наш погляд, наявність народознавчої лексики в мовленні педагогів є свідченням прилучення їх до історії власного народу, його духовності, пізнання генетичного коду власної нації (Богуш, 2011). Вживання творів дитячого фольклору в повсякденній та організованій мовленнєвій діяльності з дітьми раннього віку сприятиме презентації багатству мови педагога, яку будуть наслідувати діти, оскільки мова дорослого – це зразок для дитини.

Дослідження *діяльнісної складової* удосконалення мовленнєвої компетентності педагогічних працівників закладу дошкільної освіти на засадах української етнопедагогіки дає можливість схарактеризувати її показник, що полягає в умінні педагогів планувати роботу щодо використання з дітьми раннього віку творів дитячого фольклору на заняттях і в повсякденному житті. Сутність такого планування роботи полягає у визначенні конкретних цілей, завдань, змісту, форм, методів, засобів досягнення бажаних перспектив на певний проміжок часу. Аналіз методичних джерел (Васильєва, 2021; Дурманенко, 2022 та ін.) щодо організації роботи сучасних закладів дошкільної освіти показав, що планування освітнього процесу в групах раннього віку повинне базуватись на діяльнісному, особистісно-орієнтованому, інтегрованому, компетентнісному підходах.

Для забезпечення прояву активності особистості першочерговим є діяльнісний підхід до організації освітнього процесу, адже становлення особистості дитини має відбуватися у поєднанні різних видів активності характерних для цього віку. Зокрема, важливим є наповнення творами

дитячого фольклору режимних моментів (умивання, одягання, годування, сну), ігор і побутового спілкування з дітьми, бо розвиток дитини полягає в якісній зміні видів діяльності завдяки ускладненню цілей, завдань, предметних дій, операційної й мотиваційної сторін кожного з видів, а також унаслідок зміни самої позиції дитини, яка, накопичуючи досвід, стає більш активною й самостійною. Наприклад, для того, щоб викликати у дітей позитивне ставлення до миття рук, вмивання, можна використовувати потішку «Водичко, водичко», а під час одягання супроводжувати примовкою «Чок, чок, чобіток».

Актуальним визначено особистісно-орієнтований підхід до організації освітнього процесу дітей раннього віку, оскільки він сприяє повноцінному соціальному розвитку особистості, вмінню швидко адаптуватися в новому оточенні, виявляти індивідуальні здатності, схильності, досвід, інтереси, а також дає можливість реалізувати себе в новому соціумі та різних видах діяльності (Васильєва, 2021). Базуючись на означений підхід вважаємо, що систему роботи з використання усної народної творчості доцільно будувати так, щоб зацікавити дітей, викликати бажання слухати й вивчати твори: це й розігрування забавлянок та пісеньок, заучування малих жанрів українського фольклору, загадування і відгадування загадок, проведення народних ігор, інсценування та драматизація казок.

Забезпечуючи тематичною організацією змісту освітнього процесу педагога будуть реалізовувати інтегрований підхід, який проявляється в природному та органічному введенню в цілісний педагогічний процес розвивальної взаємодії вихователів закладу дошкільної освіти, фахівців (музичного керівника, інструктора з фізкультури, психолога) та батьків дітей раннього віку, що дасть змогу забезпечити етнокомунікативну спрямованість розвивального середовища та його поширення за межі закладу.

Щодо компетентнісного підходу до організації освітнього процесу в групах раннього віку, то він ґрунтується на пріоритеті досвіду дітей в усіх видах дитячої діяльності, в яких проявляються їх бажання та інтереси. Це призводить до мінімізації загальногрупових форм роботи на користь індивідуальних та малих форм освітньої роботи (Васильєва, 2021). При цьому дуже важливим є діалоговий формат взаємодії, який дає змогу дорослому не просто розмовляти з дітьми на засадах партнерства, слухати й аналізувати почуте, а вчасно й адекватно реагувати на почуте з повагою до особистості. Педагоги повинні заохочувати у дітей

активне мовленнєве спілкування, їхню власну мовленнєву діяльність, включаючи в активне мовлення твори дитячого фольклору.

Переходячи до розгляду *рефлексивної складової* удосконалення мовленнєвої компетентності педагогічних працівників закладу дошкільної освіти на засадах української етнопедагогіки, ми прямуємо до характеристики її сутності через термін «рефлексія». Дослідження Я. Бугерко (Бугерко, 2019 : 192) дає нам можливість розглянути цей феномен як специфічну психічну реальність, яка синтезує в собі основні ознаки основних компонентів психіки, насамперед таких як «здатність – процес – стан – властивість». Залежно від предмета нашого дослідження феномен «рефлексивна складова», спираючись на визначення І. Сокол (Сокол, 2016 : 44–45), можна трактувати як пізнання та аналіз педагогом явищ власної свідомості та діяльності. Показниками рефлексивної складової можемо назвати: уміння педагогів оцінювати й аналізувати конспекти занять і плани з комунікативно-мовленнєвої діяльності з дітьми раннього віку щодо використання творів дитячого фольклору; володіння діагностичними методиками виявлення рівня розвитку етнологічного словника дітей раннього віку.

Другою педагогічною умовою нами визначено *цілеспрямований розвиток комунікативної функції мови дітей раннього віку в процесі спілкування з використанням засобів дитячого фольклору*. Активне мовлення є найважливішим новоутворенням раннього віку, оскільки з його появою починає формуватися новий тип відносин з навколишнім середовищем, що, в свою чергу, спричинює перебудову всіх психічних процесів. Міжособистісна взаємодія дорослих і дітей у розвиваючому середовищі груп раннього віку сприяє допомозі в реалізації потреби дітей в спілкуванні в різних формах спільної предметної діяльності. Для появи активного мовлення у дітей раннього віку важливе не тільки їх спілкування з педагогами та батьками, а й забезпечення активної ролі дітей у встановленні комунікативних контактів. Постійна участь дорослих в різних формах взаємодії з дітьми дає необхідні еталони та необхідний зворотний зв'язок в організованій діяльності. Основним інструментальним забезпеченням цієї взаємодії поступово стає мовлення як основний засіб спілкування (Васильєва, 2021 : 187).

Аналіз теоретичних доробків (Богущ, 2006; Богущ, 2011 та ін.) дав нам можливість означити два періоди цілеспрямованого розвитку комунікативної функції мови дітей раннього віку в процесі спілкування з використанням засобів дитячого

фольклору – підготовчий та комунікативно-мовленнєвий. Розкриємо детальніше мету, завдання та результати означених періодів.

Відтак, метою підготовчого періоду визначено – оволодіння невербальними та першими вербальними засобами спілкування в ході предметно-дієвої та ситуативно-ділової комунікації з використанням засобів дитячого фольклору.

Основними завданнями освітньої роботи у визначений період нами названо:

1. *Формування слухового, зорового та тактильного сприйняття дітей раннього віку на основі стимулювання розвитку перцептивних дій, що в комплексі становить полісенсорну основу оволодіння словом.* Із цією метою доцільно використовувати дитячі ігри-забави, як-от: «Де лялька? Покажи, де в ляльки очі» тощо.

2. *Розвиток ситуативного розуміння назв предметів, явищ, дій, використовуючи при цьому засоби дитячого фольклору,* наприклад, потішка «Сорока-ворона» та ін.

3. *Розвиток наслідування під час ігор з використанням засобів дитячого фольклору: дії (загальне наслідування); склади, слова, перші фрази (мовленнєве наслідування).* Завдяки здатності наслідувати дії дорослих дитина опановує навички самообслуговування, оволодіває грою, у неї розвивається мова. Тому, протягом підготовчого періоду доцільно проводити спеціальні ігри з використанням засобів дитячого фольклору, що дозволяють розвивати наслідування дитини спочатку на рівні рухів і дій, а потім на мовленнєвому рівні шляхом стимулювання повторення спочатку складів, а пізніше слів і елементарних фраз.

4. *Опанування невербальними засобами спілкування – експресивно-мімічним та предметно-дієвим у ході спільних ігор з використанням засобів дитячого фольклору.* З цією метою використовуються колискові пісні, забавлянки, потішки, примовки, народні ігри-забави, спрямовані на розвиток наслідування і на сенсорно-моторний розвиток дитини – розвиток тактильних відчуттів, тактильної взаємодії, рухових функцій, включаючи елементи масажу, а також засоби дитячого фольклору. Наприклад, потішка «Кую, кую ніжку».

5. *Опанування першими вербальними засобами спілкування (склади, слова, лепетні фрази).* На цій основі проводиться робота з розвитку здатності наслідувати дії, а потім склади, яких у мові дитини ще немає, першими лепетними словами і звуконаслідувальними словами. Для цього використовуються забавлянки, потішки, народні ігри-забави для звуконаслідувальної вимови, стимулювання появи нових слів в активному мовленні

дитини, наприклад, забавлянка: «Наші качки з ранку – Кря-кря-кря! Кря-кря-кря!».

Результат підготовчого періоду: у дитини розвиваються наслідувальні дії (загальні та мовленнєві), формується інтерес до взаємодії з дорослим і на цій основі розвивається індивідуальне, емоційно значуще висловлювання з використанням невербальних та перших вербальних засобів. Починає розвиватися комунікативна функція мови.

Далі перейдемо до розгляду наступного періоду цілеспрямованого розвитку комунікативної функції мови дітей раннього віку в процесі спілкування з використанням засобів дитячого фольклору – комунікативно-мовленнєвого. Метою цього періоду є оволодіння ключовою комунікативною одиницею – реченням на основі вербальних і подальшого вдосконалення невербальних засобів спілкування.

Завданнями комунікативно-мовленнєвого періоду нами визначено:

1. *Розвиток фонематичного слуху, слухової уваги та пам'яті.* Емоційно-чуттєвий досвід поступово переходить в образний план, сприяючи розвитку наочно-образного мислення та узагальнюючої функції слова. У дитини з'являється здатність проводити аналогії між діями в забавлянках, потішках, народних іграх-забавах тощо і діями в реальному житті. Означені зміни сприяють розвитку вищих психічних функцій – пам'яті, фонематичного слуху, які створюють необхідну базу для розвитку мови дитини. При цьому продовжується подальший розвиток та використання невербальних засобів спілкування – експресивно-мімічних та предметно-дієвих.

2. *Розширення різноманітності та обсягу вербальних засобів спілкування в активному мовленні дитини.* Спектр засобів дитячого фольклору у цьому періоді розширюється. Крім колискових пісень, забавлянок, потішок, примовок, народних ігор-забав доцільно використовувати також примовки, небилиці, прозивалки, мовчанки, мирилки, загадки, заклички, лічилки, скоромовки, прислів'я, приказки, казки.

3. *Розвиток розуміння слів, фраз, які пов'язані з конкретною ситуацією і тих, які не стосуються ситуації спілкування.* З цією метою здійснюється широке використання засобів дитячого фольклору.

4. *Опанування структурою простої фрази, її ускладнення в ході практичного використання в іграх із засобами дитячого фольклору.* Враховуючи онтогенетичні закономірності, основний вектор уваги у цьому періоді має бути спрямований на оволодіння вербальними засобами спілкування при активному використанні та вдосконаленні

невербальних засобів спілкування. При цьому, оволодіння дитиною основними мовними одиницями – словами, звуками, фонемами, складами – повинно здійснюватися паралельно і в ході оволодіння комунікативною одиницею – реченням (а пізніше – зв'язним висловлюванням, текстом).

5. *Удосконалення використання невербальних засобів спілкування, їхнє поступове заміщення вербальними засобами*, що передбачає активну стимуляцію оволодіння дитиною мовними засобами спілкування, їх включення до речення. Йде поступове заміщення одних засобів спілкування іншими, вищого рівня. Це стимулює і розширює здатність дитини використовувати невербальні засоби спілкування.

Результат комунікативно-мовленнєвого періоду: поява в активному мовленні речень, подальший розвиток комунікативної функції мови, розширення спектру вербальних засобів спілкування, розвиток позаситуативного розуміння мови.

Виділені періоди відображають динаміку й напрями цілеспрямованого розвитку комунікативної функції мови дітей раннього віку від накопичення мовних і немовних засобів – до їх активного використання в процесі спілкування з використанням засобів дитячого фольклору. Ці періоди обов'язково повинні бути послідовно-паралельними. Емоційне використання засобів дитячого фольклору сприяє своєрідному накопиченню внутрішнього потенціалу комунікативно-мовленнєвого розвитку, усвідомленню принципової можливості відповідності між назвами та предметами, явищами навколишнього світу, формуванню первісних уявлень про можливість вербального позначення зв'язків між ними.

Обґрунтування третьої педагогічної умови – *забезпечення системної взаємодії з батьками в аспекті збагачення словника дітей раннього віку фольклорними творами* – актуалізується державною політикою щодо значущості родинної педагогіки, взаємопроникнення сімейного й суспільного виховання з метою створення для кожної дитини єдиного дитиноцентричного освітнього середовища. Розуміння дорослими (вихователями та батьками) своєї тісної взаємозалежності та взаємообумовленості як цілісної єдності, визнання один одного партнерами сприятиме забезпеченню позитивних результатів у комунікативно-мовленнєвому розвитку дітей раннього віку.

Уважаємо, що співробітництво закладу дошкільної освіти з родиною в аспекті збагачення словника дітей раннього віку фольклорними творами повинне здійснюватися на засадах певних *ресурсів взаємодії*: комунікативного, змістово-організаційного та результативного.

Якщо говорити про *комунікативний ресурс взаємодії*, то він передбачає встановлення партнерських взаємин вихователів, батьків і дітей на суб'єкт-суб'єктній основі: вихователь-дитина, вихователь-батьки, дитина-родина, батьки-батьки. Ефективність означеної співпраці залежить від єдності прагнень, інтересів та поглядів на освітній процес; вироблення спільних цілей та завдань; спільного пошуку шляхів досягнення очікуваних результатів. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія сприятиме формуванню взаєморозуміння в родинно-педагогічному колективі, обміну виховним досвідом. Інтегрувавши зусилля, батьки і вихователі можуть забезпечити оптимальні шляхи збагачення словника дитини раннього віку фольклорними творами, в яких закладено виховний потенціал народного досвіду.

Змістово-організаційний ресурс взаємодії забезпечує створення умов для ефективної взаємодії суб'єктів освітнього процесу і сприятливого емоційно-психологічного клімату в колективі. Практика виховання дітей у закладах дошкільної освіти спонукає до урізноманітнення та оновлення форм спільної роботи з сім'єю. Аналіз науково-методичної літератури (Беленька, 2019; Швець, 2019 та ін.) дозволяє виділити форми співпраці з батьками в аспекті збагачення словника дітей раннього віку фольклорними творами: індивідуальні, групові, колективні, наочно-письмові. Розглянемо їх детальніше.

Із метою просвіти батьків і налагодження співпраці з ними доцільно використовувати *індивідуальні форми взаємодії*. Оскільки, основний орієнтир – потреби й запити батьків та рівень володіння ними знаннями про дитячий фольклор, тому з цією метою повинно проводитись анкетування, за результатами якого формуються фокус-групи за інтересами, формулюються завдання та добираються форми роботи відповідно до специфіки груп. Цінними в цьому аспекті будуть індивідуальні бесіди і консультації, на яких вихователь може надати інформацію про методичні особливості збагачення словника дітей раннього віку фольклорними творами, а батьки, в свою чергу, поділитись власним позитивним досвідом використання дитячого фольклору вдома.

Досягти успіхів у збагаченні словника дітей раннього віку фольклорними творами допоможуть *групові та колективні форми взаємодії* вихователів з родиною. Відтак, надання *колективних консультацій* батькам за заданою тематикою є ефективною формою роботи з батьками, на якій педагоги діляться власною фаховою компетентністю шляхом надання інформації про комунікативно-мовленнєвий розвиток дітей раннього віку,

його значення, способи формування вербальних та невербальних засобів спілкування, можливості дитячого фольклору. Також підвищити обізнаність батьків в цьому питанні допоможе проведення *семінарів-практикумів*, які дозволяють злити в єдине ціле теоретичну базу і практичні навички. *Тематичні круглі столи* дають можливість знаходити найраціональніші шляхи розв'язання проблем; демократично проводити інтенсивні дискусії; виявляти спектр думок із проблеми збагачення словника дітей раннього віку фольклорними творами; з різних точок зору обговорити суперечливі моменти, пов'язані з означеною проблемою. Неабияку роль у вирішенні цієї проблеми відіграють *майстер-класи*, де батьки можуть практично взяти участь в оволодінні сучасними технологіями щодо комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей, можливостями застосування різних форм дитячого фольклору в повсякденному житті. Використання *методу проєктів* сприяє забезпеченню активної систематичної співпраці в заданому напрямку, так як практична цінність будь-якого спільного проєкту батьків і педагогів полягає в орієнтованості всіх його учасників на конкретний результат, і, головне, на дітей. З метою презентації досвіду проводяться *спільні з дітьми, батьками і вихователями свята і розваги*, наприклад, «Вечір-конкурс на краще виконання коліскової пісні». *День відкритих дверей* – ще одна ефективна форма взаємодії з батьками, де педагоги в процесі організації життєдіяльності з дітьми знайомлять батьків із сучасними методиками збагачення словника дітей раннього віку, їх формами, методами і прийомами, а діти демонструють наявність знань, умінь і навичок. Під час *зустрічей з цікавими людьми*, батьки можуть познайомитись з уже існуючим досвідом виховного потенціалу дитячого фольклору в сімейному колі, насолодитись красою народних творів, захо-

питись поетичністю та простотою кожного народного виразу, мудрістю народних порад. Створення *батьківської групи* в соцмережі чи в месенджері (наприклад, Viber-група) сприятиме активному обміну інформацією, фотографіями та короткими відео, що допоможе визначити зацікавлених та ініціативних батьків та допоможе залучити сором'язливих, безініціативних.

Педагогічне просвітництво батьків в аспекті збагачення словника дітей раннього віку фольклорними творами також можна здійснювати за допомогою *наочно-письмових форм взаємодії*. Інформацію про кожну окрему форму дитячого фольклору, їх сутнісні характеристики доцільно розміщувати в батьківських куточках, на тематичних стендах, ширмах, лепбуках, в інформаційних буклетах тощо.

Наведений перелік форм співпраці з батьками є умовним, оскільки кожна сім'я має власні цінності, інтереси, культурний рівень і педагогічний досвід.

Результативний ресурс взаємодії містить аналіз й узагальнення отриманих результатів: співставлення досягнутих результатів із раніше запланованими, виявлення невирішених питань і недоліків у процесі реалізації співпраці закладу дошкільної освіти з родиною в аспекті збагачення словника дітей раннього віку фольклорними творами.

Висновки. Отже, здійснений теоретичний аналіз дозволяє припустити, що визначені педагогічні умови є достатніми і здатні забезпечити успішний комунікативно-мовленнєвий розвиток дітей раннього віку засобами дитячого фольклору.

Перспективи подальших розвідок в цьому напрямі полягають у впровадженні визначених та теоретично обґрунтованих педагогічних умов комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей раннього віку засобами дитячого фольклору в освітній процес з метою перевірки їх ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беленька Г. Дошкільний заклад і родина: співпраця заради дитини. *Дошкільне виховання*. 2019. № 2. С. 3–5.
2. Богущ А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах: підручник. Київ : Слово, 2006. 301 с.
3. Богущ А.М. Мовленнєвий супровід підготовки майбутніх вихователів до засвоєння дошкільниками народознавчої лексики. *Наука і освіта*: науково-практичний журнал. Одеса. 2011. № 2. С. 65–68.
4. Бугерко Я.М. Психологічна динаміка розгортання рефлексивних процесів у модульно-розвивальному освітньому циклі (дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07). Одеса, 2019. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/3372/1/%D0%91%D1%83%D0%B3%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE_%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%8F.pdf
5. Васильєва С.А., Гавриш Н.В. (наук. ред.), Рагозіна В.В. Виховання дітей раннього віку в закладах дошкільної освіти різних типів: монографія. Кропивницький : ІМЕКС-ЛТД, 2021. 226 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [укл. і гол. ред. В.Т. Бусел]. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
7. Дурманенко О.Л. Освітня діяльність у групах раннього віку: навчально-методичний посібник. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2022. 188 с.

8. Сокол І.М. Підготовка вчителів до використання квест-технології в системі післядипломної освіти : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Запоріжжя, 2016. 284 с.
9. Швець Н. Співтворчість, а не наставництво. *Дошкільне виховання*. 2019. № 2. С. 7–9.

REFERENCES

1. Bieliienka H. Doshkilnyi zaklad i rodyna: spivpratsia zarady dytyny [Preschool institution and family: cooperation for the sake of a child]. *Doshkilne vykhovannia* [Preschool upbringing]. 2019. № 2. S. 3–5. [in Ukrainian].
2. Bohush A., Havrysh N., Kotyk T. Metodyka orhanizatsii khudozhno-movlennievoi diialnosti ditei u doshkilnykh navchalnykh zakladakh [Methods of organizing children's artistic-speech activities in preschool education institutions]: pidruchnyk. Kyiv: Slovo, 2006. 301 s. [in Ukrainian].
3. Bohush A.M. Movlennievyyi suprovid pidhotovky maibutnykh vykhovateliv do zasvoiennia doshkilnykamy narodnavchoi leksyky [Speech support for the preparation of future educators for preschoolers to learn ethnographic vocabulary]. *Nauka i osvita* [Science and education]: naukovo-praktychnyi zhurnal. Odesa. 2011. № 2. S. 65–68. [in Ukrainian].
4. Buhenko Ya.M. Psykholohichna dynamika rozghortannia refleksyvykh protsesiv u modulno-rozvyvalnomu osvithnomu tsykli [Psychological dynamics of unfolding reflexive processes in the modular-developmental educational cycle]: dys. ... kand. psyk. nauk: 19.00.07. Odesa, 2019. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/3372/1/%D0%91%D1%83%D0%B3%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE_%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%8F.pdf. [in Ukrainian].
5. Vasyliieva S.A., Havrysh N.V. (nauk. red.), Ragoza V.V. Vykhovannia ditei rannoho viku v zakladakh doshkilnoi osvity riznykh typiv [Upbringing of early age children in preschool education institutions of various types]: monohrafiia. Kropyvnytskyi: IMEKS-LTD, 2021. 226 s. [in Ukrainian].
6. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] (z dod. i dopov.) [ukl. i hol. red. V.T. Busel]. Kyiv: Irpin: VTF «Perun», 2005. 1728 s. [in Ukrainian].
7. Durmanenko O.L. Osvitnia diialnist u hrupakh rannoho viku [Educational activity in early age groups: educational and methodological guide]: navchalno-metodychnyi posibnyk. Lutsk: FOP Mazhula Yu. M., 2022. 188 s. [in Ukrainian].
8. Sokol I.M. Pidhotovka vchyteliv do vykorystannia kvest-tekhnolohii v systemi pisladyplomnoi osvity [Preparation of teachers for the use of quest technology in the system of postgraduate education]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Zapozhzhia, 2016. 284 s. [in Ukrainian].
9. Shvets N. Spivtvorchist, a ne nastavnytstvo [Co-creation, not mentoring]. *Doshkilne vykhovannia* [Preschool upbringing]. 2019. № 2. S. 7–9. [in Ukrainian].

УДК 378.4.147.091.39-028.67:792.8.071.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-42>

Вячеслав ВІТКОВСЬКИЙ,

orcid.org/0000-0003-0682-4759

заслужений артист України,

доцент кафедри хореографії

Київського університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) v.vitkovskiy@kubg.edu.ua

Олег КОПІЄВСЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-0622-7287

старший викладач кафедри хореографії

Київського університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) o.kopievskiy@kubg.edu.ua

Ліна БОРОДІЙ,

orcid.org/0000-0002-2589-9708

викладач кафедри хореографії

Київського університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) l.borodii@kubg.edu.ua

СИСТЕМНІСТЬ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ХОРЕОГРАФІВ У КЛАСИЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

У статті на основі системного підходу досліджено специфіку професійної підготовки майбутніх хореографів у класичному університеті. Проаналізовано наукові праці з означеної проблеми та професійні вимоги до фахівців у галузі хореографії. Обґрунтовано сутність системного підходу як методологічної основи дослідження та доцільність його застосування у професійній підготовці студентів мистецьких спеціальностей. Наведено освітні вимоги до професійної підготовки студентів-хореографів та визначено принципи організації освітнього процесу у хореографічних класах університету. Виявлено особливості професійної підготовки майбутніх хореографів: взаємозв'язок теоретичного і практичного, загальнонаукового та фахового (хореографічного) аспектів навчання; спрямованість на формування у студентів готовності до всебічної професійної діяльності. Визначено системні властивості професійної підготовки студентів-хореографів в університеті: цілісність цього процесу, його логічна структурованість, функціональність, відкритість, динамічність. Конкретизовано структуру професійних компетентностей фахівця у галузі хореографічного мистецтва та визначено її основні складові (професійна освіченість, фахові уміння та професійний досвід, продуктивні особистісні якості та природні задатки, професійна культура). Охарактеризовано освітнє значення навчального хореографічного колективу як соціально-педагогічної системи. Визначено роль викладача з фаху у професійному розвитку та формуванні виконавської майстерності студентів-хореографів. Узагальнено результати наукового дослідження. Сформульовано висновки про те, що професійна підготовка студентів-хореографів у класичному університеті є складною динамічною системою, ефективне функціонування якої забезпечують: 1) раціональна організація освітнього процесу на основі системного підходу; 2) професійна компетентність викладачів з фаху; 3) цілеспрямований професійний розвиток особистості студента-хореографа; 4) продуктивна творча співпраця викладача і студентів у хореографічному класі.

Ключові слова: студент-хореограф, університетська освіта, професійна підготовка, системний підхід, системні властивості, професійна компетентність хореографа.

Vyacheslav VITKOVSKIY,*orcid.org/0000-0003-0682-4759**Honored Artist of Ukraine,**Associate Professor at the Department of Choreography**Borys Grinchenko Kyiv University**(Kyiv, Ukraine) v.vitkovskiy@kubg.edu.ua***Oleg KOPIIEVSKIY,***orcid.org/0000-0002-0622-7287**Senior Lecturer at the Department of Choreography**Borys Grinchenko Kyiv University**(Kyiv, Ukraine) o.kopiiievskiy@kubg.edu.ua***Lina BORODII,***orcid.org/0000-0002-2589-9708**Lecturer at the Department of Choreography**Borys Grinchenko Kyiv University**(Kyiv, Ukraine) l.borodii@kubg.edu.ua*

SYSTEMATICITY AS A BASIS FOR PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE CHOREOGRAPHERS AT A CLASSICAL UNIVERSITY

The article uses a systematic approach to study the specifics of professional training of future choreographers at a classical university. The scientific works on this problem and professional requirements for specialists in the field of choreography are analyzed. The essence of the systematic approach as a methodological basis of the study and the feasibility of its application in the professional training of students of artistic specialties are substantiated. The article presents the educational requirements for the professional training of students-choreographers and defines the principles of organizing the educational process in university choreographic classes. The peculiarities of professional training of future choreographers are identified: the interrelation of theoretical and practical, general scientific and professional (choreographic) aspects of training; focus on the formation of students' readiness for comprehensive professional activity. The systemic properties of professional training of students-choreographers at the university are determined: the integrity of this process, its logical structure, functionality, openness, dynamism. The structure of professional competencies of a specialist in the field of choreographic art is specified and its main components (professional educatedness, professional skills and professional experience, productive personal qualities and natural inclinations, professional culture) are defined. The educational value of the educational dance group as a socio-pedagogical system is characterized. The role of the specialty teacher in the professional development and formation of the performing skills of student-choreographers is determined. The results of the research are summarized. Conclusions are formulated: professional training of choreography students at a classical university is a complex dynamic system. The effective functioning of this system is ensured: 1) rational organization of the educational process based on a systematic approach; 2) professional competence of teachers in the specialty; 3) targeted professional development of the student choreographer's personality; 4) productive creative cooperation between the teacher and students in the choreographic class.

Key words: *student-choreographer, university education, professional training, systemic approach, systemic properties, professional competence of a choreographer.*

Постановка проблеми. Професійна підготовка майбутніх хореографів в умовах університетської освіти є складним процесом, який здійснюється на заняттях із загальнонаукових та фахових (хореографічних) дисциплін, передбачає взаємозв'язок теоретичного і практичного компонентів та має бути спрямованим на формування у студентів готовності до всебічної професійної діяльності – концертно-виконавської, балетмейстерської, педагогічної та менеджерської, яка полягає у керівництві творчими колективами, організації та проведенні різноманітних мистецьких заходів, підготовці творчих проєктів, конкурсів, фестивалів тощо.

Виконання такого широкого кола освітніх завдань потребує впровадження ефективних методик та наукових підходів у формуванні фахових компетентностей студентів, що забезпечить професійний розвиток майбутніх хореографів та набуття професійного досвіду. Відтак, дослідження професійної підготовки студентів-хореографів на основі системного підходу є актуальним.

Аналіз досліджень. Вітчизняними науковцями, митцями та педагогами-практиками вже досліджені: досвід започаткування хореографічної освіти у класичному університеті (О. Плахотнюк); компетентнісні засади професійної підготовки майбутніх хореографів у класичному

університеті (Т. Медвідь); складові професійної компетентності як показника професійної культури майбутніх хореографів (О. Мартиненко); методи формування індивідуального стилю діяльності майбутнього вчителя хореографії (Л. Андрощук); форми впровадження інноваційних технологій у фахову підготовку майбутніх учителів хореографії (Ю. Ростовська); специфіка діяльності фахівців у галузі хореографії (І. Полянська); фаховий модуль навчального курсу «Вступ до спеціальності (Хореографія)» для студентів класичного університету (Д. Бернадська); особливості професійної підготовки студентів-хореографів у європейських університетах (Д. Бідюк) та інші.

Проте дослідження професійної підготовки студентів хореографічних спеціальностей як цілісної системи ще не знайшло належного висвітлення у науково-педагогічній літературі, що й обумовило необхідність нашого наукового пошуку.

Мета статті – на основі системного підходу науково обґрунтувати специфіку, системні властивості, складові компоненти та чинники, що забезпечують ефективність професійної підготовки майбутніх хореографів у класичному університеті.

Виклад основного матеріалу. Удосконалення змісту та якості професійної підготовки студентів хореографічних спеціальностей в університеті має здійснюватись на основі системного підходу, оскільки фахове навчання майбутніх бакалаврів хореографії є багатокомпонентною системою, що забезпечує підготовку конкурентоспроможних фахівців у галузі хореографічного мистецтва, здатних до виконавської, балетмейстерської, викладацької та методичної діяльності у сфері початкової, профільної, фахової передвищої мистецької освіти, які володіють різними видами хореографічного мистецтва, усвідомлюють суспільну значущість своєї професії, діють на засадах інтелектуальної свободи, толерантності і людиноцентризму, здатні до інновацій та особистісного розвитку (Освітньо-професійна програма, 2021: 5).

Системний підхід є тією методологічною основою, що дає змогу розглядати освітній процес як цілісність, ефективність функціонування якої залежить від її внутрішньої структури, взаємозв'язку її складових компонентів та кінцевої мети, до якої вона спрямована. Системний підхід не є методикою з чітко визначеною логічною концепцією, його можна характеризувати як сукупність логічних прийомів (таких, як системний аналіз і синтез), методичних правил і принципів теоретичного дослідження певного явища чи процесу.

У контексті нашого дослідження системний підхід ми застосовуємо як метод аналізу системи

професійної підготовки майбутніх хореографів в університеті, який дає змогу визначити сутність і структуру цього процесу, охарактеризувати його складові компоненти та специфіку їх взаємодії, що уможливить подальше вдосконалення змісту і якості фахового навчання студентів хореографічних спеціальностей у вітчизняних вишах.

На основі власного досвіду педагогічної роботи в хореографічних класах університету та аналізу освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів хореографії ми визначили *системні властивості* професійної підготовки майбутніх хореографів у класичному університеті:

– цілісність цього процесу (взаємозв'язок та взаємообумовленість загальнонаукового і фахово-хореографічного компонентів підготовки, теоретико-методичного і практичного аспектів навчання, аудиторної і самостійної роботи студентів, науково-дослідницької, педагогічної, художньо-творчої та концертно-виконавської діяльності майбутніх хореографів);

– його логічна структурованість (раціональне співвідношення обов'язкового (75%) та вибіркового (25%) компонентів освітньої програми, паралельне формування загальних та фахових компетентностей студентів, засвоєння різних видів хореографічного мистецтва з можливістю обрання актуальної для студента спеціалізації);

– функціональність (відповідність змісту практичної хореографічної підготовки студентів специфіці професійної діяльності артиста балету, хореографа, балетмейстера, педагога; можливість засвоєння студентами методичної системи своїх викладачів, їхніх специфічних виконавських прийомів та методів організаційно-педагогічної роботи; практична реалізація набутих студентами умінь у процесі проходження навчальної, педагогічної та виконавської практик; можливість коригування фахових умінь в аудиторній підготовці студентів паралельно із проходженням безвідривної практики);

– відкритість (публічне висвітлення навчальних досягнень студентів на заліках та екзаменах з фаху; позааудиторна робота студентів і викладачів та можливість професійного спілкування студентів різних курсів у процесі культурно-освітньої та концертно-виконавської діяльності; формування досвіду сценічної роботи засобами участі студентів у конкурсах, фестивалях, майстер-класах, мистецьких проєктах);

– динамічність (постійний розвиток, оновлення та вдосконалення системи професійної підготовки студентів відповідно до сучасних завдань університетської освіти, суспільних вимог до

фахівців у галузі хореографії та рівня розвитку хореографічного мистецтва).

У процесі навчання в бакалавраті студенти-хореографи мають опанувати складний комплекс умінь і навичок, необхідних для подальшої роботи в закладах початкової мистецької освіти, театральних установах, професійних та аматорських хореографічних колективах, центрах культури і творчості, а також засвоїти специфіку діяльності артиста балету та репетитора з балету, артиста танцювального ансамблю та керівника хореографічного колективу, хореографа та асистента балетмейстера, методиста позашкільного та культурно-освітнього закладу, викладача початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (Освітньо-професійна програма, 2021: 7).

Широке коло означених фахових компетенцій потребує організації освітнього процесу в хореографічних класах університету на *принципах* системності й послідовності, педагогічної доцільності та міждисциплінарної взаємодії, художньо-естетичної цінності і творчої співпраці, самоорганізації та самоосвіти, що забезпечить особистісний розвиток майбутнього артиста (інтелектуальний, естетичний, фізичний), його готовність до організаційної і педагогічної діяльності, здатність до професійної комунікації, мистецьких новацій і творчого самовдосконалення.

Як зазначає О. Мартиненко, проблема формування професійної компетентності майбутніх педагогів-хореографів пов'язана з оновленням змісту хореографічної освіти, у якій перевага має надаватися не стільки обсягу фахових знань, умінь і навичок, скільки їх глибині, системності, усвідомленому сприйманню, гнучкості й достатності для подальшої хореографічної діяльності студентів (Мартиненко, 2010: 52).

Досліджуючи специфіку формування професіоналізму фахівця в галузі хореографічного мистецтва, І. Полянська констатує, що для всіх видів хореографії існують загальні закономірності становлення фахівця від початку професійної діяльності до самостійної творчої праці. Специфіка хореографічної діяльності та її приналежність до сценічних видів мистецтв визначають нестандартність професійної підготовки студентів, яка обумовлена специфічним предметом праці (людське тіло), завданнями діяльності (втілення художнього образу за допомогою виконавської техніки та емоційного стану), засобами хореографічного мистецтва та умовами сценічної діяльності, що потребує сформованості професійно важливих психологічних якостей майбутнього хореографа, розуміння емоційно-образного світу

мистецтва, знання історичних традицій та сучасних інновацій, наявності ціннісних орієнтацій у сфері хореографічного мистецтва, особистісних творчих проявів та синтезу різних видів хореографічної діяльності, володіння майстерністю та технікою виконання, створення інноваційних методик викладання хореографічних дисциплін (Полянська, 2010).

Відтак, *професійну компетентність фахівця* у галузі хореографії ми можемо розглядати як систему, в якій органічно поєднуються:

1) професійна освіченість (знання історії мистецтв та здатність застосовувати елементи різних видів мистецтва у підготовці мистецького проєкту; знання різних стилів і жанрів хореографічного мистецтва та орієнтація в сучасних виконавських течіях і напрямках; знання досвіду діяльності різних хореографічних шкіл та видатних артистів балету; знання принципів і методів педагогічної роботи в хореографічному класі; володіння методикою організації танцювального колективу; розуміння психологічних особливостей роботи з вихованцями різного віку; знання методів репетиційної роботи з професійними та аматорськими хореографічними колективами; знання принципів створення хореографічного твору; знання основ сценографії та методів постановки концертних номерів; володіння технологією балетмейстерської роботи; володіння фаховою термінологією французькою мовою тощо);

2) фахові уміння та професійний досвід (виконавська майстерність танцівника та здатність до вдосконалення власного виконавського апарату; метроритмічна чіткість, пластичність та естетичність рухів; здатність до сольної та ансамблевої роботи; організаційно-педагогічні уміння; володіння методикою проведення тренажу в різних хореографічних класах – класичному, народно-сценічному, сучасному бальному тощо; володіння технологією репетиційної роботи в хореографічному колективі; здатність підбирати й компонувати необхідний музичний матеріал для різних хореографічних композицій; володіння інформаційними комп'ютерними технологіями та навичками роботи із звуковідтворювальною апаратурою, необхідними для проведення занять і репетицій; здатність до концертно-сценічної діяльності, участь у конкурсах, фестивалях, майстер-класах тощо);

3) продуктивні особистісні якості та природні задатки, які є рушійною силою професійного розвитку митця (інтелектуальні та мистецькі здібності, естетичні вподобання та ціннісні орієнтації у сфері хореографічного мистецтва, ціле-

спрямованість, комунікабельність, здатність до колективної творчості, фізична витривалість, адаптивність до різних умов сценічно-виконавської діяльності, емоційність, експресивність, здатність до самовдосконалення, прагнення творчого успіху та визнання);

4) професійна культура (педагогічна етика, толерантність та вимогливість щодо виконання творчих завдань; культура мовлення, культура спілкування в репетиційному процесі, манера поведінки у гримерних кімнатах та за кулісами, сценічна культура; культура одягу – повсякденного і тренажного, естетика сценічного костюму та його відповідність художньому образу хореографічного твору; професійна постава, хода, міміка, жести тощо).

Визначений нами комплекс професійних компетентностей фахівця у галузі хореографічного мистецтва можна назвати ідеальною теоретичною моделлю, на яку мають орієнтуватися викладачі (у плануванні змісту освіти та організації навчального процесу в хореографічних класах; у підтриманні свого професійного рівня) і студенти хореографічних спеціальностей (у визначенні власної траєкторії професійного розвитку і самовдосконалення).

Ураховуючи зміст означених професійних компетентностей, можемо стверджувати, що *формування особистості майбутнього хореографа* у закладі вищої мистецької освіти є комплексним процесом, який передбачає інтелектуальний і фізичний розвиток майбутнього митця, засвоєння системи мистецтвознавчих і методичних знань, практичне опанування віртуозних рухів та методів роботи з танцювальним колективом, формування досвіду сценічної роботи та індивідуального творчого іміджу студента.

Цей процес має здійснюватись на наукових засадах, оскільки науковці розглядають особистість як інтегральну характеристику людини, що виражає спосіб життя і дій, а цілісність людини трактують як єдність проявів її буття – природного, індивідуального, колективного, соціального, культурного, суб'єктивного, свідомого. У цьому контексті мета педагогічного процесу полягає у формуванні культурної, освіченої людини відповідно до її природних особливостей, вищих цінностей та ідеалів культури (Неперервна професійна освіта, 2000: 179–185).

Поняття «особистість» також трактують як цілісність соціальних властивостей людини, продукт суспільного розвитку і залучення індивіда до системи соціальних відносин за допомогою активної предметної діяльності, зазначаючи, що фор-

мування особистості здійснюється у процесі соціалізації індивіда – освоєння ним соціальних норм і функцій (соціальних ролей) за допомогою оволодіння різноманітними видами і формами діяльності (Соціолого-педагогічний словник, 2004: 168).

Формування особистості студента-хореографа та розвиток його професійно значущих якостей здійснюється як на аудиторних заняттях, так і в процесі самостійної роботи студента, яка передбачає опанування системи тренувальних вправ з розвитку фізичного апарату танцівника (гнучкості, пластичності й естетичності рухів, фізичної витривалості тощо) та потребує систематичної роботи над собою (удосконалення виконавської техніки, робота над зовнішністю, здатність до перевтілення у створенні сценічного образу, формування оригінального виконавського стилю, творчого іміджу тощо).

На практичних заняттях академічної групи у різних хореографічних класах (класичного, народно-сценічного, історико-побутового та соціального танцю, сучасної хореографії, сучасного бального танцю, мистецтва балетмейстера) студенти під керівництвом викладача опановують різні форми й види фахової діяльності, засвоюють засоби професійної комунікації (вербальні – словесні пояснення, фахову термінологію, рахування вголос метроритму в необхідному темпі тощо; невербальні – систему танцювальних рухів і репетиційних жестів, міміку, погляд, шумові сигнали тощо).

Відтак, *хореографічний клас* є тим освітнім осередком, де майбутні хореографи і балетмейстери під керівництвом викладача набувають досвіду колективної творчої діяльності, де створюються сприятливі умови для формування виконавської майстерності та професійного розвитку студентів. Освітню діяльність студентів у хореографічному класі можна назвати творчою лабораторією, функціонування якої спрямоване на розвиток фахових здібностей та індивідуальних виконавських навичок студентів, їх творчу самореалізацію, формування ціннісних орієнтацій та естетичних смаків на кращих традиціях хореографічного мистецтва та високохудожніх творах музичного мистецтва.

Академічну групу студентів ми розглядаємо як навчальний хореографічний колектив, як своєрідну *соціально-педагогічну систему*, що виконує конкретні освітні функції, має свої ознаки та принципи роботи. У цій системі викладач і студенти є суб'єктами освітньої діяльності, а хореографічний твір (у процесі роботи над яким здійснюється навчання, виховання і професійний розвиток студентів) є об'єктом їх спільної діяльності.

Специфічним у роботі хореографічного класу є те, що на практичних заняттях викладач, як і студенти, працює повною мірою, з максимальною фізичною віддачею, ілюструючи найскладніші виконавські прийоми та віртуозні рухи. Тому викладач і студенти (як єдиний творчий колектив) об'єднані спільною метою та спільною діяльністю, а також зацікавлені у позитивних результатах колективної творчості, які демонструються на заліках та екзаменах з фаху та в процесі відкритих публічних виступів студентського хореографічного колективу.

Успішне функціонування цієї соціально-педагогічної системи багато в чому залежить від *викладача з фаху*, який має бути компетентним фахівцем у галузі хореографічного мистецтва, мати досвід роботи з хореографічними колективами, володіти методикою викладання своєї навчальної дисципліни, мати хорошу фізичну форму та працювати у творчому тандемі з концертмейстером, уміти одночасно контролювати й коригувати роботу студентів на практичних заняттях та знайти індивідуальний підхід до кожного студента з урахуванням його фізичних можливостей, уміти

професійно визначити проблемні аспекти для подальшої самостійної роботи студента, бути творчим наставником для своїх студентів та взірцем для наслідування.

Отже, *системність* професійної підготовки майбутніх хореографів у класичному університеті реалізується на трьох рівнях – на рівні спеціальності (у плануванні та здійсненні освітнього процесу), на рівні студента (в його професійному й особистісному розвитку), на рівні академічної групи (у практичній навчальній діяльності студентів у хореографічних класах).

Висновки. Узагальнюючи результати нашого наукового дослідження, можемо зробити висновки, що професійна підготовка майбутніх хореографів у класичному університеті є складною динамічною системою, ефективно функціонування якої забезпечують: 1) раціональна організація освітнього процесу на основі системного підходу; 2) професійна компетентність викладачів з фаху; 3) цілеспрямований професійний розвиток особистості студента-хореографа; 4) продуктивна творча співпраця викладача і студентів у хореографічному класі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андросук Л. М. Формування індивідуального стилю діяльності майбутнього вчителя хореографії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2009. 21 с.
2. Бернадська Д. П. Вступ до спеціальності: хореографія. Модуль 2 : навч. посіб. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. 84 с.
3. Мартиненко О. В. Формування професійної компетентності як основного показника професійної культури майбутніх хореографів. *Тенденції розвитку сучасної хореографії*. Луганськ : Вид-во ЛДІМК, 2010. С. 47–52.
4. Медвідь Т. А. Компетентнісні засади професійної підготовки майбутніх хореографів у класичному університеті. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2018. № 2. С. 234–238.
5. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошук, перспективи : монографія / за ред. І. А. Зязюна. Київ : ВІПОЛ, 2000. 636 с.
6. Освітньо-професійна програма 024.00.01 «Хореографія (за видами)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Галузь знань: 02 Культура і мистецтво. Спеціальність: 024 Хореографія. *Київський університет імені Бориса Грінченка*. Київ, 2021. 18 с.
7. Плахотнюк О. А. Хореографічна освіта у класичному університеті. *Художні практики та мистецька освіта у кроскультурному просторі сучасності*. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. С. 44–46.
8. Полянська І. М. Специфіка професіоналізму фахівця в галузі хореографічного мистецтва. *Тенденції розвитку сучасної хореографії*. Луганськ : Вид-во ЛДІМК, 2010. С. 73–77.
9. Ростовська Ю. О. До проблеми впровадження інноваційних технологій у фахову підготовку майбутніх учителів хореографії. *Проблеми мистецької освіти*. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2008. С. 160–165.
10. Соціолого-педагогічний словник / за ред. В. В. Радула. Київ : ЕксОб, 2004. 304 с.
11. Bidyuk D. Professional Training of Choreography Students in European Universities. *Comparative Professional Pedagogy*. 2018. 8 (4). pp. 39–46.

REFERENCES

1. Androschuk L. M. (2009). Formuvannia indyvidualnoho styliu diialnosti maibutnoho vchytelia khoreohrafi [Formation of individual style of activity of the future choreography teacher] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Kyiv. 21 p. [in Ukrainian].
2. Bernadska D. P. (2013). Vstup do spetsialnosti: khoreohrafiia [Introduction to the specialty: choreography]. Modul 2 : navch. posib. Kyiv : Kyiv. un-t im. B. Grinchenka. 84 p. [in Ukrainian].
3. Martynenko O. V. (2010). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti yak osnovnoho pokaznyka profesiinoi kultury maibutnikh khoreohrafov [Formation of professional competence as the main indicator of the professional culture of future choreographers]. *Tendentsii rozvytku suchasnoi khoreohrafi*. Luhansk : Vyd-vo LDIMK. pp. 47–52 [in Ukrainian].

4. Medvid T. A. (2018). Kompetentnisni zasady profesiynoi pidhotovky maybutnikh khoreohrafiiv u klasychnomu universyteti [Competency principles of future choreographers' professional training in classical university]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*. Nr. 2. pp. 234–238 [in Ukrainian].
5. Neperervna profesiina osvita: problemy, poshuk, perspektyvy (2000). [Continuing professional education: problems, search, prospects] : monohrafiia / za red. I. A. Ziaziuna. Kyiv : VIPOL. 636 p. [in Ukrainian].
6. Osvitno-profesiina prohrama (2021). 024.00.01 «Khoreohrafiia (za vydamy)» pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity [Educational and Professional Programme 024.00.01 «Choreography (by type)» First (Bachelor) Level of Higher Education]. Haluz znan: 02 Kultura i mystetstvo. Spetsialnist: 024 Khoreohrafiia. *Kyivskiy universytet imeni Borysa Grinchenka*. Kyiv. 18 p. [in Ukrainian].
7. Plakhotniuk O. A. (2019). Khoreohrafichna osvita u klasychnomu universyteti [Choreographic education at a classical university]. *Khudozhni praktyky ta mystetska osvita u kroskulturnomu prostori suchasnosti*. Poltava : PNPU imeni V. H. Korolenka. pp. 44–46 [in Ukrainian].
8. Polianska I. M. (2010). Spetsyfika profesionalizmu fakhivtsia v haluzi khoreohrafichnogo mystetstva [Specificity of professionalism of a specialist in the field of choreographic art]. *Tendentsii rozvytku suchasnoi khoreohrafiiv*. Luhansk : Vyd-vo LDIMK. pp. 73–77 [in Ukrainian].
9. Rostovska Yu. O. (2008). Do problemy vprovadzhennia innovatsiinykh tekhnolohii u fakhovu pidhotovku maibutnikh uchyteliv khoreohrafiiv [On the problem of introducing innovative technologies in the professional training of future choreography teachers]. *Problemy mystetskoï osvity*. Nizhyn : Vyd-vo NDU im. M. Hoholia. pp. 160–165 [in Ukrainian].
10. Sotsiolohe-pedahohichni slovnyk (2004). [Sociological and Pedagogical Dictionary] / za red. V. V. Radula. Kyiv : EksOb. 304 p. [in Ukrainian].
11. Bidyuk D. (2018). Professional Training of Choreography Students in European Universities. *Comparative Professional Pedagogy*. 8 (4). pp. 39–46.

УДК 37.355.58

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-43>**Катерина ГАВРИЛОВА,***orcid.org/0000-0002-7942-5700*

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії й методики викладання навчальних дисциплін

Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти»

Херсонської обласної ради

(Херсон, Україна) *a7591761@gmail.com*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХОДІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

У статті висвітлено питання забезпечення заходів цивільного захисту в закладах освіти в контексті створення безпечного освітнього середовища в умовах воєнного стану.

З моменту введення в Україні воєнного стану 24 лютого 2022 року питання цивільного захисту в закладах освіти отримало пріоритет враховуючи необхідність забезпечення безпекової складової для всіх учасників освітнього процесу.

Підкреслено важливість створення дієвої системи цивільного захисту у закладі освіти, визначення структури цивільного захисту, яка б відповідала потребам та можливостям закладу освіти.

Встановлено основні вимоги до облаштування захисної споруди цивільного захисту та забезпечення укриття учасників освітнього процесу у фонді захисних споруд.

Особливо важливим приведення захисних споруд до нормативів належного використання стало в районах активних бойових дій, де захисна споруда може стати єдиним вирішенням проблеми збереження життя та здоров'я під час артилерійських та бомбардувань.

Висвітлено етапи планування таких основних заходів цивільного захисту як: оповіщення, укриття та евакуації учасників освітнього процесу при виникненні загроз воєнного характеру. Результатом планування є розроблення конкретних алгоритмів дій при виникненні небезпек та призначення відповідальних за організацію заходів захисту.

Оповіщення населення щодо дій під час надзвичайної ситуації забезпечує вчасне реагування на небезпеки та можливість здійснити усі заходи безпеки життєдіяльності людей.

Проведення просвітницької роботи у сфері цивільного захисту серед учасників освітнього процесу дозволяє набутти додаткових знань та навичок, впровадити нові технології та цифрові можливості держави.

Розглянуто складові теоретичної та практичної підготовки учасників освітнього процесу до дій у особливий період та період воєнного стану. Зауважено на необхідності формування практичних навичок щодо злагодженого виконання дій за сигналом «Повітряна тривога», надання домедичної допомоги постраждалим, розпізнавання вибухонебезпечних предметів та дотримання правил поведінки з ними.

Ключові слова: заклади освіти, цивільний захист, період воєнного стану.

Kateryna HAVRYLOVA,*orcid.org/0000-0002-7942-5700*

Candidate of Law Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Theory and Methodology

of Teaching Academic Disciplines

Communal Higher State Educational Institution

“Kherson Academy of Continuing Education” of Kherson Oblast Council

(Kherson, Ukraine) *a7591761@gmail.com*

ENSURING CIVIL PROTECTION MEASURES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS DURING MARTIAL LAW

The article highlights the issue of ensuring civil protection measures in educational institutions in the context of creating a safe educational environment under martial law.

Since the introduction of martial law in Ukraine on 24 February 2022, the issue of civil protection in educational institutions has been given priority considering the need to ensure the security component for all participants in the educational process.

The importance of creating an effective civil protection system in an educational institution, determining the structure of civil protection that would meet the needs and capabilities of the educational institution is emphasised.

The article sets out the basic requirements for the arrangement of a civil defence shelter and the provision of shelter for participants in the educational process in the fund of protective structures.

Bringing protective structures to the standards of proper use has become especially important in areas of active hostilities, where a protective structure may be the only solution to the problem of preserving life and health during shelling and bombing.

The stages of planning such basic civil protection measures as warning, sheltering and evacuation of participants in the educational process in the event of military threats are highlighted. The result of the planning is the development of specific algorithms for action in the event of hazards and the appointment of those responsible for organising protection measures.

Notifying the public of actions to be taken during an emergency ensures a timely response to hazards and the ability to take all life safety measures.

Civilian protection education for students allows them to acquire additional knowledge and skills, introduce new technologies and digital capabilities of the state.

The components of theoretical and practical preparation of participants of the educational process for actions in a special period and the period of martial law are considered. The need to develop practical skills in the coordinated execution of actions on the "Air Alert" signal, first aid to victims, recognition of explosive objects and compliance with the rules for handling them was noted.

Key words: *educational institutions, civil protection, period of martial law.*

Постановка проблеми. З початку повномасштабного вторгнення на територію України та запровадження в державі воєнного стану, пріоритетним напрямком діяльності для керівника закладу освіти визначено забезпечення безпечного освітнього середовища (Про підготовку закладів освіти до нового навчального року, 2022). Для закладів освіти встановлюється очна або дистанційна форма роботи, залежно від безпекової ситуації у регіоні, громаді, за погодженням з відповідною військовою адміністрацією. Водночас не лише відносно безпечна обстановка стає визначальним чинником для запровадження очного навчання, головним є спроможність закладу освіти забезпечити максимальний захист учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану. Однією з важливих складових безпечного середовища можна визначити забезпечення заходів цивільного захисту, що полягає у організації та своєчасному проведенні заходів з оповіщення, укриття та евакуації дітей та персоналу.

Аналіз досліджень. Питанням організації освітнього процесу в умовах воєнного стану присвячені роботи Г. Шевчук, І. Шевчук, А. Шевчук. У своїх роботах дослідники виокремлюють основні виклики для української освіти в період війни, проводять їх інформаційно-аналітичну оцінку, розглядають перспективні напрямки розвитку для різних рівнів освіти. Разом з тим, ще недостатньо вивченим є питання щодо формування комплексу заходів цивільного захисту в закладах освіти в умовах воєнного стану.

Проблеми проведення та організації навчання населення у сфері цивільного захисту досліджували такі вчені, як В. Палюх, В. Садковий, М. Козяр, М. Коваль, С. Гвоздій, В. Михайлов та ін.

Метою статті є на підставі нормативно-правових актів та рекомендацій МОН та ДСНС України

окреслити необхідний комплекс заходів цивільного захисту, що реалізується у закладах освіти у період воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Насамперед відзначимо, що відповідальність за організацію безпечних умов для здобувачів освіти та всіх працівників закладу покладається на керівника закладу, який є керівником цивільного захисту закладу освіти (Положення про функціональну підсистему навчання дітей дошкільного віку, 2016). Отже, для виконання усіх необхідних заходів та дій із захисту, керівнику важливо визначити основні завдання та структуру цивільного захисту у закладі освіти, сформувавши злагоджену команду, що забезпечуватиме захист учасників освітнього процесу.

Для безпосередньої організації заходів цивільного захисту у закладі освіти призначається посадова особа з питань цивільного захисту, за умов наявності у закладі 500 і більше осіб, які здобувають освіту за денною формою. В інших закладах призначаються особа, відповідальна з питань цивільного захисту з-поміж штатних працівників (Кодекс цивільного захисту України, 2013). До кола обов'язків такої особи, входить планування заходів цивільного захисту, контроль за виконанням завдань цивільного захисту, організація навчання працівників закладу за програмами підготовки до дій в умовах надзвичайних ситуацій, своєчасне доведення до виконавців розпоряджень керівника цивільного захисту та контроль їх виконання.

Координація заходів з організації захисту під час надзвичайної ситуації, запобігання таким ситуаціям здійснюється комісією з питань надзвичайних ситуацій закладу освіти, головою якої є керівник закладу. До складу комісії включаються особи, відповідальні з питань цивільного захисту та керівники ланок цивільного захисту. До головних завдань комісії можна віднести:

– визначення та проведення превентивних заходів із запобігання найбільш імовірним небезпечним подіям та надзвичайним ситуаціям;

– прогнозування та оцінку наслідків імовірних надзвичайних ситуацій, визначення потреби у залученні сил та ресурсів;

– забезпечення створення необхідних резервів для реагування на надзвичайну ситуацію;

– координацію дій сил цивільного захисту закладу освіти при проведенні заходів захисту учасників освітнього процесу.

Для планування та проведення заходів з евакуації, зокрема й до захисної споруди під час сигналу «Повітряна тривога», підготовку працівників до здійснення заходів з евакуації утворюються комісії з питань евакуації. В закладах, які потрапляють в зону можливих надзвичайних ситуацій з кількістю працюючих до 50 осіб призначається особа, що виконує функції зазначеної комісії.

Важливим, на наш погляд, є утворення у закладах освіти ланок цивільного захисту, які складатимуть основу сил цивільного захисту, та безпосередньо виконуватимуть заходи цивільного захисту, зокрема пов'язані із проведенням оповіщення, евакуації та укриття учасників освітнього процесу тощо. З огляду на завдання, що постають перед закладом освіти у воєнний період керівнику рекомендовано утворити:

– ланку оповіщення та зв'язку для своєчасного задіяння об'єктової системи оповіщення;

– ланку охорони громадського порядку для забезпечення порядку на шляхах евакуації, недопущення учасників освітнього процесу до місць виникнення надзвичайної ситуації, проведення заходів з пошуку дітей, які не дісталися до місць укриття;

– санітарний пост – для своєчасного надання домедичної допомоги постраждалим;

– ланку пожежогасіння – для локалізації пожежі в закладі освіти;

– аварійно-технічну ланку – для швидкого перекриття комунальних мереж при виникненні небезпек;

– ланку з обслуговування захисної споруди – для підготовки та утримання у постійній готовності укриття, приймання та розміщення учасників освітнього процесу в укритті.

Водночас, спеціалізація та кількість ланок повинні визначатися керівником закладу освіти, виходячи з наявних загроз для освітньої установи, її можливостей та потреб.

Наголосимо, що за вимогами МОН та ДСНС України, обов'язковою умовою проведення діяльності закладу освіти у очному режимі є наявність

захисної споруди (сховища, протирадіаційного укриття) або наявність можливості використання окремих будівель, споруд, приміщень як найпростішого укриття для захисту учасників освітнього процесу від дії засобів ураження в особливий період, та зниження рівня комбінованого ураження від небезпечних чинників надзвичайних ситуацій (Рекомендації щодо організації укриття в об'єктах фонду захисних споруд, 2022).

Заклад освіти може на договірних умовах використовувати як укриття приміщення інших суб'єктів господарювання, за умови розташування їх на відстані до 100 метрів. Також в якості укриття можна розглядати розташовані у безпосередній близькості до закладу підземні переходи, тунелі, метро, споруди котлового типу: паркінги, підземні торговельні центри, підземні порожнини різного призначення тощо.

Слід враховувати, що кількість учасників освітнього процесу, що зможуть одночасно відвідувати заклад, буде визначатися місткістю захисної споруди. Тобто, якщо захисна споруда, розрахована на 80 осіб, то й навчальна зміна складатиме 80 працівників та здобувачів освіти закладу. Місткість захисної споруди визначається з розрахунку 0,6 м² площі основних приміщень на одну особу. За можливості розміщення двоярусних нар, площу може бути зменшено до 0,5 м² на одну особу, при триярусному – до 0,4 м² на одну особу. Якщо потужності захисних споруд є недостатніми для укриття всіх учасників освітнього процесу, то навчання може бути організовано шляхом розподілу навчального часу в межах годин (змін) упродовж дня або тижня, місяця.

Визначено основні вимоги, до приміщень, що можуть використовуватися у якості найпростішого укриття (Алгоритм дій закладів освіти щодо укриття у захисних споруд), зокрема:

– забезпеченість електроживленням, штучним освітленням, системами водопроводу та каналізації. За відсутності водопостачання та каналізації є окремі приміщення для встановлення виносних баків та нечистот;

– наявність в основних приміщеннях, призначених для укриття людей примусової або природної вентиляції;

– наявність двох евакуаційних виходів, один з яких може бути аварійним. Якщо планується укривати менше ніж 50 осіб – допускається наявність одного виходу. Виходи повинні забезпечувати достатню пропускну спроможність та допускати можливість користування, при необхідності, особами з інвалідністю та іншими маломобільним групам;

– висота приміщень – не менше 2 метрів. Висота дверних отворів – 2 метри (в окремих випадках не менше 1,8), ширина – не менше 0,9 (в окремих випадках не менше 1,8) метрів.

– отвори при входах (виходах) закриваються посиленими дверима із негорючих матеріалів або захисними екранами, висотою не менше 1,7 м;

– приміщення перебувають у задовільному санітарному та пожежному стані.

Найпростіші укриття закладів освіти обладнуються (Алгоритм дій закладів освіти щодо укриття у захисних споруд):

– місцями для сидіння, лежання. У закладах освіти використовуються наявні стільця, лавки, ліжка, а також інші засоби: спортивні мати, кари-мати (килимки та туристичні), за умов їх використання на підлогах відповідних приміщень та забезпечення площі на одну особу, яка підлягає укриттю, не менше 1м²;

– резервним штучним освітленням: електричними ліхтарями, свічками та електроживленням. Електричні світильники мають бути захищеними від механічного пошкодження. Для освітлення захисних споруд можуть використовуватися світлодіодні та інші енергоощадні лампи. Усі розетки, встановлені в захисній споруді, мають обладнуватися трафаретними позначеннями: «Радіо», «Телефон», «220 В»;

– ємностями з питною водою, з розрахунку 2 л. на добу на одну особу та технічною водою з розрахунку 5 л. на добу за відсутності централізованого водопостачання. Ємності мають бути виготовлені з матеріалів, дозволених для застосування у зазначених цілях. Ємності з водою можуть розміщуватися в приміщеннях призначених для укриття людей;

– контейнерами для зберігання продуктів харчування. Запасом продуктів тривалого зберігання: консерви, консервація. Запасом теплих речей та ковдр, які зберігаються у водонепроникних чохлах;

– виносними баками, що щільно закриваються, для нечистот;

– первинними засобами пожежогасіння. Місця розташування первинних засобів пожежогасіння, план евакуації із захисної споруди позначаються й освітлюються;

– засобами надання медичної допомоги, аптечками;

– засобами зв'язку і оповіщення: телефоном, радіоприймачем, мережею інтернет. Встановленням Wi-Fi пристроїв для продовження проведення занять, за можливості;

– шанцевим інструментом: сокирами, ломами, лопатами штиковими та совковими, пилками-ножівками по дереву, по металу тощо.

Наступним кроком у реалізації забезпечення безпечного освітнього середовища стає визначення основних небезпек особливого періоду, зокрема, раптовий напад противника, вплив наслідків надзвичайних ситуацій, які сталися на розташованих поруч підприємствах, внаслідок аварії або воєнних дій, визначення першочергових заходів захисту учасників освітнього процесу та призначення відповідальних за проведення цих заходів.

Усі заплановані заходи повинні бути повинні бути завчасно продумані та викладені у відповідних Планах на особливий період закладу освіти або оформлені розділом «Виконання заходів цивільного захисту в умовах раптового нападу противника» до Плану реагування на надзвичайні ситуації закладу освіти (Інструкції щодо дій персоналу в умовах надзвичайних ситуацій).

В розділі рекомендовано висвітлювати наступні питання:

– порядок оповіщення учасників освітнього процесу про загрозу раптового нападу противника;

– порядок укриття учасників освітнього процесу;

– порядок евакуації учасників освітнього процесу;

– дії ланок цивільного захисту при забезпеченні процесу евакуації та укриття;

– дії за сигналом оповіщення «Повітряна тривога»;

– дії після отримання сигналу «Відбій повітряної тривоги»;

– заходи щодо підвищення стійкості будівель закладу (у разі необхідності).

Зауважимо, що при плануванні заходів з оповіщення про раптовий напад, необхідно перевірити справність наявної системи оповіщення, з'ясувати механізм отримання сигналу про небезпеку від органів влади та органів управління освітою, місцевої системи оповіщення, встановити порядок дій ланки зв'язку й оповіщення з приведення в дію системи оповіщення закладу та дії учасників освітнього процесу за сигналами оповіщення тощо.

При плануванні укриття у захисних спорудах слід визначити потребу у фонді захисних споруд для закладу освіти – тобто з'ясувати, яка кількість дітей може укритися у вже наявній захисній споруді, для якої кількості дітей (у разі потреби) слід додатково облаштувати укриття.

При виявленні додаткової потреби – провести огляд та оцінювання приміщень, які можуть бути використанні як найпростіші укриття, облаштувати захисні споруди для прийняття людей (в тому числі створивши відповідні матеріальні запаси), прописати дії ланки з обслуговування захисної

споруди, позначити місця розміщення для кожного класу тощо.

Плануючи заходи з евакуації варто заздалегідь визначити та позначити маршрути руху, зокрема, до захисної споруди, спланувати порядок руху колон, призначити відповідальних на маршрутах руху, встановити алгоритм дій для особи, відповідальної за проведення евакуації, ланки з охорони громадського порядку, санітарного посту, учасників освітнього процесу, визначити порядок інформування батьків про укриття дітей у захисних спорудах та передачі їм дітей, при скасуванні небезпеки.

За рекомендаціями МОН плануючи порядок дій за сигналом «Повітряна тривога» необхідно визначити (Алгоритм дій населення за сигналами оповіщення цивільного захисту):

- відповідальну особу за задіяння наявної системи оповіщення;
- маршрути руху до укриття для кожного класу, колони;
- розподіл учасників освітнього процесу за місцями в найпростішому укритті;
- відповідальних на маршрутах руху колон, які регулюють хід евакуації та забезпечують відкриття евакуаційних виходів;
- відповідальних за супроводження здобувачів освіти (у молодших класах до вчителів приставляють помічників) та перевірку наявності усіх учнів у укритті;
- відповідальних за перевірку закладу на наявність учнів, що залишилися в приміщеннях закладу, вулицях, знаходяться за межами захисної споруди;
- місце перебування медичного працівника;
- дії при виявленні відсутності учасників освітнього процесу в захисній споруді тощо.

Важливим елементом захисту учасників освітнього процесу у період воєнного стану та особливий період стає обов'язкова підготовка учасників освітнього процесу до дій в умовах воєнних небезпек та надзвичайних ситуацій.

Така підготовка містить теоретичну та практичну складові. Так, керівники та заступники керівника, посадові особи з питань цивільного захисту, керівники ланок цивільного захисту проходять навчання у навчально-методичних центрах цивільного захисту та безпеки життєдіяльності (Порядок проведення навчання керівного складу, 2013).

Для працівників закладу освіти організується проведення навчання за програмою прискореної підготовки, з метою є навчання способам захисту від наслідків надзвичайних ситуацій, спричинених застосуванням засобів ураження в особливий період (Порядок здійснення навчання населення

діям у надзвичайних ситуаціях, 2013). З врахуванням загроз воєнного характеру необхідно передбачити вивчення наявних загальних загроз та базових правил поведінки в умовах воєнного стану; порядку дій та заходів захисту, які проводяться безпосередньо у закладі освіти; вивчення правил поводження з вибухонебезпечними предметами, надання домедичної підготовки. До проведення таких занять бажано залучати представників медицини катастроф, Червоного Хреста, ДСНС тощо.

Наголосимо на необхідності засвоєння всіма працівниками практичних навичок надання домедичної допомоги. Адже в умовах воєнного стану, існує висока вірогідність одночасного ураження значної кількості людей, що потребуватимуть невідкладної допомоги. Отже, керівнику санітарного посту та педагогічним працівникам рекомендовано пройти додаткове навчання з надання домедичної допомоги на сертифікованих курсах.

Здобувачі освіти отримують необхідні знання щодо дій в умовах воєнного часу відповідно до Програм навчання під час освітнього процесу. Особлива увага приділяється вивченню правил поведінки у воєнний час, поводженню з вибухонебезпечними предметами, для здобувачів освіти старшої школи – з надання домедичної допомоги.

Практичне відпрацювання дій за сигналом «Повітряна тривога» обов'язково проводиться на початку навчального року, та надалі за потребою. Головною метою таких тренувань повинно стати чітке та злагоджене виконання дій при проведенні евакуації до захисної споруди закладу. Відпрацювання можуть проводитися як для окремого класу, так і для певної частини закладу, та для всіх учасників освітнього процесу одночасно. Підсумкове загальне відпрацювання практичних дій в умовах актуальних небезпек проводиться щороку під час Дня цивільного захисту та Тижня безпеки дитини.

Висновки. Окреслюючи основний комплекс заходів цивільного захисту у створенні безпечного освітнього середовища в умовах воєнного стану можемо виділити наступні елементи:

1. Перевірка приміщень закладу освіти на наявність вибухонебезпечних предметів. Цей етап є вкрай важливим для закладів освіти, які відновлюють свою діяльність на звільнених територіях та на територіях, які наближені до зони ведення бойових дій.

2. Планування заходів цивільного захисту. Цей етап повинен передбачати всебічний аналіз загроз, визначення необхідного переліку заходів, як-то оповіщення, евакуацію, укриття учасників освітнього процесу та призначення відповідаль-

них осіб на кожному етапі реалізації захисту. Важливим стає розробка алгоритму дій за сигналом «Повітряна тривога», визначення маршрутів евакуації, встановлення порядку укриття у захисній споруді.

3. Облаштування захисної споруди. Захисна споруда цивільного захисту закладу освіти повинна відповідати основним вимогам до таких споруд, та бути облаштована таким чином, щоб забезпечити перебування у ній людей, за необхідності, протягом 48 годин.

4. Проведення відповідного теоретичного та практичного навчання учасників освітнього процесу. Передбачає надання учасникам освітнього процесу необхідних знань щодо порядку проведення заходів захисту в закладі освіти та формування практичних навичок з виконання дій за сигналами оповіщення, надання домедичної допомоги, розпізнавання вибухонебезпечних предметів тощо. Організація просвітницької роботи у сфері цивільного захисту із учасниками освітнього процесу з метою набуття додаткових знань та навичок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про підготовку закладів освіти до нового навчального року та опалювального сезону в умовах воєнного стану : лист МОН від 11.07.2022 № 1/7707-22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v7707729-22#Text>
2. Положення про функціональну підсистему навчання дітей дошкільного віку, учнів та студентів діям у надзвичайних ситуаціях (з питань безпеки життєдіяльності) єдиної державної системи цивільного захисту : наказ МОН від 21.11.2016 № 1400. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1623-16#Text>
3. Кодекс цивільного захисту України : Відомості Верховної Ради, 2013, № 34-35, ст.458.
4. Рекомендації щодо організації укриття в об'єктах фонду захисних споруд цивільного захисту персоналу та дітей (учнів, студентів) закладів освіти : лист ДСНС України від 14.06.2022 № 03-1870/162-2. URL: <https://dsns.gov.ua/uk/metodichni-rekomendaciyi>
5. Алгоритм дій місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, органів управління освітою, керівників закладів освіти щодо забезпечення укриття учасників освітнього процесу у фонді захисних споруд цивільного захисту : методичні рекомендації ДСНС України. URL: <https://dsns.gov.ua/uk/metodichni-rekomendaciyi>
6. Примірний алгоритм дій населення за сигналами оповіщення цивільного захисту «Увага всім», «Повітряна тривога» : методичні рекомендації ДСНС України. URL: <https://dsns.gov.ua/uk/metodichni-rekomendaciyi>
7. Порядок проведення навчання керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту : Постанова КМУ від 23 жовтня 2013 р. № 819. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2013>
8. Порядок здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях : постанова КМУ № 444 від 26 червня 2013 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0046-20>

REFERENCES

1. Pro pidhotovku zakladiv osvity do novoho navchalnoho roku ta opaliuvvalnoho sezonu v umovah voiennoho stanu : lyst MON vid 11 iul. 2022 № 1/7707-22. [About preparation of educational institutions to a new academic year and the heating season under martial law: letter from the Ministry of Education and Science dated from 11 July 2022 1/7707-22.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v7707729-22#Text> [in Ukrainian].
2. Polozhennia pro funksionalnu pidsystemu navchannia ditey doshkilnoho viku, uchniv ta studentiv diiam u nadzvychnykh sytuatsiiah (z pytan bezpeky zhyttiedialnosti) jedynoi derzhavnoi systemy tsyvilnoho zahystu: nakaz MON vid 21 lystop. 2016 № 1400. [Regulations on the functional subsystem of teaching preschool children, pupils and students to act in emergency situations (on life safety) of the unified state civil protection system: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 21 November 2016 № 1400]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1623-16#Text> [in Ukrainian].
3. Kodeks tsyvilnoho zahystu Ukrainy. [Code of Civil Protection of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoii Rady – Bulletin of Verkhovna Rada (2013), 34-35, 458 p. [in Ukrainian].
4. Rekomendatsii shchodo orhanizatsii ukryttia v ob'ektah fondu zahystnykh sporud tsyvilnoho zahystu personal ta ditey (uchniv, studentiv): lyst DSNS Ukrainy vid 14 iul.2022 03-1870/162-2. [Recommendations on organization of shelter in the facilities of the Civil Protection facilities fund for personnel and children (pupils, students) of educational institutions: letter of the SES of Ukraine from 14 July 2022 № 03-1870/162-2.] URL: <https://dsns.gov.ua/uk/metodichni-rekomendaciyi> [in Ukrainian].
5. Alhorytm diy mistsevykh orhaniv vykonavchoi vlady, orhaniv mistsevoho samovriaduvannia, orhaniv upravlinnia osvitoiu, kerivnykiv zakladiv osvity shchodo zabezpechennia ukryttia uchasnykiv osvitnioho protsessu u fondi zahystnykh sporud tsyvilnoho zahystu: metodychni rekomendatsii DSNS Ukrainy. [Algorithm of actions of local executive authorities, local self-government bodies, educational authorities, heads of educational institutions to ensure shelter for participants of the educational process in the fund of civil protection structures: methodological recommendations of the SES of Ukraine]. URL: <https://dsns.gov.ua/uk/metodichni-rekomendaciyi> [in Ukrainian].
6. Prymirnyi alhorytm dii naselennia za syhnalamy opovishennia tsyvilnoho zahystu «Uvaha vsim», «Povitriana tryvoha»: metodychni rekomendatsii DSNS Ukrainy. [Exemplary algorithm of actions of the population on the civil protection alert signals «Attention to all» and «Air Alert»: methodological recommendations of the SES of Ukraine]. URL: <https://dsns.gov.ua/uk/metodichni-rekomendaciyi> [in Ukrainian].

7. Poriadok provedennia navchannia kerivnoho skladu ta fahivtsiv, dialnist iakyh povjazana z orhanizatsieiu i zdiysnenniam zahodiv z pytan tsyvilnoho zahystu: Postanova KМУ vid 23 zhovt.2013 r. № 819. [The procedure for training of management personnel and specialists whose activities are related to the organization and implementation of Civil Protection measures: CMU Resolution № 819 from 23 October 2013]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2013> [in Ukrainian].

8. Poriadok zdiisnennia navchannia naseleennia diiam u nadzvychnykh situatsiiakh: postanova CMU № 444 vid 26 iun. 2013. [Procedure for training the population to act in emergency situations: CMU Resolution № 444 from 26 June 2013]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0046-20> [in Ukrainian].

УДК 373.3.015.31:7:62

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-44>

Руслана ДАНИЛЯК,

orcid.org/0000-0002-3411-6824

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) ruslana.dankevych@gmail.com

Наталія КАЛИТА,

orcid.org/0000-0003-2451-0382

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) natalia-kalyta@ukr.net

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

В статті розглядається проблема естетичного виховання учнів на заняттях технологічної освітньої галузі у початковій школі, а саме охарактеризовано основні категорії, сутність та особливості естетичного виховання молодших школярів, окреслено освітні завдання для його ефективного впровадження, розкрито джерела і шляхи реалізації естетичного виховання молодших школярів у процесі вивчення технологічної освітньої галузі у початковій школі; пропонуються шляхи розвитку естетичних почуттів учнів засобами мистецтва, природи, науки, навколишнього світу і суспільного життя.

Визначено поняття естетичного виховання, яке органічно пов'язане з терміном естетика, зазначено, що процес формування основ естетичної свідомості та естетичної діяльності у молодших школярів розвивається на якісно новому рівні, що сприяє переходу особистості дитини від уміння сприймати і відчувати прекрасне до вміння творити «за законами краси». У цій статті даний феномен розглядається як цілеспрямований і організований процес впливу засобів мистецтва на внутрішній світ дитини, який здійснюється в освітньому процесі школи на заняттях технологічної освітньої галузі у початковій школі.

Взаємодія краси праці і культури сприяє формуванню естетичних смаків молодших школярів через моральне задоволення, естетичні відчуття, які отримують учні в процесі трудової діяльності. Ефективність формування естетичних смаків учнів може забезпечити не випадковий, епізодичний вплив на школярів, а система естетичного виховання, одним з завдань якої є розвиток естетичних смаків. Ця система повинна опиратись на різноманітний вплив, в якому велику роль мають відігравати як підготовка до виконання трудових завдань, так і сам процес виготовлення об'єкту праці. Відповідна роль повинна бути відведена також чіткій організації трудової діяльності, боротьбі за красу трудових дій школярів, за високу культуру умов праці.

Вибір об'єкта праці і знайомство з ним, постановка мети і планування послідовності виконання трудових операцій, аналіз креслення і його розмітка, обробка матеріалів і оздоблення виробу – все повинно комплексно сприяти розвитку естетичних смаків учнів початкових класів.

Ключові слова: *молодші школярі, естетичне виховання, естетична культура, мистецтво, почуття, краса.*

Ruslana DANYLIAK,*orcid.org/0000-0002-3411-6824**Candidate of Sciences (Pedagogy),**Associate Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education**Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University**(Drohobych, Lviv region, Ukraine) ruslana.dankevych@gmail.com***Nataliia KALYTA,***orcid.org/0000-0003-2451-0382**Candidate of Sciences (Pedagogy),**Associate Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education**Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University**(Drohobych, Lviv region, Ukraine) natalia-kalyta@ukr.net*

AESTHETIC EDUCATION OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN IN THE PROCESS OF STUDYING THE TECHNOLOGICAL EDUCATIONAL FIELD AT PRIMARY SCHOOL

The article examines the problem of aesthetic education of students at the lessons of the technological educational field at primary school. Specifically, it characterizes the main categories, essence and features of aesthetic education of primary schoolchildren; it outlines the educational tasks for its effective inculcation. The article also reveals the sources and ways of the realization the aesthetic education of primary schoolchildren in the process of studying the tec students; aesthetic feelings by means of art, nature, science, the surrounding world and social life are offered.

It is defined the concept of aesthetic education, which is organically connected with the term aesthetics. It is noticed that the process of formation of the foundations of aesthetic consciousness and aesthetic activity of primary schoolchildren develops at a qualitatively new level. It furthers the transition of the child's personality from the ability to perceive and feel the beauty to their ability to create "according to the laws of beauty". The article considers this phenomenon as a goal-directed and organized process of the influence of art means on the inner world of the child. This process is carried out in the educational process of school at the lessons of the technological educational field at primary school.

The interaction of the beauty of work and culture furthers the formation of aesthetic tastes of primary schoolchildren through moral satisfaction and aesthetic feelings that students receive in the process of work. The effectiveness of the formation of students aesthetic tastes can be ensured not by casual, episodic influence on schoolchildren, but by the system of aesthetic education, having the development of aesthetic tastes as one of its tasks. This system should be based on the various influence, in which both the preparation for the performance of work tasks and the process of making the object of work should play the main role. The clear organization of labor activity, the struggle for the beauty of the labor actions of schoolchildren, for a high culture of working conditions are also important.

The choice of the object of work and getting to know it, setting a goal and planning the sequence of labor operations, the analysis of the drawing and its marking, processing of materials and decoration of the product – everything should comprehensively further to the development of the aesthetic tastes of primary schoolchildren.

Key words: *primary schoolchildren, aesthetic education, aesthetic culture, art, feelings, beauty.*

Постановка проблеми. Естетичний розвиток особистості розпочинається у ранньому віці. Дуже важко, а іноді й неможливо формувати естетичні ідеали, художній смак, коли людина вже сформувалася, як особистість, тому важливо акцентувати увагу на реалізації естетичного виховання учнів особливо в початковій школі. Естетичний смак зароджується у процесі трудової діяльності людини, у праці, спрямованій на перетворення та удосконалення навколишнього середовища і себе.

Варто зазначити, що можливості здійснення естетичного виховання на заняттях технологічної освітньої галузі у початковій школі надзвичайно широкі й різнобічні, адже спонукають молодших школярів до поєднання прекрасного й корисного у практичній діяльності.

У зв'язку з цим зростає роль учителів, які, здійснюючи освітній процес, компетентно вирішують виховні завдання, зокрема завдання естетичного виховання. Діяльність вчителя у цьому напрямку може істотно вплинути на погляди і уявлення майбутнього громадянина, а також допомогти розвинути його здібності.

Завдання Нової української школи передбачають подальший пошук шляхів удосконалення системи виховання, формування національних цінностей у молодого покоління. Заняття технологічної освітньої галузі мають значні потенційні можливості для формування естетичних почуттів молодших школярів, однак їх виховний потенціал використовується не сповна через недостатню теоретичну дослідженість проблеми. Саме ці обставини й зумовили вибір теми статті.

Аналіз досліджень. Гуманістичні ідеї про необхідність розвитку естетичних почуттів людини та їх вплив на процес формування творчої особистості визначали передову демократичну думку в XVIII–XX ст. Значну увагу цим проблемам надавалось, насамперед, у працях українських мислителів – Б. Грінченка, Г. Сковороди, Лесі Українки, І. Франка; істориків і філософів – М. Антоновича, М. Бердяєва, В. Вернадського, В. Зеньковського, М. Федорова, П. Флоренського, П. Юркевича та в психолого-педагогічній спадщині П. Блонського, О. Духновича, О. Потебні, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін.

Проблема естетичного виховання з давніх давен була предметом дослідження різних наукових напрямів, а саме: філософів – Декарта, Дідро, Канта, Пуанкаре, Плутарха, Цицерона та ін.; психологів – І. Беха, Л. Виготського, Г. Костюка, В. Моляко, Я.Гошовського та ін.), педагогів – П. Дроб'язко, Р. Захарченко, П. Гнатенко, В. Кузь, І. Мартинюк, Ю. Руденка, З. Сергійчука, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, Б. Ступарика, Є. Сявавко, В. Шубинського та ін. Ці та інші вчені зробили значний внесок в обґрунтування та розроблення теорії естетичного виховання.

Мета статті – проаналізувати особливості естетичного виховання учнів молодшого шкільного віку на заняттях технологічної освітньої галузі.

Виклад основного матеріалу. У процесі естетичного виховання вчителів необхідно враховувати вікові особливості розвитку мислення, сприйняття, пам'яті, уяви дітей та будувати виховний процес відповідно до цих особливостей.

В енциклопедичній та науковій літературі існують різні трактування категорії «естетичне виховання». Зокрема, в українському енциклопедичному словнику естетичне виховання визначається як формування у людини здібності сприймати красу у реальному житті та у мистецтві, розвиток її естетичних почуттів, думок та смаків, вміння та потреби приймати участь у створенні прекрасного у житті та у художній творчості, розвиток її творчих здібностей. Естетичне виховання – один із засобів формування всебічно розвинутої особистості (Короткий глумачний словник, 1998: 482).

Значну частину свого часу діти проводять у школі, і те, в яких умовах вони займаються, має неабиякий вплив на їх розвиток, зокрема й на розвиток естетичних почуттів. Технологічна освітня галузь має надзвичайно великий потенціал для реалізації естетичного виховання учнів початкових класів. Умови праці дітей молодшого шкільного віку мають значний вплив на організацію трудової діяльності, як індивідуальної, так і

колективної. Своїми успіхами у роботі діти багато в чому завдячують правильно організованим умовам праці. Крім того, саме по собі робоче середовище – це найбагатше джерело естетичних впливів на дитину – активний вихователь, тому основні напрями естетичного виховання на заняттях технологічної освітньої галузі у початковій школі мають особливо важливе значення, а саме: створення сприятливих умов праці; постановка мети праці; вибір об'єкта праці; естетичний аналіз предметів.

Перша та необхідна умова – просторий та світлий клас. У такому приміщенні дітям комфортніше займатись трудовою діяльністю. При фарбуванні класних приміщень необхідно враховувати гармонійне поєднання кольорів та відтінків. Створити раціональне колірне рішення класу, – означає забезпечити одну з найважливіших умов праці, один із суттєвих факторів естетичного впливу на молодшого школяра. Для створення естетичних умов праці естетичний вигляд робочого місця передбачає в тому числі й високу якість меблів, інструментів, обладнання, матеріалів та культуру їх утримання й використання.

Вимоги, яким мають відповідати інструменти з погляду естетичного виховання: насамперед інструмент має бути зручним для молодшого школяра, адже, якщо інструмент зручний, то учень із задоволенням працює, його дії точні, ритмічні, продуктивні, без зайвого напруження, а тому й успіху він досягає легко. Неякісний і/або незручний інструмент завдає прикрощів учням, гасить інтерес до завдання, не дає бажаного результату, виріб не має естетичного вигляду, відповідно й робота не приносить учневі естетичного задоволення; якість обладнання також відіграє не менш важливу роль. Ємності для клею та води, коробки для обрізків паперу, ниток, скрепок, тримачів, серветок, відходів тощо мають бути красивими та зручними і для цього воно не обов'язково має бути дорогим за вартістю. Частина обладнання учні можуть виготовити й самі; інструмент повинен пробуджувати позитивні емоції своїм зовнішнім виглядом, приносити задоволення від роботи з ним і тим самим спонукати школярів до діяльності.

Крім забезпечення якісним та зручним інструментом, обладнанням, матеріалами, потрібно виробити в учнів уміння охайно з ним поводитися, тобто організовувати трудову діяльність так, щоб на робочому місці був порядок, щоб не було зайвих предметів і нічого не заважало роботі, а все необхідно було під рукою (Веремійчик, 2004: 102).

Кожен учень повинен усвідомити, що людина, яка поважає себе і свою працю, повинна приділяти увагу і своєму робочому місцю, що культура робо-

чого місця робить працю не тільки приємнішою, а й успішнішою. Правильно організовані умови праці мають безпосередній естетичний вплив на молодших школярів, сприяють досягненню ними високих результатів, активно формують кращі трудові навички і звички, які будуть необхідні їм у будь-якій сфері діяльності – чи то у навчанні, чи у праці.

Наступний напрямок – це постановка мети трудової діяльності. Мета праці за змістом дуже багатогранна: вона включає і навчальну, і виховну, і предметну, і естетичну, і суспільну. Навчальна та виховна цілі спрямовані на формування особистості індивіда; предметна, естетична, суспільна – пов'язані з об'єктом праці, спрямовані на досягнення високих результатів праці. Як правило, праця молодших школярів має навчально-виховний характер, тому вчитель обов'язково повинен продумати, які нові знання, уміння, навички, які якості мають набути діти у процесі виконання чергового завдання. Це визначає зміст навчальної та виховної цілей праці. Інколи акцентування на навчальних та виховних цілях призводить до самоусвідомлення дитиною себе лише як учня, який виховується, що значно збіднює значення дитячої праці, особливо її суспільної спрямованості. І, навпаки, свідоме замовчування учителем навчальних та виховних цілей та наголошування на предметній, естетичній, суспільній меті діяльності насичує працю учнів початкових класів корисною грою «у дорослого трудівника», яка робить навчальну працю оптимальною з точки зору розвитку учнів. Саме тому не варто акцентувати увагу на навчальній та виховній меті, а спрямовувати діяльність школярів на успішне досягнення предметної, суспільної та естетичної цілей, тим самим вирішуючи й навчальні та виховні завдання.

Заняття технологічної освітньої галузі переважно пов'язані з виготовленням конкретних виробів. Привернення уваги учнів до обраного об'єкта праці, демонстрація об'єкта з націленням на його виготовлення – це постановка предметної мети праці. При постановці предметної мети праці не слід обмежуватися назвою об'єкта праці, а демонструвати виріб-зразок, який допомагає дітям конкретно, точно уявити мету і результат своєї праці.

При постановці естетичної мети одним із педагогічних завдань є створення у школярів естетичного ставлення до об'єкта праці і прагнення до створення естетично красивого предмета. Розкриття цієї мети варто розпочинати з демонстрації моделі-зразка, адже естетичне сприйняття є конкретно-чуттєвим. Те, що недоступне чуттєвому сприйняттю, що ми не можемо безпосередньо бачити чи чути, залишається поза нашою естетичною

оцінкою. Саме тому не потрібно нехтувати демонстрацією моделі-зразка, адже вона розрахована на те, щоб пробудити у молодших школярів переживання, викликані спогляданням гарного предмета, що майстерно виготовлений людиною. Під час оголошення естетичної мети іноді корисно розгорнути перед дітьми яскраві перспективи оцінки результатів праці (Рагозіна В. та ін., 2006: 51).

Постановка мети праці, мотивація учнів до визначеної трудової діяльності може і повинна бути використана, як фактор естетичного впливу на молодших школярів. Метод постановки мети праці накладає свій відбиток і на результат праці учнів, адже, якщо мета розкрита усебічно, то перед школярами вона виглядає цікавою та очевидною. Отже, чим яскравіша, цікавіша мета, тим змістовніша і результативніша праця школярів.

Естетичне виховання у процесі вивчення технологічної освітньої галузі значною мірою пов'язане з вибором об'єкту праці. Це перший етап підготовки учнів до виконання завдання, який також має естетичний вплив. Зрозуміло, що його ефективність залежатиме від того, наскільки педагогічно правильно вчитель його організує, наскільки активно залучить школярів до участі у виборі об'єкта праці, які вимоги будуть до виробу, обраному для виготовлення (Веремійчик, 2004: 89). Дуже важливо включати самих учнів до вибору об'єкта праці. Це не лише посилює інтерес учнів до виготовлення виробу, а й пробуджує естетичне ставлення до дійсності та навколишнього світу.

Участь дітей у виборі об'єкта праці може бути різною: бесіди про виробу, які плануються для виготовлення на заняттях, колективний аналіз письмових відповідей учнів на запитання: «Що ти хотів би зробити?» тощо.

Об'єкти праці сприяють естетичному вихованню учнів початкових класів на заняттях технологічної освітньої галузі, якщо вони відповідають певним вимогам.

По-перше, об'єкти праці мають різні можливості естетичного впливу на учнів. Порівняємо майстерно виготовлений з картону та з різних видів паперу макет сучасної кімнати з меблями з гірляндою прапорців, теж охайно і по-своєму майстерно виконаною. Перший об'єкт праці має більші потенційні можливості естетичного впливу на школярів, насамперед тому, що це результат більш кропіткої творчої праці. Він активно сприяє формуванню почуття форми (оскільки передбачає аналіз та оцінку речей різної складності, знайомство з їх конструктивними рішеннями); розвиває відчуття кольору (порівняння кольору кожної

деталі та ансамблю в цілому, зв'язок між фарбуванням предмета та його призначенням); виховує почуття міри у кольоровому рішенні та в орнаментуванні. Гірлянда прапорців теж позитивно впливає на естетичні почуття учнів, але, безперечно, менше. Отже, об'єкти праці мають різний естетичний вплив на школярів залежно від їх зовнішнього вигляду й від процесу їх виготовлення.

По-друге, виріб за своєю технологією має відповідати фізіологічному рівню розвитку дітей, щоб його виготовлення не було надто легким або надто важким, щоб процес трудової діяльності не був ні, як легковажна гра, ні, як невиправдані муки, але, водночас, щоб він був активним, плідним та радісним. Якщо трудове завдання виявиться надто легким, то воно не викличе необхідної інтенсивності інтелектуальних і фізичних сил учня, а значить, позбавить її можливості ефективного розвитку, радості творення, творчості у процесі діяльності і, навпаки, – якщо воно виявиться надмірно важким, школяр втратить віру у свої сили, в успіх справи. Це може зменшити його інтерес та творчий настрій, що є неприпустимим в процесі естетичного виховання.

По-третє, об'єкти праці мають бути різноманітними, адже учні початкових класів не люблять одноманітної діяльності, швидко втомлюються від неї. Тільки різноманітні та цікаві вироби здатні збуджувати та підтримувати інтерес до роботи, а якщо пропонувати повторювати вже виконане завдання, то учні будуть пасивними, неохоче братимуться до роботи.

По-четверте, усі виготовлені на заняттях вироби мають мати практичне застосування чи у школі, чи вдома. Трапляються випадки, коли задля вироблення в учнів лише якихось умінь та навичок роботи з тим чи іншим матеріалом, учитель пропонує виготовляти вироби, «життя» яких продовжиться лише на полицях шаф у класі або, ще гірше, у шухлядах, тобто не матиме суспільно-корисного значення. Праця для друзів, рідних, для інших людей активно сприяє формуванню естетичних почуттів стосовно суспільно-корисного спрямування своєї трудової діяльності, спонукає прагненню принести користь суспільству своєю роботою. І, навпаки, робота лише для себе не тільки позбавляє працю суспільної спрямованості, а й культивує егоїстичні тенденції у розвитку особистості молодших школярів. На жаль, деякі вчителі не надають значення цій відмінності у спрямованості трудової діяльності.

У процесі формування естетичних почуттів на заняттях технологічної освітньої галузі у початковій школі варто приділяти особливу

увагу і такому етапу, як естетичний аналіз взірця виробу, тобто розгляд виробу на предмет його естетичної цінності. Завдання естетичного аналізу – у словесному вираженні дати розгорнуту оцінку естетичності виробу, тобто проаналізувати виріб на предмет естетичності. Значення цього етапу є дуже важливим, адже: школяр навчається чітко виражати свої естетичні судження про виріб; формулюючи свої висловлювання, прагне глибше осмислити особливості предмета, а також усвідомлює своє ставлення до нього; систематично висловлюючи свою думку, учень удосконалює свій естетичний смак; у процесі порівняння власного аналізу виробу з аналізом інших учнів, а також з аналізом вчителя учень має можливість збагатити свої уявлення про красу виробів та предметів.

Усе це, зрештою, активно сприяє формуванню естетичного ідеалу у школяра. Крім того, аналіз естетичності взірця виробу безперечно сприяє і досягненню високої якості результатів праці: учні отримують більш точне і осмислене уявлення про красу об'єкта праці, що фактично налаштовує школярів на високий якісний результат праці, зміцнює прагнення досягти естетичного ідеалу у виготовленні виробу.

При естетичному аналізі слід привертати увагу школярів до особливостей предметів, завдяки яким ми вважаємо їх красивими, тобто до форми, матеріалу, елементів оздоблення, обробки, не вникаючи у їх складові компоненти. Тільки пізніше приступити до їх поступового вичленування. Знайомлячи дітей із деякими термінами, не потрібно вимагати від них обов'язкового оперування ними, а дбати про те, щоб учні усвідомлювали процеси чи діяльність, які позначаються цими термінами.

Естетичний аналіз може бути різноманітний стосовно форм участі у ньому школярів. Найбільш ефективним методом навчального естетичного аналізу слід вважати бесіду з учнями, що спирається на їх максимальну активність. Бесіду можна будувати кількома способами: продумувати серію питань, які сприятимуть правильному розумінню краси і підводитимуть учнів до усвідомлення естетичного ідеалу або ставити одне питання: «У чому проявляється краса виробу?». Тоді, коригуючи, доповнюючи, розвиваючи думки учнів, допомагати досягти необхідної глибини аналізу предмета.

На велику увагу заслуговують різноманітні форми самостійного та колективного аналізу, які, як правило, багатогранно розкривають красу предмета.

Естетичний аналіз моделі на заняттях технологічної освітньої галузі у початковій школі має неабияке значення, адже він цілком доступний

молодшим школярам і педагогічно ефективний. Завдяки естетичному аналізу об'єкта праці учні, насамперед, розпочинають виготовлення виробу з чітким, розгорнутим та яскравим уявленням про результат трудової діяльності. Це допомагає їм не тільки намітити шляхи створення красивого виробу, але й на всіх етапах роботи намагатися досягнути естетичного ідеалу.

По-друге, при систематичному акцентуванні уваги на красі виробів, на красі визначених предметів навколишнього світу, у молодших школярів формуються естетичні почуття, естетичні вподобання, а також розвивається інтерес до прекрасного.

Висновки. Отже, щоб досягти хороших результатів у естетичному вихованні молодших школярів, потрібно правильно організувати

заняття технологічної освітньої галузі з урахуванням вимог з усіх розглянутих напрямів діяльності вчителя, а також сприяти виробленню трудових навичок та позитивному ставленню до праці.

Таким чином, можна зробити висновок, що естетичне виховання на заняттях технологічної освітньої галузі у початковій школі є одним з пріоритетних напрямів у структурі освітнього процесу і покликане до формування гармонійної особистості школярів, до пробудження їх естетичних емоцій, естетичних почуттів, вироблення естетичного смаку. Саме у процесі вивчення технологічної освітньої галузі можливий цілеспрямований та всебічний розвиток уяви, творчих здібностей, почуття краси та гармонії в учнів початкових класів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веремійчик І.М. Методика трудового навчання в початковій школі : навч. посібник для студ. вищих пед. навч. закладів. Тернопіль : Мальва-ОСО, 2004. 275 с.
2. Рагозіна В.В., Хлебнікова Л.О., Миропольська Н.В. Естетичне навчання і виховання молодших школярів. Уроки художньо-естетичного циклу в школі: навчання і виховання: посібник для вчителя. Тернопіль, 2006. С. 15–62.
3. Короткий тлумачний словник української мови / під ред. Д.Г. Гринчишин. Київ : Радник, 1998. С. 482.

REFERENCES

1. Veremiichyk I.M. (2004) *Metodyka trudovoho navchannia v pochatkovii shkoli* [Methodology of labor training in primary school] navch. posibnyk dlia stud. vyshchych ped. navch. zakladiv. [Study guide for students of higher pedagogical educational institutions.] Ternopil : Malva-OSO. 275 p. [in Ukrainian].
2. Ragoza V.V., Khliebnykova L.O., Myropolska N.V. (2006) *Estetychne navchannia i vykhovannia molodshykh shkoliariv. Uroky khudozhno-estetychnoho tsykladu v shkoli: navchannia i vykhovannia: posibnyk dlia vchytelia*. [Aesthetic education and upbringing of younger schoolchildren. Lessons of the artistic and aesthetic cycle at school: learning and education: a teacher's guide.] Ternopil. P. 51. [in Ukrainian].
3. *Korotkyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy* (1998) [A short explanatory dictionary of the Ukrainian language] / pid red. D.H. Hrynchyshyn. Kyiv : Radnyk. P. 482. [in Ukrainian].

Vitalina ДЕНИСЕНКО,

orcid.org/0000-0002-4918-5830

старший викладач кафедри філології та перекладу

Київського національного університету технологій та дизайну

(Київ, Україна) denisenko_vitalina@ukr.net

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ КОНТРОЛЮ РІВНЯ ЗНАНЬ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто та проаналізовано параметри ефективності сучасних технологій контролю рівня знань на заняттях із іноземної мови у закладах вищої освіти. Виділено основні функції контролю (контролююча, навчальна, діагностико-коригувальна, стимулюючо-мотиваційна, розвивально-виховна). Визначено, що зазначені функції мають комплексний характер і логічно пов'язані між собою. Підкреслено, що функції контролю зумовлюють й основні його принципи: індивідуальний характер, систематичність, тематична спрямованість, диференційованість, об'єктивність, вимогливість, умотивованість і системність. Відзначено, що в українських університетах види контролю аналогічні тим, які застосовуються в більшості західноєвропейських вищих навчальних закладів (попередній, поточний, періодичний, підсумковий). Серед методів контролю виділено усний контроль, письмовий контроль, дидактичні тести, буденне (побіжне) спостереження за навчальною діяльністю студентів.

Зауважено, що інновацією в іноземній вищій освіті є відхід від використання суто механістичних технологій оцінювання у напрямі таких, що узгоджуються з ідеєю особистісно-орієнтованого навчання. Доведено, що навчальне «портфоліо» відкриває можливість висвітлення поетапного розвитку успішності учасників навчально-пізнавальної діяльності, спланованої роботи викладачів та студентів зокрема. Очікується, що «портфоліо» допоможе заохотити всіх, хто навчається, здійснювати регулярну осучаснену самооцінку рівня володіння англійською мовою. Це матиме велике значення для достовірності документа в очах пошукувачів в аспекті його відповідальності та прозорості.

Оцінювання на базі «портфоліо» розглядається як інноваційна оцінна технологія, яка дає змогу: відслідкувати навчальний прогрес, надаючи студенту та викладачеві відповідну інформацію; демонструвати студентські досягнення, підвищуючи у такий спосіб якісний рівень отриманих результатів; більш гуманно мотивувати студента, порівнюючи його роботи з попередніми власними, а не з роботами інших студентів; розвивати в студентів навички самооцінювання; сприяти інтенсифікації співпраці між студентом та викладачем; документувати – «портфоліо» є своєрідним паспортом для отримання офіційного дозволу для переходу до виконання іншого завдання або підбиття підсумків навчання.

Ключові слова: вища освіта, технології контролю, рівень знань, тестування, портфоліо.

Vitalina DENYSENKO

orcid.org/0000-0002-4918-5830

Lecturer at the Department of Philology and Translation

Kyiv National University of Technologies and Design

(Kyiv, Ukraine) denisenko_vitalina@ukr.net

MODERN TECHNOLOGIES FOR MONITORING THE LEVEL OF KNOWLEDGE IN FOREIGN LANGUAGE CLASSES IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

The article examines and analyzes the parameters of the effectiveness of modern technologies for controlling the level of knowledge in foreign language classes in institutions of higher education. The main control functions are highlighted (controlling, educational, diagnostic-corrective, stimulating-motivational, developmental-educational). It was determined that the mentioned functions have a complex nature and are logically related to each other. It is emphasized that control functions are determined by its main principles: individual character, systematicity, thematic orientation, differentiation, objectivity, demandingness, motivation. It was noted that in Ukrainian universities, the types of control are similar to those used in most Western European higher education institutions (preliminary, current, periodic, final). Among the control methods, oral control, written control, didactic tests, routine (passive) observation of students' educational activities are highlighted.

It was noted that an innovation in foreign language higher education is a departure from the use of purely mechanistic evaluation technologies in the direction of those that are consistent with the idea of person-oriented learning. It has been proven that the educational "portfolio" opens up the possibility of highlighting the step-by-step development of the success of participants in educational and cognitive activities, the planned work of teachers and students in particular. The "portfolio" is expected to help encourage all learners to undertake regular, up-to-date self-assessment of their

English language proficiency. This will be of great importance for the credibility of the document in the eyes of searchers in terms of its responsibility and transparency.

Assessment on the basis of "portfolio" is considered as an innovative assessment technology that allows: to monitor educational progress, providing the student and the teacher with relevant information; to demonstrate student achievements, thus increasing the quality level of the obtained results; motivate the student more humanely by comparing his work with his previous work, and not with the work of other students; to develop students' self-assessment skills; promote the intensification of cooperation between the student and the teacher; to document – a "portfolio" is a kind of passport for obtaining official permission to move on to another task or sum up the results of training.

Key words: higher education, control technologies, level of knowledge, testing, portfolio.

Постановка проблеми. На відміну від традиційної освітньої моделі, що базувалася на пріоритеті простого засвоєння і відтворення інформації, головною метою навчання у XXI столітті стає всебічний розвиток людської особистості як рівновеликої цінності. Розширення та якісні зміни характеру міжнародних зв'язків нашої держави, інтернаціоналізація всіх аспектів суспільного життя роблять іноземну мову реально необхідною в різних сферах діяльності людини. Іноземна мова стає дієвим фактором соціально-економічного, науково-технічного та загальнокультурного прогресу суспільства.

Головним завданням навчання іноземної мови у закладах вищої освіти є завдання навчити студентів користуватися мовою як засобом спілкування в діалозі культур і цивілізацій сучасного світу в усіх видах мовленнєвої діяльності в різноманітних ситуаціях реального життя. Практичною метою у вивченні іноземної мови є досягнення студентами достатнього рівня комунікативної компетенції, яка в контексті сучасних проблем навчання іноземних мов розглядається як здатність розуміти та відтворювати іноземну мову не тільки на рівні фонологічних, лексико-граматичних і країнознавчих знань та мовленнєвих умінь, а й відповідно до різноманітних цілей та специфіки ситуації спілкування.

Процес навчання іноземною мовою є складною системою із власними структурними елементами та тісними взаємозв'язками між ними. Контроль та оцінювання рівня сформованості іншомовної компетенції студентів закладів вищої освіти є одним із найважливіших компонентів цієї системи, що передбачає співвідношення досягнутих результатів із запланованими цілями навчання.

Аналіз досліджень. Аналіз спеціальної літератури показує, що в методиці навчання іноземних мов робилося багато спроб щодо вирішення проблеми організації контролю і оцінки знань. Так, Т. Лукіна узагальнює інформацію про актуальні технології діагностики та оцінювання навчальних досягнень (Лукіна, 2007). О. Ханіна (Ханіна, 2004: 55–59) та О. Швидкий (Швидкий, 2002: 19–21) вивчають проблему тестового контр-

оллю в навчальному процесі з вивчення іноземної мови. О. Петрашук характеризує функційність тестового контролю в навчанні іноземної мови (Петрашук 1999). Е. Грабар вивчає історичне підґрунтя виникнення тестової технології оцінювання знань (Грабар, 2010: 105–110). П. Борисенко (Борисенко 2007: 58–61) і Л. Буданова (Буданова 2007: 11–14) розглядають основні вимоги до підготовки та використання тестів у навчанні іноземних мов. У дослідженні Ю. Деркач та Т. Романів тестування представлено як ефективний засіб поточного контролю на заняттях іноземної мови (Деркач, Романів, 2018: 400–402). С. Мусейчук пропонує погляд на тестування як основну форму контролю при навчанні іноземних мов (Мусейчук, 2003: 93–105). І. Костікова детально розглядає можливості використання такої форми контролю, як мовне портфоліо, у процесі вивчення іноземної мови (Костікова, 2018: 145–160). С. Ніколаєва класифікує вияви методичного потенціалу портфоліо на заняттях із вивчення іноземної мови (Ніколаєва, 2005: 64–68).

Мета статті полягає в аналізі, узагальненні, осмисленні досвіду використання, теоретичному обґрунтуванні та виокремленні особливостей сучасних методів контролю та оцінювання рівня сформованості іншомовної компетенції студентів закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Неможливо уявити сучасний процес навчання іноземної мови без оцінювання досягнень студентів. Тестування стало одним з найпоширеніших і найбільш затребуваних методів оцінювання в мовній освіті.

В даний час існує безліч тестів, на практиці кожен викладач регулярно створює тести. Нам видається, що для того, аби ефективно використовувати метод тестування, щоб створювати нові види тестів, необхідно знати історію розвитку методу тестування.

О. Ханіна зазначає, що на початку XX століття починають розрізняти два напрямки в тестовій роботі: тести психологічні і тести педагогічні.

Під психологічними тестами маються на увазі інтелектуальні тести, тобто такі тести, що вимірюють рівень розумового розвитку.

До педагогічних тестів належать тести, які вимірюють успішність студентів з тих чи інших дисциплін за певний період навчання (Ханіна, 2004: 56).

Сучасний період розвитку тестування можна назвати синтетичним, оскільки, починаючи з 1970-х рр., методисти прагнули використовувати синтетичний, прагматико-комунікативний підхід. Даний період, на думку С. Ніколаєвої, характеризується використанням синтетичного підходу до тестування; складанням інтегральних завдань; орієнтуванням оцінки на критерій; появою тестів, перевіркою володіння продуктивними видами мовленнєвої діяльності; зростаючою роллю комунікативності в мовному тестуванні; головне – зростанням значення таких характеристик, як валідність і автентичність тесту (Ніколаєва, 2005: 67).

В рамках цього підходу О. Петрашук виділяє такі напрямки тестування:

1) використання інтегрованих тестів на основі теорії ймовірнісного прогнозування. Це тести типу «клоуз», диктант і ін.;

2) напрямки тестування, які намагаються поєднати аналітичний, структурний підхід з новим комунікативно-орієнтованим підходом;

3) функціонально-понятійний напрямок, який ґрунтується на припущенні, що комунікативні функції можна розбити на наступні групи: персональні, міжособистісні, направляючі, референційні, уявні. Відповідно до комунікативної ситуації іллокутивні акти формуються за допомогою різних понять. Для складання відповідних тестів слід провести спочатку аналіз основних потреб тестованих, а потім розробити відповідну критеріальну шкалу;

4) гібридний напрямок тестування прагне поєднувати позитивне зі структурного напрямку з новими поглядами на мову;

5) комунікативний напрямок засновує оцінку комунікативної компетенції на визначення ступеня розвиненості компонентів комунікативної компетенції (Петрашук, 1999: 93).

У перспективі можна очікувати удосконалення тестування в зв'язку з максимально повним використанням можливостей персональних комп'ютерів з метою реалізації індивідуального адаптивного, інтерактивного і самостійного тестування.

Т. Лукіна зазначає, що низка проблем пов'язана з широким використанням тестів у навчальному процесі. Перш за все, це нівелювання особистісних особливостей тестованих, індивідуальних пізнавальних стилів студентів, що входить в протиріччя з особистісної парадигмою сучасної освіти (Лукіна, 2007: 35).

І. Костікова підкреслює, що значні зміни часто відбуваються в навчальному процесі на етапі підготовки до проходження тестування: орієнтування студентів на формат іспиту часом підміняє цілеспрямовану і планомірну роботу з формування та розвитку іншомовної комунікативної компетенції. При цьому часом фіксується тільки кінцевий результат виконання завдання, а причини допущених помилок не виявляються (Костікова, 2018: 147).

На заняттях із іноземної мови в ЗВО, як зазначається в дослідженнях, викладачі багато уваги і часу приділяють мовному тренінгу, підміняючи мовну компетенцію тестовою, на заняттях із іноземної мови переважають прийоми бланкового тестування лексики і граматики, а також читання і слухання над методичними прийомами навчання природною комунікації. Ю. Деркач і Т. Романів зауважують, що часто виявляється забутою проблема автентичності навчання мови – організації навчальних завдань за аналогією з функціонуванням усного мовлення в реальних життєвих обставинах (Деркач, Романів, 2018: 401).

Як приклад, звернімося до контролю вмінь читання. Для розуміння основного змісту тексту, повного і точного розуміння інформації в тексті, розуміння структурно-сміслових зв'язків в тексті використовуються переважно завдання на вибір правильної відповіді, на встановлення відповідності, на встановлення правильної послідовності.

У навчально-методичних комплексах для ЗВО не знаходять широкого поширення завдання на графічне представлення взятої з тексту інформації, що дозволяють оцінити досягнення і метапредметних, і предметних результатів освоєння основної освітньої програми в області читання. Не використовується методика відновлення тексту. Рідко використовуються завдання, які передбачають перевірку розуміння імпліцитно вираженої в тексті інформації.

За посібниками для підготовки до тестування не можна успішно здійснювати формування і розвиток іншомовної комунікативної компетенції. Процес підготовки до іспиту повинен будуватися на тих же комунікативно-когнітивних принципах, які лежать в основі сучасної методики навчання іноземної мови, і не повинен бути відірваний від навчального процесу.

П. Борисенко формулює такий алгоритм підготовки до проходження тестування: навчання – виконання тестових завдань – їх аналіз і рефлексія – подальше відпрацювання мікроумінь, з яких складаються комунікативні вміння в різних видах мовленнєвої діяльності. При цьому викладач

повинен здійснювати діагностику навчальних досягнень студентів, орієнтуючись на чітко розроблені критерії (Борисенко, 2007: 59).

Важливою ланкою в підготовці до проходження тестування є формування в студентів тестової компетенції, яка не може бути зведена до оволодіння хитрощами, які використовуються під час виконання тестових завдань. Не секрет, що на оцінку реального рівня сформованості вміння, що перевіряється, може впливати здатність студентів застосувати особливі прийоми, що дозволяють вирахувати правильну відповідь, так звана тестова мудрість (*test wiseness*). Наприклад, пряме зіставлення інформації в тексті із подібною інформацією в одному із запропонованих відповідей, ненавмисні підказки укладачів тестів і т.ін.

Контроль є невід'ємною частиною вивчення англійської мови у закладі вищої освіти. Наразі популярність набуває тестування як об'єктивний спосіб контролю мовної компетентності. Діагностика рівня навченості у формі тестування здійснюється на засадах легітимності, наступності вимог, що висуваються на всіх етапах навчання, зв'язку якості контролю з якістю змісту та об'єктивності навчання.

Реалізація тестування як способу контролю рівня лінгвістичної компетентності з англійської мови потребує правильної підготовки. Технологія створення тестування забезпечує розробників певними приписами та правилами для складання тесту. З метою розгляду процесу складання тестів та тестових завдань варто звернутися до аналізу етапів розробки та проведення тестування, що виділяються у сучасній практиці викладання:

1. Визначення області змісту та цілей тестування.

На цьому етапі розробникам необхідно скласти докладну специфікацію тесту, в якій повинні бути відображені цілі тестування, область змісту, специфічна вибірка тестованих, перераховані теми тестування та основні вміння, що вимірюються, дано конкретну кількість завдань з перелічених тем. При складанні змісту тесту необхідно враховувати відповідність тестових завдань області змісту, що тестується. Більше того, зміст тестів має суворо відповідати державному освітньому стандарту з іноземної мови.

2. Визначення практичних обмежень та вибір стратегії розробки тестування, складання плану тесту та специфікації тестових завдань.

До основних практичних труднощів розробників та організаторів тестування можна віднести матеріальні та часові ресурси, які перебувають у їхньому розпорядженні. Таким чином, за допо-

могою визначення практичних обмежень можна скласти більш реалістичні план та зміст тестування. Будь-який тест має оптимальний час проведення, якого необхідно дотримуватися, інакше ефективність тестування може бути знижена (Мусейчук, 2003: 98).

Повна специфікація тесту визначає область змісту тесту, включає в себе необхідну інформацію про структуру тесту, його цілі та завдання, компетентності, що перевіряються, а також про правила проведення тестування, збору та обробки результатів та їх інтерпретації.

3. Підготовка тестових завдань.

Розробка результативних тестових завдань розглядається як основний етап роботи над усім тестуванням. Завдання повинні повною мірою відповідати меті та області змісту.

4. Експертна діагностика тестових завдань з метою визначення відповідності галузі змісту та цілям тестування; підготовка до попереднього тестування.

Після розробки тесту потрібна перевірка його ефективності. Експертам необхідно визначити ступінь відповідності кожного тестового завдання області змісту та цілей тестування. Цей етап є важливим, тому що тут визначається одна з першорядних характеристик тестування – змістовна валідність. Після відбору відповідних тестових завдань складається попередній тест.

5. Здійснення попереднього тестування та аналіз його результатів.

Проведення емпіричних досліджень з урахуванням попереднього (пробного) тестування і, за необхідності, внесення коректив є невід'ємним етапом підготовки тестування. Тест повинен складатися з великої кількості завдань, щоб достатньо виявити рівень підготовки студентів. Аналіз тестових завдань необхідний для того, щоб виявити приховані недоліки тестування, а також щоб упевнитися в його результативності. Під час здійснення тестування має бути зафіксований час тестування; кількість тестованих, які закінчили його раніше, та позначено умови проведення тестування.

6. Визначення критеріїв оцінювання результатів.

Підсумки тестування залежно від спрямованості тестування можуть бути представлені у різних видах. Для підсумкового тестування є важливим вибір стандарту оцінювання: двобальна система оцінювання «зараховано» – «не зараховано», або оцінювання в традиційній шкалі «незадовільно – задовільно – добре – відмінно». Коректно підібраний критеріальний бал визначає валідність всього тесту.

7. Оцінка надійності тесту, його змістовної, критеріальної та конструктивної валідності.

Дослідження надійності тесту та його валідності відбувається після попереднього тестування.

8. Розробка остаточного варіанта тестування, тиражування тесту та додаткових матеріалів.

Цей етап є заключним у всій технології створення тесту. Основними матеріалами тиражування є бланк завдань і лист для відповідей тестованого. Можуть бути складені інструкції, зразки та інші додаткові матеріали для викладача, який проводить тестування. На цьому етапі знову передбачається збір інформації, її аналіз, прогноз, вироблення рішень, рекомендацій тощо на іншому якісному рівні (Мусейчук, 2003: 99).

Контроль знань, умінь та навичок на основі тестування допомагає простежувати та вивчати покращення рівня іншомовної комунікативної компетентності; виявити проблеми та труднощі у навчанні та коригувати їх; знайти найбільш ефективні шляхи розвитку умінь та навичок студентів.

Для того, щоб тестування було ефективним способом перевірки мовної компетентності, слід використовувати різні типи тестових завдань. Відповідно до чинної класифікації, виділяють такі типи тестових завдань:

- завдання закритого типу;
- завдання множинного вибору;
- завдання на встановлення відповідностей;
- завдання на встановлення правильної послідовності;
- завдання у відкритій формі, де тестованому необхідно доповнити фрагмент (Мусейчук, 2003: 100).

Завдання множинного вибору можуть складатися на основі тексту, аудіоматеріалу, відеофрагменту, ілюстрації, графіка тощо, і мають кілька варіантів відповіді, з яких тестованому необхідно вибрати один або кілька правильних (або неправильних) залежно від завдання. На початку завдання має бути вміщена інструкція, яка пояснює завдання. Найчастіше використовується 4 варіанти відповідей, які формулюються так, щоб не менше 3 були правдоподібними, схожими на правильну відповідь. Таким чином забезпечується незалежність результату від випадкового вибору. Варіанти відповідей мають бути короткими (як правило, не більше одного речення) та недвозначними.

Як технологія організації самостійної роботи студентів в процесі освоєння іноземної мови та для адекватного оцінювання знань та досягнень пропонується система навчального мовного портфоліо.

Особливості застосування мовного портфоліо у формуванні самоосвітньої компетентності сту-

дентів у процесі навчання іноземних мов вивчаються у роботах багатьох дослідників. Мовне портфоліо як засіб формування в студентів самоосвітньої компетентності є умовою для побудови студентами індивідуального освітнього маршруту (Ніколаєва, 2005: 65).

У педагогічній літературі портфоліо найчастіше характеризується як:

1) колекція робіт студента, що всебічно демонструє не лише його навчальні результати, але й зусилля, докладені до їх досягнення, а також очевидний прогрес у знаннях та вміннях порівняно з попередніми результатами;

2) виставка навчальних досягнень студента з предмета, що вивчається, за конкретний період навчання;

3) антологія робіт студента, що передбачає його безпосередню участь у виборі їхньої тематики, а також самостійний аналіз та оцінку отриманих результатів (Ніколаєва, 2005: 64);

4) зібрання результатів творчих, дослідницьких проєктів студента, а також опис основних форм та напрямів його навчальної та творчої активності (участь у наукових конференціях, конкурсах, проходження елективних курсів, різноманітних практик, спортивні та художні досягнення та ін.).

Тобто найчастіше суть портфоліо передається через слова «колекція», «виставка», «антологія», «збірка», кожне з яких характеризує не безсистемний набір документів, але структуровану та систематизовану з певною метою їхню сукупність.

Крім поточних та підсумкових результатів діяльності студента, портфоліо може включати його сертифіковані (документовані) індивідуальні освітні досягнення (дипломи, сертифікати тощо), тексти висновків, рецензій, відгуків, резюме, есе, рекомендаційних листів тощо, наданих викладачами, а також матеріали самооцінки студента, виконаний ним аналіз власних досягнень, різних видів навчальної та позанавчальної діяльності (її процесу та результатів), планування ним майбутніх освітніх етапів (Ніколаєва, 2005: 67). Все перераховане, існуючи в єдиній системі (портфоліо робіт, портфоліо відгуків, портфоліо документів) формує повний освітній портрет студента в певний період навчання.

Мовне портфоліо передбачає підбір матеріалу, який свідчить, яких успіхів зміг досягти студент різних етапах освоєння іноземних мов. Мовне портфоліо зазвичай має у своєму складі три розділи: мовний паспорт, мовна біографія та досє.

Мовний паспорт відображає інформацію про рівень володіння іноземною мовою на момент подання портфоліо. Для студентів, які вивчають

англійську мову, оформлення мовного паспорта починається із заповнення анкети англійською мовою, де вказуються особисті дані (ПІБ, вік, місце проживання, період навчання англійської мови, контактні дані). Також розповідається про досвід перебування за кордоном, якщо він є. Потім дається самооцінка знань на даний момент за видами діяльності (читання, письмо, аудіювання, усне мовлення), а також зазначаються причини, які є спонукальними моментами для вивчення англійської мови для конкретного студента.

Мовна біографія демонструє здатність студента до планування вивчення мови. У цьому розділі аналізуються власні успіхи, а також зазначаються ті моменти, які потребують подальших зусиль для усунення недоліків. Наприклад, як досягнення студент може вказати своє есе, представлене у конкурсі, або доповідь на засіданні студентського наукового товариства у секції «Іноземні мови».

Сюди можна додати написані контрольні роботи, тести, твори, реферати, презентації. Кожну роботу рекомендується супроводжувати коментарями англійською мовою: що вдалося чи не вдалося, а отже, зробити відповідний висновок.

У цьому розділі визначаються і ті комунікативні вміння, якими ще належить опанувати. Маючи, наприклад, недостатні навички аудіювання чи невміння вести дискусії, студент разом із викладачем розробляє шляхи вирішення проблеми. Тут він може вказати прослуховування радіопередач і перегляд телевізійних програм англійською мовою, щоденне заучування певної кількості англійських слів або намір практикувати мову, спілкуючись по інтернету.

При складанні цього розділу слід провести роботу зі шкалою самооцінки. Існують рекомендації щодо розробки критеріїв оцінки викладачем з подальшим обговоренням навчальних успіхів та проблем конкретного студента. Використовується система рівнів володіння мовою, запропоновані Радою Європи: елементарне володіння (A1, A2), самостійне володіння (B1, B2), вільне володіння (C1, C2) (Ніколаєва, 2005: 66).

Вводяться критерії оцінки з різних видів мовленнєвої діяльності. Наприклад, оцінка діалогічного мовлення включає аналіз якості мовлення та вміння впоратися з мовленнєвим завданням.

Пропонуються такі критерії: «відмінно» ставить собі студент, якщо він зумів виконати мовленнєве завдання, правильно вживши при цьому мовні засоби. У ході діалогу студент уміло використовував репліки, у мовленні були відсутні помилки, що порушують комунікацію.

«Добре» можна оцінити студента, якщо мовленнєве завдання виконано, але репліки, що вимовляються в ході діалогу, були дещо плутаними. У мовленні були паузи, пов'язані з пошуком засобів вираження необхідного значення. При цьому практично були відсутні помилки, що порушують комунікацію.

«Задовільно» рекомендується оцінити роботу над діалогом, якщо мовленнєве завдання виконано не повністю, і окремі репліки партнера викликають труднощі. Наявні паузи, що заважають мовному спілкуванню.

«Незадовільно» оцінює себе студент, якщо він не впорався з виконанням мовленнєвого завдання, йому важко відповісти на репліки партнера, що спонукають до говоріння. Комунікації не відбулося.

Для вдосконалення рівня володіння кожним видом мовленнєвої діяльності разом із викладачем розробляється план подальшої роботи. Обговорюючи з викладачем наявні проблеми, студент встановлює собі проміжні мети і розробляє стратегію вирішення проблеми. Такий педагогічний супровід включає підтримку та психологічну допомогу студентові і, нарешті, сприяє професійному та особистісному зростанню в цілому.

Найцікавіший та інформативний матеріал, що ілюструє найкращі досягнення у процесі вивчення англійської мови, міститься у досьє. Це можуть бути переклади наукових та науково-популярних текстів, виконані на уроці, презентації, сертифікати, що свідчать про участь у різних конференціях та конкурсах, а також дипломи та сертифікати, що підтверджують рівень володіння мовою за міжнародною шкалою. Якщо ж студент побував на навчанні або з приватним візитом в англійськомовних країнах, у цьому розділі він розміщує звіт про перебування в країні мови, що вивчається, супроводжуючи його світлинами та коментарями.

Автори, які працюють над питаннями розвитку навчальної компетенції студентів на заняттях із іноземної мови та приділяють увагу технології мовного портфоліо, виділяють кілька функцій такого способу самооцінки:

- діагностична (допомагає відстежувати якісні зміни рівня комунікативних умінь під час освоєння матеріалу);
- мотиваційна (сприяє підтримці інтересу до предмета);
- змістовна (дозволяє продемонструвати різноманітність робіт, що виконуються студентом);
- розвивальна (характеризує безперервність процесу навчання);

– функція цілепокладання (фіксує навчальну мету) (Ніколаєва, 2005: 67).

Загалом, основна роль мовного портфоліо полягає в тому, що ця технологія дозволяє відстежити якісні зміни особистісного зростання студента у процесі вивчення англійської мови та сприяє підтримці навчальних цілей.

Таким чином, робота над мовним портфоліо на заняттях з англійської мови не лише вирішує пізнавальні, розвивальні та виховні завдання, але й сприяє розвитку самостійності, творчої активності та адекватної самооцінки студента.

Висновки. Отже, для забезпечення ефективного навчання іноземної мови в закладах вищої

освіти насамперед необхідно створити надійну систему контролю рівня знань. Оцінювання потенціалу молоді особистості, розвитку її мотивації до досягнення успіху, кар'єрного зростання. Оцінюючи та контролюючи рівень знань іноземної мови у закладах вищої освіти, викладач повинен зосередитись на потребі індивідуального та неупередженого підходу до кожного студента, використовуючи різноманітні форми оцінювання знань таким чином, щоб вони дозволили подолати формалізм і суб'єктивізм у навчанні і сприяли підготовці кваліфікованого спеціаліста.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисенко П. А. Основні вимоги до підготовки тестів у навчанні іноземних мов. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. 2007. № 3. С. 58–61.
2. Буданова Л. Г. Використання тестових завдань у процесі вивчення іноземних мов. *Вісник ХДАДМ*. 2007. № 5. С. 11–14.
3. Грабар Е. В. Історичні передумови виникнення та розвиток форми тестового контролю навчальних досягнень студентів у педагогіці США. *Освіта Донбасу*. 2010. № 2 (139). С. 105–110.
4. Деркач Ю., Романів Т. Тестування як ефективний засіб поточного контролю на уроках іноземної мови. *Молодий вчений*. 2018. № 9 (61). С. 400–402.
5. Костікова І. Використання мовного портфоліо у процесі вивчення іноземної мови. *Проблеми освіти*. 2018. Вип. 89. С. 145–160.
6. Лукіна Т. О. Технології діагностики та оцінювання навчальних досягнень. К., 2007. 62 с.
7. Мусейчук С. М. Тестування як основна форма контролю при навчанні іноземних мов. *Лінгвометодичні концепції викладання іноз. мов у немовних вищих навчальних закладах України*: зб. наук. статей учасників Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 23–24 грудня 2003 р. / ред. кол. : І. І. Тимошенко (голова) та ін.. К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2003. С. 93–105.
8. Ніколаєва С.Ю. Мовний портфель: призначення, структура, види, укладання: посібник. *Бібліотечка журналу «Іноземні мови»*. 2005. Вип. 4. С. 64–68.
9. Петрашук О. П. Тестовий контроль у навчанні іноземної мови в середній загальноосвітній школі : монографія. К.: Видавничий центр КДЛУ, 1999. 261 с.
10. Ханіна О. М. Проблема тестування в сучасній методиці викладання іноземної мови. *Іноземні мови*. 2004. № 1. С. 55–59.
11. Швидкий О. Тестовий контроль у навчальному процесі. *Освіта. Технікуми, коледжі*. 2002. № 1. С. 19–21.

REFERENCES

1. Borysenko, P. A. (2007). Osnovni vymohy do pidhotovky testiv u navchanni inozemnykh mov [Basic requirements for preparing tests in foreign language learning]. *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, No. 3, pp. 58–61 [in Ukrainian].
2. Budanova, L. H. (2007). Vykorystannia testovykh zavdan u protsesi vyvchennia inozemnykh mov [The use of test tasks in the process of learning foreign languages]. *Visnyk KhDADM*, No. 5, pp. 11–14 [in Ukrainian].
3. Hrabar, E. V. (2010). Istorychni peredumovy vynyknennia ta rozvytok formy testovoho kontroliu navchalnykh dosiahnen studentiv u pedahohitsi SSHA. [Historical prerequisites for the emergence and development of the form of test control of students' educational achievements in US pedagogy]. *Osvita Donbasu*, No. 2 (139), pp. 105–110 [in Ukrainian].
4. Derkach, Yu., Romaniv, T. (2018). Testuvannia yak efektyvnyi zasib potochnoho kontroliu na urokakh inozemnoi movy [Testing as an effective means of ongoing control in foreign language lessons]. *Molodyi vchenyi*, No. 9 (61), pp. 400–402 [in Ukrainian].
5. Kostikova, I. (2018). Vykorystannia movnoho portfolio u protsesi vyvchennia inozemnoi movy [Using the language portfolio in the process of learning a foreign language]. *Problemy osvity*, vol. 89, pp. 145–160 [in Ukrainian].
6. Lukina, T. O. (2007). Tekhnolohii diahnostyky ta otsiniuvannia navchalnykh dosiahnen [Diagnostic technologies and evaluation of educational achievements]. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Museichuk, S. M. (2003). Testuvannia yak osnovna forma kontroliu pry navchanni inozemnykh mov [Testing as the main form of control in foreign language learning]. *Linhvometodychni kontseptsii vykladannia inozemnykh mov u nemovnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh*. Kyiv: Vyd-vo Yevrop. un-tu, pp. 93–105 [in Ukrainian].
8. Nikolaieva, S. Iu. (2005). Movnyi portfel: pryznachennia, struktura, vydy, ukladannia [Language portfolio: purpose, structure, types, compilation]. *Bibliotечka zhurnalu "Inozemni movy"*, vol. 4, pp. 64–68 [in Ukrainian].
9. Petrashchuk, O. P. (1999). Testovyi kontrol u navchanni inozemnoi movy v serednii zahalnoosvitnii shkoli [Test control in learning a foreign language in a secondary comprehensive school]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr KDLU [in Ukrainian].
10. Khanina, O. M. (2004). Problema testuvannia v suchasniy metodytsi vykladannia inozemnoi movy [The problem of testing in modern methods of teaching a foreign language]. *Inozemni movy*, No. 1, pp. 55–59 [in Ukrainian].
11. Shvydkiy, O. (2002). Testovyi kontrol u navchalnomu protsesi [Test control in the educational process]. *Osvita. Tekhnikumy, koledzhi*, No. 1, pp. 19–21 [in Ukrainian].

UDC 378.147:811.111|:338.48-051
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-46>

Inga IVANOVA,
orcid.org/0000-0002-1928-1098
Assistant at the Department of Foreign Languages
Dragomanov Ukrainian State University
(Kyiv, Ukraine) ingaivanova@ukr.net

Olena YAREMENKO-GASIUK,
orcid.org/0000-0002-9544-4733
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of Department of Foreign Languages
Dragomanov Ukrainian State University
(Kyiv, Ukraine) alice_2005@ukr.net

SOME PECULIARITIES OF ENGLISH WRITING COMPETENCE FORMATION FOR FUTURE TOURISM PROFESSIONALS

Today, tourism has become more widespread, with a variety of excursions catering to both business and leisure travelers. As a result, there is a growing demand for specialist who can organize sightseeing walking tours and create engaging and informative excursion scripts. Therefore, it is crucial to focus on enhancing English writing skills among students aspiring to become tourism professionals in order to effectively create captivating excursion texts. The purpose of the research is formation of students writing competence skills for sightseeing excursion texts (SET).

The article distinguishes between three strategies of forming writing competence:

- Multicomponent,
- Product and Process Approach,
- Lexical Approach, which were observed, generalized and systematized by authors to produce the final Model.

Having examined these approaches, the authors also described each of them with its own stages being fundamental for students' writing competence formation.

We find out that writing of the SET is a creative type of writing. In addition, the usage of visual aids, while writing the texts of excursion, especially made for oral presentation, have the primal importance in this process.

As has been mentioned above the authors present a Model, which contains the main components of their aim to obtain, and the stages of students' preparation for writing the SET, also it gives creative writing characteristics and emphasizes the role of visuality that helps to create a good SET. In their Model they use such principles as: creating positive image, presenting appropriate facts and figures, using visual aids. According to the authors idea the following tasks can be achieved: to form writing competence by using different methods, to form stylistic and syntactic skills by using creative writing pattern, to motivate using different information sources. All this will help students form the necessary competence.

Key words: sightseeing excursion text, tour, tourism, visuality, writing competence.

Інга ІВАНОВА,
orcid.org/0000-0002-1928-1098
асистент кафедри іноземних мов
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(Київ, Україна) ingaivanova@ukr.net

Олена ЯРЕМЕНКО-ГАСЮК,
orcid.org/0000-0002-9544-4733
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(Київ, Україна) alice_2005@ukr.net

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПИСЕМНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

В наш час туризм набуває все більшої популярності, і включає різноманітні екскурсії, для ділових людей, так і просто туристів. У зв'язку з цим зростає попит на спеціалістів, які мають компетенцію в організуванні оглядових піших екскурсій та обговоренні цікавих та інформативних екскурсійних текстів. Тому, вкрай важливим є зосередження на вдосконаленні навичок письма англійською мовою серед студентів, які прагнуть стати

професіоналами в галузі туризму, з метою ефективного написання та складання екскурсійних текстів. Мета нашого дослідження – формування у студентів навичок написання текстів оглядових екскурсій (ТОЕ).

У статті розглянуто три стратегії формування писемної компетентності:

- Багатокомпонентний,
- Процесуально-результативний підхід,
- Лексичний підхід.

Саме ці підходи було розглянуто, узагальнено та систематизовано авторами для створення остаточної моделі.

Дослідивши ці підходи, автори також охарактеризували кожен з них із власними етапами, які є основними для формування писемної компетентності студентів.

Автори з'ясували, що написання ТОЕ є творчим видом писемної діяльності. Крім того, першочергове значення в цьому процесі має використання наочності під час написання текстів екскурсій, особливо для усного викладу.

Як було зазначено вище, автори представляють модель, яка містить основні компоненти їхньої мети та етапи підготовки студентів до написання ТОЕ, також вона надає основні характерні творчого письма та підкреслює роль візуальності, яка допомагає створити досконалий ТОЕ. У своїй Моделі автори використовують такі принципи, як: створення позитивного іміджу, подання відповідних фактів і цифр, використання наочних засобів. За задумом авторів для досягнення мети слід вирішити наступні завдання: формувати письменницьку компетентність за допомогою різних методів, формувати стилістичні та синтаксичні навички за допомогою творчого зразка письма, мотивувати за допомогою різних джерел інформації. Усе це допоможе студентам сформувати необхідну компетентність для подальшого вдосконалення фахових навичок.

Ключові слова: текст оглядової екскурсії, екскурсія, тур, візуальність, писемна компетентність.

The problem statement. The present is characterized by a wider distribution of tourist activity: excursions both for business and entertainment are very popular. Hence, there is a need for people who can manage a walking tour (sightseeing excursion), create a text of excursion that can both entertain and inform. That's why, the problem of English writing competence formation, namely the development of students' future tourism professionals' skills to create the excursions texts, is important. Moreover, the role of visibility should be seen, by these students, not only from the position of the tourist gaze, but of a tour guide who plans the excursion for tourists.

Analysis of recent research. The scientists working in the interdisciplinary field of critical tourism prove that tourism is not only leisure and recreational activity. It is a global industry that affects mainly everyone. For anthropologist Edward Bruner, tourism is just "one of the greatest population movements of all time" (Bruner 2005: 10).

Tourism influences a wide scale of researchers, because it has to do with "culture, ideology ... reflects existing socioeconomic relations within and between countries and makes an influence on people's image of the world" (Thurlow, Jarowski, 2011: 286–287).

The purpose of the research. Formation of students' general and professional components of English verbal competence in Written Speech and the acquisition of knowledge, the formation of skills and the development of students' professional creative abilities when writing SET.

The statement of basic material. Levy B, Lloyd S., Schreiber S. (2001) wrote a book that emphasizes the use of historic aspects "to develop a specific type of tour, a thematic tour".

Blyablina, Anna (May 2015) investigated and identified how guide's performance influence, shape and contribute to the creation of tourist experiences through their interaction with tourists by way of using theatrical elements in the historical guided tours, which generally include stories of the historical development of a particular place.

As to the formation and use of writing competence in the system of higher education and ESL, this problem has been studied by different scientists from different aspects:

Beth L. Hewett (2010) pointed out what choices should be made to develop writing skills,

Marian Fitzmaurice & Dr Ciara O'Farrell, Oshima, A. and Hogue, A. – described developing academic writing skills,

Sandra L. Giles (2010) considers reflective writing and the revision process,

Rastegar, M., Mehrabi Kermani, E., & Khabir, M. (2017) described the metacognitive reading strategies use, Vejjayan, L., & Yunus, M. M. (2022) pointed out the importance of digital mind mapping in improving weak students' narrative writing performance.

However, the problem still needs further investigation because the future tourism professionals need strong writing skills in order to compose texts of the sightseeing excursion, which plays vital role in becoming a professional tour guide and this aspect hasn't been researched previously.

That's why, our work aims to make an analysis of methods and approaches that can stimulate the formation of students' writing competence in English while creating the sightseeing excursion text (SET).

The main part. When visiting other countries, tourists make their own impression about it, but there

are many peculiarities in this experience. Tourism, besides recreational, environmental, political, economic and other functions, performs a crucial cultural function and has an obvious humanistic orientation. In this context, to form the linguo-socio-cultural writing competence of students' future professionals of tourism, the texts of such tours should be directed not just solely on the mentality and socio-cultural features. It should have features of the specified genre of tourist discourse as the "sightseeing excursion text (SET)". The SET is an independent genre of tourism discourse, which simultaneously belongs to two hyper genres – public speech and reference literature, which determines its essential speech, language and socio-cultural characteristics (Ivanova I., 2017).

In order to investigate thoroughly this problem, we use theoretical methods of analysis and generalization, highlighting the main ideas and approaches existed. In addition, at the end of our study, we present the general Model of SET writing competence formation.

Strong writing skills help students express themselves, work with others, and succeed in educational and career opportunities (Report of the National Commission on Writing, 2004). Students need opportunities to practice and improve writing skills, which can lead to stronger critical thinking ability and increased post-secondary success (Quitadamo, I. J., & Kurtz, M. J. (2007), Langer, J. A., & Applebee, A. N. (1987)).

According to Smolnikova, O.H., et al., (2021: 1380), "modern theories of learning are focused on the development and formation of critical thinking, the transition from reproductive to individualized mastery of knowledge...".

Moreover, students' personal responsibility has vital importance for personal learning results. After all, the writing skills can be formed and developed by students who understand, choose, and apply effective strategies for each step of the writing process. Those, who can understand, what is to be done on every stage of creating TSE, are likely to produce the notable and brilliant text of excursion.

Throughout the process of creating such texts, strategies can help students organize the ideas, stimulate research and find necessary information for their writing. Strategies provide students with tools to evaluate, revise, and edit their plans and their writing (U.S. Department of Education 2017: 14).

In our work, we dwell upon several strategies, which we seem pertinent to the question discussed.

The first multicomponent strategy was suggested by the U.S. Department of Education. The components of this strategy can be repeated, used simultaneously or in different orders; the important idea is that you should keep in mind *the targeted audience*

and *purpose* throughout the whole process of writing. Here are the stages, suggested by this strategy:

- *Planning – generating content* by gathering information from reading, prior knowledge, and talking with others;
- *Goal Setting – identifying objectives* for writing, and transforming the ideas to plans;
- *Drafting – selecting words and sentences* that convey ideas, and transforming those words and sentences into written language;
- *Evaluating – determining* whether the text matches the writer's goals;
- *Revising – making necessary changes* to the text (based on self-evaluation and feedback from others);
- *Editing – making changes* to ensure that the text sounds English.

Each of these steps is accompanied by abbreviation, which help understand its main goal or idea revealing its characteristics and can be used as a memo to remember:

- Planning – KWL (know-want to know-learn);
- Goal Setting – SCHEME (skills check-choose goals-hatch plan-execute-monitor-edit);
- Drafting – DARE (develop-add-reject-end);
- Evaluating – RE (ranking the evidence);
- Revising – WIRMI (what i really mean is...);
- Editing – COPS (capitalization-overall-appearance-punctuation-spelling).

One of the tips of the following strategy is the use of the *model-practice-reflect* instructional cycle to teach strategies to help students learn from teachers, peers, and their own written work (U.S Department of Education, 2017: 14), which can be very helpful when you write SET based on the experience and impressions of other people.

The second strategy is based on the fact that writing is a "process of discovery in which ideas are generated and not just transcribed" (Susser 1994: 35). That's why another strategy, offered by Brown H.D., is called "Product and Process".

The Product and Process approach is widely spread in teaching the writing. Traditionally, the product approach, which emphasizes "the final product of writing", is based on imitating the sample composition. (Brown, H.D., 2007: 391). In our case, students can imitate the texts of the travel guide and the sample of the speech of the travel guide. What the teachers are concerned with, in this strategy, is the final product of writing: the style, grammar and its structure. In addition, of course, there is always a "model" composition for students to follow.

The process approach focuses, as the title suggests, on the process of writing, and puts the emphasis on the "students own intrinsic motives to learn"

and use the “techniques throughout their whole composing process”. (Brown, H.D., 2007: 391–392). In addition, it focuses on “cultivating students’ own abilities” to critically analyze the whole writing process (Brown, H.D., 2007).

One more strategy, suggested by Brown H.D. and closely correlated with the mentioned above, is lexical approach, which focuses on “the essential building blocks of language, words and word combinations”, and they are really fundamental as learning the vocabulary “plays a central role in designing languages courses and classroom methodology” (Brown, H.D., 2007: 57).

According to Brown, H.D. (2007: 391), the nature of writing can be described as: “how to generate ideas, how to organize them coherently, how to use discourse markers and rhetorical conventions to put them cohesively into a written text, how to revise text for clearer meaning, how to edit text for appropriate grammar, and how to produce a final product”. All these components coincide and support the idea of previously mentioned multicomponent strategy. As Brown, H.D. summarizes “Writing seems to include vocabulary, grammar, ideas, organization, type of text, form and content...”.

However, the writing requires students not only to make sentences, but also write some functional paragraphs and to make the whole text. As Harmer (1991) stresses that in teaching writing, there are special considerations to be taken into account which include the organizing of the sentences into paragraph, how paragraphs are joined together, and the general organization of ideas into a coherent piece of discourse (Nyoman Laba 2017: 65).

In order to train this ability, the scientist suggested the following stages:

A. *Warming-up stage* – to arouse students’ interest and stimulate their writing. At this stage, small group work is also available. (Larry R. Johannessen, 2016). For instance, if students do not dare to write, teachers should encourage them to work in a group and let them participate in a group.

B. *Prewriting stage* – to make clear students’ writing purpose. It is subdivided into two steps:

1. Making clear the purpose of writing and text type. The writing topic is obviously, in our case, about the city or town, which is shown, for instance, in the picture. Teachers had better NOT start with such a statement: “*We are going to write about that city or town*”. This statement is too general and doesn’t reveal the real purpose of future students’ writing. We should start with encouraging the students, making them know what they are going to write about, emphasizing the key points of the city in the picture.

The students are more willing to write if the teacher specifies, primarily, what to look at, specifies the purpose. For example, “What places in the picture are attractive for tourism, do you think?”, “What historic places of the city can you see?”, “What monument in the picture attracts your attention?” etc.

2. Writing down your ideas of the picture. Firstly, students should make a mind map, which has vital importance for all stages of writing the TSE, and then write down their ideas about it. It will be better if they do it as a group work, in a group of 3–4 students. Students should be encouraged to write more sentences at this step. Creating mind maps can be very helpful here.

C. *Drafting and Revising stage*, teachers’ instruction should adapt to their students’ needs. “The drafting and revising stages are the core of process writing”, which need a set of strategies. (Brown, H.D., 2007: 404). Therefore, the teachers’ instructions in this stage are especially important. Before the drafting stage, the teacher should make clear the writing standards, such as tense, words, expressions, logic meaning, format or punctuation usage, which are also the criterion at the revising stage. For the students, who are not sure about the standards, teachers should help them know the requirements (Steve Graham et al., 2013).

The most general requirement, the scientist stress on, is to define the category in which you are going to write. In general, most professional writing falls into two categories:

- creative writing which includes novels, short stories, poems, and screenplays;
- content writing, which includes manuals, guidebooks, and marketing products.

One of the creative writing forms, which are the most common within the English language, is travel guide and travelogue (Masterclass, 2021). They are authentic, that’s why they are the important base for formation of students’ skills in writing the English SET.

Here are some of the characteristics of creative writing which are inherent to the English text of excursion as well:

- creative writing can be fiction, nonfiction, or lyrical. In our case, it is nonfictional. It means that SET aims to represent the information mainly using facts and evidence. But it can have some features of fictional and lyrical genres as well.
- creative writing serves entertainment purposes, that is the case with SET which describes the prominent places to visit, some interesting and enjoyable facts and historical events dedicated to the visited places.
- creative writing is informative. The same with describing SET, which gives us something new and interesting, it deals with the facts and provides

the reader with a rounded overview of all aspects excursion topic. The information needs to be factual.

- with creative writing, you might adapt or repurpose previous works of creative writing. Most obvious when students are creating SET, they deal with a huge amount of information, materials created by someone else before and which they can process and transform.

- creative writing employs a variety of narrative voices, from first-person to second-person to third-person. Arousing tourists' interest students can use this technique to make SET not boring and dull for perception.

- creative writing is evaluated on some combination of an author's mastery of language, storytelling, character development, the use of literary stylistic devices (such as metaphor, figure of speech, and foreshadowing), and word-building. That's very important for creating the SET as well because this gives to the reader special emotional feeling about the places to visit.

- creative writing often presents a strong underlying theme, as the theme of excursion, for instance (Masterclass, 2021).

Therefore, we can see that all characteristics mentioned can be used for describing SET, which made it possible to suggest the following scheme (See Fig. 1).

The other point, which we consider important in forming writing competence, is using visuality (visual aids) to help compose the text of excursion. The vital importance here plays mind maps that students have created themselves or find in the internet. The last but not the least role is played by photos and plans of the place, which students choose for the theme of their SET. It may be their home place of living or it may be a virtual sightseeing excursion through any place of the world in which students are interested in.

Crispin Thurlow and Adam Jarowski (2011: 288–289), two academics in linguistics and communication, stated in their article: “Until not so long ago, tourism research tended to focus almost exclu-

sively on the role of visuality...”. “To be sure, the visual representation and production of sights/sites continues to be a dominant mode for visitors and hosts”.

Visuality really plays an important role in the tourism industry. That is why, it is a great idea to use it in the learning process of future tourism professionals. Besides, there exists a pedagogical principle of visualization, which can help students' learning process in general. So, visuality in SET can be present

- in the form of the text (students analyze a large amount of material, select the most interesting information, constantly updating them),

- in the form of drawings (which support the description of historical facts and reproduce the original appearance of buildings and structures, and form the guide's portfolio),

- photographs (for interpretation of historical facts, images of prominent people),

- schemes (museums, libraries, buildings as well as display the original image of historically modified streets),

- maps (which are an essential tool for routing, further planning, writing and carrying out excursions) and

- mind maps (which are basic tool for writing down the ideas and then composing the plan).

Mainly, visuality should be seen not only from the position of the tourist gazes but also from the position of how it helps students, future professionals of tourism and guides, to create these excursions' texts and later, present these materials orally.

For this purpose, the teacher should inspire creative writing, by invoking students' senses. For example, using such phrases as: *How does the air smell while hiking in the Alps?* It helps the readers feel they are within the tour, inspire and excite them.

As Laba states, teachers should also be “more active and creative in utilizing, and more effective in experimenting with different techniques to establish the skill of writing as not only meaningful but also interesting and easy for their students” (Nyoman Laba 2017: 66).

One more point is, that in the context of tourism as a global cultural industry, we find the role of the sociolinguistic and sociocultural impact of tourism important for the formation of the writing competence of tour guides as well. Nevertheless, it requires further consideration and research that is more detailed.

In the context of above mentioned facts and aspects, we present a Model, which comprises the main components of our aim to obtain (See Fig. 2).

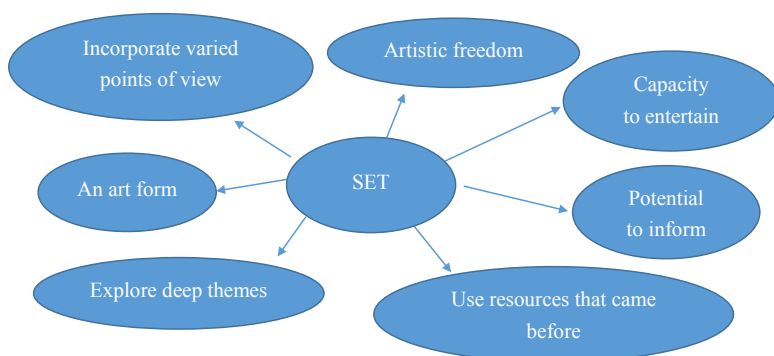

Fig. 1. The scheme of SET characteristics

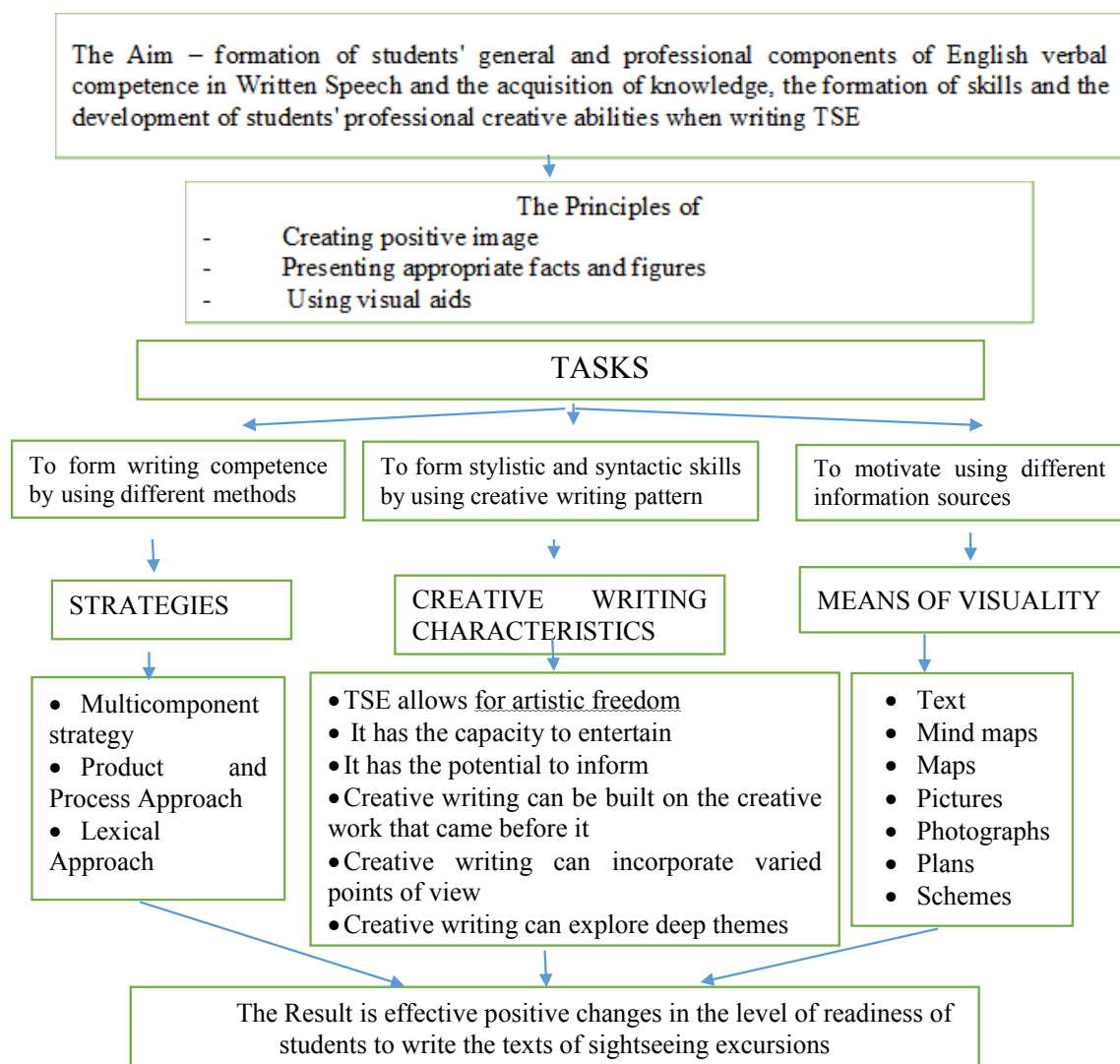

Fig. 2. The Model of the SET writing competence formation

The conclusion. Therefore, in a writing class, teachers should pay attention to students' writing process by making sure that students know the purpose of writing and the strategies of writing. Moreover, most importantly, teachers' instruction and effort should contribute to successfully expressing students' ideas and communicative needs. What's more, we should teach students to write with their critical thinking and cognitive thoughts. Using the authentic sources plays an important role in writing and composing SET by students, future specialists of tourism sphere.

In addition, the visuality has a vital impact and role in creating the route of the tour and the draft of SET. "Travel is very visual topic" when individuals plan their trips, they want to see the places they will be visiting, a good idea here is to create students' own "bag of excursionist", which contains photos, schemes, graphics and other visual aids for the sightseeing tour.

The main principles of making a good text of excursion should be creating a good image of local people, region or state and country and using the facts and figures which are presented properly and in appropriate manner.

Composing the text of excursion, the student of tourist sphere should be professional. First and foremost, that means creating high-quality content with the target user in mind and definite structure, which may include welcoming tourists, describing the location, introducing special events and offers, offering advice, closing remarks etc.

The Model under discussion gives our own view of this complicate problem solvation, which includes contemplating over some goals and tasks to achieve and details that should be taken into account. Combining strategies, creative writing characteristics and means of visuality help us to achieve our main aim of the SET writing competence formation.

BIBLIOGRAPHY

1. Blyablina, Anna (May 2015) "The contribution of guides in developing tourist experiences during historical theatrical tours: the case of stockholm ghost walk" European Tourism Research Centre (ETOUR) – Department of Social Science Mid-Sweden University, Master of Science, May 2015
2. Beth Hewett. (2010) *The Online Writing Conference: A Guide for Teachers and Tutors*. Portsmouth, NH: Heinemann: Boynton/Cook, 208 pp.
3. Brown, H. D. (2007). *Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy* (3rd ed.), *White Plains*, NY: Longman.
4. Bruner, Edward M. 2005. *Culture on tour: Ethnographies of travel*. Chicago: University of Chicago Press.
5. Marian Fitzmaurice Ciara O'Farrell, *Developing your academic writing skills: a handbook*, Academic Practice & eLearning, Trinity College Dublin, 36 <https://www.tcd.ie/academicpractice/Assets/pdf/Academic%20Practice%20Resources/Developing%20your%20academic%20writing%20skills.pdf>
6. Giles, S. L. G. (2010). *Writing Spaces: Readings on Writing: Reflective Writing and the Revision Process: What Were You Thinking?* Vol. Volume 1. <https://wac.colostate.edu/docs/books/writingspaces1/giles--reflective-writing-and-the-revision-process.pdf>
7. Harmer, J. 1991. *The Practice of Language Teaching*. London: Longman Group, Ltd.
8. Іванова І. М. Лінгвістичні і соціокультурні особливості текстів англомовних оглядових екскурсій. *Вісник КНЛУ. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2017. Вип. 26. С. 103–112. URI : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknlu_Ptp_2017_26_12.
9. Langer, J. A., & Applebee, A. N. (1987). How writing shapes thinking: A study of teaching and learning (NCTE Research Report No. 22). Urbana, IL: National Council of Teachers of English.
10. Larry R. Johannessen. (2016). Motivating Inquiry. *The English Journal*, Vol.78, No.2, pp. 64–66). Published by: National Council of Teachers of English.
11. Levy B, Lloyd S., Schreiber S. (2001). *Great Tours! Thematic Tours and Guide Training for Historic Sites*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
12. Masterclass (2021). *Creative Writing vs. Content Writing: 7 Elements of Each Type of Writing*. <https://www.masterclass.com/articles/creative-writing-vs-content-writing>
13. Nyoman Laba (December 2017) *Developing Students' Essay Writing about Tourism Topics through Word Clustering Technique*, *Journal of Business on Hospitality and Tourism* 3(1):64, DOI:10.22334/jbhost.v3i1.94
14. Oshima, A. and Hogue, A. 1983. *Writing Academic English*. USA: Addison-Wesley Publishing Company, Inc.
15. Quitadamo, I. J., & Kurtz, M. J. (2007). Learning to improve: Using writing to increase critical thinking performance in general education biology. *CBE–Life Sciences Education*, 6(2), 140–154.
16. Rastegar, M., Mehrabi Kermani, E., & Khabir, M. (2017). The Relationship between Metacognitive Reading Strategies Use and Reading Comprehension Achievement of EFL Learners. *Open Journal of Modern Linguistics*, 7, 65–74. <https://doi.org/10.4236/ojml.2017.72006>
17. Report of the National Commission on Writing (2004). *Writing: A Ticket to Work... Or a Ticket Out*, College Entrance Examination Board.
18. Smolnikova, O.H., Ivanenko, S.M., Kukhar, L.O., Nikolayenko, V.V., Panov, S.F., & Yaremenko-Gasiuk, O.O. (2021). Information and communication technology development in the higher education institutions of the United Kingdom. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 17(Special Issue 2), 1379–1391.
19. Steve Graham, Andrea Capizzi, Karen R. Harris, Michael Hebert, Paul Morphy (2013). *Teaching writing to middle school students: a national survey*, Springer Science+Business Media Dordrecht
20. Susser, B. (1994). Process Approaches in ESL/EFL Writing Instruction. *Journal of Second Language Writing*, 3, 31–47. [https://doi.org/10.1016/1060-3743\(94\)90004-3](https://doi.org/10.1016/1060-3743(94)90004-3)
21. Thurlow, Crispin and Jarowski, Adam "Tourism discourse: Languages and banal globalization" *Applied Linguistics Review* 2 (2011): 285-313. Print.
22. Vejjayan, L., & Yunus, M. M. (2022). *Application of Digital Mind Mapping (MINDOMO) in Improving Weak Students' Narrative Writing Performance*. *Creative Education*, 13, 2730-2743. <https://doi.org/10.4236/ce.2022.138172>
23. U.S. DEPARTMENT OF EDUCATION, *Teaching Secondary Students to Write Effectively IES Practice Guide*, NCEE 2017-4002 https://ies.ed.gov/ncee/wwc/Docs/PracticeGuide/508_WWCPG_SecondaryWriting_122719.pdf

REFERENCES

1. Blyablina, Anna (May 2015) "The contribution of guides in developing tourist experiences during historical theatrical tours: the case of stockholm ghost walk" European Tourism Research Centre (ETOUR) – Department of Social Science Mid-Sweden University, Master of Science, May 2015
2. Beth Hewett. (2010) *The Online Writing Conference: A Guide for Teachers and Tutors*. Portsmouth, NH: Heinemann: Boynton/Cook, 208 pp.
3. Brown, H. D. (2007). *Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy* (3rd ed.), *White Plains*, NY: Longman.
4. Bruner, Edward M. 2005. *Culture on tour: Ethnographies of travel*. Chicago: University of Chicago Press.
5. Marian Fitzmaurice Ciara O'Farrell, *Developing your academic writing skills: a handbook*, Academic Practice & eLearning, Trinity College Dublin, 36 <https://www.tcd.ie/academicpractice/Assets/pdf/Academic%20Practice%20Resources/Developing%20your%20academic%20writing%20skills.pdf>

6. Giles, S. L. G. (2010). *Writing Spaces: Readings on Writing: Reflective Writing and the Revision Process: What Were You Thinking?* Vol. Volume 1. <https://wac.colostate.edu/docs/books/writingspaces1/giles--reflective-writing-and-the-revision-process.pdf>
7. Harmer, J. 1991. *The Practice of Language Teaching*. London: Longman Group, Ltd.
8. Ivanova I.M. *Linhvistychni i sotsiokulturni osoblyvosti tekstiv anhlomovnykh ohliadovykh ekskursii*. [Linguistic and socio-cultural features of English texts sightseeing tours], *Bulletin of KNLU. Series "Pedagogy and Psychology"*. 2017. Issue 26. P. 103–112.
9. Langer, J. A., & Applebee, A. N. (1987). *How writing shapes thinking: A study of teaching and learning* (NCTE Research Report No. 22). Urbana, IL: National Council of Teachers of English.
10. Larry R. Johannessen. (2016). *Motivating Inquiry*. *The English Journal*, Vol.78, No.2, pp.64-66). Published by: National Council of Teachers of English.
11. Levy B, Lloyd S., Schreiber S. (2001). *Great Tours! Thematic Tours and Guide Training for Historic Sites*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
12. Masterclass (2021). *Creative Writing vs. Content Writing: 7 Elements of Each Type of Writing*. <https://www.masterclass.com/articles/creative-writing-vs-content-writing>
13. Nyoman Laba (December 2017) *Developing Students' Essay Writing about Tourism Topics through Word Clustering Technique*, *Journal of Business on Hospitality and Tourism* 3(1):64. DOI: 10.22334/jbhost.v3i1.94
14. Oshima, A. and Hogue, A. 1983. *Writing Academic English*. USA: Addison-Wesley Publishing Company, Inc.
15. Quitadamo, I. J., & Kurtz, M. J. (2007). *Learning to improve: Using writing to increase critical thinking performance in general education biology*. *CBE—Life Sciences Education*, 6(2), 140–154.
16. Rastegar, M., Mehrabi Kermani, E., & Khabir, M. (2017). *The Relationship between Metacognitive Reading Strategies Use and Reading Comprehension Achievement of EFL Learners*. *Open Journal of Modern Linguistics*, 7, 65–74. <https://doi.org/10.4236/ojml.2017.72006>
17. Report of the National Commission on Writing (2004). *Writing: A Ticket to Work... Or a Ticket Out*, College Entrance Examination Board.
18. Smolnikova, O.H., Ivanenko, S.M., Kukhar, L.O., Nikolayenko, V.V., Panov, S.F., & Yaremenko-Gasiuk, O.O. (2021). *Information and communication technology development in the higher education institutions of the United Kingdom*. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 17(Special Issue 2), 1379-1391.
19. Steve Graham, Andrea Capizzi, Karen R. Harris, Michael Hebert, Paul Morphy (2013). *Teaching writing to middle school students: a national survey*, Springer Science+Business Media Dordrecht
20. Susser, B. (1994). *Process Approaches in ESL/EFL Writing Instruction*. *Journal of Second Language Writing*, 3, 31–47. [https://doi.org/10.1016/1060-3743\(94\)90004-3](https://doi.org/10.1016/1060-3743(94)90004-3)
21. Thurlow, Crispin and Jarowski, Adam “Tourism discourse: Languages and banal globalization” *Applied Linguistics Review* 2 (2011): 285–313. Print.
22. Vejayan, L., & Yunus, M. M. (2022). *Application of Digital Mind Mapping (MINDOMO) in Improving Weak Students' Narrative Writing Performance*. *Creative Education*, 13, 2730–2743. <https://doi.org/10.4236/ce.2022.138172>
23. U.S. DEPARTMENT OF EDUCATION, *Teaching Secondary Students to Write Effectively IES Practice Guide*, NCEE 2017-4002 https://ies.ed.gov/ncee/wwc/Docs/PracticeGuide/508_WWCPG_SecondaryWriting_122719.pdf

УДК 811.111 (075.8)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-47>**Наталія КАЛІБЕРДА,***orcid.org/0000-0002-9503-8006**викладач кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна) kalib@dnu.dp.ua***Олена ОСАДЧА,***orcid.org/0000-0003-1414-6345**старший викладач кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна) osad@dnu.dp.ua*

ІНТЕГРАЦІЯ АВТЕНТИЧНИХ ВІДЕОМАТЕРІАЛІВ ІЗ СУБТИТРАМИ У ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Важливу роль у навчанні іноземної мови відіграє грамотно складена програма викладання, ефективність якої може бути підвищена завдяки застосуванню автентичних відеоматеріалів. У рамках даного дослідження аналізується доцільність, а також розглядаються можливі шляхи інтеграції автентичних англомовних відеосюжетів різного типу в процес викладання іноземних мов на технічних спеціальностях. Досліджуються перспективи використання відеоматеріалів із субтитрами порівняно з друкованими навчальними посібниками, аудіоподкастами або сюжетами без субтитрів, як основа підвищення ефективності формування лексичної компетенції. Відео містить у собі зорові образи та потрібний аудіоматеріал, що робить процес запам'ятовування нової лексики ефективним і легким. Детально аналізуються методичні передумови, що дають змогу не лише значно покращити навички рецептивного та продуктивного володіння іноземною лексикою, а й активізувати знання з граматики, зменшити стан тривожності в процесі сприймання на слух, суттєво підвищити навчальну мотивацію. Актуальність роботи зумовлює брак у сучасній методичній літературі досліджень щодо використання під час навчання студентів немовних спеціальностей автентичних відеоматеріалів. У статті описані переваги, принципи та критерії відбору автентичних відеофільмів. Особлива увага акцентується на основних етапах роботи з автентичними відеоматеріалами – переддемонстраційному, демонстраційному та післядемонстраційному. Пропонується низка оптимальних вправ як лінгвістичного, так і змістовного характеру для формування та розвитку комунікативних компетенцій студентів. Спираючись на викладене у статті, автори роблять висновок, що з розвитком нових технологій використання автентичних аудіо-візуальних засобів стає одним із сучасних та ефективних способів навчання іноземних мов у вищій школі, оскільки воно покращує сприйняття мови, здатність до відтворення мови, а також розширює словниковий запас студентів і робить їхню мову швидкою. Крім того, вивчення англійської мови через перегляд автентичних відеосюжетів чинить величезний вплив на культурні погляди і знання студентів про країну, що вивчається, та про світ загалом.

Ключові слова: *лексична компетенція, автентичні відеоматеріали з субтитрами, практична методика, критерії відбору відеофільму, система вправ.*

Nataliia KALIBERDA,
orcid.org/0000-0002-9503-8006
*Lecturer at the Department of English for non-Philological Specialities
Oles Honchar Dnipro National University
(Dnipro, Ukraine) kalib@dnu.dp.ua*

Olena OSADCHA,
orcid.org/0000-0003-1414-6345
*Senior Lecturer at the Department of English for non-Philological Specialities
Oles Honchar Dnipro National University
(Dnipro, Ukraine) osad@dnu.dp.ua*

INTEGRATION OF CAPTIONED AUTHENTIC VIDEO MATERIALS IN THE PROCESS OF FORMING A FOREIGN LANGUAGE LEXICAL COMPETENCE OF TECHNICAL STUDENTS

A smart syllabus with high effectiveness increased through the use of authentic English-language videos is significant in a foreign language teaching. Within the framework of this study, the expediency as well as possible ways of integrating authentic English-language videos of various types into the process of teaching foreign languages in technical specialties have been analyzed and considered. The prospects of using video materials with captions, in comparison with printed textbooks, audio podcasts or videos without captions, as the basis for increasing the effectiveness of the lexical competence formation have been investigated. The video contains visual images and the necessary audio material, which makes the process of memorizing new vocabulary effective and easy. Methodological prerequisites which allow not only improving receptive and productive foreign language vocabulary skills significantly, but also activating knowledge of grammar; reducing the state of anxiety in the process of listening, substantially increasing learning motivation, have been analyzed in detail. The topicality of the issue under consideration is stipulated by lack of methodical researches on the use of authentic video materials in teaching students of non-language specialties. The article demonstrates the advantages, principles and criteria of selecting authentic video films. Particular attention is focused on the main stages of working with authentic videos – pre-demonstration, demonstration and post-demonstration. A number of optimal linguistic and extra linguistic exercises for the formation and development of students' communicative competences are proposed. Based on the foregoing article, the authors come to the conclusion that the use of authentic audio-visual resources is becoming one of the modern and effective ways of teaching foreign languages in higher education, because it improves speech perception, the ability to reproduce speech, and also expands the vocabulary of students and makes their speech fluent. In addition, the study of English through watching authentic videos has a huge impact on cultural views and knowledge of students about the country of the language being studied and about the world as a whole.

Key words: *lexical competence, authentic video materials with captions, practical methodology, video selection criteria, exercises' system.*

Постановка проблеми. Вивчення нової лексики відіграє значну роль у навчанні іноземної мови, особливо в процесі вдосконалення комунікативних навичок студентів. Незалежно від того, наскільки добре той, хто навчається, засвоює граматику, успішно опановує звуки мови, що вивчається, без слів, що виражають широкий діапазон значень, спілкування іноземною мовою викликати труднощі. Оскільки більшість студентів, які вивчають мову, прагнуть розвинути успішні комунікативні навички, їм необхідно вивчити достатньо слів і виразів, а також знати, як правильно їх використовувати. Крім того, розмір словникового запасу тих, хто навчається, у більшості випадків визначає їхню мовну майстерність і дає змогу вільно спілкуватися та розуміти автентичні тексти (Laufer, 2010: 16; McCarthy, 1990: 12; Schmitt, 2019: 263).

Як наслідок швидкого розвитку цифрових технологій вивчення іноземної мови, зокрема нової лексики, значно покращилося останніми роками. Особливий внесок роблять мультимедійні засоби, що представляють студентам широкий спектр автентичних матеріалів. Серед аудіовізуальних джерел поширеним інструментом у наближенні тих, хто навчається до справжнього комунікативного середовища, вважається перегляд відеоматеріалів із субтитрами.

У той же час, аналіз академічної успішності з дисципліни «Іноземна мова» студентів молодших курсів технічних спеціальностей дозволяє зробити висновок, що формування навичок рецетивного та продуктивного володіння лексичними одиницями та конструкціями не тільки потребує значного обсягу самостійної позааудиторної роботи, а й їх корекція займає найбільш тривалий

час за умови низького рівня базової підготовки у вступників до вузу.

Таким чином, у рамках даного дослідження аналізується доцільність та розглядаються можливі шляхи інтеграції автентичних відеосюжетів різного типу у процес викладання іноземних мов на технічних спеціальностях з метою оптимізації формування лексичної компетенції.

Аналіз досліджень. Практичний досвід викладання на технічних факультетах підтверджує результати теоретичних та експериментальних досліджень українських (Гладка О., Бігич О., Ніколаєва С., Тернавська Л., Ярема І.) та зарубіжних (Schmitt N., Coxhead A., Laufer B., Elgort I., Webb S., González-fernández B., Hsu C.-K., Hwang G.-J., Chang Y.-T., Rozovski-Roitblat B., Perez M.M., Desmet P. and Peters E.) вчених і дає змогу дійти висновку, що під іншомовною лексичною компетенцією доцільно розуміти володіння рецептивними та продуктивними навичками й уміннями вживання лексичних одиниць та конструкцій, тобто коректну вимову та написання, тлумачення іноземною мовою та переказ рідною (в найбільш уживаних значеннях), впізнання в іншомовному контексті (як під час сприймання на слух, так і при читанні) основних граматичних форм, здатність правильно використовувати лексичні одиниці у власних мовленнєвих творах з урахуванням норм мови, що вивчається.

Дослідження останніх років характеризуються зростанням інтересу вчених до вивчення використання відеоматеріалів під час навчання іноземної мови. Роботи О. Тернопольського, О. Зубченко, С. Ніколаєвої, І. Качур, М. Дуки, О. Іванцової, Т. Кравченко, О. Рижченко присвячені проблемам методики використання технічних засобів навчання та відеоматеріалів у навчальному процесі. Серед робіт іноземних вчених, які досліджували використання відео на заняттях іноземною мовою, слід виділити роботи P. Grundy, R. Cooper, M. Lavery, B. Tomalin.

Мета статті. У методичній і науковій літературі відомі дослідження практичного характеру щодо використання автентичних відеоматеріалів при навчанні аудіювання або говоріння, однак застосування автентичних відеосюжетів для навчання студентів немовних спеціальностей поки не отримало належної уваги у вітчизняній методиці, що зумовлює актуальність нашого дослідження. Мета статті полягає в дослідженні та обґрунтуванні ефективного використання автентичних відеоматеріалів із субтитрами для збагачення лексичної компетенції студентів, які навчаються на технічних спеціальностях.

Виклад основного матеріалу. Аналіз джерел з досліджуваного питання продемонстрував, що застосування англomовних відеоматеріалів сприяє більш ефективному освоєнню вміння говоріння завдяки підвищенню рівня мотивації студентів відвідувати заняття з англійської мови та виконувати відповідні завдання. Так, грамотно підібране відео може зацікавити студента своїм сюжетом, наприклад, у разі вибору відомого фільму чи серіалу, популярного серед відповідної вікової групи. Також мотивація студентів зростає за рахунок створення ситуації успіху на заняттях завдяки такій послідовності навчання говорінню на основі відео, яка дозволить їм побачити прогрес у вивченні англійської мови.

У рамках цього дослідження як мовний контекст використовуються автентичні відеоматеріали. Більшість методистів визнають, що під час проведення відеоаудіювання для студентів середнього рівня мовної підготовки найдоцільнішим є використання субтитрованого відеоряду. Аналіз наукової літератури дав змогу зробити висновок, що субтитри значно активізують навички впізнання письмової форми, і меншою мірою – сприйняття одиниці на слух, тобто тією чи іншою мірою сприяють формуванню асоціацій між формою і значенням слова (Hsu, 2013: 404; Kuniyun, 2011: 42; Napikul, 2018: 105).

Під час визначення терміна «субтитри», який узагальнено розуміють як текст на екрані, що відповідає звуковій доріжці відео (Hsu, 2013: 404) для відеоматеріалів іноземною мовою, що вивчається, необхідно розмежувати субтитри рідною мовою (*subtitles*) і субтитри мовою оригіналу (*captions*) або бімодальні субтитри. При цьому відео з бімодальними субтитрами (*captions*) демонструє перевагу по відношенню до відео з субтитрами рідною мовою студентів (*subtitles*) (Kuniyun, 2011: 42).

Розглядаючи методичні передумови, що лежать в основі організації процесу довольного засвоєння лексичних одиниць, можна виділити чотири основні етапи, а саме: визначення кількості та складу слів та словосполучень для засвоєння, їх пред'явлення, поглиблення знань, розвиток навичок та умінь вільного володіння лексичними одиницями. З цієї точки зору найбільш релевантними є наступні передумови:

1) Викладач має надати студентам можливість чути вимову лексичних одиниць, щоб сформувати коректні слуховимовні навички.

2) Студенти повинні почати з вивчення семантично незв'язаних лексичних одиниць (Laufer, 2010: 20; McCarthy, 1990: 21; Thornbury, 2002: 51). Слова в тематичних рядах складніше вивчити

разом, ніж окремо, бо коли вони представлені разом, виникає додаткове завдання диференціації за їхньою схожістю та відмінністю і необхідність уникати їхнього змішування. Розв'язанню цієї проблеми може сприяти виділення розрізнявальних ознак лексичних одиниць та їх подання в контексті, достатньому для усвідомлення цих ознак. Таким чином, проблеми можна уникнути, якщо слова вивчаються у зв'язних текстах або через розмовну мову, де лексичні одиниці з тематичних рядів зазвичай не зустрічаються разом.

3) Студенти повинні систематично повторювати слова майже одразу після їх первинного закріплення, тому що одночасно з процесом засвоєння відбувається забування. При цьому повторення з однаковою кратністю за часом (наприклад, по три хвилини), але з інтервалом, що дедалі збільшується, призводить до довготривалого міцного запам'ятовування лексичних одиниць (Thornbury, 2002: 12).

4) Нові слова слід заучувати невеликими групами, по п'ять-сім слів за прийом. У цьому випадку студенти швидше матимуть можливість повторення лексичних одиниць.

5) Студенти можуть використовувати ключові слова, щоб сприяти більш глибокій мисленнєвій обробці лексичних одиниць та їхньому кращому утриманню в пам'яті. При цьому студенти повинні самі додати приклади пропозицій, визначення та зображення з ключовими словами.

6) Зазначається, що взаємодія з лексичними одиницями у позанавчальному середовищі робить більший вплив на засвоєння, ніж тривалість спеціально організованого навчання. У зв'язку з цим значущими є: перегляд телепрограм англійською мовою (з субтитрами або без субтитрів), комп'ютерні ігри англійською мовою та матеріали для читання англійською мовою, представлені або у паперовому варіанті, або в Інтернеті (Schmitt, 2019: 267). Останнє особливо важливе для учнів старшого шкільного віку та студентів початкового етапу навчання у вузі.

Пріоритетне завдання, що стоїть у рамках даного дослідження, полягала у відборі відеосюжетів, що дозволяють підготувати студентів технічних спеціальностей до роботи з науково-технічними текстами шляхом як введення одиниць, що відповідають рівню неадаптованих спеціалізованих текстів, так і усунення прогалин, які виникли в рамках формування іншомовної комунікативної компетенції в середній школі.

Необхідно підкреслити, що саме якісний і кількісний пролонгований контроль засвоєння лексичних одиниць і конструкцій дає змогу одно-

часно досягти суттєвого підвищення рівня сприйняття одиниць на слух на основі використання англійських субтитрів для зняття тривожності студентів із низьким та середнім рівнем аудитивної компетенції.

Слід зазначити, що використання відео для навчання іноземних мов має свої позитивні та негативні моменти. З одного боку, відеоматеріал, порівняно з аудіотекстом, має більш життєвий характер – можна не лише чути, а й бачити тих, хто говорить, їхню міміку та жести, а також отримувати інформацію в ширшому контексті про те, що відбувається, – місце дії, вік, зовнішність учасників тощо. З іншого боку, всі ці фактори відволікають глядача від власного мислення, і він може захопитися розгляданням картинки, замість того, щоб зосередитися на аудіюванні. Тому, особливо на початковому етапі навчання з використанням відеоматеріалів, студенти перед переглядом повинні отримати чітко сформульоване завдання, на виконанні якого вони повинні будуть зосередитися.

Проте слід враховувати наявні у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях такі критерії відбору автентичних відеоматеріалів, як відповідність мовного змісту відеозаписів рівню мовної підготовки студентів. Проаналізувавши існуючі дослідження, ми дійшли висновку, що для ефективного використання на заняттях, автентичні відеоматеріали повинні відповідати наступним критеріям:

1. Критерій відповідності жанрових особливостей змісту автентичного відеофільму цілям навчання.

2. Критерій урахування вікових, психологічних особливостей і навчального досвіду бакалаврів.

3. Критерій відповідності мовного змісту відеофільму реальному рівню мовної підготовки бакалаврів і співвідноситься зі змістом тем програми.

4. Критерій добору відеофільмів (відповідність програмним вимогам, автентичність, зміст актуальної та цікавої для бакалаврів професійно значущої або культурознавчої інформації, з певним ступенем новизни або несподіванки, наявність якості звукового та художнього оформлення, а також виховної цінності).

5. Критерій природності представленої в ньому ситуації, персонажів та обставин, здатність матеріалу викликати відповідний емоційний відгук.

6. Критерій системного, послідовного і логічного викладення матеріалу, що супроводжується чіткою інструкцією, спрямованою на розв'язання конкретного, реалістичного навчального завдання, зрозумілого студентам і виправданого всією логікою заняття.

Зупинимося докладніше на можливостях використання автентичних відеоматеріалів у процесі навчання іноземної мови. Потенціал відеометоду для комунікативного викладання мови очевидний. З усіх доступних засобів відеометод забезпечує точне відображення мови у спілкуванні, так як мова використовується конкретними мовцями, тісно пов'язаний з певною мовною ситуацією, а його комунікативна мета посилюється цілим рядом візуальних закодованих немовних характеристик (пози, міміка, жести).

Традиційно під час роботи з відеоматеріалом у методиці навчання іноземних мов заведено виокремлювати три основні етапи: переддемонстраційний етап (*pre-viewing*), демонстраційний етап (*while-viewing*), післядемонстраційний етап (*post/after-viewing*) для того, щоб студенти розуміли зміст відео не лише через цікавий сюжет, а насамперед, через розуміння мови. Кожен з етапів містить завдання як лінгвістичного, так і змістовного характеру.

I. Переддемонстраційний етап

Мета етапу: введення студентів в емоційно-сміслову атмосферу фільму, створення мотивації для його перегляду, зняття можливих мовних труднощів сприйняття відеотексту та підготовка до успішного виконання завдань на розуміння його змісту.

Цей етап спрямовано на розвиток таких умінь: вміння прогнозувати розвиток подій чи зміст відеофільму; вміння засвоювати нові лексичні одиниці, культурологічні факти та ін.; вміння складати речення, спираючись на ключові слова, схеми.

Для цього етапу нами пропонується використовувати такі види вправ:

- перекладіть заголовок відеофільму, висловіть припущення про ключові слова, здогадайтеся про його зміст;
- із запропонованого списку слів, виберіть саме ті, які, на вашу думку, передають основний зміст фільму;
- складіть словникову павутину, кластер або ментальну карту, використовуючи ключові слова, фрази, які вам уже відомі з даної теми;
- дайте російський еквівалент англійським прислів'ям і фразеологічним одиницям, що відображають основну ідею відеофільму;
- за запропонованими картинками, фотографіями, малюнками, графіками здогадайтеся про зміст відеофільму;
- ознайомившись із лінгвокультурологічним коментарем постарайтеся передбачити сюжетну лінію фільму;
- подивіться відеофільм із вимкненим звуком, припустіть про що говорять дійові особи.

II. Демонстраційний етап

Мета етапу: розуміння учнями теми і змісту відеофільму, активізація мовленнєво-мисленнєвої діяльності з урахуванням реальних можливостей іншомовного спілкування учнів, подальший розвиток їхньої професійної компетенції.

Цей етап сприяє розвитку таких умінь, як уміння пошуку, виокремлення, фіксування, трансформації певної мовної інформації; рецептивних умінь на рівні виділення змістовної та смислової інформації; умінь діалогічного та монологічного мовлення; культурологічних умінь, а саме підвищення комунікативної компетентності, транскультурних умінь.

Вибір вправ залежить від поставленої мети, отже, для демонстраційного етапу можна запропонувати такі завдання:

- заповніть пропуски в реченнях потрібними словами та виразами;
- запишіть усі прикметники, які вживалися у відеосюжеті з іменником «суспільство» (усі дієслова, які вживалися з іменником «суспільство» тощо);
- запишіть дієслова з наведеного нижче списку в тій граматичній формі, у якій вони були вжиті в тексті;
- поставте запропоновані частини тексту в логічній послідовності та дайте заголовок кожній із них;
- висловіть основну думку відеосюжету в одному реченні, а потім розширте її до одного абзацу.

III. Післядемонстраційний етап

Мета етапу: використання інформації, отриманої на попередніх етапах роботи з відеофільмом, як засіб для розвитку продуктивних умінь і вдосконалення навичок усного та писемного мовлення за напрямом підготовки.

На цьому етапі розвивається така група умінь: уміння коментування, тлумачення, роз'яснення сенсу побаченого; уміння використання інформації в різних ситуаціях спілкування; уміння аналізу, синтезу та порівняння шуканої інформації; уміння застосування системи правил мовленнєвої поведінки та норм використання мовних засобів у певних умовах.

Розвитку цих умінь сприяє не тільки розуміння загального змісту відеофільму, а й його деталей, а також здатність оцінювати події, давати характеристику дійовим особам, використовуючи при цьому слова та вирази з мовленнєвого супроводу відеофільму, тому відповідно використовуються різні види вправ:

- відновіть діалог із фільму, вставляючи пропущені репліки;

- складіть план для переказу відеофільму, використовуючи активну лексику;
- заповніть таблицю, помістивши всю інформацію за змістом переглянутого, у шість колонок під заголовками (Who? What? When? Where? Why? How?);
- перетворіть матеріал відеоінтерв'ю на письмове інтерв'ю, а потім на розповідь;
- напишіть есе на тему переглянутого сюжету, використовуючи додаткову інформацію за темою;
- складіть продовження фільму (групове обговорення);
- рольові ігри, в основу яких покладено сюжет або ситуації відеофільму;
- проектна робота (складіть та озвучте рекламу фільму; самостійно підготуйте аналогічний відеосюжет та ін.).

Висновки. Спираючись на викладене у статті, автори приходять до таких висновків: у сучасних умовах розвитку суспільства питання формування

комунікативних навичок з іноземної мови є дуже важливим. З розвитком нових технологій використання автентичних аудіовізуальних засобів стає одним із сучасних та ефективних способів навчання іноземних мов у вищій школі. Демонстрація автентичного відеоматеріалу значно підвищує мотивацію студентів, рівень володіння лексичними, мовленнєвими та комунікативними навичками та вміннями, розвиває навички аудіювання, збільшує обсяг та підвищує рівень навчального матеріалу, що сприяє інтенсифікації навчального процесу та створює сприятливі умови для формування комунікативної (мовної, мовленнєвої та соціокультурної) компетенції студентів.

Безсумнівно, є актуальним для розвитку методичного забезпечення процесу навчання іноземної мови на технічних спеціальностях вузу, створення та використання на заняттях навчально-методичних посібників для роботи з автентичними відеоматеріалами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конопляник Л. М., Коваленко О. О. Використання автентичних відеоматеріалів для формування іншомовної професійної комунікативної компетентності майбутніх інженерів. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, психологія*. 2016. № 9. С. 90–96.
2. Мунтян А. О. Використання автентичних письмових та аудіо/відеоматеріалів при навчанні іноземної мови. *Англїстика та американїстика*. 2015. Вип. 12. С. 88–94.
3. Hsu C.-K., Hwang G.-J., Chang Y.-T., & Chang C.-K. Effects of Video Caption Modes on English Listening Comprehension and Vocabulary Acquisition Using Handheld Devices. *Educational Technology & Society*, 2013, vol. 16, Issue 1, pp. 403–414.
4. Kunyun W., Huayu L. Language acquisition with the help of captions. *Studies in Literature and Language*, 2011, vol. 3, no. 3, pp. 41–45.
5. Laufer B., Ravenhorst-Kalovski G. Lexical threshold revisited: lexical text coverage, learners' vocabulary size and reading comprehension. *Reading in a Foreign Language*, 2010, vol. 22, no. 1, pp. 15–30.
6. McCarthy M.J. Vocabulary. Oxford, UK: Oxford University Press: Cambridge, 1990, 173 p.
7. Napikul S., Cedar P., Roongrattanakool D. The effects of film subtitles on English listening comprehension and vocabulary. *International Journal of Applied Linguistics and English Literature*, 2018, vol. 7, no. 6, pp. 104–111.
8. Schmitt N. Understanding vocabulary acquisition, instruction, and assessment: A research agenda. *Language Teaching*, 2019, Volume 52, Issue 2, pp. 261–274.
9. Stempleski E., Tomalin B. Video in Action. *Recipes for Using Video in Language Teaching*. L. : Prentice Hall, 1990. 173 p.
10. Thornbury S. How to teach vocabulary. Longman : Pearson Education Limited, 2002, 191 p.

REFERENCES

1. Konoplianyk L. M., Kovalenko O. O. (2016) Vykorystannia avtentychnykh videomaterialiv dlia formuvannia inshomovnoi profesiinoi komunikativnoi kompetentnosti maibutnykh inzheneriv [The use of authentic video materials for the formation of foreign language professional communicative competence of future engineers]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Ser. Pedagogika, Psykholohiia*. № 9. S. 90–96. [in Ukrainian]
2. Muntian A. O. (2015) Vykorystannia avtentychnykh pysmovykh ta audio/videomaterialiv pry navchanni inozemnoi movy [The use of authentic written and audio/video materials in foreign language teaching]. *Anhlistyka ta amerykanistyka*. Vyp. 12. S. 88–94. [in Ukrainian]
3. Hsu C.-K., Hwang G.-J., Chang Y.-T., & Chang C.-K. Effects of Video Caption Modes on English Listening Comprehension and Vocabulary Acquisition Using Handheld Devices. *Educational Technology & Society*, 2013, vol. 16, Issue 1, pp. 403–414.
4. Kunyun W., Huayu L. Language acquisition with the help of captions. *Studies in Literature and Language*, 2011, vol. 3, no. 3, pp. 41–45.
5. Laufer B., Ravenhorst-Kalovski G. Lexical threshold revisited: lexical text coverage, learners' vocabulary size and reading comprehension. *Reading in a Foreign Language*, 2010, vol. 22, no. 1, pp. 15–30.
6. McCarthy M.J. Vocabulary. Oxford, UK: Oxford University Press: Cambridge, 1990, 173 p.

-
7. Napikul S., Cedar P., Roongrattanakool D. The effects of film subtitles on English listening comprehension and vocabulary. *International Journal of Applied Linguistics and English Literature*, 2018, vol. 7, no. 6, pp. 104–111.
  8. Schmitt N. Understanding vocabulary acquisition, instruction, and assessment: A research agenda. *Language Teaching*, 2019, Volume 52, Issue 2, pp. 261–274.
  9. Stempleski E., Tomalin B. Video in Action. *Recipes for Using Video in Language Teaching*. L.: Prentice Hall, 1990. 173 p.
  10. Thornbury S. How to teach vocabulary. Longman: Pearson Education Limited, 2002, 191 p.

Мар'яна КАЩУК,

orcid.org/0000-0001-5881-3280

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення

Львівського державного університету внутрішніх справ

(Львів, Україна) m_kashchuk@ukr.net

Тетяна ЛИПЧЕНКО,

orcid.org/0000-0003-0173-3372

викладачка кафедри українознавства та міжкультурної комунікації

Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

(Львів, Україна) tetyanalypchenko@ukr.net

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У НАВЧАННІ І ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Підходи, методи та способи навчання і вивчення будь-якої іноземної мови потребують постійного переосмислення і покращення. Нові ідеї щодо удосконалення методики викладання іноземної мови з'являються в міру того, як відбуваються зміни у системі мови, а також внаслідок нових можливостей, які пропонують новітні технології. І викладачі іноземних мов, і здобувачі освіти, які вивчають іноземні мови, повинні слідувати новітнім тенденціям у викладанні і навчанні мови. У статті виділено важливі аспекти викладання мови, розкрито сутність поняття «тенденції у викладанні іноземних мов». Проаналізовано деякі сучасні передові тенденції у викладанні і вивченні іноземних мов, і розкрито їх позитивний вплив на здобувачів освіти. Зокрема, охарактеризовано такі тенденції: онлайн та змішане навчання (мають кілька переваг: більша гнучкість для здобувачів освіти, більш індивідуалізоване навчання, доступ до широкого спектру цифрових ресурсів), віртуальна реальність (переваги: дозволяє зануритися здобувачам освіти в змодельоване середовище, яке може бути адаптоване до їхніх потреб у вивченні мови), використання соціальних мереж (сучасна студентська молодь може з ефективністю використовувати їх для вивчення іноземної мови, слідкуючи за інішомовним контентом), адаптивне програмне забезпечення (основні його особливості: персоналізація, зворотний зв'язок, диференціація, моніторинг), ед'ютейнмент (основна мета – навчити розважаючи), «перевернутий клас» (цей метод допомагає здобувачам брати активну роль у навчальному процесі і розвивати більшу автономію в навчанні), навчання у співпраці (заняття, які базуються на співпраці між здобувачами, допомагають розвивати такі важливі навички (soft skills), як робота в команді, делегування повноважень, тайм-менеджмент, співпраця, прийняття рішень, прагнення досягти спільної мети тощо).

Ключові слова: тенденція, здобувач освіти, іноземна мова, викладання, навчання.

Maryana KASHCHUK,

orcid.org/0000-0001-5881-3280

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages

and Culture of Professional Speech

Lviv State University of Internal Affairs

(Lviv, Ukraine) m_kashchuk@ukr.net

Tetiana LYPCHENKO,

orcid.org/0000-0003-0173-3372

Lecturer at the Department of Ukrainian Studies and Intercultural Communication

Lviv State University of Life Safety

(Lviv, Ukraine) tetyanalypchenko@ukr.net

CURRENT TRENDS IN TEACHING AND LEARNING FOREIGN LANGUAGES

Approaches, methods and ways of teaching and learning any foreign language require constant rethinking and improvement. New ideas for improving the methodology of teaching a foreign language appear as changes occur in the language system, and also as a result of new opportunities offered by the latest technologies. Both foreign language teachers and foreign language learners must follow the latest trends in language teaching and learning. The article highlights important aspects of language teaching, reveals the essence of the concept of "trends in foreign language

teaching". Some modern advanced trends in foreign language teaching and learning are analyzed, and their positive influence on applicants for education is revealed. In particular, the following trends are characterized: online and blended learning (their advantages include greater flexibility for learners, more individualized learning, access to a wide range of digital resources), virtual reality (advantages: allows learners to immerse themselves in a simulated environment that can be adapted to their needs in language learning), use of social networks (modern student youth can effectively use them to learn a foreign language by following foreign language content), adaptive software (its main features are as follows: personalization, feedback, differentiation, monitoring), edutainment (its main goal is to teach while entertaining), "flipped classroom" (this method helps applicants for education take an active role in the learning process and develop greater autonomy in learning), collaborative learning (classes based on cooperation between applicants for education help develop such important skills (soft skills) as teamwork, delegation of authority, time management, cooperation, decision-making, striving to achieve a common goal, etc.).

Key words: trend, applicant for education, foreign language, teaching, learning.

Постановка проблеми. Політичний, соціальний та економічний вплив глобалізації, нові вимоги ринку праці, прагнення до конкурентоспроможності, виклики міжкультурної комунікації та урізноманітнення культури відкрили нові перспективи щодо ролі, яку відіграють іноземні мови у розвитку сучасного суспільства. Усвідомлюючи значення і важливість іноземної мови для самореалізації і перспективного працевлаштування, молоді люди 21 століття надають перевагу сучасним і ефективним методам вивчення іноземної мови, що спричинило радикальний відхід від традиційної школи (Lopes, Cecilia, 2018). Підходи, методи та способи навчання і вивчення будь-якої іноземної мови потребують постійного переосмислення і покращення. Нові ідеї щодо удосконалення методики викладання іноземної мови з'являються в міру того, як відбуваються зміни у системі мови, а також внаслідок нових можливостей, які пропонують новітні технології (Lopes, Cecilia, 2018). У порівнянні з традиційними методами навчання, де здобувачі освіти відіграють достатньо пасивну роль і акцент робиться на запам'ятовуванні, сучасні тенденції у навчанні іноземній мові спрямовані на залучення здобувачів до низки різноманітних видів діяльності, в яких вони беруть активну участь і самостійно досліджують тему, розвиваючи при цьому необхідні навички. Здобувачі освіти є активними учасниками навчального процесу, таким чином поглиблюючи своє розуміння теми і розвиваючи відчуття досягнення. Оскільки сучасні методи навчання дозволяють в захоплюючий спосіб досліджувати і вивчати нові теми, здобувачі освіти більше схильні відкривати свої справжні нахили і розвивати нові інтереси, що сприяє більшій креативності та самопізнанню (Koumadoraki, 2022). Тому викладачам іноземної мови важливо безперервно підвищувати свій професійний рівень, дізнаватися про останні дослідження, розробки і тенденції в методиці викладання іноземної мови, отримуючи практичні ідеї, які допоможуть їм удосконалити

навички викладання, урізноманітнити та оновити свої практики і оптимізувати навчання здобувачів освіти. Для багатьох вивчення іноземної мови є складним процесом. Проте, при правильних стратегіях і підходах, воно може стати мотивуючим фактором на шляху до досягнення мети.

Аналіз досліджень. Проблемі новітніх тенденцій у навчанні іноземними мовами присвячено чимало праць вітчизняних та іноземних дослідників і їх кількість постійно зростає, оскільки питання удосконалення і впровадження нових методик у навчальний процес залишається відкритим до нових пошуків і досліджень.

Lopes A. і Cecilia R.-R. досліджують нові тренди у викладанні іноземної мови. Koumadoraki A. подає сучасні методи навчання під час онлайн-навчання. Загородня О., Ворначев А. і Горюнова М. розглядають тренди у вивченні іноземних мов в епоху пандемії. Концепцію змішаного навчання (blended learning) і досвід використання змішаного навчання для вивчення англійської мови розкрили у своїх дослідженнях Г. Андріянова, О. Крутін, Н. Скора, О. Безлюдний, І. Щербань. Корнюш Г. акцентує на важливості формування м'яких навичок (soft skills) у здобувачів вищої освіти. Метою досліджень Л. Фірсової та Л. Фісунової є розкриття сутності такого принципу навчання як ед'ютеймент. Проблему штучного інтелекту під час вивчення іноземної мови досліджували Л. Вікторова, А. Кочарян та інші.

Метою нашого дослідження є ознайомлення з сучасними, передовими тенденціями у викладанні іноземної мови, а також розкрити їх позитивний вплив на здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови «тенденція» – це напрям розвитку чого-небудь (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2005). Іншими словами, це «напрямок до певних змін, особливо з плином часу». Нові тенденції у викладанні іноземної мови включають зміну мети викладання іно-

земної мови, суть якої полягає у вивченні мови, насамперед, як засобу спілкування; пошук нових передових прийомів і методів викладання іноземної мови і впровадження їх у навчальний процес, беручи до уваги прогрес у сфері інформаційних технологій; врахування потреб та інтересів здобувачів освіти, акцентуючи увагу на тих різновидах завдань, які мотивують здобувачів освіти, сприяють позитивній навчальній атмосфері в аудиторії чи під час онлайн-навчання; розвиток низки компетентностей, якими повинні оволодіти здобувачі освіти певної спеціальності. Наприклад, відповідно до Програми навчальної дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування», здобувачі вищої освіти спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність» набувають загальних (здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях; здатність спілкуватися іноземною мовою; здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями; здатність до адаптації та дії в новій ситуації; здатність приймати обґрунтовані рішення; здатність генерувати нові ідеї (креативність)) та спеціальних (здатність аналізувати, оцінювати й застосовувати сучасні інформаційні технології під час рішення професійних завдань; здатність взаємодіяти з представниками інших органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадськістю) компетентностей. До того ж, у результаті вивчення навчальної дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування (англійська)» здобувач повинен досягти таких програмних результатів навчання: зрозуміло і недвозначно доносити власні знання, висновки та аргументацію до фахівців і нефахівців, зокрема, під час публічних виступів, дискусій, проведення занять; спілкуватися англійською мовою усно і письмово з професійних та наукових питань правоохоронної діяльності на рівні B2 (відповідно до європейської шкали рівнів); відшуковувати необхідну інформацію в спеціальній літературі, базах даних, інших джерелах інформації, аналізувати та об'єктивно оцінювати інформацію.

Враховуючи передові світові методики викладання іноземної мови, зосередимо нашу увагу на важливих аспектах викладання мови. Насамперед, викладання і навчання повинні бути стратегічними. У викладанні іноземної мови основна увага має бути зосереджена на мовному змісті, результатах та навчальній діяльності. Між здобувачами вищої освіти та викладачами має бути значна іншомовна взаємодія, причому, не тільки під час заняття, але й в позаурочний час, на перервах, під час повсякденного спілкування. Оскільки

викладання орієнтоване на здобувача вищої освіти, тому необхідно постійно його залучати до процесу спілкування іноземною мовою. На нашу думку, для підтримки позитивної атмосфери, важливо з боку викладача підтримувати баланс між серйозністю і почуттям гумору, створюючи, таким чином, дружню атмосферу у навчальній аудиторії. Здобувачі вищої освіти завжди почуваються комфортно, коли відчують доброзичливе ставлення викладача (Shah, 2023).

Здебільшого, у закладах вищої освіти, де іноземна мова не є профільним предметом, здобувачі вивчають мову професійного спрямування, таким чином збагачуючи свій словниковий запас з певної спеціальності і удосконалюючи навички фахового спілкування, але при цьому втрачають вміння і навички спілкування на повсякденні теми. Тому, важливо поряд з вивченням технічної мови не забувати про мову загального користування. З нашого досвіду можемо стверджувати про позитивний вплив такого комбінованого навчання на здобувачів вищої освіти, оскільки інколи монотонні та перенасичені термінологічною лексикою заняття з мови професійного спрямування, переключаються на теми повсякденного характеру, які є актуальними і цікавими для здобувачів. Існує чимало ресурсів, джерел, платформ, мобільних додатків тощо, різноманітних засобів і способів проведення занять із мови загального користування, які мотивують, заохочують здобувачів до покращення своїх знань.

Грамматика відіграє важливу роль у навчанні, тому важливо її правильно подавати здобувачам вищої освіти. Вважаємо доцільним викладати її за допомогою індуктивного методу. При індуктивному методі спочатку наводяться приклади, а потім описуються правила; викладач спочатку подає приклади речень з певним граматичним явищем, мотивуючи здобувачів скласти подібні власні речення. На нашу думку, цей метод є одним з найкращих методів навчання граматики будь-якої іноземної мови (Shah, 2023).

На сьогодні чимало популярних світових тенденцій у викладанні іноземної мови впроваджено і далі впроваджують у навчальний процес закладів вищої освіти України. Так, у зв'язку із поширенням пандемії і з воєнними діями Росії проти України, освітній процес перейшов в онлайн-режим чи змішану форму навчання (Online and Blended Learning). Онлайн та змішане навчання стають дедалі популярнішими у викладанні іноземної мови завдяки своїй гнучкості та доступності. Ці способи навчання продовжують розвивати і удосконалювати, оскільки

вони забезпечують безпечно та ефективно дистанційне навчання. Онлайн і змішане навчання мають кілька переваг: більша гнучкість для здобувачів, більш індивідуалізоване навчання, доступ до широкого спектру цифрових ресурсів.

Віртуальна реальність (Virtual Reality, VR) – це нова технологія, яка має потенціал революціонізувати викладання іноземної мови. Технологія VR дозволяє зануритися здобувачам в змодельоване середовище, яке може бути адаптоване до їхніх потреб у вивченні мови. Наприклад, здобувачі можуть практикувати свої мовні навички у віртуальному класі, брати участь у симуляціях реальних розмов і взаємодій, а також досліджувати віртуальні середовища, які відповідають їхнім цілям вивчення мови. Така технологія – це новий інструмент, який ще мало використовується у вітчизняних закладах освіти, але, безперечно, матиме величезне значення для викладання іноземних мов і не тільки мов. Можемо припустити, що у найближчому майбутньому ми станемо свідками посилення тенденції до використання віртуальної реальності (English language teaching trends to look forward to in 2023).

Іншим корисним напрямком у вивченні іноземної мови вважаємо використання соціальних мереж. Проводячи більшість свого вільного часу у соціальних мережах, сучасна студентська молодь може з ефективністю використовувати їх і для вивчення іноземної мови, слідкуючи за іншомовним контентом. Розглянемо, наприклад, TikTok. На перший погляд, дивна платформа, яка демонструє нескінченний потік відео та химерних мемів, проте, TikTok насправді вже встиг застрибнути в тренд цифрової освіти, запустивши наприкінці 2019 року програму EduTok в Індії. Таким чином, стерши бар'єри між освітою та розвагами, потенціал цієї соціальної мережі для охоплення широких верств населення позитивно і швидко зростає. Результатом застосування платформи часто стають креативні та гумористичні «шматочки» навчального контенту з іноземної мови, які можна використовувати в аудиторії, щоб оживити складні вправи, фразові дієслова чи лексику (VR, TPRS and Beyond: 6 English Language Teaching Trends for 2021 You Don't Want to Miss). Подібно можна використовувати Instagram. Адже, за допомогою правильних акаунтів здобувачі освіти, які вивчають англійську мову, можуть використовувати Instagram як ефективний та цікавий інструмент для розвитку мовних навичок. Більше того, відбувається постійне оновлення та наростання щоденного контенту, а це означає, що кмітливий викладач може завжди знайти цікавий матеріал для своїх занять.

З метою покращення ефективності індивідуального процесу вивчення іноземних мов можна використовувати так зване адаптивне програмне забезпечення (АПЗ), основними особливостями якого є персоналізація (АПЗ аналізує характеристики користувача, такі як рівень знань, стиль навчання, інтереси та потреби, і надає індивідуалізовані матеріали та завдання, що відповідають конкретним потребам кожного студента); зворотний зв'язок (АПЗ може надавати зворотний зв'язок користувачам щодо їх прогресу, помилок та слабких місць, що дозволяє їм виявляти свої помилки, аналізувати свої результати та вдосконалювати свої навички); диференціація (АПЗ може пропонувати різні рівні складності та завдання залежно від здібностей та успішності здобувачів освіти); моніторинг (АПЗ може відстежувати прогрес здобувача вищої освіти, записувати дані про його досягнення та слабкі місця). Прикладами АПЗ для навчання іноземних мов є адаптивні мовні платформи, автоматизовані тести та оцінювання, зворотний зв'язок щодо правильності вимови, інтерактивні мультимедійні ресурси, тощо.

Навчання у поєднанні з розвагами (від англійських слів “education” і “entertainment”) розвинулося в окремий концепт навчання “Edutainment” (ед'ютейнмент), спрямованого на поширення навчального контенту за допомогою розважального підходу. Відеоконтент, віртуальний помічник, ігрові методики, нестандартні виступи і лекції (наприклад, TEDtalks) – все це може бути адаптоване як елементи ед'ютейнмента, основною метою якого є навчити розважаючи. На сьогодні існує чимало платформ Edutainment та АПЗ для вивчення іноземних мов, серед яких: Duolingo (платформа, яка пропонує користувачам інтерактивні уроки, вправи на письмо, вимову і переклад, а також графічні завдання; відстежує прогрес користувача та надає індивідуальні рекомендації), Rosetta Stone (ця платформа використовує метод «мовного занурення», де користувачі навчаються мові через відтворення повсякденних ситуацій), Babbel (спеціалізується на навчанні конкретних мов, таких як англійська, німецька, французька і використовує адаптивні уроки, в яких користувачі вивчають нові слова, граматику та відразу ж застосовують їх у практичних вправах), Memrise (ця платформа пропонує ефективні та веселі курси навчання іноземних мов; використовує методи мнемотехніки та запам'ятовування на основі карток, а також містить ігри, відео та спільноту користувачів для підтримки навчання), Lingvist (цілеспрямована на ефективне вивчення слів та фраз для розмовної мови; використовує

технологію штучного інтелекту для персоналізації навчання і надає короткі та інтенсивні уроки, які допомагають швидко засвоювати нові слова та граматику).

Ще однією популярною навчальною технікою у викладанні іноземної мови, яка набирає обертів у вітчизняній методиці є «Перевернутий клас» (“Flipped Classroom”). При традиційних методах навчання здобувачі вищої освіти спочатку вивчають тему заняття в аудиторії разом з викладачем, а далі продовжують її засвоювати самостійно. При методиці “Flipped Classroom” відбувається все навпаки – здобувачі самостійно добирають матеріал до необхідної теми, розбирають суть теми, а далі на заняттях діляться з аудиторією своїми дослідженнями у вигляді доповіді, презентації, проєктів чи цікавих фактів. Цей метод допомагає здобувачам брати активну роль у навчальному процесі і розвивати більшу автономію в навчанні. Замість того, щоб покладатися на викладача, який познайомить їх з темою і виконає практично усю роботу, здобувачі стають самі собі викладачами (Koumadoraki, 2022).

Важливим у процесі навчання іноземної мови, на нашу думку, є також навчання у співпраці (Collaborative Learning), коли здобувачі вищої освіти працюють разом над певним проєктом чи видом діяльності. Заняття, які базуються на співпраці між здобувачами, допомагають розвивати такі важливі навички (soft skills), як робота в команді,

делегування повноважень, тайм-менеджмент, співпраця, прийняття рішень, прагнення досягти спільної мети тощо. Завдяки спільній діяльності здобувачі вчаться оцінювати свої сильні сторони та обирати свою роль у проєкті залежно від своїх навичок та вмінь (Koumadoraki, 2022).

Безперечно, це далеко не увесь перелік новітніх тенденцій у навчанні іноземними мовами, але, без сумніву, кожен викладач чи кожен здобувач вищої освіти знайде для себе ті напрями викладання чи навчання, які сприятимуть позитивному результату.

Висновки. На нашу думку, вище вказані тенденції у викладанні іноземної мови набиратимуть обертів і суттєво вплинуть на спосіб навчання здобувачів вищої освіти, а при грамотному їх використанні, навчальний процес стане активним, захоплюючим і результативним. Активна участь здобувачів вищої освіти у навчальному процесі через обговорення чи практичний проєкт, метою яких є вирішення реальних проблем, а не запам'ятовування фактів та термінів без контексту, сприятиме кращому та легшому засвоєнню інформації. Своєю чергою, викладачеві іноземної мови важливо усвідомлювати, скільки доступних джерел і нових засобів масової інформації є у їх розпорядженні. Щодо перспективи подальших досліджень, пропонуємо детальніше дослідити і проаналізувати результати апробації новітніх тенденцій у навчанні англійської мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Edutainment як один з найефективніших методів навчання персоналу. URL: <https://peopleforce.io/uk/blog/edutainment-yak-odin-z-najefektivnishih-metodiv-navchannya-personalu>
2. English language teaching trends to look forward to in 2023. URL: <https://www.languagesunlimited.com/6-english-language-teaching-trends-to-look-forward-to-in-2023/>
3. Koumadoraki A. 12 Modern Teaching Methods Revolutionizing Online Education. 2022. URL: <https://www.learnworlds.com/teaching-methods-online-education/>
4. Lopes A. and Cecilia R.-R. New Trends in Foreign Language Teaching: Methods, Evaluation and Innovation. Cambridge Scholars Publishing, 2018. URL: <https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-5275-0597-1-sample.pdf>
5. Shah P. Top Current Trends in Teaching ESL in 2023 (updated). URL: <https://www.henryharvin.com/blog/top-current-trends-in-teaching-esl/>
6. VR, TPRS and Beyond: 6 English Language Teaching Trends for 2021 You Don't Want to Miss. URL: <https://www.fluentu.com/blog/educator-english/english-language-teaching/>
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
8. Загородня О., Ворначев А., Горюнова М. Тренди у вивченні іноземних мов в епоху пандемії. *Актуальні питання іноземної філології*. № 16. 2022. С. 60–66.

REFERENCES

1. Edutainment як odyn z naiefektyvnishykh metodiv navchannya personalu. [Edutainment as one of the most effective methods of personnel training] URL: <https://peopleforce.io/uk/blog/edutainment-yak-odin-z-najefektivnishih-metodiv-navchannya-personalu> [in Ukrainian].
2. English language teaching trends to look forward to in 2023. URL: <https://www.languagesunlimited.com/6-english-language-teaching-trends-to-look-forward-to-in-2023/>
3. Koumadoraki A. 12 Modern Teaching Methods Revolutionizing Online Education. 2022. URL: <https://www.learnworlds.com/teaching-methods-online-education/>

-
4. Lopes A. and Cecilia R.-R. *New Trends in Foreign Language Teaching: Methods, Evaluation and Innovation*. Cambridge Scholars Publishing, 2018. URL: <https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-5275-0597-1-sample.pdf>
  5. Shah P. *Top Current Trends in Teaching ESL in 2023 (updated)*. URL: <https://www.henryharvin.com/blog/top-current-trends-in-teaching-esl/>
  6. VR, TPRS and Beyond: 6 English Language Teaching Trends for 2021 You Don't Want to Miss. URL: <https://www.fluentu.com/blog/educator-english/english-language-teaching/>
  7. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.)* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with additions) / Compiled and ed. by V.T. Busel Kyiv. Irpin : VTF "Perun", 2005. 1728 p. [in Ukrainian].
  8. Zahorodnia O., Vornachev A., Horiunova M. *Trendy u vyvchenni inozemnykh mov v epokhu pandemii*. [Trends in learning foreign languages in the era of the pandemic]. *Current issues of foreign philology*. № 16. 2022. pp. 60–66. [in Ukrainian].

УДК 378.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-49>

Володимир КОЗЛЕНКО,

orcid.org/0000-0002-0542-2064

кандидат юридичних наук,

керуючий партнер

Мережі приватних шкіл «Креативна міжнародна дитяча школа»

(Київ, Україна) *volodymyrkozlenko@ukr.net*

ПРОЄКТНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ В ФОРМУВАННІ У МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОЄКТНОЇ КУЛЬТУРИ

Модернізація системи професійної підготовки майбутніх педагогів у ЗВО передбачає нове бачення розвитку особистості студента, тому володіння процесом проектування є ознакою сучасної культури фахівця. Проектування змінює тип мислення учасників проєкту, наближаючи його потреби до сучасної освіти. Тому виникає необхідність у пошуку шляхів формування проектної культури майбутніх педагогів з урахуванням інноваційних тенденцій реформування освіти.

У статті виокремлено та проаналізовано можливості використання проектних технологій навчання та їх вплив на формування проектної культури майбутніх педагогів.

Встановлено, що проектна культура виражається в проектній діяльності й проектному мисленні та втілена в мистецтві планування, винаходу, перетворення світу на підґрунті заздальгідь продуманих проєктів. Процес формування проектної культури має бути направлений на створення інноваційного середовища в навчальному закладі, тобто, створення умов для постійного пошуку, оновлення засобів професійної діяльності. Динаміка цього процесу може бути забезпечена лише тоді, коли проектна культура функціонуватиме в педагогічному досвіді вчителя систематично.

Аналіз різних підходів до визначення суті проектної технології дозволяє говорити про її розвивальний потенціал, і, насамперед, про розвиток у майбутніх педагогів потреби в знаннях, стійкого інтересу до різних джерел інформації, здатності самостійно працювати з ними, а також розвитку ініціативності майбутніх вчителів, соціальних навичок у процесі групових взаємодій, набуття ними досвіду дослідно-творчої діяльності, потреби та інтересу до самоосвітньої діяльності. Включення майбутніх педагогів у проектну діяльність сприяє підвищенню ефективності засвоєння навчального матеріалу, формуванню творчого мислення, розвитку знань та умінь і формуванню потреби у самовдосконаленні.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в формулюванні та обґрунтуванні умов формування у майбутніх педагогів проєктної культури.

Ключові слова: *проектна культура, проектні технології, професійна підготовка педагогів.*

Volodymyr KOZLENKO,

orcid.org/0000-0002-0542-2064

Candidate of Legal Sciences,

Managing Partner of Network of Private Schools

“Creative International Child's School”

(Kyiv, Ukraine) *volodymyrkozlenko@ukr.net*

PROJECT TECHNOLOGIES OF LEARNING IN THE FORMATION OF FUTURE TEACHERS OF PROJECT CULTURE

Modernization of the system of professional training of future teachers in higher education institutions involves a new vision of the development of the student's personality, therefore mastery of the design process is a sign of the modern culture of a specialist. Projecting changes the type of thinking of project participants, bringing their needs closer to modern education. Therefore, there is a need to find ways to form the project culture of future teachers, taking into account innovative trends in education reform.

The article highlights and analyzes the possibilities of using project learning technologies and their influence on the formation of the project culture of future teachers.

It has been established that project culture is expressed in project activity and project thinking and is embodied in the art of planning, invention, and transformation of the world on the basis of preconceived projects. The process of forming a project culture should be aimed at creating an innovative environment in an educational institution, that is, creating conditions for the constant search and renewal of means of professional activity. The dynamics of this process can be ensured only when project culture functions systematically in the teacher's pedagogical experience.

The analysis of different approaches to determining the essence of project technology allows us to talk about its developmental potential, and, first of all, about the development of future teachers' need for knowledge, persistent interest in various sources of information, the ability to work independently with them, as well as the development of initiative of future teachers, social skills in the process of group interactions, their acquisition of experience in research and creative activity, the need and interest in self-educational activities. The inclusion of future teachers in project activities contributes to increasing the efficiency of assimilation of educational material, the formation of creative thinking, the development of knowledge and skills, and the formation of the need for self-improvement.

We see the prospects for further research in the formulation and justification of the conditions for the formation of project-based culture among future teachers.

Key words: project culture, project technologies, professional training of teachers.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції в галузі освіти потребують переосмислення основних підходів до організації освітнього процесу, передбачають трансформації процесів, що пов'язані з розвитком особистості. Це в свою чергу зумовлює необхідність активного залучення майбутніх фахівців до проектної діяльності. Проектна діяльність сприяє пошуку оптимальних шляхів, системному й послідовному вирішенню проблем, зокрема життєвих. Саме реалізація проектів як в освітній, так і в майбутній професійній діяльності забезпечує розвиток критичного мислення, креативності, самостійності й потребує належного рівня сформованості проектної культури (Андрощук, 2018).

Модернізація системи професійної підготовки майбутніх педагогів у ЗВО передбачає нове бачення розвитку особистості студента, тому володіння процесом проектування є ознакою сучасної культури фахівця. Проектування змінює тип мислення учасників проекту, наближаючи його потреби до сучасної освіти. Тому виникає необхідність у пошуку шляхів формування проектної культури майбутніх педагогів з урахуванням інноваційних тенденцій реформування освіти.

Проблеми формування проектної культури розкриваються в працях І. Андрощука, Л. Бережної, Т. Карпинської, Н. Коваленко, А. Кравцова, Д. Луп'яка, В. Сидоренка, Л. Хоружої та ін. Зокрема В. Беспалько, А. Брехунець, А. Гіна, О. Марущак, А. Нісімчук, С. Яшук визначають проектну культуру як складову професійної компетентності фахівця, що забезпечує його здатність творчо діяти в сучасному суспільстві, проектувати свою професійну діяльність й оцінювати її результати. Попри значну увагу вчених до означеної проблеми, питання впливу проектних технологій навчання на розвиток проектної культури майбутніх педагогів залишається малодослідженим.

Мета статті – розкрити можливості використання проектних технологій навчання на формування проектної культури майбутніх педагогів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема формування проектної культури осо-

бливо актуалізується для системи освіти, оскільки саме освіта забезпечує потреби формування якостей сучасної людини, підготовку до творчої діяльності суб'єктів освітнього процесу.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «проект» визначено, як: 1) сукупність документів (розрахунків, креслень тощо), необхідних для зведення споруд, виготовлення машин тощо; 2) попередній, загаданий текст будь-якого документа, що виноситься на обговорення; 3) задуманий план дій, задум організації, влаштування, заснування будь-чого (Бусел, 2005).

Поступово, під впливом цивілізаційних чинників зміст поняття трансформувалася, що аргументується інтерпретаційними варіантами досліджень останнього десятиліття.

Поняття «проект» означає як кинутий вперед задум (у перекладі з латинської) (Бусел, 2005). Проектна діяльність – це спосіб розвитку творчості, самостійності, прагнення до ідеально-перспективного перетворення світу за допомогою креативних дій і операцій у процесі створення конкретного продукту – проекту ідеального та реального (Хоружа, 2006); це одна з найперспективніших складових частин освітнього процесу, тому що створює умови творчого саморозвитку та самореалізації учнів, формує всі необхідні життєві компетенції. Самостійне здобування знань, систематизація їх, можливість орієнтуватися в інформаційному просторі, бачити проблему і приймати рішення відбувається саме через метод проекту (Ukr.net: Інтернет-портал).

Останнім часом увагу дослідників привертає проектна діяльність, вивчення її можливостей у розвитку творчих здібностей особистості та готовності до нестандартного вирішення професійних проблем. Використання творчих проектів, різних методів їх реалізації спрямоване на зміну репродуктивного характеру пізнавальної діяльності та надання їй продуктивної, інноваційної спрямованості. Наразі проект розглядається як результат проектно-технологічної діяльності; результат реалізації освітньої мети або вирішення життєвої проблеми; певне цільове завдання, на

яке були спрямовані зусилля особистості. Проект є результатом специфічної діяльності людини, в ході якої нею було прийнято відповідні рішення, що забезпечують реалізацію цілей, створення й використання матеріальних або матеріалізованих об'єктів – проектування.

Проектування передбачає наявність у особистості здатності ставити цілі, спрямовувати свою діяльність на їх реалізацію шляхом складання оптимального плану дій, моделювання й прогнозування очікуваного результату, визначення оптимальних технологій й методів його досягнення (Андрощук, 2018: 211).

Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови поняття «культура» потрактовується, як: 1) сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; 2) рівень розвитку суспільства у певну епоху; 3) те, що створюється для задоволення духовних потреб людини; 4) освіченість, вихованість; 5) рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності (Гура, 2009).

В. Сидоренко, А. Брехунець поняття проєктної культури трактують «як рівень розвитку перетворювальної діяльності людини, що виражений у сукупності досягнутих технологій матеріального і духовного виробництва і який дозволяє йому ефективно брати участь у сучасних технологічних процесах на основі гармонійної взаємодії з природою, суспільством і технологічним середовищем, тобто комфортність тріади: природа – суспільство – техносфера» (Сидоренко, Брехунець, 2012: 271).

Проектна культура особистості – «це сукупність якостей, що відображають знання та здібності їх творчого застосування в проектній діяльності окремою людиною, рівень її системного і проектного усвідомлення дійсності, володіння уміннями та навичками проектної діяльності, освоєння системи морально-етичних і юридичних норм, цінностей, установок, що пов'язані з технічним, соціальним, комп'ютерним проектуванням», – зазначає О. Гура (Гура, 2009).

На думку Л. Бережної, «проектна культура виражається в проектній діяльності й проектному мисленні та втілена в мистецтві планування, винаходу, перетворення світу на підґрунті заздалегідь продуманих проєктів» (Бережна, 2010: 3).

Крім того, ми поділяємо думку Л. Бережної про те, що «процес формування проектної культури має бути направлений на створення інноваційного середовища в навчальному закладі, тобто, створення умов для постійного пошуку,

оновлення засобів професійної діяльності. Динаміка цього процесу може бути забезпечена лише тоді, коли проектна культура функціонуватиме в педагогічному досвіді вчителя систематично» (Бережна, 2010: 8–9).

З-поміж сучасних освітніх технологій, що сформувалися в сучасній науці, в яких поєднуються елементи інтерактивності, інтегративності, проблемності, пошуковості тощо, вирізняються проектні технології навчання, в ході застосування яких реалізуються всі стадії творчого процесу людини: виникнення, обґрунтування, осмислення і прийняття: ідеї, технологічна розробка ідеї, практична робота над втіленням ідеї, апробування об'єкту в роботі, доробка і самооцінка творчого вирішення ідеї. Проектні технології ґрунтуються на дослідницькій діяльності суб'єктів освітнього процесу, стимулюванні їх особистісних інтересів шляхом формування самостійності, уміння логічно та творчо мислити, бачити проблему та вміти приймати нестандартні рішення, шукати та використовувати потрібну інформацію.

Відзначимо, що проектування, у широкому розумінні, є науково обґрунтованою системою параметрів майбутнього об'єкту або якісно нового стану існуючого проєкту як прототипу передбачуваного або можливого об'єкту, стану або процесу. Відтак, проектування можна розглядати як особливий вид творчої діяльності, що має перспективно-практичну орієнтацію. Її суть полягає в тому, щоб стимулювати інтерес студентів до певних проблем, які передбачають необхідність оволодіння сукупністю відповідних знань і через проектну діяльність та вирішення цих проблем продемонструвати практичне застосування отриманих знань.

Проектна технологія передбачає досягнення дидактичної мети через детальне вирішення проблеми, яка має завершитись цілком реальним практичним результатом, відповідно оформленим. Для досягнення цієї мети майбутні педагоги повинні навчитися самостійно мислити, вирішувати проблеми, інтегрувати знання різних навчальних предметів, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, прогнозувати наслідки реалізації різних варіантів вирішення проблеми. Виконання проєктів розраховується на певний проміжок часу, впродовж якого здійснюватиметься самостійна, індивідуальна, парна та групова роботи.

До основних вимог організації проектної діяльності майбутніх педагогів належать: виділення конкретної проблеми; теоретична, практична, пізнавальна значущість очікуваних результатів; самостійна діяльність студентів (індивідуальна, парна, групова); структуризація сутнісної час-

тини проєкту із зазначенням поетапних результатів; використання системи наукових методів дослідження, що передбачає певну послідовність дій: визначення об'єкта, предмета, завдань дослідження; окреслення гіпотези дослідження; відбір методів дослідження; збирання, систематизація, аналіз інформації; обговорення результатів роботи; підбиття підсумків, оформлення та презентація результатів; оцінка проєкту; висновки, визначення нових проблем дослідження.

Важливими етапами здійснення проєктної технології є розробка структури та визначення змісту, вибір організаційних форм, підготовка матеріалів для здійснення мотиваційного компонента дидактичного процесу, апробація проєкту на практиці, корекція проєкту (Любчак, 2014: 147). Включення майбутніх педагогів у проєктну діяльність сприяє підвищенню ефективності засвоєння навчального матеріалу, формуванню творчого мислення, розвитку технічних знань та умінь і формуванню потреби у самовдосконаленні при дотриманні таких умов: чітке визначення мети, яка досягається студентами у процесі виникнення ідеї, створення та реалізації проєктів, її спрямованість на майбутню професійну діяльність, на самовдосконалення особистості і професіонала; зв'язок проблеми, що вирішується у проєкті, із системою технічних знань, умінь, навичок, які б активізували, потреби студентів в індивідуальному відкритті способу розв'язання визначеного завдання; планування викладачем системи проєктів, визначення місця кожного із них у системі вивчення навчаль-

ної дисципліни та системі професійної підготовки в цілому; створення освітнього середовища, яке б спонукало студентів до самостійного пошуку інформації для реалізації проєкту; створення викладачем якісного портфелю навчально-методичних матеріалів у якості зразків для студентів.

Ефективність використання проєктної технології залежить від рівня підготовки майбутнього педагога. Він повинен володіти такими вміннями: інтелектуальними (працювати з інформацією, аналізувати, систематизувати, узагальнювати, встановлювати асоціації з раніше вивченим, робити висновки); творчими (висувати ідеї, знаходити варіанти вирішення проблеми, передбачати можливі наслідки рішень); комунікативними (відстоювати власну точку зору, знаходити компроміс, прогнозувати свій результат); соціальними (відповідати за результати своєї праці, поважати думку інших) (Омельяненко, 2011: 150–151).

Висновки. Аналіз різних підходів до визначення суті проєктної технології дозволяє говорити про її розвивальний потенціал, і, насамперед, про розвиток у майбутніх педагогів потреби в знаннях, стійкого інтересу до різних джерел інформації, здатності самостійно працювати з ними, а також розвитку ініціативності майбутніх вчителів, соціальних навичок у процесі групових взаємодій, набуття ними досвіду дослідно-творчої діяльності, потреби та інтересу до самоосвітньої діяльності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в формулюванні та обґрунтуванні умов формування у майбутніх педагогів проєктної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрощук І. Проєктна культура: сутність та особливості. *Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент. Серія: Педагогічні науки*. Київ, 2018. Вип. 13. С. 207–220. URL: <https://zbirnik.mixmd.edu.ua/index.php/artedu/article/view/177> с. 209
2. Бережна Л. Проєктна культура як основний спосіб реалізації інноваційної педагогічної діяльності. *Теорія та методика управління освітою*. 2010. № 3. С. 2–4. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_3/2.pdf.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Гура О. І. Логіко-концептуальні аспекти дослідження формування особистісно-професійних характеристик педагога. 2009. URL: http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Pfto/2009_1/files/ped_01_09_Gura.pdf
5. Любчак Н. М. Проєктні технології: сутність та особливості використання у навчальному процесі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Чернігів, 2014. Вип. 122. С. 144–150.
6. Омельяненко С. В. Творчі завдання у загально педагогічній підготовці майбутнього учителя. *Педагогіка та психологія*. Чернівці : Чернівецький нац. університет, 2011. Вип. 570. С. 145–153.
7. Сидоренко В. К., Брехунець А. І. Сутність поняття проєктної культури. *Гуманітарний вісник*. 2012. № 28. С. 270–277.
8. Хоружа Л. Проєктна культура вчителя: етичний компонент. *Шлях освіти*. 2006. № 4. С. 11–17.
9. Ukr.net: Інтернет-портал. *Українська педагогіка*. URL: <http://ukrped.com/skarbnichka/396.html> (дата звернення: 21.08.2020)

REFERENCES

1. Androshchuk I. (2018). Proektna kultura: sutnist ta osoblyvosti. [Project culture: essence and features]. *Mystetska osvita: zmist, tekhnolohii, menezhment. Serii: Pedahohichni nauky*. Kyiv. Vyp. 13. S. 207–220. URL: <https://zbirnik.mixmd.edu.ua/index.php/artedu/article/view/177> s. [in Ukrainian].
2. Berezna L. (2010). Proektna kultura yak osnovnyi sposib realizatsii innovatsiinoi pedahohichnoi diialnosti [Project culture as the main way of implementing innovative pedagogical activity]. *Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu*. № 3. S. 2–4. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_3/2.pdf. [in Ukrainian].
3. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) (2005). [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with additions and additions)] / Uklad. i holov. red. V. T. Busel. K. ; Irpin : VTF “Perun”. 1728 s. [in Ukrainian].
4. Hura O. I. (2009). Lohiko-kontseptualni aspekty doslidzhennia formuvannia osobystisno-profesiinykh kharakterystyk pedahoha [Logical and conceptual aspects of research on the formation of personal and professional characteristics of a teacher]. URL: http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Pfto/2009_1/files/ped_01_09_Gura.pdf. [in Ukrainian].
5. Liubchak N. M. (2014). Proektni tekhnolohii: sutnist ta osoblyvosti vykorystannia u navchalnomu protsesi. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky*. Chernihiv. Vyp. 122. S. 144–150. [in Ukrainian].
6. Omelianenko S. V. (2011). Tvorchy zavdannia u zahalno pedahohichnii pidhotovtsi maibutnoho uchytelia [Design technologies: essence and features of use in the educational process]. *Pedahohika ta psykholohiia. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. universytet*. Vyp. 570. S. 145–153. [in Ukrainian].
7. Sydorenko V. K., Brekhunets A. I. (2012). Sutnist poniattia proiektnoi kultury. [The essence of the concept of project culture]. *Humanitarnyi visnyk*. № 28. S. 270–277. [in Ukrainian].
8. Khoruzha L. (2006). Proiektna kultura vchytelia: etychnyi komponent. [Teacher's project culture: ethical component]. *Shliakh osvity*. № 4. S. 11–17. [in Ukrainian].
9. Ukr.net: Internet-portal. [Ukr.net: Internet portal]. *Ukrainska pedahohika*. URL: <http://ukped.com/skarbnichka/396.html> (data zvernennia: 21.08.2020). [in Ukrainian].

УДК 378.147:78

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-50>**Ірина ЛЕВИЦЬКА,***orcid.org/0000-0002-3566-2632*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри музично-інструментальної підготовки

Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет

імені К.Д. Ушинського»

(Одеса, Україна) *nimh@ukr.net***Тетяна ОСАДЧА,***orcid.org/0000-0002-6580-6465*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри вокально-хорової підготовки

Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет

імені К.Д. Ушинського»

(Одеса, Україна) *tatyana.osadchaya55@gmail.com***Людмила КАБУР,***orcid.org/0000-0001-9265-9520*

старший викладач кафедри музично-інструментальної підготовки

Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет

імені К.Д. Ушинського»

(Одеса, Україна) *kaburgit@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ В ЗАКЛАДАХ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ

У статті автори розглядають сутність поняття «професійна мобільність майбутніх фахівців у галузі музичного мистецтва» та її формування в процесі проходження педагогічної практики в закладах спеціалізованої мистецької освіти. Автори вважають, що сучасний фахівець буде успішним, якщо володітиме такими особистісними якостями, як активність, креативність, вміння швидко приймати рішення, адаптуватись до мінливих професійних умов, що в сукупності може бути охоплене поняттям «професійна мобільність». Особливої уваги професійна мобільність набуває у педагогічній діяльності, оскільки завжди передбачає двобічність процесу, адже з одного боку, викладач як фахівець повинен мати мобільність, а з іншого – формування мобільності в учнів є важливим завданням сучасної освіти, що детерміноване вихованням особистості, здатної до адаптації та самореалізації у суспільстві. Професійна підготовка майбутніх фахівців у галузі музичного мистецтва здійснюється у закладах вищої освіти і відрізняється багатогранністю та універсальністю. В процесі навчання у вищій майбутній фахівець в галузі музичного мистецтва отримує ґрунтовну психолого-педагогічну підготовку, фундаментально вивчає музично-теоретичні та фахові дисципліни, проходить педагогічну практику, бере участь у різноманітній музично-педагогічній діяльності, що дозволяє йому бути успішним у майбутній власній професійній діяльності. Педагогічна практика в закладах спеціалізованої мистецької освіти є основою для самостійного творчого та професійного розвитку майбутніх фахівців, забезпечує розвиток та реалізацію їх потенційних творчих можливостей і стає активним засобом для формування професійної мобільності майбутнього педагога-музиканта. Професійна мобільність майбутнього фахівця в галузі музичного мистецтва є невід'ємним компонентом професійної готовності фахівця до умов суспільства, яке динамічно змінюється. Професійна мобільність дозволяє бути конкурентоспроможним, допомагає легше пристосуватися до існуючих умов праці і знаходити можливості для саморозвитку, самореалізації у професійній діяльності.

Ключові слова: професійна мобільність, музично-педагогічна діяльність, педагогічна практика, заклади спеціалізованої мистецької освіти, майбутні фахівці в галузі музичного мистецтва.

Iryna LEVYTSKA,

orcid.org/0000-0002-3566-2632

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Musical and Instrumental Training
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) nimh@ukr.net*

Tatyana OSADCHA,

orcid.org/0000-0002-6580-646532

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Vocal and Choral Training
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) tatyana.osadchaya55@gmail.com*

Ludmila KABUR,

orcid.org/0000-0001-9265-9520

*Senior Lecturer at the Department of Musical and Instrumental Training
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) kaburgit@gmail.com*

FORMATION OF PROFESSIONAL MOBILITY OF FUTURE SPECIALISTS DURING TEACHING PRACTICE IN INSTITUTIONS OF SPECIALIZED ART EDUCATION

In the article, the authors consider the essence of the concept of «professional mobility of future specialists in the field of musical art» and its formation in the process of pedagogical practice in institutions of specialized art education. The authors believe that the success of a modern specialist in professional activities largely depends on personal qualities, among which creativity, speed of decision-making, learning and the ability to adapt to changing professional conditions come to the fore, which can collectively be covered by the concept of «professional mobility». Special attention is paid to professional mobility in pedagogical activity, since it always involves a two-sided process, because on the one hand, a teacher as a specialist must have mobility, and on the other hand, the formation of mobility in students is an important task of modern education, which is determined by the education of a personality capable of adaptation and self-realization in society. Professional training of future specialists in the field of musical art is carried out in institutions of higher education and is characterized by versatility and versatility. In the process of studying at a university, a future specialist in the field of musical art receives thorough psychological and pedagogical training, fundamentally studies musical-theoretical and professional disciplines, undergoes pedagogical practice, participates in a variety of musical and pedagogical activities, which allows him to be successful in his future professional activity. Pedagogical practice in institutions of specialized art education is the basis for the independent creative and professional development of future specialists in the field of musical art, ensures the development and realization of their potential creative opportunities and becomes an active means for the formation of professional mobility of the future teacher-musician. The professional mobility of the future specialist in the field of musical art is an integral component of the specialist's professional readiness for the conditions of a dynamically changing society. Professional mobility allows one to be competitive, helps to adapt more easily to existing working conditions and find opportunities for self-development, self-realization in professional activities.

Key words: *professional mobility, music-pedagogical activity, pedagogical practice, institutions of specialized art education, future specialists in the field of musical art.*

Постановка проблеми. Процеси глобалізації та інтеграції соціуму, швидкі темпи соціально-економічних перетворень, стрімкі зміни навколишньої дійсності, обсяг інформації, яка постійно збільшується, прискорення темпів життя – це лише деякі грані соціокультурного середовища, в якому знаходиться сучасна людина. Ці глобальні зміни суспільного життя безумовно мають вплив на кожного й визначають особливі вимоги суспільства до людини як до особи і до фахівця у певній професійній галузі.

Сучасне суспільство потребує конкурентоспроможного професіонала, який здатен до опанування нових знань, вмінь та навичок, спроможний до швидкого орієнтування у новому соціальному середовищі, самостійного прийняття рішень, що підкреслюється в нормативних документах, як-от: Закон України «Про освіту», Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») тощо.

Компетентне виконання сучасним фахівцем професійних обов'язків багато в чому залежить

від якостей особистості, серед яких на перший план висуваються активність, креативність, вміння швидко приймати рішення, вміння адаптуватись до мінливих професійних умов, що в сукупності може бути охоплене поняттям «професійна мобільність».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Феномен професійної мобільності є об'єктом вивчення різних наук – філософії, економіки, соціології, культурології, психології, педагогіки тощо.

Філософи розглядають професійну мобільність як характеристику, яка детермінує професійний розвиток та становлення майбутнього фахівця (К. Попер, К. Роджерс та ін.).

Соціологи тлумачать поняття професійна мобільність як рух особистості крізь різні щаблі в ієрархії положень зайнятості (І. Василенко, М. Лукашевич, Л. Сорокіна та ін.).

Загальні засади професійної мобільності розглянуто в дослідженнях І. Дичківської, Є. Іванченко, Е. Зеєра, З. Курлянд та ін., різні види мобільності досліджували А. Кибанова, М. Яценко та ін.

Особливої уваги професійна мобільність набуває у педагогічній діяльності, оскільки завжди передбачає двобічність процесу, адже з одного боку, педагог як фахівець повинен бути мобільним, а з іншого – формування мобільності в учнів є важливим завданням сучасної освіти, що детерміноване вихованням особистості, здатної до адаптації та самореалізації у суспільстві.

Професійну мобільність майбутніх педагогів досліджували В. Андрєєв, Н. Василенко, Т. Гордєєва, В. Мартинюк, Р. Пріма, які вивчали її сутність, зміст, компонентну структуру, методи становлення, формування та розвиток.

У мистецькій освіті питанням професійної мобільності майбутніх фахівців у галузі музичного мистецтва присвячені наукові доробки Л. Кабур, К. Марченко, Ю. Мережко, Г. Падалки, М. та В. Смородських, О. Яненко та ін.

Мета статті – розглянути сутність поняття «професійна мобільність майбутніх фахівців у галузі музичного мистецтва» та її формування в процесі проходження педагогічної практики у закладах спеціалізованої мистецької освіти.

Виклад основного матеріалу. Професійна мобільність є відносно новою категорією і визначається як здатність швидко корелювати вид діяльності, спрямовувати увагу на іншу діяльність у відповідності з новітніми технологіями.

Так, В. Бусел визначає категорію «мобільний» (від латин. *mobilis* – рухомий) як «здатний швидко орієнтуватися в ситуації, знаходити потрібні форми діяльності» (Бусел, 2004: 682).

У Сучасному тлумачному психологічному словнику «мобільність» ототожнюється з поняттям «рухливість», адже «рухливість» трактується як «одна з первинних властивостей нервової системи, що полягає в здатності швидко реагувати на зміни навколишнього середовища» (Шапар, 2007: 441).

Р. Пріма, спираючись на дослідження Б. Ігосева, визначає професійну мобільність педагога як «інтегральну динамічну якість особистості, що обумовлює успішність адаптації до змін професійної діяльності, готовність до опанування інновацій в освіті і до самовдосконалення, саморозвитку, реалізації себе в педагогічній діяльності та професійному співтоваристві» (Пріма, 2010: 67).

Професійна мобільність педагога має низку ознак, які, на думку Р. Пріми, виявляються на двох рівнях:

– «внутрішня мобільність» – сукупність певних особистісних якостей та властивостей людини (відкритість, активність, адаптивність, комунікативність, креативність), що мають універсальний характер і не виражають змістовну конкретність професійної діяльності, але забезпечують можливість просування у професійній сфері, переключення з одних видів діяльності на інші;

– «зовнішня мобільність» – конкретні форми та види професійної діяльності людини, що дозволяють характеризувати її як професійно мобільну (Пріма, 2010: 74).

Мимоволі професійна мобільність може сформуватися лише у невеликій кількості викладачів, що визначає потребу у формуванні як «внутрішньої» так і «зовнішньої» мобільності у процесі цілеспрямованої професійної підготовки.

О. Яненко, спираючись на позицію О. Кіпіної, вважає, що структура професійної мобільності педагога-музиканта складається з адаптивності, активності та креативності.

На думку О. Яненко, адаптивність - це здатність швидко пристосовуватися до умов професійної діяльності, які мають тенденцію швидко змінюватися; активність розуміється як робота людини над самою собою та оточуючим середовищем та навколишньою дійсністю, а креативність реалізується у здатності до творчої діяльності, застосуванні нестандартних методів та прийомів роботи, використанні нешаблонних розв'язань поставлених завдань (Яненко, 2012: 142).

Л. Кабур, досліджуючи проблему професійної мобільності фахівців у галузі музичного мистецтва, надає таке визначення означеного феномена: «як здатності до варіативної зміни ходу й змісту педагогічної діяльності, що дозволяє гнучко переборювати утруднення і штампи в педагогічних

ситуаціях, готовності до оперативного відбору та реалізації оптимальних способів розв'язання будь-яких педагогічних задач, спираючись на передові педагогічні наробки, реалізуючи при цьому професійний музичний досвід» (Кабур, 2017: 305-306).

Треба зазначити, що специфікою професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі музичного мистецтва є її різнобічність та всеосяжність. Як відомо, фахова діяльність педагога-музиканта, яка наразі є досить затребуваною в сучасному суспільстві, дозволяє йому корелювати різні види музичної діяльності в залежності від нагальних потреб.

Також специфічною рисою професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі музичного мистецтва є її універсальність, оскільки вона охоплює різноманітні види музично-творчої діяльності, з-поміж яких вокальний спів, інструментальне виконавство, хорове диригування, керування вокальним або інструментальним ансамблем і, звичайно, проходження виробничої (педагогічної) практики.

Термін «практика» (від грецького *praxis, praxeos*) означає «дія», «активність», «діяльність» і з точки зору філософів трактується як «чуттєво-предметна, матеріально-перетворююча, суспільно-історична діяльність людей» (Кремень, 2004: 178).

У Філософському енциклопедичному словнику під практикою розуміється «поняття, що характеризує особливий різновид активності людського світовідношення, філософське витлумачення котрого тяжіє або до універсалізму ..., або до локалізації чуттєво-матеріального» (Шинкарук, 2002: 512).

На думку вітчизняних науковців, педагогічна практика є формою розвитку особистості майбутнього фахівця, в процесі якої на основі самоорганізації, самовизначення, самореалізації відбувається активний процес становлення та розвитку професійного «Я», на чому наголошують А. Козир, В. Орлов, Т. Смірнова та ін. Педагогічна практика допомагає студенту усвідомити правильність обраної професії та уможлиблює ефективність підготовки креативного, активного, творчого та відповідального фахівця. В процесі проходження педагогічної практики студент отримує можливість пізнати реальний педагогічний процес з середини, взяти в ньому безпосередню участь в якості викладача, що є важливою умовою особистісно-професійного зростання здобувача освіти.

Суголосні з думкою І. Дікун, яка вважає практику «організаційною формою навчання» у закладах вищої освіти (Дікун, 2018: 99). Авторка наголошує, що мета практичної підготовки полягає в тому, щоб «навчити студентів творчо

використовувати в педагогічній діяльності науково-теоретичні знання та практичні навички» (Дікун, 2018: 99).

Як зауважує Т. Танько, педагогічна практика є ефективною формою підготовки майбутніх фахівців, оскільки вона результативно впливає на креативний напрям мислення та визначає індивідуальний стиль діяльності особистості (Танько, 2004: 12).

Отже, на основі аналізу наукової літератури зауважимо, що процес педагогічної практики, перш за все, повинен бути спрямований на закріплення теоретичної бази знань здобувачів, а також розвиток здатності застосовувати на практиці професійні уміння і навички, що надасть їм змогу накопичити значний потенціал щодо власного фахового становлення.

Як вказує І. Дікун, педагогічна практика «спрямовується на оволодіння ними найвищим рівнем музично-педагогічної діяльності, набуття та удосконалення загально-педагогічних та фахових знань, формування творчих умінь та навичок в реальних умовах сучасного навчально-виховного процесу і передбачає інноваційно-творчий підхід до її організації» (Дікун, 2018: 107).

Під час проходження виробничої (педагогічної) практики майбутні фахівці в галузі музичного мистецтва виконують функції викладача-інструменталіста, викладача-вокаліста, викладача-хормейстера, що сприяє формуванню та вдосконаленню у них низки професійних компетентностей, які визначені певною освітньо-професійною програмою. Крім цього, здобувачі набувають досвід щодо створення художньо-образної виконавської та вербальної інтерпретації музичного твору та вмінні переконливо презентувати його, володіння різними методиками викладання дисциплін з фаху тощо.

Отже, під час проходження виробничої (педагогічної) практики майбутніми фахівцями в галузі музичного мистецтва в закладах спеціалізованої мистецької освіти відбувається й активне формування професійної мобільності, яка виявляється у прагненні до професійного зростання та самоактуалізації; характеризується готовністю до змін та сформованістю позитивної «Я-концепції», а також формуванням таких особистісних якостей майбутнього фахівця як гнучкість, дивергентність, критичність, креативність мислення, рішучість, наполегливість, самостійність та ініціативність.

На нашу думку, професійну мобільність визначають творча активність, здатність до планування дій, вміння знаходити оптимальні рішення з різноманітних соціально-педагогічних ситуацій, оцінювати власні можливості тощо.

В процесі проходження практики пізнавальна активність студентів перетворюється у пізнавальну самостійність, яка є стимулом та мотивацією для застосування нестандартних рішень, використання інтерактивних технологій, бажання застосовувати у власній педагогічній та музичній діяльності оригінальних, нешаблонних методів та прийомів роботи тощо. Педагогічна практика сприяє формуванню та розвитку педагогічної емпатії та рефлексії, допомагає майбутнім фахівцям у галузі музичного мистецтва осмислювати власні фахові можливості на основі спостереження за роботою досвідчених педагогів, випускників, однокурсників тощо. Підсумкова конференція з педагогічної практики, на якій здобувачі освіти разом з викладачами обговорюють результати, визначають успіхи та досягнення, недоліки та помилки, обирають оптимальні шляхи їх вирішення та подолання спрямована на формування аналітичних умінь та навичок, в результаті чого

у студентів формується усвідомлене самоцінювання власних можливостей та професійної діяльності.

Висновки. Педагогічна практика в закладах спеціалізованої мистецької освіти є основою для самостійного творчого та професійного розвитку майбутніх фахівців, забезпечує розвиток та реалізацію їх потенційних творчих можливостей і стає активним засобом для формування професійної мобільності.

Таким чином, професійна мобільність дозволяє бути конкурентоспроможним, допомагає легше пристосуватися до реалій сьогодення і знаходити можливості для саморозвитку, самореалізації у професійній діяльності. Соціокультурні зміни, які відбуваються в наш час, визначають вимоги до професійної мобільності майбутнього фахівця в галузі музичного мистецтва та вимагають перетворення змісту, форм, методів, технологій викладання мистецьких дисциплін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і гол. ред. В. Бусел]. К. : Ірпінь : Перун, 2004. 1440 с.
2. Дікун І. А. Формування досвіду творчої діяльності майбутніх учителів музики у процесі педагогічної практики : дисерт. ... канд. пед. наук : 13. 00. 02 – теорія та методика музичного виховання. Київ, 2018. 313 с.
3. Кабур Л. М. Професійна мобільність майбутнього вчителя музики. *Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі* : матеріали III Міжнародного Конгресу (м. Одеса, 18–21 травня 2017 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 305–306.
4. Пріма Р. Теоретико-методичні засади формування професійної мобільності майбутнього фахівця початкової освіти : дисерт. ... д-ра пед. наук : 13 00 04 – теорія і методика професійної освіти. Луцьк, 2010. 435 с.
5. Танько Т. П. Теорія та практика музично-педагогічної підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів у педагогічних університетах : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2004. 44 с.
6. Філософія: підручник для вищої школи / гол. ред. В. Кремень. Харків : Прапор, 2004. 736 с.
7. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ : Абрис, 2002. 744 с.
8. Шапар В. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.
9. Яненко О. Структура, критерії та рівні сформованості професійної мобільності майбутнього педагога-музиканта. *Вісник Черкаського університету*. Випуск № 3 (216). *Серія Педагогічні науки*. 2012. С. 141–144.

REFERENCES

1. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy (2004). [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. K. : Irpin : Perun. K. : Irpin : Perun. 1440. [in Ukrainian].
2. Dikun I. A. (2018). Formuvannia dosvidu tvorchoi diialnosti maibutnikh uchyteliv muzyky u protsesi pedahohichnoi praktyky. [Formation of experience of creative activity of future music teachers in the process of pedagogical practice]. Dysert. na zdob. nauk. st. kand. ped. nauk : 13. 00. 02 – teoriia ta metodyka muzychnoho vykhovannia. Kyiv. – Dissertation. on of science Art. candidate. ped. science: 13. 00. 02 – theory and method of musical education. Kyiv. 313. [in Ukrainian].
3. Kabur L. M. (2017). Profesiina mobilnist maibutnoho vchytelia muzyky. [Professional mobility of the future music teacher]. Hlobalni vyklyky pedahohichnoi osvity v universytetskomu prostori: materialy III Mizhnarodnoho Konhresu (m. Odesa, 18–21 travnia 2017 r.). Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka». – Global challenges of pedagogical education in the university space: materials of the III International Congress (Odesa, May 18–21, 2017). Odesa: «Helvetika» Publishing House, 305–306. [in Ukrainian].
4. Prima R. (2010). Teoretyko-metodychni zasady formuvannia profesiinoi mobilnosti maibutnoho fakhivtsia pochatkovoi osvity. [Theoretical and methodological principles of formation of professional mobility of the future specialist of primary education]. Dysert. na zd. nauk. st. dok-ra ped.. nauk: 13 00 04 – teoriia i metodyka profesiinoi osvity. Lutsk. – Dessert. on coll. of science Art. Dr. Ped. Science: 13 00 04 – theory and methodology of professional education. Lutsk, 435. [in Ukrainian].
5. Tanko T. P. (2004). Teoriia ta praktyka muzychno-pedahohichnoi pidhotovky maibutnikh vykhovateliv doshkilnykh zakladiv u pedahohichnykh universytetakh. [Theory and practice of music-pedagogical training of future teachers of pre-school institutions in pedagogical universities]. Avtoref. dys. ... dokt. ped. nauk: 13.00.04. Kharkiv. – autoref. thesis ... Dr. ped. Sciences: 13.00.04. Kharkiv, 44. [in Ukrainian].

6. *Filosofia: pidruchnyk dlia vyshchoi shkoly*. Hol red. V. Kremen (2004). [Philosophy: a textbook for higher school. Head editor. V. Kremen]. Kharkiv. 736. [in Ukrainian].
7. *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk / za red. V. I. Shynkaruka* (2002). [Philosophical encyclopedic dictionary / edited by V. I. Shynkaruk]. Kyiv: Abrys. – Kyiv: Abris. 744. [in Ukrainian].
8. *Shapar V.* (2007). *Suchasnyi tлумachnyi psykholohichnyi slovnyk*. [Modern explanatory psychological dictionary]. Kharkiv: Prapor. – Kharkiv: Flag. 640. [in Ukrainian].
9. *Yanenko O.* (2012). *Struktura, kryterii ta rivni sformovanosti profesiinoi mobilnosti maibutnoho pedahoha-muzykanta*. [The structure, criteria and levels of formation of the professional mobility of the future teacher-musician]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu*. Vypusk № 3 (216). Serii Pedahohichni nauky. – Herald of Cherkasy University. Issue No. 3 (216). Pedagogical sciences series. 141–144. [in Ukrainian].

УДК 613.84]-053.81:[61:378]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-51>

Леся ЛОТОЦЬКА,
orcid.org/0000-0002-2690-1793
старший викладач кафедри медичної інформатики
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
(Львів, Україна) lototska_lesya@meduniv.lviv.ua

Оксана БЛАВАЦЬКА,
orcid.org/0000-0002-6291-7602
доцент кафедри організації і економіки фармації, технології ліків та фармакоекономіки
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
(Львів, Україна) oksablav@gmail.com

Олена ЛИТВИН,
orcid.org/0000-0003-3437-2067
старший викладач кафедри фармації
Ужгородського національного університету
(Ужгород, Україна) valytyun@ukr.net

КУРІННЯ СЕРЕД СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ЗВИЧКИ, ЗНАННЯ, ВЖИВАННЯ ТА СТАВЛЕННЯ ДО ТЮТЮНОПАЛІННЯ

Куріння сигарет та інших тютюнових виробів є значною проблемою серед студентів медичних закладів. Нами було проведено анонімне анкетне опитування, в якому учасники відповідали на запитання, що оцінювали споживання тютюнових виробів, потяг до їх вживання та залежність від них. Опитування за допомогою Google-форми складалось з двох частин: соціально-демографічної анкети (стать, вік, спеціальність, поточний рік навчання) та вид тютюнопаління (споживання, стаж, потяг до тютюнопаління та залежність).

Загалом 442 студенти повністю відповіли на запитання анкети. За результатами опитування три чверті учасників анкетування – жінки-студентки (75,79%), (99%) з них були у віці до 30 років. Хоч кількість курців у нашому дослідженні не була тривожно високою, але необхідно впроваджувати низку заходів щодо припинення тютюнопаління, щоб запобігти шкідливому впливу куріння на студентів.

Слід заохочувати студентів-медиків, які мають намір кинути палити. Медичні факультети повинні пропонувати програми відмови від куріння. Крім того, програми боротьби з тютюнопалінням і стратегії профілактики повинні бути орієнтовані на студентів. Необхідно також надати інформацію про вплив альтернативних тютюнових виробів на здоров'я та підтримку споживачів у відмові від куріння. Наразі жоден із медичних факультетів, які брали участь у нашому дослідженні, не пропонує студентам окремої програми відмови від куріння.

Статус куріння та нікотинова залежність є предикторами погіршення стану здоров'я студентів-медиків. Чітка та комплексна політика відмови від тютюну є важливим інструментом для створення середовища, сприятливого для відмови від тютюнопаління та пошуку підтримки у припиненні куріння.

Проведене дослідження підтверджує докази згубного впливу куріння на студентів, які вивчають медичні дисципліни. Необхідно провести довгострокове когортне дослідження, щоб визначити, чи має куріння причинно-наслідковий вплив на академічний успіх студентів, довгостроковий професійний успіх і потенційні наукові досягнення порівняно з групою некурців.

Незважаючи на те, що в усьому світі було досягнуто значного прогресу в акцентуванні у темах медичних закладах вищої освіти щодо впливу тютюнопаління на здоров'я людини, потрібні більш інтенсивні зусилля щодо впровадження та інтегрування освітніх курсів щодо ризиків тютюнопаління в медичні дисципліни та навчальні процеси як постійної частини медичних навчальних програм.

Ключові слова: медична освіта, тютюнопаління / куріння, студенти, заклади вищої освіти.

Lesya LOTOTSKA,

orcid.org/0000-0002-2690-1793

*Senior Lecturer at the Medical Informatics Department
Danylo Halytsky Lviv National Medical University
(Lviv, Ukraine) lototska_lesya@meduniv.lviv.ua*

Oksana BLAVATSKA,

orcid.org/0000-0002-6291-7602

*PhD (pharmacy),
Associate Professor at the Pharmacy Organization & Economics,
Drug Technology and Pharmacoeconomics Department
Danylo Halytsky Lviv National Medical University
(Lviv, Ukraine) oksablav@gmail.com*

Olena LYTVYN,

orcid.org/0000-0003-3437-2067

*Senior Lecturer at the Pharmacy Department
Uzhgorod National University
(Uzhgorod, Ukraine) valytvyn@ukr.net*

SMOKING AMONG STUDENTS OF MEDICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: HABITS, KNOWLEDGE, USE AND ATTITUDE TOWARDS TOBACCO SMOKING

Smoking cigarettes and other tobacco products is a significant problem among students of medical institutions. We conducted an anonymous questionnaire in which participants answered questions assessing tobacco consumption, craving, and addiction. The survey using a Google form consisted of two parts: a socio-demographic questionnaire (gender, age, specialty, current year of study) and the type of tobacco smoking (consumption, experience, craving for tobacco, and addiction).

Totally 442 students fully answered the questionnaire. According to the results of the survey, three quarters of the survey participants were female students (75.79%), (99%) of them were under the age of 30. Although the number of smokers in our study was not alarmingly high, a number of smoking discontinuation measures should be implemented to prevent the harmful effects of smoking on students.

Medical students who intend to quit smoking should be encouraged. Medical schools should offer smoking cessation programs. In addition, tobacco control programs and prevention strategies should be student-centered. It is also necessary to provide information on the health effects of alternative tobacco products and to support consumers in quitting smoking. Currently, none of the medical schools that participated in our study offers a separate smoking cessation program for students.

Smoking status and nicotine addiction are predictors of health deterioration for medical students. A clear and comprehensive tobacco stopping policy is an important tool for creating an environment conducive to quitting smoking and seeking support to quit smoking.

The conducted research confirms the evidence of the harmful effects of smoking on students studying medical disciplines. A long-term cohort study is needed to determine whether smoking has a causal effect on students' academic success, long-term professional success, and potential academic achievements compared to a non-smoking group.

Although significant progress has been made worldwide in emphasizing the effects of tobacco smoking on human health in higher education institutions, more intensive efforts are needed to implement and integrate educational courses on the risks of tobacco smoking into medical disciplines and educational processes as an ongoing parts of medical curricula.

Key words: *medical education, tobacco smoking / smoking, students, higher education institutions.*

Постановка проблеми. Глобальна тютюнова епідемія є причиною понад семи мільйонів смертей щороку і Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) екстраполює, що у 2030 році тютюн вбиватиме понад 10 мільйонів людей на рік (Reporte de Tabako, 2017). ВООЗ запроваджує ряд конкретних заходів щодо запобігання одній з найбільших причин смертності у цілому світі

(WHO report, 2017). Загальновізнано, що куріння викликає обструктивне захворювання легень, схильність до інфекцій дихальних шляхів і підвищує ризик новоутворень у дихальних шляхах та інших периферичних тканинах.

Аналіз досліджень. Незважаючи на це та зусилля державних установ щодо заборони споживання сигарет у громадських місцях, рівень

куріння не зменшився (Rynales-Shigematsu L.M., 2017, 45 p.). У 2019 році 18,4% людей віком від 15 років у ЄС курили щодня. Серед держав-членів ЄС частка щоденних курців коливалася від 6,4% у Швеції та 9,9% у Фінляндії до 23,6% у Греції та 28,7% у Болгарії.

Серед чоловіків частка щоденних курців коливалася від 5,9% у Швеції, 11,7% у Данії та Люксембурзі та 12,1% у Фінляндії, до 37,6% у Болгарії, тоді як серед жінок ця частка коливалася від 6,8% у Швеції, Португалії, Румунії, Фінляндії, Люксембурзі та Литві до 20,7% у Болгарії. Данія та Швеція були єдиними державами-членами, де частка щоденних курців була вищою серед жінок, ніж серед чоловіків, хоча відмінності в частках були досить незначними, зокрема в Данії. Найбільші гендерні відмінності, у відсотковому вираженні, спостерігалися в Румунії та Латвії, де частки щоденних курців серед чоловіків були на 23,1 і 22,3 відсоткових пункти відповідно вище, ніж частки, зафіксовані серед жінок. Щодня близько 1600 молодих людей пробувають свою першу сигарету (Eurostat, 2023).

За даними Міністерство охорони здоров'я і соціальних служб США у 2022 році 3,08 мільйона учнів середньої та старшої школи повідомили про вживання якихось тютюнових виробів, що становить приблизно кожного 6-го учня старшої та кожного 22-го учня середньої школи. Серед усіх студентів, які пробували будь-який тютюновий виріб, 31,0% повідомили, що вживали кілька тютюнових виробів протягом останніх 30 днів (Balogh E., 2018, p. 59).

Зобов'язання країни щодо контролю над тютюном передусім для захисту здоров'я молоді залишаються непохитними попри триваючий воєнний стан. У січні 2022 року Верховна Рада України ухвалила комплексні законодавчі заходи, передбачені Законом № 1978-IX для регулювання як традиційних, так і новітніх тютюнових та нікотинових виробів. (Законодавство України, 2022). Ключові норми ухвалених змін базувалися на Рамковій конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну (Законодавство України, 2006) та європейській Директиві 2014/40 /ЄС (Урядовий портал, 2023).

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) у співпраці з Міністерством охорони здоров'я України та Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) у квітні 2023 року провела національне опитування щодо вживання тютюну серед дорослого населення, аби оцінити вплив впроваджених законодавчих заходів і зрозуміти зміни у вживанні тютюну під час війни (U.S. Department of Health and Human Services, 2023).

Згідно даного опитування:

- 27,4% респондентів (44,0% чоловіків і 13,7% жінок) на даний момент вживають тютюнові та нікотинові вироби. Серед них щоденних споживачів – 23,0% (37,5% чоловіків та 11,1% жінок) та епізодичних 6,8% (10,3% чоловіків та 3,8% жінок);
- серед основних факторів споживання електронних сигарет зазначають привабливі смакові добавки (50,0%) і соціальні норми (42,3%);
- зберігається пасивне куріння: 28,8% респондентів повідомили про вплив тютюнового диму вдома та 21,7% – у приміщенні на робочому місці;
- 63,1% курців планують кинути палити, а 16,4% висловились про необхідність професійної допомоги.

Українці почали курити більше. Це очікувано, це реакція на стрес, пов'язаний з війною, і абсолютна зміна пріоритетів життя. На пряме запитання до тих, хто не курив до війни, 5,5% українців відповідають, що почали курити, і вже не кидають. При цьому, абсолютна більшість (78,8%) із тих, хто почав курити посилено, вживає звичайні сигарети, які пов'язані з максимальним ризиком для здоров'я (Upian, 2023).

Взаємозв'язок освіти і рівня поширеності куріння: серед осіб з вищою освітою щоденні курці складають 14,8%, з неповною вищою – 22,6%, з професійно-технічною або нижчою – 25,0%.

Взаємозв'язок освіти та піклування про здоров'я: з-поміж курців з вищою освітою до лікарів зверталися 30,7%, з неповною вищою освітою – 18,1%, з професійно-технічною або нижчою – 14,6%.

Останнім часом куріння кальяну набуло особливого поширення. Цей спосіб відпочинку нажаль активно пропагується і є легкодоступним. Результати опитування ESPAD2019 показали, що майже 32,2% молодих людей віком від 14–17 років мають такий досвід. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні: за результатами дослідження 2019 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD» (Балакірева О.М., 2019, 143 с.). При цьому молоді люди пояснюють свій вибір тим, що куріння кальяну допомагає їм розслабитися та не має такого шкідливого впливу на організм. Однак, за даними ВООЗ, одна година куріння кальяну еквівалентна приблизно 100 викуреним сигаретам.

Закон України № 2899 обмежує реалізацію (продаж) та вживання тютюнових виробів, елек-

тронних сигарет, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння.

Доктор Ярно Хабіхт (представник ВООЗ в Україні) зазначає, що повне впровадження нових правил сприятиме зниженню рівня поширеності куріння. Дослідник також застеріг від оманливих тверджень про те, що новітні тютюнові вироби допомагають кинути курити, і підкреслив необхідність їх суворого регулювання.

Методи. Аналіз анонімного анкетування серед студентів-медиків. Нами було проведено анкетне опитування, в якому учасники відповідали на запитання, які оцінювали споживання сигарет, потяг до їх вживання та залежність від них. Опитування за допомогою Google-форми складалось з двох частин: соціально-демографічної анкети (стать, вік, спеціальність, поточний рік навчання) та вид тютюнопаління (споживання, стаж, потяг до тютюнопаління та залежність).

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом 442 студенти повністю відповіли на запитання анкети. Три чверті учасників анкетування склали жінки-студентки (75,79%), а також майже всі респонденти (99%) були у віці до 30 років (табл. 1а, 1б).

Таблиця 1а

Демографічні дані та характеристики респондентів (n=442)

Стать і віковий діапазон			
	чоловіки	жінки	всього
до 19	53 (12,02%)	173 (39,23%)	226 (51,25%)
20–24	51 (11,56%)	153 (34,69%)	204 (46,26%)
25–29	2 (0,45%)	6 (1,36%)	8 (1,81%)
30+	2 (0,45%)	1 (0,23%)	3 (0,68%)
загалом	107 (24,21%)	335 (75,79%)	442 (100%)

Таблиця 1б

Розподіл респондентів за періодом навчання (n=442)

курс	кількість
1-й	144 (32,7%)
2-й	66(15,0%)
3-й	51 (11,6%)
4-й	64 (14,5%)
5-й	79 (17,8%)
6-й	37 (8,4%)

Значна частина опитаних студентів (n=137, 24,21%) пробували різні види тютюнопаління /куріння, решта (n=335, 75,79%) стверджували, що ніколи не палили (таблиця 2). 95 студен-

тів-курців (25,1%) були у віці 16–18 років, коли вони вперше спробували сигарети, за ними слідує ті, кому було 14–15 років (n=35, 8,5%) та 19–21 років (n=33, 7,9%). Хоч більшість опитаних почали палити сигарети ще до вступу до університету, помітна кількість (16,8%) експериментували з курінням, коли вони стали студентами.

Поширеність курців серед студенток-медиків залишалася відносно постійною. Значні та стійкі гендерні відмінності у вживанні тютюну можуть бути результатом соціальних норм, які заохочують чоловіків палити.

Таблиця 2

Поширеність тютюнопаління серед студентів-медиків

Чи Ви палите?	Стать		Всього
	Жіноча	Чоловіча	
Ні	233 (52,71%)	72 (16,29%)	305 (69,00%)
Так	102 (23,08%)	35 (7,92%)	137 (31,00%)
Загалом	335 (75,79%)	107 (24,21%)	442 (100%)

Серед студентів-медиків некурців значно більше, ніж курців. Стать та статус батьків щодо куріння є статистично значущими, пов'язаними зі статусом студентів щодо тютюнопаління. Курцями частіше є студенти чоловічої статі, які до навчання проживали в містах, у яких обидва батьки палять.

Наші результати показують, що серед студентів-медиків, які до навчання жили в містах, було більше курців, ніж серед тих, хто жив у сільській місцевості. Причина більш частого куріння сигарет серед студентів міських поселень порівняно з сільськими пояснюється більшою доступністю тютюнових виробів на ринку.

У таблиці 3 відображено звички та види тютюнових виробів. Найчастіше студенти використовують тільки сигарети 21 (4,75%) та 10 (2,26%) електронні сигарети; 4,98% (n=22) є поточними користувачами систем нагрівання тютюну Iqos, з них 3,62% (n=16) – представники жіночої статі. Крім того, 11,5% є курцями кальяну в поєднанні з іншими видами тютюнових виробів, з них 78,4% – представники жіночої статі.

Недостатня поінформованість про шкідливий вплив на здоров'я та наявність закладів з кальянами поблизу навчальних закладів може сприяти зростанню вживання кальяну серед студентів-медиків. У нашому дослідженні середня частота куріння кальяну становила 6 днів на місяць, після чого з'явилися перші симптоми нікотинової залежності. Одночасне вживання кальяну та сига-

рет, як зазначило 27 студентів (1,9%), підвищує ризик негативних наслідків, зокрема вплив нікотину, на здоров'я, пов'язаних з тютюнопалінням.

Аналіз запитань щодо ставлення студентів до тютюнопаління та його впливу на здоров'я показав, що більшість студентів визнають шкідливість куріння сигарет для здоров'я. 77,4% курців і 93,3% некурців вважають, що тютюнопаління

шкодить їх здоров'ю. Також, зазначають студенти, подібні висновки пов'язані зі шкідливими наслідками впливу пасивного куріння. 66,1% курців і 85,6% некурців усвідомлюють, що пасивне куріння шкодить їхньому здоров'ю (табл. 4).

Це вказує на те, що необхідно посилити інформаційну кампанію щодо запобігання та контролю куріння вдома та в громадських місцях.

Таблиця 3

Сучасні звички респондентів щодо паління

Що саме Ви палите?	Стать		Всього
	Жіноча	Чоловіча	
Не палю	231 (52,26%)	72 (16,29%)	303 (68,55%)
Цигарки, Електронні сигарети, Система нагрівання тютюну Iqos	6 (1,36%)	2 (0,45%)	8 (1,81%)
Система нагрівання тютюну Iqos	16 (3,62%)	6 (1,36%)	22 (4,98%)
Цигарки, Система нагрівання тютюну Iqos	5 (1,13%)	0	5 (1,13%)
Цигарки, Електронні сигарети	7 (1,58%)	3 (0,68%)	10 (2,26%)
Цигарки, Сигари, Електронні сигарети, Кальянний тютюн	2 (0,45%)	0	2(0,45)%
Електронні сигарети, Кальянний тютюн	11 (2,49%)	1 (0,23%)	12 (2,71%)
Електронні сигарети, Кальянний тютюн, Система нагрівання тютюну Iqos	3 (0,68%)	1 (0,23%)	4 (0,90%)
Цигарки, Електронні сигарети, Каннабіс, Кальянний тютюн, Система нагрівання тютюну Iqos	2 (0,45%)	0	2 (0,45%)
Цигарки	12 (2,71%)	9 (2,04%)	21 (4,75%)
Електронні сигарети	9 (2,04%)	1 (0,23%)	10 (2,26%)
Кальянний тютюн,	1 (0,23%)	0	1 (0,23%)
Цигарки, Електронні сигарети, Кальянний тютюн, Система нагрівання тютюну Iqos	9 (2,04%)	3 (0,68%)	12 (2,71%)
Цигарки, Крек, Електронні сигарети	0	1 (0,23%)	1 (0,23%)
Кальянний тютюн	4 (0,90%)	1 (0,23%)	5 (1,13%)
Електронні сигарети, Система нагрівання тютюну Iqos	5 (1,13%)	1 (0,23%)	6 (1,36%)
Кальянний тютюн, Палю кальян раз на рік	0	1 (0,23%)	1 (0,23%)
Цигарки, Електронні сигарети, Кальянний тютюн	4 (0,90%)	0	4 (0,90%)
Цигарки, Каннабіс	1 (0,23%)	0	1 (0,23%)
іноді електронні сигарети, але не регулярно	1 (0,23%)	0	1 (0,23%)
Сигари, Електронні сигарети, Система нагрівання тютюну Iqos	1 (0,23%)	0	1 (0,23%)
Сигари, Електронні сигарети, Кальянний тютюн, Система нагрівання тютюну Iqos	0	1 (0,23%)	1 (0,23%)
Цигарки, Кальянний тютюн, Система нагрівання тютюну Glo	0	1 (0,23%)	1 (0,23%)
Не палю, Раніше палила кальянний тютюн	1 (0,23%)	0	1 (0,23%)
Цигарки, Електронні сигарети, Система нагрівання тютюну Glo	1 (0,23%)	0	1 (0,23%)
Цигарки, Люльковий тютюн, Сигари, Електронні сигарети, Кальянний тютюн, Система нагрівання тютюну Iqos	0	1 (0,23%)	1 (0,23%)
Цигарки, Електронні сигарети, Каннабіс, Система нагрівання тютюну Iqos	0	1 (0,23%)	1 (0,23%)
Кальянний тютюн, Система нагрівання тютюну Iqos	2 (0,45%)	0	2 (0,45%)
Система нагрівання тютюну Glo	0	1 (0,23%)	1 (0,23%)
Цигарки, Електронні сигарети, Система нагрівання тютюну Iqos, Joule/ Glo	1 (0,23%)	0	1 (0,23%)
Всього	335 (75,79%)	107 (24,21%)	442 (100%)

Таблиця 4
Вплив пасивного куріння

Вплив пасивного куріння	Не зазнають	Зазнають
Піддавалися пасивному курінню (загальна кількість), у т.ч.:	24.2 %	75.8 %
• вдома	55.7%	44.3 %
• у закладі вищої освіти	38,2 %	61,8 %
• в громадських місцях	6,4 %	93.6 %

Причини, які спонукали припинити палити студентів, є різні. Значна частина кинула палити

через бажання не шкодити власному здоров'ю (n=86, 25,1%), 5% (n=17) не дозволяє продовжувати палити власний стан здоров'я (рис. 1).

Тютюнова адикція як феномен «соціального куріння» є актуальною для молоді. Значна частина медичних працівників зазначає, що студенти-медики наголошують: «Я курю, лише коли виходжу» або «Я курю лише в громадських місцях», і, що вони сприймають себе відмінними від інших курців. Крім того, дані свідчать про те, що більше однієї третини всіх студентів, які палили протягом останніх 30 днів, не вважали себе курцями.

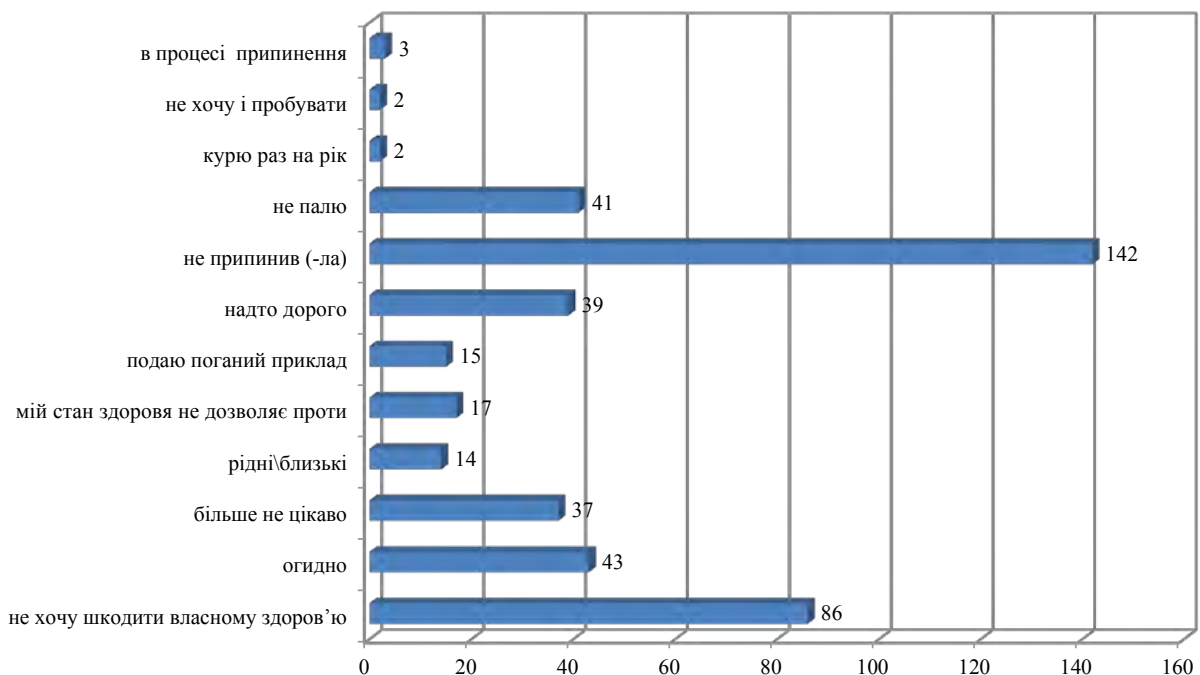

Рис. 1. Причини, які спонукали до припинення вживання тютюнопаління у студентів-медиків

У нашому дослідженні 288 молодих курців (56% нинішніх курців) вже намагалися кинути палити, але невдало. Курці, які нещодавно мали одну або кілька невдалих спроб кинути палити, мають низьку ймовірність успішного припинення (Balogh E, 2018, 592 p.). Крім того, молодь, як правило, недостатньо використовує доказові методи припинення тютюнопаління.

Незважаючи на низку заходів щодо тютюнопаління, які регулярно проводяться у навчальних закладах, зокрема Всесвітній день без тютюну (31 травня), рівень тютюнопаління залишається високим. Значна частина студентів-медиків починають палити на першому курсі університету, це час, коли боротьба з курінням повинна бути максимальною. Це узгоджується з попередніми сві-

товими висновками, що студенти-медики курять більше на старших, ніж на перших роках навчання (Prijić Z, 2021, 1711 p.). Обізнаність щодо шкідливості тютюнопаління не обов'язково зменшує рівень тютюнопаління. Незважаючи на всі дії та політику проти куріння більш ефективний підхід повинен включати стратегії підтримки середовища, вільного від куріння.

Висновки. Університетські роки дають унікальну можливість щодо втручань, спрямованих на зміну шкідливої для здоров'я поведінки майбутніх лікарів, підвищену зацікавленість не лише щодо покращення власного здоров'я, але й їх невід'ємну роль у зміцненні здоров'я загалом. Слід заохочувати студентів-медиків, які мають намір кинути палити. Медичні факультети

тети повинні пропонувати програми відмови від куріння. Необхідно також надати інформацію про вплив альтернативних тютюнових виробів на здоров'я та підтримку споживачів у відмові від куріння. Наразі жоден із медичних факультетів, які брали участь у нашому дослідженні, не пропонує студентам окремої програми відмови від куріння.

Проведене дослідження підтверджує докази згубного впливу куріння на студентів, які вивчають медичні дисципліни. Необхідно провести довгострокове когортне дослідження, щоб визначити, чи має куріння причинно-наслідковий вплив на академічний успіх студентів, довгостроковий професійний успіх і потенційні наукові досягнення (наприклад, здобуття наукового ступеня) порівняно з групою некурців. Крім того, можливі подальші дослідження для оцінки зв'язку між курінням і зловживанням наркотиками.

Результати показали зниження поширеності куріння в цілому, особливо серед чоловіків-студентів-медиків. Тим не менш, існує потреба в цільових програмах, щоб запобігти тютюнопалінню серед студентів-медиків після вступу до вишу та сприяти припиненню куріння серед тих, хто курить. Поширеність курців серед студенток-медиків залишалася відносно постійною. Поширеність тютюнопаління серед студентів впродовж навчання у медичному виші вказує на недостатню поточну освіту щодо контролю над тютюном. Незважаючи на певні покращення вживання тютюну серед студентів-медиків, враховуючи провідну роль лікарів у боротьбі з тютюном, необхідні постійні та комплексні зусилля для приборкання епідемії тютюну серед студентів-медиків.

Як зауважила більшість респондентів, студенти-медики повинні пройти офіційну підготовку з методів відмови від куріння, таке навчання повинно бути включене в медичний навчальний план, щоб студенти могли інструктувати або консультувати пацієнтів в подальшій фаховій діяльності.

Крім того, програми боротьби з тютюнопалінням і стратегії профілактики повинні бути орієнтовані на студентів. З метою моніторингу та зміцнення здоров'я студентської молоді необхідно, щоб громадські активісти та працівники охорони здоров'я постійно проводили обстеження щодо куріння з метою виявлення факторів впливу, формування та здійснювали відповідні заходи щодо підвищення рівня профілактики тютюнопаління серед студентів, а також мотивації курців до відмови від куріння, що сприяло б покращенню здоров'я студентства.

У багатьох медичних навчальних закладах обмежений або часто взагалі відсутній системний підхід щодо питань відмови від тютюнопаління, хоча майже всі навчальні програми у медичних вишах включають теми про хвороби, пов'язані з тютюнопалінням. Існують докази того, що студенти-медики не отримують належної медичної освіти щодо вживання тютюну через низку факторів, таких як перешкоди з боку персоналу, системні та організаційні проблеми. Незважаючи на те, що в усьому світі було досягнуто значного прогресу в акцентуванні у темах медичних закладах вищої освіти щодо впливу тютюнопаління на здоров'я людини, потрібні більш інтенсивні зусилля щодо впровадження та інтегрування освітніх курсів щодо ризиків тютюнопаління в медичні дисципліни та навчальні процеси як постійної частини медичних навчальних програм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вживання тютюнових та нікотинових виробів в Україні: результати опитування. Життя URL: <https://center-life.org/novyny/vzhyvannia-tiutiunovykh-ta-nikotynovykh-vyrobiv-v-ukraini-rezul-taty-opytuvannia/>
2. Директива Європейського Парламенту і Ради 2014/40/ЄС. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/2014-40-es.pdf>
3. За час війни в Україні зросла кількість курців. Unian. URL: <https://www.unian.ua/society/za-chas-viyni-v-ukrajini-zroslo-kilkist-kurciv-12203847.html>
4. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні: за результатами дослідження 2019 р. в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин—ESPAD». Балакірева, О. М., та ін. Київ, 2019. 214 с.
5. Про внесення змін до деяких законів України щодо охорони здоров'я населення від шкідливого впливу тютюну. Офіційний вебпортал парламенту України Законодавство України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1978-20#Text>.
6. Рамкова конвенція ВООЗ із боротьби проти тютюну. Офіційний вебпортал парламенту України Законодавство України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_001#Text
7. (WHO) W. H. O. WHO Report on the Global Tobacco Epidemic 2019: Offer Help to Quit Tobacco Use. WHO Regional Office for the Western Pacific, 2020. 210 p.
8. Caracterización del consumo de legumbres en población chilena: resultados de la Encuesta Nacional de Salud 2016-2017 / K. Ramirez-Alarcón et al. Revista médica de Chile. 2021. Vol. 149, no. 5. P. 698–707. <https://doi.org/10.4067/s0034-98872021000500698>.

9. Cigarette smoking and medical students/ Prijić, Ž et al. .Journal of B.U.ON. : official journal of the Balkan Union of Oncology, 2021. Vol. 26, no. 5. 1709–1718.
10. Cigarette, waterpipe and e-cigarette use among an international sample of medical students. Cross-sectional multicenter study in Germany and Hungary / E. Balogh et al. BMC Public Health. 2018. Vol. 18, no. 1. <https://doi.org/10.1186/s12889-018-5494-6>.
11. Community Health and Economic Prosperity. U.S. Department of Health and Human Services URL: <https://www.hhs.gov/sites/default/files/chep-sgr-full-report.pdf>.
12. Daily smokers of cigarettes by sex, age and educational attainment level Eurostat URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/hlth_ehis_sk3e/default/table?lang=en.
13. Reporte de Tabaco. Instituto Nacional de Psiquiatría Ramón de la Fuente Muñiz; Instituto Nacional de Salud Pública, Comisión Nacional Contra las Adicciones, Secretaría de Salud. 2017.

REFERENCES

1. Vzhivannia tiutiunovykh ta nikotynovykh vyrobiv v Ukraini: rezultaty opytuvannia [Use of tobacco and nicotine products in Ukraine: survey results]. Zhyttia web-site. URL: <https://center-life.org/novyny/vzhivannia-tiutiunovykh-ta-nikotynovykh-vyrobiv-v-ukraini-rezul-taty-opytuvannia/>. [in Ukrainian].
2. Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu i Rady 2014/40/ES. [Directive 2014/40/EU of the European Parliament and of the Council] Uriadovyi portal web-site. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/2014-40-es.pdf>. [in Ukrainian].
3. Za chas viiny v Ukraini zrosla kilkist kurtsiv [The number of smokers in Ukraine has increased during the war]. Unian web-site. URL: <https://www.unian.ua/society/za-chas-viiny-v-ukrajini-zrosla-kilkist-kurciv-12203847.html>. [in Ukrainian].
4. Balakirieva, O. M (2019). Kurinnia, vzhivannia alkoholiu ta narkotychnykh rechovyn sered pidlitkiv, yaki navchaliutsia: poshyrennia y tendentsii v Ukraini: za rezultatamy doslidzhennia 2019 r. v ramkakh mizhnarodnoho proiektu «Ievropeiske opytuvannia uchniv shchodo vzhivannia alkoholiu ta insykh narkotychnykh rechovyn–ESPAD» [Smoking, alcohol and substance abuse among adolescent students: trends remain in Ukraine Results of the 2019 study in the framework of the international project European School Survey on Alcohol and Other Drugs - ESPAD"]. [in Ukrainian].
5. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo okhorony zdorovia naseleattia vid shkidlyvoho vplyvu tiutiunu [For the introduction of changes into the legislation of Ukraine in order to protect the health of the population in view of the shaky influence of the tyutin]. Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy web-site. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1978-20#Text>. [in Ukrainian].
6. Ramkova konventsia VOOZ iz borotby proty tiutiunu [WHO Framework Convention on Tobacco Control]. Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy web-site. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_001#Text. [in Ukrainian].
7. (WHO) W. H. O. WHO Report on the Global Tobacco Epidemic 2019: Offer Help to Quit Tobacco Use. WHO Regional Office for the Western Pacific, 2020. 210 p.
8. K. Ramírez-Alarcón (2021). Caracterización del consumo de legumbres en población chilena: resultados de la Encuesta Nacional de Salud 2016-2017. Vol. 149, no. 5. P. 698–707.
9. Prijić, Ž (2021). Cigarette smoking and medical students. .Journal of B.U.ON. : official journal of the Balkan Union of Oncology, Vol. 26, no. 5. 1709–1718.
10. Balogh E. (2018). Cigarette, waterpipe and e-cigarette use among an international sample of medical students. Cross-sectional multicenter study in Germany and Hungary. BMC Public Health. Vol. 18, no. 1.
11. Community Health and Economic Prosperity. U.S. Department of Health and Human Services web-site. URL: <https://www.hhs.gov/sites/default/files/chep-sgr-full-report.pdf>.
12. Daily smokers of cigarettes by sex, age and educational attainment level Eurostat web-site. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/hlth_ehis_sk3e/default/table?lang=en.
13. Reporte de Tabaco. Instituto Nacional de Psiquiatría Ramón de la Fuente Muñiz; Instituto Nacional de Salud Pública, Comisión Nacional Contra las Adicciones, Secretaría de Salud. 2017.

УДК 378.4. 14: 057.85

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-52>**Наталія МЕЛЬНИК,***orcid.org/0000-0002-6641-0649**доктор педагогічних наук, доцент,
головний науковий співробітник Науково-дослідної частини
Національного авіаційного університету
(Київ, Україна) loroknataliia@gmail.com***Олена КОВТУН,***orcid.org/0000-0002-6641-0649**доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри іноземних мов та перекладу
Національного авіаційного університету
(Київ, Україна) olena-737@ukr.net***Любов ПОМИТКІНА,***orcid.org/0000-0002-6641-0649**доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри авіаційної психології
Національного авіаційного університету
(Київ, Україна) lyubvit@ukr.net*

УКРАЇНЬСЬКА СТУДЕНТСЬКА СПІЛЬНОТА В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯ ПАНДЕМІЇ: МОНІТОРИНГ ГОТОВНОСТІ ПОВЕРНЕННЯ ДО НАВЧАННЯ ОФЛАЙН¹

У моніторинговому дослідженні конкретизовано поняття «готовність до навчання в умовах невизначеності та офлайн навчання», під яким автори розуміють стійку психологічну установку на отримання знань професійного спрямування, а готовність до діяльності викладача – стійке психо-фізіологічне утворення спрямоване на виконання професійних обов'язків, завдань, що стосуються надання освітніх послуг здобувачам вищої освіти, в контексті нашого дослідження здобувачі освіти переважно університетів гуманітарного спрямування (фахівців педагогічної, соціальної, психологічної сфер) в умовах невизначеності та заходів, що базуються на традиційній організації навчання, передбачає безпосередню взаємодію учасників освітнього процесу в закладах освіти та функціонування освітнього процесу в наперед заданих педагогічно-організаційних умовах сприятливих для забезпечення якісних освітніх послуг, що спрямовані на забезпечення здобуття освіти.

Результати аналізу анкетних даних щодо готовності студентської спільноти до повернення до офлайн навчання засвідчили що до 66% студентів не готові до навчання офлайн, хоча розуміють необхідність. Співставлення результатів опитування за позиціями у психологічних чинниках дозволив дійти висновку про те, що до негативних чинників, що впливають на готовність студентів до офлайн навчання в умовах війни належать насамперед страхи, що пов'язані з почуттям невпевненості студентів щодо безпеки за своє життя та здоров'я, відсутністю досвіду виходу на навчання в змішаному форматі впродовж другої половини 2022 та початку 2023 років. Авторами запропоновано усунути окремі страхи проведенням чітких інструкцій, курсів з безпеки поведінки під час війни, забезпеченням психологічної служби в університетах, а також впровадження змішаного та гібридного формату навчання, що сприятиме оптимальній адаптації студентів до навчання в умовах війни.

Ключові слова: готовність, студентська спільнота, офлайн навчання, війна, післяпандемічний період.

¹ Дослідження є результатом проекту «Вища освіта в постпандемічний період: трансформації, виклики та перспективи» Номер державної реєстрації: 0122U001803 (реєстраційний номер Національного авіаційного університету: 420-DB22) МОН України, що фінансується з державного бюджету.

Nataliia MELNYK,

orcid.org/0000-0002-6641-0649

D.Sc. in Pedagogics, Associate Professor;

Chief Researcher at the Scientific-Research Department

National Aviation University

(Kyiv, Ukraine) loroknataliia@gmail.com

Olena KOVTUN,

D.Sc. in Pedagogics, Professor;

Head of Foreign Languages and Translation Department

National Aviation University

(Kyiv, Ukraine) olena-737@ukr.net

Liubov POMYTKINA,

DSc. in of Psychology, Professor;

Professor at the Aviation Psychology Department

National Aviation University

(Kyiv, Ukraine) lyubvit@ukr.net

THE UKRAINIAN STUDENT COMMUNITY IN THE CONDITIONS OF WAR AND AFTER THE PANDEMIC: MONITORING OF READINESS OF AUTHORITIES FOR OFFLINE EDUCATION

In the monitoring study, the concept of “readiness to learn in conditions of uncertainty and offline learning” was specified, by which the authors understand a stable psychological attitude to acquiring knowledge of a professional direction, and readiness for the activity of a teacher is a stable psycho-physiological formation aimed at fulfilling professional duties and tasks, concerning the provision of educational obedience to students of higher education, in the context of our study, students of education mainly from universities of humanitarian direction (specialists in pedagogical, social, psychological fields) in conditions of uncertainty and measures based on the traditional organization of training, involves direct interaction of participants in the educational process in institutions of education and the functioning of the educational process in predetermined pedagogical and organizational conditions favorable for providing quality educational services aimed at ensuring the attainment of education.

The results of the analysis of questionnaire data on the readiness of the student community to return to offline learning proved that up to 66% of students are not ready for offline learning, although they understand the need. The comparison of survey results by positions in psychological factors made it possible to come to the conclusion that the negative factors affecting students' readiness for offline learning in wartime include, first of all, fears associated with students' sense of insecurity regarding the safety of their lives and health. I, due to the lack of experience of going to study in a mixed format during the second half of 2022 and the beginning of 2023. The authors proposed to eliminate certain fears by providing clear instructions, courses on the safety of behavior during war, providing psychological services in universities, as well as the introduction of a mixed and hybrid format of education, which will contribute to the optimal adaptation of students to study in war conditions.

Key words: *readiness, student community, offline learning, war, post-pandemic period.*

Постановка проблеми. Українська вища освіта вже впродовж другого року війни долає непомірну кількість викликів та кардинальних трансформаційних змін. Таким змінам підлягають всі напрямки діяльності університетів та піддаються усі учасники освітнього процесу. Логічним є і те, що проблема викликів, трансформаціям, подоланням різних організаційно-методичних, психологічних труднощів чи бар'єрів та подальшим перспективам розвитку є предметом постійних наукових дискусій, як в українській науковій спільноті, так і за кордоном. Актуальність проблеми, очевидно не втрачатиметься аж до повного завершення війни та й ще кілька років поспіль

після того, як стабілізаційний період. Так, на сайті МОН України постійно здійснюється моніторинг пошкоджених і повністю зруйнованих закладів освіти, серед яких і університети. За останніми даними 3290 закладів освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів, 262 з них зруйновано повністю (Освіта під загрозою, 2022), серед них за словами колишнього міністра С. Шкарлета, станом лише на 19 вересня минулого року, понад 33 заклади вищої, професійної вищої освіти, які вимушено залишили місця постійної дислокації та переїхали для організації освітнього процесу на інші території (Кречетова, 2019). Ще одним важливим кроком у напрямі розвитку університет-

ської професійної освіти з 16 листопада 2022 року схвалено «*Стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки та Операційний план її реалізації у 2022–2024 роках*», Розпорядження КМУ від 23 лютого 2022 р. № 286-р. Цей стратегічний документ визначає пріоритети системи вищої освіти на сучасному етапі розвитку суспільства та економіки країни, а також головні характеристики, що будуть сформовані до 2032 року. Цілі та завдання Стратегії є детальною дорожньою картою для відбудови та продовження реформування системи вищої освіти в післявоєнний період. Виконання завдань, визначених Стратегією, дозволить зменшити деструктивні наслідки, спричинені повномасштабним вторгненням російської федерації на територію незалежної України (МОН, 2022). Дані процеси свідчать про системну актуалізацію проблеми відновлення та розбудови системи вищої освіти як в умовах війни, так і в перспективі на найближчих 7–10 років. Окрема увага науковців, управлінців і практиків звернена на виклики, що постають перед студентською спільнотою в умовах війни, їхньої адаптації до навчання в невизначених умовах: переходу від післяпандемічного формату навчання до здобуття професійної освіти в умовах війни.

Аналіз досліджень. Проблеми адаптації студентської спільноти до нових реалій постійно обговорюються як в українському, так і міжнародному освітньому вимірах, в соціальних мережах та ЗМІ. Наразі, актуальними результатами щодо моніторингу університетської освіти поділилися Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні, Сумський національний аграрний університет разом із співорганізатором «Всеукраїнська громадська організація «Інноваційний університет»», Директорат фахової передвищої, вищої освіти Міністерства освіти і науки України, Школою політичної аналітики НаУКМА у партнерстві з Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти за підтримки Фонду Фрідріха Науманна за Свободу. Щодо студентської спільноти то в зазначених звітах було організовано подкасти в яких було промоніторено виклики з якими зустрілися студенти, викладачі та інші учасники освітнього процесу. Серед найбільш вагомих були – фізичне переміщення університетів та університетської спільноти з тимчасово окупованих територій, порятунок людей та критичної документації університетів в цілому (Університети під час війни, 2022: 22); умови та форми поновлення навчання, матеріально технічне та забезпечення якісного Інтернет-зв'язку, якість освітніх послуг, самооцінка студентами

свої здатності навчатися, мотивації викладачів, критеріїв оцінювання та їхньої вимогливості до студентів під час війни, психологічний супровід учасників освітнього процесу в умовах війни (Університети під час війни, 2022: 32-48). Дані дослідження в багатьох позиціях суголосні з попередніми пілотними моніторингами проведеними групою дослідників в контексті проекту «Вища освіта в постпандемічний період: трансформації, виклики та перспективи» **Номер державної реєстрації: 0122U001803**» (Мельник, 2022; Мельник, Ковтун, Лузік та ін., 2022).

Проведені дослідження підтверджують, що українські заклади вищої освіти вимушені працювати в умовах невизначеності та постійних загроз життю і здоров'ю всіх учасників освітнього процесу. Водночас, постає необхідність проаналізувати готовності цих учасників, зокрема в даній статті – студентської спільноти до роботи та навчання в офлайн форматі в умовах російської війни проти України, що становить **мету даної статті**, для досягнення якої нами було визначено такий список завдань та методів. **Серед завдань** – конкретизувати поняття «готовність до навчання в умовах невизначеності»; аналіз анкетних даних щодо психологічної готовності повернення до навчання офлайн та підведення конструктивних підсумків щодо подальших кроків підтримки студентів та їх готовності до навчання, а також розробка дорожньої карти наступного етапу дослідження особливостей функціонування університетської спільноти в умовах після пандемії та війни. Моніторинг готовності студентської спільноти до навчання в офлайн форматі в умовах після пандемії та війни здійснювався **методами** онлайн анкетування, дистанційного опитування та безпосередніх бесід у форматі дискусійних столів та студентських гуртків.

Виклад основного матеріалу. За передбачуваними дослідженням завданнями, необхідно з'ясувати дефініції понять «готовність» «готовність до діяльності в умовах невизначеності» та «навчання офлайн». У словнику-довіднику професійної педагогіки «готовність» визначається як цілісне утворення, що характеризує вмотивовано-когнітивну та вольову мобілізаційність суб'єкта в момент його включення в діяльність певної спрямованості (Словник-довідник з професійної педагогіки, 2006: 49); складна діалектична структура, яка є якістю особистості, що характеризується сукупністю інтелектуальних, емоційних, мотиваційних та вольових сторін психіки людини щодо їх співвідношення із зовнішніми умовами та майбутніми завданнями (Семенова, 1999: 6). В кон-

тексті нашого дослідження доцільним вважаємо зупинитись на досить ґрунтовно представленому визначенні готовності, запропоноване на основі аналізу Тетяною Гурковою, де досліджуваний феномен потрактований як «єдність афективного, емоційного початку, когнітивних утворень, переконань і поведінкових актів у вигляді навичок, стійких реакцій є виразом сформованості психологічної готовності людини до певного виду діяльності» (Гуркова, 2020). Отже, *готовність в контексті* розуміння свідомого рішення особистості щодо *залученості до освітнього процесу* передбачає стійку психологічну установку на отримання знань професійного спрямування, а готовність до діяльності викладача ЗВО – стійке психо-фізіологічне утворення спрямоване на виконання професійних обов'язків, завдань, що стосуються надання освітніх послуг здобувачам вищої освіти, в контексті нашого дослідження здобувачі освіти переважно університетів гуманітарного спрямування (фахівців педагогічної, соціальної, психологічної сфер).

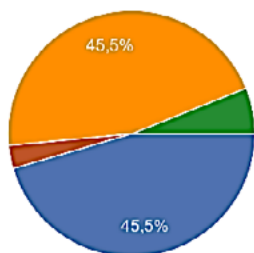
Щодо наступної дефініції «умови невизначеності», то загальне розуміння умова (condition, в психології) – сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що ймовірно впливає на розвиток конкретного психічного явища; до того ж це явище опосередковується активністю особистості, групою людей (за З.Н. Курлянд) (Семенова, 2006: 193). Якщо це умови «педагогічні» (pedagogical conditions) – обставини за яких залежить та відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групою людей (за В.Д. Стасюк) (Семенова, 2006: 193). У нашому дослідженні ми враховуємо також і «умови невизначеності», яке розуміємо відштовхуючись від потлумачення поняття запропонованим І. Рішняк, в якому автор трактує «невизначеність» як стан неоднозначності розвитку певних подій у майбутньому, незнання і неможливості точного передбачення основних величин і показників розвитку певного явища (Рішняк, 2003: 264–269) та «невідомий точно факт, не фіксований, не впевнений, не чітко визначений; іншими словами, це стосується чогось нестабільного, невідомого, нестабільного або такого, що може піддаватися непередбачуваним змінам (Gonzalez-Prida, Bonilla, Chandia, 2021). Терміносполучення «офлайн навчання» розуміємо проактивний тип навчання, який може функціонувати на основі наявного освітнього середовища (матеріально-технічного забезпечення, форми, методи, засоби тощо); за визначеннями окремих

експертів офлайн навчання – форма безпосереднього інтенсифікованішого за соціальною інтеракцією навчання аніж онлайн та передбачає, що система функціонує проактивно в контексті кооперації учасників освітнього процесу, оптимальніша в гнучкості щодо прийняття учасниками освітнього процесу рішень «тут і зараз», у порівнянні з онлайн навчанням, де робота навчальної програми чи комп'ютерного навчання може керуватися зовнішніми чинниками та учасниками (Rouse, 2018). Формулюючи більш узагальнено та конкретизуючи, зазначимо, що в нашому розумінні *«офлайн навчання»* – комплекс заходів, що базується на традиційній організації навчання, передбачає безпосередню взаємодію учасників освітнього процесу в закладах освіти та функціонування освітнього процесу в наперед заданих педагогічно-організаційних умовах сприятливих для забезпечення якісних освітніх послуг, що спрямованні на забезпечення здобуття освіти.

Важливим етапом дослідження готовності студентської університетської спільноти до повернення до навчання офлайн було проведення досить географічно широкого онлайн опитування до якого було залучено студентів з різних регіонів України – Харків (Харківський національний педагогічний університет імені Григорія Сковороди), Суми (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка), Київ (Національний Авіаційний Університет, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Міжрегіональна академія управління), Черкаси (Черкаська медична академія, Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького), Одеса (Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського), Умань (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, КЗ «Уманський гуманітарно- педагогічний фаховий коледж ім. Т.Г. Шевченка Черкаської обласної ради»), Дніпро (Мельник, Ковтун, Ладогубець, 2023: Питальник). Відповіді засвідчили, що переважна більшість респондентів (27,6%) виявили абсолютну готовність, але психологічно обом категоріям респондентів (викладачі – 45,5%; студенти – 43,3%, складно налаштуватись – 56,7% студентів) (рис. 1) було це зробити складніше аніж в період пандемії 2021 – на початку 2022 років року (серед викладачів відсоток готовності до роботи в дистанційному форматі становив 54,4%, а серед студентів – 37%) (Мельник, Ладогубець, Помиткіна та ін., Оцінювання якості, 2022: Питальник).

Чи відчуваєте Ви психологічну готовність працювати в умовах війни росії проти України?
/ Do you feel ps...dy to work in the conditions of russia's war against Ukraine?

33 відповіді

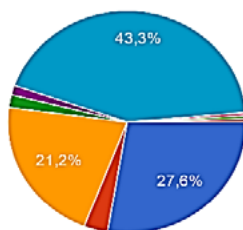

- Так, оскільки розумію що робота має виконуватись/Yes, because I understand that the work must be done
- Ні, про яку роботу може йти мова/No, what kind of work can we talk about
- Психологічно важко, але розумію, що працювати потрібно/It is psychologically difficult, but I understand...
- Важко відповісти на це питання, зараз складно визначитися взагалі...

Відповіді викладачів, вересень 2022 року

Чи відчуваєте ви прагнення все ж таки продовжити навчання незважаючи на те, що в країні війна?
Do you...lne your studies despite the fact that the country is at war?

217 відповідей

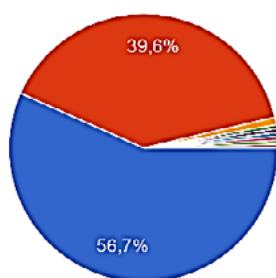

- так, психологічно вже готова(-ий) продовжити здобувати освіту
- ні, психологічно ще не готова(-ий)...
- не знаю, важко визначитися зараз...
- ні, я хочу залишити університетськ...
- про яке навчання може йти мова...
- так, вважаю, що хоч і важко, але в...
- Дуже хочу, але в мене маленька д...
- важко сказати
- Ні, бо хочу перейти до НАНГУ і бут...

Відповіді студентів, вересень 2022 року

Чи складно вам налаштуватися на те, що вам потрібно навчатися в нових умовах війни? Is it difficult for you to adjust to what you need to learn in the conditions of war?

217 відповідей

- так
- ні
- 50/50
- ваша відповідь
- 50.50
- Лише частково, деякі новини можуть створювати негативне відчуття, в...
- Залежить від предмету
- вже звикла
- Інколи так, інколи ні

Відповіді викладачів, вересень 2022 року

Рис. 1. Моніторинг готовності університетської спільноти до продовження навчання офлайн в постпандемічний період та в умовах війни

Одне із перших питань оновленого анкетування (8) стосувалось того чи хочуть студенти навчатись офлайн (рис. 2). Відповіді респондентів засвідчили досить високий відсоток студентської спільноти не готових навчатись в умовах війни (66,5%), лише 27,9% висловили своє бажання вийти «в аудиторію», 0,5% – хотіли б вийти на навчання при наявності якісного бомбосховища, ще 1,5% – вагаються (50/50), 1% студентів –

хотіли б навчатись за змішаною формою навчання, 2,6% респондентів було складно відповісти.

На відповіді щодо готовності вийти на офлайн навчання студентські відповіді варіювались більше (рис. 3), однак в цьому аспекті варто зауважити, що готовність не означає цілковите і усвідомлене бажання, саме тому відповіді на попереднє питання і питання цього блоку різнилися, що свідчить про те, що студенти будучи психо-

Чи хочете Ви навчатися в режимі офлайн в умовах війни росії проти України? / Do you want to study offline in the conditions of the war between Russia and Ukraine

197 відповідей

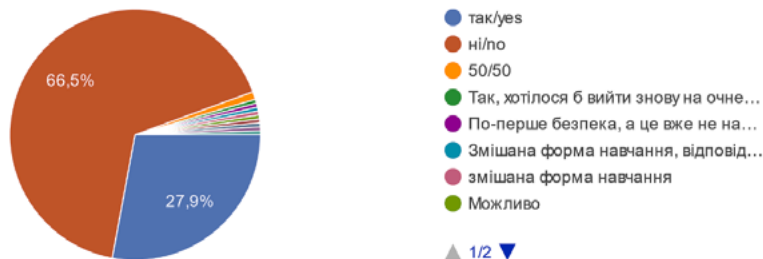

Рис. 2. Відповіді респондентів щодо бажання навчатись в офлайн форматі в умовах війни

Чи відчуваєте Ви готовність навчатись в режимі офлайн в умовах війни росії проти України? / Do you feel ready to study offline in the conditions of the war between Russia and Ukraine?

197 відповідей

Рис. 3. Готовність студентської спільноти вийти на офлайн навчання в умовах війни

Якими є найбільші Ваші страхи щодо виходу на офлайн навчання в умовах війни? / What are your biggest fears about going offline to study in war conditions?

197 відповідей

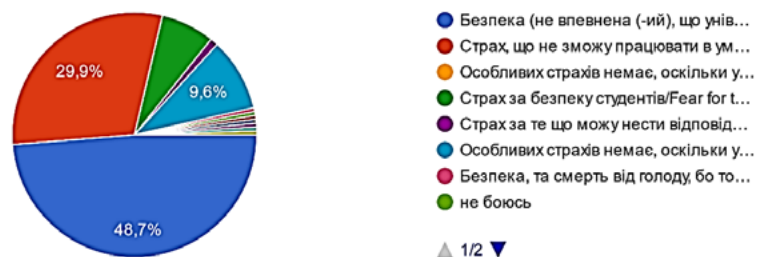

Рис. 4. Відповіді щодо страхів студентів в умовах навчання офлайн

логічно готовими до навчання, не завжди хотіли цього з огляду на військовий стан та пов'язані з ним небезпеки для життя і здоров'я опитуваних про що власне засвідчили відповіді на запитання про страхи (рис. 4). Аналіз отриманих відповідей щодо готовності засвідчив позитивну динаміку на відміну від бажання навчатись офлайн. Так, 18,3% студентів готові навчатись офлайн з огляду

на те, що вони розуміють потребу в отриманні освіти; 27,9% респондентів було складно відповісти; 13,7% – готові, оскільки прагнуть повернутись до більш звичного формату навчання; 37,1% – не готові взагалі навчатись офлайн через війну. Спостерігаємо різницю в позиціях готовності до навчання офлайн – всього 32% та між бажанням – 27,9%. Спостерігається тенденція до збільшення

небажання та зниження готовності студентів навчатись у більш традиційному форматі, що і прогнозувалося нами за результатами попередніх моніторингових зрізів (Мельник, Ковтун, Лузік, Ладогубець, 2022).

Рис. 4 демонструє, що найбільші страхи, що керують студентами та логічно є перешкодою до виявлення готовності вийти на офлайн навчання в умовах війни пов'язані насамперед з безпекою: 48,7% студентської спільноти не мають певності щодо можливостей університету забезпечити їхню безпеку під час навчання; досить високий відсоток (29,9%) студентів відмітили страх щодо неможливості навчатись офлайн через панічні атаки, підвищення тиску та стреси пов'язані з повітряними тривогами. Лише 9,6% відсотків серед студентів не відчувають особливих страхів щодо виходу до навчання офлайн. Решта ж описали страхи за своє життя (1%), страхи щодо дороги та безпеки в дорозі до університету (від 0,5% і до 1,5% респондентів), страхи втрати свого життя (від 0,5% до 1,8%).

Наступне питання опитувальника стосувалось практики роботи офлайн в умовах війни (рис. 5).

На наше переконання показник практика роботи університетів у змішаному форматі та готовність до навчання офлайн пропорційно взаємопов'язані з досвідом студентів навчання офлайн в умовах постійних повітряних тривог, небезпеки та невизначеності. Чим частіше студенти виходили в офлайн навчання тим менший рівень тривожності і страхів, оскільки вони були вже ознайомлені і з правилами та заходами безпеки під час повітряних тривог, аніж ті студенти, які не мали такого досвіду взагалі. Як бачимо 63,5% респондентів не мали такого досвіду відповідно майже такий відсоток не бажання та неготовності простежуємо в діаграмах на рис. 2 і рис. 3, відповідно – 66,5% респондентів не бажують навчатись офлайн, 37,1% – не готові, 27,9% – важко відповісти.

Опитування щодо чіткості інструктажу (рис. 6) також лише підтвердили наші спостереження щодо взаємозалежної динаміки між чіткими інструкціями та наявних у студентів страхів щодо виходу на навчання в офлайн форматі: 59,5% респондентів відповіли, що вони не виходили на офлайн навчання, а відповідно ще не

Якщо ваш університет уже практикував роботу офлайн в умовах війни, які це були курси? / If your university has already practiced offline work in wartime, what were the courses?
197 відповідей

Рис. 5. Практика роботи університетів офлайн в умовах війни

Чи чіткі інструкції щодо організації освітнього процесу в умовах повернення до офлайн навчання дає Вам університет? / And does your adm...the conditions of the return to offline learning?
197 відповідей

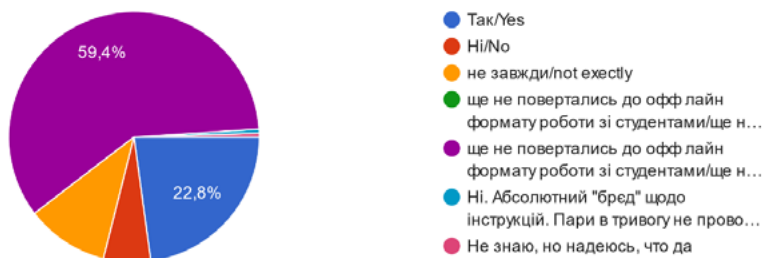

Рис. 6. Інструктаж щодо правил безпеки під час навчання офлайн в українських закладах вищої освіти в умовах війни

мали чітких інструкцій щодо безпеки поведінки під час навчання в умовах війни, що свідчить, що слабку підготовку університетів до формування у студентів готовності виходити в офлайн формат навчання, хоча в водночас самі ж університети наполягають на виході та поверненні до офлайн організації освітнього процесу. Відповідно, постає логічне питання – чому ж не проведено достатню роботу з психологічної підготовки студентів до цього? Однак це вже вимір та проблематика подальших дискусій та досліджень щодо цього аспекту діяльності університетських служб в українських закладах вищої освіти, що змушені функціонувати в умовах турбулентних змін, невизначеності та небезпек спровокованих війною.

Отже, простежуємо тенденцію щодо зниження готовності студентів до виходу на навчання офлайн, що логічно пов'язано з умовами в яких воно здійснюватиметься. Відповіді та динаміка їх моніторингу в порівнянні з попереднім роком дозволяє спрогнозувати не високу мотивацію до навчання в цілому, відповідно зниження концентрації на здобутті фаху, глибину знань та прагнення до розвитку, оскільки в умовах небезпек та невизначеності це досить закономірно. Однак, здійснений моніторинг презентований не лише для того, щоб констатувати очевидні для сучасних реалій української вищої освіти факти, а для того, щоб виявити, що саме знижує цю готовність і мотивацію.

Висновки. Як свідчать результати проведеного дослідження до негативних чинників, що впливають на готовність студентів до офлайн навчання в умовах війни належать насамперед страхи, що пов'язані з почуттям невпевненості студентів щодо безпеки за своє життя та здоров'я, відсутністю

досвіду виходу на навчання в змішаному форматі впродовж другої половини 2022 та початку 2023 років. Відповідні страхи можна усунути проведенням чітких інструкцій, курсів з безпеки поведінки під час війни, забезпеченням психологічної служби в університеті тощо. Впровадження змішаного формату навчання також сприятиме більш оптимальній, на скільки це можливо визначити, адаптації студентів до навчання в умовах війни. Підсумовуючи зазначене вище, можемо також прогнозувати позитивну динаміку щодо підвищенню готовності та бажання студентів до навчання, а також сприятиме усуненню хоча б у якісь мірі цих негативних чинників шляхом запропонованих мінімальних вищезазначених активностей, дозволить знизити рівень тривожності, страхів і стресів пов'язаних у студентської спільноти, пов'язаних з поверненням до навчання офлайн в умовах війни.

Проведений моніторинг, безумовно не вичерпує всіх аспектів діяльності та опису особливостей реакцій студентської спільноти на функціонування університетів в цілому. Відкритими для дискусій і подальших досліджень залишаються проблеми організації гібридного навчання в умовах війни, переформатування університетів під індивідуальні запити та потреби студентської спільноти, наприклад – розвиток та створення більш гнучких форматів освітнього розвитку студента, а саме – сприяння функціонуванню в системі вищої освіти формування освітніх програм за вибором студентів, розвиток нових форматів здобуття фаху (офлайн, он-лайн, змішаний, гібридний) також за вибором студентів тощо, чому і будуть в подальшому спрямовані наші подальші розвідки досліджуваної проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуркова, Т. Дефініція поняття «готовність» у психолого-педагогічній літературі. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : науковий журнал, 2020. № 9 (103). С. 317–329. DOI: 10.24139/2312-5993/2020.09/317-329.
2. Кречетова Д. На відновлення треба 9 млрд доларів: у МОН розповіли, скільки освітніх закладів знищила РФ. 2022. *Електронне джерело «ВП»*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/09/19/250512/>
3. Мельник Н. І. Особливості готовності університетської спільноти до навчальної та професійної діяльності в умовах війни. *Роль іноземних мов у соціокультурному становленні особистості (в умовах війни)*: зб.наук.пр. Київ. 2022. С. 101–110.
4. Мельник Н. І., Ковтун О. В., Лузік Е. В., Ладогубець Н. В. Організаційно-педагогічні умови дистанційної вищої освіти після пандемії та в умовах війни: моніторинговий зріз. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 53, 2022. С. 93–103. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/53.2.19>
5. Мельник Н. І., Ковтун О. В., Лузік Е. В., Корінна Г. О. Мова викладання та комунікації в закладах вищої освіти України: студентський та викладацький фітбек. *Подолання мовних та комунікативних бар'єрів: освіта, наука, культура* : зб. наук. пр. Київ. 2022. С. 173–185.
6. Освіта під загрозою. МОН України. *Електронне джерело*: URL: <https://saveschools.in.ua/>
7. Мельник Н. І., Ладогубець Н. В., Помиткіна Л.В., Лузік Е.В., Кокарева А. М. «Оцінювання навчальної діяльності студентів на заняттях з гуманітарних дисциплін (іноземна філологія, педагогіка, психологія, історія, право тощо) в умовах війни та в період постпандемії». *Питальник*. 2022. URL: https://docs.google.com/forms/d/1w6w48tU2-zTEhEoLfcWZcsK5IJvp_BwjMnezqPwYSd4/edit#responses
8. Мельник Н. І., Ковтун О. В., Ладогубець Н. В., Помиткіна Л.В., Корінна Г. О. *Українська студентська спільнота: повернення до навчання в умовах війни та після пандемії*. *Питальник*. Google form 2023. URL: <https://docs.google.com/forms/d/1aOkGSWL4uEu4jA2gJM-NBxo77-cVjy1E97nAaaZdZG0/edit#responses>

9. Рішняк І.В. Системний аналіз категорії ризику та невизначеності. *Інформаційні системи та мережі. Вісн. Наці. ун-ту «Львівська політехніка»*. 2003. № 489. С. 263–275.
10. Семенова А.В. Психолого-педагогічні вимоги до готовності майбутніх учителів щодо організації та проведення творчої діяльності учнів старших класів. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*: Зб. наук. пр. Одеса. 1999. С. 6-7.
11. Словник-довідник з професійної педагогіки. За ред. А.В. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006. 221с.
12. Університети під час війни від закладу освіти до соціальної місії. Школа політичної аналітики НАУКМА та Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти. Київ. Фонд Фрідріха Науманна. 2022. 79 с.
13. Фахова передвища і вища освіта в умовах воєнного стану. *МОН України*. Електронне джерело. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/fahova-peredvisha-i-visha-osvita-v-umovah-voyennogo-stanu>
14. Gonzalez-Prida V., Bonilla J., Chandia C., Guillén A. Advanced Models and Tools for Effective Decision Making Under Uncertainty and Risk Contexts. *Encyclopedia of Decision Making and Decision Support Technologies*. 2021. DOI: 10.4018/978-1-7998-3246-1.ch007 URL: <https://www.igi-global.com/dictionary/risk-and-uncertainty-on-technology-and-science-under-bayes-and-poppers-statements-view/3088/>
15. Rouse M. What Does Offline Learning Mean? *Offline Learning*. Techdictionary. 2018. URL: <https://www.techopedia.com/definition/32817/offline-learning>

REFERENCES

1. Hurkova, T. Definiitsia poniattia «hotovnist» u psykholoho- pedahohichnii literaturi. [Definition of the concept of "readiness" in psychological and pedagogical literature]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii* : naukovyi zhurnal, 2020. № 9 (103). S. 317–329. DOI: 10.24139/2312-5993/2020.09/317-329.
2. Krechetova D. Na vidnovlennia treba 9 mlrd dolariv: u MON rozpovily, skilky osvitynih zakladiv znyshchyla RF [9 billion dollars are needed for restoration: the Ministry of Education and Science told how many educational institutions were destroyed by the Russian Federation]. 2022. *Elektronne dzherelo «UP»*. URL: <https://lifepravda.com.ua/society/2022/09/19/250512/>
3. Melnyk N. I. Osoblyvosti hotovnosti universytetskoï spilnoty do navchalnoi ta profesiinoï diialnosti v umovakh viiny [Peculiarities of the readiness of the university community for educational and professional activities in the conditions of war]. *Rol inozemnykh mov u sotsiokulturnomu stanovlenni osobystosti (v umovakh viiny)*: zb.nauk.pr. Kyiv. 2022. S. 101–110.
4. Melnyk N. I., Kovtun O. V., Luzik E. V., Ladohubets N. V. Orhanizatsiino-pedahohichni umovy dystantsiinoï vyshchoï osvity pislia pandemii ta v umovakh viiny: monitorynhovyi zriz [Organizational and pedagogical conditions of distance higher education after the pandemic and in war conditions: monitoring section]. *Innovatsiina pedahohika*. Vyp. 53, 2022. S. 93–103. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/53.2.19>
5. Melnyk N. I., Kovtun O. V., Luzik E. V., Korinna H. O. Mova vykladannia ta komunikatsii v zakladakh vyshchoï osvity ukrainy: studentskyi ta vykladatskyi fitbek [Language of teaching and communication in higher education institutions of Ukraine: student and teacher fitback]. *Podolannia movnykh ta komunikatyvnykh barieriv: osvita, nauka, kultura* : zb. nauk. pr. Kyiv. 2022. S. 173-185.
6. Osvita pid zahrozoiu [Education is under threat]. *MON Ukrainy*. Elektronne dzherelo: URL: <https://saveschools.in.ua/>
7. Melnyk N. I., Ladohubets N. V., Pomytkina L.V., Luzik E.V., Kokarieva A. M. «Otsiniuvannia navchalnoi diialnosti studentiv na zaniattiakh z humanitarnykh dystsyplin (inozemna filolohiia, pedahohika, psykholohiia, istoriia, pravo toshcho) v umovakh viiny ta v period postandemii» [Assessment of students' academic performance in humanitarian disciplines (foreign philology, pedagogy, psychology, history, law, etc.). Pytalnyk. 2022. URL: https://docs.google.com/forms/d/1w6w-48tU2-zTEhEoLfcWZcsK5IJvp_BwjMnezqPwYSd4/edit#responses
8. Melnyk N. I., Kovtun O. V., Ladohubets N. V., Pomytkina L.V., Korinna H. O. Ukrainska studentska spilnota: povernennia do navchannia v umovakh viiny ta pislia pandemii [Ukrainian student community: return to education in the conditions of war and after the pandemic]. Pytalnyk. Google form 2023. URL: <https://docs.google.com/forms/d/1aOkGSWL4uEu-4jA2gJM-NBxo77-eVjy1E97nAaaZdZG0/edit#responses>
9. Rishniak I.V. Systemnyi analiz katehorii ryzyku ta nevyznachenosti [Systematic analysis of the category of risk and uncertainty]. *Informatsiini systemy ta merezhi. Visn. Natsi. un-tu «Lvivska politekhnika»*. 2003. № 489. С. 263–275.
10. Semenova A.V. Psykholoho-pedahohichni vymohy do hotovnosti maibutnykh uchyteliv shchodo orhanizatsii ta provedennia tvorchoï diialnosti uchniv starshykh klasiv [Psychological and pedagogical requirements for the readiness of future teachers regarding the organization and implementation of creative activities of high school students]. *Naukovyi visnyk Pivdennoukrainskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni K.D. Ushynskoho*: Zb. nauk. pr. Odеса. 1999. S. 6–7.
11. Slovyk-dovidnyk z profesiinoï pedahohiky [Dictionary-handbook of professional pedagogy]. Za red. A.V. Semenovoi. Одеса: Palmira, 2006. 221 s.
12. Universytety pid chas viiny vid zakladu osvity do sotsialnoi misii. Shkola politychnoi analityky [Universities during the war from an educational institution to a social mission]. *NAUKMA ta Natsionalnym ahentstvom iz zabezpechennia yakosti vyshchoï osvity*. Kyiv. Fond Fridrikha Naumanna. 2022. 79 s.
13. Fakhova peredvyshcha i vyshcha osvita v umovakh voiennoho stanu [Vocational pre-university and higher education under wartime]. *MON Ukrainy*. Elektronne dzherelo. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/fahova-peredvisha-i-visha-osvita-v-umovah-voyennogo-stanu>
14. Gonzalez-Prida V., Bonilla J., Chandia S., Guillén A. Advanced Models and Tools for Effective Decision Making Under Uncertainty and Risk Contexts. *Encyclopedia of Decision Making and Decision Support Technologies*. 2021. DOI: 10.4018/978-1-7998-3246-1.ch007 URL: <https://www.igi-global.com/dictionary/risk-and-uncertainty-on-technology-and-science-under-bayes-and-poppers-statements-view/3088/>
15. Rouse M. What Does Offline Learning Mean? *Offline Learning*. Techdictionary. 2018. URL: <https://www.techopedia.com/definition/32817/offline-learning>

Ганна МИЦИК,
orcid.org/0000-0002-4989-416X
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри прикладної психології та логопедії
Бердянського державного педагогічного університету
(Запоріжжя, Україна) kolibri07s@ukr.net

ГЕНЕЗА ТА СУТНІСТЬ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВЧИТЕЛЯ-ЛОГОПЕДА ЯК НОРМАТИВНОГО ДОКУМЕНТА

В статті досліджено генезу нормативної регламентації кваліфікаційної характеристики вчителя-логопеда, виявлені передумови її становлення та розвитку як правового документа. З'ясована сутність кваліфікаційної характеристики вчителя-логопеда, конкретизована роль зазначеного документа в організації підготовки майбутніх вчителів-логопедів. Звернуто увагу, що за радянських часів чистої логопедичної підготовки не було, вона йшла як друга спеціальність; критерієм визначення змісту підготовки вчителя-логопеда слугувала кваліфікаційна характеристика вчителя-дефектолога, адаптована до специфіки його професійної діяльності. Незважаючи на те, що в Україні професійну назву робіт вчителя-логопеда було включено до покажчика професійних назв робіт, затвердженого 27.07.1995 року Класифікатора професій ДК 003-95, констатовано, що свого нормативного закріплення кваліфікаційна характеристика на вчителя-логопеда отримала лише в переопрацьованому Випуску 80 «Соціальні послуги» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників 2005 року. Зауважено, що через оцінку сформованості основних компетенцій, відображених в кваліфікаційній характеристиці вчителя-логопеда, є можливим виявити динаміку і структуру професіоналізму вчителя-логопеда. Шляхом порівняльного аналізу діючої кваліфікаційної характеристики вчителя-логопеда (затв. наказом Міністерство соціальної політики України від 29.03.2017 р. № 18) з її попередньою редакцією встановлено, що вона не зазнала суттєвих змін, істотним її доповненням є вимога щодо знання основних принципів роботи з комп'ютером та відповідних програмних засобів. Зазначено, що своєї конкретизації на рівні окремо розроблених кваліфікаційних характеристик потребують професійні завдання, обов'язки та повноваження логопеда та терапевта мови і мовлення, вимоги до знань, освітнього рівня необхідних для їх виконання. Вказано на нові напрямки професійної діяльності вчителя-логопеда, які вимагають свого відображення в його кваліфікаційній характеристиці, обумовлюють зміни в підготовці вчителів-логопедів.

Ключові слова: профіль, вчитель-логопед, кваліфікаційна характеристика, структура, нормативний документ, спеціалізація, зміст підготовки.

Hanna MYTSYK,
orcid.org/0000-0002-4989-416X
Candidate of Sciences in Pedagogy,
Associate Professor at the Department of Applied Psychology and Speech Therapy
Berdyansk State Pedagogical University
(Zaporizhzhia, Ukraine) kolibri07s@ukr.net

GENESIS AND ESSENCE OF THE QUALIFICATION CHARACTERISTIC OF A SPEECH THERAPIST TEACHER AS A REGULATORY DOCUMENT

The article examines the genesis of the normative regulation of the qualification characteristics of a speech therapist teacher and identifies the prerequisites for its formation and development as a legal document. The essence of the qualification characteristics of a speech therapist teacher is clarified, and the role of this document in the organization of the training of future speech therapist teachers is specified. It is noted that during the Soviet era, there was no separate speech therapy training; it was pursued as a second specialty. The qualification characteristics of a speech therapist teacher were determined by the qualification characteristics of a special education teacher, adapted to the specifics of their professional activities. Despite the inclusion of the professional title of a speech therapist teacher in the list of professional titles of workers approved on July 27, 1995, by Classifier of Professions DK 003-95, it is noted that the qualification characteristics for a speech therapist teacher were only established in the revised Issue 80 «Social Services» of the Directory of qualification characteristics of professions of employees in 2005. It is emphasized that by assessing the formation of the basic competencies reflected in the qualification characteristics of a speech therapist teacher, it is possible to identify the dynamics and structure of the professionalism of a speech therapist teacher. Through a comparative analysis of the current qualification characteristics of a speech therapist teacher with its previous version, it is established

that it has not undergone significant changes, and the significant addition is the requirement for knowledge of the basic principles of working with a computer and relevant software. It is noted that the professional tasks (responsibilities) of a speech therapist and a language and speech therapist, as well as the knowledge and education required for their performance, require their specific specification in separately developed qualification characteristics. New directions in the professional activities of a speech therapist teacher are indicated, which require their reflection on the qualification characteristics and necessitate changes in the training of speech therapist teachers.

Key words: *profile, speech therapist teacher, qualification characteristics, structure, regulatory document, specialization, training content.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній час, в питаннях визначення переліку основних робіт та кваліфікаційних вимог до посади вчителя-логопеда керуються Довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 80 «Соціальні послуги» (далі – Випуск 80 «Соціальні послуги»), затвердженим наказом Міністерства соціальної політики України від 29.03.2017 р. № 518. Вказаний нормативний документ має на меті забезпечити раціональний розподіл праці, створити дієвий механізм розмежування функцій, повноважень і відповідальності, чітку регламентацію трудової діяльності працівників у сучасних суспільно-економічних умовах. Слід відзначити, що він також слугує підставою для вирішення питань, пов'язаних з організацією навчально-виховного процесу під час підготовки (перепідготовки) працівників за професіями відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів. Про подібне можна стверджувати і щодо підготовки майбутніх фахівців з логопедії. У зв'язку з цим існує нагальна потреба більш детальної конкретизації ролі кваліфікаційної характеристики вчителя-логопеда у цьому процесі, з'ясування її правової природи, передумов становлення та розвитку як нормативного документа з огляду на мету, яку він виконував в різні часові відрізки. Зазначене є важливим з декількох причин, адже дозволяє: по-перше, шляхом аналізу змісту кваліфікаційної характеристики вчителя-логопеда зрозуміти специфіку професійної діяльності вчителя-логопеда; по-друге, виокремити професійно значущі компетенції вчителя-логопеда, не властиві іншим професіям; по-третє, визначитися з переліком обов'язкових компетентностей, необхідних майбутньому вчителю-логопеду, які у своїй сукупності визначають нормативний зміст підготовки здобувача; по-четверте, за допомогою порівняльного аналізу відстежити наскільки суттєвими є зміни в нині діючій кваліфікаційній характеристиці вчителя-логопеда по відношенню до минулих характеристик; по-п'яте, співвіднести зміст чинної кваліфікаційної характеристики вчителя-логопеда на предмет її відповідності сучасним вимогам, що пред'являються до вчителя-логопеда; по-шосте, сприймати кваліфікаційну

характеристику вчителя-логопеда як офіційний документ, що є обов'язковим для застосування в установах усіх форм господарювання, де надаються соціальні послуги.

Аналіз досліджень. Останніми роками в українському науковому просторі з'явилося чимало праць, присвячених всебічному аналізу кваліфікаційних характеристик професій працівників у різних галузях (О. Баєва, Г. Гончарова, І. Діордіца, Н. Журавська, Р. Кравець, О. Мандзюк, П. Олійник, О. Серняк та ін.). Незважаючи на це, слід визнати, що серед них відсутні роботи, в яких би цілеспрямовано досліджувалися генеза і специфіка нормативної регламентації кваліфікаційної характеристики вчителя-логопеда; обґрунтовувалося саме призначення кваліфікаційної характеристики вчителя-логопеда попри те, що серед фахівців в галузі спеціальної освіти в частині надання корекційно-розвиткової допомоги дітям з особливими освітніми потребами він є чи найбільш затребуваним. Дотичними щодо зазначеної тематики слід вважати дослідження, в яких розглядається кваліфікаційна характеристика окупаціонального терапевта (ерготерапевта) в системі корекційно-реабілітаційної роботи (А. Шевцов (2016)); висвітлена специфіка формування кваліфікаційних вимог до державних службовців системи соціального захисту (В. Васильєв (2010)). Певний інтерес викликають публікації, присвячені дослідженню правової природи довідників кваліфікаційних характеристик професій працівників, їх значення, співвідношення з іншими нормативно-правовими актами, що встановлюють кваліфікаційні вимоги до працівників окремих категорій та певних галузей (Г. Гончарова, А. Юшко (2017)). Проте їх наявність не розв'язує означену нами проблему. Як наслідок, актуалізується потреба ґрунтовного дослідження окреслених вище нами питань. Важливим також бачиться проведення порівняльного аналізу в частині нормативного врегулювання кваліфікаційних вимог щодо вчителя-логопеда, логопеда і терапевта мови та мовлення.

Мета дослідження – дослідити генезу і специфіку нормативної регламентації кваліфікаційної характеристики вчителя-логопеда; з'ясувати значення кваліфікаційної характеристики вчителя-

логопеда в контексті здійснюваної підготовки майбутніх фахівців зазначеної спеціалізації.

Виклад основного матеріалу. На теренах колишнього СРСР підготовку фахівців спеціальної освіти, у сьогоднішньому розумінні, було розпочато на початку 20-х років минулого століття з дефектологів. Про цілеспрямовану підготовку логопедів як для безпосередньої роботи з виправлення недоліків мовлення, так і для її організації і для керівництва нею активно почали вести мову з кінця 40-х років. Одним з питань, яке потребувало свого з'ясування на той час, було питання, яким повинен бути профіль майбутніх фахівців-логопедів. Для того щоб на нього відповісти, слід було визначитися: «що таке логопедія – медична чи педагогічна наука?»; «як діяти з особами з порушеннями мовлення – лікувати або вчити і виховувати?». Була висловлена думка, що в логопедичній роботі головним і вирішальним фактором є педагогічна робота. При цьому не виключається, що іноді погано розмовляючого дійсно треба лікувати. Тому, при формуванні профілю фахівця, в першу чергу, акцент було зроблено на необхідності засвоєння тих знань, якими володіє кожен учитель. Чільне місце в ньому відводиться спеціально-медичним дисциплінам, спрямованим на вивчення мовленнєвих аномалій, знання яких будуть потрібні логопеду не тільки для розуміння умов нормального розвитку мови і причин різноманітних видів мовленнєвих порушень, але і для взаєморозуміння та узгодження своєї роботи з роботою лікаря в боротьбі з мовленнєвими порушеннями. Важливе значення для вивчення особистості погано розмовляючого надавалося знанню загальної та дитячої психології і, особливо, психології розвитку мови. Центральне місце, безумовно, відводилося знанню логопедичних дисциплін.

Ретроспективний аналіз теорії і практики професійної підготовки логопедичних кадрів в Україні у другій половині ХХ століття дозволив О. Потапенко встановити, що перший набір студентів зі спеціальності «Дефектологія (олігофренопедагогіка і логопедія)» відбувся у 1957/1958 н.р. в Київському державному педагогічному інституті ім. О. М. Горького (далі – КДПІ). Студенти отримували кваліфікацію: «учитель спеціальної школи і логопед» (Потапенко, 2010: 58). Починаючи з 1964/65 н.р., студентам спеціальності «Дефектологія (олігофренопедагогіка і логопедія)» присвоювалася кваліфікація: «учитель і логопед допоміжної школи» (Потапенко, 2010: 76). У його функції входило викладання всіх предметів в різних класах допоміжної школи і проведення логопедичної роботи.

Випуском перших студентів дефектологічного факультету за спеціалізацією: «Олігофренопедагогіка і логопедія» ознаменувався 1970/1971 навчальний рік у Слов'янському педагогічному інституті (Потапенко, 2010: 96).

До середини 70-х рр. минулого століття були введені професійні профілі вчителів-дефектологів. Наказом Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР від 05.09.1975 р. № 831 затверджено новий перелік діючих спеціальностей і спеціалізацій вищих навчальних закладів СРСР. Передбачалося, що підготовка фахівців спеціальної освіти буде здійснюватися в рамках спеціальності 2111 «Дефектологія». Також було вказано перелік спеціалізацій, за якими така підготовка можлива. Серед них значилася і логопедія.

У 1982 році Міністерством вищої та середньої спеціальної освіти СРСР, з метою покращення підготовки дефектологічних кадрів, було затверджено кваліфікаційну характеристику учителя-дефектолога за спеціальністю «Дефектологія». У ній вказувалися вимоги до професійної освіти майбутніх олігофренопедагогів на дефектологічних факультетах 16 педагогічних вузів країни. Поряд з вимогами до знань і вмінь вчителя-олігофренопедагога містився також перелік моральних якостей, якими повинен володіти випускник-дефектолог. Керуючись цим документом, зазначене відомство розробило перелік дефектологічних спеціальностей і нові навчальні плани до них для денних відділень педагогічних інститутів, які ввело в дію наказом «Про введення нових навчальних планів педагогічних інститутів» від 24.06.1983 р. № 68. Проте, як наголошує О. Потапенко, не всі спеціальності були запроваджені на дефектологічних факультетах у КДПІ та Слов'янському педагогічному інституті (Потапенко, 2010: 126–127). У кінці 80-років в Україні підготовка вчителів зі спеціальності «Дефектологія (олігофренопедагогіка і логопедія)» була організована при Кам'янець-Подільському педагогічному інституті (Потапенко, 2010: 150).

В останнє перелік спеціальностей вищих навчальних закладів СРСР було переглянуто у 1987 році. Це було здійснено в межах заходів щодо докорінного поліпшення якості підготовки і використання фахівців з вищою освітою в народному господарстві. Наказом Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР від 17.11.1987 р. № 790 новий перелік спеціальностей передбачалося ввести з 1988/89 навчального року. В ньому зазначалися лише найменування спеціальностей. Як і в попередні роки підготовка фахівців спеціальної освіти повинна була

здійснюватися за спеціальністю «Дефектологія» (код 03.10). Назви спеціалізацій вказано не було. В примітках наказу наголошено, що спеціалізації та кваліфікації цього переліку спеціальностей встановлюються Мінвузом СРСР за пропозиціями навчально-методичних об'єднань.

Трохи раніше, з метою впорядкування найменувань посад службовців, Державний комітет Ради Міністрів СРСР з питань праці та заробітної плати своєю постановою від 09.09.1967 р. № 443 затвердив єдину номенклатуру посад службовців. У вступі документу зазначено, що Єдина номенклатура посад службовців покликана служити основою для розробки посадових характеристик і тарифно-кваліфікаційних довідників службовців, схем посадових окладів, штатів підприємств і установ, а також при підготовці інших нормативних документів, що стосуються пільгових пенсій, додаткових відпусток і т. д. В її основу покладена класифікація посад службовців за характером праці. Посада логопеда в Єдиній номенклатурі посад службовців віднесена до категорії «фахівці», група 5: фахівці, зайняті медичним обслуговуванням, народною освітою, а також працівники науки, мистецтва і культури. Незважаючи на це, за радянських часів кваліфікаційна характеристика вчителя-логопеда так і не набула статусу нормативного документа. З цих причин критерієм визначення змісту їх підготовки довгий час слугувала кваліфікаційна характеристика вчителя-дефектолога, адаптована до специфіки професійної діяльності вчителя-логопеда. Пояснюється це тим, що в СРСР фахівці в галузі спеціальної освіти навчалися за однією спеціальністю «Дефектологія». Чистої логопедичної підготовки не було, вона йшла як друга спеціальність (Потапенко, 2010: 87). Широкою була і кваліфікація, яку випускники отримували після закінчення навчання. Хоча спроби визначення переліку професійних знань, умінь і навичок, необхідних фахівцю для роботи з дітьми з порушеннями мовлення, в різні часи неодноразово робилися при розробці професіограм логопеда.

З проголошенням незалежності України певний період часу підготовка логопедів здійснювалася в рамках традиційної вищої педагогічної освіти. По закінченню навчання випускники отримували такі кваліфікації: «Учитель допоміжної школи. Логопед», «Логопед. Учитель початкових класів шкіл для дітей з тяжкими порушеннями мовлення», «Логопед. Педагог-дефектолог спеціальних дошкільних закладів для дітей з тяжкими порушеннями мовлення» (Потапенко, 2010: 183). В Переліку напрямів підготовки фахівців з вищою

освітою за професійним спрямуванням, спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів та робітничих професій, затверженому постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМ України) від 18.05.1994 р. № 325, дефектологія як спеціальність (код 7.010105) зберігає свою назву. Передбачено, що підготовка за цією спеціальністю може здійснюватися за кваліфікаційним рівнем спеціаліста. Без змін все залишається в Переліку напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями, затверженому постановою уряду від 24.05.1997 р. № 507. Однак передбачено, що підготовка за спеціальністю «Дефектологія» стає можливою за наступними освітньо-кваліфікаційними рівнями: «бакалавр» (код 6.010100), «спеціаліст» (код 7.010106), «магістр» (код 8.010106). Натомість, наказом Держстандарту України від 27.07.1995 р. № 257 професійну назву робіт вчителя-логопеда (код 2340), логопеда (код 3229) було включено до покажчика професійних назв робіт нового Класифікатора професій ДК 003-95. Проте свого нормативного закріплення кваліфікаційна характеристика вчителя-логопеда отримала лише в переопрацьованому Випуску 80 «Соціальні послуги» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників, затверженому наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 14.10.2005 р. № 324. Структурно вона включала три розділи: «Завдання та обов'язки», «Повинен знати», «Кваліфікаційні вимоги». Не зважаючи на наявність в кваліфікаційній характеристиці декількох категорій посад вчителя-логопеда, в усіх випадках призначення на посаду передбачало повну вищу освіту відповідного напрямку підготовки (магістр, спеціаліст). За цією вимогою в Класифікаторі професій ДК 003:2010, який було прийнято на заміну ДК 003:2005, професійну назву роботи «вчитель-логопед» (код 2340) віднесено до Розділу 2 «Професіонали», підрозділу 23 «Професіонали в галузі освіти та навчання», класу 234 «Вчителі закладів спеціальної освіти». Власне кваліфікаційна характеристика вчителя-логопеда не тільки конкретизувала зміст його професійної діяльності, дозволила виокремити властиві для профілю вчителя-логопеда компетенції, сформулювати вимоги до знань та умінь, необхідних для виконання властивих йому завдань та обов'язків, але і сприяла у визначенні змісту підготовки за вказаним фахом.

На підставі постанови КМ України від 13.12.2006 р. № 1719 «Про перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців

у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра» втратила чинність в частині підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра постановою від 24.05.1997 р. № 507. Дефектологічна спеціальність отримала свою нову назву – корекційна освіта (за нозологіями). Щодо спеціалістів та магістрів така назва спеціальності набула свого законодавчого закріплення з прийняттям КМ України постанови «Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра» від 27.08.2010 р. № 787. Проте в жодному з зазначених документів логопедія не отримала статусу окремої спеціальності. Підготовка логопедичних кадрів продовжувала здійснюватися в межах однієї спеціальності. Наочно це простежувалося і на прикладі кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України (далі – МОН України) від 01.06.13 р. № 665, який згодом втратив чинність. Серед їх переліку кваліфікаційна характеристика на вчителя-логопеда відсутня. Запропоновано її розглядати через призму кваліфікаційної характеристики вчителя-дефектолога, зокрема як і на сурдопедагога, тифлопедагога та олігофренопедагога. Безсумнівно, такий підхід не відтворював всіх особливостей цієї професії. Щоправда певне уявлення про завдання та обов'язки вчителя-логопеда, вимоги щодо професійних знань, рівня професійної підготовки дозволяла отримати затверджена цим наказом кваліфікаційна характеристика завідувача логопедичного пункту. Передбачалося, що посаду завідувача логопедичного пункту могла займати особа з вищою педагогічною (корекційною, дефектологічною) освітою на рівні спеціаліста або магістра, стажем роботи за фахом або на керівних посадах нижчого рівня професійного спрямування в навчальних закладах – не менше 2 років. Тоді як на посаду вчителя-дефектолога вищої та I-ї категорій могла бути призначена особа, що має повну вищу педагогічну освіту зі спеціальності «Корекційна освіта (за нозологіями)» (логопедія, сурдопедагогіка, тифлопедагогіка, олігофренопедагогіка); посаду вчителя-дефектолога II-ї категорії та первинну посаду вчителя-дефектолога – особа з повною вищою педагогічною освітою, як правило, зі спеціальності «Корекційна освіта (за нозологіями)» (логопедія, сурдопедагогіка, тифлопедагогіка, олігофренопедагогіка).

З затвердженням постановою КМ України від 29.04.2015 р. № 266 нового переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти в галузі знань 01 Освіта, спеціальність отримує свою нову назву – 016 Спеціальна освіта. Одночасно велася робота в частині уточнення та нормативного закріплення спеціалізацій підготовки здобувачів вищої освіти ступенів бакалавра та магістра за спеціальністю 016 Спеціальна освіта. Відповідно до наказу МОН України від 17.09.2019 р. № 1202 визначено такі спеціалізації: 016.01 – логопедія, 016.02 – олігофренопедагогіка, 016.03 – ортопедагогіка, 016.04 – сурдопедагогіка, 016.05 – тифлопедагогіка. Не зазнав зазначений перелік змін і при його затвердженні наказом МОН України від 11.11.2022 р. № 1006.

З урахуванням змін і доповнень до змісту робіт з надання соціальних послуг, які виникли під впливом впровадження досягнень науки, техніки, технології, організації виробництва та праці, наказом від 29.03.2017 р. № 518 Міністерство соціальної політики України затвердило нову редакцію Випуску 80 «Соціальні послуги» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників (далі – Випуск 80 «Соціальні послуги»). Порівняльний аналіз наведеної в ньому кваліфікаційної характеристики вчителя-логопеда з попередньою її редакцією засвідчує, що в частині завдань та обов'язків вона не зазнала суттєвих змін. Впадає в око, що з цього розділу, можливо через вміст в ньому явного негативного відтінку, вилучено слово «хворий» і замість нього використовується слово «діти». В другому розділі істотним доповненням вважаємо вимогу щодо необхідності знання основних принципів роботи з комп'ютером та відповідних програмних засобів. Своєчасність такого кроку незабаром підтвердиться реаліями найближчого майбутнього: а) тривалістю та масштабами пандемії COVID-19, яка суттєво вплинула на процеси організації суспільного та особистого життя і змусила пристосовуватися до його налагодження в електронно-інформаційному просторі за допомогою використання цифрових технологій. Не стала виключенням в цьому й сфера освіти на всіх її рівнях (Мицик, 2023); б) потребою максимального охоплення корекційно-розвитковою допомогою дітей з особливим освітніми потребами, забезпечення її систематичності та доступності засобами дистанційного навчання в умовах значних територіальних відстаней; в) стрімкою цифровізацією майже всіх сфер суспільного життя (Мицик, 2023). У зв'язку з цим в наукових працях все більше акценту-

ється увага на необхідності формування та підвищення рівня готовності майбутніх вчителів спеціальної освіти до роботи з цифровими технологіями ще на етапі їх навчання у закладі вищої освіти (Мицик, 2023). В частині кваліфікаційних вимог передбачено, що для зайняття посади вчителя-логопеда, незалежно від наявних категорій посад, необхідна вища освіта другого рівня за ступенем магістра та спеціальністю відповідної галузі знань. У Випуску 80 «Соціальні послуги» під терміном «спеціальність відповідної галузі знань» розуміється отримання вищої освіти за спеціальністю галузі знань, яка включає основні предметні області освіти і науки груп споріднених спеціальностей, за якими здійснюється професійна підготовка. В даному випадку мається на увазі спеціальність 016 Спеціальна освіта.

Постановою КМ України від 14.07.2000 р. № 963 до переліку посад педагогічних працівників також віднесено логопеда закладу охорони здоров'я та соціального забезпечення. В Класифікаторі професій ДК 003:2010 зазначено професійну назву роботи (код 3229) вміщено до Розділу 3 «Фахівці», підрозділу 32 «Фахівці в галузі біології, агрономії та медицини», класу 322 «Допоміжний персонал у галузі сучасної медицини, фізіотерапії, фармації та ветеринарії (крім медичних сестер)», підкласу 3229 «Інші асистенти професіоналів в галузі сучасної медицини (крім медичних сестер)». На жаль, жоден з діючих в Україні довідників кваліфікаційних характеристик професій працівників не містить кваліфікаційної характеристики логопеда, структурною складовою якої є кваліфікаційні вимоги щодо освітньо-кваліфікаційного рівня працівника, необхідного для виконання покладених на нього завдань та обов'язків. В самому Класифікаторі професій ДК 003:2010 зазначено, що до Розділу 3 належать професії, що вимагають освітньої кваліфікації за рівнем фахової передвищої освіти, початковим рівнем (коротким циклом) вищої освіти і в окремих випадках – першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти. Певні труднощі, у зв'язку з відсутністю кваліфікаційної характеристики логопеда, виникають і щодо з'ясування основних завдань та обов'язків, властивих для цієї професії; обсягу необхідних для їх виконання знань професійного характеру. В межах окремого закладу охорони здоров'я конкретний зміст, обсяг і порядок виконання завдань та обов'язків логопеда на кожному робочому місці встановлюються посадовими (робочими) інструкціями, контрактами чи іншими документами. Проте вважаємо, що така ситуація створює негативну практику

і вимагає однакового централізованого підходу в частині визначення основних узагальнених вимог до професії логопеда.

Попередні наші дослідження засвідчують, що певні відмінності у змісті діяльності вчителя-логопеда та логопеда як працівників закладів, підпорядкованих різним відомствам, все ж існують, проте вони не є істотними (Мицик, Пришляк, 2021). Незважаючи на те що в Класифікаторі професій ДК 003:2010 професійні назви робіт «вчитель-логопед» і «логопед» вміщені в різні розділи, відповідно до Розділу 2 «Професіонали» та Розділу 3 «Фахівці», наголошено, що за виконуваними ними трудовими функціями, обсягом знань, які при цьому вимагаються, є всі підстави вбачати в них фахівців одного рівня підготовки, а саме другого (магістерського) рівня. Висловлені пропозиції, реалізація яких дозволила б закладам вищої освіти на законних підставах включати до орієнтованого переліку професійних кваліфікацій в освітньо-професійній програмі спеціальності 016 Спеціальна освіта, спеціалізація 016.01 Логопедія другого (магістерського) рівня вищої освіти, професійну кваліфікацію «логопед» та присвоювати здобувачам, які успішно її виконали (Мицик, Пришляк, 2021: 247). Так, запропоновано професійну роботу логопеда виключити з Розділу 3. Фахівці, і внести до Розділу 2. Професіонали, підрозділу 22 Професіонали в галузі наук про життя та медичних наук, класу 2229.2 Професіонали в галузі медицини (крім сестринської справи та акушерства) (Мицик, Пришляк, 2021: 247).

Не розробленою на сьогодні є кваліфікаційна характеристика і щодо терапевта мови і мовлення (код 2229.2). Вказану професію внесено до Національного класифікатора професій ДК 003:2010 наказом Міністерства економіки України від 25.10.2021 р. № 810. В зазначеному документі її включено до Розділу 2 «Професіонали», підрозділу 22 «Професіонали в галузі наук про життя та медичних наук», класу 222 «Професіонали в галузі медицини (крім медичних сестер)», підкласу 2229 «Інші професіонали в галузі медицини (крім сестринської справи та акушерства)» групи 2229.2 «Професіонали в галузі медицини (крім сестринської справи та акушерства)». Більш точним в частині групування є Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» (далі – Закон) від 03.12.2020 р. № 1053-ІХ, яким визначено, що терапевт мови і мовлення належить до фахівців з реабілітації. Сам термін «терапія мови і мовлення» в ньому вживається в такому значенні: це «процес відновлення та/або підтримки максимально можливого рівня усіх аспек-

тів комунікації та/або ковтання в осіб з обмеженнями повсякденного функціонування або ризиком їх виникнення для забезпечення оптимального рівня комунікативної взаємодії з навколишнім середовищем та/або безпечного процесу споживання їжі». Проте, відповідно до прикінцевих і перехідних положень Закону, положення стосовно терапевтів мови та мовлення вводяться в дію лише через п'ять років з дня його опублікування. Таку позицію законодавця в цьому питанні пояснюємо відсутністю фахівців вказаного профілю та необхідністю їх підготовки, що вимагає необхідного часу. На розв'язання зазначеної проблеми, з метою удосконалення системи підготовки кадрів у сфері охорони здоров'я спрямований, зокрема, наказ Міністерства охорони здоров'я України від 16.05.2023 р. № 891, яким «Терапія мови і мовлення» (код 227.03) окремою спеціалізацією була включена до Переліку спеціалізацій підготовки здобувачів вищої освіти ступеня магістра за спеціальністю 227 «Терапія та реабілітація». Звертаємо увагу, що до Розділу 2 Національного класифікатора професій ДК 003:2010 належать професії, що вимагають від працівника (з урахуванням кола та складності певних професійних завдань та обов'язків) освітньої кваліфікації за першим (бакалаврським), другим (магістерським), третім (освітньо-науковим/освітньо-творчим) рівнем вищої освіти. У зв'язку з цим цілком обґрунтовано виникає питання, яким чином між собою буде співвідноситися професійна діяльність логопеда та терапевта мови і мовлення як в частині повноважень та обов'язків так і за обсягом знань, необхідних для їх здійснення та виконання. Безумовно, що ці питання вимагають своєї конкретизації на рівні окремо розроблених кваліфікаційних характеристик логопеда та терапевта мови і мовлення. Свого уточнення в них потребують і вимоги щодо освітньо-кваліфікаційного рівня, необхідного для виконання покладених на логопеда, терапевта мови і мовлення завдань та обов'язків.

Висновки. Отже, в процесі дослідження з'ясовано, незважаючи на те, що підготовка лого-

педів була розпочата в кінці 50-х років минулого століття, в Україні свого нормативного закріплення кваліфікаційна характеристика вчителя-логопеда вперше отримала в переопрацьованому Випуску 80 «Соціальні послуги» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників, затвердженому наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 14.10.2005 р. № 324. Певною мірою саме вона стала орієнтиром у визначенні змісту підготовки фахівців вказаного профілю. Одночасно велася робота з визначення спеціалізацій підготовки фахівців в області спеціальної освіти, серед яких чільне місце відводилося логопедії.

Порівняльний аналіз нині діючої кваліфікаційної характеристики вчителя-логопеда (затверджена наказом Міністерство соціальної політики України від 29.03.2017 р. № 518) з попередньою її редакцією вказує на те, що істотним її доповненням є вимога щодо знання основних принципів роботи з комп'ютером та відповідних програмних засобів, необхідність в якій незабаром підтвердиться реаліями найближчого майбутнього. Як з'ясувалося згодом, значна частина педагогічних працівників на практиці виявилися не готовими до очікуваних викликів. Відтак, постала нагальна потреба у формуванні та поглибленні цифрової компетентності майбутнього вчителя спеціальної освіти ще на стадії його навчання в закладах вищої освіти. У зв'язку з цим відповідні зміни відбуваються в підготовці самих вчителів-логопедів.

Через оцінку сформованості основних компетенцій, відображених в кваліфікаційній характеристиці вчителя-логопеда, також є можливим виявити динаміку і структуру професіоналізму вчителя-логопеда. На сьогодні нові напрямки професійної діяльності вчителя-логопеда пов'язані з активним розвитком моделей інклюзивного навчання, психолого-педагогічного супроводу, наданням корекційно-розвиткових послуг дітям з особливими освітніми потребами незалежно від місця їх перебування. Це вимагає відповідного відображення в його кваліфікаційній характеристиці, обумовлює зміни в підготовці вчителів-логопедів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильєв В. В. Специфіка формування кваліфікаційних вимог до державних службовців системи соціального захисту. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2010. № 7, С. 183–190.
2. Гончарова Г. С., Юшко А. М. Проблеми правового регулювання кваліфікаційних вимог до працівників при прийнятті на роботу. *Право та інновації*. 2017. № 2, С. 15–23.
3. Мицик Г. М. Роль Навчально-логопедичної лабораторії у формуванні та розвитку цифрової компетентності майбутніх вчителів спеціальної освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. Вип. 61. Том 2, С. 272–278. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-2-45>
4. Мицик Г. М. Пришляк М. І., Деякі питання, пов'язані із застосуванням назв професійних кваліфікацій в освітньо-професійних програмах «Логопедія» другого (магістерського) рівня вищої освіти. *Актуальні питання гумані-*

тарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2021. Вип. 39. Том 2, С. 242–248. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/39-2-39>

5. Потапенко О. М. Теорія і практика підготовки логопедичних кадрів в Україні (друга половина XX століття): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03. Київ, 2010. 183 с.

6. Шевцов А. Г. Кваліфікаційна характеристика окупаціонального терапевта (ерготерапевта) в системі корекційно-реабілітаційної роботи. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 2016. Вип. 7(2). С. 409–424.

REFERENCES

1. Vasyliiev V. V. (2010) Spetsyfika formuvannia kvalifikatsiinykh vymoh do derzhavnykh sluzhbovtsiv systemy sotsialnoho zakhystu. [The specifics of forming qualification requirements for civil servants in the social protection system] *Current Issues in the Education and Upbringing of People with Special Needs*, 7. 183-190. [in Ukrainian].

2. Honcharova H. S., Yushko A. M. (2017) Problemy pravovoho rehulivannia kvalifikatsiinykh vymoh do pratsivnykiv pry yiniatti na robotu. [Problems of legal regulation of qualification requirements for employees at hiring] *Law and innovation*, 2. 15-23. [in Ukrainian].

3. Mytskyk H. M. (2023) Rol Navchalno-lohopedychnoi laboratorii u formuvanni ta rozvytku tsyfrovoi kompetentnosti maibutnikh vchyteliv spetsialnoi osvity. [The role of the educational and speech therapy laboratory in the formation and development of future special education teachers' digital competence]. *Topical issues of the humanities: an intercollegiate collection of researchers working with young people with Drohobych workers at Ivan Franko University*, 61 (2). 272-278. [in Ukrainian].

4. Mytskyk H. M., Pryshliak M. I. (2021) Deiaki pytannia, poviazani iz zastosuvanniam nazv profesiinykh kvalifikatsii v osvitno-profesiinykh prohramakh «Lohopediia» druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity. [Some issues related to the application of the professional qualifications names in educational professional programs «Speech therapy» of the second (master) educational level]. *Topical issues of the humanities: an intercollegiate collection of researchers working with young people with Drohobych workers at Ivan Franko University*, 39 (2). 242-248. [in Ukrainian].

5. Potapenko O. M. (2010) Teoriia i praktyka pidhotovky lohopedychnykh kadriv v Ukraini (druga polovyna XX stolittia). [The theory and practice of speech therapist training in Ukraine (second half of the 20th century)]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.03. [in Ukrainian].

6. Shevtsov A. H. (2016) Kvalifikatsiina kharakterystyka okupatsionalnoho terapevta (erhoterapevta) v systemi korektsiino-reabilitatsiinoi roboty. [Qualifying characteristic for occupation therapist in the system of education and rehabilitation work] *Current issues of correctional education (pedagogical sciences)*, 7(2). 409-424. [in Ukrainian].

Олена НЕВМЕРЖИЦЬКА,

orcid.org/0000-0002-9911-9735

доктор педагогічних наук,

професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *nhelen750@gmail.com*

МУЗЕЙНА ПЕДАГОГІКА: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

У статті проаналізовано різні підходи до визначення поняття «музейна педагогіка». Актуалізовано роль музеїв у процесі навчання і виховання молодого покоління. Акцентовано на освітньому потенціалі музейних експозицій (розвиток цілісного уявлення про навколишній світ, емоційної сфери, розвиток моральних почуттів, аксіологічне становлення особистості тощо). Встановлено, що використання музейних експозицій як засобу навчання і виховання традиційно здебільшого відбувається у формі несистемних відвідувань музеїв. Натомість сьогодні постає завдання створення системи музейної освіти. Її теоретичні основи обґрунтовуються такою галуззю як музейна педагогіка.

Констатовано, що ідеї музейної педагогіки отримали розвиток упродовж століть, однак у педагогічній науці немає однастайності щодо визначення поняття «музейна педагогіка». На основі аналізу наукової літератури встановлено, що музейну педагогіку розглядають як галузь науки загалом та галузь педагогіки, зокрема (Т. Белюфастова), наукову дисципліну (Г. Байкеніч та О. Охрімчук; Н. Ковчин, В. Мазур), галузь діяльності та наукову дисципліну (Н. Кардаш, О. Дудар, В. Снагощенко), науку про виховання, міжгалузеву наукову дисципліну та посередницьку діяльність (І. Червінська), практичну складову музейної комунікації, сучасну освітню та педагогічну технологію, важливий компонент нового освітнього простору, потужний чинник відходу від стереотипних та запрограмованих знань, засіб формування власної системи цінностей, настанов та переконань особистості (О. Караманов) тощо.

Вказано, що відсутність однастайності у визначенні поняття «музейна педагогіка» може пов'язуватися із недостатнім науковим обґрунтуванням цієї галузі наукового знання, її міждисциплінарним характером. Наголошено на важливості усвідомлення того факту, що сьогодні в умовах не завжди простих реалій вкрай необхідною є тісна співпраця музейних установ та закладів освіти, задля різнобічного розвитку здобувачів освіти.

Ключові слова: музейна педагогіка, музейна освіта, музей, освітній процес, навчання, виховання, розвиток, школярі.

Olena NEVMERZHITSKA,

orchid.org/0000-0002-9911-9735

Doctor of Pedagogical Sciences,

Professor at the Department of General Pedagogy and Preschool Education

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *nhelen750@gmail.com*

MUSEUM PEDAGOGY: TO THE DEFINITION OF THE CONCEPT

The article analyzes various approaches to defining the concept of "museum pedagogy". The role of museums in the process of education and upbringing of the young generation has been updated. Emphasis is placed on the educational potential of museum exhibits (development of a holistic view of the surrounding world, emotional sphere, development of moral feelings, axiological formation of personality, etc.). It has been established that the use of museum exhibits as a means of education and training traditionally mostly takes place in the form of unsystematic visits to museums. Instead, today the task of creating a system of museum education arises. Its theoretical foundations are substantiated by such a field as museum pedagogy.

It has been established that the ideas of museum pedagogy have been developed over the centuries, but there is no consensus in pedagogical science regarding the definition of the concept of "museum pedagogy". Based on the analysis of scientific literature, it was established that museum pedagogy is considered as a branch of science in general and a branch of pedagogy, in particular (T. Belofastova), a scientific discipline (G. Baikenich and O. Okhrimchuk; N. Kovchyn, V. Mazur), a field of activity and scientific discipline (N. Kardash, O. Dudar, V. Snagoshchenko), science of education, interdisciplinary scientific discipline and mediating activity (I. Chervinska), practical component of museum communication, modern educational and pedagogical technology, an important component of the new educational space, a powerful factor departure from stereotyped and programmed knowledge, a means of forming one's own system of values, instructions and convictions of the individual (O. Karamanov), etc.

It is indicated that the lack of unanimity in the definition of the concept of "museum pedagogy" may be associated with insufficient scientific justification of this field of scientific knowledge, its interdisciplinary nature. The emphasis is on the importance of realizing the fact that today, in the conditions of not always simple realities, close cooperation of museum institutions and educational institutions is extremely necessary for the all-round development of education seekers.

Key words: museum pedagogy, museum education, museum, educational process, learning, upbringing, development, schoolchildren.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку педагогіки пов'язаний із пошуком інноваційних шляхів реалізації освітнього процесу. Перед педагогічною наукою стоїть завдання не лише розробки нових технологій навчання і виховання, але й обґрунтування можливостей залучення до освітнього процесу якомога більшого кола суб'єктів.

Серед інституцій, залучених до процесу навчання і виховання молодого покоління, виділяються музеї. Історичні, краєзнавчі, художні, літературні тощо музеї, природні та ландшафтні заповідники володіють значним освітньо-виховним потенціалом. Опанування учнями музейним матеріалом забезпечує розвиток цілісного уявлення про навколишній світ, емоційної сфери, розвиток моральних почуттів, аксіологічне становлення особистості тощо. Музейні експонати є важливим засобом розвитку у школярів здатності реалізувати власний творчий потенціал у процесі сприймання, переживання, осмислення культурних цінностей.

Однак використання музейних експозицій як засобу навчання і виховання традиційно здебільшого відбувається у формі несистемних відвідувань музеїв. Натомість сьогодні постає завдання створення системи музейної освіти. Її теоретичні основи обґрунтовуються такою галуззю як музейна педагогіка.

Аналіз досліджень. Музейна педагогіка стала предметом досліджень Т. Белофасової (Белофасова, 2003), О. Дудар (Дудар, 2016), О. Караманова (Караманов, 2019), Н. Кардаш (Кардаш, 2015), Н. Ковчин (Ковчин, 2019), В. Мазура (Мазур, 2019), І. Удовиченко (Удовиченко, 2019), І. Червінської (Червінська, 2019) та ін. Автори розглядають теоретичні засади музейної педагогіки як науки, зосереджуються на історії її становлення, акцентують на її дидактичному, виховному та розвивальному потенціалі тощо. Так, І. Червінська стверджує, що феномену музею притаманний «... багатий резерв для науково-пізнавального, художньо-естетичного, розумового, морально-духовного та творчого розвитку учнів і професійного розвитку педагогів...» (Червінська, 2019: 20).

У науковій літературі акцентується на фахових проблемах музейної педагогіки, що потребують розв'язання. Зокрема, О. Дудар до них відносить: слабку поінформаність педагогів щодо потенціалу музейної педагогіки та специфіки викорис-

тання її здобутків в освітньому процесі; відсутність науково-методичної продукції (методичних рекомендацій, програм факультативів та гуртків, методичних розробок тощо) щодо практичного застосування напрацювань музейної педагогіки; відсутність у педагогів знань у галузі музеєзнавства, що стосуються, зокрема, організації музейного середовища, використання освітніх аспектів музейної комунікації тощо; відсутність партнерської взаємодії між закладами освіти та музеями, брак скоординованості їхньої співпраці, відсутність ресурсу інформування про освітні можливості виставкових фондів, їхню тематику, заходи, що реалізуються музеями тощо (Дудар, 2016: 18).

Натомість, І. Удовиченко виділяє низку принципів (підходів) музейної педагогіки, що актуалізуються на початку ХХІ ст. та спонукають до пошуку шляхів подолання вказаних вище проблем:

- аксіологічний підхід, що фокусується на загальнолюдських цінностях, які мають транслюватися у просторі музею;

- компетентнісний підхід, що передбачає надання особистості суб'єктності у комунікації та у сприйманні, набуття нею власного досвіду тощо;

- холистичний підхід, що передбачає пошук точок перетину різних культур, відкриті межі між культурами, сферами знань, музеями (Удовиченко, 2019: 101–102).

Відтак сьогодні науковцями ведуться пошуки інноваційних шляхів використання музейних експозицій в освітньому процесі, що, своєю чергою, збагачує здобутки музейної педагогіки як важливої галузі педагогічної науки.

Мета статті полягає у розгляді різних підходів до визначення поняття «музейна педагогіка».

Виклад основного матеріалу. Поняття «музейна педагогіка» увійшло до наукового обігу у Німеччині на початку ХХ ст. При цьому ідеї використання музейних експонатів як засобу навчання, виховання і розвитку особистості викристалізувалися у зарубіжній та вітчизняній педагогіці набагато раніше. Так, В. Снагошенко виділяє такі етапи розвитку вітчизняної музейної педагогіки:

- 1) ХVІІІ ст. – просвітницький. Цей етап характеризується зародженням музейної педагогіки, а також її ідей щодо освіти молодого людини;

- 2) І половина ХІХ ст. – освітньо-просвітницький. Це етап заснування освітніх музеїв, виник-

нення стаціонарних і пересувних педагогічних музеїв, початку співпраці музеїв і закладів освіти;

3) II половина XIX ст. – початок 20-х рр. XX ст. – освітньо-виховний. У цей час відбувається зростання кількості музеїв, оновлюються форми і види їхньої роботи, організуються різноманітні виставки, зміцнюються зв'язки музеїв та освіти;

4) II половина 20-х рр. XX ст. – середина XX ст. – політико-просвітницький. Це етап, що пов'язується із руйнуванням дореволюційних традицій, формуванням кардинального іншого ставлення влади до музейних організацій, зміни освітньої парадигми, що вплинули на розвиток ідей музейної педагогіки;

5) 60-ті – 80-ті рр. XX ст. – суспільно-політичний етап, що характеризується новими підходами до розробки змісту і методів музейної педагогіки;

6) 90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст. – комунікативний. На цьому етапі відбувається інтенсифікація розвитку музеїв, створених у закладах освіти, розвиток ідей, що враховують специфіку розвитку особистості, обґрунтування доцільності використання у музейно-освітній діяльності активних та інтерактивних форм і методів роботи (Снагощенко, 2010: 15–16).

І хоча ідеї музейної педагогіки розвиваються уже впродовж тривалого часу, у педагогічній науці немає одностайності щодо визначення поняття «музейна педагогіка».

Так, Т. Белофастова дає визначення музейної педагогіки як галузі науки загалом та галузі педагогіки, зокрема. У першому випадку, це галузь науки, яка досліджує історію, специфіку культурно-освітньої діяльності музеїв, методи впливу музейних експозицій на різні категорії відвідувачів, взаємодію музеїв з різними освітніми закладами. Натомість у другому випадку – це галузь педагогічної науки, що своєю метою вважає пошук шляхів передачі культурно-освітнього досвіду у музейному середовищі. До кола проблем музейної педагогіки, на переконання вченої, входять: специфіка реалізації освітнього процесу у просторі музею, форми і методи музейно-педагогічної роботи, види діяльності у музеї і специфіка керівництва такою діяльністю, експозиційна діяльність, прогнозування розвитку музеїв у напрямі реалізації ними педагогічної діяльності, моделювання нових форм і напрямів залучення особистості до культурної спадщини (Белофастова, 2023: 18–20).

Як наукову дисципліну визначають музейну педагогіку Г. Байкеніч та О. Охрімчук. Автори переконані, що ця наукова дисципліна розвива-

ється на перетині музеєзнавства, педагогіки і психології, мистецтва і краєзнавства і розглядає музей «як частину освітнього простору». Зміст музейної педагогіки полягає у зануренні учнів у середовище музею, їхній активній комунікації із першоджерелом. Результатом такої взаємодії стає розвиток історичної самосвідомості та морально-етичних цінностей школярів, їхньої активної громадянської позиції та критичного мислення, здатність формулювати самостійні судження тощо (Байкеніч & Охрімчук, 2021: 159).

Вітчизняна дослідниця Н. Ковчин, вважає, що музейна педагогіка є галуззю педагогічної науки, що будується на засадах науково-практичної діяльності та орієнтується на трансформацію культурно-освітнього досвіду в умовах музейного середовища (Ковчин, 2019: 57–58).

Як спеціальну наукову дисципліну, що вивчає форми комунікації, способи застосування музейних засобів у процесі передачі та сприймання інформації з точки зору педагогіки, визначає музейну педагогіку В. Мазур. Автор виділяє низку завдань цієї дисципліни:

1) дослідження закономірностей музейно-педагогічного процесу;

2) визначення специфіки педагогічного впливу музеїв на різні вікові категорії відвідувачів;

3) узагальнення досвіду освітньої діяльності музеїв і на цій основі формулювання науково-методичних рекомендацій;

4) з'ясування раціональних форм та методів співпраці музеїв з іншими закладами освіти (Мазур, 2019: 221).

Аналіз наукової літератури дав підставу Н. Кардаш стверджувати, що музейна педагогіка є галуззю діяльності та науковою дисципліною. Відтак авторка подає такі визначення: музейна педагогіка – це галузь діяльності із передачі культурного досвіду, що на засадах міждисциплінарного і поліхудожнього підходу здійснюється через педагогічний процес в умовах музейного середовища; музейна педагогіка – це наукова дисципліна на перетині музеєзнавства, педагогіки та психології, предметом розгляду якої є музей як освітня система (Кардаш, 2015: 47–48).

Галуззю діяльності вважає музейну педагогіку О. Дудар. На переконання автора, музейна педагогіка сприяє оптимізації передачі культурного досвіду, що здійснюється на засадах міждисциплінарного та поліхудожнього підходів в умовах педагогічного процесу, що реалізується в музейному середовищі. Одним з найголовніших завдань цієї галузі діяльності є активізація творчих здібностей особистості (Дудар, 2016: 22).

Як стверджує В. Снагощенко, поняття «музейна педагогіка» пройшло еволюцію від його трактування «як певного виду педагогічної діяльності в роботі з відвідувачами, в основному зі школярами, до інституювання наукової дисципліни і навчального предмета» (Снагощенко, 2010: 9). Відтак авторка формулює розлоге визначення цього терміна: «музейна педагогіка» – це наукова дисципліна, що інтегрує знання з музеєзнавства, педагогіки, психології, яка вивчає історію освітньої діяльності музею, вплив музейних форм комунікації на аудиторію, використовує музейно-освітнє середовище з метою розробки і впровадження нових методик, музейно-педагогічних програм у практичну діяльність» (Снагощенко, 2010: 9).

Вивчення вітчизняних та зарубіжних наукових джерел дозволило І. Червінській стверджувати, що музейна педагогіка є:

– наукою про виховання особистості засобами музею;

– міжгалузевою науковою дисципліною на стику музеєзнавства і педагогічних досліджень, що реалізують освітні цілі суспільства шляхом застосування специфічних форм музейної комунікації;

– посередницькою діяльністю, що забезпечує зв'язок між музеями, їх колекціями та відвідувачами. Відтак авторка узагальнює, що це теорія, яка відображає процес комунікації у просторі музею. Крім цього, предметом вивчення музейної педагогіки є історія освітньої діяльності музеїв, вплив музейних форм комунікації на аудиторію, розробка та впровадження нових методик та музейно-педагогічних програм в освітню практику тощо (Червінська, 2019: 18–19).

Проаналізувавши сутність сучасних освітніх парадигм, О. Караманов інтерпретує музейну педагогіку як:

– практичну складову музейної комунікації. Музейна педагогіка розробляє ефективні шляхи організації та побудови нових зв'язків між відвідувачами та матеріалами експозиції;

– сучасну освітню та педагогічну технологію. Музейна педагогіка пропонує стратегію та тактику ефективної взаємодії з відвідувачами музею, а також інноваційні підходи до навчання;

– важливий компонент нового освітнього простору. При цьому такий простір, на переконання автора, є безбар'єрним, багатофункціональним, має креативний дизайн та є комбінацією доступ-

ного освітнього середовища й сучасних інформаційно-комунікаційних технологій;

– потужний чинник відходу від стереотипних та запрограмованих знань. Це, своєю чергою, розвиває творче мислення та пізнавальні процеси особистості;

– засіб формування власної системи цінностей, настанов та переконань особистості. У просторі музейної педагогіки знаходять розвиток ідеї виховання особистості, пошуку нею власного стилю життя та поведінки, осмисленню та переосмисленню власних дій.

Відтак автор подає таке синтетичне визначення поняття «музейна педагогіка»: це «модель взаємної багатосторонньої комунікації закладу освіти та людини відповідного віку з музейним простором з метою соціалізації та розвитку творчих здібностей; синтез різноманітних наукових освітніх концепцій та педагогічних технологій, спрямованих на актуалізацію минулого, творче осмислення цінностей сучасності та проектування особистісного розвитку у майбутньому» (Караманов, 2019: 50).

Висновки. Відтак очевидно, в українському науковому дискурсі немає одностайності щодо визначення поняття «музейна педагогіка». Його розглядають як наукову галузь та галузь педагогіки, галузь діяльності та наукову дисципліну тощо. Ця обставина може вказувати на недостатнє наукове обґрунтування цієї галузі наукового знання, що лише недавно отримала інтенсивний розвиток в українському науковому полі. Це зовсім не означає, що ідеї музейної педагогіки не розвивалися у вітчизняному освітньому просторі, однак завдання створення системи музейної освіти актуалізувалося не так давно. Ускладнює дефінування поняття «музейна педагогіка» також міждисциплінарний характер цієї галузі знань. З одного боку, педагогіка намагається відповідати на запити музейних працівників, а з іншого – педагогіка намагається використовувати здобутки музеєзнавства. Безперечно, цей процес тривалий у часі і потребує глибшого переосмислення. Зрештою, вплив на дефінування музейної педагогіки має також підхід до її розуміння як теоретичної дисципліни чи практики впровадження теоретичних напрацювань у діяльність закладів освіти.

Важливо, що сьогодні в умовах не завжди простих реалій є усвідомлення необхідності тісної співпраці музейних установ та закладів освіти, що сприятиме різнобічному становленню здобувачів освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байкєніч Г., Охрїмчук О. Революція в музеї : посїбник щодо оновлення змісту експозицій шкільних музеїв. Дніпро : ЛІРА, 2021. 188 с.
2. Белофастова Т.Ю. Педагогічні засади діяльності музею як соціальнокультурного центру : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06. Київ, 2003. 22 с.
3. Дудар О.В. Актуальність і перспективи музейної педагогіки. *Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки* : матеріали VI щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції, 21 квітня 2016 р. Київ, 2016. С. 16–24.
4. Караманов О. Музейна педагогіка в системі сучасної освітньої парадигми та поширення наукових знань. *Музейна педагогіка в науковій освіті : збірник тез доповідей учасників I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 28 листопада 2019 р., м. Київ*. Біла Церква : видавництво «Авторитет» ФОП Курбанова Ю. В., 2019. С. 48–50.
5. Кардаш Н.В. Музейна педагогіка: ретроспективний аналіз. *Наукові записки [Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова]. Серія: Педагогічні та історичні науки : [збірник наукових статей]*. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. Вип. СХХV (125). С. 46–58.
6. Ковчин Н. Психолого-педагогічні аспекти музейної педагогіки як засобу формування особистості старшокласників. *Музейна педагогіка в науковій освіті : збірник тез доповідей учасників I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 28 листопада 2019 р., м. Київ*. Біла Церква : видавництво «Авторитет» ФОП Курбанова Ю. В., 2019. С. 56–58.
7. Мазур В. Роль музеїв в активізації пізнавальної діяльності учнівської молоді. *Музейна педагогіка в науковій освіті : збірник тез доповідей учасників I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 28 листопада 2019 р., м. Київ*. Біла Церква : видавництво «Авторитет» ФОП Курбанова Ю. В., 2019. С. 221–226.
8. Снагощенко В.В. Професійна підготовка майбутнього вчителя історії засобами музейної педагогіки : автореф. ... дис канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2010. 21 с.
9. Удовиченко І. Принципи музейної педагогіки в період переосмислення ролі музею в суспільстві. *Музейна педагогіка в науковій освіті : збірник тез доповідей учасників I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 28 листопада 2019 р., м. Київ*. Біла Церква : видавництво «Авторитет» ФОП Курбанова Ю. В., 2019. С. 99–102.
10. Червінська І. Музейна педагогіка як інструмент взаємодії закладів освіти і музеїв у сучасному соціокультурному просторі. *Освітні обрії*. 2019. № 2. С. 16–21.

REFERENCES

1. Baikienich H. & Okhrimchuk O. (2021) *Revoliutsiia v muzei* [Revolution in the museum] posibnyk shchodo onovleniia zmistu ekspozytzii shkilnykh muzeiv. – a guide to updating the content of school museum exhibits. Dnipro : LIRA. 188. [in Ukrainian]
2. Bielofastova T.Iu. (2003) *Pedahohichni zasady diialnosti muzeiu yak sotsialnokulturnoho tsentru* [Pedagogical principles of museum activity as a social and cultural center] avtoref. dys. na zdobuttia naukovooho stupenia kand. ped. nauk: 13.00.06. – dissertation abstract for obtaining the scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.06. Kyiv, 22. [in Ukrainian]
3. Dudar O.V. (2016) *Aktualnist i perspektyvy muzeinoi pedahohiky* [Relevance and prospects of museum pedagogy]. *Doslidzhennia molodykh uchenykh u konteksti rozvytku suchasnoi nauky: materialy VI shchorichnoi vseukrainskoi naukoovo-praktychnoi konferentsii*, 21 kvitnia 2016 r. – Research of young scientists in the context of the development of modern science: materials of the VI annual All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, April 21, 2016. Kyiv, 16-24. [in Ukrainian]
4. Karamanov O. (2019) *Muzeina pedahohika v systemi suchasnoi osvithoi paradyhmy ta poshyrennia naukovykh znan* [Museum pedagogy in the system of modern educational paradigm and dissemination of scientific knowledge]. *Muzeina pedahohika v naukovii osviti : zbirnyk tez dopovidei uchasnykiv I vseukrainskoi naukoovo-praktychnoi konferentsii*, 28 lystopada 2019 r., m. Kyiv. – Museum pedagogy in science education: collection of abstracts of reports of the participants of the 1st All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, November 28, 2019, Kyiv. Bila Tserkva : vydavnytstvo «Avtorytet» FOP Kurbanova Yu. V., 48-50. [in Ukrainian]
5. Kardash N.V. (2015) *Muzeina pedahohika: retrospektyvnyi analiz* [Museum pedagogy: a retrospective analysis]. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova]. Serii: Pedahohichni ta istorychni nauky : [zbirnyk naukovykh statei]* – Scientific notes [National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov]. Series: Pedagogical and historical sciences: [a collection of scientific articles]. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, CXXV (125). 46-58. [in Ukrainian]
6. Kovchyn N. (2019) *Psikhologo-pedahohichni aspekty muzeinoi pedahohiky yak zasobu formuvannia osobystosti starshoklasnykiv* [Psychological and pedagogical aspects of museum pedagogy as a means of personality formation of high school students]. *Muzeina pedahohika v naukovii osviti : zbirnyk tez dopovidei uchasnykiv I vseukrainskoi naukoovo-praktychnoi konferentsii*, 28 lystopada 2019 r., m. Kyiv. – Museum pedagogy in science education: collection of abstracts of reports of the participants of the 1st All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, November 28, 2019, Kyiv. Bila Tserkva : vydavnytstvo «Avtorytet» FOP Kurbanova Yu. V. 56-58. [in Ukrainian]
7. Mazur V. (2019) *Rol muzeiv v aktyvizatsii piznavalnoi diialnosti uchnivskoi molodi* [The role of museums in activating the cognitive activity of schoolchildren]. *Muzeina pedahohika v naukovii osviti : zbirnyk tez dopovidei uchasnykiv I vseukrainskoi naukoovo-praktychnoi konferentsii*, 28 lystopada 2019 r., m. Kyiv. – Museum pedagogy in science education: collection of abstracts of reports of the participants of the 1st All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, November 28, 2019, Kyiv. Bila Tserkva : vydavnytstvo «Avtorytet» FOP Kurbanova Yu. V. 221-226. [in Ukrainian]

-
8. Snahoshchenko V.V. (2010) Profesiina pidhotovka maibutnoho vchytelia istorii zasobamy muzeinoi pedahohiky [Professional training of the future history teacher by means of museum pedagogy] avtoref. ... dys kand. ped. nauk : 13.00.04. – dissertation abstract for obtaining the scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.04. Kyiv. 21. [in Ukrainian]
9. Udovychenko I. (2010) Pryntsypy muzeinoi pedahohiky v period pereosmyslennia roli muzeiu v suspilstvi [The principles of museum pedagogy in the period of rethinking the role of the museum in society]. Muzeina pedahohika v naukovii osviti : zbirnyk tez dopovidei uchasnykiv I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 28 lystopada 2019 r., m. Kyiv. – Museum pedagogy in science education: collection of abstracts of reports of the participants of the 1st All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, November 28, 2019, Kyiv. Bila Tserkva : vydavnytstvo «Avtorytet» FOP Kurbanova Yu. V. 99-102. [in Ukrainian]
10. Chervinska I. (2019) Muzeina pedahohika yak instrument vzaiemodii zakladiv osvity i muzeiv u suchasnomu sotsiokulturnomu prostori [Museum pedagogy as a tool of interaction between educational institutions and museums in the modern socio-cultural space]. Osvitni obrii – Educational horizons, 2. 16-21. [in Ukrainian]

УДК 37.03

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-55>

Ірина ПАЛЬШКОВА,
orcid.org/0000-0002-6710-5232

*доктор педагогічних наук,
професор кафедри педагогічних технологій початкової освіти,
декан факультету початкового навчання
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) palshkova.io@dpnu.edu.ua*

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Статтю присвячено актуальній проблемі формування національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі. Мета статті полягає у вивченні й обґрунтуванні методики формування національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі. Доведено, що національні цінності, відображають сукупність духовних ідеалів представників тих чи інших національних спільнот, в яких відображено їх соціально-культурний розвиток, ментальність і особливості суспільного розподілу праці. У пропонованій розробці акцентовано увагу на тому, що полікультурне виховання іноземців в Україні передбачає повагу й толерантне ставлення до іншої культури, культурно-історичних традицій, ментальності, їх усвідомлення й співставлення з культурними надбаннями свого етносу. Встановлено, що формування національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі – це процес набуття та усвідомлення національної культури, цінностей, ментальності, духовності тощо, який сприяє становленню етнокультурної компетентності та вихованню позитивних міжетнічних стосунків.

Охарактеризовані особливості діагностичної роботи, яка проводилася на основі виділених трьох компонентів (мотиваційного, змістовного, особистісно-орієнтованого) сформованості національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі. На основі вказаних компонентів були виявлені рівні сформованості національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі: низький, середній та достатній. Дослідження проходило в три етапи використовуючи комплекс діагностичних методів: анкетування, тести, мозковий штурм, творчі завдання, аналіз проблемних ситуацій тощо. Результати проведеного дослідження дали підставу для розробки та впровадження дослідно-експериментальної програми, яка направлена на формування національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі, передбачала врахування трьох означених компонентів. Результати довели про ефективність дослідно-експериментальної програми. Це дає право говорити про те, що полікультурне середовище педагогічних закладів вищої освіти являє собою у першу чергу духовно насичену атмосферу, як ділових так і міжособистісних контактів, що зумовлює світогляд, стиль мислення й поведінки включених у неї суб'єктів і стимулює в них потребу долучення до загальнонаціональних і загальнолюдських цінностей. Адже освітній простір з багатокультурним контингентом, що включає різновіковий, багатонаціональний науково-педагогічний і студентський склад, покликаний задовольнити освітні, соціокультурні й адаптивні потреби всіх студентів.

Ключові слова: національні цінності, національна свідомість, національна культура, полікультурність, полікультурне освітнє середовище.

Iryna PALSHKOVA,
orcid.org/0000-0002-6710-5232

*Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor at the Department of Pedagogical Technologies of Primary Education,
Dean of the Faculty of Primary Education
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) palshkova.io@dpnu.edu.ua*

FORMING NATIONAL VALUES IN STUDENTS OF PEDAGOGICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION IN A MULTICULTURAL ENVIRONMENT

The article is devoted to the current problem of the forming national values in students of pedagogical institutions of higher education in a multicultural environment. The purpose of the article is to study and substantiate the methodology of forming national values in students of pedagogical institutions of higher education in a multicultural environment. It has been proven that national values reflect a set of spiritual ideals of representatives of certain national communities,

which reflect their socio-cultural development, mentality and features of social division of labour. In the given paper, attention is focused on the fact that multicultural education of foreigners in Ukraine implies respect and tolerant attitude to other cultures, cultural and historical traditions, mentality, their awareness and comparison with the cultural heritage of their ethnic group. It has been revealed that the formation of national values in students of pedagogical institutions of higher education in a multicultural environment is a process of acquiring and understanding national culture, values, mentality, spirituality, etc., which contributes to the formation of ethno-cultural competence and the cultivation of positive inter-ethnic relations.

The peculiarities of the diagnostic work, which was carried out on the basis of the selected three components (motivational, content-oriented, personality-oriented) of forming national values in students of pedagogical institutions of higher education in a multicultural environment, are characterized. Based on the specified components, the levels of formation of national values in students of pedagogical institutions of higher education in a multicultural environment were identified: low, medium and sufficient. The research took place in three stages using a complex of diagnostic methods: questionnaires, tests, brainstorming, creative tasks, analysis of problem situations, etc. The results of the conducted research provided the basis for the development and implementation of a research and experimental program aimed at the formation of national values in students of pedagogical institutions of higher education in a multicultural environment, which involved taking into account the three specified components. The results proved the effectiveness of the research and experimental program. This gives the right to say that the multicultural environment of pedagogical institutions of higher education is favourable for both business and interpersonal contacts, determines the worldview, style of thinking and behavior of the subjects included in it and stimulates in them the need to join national and universal human values. After all, it is an educational space with a multicultural contingent, which includes a multi-age, multinational scientific-pedagogical and student staff, and is designed to meet the educational, socio-cultural and adaptive needs of all students.

Key words: national values, national consciousness, national culture, multiculturalism, multicultural educational environment.

Постановка проблеми. Розбудова національної державності України невід'ємно пов'язана з формуванням національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти. Цей процес є надзвичайно складний і має, насамперед, історичні витоки.

Враховуючи той факт, що в Україні навчаються студенти з інших країн, таким чином, завданням закладів вищої освіти України полягає у формуванні полікультурних взаємовідносин у студентському колективі. За таких умов особливої актуальності набуває проблема формування національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі. Саме студенти закладів вищої освіти і являють собою мозаїчну картину національного багатства різних культур світу, а також різних етнокультурних традицій і устремлень, що передбачає високу культуру міжетнічних відносин, прагнення до співробітництва та співпраці. Відтак, майбутні учителі різних національностей об'єднують загальнолюдські цінності, по-перше, прагнуть до розвитку своїх здібностей та задоволення морально-духовних потреб; по-друге, реалізації життєвих планів у відповідності до уяви про ціннісні орієнтації та установки.

Аналіз досліджень. За останні роки підготовлено ряд багатопланових праць, у яких висвітлюються різні аспекти даного дослідження. Значний внесок у висвітлення проблеми розвитку національної свідомості особистості та патріотизму, зробили роботи (І. Беха, Г. Ващенко, І. Підласого, Г. Сороки, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської

та ін.). Способи реалізації принципів національного виховання в практичній діяльності педагогів розглянуто в дослідженнях І. Беха, Л. Качинської, М. Красовицького, А. Розенберга та ін. Проблеми формування національних і загальнолюдських цінностей в студентській молоді в процесі освіти висвітлено у наукових працях О. Гречаника, В. Іванчук, Л. Колбіної, Л. Рибалко, М. Таланчук та ін. Патріотичне виховання студентів в педагогічних закладів вищої освіти та ціннісні мотиви формування громадянсько-патріотичної культури молоді аспектно висвітлено у працях О. Безкоровайної, О. Жаровської, М. Сметанського, Г. Тарасенко та ін. Проблеми полікультурності висвітлені в дослідженнях С. Біляєва, В. Бойченко, М. Євтуха, І. Зозулі, Ю. Саєнко, М. Скоромної, А. Солодкої та ін.

Мета статті – вивчення й обґрунтування методики формування національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Державотворчі процеси, що відбуваються останнім часом в країні, зумовлюють необхідність вирішення проблеми виховання національно свідомих громадян, справжніх патріотів, відданих Вітчизні, готових до плідної праці в ім'я рідного народу.

В умовах реалізації європейського вибору України завдання формування національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі набувають особливої значущості, оскільки пов'язуються з формуванням толерантності, ціннісних орієн-

тацій; морально-правової та національної свідомості; виконанням громадських обов'язків перед народом України, становленням високої гідності людини, групи, нації тощо. Адже головними складовими полікультурних взаємовідносин студентів виступають миролюбність, самостійність мислення, тактовність, здатність до вибору адекватних оцінок і вчинків, уміння вести діалог на засадах рівних прав та взаємоповаги.

Для уникнення непорозумінь (неповага, прояв агресії тощо) між студентами різних етносоціальних груп в полікультурному середовищі для закладів вищої освіти постає завдання, а саме удосконалення взаємовідносин різних соціокультурних груп студентів, тобто звернення уваги на сам процес формування як відносин студентів, так і на процес формування у них національних цінностей та національної свідомості в умовах університетської освіти. Особлива увага приділяється формуванню національних цінностей студентів саме педагогічних закладів вищої освіти, за для формування у них знань, умінь та навичок для подальшого використання у своїй педагогічній діяльності – передати досвід молодшому поколінню, а також сформувати у них національну свідомість, гідність та цінності для правильного розуміння й адекватного ставлення до своєї Батьківщини.

У термінологічних джерелах «національна свідомість» визначається як: «інтегративна якість особистості, що включає любов до рідної землі, готовність віддано і сумлінно працювати на благо своєї Батьківщини, зміцнювати та захищати свою державу, глибоке знання рідної мови, історії та культури свого народу, збереження та розвиток національних традицій, звичаїв, обрядів і активну участь у них, повагу до своєї нації і нації інших народів, діяльність, спрямовану на зміцнення єдності свого народу. У структурі поняття національна свідомість виділяють такі елементи, як: національна ідентичність, уявлення про типові риси своєї спільності, уявлення про спільність історичного минулого, сучасності і майбутнього, про територіальну спільність (рідну землю), а при певних конкретно-історичних умов – і про державну спільність, усвідомлене ставлення людей до матеріальних і духовних цінностей нації, її досягнень, орієнтації на них (почуття національної гордості, патріотизму тощо)» (Алексеева та ін., 2009: 295). Згідно з науковими розвідками, можна стверджувати, що національна свідомість це є розуміння та почуття належності особистістю до етичної спільноти, де результатом є засвоєння культури, традицій та звичаїв свого народу.

Чи малий інтерес для нашого дослідження представляє полікультурне освітнє середовище. З цього приводу, слушною є думка О. Антонової, яка охарактеризувала наукові праці А. Богданової, І. Петрової, Л. Лур'є та інших. Дослідниця О. Антонова, звернула увагу саме на те, що полікультурне освітнє середовище: сприяє успішній інтеграції особистості у національну та світову культуру, формує як власне етнічну так і загальнонаціональну самосвідомість індивіда; формує багатокультурну особистість, зовсім іншу, більш гармонійну форму існування сучасної людини, допомагає їй знайти своє місце в системі взаємозв'язків на соціальному, культурному, економічному та інших рівнях; створює сприятливі умови для повної особистісної самореалізації представника будь-якої культури і національності; постає як сукупність відносин між усіма суб'єктами, що забезпечують і реалізують функцію освіти відповідно до соціально значущих цілей і надають безпосередній чи опосередкований вплив на формування особистості; покликано зберегти в собі дві тенденції, важливі для повноцінного розвитку особистості: усвідомлення національної культури свого народу й прагнення увійти із цією культурою у світовий цивілізаційний процес (Антонова, 2015). Згідно з науковим дослідженням О. Антонової, сформувалося переконання, що полікультурне освітнє середовище суттєво впливає на стан і розвиток студента, а також забезпечує різноманітні можливості для всебічного особистісного вдосконалення.

З огляду на це, важливим на наш погляд є визначення функцій полікультурної освіти у ЗВО: формування у студентів уявлень про різноманіття культур і їх взаємозв'язку; розвиток усвідомленості культурного плюралізму для самореалізації особистості; розвиток умінь та навичок взаємодії студентів в полікультурному освітньому середовищі на основі толерантності та взаєморозуміння; формуванні національної свідомості та національних цінностей; формуванні національної культури та національного характеру; культурної ідентичності кожного студента та міжкультурної взаємодії студентів у ЗВО.

Слід підкреслити, що полікультурна освіта не суперечить крос-культурній грамотності, навпаки вона забезпечує багатоаспектність підходів і культурний плюралізм.

Загально відомо, що терміни «полікультурність», «мультикультурність», «міжкультурність», «інтеркультурність» та «кроскультурність» є взаємозамінними, оскільки з лінгвістичної точки зору вони являються синонімами так як перша

частина цих слів має одне й теж саме значення але різне походження. Проте, необхідно врахувати й той факт, що функціонально кожне з цих слів часом несе різні відтінки стильового забарвлення, або просто засвідчує мовно-культурні пріоритети того, хто їх уживає.

У середині ХХ ст. в науковому обігу з'являється і набуває визнання поняття «полікультурність», яке певною мірою узагальнювало і розкривало як минулі теоретичні розробки, так і сучасний досвід реалізації ідей миру і взаємоповаги між народами, незважаючи на наявні між ними культурні, расові, національні, релігійні відмінності (Бойченко, 2003: 139).

У рамках даної проблеми, доцільно розглянути провідні поняття наукового дослідження: «національні цінності», «національна культура», «національний характер» тощо. Поняття «національні цінності», відображає «сукупність духовних ідеалів представників тих чи інших національних спільнот, в яких відображено їх соціально-культурний розвиток, ментальність і особливості суспільного розподілу праці» (Алексеева та ін., 2009: 296). За цим же словником-довідником було досліджено поняття «національна культура», яке є не менш важливим для вивчення даної проблеми. Отже, «національна культура» – це «сукупність матеріальних і духовних цінностей нації, способів взаємодії нації з природою та соціальним оточенням. До національної культури відносяться: національні літературна мова і фольклор, традиції, звичаї, ремесла, ужиткова культура, витвори мистецтва, література, наукові досягнення вітчизняних учених, історична спадщина і її визначні постаті тощо, які формують національну свідомість і сприяють національній самоідентифікації народу і окремих його представників» (Алексеева та ін., 2009: 294). Варто підкреслити, що важливу роль під час формування національних цінностей у студентської молоді в полікультурному освітньому середовищі відіграють міжетнічні стосунки під час яких відбувається реалізація взаємозалежних інтересів етносів, народностей у процесі життя на принципах свободи, рівноправності, взаємодопомоги, миру, толерантності. Відтак, культура міжетнічних стосунків проявляється у повазі прав, інтересів, самобутності, як великих так і малих народів, а також у підготовці майбутніх учителів до свідомого життя у вільному, демократичному суспільстві.

З урахуванням цієї послідовності вважаємо за необхідне розглянути поняття «національний характер» як «своєрідне, специфічне поєднання типових рис у конкретних історичних і соці-

ально-економічних умовах буття нації; уявлення народу про себе, сукупність стійких, основних для національної спільноти особливостей сприйняття навколишнього світу та форм реакцій на нього; сукупність соціально-психологічних рис (почуттів, ціннісних орієнтацій, національно-психологічних установок, емоційно-вольових якостей), властивих нації на певному етапі розвитку, детермінованими соціально-економічними, історичними та географічними умовами існування; виявлення в культурі, традиціях, звичаях, обрядах сутнісних характеристик нації» (Алексеева та ін., 2009: 295-296). Цьому є підтвердження, студенти, які приїжджають в іншу країну на навчання, опиняються в нових соціокультурних умовах, вони мають не лише до них пристосуватися а й уміти в даних умовах співіснувати, прийняти та з повагою віднестися до традицій, культури, цінностей країни. У свою чергу, ми маємо будувати з ними свої відносини на рівноправності, повазі та терпимості.

Грунтовні дослідження Є. Баграмова, Ю. Бромлей, Ф. Гороховського, Я. Довгополової, М. Євтуха, І. Зозулі, Ю. Саєнко, А. Солодкої та інших дають підстави стверджувати, що при визначенні рівня сформованості національних цінностей у студентів у тому числі й іноземних студентів педагогічних закладів вищої освіти в Україні необхідно врахувати протиріччя між почуттями гордості за свою культуру і необхідністю визнання гідності чи навіть переваги іншої етнічної культури; розбіжність між загальнонародською культурою і культурою міжнаціонального спілкування. Слушною з цього приводу є думка І. Зозулі, яка запевняє, що полікультурне виховання іноземців в Україні передбачає повагу й толерантне ставлення до іншої культури, культурно-історичних традицій, ментальності, їх усвідомлення й співставлення з культурними надбаннями свого етносу (Зозуля, 2011: 157).

Отже, аналіз наукової літератури дозволив дійти висновку щодо формування національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі – це процес набуття та усвідомлення національної культури, цінностей, ментальності, духовності тощо, який сприяє становленню етнокультурної компетентності та вихованню позитивних міжетнічних стосунків.

З метою перевірки рівня сформованості національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі, було визначено наступні компоненти: мотиваційний, змістовний, особистісно-орієнтований, які характеризувалися показниками для більш ґрунтового дослідження.

Мотиваційний компонент (вмотивованість студентів педагогічних закладів вищої освіти до усвідомленого формування національних цінностей, пізнавальний інтерес до культурних цінностей країни, традицій тощо); змістовний компонент (наявність системи знань і уявлень про національне та патріотичне виховання, розуміння феномену «патріотизм», значимості розвитку толерантності в сучасному суспільстві, громадянської позиції, соціальної активності); особистісно-орієнтований компонент (повага до культурної та історичної спадщини своєї держави, державних символів та законів, розвиток патріотичної самосвідомості, сприяння розвитку кращим проявам української ментальності, розвиток культури мовлення).

На основі виділених трьох компонентів сформованості національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі проведено експериментальне дослідження, яке проходило в три етапи використовуючи комплекс діагностичних методів: анкетування, тести, мозковий штурм, творчі завдання, аналіз проблемних ситуацій тощо.

На основі вказаних компонентів були виявлені рівні сформованості національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі: низький, середній та достатній.

В експерименті взяли участь студенти Університету Ушинського, яких умовно було поділено на дві групи – експериментальну та контрольну.

Підводячи підсумок проведеної діагностичного дослідження, можна зробити такі висновки: 35% студентів експериментальної групи та – 30% респондентів контрольної групи – мають достатній рівень сформованості національних цінностей. Тобто, такі студенти характеризуються вмотивованістю у пізнанні та усвідомленні даних цінностей; розуміють сутність національного виховання, усвідомлюють національні цінності та наголошують на необхідності культивування їх в сучасному суспільстві; мають високий рівень громадянської позиції і патріотизму; демонструють толерантне відношення до інших, а також мають достатньо високий рівень соціальної активності.

Для майже половини (50% експериментальної та 55% контрольної груп) опитаних є характерний середній рівень сформованості національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі, який виражається недостатнім рівнем мотивації до формування національних цінностей; респонденти даного рівня не в повній мірі

ознайомленні з особливостями здійснення національного виховання та його важливості для суспільства; їм притаманний середній рівень громадянської позиції і патріотизму; демонструють середній рівень толерантного ставлення до інших в полікультурному середовищі, мають посередній рівень соціальної активності.

Низький рівень сформованості національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі було виявлено у 15% студентів, як експериментальної так і контрольної груп. Даний рівень є свідченням того, що студенти не орієнтовані на здійснення формування національних цінностей; мають низьку обізнаність щодо сутності як національного так і патріотичного виховання; громадянська позиція і патріотизм не є обов'язковою умовою їх самореалізації; характеризуються низьким рівнем толерантних якостей.

Результати проведеного дослідження дали підставу для розробки та впровадження дослідно-експериментальної програми, яка направлена на формування національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі. Дана програма, передбачала врахування трьох компонентів сформованості національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі (мотиваційного, змістовного та особистісно-орієнтованого).

Мета програми полягала у формуванні студентів педагогічних ЗВО мотивації до національного виховання, як однієї з умов професійного розвитку; актуалізації наявного рівня знань щодо набуття та усвідомлення національної культури, цінностей, ментальності, духовності тощо, що сприятимуть у майбутньому для становлення їхньої етнокультурної компетентності та вихованню позитивних міжетнічних стосунків; усвідомлення важливості прояву громадянської позиції і патріотизму в реаліях сучасного функціонування соціуму; спонукати студентів в полікультурному середовищі до прояву толерантного ставлення; вироблення уміння проявляти соціальну активність.

Отже, розроблений комплекс критеріїв і показників сформованості національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі дав можливість оцінити ефективність цієї роботи та зафіксувати зміни за всіма рівнями.

За порівняльними результатами рівнів сформованості національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі у контрольній групі зрушень майже

не відбулося: змінився лише на достатньому та середньому рівнях, а саме кількість реципієнтів достатнього рівня збільшилась на 5% опитаних (було 30% респондентів – стало 35%). В свою чергу середній рівень зменшився на 5% опитаних (було 55% реципієнтів – стало 50%), що стосується низького рівня – результати не змінилися зовсім. Результат в контрольній групі свідчить про те, що не проводилася належна робота з даними студентами, а незначні зміни відбулися лише з-за спілкування студентів контрольної групи зі студентами експериментальної.

В експериментальній групі динаміка зрушень відбулася на всіх трьох рівнях, зокрема: достатнього рівня досягли 50% респондентів, змінивши середній рівень до 40% майбутніх учителів. Тобто, якщо до формувального експерименту в даній групі на достатньому рівні було 35% респондентів та після проведеної роботи стало їх значно більше – відсоток досяг 50% опитаних, а це половина студентів у яких є сформовані національні цінності, є усвідомлення культури країни де вони навчаються, проживають тощо. Що стосується низького рівня, там суттєвих змін не відбулося, але все одно відсоток зменшився до 10% респондентів.

На основі аналізу, порівняння та зіставлення даних, отриманих у процесі діагностики рівнів сформованості національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі та після організації експериментального навчання, зроблено висновки про наявність в експериментальній групі позитивної динаміки за всіма показниками визначених компонентів (мотиваційного, змістовного та особистісно-орієнтованого). Половина студентів мають достатній рівень сформованості національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі, більше третини опитаних характеризується середнім рівнем цієї ж сформованості.

турному середовищі та після організації експериментального навчання, зроблено висновки про наявність в експериментальній групі позитивної динаміки за всіма показниками визначених компонентів (мотиваційного, змістовного та особистісно-орієнтованого). Половина студентів мають достатній рівень сформованості національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі, більше третини опитаних характеризується середнім рівнем цієї ж сформованості.

Висновки. Отже, спираючись на результати проведеного експерименту, правомірно зазначити, що дослідно-експериментальна програма є ефективною, оскільки результати сформованості національних цінностей у студентів педагогічних закладів вищої освіти в полікультурному середовищі значно покращилися. Це дає право говорити про те, що полікультурне середовище педагогічних закладів вищої освіти є сприятливим як для ділових так і міжособистісних контактів, зумовлює світогляд, стиль мислення й поведінки включених у неї суб'єктів і стимулює в них потребу долучення до загальнонаціональних і загальнолюдських цінностей. Адже саме освітній простір з багатокультурним контингентом, що включає різновіковий, багатонаціональний науково-педагогічний і студентський склад, покликаний задовольнити освітні, соціокультурні й адаптивні потреби всіх студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова О.Є. Вплив полікультурного середовища на розвиток обдарованості майбутніх педагогів. *Проблеми освіти* : збірник наукових праць. Вип. 82. Вінниця–Київ, 2015. С. 27–32.
2. Бойченко В.В. Проблеми полікультурного виховання особистості: теоретичний аспект. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : збірник наукових праць. Волинь, 2003. Кн. I. С. 138–143.
3. Зозуля І.Є. Полікультурні взаємовідносини іноземних студентів у середовищі вищого навчального закладу України (досвід Вінниччини). *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2011. № 1. С. 156–160.
4. Соціальна педагогіка : словник-довідник / За заг. ред. Т.Ф. Алексеєнко. Вінниця : Планер. 2009. 542 с.

REFERENCES

1. Antonova O. E. Vplyv polikulturnoho seredovyshcha na rozvytok obdarovannosti maibutnykh pedahohiv [The impact of a multicultural environment on the development of giftedness of future teachers]. *Problems of education : Collection of scientific works*. Vol. 82. Vinnytsia–Kyiv, 2015. P. 27–32. [in Ukrainian]
2. Boichenko V. V. Problemy polikulturnoho vykhovannia osobystosti: teoretichnyi aspekt [Problems of multicultural personality education: theoretical aspect]. *Theoretical and methodological problems of raising children and school youth*. Collection of scientific papers. Volyn, 2003. Book. I, pp. 138–143. [in Ukrainian]
3. Zozulia I. Ye. Polikulturni vzayemovidnosyny inozemnykh studentiv u seredovyshchi vyshchoho navchalnoho zakladu Ukrainy (dosvid Vinnychyny) [Multicultural relations of foreign students in the environment of a higher educational institution of Ukraine (experience of Vinnytsia)]. *Bulletin of the Vinnytsia Polytechnic Institute*. 2011. No. 1. P. 156–160. [in Ukrainian]
4. Sotsialna pedahohika : slovnyk-dovidnyk [Social pedagogy: dictionary-reference] / Za zah. red. T.F. Aliksieienko Vinnytsia : Glider. 2009. 542 p. [in Ukrainian]

Ярослава ПИЛИПЕНКО,

orcid.org/0000-0002-0705-2327

*аспірантка кафедри інноваційних та інформаційних технологій в освіті
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) yaroslava.pylypenko@vspu.edu.ua*

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСВІДУ РОБОТИ МІЖНАРОДНИХ ВОЛОНТЕРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Для забезпечення інтеграції в світовий простір українська система освіти має орієнтуватися на основні цінності європейського досвіду організації волонтерської діяльності. Тому, підходи та практику організації добровільної, соціально спрямованої, неприбуткової діяльності в Україні слід узгоджувати з теоретико-методологічними засадами організації громадянського простору європейських країн. З цією метою проаналізовано європейський досвід та охарактеризовано практичні підходи організації волонтерської діяльності у Великій Британії, Латвії, Польщі, Франції, Німеччині. Протягом останніх років волонтерство, волонтерська діяльність як процес активно вивчаються. У сучасному світі явище волонтерства є досить поширеним. Волонтерська діяльність є способом збереження та зміцнення загальнолюдських цінностей, реалізації прав і обов'язків громадян, особистісного зростання шляхом усвідомлення людського потенціалу. Визначено, що виникнення волонтерства, як нового напрямку безкорисливої допомоги, є результатом зростання соціальних потреб людства, а розвиток волонтерства значною мірою зумовлений контекстом державної політики країни. Зроблено висновки, що волонтерство посідає особливе місце в громадянській структурі будь-якого суспільства, адже розглядається як прояв активного відношення людини до світу задля здійснення позитивних суспільних перетворень та змін. Зазначено, що під час аналізу моделей організації волонтерської діяльності в країнах Європи важливим є дослідження національних стратегій і програм соціально-економічного розвитку країн, волонтерських традицій та законодавчої бази, оскільки в багатьох країнах є низка законодавчих актів, які надають правовий захист волонтерам. Виокремлено ключові характеристики волонтерської діяльності. Обґрунтовано, що волонтерська діяльність є значущою не тільки для людей, які потребують допомоги, а й для самих волонтерів, яким волонтерство дає можливість самореалізуватися через надання допомоги іншим.

***Ключові слова:** волонтер, волонтерство, волонтерська діяльність, організація волонтерської діяльності, європейський досвід.*

Yaroslava PYLYPENKO,

orcid.org/0000-0002-0705-2327

*Graduate student at the Department of Innovative and Information Technologies in Education
Vinnytsia State Mykhaylo Kotsyubynskiy Pedagogical University
(Vinnytsia, Ukraine) yaroslava.pylypenko@vspu.edu.ua*

THEORETICAL ANALYSIS OF THE EXPERIENCE OF INTERNATIONAL VOLUNTEER ORGANISATIONS

To ensure integration into the global space, the Ukrainian education system should be guided by the core values of the European experience of organising volunteer activities. Therefore, the approaches and practice of organising voluntary, socially oriented, non-profit activities in Ukraine should be consistent with the theoretical and methodological principles of organising the civic space of European countries. To this end, the article analyses the European experience and describes practical approaches to organising volunteer activities in the UK, Latvia, Poland, France, and Germany. In recent years, volunteering and volunteer activity as a process have been actively studied. The phenomenon of volunteering is quite widespread in the modern world. Volunteering is a way of preserving and strengthening universal human values, exercising the rights and responsibilities of citizens, and personal growth through awareness of human potential. It is determined that the emergence of volunteering as a new direction of selfless assistance is the result of the growth of social needs of mankind, and the development of volunteering is largely determined by the context of the country's public policy. It is concluded that volunteering occupies a special place in the civil structure of any society, as it is considered as a manifestation of an active attitude of a person to the world in order to implement positive social transformations and changes. It is noted that when analysing models of volunteering in European countries, it is important to study national strategies and programmes of socio-economic development of countries, volunteer traditions and the legislative framework, since many countries have a number of legislative acts providing legal protection to volunteers. The key characteristics of volunteering are highlighted. It is substantiated that volunteering is significant not only for people in need of assistance, but also for volunteers themselves, who have the opportunity to self-realise through helping others.

***Key words:** volunteer, volunteering, volunteer activity, organization of volunteer activity, European experience.*

Постановка проблеми. Дослідження соціального феномену волонтерства становить інтерес для науковців усього світу. У Всесвітній Декларації Волонтерства відзначається, що «...волонтерська діяльність становить фундамент громадянського суспільства, привносячи в життя людей потребу в мирі, свободі, безпеці та справедливості» (Всесвітня Декларація Волонтерства, 2018: 1). Світове співтовариство визнає волонтерський рух способом збереження та зміцнення загальнолюдських цінностей, реалізації прав і обов'язків громадян, особистісного зростання шляхом усвідомлення людського потенціалу. Важливого значення, особливо в кризові періоди суспільного буття, набуває волонтерська діяльність, спрямована на зняття соціальної напруги шляхом підтримки найбільш знедолених категорій населення; забезпечення гідного існування громадян, які в силу об'єктивних причин не здатні піклуватися про себе самостійно; «заповнення» недоліків державної соціальної політики.

У закордонній практиці волонтерська діяльність переважно розуміється як добровільна допомога індивіда або групи людей, що не приносять ніякої матеріальної чи фінансової користі. Добровільні вчинки можуть набувати будь-яких форм: від зняття звичних соціальних конфліктів до участі у подоланні глобальних проблем суспільства, проте її магістральна ідея полягає у безкорисливому прагненні волонтерів до покращення добробуту певної спільноти, насамперед за рахунок оперативного реагування та надання ефективної адресної соціальної допомоги, що відповідає потребам і запитам конкретної людини; поширення гуманістичних та альтруїстичних ідей та настроїв у суспільстві тощо.

Аналіз досліджень. Волонтерська діяльність досліджується педагогами, психологами, соціологами, філософами, культурологами, економістами, менеджерами, вивчається в історичному, психологічному, правовому полі, в галузі соціології, соціальної педагогіки, соціальної роботи, соціального менеджменту та соціальної психології.

У Законі України «Про волонтерську діяльність» зазначається, що:

«Волонтер – це фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги» (Закон України «Про волонтерську діяльність, 2011: 2).

«Волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги» (Закон України «Про волонтерську діяльність, 2011: 2).

«Волонтерська допомога – роботи та послуги, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами» (Закон України «Про волонтерську діяльність, 2011: 2).

Волонтерський рух, на думку Л. Камінської «...є широким поняттям, різновидом суспільних рухів, які пояснюють як тип колективної дії, спрямованої на зміни, є втіленням спільного прагнення всіх суб'єктів волонтерської діяльності до подолання соціальних проблем» (Камінська, 2010: 3).

На думку І. Звереві «... волонтерський рух – це добродійна діяльність, яка здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної плати, без просування по службі, заради добробуту та процвітання спільнот і суспільства в цілому» (Зверева, 2008: 4).

Розглядаючи в межах визначених напрямів підготовку майбутніх учителів-волонтерів в університетах, дотримуємося думки О. Кін, про те, що «... волонтерська діяльність у вищій школі України відповідає типам і напрямам роботи проєктів міжнародної волонтерської діяльності MENT (допомога незахищеним категоріям населення, людям похилого віку, ветеранам війни та праці, реабілітаційна робота, організація таборів для людей з особливими потребами); SOC, HIST (реалізація соціальних програм, поширення знань, проведення конференцій, фестивалів та акцій); ENVI (еколого-природоохоронна діяльність, організація роботи екологічних таборів); KIDS (викладацько-просвітницька та організаційно-виховна діяльність, організація роботи дитячих таборів) тощо» (Кін, 2015: 5).

Вагомою є думка Н. Вайнілович, яка наголошує на значенні волонтерської діяльності як «... важливого ресурсу професійного розвитку та морально-духовного становлення майбутніх педагогів, участь в якій сприяє самореалізації, особистісному росту, саморозвитку особистості, успішній соціалізації, допомагає одержувати навички взаємодопомоги та взаємопідтримки та має суспільно корисний характер» (Вайнілович, 2010: 6).

О. Ванюшина, аналізуючи волонтерський рух в Україні доходить висновку, що «...волонтерство є важливим, популярним і поширеним засобом безкорисливої праці небайдужих добровольців, які вирішують складні проблеми людства та навколишнього середовища. Так, наприклад, до волонтерської діяльності залучено у Франції 19% населення, США – майже 56%, Японії – 26%, Німеччині – 34%» (Ванюшина, 2015: 7).

Розглядаючи волонтерство як соціокультурну практику, О. Проценко трактує його як «узвичасні дії людини або групи людей, що мають добровільний, реципрокний характер, спрямовані на вирі-

шення соціальних проблем певних категорій населення та залежать від соціокультурного контексту, зокрема цінностей, норм, традицій, взірців поведінки тощо історично конкретного суспільства» (Проценко, 2021: 8).

Так, В. Вашкович визначає волонтерську діяльність як «специфічну форму благодійництва, добровільну, безоплатну діяльність, яка характеризується вчиненням активних дій суб'єктом надання волонтерської допомоги на користь отримувача волонтерської допомоги з метою покращення його стану» (Вашкович, 2018: 9).

В. Болотова, Н. Ляшенко та Т. Байдак під волонтерською діяльністю розуміють «окремий вид соціальної активності, ознаками якого є відсутність винагороди (фінансове відшкодування повинне бути менше вартості виконаної роботи), добровільність, користь від діяльності (групі або особам, що одержують винагороду, або суспільству в цілому, навколишньому середовищу)» (Болотова, Ляшенко, Байдак, 2018: 10).

На основі аналізу літератури нами виокремлено такі ключові характеристики волонтерської діяльності:

1. Волонтерство передбачає діяльність або дію. Волонтерська діяльність – це діяльність, яка сприяє покращенню життя суспільства через певні дії, яка здійснюється безкоштовно та включає в себе добровільне надання допомоги та підтримки тих, хто цього потребує. Крім того, діяльність має здійснюватися у визначений проміжок часу, згідно з міжнародними стандартами, не менше однієї години.

2. Неоплачувана волонтерська робота. Волонтерство, за визначенням, є діяльністю без оплати чи компенсації. Однак волонтери можуть отримувати стипендію або відшкодування необхідних витрат (таких як проїзд і проживання), не порушуючи законодавства. Така фінансова підтримка не становить великої винагороди, все залежить від стандартів та правової бази регіону, де відбувається волонтерство.

3. Волонтерство є справою сумлінності. Добровільність не повинна бути примусовою і повинна включати елемент вибору. Винятком із визначення добровільної служби є неоплачувана робота за рішенням суду, яка є частиною покарання у вигляді позбавлення волі або військової служби.

4. Волонтерська діяльність має індивідуальну (безпосередню) та організаційну форми. Загалом, волонтерська діяльність має включати волонтерську діяльність як з боку організації, так і для неї, або безпосередньо з певним домогосподарством. Але деякі країни відокремлюють ці дві форми й

регулюють волонтерську роботу лише на основі регулювання.

5. Волонтерська робота може здійснюватися в різних регіонах та містах країни, та поза межами країни, також не обмежується конкретним бенефіціаром.

Крім того включає волонтерську діяльність у всіх видах громадських організацій, таких як некомерційні організації, уряди, приватні компанії тощо. Однак у багатьох країнах неприбутковим організаціям і державним установам дозволяється діяти як волонтерські організації.

Мета статті – проаналізувати підходи та практику організації волонтерської діяльності країн Європи.

Виклад основного матеріалу. Волонтерська діяльність вносить свою частку практичної соціальної допомоги у вирішенні різних соціальних, політичних, екологічних проблем людства. На сучасному етапі 41 волонтерська організація, що функціонує в понад 80 країнах світу, а відтак ці країни надають беззаперечну підтримку розвитку волонтерського руху. Як засвідчує практика, волонтерською діяльністю активно займаються 110 мільйонів людей по всьому світі. Проаналізуємо більш детально підходи та практику організації волонтерської діяльності країн Європи.

Велика Британія

Важливим у нашому дослідженні є досвід Великої Британії, яка має високі показники у розвитку волонтерської культури та пропонує багато можливостей для тих, хто хоче допомагати іншим. Для реалізації себе як волонтера у Великій Британії створені спеціальні організації та зреалізуються проекти, які запрошують людей до співпраці у сфері волонтерства. До прикладу, це місцеві благодійні організації або ж волонтерські центри, які координують волонтерську діяльність, допомагають потенційному волонтеру знайти проекти, які відповідають інтересам та навичкам. У Великобританії поширені такі напрями волонтерської діяльності як захист навколишнього середовища, допомога безпритульним, людям похилого віку чи дітям, медичне обслуговування тощо. Також існує багато громадських та благодійних організацій, які пропонують волонтерські програми та надають допомогу соціально незахищеним верствам населення. Наприклад таких як Волонтерські Питання (Volunteer Matters) робота якої спрямована на співпрацю з громадами, задля подолання труднощів, боротьби із соціальною ізоляцією та самотністю, покращення здоров'я, розвитку навичок та можливостей, а також соціальної підтримки.

Латвія

Волонтерство є важливою частиною суспільного життя Латвії. Незважаючи на законодавчі ініціативи щодо прийняття окремого закону про волонтерство, у Латвії досі немає єдиного закону, який регулює волонтерську діяльність. Визначення терміну «волонтер» можна знайти в Законі про асоціації та фонди 2003 року, згідно з яким, волонтер може вимагати відшкодування своїх витрат. Організація волонтерської діяльності Латвії спрямована на діяльність у соціальній сфері, освіті, культурі, спорті, екології та багатьох інших сферах, також волонтери працюють з дітьми, молоддю, людьми похилого віку, безпритульними, з людьми з особливими потребами та іншими соціально незахищеними групами населення. У Латвії є різноманітні можливості для волонтерства, латвійці беруть активну участь у організації різних соціальних проєктів, щоб допомогти людям, які цього потребують. Волонтерські організації в Латвії надають людям можливість брати участь у різних проєктах, таких як будівництво, підтримка в установах соціального обслуговування, організація культурних заходів і фестивалів, екологічні ініціативи тощо.

Польща

У Польщі є низка організацій, які пропонують різноманітні волонтерські проєкти, до яких можна приєднуватися та зреалізовувати власні ініціативи. Аналізуючи досвід Польщі варто зазначити волонтерські організації, які надають можливість розвиватися такі як: Міжнародна асоціація студентів економічних та некомерційних наук (*Association internationale des étudiants en sciences économiques et commerciales*), Фундація розвитку системи освіти (*Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji*). Ці організації спрямовані на волонтерські проєкти в різних сферах, включаючи соціальну допомогу, освіту, культуру та навколишнє середовище, також допомагають майбутнім волонтерам знайти волонтерські проєкти через онлайн-платформи та волонтерські центри. Серед них такі веб-сайти, як volunteermatch.org або idealist.org, на яких можна знайти оголошення про волонтерські ініціативи в різних країнах, включаючи Польщу.

Німеччина

Волонтерська діяльність в Німеччині є досить потужною та має велике культурне та соціальне значення. Соціальне та екологічне волонтерство є одними із найбільш популярних видів волонтерства в цій країні. Соціальне волонтерство включає в себе підтримку людей з обмеженими

можливостями, допомогу людям похилого віку, підтримку безпритульних або біженців. Волонтери допомагають у щоденних потребах, організують розваги, сприяють соціалізації та надають емоційну підтримку. Екологічне волонтерство має на меті догляд за парками, лісами, річками та іншими екосистемами, адже у Німеччині існує багато природоохоронних проєктів. Волонтери можуть брати участь у прибиранні сміття, екологічній освіті та допомагати збирати дані для наукових досліджень. Окрім соціально-екологічного волонтерства поширеним є волонтерство у сфері культури, багато музеїв, галерей, фестивалів та інших культурних подій запрошують волонтерів, щоб допомогти в організації та проведенні заходів. На волонтерських засадах можна надавати медіа-підтримку відвідувачам, працювати з художніми галереями або допомагати з логістикою заходів. Для реалізації волонтерських ідей у Німеччині створено низку організацій таких як Добровільний соціальний рік у Німеччині (*Freiwilliges Soziales Jahr*).

Франція

У Франції волонтерство має розвинену структуру та є важливою сферою громадянської діяльності. В країні є багато можливостей для волонтерства у різних сферах, таких як соціальна допомога, культура, освіта, охорона навколишнього середовища, спорт, громадський порядок та багато іншого. Однією з найпопулярніших організацій, яка залучає волонтерів у Франції, є Франція волонтерів (*France Volontaires*) – організація координує програми волонтерства та сприяє міжнародному обміну, пропонує різноманітні проєкти у різних галузях, таких як соціальна допомога, охорона навколишнього середовища, культура, освіта та інші. Також є багато інших організацій, які пропонують взяти участь у волонтерській діяльності, деякі з них спрямовані на конкретні напрями, наприклад, допомога біженцям чи безпритульним.

Для того, щоб стати волонтером у Франції, можна зв'язатися з волонтерськими організаціями, які нададуть інформацію про доступні проєкти. Також пошук волонтерських можливостей доступний через онлайн-платформи, які надають інформацію про волонтерські проєкти у Франції. Важливо врахувати, що для волонтерства у Франції можуть бути встановлені певні вимоги, такі як мінімальний вік, рівень знання французької мови та інші. Організації, зазвичай, надають додаткову інформацію про ці вимоги та умови участі у своїх програмах.

Також існує багато волонтерських програм, які можуть залучити як місцевих жителів, так і іноземців. Наприклад, Державна служба (Service Civiq) – це програма, яка дає можливість молодим людям від 16 до 25 років протягом певного періоду працювати волонтером у різних сферах, програма спрямована на розвиток громадянської свідомості та залучення молоді до суспільно корисних ініціатив. Крім того, у Франції є багато інших організацій, таких як Червоний Хрест, Міжнародна Амністія та Грінпіс, які також запрошують до співпраці в різних сферах.

Один з найвідоміших прикладів волонтерської діяльності в Україні – це волонтерський рух, який почався під час Революції Гідності в 2013–2014 роках. Тисячі людей з усієї країни об'єдналися, щоб надати підтримку протестувальникам, допомогти пораненим та зайнятися організаційною роботою на майдані. Після Революції Гідності волонтерський рух в Україні значно розширився.

Багато організацій були створені з метою надання допомоги військовим, постраждалим внаслідок війни на сході країни, внутрішньо переміщеним особам, дітям-сиротам, інвалідам, лікарям та багатьом іншим.

Волонтерство в Україні включає такі види діяльності:

- допомога в гуманітарній сфері (розподіл продуктів харчування, одягу та інших необхідних речей серед соціально незахищених верств населення, підтримка безпритульних, мігрантів тощо);

- підтримка військових (надання допомоги українським військовим, які беруть участь у військових діях, постачання військової техніки, медичного обладнання, ліків тощо);

- соціальна підтримка (допомога дітям-сиротам, людям з особливими потребами, літнім людям, сім'ям у складних життєвих обставинах, проведення розважальних та освітніх заходів);

- екологічні проекти (участь у прибиранні територій, екологічній освіті, захисті природи та тварин; культурні заходи: допомога в організації культурних заходів, фестивалів, виставок, концертів тощо).

Для участі у волонтерській діяльності в Україні можна звернутися до різних волонтерських організацій, фондів або місцевих громадських центрів, щоб дізнатися про можливості та проекти, які потребують допомоги. Також, часто волонтерські оголошення та проекти публікуються на різних онлайн-платформах та соціальних медіа. Наведемо приклади волонтерських організацій

в Україні, які займаються різними гуманітарними, соціальними, екологічними та іншими питаннями:

- Товариство Червоного Хреста України – потужна і визнана суспільством організація, яка разом з громадськістю відповідає на гуманітарні та соціальні виклики, волонтерське об'єднання

- Кожен Може – підтримка та допомога внутрішньо переміщеним особам благодійний фонд Крила надії – підтримка онкохворих дітей та дітей, що потребують трансплантації органів благодійний фонд Сергія Притули – допомога військовим.

Висновки. Отже, значну роль у розвитку та добробуті держави і суспільства відіграє волонтерство, оскільки волонтером може бути будь-яка людина, незалежно від статі, віку, релігії та інших особливостей, яка має бажання допомагати, не очікуючи при цьому на винагороду. Передусім, мова йде про допомогу людям похилого віку, дітям, позбавленим батьківської опіки, безробітним та ін. Волонтерство має постійно діючий інноваційний та творчий характер, тому що люди, які займаються цією діяльністю, на шляху своєї досконалості перманентно використовують свій фізичний та інтелектуальний потенціали.

Аналіз європейського досвіду та характеристика практичних підходів організації волонтерської діяльності у європейських країнах дозволили нам дійти висновку про суттєві відмінності, що пояснюються законодавчою базою, рівнем розвитку волонтерства та соціальною політикою. Зроблено висновок, що волонтерська діяльність є невід'ємною складовою громадянського сектору будь-якої держави та соціально-культурним феноменом суспільства, оскільки кожній державі, як і кожній людині, потрібна соціальна допомога. Зауважено, що історичні вектори розвитку волонтерства зумовлені значною мірою контекстом соціальної політики країни, а виникнення волонтерства як нового напрямку безкорисливої допомоги є результатом зростання соціальних потреб людства й важливим аспектом його розвитку.

Під час аналізу моделей організації волонтерської діяльності в країнах Європи досліджено, що важливим аспектом розвитку волонтерської діяльності є національні стратегії і програми соціально-економічного розвитку країн, волонтерські традиції та законодавча база, оскільки в багатьох країнах є низка законодавчих актів, які надають правовий захист волонтерам. Проте, в деяких країнах відсутнє національне законодавство (наприклад у Німеччині, Франції, Латвії, Україні), яке б чітко регулювало питання волонтерської діяльності та статус волонтерів. Спеціальні закони,

що регулюють волонтерську діяльність, прийняті у Польщі. У вище зазначених країнах створено низку державних програм для підтримки та розвитку волонтерів, що передбачають виплату соціальних стипендій, компенсацію витрат, пов'язаних з виконанням волонтерських завдань.

Аналіз європейського досвіду дозволив нам дійти висновку про те, що задля забезпечення організації волонтерської діяльності в Україні потрібно:

– унормувати нормативно-правову базу відповідно до європейських підходів;

– удосконалити функціонування реєстру волонтерських організацій та волонтерів;

– підтримувати розвиток соціального партнерства державних і громадських організацій;

– забезпечити можливість підготовки волонтерів як через участь у міжнародній мобільності, так і за рахунок навчання на базі вітчизняних навчальних закладів;

– активізувати роботу щодо популяризації волонтерства, соціально-правового супроводу волонтерської діяльності та співпраці з міжнародними волонтерськими організаціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загальна декларація про волонтерську діяльність. URL: <https://old.dyvensvit.org/articles/2018.html> (дата звернення 06.07.2023).
2. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 за №3236. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> (дата звернення 12.06. 2023).
3. Камінська Л.Ф. Теоретичні підходи до дослідження суспільних рухів. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Соціологія*. 2010. № 1–2. С. 91–93.
4. Зверева, І. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія. Центр учбової літератури. Київ, 2008. 235 с.
5. Кін О.М. Розвиток волонтерської діяльності студентської молоді України наприкінці ХХ століття. Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». Харків, 2015. Вип. № 50. С. 201–212.
6. Вайнілович Н. Волонтерський рух у сучасному українському суспільстві: мотиваційний аспект. Збірник наукових праць «Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства». 2010. № 2. С. 407–410.
7. Ванюшина, О. Волонтерський рух в Україні: еволюція, сучасний стан та статус. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. 1 (44). С. 275–281.
8. Проценко О. О. Волонтерські практики в умовах вимушеної міграції в сучасній Україні: чинники та наслідки актуалізації : дис. канд. соціол. наук : 22.00.04. Харків, 2021. С. 6.
9. Вашкович В. Опис волонтерської допомоги (завдання) у договорах про надання волонтерської допомоги. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 46.
10. Болотова В. О., Ляшенко Н. О., Байдак Т. М. Волонтерська діяльність в Україні як вид соціальної активності. *Грані*. 2018. Т. 21. № 9. С. 49.

REFERENCES

1. Zahalna deklaratsiia pro volontersku diialnist (2018) [General declaration on volunteering]. URL: <https://old.dyvensvit.org/articles/2018.html> (data zvernennia 06.07.2023) [in Ukrainian].
2. Pro volontersku diialnist: Zakon Ukrainy (2011) [On volunteer activity: Law of Ukraine] vid 19.04.2011 za № 3236. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> (data zvernennia 12.06. 2023) [in Ukrainian].
3. Kaminska L. (2010) Teoretychni pidkhody do doslidzhennia suspilnykh rukhiv. [Theoretical approaches to the study of social movements]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu im. Tarasa Shevchenka. Sotsiologhiia*. № 1–2. S. 91–93. [in Ukrainian].
4. Zvierieva I. (2008) Sotsialna pedahohika: mala entsyklopediia. [Social pedagogy: a small encyclopaedia]. *Tsentr uchbovoi literatury*. Kyiv, 235 s.) [in Ukrainian].
5. Kin O. (2015) Rozvytok volonterskoi diialnosti studentskoi molodi Ukrainy naprykintsi KhKh stolittia [Development of volunteer activity of student youth of Ukraine at the end of the twentieth century]. *Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohika ta psykholohiia»*. Kharkiv. Vyp. № 50. S. 201–212. [in Ukrainian].
6. Vainilovych N. (2010) Volonterskyi rukh u suchasnomu ukrainskomu suspilstvi: motyvatsiinyi aspekt. [Volunteer movement in modern Ukrainian society: motivational aspect]. *Zbirnyk naukovykh prats «Metodolohiia, teoriia i praktyka sotsiolohichnogo analizu suchasnoho suspilstva»*. 2010. № 2. S. 407–410. [in Ukrainian].
7. Vaniushyna O. (2015) Volonterskyi rukh v Ukraini: evoliutsiia, suchasnyi stan ta status. [Volunteer movement in Ukraine: evolution, current state and status]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu oborony Ukrainy*. 1 (44), S. 275–281. [in Ukrainian].
8. Protsenko O. (2021) Volonterski praktyky v umovakh vymushenoї mihratsii v suchasniї Ukraini: chynnyky ta naslidky aktualizatsii. [Volunteer practices in the conditions of forced migration in modern Ukraine: factors and consequences of actualisation] : dys. ... kand. sotsiol. nauk : 22.00.04. Kharkiv. S.6. [in Ukrainian].
9. Vashkovych V. (2018) Opys volonterskoi dopomohy (zavdannia) u dohovorakh pro nadannia volonterskoi dopomohy. [Description of volunteer assistance (tasks) in contracts for the provision of volunteer assistance]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 2. S. 46. [in Ukrainian].
10. Bolotova V., Liashenko N., Baidak T. (2018) Volonterska diialnist v Ukraini yak vyd sotsialnoi aktyvnosti. [Volunteer activity in Ukraine as a type of social activity]. *Hrani*. T. 21. № 9. S. 49 [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Nadiia BARANOVSKA, Oksana HODOVANSKA SOVIETIZATION OF HIGHER TECHNICAL EDUCATION: CASE OF THE LVIV POLYTECHNIC INSTITUTE.....	4
Ірина БАТЮК МОРАЛЬНІ ТА ЕТНО-ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ 1932–1933 РР. ДЛЯ УКРАЇНЦІВ.....	12
Лідія БІЛЧЕНКО УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ У ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УНР (1919–1920 РР.).....	19
Yurii VOIKO AGRICULTURE, CATTLE BREEDING AND POPULATION OF THE FOREST-STEPPE UKRAINE IN THE PRE-REFORM PERIOD (1846–1863).....	26
Степан БОРЧУК, Володимир ВЕЛИКОЧИЙ, Петро КОСТЮЧОК ЛИСТИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДОЗНАВЦЯ МИХАЙЛА ЗУБРИЦЬКОГО У ФОНДАХ ВІДДІЛУ ТЕКСТОЛОГІЇ ТА РУКОПИСНИХ МАТЕРІАЛІВ ІНСТИТУТУ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАН УКРАЇНИ.....	47
Петро ГАВРИЛИШИН БОГДАН ГАВРИЛИШИН ЯК МЕЦЕНАТ ТА ФІЛАНТРОП.....	53
Тамара ГАЛИЦЬКА-ДІДУХ ДІТИ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ТА ПРОГРАМИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПІСЛЯ ВІЙНИ В УКРАЇНІ (ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА 2014 Р. – ДОТЕПЕР).....	60
Анатолій ГУЗ ЄВРОАТЛАНТИЧНИЙ ВЕКТОР У ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У 2000–2010 РОКАХ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК.....	66
Степан КУШНІР ПОЛІТИКА РУСИФІКАЦІЇ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ФІНЛЯНДСЬКОМУ (1899–1917): ПРИЧИНИ, ХІД ТА НАСЛІДКИ.....	74

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Олександра БАБКІНА, Майя БАБКІНА ІЛЮСТРАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ГРАФІЧНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ ТА ВПЛИВУ НА ЕМОЦІЙНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ.....	80
Олена ВАСИЛЬЄВА, Анна ШИМКО, Оксана ПАСЬКО ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТІ ДИЗАЙН-ПРОЕКТУВАННЯ ПРОТОТИПІВ МОБІЛЬНИХ ДОДАТКІВ ДЛЯ ПОШУКУ ТА ПРОПОНУВАННЯ МУЗИЧНИХ ПОСЛУГ.....	89
Оксана ГИСА БОГУСЛАВ ШЕФФЕР У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ КРАКІВСЬКОЇ КОМПОЗИТОРСЬКОЇ ШКОЛИ Й ПРЕДСТАВЛЕННЯ ОСНОВ ТЕОРІЇ-ПРАКТИКИ АВАНГАРДУ.....	97
Степан ГІГА ПОНЯТТЯ АРАНЖУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ.....	103
Алла ГРІНЧЕНКО ОСОБЛИВІСТЬ ФОРМУВАННЯ ВИКОНАВСЬКО-СТИЛЬОВИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ФОРТЕПАННОЇ ПІДГОТОВКИ.....	111
Олександра ГРІНЧЕНКО ФОРТЕПАННЕ ТРІО ГАСПАРА КАСАДО В КОНТЕКСТІ ЙОГО ТВОРЧОСТІ: АНСАМБЛЕВО-ВИКОНАВСЬКІ АСПЕКТИ.....	118

Людмила ГУДЗІЄНКО НАЦІОНАЛЬНА ОСНОВА ТВОРЧОСТІ НАТАЛІ ВЕРГУН.....	125
Олександр ГУТОРОВ НЕТРАДИЦІЙНІ СТИЛІ ДИЗАЙНУ ІНТЕР'ЄРУ: ВІДКРИТТЯ НОВИХ ГОРИЗОНТІВ У ТВОРЧОСТІ.....	131
Віталій ДУБІНІН АСПЕКТ СТРУКТУРИЗАЦІЇ ТАНЦЮВАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ ВУЛИЧНОГО СТИЛЮ ТАНЦЮ ЛОКІНГ	137
Ірина МАКСИМЛЮК ЕКСПЛІБРИСИ ІВАНА ПАНТЕЛЮКА З КОЛЕКЦІЇ КРАЄЗНАВЦЯ ЯРОСЛАВА ОВЧАРЕНКА.....	144
Анжеліна МАМИКІНА СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ІНТОНАЦІЙНО-ВИКОНАВСЬКИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ФОРТЕПІАННОЇ ПІДГОТОВКИ.....	152
Ірина МАТІЙЧИН, Віктор ТАЛАЙЛО МИСТЕЦЬКИЙ ПРОЄКТ «ГАРМОНІЯ СФЕР» У ТВОРЧІЙ БІОГРАФІЇ ДИРИГЕНТА МИРОНА ЮСИПОВИЧА.....	159
Ігор МОКРЕНКО МОНОЛОГ БАРНАБИ “О, MONUMENTO” З ОПЕРИ ПОНКІЄЛЛІ «ДЖОКОНДА» У ВИКОНАВСЬКИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ ШЕРІЛ МІЛНС, МАТТІА БАТТІСТІНІ ТА ТІТТА РУФФО.....	167
Ван МЯО ТВОРЧА ПОСТАТЬ ФЛОРАНА ШМІТТА В АКТУАЛЬНИХ БІОГРАФІЧНИХ РАКУРСАХ.....	174
Христина НОВОСАД-ЛЕСЮК СПІВПРАЦЯ КОМПОЗИТОРА О. РАДЧЕНКА З РЕЖИСЕРАМИ ТЕАТРУ ІМ. М. ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ НАД МУЗИЧНИМ ВИРІШЕННЯМ ВИСТАВ (1930–1968).....	181
Viktoriiia OLIIYUK, Oksana CHUIEVA EXPLORING THE TAXONOMY AND CREATIVE DYNAMICS OF INFOGRAPHICS: A COMPREHENSIVE CLASSIFICATION AND ANALYSIS.....	188
МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	
Наталія БЕДЗІР ВЕКТОРИ ФОРМУВАННЯ СЛОВАЦЬКОГО ПОСТМОДЕРНІЗМУ У РОМАНАХ П. ВІЛКОВСЬКОГО ТА Р. СЛОБОДИ.....	195
Галина ВОВЧЕНКО ДЕЯКІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД УНОРМУВАННЯМ СУЧАСНОЇ ДЕРИВАЦІЙНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	202
Gergely HLADONIK, Krisztián VÁRADI VIDEO GAMES – A NEW SOURCE OF LANGUAGE ACQUISITION.....	207
Тетяна ГОРОХОВА, Марія БОЙКО ДИНАМІКА ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД 2022–2023 РОКІВ.....	213
Герман ГРИГОРЕНКО ВИКОРИСТАННЯ ТА АНАЛІТИКА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПЕРЕКЛАДАЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	219
Артур ГУДМАНЯН, Максим ЯКИМОВИЧ КОНЦЕПТ «СПРОТИВ» У ТРІАДІ НАРАТИВІВ «МЕРЕЖЕЦЕНТРИЧНІСТЬ» – «ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР» – «МЕРЕЖЕВА СПІЛЬНОТА».....	225

Андрій ГУРДУЗ ГЕОПОЕТИЧНІ ВЕКТОРИ УКРАЇНСЬКОГО ФЕНТЕЗИ ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТЬ ХХІ СТ.....	234
Ольга ЗАБОЛОТСЬКА ПРИХОВАНІ СМИСЛИ У МЕМАХ ВОЄННОЇ ТЕМАТИКИ.....	240
Лариса ЗАДОЯНА ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОГО МЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ.....	247
Олена ІВАНОВСЬКА, Оксана ОВЕРЧУК «ТРЕТЄ УКРАЇНСЬКЕ ВІДРОДЖЕННЯ»: ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ЗАСНУВАННЯ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ВІДДІЛУ РГТ.....	253
Юлія КОРОТКОВА ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК УЯВЛЕНЬ ПРО «ЧОЛОВІЧЕ» Й «ЖІНОЧЕ» СПІЛКУВАННЯ.....	259
Катерина КРАВЕЦЬ УКРАЇНА НА ШЛЯХУ ДО ЄС: ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНИХ МЕДІАТЕКСТІВ	265
Ольга КРИЖАНОВСЬКА, Олександра БОРЗОВА СПЕЦИФІКА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФЕНОМЕНУ «ЛЮБОВ» В УКРАЇНСЬКІЙ І ЯПОНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ.....	270

ПЕДАГОГІКА

Ірина БАБІЙ, Оксана СЕМЕНЮК ПІДВИЩЕННЯ МОВНОЇ ГРАМОТНОСТІ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ «УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)».....	275
Svitlana BORYSOVA HARMONIZATION AND MANAGEMENT OF STUDENTS' KNOWLEDGE USING MIND MAPS IN THE STUDY OF WEB DESIGN.....	281
Віта БУТЕНКО, Богдана БОДАВСЬКА ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННСЬКОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ДИТЯЧОГО ФОЛЬКЛОРУ.....	289
Вячеслав ВІТКОВСЬКИЙ, Олег КОПІЄВСЬКИЙ, Ліна БОРОДІЙ СИСТЕМНІСТЬ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ХОРЕОГРАФІВ У КЛАСИЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ.....	297
Катерина ГАВРИЛОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХОДІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ В ЗАКЛАДАХ ОСВИТИ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ.....	304
Руслана ДАНИЛЯК, Наталія КАЛИТА ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ.....	311
Віталіна ДЕНИСЕНКО СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ КОНТРОЛЮ РІВНЯ ЗНАНЬ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВИТИ.....	317
Inga IVANOVA, Olena YAREMENKO-GASIUK SOME PECULIARITIES OF ENGLISH WRITING COMPETENCE FORMATION FOR FUTURE TOURISM PROFESSIONALS	324
Наталія КАЛІБЕРДА, Олена ОСАДЧА ІНТЕГРАЦІЯ АВТЕНТИЧНИХ ВІДЕОМАТЕРІАЛІВ ІЗ СУБТИТРАМИ У ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	332

Мар'яна КАЩУК, Тетяна ЛИПЧЕНКО СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У НАВЧАННІ І ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ.....	339
Володимир КОЗЛЕНКО ПРОЄКТНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ В ФОРМУВАННІ У МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОЄКТНОЇ КУЛЬТУРИ.....	345
Ірина ЛЕВИЦЬКА, Тетяна ОСАДЧА, Людмила КАБУР ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ В ЗАКЛАДАХ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ.....	350
Леся ЛОТОЦЬКА, Оксана БЛАВАЦЬКА, Олена ЛИТВИН КУРІННЯ СЕРЕД СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ЗВИЧКИ, ЗНАННЯ, ВЖИВАННЯ ТА СТАВЛЕННЯ ДО ТЮТЮНОПАЛІННЯ.....	356
Наталія МЕЛЬНИК, Олена КОВТУН, Любов ПОМИТКІНА УКРАЇНСЬКА СТУДЕНТСЬКА СПІЛЬНОТА В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯ ПАНДЕМІЇ: МОНІТОРИНГ ГОТОВНОСТІ ПОВЕРНЕННЯ ДО НАВЧАННЯ ОФЛАЙН.....	364
Ганна МИЦИК ГЕНЕЗА ТА СУТНІСТЬ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВЧИТЕЛЯ-ЛОГОПЕДА ЯК НОРМАТИВНОГО ДОКУМЕНТА.....	373
Олена НЕВМЕРЖИЦЬКА МУЗЕЙНА ПЕДАГОГІКА: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ.....	381
Ірина ПАЛЬШКОВА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ПОЛКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	387
Ярослава ПИЛИПЕНКО ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСВІДУ РОБОТИ МІЖНАРОДНИХ ВОЛОНТЕРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....	393

CONTENTS

HISTORY

Nadiia BARANOVSKA, Oksana HODOVANSKA SOVIETIZATION OF HIGHER TECHNICAL EDUCATION: CASE OF THE LVIV POLYTECHNIC INSTITUTE.....	4
Iryna BATIUK MORAL AND ETHNO-PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES OF THE HOLODOMOR-GENOCIDE OF 1932–1933 FOR UKRAINIANS.....	12
Lidiia BILICHENKO UKRAINIAN-POLISH RELATIONS IN THE DAYS OF THE UNR DIRECTORATE (1919–1920).....	19
Yurii BOIKO AGRICULTURE, CATTLE BREEDING AND POPULATION OF THE FOREST-STEPPE UKRAINE IN THE PRE-REFORM PERIOD (1846–1863).....	26
Stepan BORCHUK, Volodymyr VELYKOCHYY, Petro KOSTYUCHOK LETTERS OF DOMESTIC ETHNOLOGIST MYKHAIL ZUBRYTS'KYI IN THE FUNDS OF THE DEPARTMENT OF TEXTOLOGY AND MANUSCRIPT MATERIALS OF THE INSTITUTE OF LITERATURE T. SHEVCHENKO NAS OF UKRAINE.....	47
Petro GAVRYLYSHYN BOHDAN HAWRYLYSHYN AS A PATRON AND PHILANTHROPIST	53
Tamara HALYTSKA-DIDUKH CHILDREN DURING THE WAR: PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES AND REHABILITATION PROGRAMS AFTER THE WAR IN UKRAINE (HISTORICAL RETROSPECTIVE 2014 – PRESENT).....	60
Anatoly HUZ EURO-ATLANTIC VECTOR IN THE ACTIVITIES OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE IN 2000–2010: FORMATION AND DEVELOPMENT.....	66
Stepan KUSHNIR RUSSIFICATION POLICY IN THE GRAND DUCHY OF FINLAND (1899–1917): CAUSES, COURSE OF EVENTS AND CONSEQUENCES.....	74

ART STUDIES

Oleksandra BABKINA, Maiya BABKINA ILLUSTRATION AS A MEANS OF GRAPHIC REPRESENTATION OF A PERSON'S PSYCHO-EMOTIONAL STATE AND INFLUENCE ON THE EMOTIONAL EDUCATION OF THE INDIVIDUAL.....	80
Olena VASYLIEVA, Anna SHYMKO, Oksana PASKO DETERMINING THE FEATURE OF DESIGNING PROTOTYPES OF MOBILE APPLICATIONS FOR SEARCHING AND OFFERING MUSIC SERVICES.....	89
Oksana HYSA BOHUSLAV SCHAEFFER IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE KRAKÓW SCHOOL OF COMPOSERS AND THE PRESENTATION OF THE BASICS OF AVANT-GARDE THEORY AND PRACTICE.....	97
Stepan GIGA THE CONCEPT OF ARRANGEMENT IN THE CONTEXT OF MODERN TERMINOLOGICAL DISCOURSE.....	103
Alla HRINCHENKO THE PECULIARITY OF THE FORMATION OF PERFORMANCE AND STYLISTIC SKILLS OF FUTURE TEACHERS OF MUSICAL ART IN THE PROCESS OF PIANO TRAINING.....	111

Oleksandra HRINCHENKO GASPARA CASADO'S PIANO TRIO IN THE CONTEXT OF HIS CREATIVITY: ENSEMBLE AND PERFORMANCE ASPECTS.....	118
Liudmyla HUDZIENKO THE NATIONAL BASIS OF NATALIA VERHUN'S CREATIVITY.....	125
Oleksandr GUTOROV UNCONVENTIONAL INTERIOR DESIGN STYLES: EXPLORING NEW HORIZONS IN CREATIVITY.....	131
Vitalii DUBININ ASPECT OF STRUCTURING DANCE VOCABULARY OF STREET DANCE STYLE LOCKING.....	137
Iryna MAKSYMLIUK IVAN PANTELIUK'S EX-LIBRIS FROM THE COLLECTION OF THE LOCAL HISTORIAN YAROSLAV OVCHARENKO.....	144
Anzhelina MAMYKINA SPECIFIC FORMATION OF INTONATION AND PERFORMANCE SKILLS OF FUTURE MUSIC TEACHERS IN THE PROCESS OF PIANO TRAINING.....	152
Iryna MATIYCHYN, Viktor TALAILO HARMONY OF THE SPHERES ART-PROJECT IN CREATIVE CAREER OF CONDUCTOR MYRON YUSYPOVYCH.....	159
Ihor MOKRENKO BARNABA'S MONOLOGUE FROM PONCHIELLI'S OPERA "GIOCONDE": INTERPRETATIONS BY SHERRIL MILNES, MATTIA BATTISTINI AND TITTA RUFFO.....	167
Vang MIAU THE CREATIVE FIGURE OF FLORENT SCHMITT IN CURRENT BIOGRAPHICAL PERSPECTIVES.....	174
Khrystyna NOVOSAD-LESIUK THE JOINT WORK OF THE COMPOSER O. RADCHENKO AND MARIA ZANKOVETSKA THEATRE'S DIRECTORS ON THE MUSICAL SOLUTION OF PERFORMANCES (1930–1968).....	181
Viktoriiia OLIINYK, Oksana CHUIEVA EXPLORING THE TAXONOMY AND CREATIVE DYNAMICS OF INFOGRAPHICS: A COMPREHENSIVE CLASSIFICATION AND ANALYSIS.....	188

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Natalia BEDZIR VECTORS OF THE FORMATION OF SLOVAK POSTMODERNISM IN THE NOVELS OF MR. VILIKOVSKY AND R. SLOBODA.....	195
Halyna VOVCHENKO SOME OBSERVATIONS ON THE STANDARDIZATION OF MODERN DERIVATION TERMINOLOGY	202
Gergely HLADONIK, Krisztián VÁRADI VIDEO GAMES – A NEW SOURCE OF LANGUAGE ACQUISITION.....	207
Tetiana HOROKHOVA, Maria BOYKO DYNAMICS OF LEXICAL COMPOSITION OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE WAR PERIOD IN 2022–2023.....	213
Herman HRYHORENKO USE AND ANALYTICS OF AI IN TRANSLATION ACTIVITIES.....	219
Artur GUDMANIAN, Maksym IAKYMOVYCH THE CONCEPT OF 'RESISTANCE' WITHIN THE TRIAD OF NARRATIVES: 'NETWORK CENTRICITY' – 'PUBLIC SPACE' – 'NETWORKED COMMUNITY'.....	225

Andrii GURDUZ GEOPOETIC VECTORS OF UKRAINIAN FANTASY METAGENRE IN THE FIRST DECADES OF THE XXI CENTURY	234
Olha ZABOLOTSKA IMPLICIT MEANINGS IN WAR-MEMES.....	240
Larysa ZADOIANA PHRASEOLOGICAL POTENTIAL OF UKRAINIAN MEDIA DISCOURSE.....	247
Olena IVANOVSKA, Oksana OVERCHUK “THE THIRD UKRAINIAN REVIVAL”: TO THE 150TH ANNIVERSARY FROM THE ESTABLISHMENT OF THE SOUTH-WESTERN DEPARTMENT OF THE RUSSIAN GEOGRAPHIC SOCIETY.....	253
Yuliia KOROTKOVA FORMATION AND DEVELOPMENT OF IDEAS ABOUT “MALE” AND “FEMALE” COMMUNICATION.....	259
Kateryna KRAVETS UKRAINE ON THE WAY TO THE EU: LEXICAL FEATURES OF MEDIA TEXTS IN ENGLISH.....	265
Olha KRYZHANOVSKA, Oleksandra BORZOVA SPECIFICITY OF INTERPRETATION OF THE PHENOMENON “LOVE” IN UKRAINIAN AND JAPANESE POETRY OF THE FIRST THIRD OF THE XX-TH CENTURY.....	270

PEDAGOGY

Iryna BABII, Oksana SEMENIUK IMPROVING THE LANGUAGE LITERACY OF THE STUDENTS OF NOT PHILOLOGICAL SPECIALTIES IN THE CONTEXT OF STUDYING THE COURSE “THE UKRAINIAN LANGUAGE (BY PROFESSIONAL DIRECTION)”.....	275
Svitlana BORYSOVA HARMONIZATION AND MANAGEMENT OF STUDENTS' KNOWLEDGE USING MIND MAPS IN THE STUDY OF WEB DESIGN.....	281
Vita BUTENKO, Vita BUTENKO PEDAGOGICAL CONDITIONS OF EARLY AGE CHILDREN’S COMMUNICATIVE-SPEECH DEVELOPMENT BY MEANS OF CHILDREN’S FOLKLORE.....	289
Vyacheslav VITKOVSKYI, Oleg KOPIIEVSKYI, Lina BORODII SYSTEMATICITY AS A BASIS FOR PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE CHOREOGRAPHERS AT A CLASSICAL UNIVERSITY.....	297
Kateryna HAVRYLOVA ENSURING CIVIL PROTECTION MEASURES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS DURING MARTIAL LAW.....	304
Ruslana DANYLIAK, Nataliia KALYTA AESTHETIC EDUCATION OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN IN THE PROCESS OF STUDYING THE TECHNOLOGICAL EDUCATIONAL FIELD AT PRIMARY SCHOOL.....	311
Vitalina DENYSENKO MODERN TECHNOLOGIES FOR MONITORING THE LEVEL OF KNOWLEDGE IN FOREIGN LANGUAGE CLASSES IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION.....	317
Inga IVANOVA, Olena YAREMENKO-GASIUK SOME PECULIARITIES OF ENGLISH WRITING COMPETENCE FORMATION FOR FUTURE TOURISM PROFESSIONALS	324
Nataliia KALIBERDA, Olena OSADCHA INTEGRATION OF CAPTIONED AUTHENTIC VIDEO MATERIALS IN THE PROCESS OF FORMING A FOREIGN LANGUAGE LEXICAL COMPETENCE OF TECHNICAL STUDENTS.....	332

Maryana KASHCHUK, Tetiana LYPCHENKO CURRENT TRENDS IN TEACHING AND LEARNING FOREIGN LANGUAGES.....	339
Volodymyr KOZLENKO PROJECT TECHNOLOGIES OF LEARNING IN THE FORMATION OF FUTURE TEACHERS OF PROJECT CULTURE.....	345
Iryna LEVYTSKA, Tatyana OSADCHA, Ludmila KABUR FORMATION OF PROFESSIONAL MOBILITY OF FUTURE SPECIALISTS DURING TEACHING PRACTICE IN INSTITUTIONS OF SPECIALIZED ART EDUCATION.....	350
Lesya LOTOTSKA, Oksana BLAVATSKA, Olena LYTVYN SMOKING AMONG STUDENTS OF MEDICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: HABITS, KNOWLEDGE, USE AND ATTITUDE TOWARDS TOBACCO SMOKING.....	356
Nataliia MELNYK, Olena KOVTUN, Liubov POMYTKINA THE UKRAINIAN STUDENT COMMUNITY IN THE CONDITIONS OF WAR AND AFTER THE PANDEMIC: MONITORING OF READINESS OF AUTHORITIES FOR OFFLINE EDUCATION.....	34
Hanna MYTSYK GENESIS AND ESSENCE OF THE QUALIFICATION CHARACTERISTIC OF A SPEECH THERAPIST TEACHER AS A REGULATORY DOCUMENT.....	373
Olena NEVMERZHITSKA MUSEUM PEDAGOGY: TO THE DEFINITION OF THE CONCEPT.....	381
Iryna PALSHKOVA FORMING NATIONAL VALUES IN STUDENTS OF PEDAGOGICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION IN A MULTICULTURAL ENVIRONMENT.....	387
Yaroslava PYLYPENKO THEORETICAL ANALYSIS OF THE EXPERIENCE OF INTERNATIONAL VOLUNTEER ORGANISATIONS.....	393

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 67. ТОМ 1
ISSUE 67. VOLUME 1**

Редактори-упорядники

Микола Пантюк

Андрій Душний

Василь Ільницький

Іван Зиморя

Здано до набору 09.10.2023 р. Підписано до друку 20.10.2023 р.

Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 47,43. Зам. № 1023/622. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.